

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET

PETI MEĐUNARODNI INTERDISCIPLINARNI SIMPOZIJUM

SUSRET KULTURA

Zbornik radova

Knjiga I

Novi Sad
2010

Izdavač

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
www.ff.uns.ac.rs

Urednice

Prof. dr Ljiljana Subotić
Prof. dr Ivana Živančević-Sekeruš

Recenzenti

Prof. dr Mitja Krajncan, Ljubljana
Prof. dr Ljudmil Spasov, Skoplje
Prof. dr Biljana Šimunović-Bešlin, Novi Sad

Dizajn korica

Gabriel Radatović, www.g2fdesign.com

Štampa

KriMel, Budisava

Tiraž

500

Izvršni odbor

Prof. dr Ivana Živančević-Sekeruš
Doc. dr Gordana Štasni
Doc. dr Marija Stefanović
Prof. dr Kornelija Farago
Doc. dr Srđan Šljukić
Doc. dr Spomenka Budić
Doc. dr Ivana Đurić-Paunović
Ljiljana Crveni
Igor Lekić
mr Igor Novaković
Maja Hovanjski

ISBN 978-86-6065-065-0

Organizacioni odbor

Prof. dr Ljiljana Subotić
Prof. dr Vladislava Gordić-Petković
Prof. dr Milenko Perović
Prof. dr Julijana Beli-Genc
Prof. dr Iren Lanc
Prof. dr Dejan Mikavica
Prof. dr Miodrag Radović
Prof. dr Dubravka Valić-Nedeljković
Prof. dr Svetlana Kostović
Prof. dr Ivan Jerković
Prof. dr Snežena Gudurić
Prof. dr Ofelia Meza
Prof. dr Julijan Tamaš
Prof. dr Dušanka Mirić
Prof. dr Mihal Harpanj
Doc. dr Srđan Šljukić
Prof. dr Jasmina Grković-Mejdžor
Prof. dr Ljiljana Pešikan-Ljuštanović
Ljiljana Crveni, sekretar

Programski odbor

Prof. dr Ljiljana Subotić
Prof. dr Ivana Živančević-Sekeruš
Prof. dr Biljana Šimunović-Bešlin
Dr. habil. Svetlana Tolstoj, Rusija
Prof. dr Ana Krečmer, Univerzitet u Beču, Austrija
Prof. dr Sofija Vrcelj, Univerzitet u Rijeci, Hrvatska
Prof. dr Zvonko Kovač, Univerzitet u Zagrebu, Hrvatska
Prof. dr Neven Hrvatić, Univerzitet u Zagrebu, Hrvatska
Prof. dr Ala Tatarenko, Nacionalni univerzitet *Ivan Franko* u Lavovu, Ukrajina
Prof. dr Mihal Babiak, Univerzitet *Komenski* u Bratislavi, Slovačka

Štampanje Zbornika finansijski pomogli

Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije
Pokrajinski sekretarijat za nauku i tehnološki razvoj
Grad Novi Sad – gradska uprava za kulturu

REČ DEKANICE NA OTVARANJU SIMPOZIJUMA

Kada je pre 55. godina, na današnji dan (1. decembra 1954.g.), isto ovako kasnog miholjskog leta, na novoosnovanom Filozofskom fakultetu započela nastava, svečanim predavanjem tada najvećeg jugoslovenskog lingviste i predsednika SANU, člana Matične komisije FF, akademika Aleksandra Belića, u starom zdanju na uglu Trga slobode i Njegoševe ulice, Fakultet je te školske 1954/1955. godine upisao 566 studenata na 6 studijskih grupa (južnoslovenski jezici, jugoslovenske književnosti, engleski jezik i književnost, nemački jezik i književnost i istorija kao i matematika i fizika). Danas je Fakultet akreditovana naučnoistraživačka i obrazovna visokoškolska ustanova sa 42 akreditovana studijska programa na sva tri nivoa akademskih studija: 18 studijskih programa osnovnih akademskih studija, 17 studijskih programa diplomskih akademskih studija – master i 7 studijskih programa doktorskih studija. Na njemu danas studira preko 4.000 studenata.

Varoši, kaže naš panonski pesnik (Crnjanski) imaju dvojaku, spoljnu i unutrašnju lepotu. Spoljna lepota je, kao i telesna, preodređena. Nje nema gde varoš nema profila – reku koja kraj nje teče, mostove, crkve, visoke terase, kibicfenstere, (Fruška) brda u daljini... Ali, o spoljnoj lepoti Novog Sada ne treba da vam govorim. U to se možete sami uveriti. Međutim, Novi Sad je imao i onu drugu, unutrašnju, lepotu. Imao Maticu srpsku, njenu Biblioteku, najstarije Pozorište, galerije... Ipak, njegova unutrašnja lepota nije bila potpuna. Nije imao univerzitet. Osnivanjem Filozofskog fakulteta ta, unutrašnja lepota varoši upotpunjena je i obogaćena je. Grad se podmladio, studenti su postali njegovi novi mlađi sugrađani, i unutrašnja lepota varoši se podmladila, probudila, zakucala novim damarima i to je bio ulog – u budućnost. U osnivanje Univerziteta. Sve je to bilo moguće jer je varoš novosadska imala već svoju unutrašnju lepotu, imala je, dakle, Maticu, Biblioteku, Pozorište... Dobila je ono što joj je nedostajalo. Filozofski fakultet. I, nešto kasnije (1960), i Univerzitet.

Filozofski fakultet je interdisciplinarna visokoškolska ustanova i na njemu se izučavaju brojne discipline, a Novi Sad i Vojvodina već vekovima žive svoje susrete kultura, oni su, u najboljem smislu, utkani u njihovo biće i zato je Nastavno-naučno veće FF donelo odluku da svi budući međunarodni interdisciplinarni simpozijumi (MIS) nose ovu temu. Ovo je 5. MIS i drugi sa istom okvirnom temom **Susret kultura**.

Reč **kultura** latinskog je porekla i koren joj je u glagolu **colere** što znači gajiti, negovati i figurativno značenje može se definisati kao: razvijanje, obrazovanje, usavršavanje, oplemenjavanje, bogaćenje duha; stručna, naročito opšta obrazovanost, načitanost; etička kultura - podizanje pojedinaca i celog društva do toga da mu budu ideali: pravičnost, istinitost, čovečnost i uzajamno poštovanje; ali i sveukupnost materijalnih i duhovnih vrednosti

u istoriji čovečanstva; skup znanja, običaja i postignuća određenog društva ili određene epohe; viši, razvijeniji odnos prema nečemu; savršeniji vid vladanja nečim, istančanost, prefinjenost...

U radu simpozijuma učestvuje oko 200 uglednih naučnika iz zemlje i inostranstva, koji će izložiti svoje radove iz oblasti društvenih i humanističkih nauka. Uz učesnike iz svih univerzitetski centara u zemlji, u radu simpozijuma učestvuje i oko 50 istraživača iz inostranstva: iz Austrije, Bugarske, Mađarske, Hrvatske, Rumunije, Francuske, Grčke, Bosne i Hercegovine, Slovenije, Slovačke, Nemačke, Makedonije, Italije, Rusije, Češke, Irske, Ukrajine i Crne Gore. Tokom skupa, paralelno se odvija rad u **13 tematskih sesija**: Susret kultura i mediji, Susret kultura i teatar i film, Interkulturalnost i obrazovanje, Susret kultura i obrazovanje, Jezik i kultura, Leksičko-semantičke promene u svetlu susreta kultura, Jezici u kontaktu, Prevođenje kao odraz kulturnih veza, Državni, kulturni i politički projekti naroda Jugoistočne Evrope, Identiteti i kulturni modeli u književnosti, Književni kontakti kao kulturni kontakti, Recepcija kulture i književnosti u pojedinim evropskim sredinama i Susreti kultura u književnosti.

Ponosimo se što smo postali tačka susreta kultura i verujemo da smo uspeali trajno da ustanovimo ove susrete i tako razvijamo saradnju sa svima kojima su susreti i kultura u srcu.

Ljiljana Subotić

IZVODI IZ RECENZIJA

Tematski zbornik, koji reflektuje interkulturalnost i interdisciplinarnost, predstavlja divan kolaž različitih priloga, od onih koji se odnose na književnost i pozoriše, do onih, koji se fokusiraju na jezik, etimologiju, medije, muziku, muzeje...

Različitosť u sličnosti, sličnosť u različitosťi, prelamanje prošlosťi kroz sadašnjost, nudi čitaocima novu prespektivu poverenja i dubokog razumevanja kvaliteta. Očito je, da je ova isprepletenosť kultura, koja je vidljiva iz svih segmenata, nalik genetskim istraživanjima o kvalitetnijem »produktu«, potpuno razumljiva kada se zna da su »davaoci« iz sasvim različitim sredina.

Monografija svojom mnogoznačnošću i multidimenzionalnim, višeslojnim značenjima, nudi brojne asocijacije i doslovce podstiče na razmišljanje i istraživanje, pružajući obilje interesantnih tema. „Domovina je svugde, gde je čoveku dobro.“ Marcus Tullius Cicero.

Monografija predstavlja bogatstvo kulturne različitosťi, s kojom se čovečanstvo oduvek susretalo u svojoj duvoj istoriji, da bi rezultiralo pozitivnim i potrebnim fenomenom za kvalitetniju integraciju i inkluziju svih. Postojanje i preplitanje različitih kultura donosi bogatstvo, i to je osnovna vrednosť koju prezentuje ova vredna publikacija. Toplo je preporučujem svima, koji žele da oseťe širinu i dubinu različitih sfera u kojoj se spajaju i prepliću kulture, a to znači praktično svuda oko nas.

Prof. dr Mitja Krajnčan
(Univerza v Ljubljani)

Očekivanja organizatora 5. Međunarodnog interdisciplinarnog simpozijuma, održanog 1. decembra 2009. godine na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, da će susretanje kultura još jednom (prvi skup sa istom okvirnom temom održan je 2004. godine) biti dovoljno podsticajan povod za okupljanje velikog broja naučnika iz različitih naučnih disciplina pokazalo se kao sasvim opravdano. Tema je privukla naučnice i naučnike iz (gotovo neočekivano) velikog broja zemalja (Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Slovenije, Makedonije, Austrije, Mađarske, Bugarske, Grčke, Italije, Nemačke, Irske i dr.). O inspirativnosti teme i njenoj višeznačnosti svedoči prevashodno multidisciplinarni/interdisciplinarni karakter radova o različitim aspektima kulturnih modela i kontakata, multikulturalnosti i interkulturalizma u prošlosti i sadašnjosti, u raznovrsnim oblicima naučnog i umetničkog stvaralaštva, ali i brojnost i raznovrsnost jezika na kojima su radovi prezentovani (srpski, engleski, ruski, nemački, italijanski, mađarski, slovački, rumunski, bugarski i dr.), pa čak i starosna struktura učesnika. Ovaj zbornik se može smatrati pouzdanim pokazateljem da je Filozofski fakultet u Novom Sadu pravo mesto za susretanje, a sa velikom sigurnošću se može pretpostaviti da će učesnici narednog skupa o susretima kultura nadahnuće naći upravo u radovima koje on sadrži.

Prof. dr Biljana Šimunović-Bešlin
(Univerzitet u Novom Sadu)

I

SUSRETI KULTURA I MEDIJI
SUSRETI KULTURA I TEATAR I FILM

Ágnes Matuska
 University of Szeged
 Department of English
jagonak@gmail.com

UDK: 792:316.774

EXPLORING VERSIONS OF REALITY: MULTIMEDIA AND THEATRE IN CONTEMPORARY ADAPTATIONS OF SHAKESPEARE¹

Abstract: Drawing on recent research in the field of performance studies, the paper takes a look at the logic of the visual dramaturgy of contemporary theatrical adaptation of Shakespeare in Hungary, with special focus on a production by the Hungarian Theatre of Cluj, Romania (*Richard III*, dir. Gábor Tompa, 2008) with the aim to explore models of spectatorship offered by the examined works. Questions that are raised by the analysis focus on the functions of spectator positions created by scenic choices in general, and the use of multimedia devices in particular. A major assumption behind the investigation is that the use of multimedia technology in the specific production contributes to the self-reflexive staging of reality, and is offered as a parallel to the way contemporary mass-media shapes our perceptions of the world, and thus invites the audience to participate critically in the process of producing versions of reality.

Key words: *performance theory, Shakespeare, adaptations, multimediality, audience involvement*

“Reiterated form, staged and acted by its own audience, makes (to a degree, for no theatre ever wholly works) theory fact” (Geertz 2004: 66).

Speaking about 21st century Eastern-European theatre adaptations of Shakespearean plays seems a perfect topic when the question to be addressed is the encounter of cultures. This is so since, removed not only several centuries in time, but geographically situated at another corner of Europe, far from the original production of Shakespeare’s plays, the cultural encounter will be inevitable: our own historical embeddedness will serve as a context for performing a playtext that originates in a culture remote from ours, in Elizabethan England. In the context of analyzing a 21st century adaptation, thus, it is needless to stress the challenges faced by a director and a theatre troupe that arise from the mere necessity to negotiate cultural differences between the original early modern context of the Shakespearean play and our own experience of an adaptation. It is perhaps more compelling to remind ourselves of the similarities that are shared between these two removed contexts. Society in Elizabethan England itself, particularly in a metropolis like London, experienced a heightened sense of

¹ Research for this article was aided by a Hungarian State Eötvös Fellowship.

encounters of different cultures at several levels of everyday reality. Additionally to the social anxiety triggered by the increased and rapid change in the dynamics of social mobility, shattering earlier social and familial bonds at an individual level, religious turbulences as well as scientific and geographical discoveries lead at a broader social level to another result of the encounter of cultures in the sense that different and sometimes irreconcilable narratives were offered in explanation of the newly encountered phenomena. Shakespearean plays themselves act as arenas of conflict displaying topical issues of his time, such as the question of racial difference in *Othello*, the problem of colonization in *The Tempest*, the clash of medieval and renaissance world-views in *Hamlet*, or the questionable essence of social bonds in *King Lear*. In other words, we are presented with multiple voices in Shakespeare's dramas at the level of the plot. These multiple voices, however, manifest themselves at the level of Shakespeare's language as well: although subsequently throughout the centuries Shakespearean idiom became emblematic of its Englishness, as critics such as Patricia Parker have convincingly shown (Parker 1996), the multicultural and multi-linguistic background of Elizabethan England, one of the guarantees of the cultural richness of the plays can be traced in the language itself. From this perspective, thus, the encounter of cultures that are remote in language, place and time in today's Shakespeare adaptations seems parallel to an earlier multicultural context in which the plays themselves were written. The re-enactment of the phenomenon of such encounters seems to be an inevitable part of any contemporary production, no matter whether the directorial choices include a conscious and explicit reflection on such a situation, characterized by the encounter not only of different languages and theatrical traditions, but of various cultural frameworks as well. In such a setting, in spite of our utter remoteness from what we imagine the original productions looked like and stood for, an interesting parallel emerges between the two contexts, Shakespeare's and ours, since both function as means for testing the value of different voices and cultural frames present in any production – in our case firstly because of the anachronistic sense of a Renaissance play, and secondly because the productions can represent contemporary encounters of cultures and voices.

I suggest that in the examples I would like to present here we can trace a conscious, and in my opinion spectacularly successful endeavor in the design of the productions to function as arenas of conflicts topical in contemporary society. This effort, as I will show, manifests itself primarily in constructing different layers of reality through the use of different theatrical frames and various acting styles on stage, as well as the use of multimedia devices, resulting in a double effect: on the one hand, the conceptual frames represented by the several layers provide a multiple perspective of reality, while on the other hand the audience of the performance is constructed as the explicit viewer of the play and thus addressed as a critical agency, whose inevitable role is to get involved with the conflicts presented on stage.

The first example I wish to talk about briefly is a 2008 performance of *The Merchant of Venice* by Centrál Színház in Budapest, directed by Tamás Puskás. According to the statements of the director, the program booklet and the webpage of the theatre, an explicit aim behind the production was to evoke the sense of social responsibility and invite common critical thinking about the nature of hatred.

The webpage blurb of the performance includes the following:

“Hatred has been the protagonist of our public life for two years. It is our pressing task to talk about that. It has been a long time since we were in such a great need for a tale about this as we are today, when hate-speech, vandalism, and fascistoid organizations are

slowly becoming, however frightful it may sound, the ordinary events of our public life. We have decided to tell a story, to sketch the nature of hatred, show its untenability, its scandalous nature, and help understand our common responsibility in letting it happen.

The Merchant of Venice, despite its comical or even lyrical aspects, is basically a grim play, it makes one think, even forces one to take sides, since it scrutinizes the general rules of social coexistence.”²

What is the direction’s tool in forwarding such a message? The play itself, a problem play with no real resolution and comforting denuement, has made possible appropriations for controversial purposes, including significantly political ones. Director Tamás Puskás cleverly cuts through the usual dilemmas of presenting the Jew either as victim or engine of social conflict by placing the whole performance into a two-level space both physically and metaphorically. While the actions of the drama take part at the front of the stage, all the actors are sitting behind the events throughout the whole play on an elevated platform in the back half, which presents a court-room, separating the row of the jury’s chairs (where actors are sitting when not playing in front) with a bar from the front stage. The idea of employing qualitatively different levels of fiction on stage was well known for Renaissance practitioners of theatre. Robert Weimann’s terms, the *locus* and the *platea* differentiate between the fictitious events of the play’s plot and the event of the theatre play as spectacle – the latter aspect being accentuated by go-between characters playing at the same time a role within the play’s events as well as the function of reflecting and commenting on the theatrical event from outside the play’s fiction, and by sharing the audience’s space, involving them into the events on stage (Weimann 1978: 73-85). The scenic solution of Puskás’s version replicates the *locus* and *platea* divide in an ingenious way, but the characters, when functioning as connective links between audience and play, are physically not between the two, but rather mirror the audience at the other side of the *locus* stage, making visible our shared function both as jury of the events, as well as making us aware of the moral aspect of sharing a public space, which is a space of performance no matter whether inside or outside a theatre. This latter idea, the idea of the performance pervading our lives reverberates in famous Shakespearean quotes about the world as stage, and does not lack from this particular drama either, explicitly echoed when Antonio explains to Gratiano in Act 1. Scene 1.: “I hold the world but as the world, Gratiano / A stage, where every man must play a part, /And mine a sad one”. Via framing the play on two opposite sides by the audience, and by connecting different levels of the stage and the auditorium into a common public space of the performance, the production reminds us that it is impossible to watch a performance without being implicated in it.

The other example I have chosen to talk about in this present paper is a 2008 *Richard III* produced by the Hungarian theatre in Cluj, Romania, directed by Gábor Tompa, with the spectacularly skillful Zsolt Bogdán playing the lead role. Here again, as in the previous case, I would like to concentrate on one particular aspect of the production that is related to the way it inscribes itself in the contemporary cultural context of its audience, the way it appeals to the audience’s responsibility as spectators and entrusts them with the role of critical agency.

² My translation. Available: <http://www.centralezhaz.hu/d0velencei.html>. Access: 10.01.2009.

One main characteristic of this play is its stress on performativity. The protagonist's famous opening monologue in which he declares that he is "determined to prove a villain" is perhaps the ultimate crux of the drama. Although the ambiguity of the term "determined" cannot be finally resolved, since it means both the conscious decision of the protagonist-player as well as the power of fate or fortune, the dynamism exuding from this single line, the player capacity of Richard sets the whole drama in motion. Already the term "Villain" as such is a double-decker notion: it is a stock role both in society and on stage, inherently implying the idea of an audience watching the villain's deeds – the audience addressed directly by Richard's opening speech in the extradramatic tradition of late medieval semi-dramatic entertainers.

The way the anthropologist and performance theorist Victor Turner conceived a performance as *poesis* instead of *mimesis*, as "making not faking" (Turner 1982: 93), is the exact way Richard imagines his role-play: performance for him is identical to living, he not only embodies what Turner calls "Homo Performans" (Turner 1986: 81), but sheds light on the performative aspects of life in general. The visual dramaturgy employed by Tompa's direction stresses precisely this idea, making the whole play a site of multiple shows and performances, making arrangements that add additional performative layers to the atmosphere of the play that has already displayed an exaggerated sense of performativity. The struggle for the throne and the authentication of power within Shakespeare's drama are enfolded along the lines of competing narratives, each legitimizing their own version for the aspiration to the throne: Lady Anne's, Margaret's or Richard's version compete with each other. The whole drama itself, in its own historical context seems to have served as a validating tool, supporting the "Tudor myth" and glorifying Queen Elizabeth's reign. In Tompa's production it is the visual dramaturgy that contributes to the creation of different narrative layers of the play. The most obvious of these is the almost omnipresent *mise-en-scène* made up of transparent glass shelves, displaying containers with grotesque heads and other body parts preserved and floating in formaldehyde – suggesting the looming presence of the victims of the system who were eliminated so that the present order is sustained. Another highly symbolic, formalized layer is embodied by a character performing an erotic dance while reclining on an elevated sofa-like bench. The overtly sexualized woman playing provocatively with the crown may be interpreted as the representation of Fortune, who makes kings rise and fall, and is frequently quoted in Elizabethan emblem books as well as plays; she is described in *King Lear* as "Fortune that arrant whore" (2.4.54-5). The production opens with this scene, conjuring an emblematic frame for the events, adorning the whole plot with an additional quality, and urging the audience to see double in the sense that the events of the plot will always mean more than the mere actual happenings, since they are enacted within an emblematic, formalized frame.

I have said "mere actual happenings" referring to the layer of the drama's plot, the *locus* of the performance, but I immediately have to point out that these happenings within the emblematic frame are multi-layered as well: video projections accompany live presence in various ways. The screenings sometimes introduce the actual appearance of actors on stage, showing them approach in a black-and white documentary-like manner, thus providing a setting for their appearance (such as before the funeral speech of lady Anne, showing her walk up the stairs), sometimes offering pictures that cannot be connected to the events in a direct way, but rather add a symbolic value to them, such as the color shots of the sea and waves after the wooing scene. The layers, thus, frequently accompany each other smoothly or enig-

matically, suggesting that transition between them is unproblematic, or that boundaries that potentially separate them can be blurred. In the central scene of the play, however, we see that layers of reality do not coincide. This happens when Richard, after planned murders, manages to have himself be elected a king, but saves the face of the modest and pious candidate who – far from being hungry for power – has to be persuaded to take up the task merely for the public good. The scene is arranged as a TV show broadcast from a studio, which is the stage, while the program includes live footage (and live in the context of the play as well) – shot on location and screened on the stage as part of the show. The audience of the performance sees the way reality is manipulated into a show that leads to a successful political campaign, but at the same time struggles to appreciate being influenced by the play that is performed, and by extension to assess the performance quality of reality. A central question becomes whether and how it is possible to distinguish vicious, manipulative performance from benign performative creation? Richard constantly stresses the histrionic quality of his actions, and the occasionally highly formal acting style of the characters heightens the sense of play as well, but other pregnant examples highlight the underlying performance quality of events. Such example is the funeral speech of lady Anne, who speaks into a standing microphone, clearly aware of the PR side of her appearance and speech, and similarly to Richard's addresses of the audience, she too is making us aware of our role as the audience of her performance: her farewell speech to her dead husband.

It such a context where the idea of performativity is stressed heavily and repeatedly, and pushed to its extremes, a specific interpretation of the performance aspect of the theatre play, the actual Shakespeare adaptation is offered as well: it is not merely an abstract recitation of the lines of the playwright whose cultural currency in itself is a guarantee of usually unreflected but generally accepted value. The audience is rather offered the play to be taken as any public performance, a part in the intricate social web of social performances, including speeches, TV shows and theatre productions. Once the multiplicity of viewpoints and the formal constructedness of reality through these productions is staged, instead of offering a ready-made version of reality, the audience is urged to struggle with competing or parallel versions.

Clifford Geertz noted about a quarter of a century ago that “the drama analogy for social life has [...]been around in a casual sort of way[...] for a very long time”, and sociological discourse has appropriated its basic terms, such as “role”, from the 1930s on. What Geertz finds as a novelty is the fact that the idea of world as stage is “coming to be applied less in the depreciatory ‘mere show’[...]mode” (Geertz 2004: 64). Once the performative aspect of social living is taken for granted, the nature of roles and performance, the relationship between playing and any supposed reality opposed to playing will become crucial questions with which to fathom the depths of knowledge. It seems to me that the mentioned performances, in their respective ways, build upon this premise, and by staging the audience expressly in the position of the spectator, offer them the corresponding responsibility, achieving what Richard Schechner, one of the founders of performance studies calls “the recognition that social circumstances –including knowledge itself—are not fixed, but subjects to the ‘rehearsal process’ of testing and revising” (Schechner 2006: 2). The extent to which theatre as an institution, or individual productions are capable of fulfilling this role of the ritualistic “rehearsal process” is debatable, but I find that a conscious effort in this direction, encouraging us to get engaged in the ‘rehearsal process’ of testing and revising ourselves as well as our

cultural heritage, along the lines of the encounter of cultures and through the consequential performative aspect of social living, is definitely to be applauded.

As a coda to my paper I would like to add that it is not only theatre that struggles (also in the good sense) with realizing the performative potential of playing: making not faking. What we do as scholars is also measured by its performative aspect within the context it is actually performed, within which it has a role and responsibility, and is characterized both with the moral burden and the infinite creative potential of performance, which Clifford Geertz has described in the sentence I have chosen as motto of my paper: “Reiterated form, staged and acted by its own audience, makes (to a degree, for no theatre ever wholly works) theory fact” (Geertz 2004: 66).

BIBLIOGRAPHY

- Geertz, Clifford (2004). “Blurred Genres: The Refiguration of social thought”, in *The Performance Studies Reader*, ed. Henry Bial (London and New York: Routledge, 2004): 64-67.
- Parker, Patricia (1996). *Shakespeare from the Margins*. Chicago: University of Chicago Press.
- Schechner, Richard (2006). *Performance Studies: an Introduction*. London and New York: Routledge.
- Turner, Victor (1982). *From Ritual to Theatre: The Human Seriousness of Play*. New York: PAJ Publications.
- Turner, Victor (1986). *The Anthropology of Performance*. New York: Paj Publications, 1986.
- Weimann, Robert (1978). *Shakespeare and the Popular Tradition in the Theatre*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

Agnes Matuska

EXPLORING VERSIONS OF REALITY – MULTIMEDIA AND THEATRE IN CONTEMPORARY ADAPTATIONS OF SHAKESPEARE

Summary

Drawing on recent research in the field of performance studies, the paper takes a look at the logic of the visual dramaturgy of contemporary theatrical adaptations of Shakespeare in Hungary, with special focus on a production by the Hungarian Theatre of Cluj, Romania (Richard III, dir. Gábor Tompa, 2008) with the aim to explore models of spectatorship offered by the examined works. Questions that are raised by the analysis focus on the functions of spectator positions created by scenic choices in general, and the use of multimedia devices in particular. A major assumption behind the investigation is that the use of multimedia technology in the specific production contributes to the self-reflexive staging of reality, and is offered as a parallel to the way contemporary mass media shape our perceptions of the world, and thus invite the audience to participate critically in the process of producing versions of reality.

Mirna Sindičić-Sabljo
 Sveučilište u Zadru
 Odjel za francuske i iberoromanske studije
 Odsjek za francuski jezik i književnost
mirna.sindicic@unizd.hr

UDK: 792 Artaud A.

KAZALIŠTE OKRUTNOSTI KAO KRITIKA ZAPADNJAČKOG KAZALIŠTA - SUSRET ANTONINA ARTAUDA S BALIJSKIM KAZALIŠTEM

Abstract: Antonin Artaud, jedan od najznačajnijih kazališnih vizionara prošlog stoljeća, dio je grupe umjetnika 20. stoljeća koji su osjećali da je zapadnjačka kultura došla do iscrpljenja. Nastojeći je obnoviti, europski se umjetnici nerijetko okreću izvaneuropskim kulturama. Artaud odbacuje psihološko i realističko kazalište svog vremena nastojeći stvoriti čisto kazalište i nov kazališni jezik. Tijekom Međunarodne Kolonijalne Izložbe u Parizu, 1931. godine, susreće se s balijskim kazalištem, što je imalo bitan odjek u oblikovanju njegova kazališta okrutnosti. Spomenuti se susret može promatrati u okviru interkulturalne kazališne prakse. Artauda je balijsko kazalište zanimalo isključivo kao različito od onog njegova vremena i sredine. Poslužilo mu je kao model te mu pomoglo u tvorbi njegove vlastite vizije kazališta, ali istinskog susreta i razumijevanja dviju kultura nije bilo.

Ključne riječi: *Antonin Artaud, Balijsko kazalište, Kazalište okrutnosti, Interkulturalno kazalište.*

Antonin Artaud nesumnjivo je jedan od najznačajnijih kazališnih umjetnika prošlog stoljeća. Njegova vizija kazališta presudno je utjecala na razvoj kazališne umjetnosti druge polovice 20. stoljeća, bez obzira na činjenicu da on sam nije imao puno prilika u praksi iskušati svoje reformatorske zamisli.¹ Za života je bio slabo poznat široj publici, njegove predstave nisu imale previše uspjeha, no bez njegova djelovanja, i tekstova prije svega, kazališni život posljednjih pedesetak godina izgledao bi posve drugačije.

Artaud je dio skupine kazališnih redatelja, s kraja 19. i iz prve polovice 20. stoljeća, koji odbacuju građansko kazalište te realizam i psihologizam koji dominiraju na pozornicama zapadnog svijeta.² Drži da je kazalištu potreban revolucionarni obrat kako bi se oslo-

¹ Kazalište «Alfred Jarry», koje Artaud osniva s Rogerom Vitracom i Robertom Aronom, djeluje svega dvije godine (1926.-1928.), sa slabim uspjehom, praćeno nerazumijevanjem kritike i publike. Naposljetku biva zatvoreno zbog financijskih razloga. Tijekom dvije godine u kazalištu «Alfred Jarry» izvedeno je svega osam predstava, među kojima: *Izgorjeli trbuh ili luda mati* (Antonin Artaud), *Misterij ljubavi* (Roger Vitrac), *Kvoč-ka* (Robert Aron), *Razdioba podneva* (Paul Claudel) i *Snatra ili igra sna* (August Strindberg). Svoje zamisli Artaud 1935. godine pokušava još jednom ostvariti u praksi režirajući svoj dramski tekst *Obitelj Cenci*.

² „Zapadnjačko“ u ovom slučaju označava europsku i angloameričku kulturu i kazalište. Radi se o više manje jedinstvenoj kulturi čije je podrijetlo u antičkoj Grčkoj. No valja istaknuti da dihotomija zapadnjačko/istoč-

bodio kazališni izraz izgubljen ispod naslaga psihološkog, racionalnog i logičkog. Svoju viziju kazališta okrutnosti, koja odbacuje oponašanje stvarnosti, gradi, između ostalog, i potaknut iskustvima balijskog kazališta. Ono je na njega ostavilo snažan dojam i pomoglo mu u kreiranju vlastite scenske vizije. Antonin Artaud nije bio jedini umjetnik koji u izvineuropskim kulturnim i umjetničkim tradicijama traži poticaj za vlastiti umjetnički put i odgovore na pitanja o vlastitoj umjetnosti. Značajan broj istaknutih kazališnih redatelja prošlog stoljeća na neki je način došao u dodir s različitim praksama azijskih kazališta³, što se odrazilo u njihovom radu. Redatelji sa Zapada su, svaki na svoj način, prigrllili azijske kazališne tradicije te su njihove tekovine na različite načine uklopili u svoje kazališne poetike. Među njima svakako valja spomenuti Bertolda Brechta, Vsevolda Mejerholda, E. G. Craiga i W. B. Yeatsa. Kazališni umjetnici dolaze do spoznaje da se zapadnjačko kazalište nalazi u svojevrsnoj krizi te u azijskim kazalištima nalaze modele koje bi trebalo slijediti u nastojanju da se zapadnjačko kazalište, zagušeno dominacijom realizma na sceni, revitalizira. Ponajviše ih intrigira činjenica da azijske izvedbene prakse objedinjuju različite vrste umjetnosti - ples, glazbu, geste, pokret, mimiku itd. - sve ono što zapadnjačka tradicija većinom razdvaja, stavljajući naglasak na dramski tekst.

Interkulturalnost postaje dominantna praksa u kazalištu 20. stoljeća. Ima duboke korijene, intenzivira se u doba povijesne avangarde i posebice počevši od šezdesetih godina. U tom se kontekstu, između ostalih, spominju Jerzy Grotowski, Eugenio Barba, Peter Brook i Ariane Mnouchkine. Interkulturalna suradnja podrazumijeva susret i posredovanje među različitim kulturama, kulturalnu razmjenu među odvojenim kulturnim sustavima, bilo u jednom smjeru ili dvosmjerno. Interkulturalizam kao kazališna praksa, kako u režiji tako i u dramskom pismu, iznimno je bogat i još uvijek nije u potpunosti teorijski fiksiran.⁴ Primjeri približavanja, dodira i interakcija dviju, ili više, tradicija su različiti. Sežu od onih optuživanih za nepoštivanje izvorne kulture, njeno folkloriziranje i okcidentaliziranje pa sve do iznimnih umjetničkih proizvoda koji svjedoče o tome koliko istinski doticaj i dijalog dviju, ili više, kultura može biti snažan i plodonosan.

I djelovanje Antonina Artauda može se promatrati unutar tradicije interkulturalnog kazališta. Njegova je uloga u tom kontekstu iznimno važna. Artaud je svojevrsan pionir, preteča kasnijih interkulturalnih praksi. Namjera ovog rada istražiti je prirodu Artaudova odnosa prema balijskom kazalištu, dubinu njihova dodira te posljedice tog susreta.

Artaudov susret s balijskim kazalištem

Prvi, i vjerojatno jedini, susret Antonina Artauda s balijskim kazalištem dogodio se početkom kolovoza 1931. godine u Parizu, tijekom Kolonijalne izložbe postavljene u Vin-

njačko kazalište nije valjana. Pojam «istočnjačko kazalište» odnosi se na međusobno različite azijske kazališne prakse i nastao je kao rezultat nedostatnog poznavanja istih od strane Europljana. Razlike među azijskim kazalištima vrlo su velike. Kathakali, kabuki i noh međusobno razlikuju koliko i kabuki od komedije dell'arte ili Shakesperova kazališta primjerice.

³ Do bližeg susreta i upoznavanja dva, kulturno različita, svijeta dolazi krajem 19. stoljeća, tijekom turneja azijskih glumačkih zvijezda po Europi i Rusiji te, poglavito, tijekom svjetskih i kolonijalnih izložbi u velikim europskim metropolama.

⁴ Vidi: E. Fischer-Lichte et al. (1990) i P. Pavis (2002).

cenneskoj šumi.⁵ U okviru predstavljanja nizozemskog kolonijalnog carstva⁶, bio je izložen i indonezijski hram pored kojeg je izvedena predstava kojoj je Artaud prisustvovao. Svoj esej, naslovljen „O balijskom kazalištu“, počinje riječima: «Prva predstava Balijskog kazališta...» pa nije jasno da li je gledao dvije ili više izvedbi tijekom nekoliko dana. No kasnije u tekstu navodi «prva od kratkih drama koje sačinjavaju ovu predstavu» (Artaud 2000: 50), što znači da se ipak radi o nekoliko različitih izvedbi u sklopu jedne predstave. Elsa Clavé (2006: 130) drži da je izvedbu gledao bar u dva navrata, tijekom dva različita dana.

U sklopu programa, kojem je Artaud prisustvovao, izvedeni su legong, baris, jan-ger, calonarang i kebyar.⁷ Iz Artaudova opisa izvedbe ne može se s preciznošću zaključiti koje je izvedbe vidio stoga što ne navodi imena plesova. Trupa, sastavljena od pedesetak izvođača, izvodila je tradicionalne i novije, uglavnom plesne, oblike, praćena muzikom gamelana, na jednostavnoj pozornici.⁸ Izvedbe, koje u izvornom obliku mogu trajati danima, bile su skraćene i prilagođene zahtjevima europske publike.⁹ U tom su obliku počevši od 1920. godine izvođene i pred turistima koji u sve većem broju posjećuju Bali.

U listopadu 1931. godine, Artaud u časopisu *Nouvelle Revue Française*, objavljuje prikaz izvedbe, pod naslovom „Théâtre balinais à l'exposition coloniale“. Prerađena i proširena verzija teksta objavljena je 1938. godine, pod naslovom «O balijskom kazalištu», u Artaudovoj knjizi eseja *Kazalište i njegov dvojniki*. To je ujedno i najranije napisani esej objavljen u navedenoj knjizi. Esaj je impresionistički opis i interpretacija predstave viđene očima Antonina Artauda. Artaudov je opis sugestivan i zanimljiv, no daleko od preciznog tehničkog opisa viđene izvedbe. On primjećuje da je balijsko kazalište lišeno psihološkog, da se scenski jezik koristi na svim planovima, da su teme nejasne, apstraktne i općenite, no da se temelje na borbama opsjednute duše sa sablastima i fantomima onostranog. Opisuje uglate i naglo presječene pokrete izvođača koji se izražavaju znakovima i krikovima. Skreće pažnju na njihova mehanička kolutanja očiju, krevljenja usta, žestoke kretnje glavom. Artaud je fasciniran tehničkom vještinom izvođača, pokretima ruku i nogu, te činjenicom da komuniciraju pokretima i gestama, a ne riječima. Cijela mu se predstava doima poput oskvrnjena obreda čiji je voditelj redatelj. Fascinirala ga je i činjenica da su izvedbe do detalja isplanirane i precizirane te da ništa nije prepušteno improvizaciji. Artauda je izvedba balijskih izvođača zadivila, no priznaje da ponekad gubi ključ za jezik predstave, da ne može pronaći nit vodilju te da vidi «cijelu hrpu obrednih pokreta za koje nema ključa» (Artaud 2000: 53-54).

⁵ Izložba je trajala od početka svibnja do sredine prosinca, a na njoj su se predstavile kolonijalne sile poput Francuske, Portugala, Italije, Belgije, Danske i Nizozemske.

⁶ Bali je bio dio nizozemske Istočne Indije od 1906. do 1942. godine.

⁷ Prema: N. Savarese (1997).

⁸ Bali se razlikuje od ostatka Indonezije jer otok nije bio islamiziran i sačuvala je izvornu indonežansku predislamsku kulturu. Balijsko kazalište usko je povezano s religijom, izvedbe se uglavnom odvijaju unutar hramova, tijekom religioznih festivala. Osnovna tema predstava sukob je dobra i zla. Glumci govore arhaičnim jezikom, koje većina gledatelja ne razumije, izražavaju se čistim zvukovima i fizičkom ekspresijom. Tijekom izvedbe glumci ulaze u stanje nalik transu, tijekom kojeg se ponekad i ozljeđuju, ne osjećajući bol. Svaki njihov pokret propisan je tradicijom. O balijskom kazalištu više u: J. R. Brandon (1967).

⁹ Christopher Innes upozorava da je većina zapadnjaka azijske i afričke umjetnosti upoznala izdvojene iz njihova kulturnog i civilizacijskog konteksta, kakva je i bila izvedba balijskog plesa koju je Artaud vidio u Parizu, a svaki objekt nužno mijenja svoje značenje kad se premješta u drugu okolinu, ili se odvajava od originalne funkcije. (Innes 1993: 16-17).

Kazalište okrutnosti kao kritika zapadnjačkog kazališta

Najznačajniji dio eseja „O balijskom kazalištu“, kao i veliki dio knjige *Kazalište i njegov dvojniki*, Artaudova je kritika zapadnjačkog kazališta izrečena kroz usporedbu s balijskim kazalištem. Artaud balijsko kazalište poima kao model istinskog, čistog kazališta. Navodi da «naše kazalište izrazito verbalno, nije nikad poznavalo sve ono što kazalište čini kazalištem (...) te da bi naše kazalište moglo pitati balijsko kazalište za lekcije iz duhovnosti» (Artaud 2000: 52-53). Na temelju kritike njemu suvremenog zapadnjačkog kazališta Artaud oblikuje svoju viziju kazališta okrutnosti. Balijsko kazalište Artaudu nudi model totalnog kazališta bliskog ritualu kakvom on teži, koje objedinjuje ples, pantomimu, glazbu, geste te koje nije izgubilo kontakt s životom. Balijsko mu kazalište na određeni način pomaže odrediti ono što želi promijeniti u zapadnjačkom kazalištu. Artaud dovodi u pitanje cjelokupno zapadnjačko kazalište, držeći ga zagušenim dominacijom dramskog teksta i izgubljenim pod teretom psihologizacije. U eseju «Zapadnjačko i istočnjačko kazalište», također iz *Kazališta i njegova dvojnika*, Artaud nastavlja analizirati razlike dviju kazališnih tradicija te ističe da nam je otkriće balijskog kazališta «pokazalo fizičku, a ne verbalnu kazališnu ideju, gdje se kazalište nalazi u granicama svega onoga što se događa na pozornici neovisno od pisana teksta, dok je kazalište kakvo poimljemo na Zapadu objavilo svoje savezništvo s tekstem te je tako ujedno tekstem i ograničeno. Za nas je govor u kazalištu sve, te izvan njega nema nikakve mogućnosti; kazalište je grana književnosti....» (Artaud 2000: 64).

Artaud se nije zaustavio samo na kritikama. U svojoj je kazališnoj praksi, kao i u teorijskim zapisima, ponudio novi model kazališta. U tome mu je zasigurno pomoglo i iskustvo balijskog kazališta. Artaudovo kazalište okrutnosti svojim brojnim elementima podsjeća na ne-zapadnjačka kazališta: odbacivanjem naturalističkog iluzionizma, napuštanjem psihologizacije, težnjom totalnom kazalištu, nalikovanjem terapijskom ritualu, odbacivanjem shvaćanja kazališta kao rasonode, izrazitijim korištenjem tjelesne ekspresije i ostalih komponenata kazališnog jezika (osim riječi), tvorbom fizičkog jezika na bazi znakovna itd.

Zaključak

Antonin Artaud nikad nije bio na otoku Baliju, nije poznao njihov jezik, niti je posjedovao sveobuhvatno, ili dublje, znanje o praksama, bilo balijskih izvedbenih oblika, bilo azijskih kazališnih praksi općenito. No snažno su ga privlačile izvaneuropske kulture, o čemu, između ostalog, svjedoči i njegovo putovanje u Meksiko i proučavanje života indijanskog plemena Tarahumare.¹⁰ Artauda je balijska kultura, prije svega, privukla zbog različitosti od njegove, privukla ga je kao Drugo. Ipak, bez obzira na nedostatak dubljeg znanja o njoj, Artaud je intuitivno ispravno shvatio i interpretirao brojne elemente balijskog kazališta. Ispravno je uočio da se balijsko kazalište temelji na fizičkoj ekspresiji izvođača, da objedinjuje različite vrste umjetnosti, da se ne temelji samo na dramskom tekstu i psihološkoj analizi, da se ne svodi na puku zabavu te da ima važnu ulogu u društvenom životu zajednice. No, s druge strane, dio je Artaudovih interpretacija bio neutemeljen.

¹⁰ O svom je putovanju napisao niz članaka, objavljenih u Francuskoj i Meksiku, a po povratku iz te zemlje, 1937. godine, u književnom časopisu *Nouvelle Revue Française* objavljuje tekst *Putovanje u zemlju Tarahumara*.

Primjerice, balijsko kazalište govori o vanjskim silama koje ugrožavaju čovjeka, a ne o njegovoj okrutnosti, a likovi nisu isključivo sudionici u ritualu vođeni višom silom. Harari, primjerice, drži da je Artaudova greška u tome što nije shvatio ulogu rituala. Artaud misli da je ritual individualistički čin, ne shvaća da služi očuvanju poretka, zanemaruje njegovu društvenu ulogu i čini ga osobnim ozdravljenjem (Harari 1987: 62-63). Artaud također neispravno tumači određene pokrete i znakove izvođača koji imaju kodificirano značenje, koje stanovnici Balijska poznaju.

Artaudovo shvaćanje balijskog kazališta možda i nije bilo posve ispravno, no to ne umanjuje važnost njihova susreta. Mennemeierovim riječima, susreti zapadnjačkog i istočnjačkog kazališta često su obilježeni nerazumijevanjem, no i estetski fenomeni, koji nastaju kao plod neshvaćanja, vrijedni su pažnje (Mennemeier 1990: 24). Susreta Artauda i balijske kulture najbolji je primjer rečenog. Artaud u balijskom kazalištu vidi ostvarenje svojih ideala, onog što je želio u kazalištu vlastite kulture promijeniti. On je u tom ključu gledao i interpretirao izvedbe balijskog kazališta, kroz viziju svog kazališta okrutnosti.

Artauda strana kultura, u konkretnom slučaju balijska, zanima isključivo kao strana, kao Druga te mu služi kao polazišna točka pri kreiranju novog umjetničkog proizvoda, podjednako udaljenog i od njegove domaće kao i od strane tradicije. U primjeru dodira Antonina Artauda i balijskog kazališta nema istinskog dijaloga i razmjene u kojoj sudjeluju obje strane, stoga bi se i njegovo mjesto unutar interkulturalne kazališne prakse moglo osporavati. Christopher Innes, primjerice, Artaudov pogled na balijsku kulturu smatra kolonizatorskim stoga što ju promatra kao „drugu, egzotičnu i primitivnu“ (Innes 1993: 16-17). Iz balijske kulture preuzima ono što mu odgovara, potaknut osjećajem propasti vlastite kulture. Istinske razmjene u oba smjera nema, balijska kultura zapravo u interakciju ni ne ulazi.

No Artaud ipak pokušava što ispravnije interpretirati bit balijskog kazališta, ne preuzima ništa iz njega, te ne predlaže svojim glumcima da uče tehnike balijskih izvođača. Ono mu služi samo kao poticaj u tvorbi vlastite scenske koncepcije, kroz koju uostalom i interpretira izvedbe balijskih plesača. Viđeno je tumačio kroz svoju viziju i stoga ne čudi da opis predstave iz eseja «O balijskom kazalištu» nalikuje kasnije napisanim manifestima kazališta okrutnosti. U predstavi je vidio ono što je htio vidjeti, ili što je imao potrebu vidjeti, zanemaruje aspekte koji mu nisu bili neophodni u oblikovanju vlastite vizije, ali ni ne pomišlja o prenošenju elemenata balijskog kazališta u svoje predstave. Balijsko mu je kazalište pružilo putokaz, model, nadahnuće, no tome je vjerojatno moglo, prema Grotowskom, poslužiti i bilo koje drugo ne-zapadnjačko kazalište (Grotowski 2004: 61). Balijsko mu je kazalište bilo zanimljivo isključivo kao izvaneuropsko i posve različito od onog njegova vremena i njegovoj kulturi. Njegova je vizija 1931. godine već bila u nastanku, a Bali mu samo dao potvrdu onog što je želio ostvariti.

LITERATURA

- Artaud, Antonin. (2000). *Kazalište i njegov dvojniki*. Zagreb: Hrvatski centar ITI.
- Brandon, James R. (1967). *Theatre in Southeast Asia*. Cambridge: Harvard University Press.
- Clavé, Elsa. (2006). «Artaud et le théâtre balinais: Les spectacles de 1931». *Revue d'histoire du théâtre*. 2: 125-148.

- Fischer-Lichte, E., Riley, J., Gissenwehler, M. (ed.) (1990). *The Dramatic Touch of Difference – Theatre, Own and Foreign*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Grotowski, Jerzy. (2004). «He wasn't entirely himself», in *Antonin Artaud, a critical reader*, ed. E. Scheer (London and New York: Routledge): 59-64.
- Harari, Josué. (1987). «Artaud et le théâtre balinais: imaginaire théâtral ou fait ethnologique». *Neophilologus*. 71: 55-65.
- Innes, Christopher. (1993). «Antonin Artaud and the theatre of cruelty», in *Avant-garde Theatre 1892-1992*. (London&New York: Routledge): 59-94.
- Mennemeier, Franz Norbert. (1990). «The own and the foreign orient. Schlegel, Nietzsche, Artaud, Brecht : Notes on the process of a reception», in *The Dramatic Touch of Difference – Theatre, Own and Foreign*, ed. E. Fischer-Lichte, J. Riley, M. Gissenwehler (Tübingen: Gunter Narr Verlag): 23-29.
- Pavis, Patrice (ed.) (2002). *The Intercultural Performance Reader*. New York and London: Routledge.
- Savarese, Nicola. (1997). *Paris/Artaud/Bali – Antonin Artaud vede il teatro balinese all'Esposizione Coloniale di Parigi del 1931*. L'Aquila: Textus.

Mirna Sindičić Sabljo

THE THEATRE OF CRUELTY AS A CRITIQUE OF THE WESTERN THEATRE -
ANTONIN ARTAUD ENCOUNTERS THE BALINESE THEATRE
Summary

Antonin Artaud, one of the most prominent theatre artists of the last century, was one of those artists who felt that Western culture had come to a state of exhaustion and wishing to revive it turned to non European cultures. He rejected the psychological theatre of his time and tried to create a pure theatre and a new theatrical language. During the International Colonial Exposition in Paris in 1931, Artaud encountered the Balinese theatre. He saw it as a realization of his own ideas and for that reason what he saw at the Colonial Exposition had a considerable influence on the creation of his Theatre of Cruelty. The Artaud's encounter with the Balinese theatre could be observed within a framework of the intercultural theatre practice. Balinese theatre interested Artaud only as a culture that differed from his own. He used Balinese theatre as a model that helped him in the creation of his own theory. The real exchange and understanding between the cultures never took place.

Gheorghe Glodeanu
 Universitatea de Nord, Baia Mare
ghglodeanu@yahoo.fr

UDK: 821.135.1-2.09 Eliade M.

MIRCEA ELIADE SAU FASCINAȚIA SPECTACOLULUI

Abstract: Although he has never claimed the status of a remarkable playwright, Mircea ELIADE has always been fascinated by the theatrical performance, ever since his youth. In 1939 we wrote the drama *Ifigenia*, a play that has been performed for years at the National Theatre in Bucharest (in 1941 and staged again in 1982). The author's second important play, *Coloana nesfârșită* was written in 1970 and was dedicated, as the title suggests it, to Constantin Brâncuși. Around 1945-46 Mircea Eliade made references in his *Jurnalul* to *Orfeu și Euridice*, a dramatic project that has never been finished. The myth of Orpheus was taken over in his later writing *Nouăsprezece trandafiri*. Another play full of symbols is *Oameni și pietre*, a piece of writing that was published in 1986 in „Revista de istorie și teorie literară”. What we find exciting and challenging is the fact that the vocation Mircea Eliade had for theatre did not take shape in one of the forms of the dramatic genre, but in his short stories and novels. It proves that prose allowed him extensive freedom for the confrontation of ideas, essays gave room to debates, and, all in all, these forms shaped his poetry of the theatre.

Key words: *performance, actor, masks, ritual, stage, play, symbol, theatre, art, representation, story, fantastic, sacred, mystery, secret, dramatic art, labyrinth, experiment, time, myth, destiny, humorous, game, freedom.*

- Cuvinte-cheie: spectacol, actor, măști, ritual, scenă, piesă, simbol, teatru, artă, reprezentare, poveste, fantastic, sacru, mister, taină, artă dramatică, labirint, experiment, timp, mit, destin, ludic, joc, libertate.

Chiar dacă nu și-a revendicat niciodată statutul unui dramaturg de excepție, Mircea Eliade a cunoscut încă din tinerețe fascinația teatrului, mirajul spectacolului însoțindu-l apoi toată viața. În 1939 scrie drama *Ifigenia*, mult timp singura jucată pe scena Teatrului Național din București (în 1941 și reluată apoi în 1982). Elaborată câteva decenii mai târziu, cea de a doua piesă semnificativă a scriitorului se intitulează *Coloana nesfârșită* (1970) și, așa cum lesne deducem deja din titlu, îi este dedicată lui Constantin Brâncuși. Este curios faptul că vocația pentru teatru a lui Mircea Eliade nu se concretizează atât în vreuna din speciile genului dramatic, cât mai ales în nuvelă și roman, proza oferind mai multă libertate confruntărilor de idei, dezbaterilor de natură eseistică, elaborării unei poetici a teatrului. *Adio!, Incognito la Buchenwald, Uniforme de general, Nouăsprezece trandafiri, În curte la Dionis* reprezintă câteva din narațiunile în care scriitorul pune în discuție arta spectacolului, pronunțându-se în favoarea unui teatru experimental.

Opera dramatică a lui Mircea Eliade alcătuiește un sector insuficient cunoscut și cercetat datorită lipsei de circulație a textelor. Această lacună a fost contracarată prin apariția volumului *Coloana nesfârșită*¹, volum ce reunește cele patru piese de teatru semnificative purtând semnătura lui Mircea Eliade: *Iphigenia*, „1241”, *Oameni și pietre* și *Coloana nesfârșită*. Într-un extrem de documentat cuvânt înainte ce se transformă într-o veritabilă *introducere în dramaturgia scriitorului*, Mircea Handoca ne atrage atenția asupra faptului că, pe lângă cele 15 romane și peste 50 de nuvele traduse în limbile de circulație, dramaturgia reprezintă o altă latură a personalității proteice a autorului *Nopții de Sânziene*. Încă în 1931, în perioada în care se mai afla în India, Eliade se gândea la o piesă de teatru pe care dorea să o intituleze *Comedia morții*. Chiar dacă proiectul dramatic nu s-a mai concretizat, scriitorul - așa cum mărturisește într-un interviu acordat lui Mircea Handoca² - dorea să sugereze prin acest titlu o dublă ambiguitate: „pe de o parte «comedia» pe care - fără să-și dea seama - o jucau îndrăgostiții, pe de altă parte, personificările, strident desacralizate, ale Morții își împlinesc «misiunea» utilizând intriga, comportamentul și limbajul unei comedii de boulevard...” Ceea ce îi apare interesant scriitorului - la o distanță de o jumătate de veac - este faptul că în această piesă el anticipa tehnica nuvelor sale fantastice de mai târziu și chiar conceptul de „*camuflare a sacrului în profan*” care a stat la baza studiilor sale de istorie a religiilor. Un alt proiect dramatic nefinalizat trebuia să se intituleze *Ciuma*, iar acțiunea urma să se desfășoare pe vremea domniei lui Vodă Caragea. Paginile *Jurnalului* oglindesc eforturile depuse de creator și în acest domeniu de activitate. Astfel, Eliade notează în 1946 faptul că dorește să consacre o piesă de teatru mitului Euridiceei.³ Însemnările zilnice reflectă travaliul depus pentru redactarea unei piese intitulate *Aventura spirituală*, piesă în care autorul intenționa să amestece fantasticul cu comicul, așa cum procedează și în unele din lucrările sale în proză. În 1951, recitind piesa, dramaturgul se dovedește profund dezamăgit, ceea ce nu îl va împiedica să revină la mitul lui Orfeu și al Euridiceei în narațiunea fantastică *Nouăsprezece trandafiri*. Un alt proiect ce nu a mai fost concretizat este piesa intitulată *Cum poți rămâne polinezian*? Rezumată în paginile *Jurnalului* în 25 martie 1958, piesa urma să prelucreze și să ridice la rang de tragedie confruntarea dintre două viziuni religioase asupra existenței.⁴

Redactată între 1939 și 1940, drama *Iphigenia* a văzut lumina tiparului abia în 1974 în revista „Manuscriptum”. Dramaturgul român reia firul epic al mitului antic, dar el își permite să opereze și o serie de modificări, făcând întâmplările mai verosimile pentru spec-

¹ Mircea Eliade, *Coloana nesfârșită*. Teatru (*Iphigenia*, „1241”, *Oameni și pietre*, *Coloana nesfârșită*). Ediție și prefață de Mircea Handoca, Editura Minerva, București, 1996.

² *Pentru o mai corectă înțelegere a condiției umane. Un interviu cu Mircea Eliade luat de Mircea Handoca*, în „Viața românească”, an LXXVII (1982), februarie, nr.2, p.25.

³ Mircea Eliade, *Jurnal*, volumul I (1941-1969), Ediție îngrijită de Mircea Handoca, Editura Humanitas, București, 1993, p.90.

⁴ Recitindu-și caietele de însemnări, Eliade notează următoarele despre proiectul său dramatic de odinioară: „Mi-am imaginat această piesă după ce am petrecut mai multe săptămâni cu revizuirea materialelor asupra religiilor polineziene, deprimat de mentalitatea opacă, frustrată a misionarilor protestanți în Polinezia. Întâlnirea și conflictul între concepția păgână a religiei, înțeleasă ca o sărbătoare neîntreruptă, și puritanismul bostonian, ar fi putut să se ridice la nivelul unei tragedii. Dar aproape nimeni, în a doua jumătate a secolului trecut, n-a simțit mărșălașul «paganismului» polinezian. N-a avut loc o confruntare tragică între două viziuni religioase ale existenței - ci calomnie, persecuție, război, până la distrugerea finală a acestui «paganism orgiastic și imoral»”. A se vedea în acest sens *Jurnal*, I, ed. cit., p.426.

tatorul secolului XX. Principala schimbare operată de Mircea Eliade se referă la sfârșitul eroinei, care nu mai este substituită înainte de sacrificiu cu o ciută ca la Euripide. Abordând mitul Iphigeniei, Mircea Eliade abordează, în esență, mitul jertfei creatoare, mit de care s-a ocupat pe larg în opera sa științifică. E suficient să amintim în acest sens cunoscutul studiu intitulat *De la Zalmoxis la Genghis-Han*. Dramaturgul nu este preocupat în primul rând de conflictul exterior dintre personaje (în mare parte cunoscut), ci îl interesează frământările lor interioare, zbuciumul sufletesc pe care acestea îl trăiesc. Surprinzând maturitatea dialogului, nuanța de vrajă și poezie ce se degajă din această primă piesă a autorului, Mircea Handoca este de părere că „*Iphigenia* lui Mircea Eliade este una din capodoperele literaturii române moderne, unde actul morții apare investit cu sensuri umane explicite, sacrificiul fiind acceptat ca o expresie a solidarității cu destinul obștei”.⁵

De altfel, drama beneficiază chiar de un substanțial comentariu al autorului. Într-un *Cuvânt de lămurire* din august 1951 (reprodus de semnatarul prefetei), Mircea Eliade afirmă următoarele: „*Personajele și acțiunea sunt inspirate și uneori chiar împrumutate din Iphigenia în Aulida a lui Euripide. Firește, îmi dau prea bine seama cât este de străină această Iphigenie spiritului elin și clasicismului în general. Dar dacă n-aș fi deslușit în jertfa Iphigeniei altceva decât putea înțelege un geniu mediteranean din secolul al V-lea înainte de Christos, n-aș mai fi simțit nevoia să repovestesc pentru noi, cei de astăzi, străvechiul mit heladic. Miturile sunt însă atemporale; adică sunt adevărate în orice context istoric și pe orice nivel de civilizație ar fi povestite, căci ele sunt exemplare, arhetipale.*

*«Anacronismele» care ar putea fi descoperite în piesa de față (bunăoară, concepția Iphigeniei despre propria ei jertfă) sunt anacronisme față de Iphigenia lui Euripide și față de întreaga spiritualitate clasică elină. Dar clasicismul este el însuși o «epocă istorică» și, ca atare limitat, ca orice altă epocă istorică; clasicismul, el singur, nu poate epuiza înțelesul miturilor care i-au dat naștere; nici o istorie, cât ar fi ea de magnifică, nu poate epuiza înțelesul unui mit. Mi s-ar putea obiecta că semnificația jertfei Iphigeniei nu s-ar fi putut cristaliza decât într-o conștiință creștină”.*⁶

Marea invenție a lui Mircea Eliade constă în faptul că, depășind legenda Iphigeniei, realizează o interesantă simbioză între mitologia greacă și cea românească. Cititorul autohton rămâne surprins să regăsească în această piesă o serie de teme și motive cunoscute deja din celebrele balade populare românești *Miorița* și *Monastirea Argeșului*. Ceea ce apropie povestea fiicei lui Agamemnon de *Miorița* este seninătatea eroinei în fața morții. Sacrificiul nu este văzut ca un act brutal, sângeros și inutil, ci ca o cale de acces la nemurire. Prin intermediul jertfei sale, Iphigenia depășește condiția umană obișnuită, sacrificiul conferind un sens înalt existenței sale. Eroina consideră că soarta nu a fost vitregă cu ea, deoarece moartea ei capătă un sens, duce la împlinirea visului lui Agamemnon și a soldaților săi de a cucerii Troia. În felul acesta numele ei va scăpa de uitare și va fi pomenit veșnic. O altă analogie izbitoare cu balada *Miorița* constă în asemănarea morții cu o nuntă. La fel ca în micul roman *Nuntă în cer*, Eliade consideră că împlinirea iubirii pe pământ este imposibilă și că adevărata nuntă nu se poate realiza decât dincolo de moarte. Ca urmare, eroina este conștientă de faptul că trupul și sufletul ei vor rodi în cer și nu pe pământ, „unde toate sunt trecătoare și izvorâte din durere”. Cu alte cuvinte, prin intermediul jertfei sale, Iphigenia are acces la sacru. Elia-

⁵ Mircea Handoca, *Cuvânt înainte* la Mircea Eliade, *Coloana nesfârșită*, ed. cit., p.IX.

⁶ Mircea Eliade, în *Coloana nesfârșită*, ed. cit., p.X.

de prelucrează mitul jertfei creatoare, iar dilemele soldaților de a accepta sau nu sacrificiul reprezintă, în esență, dilema meșterilor confrunțați cu dificultatea unei opțiuni teribile. Adevăratul personaj tragic nu este Iphigenia, care acceptă cu seninătate necesitatea sacrificiului pentru ca să rămână după ea ceva durabil, ci Agamemnon. Marele Strateg nu este înfățișat în ipostaza sa eroică, ci luptând din greu între glasul inimii și hotărârea zeilor. Dramaturgul mută conflictul în interior, insistând pe drama psihologică trăită de către personajul său. De altfel, necesitatea jertfei este justificată în felul următor: „*Dacă o cere zeița (Artemis, n.n.), va trebui să i-o dăm. Zeii sunt stăpâni! Nici chiar regii nu pot încălca poruncile zeilor*”.

După cum o sugerează și titlul, piesa intitulată **Coloana nesfârșită** îi este dedicată lui Constantin Brâncuși. Evocarea figurii marelui sculptor reprezintă un pretext pentru a repune în discuție mitul jertfei creatoare. În prefața cărții, Mircea Handoca relevă fascinația pe care a exercitat-o autorul **Măiastrei** asupra cercetătorului miturilor. Deja într-un articol de tinerete publicat în „Vremea” în 1933, Mircea Eliade atrăgea atenția asupra faptului că „marele pietrar” „poartă aceeași pecete stilistică și se revindică de la aceeași matcă țărănească ca și Lucian Blaga”. În paginile **Jurnalului**, Eliade revine periodic asupra operei lui Brâncuși. Autorul **Iphigeniei** notează cu regret la 10 iulie 1962 faptul că timiditatea l-a împiedicat să îl viziteze în perioada 1945-1950 pe cel care a revoluționat sculptura modernă: „*Sunt pe cale să citesc manuscrisul cărții lui Ionel Jianu despre Brâncuși. Cât de mult regret acum această timiditate care m-a împiedicat să-l vizitez între 1945-1950. C.V.G. s-a dus să-l vadă în 1948 și i-a vorbit despre Yoga mea, despre anii mei de studii în India. Brâncuși i-a spus că ar vrea să mă cunoască. N-am îndrăznit și acum regret. Mi-ar fi plăcut să-l aud vorbind despre viața lui, mai ales despre concepțiile sale artistice. Pe jumătate știutor de carte, aproape un analfabet, care a revoluționat arta modernă! Asta pare de necrezut. Și, cu toate acestea, dacă se acceptă punctul meu de vedere, și anume că Brâncuși era un țăran care a reușit să uite ceea ce a învățat la școală și a regăsit astfel Universul spiritual al Neoliticului - această creativitate excepțională își găsește explicația*”.⁷

Redactând un text privind **Permanența sacrului în arta modernă** pentru „L'Art du XX-e siècle”, Eliade revine asupra operei lui Brâncuși. Dorința exegetului a fost aceea de a formula într-o manieră mai puțin fragmentară concluziile la care a ajuns în legătură cu supraviețuirea camuflată (irecognoscibilă) a sacrului în arta modernă. Istoricul religiilor atrage atenția asupra faptului că autorul **Măiastrei** a reușit să regăsească sacralitatea materiei brute. În plus, sculptorul se apropia de o piatră „frumoasă” cu emoția unui om din paleolitic. Pasiunea pentru materie - observă în continuare Mircea Eliade - seamănă cu „religiozitatea cosmică” pre-mozaică. De aici afirmația: „*Artistul modern, care nu mai poate crede în iudeo-creștinism («Dumnezeu e mort») se reîntoarce, fără să-și dea seama, la «păgânism», la hierofaniile cosmice: substanța încarnează și manifestă sacrul*”.⁸ Însemnări interesante sunt făcute și în 1966, când Eliade se pregătea să scrie un studiu despre Brâncuși. Ele se dovedesc semnificative deoarece explică atitudinea personajului și marile simboluri ale piesei: „*Când voi scrie studiul despre Brâncuși, nu trebuie să mă las pradă inhibițiilor: că nu sunt critic de artă, că nu cunosc, dinăuntru, istoria artei moderne, așa cum o cunoaște un «specialist» etc. Problemele care mă obsedează în legătură cu Brâncuși sunt de alt ordin. Mai întâi, pasiunea lui pentru piatră, pentru materia dură, impenetrabilă*

⁷ Mircea Eliade, **Jurnal I**, ed. cit., pp.435-436.

⁸ *Ibidem*, pp.489-490.

(*metalele aparțin altei clase; așa cum le cunoaștem și le utilizăm, metalele nu se găsesec în Natură, sunt produsul omului*). Evident, orice sculptor își iubește materialele, în primul rând marmura. Dar la Brâncuși era ceva mult mai mult: se apropia de piatră cu sensibilitatea - și poate venerația - omului din preistorie. Răbdarea, atenția, bucuria cu care-și șlefuia operele, până ce le transforma suprafețele în oglinzi ondulate, de ești ispitit să le mângâi; timpul considerabil pe care l-a cheltuit șlefuiind nenumărate replici ale atâtor opere - mi-ar rămâne inexplicabile dacă n-aș ghici, în munca aceea lungă și monotonă, beatitudinea pe care o provoca intimitatea indefinit prelungită cu materia cristalină. Voința lui de a **transfigura** piatra, de a-i aboli modul ei de-a fi, în primul rând greutatea, și a ne arăta cum se înalță, cum zboară (ca în **Pasărea măiastră**) - nu se ghicește aici o specie arhaică de religiozitate, ajunsă de mult inaccesibilă pe continentul nostru?

Dar problema cea mai dramatică este cea pe care o pune **Coloana infinită**. Știu foarte bine că, de la început, opera a fost concepută ca o coloană de oțel. Știu, de asemenea, că modelul ei se regăsește în arta populară românească, mai precis în structura stâlpilor de lemn care susțin sau ornamentază, casele țărănești. Dar ce mă interesează în primul rând e semnificația pe care o dădea Brâncuși **Coloanei**: el o compara Coloanei cerului, stâlpului cosmic care susține Cerul și totodată face posibilă comunicarea între Cer și Pământ; într-un cuvânt, o considera o **axis mundi**. Ideea e străveche și universal răspândită. Acest tip specific de **axis mundi**, sub forma unei coloane de piatră, ar putea fi creația culturilor megalitice - dar asta nu e atât de important. Important mi se pare faptul că Brâncuși a conceput **Coloana infinită** ca o **axis mundi** prin care se poate ajunge la Cer - și că **după ce a încheiat această capodoperă, n-a mai creat nimic** vrednic de geniul lui. A mai trăit încă aproape douăzeci de ani, în care timp s-a mulțumit să șlefuiască nu știu câte noi replici ale operelor care-l făcuseră celebru.

Nu pot să cred că la 60 de ani creativitatea lui Brâncuși era definitiv epuizată. Să-și fi închipuit că, după ce-a terminat opera lui cea mai de seamă, nu trebuia să mai încerce altceva? Dar, în timpul când concepuse și lucrase la **Coloana infinită** îl ispitise o altă operă, cel puțin tot atât de măreață: mausoleul pe care ar fi trebuit să-l ridice în memoria soției maharajahului din Indor. Nu știu nimic precis despre acest proiect, nu cunosc decât câteva legende (una din ele pretinde că Brâncuși ar fi propus să se cioplească o colină stâncoasă în formă de ou, cu o mică criptă, în care să fie depusă cenușa **Maharani**-ei).

Așadar, misterul «sterilității» lui Brâncuși în ultimii douăzeci de ani de viață trebuie căutat: 1. fie în credința lui că după **Coloana infinită** n-ar mai fi avut sens să încerce o altă operă majoră; 2. fie în adâncă lui părere de rău că împrejurările nu i-au îngăduit să se întrecă pe sine, creând mausoleul din Indor. Ce mă impresionează în destinul lui Brâncuși este că amândouă capodoperele - **Coloana infinită** și cea rămasă în stare de proiect - aparțin aceleiași univers al creațiilor spirituale **caracteristice vârstelor de piatră**. Dar de ce a încetat să creeze după ce izbutise, printr-o extraordinară **anamnesis**, să readucă la viață forme, simboluri și semnificații arhaice, uitate în Europa de multe mii de ani? Să fie adevărat că, după ce ridicase **Coloana** care ducea la cer, Brâncuși nu mai avea nimic de făcut pe pământ, că cel puțin **simbolic** nu se mai afla printre noi?

Nici un răspuns, nici o ipoteză nu mi se par satisfăcătoare. Mi-e teamă că «misterul» va rămâne de nepătruns atâta timp cât nu vom ști cu precizie, **cum** își imaginase mausoleul din Indor și **cât timp** a consacrat meditând la această operă”.⁹

⁹ *Ibidem*, pp.568-570.

Am redat această însemnare din 1966 deoarece ea explică în profunzime problema piesei și este în măsură să releve marile simboluri cu care operează Mircea Eliade. Nu putem să încheiem aceste considerații privind prezența lui Brâncuși în memorialistica și în exegeza eliadescă fără a aminti de studiul intitulat *Brâncuși și mitologiile*.

După cum aflăm din prefața lui Mircea Handoca, *Coloana nesfârșită* a fost tipărită pentru prima oară în „Revista scriitorilor români” din Roma în 1970 și a fost reprodusă în „Secolul XX” în 1976. Piesa este compusă din trei acte ce alcătuiesc trei momente distincte din biografia spirituală a sculptorului. Actul întâi îl înfățișează pe artist în atelierul lui din Târgu Jiu lucrând la coloană. În ciuda unor elemente biografice concrete, piesa se dovedește importantă mai ales prin simbolurile pe care ea le vehiculează. De la bun început, Coloana este prezentată ca o *axis mundi*, ca o poartă către sacru. La fel ca în *Pe strada Mântuleasa*, copiii se dovedesc niște căutători și niște mesageri ai sacrului. Urcând pe Coloană, ei au acces la „celălalt tărâm”, de unde însă nu se mai pot întoarce. Acest lucru explică apariția Învățătorului și a Comisarului, care îi cer lui Brâncuși să reducă dimensiunile monumentului deoarece se prăpădesc copiii. Aceștia sunt atrași de Coloană ca de un lucru vrăjit și nu rezistă tentației de a urca pe ea. Asemenea unor vehicule magice din proza scriitorului precum birja, automobilul sau ascensorul, Coloana se dovedește un alt instrument miraculos ce face posibil accesul la sacru. Cuvintele sculptorului se arată elocvente în relevarea marilor simboluri ale piesei. Brâncuși atrage atenția asupra faptului că a creat un stâlp și nu un pod.

Un alt personaj important al piesei este Fata. În esență, așa cum se va putea constata în actul al treilea, ea este o proiecție a obsesiilor interioare ale artistului, adică un alter ego al acestuia. Fata însăși este o artistă și o foarte bună cunoscătoare a mitologiei și înțelege o serie de lucruri pe care alții nici nu le bănuiesc. Autentică investigatoare a fenomenelor cu adevărat esențiale, ea ar dori să învețe de la Brâncuși taina dansului deoarece e de părere că „*numai cine a putut să facă o pasăre de piatră să zboare atât de repede că nu o mai poți urmări cu ochii, numai acela cunoaște taina dansului*”. Discuția celor doi despre monumentul pe care Brâncuși urmează să îl ridice la Indor la cererea Maharajahului devine o interesantă incursiune în mitologia indiană. Muntele rețezat, oul cosmogonic sunt doar câteva întruchipări posibile ale viitorului monument. Apropiată de pământ, Coloana pare un *pod suspendat*, adică un alt simbol ce sugerează posibilitatea depășirii profanului și accesul la sacralitate. De altfel, atât *Măiastra* (ce sugerează zborul) cât și *Coloana nesfârșită* întruchipează ascensiunea, trimit la depășirea condiției umane obișnuite și la pătrunderea într-o „lume îngerească”. Numele lui Dedal revine și în această piesă, el fiind o personificare a constructorului. Pentru Brâncuși, acesta reprezintă marele model, un arhetip al creatorului, opera sculptorului constituind o replică modernă la creațiile acestuia: palatul lui Minos și Labirintul. Cu Dedal dorește să se măsoare autorul Coloanei, mergând însă mai adânc. Chiar dacă întrebarea la care încearcă să răspundă cei doi meșteri este aceeași, diferă însă răspunsurile. Spre deosebire de aripile de șindrilă propuse de Dedal, Brâncuși se ia la luptă cu materia, silind piatra să urce la Cer. În esență, și această piesă reprezintă o fascinantă incursiune în universul miturilor și al simbolurilor, unde cunoștințele istoricului religiilor au un cuvânt greu de spus.

Întâmplările celui de-al doilea act se petrec trei luni mai târziu la marginea orașului Târgu Jiu, pe terenul unde se va înălța Coloana. Alegerea locului în afara cetății și nu în Grădina Publică se explică prin faptul că numai de aici se poate vedea cum urcă Coloana la cer. De data aceasta Brâncuși apare ca personaj mai mult indirect, prin discuțiile purtate

de către ceilalți. Centrul interesului este acaparat de un grup de poeți, care îl consideră pe autorul Măiestrei drept cel mai important sculptor al secolului XX. Semnificațiile Coloanei sunt explicate în mod diferit. Potrivit Poetului din Capitală, ea simbolizează condiția umană deoarece „*pleacă dintr-o groapă și ajunge la Cer*”. În viziunea sculptorului, Coloana le amintește oamenilor faptul că „*drumul spre Cer e greu, e anevoios. Nu poți ajunge acolo zburând, ca păsările. Trebuie să urci. Și orice urcuș e greu; uneori urci cu mâinile și cu picioarele...*” În dialogul dintre personaje revine din nou problema creației, care cere jertfă, adică un foarte mare efort, muncă, trudă, renunțare. Nu degeaba unele replici par să fie preluate din balada *Monastirea Argeșului*.

Întâmplările ultimului act se petrec în noaptea de 15 spre 16 martie 1957, la un interval de aproape douăzeci de ani de la evenimentele prezentate în actul precedent. Brâncuși este bătrân și bolnav, dar în fața lui se găsește Coloana, care îl face să dialogheze cu nemurirea. Este vorba din nou de un dialog între Maestru și Fata (care pare o Persefonă modernă deoarece nu îmbătrânește) ce concretizează propriile sale obsesii. Asistăm acum la o simbolică întoarcere a creatorului Acasă, drumul său prin Labirint alcătuit din o parabolă a condiției umane. Brâncuși întruhidează artistul care, în pragul dispariției sale biologice, se retracează în operă.

Volumul *Coloana nesfârșită* are meritul întâietății, reunind pentru prima oară piesele de teatru ale lui Mircea Eliade și configurând astfel o ipostază mai puțin familiară a marelui scriitor, aceea de dramaturg.

BIBLIOGRAFIE:

- Eliade, Mircea, (1986). *Coloana nesfârșită*. Teatru (*Iphigenia*, „1241”, *Oameni și pietre*, *Coloana nesfârșită*). Ediție și prefață de Mircea Handoca, Editura Minerva, București.
- Eliade, Mircea, (1993). *Jurnal*, volumul I (1941-1969), vol.II (1970-1985), Ediție îngrijită de Mircea Handoca, Editura Humanitas, București.
- Căpușan, Maria Vodă, (1991). *Mircea Eliade - Spectacolul magic*, Editura Litera, București.
- Ghițulescu, Mircea, (2008). *Istoria literaturii române. Dramaturgia*, Ediția a II-a, Editura Tracus Arte.
- Glodeanu, Gheorghe, (2001). *Coordonate ale imaginarului în opera lui Mircea Eliade*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- Handoca, Mircea, (1992). *Mircea Eliade. Câteva ipostaze ale unei personalități proteice*, Ed. Minerva, București.
- Scarlat, Cristina, (2008). *Mircea Eliade, hermeneutica spectacolului*, vol.I *Convorbiri*, Cuvânt înainte de Mircea Handoca, Editura Timpul, Iași.
- Simion, Eugen, (2005). *Mircea Eliade. Nodurile și semnele prozei*, Ed. Univers Enciclopedic, București.
- Ungureanu, Cornel, (1995). *Mircea Eliade și literatura exilului*, Editura „Viitorul Românesc”, București.
- Ungureanu, Cornel, (1995). *La vest de Eden. O introducere în literatura exilului*, Ed. „Amarcord”, Timișoara.

Gheorghe Glodeanu

MIRCEA ELIADE AND THE FASCINATION OF THE PERFORMANCE

Summary

Even if he never claimed to be an exceptional playwright, Mircea Eliade was acquainted with the stage fascination from his childhood, the show charm accompanying him during his entire life. In 1939, he writes *Iphigenia*, for a long period of time being his only play performed on the stage of the National Theatre in Bucharest (in 1941 and then revived in 1982). Drawn up a few decades later, the writer's second important play is titled *Coloana Nesfârșită* (*The Endless Column*, 1970) and, as one might easily deduct from the title, it is dedicated to Constantin Brâncuși. In 1945-1946, in Mircea Eliade's Journal, there are remarks concerning *Orpheus and Eurydice*, a dramatic project left unfinished, but the Orpheus myth is then to be resumed in the narrative titled *Nouăsprezece trandafiri* (*Nineteen Roses*). Another extremely symbolic play is *Oameni și pietre* (*Men and Stones*), published in the 1986 *Review of History and Literary Theory*. The strange fact about Mircea Eliade is that his call for theatre is rather materialized in short stories and novels, than in any of the dramatic genre species, the fiction providing more freedom for the confrontation of ideas, essay debates and the drafting of a theatre poetics.

Sava Anđelković
 Université Paris IV-Sorbonne
sava.andjelkovic@free.fr

UDK: 82-2.09:341.39(497)

AUTORSKI SUBJEKAT I ISPOLJAVANJA IDENTITETA U BALKANSKIM DRAMAMA SA TEMOM RATNIH SUKOBA 1991-1999.

Apstrakt: Ratni sukobi na Balkanu doveli su u pitanje identitet stanovnika nekadašnje Jugoslavije. U rekonstrukciji njihovih individualnih identiteta odlučujuću ulogu je imala etnička (nacionalna, državna) i verska pripadnost, ali (kao pri procesu formiranja identiteta uopšte) i mehanizam prosuđivanja na relaciji *ja* i *drugi*. U primarnom (dijalog) i sekundarnom (didaskalije) dramskom tekstu ispituje se odnos autora prema vlastitim likovima koji pripadaju drugoj nacionalnoj zajednici. Prilikom gradnje ovih likova preovladava autorovo osećanje kolektivnog identiteta u meri u kojoj pisac računa na nacionalnu zajednicu kojoj namenjuje dramski tekst, mada ima odstupanja.

Cljučne reči: *etnički/nacionani identitet, revalorizija identiteta, ja i drugi, bosanskohercegovačka drama, crnogorska drama, hrvatska drama, srpska drama*

Ispoljavanje identiteta autorskog subjekta ima različitu jačinu, u zavisnosti od književnog roda. Najizraženiji je u pesničkom delu, gde autor najčešće govori u svoje ime, pa i kada nam se to na prvi pogled ne čini. U proznom delu identitet pripovednog subjekta se izražava u postupku pripovedanja njegovim odnosom prema realnosti i celokupno prikazanoj stvarnosti. Najkomplikovaniji je identitet autorskog subjekata u dramskom tekstu. Ma koliko autor unosio autobiografskih činjenica u svoju dramu, ona je ipak fikcija u kojoj deluju izmišljeni likovi, što nam ne dopušta da neki lik poistovetimo sa autorom (ukoliko sam pisac nije uveo sebe kao dramski lik – što je novija pojava u savremenom pozorištu¹). Autorski subjekt se različitim intezitetom iskazuje u primarnom dramskom tekstu (dijalogu) i sekundarnom (didaskalije). Koliko nam se njegov identitet čini jasnim u sekundarnom sloju toliko sa još više nesigurnosti možemo govoriti o autorskom subjektu kada u drami progovore njegova dramska lica (koja govore u svoje ime).

Kada su u pitanju nacionalne književnosti država nastalih iz Jugoslavije postoje „prisvajanja“ autora i njihovih dela iz prošlosti prema različitim kriterijumima: nacionalna pripadnost, mesto rođenja ili mesto obitovanja, tematika ili ideja dela, lično izjašnjavanje autora itd. Ali i sa izvesnim pisacma koji su se javili tek u poslednjoj deceniji XX veka, kao

¹ Pored Imširevića i Bašovića (o čijim dramama će biti reči) pisac kao dejstvujući dramski lik postoji u tekstovima Ivane Sajko (*Arhetip: Medeja i Žena-bomba*), dok je na preizvedbi drame *Kassandra, klišeji* 2009. učestvovao i njen autor Ljubomir Đurković.

i sa njihovim radovima stvari nisu sasvim jasne, pošto se drame nekolicine njih uvršćuju u korpuse dveju nacionalnih književnosti. To je slučaj sa Darkom Lukićem i Miljenkom Jergovićem (hrvatska i bosanskohercegovačka književnost) ili Igorom Bojovićem (srpska i crnogorska). I sami, „autori na međi“ nerado se izjašnjavaju povodom ovog osetljivog pitanja, verovatno jer s pravom smatraju da je pripadnost dvema nacionalnim književnostima, dakle dvema kulturama, njegova prednost.

Kompleksnost pojma identiteta se ogleda u činjenici da se on izražava u ličnom osećanju pojedinca, kroz sopstvenu sliku o sebi u prizmi poimanja određenih vrednosti koje se kristališu na raskršću sopstvenog *ja* i drugih. Još više, na kompleksnost identiteta utiče njegova evoluitivnost, činjenica da on nije jednom za svagda fiksiran.

To je odnos koji evoluirá prema sopstvenim procesima identifikacije, putem prilagođavanja i selektivnog odbacivanja. Identitet se uobličava progresivno, reorganizuje se i neprestano oblikuje, sve dok učestvuje u određenju nekog živog bića. On ima istu unutrašnju dinamiku kao i zajedništvo sazajnih procesa, iz kojih smo stvorili zametak identiteta. Identitet, kao rezultat neprestane sinteze koja stvara celinu, prolazi faze svog razvoja. (Mucchielli 1986: 89-90)

Podvlačimo da se pitanje *drugog* pojavljuje kao konstitutivni element identiteta svakog pojedinca. U toku novobalkanskih ratova i rapada Jugoslavije identitet ogromnog broja ljudi je bio poljuljan. U rekonstrukciji (kao i u formiranju) identiteta, na mentalnom nivou, deluje mehanizam prosuđivanja *ja* i *drugi*.

U psihološkom smislu, formiranje identiteta pokreće proces razmišljanja i simultanih opservacija; to je aktivni proces na svim nivoima mentalnih funkcija, kojima pojedinac prosuđuje sebe u svetlu onoga što otkriva da je način na koji drugi o njemu sude, u poređenju sa njima i posredovanjem njima značajne tipologije; istovremeno pojedinac sudi način na koji oni njega prosuđuju, u svetlu svog ličnog načina shvatanja njega samoga, poredeći se sa njima [...] (Erikson 1982: 17)

Opozicioni pojmovi *isto* i *drugačije* i *ja* i *drugi* su u osnovi naše svesti o sebi. Pošto je prirodna potreba svakog umetnika da promišlja i preispituje sopstvenu stvarnost interesantno je videti kako izgledaju pripadnici *druge* zajednice, kada je piscu, pripadniku određene zajednice (državne, nacionalne, verske...), potreban dramski lik kao oličenje onog *drugog* iz neprijateljskog tabora (dojučerašnjeg predstavnika „bratskog naroda“).

Ja koje se često ističe u dijaloškom tekstu korpusa naših drama više govori o kolektivnom *mi*, o arhaičnom pseudoidentitetu koji u našem slučaju odgovara mitskom identitetu, određenom kao „[...] neposredna prirodna posledica idealnog identiteta, projektovan u budućnost; oslobađa se iz mitova, utemeljivača društva, države ili režima“ (CHEBEL 1986: 160), jer takvo *ja* u dramskom tekstu je pre pozivanje na etničku zajednicu, nego što govori o različitosti individue iz te zajednice. Uostalom, svako jačanje i prekomerno isticanje etničkog identiteta dovodi ustvari do ukidanja stvarnog identiteta pojedinca. *Ja* u tekstu drame nije samo verbalna sigurnost dramskog lica. Ovo *ja*, koliko i svako drugo *ja* podrazumeva ne samo telo i ličnost govornika već i njegove različite „uloge“ na podlozi strategija asimilacije i diferencijacije (teza koju zastupa Lipiansky 1992: 119). Prvom

strategijom subjekat teži da bude sličan drugom, odbacujući različitosti, dok strategijom diferencijacije cilja da se izrazlikuje od drugih, afirmišući svoju posebnost i originalnost. Ove dve strategije mogu da konkurišu jedna drugoj, isto koliko i partikularni elementi koji su unutar jezgra stvarnog identiteta jedinke.

Dramski pisci iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije pišu iz vizure izveštača tuđih iskustava, ili spostvenih. U vreme vladavine lažnih informacija, procvata nacionalizma i govora mržnje, montiranih televizijskih slika i pristrasnih tumačenja događaja, u vreme kada se nasilnički formiralo duhovno stanje nacije, drame Biljane Srbljanović, Igora Bojovića, Slobodana Šnajdera i Filipa Šovagovića nisu imale podršku upravo zato što nisu prikazivale „stvarnost“ kakvu očekuju njihovi „nacionalno osvešćeni“ sunarodnici. Oспорavanja autorima koja su usledila u Beogradu i Zagrebu nisu bila zasnovana na kvalitetu tekstova, već na idejnom planu, tačnije na planu nacionalne ideje. Etiketa “nekorektnih” ili „nepodobnih“ otpala je kada se nacionalističko ludilo stišalo. Pišući o slučaju jedne hrvatske drame koja se nije našla na repertoaru domaćih pozorišta, Sanja Nikčević govori i o periodu pomirenja zaraćenih strana:

Zanimljivo je da je u pokušaju pomirenja ta politička opcija [opcija sa tezom da što prije treba zaboraviti, za razliku od druge koja je protiv zaborava] puno lakše igrala tekstove o hrvatskoj krivici, po mogućnosti napisane u intelektualnoj vizuri smještanja problema u, na primjer, materijalističko-povijesnu vizuru u što su se uklapala djela poput Šnajderovih, iz uvjerenja da će se, ako se pokaže i naša krivnja, lakše preći preko krivnje drugih. Ali ta strana nije voljela razotkrivanje zločina tih drugih jer kako političari mogli mirno raditi na povratku Srba u ta ista sela [...] (Nikčević, 2004: 91)

Drugog dramski pisac najpre najavljuje na listi lica. Autor ga određuje prema jasnim kategorijama, kao što su pol, ime (i prezime), uzrast, nacionalnost i/ili pripadnost veri i profesija ili društvena uloga, odnosno mesto u vojnoj ili paravojnoj strukturi. Zatim ga komentariše u didaskalijskom tekstu i dopušta mu da zaživi kao dramski lik u dijalogu. Kada *drugi* ne postoji kao dejstvujući lik, sliku o *drugom* nude replike relevantnih lica u dijalogu, najčešće onima koji su svesni sopstvenog nacionalnog identiteta. Taj drugi se u principu mrzi, ali nije uvek predstavljen samo tamnim bojama sa nacionalne palete.

Drama *Komšiluk naglavačke* Nine Nuić-Mitrović nas upoznaje sa nesretnom sudbinom Hrvata koji ostaje bez krova nad glavom. Autorica „[...] pritom uopće niti ne prikazuje sami trenutak nasilnog preuzimanja tuđega stana, nego ono što tom trenutku sledi deset godina poslije – deložiranje Hrvata zbog povratka bivšeg vlasnika, Srbina [...] Mlada hrvatska obitelj u poziciji žrtve rata, otvara u gledatelja psihološki dovoljno propustan prostor za prihvaćanje ideje i o srpskim žrtvama toga rata, pa i priliku da se pokaže šovinizam i prostaštvo jednog Hrvata u grotesknom prizoru njegove ‘noćne more’ u kojoj sanja – da je Srbin.“ (Lukić 2007: 135-155)

MIĆO: Čovjek je Srbin! Gle i mene kaj pričam gluposti. On je Sr... Ne. To je Srbin. Kakav čovjek! To! Srbin!

DANA: Da, dobro. To se vraća u ovaj stan jer je to vlasnik. [...]

MIĆO: [...] (*zapjeva*) Ustani Srbine, Hrvatska te zove, zove! (*popizdi*) Kaj smo do tud došli, a? I kaj je opće odlazio, mamu mu jebem! Kaj? Malo odeš, deset godina, pa se vratiš i sve po starom, a? A gajba da stoji prazna deset godina? Pa nije ovo Švedska, pička mu materina!² (Nuić-Mitrović 2003: 45-46)

U tekstu Milene Marković *drugi*, imenovan kao Domorodac, kaže Srbinu Gadnom: „Doša ovde da vodiš našu piju preko [...] rive i da joj kupuješ đelate, sutra triba da ti padne nešto gore na pamet, preksutra ćeš nam se uselit, da ti jebem mater, ne može“ (Marković 2002: 227-246). Radnja ove scene se događa uoči novobalkanskih ratova, kada Domoroci iskopaju oko Gadnom (što se kasnije saznaje). Kasnije, njen lik Junak, kao dobrovoljac u novobalkanskom ratu, zavezanj ženi u nekom bosanskom „dupetu od grada“, u kojem se jedu tufahije, kaže: „Ti si bula“ (Marković 2002: 238). Dovoljno da se konstatuje strah od *drugog* i mržnja u oba nacionalna tabora. *Drugi* se mora identifikovati svojim osobenim govorom (sa izraženim jezičkim karakteristikama vezanim za nacionalnost ili region). Jezik je ključno obeležje etnosa u svim dramama koje se bave ratnim sukobima na Balkanu. Govor obeležava lik *drugog* skoro koliko i uniforma vojnika. (M. Marković: *Zarobljenica priča bosanski, što ne insistiram, jer je provela dosta u Beogradu.*) Nešto uspešnije od „bosanskog“ pokušaja Igora Bojovića, ona u replike svojih lica *drugih* unosi autentičan dalmatinski govor. Interesantan je i njen savet svom engleskom reditelju, za Hrvate u svojoj drami: „white trash, katolici iz velikog lučkog grada.“ (Marković 2002: 228)

Tragičan događaj, ubistvo mladića u gradskom prevozu u opsednutom Sarajevu je činjenica koja se ne menja u drami Almira Imširevića *Kad bi ovo bila predstava...* (Imširević 2001: 5-29), drami zasnovanoj na kenoovskim stilskim poigravanjima. Verzije istog događaja postoje i u monolozima Snajperiste i srpskog Političara na TV-u laži. Verzija koju iznosi Snajperista ne odstupa od osnovnih činjenica; u njoj dominira pridev neprijateljski (za tramvaj, osobu, ženu, Katedralu, čak za sladoled), dok Političar, pored sasvim izmenjenih identiteta žrtve i ostalih učesnika, daje lažno mesto događanja i negira čin ubistva. Oba monologa navode čitaoca na smeh, a da se emocionalno ne odredi prema Imširevićevim likovima *drugih*. Inače, ovde se pisac pojavljuje kao dramski lik koji negira sopstvenu mogućnost pisanja drame o ratu, dok se lik autora u *Prividenjima iz srebnog vijeka* pojavljuje (i ubija više puta) kako bi svedočio da je danas nemoguće napisati tragediju, uprkos tragičnosti događaja kojim se bavi.

U ovoj drami Almira Bašovića postoji epizodni lik Srpskog vojnika, izaslanika generala Mladića. Bez potrebe da ga životnije odredi kao *drugog*, Bašović ga svodi samo na lik-zadatak, koji će pokupiti uniforme vojnika UNPROFOR-a, čijom bi upotrebom „u Srebrenici i okolini upostavili trajni mir.“ (Bašović 2004: 174)

Slobodan Šnajder, jedan od retkih dramskih autora koji svoj *Zmijin svlak* (gde je obradio temu silovanja kao ratnu strategiju) ne piše iz pozicije svog hrvatskog etnosa. Neomiljen među svojim, za vreme nacionalističkog ludila, on zauzima neutralnu poziciju ili, kako bi zlobnici možda rekli, poziciju bosanske ili (još gore) muslimanske žrtve. Za njega *drugi* u ovom komadu nisu ni Srbi, ni Hrvati, već Gospodari Rata i *dva Gospodina u fraku, koji se kandžama drže za granu.* (Šnajder 1966: 145)

² Navodi iz drame Nuić-Mitrović su preuzeti iz: D. Lukić 2007.

Temi silovanja pristupa i Lydija Scheuermann Hodak (Scheuermann Hodak 1999) iz pozicije nekoga ko je preživeo strahote rata i brižljivog slušaoca ispovesti silovanih žena. U njenoj monodrami *Slike Marijine* lik Marije nema nacionalnu dimenziju kakvu ima Šnajderova Azra (= Bosna), niti novorođeno dete, začeto na ovakav način, ima mitsku dimenziju koju nudi Šnajder, ali za naš rad njen tekst je zanimljiv zato što ova Hrvatica piše o stradanju hrvatskih žena i ima priliku da nam ponudi lik neprijatelja. Interesantno je da ona ni na jednom mestu ne spominje nacionalnost tih *drugih*. Ali: „lako se nigdje ne spominje nacionalnost vojnika mi svi znamo da su to pripadnici JNA i paramilitarne srpske formacije, pa i četničke formacije, regrutirane kako ljudima iz samog mjesta tako i izvana, a okupirano selo iz kojeg su protjerani stanovnici je Laslovo.“ (Nikčević 2004: 91)

U drami *Glavom kroz zid* Zlatka Topčića (Topčić 2005: 269-308) lik Srbina Miloševića izostavljen je sa liste likova, najverovatnije, greškom. Autor sa nešto više ambicija prikazuje svog *drugog* – mostarskog Srbina, amblematičnog prezimena koji se ne slaže da u scenariju filma (koji treba da finansira) koza, koja je bila najpre hrvatska, potom muslimanska, bude zarobljena i od strane vojske Republike Srpske. Trvdi da je Mostar i srpski grad, što se često zaboravlja³, ali izgovara repliku: „Svi su pucali, znamo, i svi su činili zločine... niko iz ovog sukoba zaraćenih strana nije izišao nevin ni čist.“ (Topčić 2005: 288)

Pokušaćemo da uporedimo likove iste vrste neprijatelja u tekstovima dva pisca iz Srbije: *Saga o UNPROFORU* Isidore Bjelice (popularne spisateljice i skandal dame iz žute štampe, inače deklarisanе hrišćanske fundamentalistkinje) i *Turneja* Gorana Markovića koji se svojim dramskim i filmskim stvatalaštvom dokazao da nije zagovornik nacionalizma). Isidora Bjelica ima epizodni lik *ponosnog i teatralnog* Mudžahedina. Tog mudžahedina Nebesnoj, srpskoj vili, „donosi“ na poklon unproforac Žan. I kakav je taj neprijatelj srpstva usred novobalkanskog rata? On jeste *pravi, strašni, opasni mudžahedin sa turbanom na glavi*. (Bjelica 1994: 158) Međutim, on ne deluje jer je vezan; ima funkciju žrtve, za razliku od mudžahedina nenacionaliste i idejno ispravnog Markovića.

Radnja njegove drame (Marković 2002), između ostalog, događa se na minskom polju i muslimanskoj teritoriji. I pored toga što ovaj komad jasno govori protiv rata i ljudi koji, bilo na koji način u njemu učestvuju, primećuje se da je autor blagonakloniji prema srpskim ratnim sudeonicima, dok neprijatelja slika mnogo mračnijim bojama. Tako Hrvati, pucnjevima primoravaju srpske glumce da pređu preko minskog polja, ne bi li ga očistili (Marković 2002: 55), dok je prema Muslimanima bio još okrutniji, jer vođa, prepoznaje ratnog huškača književnika Ljubića (inače, dramski lik bez piščevih simpatija) i ubija ga, ali na najvarvarskiji način:

ĐURO: Odsekao...

STANISLAV: Šta?!

ĐURO: Ono dolje...

STANISLAV: Šta – dole???

ĐURO: Muda, jebem li mu sunce krvavo! Odsekao mu jaja i nabio mu ih u usta, čuješ!!!³ (Marković 2002: 76)

³ Marković se odrekao ove scene u filmu pravljenom prema istoimenoj drami 2008.

Vidimo da, kada se radi o ideji na nivou čitave drame, određenja idejno (ne)podobnog pisca ne funkcionišu kada je reč o licu koje predstavlja identitet *drugog*. Koji bi mogli biti razlozi za ovo? Izgleda da se radi o obliku autocenzure u procesu stvaranja dela, kada se autor određuje u odnosu na zajednicu kojoj namenjuje dramski tekst. Stvarajući lik *dru-goga* kao zastupnika neprijateljske zajednice, on ima na umu sopstvenu zajednicu i „konzumente“ kojima je tekst namenjen. Marković se usudio da srpskoj publici prikaže dela srpskih ratnika na frontu, ali da bi ta ista publika mogla da „proguta“ njihovu stvarnost, bilo mu je potrebno da neprijatelja prikaže kao još krvoločnijeg i nečovečnijeg. Bjelici, koja je poštovala žanr (tehno) pastorale, lik jednog tako krvoločnog neprijatelja bi upropastio atmosferu drame, a uostalom njeni verni čitaoci već imaju svoje viđenje *drugih*. Izgleda da se u oba slučaja zaista manje radi o piščevom osećanju kolektivnog identiteta koje nadvladava u jezgri njegovog/njenog identiteta u celini, već više o brižnosti autora nad sudbinom svog teksta kao scenskog (Marković), odnosno književnog dela (Bjelica).

LITERATURA

- Bašović, Almir (2004). „Priviđenja iz srebnog vijeka“. *Scena*. 1: 163-178.
- Bjelica, Isidora (1994). „Saga o UNPROFORU“, in *Nove srbske drame*, ed. N. Pajkić & I. Bjelica (Beograd: Orbis): 123-177.
- Chebel, Malek (1986). *La formation de l'identité politique*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Erikson, K. Erik (1982). *Enfance et société*. Lausanne: Delachaux & Niestlé.
- Imširević, Almir (2001). *Kad bi ovo bila predstava...* Sarajevo: Akademija scenskih umjetnosti.
- Lipiansky, Edmond Mark (1992). *Identité et communication. L'expérience groupale*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Lukić, Darko (2007). „Ženski pogled na mušku stvar. (Ratna tematika u suvremenih hrvatskih dramatičarki s jednom muškom iznimkom)“, in *Govor drame – govor glume*, ed. S. Anđelković & B. Senker (Zagreb: Disput): 135-155.
- Marković, Goran (2002). *Osma sednica i druge drame*. Novi Sad: Dnevnik.
- Marković, Milena (2002). „Bog nas pogledao/Šine (Tracks)“, *Teatron*. 119-120: 227-246.
- Mucchielli, Alex (1986). *L'identité*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Nikčević, Sanja (2004). „Zarobljena scena – Odjeci rata. Slučaj *Slika Marijinih*“, in *Dramski tekst danas u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji i Crnoj Gori*, ed. S. Anđelković (Novi Sad: Sterijino pozorje): 81-92.
- Nuić-Mitrović, Nina (2003). *Komšiluk naglavačke*. Rijeka: Arhiv HNK Ivana pl. Zajca.
- Scheuermann, Hodak Lydia (1999). *Slike Marijine*. Osijek: vlastito izdanje.
- Šnajder, Slobodan (1966). *Utjeha sjevernih mora*. Zagreb: Durieux.
- Topčić, Zlatko (2005). *Osam komada*. Sarajevo: Društvo pisaca u BiH.

Sava Anđelković

THE SUBJECT OF THE AUTHOR AND THE MANIFESTATION
OF THE IDENTITY IN THE THEATRE PIECES FROM THE BALKANS
CONCERNING THE THEMATICS OF THE WAR(S) IN THE PERIOD 1991-1999

Summary

The Wars in the Balkans have raised the subject of the identity of the inhabitants coming from the territory of the former Yugoslavia. In the process of the reconstruction of their individual identities the prevalent roles have been accorded to their ethnic (national and state) entities as well as their respective religious belonging. However, the important role has been also accorded to the mechanism of the relational functioning between *I* and the *other*, important in the formation of basic identity whatsoever. In the primary text of a play (dialogue) as well as in the secondary text (didascalias) what is being examined is the relationship between the author and his own characters belonging to a national entity different from his own. While building up these characters the author shows us his own awareness of his belonging to the collective identity as much as the said author relies on the national entity which is going to read his play, although there are some exceptions to this phenomenon as well.

Manuela Poggi
 Universität Novi Sad
 Philosophische Fakultät
manuela.poggi@unito.it

UDK: 821.113.2.09 Müller H.

TEXTE WIE KÖRPER. DAS VERFAULENDE WORT BEI HEINER MÜLLER

Abstract: Die am meisten geeignete Herangehensweise einer wissenschaftlichen Lesart von Müller erscheint als jene der die sprachlichen Mittel des Medizinzweigs benutzenden und Krankheiten studierenden Pathologie. Die müllerschen Texte verhalten sich ebenso wie ein Lebewesen, das wächst, sich verwandelt, erkrankt und stirbt. Die Bedeutung des Akts des Todes und der Geburt und ihre enge Beziehung zur Figur der Frau in Müllers Texten beweist eine Art "biologischen Prozess" in der Poetik des Autors, der diesen beiden, die Körperentwicklung betreffenden Phänomenen eine soziale, revolutionäre Rolle zuerkennt.

Key words: *Lyrik, DDR, Geschichte, Frau, Krankheit, Tod.*

DAMIT ETWAS KOMMT MUSS ETWAS GEHEN
 DIE ERSTE GESTALT DER HOFFNUNG IST DIE FURCHT
 DIE ERSTE ERSCHEINUNG DES NEUEN DER SCHRECKEN
Heiner Müller¹

In der ersten Ausgabe der Werke von Heiner Müller, die zwischen 1974 und 1989 beim Berliner Verlag Rotbuch veröffentlicht und vom Autor selbst herausgegeben wurde, erscheinen die "Texte", wie Müller das eigene Werk aus poetologischer Gleichgültigkeit und seiner Verweigerung jeglicher Klassifikation nach Gattungen heraus gerne definierte, in Bilder und Fotos eingereiht, die die Aufgabe haben, zum schriftlichen Wort in einem Gespräch als Kommentar zu dienen. In einem dieser Bände, der 1977 erschien, hebt sich - wegen seiner Gewalt und kommunikativen Unmittelbarkeit - ein Frauenbild hier besonders ab.

Das sehr berühmte Foto (Müller, 1988: 88)² zeigt eine Detailaufnahme der Leiche von Ulrike Meinhof, der Raf-Angehörigen, die 1976 im Gefängnis angeblich als Selbstmörderin verstarb. Nach Müllers Autobiographie *Krieg ohne Schlacht* (Müller, 1992: 295) war die Weigerung des Suhrkamp-Verlags, das Foto als eine Art Bilder-Kompendium für das Stück *Hamletmaschine* (1977) einzusetzen, was Müller jedoch für eine *condicio sine*

¹ Heiner Müller, *Werke 4, Die Stücke 2*, F.a.M., Suhrkamp, S. 259.

² Das Foto ist Teil einer Sektion des Buches, das "Ausreisen" betitelt ist und aus einer Fotocollage besteht, deren einzige "Bildunterschrift" das Gedicht *Motiv bei A. S.* (nach Anna Seghers) lautet und dessen letzte Zeilen "In der Zeit des Verrats / sind die Landschaften schön" in das erste Bild, ein Death-Valley-Foto, einführen.

qua non für die Veröffentlichung beim Frankfurter Verlag hielt, der Hauptgrund, weshalb nie eine größere Ausgabe bei diesem Verlag angegangen wurde.

Warum war das Einfügen dieses Fotos in eine Sammlung literarischer Texte so wichtig für den Autor, und stellte für ihn sogar eine ‚Ehrensache‘ dar (Müller, 1992: 295)? Einerseits gab es den Wunsch, sich politisch zu engagieren, gepaart mit dem Bedürfnis eines extratextuellen Kommentars zur BRD-Chronik in den Jahren des roten Terrorismus, den Müller unter einem ideologischen Gesichtspunkt als eine notwendige Nebenwirkung des Kapitalismus interpretierte³. Andererseits das sehr gewaltsame Foto von Ulrike Meinhof, auf dem der Hals durch einen tödlichen Strick abgeschnitten ist, die Augen geschlossen sind und der Mund erstarrt ist wie in einer Todesmaske - welches zwei häufig nebeneinander erscheinende Leit motive in Heiner Müllers Werk wiedergibt, nämlich das Leitmotiv der Frau und das des Todes.

Wenn man sich Heiner Müllers gesamtes Werk – Drama, Prosa und Lyrik – in Erinnerung ruft, wird offensichtlich, wie die weibliche Figur, von den „Produktionsstücken“ der frühen Fünfziger Jahre bis zu den Gedichten der Neunziger Jahre eine immer bedeutendere Rolle einnimmt. Im allgemeinen, darauf hat schon Genia Schulz hingewiesen (Schulz, 1982), weckt die Frauenfigur bei Müller ein intellektuelles Interesse, das zugleich zu künstlich bleibt, um eine Identifikation hervorzurufen; es erweckt keine sympathetische Beziehung bei den Leserinnen. Diese Eigenschaft des Unbeteiligtseins, die die müllerschen Figuren in den Lesern hervorrufen, gilt für die weiblichen wie die männlichen Figuren bei Müller. Denn beide sind weder psychologisch charakterisiert, noch haben sie eine Rolle, die über ihre Zugehörigkeit zu einem Geschlecht bestimmt würde: sie werden allegorisch zu den Bedürfnissen der dramaturgischen Fabel in Bezug gesetzt und abgezeichnet.

Während das Drama Heiner Müllers, vor allem das der ersten Jahre, von der männlichen Welt beherrscht wird – man denke an *Der Lohndrucker* (1957), *Die Korrektur* (1957), *Philoktet* (1958-1964) und *Mausier* (1976), die fast nur Männerfiguren enthalten – ist es interessant zu bemerken, wie die Frauenfiguren in der Entwicklung der Poetik des Autors einer radikalen Evolution und Emanzipation unterzogen werden, die für die Männerfiguren nicht bereitgehalten wird. Den ersten müllerschen Frauenfiguren, (als erste von allen die junge Hauptfigur der Erzählung *Liebesgeschichte*, 1953), die sich nur durch die Worte und Taten ihrer männlichen Gesprächspartner auszudrücken vermag, folgen die Frauen der sogenannten „kleinen Produktion“, welche mit dem mütterlichen Körper verbunden sind, und deren sozial-historische Aufgabe die Unterstützung der Männer bei der Verwirklichung der „großen Produktion“ – d.h. dem Aufbau des sozialistischen Staates in den frühen Fünfziger Jahren – ist. Ihnen, Schlee, (*Der Bau*, 1965), Niet (*Die Umsiedlerin oder das Leben auf dem Lande*, 1956-61), wird eine passive Rolle zugeteilt, welche sie im Schatten der eigenen Männer ausführen, von denen sie sich nur durch ihre ursprüngliche Zeugungs-Aufgabe unterscheiden. Diesen Frauen, die im traditionellen Zeichen von „Liebe und Geburt“ die Hoffnung, den Aufbau und die Zukunft darstellen, folgt ein neuer Frauentyp, der von der Figur der Revolutionärin Dasha im Stück *Zement* (1972)⁴ eingeführt wird. Dasha

³ Müller äußerte sich oft zu diesem Thema, insbesondere in den Interviews und Gesprächen, die unter den Titeln *Gesammelte Irrtümer* zwischen 1986 und 1994 veröffentlicht wurden.

⁴ Nach dem gleichnamigen Roman von Gladkow, den Müller bearbeitete und in dem er, nach einer Notiz von Walter Benjamin, hinter der konventionellen Romanstruktur zuerst die Wichtigkeit der Frauenfigur erkannte. Siehe Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, vol. III, F. a .M. 1972, p. 62.

ist eine Frau der Rebellion gegen den Mann, diejenige, die die eigene Tochter für die Revolution opfert. Wir befinden uns in der Sowjetunion im Jahr 1921. Iwagin, ein Revolutionär bürgerlicher Herkunft, sagt von ihr: «Ich habe Sie immer bewundert. Sie sind eine Medea. Und eine Sphinx für unsere Männeraugen, hab ich recht, Genosse Tschumalow, die vom Wundstar unsrer Geschichte geblendet sind. Medea war die Tochter eines Viehhalters in Kolchis. Sie liebte den Eroberer, der ihrem Vater die Herden wegnahm. Sie war sein Bett und seine Geliebte, bis er sie wegwarf für ein neues Fleisch. Als sie vor seinen Augen die Kinder zerriß, die sie ihm geboren hatte und in Stücken ihm vor die Füße warf, sah der Mann zum erstenmal, unter dem Glanz der Geliebten, unter den Narben der Mutter, mit Grauen das Gesicht der Frau» (Müller, 2001: 442). Mit dem Bezug auf die Medea-Figur, die emblematisch für Müllers Werk⁵ werden wird, werden die historischen, politischen und sozialen Konflikte auf eine mythische Dimension gerichtet, wo die Frau, heute ihrer sozialen Rolle bewusst, neue Verantwortung übernimmt. Die milde politische Argumentation, das Schweigen, zu welchem die Frauenfiguren auf der Bühne gebracht wurden (Niet, Schmulka und Flinte in *Die Umsiedlerin*, z.B.), die soziale Passivität der Frau, die nur als Mutter eine tätige ist, überlassen nun ihren Raum dem zerstörerischen Gefühl des Hasses, dem Rachenwunsch, dem Exzess⁶. Einer solchen Evolution der Charaktere entspricht eine ähnliche Verwandlung der Sprachmodalitäten, wo das "zurückgehaltene", vorsichtige, überlegte Wort der Frau zu einem Schrei wird, bei dem die Sonorität der geschriebenen Sprache hervorgehoben wird.

Ich bin Ophelia. Die der Fluß nicht behalten hat. Die Frau am Strick Die Frau mit den aufgeschnittenen Pulsadern Die Frau mit der Überdosis AUF DEN LIPPEN SCHNEE Die Frau mit dem Kopf im Gasherd. Gestern habe ich aufgehört mich zu töten. Ich bin allein mit meinen Brüsten meinen Schenkeln meinem Schoß. Ich zertrümmere die Werkzeuge meiner Gefangenschaft den Stuhl den Tisch das Bett. Ich zerstöre das Schlachtfeld das mein Heim war. Ich reiße die Türen auf, damit der Wind herein kann und der Schrei der Welt. Ich zerschlage das Fenster. Mit meinen blutenden Händen zerreiße ich die Fotografien der Männer die ich geliebt habe und die mich gebraucht haben auf dem Bett auf dem Tisch auf dem Stuhl auf dem Boden. Ich lege Feuer an mein Gefängnis. Ich werfe meine Kleider in das Feuer. Ich grabe die Uhr aus meiner Brust die mein Herz war. Ich gehe auf die Straße, gekleidet in mein Blut (Müller, 2001: 547).

Ophelias Schrei in *Hamletmaschine* (1977) ist die einzige Form verbaler Artikulation, die der Frau nach einer Zeit der Unterdrückung und Ausbeutung geblieben ist, indem

⁵ Das Stück *Verkommenes Ufer Medeamaterial Landschaft mit Argonauten* (1982) und das Prosa-Gedicht *Medeaspiel* (1974) sind zwei der müllerschen Werke, die im Titel explizit den Medea-Mythos zitieren.

⁶ Vgl. Schulz, 1982: 60. Interessant ist auch Marianne Streisands Annäherung (Streisand, 1989), die bis 1989 sechs spezifische Frauentypen in den Theaterstücken Heiner Müllers erkennt: die Frau als politisch argumentierende, alternative Figur in *Liebesgeschichte* (1953), *Der Lohnrücker* (1956), *Die Korrektur* (1957); als die zunächst schweigende und dann sprechende, ablehnende Frau in *Die Umsiedlerin oder das Leben auf dem Lande* (1956-61); Medea als die rebellierende Frau in *Zement* (1972); die "ersetzte" Frau in *Der Auftrag* (1979); und als die Frau in Sexritualen in *Quartett* (1982).

sie sich der Zeit-, Raum- und Sozialordnung gegenüber sträubt⁷. Ihre Revolte und ihr zerstörerisches Potential artikulieren sich in einem Monolog, der die Auflösung der traditionellen dramaturgischen Form betont und zum ersten Mal den Exil-Zustand der Frau in der von Müller dargestellten modernen Macho-Gesellschaft explizit hervorhebt. Fremd sogar sich selbst gegenüber, spricht Ophelia, die in der letzten Szene zur Elektra-Rächerin wird, wie mit ‚geliehener‘ Sprache: «Es lebe der Haß, die Verachtung, der Aufstand, der Tod. Wenn sie mit Fleischermessern durch eure Schlafzimmer geht, werdet ihr die Wahrheit wissen» (Müller, 2001: 554). In der Antinomie “es lebe der Tod”, die die letzte sprachliche Geste aus Büchners *Dantons Tod* zitiert⁸, wird die Bedeutung von Revolution als (R)Evolution zusammengefasst, und zwar als eine Verwandlung, in der Müller den Tod erkennt: wenn Tod Revolution heißt, dann ist die Hymne auf den Tod eine Hymne auf die Revolution, auf die Verwandlung und auf das Wiederaufleben. Und die Frau, die dazu bestimmt ist, Leben zu geben und zu nehmen⁹, ist die einzige, die diese Metamorphose erbringen kann. Dieser physiologischen Veränderung entspricht im Text eine klangvolle Bewegung der Sprache, zunächst zurückgezogen, dann geschrien, einer Art dramaturgischer Inszenierung der klangvollen Signifikanten.

Es ist interessant zu bemerken, wie die Überlegung über die Beziehung zwischen der Frauenfigur und dem Tod in den Jahren, in denen die Frau sich im Zentrum einer wichtigen sozialen, kulturellen und politischen Debatte befindet und in denen sie sich für ihre Emanzipation vom herrschenden Modell der Machogesellschaft engagiert, intensiver wird. 1975 datiert das zweite der zwei Prosa-gedichte, die den Titel *Todesanzeige* tragen, das das Thema des Selbstmords der Ehefrau Inge Müller aus der Perspektive der Toten in den wirklichen Modalitäten des Selbstmords der Dichterin thematisiert und bearbeitet – mit dem Kopf im Gasherd (ein bei Müller obsessiv wiederkehrendes Bild), die Rückkehr des Mannes erwartend¹⁰. Der Tod, als freiwilliger Selbstentzug, wird als das Mittel dargestellt,

⁷ Wie von Streisand richtig bemerkt, lehnt sich Ophelia gegen die Gegenstände auf, die Zeit-, Raum- und Sozialkategorien in sich bergen (Streisand, 1989: 28). Sie ist – in dieser ersten Phase des Wiedererwachens von der Unterdrückung – nicht in der Lage, die Gewalt gegen andere Lebewesen zu richten und dennoch läßt der Schluss – der manchmal in Bezug zu den terroristischen Attentaten der Brigadistin Ulrike Meinhof gesetzt wurde – eine Verwirklichung von Ophelias Racheabsichten ahnen: “Ich gehe auf die Straße, gekleidet in mein Blut” (vgl., hier und nachher der Hinweis auf Rosa Luxemburg, Teraoka, 1985: 111).

⁸ Das zweite Zitat von Ophelia «Wenn sie mit Fleischermessern durch eure Schlafzimmer geht, werdet ihr die Wahrheit wissen», wurde, wie Müller berichtet (1992: 294), einem in der Zeitschrift «Life» veröffentlichten *scaring phonecall* von Susan Atkins entnommen, einem Mitglied der Charles-Manson-Sekte, die Ende der Sechziger Jahren grausame Verbrechen beging, darunter den Mord Sharon Tates, einer Schauspielerin und Frau des Regisseurs Roman Polanski.

⁹ Nach einer seit *Die Umsiedlerin* bei Müller immer wiederkehrenden Metapher befindet sich in der Frau das *Startloch*, der Geburts- und Todesort (vgl. v. Maltzan, 1988: 79). Im Verhältnis zwischen Frau-Mann-Revolution ist eine Bemerkung aus der Autobiographie Müllers zur *Hamletmaschine* interessant: «Lenin hat immer gesagt, die Bewegung kommt aus den Provinzen, und die Frau ist die Provinz des Mannes» (Müller, 1992: 295). Aus der Frau entwickeln sich dann auch die revolutionären Bewegungen, obwohl sie – zumindest in den *Produktionsstücken* – in dem engen Raum einer “männlichen Provinz” stattfinden (vgl. Haß, 1997: 105). In der Figur Ophelia/Elektra hat man dann die Revolutionärin Rosa Luxemburg sehen wollen, getötet und verlassen in den Wässern eines Kanals, wobei man den blutrünstigen Aspekt der Revolte Ophelias, die gekleidet mit ihrem Blut auf die Straße geht – d.h. zum bewaffneten Kampf bereit ist, Ulrike Meinhof zugeschrieben hat.

¹⁰ *Todesanzeige II* entsteht aus einem Text von Ginka Tscholakowa, *Die Maske des Schweigens*, wo die Regisseurin, zwischen 1970 und 1986 Ehefrau des Autors, auf die erste Fassung von *Todesanzeige* reagiert, ohne dabei Inge Müller, deren Tod hier zur Sprache gebracht wird, namentlich zu nennen. In Tscholakowas Text erscheint

womit die Frau den Mann erpresst, der diese Erfahrung nur durch eine Erinnerungshandlung beim Schreiben nacharbeiten kann. Nach dem Urteil des Schreibenden gibt es bei dieser Frau, die den eigenen Tod inszeniert, keine Emanzipation, wie das Anfangswort des Textes "Programm" erklärt. Im Jahr zuvor, 1974, läßt sich der erste Versuch einer Fassung desselben Ereignisses mit dem Titel *Todesanzeige II* und aus der Perspektive eines Zeugnisses einordnen. Die Szene wird, hier wie in der anderen Fassung, immer ähnlicher einer theatralen Inszenierung, wobei sie im Ich-Erzähler, a posteriori, einen wiederholten Todeswunsch der Frau wachruft, der in übertragener Form durch die Traumdimension ausgedrückt wird. Die immer wieder erneuerte Erzählung dieser quälenden Erinnerung legt den Akzent auf die Unwiderrufbarkeit der weiblichen Geste bei Müller und markiert auch den Schluss eines poetischen Motivs, das kreisförmig das Werk des Autors von *Die Umsiedlerin* an durchdringt, wo zum ersten Mal die Metapher des *Startlochs* auftritt, die in der Poetik Müllers den Schoß der Mutter symbolisiert, den Herkunftsort und gleichzeitig die tödliche Instanz des Individuums¹¹.

Die Lokalisierung eines anatomischen Ortes als Ursprungs- und Endort von geschichtlichen Ereignissen weist auf eine physiologische Deutung der Geschichte zurück, in welcher die epochalen Zäsuren entsprechend von Mal zu Mal zu Brüchen oder Verletzungen werden, die bluten oder verfaulen. Wie in Ophelias Monolog implodiert auch der Hamlet von *Hamletmaschine* in seiner eigenen Sprache, wobei sein Wortschatz des menschlichen Körpers und dessen ursprünglicher organischer Funktionen den Menschen auf seine Maschinenfunktion reduziert:

Ich will nicht mehr essen trinken atmen eine Frau lieben einen Mann ein Kind ein Tier. Ich will nicht mehr sterben. Ich will nicht mehr töten.

[...]

Ich breche mein versiegeltes Fleisch auf. Ich will in meinen Adern wohnen, im Mark meiner Knochen, im Labyrinth meines Schädels. Ich ziehe mich zurück in meine Eingeweide. Ich nehme Platz in meiner Scheiße, meinem Blut. Irgendwo werden Leiber zerbrochen, damit ich wohnen kann in meiner Scheiße. Irgendwo werden Leiber geöffnet, damit ich allein sein kann mit meinem Blut. Meine Gedanken sind Wunden in meinem Gehirn. Mein Gehirn ist eine Narbe. Ich will eine Maschine sein. Arme zu greifen Beine zu gehn kein Schmerz kein Gedanke (Müller, 2001: 553).

Der Hamletdarsteller schärft in diesem vierten Bild des Stückes die allgemeine Hamlet-Thematik durch eine Rückbeziehung auf Erfahrungsmomente innerhalb der Geschichte des Sozialismus¹², und inszeniert seine eigene Krise - die Krise des Intellektuellen - die parallel zur Krise der Utopie in der DDR der Siebziger Jahren läuft: die Worte Ham-

deshalb zum ersten Mal die weibliche Perspektive in der Nach-Erzählung dieses Ereignisses, was nach den zahlreichen im Heiner-Müller-Archiv der Berliner Akademie der Künste aufbewahrten Textfassungen, den Autor lange beschäftigte.

¹¹ Der Wunsch einer Rückkehr ins Startloch kommt bei Müllers männlichen Drama-Figuren immer wieder hervor. Vgl. "der Bauer" in *Die Umsiedlerin* und *Hamlet*, im Monolog, wo er sich an die Mutter wendet, die als "Jungfrau, Mutter, Hure" bezeichnet wird.

¹² Vgl. N.O. Eke, *Heiner Müller*, Reclam, S. 139-140.

lets, die kurz vorher als *Wortschleim* (Müller 2001, S. 551) bezeichnet wurden, bestehen auf einer bewußten Vernichtung der Person durch die eigenen Sekretionen und innerhalb des eigenen Körpers.

Eine endgültige, explizite Identifikation der Frau mit dem Endstadium der physiologischen, menschlichen Verwandlung, d.h mit dem Tod, findet 1976 im Stück *Leben Gundlings Friedrich von Preussen Lessings Schlaf Traum Schrei* statt, wo Lessing, alter ego desselben Autors, in einem Monolog feststellt: "Die Geschichte reitet auf töten Gäulen ins Ziel" (Müller, 2001: 533), auch die Wörter ausspricht: «Vergessen ist Weisheit. Am schnellsten vergessen die Götter. Schlafen ist gut. Der Tod ist eine Frau» (Müller, 2001: 534). Das heißt, die Überschreitung der geschichtlichen Konflikte kann nur durch den Tod und die Wiedergeburt stattfinden: durch die Frau. Die Frauenfigur als Todes- und Geburtsträgerin, daher als Revolutionsträgerin, wird mit der wichtigen Funktion des Auseinandernehmens der traditionellen dramaturgischen Struktur betraut, was im Stück *Leben Gundlings* von Lessing-Müller als Ablehnung des klassischen Aufklärungsdramas theoretisiert wird.

Ein Text, der diese neue Theaterkonzeption thematisiert und die Spiegelaufstellung der Geschlechter auflöst, ist das Prosa-Gedicht *Medeaspiel*. In diesem ungesprochenen Dialog, bestehend aus einer konzisen Pantomimenbeschreibung vor dem Hintergrund von drei Projektionen - Geschlechtsakt, Geburtsakt, Tötungsakt - übt die Frau ihr zerstörerisches Potential durch die Verwirklichung einer abstrakten, in der Tötung des eigenen Sohns mündenden Rituals aus. Die Idee der Rebellion geht durch die Rebellion des Körpers als Mittel der Unterwerfung unter die Geschichte. Die tödlichen Schläge, die die Frau – Medea – den Körpern der eigenen Kinder zufügt, sind eigentlich Verletzungen gegen sich selbst und gegen die Idee, die die Geschichte um die Frauenfigur aufgebaut hat, nach einer radikalisierten Interpretation der Konfliktsituation Körper-Geschichte, die Müller von Foucault¹³ erbt.

An anderer Stelle in Heiner Müllers Gedichten, die parallel zu den Stücken und dann nach dem Fall der Mauer und bis zum Tod des Autors im Jahr 1995 mit einem immer zügigeren Rhythmus verfasst wurden, nimmt die Frauenfigur von Mal zu Mal genauere biographische Merkmale an. Die obsessive Evokation des Todes als ein von der Frau begangenes und verursachtes Ereignis mündet in lyrischen Fragmenten, die nach Anathemen lauten, wie im folgenden Gedicht, das nach 1989 verfasst wurde (Müller, 1998: 308):

Mit der Wiederkehr der Farbe droht die
Auferstehung.
ICH HABE DIR GESAGT DU SOLLST
NICHT WIEDERKOMMEN TOT IST
TOT.

¹³ Die Verletzungen, die die müllerschen Figuren erleiden oder zufügen (z. B. Ophelia in *Hamletmaschine*, Friedrich in *Leben Gundlings*, Valmont und Merteuil in *Quartett*, aber auch Anna Flint in dem bearbeiteten Motiv des gleichnamigen Gedichts und in der Prosa *Fleischer und Frau*) sind in Müller immer das sichtbare Ergebnis einer Geschichte von Unterwerfung und Disziplinierung und einer "körperlichen" Auseinandersetzung der Machtstrukturen mit dem Einzelnen. Über die Theorie der Körperunterwerfung zur Macht vgl. u.a., Michel Foucault, *Sorvegliare e punire: nascita della prigione*, italienische Übersetzung von Alcesti Tronchetti, Torino 1993, Einaudi, und Michel Foucault, *Poteri e strategie. L'assoggettamento dei corpi e l'elemento sfuggente*, hrsg. v. Pierre Dalla Vigna, Milano 1994, Mimesis.

Der Tod ist ein Irrtum.

Das Thema der Wiederkehr der Toten, verbunden auch mit einer weiteren Überlegung zu der Notwendigkeit, die Geschichte durch einen *Dialog* mit den Toten zu überarbeiten, wird hier in einer dialogischen Privatmodalität ausgeführt, die auf die 1984 im Prosatext *Bildbeschreibung* zitierte Frauenfigur rückführbar ist, welche die gleiche Formulierung *“ich habe dir gesagt du sollst nicht wiederkommen tot ist tot”* (Müller, 1999: 118) zitiert. Der Tod der Frau, der in *Bildbeschreibung* durch Erwürgen durch einen Mann hätte stattfinden können, ist eine der *“möglichen”* Szenarien, die der Dichter in diesem kurzen Fragment zitiert, wo das Thema des Todes sich mit dem des Gedächtnisses und des Verrats überschneidet. Müller findet in der Bekanntmachung des Todes eine zentrale Funktion der Revolution, die individuell oder kollektiv realisiert werden kann. In der Bedrohung der Wiederkehr den Toten gegenüber (die unter einem biographischen Gesichtspunkt auf den Tod Inge Müllers anspielen könnte), die daran erinnert, dass das Überleben *“die Tote ver-raten”* heißt (Müller, 1986: 133), wird das Wort selbst drohend in der Aussage *“ich habe dir gesagt du sollst / nicht wiederkommen”* und im Schluß, der an den Lakonismus und die Feierlichkeit der Grabinschrift erinnert: *“tot ist / tot. / Der Tos ist ein Irrtum”*¹⁴.

Der Impuls, Sachen zu zerstören und ihr Skelett sichtbar zu machen (Müller, 1986: 103), eine Praxis, die vom Autor selbst mehr als ästhetisches denn als psychotherapeutisches Mittel anerkannt wurde, ist das Thema eines weiteren Gedichts aus dem Jahr 1976, das wieder die Selbstmörderin und Ehefrau Inge Müller zur Hauptfigur hat (Müller, 1998: 200):

GESTERN AN EINEM SONNIGEN NACHMITTAG

Als ich durch die tote Stadt Berlin fuhr
 Heimgekehrt aus irgend einem Ausland
 Hatte ich zum erstenmal das Bedürfnis
 Meine Frau auszugraben aus ihrem Friedhof
 Zwei Schaufeln voll habe ich selbst auf sie geworfen
 Und nachzusehen was von ihr noch daliegt
 Knochen die ich nie gesehen habe
 Ihren Schädel in der Hand zu halten
 Und mir vorzustellen was ihr Gesicht war
 Hinter den Masken die sie getragen hat
 Durch die tote Stadt Berlin und andere Städte
 Als er bekleidet war mit ihrem Fleisch.

Ich habe dem Bedürfnis nicht nachgegeben
 Aus Angst vor der Polizei und dem Klatsch meiner Freunde.

In einem Panorama von Einsamkeit, beherrscht von einem Wortschatz von Tod und Verwüstung (*ausgraben, Friedhof, Knochen, Schädel*), stellt sich der Dichter vor, die eige-

¹⁴ Die Opposition zwischen der Auferstehungsbedrohung und der einschüchternden Antwort wird auch semantisch aufbewahrt: in den zwei Substantiven *Wiederkehr, Auferstehung* und dem Verb *wiederkommen*, die alle auf eine Rückwärts-/Zurückbewegung zu einem anderen Zustand hinweisen, entspricht die Wiederholung des Substantivs *Tod* und des Adjektivs *tot* dagegen einer Betonung der Unbeweglichkeit des Todes.

ne Frau auszugraben und den Schädel in die Hand zu nehmen, um zu sehen, was von ihr geblieben ist. Das Gedicht skandiert das Privatleben des lyrischen Ichs, indem es auf eine geographische wie auf eine Zeit-landschaft von paralleler Untätigkeit projiziert wird: dem sonnigen Nachmittag, der den Ausgrabungswunsch markiert, entspricht die Vergangenheit der Beerdigung und eine noch weiter zurückliegende Vergangenheit, wo die Frau noch lebte. Der weibliche Anthropomorphismus der Stadt, die jetzt wie damals tot wie die Frau aussieht, führt eine Überlegung über das Schicksal der ehemaligen DDR-Hauptstadt ein, vor allem für den, der – wie es mit genussvoller Unaufmerksamkeit bemerkt wird – aus “irgend einem Ausland” zurückkehrt. Wenn das lyrische Ich seiner Frau überlebt hat, und ihr Tod irgendwie verraten hat, in welchem Zustand sich der Stadtbürger befindet, der einen gleichfalls ausgestorbenen Ort bewohnt; wenn nun dieser Ort der Staat ist, der sich die Verwirklichung der Utopie vorgenommen hat? Die Tragik des Einzelnen dem Tod gegenüber ist deshalb auch diejenige des Individuums der Geschichte gegenüber, eine Tragik, die unterbrochen wird erst in den letzten zwei Versen, die den schwereren Ton des Gedichts brechen und die mit einer sarkastischen Bemerkung über die Tabuisierung des Todes in der gegenwärtigen Gesellschaft schließen: “Ich habe dem Bedürfnis nicht nachgegeben /Aus Angst vor der Polizei und dem Klatsch meiner Freunde”.

Wie die traumatische Erfahrung des Zweiten Weltkriegs und der Verrat auf Kosten des Vaters, Funktionärs der SPD, verhaftet von der SA als der Schriftsteller vier Jahre alt war¹⁵, ist auch das Motiv der Frauenfigur eine der privaten Obsessionen Heiner Müllers, der sich in seiner dauernden Auseinandersetzung mit der deutschen Geschichte das reale *Material* seiner Texte, und Nietzsches historischen Nihilismus aneignet¹⁶, jener Überschreitung der Verantwortung den Toten gegenüber im Bewußtwerden über die gegenwärtige Gesellschaft.

In der Zentralität der Frauenfigur innerhalb dieser Überlegung wird die Unumgänglichkeit dieser Bewusstwerdung zusammengefaßt, aus der sich auch “das Niveau einer Kultur” bestimmen läßt (Müller, 1994: 223). Die Überlegung über den Tod geht deshalb bei Müller immer – auch in den letzten, zahlreichen biographischen Gedichten, die ihn thematisieren und die die Krankheit des Autors protokollieren (*Ende der Handschrift, Ich kaue den Krankenkost der Tod, Vor meiner Schreibmaschine dein Gesicht* unter anderem) – zu einem Bewusstsein der sozialen Bedeutung des Akts des Sterbens ‚nebeneinander‘, dem Müller nachgibt, weil er darin einen wichtigen politischen Moment in Richtung einer Gleichstellung der Menschen erkennt: eben, den Tod auf sich zunehmen, um die Tote nicht zu verraten. In diesem Sinne erklärt sich das Bedürfnis des Einzelnen, den eigenen Tod als “politische – und deshalb kollektive - Notwendigkeit” zu behaupten, worauf die *Erfahrung* der Geschichte hindeuten muss. Ebenfalls in diesem Sinne kann man einige der allerletzten

¹⁵ Wie er in der autobiographischen Prosa *Der Vater* erzählt (Müller, 1999: 79ss.), gab Müller vor, zu schlafen, als der Vater, abgeführt in einer Nacht im Januar 1933, sich ihm näherte, um sich zu verabschieden. Dieser “Verrat” markiert in ihm ein Trauma, das wiederholt als Leitmotiv in seinem Werk wiederauftaucht.

¹⁶ Nietzsches Lehre hat einen großen Einfluß auf das Werk Heiner Müllers gehabt, der in der Formel “Gott ist tot” die Synthese der Krise der Gegenwartsepoche erkannte, und als die Ernüchterung der religiösen Perspektive einem weiteren Scheitern, nämlich dem ideologischen, den Platz überlassen hat. Für Müller besteht die Geschichte, von der Aufklärungszeit bis zum stalinistischen Sozialismus, aus einem wiederholten Scheitern, das nur das Aufbauen eines kollektiven Gedächtnisses beenden könnte.

Verse Müllers verstehen (Müller, 1998: 324), wo der Tod, plötzlich eine Privaterfahrung geworden, zur *Heimat*, zum Geburts- und gleichzeitig Ankommensort wird:

im schädel königreiche universen
 der trübe rest an schläuchen aufgehängt
 ein sack chemie den krebstod auf den fersen
 ein wirbelsturm in ein staubkorn gezwängt

zu stillem rasen aus den eingeweiden
 giftwälder blühh landschaften in orange
 schlaflos die nacht vom tag nicht mehr zu schneiden
 der tod wird heimat göttliche mélange

Dezember 1995.

BIBLIOGRAPHIE

Primärliteratur

- Müller, Heiner (1988), *Texte 5. Germania Tod in Berlin*, Berlin, Rotbuch Verlag Berlin.
- Müller, Heiner (1998), *Werke 1 Die Gedichte*, Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Müller, Heiner (1999), "Der Vater", in *Werke 2 Die Prosa*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, S. 79-86.
- Müller, Heiner (1999), "Bildbeschreibung", in *Werke 2 Die Prosa*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, S. 112-119.
- Müller, Heiner (1999), "Todesanzeige", in *Werke 2 Die Prosa*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, S. 99.
- Müller, Heiner (1999), "Todesanzeige II", *Werke 2 Die Prosa*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, S. 164.
- Müller, Heiner (2001), "Mauser", in *Werke 4 Die Stücke 2*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, S. 243-260.
- Müller, Heiner (2001), "Zement", in *Werke 4 Die Stücke 2*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, S. 379-467 .
- Müller, Heiner (2001), "Hamletmaschine", in *Werke 4 Die Stücke 2*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, S. 547-548.
- Müller, Heiner (2002), "Quartett", in *Werke 5 Die Stücke 3*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, S. 43-65.
- Müller, Heiner (1986), *Gesammelte Irrtümer: Interviews und Gespräche*, Frankfurt am Main, Verlag der Autoren.
- Müller, Heiner (1990), *Gesammelte Irrtümer 2. Interviews und Gespräche*, Gregor Edelmann e Renate Ziemer (Hrsg.), Frankfurt am Main, Verlag der Autoren.
- Müller, Heiner (1992), *Krieg ohne Schlacht. Leben in zwei Diktaturen*, Köln, Kiepenheuer & Witsch.
- Müller, Heiner (1994), *Gesammelte Irrtümer 3. Texte und Gespräche*, Frankfurt am Main, Verlag der Autoren.
- Tscholakowa, Genia, *Die Maske des Schweigens*, „Sinn und Form“, 6, 1998, 916.

Sekundärliteratur

- Buck, Theo (1993), *Muttersprache, Mördersprache Celan Studie I*, Aachen, Rimbaud.
- Kreikebaum, Marcus, Heiner Müllers Gedichte, Bielefeld 2003, Aisthesis Verlag.
- Haß, Ulrike, *Die Frau, das Böse und Europa*, in Arnold Heinz Ludwig (Hrsg.), „Text + Kritik 73: Heiner Müller“ (hrsg. von Arnold Heinz Ludwig), 73, München 1997, 103-118.
- Klussmann, Paul Gerhard, Mohr, Heinrich (Hrsg.) (1990), *Spiele und Spiegelungen von Schrecken und Tod. Zum Werk von Heiner Müller. Sonderband zum 60. Geburtstag des Dichters, Jahrbuch zur Literatur in der DDR*, Bonn, Bouvier.
- Maltzan, v. Carlotta (1988), *Zur Bedeutung von Geschichte, Sexualität und Tod im Werk Heiner Müllers*, New York, Bern, Frankfurt am Main, Peter Lang.
- Schulz, Genia, *Abschied von Morgen. Frauengestalten im Werk Heiner Müllers*, „Text + Kritik 73: Heiner Müller“ (hrsg. von Arnold Heinz Ludwig), 73, München 1982, 58-70.
- Schulz, Genia (1990), „Die Kunst des Bruchstücks. Über ein Gedicht bei Heiner Müller“, in Klussmann, Mohr 1990, S. 157-171.
- Streisand, Marianne, *Frauenfiguren in den Theatertexten Heiner Müllers*, „Theater der Zeit“, 1, 1989, 52-56; „Theater der Zeit“, 2, 1989, 28-29.
- Teraoka, Arlene Akiko (1985), *The Silence of Entropy of Universal Discourse. The Post-modernist Poetics of Heiner Müller*, New York, Bern, Frankfurt am Main, Peter Lang.
- Waschescio, Petra (1994), *Vernunftkritik und Patriarchatskritik: mystische Modelle in der deutschen Gegenwartsliteratur; Heiner Müller, Irmtraud Morgner, Botho Strauß, Gisela von Wysocki*, Bielefeld, Aisthesis Verlag.
- Weigel, Sigrid (1990), *Topographien der Geschlechter. Kulturgeschichtliche Studien zur Literatur*, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt.

Manuela Poggi

TEXTE WIE KÖRPER. DAS VERFAULENDE WORT BEI HEINER MÜLLER
Summary

Die am meisten geeignete Herangehensweise einer wissenschaftlichen Lesart von Müller erscheint als jene der die sprachlichen Mittel des Medizinzweigs benutzenden und Krankheiten studierenden Pathologie. Die müllerschen Texte verhalten sich ebenso wie ein Lebewesen, das wächst, sich verwandelt, erkrankt und stirbt. Die Bedeutung des Akts des Todes und der Geburt und ihre enge Beziehung zur Figur der Frau in Müllers Texten beweist eine Art „biologischen Prozess“ in der Poetik des Autors, der diesen beiden, die Körperentwicklung betreffenden Phänomenen eine soziale, revolutionäre Rolle zuerkennt.

Danica Aćimović¹
 Fakultet za menadžment
 Novi Sad
adanica@eunet.rs

UDK: 811.163.41:791

SRPSKI JEZIK KAO KULTURNI BEKGRAUND U KONTEKSTU AMERIČKIH I EVROPSKIH FILMOVA

Apstrakt: Fenomen pokretnih slika temelj je filmske umetnosti, ali i televizijskog medija, podjednako. Iskazujući se kroz elemente fotografije, dopunjene govornom komunikacijom, te su senzacije sa velikog i malog ekrana postale najobuhvatniji, najprisutniji svedok prožimanja kultura. Mnogo više informacija o spoljnjem svetu, istoriji ili geografiji, kulturi, putovanju, dobija se putem filma i mas-medija, nego iz knjiga ili predavanja. Nov način življenja i poimanje vizuelnih impresija, postali su jedna nova veza sa stvarnošću. Prenose nam stvarnost direktno, sugerišu modele ponašanja, kulturni i intelektualni kod.

Ovaj rad, primerima iz filmova (*Breaking and Entering, Taken, The Beach, The Peacemaker, In China Essen Sie Hunde, L'esquive, Next*) ukazuje na novu kulturnu matricu i novi svetski poredak, kroz direktne odnose jezika² iz zemalja u tranziciji (samo geografski prostor Ex-Yu: srpski, hrvatski, bosanski, bošnjački, crnogorski) naspram svetskih jezika (engleski, francuski).

Ključne reči: *filmska umetnost, televizija, vizuelne impresije, nova kulturna matrica, odnosi jezika iz zemalja Ex-Yu prema svetskim jezicima.*

UVOD

Istorija ljudskog roda i značajni događaji u prošlosti, samo su donekle rasvetljeni putem materijalnih tragova: spomenika u kamenu, sačuvanih spisa, crteža, arhivalija. Na osnovu takvih pokazatelja donošeni su spekulativni zaključci, manje ili više ubedljiva objašnjenja o načinu života prethodnih epoha. Ali od kako je otkriven film, kao fenomen na kome se beleži trag u vremenu³ - poimanje prošlosti i kulture življenja postaje mnogo preciznije, potpunije, očiglednije. Film kao istorijski izvor, naročito dokumentarni film, postaje pečat stvarnosti, ili pak (u slučaju sumnje), mogućnost za uspostavljanje dijaloga između filma i stvarnosti.

¹ **Dr Danica Aćimović**, predavač iz oblasti RTV medija, vanredni profesor, Fakultet za menadžment, smer Mediji, Novi Sad; urednik u Obrazovno-dokumentarnom programu TV Novi Sad. (RTV Vojvodina, javni servis).

² **srpski jezik** – u ovom slučaju se uzima kao generička oznaka za srodne jezike koji su imenovani posle raspada Jugoslavije, formiranjem novih državnih entiteta i njima pripadajućih novoimenovanih jezika: srpski, hrvatski (ne više srpkohrvatski), bosanski, bošnjački, crnogorski.

³ **Andrej Tarkovski** (Андрей Арсеньевич Тарковский, 1932 -1986) – ruski reditelj, emigrirao u Francusku i postao poznat u celom svetu; dela mu ulaze u anale svetske kinematografije (*Ivanovo detinjstvo, Andrej Rubljov, Ogledalo, Stalker, Solaris*); pokazao i dokazao da je «**film svekolika skulptura vremena**».

Pre pojave «pokretnih» slika, privilegiju da uživo upoznaju ljude u raznim delovima sveta i njihovu raznoliku kulturu, imao je samo mali broj istraživača, svetskih putnika, avanturista. Čak je i čuveni dokumentarista Robert Flaerti (Robert J. Flaherty), radeći kao istraživač rudnog potencijala na krajnjem severu Kanade, snimao filmskom kamerom Eskime samo iz lične radoznalosti, pa je to prikazivao uskom krugu porodičnih prijatelja. Tek kasnije, ponukan željom tog malog kruga gledalaca, pošao je ponovo u polarne predele da ciljano zabeleži sve što je smatrao da treba i drugi ljudi da saznaju o životu i kulturi severnih naroda. Tako je nastao film *Nanuk sa severa* (*Nanook of the North*, 1922). Posle njega, isti autor je imao potrebu da ekranizuje *Čoveka sa Arana* (*Man of Aran*, 1934), *Priču iz Luizijane* (*Louisiana Story*, 1948) i još neke druge prizore kojima se približavaju egzotika i nepoznato. A njegovi gledaoci, posmatrači filma uopšte, dobili su tada jedinstvenu priliku da upoznaju svoju braću diljem planete.

Slika kao opredmećeni objekat

Ako je u doba nemog filma, uz pomoć naknadne muzičke pratnje autor dočaravao gledaocu svoju viziju sveta, a nešto kasnije opisivao taj svet glasom spikera - danas smo postali voljni saučesnici u opredmećujućoj virtuelnoj⁴ stvarnosti čoveka sa druge strane ekrana. Sada do izražaja dolaze kreatori iluzija, koji nam prikazuju jednu novu realnost, ništa manje autorski uverljivu, uz dobru dozu parodije, ironije ili cinizma. I ne tako retko ova igra, ovo nadigravanje sa elementima životnog okruženja, polazi linijom one estetike koja savremenu umetnost vidi kao oslobađanje od svih stega.

Kao što kazuje Kristijan Mec (*Metz*, 1977), društveno prihvatljive umetnosti se baziraju na senzacijama iz života primljenih ljudskim čulima. Ovde je korisno pozvati se na Maršal Makluana, koji je u mediju radija video produžetak čula sluha, u fotografiji aparata vida, a u televiziji produžetak čula dodira. To je čulo, po njemu, postavljeno iznad svega, podrazumevajući istovremeno maksimalno delovanje svih ostalih čula. Pokretna slika je «izazvala preokret u čitavom procesu analitičkog fragmentovanja čulnog života, ljudskog roda». (*Makluan*, 1971).

Međutim, svaka slika sadrži jednu dimenziju imaginarnog, fiktivnog, u toj meri da ne može apsolutno koincidirati ni sa jednom stvarnošću. Ta se stvarnost ne hvata u zamku - da je svojstvo samo toga što je viđeno. Čitava realnost je smeštena u jednoj vremenskoj relaciji između vidljivog i nevidljivog, a podrazumevanog. Tako da se naš doživljaj stvarnosti konstituiše, kroz to što mi saznajemo onog trenutka kada nešto vidimo (ugledamo na ekranu), kao i kroz to - šta tada, u tom trenutku zamišljamo (npr: da je lik iz filma *Plaža* studirao u YU ili bio đak Poljoprivredne škole u Futogu, jer zna začkoljice srpkog jezika; ili da su na samom snimanju Z. Tinska i L. Zovkić, članice glumačke ekipe kao epizodistkinje, doprinele duhovitoj jezičkoj vežbi – videti insert, prim. D.A.).

Film *Plaža*⁵, govorne vežbe članova komune (stenogram od 39,57 min do 40,55 min):

⁴ Od svih reči koje pojašnjavaju latinsku osnovu *virtus* = hrabrost, snaga, vrlina, (sposobnost za delovanje, no skriveno, koje se još ne pojavljuje, ali se može to očekivati u budućnosti; potencijalno), u savremenoj interpretaciji kod nas su se odomaćila sledeća značenja: **nestvaran, umišljen, uobražen**.

⁵ *Plaža* (*The Beach*, 2000) - scenario je urađen prema istoimenoj noveli iz 1966. godine, koju je napisao Aleks Garland (Alex Garland). Scenarista Džon Hodž (John Hodge) pripada umetničkom timu, koji je svojevremeno, sa uspehom,

Viki: *Sutra ću putovati mnogo mil(i)ja biciklom.*

Emilija: *Sutra ću putovati m(o)nogo mila biciklom.*

crnac: *Sutra ću putovati mnogo milja biciklom, da posetim svoja tatu, koje čuva kozi na planini.*

Ričard (Di Kaprio): *Sutra ću putovati mnogo milja biciklom (sec)*

SVI: A-a-a ! (opšte odobravanje)

Ova filmska priča je smeštena na “rajsko ostrvo” Ko Phi Phi Leh, u arhipelagu Phi Phi, Andamansko more, pokrajina Krabi na Tajlandu. Do kontroverzi je dolazilo već prilikom priprema za snimanje, jer su organizatori iz producenatske kuće *Dvadeseti vek (Twentieth Centuri Fox)* svojim «preuređenjem» plaže, poremetili prirodnu ravnotežu ostrva. Posekli su previše kokosovog drveća, uništili priobalno žbunje i trave sa peska, pa je nadležni Sud (u procesu koji je trajao godinama) doneo odluku da se plaža mora vratiti u prvobitno stanje. Sa kulturološkog aspekta, Tajlandski zvaničnici se nisu slagali sa prikazom svoje zemlje kao «obećane zemlje za narkomane», sa seljacima koji kao domaću biljku gaje marihuanu. Naročito je bila neprihvatljiva, okarakterisana kao bogohulna (blasphemy) scena u baru, sa ležećom statuom Bude. Susret kultura u ovom filmu nije se odvijao na nivou konfrontacije razlika, ali u pozadini ima rasnu i klasnu indisponiranost (čak utućenost) siromašnih ljudi iz siromašne zemlje, naspram bizarnih uživanja bogatih konzumenata.

Svedok i saučesnik

Obogaćen zvukom, izgovorenom rečju, šumovima i muzikom, film je osposobljen da eksplicitnije, aktivnije korespondira sa životom socijalne sredine. Politička angažovanost autora tj. reditelja (*point of view*), postaje vidna i neprikriveno opredeljujuća. Položaj čoveka u društvu, lične slobode, klasne borbe, revolucije i evolucije, centralna su tema mnogih filmova. Predmet obrade je u stvari sam život, neposredno pokazan, proživljen pred kamerom, sa ciljem da se dotakne apsolutna autentičnost.

Različiti stilovi: *film-istina, cinéma direct, cinéma-vérité, candid cinema*, jedinstveni su u težnji da maksimalno ukidanju barijere između onih koji « prave film » i objekta, tj. prizora koji se snimaju. Današnji filmovi fikcije, radi veće uverljivosti imaju dokumentarne pasaže, ili se osvrću, koincidiraju sa savremenim političko/istorijskim trenutkom. Iznenadujuća je (bila!) jedna kratka izjava iz američkog filma *Grad pored mora (City by the sea, 2002)*⁶. Prisećajući se gradića Long Bič, iz vremena kada je on bio dete, glavni lik

realizovao film *Trainspotting* (o životu i patnjama uživalaca droge). Ova storija je smeštena na “rajsko ostrvo” Ko Phi Phi Leh (Ko Phi Phi Leh), u arhipelagu Phi Phi, Andamansko more, pokrajina Krabi na Tajlandu. Film prati mladog američkog avanturisti Ričarda (Leo Dicaprio), koji ne želi tipičan građanski odmor, već hoće da doživi nešto što većina ljudi samo može da sanja. Na Tajlandu čuje urbane legende o ostrvu (raj marihuane) na kojem obitava tajnovita zajednica putnika koji su ostavili svoje bivše živote, pa žive jedan “paralelni univerzum”. Kao u današnjim savremenim serijalima *Survivre* – tamo se odigravaju drame na život i smrt, sa halucinantnim vizijama i (ne)željenim ishodima. Naravno, da kao i svaki američki film, na kraju imamo razrešenje tj. happy end.

U kontekstu ovoga rada, interesantno je učešće dva sporedna lika iz prostora Ex-Yu: Zeldi Tinska kao Sonja, Lidija Zovkić kao Mirjana; sa pretpostavljenim doprinosom duhovitoj konverzaciji u filmu.

⁶ *Grad pored mora (City by the sea, 2000)* – reditelj Majkl Katon Džons (Michael Caton-Jones), glumac Robert de Niro (tumači inspektora Vincent La Marka) sprovodi istragu u Long Biču, o ubistvu narko dilera. Prema tekstu Mike McAlary, scenario je razradio Ken Nixon. www.imdb.com/title/tt0269095

(tumači ga Robert de Niro) kaže: »Sve je bilo novo. Svako je imao svoja kola, svoju kuću... (socijalna sigurnost kao milje bogate Amerike - prim. D.A.) *A sad grad izgleda kao da je kroz njega prošla srpska vojska.*«

Ne obazirući se na politički stav implicite, svaki dobro upućen analitičar/teoretičar mora primetiti da je strategija i ideologija filmskih stereotipa u američkoj filmskoj industriji, uvek u funkciji mnogo puta ponavljanih dnevnih klišeja iz mas-medija. Da se ne bi trošilo previše filmskog vremena za pojašnjavanje situacija i naravi, manipuliše se »opšte poznatim činjenicama«: da su (do skora) glavni neprijatelji SAD – Rusi (kao država, dok je bio SSSR), trenutno je arapski svet (Al Kaida, Bin Laden); da je (opet do skora), najmoćniji organizator velikog krimi-biznisa bila Sicilijanska *Cosa nostra*, a od skora je to albanska i ruska mafija; da su izvršioi najbrutalnijih kriminalnih radnji, plaćene ubice i naročito specijalci-snajperisti »bezimena, loši momci« sa prostora Ex-Yu (crnogorski bratski savezi, Sarajlije-snajperisti, suludi individualci). Kao potvrdu ove konstatacije navodimo akcioni film novije holivudske produkcije, sa upečatljivom epizom jednog srpskog glumca, u trajanju nekoliko sekundi. U filmu *Next*⁷ Sergej Trifunović tumači lik snajperiste:

«Igram malu ulogu. Recimo malo veću nego Lazar Ristovski u filmu »Kasino rojak«. Ništa posebno. Kako to već tamo biva. Otišao sam na audiciju i dobio ulogu. Naučio da držim snajper i da pucam iz njega. Pokazao sam se kao talentovani snajperista.... To je veliki naučno-fantastični triler. Ma, još jedna u nizu holivudskih gluposti.» (Niković, 2007)⁸

Jedan evropski film, iz Danske, pokazuje se kao briljantna mešavina filmskih esteti-ka SAD i starog kontinenta, s kraja XX veka. Virtuozna strip-dramaturgija Kventina Tarantina (Quentin Tarantino) i crna komedija apsurdna Lars fon Triira (Lars von Triere). Izvanredno oslikan sudar mentaliteta: Danci naspram Crnogoraca (filozofija i etički standardi plemena, nasuprot gay-pripadnika), braća kao potpuno različiti pojedinci i "ujaci" kao bezlične jedinke u kompaktnom timu. Potpuno oprečne kulture, ali i apsolutna solidarnost/razumevanje u vodama biznisa (vođenje restorana kao fasada za «unosniji» posao pljačke i kriminala). Još jedna odlika evropskog filma, kao mešavine jezika, kultura, koprodukcija. Poseban kolorit filmu daje scena na srpskom/crnogorskom jeziku:

*U Kini jedu pse*⁹ (stenogram od 1h, 04,08 min do 39,57 min do 1h 05,21min)
prvi kuvar (na danskom): *Hoćete li malo paste?*
boss mafije (Ratko): *Ne hvala.*

⁷ *Next* (2007) – «jedan od hiljadu filmova o teroristima koji postavljaju atomsku bombu u sred Amerike i FBI koji pokušava da ih osujeti u njihovim mračnim planovima. Ovaj put je jedino, malo inovacije uneseno tako što se u priču upliće Nikolas Kejdž (Nicolas Cage) kao tip koji vidi budućnost dva minuta unapred. FBI ga traži (proganja!) kako bi im pomogao u spašavanju planete (posao koji obično radi Brus Vilis – prim. D.A.)... Teroristi inače u pozadini govore i ruski i nemački i francuski, a Sergej Trifunovic (Mr. White) kao jedan od njih, opsuje jedanput, sočno, na čistom srpskom jeziku.» preuzeto iz http://myfilm.com/By_acca/ (pisano 28. marta 2008.) Osim Trifunovića, među članovima ekipe ima još nekoliko imena sa područja Ex-Yu: prvi pomoćnik kamere Zoran Veselić, specijalni efekti Robert Šimoković, kostimi Irena Stepić.

⁸ www.blogoye.org/film/11310/SERGEJ+TRIFUNOVIC.html. (11.03.2007)

⁹ *U Kini jedu pse (In China Essen Sie Hunde, 1999)* – urrebesna, crna komedija situacije i karaktera. Od prvobitnog šoka do zarazne razdraganosti, zbog potpuno apsurdne situacije, nemotivisanih surovih scena, razrešenja koja se nikako nisu mogla očekivati. Jednom rečju, kao da je filmovana «Burleska gospodina Peruna, Boga Groma» (zbirka pripovedaka istaknutog srpskog književnika Rastka Petrovića, 1921. godine – originalan način pripovedanja narodnih i crkvenih legendi o pra-vremenu, ukršteno sa pogledom na svet čoveka modernog doba – prim. D.A.). Nekoliko Vukovih (nespretni i nesretni lik u filmu) ujaka, kao epizodne ličnosti igraju: Slavko, Žarko i Nikola Labović, Vasilije Bojičić, Milutin Garević.

drugi član mafije: *Da probam pastu ja?*

Ratko: *Sad jedeš?*

drugi član mafije: *Nijesam čitav dan jeo.*

Ratko: *Ajd' jedi, Boga ti....*

prvi kuvar (na danskom): *Veoma je ukusno.*

drugi kuvar (na danskom): *Bolje da razgovarate sa Haraldom.*

Ratko: *Gde je on?*

drugi kuvar (na danskom): *Na sastancima.*

Ratko (obraća se ostalim članovima klana): *Kenja ovaj nešto...Kao s nekom ženskom da je izašo.*

neko iz klana: *Ko Vuk? Naš Vuk sa ženskom? Laže k'o pas! Koji od njih kaže?*

Ratko: *Ovaj brate. Ova mala pederčina, mamu mu jebem!*

neko iz klana: *Daj da mu jebem majku, odma'!*

Ratko: *Nemojte sad.*

drugi član mafije: *Ratko, probaj bre, pastu! Super je, bre!*

Ratko: *Sad si našo' da jedeš, u pizdu materinu! Ješćemo posle. (obraća se kuvarima) Ako vidite Vuka, recite mu da se odma' javi kući. Recite Haraldu da porodicu čuvam ka oči u glavi. Oči su ono što čovek najbolje čuva.*

Za romantičnu dramu Razvali i uđi¹⁰ reditelj (A. Minghella) je tvrdio da je zasnovana na stvarnom životu. Želeo je da ekranizuje studiju socijalnih klasa u Londonu, kao ilustraciju neuravnoteženog usklađivanja/suočavanja stare Evrope (Britanija, Švedska i dr.) sa turbulentnim vremenima s početka trećeg milenijuma. Gledamo tekovine civilizovane/traumatizovane urbane Evrope, ugrožene egzistencijalnim problemima imigranata: buržoaske fantazije naspram grupe lopova, koja govori slovenske jezike (opet Ex-Yu prostor); mentalnu slabost nasuprot gimastičke/sportske vitalnosti. Likovi su simboli, doduše vrlo životni i slikoviti, ali iako imaju imena, na gledaoce deluju kao depersonalizovani tipovi kojima se «ilustruje predavanje o privilegijama, nepravdama, kulturnim stereotipima, buržoaskom samozadovoljstvu» (Maitland, 2008). Sledi stenogram Breaking and Entering od 09,21 min do 12,43 min:

Body gard: Who is it?

Miro: Miro! Dobar dan!

Iz grupe neko: Dobar dan.

Body gard: Ajmo! Ajmo!

Iz grupe neko: A-a, Miro!

Miro: Zdravo.

Iz grupe neko: Stigo Zdravko Čolić.....E!

Boss: See my hands? See his? His dad had the big brains. I had the big hands. Your dad had hands like a girl's. And the girls loved him. It's the same with you two. My son is the clumsy one. This is for you. Wipe everything. You know how to do that?

¹⁰ *Razvali i uđi (Breaking and Entering, 2006)* – Entoni Mingela (Anthony Minghella) je napisao originalni scenario za ovaj film: uspešni programer, pejzažni arhitekta (tumači ga Džad Lou) biva pokraden tako što se lopov spustio sa nemoguće visine svetlarnika. U stvari, jedna organizovana banda koristi veštinu parkura (akrobatske sposobnosti u preskakanju urbanih objekata) nekolicine maloletnika. Među njima je naročito sposoban Mirsad, izbeglica iz Sarajeva, koji živi sa majkom (Žilijet Binoš). Intrigantne igre slagalice/razlagalice, povezuju kroz intimnu radoznalost/strast, potpuno različite osobe, nespojive svetove i kulture.

Miro: Erase everything?

Boss: They'll be delivering new computers, and then you can go back in, my little monkey.

(nova scena, ali vezano uz prethodnu)

Miro: *Mama.*

mama: *Kako je bilo u školi?*

Miro: *It was okay.*

mama: *Mirsade, you've not been at school for weeks. They sent another letter.*

Miro: *It's a mistake... half the time they don't know who's there and who's not there.*

mama: *Now we have to go back to see people at the Social Services. We survived. Do you understand? We survived, and that's not free.*

Miro: *I didn't ask to survive.*

mama: *Imagine your father. If we could offer him just one day, one hour... imagine... You have a life and you are throwing it away.*

Miro: *I don't even remember him.*

mama: *Where do you go? Where do you go every day?*

Miro: *I'm working, I'm earning money.*

mama: *You have to go to school. That's what we promised, with police and the court. Otherwise, they'll put you in prison.*

Miro: *I'll be 16 in three months.*

mama: *Mirsade! You're a clever boy.. Pametan si. Imaš mozga.*

Miro: *I have to go. I'm late.*

mama: *If somebody, if one of his family, if any of our people are leading you, I'm telling you, if anyone of them is, I'll kill them!*

(nova scena, kao ilustracija socijalnog okruženja: tombola, mama servira piće)

voditelj: *da vidimo brojeve, trideset dva! Svaka čast.....Da provjerimo.*

Muzika u filmu kao kulturni background

Čak i kada ne opisuje društvene okolnosti, kada se primarno ne bavi angažovanim temama, film ima dimenziju vremena u kojem nastaje. U velikim kostimiranim spektaklima (*Cezar i Kleopatra, Kraljica Margo, Aleksandar, Troja*) «marker faktori» su make-up glumica (ajlajner, maskara na trepavicama) i frizura muških aktera (zulufi, šiške, izbrijanost vrata).

Muzika je posebna studija/ilustracija atmosfere, geografije, tradicije, kulturnog koda. Postoje muzički instrumenti indikatori, ali i specifične harmonije na istim instrumentima koje nose sobom sasvim različitu pripadnost jednoj ili drugoj kulturi. Kada se na samom početku francuskog filma *L'Esquive*¹¹ (sa prvim kadrom najavne špice) začuje

¹¹ *L'Esquive (Igre ljubavi i šanse/sreće, 2003)* – reditelj Abdelatif Kešiš (Abdellatif Kechiche) je rođen u Tunisu, odrastao u Francuskoj; prikazuje život u «oboženim» predgrađima Pariza, sa svim uobičajenim problemima adolescenata (zaljubljivanja, samopotvrđivanja) bez stereotipnih/rasnih predrasuda o riziku i kriminalu. Film je dobio (2005. godine) četiri evropske nagrade CESAR (ekvivalent OSKARU): za najbolji film, scenario, režiju

harmonika, u našem uhu zatreperi alarm – tako ne svira francuska harmonika! Da li je reditelj time svesno dao do znanja da u filmu neće biti reči o tipičnim Francuzima, o uobičajenoj predstavi francuske kulture? Vrlo verovatno, jer takva mešavina boja kože, kultura i jezičkog naglaska, u predgrađu Pariza, toliko je snažna, sočna, zvučna, dinamična – da nisu ostali ravnodušni ni članovi Evropske filmske akademije. Umesto agresivne urbane gerile, koju prate stereotipi: nasilje, demoliranje, silovanje, pljačke; gledamo svakodnevi život adolescenata bez velikih iluzija. Nije odviše zabavno, ali nije ni zastrašujuće, kakve su već preovlađujuće predrasude. Čitav film je jedna neobična zvučna zavesa, jedan ne baš uvek razumljiv sleng, skraćena interpretacija francuskog jezika, koji koriste te mlade osobe rođene u Francuskoj, ali sa jasnim crtama svoga porekla, od Azije do Španije.

Stenogram *L'esquive*: od 1h 54,36 min do 1h 56,06 min /odjavna špica, najpre se čuje samo instrumental, harmonika sa Balkana (Srpska), izrazita melodija – odmah se uočava da NIJE francuska. Zatim tekst pesme (vokal, Nedeljko Bilkić):

*Ostarila majka rano. Znam joj svaku boru.
Proteče joj život cijeli, u znoju i umoru.
Na život se stara, požalila nije,
A znali smo da je zbog nas, sto nevolja bije.
Odmori se majko jednom, jer za odmor nisi znala.
Nek ti starost srećna bude, sve djecu ti su dala.*

ZAKLJUČAK

Kao što «ničim izazvana, a tako delotvorna» ova srpska pesma direktno utiče na emocije gledalaca, spuštajući ton verbalne diskusije, na jedan opuštajući, setni zvuk, tako je moguće da se stvori i emotivni šok. Sve zavisi od umetničkih potreba autora/producenta, od njihove volje i sposobnosti da nas približe ili distanciraju od određenog konteksta. Prožimanje i susreti kultura, ili pak njihovo udaljavanje, veoma su uočljivi u audio/vizuelnim umetnostima novoga veka. Sa tim treba računati, te ih primenjivati kada god je moguće.

LITERATURA

- Aćimović, Danica (2005). *Dokumentarni film i televizija*. Novi Sad: Media Art Service International.
- Adorno, Teodor, (1978). *Televizija i oblici masovne kulture*. Beograd: III program Radio Beograda, br. 38.
- Anders, Ginter (1996). *Svet kao fantom i matrica*. Novi Sad: Svetovi.
- Arnhajm, Rudolf (1985). *Vizuelno mišljenje*. Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu.
- Makluan, Maršal (1971). *Poznavanje opština čovekovih proizvedenaka*. Beograd: Prosveta.
- Metz, Christian (1977), *Le signifiant imaginaire*. Paris: UGE ed.Christian Bourgois.

i najbolju mladu glumicu («talent koji obećava»). Za isti film, 2007. godine, dobijena je Specijalna nagrada Žirija (ex aequo) na *64 Mostra de Venise*. Posebnu emociju budi melodija «Odmori se majko» u interpretaciji Nedeljka Bilkića (na srpskom jeziku) i još jedna intrigantna informacija na odjavnoj špici: «Sljivovica impro», Branislav Zdravković, Radul Cepelnik i Dario Ivković. Možda objašnjenje zna Ljubomir Bakčev (Bakčev), direktor fotografije?

Stojanović, Dušan (1984). *Film kao prevazilaženje jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva & Institut za film & Univerzitet umetnosti u Beogradu.

PERIODIKA:

- Douglas, Edward (2009). »Exclusive: Perre Morel Talks«, *ComingSoon.net*, 4. february.
- Jaafar, Ali & Keslassy, Elza (2008). »New French, Aja lead new crop of dorectors«, *Variety*, 21. november.
- Mc Donagh, Maitland (2008). »Breaking and Entering«, *TV Guide*, october. <http://movies.tvguide.com/breaking-entering>
- Niković, Biljana (2007). »Srpski film«, *Večernje novosti*, 6. januar.

FILMOGRAFIJA:

- Breaking and Entering** (2006). Dir/sc: Anthony Minghella, cast: Jude Law, Juliette Binoche, Rafi Gavron; ep: Velibor Topić, Rad Lazar, Branka Katić; prod: *Miramaxfilm & The Weinstein Company*. England.
- In China Essen Sie Hunde** (1999). Dir: Lasse Spang Olsen, sc: Anders Thomas Jensen, cast: Kim Bidnia, Dejan Čukić, Nikolaj Lie Kaas, Peter Gantzle, Slavko Labović; prod: *Steen Herdel & Michael Brask: Filmproduktion*. Denmark,
- L'Esquive** (2003). Dir: Abdellatif Kechiche, cast: Sara Forestier, Osman Elkharraz, Sabrina Ouazani, Hafet Ben-Ahmed; Prod: *Jacques Ouanique*, distrib: *Rezofilms*, France.
- The Beach** (2000). Dir: Danny Boyle, sc. John Hodge (Alex Garland: *The Beach*, novela iz 1966.g.); cast: Leonardo Diaprio, Tilda Swinton, Robert Carlyle, Virginie Ledoyen, Guillaume Canet; prod: *Twentieth Centuri Fox*. SAD
- Next** (2006). Dir: Lee Tamahori, sc. Gary Goldman prema literarnom predlošku *Zlatni čovek* (Philip K. Dick: *The Golden Man*), cast: Nicolas Cage, Julianne Moore, Jessica Biel; prod: *Sonny pictures*. SAD

Danica Aćimović

SERBIAN LANGUAGE AS CULTURAL BACKGROUND IN AMERICAN AND ENGLISH MOVIES

Summary

Moving pictures phenomenon is cornerstone of both film and television media. Thru photography and spoken word, movies have become first example of culture blending. You can gain more information about outside world, history, geography and culture by watching a movie than reading books. By watching movies you also accept different cultural pattern, set of standard and code of ethics. In this paper we will analyze movies like *Breaking and Entering*, *Taken*, *The Beach*, *The Peacemaker*, *In China Essen Sie Hunde*, *L'esquive*, *Next* and show how relations between slavic and anglosaxons/roman languages reflect new world order.

Svetlana Rajičić-Perić
 doktorant na Univerzitetu u Kragujevcu
 Filološko-umetnički fakultet
dadajok@eunet.rs

UDK: 82.0

IGRA U KNJIŽEVNOSTI KAO UNIVERZALNI KULTURNI FENOMEN

Apstrakt: Rad se bavi formacijama koje teže da budu multikulturalne i razumljive svima bez obzira na jezik kojim su napisane. Upravo stoga one, pored strukture teksta, uništavaju jezik klasično shvaćen kao sistem znakova za komunikaciju. To uništavanje nudi se kao nedostatak smisla datih tekstova (dadaističkih, letrističkih, vokovizuelnih). Smisao tih tekstova, na drugoj strani, zamišljen je kao univerzalan i opšte čitljiv i nalazi se na novoponudnom jeziku čije svojstvo nije da prenosi informaciju nego da kazuje biće same umetnosti koje je svuda razumljivo. Taj „nadjezik“ ima svoja pravila koja mu pozajmljuje ludički diskurs. Stoga, navedeni pokreti u prvi plan ističu svoju „nesvrhovitost“ i „neozbiljnost“ kojom će promeniti tradiciju.

Ključne reči: *igra, jezik, vokovizuel, ludički diskurs, avangardni tekst, neoavangardni tekst.*

Šta jeste igra u književnosti?

Igra je kulturološki, socijalni, umetničko-estetsko-filozofski, pa i politički fenomen. Ona se pojavljuje u svim oblastima ljudskog delovanja i uvek je njena priroda ista, to je „slobodna akcija koju prihvatamo kao fiktivnu i izdvojenu od svakodnevnog života, aktivnost bez ikakvog materijalnog interesa i korisnosti, koja se odvija u namerno ograničenom vremenu i prostoru, po redu predviđenom datim pravilima.“ (Kajoa 1965: 34). Manje-više, neke od ovih osobina se zloupotrebljavaju u različitim, naročito političkim diskursima, ali se izvorno shvaćena kao slobodna aktivnost igra filozofski promišlja još od Šilera koji govori o dvostrukoj slobodi igre kada primećuje da između dva nagona, za materijom (telom) koji teži da smesti čoveka u vremenske okvire i nagona za formom (duhom) koji zahteva apsolutnu slobodu za čoveka, stoji nagon za igrom čija je osnovna težnja potiranje vremena u vremenu i fizičko i moralno oslobađanje čoveka. Kako čovek nije samo materija ni samo duh već arena, težnja za promenom i težnja za nepromenljivošću – puna sloboda postoji samo u igri koja je s „one strane ozbiljnog i neozbiljnog“ (Uzelac 1993: 317). Neka vremena ludički koncept u književnosti smatraju nepoželjnim dok je u drugima on popularan. Razlog neprihvatanja ludičkog u književnosti leži u tome što ga izvesne poetike smatraju neozbiljnošću u polju u kome je osim smeha neozbiljnost suvišna. Ali kada autor igru razume kao progresivnu, ozbiljnu i umetničku baš koliko i zabavnu, onda je ona poetički instrument. Često je prisutna nedovoljna svest o prirodi igre. Naime, ona je postavljena

naspram intelektualnih procesa, umnih radnji, te su često dovedene u odnos isključivanja. Intelektualne radnje uključuju umnu delatnost, logične procese i same su logične, naučne i misaone, ozbiljne i racionalne, stvaraju frustracije usled nemogućnosti dovršenja, savremene su i nekonformne, teške, proizvode zaključke i opštu korist. Njima se bave odrasli a u njih se ubraja i umetnost. Na drugom polu, po ovakvom shvatanju, je igra. Ona je bezbrižna i neozbiljna delatnost u kojoj često figurira slučaj (koji je u opozitnom pojmu nedozvoljen), ona je iracionalna, ona otklanja frustracije (u njoj možemo biti sve što želimo), omeđena je sigurnim vremenom i prostorom, udobna, laka, ne proizvodi značenja i nije od opšte koristi, vezuje se za infantilni svet te se u nju ne ubraja umetnost.

One epohe koje prihvataju ovakvu opoziciju odriču igri njenu Drugost, njenu ozbiljnost, logičnost, svevremenost, težinu, proizvodnost (čak i materijalnog dobitka – u slučaju prodaje same igre), naučnost i svodeći je na svet dece, ne mogu je ni prihvatiti kao umetnost. Sa druge strane, ako ovu opoziciju shvatimo kao uzajamnu prožetost i vidimo da se intelektualne radnje i igre ne isključuju već da obe podrazumevaju i jedno i drugo, onda smo ih prihvatili u „ludizmu – umetnosti koja se zamišlja kao igra“ (Šuvaković 1999: 175). Tada igra postaje popularna.

Književna igra je *proces*, a igrivi tekst uz pomoć igrača stalno *proizvodi nova značenja*, istina kao činjenica u njima se dovodi u pitanje i nudi kao niz privida, simulacija. Ludička dela su kombinatorički mnogostruka, otvorena, često nelinearna, fragmentarna, poigravaju se kategorijama vremena, prostora i jezika, intelektualno su zasnovana, imaju najrazličitije predloške i zahtevaju udvojenog čitaoca, semantičkog i kritičkog – prvog koji datu „manifestaciju teksta ispunjava značenjem i drugog – koji objašnjava kako to struktura proizvodi druga, alternativna semantička tumačenja“ (Eko 2001: 29). On postaje homo ludens. Pravila „čitanja“ se daju ili poetički (kroz program epohe) ili samom strukturom teksta. Derida je, govoreći o igrivim strukturama, zapazio da je preduslov da bi se ostvarila „slobodna igra struktura mora da bude decentrirana“ (Beker 1986: 254) a da svaki element strukture mora da bude pomičan. Tako u igrivoj strukturi ne postoje centralne teme, likovi, događaji, tajne ... već se lako izmeštaju na perifere pozicije ustupajući mesto drugim predmetnostima dela. Budući da su igriva dela i otvorena dela, koja Eko formuliše kao „strukturu kojom vlada temeljna dvoznačnost, ‚objekat‘ koji se kreće pred očima gledalaca i koji od njega traži da ga komponuje prema svojim formativnim sklonostima“ (Eko 1965: 6), tako se stvaraju razne mogućnosti rekonponovanja, slobodnog poliinterpretiranja, pruža se sloboda raspoređivanja elemenata, hijerarhizovanja ili decentriranja kako interpretator to želi. Pri tom se ne insistira na celovitosti ideje, istine i slike sveta ili se i one umnožavaju kao ideje, istine, slike.

U skladu s ovim osobinama igrivi tekstovi u književnosti bi bili: dadaistička poezija, kaligrami, grafička poezija, letristička poezija, konkretna poezija, signalistička poezija (eksperimentalna, semiološka, verbo-voko-vizuelna), igre citatima, igre s predloškom društvenih igara, igre s predloškom naučne, umetničke ili neke druge paradigme, parodije, pastiši, nelinearna fragmentarna proza.

Vrste igrivih paradigmi

Sve igrive pojave u književnosti se svode na nekolicinu paradigmi koje s vremena na vreme dominiraju u različitim stilskim formacijama.

Tako prepoznajemo: (1) igrive paradigme koje se svode na aleu, slučaj, kao što su dadaističke pesme iz šešira ili nadrealističke kolektivne priče ili nelinearni i algoritamski tekstovi; reči u prostoru ili haotični ili montažni tekstovi čija se poliinterpretacija svodi na pojedinačna čitanja;

(2) paradigme koje se svode na sliku, znak, zvuk ili broj kao metajezik u književnosti koji se ponaša kao primarni jezik u koje spadaju sve neoavangardne programirane tvorevine (kompjuterska poezija), letristička poezija, kaligrami, konkretna poezija, verbovoko-vizuelna poezija;

(3) paradigme koje se svode na vertigo – vrtoglavicu, ali prilagođenu književnom diskursu kao što su postmoderni omiljeni lavirint tekstovi i hipertekstovi;

(4) književne igre koje se svode na paradigme socioloških igara ili naučne paradigme kao što su upotreba šaha, školica ili enciklopedija u književnosti;

(5) interaktivna paradigma u užem smislu kao svaka književnost koja se shvata kao proces pisanja koji u sebe uključuje čitaoce, mašine i medije kao što su fantasy roll-play igre u kojima igrači stvaraju nove priče birajući pripovedački tok, muziku, video zapise, slike, značenja, pišući sopstvene sekvence teksta ili u saradnji sa drugim čitaocima preko elektronske veze. Ova paradigma može biti bliska kompjuterskoj poeziji ako je program unapred dat, ali ako je čitalac njegov autor onda će se od nje bitno razlikovati;

(6) Ovde možemo navesti i paradigmu na kojoj se bazira pozorišna umetnost zasnovana na mimikriji, ali je ona sama po sebi posebna vrsta igre „igre s gledišta glumca“ (Giro 2001: 116).

Avangardne igre se najčešće svode na aleu, neoavangardne na slikovne paradigme, semiološke i interaktivne paradigme, dok su postmoderni ludizmi u grupi modela socioloških igara i vertiga.

Osobine ludičkog diskursa pogodne u svim kulturama

Igra, sama po sebi, kao fenomen, je arhaična i arhetipska; ona arheološki zalazi u dubine zajedničke svesti čoveka i univerzalnu svest o znakovima. Igra i računa s tim pamćenjem koje se putem tragova prenosi kroz vreme i ostaje svečitaljiva. Tako će npr. Milorad Pavić u svom romanu *Poslednja ljubav u Carigradu* datom u vidu igre tarot karata reći da je u korenu ove igre „simbolički jezik zajedničke svesti čoveka“ (Pavić 2004: 6). Ona je arhetipska i zbog ponavljanja i globalna jer računa na univerzalnu ljudsku psihološku potrebu za magijskim, za zabavom i ritualnim ponavljanjem.

Neraskidiva je veza igre i slobode, o čemu smo ranije govorili, s tim što ta sloboda nikada nije potpuna jer je sama igra omeđen prostor i vreme, metaprostor i metavreme u jednoj simulaciji, ali bez obzira na tu dobrovoljnu otuđenost igrač može da bude buntovnik i da slobodno organizuje neke činioce igre niže od samog vremena i prostora. Ta ograničenost je svojevrstni beg od aktuelne proizvođačke stvarnosti s problematičnom etikom u kojoj se posvećivanje drugom zanemaruje. Izvesnu moć igrač oseća jer pobeđuje zabrane propisane Zakonom, a „opredeljenje za Pravilo oslobađa vas Zakona“ (Bodrijar 1994: 145). I to je jedini način bekstva od društvenih stega proizvodnog vremena koje zloupotrebljava igru i ludičko uopšte, ali ona svojom zavodljivošću još uvek pobeđuje. Buntovnost je oduvek odraz slobodarskog duha.

Ludičko je uvek parodično a ljudska potreba za napretkom je neutaživa. O parodiji kao bitnom elementu u evoluciji, pre svega u književnosti, govorili su još formalisti, Ejhenbaum i Tinjanov, razmatrajući problem evolucije žanra a kasnije i De Man govoreći o tome da se ironija (takode omiljena u ludičkom) ostvaruje tako što prvo uzima za sebe formu koja je „luda“ i u čijem procesu čitanja / izvođenja se vrši ironizacija postojećeg.

Igra zavodi, zanosi, opčinjava, zaluduje a samim tim i zarobljava i nadzire ali nas tako spašava od viška slobode, čoveku tako neizdrživog. Ona je prijatna utamničenost, oslobađanje u potčinjavanju, u samozadovoljnoj ulozi roba koji nadvisuje svog gospodara.

Ludičko je oslobođeno stega istinitosti time što ne veruje u jednu i neponovljivu istinu, stega tačnosti i ispravnosti, zatvorenosti u jednosmernosti. Ono je svo u pluralu, u mogućnostima u bez-konačnosti.

Ono je univerzalno, ludost i igra uvek i svuda imaju ista Pravila (s varijacijama). Ono ne nosi strogu nacionalnu obojenost. Ono je ambivalentno ali i sveobuhvatno u samoj svojoj prirodi, ono je stvaralačko, kreativno i otvoreno; ono vrlo uspešno mimikrijski postupa s ideologijama i prilagođava se poetičko-estetskim i filozofskim idejama pojedinih autora i stilskih formacija. Ono je nostalgичno prema dečjem, prošlom i poznatom, stoga prisno i toplo; ono je danas urbano, posebno u umetnosti, jer je vezano za razmene, za tehnologiju, za slobodno vreme.

Ludičko je oslobođeno isključive ozbiljnosti kritičkog diskursa; omogućava šizoanalizu u širem smislu poput pristupa Deleza i Gatarija i negira elitizam u umetnosti. U njemu se ostvaruje „socijalna pravda“ i mogućnost da svako, bez obzira na svoje mogućnosti, bude autor.

Ludičko, kao što je ranije primetio i Erazmo Roterdamski u *Pohvali ludosti*, nosi izvesne božanske elemente. Ludost je kod Erazma boginja (žensko – ako to ima veze među bogovima), veoma moćna jer oslobađa od stega konvencionalnog morala i daje snagu u versko-političkoj aktivnosti.

Igra zadovoljava kontradiktorne ljudske potrebe za statičnošću, nepromenljivošću time što je spona sa nasleđem i time što se odvija po poznatim paradigmama, ali istovremeno ona povlađuje ljudskoj pomodarskoj i istraživačko-otkrivačkoj potrebi za novotarstvom, eksperimentom i željom za znanjem.

Igra je globalni fenomen, javlja se u svim kulturama i u svim vremenima, ispoljava se u različitim vidovima zato što je najdublja njena veza sa magijskim radnjama, koje imaju čudesne moći, zato što je veza između glagola igrati se i zabavljati se često sinonimska, zato što čovek ispoljava svoj takmičarski duh (makar se i sa samim sobom takmičio i pobeđivao se iznova). U njoj se ispoljava strast, u njoj smo aktivni i pruža nam se zadovoljstvo da budemo ono što u realnom profesionalnom životu uglavnom nismo. Ona pruža iluziju slobode u izboru kretanja kroz nju samu; oslobađa ludički deo ličnosti, vraća iskonskim, mitskim sferama čovekovim. Dok se igramo, zaštićeni u omeđenom vremenu i prostoru, vraćamo se u slobodu infantilnosti, lako se krećemo kroz logične, ozbiljne i naučne činjenice (ali sa svešću da se igramo) i samozadovoljno usvajamo ono što nam se prezentuje kao isključivi diskurs uma.

Jezik ludičkog diskursa

Govoreći o jeziku ludila Fuko i Derida su polemicali o tome da li je suština jezika ludila u poruci koju on prenosi, u ćutnji (nametnutoj) ili u patosu tog jezika. Ima li smisla

govoriti o tom jeziku sa stanovišta logosa? Treba li u njemu tražiti Dekartovski um koji nas ograničava? U takvom izvornom jeziku dadaisti su pronašli njegov izvorni smisao, „bez-smisao“, ne insistirajući na konkretnom racionalnom smislu koji nam se nameće kao obaveza današnjice. Pisali su dečje razbrajalice, reči izvlačili iz šešira stvarajući pesme koje su maksimalno slobodne po pitanju asocijacija; pisali pesme u ogledalu. Nadrealisti su se trudili da probiju u taj skriveni jezik na porođaju dok ga još uvek misao ne opterećuje automatski beležeći svoje nalete reči. Zenitisti su montirali i kolažirali svoje tekstove igrajući se citatima iz raznih oblasti ljudskog delovanja: slikarstva, grafike, nauke, muzike, književnosti... ne dajući ključ za dešifrovanje svog „jezika“. Znači, avangardisti su se veoma približili jeziku ludila u svojim igrivim tekstovima.

Za razliku od njih, neoavangarda, koja često u svojim manifestima navodi ludizam kao programsko načelo¹, stvara jedan novi jezik književnosti prethodno razarajući lingvistički jezički sistem u jednu maksimalno entropičnu celinu. Todorović jednom prilikom poredi raspadanje Sosirovski shvaćenog jezika kao sistema znakova za komunikaciju sa eksplozijom zvezdane materije, čijom prilikom nastaju jezičke čestice, lingvatroni koji se rasipaju u svim pravcima². A potom se dešava stalno pomeranje granica postojećih jezika i stalno proizvođenje novih „nad-jezika“, jezika koji jesu, koji su u korenu bića. Taj koren, pra poreklo, vezuje ovaj neoavangardni jezik ludizma sa avangardnim jezikom bliskim jeziku ludila dok ga veza sa programiranim jezikom mašina i simboličnim jezicima dovodi na jedan novi nivo.

Neoavangardni umetnici se prvo igraju stvaranjem novih sistema znakova kojim „pišu“ svoja dela, a potom se igraju matematički ili likovno raspoređujući taj znakovni materijal u umetničke tvorevine. Oni su pobornici utopijske ideje o stvaranju „planetarnog umetničkog jezika“ (Radovanović 1987: 140) koji će omogućiti stvaranje univerzalno razumljivih književnih tekstova (bez obzira na razlike u lingvističkim jezicima) koji će probiti nacione i grube granice ukorenjenih razlika³. Taj „novi“ jezik ne bi tražio formu prevođenja jer bi bio opšte razumljiv. U njegovoj osnovi je ikonički znak, ova književnost je crtež, ona slika i tako saopštava, ali zato bitno napušta metaforičnost, konotativnost, dodatnu izražajnost, sintaksostilistiku. Koreni su joj, očigledno, još u iskustvima apoline-rovskih kaligrama, naročito u tendenciji da se rečima slikaju vreme, političke i opšte društvene ideje, umetničke i filozofske postavke. Znak u tom jeziku je „nadznak“ svih mogućih znakova koji bi trebalo da stvori neki novi jezik zasnovan na istom pismu znanom celom svetu „ali ne nikakav latinski ili esperanto ... koji bi trebalo učiti pomoću hiljade novih reči“ (Radovanović 1987: 139). Postoji, dakle, težnja ka ekstralingvističkom diskursu koji je impersonalan. Subjekt je proteran iz te „procesualne strukture van objektivnih jezičkih zakonitosti“ (Radovanović 1987: 139). Taj jezik, a preko njega i sama umetnost, želi da postane globalni fenomen, koji nadvladava granice nacionalnog i koji suštine prenosi pomoću

¹ Signalista Miroljub Todorović kaže da „signalizam ističe ludizam kao osnovu svoje kreacije“ u: *Signalizam*, Gradina, Niš, 1979, str. 129.

² Isto, str. 63.

³ M. Todorović u svojoj pesmi „Jezik koji jesam“ saopštava da je pojedinačni jezik nemoguć bez govora, a sama pesma neostvariva u pojedinačnim jezicima bez izgovorljivog i uređenog jezika sistema (na šta upućuje u prvi deo pesme sav geometrijski pravilan), dok je „nova pesma“ ostvarljiva u razorenom „mi“ jeziku, koji nije uređen i koji je tek izlučen i prenosi suštinu bića i stvari. On je fragmentaran i necelovit i znači svojim znakovima koji su neuređeni, stoga taj deo pesme pokazuje utrobu bića kao ameboidnu ćeliju koja puca.

najmanjeg zajednički istog značenja. Njegovi su znakovi hermeneutički a ne kodovski, on je fragmentaran, rasut, otvoren i ne zahteva sklapanje u jedan i „pravilan“ sistem što ga čini igrivim i prenosi suštinu bića time što sobom iz njega oslobađa ono zajedničko i iskonsko isto. Stoga „konkretna poezija ništa ne saopštava (...) konkretno delo jeste ono što jeste“ (Radovanović 1987: 77).

Za razliku od ovog destruiranog jezika neoavangardnih ludizama, jezik postmoderne igre nije rasut; on je sređeni lingvistički jezik zasnovan više na metonimiji no na simbolu ali jezik koji teži arheološkom dodiru sa arhaičnom prvobitnom magijskom funkcijom jezika. Takav je jezik igrivih dela Kortasara kao i Pavića.

Kao prelaz od duboko avangardne ne delatnosti ka filozofiji postmodernog jezika (označioca i označenog) stoji poezija Slavka Bogdanović koji raskida sa idejom stvarnosti, uvodi nas u svet simulakruma, traži označitelja (Gde je subjekat?), traži nulto pismo bez koga nema „nultog stadijuma kulture i bez koga nema mogućnosti da se kultura ponovo izgradi, da se simbolizacija započne od samog početka“ (Šuvaković 1997: 67).

Igra u književnosti kao univerzalni kulturni fenomen

Tendencija razmene kulturnih sadržaja i time razbijanja granica stroge državne ili nacionalne uokvirenosti i ukorenjenosti veoma je izražena kroz ceo 20. vek u jugoslovenskoj a potom i u srpskoj književnosti. U tom smislu, avangardni pokreti s jugoslovenskih prostora (u onoj užoj kružnici: srpsko-hrvatsko-slovenačkoj) su doživljavali jednu mikro interkulturnu razmenu te je svaka od ovih kultura iskazivala sebe u okviru mnogobrojnih zajedničkih publikacija. U širem krugu, jugoslovenska avangarda forsirala je interkulturna iskustva s drugim, uglavnom evropskim kulturama te je u tom dinamičkom dodiru više kultura nastajala umetnost veoma sličnih osobina u celoj Evropi. Citiralo se bez prevoda, kolažiralo, igralo se kaligramima i pesmama u ogledalu, donošeni su tekstovi i vanliterarni materijali u originalu, govorilo i usvajalo sve o novoj umetnosti pokretnih slika. Primer takve interkulturne delatnosti je zenitistički časopis *Zenit* (*Internacionalna revija za novu umetnost*).

Neoavangarda u ovom smislu, čini iskorak ka modernoj ideji višenacionalnog društva u skladu s popularnom kulturnom politikom nove, ujedinjene Evrope. Njena multikulturna priroda je stoga sasvim logična, ali takođe je i prethodnica ove ideje u politici. U osnovi humana ideja multikulturnog, istovremeno se zasniva na potenciranju razlika između nacionalnih grupacija (te je bliska svojoj suprotnosti – nacionalističkim idejama), ali neoavangardne umetnosti utopijski žele da vide samo njene lepe strane, te su u poletu da vaspostave jedinstvenu umetnost kao zbir razlika zasnovanih na istostima. Ova ideja je u samoj zamisli neostvariva. Stoga je jedini preživeli oblik ostvariv putem modernih sredstava komunikacije; to su programski jezici, CD književnost, a u slikarstvu moderne instalacije. U ovom kontekstu, nacionalno-kulturno postaje drugorazredno po važnosti pa se gubi i ideja o multikulturalnosti. Ideal je bio da se više ne zna šta je čija igra, a da se svi zajednički igramo – ali on nije ozbiljno zaživeo.

Poslednji oblik objavlivanja igre je transkulturni postmoderni oblik internet i egzil kulture. Javlja se kao transeksualna igra androgina (veoma popularan treći rod kod Pavića), trans kultura slobodnog vremena, zasnovana na internetu i zabavnim igrama kako

u medijima tako i u književnosti. Nastaju roll-play priče od umreženih koautora, igriva dela zasnovana na svepoznatim igrama (šah, školice, karte), stvara se novi identitet homo ludensa kao urbane, transnacionalne pojave, koja treba da prevaziđe ranije bitne podele na starosedeoce-imigrante, bele – ne-bele; velike – male nacione.

LITERATURA

- Beker, Miroslav (1986). *Suvremene književne teorije*. Zagreb: SNL.
 Bodrijar, Žan (1994). *O zavodjenju*. Podgorica, Priština: Oktoih.
 Bogdanović, Slavko (1997). *Politika tela*. Novi Sad: K21K, Prometej.
 Eko, Umberto (1965). *Otvoreno djelo*. Sarajevo: Veselin Masleša.
 Giro, Pjer (2001). *Semiologija*. Beograd: Plato.
 Kajoa, Rože (1965). *Igre i ljudi*. Beograd: Nolit.
 Pavić, Milorad (2004). *Poslednja ljubav u Carigradu*. Beograd: Dereta.
 Roterdamski, Erazmo (2002). *Pohvala ludosti*. Beograd: Mono i Manjana.
 Šuvaković, Miško (1999). *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950. godine*. Beograd: SANU, Novi Sad: Prometej.
 Uzelac, Milan (1993). *Uvod u estetiku*. Novi Sad: Prometej.

Svetlana Rajičić-Perić

PLAY IN LITERATURE AS A UNIVERSAL CULTURAL PHENOMENON

Summary

The study is concerned with formations which tend to be multicultural or intelligible to all people, regardless of the language in which they have been written. Exactly therefore, besides the structure of the text, they destroy the language, classically understood as a system of signs for communication. That destroying offers itself as a lack of sense of the given texts (dadaistic, lettristic and vocovisual). The sense of those texts, on the other hand, is conceived as universal and generally legible and is found in newly-offered language, the feature of which is not to transmit the information, but to tell the essence of the very art, which is intelligible everywhere. That „superlanguage“ has its own rules which lend it ludistic discourse. Therefore, the mentioned movements primarily emphasize its own „uselessness“ and „non-seriousness“ with which it will change tradition.

Мирко Милетић
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
nettler@ptt.rs

УДК: 316.774/.776

МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТ И ИНТЕРКУЛТУРАЛНОСТ ХИПЕРТЕКСТА

Апстракт: Да ли је хипертекст медиј или садржај комуницирања и какви су културни потенцијали хипертекста за реципијенте, појединце и друштвене групе? Ово су два главна питања у раду на која аутор не нуди дефинитивне одговоре, већ критички анализира и преиспитује различите теоријске приступе и формиране ставове у науци и комуникационој пракси.

Полазећи од комуниколошких постулата, аутор износи тврдњу да је хипертекст ближи садржају комуницирања него медију у класичном поимању посредника у комуницирању. Ову тезу аргументује у херменеутичком сучељавању хипертекста и глобалног система компјутерских мрежа – Интернета, новог медија којим се хипертекст посредује до корисника. Указује да је, у односу на садржаје комуницирања у свим облицима комуникационе праксе пре појаве Интернета, најважнија специфичност хипертекста немогућност практичног утврђивања квантитета и квалитета информација које се њиме саопштавају. Зато, у овом случају, није могуће повући ни јасну линију разграничења између садржаја комуницирања и медија као посредника.

Из те агрегације садржаја и посредника, која се први пут јавља у комуникационој пракси човека, као и „бесконечности” хипертекста и све веће zasiћености друштва Интернетом, проистиче висок мултикултурни и интеркултурни потенцијал овог својеврсног комуникационог ризома: садржај-медиј. Аутор закључује да у савремености, због истовременог и врло динамичног развоја хипертекста и Интернета, још није могуће ставити позитивни или негативни предзнак у погледу одрживих културних вредности које се хипертекстом афирмишу, а Интернетом посредују.

Кључне речи: *садржај комуницирања, медиј, хипертекст, Интернет, култура, мултикултуралност, интеркултуралност.*

1. Увод: настанак и значење појма; формулисање проблема и научни оквир

Израз хипертекст „исковао” је амерички социолог Теодор Нелсон (*Theodor Nelson*) шездесетих година минулог столећа (Nelson, 1981), антиципирајући комуникациони феномен који ће тек од последње деценије прошлог века, из године у годину (данас, готово, из дана у дан), све агресивније продирати у језичку, дакле и друштвену праксу. Етимолошки, појам упућује на грчки префикс хипер- (*υπερ-*), у значењу-

ма: изнад, преко, нешто више, веће или јаче; и интренационално прихваћену и коришћену реч текст (од латинског *textus*: ткање, плетиво) која, у семантичком смислу, денотира линеарно низање („ткање”) писаних или штампаних слова у речи, речи у реченице, а реченице у дискурзивне целине различитог обима. Према томе, значењско поље појма хипертекст, у етимолошкој равни, упућује на „надтекст”, „текст изнад текста”, „текст више од текста”, итд.

Међутим, појава, развој и коришћење хипертекста у језичкој, а то увек значи и комуникационој пракси, отворили су много већи број питања од денотативног значења овог појма које, у извесној мери, утиче и на сва његова тумачења и интерпретације. Оне су последица различитих научних оквира из којих се приступа истраживању и промишљању хипертекста, првенствено као деривата научно-технолошке, тј. информационе револуције, у чијим оквирима је и настао сам денотатум овог појма, комуникациони феномен који се означава изразом хипертекст.

У овом раду том феномену приступа се из комуниколошко-културолошког научног оквира, а циљ је скицирање одговора на два питања. Прво се односи на објашњење хипертекста као елемента комуникационе ситуације и гласи: да ли је хипертекст садржај или медиј људског комуницирања? Друго питање фокусирано је на последице које динамична експанзија хипертекста, било како га комуниколошки одредили, изазива у култури савременог друштва, не заборављајући да су људско комуницирање (схваћено као симболичка интеракција) и култура (целина људског стваралаштва која се увек изражава у некој симболској форми) безмало синоними (Лич, 2002).

Хипотетички одговори на оба питања биће понуђени дескриптивно-критичком анализом и синтезом постојећих научно-теоријских постулата који се односе или могу односити на хипертекст.

2. Хипертекст: садржај или/и медиј

У повећем броју дефиниција комуницирања, које репрезентују тзв. социјално-антрополошку парадигму у комуникологији (види: Радојковић и Ђорђевић 2001, Радојковић и Милетић 2006), упркос свим различитостима, неспорно је разумевање комуницирања као интеракцијске размене информацијамеђу људима. Но, да би информација била садржај комуницирања међу људима она мора да буде организована и испољена у симболској форми, материјализована као порука. Стога су садржаји комуницирања међу људима скупови порука, које у својој структури садрже једну, више или мноштво информација.

Оне могу бити део интеракцијске размене без икаквих посредника, само коришћењем „примарних техника комуницирања” (Сапир 1974), усменим коришћењем језика, тј. говорењем, али и невербалном експресијом – „говором тела” (Морис 1977, Рот 1982), те коришћењем простора и времена као врло специфичних начина невербалног саопштавања порука комуникационим партнерима. Међутим, садржаји комуницирања могу се преносити и различитим „секундарним техникама комуницирања”, које комуникациону интеракцију међу људима могу чинити неограниченом, у просторном, и асинхроном, у временском смислу. У том случају део ко-

муникационе ситуације је и медиј који омогућава просторно и временски неусловљено комуницирање међу људима.

Насупрот информацији, која је несупстанцијална, медији су увек супстанцијалне структуре.

Ако на овај начин, у најширем смислу, поимамо садржај комуницирања и медиј којим се комуницира, изгледа да одговор на прво постављено питање није тешко дати. Хипертекст је, у класичним моделима комуницирања, на први поглед, много ближи теоријском одређењу садржаја, него посредника у комуницирању.

Међутим, проблем настаје у тренутку када се схвати да је хипертекст нераскидиво повезан са само једним медијем. А реч је о компјутерској мрежи, потпуно новом, дакле другачијем медију од свих који су пре њега постојали. Другачијем утолико што агрегира техничко-технолошка својства и експресивне могућности свих медија који су му претходили и то баш целином садржаја који се њиме посредују, а лексички сажимају у изразу који је предмет овог рада – хипертекст. Компјутерска мрежа као супстанцијална структура, склоп услова преузет од свих претходних медија, али битно допуњен хардверско-софтверским претпоставкама функционисања, не би могла да опстане без хипертекста као једног од њених најважнијих структуралних елемената, нити би хипертекст био могућ изван овог медија. Другим речима: нови медиј не постоји изван садржаја који посредује, нити садржај може да опстане без таквог медија.

Овде је реч о својеврсном „ризому“ који творе медиј и садржај, компјутерска мрежа и хипертекст. Жил Делез (*Gilles Deleuze*) и Феликс Гатари (*Felix Guattari*) употребили су овај израз (1980, 1990), који буквално означава кртолу или подземни плод, да метафорички укажу на склоп и структуру који немају нити почетак нити крај, као потпуну супротност структурираности стабла (почетак) и крошње (мноштво крајева, али ипак крајева). Према њиховој интерпретацији: ризом нема центра и периферије, локално може бити централно и централно локално; ризом није линија него мапа; било који део ризома може бити деструиран, други делови ће функционисати без њега; ризом је антигенеолошки, развија се и шири флуидно, различитом брзином и у мноштву равни, а не смерова... (Guattari & Deleuze 1980: 9-37) Зато је ризомско јединство „мреже свих мрежа“ и „садржаја свих садржаја“ и могуће назвати – унимедиј, чиме се и сам медиј проображава у „медиј изнад медија“, тј. хипермедиј¹.

Због свега реченог, веома је тешко понудити прихватљиво теоријско одређење хипертекста на теоријски свеобухватан (у било ком научном оквиру) начин. Таквих покушаја има, али су они увек ограничени на неку или неке од његових бројних карактеристика.

¹ Готово је немогуће не запазити сличност хипермедија (хардверско-софтверске и садржајне компоненте) са људским мозгом (биолошке компонентне нервне система и свесни и несвесни ментално-психички процеси), чиме се хипермедиј приближава (наравно, сасвим неизвесно којом брзином), у дигиталном простору између „нуле“ и „јединице“, аналошком и апстрактном начину процесуирања информација у људском кортексу. „Оно што разликује концепт хипертекста од других форми електронског складиштења информација јесте његова асоцијативна структура која доста добро репродукује структуру људског памћења и може да постане његов доста близак и проширен додаток. Он омогућава да се класичне круте структуре информација замене много богатијим и комплекснијим структурама организованим на Мрежи које пружају бескрајан број могућих путева, које су отворене за све врсте навигације и које повезују различите бројне објекте.“ (Ле Коадик 2005: 65)

Прва и најавжанија је, дакле, његова ризомска природа, нераскидива повезаност са компјутерском мрежом као медијском претпоставком постојања хипертекста.

Бесконачност глобалног система компјутерских мрежа – Интернета, која је последица сталног раста и броја корисника и броја приступа, одређује следећу карактеристику хипертекста, (и) као садржаја који се новим медијем ствара, посредује и прима. За разлику од свих осталих садржаја комуницирања, у свим облицима комуникационе праксе, који су, у крајњој инстанци просторно и временски оивичени, хипертекст је бесконачан и нелимитиран, са неутврдивим бројем информација у себи.

Претходна карактеристика упућује на закључак да није могуће утврдити, у датом тренутку, а нарочито у дужем временском периоду, ни колико субјеката комуницирања ступа у неку од могућих интеракција посредством мреже и хипертекста: један са једним, један са многим, многи са многим и многи са једним (Штамбук 2006). То имплицира да је на оба комуникациона пола, нумерички и персонално, неутврдив број емитера и реципијената, обликоватеља и интерпретатора хипертекста.

У стварању хипертекста губи се јасна граница између комуникационих улога емитера и реципијената, те је, као у непосредном интерперсоналном комуницирању, сваки емитер истовремено реципијент и сваки реципијент – емитер. Или то, барем, може бити. Стога је хипертекст самородан и динамичан. Самородан, утолико што његови креатори нису само институционализовани комуникациони центри који са одређеним, најчешће лукративним мотивима доприносе његовом ширењу. Из мноштва разлога то чине и појединци и неинституционализоване друштвене групе, који приступају, у неутврдивом броју и врло динамично, новом медију, увек обликујући и део хипертекста.

Неутврдивост броја субјеката стварања и рецепције делова хипертекста израз је чињенице да хипертекст није линеаран, него секвенцијалан. Линеарност текста подједнако је присутна у визуелним (штампа), аудитивним (радио) и визуелно-аудитивним мас-медијима (филм и телевизија), ако тексту приђемо, како се то овде и чини, са семиотичких премиса², као целини медијског садржаја. Чита се слева на десно, сдесна на лево, одозго на доле; слуша се и гледа од почетка (средине или краја) до краја (средине или почетка). Рецепција хипертекста је, међутим, секвенцијална, зато што је сваки његов део, увек – овде и сада, повезан са другим делом/деловима, има мноштво „путоказа” према њима и новим „раскрсницама”, тако да је приступ хипертексту нелинеаран, фрагментаран и испрекидан³.

То, даље, упућује на закључак да је хипертекст асоцијативан и стохастичан. У којој ће мери асоцијативност и стохастичност хипертекста утицати на корисника, зависи од његових мотива да заплочи „безобалним морем информација”, затим од индивидуалних карактеристика, референтног оквира и социјалног контекста у којем се „отискује на дугу пловину, са или без когнитивног компаса”.

Зависи, такође, и од интертекстуалности сваке појединачне поруке у хипертексту, будући да она, као отворена секвенца, која упућује на везу са другим порукама,

² „У семиотици текст је свако правилима регулисано низање или комбиновање неког знаковног система у времену или простору.” (Поповић 2007: 719)

³ Принцип секвенцијалности у организовању текста није, иначе, појава детерминисана појавом хипертекста. Свака енциклопедија, делимично, подразумева секвенцијално читање (у смислу логички повезаних одредница). Али је у хипертексту овај принцип изведен до краја његовом садржајном неомеђеношћу.

својом отвореношћу омогућава висок степен асоцијативности и, последично, стохастичности хипертекста.

Зато је, можда, најзначајнија карактеристика хипертекста његова семантичка отвореност, ако се сложимо да су културни феномени системи симбола и да на културу треба гледати као на комуницирање, тј. размену порука обликованих у кодовима који их утемељују. (Чачиновић 2001: 22) Значењска отвореност проистиче из свих скицираних комуниколошких особености хипертекста, али и из социјално-културног контекста у којем настаје и бива тумачен и интерпретиран.

Све ове карактеристике не би могле у пуној мери да дођу до изражаја када хипертекст, као целина и у деловима, не би био мултимедијски израз компјутерске мреже, која је најразвијенији мултимедиј у историји људског комуницирања (види о мултимедију: Милетић 1998, Радојковић и Милетић 2006)⁴. Само компјутерска мрежа, апсорбујући у симболско-експресивном и техничко-технолошком смислу потенцијале масовних и осталих медија, омогућава да хипертекст у целини буде мултимедијски и, као такав, дакле – део самог медија, да буде доступан свим корисницима. „Свака хипертекстуална страна је мултимедијска, тј. она је део садржаја конструисаног кроз интеграцију различитих медијских могућности (тренутно, већином вербалних, везуелних и акустичких)”. (Cicconi 1999: <http://www.cisenet.com/?p=246>)

Најзад, треба нагласити да хипертекст, са комуниколошког становишта, није конфигуриран само од једног, и то најпознатијег „складишта” (*World Wide Web*) информација/порука на Интернету. Његов део су и поруке које се прослеђују електронском поштом и размењују, у реалном времену или асинхроно, у електронским форумима. Сва три начина комуницирања су (хардверско-софтверском структуром и експресивним могућностима новог медија) међусобно повезана: сајтови упућују на друге сајтове, на *e-mail* адресе и нуде могућност реаговања: „ћаскања” и блогерског коментарисања; поруке размењене електронском „поштом” садрже адресе различитих електронских „дестинација” (нпр. интернет адресу сајта једног од субјеката комуницирања); унутар мрежних форума размењују се поруке које садрже електронске „путоказе” према одређеним сајтовима и појединачним адресама. Дакле, сви субјекти комуницирања су у интеракцији (или могу бити у интеракцији) и сви садржаји комуницирања (информације/поруке), у крајњој инстанци, могу бити доведени у неку међусобну релацију.

3. Хипертекст: (мулти и интер)културни потенцијали

Овако схваћен хипертекст несумњиво указује на његове изузетно снажне мултикултурне и интеркултурне потенцијале. Међутим, семантичка разлика између појмова мултикултуралност и интеркултуралност није мала, као што, упркос тој разлици, није могуће не уочити и висок степен њихове међузависности. Посебно у новом социјално-историјском контексту, који је почео да настаје током друге половине XX

⁴ Сви мас-медији који су јој претходили (штампа, радио, филм, телевизија), у складу са познатом Меклуановом законитошћу да нови медиј никада није обичан додаток старом и не престаје да га „гласи” све док га не прилагоди себи (Меклуан 1971: 224), имали су и имају одређени мултимедијски потенцијал. Међутим: „Истински мултимедијски систем јесте кохерентан скуп у којем сваки од медија налази своје место у функцији других”. (Гарније 1976: 129)

века, са друштвеним променама изазваним научно-технолошком револуцијом. Како примећује Пол Клевел (*Paul Claval*), стара дихотомија народне и елитне културе замењена је масовном и специјализованом техничком културом (Claval 2009), и то кроз процесе *глобализације*, који „мењајући форме људских конатаката” – „трансформишу наше тренутно стање у стање *глобалности*”, схваћено „као одређено друштвено стање које карактерише повезаност економских, политичких, културних и еколошких токова, што чини неважним постојеће границе и међе” (Ђорђевић 2009: 410).

Мултикултуралност представља коезицијенту одређених култура (културних вредности проистеклих из материјалног и духовног стваралаштва неке друштвене групе) у оквирима датог социјетета, на било ком нивоу друштвеног организовања. Та коезицијенту може (али, не мора) подстицати делање различитих друштвених субјеката ка постизању интеркултуралности. Њу одликује висок степен на допуњајуће интеракције и прожимања различитих културних вредности, у крајњем – кретање ка стварању потпуно новог система културних вредности, али уз очување оних на којима се заснивају и индивидуални и групни идентитети. Претпоставка интеркултуралности је отвореност, првенствено човека као појединца (који је, наравно, припадник и иног броја друштвених група) за нове културне вредности, за обликовање индивидуалног идентитета не само у комуницирању са припадницима истих друштвених група, јер се „осећа сигурнијим када комуницира са онима који му се чине блиским и на чију подршку може да рачуна” (Стојковић 2009: 26), него и у интеракцији са онима који припадају категоријама „других”, „другачијих”, „несличних”, „туђих”, „осталих” и сл.

Имајући у виду све уочене и скициране карактеристике хипертекста, може се поставити хипотеза, посебно када је реч о духовном стваралаштву, да се, кроз агрегацију масовне и специјализоване техничке културе, коју запажа Клевел, захваљујући ризомској структури компјутерске мреже и хипертекста, развија веома специфична, хибридна и разуђена конфигурација културних вредности, која би се могла назвати и – хиперкултура. Она је утолико „надкултура”, зато што није само народна, ни само елитна, ни само масовна, ни само техничка, већ све то – истовремено. Али, и у њој су подједнако снажне центрифугалне силе које завршавају у процесима настајања различитих подкултура и контаркултура, као и центрипетални замајци који воде ка акултурацији друштвених група и енкултурацији појединаца.

Које од ових силница хиперкултура подстиче и да ли је она заиста историјски нови тип културе?

Одговор на претходна питање је, заиста, тешко дати, јер хипертекст у овом, врло динамичном и експлозивно развојном, тренутку представља прави, истина – виртуелни, *melting pot*, у којем се, с једне стране, разазнају, и то врло санажно (од језика до идеологија), заокружени системи културних вредности, потпуно независни једни од других, али и све снажнија тенденција стварања нових интеркултурних амлагама, са дуге стране. Ово, између осталог, и због тога што „целокупни модернистички концепт културе, заснован на антрополошки утемељеним појмовима мишљења, понашања, језика и правила обичаја живљења, те материјалних елемената културе, актуелно бива модификован у концепт који фаворизује различите информатичке стратегије што структурално одговарају специјализованим комуникацијс-

ким системима и виртуелним моделима егзистенције савременог доба” (Вуксановић 2007: 25).

Поред тога, хипертекст је неподложен било којој врсти културне политике, схваћене као организоване друштвене акције, посебно у погледу остваривања стратешких циљева, које би, евентуално, утврдили одређени друштвени субјекти, намерни да његову неупитну мултикултуралност усмере према оазама доминантне интеркултуралности. Једноставно због тога што, наспрам сваког новоуспостављеног интеркултурног модела (који може да буде и последица остваривања непосредних циљева одређене културне политике), са истим мотивима изарастају у хипертексту нови, партикуларистички и, у односу на постигнуто, алтернативни монокултурни системи вредности, који изнова регенришу његове, сва је прилика, снажнијине мултикултурне од интеркултурних потенцијала.

Разлози су бројни, али се са комуниколошког становишта могу издвојити два битна момента. Први је повезан са самородношћу и врло динамичним развојем хипертекста, који је дело, како је већ уочено, неутврдивог броја креатора и у нумеричком и у персоналном смислу. Други има семиотичко упориште: хипертекст, као структурални елемент новог медија, Персове (*Charles Sanders Peirce*) и Екове (*Umberto Eco*) метафоре о „пловидби насумце” у трагању за значењем, „семантичкој енциклопедији” и „бесконачном интерпретанту” (Еко 2001) доводи у равн комуниколошки врло прецизног аргументовања његових најзначајнијих карактеристика – садржајне безобалности и, следствено, потпуне значењске отворености.

И на питање да ли је хиперкултура коју промовише хипертекст, историјски гледано, нови тип културе, не може се понудити једнозначан одговор. Полазећи од (дез)интегративних својстава културе коју промовише хипертекст, као и настајања њој својствених имена („хиперкултура”, „сајберкултура”, „виртуелна култура”...) могло би се закључити да је реч о историјски новом типу културе, ако се пође од здраворазумске премисе да нови феномен, у смислу означеног, у стварности прозводи одговарајућу ознаку у језику. Међутим, одмах се отвара суштински пробелем: у чему је тај новум (или: ти новуми) хиперкултуре, културних вредности које промовише хипертекст, у односу на традиционалну, народну и/или елитну културу, те у односу на масовну културу. Чини се да је хиперкултура нова само изван ње саме, као последица могућности технички софистицираног приступа културним вредностима које садржи и посредује хипертекст. То није мало, будући да корисницима новог медија омогућава да приступе сваком културном достигнућу од почетка људског „одрађивања од природе”, цивилизације дакле, све до данас. Разуме се, под претпоставком да у хипертексту имају виртуелне еквиваленте, чији се број, иначе, повећава такорећи из минута у минут. Хипертекст је већ апсорбовао најзначајније археолошке налазе, народне игре и обичаје; музејске и галеријске експонате, музичка, књижевна и позоришна дела, тродимензионалне приказе архитектонских постигнућа; немерљив број фотографија, новина, стрипова, филмова, радијских и телевизијских емисија. Сви скупа они чине огроман део културне баштине човека, или још тачније – човечанства. Реч је, међутим, о културним достигнућима, која су већ остварена, а не о стварању нових културних вредности које их надилазе. У свему осталом она, као и медијско-садржајни ризом којим се посредује, и сама има ризомску природу,

чији битан део постају људи који су на ту ризомску, медијско-садржајну и културну, структуру све упућенији и од ње све зависнији.

4. Хипотезе уместо закључка: електронска „Књига од песка”

На крају овог текста, могуће је понудити две хипотезе уместо дефинитивних одговора на питања која су постављена на почетку.

Прва: хипертекст, са свим скицираним особеностима, није само садржај комуницирања међу људима, него и структурални део новог медија – компјутерске мреже, без којег она не би могла да функционише као посредник у људском комуницирању. И друга: несумњиво је да хипертекст представља нелимитиран мултикултурални скуп порука, које могу да подстичу интеркултурализам појединаца и друштвених група, али и стварање посебних виртуелних заједница, чије ће, и данас видљиве границе, бити непрелазније него у „стварној стварности”.

Но, на сваком кориснику хипертекста је да одлучи како ће обликовати и/или читати ову, борхесовски речено, електронску „Књигу од песка”. Наравно, не заборављајући, у контексту искуства свих културних преображаја у људској историји, Ничеово (*Friedrich Nietzsche*) упозорење да ће свака „људска природа”, која изађе као цивилизацијска победница, постати наша „права природа” (Ниче 2001).

ЛИТЕРАТУРА

- Борхес, Хорхе Луис (2004). *Изабрана дела*. Београд: Драганић.
- Вуксановић, Дивна (2007). *Филозофија медија*. Београд: Чигоја.
- Гарније, Роже (1976). „Мултимедијски систем: дефиниција и оправдање”, *РТВ теорија и пракса*, бр. 4. Београд.
- Guattari, Felix and Deleuze, Gilles (1980). „Introduction: Rhizome”, in *Mille Plateaux*. Paris: Les Edition de Minuit.
- Делез, Жил и Гатари, Феликс (1990), „Ризом”, *Књижевна критика*, бр. 1. Београд.
- Ђорђевић, Јелена (2009). *Посткултура*. Београд: Клио.
- Еко, Умберто (2001). *Границе тумачења*. Београд: Паидеа.
- Claval, Paul (2009). *Multiculturalism and the Dynamics of Modern Civilizations*. (<http://www.unu.edu/dialogue/papers/claval-s2.pdf>; посецено 1.11.2009)
- Ле Коадик, Ив-Франсоа (2005). *Наука о информацијама*. Клио, Београд.
- Лич, Едмунд (2002). *Култура и комуникација*. Београд: Библиотека XX век.
- McQuail, Dennis (1994). *Mass Communication Theory*. London: SAGE.
- Меклуан, Маршал (1971). *Познавање општила човекових продужетака*. Београд: Просвета.
- Милетић, Мирко (1998). *Комуницирање у новим медијским условима*. Јагодина: Учитељски факултет.
- Морис, Дезмонд (1977). *Откривање човека кроз гестове и понашање*. Београд: Просвета.
- Nelson, H. Teodor (1981). http://en.wikipedia.org/wiki/Literary_Machines: *The report on, and of, Project Xanadu concerning word processing, electronic publishing,*

- hypertext, thinkertoys, tomorrow's intellectual revolution, and certain other topics including knowledge, education and freedom.* Sausalito, California: Mindful Press.
- Ниче, Фридрих (2001). *Ессе хото: како постајемо оно што јесмо.* Београд: Рад.
- Поповић, Тања (2007). *Речник књижевних термина.* Београд: Логос Арт.
- Радојковић, Мирољуб и Ђорђевић, Тома (2001). *Основе комунологије.* Београд: Чи-гоја и Факултет политичких наука.
- Радојковић, Мирољуб и Милетић, Мирко (2006). *Комуницирање, медији и друштво.* Нови Сад: Стилос.
- Рот, Никола (1982). *Знакови и значења.* Београд: Просвета.
- Сапир, Едвард (1974). *Огледи из културне антропологије.* Београд: БИГЗ.
- Стојковић, Бранимир (2009). „Међукултурно комуницирање и међуидентитетско споразумевање”, *СМ – часопис за управљање комуницирањем*, бр. 11. Београд-Нови Сад.
- Cicconi, Sergio (1999). „Hypertextuality”, in *Mediapolis*. Ed. Sam Inkinen. Berlino & New York: De Gruyter. (<http://www.cisenet.com/?p=246>; посећено 1.11.2009.)
- Чачиновић, Надежда (2001). *Доба слике у теорији медиологије.* Загреб: Наклада Је-сенски и Турк.
- Штамбук, Владимир (2006). „Да ли је Интернет медиј?”, *СМ – часопис за управљање комуницирањем*, бр. 1. Београд-Нови Сад.

Mirko Miletić

MULTICULTURALISM AND INTERCULTURALISM OF HYPERTEXT

Summary

Is the hypertext medium or content of communication and what are cultural potential of hypertext for the recipients, individuals and social groups? These are the two main issues in the work to which the author does not offer definitive answers, but critically analyzes and reviews the different theoretical approaches and attitudes formed in science and communication practices.

Starting from postulates of communication science, the author claims that hypertext closer to the content of communication than the medium in the classical understanding of intermediary in communication. This thesis argues in heremeneutical confrontation the hypertext and a global system of computer networks – the Internet, new media, which mediates hypertext to the users. The author indicates that, in relation to the contents of communication in all forms communication practice before appearance of the internet, the most important specific of hypertext is practical impossibility of determining the quantity and quality of information that it announced. Therefore, in this case, it is not possible to draw any clear line of demarcation between content of communication and medium as an intermediary.

From the aggregation of content and intermediary, which first appears in the practice of human communication, and „infinity” of hypertext and the increasing saturation of society with the Internet, derives a high multicultural and intercultural potential of this sort of communication rhizome: content-medium. The author concludes that at contemporary

times, due to the simultaneous and highly dynamic development of hypertext and the Internet, it is not possible to put a positive or a negative sign in regard of sustainable cultural values that hypertext is affirming, and the Internet is mediating.

Stefano Adamo
 University of Banja Luka
 Faculty of Philology
stefano.adamo@gmail.com

UDC: 81'42

THE PARODY OF CULTURAL AND LINGUISTIC STEREOTYPES IN ASTÉRIX

Abstract: It is well known that the *Astérix* comic series presents a parody of the contemporary world by means of a playful exploitation of European national stereotypes. However, the linguistic and narrative nuances of the series suggest that such stereotypes are themselves subject to parody. The aim of this paper is to explore the ideological implications of the cultural and linguistic parodies in *Astérix*. I shall show that Goscinny and Uderzo's witty and anachronistic representation of the ancient world tends to fashion Europe as a utopian brotherhood of nations trying to resist an impersonal and standardizing empire. As a result, *Astérix* plays implicitly on a widespread feeling of threat brought about by the political and cultural hegemony of one nation over the others, a topic that may be relevant to more than just francophone readers. This may shed new light over the causes of the distinctive success enjoyed by *Astérix* since its appearance, in addition, of course, to the unparalleled *vis comica* of its two authors.

Key words: *Comics, Ideology, Popular culture, Stereotyping, Parody, Discourse analysis*

In the first page of *Astérix le Gaulois*,¹ a roman soldier who has just been beaten by the Gallic hero sighs with discouragement and says: "vae victis." A comrade nearby surprisingly asks to the rest of the troop: "What did he say?" The caption on top of the strip explains: "... as we were saying, the Romans lose their Latin in it." What does it mean that the Romans lose their Latin?

The *Astérix* series first appeared in 1959. This means that fourteen years had passed since the end of World War Two and two years were to come before the erection of the Berlin Wall. Europe as it had been known for centuries did not exist anymore. Major European powers had not only lost their long lasting world leadership, but were torn and split between conflicting political structures, economic organizations, and ideological world views. Most importantly, some European nations which had enjoyed remarkable continental and overseas influence for centuries, were suddenly deprived of their international authority, prestige, and in some cases, of their own sovereignty. In the span of one genera-

¹ All the titles are in French. To avoid confusion, the name of Asterix is spelled in French, i.e. *Astérix*, when it refers to the series title, in English when it refers to the character. For all other characters I used the French names. Lines from the series are always quoted from the original French. They are translated in English only when the line quoted is semantically relevant to my argument. All translations are mine.

tion, nations that were used to rule over empires, were to comply with a new world order in which they played a secondary role.

Simplified as it may be, I trust that the above depiction of post-war Europe, at least as far as Western European countries are concerned, is uncontroversial. In analyzing the parody of cultural and linguistic stereotypes in *Astérix*, I propose to take into account the historical context as described above, and to construe the adventures of the Gallic hero with that context in mind.

Cultural and linguistic parody² in *Astérix* includes both French regional accents, parlances and stereotypes, as well as European national traits of the kind. This parodic treatment contrasts with the one reserved to Romans and Latin. On these grounds, I would like to show that the *Astérix* series does not only present a parody of the notorious French chauvinism (see, for example, Duhamel 1985; Rouvière 2006), but a more multifaceted one, which encompasses both French and European stereotypes. In so doing, it depicts what we may call a comic epos of cultural resistance and identity preservation in which many non-French can also identify. Comparative analysis between the parody of French and European stereotypes present in the series shows that French regional accents and cultural specificities are parodied in much the same way as European languages and attitudes. Interestingly, the treatment reserved to French and European stereotypes differs from how Latin and Romans are characterized in such a way that it makes possible to mark out a distinction not so much between the Gauls and the other nations that appear in the series, but between the said nations and the Romans. In other words, it is not the Gauls, but the Romans, who stand apart in the series of *Astérix*.

Linguistic characterisation in *Astérix* is obtained through graphic, phonetic, idiomatic and syntactic manipulations. Variations of the French language include the *Marseillais*, the dialect of the city of Marseille; the *Auvergnois*, the accent of the Pays d'Auvergne; the Belgian, the Swiss, and the Norman. Parody of European languages includes Spanish, English, Greek, German and Latin³. I should start by looking at how French regional linguistic stereotypes are parodied.⁴

Marseillais is characterised both phonetically, through the pronunciation of a nasal consonant at the end of the word, and idiomatically. Some examples are: "Tous fadas ces lutécieign" (*Tour*, p. 30), where we can see both the phonetic alteration of "bien" into "bi-eng" and the typical insult "fadas," which means something like "nuts." Another example is "mais vous n'etes pas bieng?" and "C'était de la rigolade" (*Tour*, p. 30), to say about something that it is not of great consequence, or again "Bonne Bélisama" (*Serpe*, p. 22), which parodies, through the reference to an old Gallic god, the present time expression "Bonne mère."

Auvergnois is characterised phonetically, through the use of the sound "ch" in the place of the French pronunciation of the letter "j", e.g.: "Ch'est à votre menhir que che vois cha. Che chuis très perchpicache" (*Serpe*, p. 13).

Dwellers of Normandy, ambiguously called 'Normans' in the series, are caricatured through an idiomatic device derived from a standard French expression: "Réponse nor-

² I use the word "parody" in the most common sense, that is as an amusing imitation of something, without hinting at any specific theory of parody.

³ The series also features a graphical rendering of Egyptian and of a loosely identified Scandinavian language.

⁴ Much of the survey that follows is based on work by Andre Stoll (1978) and Werner Marxjgut (1988).

mande” or réponse de normand.” According to the Robert dictionary, the phrase denotes a vague answer, which means neither yes nor no. Hence, Goscinny and Uderzo caricature the ‘Normans’ as giving answers such as “P’tet bien que oui” and “p’tet bien que non” (see, for example, *Tour*, p. 10). An additional idiomatic parody is that of the so-called Norman holes. According to the Robert dictionary, “faire un trou normand” (i.e. “To dig a Norman hole”) means “to drink alcohol between a meal’s different courses so as to ‘dig’ a hole in the stomach.” In *Astérix*, the sense of the idiomatic expression is shifted. In the episode *Astérix et les Normans*, the Viking chieftain orders his men to build a camp on the Norman beach where they have just landed, and asks them to dig “genuine Norman holes” (*Normans*, p. 14).

The Swiss-French is caricatured through a special employment of two typical French expressions: “Dormir sur ses deux oreilles” and “Avoir ras-le-bol de quelque chose.” The first can be literally translated as “To sleep on one’s two ears,” implicating a sense of safety, with the number always being two regardless of how many persons one is addressing; the second “to be sick of something.” In *Astérix chez les Helvètes*, a Helvetian banker who is asked to hide Asterix and Obelix from the Romans uses the expression “dormir sur vos quatre oreilles” (*Helvètes*, p. 30), that is: “to sleep on your four ears,” as to implicate a sense of Swiss precision, in accordance with a widespread stereotype. The same is true for the other expression: the Helvetian banker does not say “j’en ai ras-le-bol,” which means literally “to have one’s cup full,” but says “J’en ai ras-la-marmite à fondue,” (*Helvètes*, p. 33) since, according to another well known stereotype, the Swiss live on melted cheese.

Belgians receive the richest parodic characterisation. Their representation encompasses phonetic, idiomatic as well as morphologic devices. It should not be surprising, given the comical nature of the series, since Belgium is a traditional target of French humour. Regarding phonetics, Goscinny and Uderzo mimic the typical “oué” for “oui” (“yes”), and the peculiar pronunciation of the “e” at the end of the words where it occurs. Two examples can be mentioned, both from *Astérix Légionnaire*: “Excuse-nous, savez-vous, mais nous avons pensei en voyant cette grosse tente...” (p. 37), and “On ne vous oubliera jamaei” (p. 46). Idiomatic characterization of the Belgian language is obtained through words that do not exist, or have different meanings, in standard French. The Belgians, in *Astérix*, use words such as “castar”, “celtillon”, “fieu”, “déjeuner”, “diner”, “souper”, “blinquer”, “loques à reloqueter”, “séptante”, “drache”, “waterzooel” and “carabistouille”. As an example of how these words are used, consider the following dialogue between Obelix and a Belgian chieftain: the latter says: “Il va être midi, on vous emmène dans notre village pour dîner” (“It is almost noon, let us go to the village and have dinner there”). Obelix asks: “Vous dînez de bonne-heure... à quelle heure déjeunez-vous?” (“You dine quite early, at what time do you have lunch?”), and the answer he receives is: “le matin en nous levant, fieu” (“In the morning, as we get up”) (*Belges*, p. 19). Obelix, who reacts by his typical gesture of tapping his head with his finger, misunderstands the chieftain because the French words “diner” and “souper” denote respectively the midday meal and the evening meal in France but the morning meal and the midday meal in Belgium.

Thus, Swiss French and Belgian French are parodied in much the same fashion as French regional dialects. Just as a *Marseillais* character would repeat the non-standard French word “fadas” every now and then, a Belgian character would use a refrain such as “fieu,” which lies outside standard French as well. As the Normans would give all answers

a literal “réponse de normand,” (i.e. “an ambiguous statement,”) so the Swiss would twist standard French expressions to the letter, and talk of “ras-la-marmite à fondue” instead of “ras-le bol.”

It may be thought that such an approach to linguistic stereotyping only applies to Francophone nations. Yet, a look at the way Iberians, Britons, and Greeks are stereotyped should convince us that it is not so. Let us start with the Iberians.

The language of the Iberians is characterised around certain stereotypes of modern Spanish. Four words recur all the time. Two of these are French translations of Spanish typical (or rather stereotypical) verbal tics: “homme,” which stands for the Spanish word “hombre,” and “ami,” which stands for “amigo”; two are left in Spanish: “olé” and the interjection “ay” (*Hispanie*, passim).

The Britons speak French indeed, but their French has English syntax and includes literally translated idiomatic expressions of modern English. Somehow, Goscinny and Uderzo even managed to reproduce that particular form of oblique communication, typically attributed to the English, known as “understatement.” Let us look first at some examples of literal translation: the most copious elements are the phrases “je dis” and “N’est-il pas?,” as well as “Il l’est, n’est-il pas?,” and “je demande votre pardon,” which translate the English expressions “I say,” “isn’t it?” “It is, isn’t it,” and “I beg your pardon” (*Bretons*, passim). All these expressions are used in the text beyond any sense of proportion. Understatement is the least you can say about the answer Jolitorax gives to Obelix re the price of tweed clothes: “Mon tailleur est riche” which translates as: “My tailor is a rich man” (*Bretons*, p. 9). Britons are also parodied for their proverbial capacity to play down the extent or seriousness of a problem. The following commentary by Jolitorax is a case in point: “Oui, Macanoterapix, la situation est assez sérieuse, plutôt,” which translates as: “Yes, Macanoterapix, the situation is rather serious” (*Bretons*, p. 7). Actually, the Romans have invaded Britain and the situation may be better qualified as disastrous. Notice, in between, that the word “rather” is literally translated as “plutôt” and placed in a position that makes no syntactic sense in French. Britons in *Astérix* put adjectives before nouns, as in the following example: “Justement cousin Astérix, il nous faut de la magique potion pour combattre les romains armées” (*Bretons*, p. 9). In a few occasions, some internationally known English words are also used in the text, examples of the kind are “hello” and “Mr.” (*Bretons*, passim).

Greeks speak French altogether, but their language is nonetheless parodied by using a font *ad hoc*. The Greek language comes written in a Greek-like alphabet which is actually made of Latin characters with sharp edges. Interestingly, Greeks do not need translators when they speak with the Gauls. On the contrary, Goths and Vikings, who’s languages are characterised only graphically as well, do need translators in order to communicate with the Gauls.⁵

Social-cultural parodies in *Astérix* are devised in much the same way as linguistic parodies: in both cases French and other national stereotypes are caricatured with a special penchant for funny anachronisms. For example, Britons are shown throughout the episode that concerns them as enjoying a glass of hot water every afternoon. It is also stressed that

⁵ It is not clear why the Gauls cannot communicate with Germanic nations despite being able to do so with all other non-francophone Europeans. One may speculate that such lack of communication might have something to do with the prevalent feeling of distrust and resentment against Germans in France at that time.

they like to flavour their drink with a “nuage de lait,” i.e. a cloud of milk. They will eventually learn to spice it, through the mediation of Asterix, by adding a special mixture of herbs which Panoramix received from the “barbaric lands of the East.” A spice that turns out to be called “tea.” Similarly, Britons travel on double deck transports, drink warm ale, eat boiled meat seasoned with mint, have learned to abide fog and rain, get hysterical about a band of four young bards with strange haircuts, and appear to be very fond of a team game played with an oval ball.

The same parodic logic is applied to the characterisation of the Helvetians. They are depicted as very scrupulous people, who deal in banking, enjoy eating a peculiar cheese which happens to have many holes inside, tend to be neutral in foreign affairs and sing mountain songs. Their political leader is an archer who is invariably shown with his son by side holding an apple.

Iberians, are drawn with horn-shaped head coverings. They are reputed very proud, their land is a much desired holiday destination, thanks to its sunshine, hospitality and an advantageous exchange rate (*Hispanie*, p. 27). Walking through a landscape sprinkled with windmills, one can even stumble upon two curious fellows travelling respectively on a horse and an ass, and much resembling Don Quixote and Sancho Panza (*Hispanie*, p. 32).

Vikings have Danish-sounding names and, every now and then, they wander off into philosophical musings asking such questions as “To be or not to be?” When Asterix arrives to the new world, the sense of familiarity between our own time and the ancient one reaches a considerably high level of polysemy through the sole use of graphics (see *Traversée*, p. 35, where Asterix assumes the posture of the statue of liberty while signalling his position to a distant ship). The Greeks are shown as having square noses, large families with a lot of cousins, and an unparalleled talent for trade.

On a French regional level, we find southern Gauls to be friendly and full of bonhomie, a typical stereotype of the southern French. In *Le tour de Gaule d’Astérix*, a title that hints explicitly at a well known bicycle competition of our time, Gallic cuisine is shown to be very close to today’s French cuisine. In (*Gaule*, p. 48) one can recognise, among others, such specialties as *Jambon de Paris*, *Saucisses de Toulouse*, *Saucisson de Lyon*, and *Salade niçoise*, which correspond respectively to present day food specialties of each mentioned city. In the city of Gergovie, close to today’s Clermont-Ferrand, the only trade found is wine and coal. Such a characterization has little to do with ancient Gergovia, hometown of the Gallic leader Vercingetorix who fought against the Roman army in 52 B.C.E. It might have to do, instead, with the region’s renown as a source of late nineteenth-century immigration of coal and wine traders to Paris (Girard 1979). In *Astérix en Corse*, the authors use for the first and only time a preface. For sure, Corsica is a delicate subject in French culture and politics, and probably this fact has played a role in the decision of putting a preface on top of the story. However, the preface concludes with a hilarious mockery of the stereotypical susceptibility of Corsicans. In sum, no one is spared from Gosciny and Uderzo’s *vis comica*, whether it be found within or without the French national boundaries.

It should be clear by now that European cultural and linguistic stereotypes receive the same treatment as French regional stereotypes in the *Astérix* series. As already mentioned, the ingredients are: literalised idiomatic expressions, phonetic or graphic characterisations, anachronisms, tongue-in-cheek intertextual references, correspondences between past and present. It is fair that such a treatment could not be applied also to the Romans and

to the Latin language. Since Latin is a dead language, it would have made no sense to try to parody it in the same way as the other languages. The authors of *Astérix*, however, realised that Latin presented, nonetheless, a remarkable potential for symbolic treatment precisely because of its status of dead language. In the hands of Goscinny and Uderzo, Roman culture and the Latin language came to symbolise the threat of a standardizing cultural and political hegemony brought about by an alien super-power against the traditional nation-states. In *Astérix*, Latin appears, as it were, bookish and outdated: a language of proverbs and maxims in contrast with the other languages, which appear lively and communicative. Latin is treated as a written language in *Astérix*, with all those monument inscriptions as well as those laws and rules carved in stone; the other languages, on the contrary, are almost exclusively spoken. Latin is in fact the only language actually spoken by no people: the Romans in *Astérix* speak French with no special characterisation, whether it be phonetic, graphic or of other kind. Numerous Latin words are inserted into French sentences spoken both by Romans and non-Romans. Famous Latin sentences, such as “*Alea iacta est*,” “*veni, vidi, vici*,” or poetic quotes, such as “*exegi monumentum aere perennius*” (*Gaule*, p. 7), are always used out of their original context; some of them are markedly anachronistic, like “*Cogito ergo sum*” (*Légionnaire*, p. 41) and “*Vade retro*” (*Serpe*, p. 18). It seems to me that, unlike other cultural anachronisms that appear in the series, here the effect is not that of creating a feeling of familiarity between the past and our own time, but that of further consolidating the pedantic and far-distant character of the Latin language. Latin is, moreover, characterised as a mark of social prestige and as the language of Gaulish collaborationists. Both characteristics set a value-laden distinction between those who use Latin words in their speech on a regular basis and those who do not. In (*Combat*, p. 7 and *passim*), chieftain Aplubégalex uses Latin words extensively, even in place of French words, as part of a dubious project of cultural romanisation. He is a negative character, whose arrogant personality will eventually be reversed by an accidental menhir blow. Among Romans, Latin is very seldom spoken by legionaries, more often by Centurions and by Julius Caesar himself, which characterizes the language as a mark of social distinction. It has been noted (Marxgut 1988: 49) that Romans who speak Latin in *Astérix* produce the same effect as someone who loads their speech with Latin quotes in our time.

This brief survey suggests that the *Astérix* comic series presents a more subtle parody of the present world than it first seems. Common wisdom holds that “in spite of (or perhaps because of) this stereotyping and notwithstanding some alleged streaks of French chauvinism, [*Astérix*] has been very well received by European and Francophone cultures around the world” (Wikipedia 2009). More careful readers (e.g. Stoll 1978; Duhamel 1985; Lassablière 2002; Rouvière 2006) take this view for granted. We have seen, however, that by skilfully manipulating cultural and linguistic European stereotypes, Goscinny and Uderzo were able to create a playful universe in which Europeans, including Germans⁶, appeared closer and more related than they actually were in the pre-EU era. This suggests that the enduring success of the series, testified by the impressive number of translations, may be better understood if the series is construed as ideologically Euro-centric rather than Franco-centric.

⁶ Notwithstanding some reservations, as mentioned in footnote 5 above.

LIST OF *ASTERIX* VOLUMES CITED

- Gosciny, René and Albert Uderzo, (1959). *Astérix le Gaulois*. Neuilly-sur-Seine: Dargaut.
- _____ (1960). *La serpe d'or*. Neuilly-sur-Seine: Dargaut
- _____ (1965). *Le tour de Gaule d'Astérix*. Neuilly-sur-Seine: Dargaut
- _____ (1966). *Astérix et les Nomans*. Neuilly-sur-Seine: Dargaut
- _____ (1966). *Astérix chez les Bretons*. Neuilly-sur-Seine: Dargaut
- _____ (1967). *Astérix légionnaire*. Neuilly-sur-Seine: Dargaut
- _____ (1969). *Astérix en Hispanie*. Neuilly-sur-Seine: Dargaut
- _____ (1970). *Astérix chez les Helvètes*. Neuilly-sur-Seine: Dargaut
- _____ (1975). *La grande traversée*. Neuilly-sur-Seine: Dargaut
- _____ (1979). *Astérix chez les belges*. Neuilly-sur-Seine: Dargaut

BIBLIOGRAPHY

- Duhamel, Alain (1985). *Le complexe d'Astérix : essai sur le caractere politique des français*. Paris: Gallimard.
- Girard, Roger (1979). *Quand les Auvergnats partaient conquérir Paris*. Paris: Fayard.
- Lassablière, Bernard (2002). *Il sont fous ces humains! Détritux, la bonne conscience d'Astérix: Les intuitions de René Girard chez Gosciny et Uderzo*. Ed. Marie-Louise Martinez. Crise et Anthropologie de la relation. Paris: L'Harmattan.
- Marxgut, Werner (1988). *Les moyens de caractérisation linguistique dans «Astérix»: La caractérisation des français régionaux et des langues étrangères*. Vol. 8 of Arbeitspapiere der Romanistik Innsbruck. Innsbruck: Institut für Romanistik der Universität Innsbruck.
- Rouvière, Nicolas (2006). *Astérix, ou les lumières de la civilisation*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Stoll, Andre (1978). *Astérix: L'épopée burlesque de la France*. Trans. Andre Stoll and Alain Morot. Bruxelles: Editions Complexe.
- Wikipedia contributors (2009). „Asterix». *Wikipedia, the Free Encyclopedia*. <http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Asterix&oldid=331600522> (accessed December 6, 2009).

Stefano Adamo

THE PARODY OF CULTURAL AND LINGUISTIC STEREOTYPES IN ASTERIX
Summary

This paper explores the ideological implications of the linguistic and cultural parodies found in the *Astérix* comic series. It surveys a representative sample of such parodies and maintains that, contrary to a widespread idea, the world of *Astérix* does not suggest a tongue-in-cheek vindication of French nationalism, but a humorous idealization of a united Europe.

Dubravka Valić Nedeljković
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
dnvalic@gmail.com

UDK: 654.17/.19(497.113)

MULTIJEZIČNI JAVNI SERVIS VOJVODINE – IZAZOVI I OGRANIČENJA

Apstrakt: U radu je dat pregled domaće i međunarodne regulative sa fokusom na prava nacionalnih manjina na informisanje na maternjem jeziku. U tom kontekstu sagledavaju se izazovi i ograničenja javnog servisa Vojvodine kao multijezičnog medija višedecenijske tradicije (ove godine obeležava 60. godišnjicu postojanja) čija misija je razvoj multikulturalnosti i jačanje saradnje sa zemljama iz okruženja, odnosno matičnim državama manjina koje žive u Vojvodini.

Ključne reči: *javni servis Vojvodine, višejezični medij, Zakon o radiodifuziji, multikulturalizam*

Uvod

Preduslov za ostvarivanje svih kulturnih prava jeste pravo na učešće u kulturnom životu, koje se svrstava u red osnovnih prava nacionalnih manjina „kao prava na zaštitu njihovog grupnog kulturnog identiteta“ (Dimitrijević, 1999: 126). Ovo pravo tesno je povezano sa pravom na slobodu izražavanja koje podrazumeva da se bez obzira na granice traže, primaju, koriste i šire informacije i ideje bilo kojim sredstvima pa tako i mas-medijima. Ovo pravo pretpostavlja različite obaveze državnih vlasti, među kojima je i regulisanje i pomaganje funkcionisanja medija na jezicima nacionalnih manjina u sredinama u kojima su one dominantne. Upravo ti mediji su dobra osnova za saradnju sa zemljama okruženja koje su, najčešće, i matične države nacionalnih manjina.

U zemljama u kojima se demokratski procesi uspostavljaju, kao što je to slučaj i u Srbiji, odnosno gde demokratski zakoni nisu u punoj meri primenjeni kao uobičajena stvar dnevno-političke prakse „mediji su jedini kontrolor vlasti i jedina spona između te vlasti i onih koji su tu vlast demokratski birali“ (Pešić, 2003: 37). Stoga je veoma značajno da za takvu ulogu mediji imaju uporište i u međunarodnim dokumentima i u domaćim zakonima. Istovremeno, ta legislativa je i dobra osnova za saradnju, pre svih, među zemljama u regionu koje dele iste nacionalne zajednice kao većinsko, odnosno manjinsko, stanovništvo i predstavljaju osnovu za razvoj interkulturalnog dijaloga.

Domaća i međunarodna regulativa

Izazovi

Zakonom o Radiodifuziji (2002) u Srbiji je predviđen dualni sistem u elektronskim medijima što podrazumeva da su auditorijumu na raspolaganju komercijalne radio i televizijske stanice i javni servisi. Praktično je ozvaničeno transformisanje do tada državno-centričnog RTS u dve radiodifuzne ustanove tipa javnog servisa (član 75): radiodifuzna ustanova Srbije i radiodifuzna ustanova Vojvodine.

Zakonom (2002) se jasno definišu i emisioni sadržaji ove dve radiodifuzne ustanove. Član 76. precizira da su programi koji se proizvode i emituju u oblasti javnog radiodifuznog servisa od opšteg interesa. Stav 1. ovog člana obuhvata programe informativnog, kulturnog, umetničkog, obrazovnog, verskog, naučnog, dečijeg, zabavnog, sportskog i drugih sadržaja kojima se obezbeđuje zadovoljavanje potreba građana i drugih subjekata i ostvarenje njihovih prava u oblasti radiodifuzije. Programima koji se proizvode i emituju u okviru javnog radiodifuznog servisa mora da se obezbedi raznovrsnost i izbalansiranost (međusobna usklađenost ili usaglašenost) sadržaja kojima se podržavaju demokratske vrednosti savremenog društva, a naročito poštovanje ljudskih prava i kulturnog, nacionalnog, etničkog i političkog pluralizma ideja i mišljenja.

Ostvarivanje opšteg interesa u oblasti javnog radiodifuznog servisa definiše se čl. 78. Nosioci javnog radiodifuznog servisa, između ostalog, dužni su i da: obezbede da programi, posebno informativni, proizvode i emituju programe namenjene svim segmentima društva, bez diskriminacije, vodeći pri tom računa o specifičnim društvenim grupama kao što su deca i omladina, manjinske i etničke grupe, hendikepirani, socijalno i zdravstveno ugroženi, gluvonemi; uvažavaju jezičke i govorne standarde kako većinskog tako i pripadnika manjina; obezbede materijal koji zadovoljava kulturni identitet građana pripadnika većinskog naroda i manjina; obezbede odgovarajuće vreme za emitovanje sadržaja vezanih za delovanje udruženja građana i nevladinih organizacija, kao i verskih zajednica; uvažavaju tradicionalni duhovni, istorijski, kulturni, humani i prosvetni značaj i ulogu crkava i verskih zajednica u društvu; međusobno saraduju i razmenjuju sadržaje koji su od interesa za građane Republike Srbije.

Posebne obaveze pri proizvodnji i emitovanju informativnog programa, koje javni servis izdvajaju u odnosu na tržišnocentrične medije i čine ga nezavisnim i izbalansiranim utvrđene su u članu 79. Nosioci javnog radiodifuznog servisa između ostalog dužni su i da pri proizvodnji i emitovanju informativnih programa poštuju princip nepristrasnosti i objektivnosti u tretiranju različitih političkih interesa i različitih subjekata da se zalažu za slobodu i pluralizam izražavanja javnog mišljenja, kao i da spreče bilo kakav oblik rasne, verske, nacionalne, etničke ili druge netrpeljivosti ili mržnje.

Višejezični javni servis Vojvodine nastao je od jedne od osam matičnih RTV centara prethodne Jugoslavije. Radio televizija Novi Sad je na žalost godinama devastirana tehničko-tehnološki i kadrovski ruinirana. Transformacija iz državnocentrične radiotelevizije Novi Sad u javni servis Vojvodine ide sporo uz mnogo opstrukcija sa svih strana. Istovremeno valja naglasiti da je ovaj višejezični medij direktan odgovor na komunikativne potrebe multikulturalnog stanovništva Vojvodine u čijoj javnoj upotrebi je devet jezika, osim srpskog koji je jezik većinskog stanovništva. Osnovni cilj ovog javnog servisa je razvoj

i promocija interkulturalnog dijaloga utvrđenog kao medijski prioritet za javne servise u međunarodnim dokumentima implementiranim u domaće zakonodavstvo.

Međunarodna legislativa je ovu oblast temeljno uredila i to u nekoliko nivoa.

Osnovni nivo utvrđen je u **Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima** Ujedinjenih nacija (1948) članom 19 koji predviđa slobodu mišljenja i izražavanja i slobodu medija. *Evropska konvencija o ljudskim pravima* u članu 10 takođe precizira da svako ima pravo na slobodno izražavanje koje uključuje pravo na mišljenje davanje i primanje informacija i ideja. U *Ugovoru o Evropskoj uniji* proširen je u članu II-71 kojim se precizira da se mora poštovati sloboda i pluralizam medija.

Prvi nivo međunarodnih standarda u oblasti medija odnosi se na slobodu širenja informacija član 3c *Deklaracije o slobodi izražavanja i informisanja* Saveta Evrope ističe da su zemlje članice odlučile „da unaprede slobodan protok informacija, doprinoseći tako međunarodnom razumevanju, boljem poznavanju uvjerenja i tradicija poštovanju različitosti mišljenja i međusobnom obogaćivanju kultura“ (Tatalović, 2004: 11). U prvi nivo svrstavaju se i član 7 *Evropske konvencije o prekograničnoj televiziji* Saveta Evrope (1989, amandmani 1998) i član 22a *Evropske konvencije o prekograničnoj televiziji* Saveta Evrope – Direktive (1989, 1998). Veoma mnogo se očekuje upravo od uređivanja područja prekogranične televizije jer je to sektor u okviru kojeg bi mogla da se razvije najkonkretnija saradnja između država u kojima manjine žive i njihovih matičnih država. Novi predlog *Zakona o komunikacijama* Srbije, koji bi trebalo da uđe u skupštinsku proceduru do kraja 2009. uključuje i odredbe Evropske konvencije o prekograničnoj televiziji.

Drugi nivo su međunarodna dokumenta koja štite prava manjina, kojima se posebno bavio Savet Evrope. *Okvirna konvencija o zaštiti nacionalnih manjina* usvojena je 1995. godine. Član 9 ove konvencije definisao je suštinu prava manjina u medijskom sektoru.

Drugi izuzetno značajan dokument je *Evropska povelja o zaštiti regionalnih i manjinskih jezika*. Član 11 ovog dokumenta ključan je za kreiranje manjinske medijske politike.

U tim međunarodnim aktima su uspostavljeni standardi. Prvi standard je da nacionalne manjine moraju imati pristup svim medijima, bez diskriminacije, potom da mogu slobodno i bez ikakvih ograničenja primati i slati informacije, pri tome bez obzira na granice i aktuelne političke vlasti.

Drugi standard, koji je utvrđen i našim domaćim zakonodavstvom (pre svega u *Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina* Republike Srbije, a i u paketu medijskih zakona Republike Srbije¹) je pravo nacionalnih manjina da same nacionalne manjine osnivaju svoje medije i da njima samostalno upravljaju i treći koji okvirna konvencija utvrđuje, je zapravo obaveza države da olakša pristup predstavnicima nacionalnih manjina i sredstvima javnog informisanja. To se dakle odnosi na javne radiodifuzne servise. Intencija ove odredbe je da manjine budu uključene u uređivačku politiku i izradu programa u javnim radiodifuznim servisima.

¹ Zakon o radiodifuziji (2002, redefinisano 2005),

- Zakon o javnom informisanju (2003)

- Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja (2004)

- Odluka Skupštine APV o prenosu osnivačkih i vlasničkih prava za medije na jezicima nacionalnih manjina na nacionalne savete (2004)

Ograničenja

Dakle, podjednako je važno da manjine međusobno budu informisane na sopstvenom jeziku, ali da većina bude informisana o problemima i životu nacionalnih manjina. E upravo u ovom drugom delu je medijska scena Srbije, pa tako i Vojvodine nedovoljno razvijena i demokratski je nezrela. Dakle, nije dovoljno deklarativno se založiti za pravo nacionalnih manjina da budu informisane, nego i obezbediti i finansijska sredstva za takav vid informisanja. Izričito se navodi da je potrebno obezbediti dodatna finansijska sredstva za jezike nacionalnih manjina s obzirom na to da zahtevaju i dodatne troškove.

Javni servis Vojvodine za sada nema tehničko-tehnoloških kapaciteta da titluje program sa jednog manjinskog jezika na druge, a sasvim sporadično može to da radi na jezik većine.

Javni servis Srbije u programskoj šemi sasvim sporadično ima sadržaje koji afirmišu multikulturalizam i bave se manjinskom politikom.

Izazovi

Ono što se u međunarodnim aktima ističe je potreba da se obezbedi stalno obražavanje novinara koji informišu na manjinskim jezicima, kako bi postigli nivo i standard koji imaju novinari u drugim medijima što se takođe ističe i u OEBS-ovim preporukama.

To je oblast u kojoj bi se mogla razviti veoma dobra i ozbiljna saradnja između matičnih zemalja nacionalnih manjina i zemalja u kojima one žive.

Treći nivo se odnosi na kulturnu raznolikost i on se još uvek u međunarodnom zakonodavstvu kreira. UNESCO je doneo 2001. *Deklaraciju o kulturnom diverzitetu* koja govori o kulturnim različitostima i navodi sledeće ciljeve:

- ohrabruje digitalnu pismenost
- promovise lingvističku različitost u sajberspejsu
- ohrabruje produkciju, očuvanje i distribuciju različitih sadržaja u medijima i globalnim informativnim mrežama
- promovise ulogu javnih radiodifuznih servisa u razvoju audiovizuelne produkcije sadržaja visokog profesionalnog kvaliteta (*Achieving media responsibility in multicultural societies*; 2006:18).

Javni servis Vojvodine

Izazovi

Javni servis Vojvodine je medij koji emituje program na čak deset jezika – većinskom i nacionalnih manjina (mađarskom, slovačkom, rumunskom, rusinskom, romskom, hrvatskom, ukrajinskom, nemačkom, makedonskom). U radiju i televiziji postoje redakcije programa na srpskom, mađarskom, slovačkom, rumunskom, rusinskom i romskom jeziku kao zaokružene celine, sektorski struktuirane. Povremeno se emituju emisije na hrvatskom, ukrajinskom a nekad i nemačkom, makedonskom jeziku. To sve usložnjava pozicioniranje u široj zajednici ovog značajnog medija, više od poluvekovne tradicije.

Multijezičnost zahteva, u procesu transformacije, koji je u toku, ozbiljno promišljanje formatiranja, odnosno kreiranja programskih shema sa fokusom na multikulturalizam, odnosno interkulturalnost (viši stepen uvažavanja, poštovanja i praktikovanja višejezičnosti i tolerancije) kao osnovu jačanja „Vojvođanskog identiteta“.

Ograničenja

Međusobno uvažavanje na ovim prostorima zasniva se na poznavanju, odnosno informisanju o kulturama svih nacionalnih zajednica koje žive u Vojvodini, što ih povezuje sa celim regionom. Monitorinzi programa RTV od 2006. do 2009. pokazali su da je upravo ovih sadržaja bilo izuzetno malo, da su programi na jezicima manjina zatvoreni u sopstvene jezičke okvire, da su kadrovski slabog kapaciteta i da malo regionano saraduju. Takođe su pokazali i da je koncepcija programa na jezicima nacionalnih manjina staromodna, kreativnost veoma oskudna, novinari nemotivisani, većinom pred penzijom, jezička kompetentnost osrednja, asimilacija vidna (Valić, 2007, 2008, 2009).

Osim rečenog, u poslednje vreme je sve češći politički pritisak saveta nacionalnih zajednica da se uvode emisije na novim jezicima, ograničava i tako već nedovoljan kapacitet postojećih programskih sadržaja na jezicima nacionalnih manjina, što bi moglo dovesti do zagušenja programskih šema.

Izazovi

Poboljšanje profesionalnih standarda se može obezbediti na dva načina: školovanjem novinarskog kadra i zajedničkim produkcijama sa matičinim zemljama.

Na Univerzitetu u Novom Sadu, na Filozofskom fakultetu, gde je smešten i Odsek za medijske studije, svake godine se upisuje 20% studenata pripadnika nacionalnih manjina. Oni se pripremju za rad u lokalnim, regionalnim pokrajinskim medijima, kao i javnom servisu Vojvodine, koji informišu na jezicima nacionalnih manjina.

Zaključak

Saradnja sa obrazovnim i medijskim sektorom matičnih zemalja vojvođanskih manjina je više nego potrebna i opravdana, tim pre što je javni servis Vojvodine sa nekim od njih već potpisao memorandume o saradnji koji se ostvaruju, uglavnom, na ličnu inicijativu pojedinaca, a ne sistemski i permanentno.

Sporadična istraživanja ukazuju na to da je veoma slična situacija i u medijima na srpskom jeziku u zemljama gde su Srbi nacionalna manjina. Što znači da bi saradnja trebalo da se odvija obostrano. Za to postoje kapaciteti na Odseku za medijske studije Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, a i u javnom servisu Vojvodine u programima radija i televizije, kako na srpskom, tako i na jezicima nacionalnih manjina.

OPŠTA I CITIRANA LITERATURA

- Achieving media responsibility in multicultural societies/ resource Pack: Information, Practices, Standards and Recommendations* (2006). King Baudouin Foundation and Inter Ethnic Initiative for Human Rights Foundation.
- Bertrand Clause-Jean (*). *M*A*S: sistemi medijske odgovornosti*. Mission to Serbia: OSCE.
- Dejvis, M. (1989). Budžet tolerancije. U: *O toleranciji. Rasprave o demokratskoj kulturi* (ur. Primorac). Beograd: Filip Višnjić. 141–160.
- Dimitrijević, V. i saradnici (1999). *Kulturna prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Dragičević Šešić, Milena (2007). Politika programiranja - kulturni diverzitet i zabava na RTV Vojvodine. U *Radio televizija Vojvodine u javnom interesu: monitoring transformacije Radiotelevizije Novi Sad u javni servis Vojvodine* (ur. D. Valić Nedeljković). Novi Sad: Novosadska novinarska škola.
- Kanižaj, Igor (2006). *Manjine između javnosti i stvarnosti*, Zagreb: JETiC.
- Newsletter No 1, (2008). Beograd: YUCOM Komitet pravnika za ljudska prava. www.yucom.org.yu
- Pešić, Milica (2003). Tolerancija počinje kada priznamo predrasude, Zbornik radova *Nacionalne manjine I k demokratskim standardima zaštite i prava* (ur. Stojan Obradović i Siniša Tatalović). Split: Stina. 37–42.
- Zachary, G. Pascal (2003). *The Diversity Advantage*. USA: Westview Press.
- Valić Nedeljković, D. (2006). Minorities in Serbia focus on Vojvodina. *Media and Minorities in South east Europe*, (eds. Thomas A. Bauer and Oliver Vujovic). Vienna: SEEMO, 540–554.
- Valić Nedeljković, Dubravka (2007). Privatizacija i transformacija medija na jezicima nacionalnih manjina – javni servis u Vojvodini, prvi koraci i problemi..., Zbornik radova: *Audiovizuelna obuka novinara na univerzitetima u Segedinu i Novom Sadu*, (ur. Livia Ivasko i Imre Matyus). Segedin: Univerzitet u Segedinu katedra za Komunikaciju i Medijske studije, 29–44.
- Valić Nedeljković, Dubravka, ur. (2007). Javni servis Vojvodine, monitoring transformacije radio-televizije Novi Sad u javni servis Vojvodine. Novi Sad: NNŠ.
- Valić Nedeljković, Dubravka, ur. (2008). Mediji o svakodnevicu: monitoring javog servisa Vojvodine i regionalnih televizija. Novi Sad: NNŠ.
- Valić Nedeljković, Dubravka, ur. (2009). Medijski skener, RTV Vojvodina kroz izborni monitoring, uz programske šeme nacionalnih emitera i dnevnike „Novosadskih razglednica. Novi Sad: NNŠ.
- Van Cuilenburg, J. (1999). On competition, access and diversity in media, old and new. *New media and society*. London: Sage, 2:183–207.
- Tatalović, Siniša (2004). Pravo na medije, zbornik radova *Javnost i manjine* (ur. Stojan Obradović). Split: Stina.

Dubravka Valić Nedeljković

MULTILINGUAL PUBLIC SERVICE OF VOJVODINA
– CHALLENGES AND CONSTRAINTS

Summary

Public Service of Vojvodina (Radio Television of Vojvodina, RTV) permanently broadcasts the program in 10 languages – in majority Serbian and those of national minorities (Hungarian, Slovak, Romanian, Ruthenian, Romany, Croatian, Ukrainian...). Editorial desks for programs in Serbian, Hungarian, Slovak, Romanian, Ruthenian and Romany language exist as encompassed totality, sector structured. Certain TV shows are occasionally broadcasted in Croatian, Macedonian and sometimes German language. Those are prepared by individuals, apropos independent productions, and broadcasted by RTV. The above mentioned complicates positioning in the wider community of this significant media, with more than half a century tradition.

RT of Vojvodina, as the unique multilingual media in Serbia, will respond to *challenges* and demands of the people, who are the founders, the financers, and the monitors of the public service according to the Law on Radio-Diffusion of 2002 (based on international documents in public informing ratified by Serbia, which regard protection of rights of national minorities and minority languages).

At the same time, RTV is the media which regularly encounters *constraints* of sociopolitical context that is usually on the explicit level for affirmation of multiculturalism and its media promotion. Implicitly, it devastates functioning of this tremendously complex media system that is based on affirmation of cultures in contact, with various subtle mechanisms.

Laura Spariosu
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
lauraspariosu@gmail.com

UDK: 654.17/.19(=135.1)(497.113)

JEZIČKA ANALIZA TV PROGRAMA JAVNOG MEDIJSKOG SERVISA VOJVODINE NA RUMUNSKOM JEZIKU

Apstrakt: O ovom radu će se proučavati korišćenje rumunskog jezika u TV emisijama Javnog medijskog servisa Vojvodine. Pažnja će biti usmerena na analizu ortoepskih, leksičkih i pravopisno-gramatičkih osobnosti tj. na analizu jezika profesionalnih učesnika u realizaciji programa na rumunskom jeziku. Cilj rada je da se utvrdi da li rumunski novinari poznaju i koriste književnu varijantu jezika koji govore i koja su odstupanja, greške i propusti u odnosu na normu u standardnom rumunskom jeziku.

Ključne reči: *rumunski jezik, mediji, analiza diskursa*

1. UVOD

1.1. Javne servise osnivaju i finansiraju građani, tako da oni, s toga, treba da imaju uvid u to što se emituje i koliko je to u skladu sa suštinom ovakvog tipa medija i njegovom misijom, odnosno zakonskom regulativom i, naravno, komunikacionim potrebama građana. Po definiciji, javni servisi imaju uticaj na javnost i obavezu da posreduju poruke od javnog interesa za sve ciljne grupe. Smatra se da je dužnost javnog servisa da neguje najviše profesionalne standarde, da izveštava nediskriminativno i tolerantno i da svojom informativnom delatnošću smiruje potencijalne konflikte i utiče na formiranje pozitivnog javnog mnjenja.

Radio-televizija Novi Sad je od 1. maja 2006. godine ušla u završne procese transformacije u radiodifuznu ustanovu, koja je, prema modelu javnog servisa, „osnovana od građana, finansirana od građana i kontrolisana od građana.“ Programi Radiodifuzne ustanove Vojvodine bi trebali da odgovore zahtevima građana, a u isto vreme moraju biti usklađeni sa paketom medijskih zakona. Jedan od modela koji nudi realno i validno praćenje ovakve usklađenosti je monitoring – kvantitativno-kvalitativna analiza sadržaja¹.

¹ Septembra 2006. godine Novosadska novinarska škola je započela projekat monitoringa transformacije Radiotelevizije Novi Sad u Javni servis Vojvodine. Rezultat su publikacije u kojima su prikazani rezultati praćenja programa date radiodifuzne ustanove, kroz monitoring programa radija i televizije na srpskom, mađarskom, slovačkom, rumunskom, rusinskom i romskom jeziku, kako bi se na osnovu rezultata moglo oceniti u kojoj meri se poštuju odredbe Zakona o radiodifuziji, koliko se poštuje pravo na informisanje na maternjem jeziku, u kojoj meri programi Radiodifuzne ustanove Vojvodine neguju tolerantnu i nediskriminatornu komunikaciju, nasuprot jeziku mržnje prema manjinama, odnosno većini.

2. ANALIZA EMPIRIJSKOG MATERIJALA

2.1. Uvodne napomene

Prema popisu stanovništva iz 2002. godine, u Srbiji, bez Kosova i Metohije, živi 1.135.393 pripadnika nacionalnih manjina. Najveći broj nacionalnih manjina živi u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini, a Rumuna ima 30.419. Treba, takođe, podsetiti, da je pravo na informisanje na maternjem jeziku garantovano kao jedno od osnovnih prava manjina. Statistički posmatrano, u Vojvodini je u potpunosti zadovoljeno pravo nacionalnih manjina na informisanje na sopstvenom jeziku. Komunikacione potrebe na maternjem jeziku u vojvođanskim elektronskim medijima ostvaruju Srbi, Mađari, Slovaci, Rumuni, Rusini, Romi, Bunjevci, Hrvati, Makedonci, Česi, Nemci, Ukrajinci. Od pomenutih, javni servis Pokrajine emituje svoje sadržaje na osam jezika. Ovi programi imaju decenijsku tradiciju i zaokružene programske blokove, kao i formirane redakcije sa utvrđenom strukturom i hijerarhijom i stabilne programske šeme koje zadovoljavaju informativne, obrazovne i zabavne potrebe auditorijuma na većinskom i jezicima manjina, kako na radiju tako i na televiziji.

Imajući u vidu sve ovo, želimo da ukažemo na rezultate dobijene analizom diskursa programa na rumunskom jeziku Radiodifuzne ustanove Vojvodine (u ovom slučaju, reč je o TV programu), sa fokusom na ortoepske i leksičke karakteristike, kao i na pravopisno-gramatičke osobenosti.

Rezultati se odnose isključivo na emisije monitorovane u periodu 16. septembar – 11. oktobar 2009. godine - *TV Magazin i Bunja seara, Voivodină* “Dobro veče, Vojvodino” (ukupno 10 sati programa). Napominjemo da je pažnja bila usmerena na analizu jezika profesionalnih učesnika u realizaciji pomenutih emisija – voditelja i novinara - ne i na verbalne sekvence njihovih sagovornika.

2.2. Rezultati analize

U ovom delu rada akcenat je stavljen na greške pri čemu je, pored svake, dat i pravilan oblik. Načinjene nepravilnosti se ne mogu svrstati u isti hijerarhijski nivo odstupanja od norme u standardnom rumunskom jeziku. Neke, opet, ne predstavljaju velika odstupanja, već se javljaju kao posledica „neinspirisanog” izbora između više mogućnosti. Na kraju, beležimo zamuckivanja ili ponavljanja koje se mogu opravdati činjenicom da su emisije emitovane uživo, a desile su se, pretpostavljamo, zbog žurbe ili treme.

2.2.1. Ortoepske karakteristike

Kakofonije:

Iako je reč o greškama koje su česte u svakodnevnom govoru, kakofonije se ne mogu tolerisati u lektorisanom tekstu, pripremljenom za čitanje ili štampanje. Sama pojava stvara neprijatan akustički efekat, koji nastaje kombinovanjem odnosno ponavljanjem glasova ili slogova u rečenici (-ka, -ko, -ku + ko-, ka-). Ovakve kombinacije dovode do stvaranja tzv. lingvističkih tabua. U emisijama koje smo monitorovali beležimo tri takve konstrukcije:

- a vorbit *cu cuvinte alese...* “govorio je biranim rečima...” (TV Magazin, 30. 9. 2009.);

- din nou *cu colegii*... “ponovo sa kolegama...” (TV Magazin, 11.10.2009.);
 - manifestare *cu caracter internațional*... “manifestacija međunarodnog karaktera...” (TV Magazin, 11.10.2009.).

Preporučljivo je da se nastanak kakofonija spreči reformulacijom dok se, u određenom broju slučajeva, mogu koristiti i tzv. *parazitarne reči* (*virgulă* „zarež”, *și* „i”) sa ciljem da se ova pojava izbegne:

- a vorbit *cu cuvinte alese*... reformulacijom: a folositi cuvinte alese;
- din nou *cu colegii*... reformulacijom: i-ați reîntâlnit pe colegi;
- manifestare *cu caracter internațional*...reformulacijom: manifestare internațională.

Upotreba dijalekatskih oblika:

- *lucrurile*², pravilno: *lucrurile*, “stvari” (TV Magazin, 27.9.2009.);
- cum a fost prima *ta*³ *întâlnire*... pravilno: cum a fost prima *ta* *întâlnire*... “kako je izgledao tvoj prvi susret...” (TV Magazin, 27.9.2009.);
- *șatrele*⁴, pravilno: *corturile*, “šatori” (Dobro veče Vojvodino, 16.9.2009.);
- minoritatea română *dân* Serbia... pravilno: minoritatea română *din* Serbia... “rumunska nacionalna manjina iz Srbije...” (Dobro veče Vojvodino, 30.9.2009.).

Artikulacija:

Artikulacija je standardno jezička, izgovaranje reči jasno, akcenat pravilan, tempo govora ujednačen a rečenice se završavaju spuštanjem glasa. Odstupanja, ipak, postoje:

- pogrešno akcentovanje naziva firme *Hemofarm – Hemofarm* (TV Magazin, 27.9.2009.).

2.2.2. Leksičke osobenosti

Budući da smo analizirali govor u nedeljnoj informativnoj emisiji – TV Magazin – i u emisiji kolažnog tipa – Dobro veče, Vojvodino - zapažamo da su korišćeni jezik i termini koji auditorijum lako može razumeti. Što se upotrebe neologizama tiče, skoro da ih ni nema. Beležimo, ipak, dva, oba francuskog porekla: imenicu *reminiscență* “ostatak, trag, sećanje” (Dobro veče, Vojvodino, 16.9.2009.), koju, međutim, autor priloga izgovara pogrešno – *reminesciență*, i glagol *a (se) delecta* “razonoditi se, uživati u nečemu”. Izostaju i arhaizmi, a nema ni opscenih reči, ni govora mržnje. Međutim, pojedini novinari govore monotono i bez emocija, pojedini zamuckuju i koriste poštapalice, odnosno nejasno pričaju i seku vokale.

2.2.3. Pravopisno-gramatičke osobenosti

Pisanje velikim slovom:

- Facultatea de *științe politice*, pravilno: Facultatea de *Științe Politice*, “Fakultet političkih nauka” (Dobro veče, Vojvodino, 23.9.2009.).

Pisanje ličnih imena:

² Palatalizacija konsonanta *l*.

³ Palatalizacija konsonanta *t*.

⁴ Dijalekatski oblik nastao pod uticajem srpskog jezika.

Lična imena u titlovanju napisana su u originalu, što je u skladu sa normama standardnog rumunskog jezika:

- *Branislav Bibić*, directorul pivniței... “Branislav Bibić, direktor podruma...” (TV Magazin, 20.9.2009.);

- *Bojan Pajtić*, premierul voivodinean... “Bojan Pajtić, voivođanski premijer...” (TV Magazin, 27.9.2009.);

- *Saša Dragin*, ministrul agriculturii... Saša Dragin, ministar poljoprivrede...” (TV Magazin, 27.9.2009.);

- *Saša Jakšić*, directorul școlii... “Saša Jakšić, direktor škole...” (TV Magazin, 27.9.2009.).

Upotreba skraćenica:

Jedinu skraćenicu zabeležili smo u sledećem titlovanju: *Marcel Drăgan*, *secretar C.N.M.N.R.* “Marćel Dragan, sekretar Nacionalnog saveta rumunske nacionalne manjine” (Dobro veče, Voivodino, 30.9.2009.). Smatramo da je ova skraćenica predugačka i da izaziva konfuziju.

Imenice:

a) upotreba muškog roda umesto ženskog:

- *Mărioara Sandu*, *directorul școlii*... pravilno: *Mărioara Sandu*, *directoarea școlii*... “Marioara Sandu, direktorka škole...” (TV Magazin, 27.9.2009.), iako beležimo i primere upotrebe imenica u ženskom rodu, tamo gde postoje oblici za oba roda:

- *Anuța Pović*, *primărița* localității Râtișor... “Anuca Pović, *gradonačelnica* mesta Ritiševo...” (TV Magazin, 27.9.2009.);

- *laureata* de anul acesta este *poetesa*... “ovogodišnja *dobitnica* nagrade je *pesnikinja*...” (TV Magazin, 11.10.2009.);

- Ana Blandiana este *membră*... “Ana Blandijana je *članica*...” (TV Magazin, 11.10.2009.);

b) nepravilan oblik imenice u nominativu singulara:

- *carneval*, pravilno: *carnaval*, “karneval” (Dobro veče, Voivodino, 16.9.2009.);

c) nepravilan oblik imenice u genitivu singulara:

- să trecem la primul subiect al *emisie*i... pravilno: să trecem la primul subiect al *emisiunii*... “da predemo na prvu temu današnje emisije...” (TV Magazin, 20.9.2009.);

d) upotreba neadekvatnih imenica u pojedinom kontekstu:

- *aranjarea* completă a apelor... pravilno: *amenajarea* completă a apelor... “potpuno uređivanje voda...” (TV Magazin, 27.9.2009.).

Upotreba člana:

a) upotreba neodređenog umesto određenog člana:

- ai participat și la *întreceri* regionale... pravilno: ai participat și la *întregerile* regionale... “učestvovala si i na regionalnom takmičenju...” (TV Magazin, 27.9.2009.);

- oaspetele nostru în această seară este domnul Marcel Drăgan, *secretar* general al Consiliului Național... pravilno: oaspetele nostru în această seară este domnul Marcel Drăgan, *secretarul* general al Consiliului Național... “naš gost je gospodin Marćel Dragan, generalni sekretar Nacionalnog saveta...” (Dobro veče, Voivodino, 30.9.2009.);

b) upotreba određenog umesto neodređenog člana:

- vă lăsăm să vă delectați cu *muzica* populară românească, pravilno: vă lăsăm să vă delectați cu *muzică* populară românească, “pustićemo vas da se razonodite rumunskom narodnom muzikom” (TV Magazin, 27.9.2009.).

Upotreba prideva:

Upotreba neadekvatnih prideva u pojedinom kontekstu:

- turismul este o ramură care nu este suficient *folosită*... pravilno: turismul este o ramură care nu este suficient *exploataată*... “turizam je grana koja nije dovoljno iskorišćena...” (TV Magazin, 11.10.2009.).

Upotreba zamenica:

Upotreba relativne zamenice *care* “koji, a, e” umesto zamenice *ce* “ko, šta”:

- din *care* clasă... pravilno: din *ce* clasă... “u kom razredu...” (TV Magazin, 27.9.2009.).

Glagolski oblici:

Upotreba glagola u 3. licu plurala indikativa perfekta aktivnog umesto u singularu:

- un juriu de specialitate *au decis*... pravilno: un juriu de specialitate *a decis*... “stručni žiri je odlučio...” (TV Magazin, 11.10.2009.).

- *se aleg* numărul membrilor... pravilno: *se alege* numărul membrilor... “bira se broj članova...” (Dobro veće, Vojvodino, 30.9.2009.).

Greške u upotrebi predloga :

- cum se achită creditele în Serbia și Slovenia puteți vedea *din* reportajul care urmează... pravilno: cum se achită creditele în Serbia și Slovenia puteți vedea *în* reportajul care urmează... “kako se otplaćuju krediti u Srbiji i Sloveniji možete saznati iz reportaže koja sledi...” (TV Magazin, 20.9.2009.);

- responsabilă *cu* învățământul... pravilno: responsabilă *pentru* învățământul... “zaduzena za obrazovanje...” (TV Magazin, 27.9.2009.);

- costă 9600 euro... pravilno: costă 9600 *de* euro... “košta 9600 eura...” (TV Magazin, 11.10.2009.);

- are 808 locuitori... pravilno: are 808 *de* locuitori... “ima 808 stanovnika...” (TV Magazin, 11.10.2009.);

- să răspundeți la o întrebare *la* care eu nu am adresat-o... pravilno: să răspundeți la o întrebare *pe* care eu nu am adresat-o... “da odgovorite na pitanje koje nisam postavila...” (Dobro veće, Vojvodino, 30.9.2009.).

Upotreba priloga umesto pogodbene sveze:

- vom reveni la Goran pentru a afla *cum* este mulțumit... pravilno: vom reveni la Goran pentru a afla *dacă* este mulțumit... “vratićemo se kod Gorana da bi saznali da li je zadovoljan...” (TV Magazin, 20.9.2009.).

Struktura rećenice:

Rećenice su jasne, bez „praznih“ reći koje ih nepotrebno opterećuju. Odstupanja nema ni kada je reč o slaganju subjekta sa predikatom, odnosno o slaganju prideva sa

imenicom, a ispoštovana je i topika. Fraze nisu dugačke, smislene su i dobro uklopljene u tekst, što olakšava praćenje programa. Na diskursivnom planu, stilistički i pragmatički, ipak, beležimo određena odstupanja koja narušavaju jasnoću i adekvatnost jezika:

- dar să precizăm puțin telespectatorilor noștri modul acesta prin Adunarea electoralilor. Noi am trecut prin acest proces deja de două ori, dar să precizăm... “ali da malo pojasnimo našim gledaocima ovaj način kroz Skupštinu birača. Mi smo već dva puta prošli ovaj proces, ali da pojasnimo...” (Dobro večer, Vojvodino, 30.9.2009.).

Klišei, mudre izreke, poslovice:

Klišēja, mudrih izreka i poslovice nema. Pomenućemo, ipak, pozdravnu formulu kojom se voditelji obraćaju auditorijumu:

- stimați telespectatori... “poštovani gledaoci...” (TV Magazin, Dobro večer, Vojvodino);

kao i dve metafore:

- în orașul lui Sterja... “u Sterijinom gradu...” (TV Magazin, 11. 10. 2009.), koju autor priloga koristi da bi predstavio grad Vršac;

- pune suflet pentru a soluționa... “zdušno pokušava da reši...” (TV Magazin, 11. 10. 2009.).

Obraćanje, oslovljavanje, tituliranje:

Kada je reč o obraćanju, zapažamo da profesionalni učesnici u programu persiraju sagovornicima:

- ne bucurăm deosebit să vă reîntâlnim ...“jako se radujemo da *Vas* ponovo sretnemo...” (TV Magazin, 20. 9. 2009.);

- m-am convins că ați rezistat... “ubeden sam da *ste* izdržali...” (TV Magazin, 11. 10. 2009.);

- ați mărturisit... “priznali *ste*...” (TV Magazin, 11. 10. 2009.);

- spuneți-mi, vă rog... “recite mi, molim *Vas*...” (TV Magazin, 11. 10. 2009.).

Persiranje, međutim, izostaje kada se novinari obraćaju mladim sagovornicima:

- te-aș ruga să-mi spui... “zamoliću *te* da mi kažeš...” (TV Magazin, 20.9.2009.);

- am înțeles că ești bună baschetbalistă... “razumeo sam da *si* dobra košarkašica...” (TV Magazin, 20. 9. 2009.);

- vrei să-mi spui... “hoćeš da mi kažeš...” (TV Magazin, 20. 9. 2009.);

itd.

U vezi sa oslovljavanjem i tituliranjem, podvlačimo da se ispred imena subjekta o kome se izveštava koristi „gospodin“, „gospođa“ ili naziv funkcije odnosno titule koju subjekt ima:

- manifestarea a fost inaugurată de Daniel Petrovici, *secretarul provincial* pentru agricultură... “manifestaciju je otvorio Danijel Petrović, *pokrajinski sekretar* za poljoprivredu...” (TV Magazin, 20.9.2009.);

- *președintele* Consiliului Executiv al Voivodinei, *dr. Bojan Pajtić*... “*predsednik* Izvršnog veća Voivodine, *dr Bojan Pajtić*...” (TV Magazin, 27. 9. 2009.);

- oaspetele nostru în această seară este *domnul* Marcel Drăgan, *secretar general* al Consiliului Național... “naš gost je *gospodin* Marćel Dragan, *generalni sekretar* Nacionalnog saveta...” (Dobro večer, Vojvodino, 30. 9. 2009.).

3. ZAKLJUČAK I PREPORUKE ZA DOBRU PRAKSU

Na osnovu sprovedene analize zaključujemo da profesionalni učesnici u realizaciji TV programa na rumunskom jeziku Javnog servisa Vojvodine poznaju i služe se književnom varijantom jezika koji govore. Baveći se, međutim, jezičkom analizom, „detektovali“ smo određene propuste i greške na koje se moramo osvrnuti. Kao što smo već napomenuli, načinjene nepravilnosti se ne mogu svrstati u isti hijerarhijski nivo odstupanja od norme u standardnom rumunskom jeziku. Pre svega, treba strogo povesti računa i izbegavati upotrebu dijalekatskih oblika, a skrećemo pažnju i na greške u upotrebi predloga. Takođe, treba biti oprezan i voditi računa o strukturi rečenica, sa ciljem da ne budu predugačke ili konfuzne jer se, na taj način, narušava jasnoća jezika. Na kraju, skrećemo pažnju na pravljenje nelogičnih pauzi između reči i na spuštanje intonacije pre završetka rečenice, ali smatramo da se ova odstupanja mogu opravdati činjenicom da su emisije emitovane uživo, a desila su se, pretpostavljamo, zbog žurbe ili treme. Verujemo da se ove greške mogu ispraviti, a pohvaljujemo i izostanak arhaizama, opscenih reči i govora mržnje. Ne preteruje se, takođe, sa upotrebom stručnih termina i neologizama, što olakšava praćenje programa, a nema ni klišeja, mudrih izreka i poslovice.

LITERATURA

- Academia Română (2007). *DOOM – Dicționarul Ortografic, Ortoepic și Morfologic al Limbii Române* (ediția a II-a, revizuită și adăugită). București: Editura Univers Enciclopedic.
- Academia Română (2008). *DEX – Dicționarul Explicativ al Limbii Române* (ediția a II-a). București: Editura Univers Enciclopedic.
- Bugarški, R. (1986). *Lingvistika u primeni*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Dijk, T.A. van (1977). *Text and context: Explorations in semantics and pragmatics of discourse*. New York: Longman.
- Edmondson, W. (1981). *Spoken discourse: A model for analysis*. London: Longman.
- Guțu Romalo, Valeria (2000). *Corectitudine și greșeală: limba română de azi*. București: Editura Humanitas.
- Hoey, M.P. (1983). *On the surface of discourse*. London: Allen and Unwin.
- Magdu, Lia (1976). Abateri de la normele limbii literare (practicată la noi în Voivodina). În *Contribuții la istoria culturală a românilor din Voivodina*, vol. III. Zrenjanin, 157-168.
- Magdu, Lia (1980). *Aspecte ale cultivării limbii române în Voivodina*. Panciova: Editura Libertatea.
- Manea Manoliu, Maria (1993). *Gramatica pragmasemantică și discurs*. București: Editura Litera.
- Marcu, Florin (1996). *Dicționar uzual de neologisme*. București: Editura SAECULUM I.O.
- Mirea, Doinița (2004). *Dicționar de neologisme*. București: Editura Steaua Nordului.
- Ostin, Dž.L. (1993). *Kako delovati rečima*. Novi Sad: Matica srpska.

- Popescu, Ștefania (1995). *Gramatica practică a limbii române*. București: Editura Orienturi.
- Rosca, Luminița (2004). *Producția textului jurnalistic*. Iași: Editura Polirom.
- Serl, Dž. (1991). *Govorni činovi*. Beograd: Nolit.
- Sinclair, J.M. & Coulthard, R.M. (1975). *Toward an analysis of discourse: The English used by teachers and pupils*. Oxford: Oxford University Press.
- Velčić, M. (1987). *Uvod u lingvistiku teksta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Zafiu, R. (2001). *Diversitate stilistică în româna actuală*. Editura Universității din București.

Laura Spariosu

LINGUISTIC ANALYSIS OF TV SHOWS OF PUBLIC MEDIA
SERVICE OF VOJVODINA IN ROMANIAN LANGUAGE
Summary

The author analysed linguistic and acoustic characteristics of several TV programmes in Romanian language – *TV Magazin* and *Bună seara, Voivodină* “Good evening, Vojvodina”- with specific attention given to language use and style. The work presents basic characteristics of these programmes. Orthoepic, lexical and grammatical particularities of the language were scrutinised, with special emphasis on the degree of professional approach to the journalistic style. The general conclusion is that the language of professional participants in shows satisfies the norm of contemporary Romanian language. The shows are comprehensible, the sentences are well-formulated from the logical and grammatical point of view. However, there are errors that should be corrected, so to make the TV language a good example.

Дејан Пралица¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
novisad1748@nadlanu.com

УДК: 81'42:654

АНАЛИЗА МЕДИЈСКОГ ДИСКУРСА СТРАНИХ РАДИЈСКИХ ПРОГРАМА „БИ-БИ-СИ“ И „ДОЈЧЕ ВЕЛЕ“ НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: Овај рад представља резултат анализе садржаја информативних емисија страних радијских програма на српском језику „Свет у 30 минута“ „Радија Би-Би-Си“ из Лондона и „Преглед дана“ „Радија Дојче веле“ из Бона. Програме радио-страних станица, који се у иностраним земљама припремају на српском језику, редовно преузима велики број националних, регионалних и локалних емитера у Србији, али и земљама региона. С обзиром на то да су такве емисије циљано намењене грађанима Србије, циљ квантитативно-квалитативне анализе медијског дискурса садржаја јесте да утврди колико су у информативном програму британског и немачког радија заступљене теме које су од круцијелног значаја за информисање овдашњих слушалаца, а колико „глобалне“ теме, односно ширење британске и немачке културе преко српских редакција тих иностраних станица. Интерпретација садржаја требало би да укаже и открије смисао, односно значење новинарских прилога у радијским емисијама.

Кључне речи: *анализа медијског дискурса, иностране радио-станице, Би-Би-Си, Дојче веле, информативна емисија, пропаганда.*

ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Страни радијски програми намењени грађанима Србије емитују се ван својих матичних земаља на различите начине: на ултракраткоталасном подручју, преузимањем преко домаћих, углавном локалних, радио-станица, путем интернета и сателита. Циљ овог истраживања јесте да утврди колико су у информативном програму британског и немачког радија заступљене теме које су од „националног“ значаја за информисање слушалаца у Србији, а колико „глобалне теме“, то јест ширење британске и немачке културе преко српских редакција тих иностраних станица.

МЕТОД

Приликом анализе информативно-политичких емисија „Радија Би-Би-Си“ и „Радија Дојче веле“ „Свет у 30 минута“ и „Преглед дана“ коришћена је метода квантитативно-квалитативне анализе садржаја медијског дискурса. Анализа дискурса

¹ Мр Дејан Пралица асистент је на Одсеку за медијске студије. Контакт с аутором: novisad1748@nadlanu.com

најпогоднија је за овакав тип истраживања у медијима будући да као интердисциплинарно подручје критички преиспитује друштво и културу у којој су реални саговорници који размењују поруке. Оно што је јединствено за ову интердисциплинарну науку јесте да „анализа јединица већих од реченице, у конкретној употреби у контексту и ситуацији, боље објашњава људску комуникацију и понашање“ (Савић 1993: 25).

Анализа садржаја фокусирана је на неколико елемената презентације радијског програма, структуру садржаја у погледу тема и субјеката о којима се извештава, вредносне усмерености ставова субјеката према објектима као и утврђивање степена медијске оригиналности новинара страних радијских сервиса. „У информативним емисијама као јединица анализе коришћен је 'информативни прилог' (посматра се медијски садржај од једне до друге најаве презентера уредника), за утврђивање форме прилога и 'скуп реченица' у коме један субјекат кохерентно говори о једној теми, за утврђивање садржаја прилога“ (Матић 2008: 21).

За потребе анализе садржаја медијског дискурса креиран је посебан кодни лист (кодекс) који садржи 12 категорија. Свака категорија обухвата елементе на основу којих је јединица анализа и класификована. Кодекс је састављен од категорија по следећем редоследу: 1) медиј, 2) емисија, 3) број прилога по реду, 4) локација, 5) повод, 6) субјекат, 7) објекат, 8) однос субјекта према објекту, 9) тонска презентација, 10) жанр, 11) ауторство и 12) напомене.

Број „информативних прилога“ различит је од броја субјеката и објеката будући да је у оквиру једног „прилога“ могуће учити више тема о којима говори један исти субјекат или више субјеката, односно објеката о којима се говори. Сви субјекти и објекти регистровани су функцијом и именом и презименом, односно називом институције или појма, уколико нису жива бића. Основни квантитативни садржаји у вези су са редним бројем „прилога“, и бројем „прилога“ који садрже актуелни тонски снимак саговорника (субјекта). Квалитативни садржај односи се на вредносни контекст у који субјекат „смешта“ објекат, као и на жанровску структуру „прилога“.

АНАЛИЗА И РЕЗУЛТАТИ

Контекст медија

„Од самог почетка снага радија била је у томе што је људима отварао свет“ (Fleming 2002: 12). Значај и моћ које имају медији у Европи обилато су почели да се користе још пре Другог светског рата. Радио тако, убрзо након свог позиционирања међу медијима, постаје „оруђе политичке пропаганде на међународном нивоу“. Пре 1930. „Радио Москва“ емитује програме на више језика, а 1933. нацистичка Немачка почиње да емитује програм намењен Северној Америци (Казнев 1976: 46).² „Краткоталасна радио-станица Централног прес бироа Председништва југословенске владе“ почела је да делује још 1936. Својим говорним делом програма станица је обавештавала слушаоце у иностранству о Југославији, те их упознавала са овдашњом

² Године 1939. више од 25 земаља обраћа се овим средством слушаоцима из иностранства, а за време Другог светског рата, рат посредством радио-таласа потврђује политичку моћ радија као медија (Казнев 1976: 46).

културом и животом. Пошто су се слушаоци којима је програм првенствено био намењен налазили ван граница земље, програм је, осим на српскохрватском, емитован и на француском, немачком, италијанском, мађарском и грчком језику, а пред избијање Другог светског рата још и на румунском, албанском, турском и словачком (према Поповић 1948: 71-72; Николић, 2006: 74-78). Ова станица представљала је претходницу „Радио-Југославије“, односно данас „Међународног радија Србија“.

Развој догађаја у социјалистичким земљама био је и један од разлога да западне земље оснивају радио-телевизијске програме „који су служили у пропагандне сврхе против земаља комунизма“ (Вељановски 2005: 66). Југославија је била прва земља комунистичког уређења која се 1948. дистанцирала од земаља „Варшавског уговора“, предвођених Стаљиновим режимом у Москви. „Ово је у великој мери утицало на слободан проток културних идеја“ (Рабреновић и др. 2001: 15). Као и у случају највећег броја редакција на иностраним језицима у „Светској служби“ „Би-Би-Си-ја“, тако се и почетак емитовања програма за Југославију доводи у везу са Другим светским ратом. Након савезничке победе 1945. британски јавни сервис емитовао је програме на енглеском и још 46 других језика. „Светску службу“, која (данас) емитује глобалне вести и анализе на 43 различита језика, финансира директно британска влада“ (Chantler, Stewart 2003: 2). Распадом Југославије, почетком деведесетих година XX века, долази до формирања посебне „српске редакције“. Данас емисије на српском „Радија Би-Би-Си“ из Лондона преузима око педесет радио-станица из Србије (са Косовом), Српске, Босне и Херцеговине и Црне Горе.³ „Радио Дојче веле“ (у преводу „Немачки талас), је немачки радијски сервис који своје програме преко 55 година, поред немачког емитује на тридесетак европских и светских језика. Седиште овог радија налази се у некадашњој престоници Западне Немачке – Бону. Мисија ове медијске куће јесте да подстиче разумевање и размене између култура и народа, као и да допринесе промоцији немачког језика широм света. Радио-телевизијске програме „Дојче веле“ седмично прати око 100 милиона слушалаца и гледалаца широм света. Емисије на српском језику ове радијске мреже преузима око 40 радио-станица из Србије (са Косовом), Српске и Црне Горе.⁴

Поред међународних радијских сервиса „Би-Би-Си“ и „Дојче веле“ програме на српском језику емитују и „Радио Слободна Европа“, „Радио Глас Русије“, „Радио Франс интернационал“, „Радио Глас Америке“ и друге станице. За емисије оваквих радио-мрежа каже се да су „примери програма који су, на некин начин, лиценцирани, међутим пре би се рекло да су то програми који се реализују у продукцији других радио-станица и претежно имају информативну функцију (Николић 2008: 34). Крајем 1998, одлуком тадашње Владе Србије забрањено је преузимање емисија и програма страних радио-станица у Србији, што је важило све до 6. октобра 2000. када је свргнут режим Слободана Милошевића. Бројне станице у Србији тада су наставиле или почеле да преузимају емисије страних радијских мрежа. Такође, експанзија интернета означила је „револуцију и за радио као медиј, јер је коначно могао да постане видљив и своју искључиву аудитивну природу надопуни визуелним, графичким и

³ Прецизни подаци о броју и називима радио-станица које преузимају емисије „Би-Би-Си-ја“ на српском језику налазе се на сајту www.bbc.co.uk/serbian.

⁴ Прецизнији подаци о броју и називима радио-станица које преузимају емисије „Дојче веле“ на српском језику налазе се на сајту www.dw-world.de/serbian.

мултимедијалним изразом“ (Zgrabljčić-Rotar 2007: 254), што су искористиле и стране радијске мреже и понудиле нове форме праћења радио-програма преко интернета и „на захтев“ („on demand“).

Контекст емисија

Садржај главне или централне информативне емисије на радију „треба да буду догађаји у знаку којих протиче тај дан“ (Пралица 2009: 42). „Свет у 30 минута“ јесте једна од информативно-политичких емисија коју „Радио Би-Би-Си“ емитује на српском језику сваког радног дана од 18 часова по средњоевропском времену. Емисија траје 30 минута, води ју уредник презентер, док други новинар припрема кратак преглед вести на почетку. После најаве садржаја емисије са кратким тонским инсертима, следи преглед најважнијих вести, углавном агенцијских. Затим се нижу тематски прилози из Србије, Велике Британије и света. Прилоге углавном припремају новинари „српске редакције“ британског радија, али и њихове колеге из других редакције ове медијске куће који се преводе на српски језик. Један део прилога реализују и дописници из Србије.

Централна информативна емисија „Радија Дојче веле“ на српском језику јесте петнаестоминутни „Преглед дана“ који се емитује од понедељка до петка у термину од 17.30 часова. Емисију води уредник презентер. Прва трећина емисије састоји се из најважнијих вести које се преузимају од агенција. У друге две трећине нижу се тематски прилози из Србије, Немачке и света. Те прилоге, углавном извештаје, припремају новинари „српске редакције“ или других редакција, те се преводе на српски језик, као и дописници из Србије.

Квантитативно-квалитативна анализа

Анализа обухвата укупно 22 „информативна прилога“ из две емисије снимане и кодиране 22. новембра 2009. У емисији „Свет у 30 минута“ анализирано је 13, а у „Прегледу дана“ девет „прилога“. У оквиру прве емисије анализирано је укупно 1.680 секунди „прилога“, а у другој 840 секунди, што заједно износи 2.520 секунди или тачно 42 минута. Од 22 прилога у обе емисије може се запазити да су само два иста догађаја нашла место и у емисији редакције у Лондону и редакције у Бону. То су вест о отварању војне базе у Бујановцу и резултати првог круга председничких избора у Румунији. Уколико ове податке упоредимо са централном информативном емисијом „Новости дана“ „Радио-Београда“ истог дана, уочава се да је поред та два догађаја, републички јавни сервис имао још само по једну „заједничку тему“ са Лондоном (вест о трагедији у Русији), односно са Боном (извештај о почетку расправе о „војвођанском“ Закону и Статуту у Народној скупштини) (Пралица 2009/2010: 40). Ово поређење показује нам колико је од медија до медија различит критеријум за одабир догађаја вредних медијске пажње.

Уколико се посматра категорија „локација“, запажено је да је немачки „Преглед дана“ имао, како се и очекивало, највећи број прилога из Србије (45%), затим Немачке (33%), а најмање из света (22%). За разлику од те емисије, британски „Свет

у 30 минута“ највећи проценат емитованих „прилога“ имао је из света (54%), затим из Србије (31%) и на крају из Велике Британије (15%). Упоредити графиконе 1 и 2.

Графикон 1

Графикон 2

Од „прилога“ из Србије у немачкој емисији били су заступљени они у вези са изгласавањем Закона и Статута Војводине, посетом делегације Европске комисије Београду, отварањем војне базе у Бујановцу и са правом на абортус. „Прилози“ из Немачке тицали су се, такође права на абортус, али у тој земљи, затим проблема интеграције странаца у Немачкој и намештања фудбалских утакмица у тој земљи. У „Би-Би-Си-јевој“ емисији вести из Србије биле су у вези са отварањем војне базе у Бујановцу, економским дипломатама, малверзацијама на локалним изборима на Косову, компјутерској пиратерији и вирусима. Британске теме тицале су се почетка рада комисије која утврђује умешаност британске владе у рат у Ираку и покретања истраге против корумпираних британских посланика.

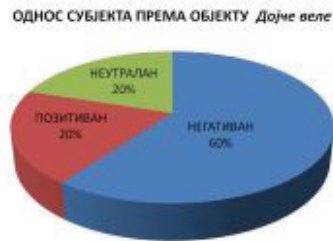
Када је реч о поводу извештавања, у односу на домаће радијске сервисе Војводине и Србије (Праллица 2009б: 37), страни радијски сервиси немају ниједно извештавање са псеудодогађаја, односно конференције за новинаре, што је изузетно похвално. У емисији „Радија Дојче веле“ било је пет „прилога“ са актуелних догађаја (56%) и четири медијске иницијативе (44%), која се и највише вреднује у квантитативно-квалитативној анализи. Емисија „Би-Би-Си-ја“ имала је седам „прилога“ са актуелних догађаја (54%) и шест медијских иницијатива (46%). Медијски иницирани догађаји, односно идеја коју је створио и напор који је учинио новинар да направи „прилог“ у „немачкој редакцији“ били су у вези са правима на абортус у Немачкој и Србији и (не)интеграцији странаца у немачку државу. „Британска редакција“ у центар пажње ставила је „прилоге“ о феномену економских дипломата у Србији, о малверзацијама на изборима у Грачаници, последицама гласања на председничким изборима у Румунији, о предстојећем самиту о климатским променама у Копенхагену, еколошким проблемима у Грчкој и компјутерском пиратеријом у Србији.

Анализа је показала и подједнаку заступљеност политичара, стручњака, али и обичних грађана у „прилозима“ обе медијске куће и када су у питању субјекти и објекти. Међутим, када се посматра однос субјеката према објектима, кроз обе емисије доминира негативан, критички став. У емисији „Свет у 30 минута“ негативан став регистрован је према 15 објеката, позитиван према осам и неутралан према

четири. У „Прегледу дана“ негативан став субјеката је према девет објеката, а позитиван и неутралан према по три. Процентуални приказ у графиконима 3 и 4.

Графикон 3

Графикон 4

Негативан став, на пример, има британска полиција према корумпираним посланицима, авганистанско тужилаштво према корумпираним министрима, локални Албанци према отварању војне базе у Бујановцу, експерти о економским дипломатама, експери о Уставу Србије, имигранти према немачком друштву, челници фудбалског савеза Немачке према судијама манипулаторима и слично. Позитиван став је углавном када државни функционер хвали своје колеге или чак себе самог, као што је био случај у „прилогу“ о председничким изборима у Румунији.

За радиофоницитност, али и аутентичност догађаја, у свакој емисији неопходан је што већи број тонских прилога са терена, односно аутентичних снимака гласова субјеката. Ни „Би-Би-Си“ ни „Дојче веле“ не оскудевају у томе, те обе емисије звуче уверљиво. Анализа је показала да емисија немачког радија има тонски запис у чак 67% „прилога“, а британска у 46%.

Избор жанра „прилога“ обе емисије свела се на вести и ауторске извештаје, где међу вестима доминирају агенцијске, а међу ауторским извештајима има и једна репортажа. „Би-Би-Си-јева“ емисија има 51% ауторских „прилога“ и 46% агенцијских вести, а „Дојче веле“ 67% својих „прилога“ и 33% агенцијских вести. Ови подаци показују велики труд и ангажованост новинара и дописника како би програми били што квалитетнији и оригиналнији, будући да сваки новинар својим радом доприноси особеностима медијске куће за коју ради.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Иако постоје мишљења да глобализација и инострана пропаганда неповољно утичу на медије и становништво земље коме су програми иностраних станица намењени, „у позитивне ефекете можемо да убројимо, пре свега, притисак конкурентских глобалних медија и њихово угрожавање државно контролисаних електронских система који су понекад самозадовољни, досадни, са лошим учинком и потребан им је подстицај да прошире и продубе своје услуге“ (Херман, Мекчесни 2004: 15). Информативне емисије радијских мрежа „Би-Би-Си“ и „Дојче веле“ представљају узор већини домаћих радио-станица националне или покрајинске покривености у Србији.

Иако је било очекивано веће присуство прилога из Велике Британије, односно Немачке, а самим тим и доминантније ширење преко граница Европске уније вредности Запада, као и националних култура ове две земље, то се није догодило. Ипак, неки прилози, попут покретања истраге о корупцији у британском парламенту или умешаности владе у рат у Ираку, показују изразито критички однос медија према властима.

У емисији „Преглед дана“ посебно се издвајају два ауторска извештаја из Немачке и Србије која су тематски спојена у вези са проблематиком права на абортус у две земље. У емисији „Свет у 30 минута“ као изузетно квалитетне и узорне „прилоге“ издвојио бих ауторску репортажу о еколошким проблемима у Грчкој, која савршеним звуцима и говором репортера и актера осликава тешко стање у околини Атине. Помена је вредан и ауторски „прилог“ о компјутерској пиратерији и интернетским вирусима у Србији, у оквиру којег своје виђење износи студент лаик, уредник интернет портала и представник једне софтверске компаније у Београду. Резултати анализе показали су да су „прилози“ који се директно тичу грађана Србије у великој мери заступљени у обе емисије и да су реализовани на врло високом професионалном нивоу. Једина замера била би мали број новинара којима је српски матерњи језик у обе редакције, али ни тај објективан проблем не утиче на квалитет и актуелност „прилога“. Радио-станице из Србије које преузимају емисије „Би-Би-Сија“ и „Дојче велеа“ требало би да се угледају на колеге које припремају програм у Лондону и Бону. Модел добре праксе које нуде ове две иностране медијске куће и те како може бити применљив од локалне до националне радио-станице у Србији. Само треба мало труда.

ЛИТЕРАТУРА

- Вељановски, Раде (2005). *Јавни РТВ сервис у служби грађана*. Београд: Клио.
- Zgrabljić-Rotar, Nada (2007). *Radio - mit i informacija, dijalog i demokracija*. Zagreb: Golden marketing i Tehnička knjiga.
- Матић, Јованка (2008). Мониторинг јавног сервиса Војводине 2006-2007. *Медијска сфера – медији о свакодневици (мониторинг јавног сервиса Војводине и регионалних телевизија) – зборник*. Нови Сад: Новосадска новинарска школа. 2: 15-30.
- Николић, Мирјана (2006). *Радио у Србији 1924-1941*. Београд: Задужбина Андрејевић.
- Николић, Мирјана (2008). *Сами своји мајстори. Линк – часопис за професионалце у медијима*. Нови Сад: Медиа арт сервис интернационал. 63: 34.
- Поповић, Јован (1948). „Радио програми и књижевно-уметничка критика“, у *Књижевност и радио – зборник*, прир. Ђорђе Малавразић (2004). Београд: Радио Београд 71-73.
- Рабреновић, Александра и група аутора (2001). *Право радиодифузних предузећа*. Београд: Центар за унапређење правних студија.
- Пралица, Дејан (2009). Централна информативна емисија. *Линк – часопис за професионалце у медијима*. Нови Сад: Медиа арт сервис интернационал. 76: 42-43.

- Пралица, Дејан (2009/2010). Новости дана Радио-Београда. *Линк – часопис за професионалце у медијима*. Нови Сад: Медиа арт сервис интернационал. 84-85: 40.
- Пралица, Дејан (2009б). Поново Новости Радио-Новог Сада. *Линк – часопис за професионалце у медијима*. Нови Сад: Медиа арт сервис интернационал. 83: 37.
- Савић, Свенка (1993). *Дискурс анализа*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Fleming, Carole (2002). *The Radio Handbook*. London – New York: Routledge.
- Херман, Едвард. С; Мекчесни, Роберт В. (2004). *Глобални медији – нови мисионари корпоративног капитализма*. Београд: Клио.
- Chantler, Paul; Stewart, Peter (2003). *Basic Radio Journalism*. Amsterdam: Focal Press.

Dejan Pralica

MEDIA DISCOURSE ANALYSIS OF FOREIGN RADIO PROGRAMS
BBC AND DEUTSCHE WELLE IN SERBIAN

Summary

This paper presents the results of the content analysis of informative programs of foreign broadcasters in Serbian language – Radio BBC London and Radio Deutsche Welle Bonn. Programs of foreign radio stations, which are prepared abroad in Serbian language, are a large number of national, are rebroadcast by national, regional and local broadcasters in Serbia. These radio programs are prepared for the citizens of Serbia. The aim of quantitative and qualitative analysis of media discourse is to find out how the informative programs of the British and German radios represent themes that are important for the local listeners in Serbia on one side and "global" issues on the other side, and expansion of German and British culture through the editorial board of the foreign stations which broadcast in Serbian. The interpretation of the content should discover the meaning and/or purpose of journalistic stories in radio news.

Владимир Баровић
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
barovic@neobee.net

УДК: 323.1:070“19“

ПИСАЊЕ МЕЂУРАТНОГ ДНЕВНОГ ЛИСТА „ДАН“ О МЕЂУНАЦИОНАЛНИМ ОДНОСИМА У ВОЈВОДИНИ ТРИДЕСЕТИХ И ПОЧЕТКОМ ЧЕТРДЕСЕТИХ ГОДИНА ПРОШЛОГ ВЕКА

Апстракт: У раду је изложена анализа медијског дискурса и укупно стање у мањинским медијима у Војводини између два светска рата. Обађује се улога и значај дневног листа „Дан“ са медијског аспекта као јединих новина које су редовно излазиле у Дунавској бановини у посматраном временском оквиру. У листу се анализира писање о мањинама и даје мишљење о језику, стилу и медијском дискурсу у ком се редакција изјашњава о мањинским заједницама. Наводи се друштвени контекст и политички оквир у ком се одређени текстови јављају и даје се укупна оцена писања „Дан“-а о међунационалним односима.

Кључне речи: *штампа, мањине, новинари, међунационални односи.*

Уводно разматрање

Из пера еминентних стручњака, историчара, новинара и филолога доста је писано о медијима односно штампи која је излазила на српском језику од 1918. до 1941. године на подручју данашње Војводине. Најцеловитији и најкомплекснији рад на ту тему објавио је Д. Попов који је третирао све часописе који су излазили у датом временском оквиру уз изузетак неколико уско стручних листова које је изоставио (Попов 1983).¹ Било је и мање систематичних радова чији значај се огледа у савремеништву аутора са темом коју обрађује као и у детаљном познавању проблема о којем се пише (Милитар 1940).

Пажљивији читалац може наћи одређен број прегледних и стручних радова о српским новинама и осталој периодици која је излазила пре 1918. године док је територија данашње АП Војводине припадала Аустро – Угарској. Ти радови су посебно важни, рекли би драгоцени јер изучавање штампе као сведока времена, културолошког и социолошког образаца размишљања људи у прошлости веома је значајан задатак који је по својој суштини упућен на интердисциплинарност. Уочили смо са друге стране незнатан број радова писаних и објављиваних на српском језику,

¹ Уважени аутор веома темељно је обрадио информативне, трговачке, економске, занатске, шаљиве и забавне листове али је изоставио нека стручна издања попут ловачких и пољопривредних листова.

који се баве мањинском штампом на посматраном простору, изузимајући веома вредан рад о немачким медијима (Бешлин 2001).

Велики изазов за ужу научну област новинарство али и за интердисциплинарне напоре са сродним наукама, представља истраживање, систематизација и обрада штампе на језицима националних заједница које живе у Војводини. Колико је обрада тог питања са научног аспекта важна, у истој мери је и специфична из више комплексних разлога и стога је за изучавање тог проблема потребан изузетно сензибилан приступ.

Ако анализирамо немачку заједницу није тешко уочити да је то била најбројнија мањина јер је до 1944. године на подручју Краљевине Југославије а највише у Дунавској бановини², живело преко пола милиона грађана који су припадали тој националној групи (Бибер 1966). Након завршетка Другог светског рата због веома комплексних историјских околности њихов број је сведен на минимум да би данас та мањина имала једва довољан број чланова да оснује свој Национални савет (Мирнић 1974).

Нешто другачија је ситуација са мађарском мањином која је до 1918. године припадала већинском народу у ондашњој државној творевини а од тог датума прелази у ред националних мањина што је у историјском смислу веома сложено питање. Велика национална заједница Румуна у Банату која је такође до краја Првог светског рата била под влашћу Аустро – Угарске, изражавала је жељу да се прикључи матици, али је тај део бивше јужне Угарске припао Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца.

Ако у историјском контексту разумемо наведене чињенице није тешко закључити колико је сложено и питање мањинске међуратне штампе која је делила недаће свих штампаних издања тј. оних на српском језику. Неки од највећих проблема били су: недостатак материјалних средстава, мали број професионалних новинара, проблеми са штампањем, незнатан број претплатника, неуредна претплата. Сви медији су имали проблема са недостатком кадра, са технологијом штампе односно са штампаријама које су због неплаћања одбијале да обављају свој део посла (Милитар 1940а).

Мање националне заједнице попут Словака, Русина, Украјинаца, Руса такође су имале потребу за својим медијима а једино ромска заједница, на жалост није имала штампаних издања (Јањетовић 2005). Од маркантних медија на српском језику који су излазили на подручју некадашње Дунавске бановине треба издвојити „Југословенски дневник“ Федора Никића и „Дан“ Даке Поповића, док остали листови који су излазили имају мањи значај за историју наше журналистике. Јавно мњење не само већинског народа имало је као примарне изворе информисања, дневне листове оличене у „великим“ престоничким издањима попут „Времена“, „Политике“, „Правде“ која су у великој мери заузимала медијски простор на подручју Дунавске бановине.

Посебно је важно да се у медијској теорији уочи ставралаштво и духовни рад на свим мањинским језицима јер у Војводини имамо праву историјску, културолошку и социолошку лабораторију са могућношћу посматрања „in vivo“. Само ако смо у стању да истински проучимо и разумемо медије на мањинским језицима као и медије

² Подручје некадашње Дунавске бановине углавном обухвата простор данашње АП Војводине.

већинског народа који пишу о мањинама, могуће је свеобухватно разумети различите историјске, друштвене и у крајњој линији медијске токове у прошлости посматраног подручја.

Дневни лист „Дан“

Дневни лист „Дан“ је настао из потребе да се након гашења „Југословенског дневника“ марта 1935. године на територији Дунавске бановине покрене један дневни лист који ће покривати регионалне и локалане информативне потребе становништва што престонички листови нису чинили. Поред тога лист је у својим „Сећањима“ покретач Дака Поповић окарактерисао као гласило које је настало из жеље да се посматра мањински живот и то пре свега немачка заједница. Први бан Дунавске бановине инжењер Поповић, власник „Дан“-а о томе пише: „Одлучио сам се 1935. да покренем у Новом Саду дневни лист *Дан* да бих у првом реду откривао политичко и друштвено стање у Војводини и да бих скретао пажњу меродавнима на рад Културбунда и писање новосадског немачког листа *Deutsches Volksblatt*...Лист је будно пратио хитлеризам који је све јаче бујао у Војводини, кретање рајхсдојчера по Војводини, њихове говоре штампане у листу *Deutsches Volksblatt* па и оне неодштампане“ (Поповић према Попов 1983:381).

Наведени цитат не значи да лист није обраћао пажњу на друге националне заједнице на територији Дунавске бановине али је ипак немачка мањина била у центру интересовања редакције. Новопокренути медиј је декларисан као „независни информативни лист“ а оснивач Поповић је за главног уредника одабрао Лазу Атанацковића, правника који је још у време студентских дана учио новинарски занат као дописник „Времена“, „Југословенског дневника“ и „Штампе“. Први помоћник Атанацковићу био је потоњи партизански командант Коча Поповић а када је овај отишао у шпански грађански рат за помоћника главног уредника постављен је Сигмунд Фишлер који се у листу потписује као Синиша Филиповић док су као новинари радили Сава Солдатовић, Андрија Бауер, Иван Мудрински, Иван Гавриловић, Душан Николић и други (Попов 1983:385).

Први број „Дан“-а појавио се пред читаоцима 28. маја 1935. године и лист је по цени од једног динара излазио као дневник, сваког дана сем понедељка. Лист је био умешно рубрициран и поседовао је све квалитативне и квантитативне одлике престоничке информативне штампе. У почетку је излазио на 12 страница да би се касније усталио на осам али је празницима број страница био многоструко већи што је био манир свих дневних штампаних медија који су у међуратном периоду излазили. „Дан“ је брзо добијао вести из земље и иностранства захваљујући поседовању савремене технике за ондашње време: „Агенција „Авала“ инсталирала је у редакцији телеграфски апарат, преко којег су радио-телеграфисти, извежбани у морнарици, примали Морзеовом азбуком тзв. „авалијане“ (агенцијске вести) из београдске централе и одмах их куцали на писаћој машини. *Дан* је тако у исто време кад и *Политика*, *Време* и *Правда* добијао вести из земље и света“ (Попов 1983:382).

У свом политичком дискурсу редакција „Дан“-а се труди да буде објективна колико је то било могуће у ондашњој констелацији политичких снага као и у

оквирима доминатних друштвених и идеолошких премиса. Лист је писао о активностима режима и владајућих структура али је давао простора и опозиционим партијама односно „Удруженој опозицији“ која напада Стојадиновићев режим. У духу објективног и непристрасног писања „Дан“ је између осталог објавио и чувену Новосадску резолуцију а у целости је објављено и познато „писмо пријатељима“ које упућује лидер демократа Љуба Давидовић. Лист је подпадао под цензуру када би доносио наслове и текстове који се режиму нису свиђали а место избачених текстова лако је уочити у структури новина јер се ту стављала упадљива реклама „Читајте и ширите Дан“.

Оно што лист одликује током читавог шестогодишњег периода излажења јесте отворени антифашизам као и јавно изражен став редакције о нацистичкој опасности о чему се јасно пише у времену када су многи медији били недолучни па и помирљиви према надолazeћој опасности. „Дан“ је таксативно наводио све облике сузбијања слободе у Немачкој па је под циничним насловом „Проширене слободе у Трећем рајху“ писано о гушењу јавне речи у Хитлеровој творевини. Не само да су руглу подвргнуте нацистичке медијске харанге већ је немачка штампа досадна због једнообразног режимски диригованог писања. „Последица тога је, разуме се, да се новине читају све мање и мање и да су зборови (нацистички ВБ) све мање посећивани, иако су чланови радног фронта и других корпорација приморани да их посећују“ (Дан, 28.11.1935, *Проширене слободе у трећем Рајху*,5).

Последњи број „Дан“-а изашао је за време априлског рата 1941. године а одмах по уласку окупационих трупа у Нови Сад судбина листа је запечаћена. Окупатор је био упознат са демократским и антифашистичким усмерењем листа чија редакција није ни покушала да обнови рад а неки од новинара су током рата погубљени као родољуби и симпатизери покрета отпора³.

„Дан“ о међунационалним односима

Важно је нагласити да у ондашњем политичком и медијском дискурсу нису чинили мањину представници државног народа за који се сматрају Срби, Хрвати и Словенци. Лист који је покренут у циљу посматрања националних заједница у Војводини, сасвим логично, обимно и исцрпно је писао пре свега о политичком животу мањинских народа. У фокусу интересовања била је немачка национална заједница а посебно је под лупом новинара „Дан“-а био рад Културбунда и осталих немачких организација које су постепено нацификоване што није прошло без великих трвења и сукоба у самој немачкој националној заједници. Писала је редакција и о осталим мањинским народима као што је мађарска заједница али је немачка мањина због надолazeће нацистичке опасности и победе „Обновитеља“ у Културбунду углавном била средиште интересовања „Дан“-а. Рад мањинских политичких партија и удружења редакција помно анализира и извештава у посебној рубрици „Из мањинског живота“ која редовно излази али налазимо текстове углавном о неким важнијим политичким и друштвеним питањима и ван те рубрике.

³ Сигмунд Фишлер је крајем Другог светског рата убијен од стране окупатора у Панчеву због повезаности са покретом отпора.

Немачка мањина је посебно праћена и анализирана када су почели сукоби у Културбунду који су узроковани жељом пронациистичких „Обновитеља“ да преузму власт у тој организацији: „Заостреност између појединих група „Културбунда“ је тако велика да је довела до искључења чланова у масама. Досад је према обавештењу панчевачког „Фолксруфа“ (гласило „Обновитеља“ ВБ) из организације искључено преко 2000 чланова. Када се има у виду да укупан број чланова „Културбунда“ не достиже 16.000 онда се тек може објаснити велики јаз који постоји између појединих струја у „Културбунду“ а који је довео до искључења једне осмине укупног броја чланства“ (Дан, 22.12.1935.,3). Са веома бурне седнице Културбунда „Дан“ је ревносно извештавао па је тако том значајном догађају за немачку мањину посвећена читава страница (Дан, 24.12.1935.,5). Међунационални односи већинског „државног народа“ и представника немачке мањине са бујањем националсоцијалистичке пропаганде у Дунавској бановини почели су да се погоршавају. „Дан“ је донео наслов „Пангерманска провокација у Новом Саду“ (Дан, 16.11.1935.), али је доцније од стране немачке заједнице дошло до одговора тј. исправке да није било покушаја да се провокацијама погоршају ионако осетљиви међунационални односи (Дан, 13.12.1935.).

„Дан“ је не само доносио написе у специјализованом одељку о мањинама о стању у немачкој националној групи већ је преносио и писање младонемачког листа „Deutsche Presse“ који оцењује ситуацију у области међурелигијске толеранције: „Последњих месеци могу се приметити у нашим редовима, како између католика и протестаната влада скоро смртна мржња која је нарочито у Бачкој дошла до јаког изражаја. У полемици се употребљавају не баш најфинији изрази. У појединим општинама се сада много агитује. Не само да се људи једне вере раздражују против оних друге вере него постоји опасност да ће се појавити вођи који ће проповедати принцип да нашем народу није потребна религија“ (Дан, 22.05.1938,3).

Занимљиво је да у „Дан“-у излазе и текстови који погоршане међунационалне односе крајем тридесетих година прошлог века тумаче узурпацијом земље већинског народа од стране Немаца па се између осталог под насловом „Немци у Бачком Брестовцу имају 82 од сто земљишта у својим рукама“ пише: „Немци су били према нама голаћи који су овамо дошли са куферчетом на леђима. За земљорадњу нису били способни јер међу њима је било и ратних инвалида, којима посао није била земљорадња. И данас се та шака јада са новим насељеницима

раширила у толикој мери да је наше село изгубило свој некадашњи српски карактер да ми данас немамо у Бачком Брестовцу ни једне чисто српске улице“ (Дан, 14.05.1938.).

Немци су осећали последице мађарске асимилације а о томе је „Дан“ писао као о проблему које често истиче немачка мањинска штампа о чему се полемисхе у тексту „Поштујте матерњи језик“ (Дан, 23.05.1939,2).

Почетком четрдесетих година како је југословенска спољна политика све више прилазила Осовини писање „Дана“ под ударима цензуре и опште климе у друштву постало је умереније према војвођанским Немцима.

Мађарска мањина у Дунавској бановини била је многобројна а у „Дан“-у се посматра као заједница која је под великим утицајем званичне Будимпеште и у којој постоје елементи склони ревизионизму. Лист је помно пратио реперкусије мађарске државне политике као и стања у Мађарској, на међунационалне односе у Југосла-

вији. Тако се редакција јасно вредносно одређује према том проблему када у тексту: „И Тибор Екхард тражи успостављање хиљадугодишњих граница Мађарске!“ већ у наднаслову пише: „Сви мађарски политичари – шовинисти!“ (Дан, 23.05.1939,2). „Дан“ је анализирао међунационалне односе у мешовитим срединама па се у тексту „Мађари и Буњевци“ дотиче управо тај осетљив моменат који се актуелизује пред почетак Другог светског рата (Дан, 18.05.1939,3). Из пера искусног новинара Томе Искрулева објављиване су репортаже са сугестивним насловима: „У Сонти некада чисто шокачком месту данас су осим малог дела земље све трговине, занати и фабрике у несловенским рукама“ (Дан, 13.06.1939,4).

Треба нагласити да је било и текстова који афирмативно пишу о бризи за националне мањине па се под насловом „радиопредавања за југословенске Мађаре“ објављује прича о радијском програму који домаће станице емитују на мађарском језику (Дан, 23.06.1939,2). Лист је писао о проблемима који настају у мултиетничким срединама због изборних борби и трвења у Мађарској која је све ближа Трећем рајху. Спољна политика северног суседа све више је обележавана као увод у прекограничне аспирације а мађарска мањина понекада је посматрана као средство те политике.

Словачка национална мањина у анализираним новинама посматрана је као „братска“ и савезничка, словенска народна скупина која има неподељене симпатије „државног народа“. У време борбе око Судетске области са нацистичком Немачком, Чехословачка је као земља Мале антанте свесрдно подржавана од стране редакције „Дана“. Истиче се словенска узајамност и пријатељство а међунационални односи „државног народа“ и словачке мањине представљају се у најбољем светлу што се види из текста „Манифестације југословенско-словачке солидарности“ у ком се пише: „Како „Народна Једнота“ јавља ових дана је дошло до одушевљених манифестација српско-словачког и југословенско-словачког братства у Бачком Петровцу и то поводом доласка студената и студенткиња литературе Београдског универзитета који су стигли у културни центар југословенских Словака предвођени од г.др. Драгољуба Павловића професора Универзитета и његовог асистента г. Ђоке Живковића“ (Дан, 09.05.1939,3). „Дан“ је често истицао важност међудржавне савезничке узајамности и међусобне подршке коју треба да пружају земље Мале антанте посебно у антифашистичкој борби па у складу са тим можемо закључити да је веома повољно писано о словачкој мањини у Краљевини Југославији о чему сведочи и наслов: „Југословенски Словаци изјаснили су се одлучно за сарадњу са Чесима“ (Дан, 09.05.1939,3).

Можемо истаћи да је „Дан“ писао и о другим мањинама али у знатно мањој мери него о Немцима и Мађарима па се сразмерно ретко срећу вести о Јеврејима или Румунима. (нпр. Дан, „Изабрана је нова управа јеврејске црквене општине у Петровграду“, 11.05.1939,3). Доносе се углавном неутралне вести и извештаји а о Румунима се углавном пише коректно и са дозом симпатије, због родбинских веза две владајуће династије и савезништва у Првом светском рату.

Закључак

„Дан“ је био једини лист који је излазио на подручју данашње Војводине у веома осетљивом и турбулентном историјском преиоду са краја тридесетих и по-

четка четрдесетих година прошлог века. У том временском оквиру дошло је до сложених друштвених померања која су проузрокована бујањем националсоцијализма али и наговештајем ратних разарања које ће доћи као последица агресивне политике фашистичких режима. У том историјском тренутку редакција „Дан“-а је писала о сложеним међунационалним односима а посебан акценат стављен је на немачку односно у мањој мери мађарску националну заједницу. Новинари „Дан“-а су када пишу о међунационалним односима износили и позитивне примере информисања на мањинским језицима као што је текст о радијској емисији на мађарском језику. Оно што је занимљиво из наше визуре а налазимо у „Дан“-у јесте и често преузимање текстова из мањинских медија што се у савременим штампаним медијима веома ретко ради. Редакција „Дан“-а када пише о међунационалним односима имала је толико журналистичког сензибилитета да преноси информације из мањинске штампе иако јој није страна ни полемика са појединим мањинским листовима.

Сви наведени елементи указују да је дневни информативни лист „Дан“ као једини медиј те врсте који је имао матичну редакцију на подручју некадашање Дунавске бановине, редовно и систематски обавештавао своје конзументе информација о мањинским питањима. Због тога је велики значај дневног листа „Дан“ као историјског али и медијски веома богатог извора за изучавање проблема међунационалних односа у Војводини, сагледаваног са генетичког аспекта. Разумевајући подручје на коме излази „Дан“ је на линији продемократских стремљења и доследне антифашистичке орјентације покушавао да на медијски разумљив начин представи мањински живот као и питања која су у међунационалном дијалогу у том временском оквиру била актуелна.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Bešlin, Branko (2001). *Vesnik tragedije, Nemačka štampa u Vojvodini (1933 – 1941)*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Platoneum – Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića.
- Biber, Dušan (1966). *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933 – 1941*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Janjetović, Zoran (2005). *Deca careva pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918 – 1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Mirnić, Josip (1974). *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine.
- Дан, дневни лист 1935-1941.
- Милитар, Трива (1940 а). *Штампарство у Војводини, историографски преглед*. Нови Сад.
- Милитар, Трива (1940). *Штампа у Војводини, преглед историјске грађе*. Нови Сад.
- Попов, Душан (1983). *Српска штампа у Војводини 1918 – 1941*. Нови Сад: Матица српска.

Vladimir Barović

INTERETHNIC RELATIONS IN VOJVODINA IN 1930S AND EARLY 1940S
IN THE ARTICLES OF THE „DAN“, AN INTERWAR DAILY NEWSPAPER
Summary

The aim of this paper is to present the media discourse and overall position of the minority media in Vojvodina between the world wars. The role of the „Dan“, the only daily newspaper edited during the interwar period, has been considered from the media aspect. The content of the articles on minorities has been analyzed. The language patterns, style and media discourse reflecting the editorial attitude towards minority groups have also been analyzed as well as the social and political contexts influencing the content of the articles. The author reviews the overall attitude of the newspaper towards the question of interethnic relations.

Jelena Kleut
 Univerzitet u Novom Sadu
 Filozofski fakultet
kleut@neobee.net

UDK: 316.773

IZVEŠTAVANJE ŠTAMPE U SRBIJI O „EVROVIZIJI“

Apstrakt: Muzičko takmičenje „Evrovizija“ zaokupilo je pažnju istraživača posle uključivanja postkomunističkih zemalja i povratka država nastalih raspadom Jugoslavije. Ova pažnja posebno je usmerena ka pitanjima kulturnog identiteta – evropskog, regionalnih i nacionalnih. Pobedom Marije Šerifović u Helsinkiju 2007. godine, Radio-televizija Srbije, kao nacionalni predstavnik u Evropskoj radiodifuznoj uniji, dobija zadatak da organizuje „Evroviziju“ u Beogradu 2008. godine.

U radu se analizira izveštavanje srpskih štampanih medija (*Politika*, *Večerenje novosti*, *Press* i *Kurir*) o „Evroviziji“ koja je organizovana u Beogradu od 23. do 25. maja 2008. godine. Preko četiri stotine tekstova objavljenih u periodu od 12. maja do 28. maja 2008. godine u dnevnim novinama sa najvećim tiražima pokazuje da je „Evrovizija“ bila visoko na medijskom dnevnom redu. Cilj rada jeste da se ustanove dominantni obrasci medijskog predstavljanja, kojima se pristupa putem koncepta okvira.

Ključne reči: *uokvirivanje, predstave, identitet, Evrovizija*

Muzičko takmičenje za najbolju pesmu Evrope, prvi put održano 1956. godine, predstavlja jedan od retkih događaja kada se stvori pan-evropska gledalačka publika. Po brojnosti, publika nadmašuje i neka evropska sportska takmičenja, a podaci pokazuju da broj telefonskih glasova koji određuju pobjednika zasenjuje izlaznost na izborima za predstavnike tela Evropske unije. Iako nepostojanje istovetne metodologije merenja gledanosti u svim zemaljama u kojima se prenosi „Evrovizija“ otvara mogućnost kritike brojeva, smatra se da je proteklih godina „Evroviziju“ posmatralo u proseku 125 miliona ljudi širom sveta.

Od samih početaka evrovizijsko takmičenje bilo je isprepletano sa društvenom stvarnošću zemalja učesnica i predstavljalo je tačku prelamanja politike, jezika, tradicije i istorije kulturno raznolike Evrope. Najveće proširenje „Evrovizije“ dogodilo se krajem XX veka kada su se postkomunističke zemlje masovno pridružile evrovizijskoj industriji pesme. Pomeranje ka istoku evropskog kontinenta donelo je nova prateća pitanja: Koja su nacionalna, a koja evropska kulturna obeležja? Da li je zajednička, ponekad i krvava, istorija predložak za evrovizijska neprijateljstva ili je popularna kultura (p)ostala jedan od retkih mostova koji spajaju nekada zaraćene susede? Da li postkomunistička Evropa, rasecpkana u mnoštvo država, nastupa nasuprot „staroj Evropi“ ili donosi (etno)autentičnost među amerikanizovane nastupe sa zapada? Bira li se muzička ikona Evrope ili je takmičenje zapravo popis dijaspora sa istoka i juga?

Tokom hladnog rata Jugoslavija je bila jedina zemlja istočne Evrope koja je učestvovala u takmičenju. Posle ratova u bivšoj Jugoslaviji i perioda izolacije od svih, pa i muzičkih tokova, Srbija i Crna Gora, a potom i samostalna Srbija, vraćaju se „Evroviziji“. Pitanje nacionalnog predstavnika ili predstavnice neprestano je bilo predmet žučnih političkih sporenja između republika SFRJ, a potom i između Srbije i Crne Gore. Posle uspešnog povratničkog nastupa 2004. godine, kada je pesma „Lane moje“ zauzela drugo mesto, evrovizijski sukob između Srbije i Crne Gore doveo je do toga da zemlja 2006. godine ostane bez predstavnika. U Helsinkiju 2007. godine, „prvi nastup samostalne Srbije“, kako je u medijima često naglašavano, donosi pobedu Marije Šerifović i dovodi „Evroviziju“ u Beograd. Kao nacionalni predstavnik u Evropskoj radio-difuznoj uniji, Radio-televiziju Srbije zadužena je za organizaciju takmičenja u Beogradu.

Takmičenje za Pesmu Evrope u Beogradu organizovano je 23., 24. i 25. maja 2008. godine. Po prvi put u istoriji takmičenja organizovane su dve polufinalne i jedno finalno veče. U Beogradu su boravile 43 delegacije, a televizijski prenos finalne večeri posmatralo je preko tri miliona ljudi u Srbiji

Medijsko uokvirivanje

Istraživanje je urađeno sa ciljem da se ustanove dominantni obrasci medijskog predstavljanja „Evrovizije“ održane u Beogradu u maju 2008. godine. Uzorak čine tekstovi objavljeni u dnevnim listovima sa nacionalnom pokrivenošću – *Politika*, *Večernje novosti*, *Blic*, *Press* i *Kurir*. Prema tiražima, odabrani listovi predstavljaju najuticajnije štampane medije u Srbiji. Prema svojim karakteristikama, odabrane dnevne novine mogu se odrediti kao ozbiljna dnevno-politička štampa (*Politika*), tabloidi (*Press* i *Kurir*) i polutabloidi (*Blic* i *Večernje novosti*). Istraživanjem su obuhvaćena izdanja od 12. do 28. maja 2008. godine. Izveštavanje o „Evroviziji“ i pratećim dešavanjima analizirano je putem koncepta okvira.

Koncept okvira ušao je u medijska istraživanja pod uticajem Ervina Goffmana i njegovog dela *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience* (Goffman 1974). Ovaj inicijalni impuls iz oblasti interpretativne sociologije ubrzo je dopunjen i saznanjima iz kognitivne lingvistike. Iako je reč o „ezoteričnom istraživačkom konceptu“ (Entman 2007), ili možda baš zbog toga, koncept okvira postao je most između američke tradicije istraživanja kratkoročnih i srednjeročnih medijskih efekata i evropskih kritičkih studija, uglavnom orijentisanih ka analizi medijskih poruka i njihovog dugoročnog dejstva. Plodnost koncepta okvira može se objasniti njegovim dvostrukim određenjem. Sa jedne strane, reč je o okviru-ramu koji je sastavni deo slike, to jest situacije, događaja, poruke. Kao takav, ram-okvir funkcioniše na „metakomunikativnom nivou“ i upravlja tumačenjem. Sa druge strane, okvir je šema koja strukturira iskustvo, susret sa nekom situacijom, događajem, porukom. Ovako definisan, okvir je mentalna kategorija koja omogućava prepoznavanje, klasifikovanje i vrednovanje neke situacije, događaja i ponašanje aktera u odnosu na njih.

Okviri koje mediji postavljaju čine karakteristike medijskih poruka i, intencionalan ili neintencionalan, pokušaj da se nametne određeno viđenje događaja ili određena definicija situacije. Sa stanovišta medijske proizvodnje važno je uočiti da neki medijski okviri potiču iz tradicionalnih pretpostavki o tretmanu vesti, iz organizacionih i tehničkih karakteristika izveštavanja (koji nisu ideološki neutralni), a sve ove prakse užljebljene su u unutrašnje strukture institucionalne moći i odlučivanja (Gitlin, 2003: 29).

U analizi okvira podjednako se primenjuju induktivni i deduktivni pristup (Semetko i Valkenburg 2000, Kleut 2008). Pri deduktivnom pristupu okviru se unapred definišu, a potom se u skladu sa postavljenim analitičkim kriterijuma otkrivaju u tekstu. Induktivni pristup, koji je primenjen u ovom radu, podrazumeva analizu novinskih i drugih tekstova sa ciljem otkrivanja spektra mogućih okvira, odnosno načina na koje se određene teme predstavljaju. Za razliku od prvog pristupa koji je pretežno kvantitativan, drugi pristup je uglavnom kvalitativan. Kod oba pristupa prisutan je problem operacionalizacije okvira kao tekstualno-kognitivne kategorije. Okviri nisu isto što i leksičko-semantičke i sintaktičke odlike teksta, već „paketi organizovanog konvencionalnog znanja...“, koji su „važne determinante inferencije koja je neophodna da bi se razumela svaka reč, rečenica ili niz rečenica“ (Van Dijk 1983: 30). Očita je, međutim, potreba da se analiza okvira pomogne tehnikama analize diskursa i da se ustanove čvršće veze između dva tipa analize. Za razliku od autora koji okvirima pristupaju iz ugla kognitivne lingvistike i koji nastoje da stvore ovaj most, autori medijskih istraživanja retko se bave ovim problemom (Semetko, Valkenburg 2000; Vreese, Boomgaarden 2006; Schuck, Vreese 2006). Oslanjajući se na uput Umberta Eka da se okvir posmatra kao mreža interpretanata unutar „semiotičke enciklopedije“ (Eco 1976; Eco 1979) u radu su dominantni okviri medijskog predstavljanja identifikovani putem leksičkih izbora. Kako Van Dijk smatra, „(I)ako se leksikalizacija obično posmatra kao fenomen površinske strukture upotrebe jezika, ona je zapravo na pola puta između površinske strukture i implicitnih semantičkih značenjskih struktura“ (Van Dijk 1983: 32).

Štampa o „Evroviziji“

Sudeći po broju objavljenih tekstova, dnevni listovi u Srbiji postavili su evrovizijsko takmičenje visoko na medijskom dnevnom redu. U periodu od 16 dana u listu *Politika* objavljeno je 87 tekstova, u *Kuriru* 49 tekstova, *Večernje novosti* objavile su 106 tekstova, *Blic* 101 tekst a u listu *Press* našlo se 79 tekstova. Navedene apsolutne brojeve treba posmatrati u kontekstu obima navedenih dnevnih listova. Tako posmatrano, *Kurir* i *Politika* posvetili su „Evroviziji“ nešto manje pažnje nego ostali mediji. Opšte je uredničko opredeljenje bilo da se takmičenju posveti jedna (*Politika*) ili dve strane (*Večernje novosti*, *Blic* i *Press*). Jedino u *Kuriru* nije postojala stalna evrovizijska rubrika, dok su se u drugim listovima evrovizijske rubrike u jeku takmičenja širile na dve ili tri strane, a tekstovi o „Evroviziji“ pojavljivali su se u drugim standardnim rubrikama (gradskoj hronici, pregledu televizijskog programa isl.).

„Evrovizija“ i svi prateći događaji predstavljeni su putem pet osnovnih okvira:

1. EVROVIZIJA KAO SPEKTAKL,
2. EVROVIZIJA KAO SUSRET KULTURA,
3. EVROVIZIJA KAO SRBIJA U EVROPI (EVROPSKOJ UNIJI),
4. EVROVIZIJA KAO TURISTIČKI DOGAĐAJ,
5. EVROVIZIJA KAO SPORTSKI DOGAĐAJ.

Medijsko uokvirivanje „Evrovizije“ kao spektakla najfrekventnije je u svim analiziranim medijima. U dnevnim listovima *Večernje novosti* i *Blic* ovaj okvir prisutan je u više od trećine objavljenih tekstova, dok se u *Pressu* pojavljuje u polovini tekstova. Kako Fisk na-

vodi, „(S)pektakularnost podrazumeva preuveličavanje posmatračkog zadovoljstva. Njime se naglašava vidljivo, uvećava i ističe površinski izgled, i negira značenje ili dubina“ (Fisk 2001: 99). Osnovna strategija „spektakularizacije“ počiva na uneobičavanju svakodnevnog, uglavnom putem fetišizacije i predstavljanjem obilja i prekomernosti, insistiranjem na formi, a ne na sadržini i na oštroj liniji razdvajanja između onih koji gledaju i onih koji su gledani, čime se evrovizijskim zvezdama dodeljuje status heroja savremenog društva. U medijskoj sferi pojam spektakularizacije blizak je pojmu tabloidizacije koja uključuje senzacionalizam, pretvaranje javnog u privatno i privatnog u javno, skandal i erotizaciju.

U medijskom diskursu izveštavanja o „Evroviziji“ spektakl takmičarskih večeri najavljuje se učestalim i naglašenim izveštavanjem o evrovizijskim lepticama (princip erotizacije), detaljnom deskripcijom scene i scenskog nastupa pojedinih učesnika (forma, princip fetišizacije), zanimljivostima u vezi sa učesnicima i njihovim nastupom (princip skandala i princip fetišizacije) i preuveličavanjem uz prisustvo kvalifikatora, često u formi cifara. Iako je za gledaoce „Evrovizije“ u beogradskoj Areni i muzika deo spektakla, ona u novinskim izveštajima dobija skromnu pažnju. Pošto je reč o muzičkom takmičenju, ovaj rezultat možemo da interpretiramo kao princip naglašavanja forme (scena i scenski nastup) na uštrb suštine (muzika).

Drugi važan i veoma frekventan okvir jeste okvir EVROVIZIJA KAO SUSRET KULTURA. Ovaj okvir prisutan je u jednoj trećini tekstova objavljenih u *Večernjim novostima*, u trećini tekstova u *Blicu* i *Kuriru*, u 14 tekstova u *Politici* i tek u 8 u dnevnom listu *Press*. Sadržaj ovog okvira čine odgovori na dva pitanja: (1) kako su nas videli drugi i (2) kako smo mi videli druge. Tek periferno pojavljuju se i tekstovi u kojima „susret kultura“ nije razdvojen oštrim linijama između „nas“ i „njih“ i u kojima se mogu pronaći akteri „ujedinjeni u različitosti“, što je jedan od najzvučnijih slogana Evropske unije.

Osnovni princip okvira „susret kultura“ jeste princip stereotipizacije. Stereotipizacijom, kao vidom označavajuće prakse, različitosti se svode na nekoliko relativno jasnih kategorija, koje se esencijalizuju i naturalizuju (Hall u Hall 2007: 258). Tipično, stereotipizaciju čini podela na „nas“ i „njih“, simbolično postavljanje granica između normalnog i prihvatljivog i onog što to nije. U krajnjoj instanci neprihvatljivo biva predstavljeno kao devijantno i društveno opasno. Strategija stereotipizacije u novinskim tekstovima o „Evroviziji“ ne odgovara klasičnoj definiciji, utoliko što su stereotipi o drugima pretežno pozitivni, dok dublji značenjski nivoi stereotipa o „nama“ imaju i neke negativne atribucije. Kroz vizuru učesnika takmičenje, Srbi su predstavljeni kao gostoprимljivi, dobri domaćini, kao neposredni i topli (videti primer 1 i 2), kao ljudi koji znaju dobro da se zabavljaju u kafanama i noćnim klubovima. Srbija je predstavljena kao zemlja dinamične prestonice, pri čemu su kafane opet u centru medijske pažnje, kao zemlja lepih ljudi i obilate, uglavnom mesnate, trepeze (videti primer 3).

- (1) *Ljudi u Švajcarskoj su drugačiji. Osetite da između njih i vas postoji jedan neprobojan zid, ovde nije tako i to se oseti prilikom prvog kontakta sa ljudima.* („Paolo na Tvrdavi, Ani šetala Knezom“, *Press*, 17. maj 2008, str. 26).
- (2) *Kako sam kročio na aerodrom osetio sam ogromno gostoprимstvo – kaže Torsten – Ljudi su ovde nekako otvorenog srca. Iako ne znaju engleski i nemački, oni mi rukama objasne kuda da idem.* („Evrovizija u krvi“, *Večernje novosti*, 19. maj 2008, str. 12).

- (3) *Predstavnici Španije bili su fascinirani domaćom kuhinjom i našim roštiljem, pa se od njih nije mogla dobiti nikakva izjava jer su im usta tokom cele žurke bila puna.* („Domaćinska dobrodošlica“, *Kurir*, 20. maj 2008, str. 12–13).

Navedene predstave mogu se interpretirati kao predstave koje drugi imaju o Srbiji i njenim stanovnicima. Međutim, time bi bio zanemaren aktivni rad novinara koji se sastoji u pukom prenosu isečaka stvarnosti, već i u odabiru izvora i pitanja, a zatim i u njihovom uobličavanju u formu novinskog teksta. Očito je da novinski izveštaji ne predstavljaju „ogledalo stvarnosti“, a u slučaju ovog okvira, novinski tekstovi pre otkrivaju odraz u ogledalu. Zato bi, imajući u vidu saznanja iz sociologije proizvodnje vesti, sve predstave koje pripadaju okviru „susret kultura“ trebalo interpretirati kao samopercepciju.

Predstavljanje „Evrovizije“ u kontekstu nastojanja Srbije da postane deo Evropske unije javlja se u tek 13 tekstova. Uprkos labavo definisanim evrovizijskim granicama kojima su obuhvaćene i zemlje koje nemaju pretenziju na članstvo u Evropskoj uniji, „Evrovizija“ se često posmatra kao simbol ujedinjene Evrope. Ovakvo viđenje takmičenja najprisutnije je u upravo u zemljama poput Srbije, onima u kojima su evropske integracije primarno političko opredeljenje za koje se mobilisu svi društveni resursi. Učešće, a posebno organizovanje evrovizijskog takmičenja na unutrašnjem planu predstavlja potvrdu pripadnosti Evropi, dok na spoljnopolitičkom pruža priliku za kreiranje, često i popravljavanje, sopstvene slike u Evropi. Upravo takva praksa uočena je u Estoniji, Ukrajini i Hrvatskoj (Baker 2008; Jordan 2008), kao i ranijih godina u Srbiji (Bikić 2008). Postavlja se pitanje zašto je uokvirivanje Evrovizije kao Srbije u Evropi izostalo, posebno kada se ima u vidu sveprisutnost ovog okvira u drugim medijskim tekstovima. Odgovor se može potražiti u nešto lokalnijem društvenom kontekstu u kom se organizuje beogradska „Evrovizija“, koja se održava uporedo sa pregovorima o vlasti posle tek završenih parlamentarnih, pokrajinskih i lokalnih izbora. Očita je namera da se „Evrovizija“ u potpunosti depolitizuje i izmesti iz tada aktuelne dnevno-političke diskusije evropejaca i antievropejaca.

Različiti načini uokvirivanja jednog događaja uglavnom predstavljaju konkurentne verzije „osmišljavanja sveta“ (Fillmore prema Evans i Green 2006: 229) iz kojih sledi različito vrednovanje situacije i različito delovanje. Kod izveštavanja o evrovizijskom takmičenju koje je održano u Beogradu potrebno je primetiti da su dva najfrekventnija okvira, EVROVIZIJA KAO SPEKTAKL i EVROVIZIJA KAO SUSRET KULTURA, kompatibilni i da su često prisutni u pojedinačnom novinskom tekstu. Amalgam ova dva okvira donosi metaokvir EVROVIZIJA KAO RITUAL. Periodičnost takmičenja i standardizovana formalna struktura govore u prilog uspostavljanja ovog šireg okvira, dok prisustvo principa spektakularizacije evrovizijski ritual svrstava u grupu ludičkih rituala.

Imajući u vidu integrativnu funkciju rituala, postavlja se pitanje u kom smeru ide evrovizijska integracija. U zvaničnim promotivnim materijalima i u izjavama zvaničnih predstavnika organizatora, „Evrovizija“ se predstavlja kao evropski ritual u čijem središtu je evropski kulturni identitet koji nastaje prožimanjem raznolikih nacionalnih kulturnih praksi. Međutim, evrovizijski susret ujedno nudi platformu da se pronalaze i/ili potvrđuju nacionalne osobenosti. Analiza dominantnih okvira predstavljanja u domaćoj štampi pokazuje da je 2008. godine „Evrovizija“ poslužila medijskom promovisanju nacionalnog identiteta, na uštrb evropskog, govoreći u prilog tezi o malom kapacitetu takmičenja da posluži kao simbol evropskog ujedinjavanja.

LITERATURA

- D'Angelo, P. (2002). „News Framing as a Multiparadigmatic Research Program: A Response to Entman“. *Journal of Communication*. December 2002: 870–888.
- Baker, Catherine (2008). Dancing at the gates of Europe: statehood, boundaries, and Croatian participation in the Eurovision Song Contest. Paper presented at the Conference Singing Europe: Spectacle and Politics in the Eurovision Song Contest. Volos, Greece, 29 February - 2 March 2008.
- Bikić, Sonja (2008). „Evrovizija. Pesmom do Evrope?“ *CM: Časopis za upravljanje komuniciranjem*. 3(6): 83–99.
- Eco, Umberto (1976). *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Eco, Umberto (1979). *The Role of the Reader*. Bloomington: Indiana University Press.
- Entman, M. R. (2007). „Framing Bias: Media in the Distribution of Power“. *Journal of Communication*. 57: 163–173.
- Evans, Vyvyan i Green, Melany (2006). *Cognitive Linguistics: an Introduction*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates. Posećeno 30.10.2006. URL: <http://books.google.com/books?id=vrafVIXvFmcC&printsec=copyright&dq=frames+linguistics>
- Fisk, Džon (2001). *Popularna kultura*. Beograd: Clío.
- Gitlin, Todd (1980). *The Whole World is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left*. Berkley: University of California Press.
- Goffman, Erving (1974). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press.
- Le Guern, Philippe (2000). „From National Pride to Global Kitsch: the Eurovision Song Contest“. *Web Journal of French Media Studies*, 3 (1). Posećeno 30.09.2009. URL: <http://wjfms.ncl.ac.uk/leguWJ.htm>
- Hall, Stuart (2007). „The Spectacle of the ‘Other’“, in *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, ed. Stuart Hall (London: Sage): 223–290.
- Jordan, Paul (2008). Singing their way into Europe? Estonia and Ukraine. Paper presented at the Conference Singing Europe: Spectacle and Politics in the Eurovision Song Contest. Volos, Greece, 29 February - 2 March 2008.
- Клеут, Јелена (2008). Медијски оквири и уоквиривање: Проширење Европске уније у штампи у Србији. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. XXXI-II-1: 271–280.
- Reese, S. D. (2007). „The Framing Project: A Bridging Model for Media Research Revisited“. *Journal of Communication*. 57: 148–154.
- Semetko, H. A. & Valkenburg, M. P. (2000). „Framing European Politics: A Content Analysis of Press and Television News“. *Journal of Communication*. Spring 2000: 93–109.
- Scheufele, D. A. (1999). „Framing as a Theory of Media Effects“. *Journal of Communication*. Winter 1999: 103–122.
- Scheufele, D. A. & Tewksbury, D. (2007). „Framing, Agenda Setting, and Priming: The Evolution of Three Media Effects Models“. *Journal of Communication*. 57: 9–20.
- Van Dijk, Teun (1983). „Discourse Analysis: Its Development and Application to the Structure of News“. *Journal of Communication*, Spring 1983: 22–43.

- Dijk, Van Teun (1977) *Text and context: explorations in the semantics and pragmatics of discourse*, London and New York: Longman.
- Vreese, C. H. de & Boomgaarden, G. H. (2006). „Media Effects on Public Opinion about the Enlargement of the European Union“. *Journal of Common Market Studies*, 44 (2): 419–436.
- Schuck, A. R. T. & Vreese, H. C. (2006). „Between Risk and Opportunity: News Framing and its Effects on Public Support for EU Enlargement“. *European Journal of Communication*. 21(5): 5–32.

Jelena Kleut

PRESS REPORTING ABOUT THE EUROVISION SONG CONTEST Summary

As the post-communist countries joined the competition and the ex-Yugoslav countries returned, the Eurovision Song Contest has started to provoke an increased research attention. This attention is specifically directed towards the questions of cultural identity – European, regional and national. After Marija Serifović won the Contest in Helsinki in 2007, the public broadcaster RTS, as a member of the European Broadcasting Union, is given the task to organise the Eurovision in 2008, in Belgrade.

Reporting of Serbian print media (*Politika*, *Večerenje novosti*, *Press* i *Kurir*) about the Eurovision Song Contest held in Belgrade, from 23rd to 25th May, is being analysed in the paper. Over four hundred texts published between 12th and 28th May 2008, in the daily newspapers with highest circulation demonstrate that the Eurovision was set high on media agenda. The aim of the paper was to establish the dominant patterns of media representation through the concept of frames and media framing theory.

Textual analysis shows that the Eurovision Song Contest was presented through five basic frames: as spectacle, as encounter of cultures, as Serbia in Europe, as touristic event and as sports event. The most frequent frames are the ones of the spectacle and encounter of cultures. Unexpectedly, framing of the competition in the context of country's EU integration is hardly present. In conclusion, a metaframe – Eurovision as ritual – that includes two most frequent frames is being suggested.

Rad je nastao u okviru projekta „Mesto i značaj medijskih studija za međuregionalnu saradnju“, koji finansira Pokrajinski sekretarijat za nauku i tehnološki razvoj

Daniela Matić
Sveučilište u Splitu
Fakultet elektrotehnike, strojarstva i brodogradnje
daniela.matic@fesb.hr

UDK: 070(497.5)

ODNOS PREMA STARIJIM OSOBAMA U HRVATSKIM TISKANIM MEDIJIMA

Apstrakt: U ovome radu bavimo se ulogom medijskoga diskursa, kao oblika javne komunikacije, u stvaranju javnog mišljenja o starijim osobama. Složen odnos jezika i društva proučava se u okviru kritičke diskurzivne analize čiji pristup omogućava analizu društvene nejednakosti izražene jezikom, ali koja se i odražava u jeziku. Proučili smo jezične izraze koji sadrže stereotipe o starijim ljudima i koji su često vezani uz pitanja brige, nemoći i ranjivosti, a odnose se na starije ljude spomenute u člancima u tri hrvatska dnevna lista tijekom triju različitih perioda koja su obilježile različite društvene, političke, ekonomske i kulturne okolnosti: ožujak/travanj 1997/98., ožujak 2002. i ožujak 2007. Cilj je istraživanja pokazati kako su stariji ljudi predstavljeni u tisku i može li se diskurs obrađenih članaka smatrati diskriminacijskim.

Ključne riječi: *ageism, starije osobe, tiskani mediji, kritička diskurzivna analiza*

UVOD

Starenje je normalan prirodan proces, ali ima određene biološke, psihološke i društvene implikacije (Mautner 2007:52). Starost je društvena konstrukcija određena administrativnim potezom, ponajprije u razvijenim zapadnim zemljama, kojim se strukturira društvo prema dobi, pa se tako osobe dodjeljuju različitim institucijama na brigu u različitim vremenskim periodima kroz sustav obrazovanja, zdravstva ili skrbi (Hagestad i Uhlenberg 2005:344). Odnos modernih društava prema starenju bitno se promijenio u odnosu na tradicionalna predindustrijska društva gdje su stariji ljudi bili izvor znanja i iskustava bitnih za preživljavanje. U modernim društvima brzi razvoj znanosti i tehnologije čini da prikupljeno znanje brzo biva neupotrebljivo, pa se stariji ljudi više ne doživljavaju kao oni koji znaju mnogo i mogu pomoći. S druge strane, broj se starijih ljudi i u razvijenim zemljama i zemljama u razvoju povećava zahvaljujući boljim higijenskim uvjetima i medicinskoj brizi, boljoj prehrani i manjoj smrtnosti djece.

Hrvatska je, kao i mnoga druga evropska društva, doživjela znatne promjene od Drugog svjetskog rata do danas. Tradicionalno patrijarhalno društvo s ruralnim stanovništvom polako prelazi u moderno društvo s urbanim stanovništvom. U Hrvatskoj 1910. godine broj starijih od 65 godina iznosio je 5,6% da bi 2004. godine narastao na 16,64% s tendencijom daljnjega rasta, a starije žene predstavljaju 19,7% stanovništva (Murgić et al. 2009:701). Očekuje se da će do 2050. broj starijih osoba premašiti broj mladih.

Unatoč navedenome, u modernim se društvima mogu uočiti predrasude i diskriminacijski odnos prema starijim osobama koji vjerojatno proizlaze iz nelagode i straha ljudi pred neminovnom činjenicom starenja i svime što ono donosi te konačne smrti¹. Takvi se strahovi nastoje suzbiti i veličanjem mladosti naročito u marketinškom oglašavanju usmjerenom na mladu populaciju kao najpoželjniju skupinu potrošača. Ni razni mediji nisu imuni na takav selektivan pristup, pa televizija i tisak te filmska industrija i industrija zabave prednost daju mladim osobama koje utjelovljuju ljepotu i zdravlje, dok se starije osobe vrlo često prikazuju u kontekstu bolesti, starenja i nemoći. Stavovi u medijima, bilo pozitivni ili negativni, prema privilegiranim ili deprivilegiranim grupacijama društva mogu se ukorijeniti među primateljima poruka, bez obzira vjeruju li informacijama koje mediji plasiraju ili ne.

TEORIJSKI OKVIR

U anglosaksonskoj se literaturi uvriježio izraz *ageism* koji je prvi put upotrijebio Robert N. Butler još 1969. godine za opis sistematskog stvaranje stereotipa i diskriminiranja ljudi zbog njihove starosti. Tri su aspekta odnosa prema starijim osobama prema Butleru (1980:8): predrasude prema starijim osobama, starosti i starenju, što uključuje i odnos i stavove starijih osoba prema navedenome; diskriminacija starijih osoba koja se najčešće očituje u nezapošljavanju ili otpuštanju starijih osoba, ali i u drugim načinima isključivanja starijih osoba iz aktivnoga života; društvena praksa ili praksa institucija koje svjesno ili nesvjesno potiču ili podržavaju negativne stereotipe o starijim osobama.

Ageism, prema Palmoreu (2005:331) u sebi uključuje i diskriminaciju i predrasude i postoji u svim dobnim grupama, no najizraženiji je prema starijim osobama koje najčešće pripadaju nekoj od deprivilegiranih grupacija zbog smanjenja ekonomske i financijske moći nakon umirovljenja ili zbog zdravstvenih problema. Palmore (2005:301) navodi devet stereotipa koji su izraz negativnih predrasuda prema starijima: bolest, nemoć, ružnoća, mentalno propadanje, mentalna oboljenja, beskorisnost, izolacija, siromaštvo i depresija².

Ageism je posljedica i sve češćeg fizičkog odvajanja starijih osoba od radno sposobnog stanovništva (Perišin i Kufrin 2009:32), čime se ujedno povećava nerazumijevanje problema objiju strana. Hagestad i Uhlenberg smatraju (2005:344) da segregacija po dobnoj osnovi i *ageism* su usko povezani i označavaju oštru podjelu između „nas“ i „njih“. Pojam *ageism* u hrvatskome zakonodavstvu ne postoji iako se o ovoj pojavi povremeno govori u raznim institucijama i medijima (Perišin i Kufrin 2009:48).

Jezik ageism-a

Jezične su pojave društvene utoliko što kad govornici koriste jezik na bilo koji način, on biva određen društvenim faktorima i ima društveni učinak. Društvene su pojave ujedno i jezične jer jezična djelatnost koja se odvija u društvenom okruženju nije samo izraz nego i dio društvenih procesa i praksi (Fairclough 2001²:19).

¹ Coupland (2001:186) za takve strahove nalazi termin *gerontofobija*.

² Pored ovih stereotipa pronašao je i određeni broj pozitivnih stereotipa koji se vežu uz starije osobe, kao što su ljubaznost, mudrost, pouzdanost, bogatstvo, politička moć, sloboda, vječna mladost i sreća.

Coupland (2001:197) smatra da se *ageism* može promatrati kao ideološki društveni konstrukt, odnosno sklop stereotipa i diskursa koji podržavaju marginalizaciju starijih osoba u društvu koje te stereotipe smatra karakterističnima za sve starije osobe. Ideologije su inače vezane uz jezik, koji je uobičajeni način iskazivanja društvenog ponašanja i u kojemu se najčešće oslanjamo na neke pretpostavke koje prihvatimo kao prirodne, kao nešto što se podrazumijeva ako se ponove ili ako na njih nađemo dovoljan broj puta (Fairclough 2001²:2). Ideologijom se stvara slaganje sa stanjem stvari. No, ono što ljudska bića stvore mogu i promijeniti, tako da trenutni odnosi nisu jednom zadani i nepromjenjivi.

Ako je *ageism* ideološka pojava, to znači da se on ne javlja samo na razini osobnih stavova i predrasuda već i na institucionalnoj razini (obrazovnoj, medijskoj, mirovinskoj, zdravstvenoj) i kroz pripadajuće diskurse kojima se iskazuje moć i uspostavlja kontrola nad određenim društvenim grupacijama. Često neka uobičajena praksa koja se čini zdravorazumska potječe od grupacije ili klase koja je tu praksu i udomaćila, koja dominira društvom i održava nejednake odnose moći. Upravo moć da se neka praksa predstavlja kao općeprihvaćena i prirodna često se očituje u diskursu. Odnosi moći nisu samo međuklasni odnosi već i između etničkih grupa, spolova i različitih dobnih grupa koji se očituju na razne neverbalne i verbalne načine.

Jezik je jedno od najznačajnijih sredstava kojima se vrijednosni stavovi, stereotipi i predrasude prema starijim osobama, eksplicitno ili implicitno, izražavaju i prenose kroz društvo, bez obzira na heterogenost skupine i različitost uvjeta u kojima starije osobe žive. Jezikom se na različite načine izražava pripadnost različitim dobnim skupinama, također i izbjegavanjem spominjanja starijih osoba ili patroniziranjem. Palmore (2005:317) navodi da korištenje izraza, pozitivnih ili negativnih, utječe na vlastitu percepciju osobe o sebi, pa su govornici skloni sebe određivati prema godinama (Coupland 1997:34)³. Jezik ujedno dijeli naš životni vijek na nekoliko faza (npr. mladi, mlađi, sredovječni, postariji, u podmakloj dobi) i ljudi sebe smještaju u okvire tih podjela i onda sebe promatraju prema zadanim kriterijima tih podjela te oblikuju svoje identitete i odnose s drugima (Mautner 2007:53). Možemo reći da u ovome slučaju imamo na djelu Sapir-Whorfovu tezu o djelovanju jezika i njegovom oblikovanju stvarnosti.

Upravo je korištenje negativnih i podrugljivih izraza o starijim ljudima jedan od načina na koji se manifestira *ageism*. Nazivanje starijih ljudi nazivima koji izražavaju negativne stavove nije nova pojava, pa tako u kolokvijalnome hrvatskom jeziku nalazimo u negativnome kontekstu augmentativ *babetina*, upotrebu termina za životinje *stara kokoš*, *stara krava*, zatim *stara vještica* (sugerira ružnoću, ali i lukavost te neke postupke koji mogu drugima nauditi), (*izlapjeli/prolupali*) *starac*, *staro gundalo*, *fosil* i sl. Izrazi ženskoga roda sugeriraju nemoć, nesposobnost, bojažljivost (*starica*), ali i blagost (npr. *bakica*), no ne u svakome kontekstu. Izrazi u muškome rodu prikazuju starije muškarce kao pomalo čudne, nepristupačne i nezadovoljne životom. Mautner (2007:54) smatra da konotacije nisu tek subjektivne asocijacije pojedinih govornika koje izazivaju određene leksičke jedinice, već da su, kao i denotativno značenje, prisutne u široj jezičnoj zajednici.

Jezik koji sadržava, sa svjesnom namjerom pošiljatelja poruke ili zbog nepromišljene formulacije ili stilskih razloga, izraze koji izražavaju negativne vrijednosne stavove

³ Govornici su i sami skloni reći npr. „Imam previše godina za takav posao“, „Nakon pedesete ne mogu više učiti“, kategorizirati („mi umirovljenici“, „vi mladi“), negativno ili ironično govoriti o učincima starenja, što se često koristi kao isprika za propust, ali i za neodgovornost („Da, da, skleroza“, „Posenio sam“).

prema starijima može se naći u medijima. Prema obrađenoj literaturi može se utvrditi da mediji često prikazuju starije osobe kao nemoćne, beskorisne, osobe koje mogu biti predmetom poruge, za razliku od mlađih ljudi. Starije su žene izložene još većemu negativnom prikazivanju (Rožanova 2006:375).

Analiza teksta često daje dovoljno podataka o tome što je u tekstu, no analiza se može baviti i onim što bi se na nekome mjestu u tekstu moglo nalaziti, a nema ga, jer i spomenuto, kao i ono što nije može biti vrlo znakovito. Ono što je u tekstu može biti navedeno izravno, eksplicitno ili neizravno, implicitno i to presupozicijom i implikaturom (Fairclough 1995a:5). Fowler (1991:4) smatra da za svaki odabir jezične jedinice postoji neki razlog, jer osnovna je postavka da svi aspekti neke jezične strukture na fonološkom, sintaktičkom, leksičkom, semantičkom, pragmatičkom ili tekstualnom nivou mogu imati neko ideološko značenje.

ISTRAŽIVANJE

Cilj istraživanja

Cilj ovoga rada jest da se istraži a) kakav je odnos prema starijim osobama izražen jezično u tiskanim medijima, b) postoje li određeni stereotipi u odnosu na starije i c) je li došlo do kakvih pomaka u obrađenoj desetogodišnjem razdoblju kad su se zbile razne društvene i političke promjene uzrokovane tranzicijskim procesima i stranačkim promjenama vlasti, kao i promjene u vlasničkoj strukturi novina i njihov zaokret prema manje informativnim, a više zabavnim sadržajima i često senzacionalističkom i tabloidnom stilu pisanja. Ovakav pristup polazi od jezičnih podataka i jezične forme, no u središtu zanimanja je funkcija jezične jedinice. Pretpostavljamo da će, u skladu s društvenim promjenama i promjenama u medijskom tretmanu pojedinih tema doći do povećanja broja primjera u kojima nalazimo stereotipe u odnosu prema starijim osobama.

Metodologija

Fairclough, kao jedan od glavnih predstavnika kritičke diskurzivne analize predlaže sljedeću analizu (Fairclough 2001²: 92), s obzirom da će se najveći broj primjera naći na leksičkoj razini: 1) Koje iskustvene vrijednosti riječi imaju odnosno kako predstavljaju svijet? Kako su ideološke razlike uklopljene u vokabular nekoga teksta? 2) Kakve relacijske vrijednosti imaju riječi, kakve društvene odnose stvaraju, pojavljuju li se eufemizmi, formalni ili neformalni izrazi? Ovim pitanjem treba istražiti kakav je govornikov izbor izraza koji pomaže stvoriti odnose među sugovornicima; 3) Kakve ekspresivne vrijednosti (pozitivne ili negativne) imaju riječi u novinskome tipu diskursa? 4) Koje se metafore upotrebljavaju? Svaki izraz, napominje autor, može se uklopiti u odgovor na dva ili tri navedena pitanja.

Korpus

Za potrebe ovoga istraživanja prikupljeni su novinski članci iz triju dnevnih listova, Slobodne Dalmacije, Večernjeg lista i Jutarnjeg lista (u daljnjem tekstu SD, VL, JL) iz triju različitih perioda: ožujka 1997. (Jutarnji list počinje s izlaženjem u travnju 1998. godine), zatim ožujka 2002. godine i ožujka 2007. godine. Kategorije uključene u analizu su još datum izlaska članka, rubrika i stranica na kojoj se članak pojavljuje.

U periodu ožujak i travanj **1997./98.** pronađeno je 14 članaka, od kojih samo jedan ima naznake posebnog odnosa prema mlađoj osobi s pozicije vjerojatno starije osobe-autora članka:

- u tekstu ispod slike koja predstavlja komičara Boba Hope-a (SD, 17.03.1997., SVIJET, str.11) autor pita „*Znadete li tko je ovaj ćelavi starčić?*“, dok se u tekstu navodi da „*izvodi mladičke kerefeke*“ i „*mirno provodi jesen života*“;

- u naslovu je „*Starac ustrijelio ženu s dva metka*“ (JL, 11-13.04.1998., Crna kronika, str.25), a radi se o 74-godišnjaku;

- u članku „*Pronađena mrtva u podrumu kuće*“ (SD, 26.03.1997., Kronika 92, str.41), spominje se Marica Ištvančić (77) kao „*starica*“;

- u članku „*Starici došli u posjet i zadavili je konopcem*“ (SD, 20.03.1997., Kronika 92, str.53) govori o mrtvom tijelu „*šezdeset devetogodišnje Zdenke Glavačević*“ koja je u tekstu ponekad „*žena*“, a ponekad „*starica*“;

- na istoj stranici (SD, 25.03.1997. KRONIKA 92, str.31) ista autorica u članku „*Vlak pregazio ženu*“ o Kati G. (74) govori da je „*nesretna žena*“, dok se u članku „*Lažni lovac ukrao novac*“ spominje Dragica Š. (71) kao „*starica*“ i još „*Staricu su zatekli na spavanju i zavezali ljepljivom trakom*“;

- iste je dobi i osoba iz članka „*Poginula biciklistica*“ (SD, 28.03.1997., Kronika 92, str.39);

- naslov članka glasi „*Kamionom na staricu*“, a u tekstu je ista 73-godišnja osoba „*starica*“ i „*pješakinja*“ (JL, Crna kronika, 07.04.1998.);

- naslov članka je „*Starac ustrijelio ženu s dva metka*“ (JL, 11-13.04.1998., Crna kronika, str.25), a dotična 63-godišnja K.K. je u tekstu „*žena*“;

- u nadnaslovu članka „*Geldof-nasilnik?!*“ (VL, 17.03.1997., Svaštice, str.27) Bob Geldof je „*ostarjeli rocker*“, a u tekstu „*50-godišnji rocker*“;

- u članku „*Pješaci stradavaju zbog brze vožnje*“ (SD, 24.03.1997., Split, str.12) ne govori se o pojedinačnim osobama, već se samo spominju „*djeca i starci*“, mada se iz članka ne vidi o kojim se dobnim granicama radi;

- u osvrtu na kriminalne radnje, „*O drogi ni slova*“ (VL, 19.03.1997., Splitsko-dalmatinska županija, str.11), riječ je „*o bakicama ili golobradim raspačivačima droge*“;

- u članku „*Pozdravite Rovera*“ (JL, 07.04.1998., Sport, str.35) o 24-godišnjem nogometašu se piše da je „*plah, dječakog lica koje još nije upoznao britvu i bistrog pogleda*“.

U zadanome periodu u **2002.** godini našlo se 10 članaka i svi se referiraju samo na starije osobe:

- u naslovu članka „*Udarili i svezali staricu*“ (VL, 17.03.2002. CRNA KRONIKA, str.36), ali u tekstu je samo „*žena*“ i „*Ana S. (79)*“;

- zatim „*Starica sa stvarima odvezena u – skladište*“ (SD, 23.03.2002., Split, str.14), koja je u tekstu „*76-godišnja starica*“ i „*starica*“ još tri puta,

- opet „*Selotejz zalijepio lupešku trojicu za –zatorsku stolicu!*“ (SD, 21.03.2002., Kronika 92, str.54) spominje kuću „*nepokretne starice Tomice Ančić (76)*“ i izraz „*starica*“ još dva puta;

- članak „*Medicinska sestra iz Zagreba pronađena mrtva blizu Padove*“ spominje da je „*pomagala obitelji staraca (60-godišnji teško bolestan Gino Facco i njegova mati)*“ (JL, 28.03.2002. Crna kronika);

- članak „*Lee Iacocca nudi se Chrysleru*“ (JL, 26.03.2002., prilog AUTO, str.24) navodi „*Iako u poodmaklim godinama (sa navršениh 77 godina), Iacocca smatra da bi mogao još uvijek dati koji dobar savjet...*“;

- u članku „*Marshall se ne da*“ (SD, 19.03.2002. prilog Život na botune, br.9, str.4) gdje se za Jima Marshalla kaže da „*iako je već ušao u 79. godinu života*“, „*usprkos velikom broju godina, ostao u solidnoj formi*“;

- u članku „*Vukovarac Josip Škoc položio vozački ispit u 76. godini nakon 83 sata obuke*“ (JL, 23.03.2002., Zadnja strana) osoba je „*živahni starčić*“;

- u članku „*Nikad neću zaboraviti*“ (JL, 25.03.2002., Sport, str. 24-33) Gyula Grosics je „*vitalni 76-godišnji starac*“;

- u članku „*Umirovljenik dobio naknadu za pretrpljeni stres jer ga zbog starosti nisu pustili u bar*“ (JL, 24.03.2002., str.47) „*irski umirovljenik Jeremiah O'Reilly (72)*“ je dobio odštetu od pomodnog bara u kojega ga nisu pustili zbog godina, jer je osoblje „*diskriminiralo starca*“, tj. njega;

- u kriminalnom miljeu starije ženske osobe su „*bakice*“ (članak „*Bakice švercale hašiš*“, VL, 18.03.2002., str.48);

U 2007. godini nalazimo 15 članaka s već uobičajenim izrazima „*starac*“ ili „*starića*“ ili nekim drugim diskriminirajućim izrazima:

- 60-godišnji glumac Sylvester Stallone u naslovu članka se spominje kao „*Djedica od milijun dolara*“ (SD, 22.03.2007., REFLEKTOR, str.28-29);

- u članku „*Stallone za snimanje novog 'Ramba' angažirao 30 godina mlađeg dublera*“ (JL, 30.03.2007., SPEKTAKLI, str. 46) spominje se kao „*ostarjeli glumac akcijskih filmova*“;

- nadnaslov članka „*Uskoro na pregled kod 80-godišnjaka*“ (SD, 21.03.2007. NOVOSTI, str.6) sadrži sljedeći iskaz „*Gerijatrija Liječnici, kojih inače nedostaje u Hrvatskoj, žele raditi i iznad 75. godine života*“;

- u nadnaslovu članka „*Staricu su u bolnici izglednjeli do smrti*“ (SD, 19.03.2007., Globus, str.29) spominje se „*slučaj nesretne bakice Olive Nockels*“, a u tekstu je „*starica preklinjala za pomoć*“ i „*bila prešla devedesetu*“;

- u sljedećem članku stoji „*Policijski BMW u Zagrebu udario dvoje staraca, mrtvi u Rijeci i Osijeku*“ (SD, 14.03.2007. Crna kronika, str.43), no u tekstu se te osobe (85 i 78 godina) spominju kao „*stariji bračni par*“;

- u članku „*Za 900 kuna premije 1,3 milijuna odštete*“ (VL 19.03.2007. Otvoreno, str.8) spominju se „*tri starice*“ u dobi od 70 i 69 godina;

- u članku pod naslovom „*Motociklist namjerno srušio starca*“ (VL, 16.03.2007., Crna kronika, str. 16) govori se o „*osamdesetogodišnjem Sergiju K.*“ i „*osamdesetogodišnjaku*“;

- u tekstu članka „Pokopane žrtve dilerske likvidacije“ (SD, 17.03.2007., Crna kronika, str.51) govori se o 74-godišnjem Benitu Vukoši koji je i na jednome mjestu „starac“.

- u tekstu članka „Uhvaćena kradljivica“ (VL, 17.03.2007., Crna kronika, str.18) govori se o „starcu“ i „94-godišnjaku“;

- 78-godišnjak iz članka „Toljagom zatukao psa“ (SD, 26.03.2007., Crna kronika, str.43) je „okrutni starac“;

- slučaj Nike Tvrđiša (75) obrađen je u nekoliko članaka: „Nadani starac žrtva zločina?“ (SD, 11.03.2007., Crna kronika, str.44), onda „Starac ubijen hicem u zatiljak“ (SD, 13.03.2007., Crna kronika, str.43) i „Katičiću prijete najmanje 10 godina“ koji se u nadnaslovu spominje kao osumnjičeni „za ubojstvo Nike Tvrđiša“ (SD, 15.03.2007. Crna kronika, str.44). Isti slučaj je obrađen u članku „Pet mjeseci držao leš u svojoj kući“ (JL, 11.03.2007., vijesti, str.8), no piše se o tome što nagnalo Antuna Katičića „da ubije svoga rođaka Nika Tvrđiša (74)“;

- za starije osobe koje se sumnjiče da su izvršile neko nedjelo i ovdje se upotrebljava izraz „baka“, pa tako imamo „Baka dilera nije došla na sud jer joj se vrti u glavi i ne može iz kuće“ (JL, 16.03.2007., str.15) gdje se govori o 78-godišnjoj Marici Baković, a ista se osoba spominje u članku „Švercala heroin mladiću u pritvor“ gdje je ona „starica“ (SD, 16.03.2007., Crna kronika, str.52);

- u naslovu je članka „Rasplakala se baka optužena za dilanje“ (SD, 31.03.2007., Crna kronika, str.51), koja je u tekstu i „starica“.

Prilikom istraživanja našli su se i po prvi puta u većem broju (7+2) članci u kojima se u kojima se starije osobe istih godina kao i gore spomenute opisuju drugačijim izrazima. U nekim se slučajevima spominju godine, ali se osobe ne nazivaju „starcima“ ili „staricama“:

- u članku „Naden mrtav“ (SD, 31.03.2007., Crna kronika, str.52) osoba je „susjeda M.M. (74)“;

- u članku „Aramis Naglič oborio pješakinju“ D.T. (71)“ (SD, 14.03.2007, Crna kronika, str.43), a u tekstu Naglič je „otišao posjetiti gospođu koju je oborio“;

- zatim „Zbog 50 km/h više usmrtio pješakinju“ (JL, 22.03.2007., Kronika, str.14) gdje se spominje „pješakinja Nada K. (75)“;

- u članku „Gledao kako mu otac gine u naletu jureće Opel Vectre“ (JL, 19.03.2007., Kronika, str.12), osoba je „pješak Ante Čavar (78)“;

- u članku „Renaultom na 84-godišnjaka“ (VL, 21.03.2007., Crna kronika, str.21), dotičnoj se osobi samo spominju godine;

- u članku „Usred dana pištoljem izudarao inkasatora i oteo mu 800 kuna“ (JL, 21.03.2007., Hrvatska, str.39), spominje se „70-godišnji Ivan Anelić, inkasator HRT-a“;

- u članku „Žena mrtva pod automobilom“ (VL, 21.03.2007., Crna kronika, str. 21) osoba je samo „Nada K. (75)“.

Ni poznate se osobe ne nazivaju starcima:

- u članku „Márquez: Castro je čudo prirode“ (VL, 16.03.2007., EU-Svijet, str.21) govori se o zdravstvenom stanju Fidela Castra, ne spominju se godine, već „kubanski predsjednik“;

- u članku „Ispraćaj Vladimira Kovačića“, zagrebačkoga kazališnog glumca (VL, 20.03.2007., Kultura, str.20) kaže se da umro „u subotu u 71. godini života“.

Mlađe se osobe se također određuju prema godinama:

- u članku „Osmaši s Lučca su mi osakatali sina pijanista“ (SD, 10.03.2007. Novosti, str.3) u negativnom kontekstu se spominje „*grupa golobradih nasilnika*“, a u nadnaslovu su „*maloljetni gladijatori*“;

- u članku „Hrvate snijeg tjera iz Čateža“ (VL, 20.03.2007., Sport, str.32) novinar govori o nogometašu Anti Rukavini, te kaže da se „*još uvijek nije upoznao s Gilletovim britvicama*“.

DISKUSIJA

U odgovoru na prvo pitanje koje Fairclough postavlja, kako je predstavljen svijet u tekstu i kakve se ideološke razlike mogu iščitati, možemo reći da se radi o novinskim tekstovima u kojima autor nastupa s pozicije osobe s medijskom moći kojom dopire do čitateljstva, biološkom nadmoći utoliko što je mlađa i radno sposobna, nasuprot starijima koji moć i utjecaj više nemaju. Kontekst u kojemu se izrazi pojavljuju u većini slučajeva opisuju osobe u pasivnome stanju slučajne žrtve izložene raznim oblicima kriminala, izuzetno ranjive i nesposobne da se brani (čest slučaj u novinskoj rubrici Crna kronika), osamljene, siromašne i smanjene mogućnosti kretanja. U sva tri razdoblja nalazimo formalno slične leksičke oblike kojima autori članaka odražavaju svoj odnos prema starijim osobama, ali su po ideološkom sadržaju različiti. Oblici su najčešće imenice („starac“, „starica“, „baka“) i deminutivi „starčić“, „djedica“, „bakica“, zatim pridjevi i imenice izvedene iz brojeva („78-godišnji“, „84-godišnjak“) te opisni pridjevi koji u kontekstu odražavaju vrijednosni stav autora kao npr. „ostarjeli“ i „živahni“⁴. Imenice „starac“ i „starica“ nose konotativno semantičko značenje koje podsjeća na stanje nemoći ili patnje u kojima se može starija osoba naći bez obzira na njezino stvarno fizičko i psihičko stanje. S druge strane, može se reći i da autor pokušava probuditi empatiju kod čitatelja. Da ima drugačijih izraza, ideološki neutralnih, koji se mogu upotrijebiti vidi se po člancima u kojima autori odabiru izraze kao „žena“, „gospođa“, „pješakinja“ ili „biciklistica“ u opisu starijih osoba. Postoje i primjeri da u različitim novinama autori opisuju isti slučaj u kojemu je isti sudionik u jednome članku „starac“, u drugome osoba s imenom i prezimenom. Pored toga pojavljuju se i članci u kojima su starije osobe određene starosnom dobi, ali ne i posebnim izrazima koji nose neke vrijednosne stavove autora. Takve su osobe određene kao „susjeda M.M. (74)“, „pješak Ante Čavar“, „84-godišnjak“, „70-godišnji Ivan Anelić“ i „Nada K. (75)“. Takvi izrazi, kao i imenice i pridjevi izvedeni iz brojeva donose informaciju, ali ne nužno i konotaciju nemoći. Uz to nailazimo i na čitave iskaze koji u sebi sadrže indirektna značenja, presupozicije i implikature. Naime, izvan konteksta krađa i napada nailazimo na tekst o Leeju Iacocci te Jimu Marshallu, osobama u sedamdesetim godinama života koje i dalje žele biti aktivne u poslovnome svijetu. Autori članaka izražavaju iznenađenje njihovim postupcima vjerojatno temeljeno na predrasudama da osobe u godinama Iacocce i Marshalla teško mogu biti u dobroj formi (jer Marshall je „usprkos velikom broju godina, ostao u solidnoj formi“) niti mogu doprinijeti radu kakve kompanije, u ovome slučaju Chyslera. Uostalom i sama činjenica da njihovi pokušaji aktiviranja poslovanja imaju

⁴ Čitajući članke primijetilo se da se osobe srednje životne dobi ne nazivaju nikakvim posebnim izrazima koji bi uključivali godine, bez obzira na slične događaje u koje su bile uključene i gdje su također bile u stanju žrtve, pa nema posebnoga ideološkog iskazivanja moći.

vrijednost vijesti govori o tome da se prešutno pretpostavlja da takav način života ili nije primjeren za ljude njihovih godina ili da bi trebali ostaviti prostor mlađima bez obzira na iskustvo koje imaju. Kad se radi o pripadnicima svijeta zabave, kao što su rock glazbenici, od njih se očekuje mladost ili povlačenje sa scene, jer u članku je pedesetogodišnji Bob Geldof „ostarjeli rocker“, mada se sam članak ne bavi njegovom glazbom, već privatnim problemima. Dva se članka bave poznatim šezdesetogodišnjim glumcem, kojega se naziva „djedicom“ i „ostarjelim glumcem akcijskih filmova“. Autori i u ovome slučaju implicitno naznačuju da šezdesetogodišnja osoba ne bi trebala baviti se snimanjem akcijskih filmova jer to, pretpostavljamo, nije primjereno toj dobi. U društvenim područjima izvan svijeta estrade i zabave (po jedan primjer iz politike i kazališnog svijeta) poznate se osobe ne nazivaju ni starcima ni nekim drugim izrazima bez obzira na godine, već samo imenom i prezimenom. Možemo reći da su izrazi za starije osobe ipak distribucijski ograničeni jer malo je vjerojatno da bi mediji nekog starijega i još k tome aktivnoga političara, što znači da posjeduje određenu moć, nazvali „starcem“ ili nekim sličnim izrazom za starije osobe, bez obzira na dob i trenutno fizičko stanje. Iznenađenje autora izaziva i htijenje liječnika iznad 75 godina da se ponovno radno aktiviraju jer Hrvatskoj nedostaje medicinskoga osoblja, što pojačava pejorativnim izrazom „gerijatrija“, referirajući se na te liječnike, bez obzira na moguću medicinsku i ekonomsku opravdanost takvoga aktiviranja.

U odgovoru na drugo pitanje Fairclough-a, možemo reći da odnos koji se uspostavlja između sudionika interakcije, to jest autora i čitatelja je takav da pretpostavlja da su navedeni oblici prihvatljivi objema stranama. No čitatelji nisu samo mlađe i sredovječne osobe i one koje imaju moć, već i stariji ljudi koji onda mogu promijeniti stav o sebi jer ih društvo tretira kao nemoćne i slabe. Izrazi kao „bakica“, „djedica“, „starčić“ manje su formalni nego izrazi izvedeni iz brojeva ili pak slučajevi gdje su uz ime osobe navedene njezine godine starosti. Može se postaviti i pitanje je li izbor leksičkih jedinica uvijek primjeren novinskome diskursu koji treba informirati, a ne antagonizirati jedan dio čitateljstva zbog članaka koji nisu polemični već informativnoga karaktera.

U odgovoru na treće pitanje Fairclough-a možemo reći da nailazimo na izraze s ekspresivnom vrijednošću, upravo one koji su ideološki obilježeni, a je li vrijednost pozitivna ili negativna ovisi o čitateljevoj interpretaciji. U članku u kojemu se komičara Boba Hope-a naziva „čelavim starčićem“ autor se referira na fizički izgled koji je rezultat starenja (čelavost), a umanjenicom izraza „starac“ nastoji izazvati simpatije za osobu koja je još uvijek u stanju izvoditi „mladičke kerefeke“ u „jeseni života“. Pored toga u tonu članka možemo detektirati iznenađenje autora aktivnošću komičara i patroniziranje zbog „kerefeka“ koje su primjerenije mladićima, što Bob Hope odavno nije. Aktivnost pokazuje i 76-godišnjak koji je netom položio vozački ispit; u tekstu ga autor predstavlja kao „živahnog starčića“, dakle nije nemoćan i pasivan, jer u opisu nije nazvan „starcem“, nego treba izazvati simpatije kod čitatelja svojom aktivnošću. No pored te naizgled pozitivne kvalifikacije, postoji i patronizirajući ton koji govori da se od 76-godišnjaka ne očekuje da polaže vozački ispit, pa je time njegov postupak smiješan. Članci koji se dotiču kriminalnoga miljea starije osobe umiješane u kriminalne radnje nazivaju „bakama“ ili deminutivom „bakica“. Izraz „starica“ konotira nemoć, često nepokretnost i neaktivnost te izaziva sažaljenje, pa bi u kontekstu raspacavanja droge bio neodgovarajući. „Baka“ i deminutiv „bakica“ ekspresivni su izrazi koji emotivnom vrijednošću sugeriraju toplinu, nježnost, sjećanje na djetinjstvo i prisnost, iz čega bi se moglo zaključiti da autor teksta kod čitatelja

želi izazvati pozitivne emocije i da čak nema negativan stav prema činu dotične osobe. Starija osoba umiješana u ilegalnu prodaju narkotika u jednome je članku „bakica“, ali i „starica“, jer se rasplakala i pokazala nemoć kojoj pristaje takav izraz.

Kao odgovor na četvrto pitanje kako ga postavlja Fairclough, nalazimo ove primjere prenesenoga značenja: „jesen života“ u smislu biološkoga kraja i „lice koje nije upoznao britvu“ kojim se autor referira na mladost osobe i nedostatak muževnih karakteristika.

ZAKLJUČAK

Prema provedenome istraživanju možemo zaključiti da se broj članaka u kojima se pojavljuju stereotipni ili diskriminirajući izrazi vezani za starije osobe povećao, kako smo i pretpostavili, ali i da se javlja određeni broj članaka u kojima se koriste izrazi koji nisu ideološki obilježeni i ne sadrže stereotipe i predrasude, što smatramo pozitivnim pomakom. Također smatramo da je potrebno je podići razinu svijesti o odnosu jezika i moći i kako jezik doprinosi dominaciji jedne grupacije ljudi nad drugom. Naravno, neko sljedeće istraživanje moglo bi se baviti utjecajem *ageism*-a u medijskom diskursu na primatelje poruke - starije osobe i njihovim doživljajem takvoga diskursa.

LITERATURA

- Bailey, Terri Ann (2006). „[Ageism in the Media: An Analysis of Discourse on Middle Age in Newspapers](#)“. Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, Dresden International Congress Centre, Dresden, Germany. Retrieved 29th September 2009, URL: <http://www.allacademic.com/meta/p89130_index.html>
- Bailey, Terri (2009). „[Combating Ageism: How AARP, The Magazine Images Positive Social Identity for Older Adults](#)“. Paper presented at the annual meeting of the NCA 94th Annual Convention, TBA, San Diego, CA, USA. Retrieved 29th September 2009, URL: <http://www.allacademic.com/meta/p256106_index.html>
- Butler, Robert N (1969). „Age-ism: Another form of bigotry“. *The Gerontologist*, 23: 243-246.
- Butler, Robert N (1980). „Ageism: A Foreword“. *Journal of Social Issues*. Vol.3, No.2, 8-11.
- Coupland, Nikolas (1997). „Language, ageing and ageism: a project for applied linguistics?“ *International Journal of Applied Linguistics*, vol. 7, No. 1: 26-48.
- Coupland, Nikolas (2001). „Age in social and sociolinguistic theory“, in *Sociolinguistics and Social Theory*, eds. Nikolas Coupland, Srikant Sarangi, Christopher N. Candin. (Harlow: Pearson Education Ltd.): 185-211.
- Fairclough, Norman (1995a). *Critical Discourse Analysis*. Harlow: Pearson Education Ltd.
- Fairclough, Norman (1995b). *Media Discourse*. London Hodder Arnold.
- Fairclough, Norman (2001²). *Language and Power*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Fowler, Roger. (1991). *Language in the News*. Abingdon: Routledge.

- Hagestad, Gunhild, Peter Uhlenberg (2005). „The Social Separation of Old and Young: A Root of Ageism“. *Journal of Social Issues*. Vol.61, No.2: 343-360.
- Mautner, Gerlinde (2007). „Mining large corpora for social information: The case of elderly“. *Language in Society* 36: 51-72.
- Murčić, Jure et al. (2009). „The Ageing of Croatian Population“. *Collegium Antropologicum*. 33(2009) 2: 701-705.
- Palmore, Erdman B. (2005). „Cultural Sources of Ageism“, in *Encyclopedia of Ageism*. Binghamton: Haworth Press: 93-95.
- Palmore, Erdman B. (2005). „Stereotypes“, in *Encyclopedia of Ageism*. Binghamton: Haworth Press: 301-303.
- Palmore, Erdman B. (2005). „Terms Preferred by Older People“, in *Encyclopedia of Ageism*. Binghamton: Haworth Press: 317-318.
- Palmore, Erdman B. (2005). „Types of Ageists“, in *Encyclopedia of Ageism*. Binghamton: Haworth Press: 331-332.
- Perišin, Tena, Valentina Kufrin (2009). „Ageizam u televizijskom mediju na primjeru središnjih informativnih emisija HRT-a, RTL-a i Nove TV“. *Ljetopis socijalnog rada* 2009., 16(1): 29-51.
- Rozanova, Julia; Northcott, Herbert C.; McDaniel, Susan A. (2006). „Seniors and Portrayals of Intra-generational and Inter-generational Inequality in the Globe and Mail“. *Canadian Journal on Aging*, Winter 2006, Vol. 25 Issue 4: 373-386, URL: <<http://www.aging.org/i4a/pages/Index.cfm?pageID=1929&textonly=1>> (retrieved 1st October 2009)
- <<http://www.aging.org/files/public/Media.Takes.book.pdf>> (retrieved 1st October 2009)
- <<http://www.un.org/esa/population/publications/WPA2007/wpp2007.htm>> (retrieved 1st October 2009)

Daniela Matić

AGEISM IN CROATIAN PRINTED MEDIA

Summary

As media discourse is part of public discourse, this paper tackles the problem of media role in forming public opinion on elderly persons. The complex relationship between language and society is studied within the framework of critical discourse analysis, as it offers a critical approach in investigating social inequality which is reflected in language, but which is also shaped by language. In our research we studied the stereotypical lexico-grammatical constructions, often associated with discourses of care, disability and vulnerability, which refer to elderly persons in the three Croatian daily newspapers during three periods marked with various social, political, economic, and cultural circumstances: March/April 1997/98, March 2002 and March 2007.

Following the research we can conclude that the number of articles containing stereotypes and biased discourse in relation to elderly persons increased in the given period, as it was expected, but in certain number of articles we also found that they contained ideologically neutral and unbiased expressions, which can be considered a positive solution.

We are of opinion that it is necessary to raise public awareness how language and society are interrelated and how language contributes to domination of one social group over another. Further research could deal with the impact of ageism in media discourse on elderly hearers/readers and their perception of such discourse.

Sonja Filipović-Kovačević
 Univerzitet u Novom Sadu
 Filozofski fakultet
sonjaf@EUnet.rs

UDK: 659.1:316.77

VIZUELNI AMALGAMI U KULTURI MODERNOG REKLAMIRANJA

Apstrakt: U kulturi modernog reklamiranja reklamne poruke se često izražavaju na indirektan način, tako što se reklamirani proizvod povezuje sa domenom ljudskog iskustva kome ne pripada. Na primer, kozmetički preparat za tretiranje nepravilnosti na koži izbeljuje karakteristične pege psa Dalmatinca. Tako dolazi do pojmovnog nesklada, tj. do procesa pojmovne amalgamacije objašnjenog u okvirima kognitivne lingvistike. Takođe, u današnjim reklamama vizuelni element je veoma bitan. U ovom radu predmet izučavanja su reklame sa vizuelnim amalgamima, kod kojih sama vizuelna predstava integriše logički nespojive domene iskustva radi impliciranja određenih poruka. Oni su rezultat i odraz složenog procesa pojmovne amalgamacije, te kao takvi predstavljaju vrhunac kreativnosti i ekonomičnosti u komunikaciji. Ovde će biti predstavljeno nekoliko vizuelnih amalgama u reklamama na engleskom i srpskom jeziku, i analizirano primenom teorije pojmovne amalgamacije.

Ključne reči: *kultura reklamiranja, vizuelni amalgam, pojmovna amalgamacija, integracija*

1 Uvod

U današnje, moderno doba, u ‘instant’ kulturi koju karakterišu brzina, materijalizam, anglicizacija, globalizacija i novi mediji (TV, mobilni telefoni, internet), uobličio se i nov način komunikacije koji ima za cilj brzo, kratko i efikasno prenošenje poruka. Reklamni registar oličava sve navedene elemente moderne kulture.

Reklame su vrlo specifične s obzirom na funkciju, što bitno utiče na njihovu koncepciju i vizuelnu pojavu. Naime, njihova osnovna funkcija je da ubede javnost da je proizvod dobar, neophodan i da ga treba kupiti. Dakle, komunikativna namera pošiljaoca je – ubediti da se proizvod kupi. Osim toga, reklame su propratna, sporedna komunikaciona pojava, jer novine se ne kupuju zbog reklama, TV se ne gleda zbog njih, zbog njih se ne surfuje na internetu, i slično. Iz tog razloga one moraju biti pažljivo i lukavo koncipirane tako da skrenu pažnju, te budu pročitane, pogledane i zapamćene. To potvrđuje Joan Crook (2004: 733), koja navodi dva osnovna cilja reklamiranja: istaknutost (eng. salience) i zapamtljivost (eng. memorability). Ovi ciljevi, zapravo, potiču od osnovne formule uspešnog reklamiranja: AIDA (attention-interest-desire-action = pažnja-zainteresovanost-želja-delovanje, tj. kupovina).

U kulturi modernog reklamiranja sve više se koristi blaga reklamna strategija (eng. soft-selling) (Cook 2001: 15), koja podrazumeva indirektno, suptilnije prenošenje poruke,

pri čemu se prednosti promovisanog proizvoda ne izražavaju direktno i otvoreno (npr. *12 X veći volumen vaših trepavica*, u reklamama za jednu maskaru). Nasuprot tome, u reklamama se daje dovoljno elemenata, jezičkih i vizuelnih, na osnovu kojih primalac sam može da izvede pozitivnu poruku reklame, a često se radi o spoju pojmova koji je realno, logički neobičan. Na primer, kada se vokmen predstavlja kao lek, sedativ, dakle nešto što deluje pozitivno, smirujuće na čoveka i ulepšava mu život ili kada se preparat za kosu predstavlja kao sredstvo za prvu pomoć. Ovakve reklame svojom neobičnošću i šokantnim efektom zadovoljavaju bar prva dva uslova iz osnovne formule uspešnog reklamiranja (AIDA) – skrenuti pažnju i zaintrigirati.

Predmet istraživanja u ovom radu su reklame u engleskom i srpskom

koje sadrže pomenuti logički nesklad (eng. *conceptual clash*), i to izražen vizuelnim sredstvima. Nesklad se povezuje prvenstveno s metaforama. Stoga bi trebalo istaći da znatan broj istraživanja svedoči o tome da moderne reklame obiluju metaforama i da su one uspešnije od drugih; pri tome metafore se uglavnom posmatraju kao jezički fenomen (Ward & Gaidis 1990, Forceville 1996, Cook 2001, Toncar i Munch 2001). Neki autori prepoznaju vizuelne metafore (Forceville 1996, McQuarrie i Mick 1999, Phillips 2000, McQuarrie i Phillips 2005) i utvrđuju da su reklamne poruke izražene vizuelno još efektivnije i efikasnije od onih izraženih verbalno. Vizuelno ispoljenim metaforama u reklamama najviše i najiscrpnije se bavio Forceville (1996), koji je utvrdio četiri tipa vizuelne metafore. On metaforu posmatra kao pojmovni fenomen.

Reklame sa vizuelno izraženim pojmovnim neskladom interesantne su za analizu ne samo zbog velike zastupljenosti u kulturi modernog reklamiranja nego i zbog svoje kreativnosti – jedna naizgled nemoguća, imaginarna slika prenosi složeno i moguće, tj. realno značenje. Na primer, u reklamama za Diet Pepsi, predstavljena je prazna limenka tog pića i slika mačjeg repa kako viri iz mišje rupe. Mačka je pila reklamirano piće i uspela da se uvuče u mišju rupu. Implicirano značenje je da se od Pepsi Dieta jako mršavi. (http://adsoftheworld.com/media/print/diet_pepsi_cat). Ili, u reklamama za Erdal kremu za poliranje cipela, umesto retrovizora u autu stoji uglancana muška cipela na kojoj se vidi odraz automobila koji je iza. Implicirana poruka je da Erdal krema izuzetno dobro polira.

(<http://www.coloribus.com/adsarchive/prints/erdal-shoe-polish-rear-view-mirror-35111/d8e7a97c161c88428281e87480b1464fc9396b91>)

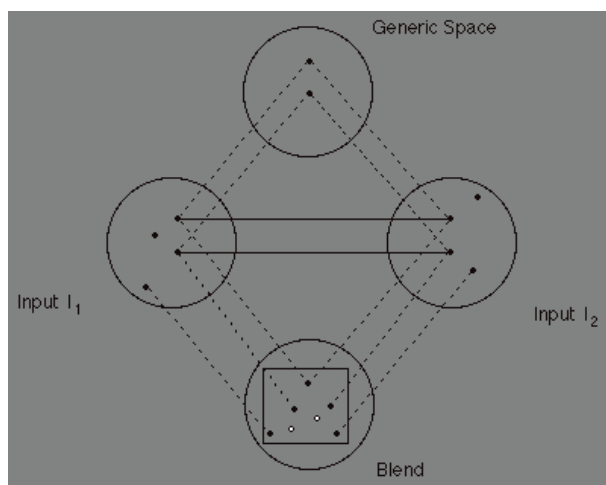
2 Teorijski okvir

Iz kognitivnolingvističke perspektive predmet istraživanja su vizuelno ispoljeni pojmovni amalgami, ili kraće vizuelni amalgami (eng. *visual blends*), koji su rezultat dinamičkog, trenutnog procesa konstruisanja, tj. značenja iz datih jezičkih i/ili vizuelnih pokazatelja, tj. reči i slike, u datom kontekstu, uz pozivanje na opšte, enciklopedijsko znanje. Ovaj proces objašnjava teorija pojmovne amalgamacije (eng. *the theory of conceptual blending*) čiji su tvorci Fauconnier i Turner (2002). Oni su mišljenja da se semantički složene strukture stvaraju i razumeju tako što se uspostavljaju pojmovni prostori (eng. *mental spaces*), male pojmovne celine koje nastaju u toku mišljenja i govorenja za potrebe neposrednog razumevanja (Rasulić 2004: 180). Pojmovni prostori sadrže elemente sa svojstvima koji stupaju u međusobne odnose, a sve to određuju jezička ili vizuelna sredstva, kao formalni

pokazatelji, kao i opšte, enciklopedijsko znanje koje čovek poseduje. Značenje se stvara tako što se na osnovu određenih pragmatičkih funkcija uspostavljaju veze ekvivalencije između elemenata i njihovih međusobnih odnosa u odelitim pojmovnim prostorima, a zatim dolazi do selektivne projekcije, čime se stvara novo, nekompoziciono značenje. U kognitivnoj lingvistici govori se o konstruisanju značenja zato što se smatra da je značenje pojmovna, a ne jezička struktura. Drugim rečima, jezička i vizuelna sredstva su samo signali kojima se u datom kontekstu pokreću složenije pojmovne strukture.

Pojmovna amalgamacija podrazumeva stvaranje mreže pojmovne integracije (eng. conceptual integration network), koja se sastoji iz najmanje dva ulazna prostora – UP (eng. input spaces), zajedničkog prostora – ZP (eng. generic space), koji predstavlja pojmovnu strukturu zajedničku za oba ulazna prostora, te tako omogućava međuprostorno povezivanje, i na kraju amalgamskog prostora – AP (eng. blended space), gde se javlja novonastalo značenje sa dodatnom strukturom, koje je specifično, i ne postoji kao takvo ni u jednom ulaznom prostoru. Iz nelogičnog, kreativnog, imaginarnog novonastalog značenja, zahvaljujući povratnim vezama materijala u amalgamskom prostoru sa originalima u ulaznim prostorima, izvodi se stvarna, implicirana poruka.

Mreža pojmovne integracije se shematski često predstavlja pomoću dijagrama (Fauconnier i Turner, 2002: 46), gde su ulazni prostori predstavljeni krugovima, elementi tačkama unutar njih, međuprostorne veze ekvivalencije između njih punim linijama, a njihove veze sa zajedničkim prostorom, kao i projekcije u amalgamski prostor isprekidanim linijama.

Međutim, u ovom radu pojmovna amalgamacija je predstavljena tabelarno tako što su u kolonama predstavljeni različiti pojmovni prostori: ZP, a zatim UP1 i UP2, pa AP, s leva na desno. Ekvivalentni elementi, njihove karakteristike i međusobni odnosi u ulaznim prostorima predstavljeni su u jednom nivou, jedan do drugog u odelitim kolonama, tj. pojmovnim prostorima. U AP-u predstavljeni su elementi, karakteristike i odnosi projektovani iz ulaznih prostora, a podrazumeva se da su i dalje povezani sa svojim originalima iz ula-

znih prostora. Stopljeni elementi (tj. oni koji su metaforički povezani) u AP-u stoje jedan do drugog, a između njih je kosa crta. Dodatna struktura, obeleženo je ovim simbolom: ►. Ovakav način predstavljanja je jasniji i pregledniji, te lakši za praćenje.

Faza međuprostornog povezivanja je verovatno najbitnija, jer je ona preduslov da otpočne čitav proces. Međuprostorne veze ekvivalencije između elemenata i njihovih odnosa mogu se zasnovati na različitim tipovima odnosa, tj. pomenutim pragmatičkim funkcijama, kao što su, na primer, uloge u pojmovnim okvirima (npr. otac) i konkretni elementi (npr. Džon), zatim odnos istovetnosti, transformacije, slobodne analogije, pa metaforički odnosi, i/odnosno uopšteno govoreći razne druge osnovne veze (eng. vital relations) (o ovome detaljno u Fauconier i Turner 2002: 92 – 102). Da bi uopšte došlo do pojmovne amalgamacije mora postojati bar jedna veza ekvivalencije koja dalje usmerava međusobno kombinovanje elemenata i odnosa iz ulaznih prostora. Što se tiče pomenutih metaforičkih veza, bitno je napomenuti da se misli na konvencionalne pojmovne metafore o kojima su prvi pisali Lakoff & Johnson (2003). Konvencionalna metafora je pojmovna struktura, tj. način na koji čovek organizuje iskustvo i poima stvarnost, a formalno se odražava u različitim jezičkim strukturama, ali i vizuelnim predstavama. Pomoću nje se jedan pojam predstavlja kao neki drugi tako što dolazi do jednosmernog preslikavanja struktura iz konkretnijeg izvornog domena na apstraktniji ciljani domen. Primer konvencionalne pojmovne metafore je, na primer, LJUBAV JE PUTOVANJE (SRP. LOVE IS A JOURNEY) (Kövecses 2002: 7), a ona je u osnovi izraza kao što je: *Ova veza ne vodi nigde*.

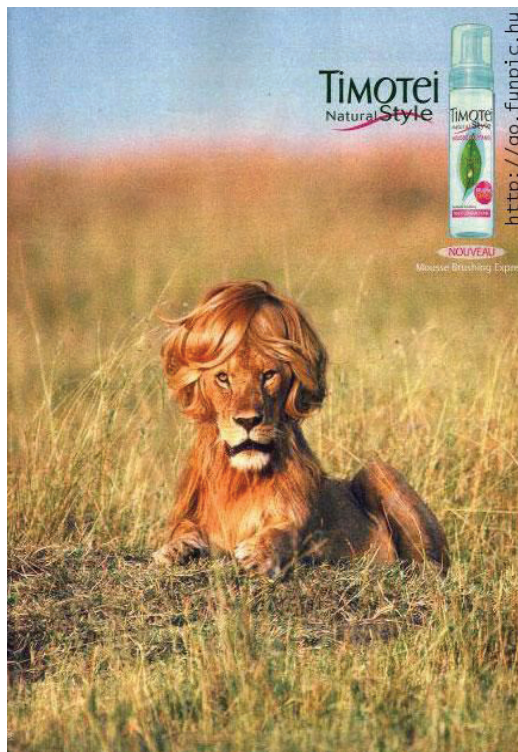
Turner i Fauconier (1995), a kasnije i Coulson (2001: 155 – 156) navode složenicu *land yacht* (srp. *jahta na zemlji*, doslovan prevod), kao primer nekompozicionog značenja u kom dolazi do pojmovne amalgamacije. Ova reč označava ‘veliki, skup luksuzan automobil’. Sastavni elementi složenice signaliziraju dva pojmovna prostora *Kopno* i *Voda*, gde dolazi do sledećih analogijskih zasnovanih povezivanja: *zemlja – voda, automobil – jahta, vozač – kapetan, put – ruta na vodi, voziti – ploviti*. U pojmovnom prostoru *Voda* su i svojstva *visoki stalež* i *bogatstvo*, koji se povezuju sa posedovanjem jahte, te i *tajkun*, koji podrazumeva *bogatstvo*. Ovo je ključno za izvođenje novonastalog značenja. U amalgamski prostor projektuje se pojmovni okvir iz prostora *Kopno*: *kopno* ili *zemlja, automobil, vozač, autoput, voziti*, ali i *bogatstvo* i *visok socijalni status* iz prostora *Voda*. Tako se dobija novonastalo značenje ‘bogat, tj. luksuzan automobil’.

3 Analiza reklama

Korpus sačinjavaju statičke reklame iz engleskih i srpskih časopisa, opštih, ženskih i muških, i s internet-stranica koje prikazuju kreativne reklame. U ovom odeljku, u okvirima TPA-e, biće analizirano konstruisanje značenja u tri reklame sa vizuelno izraženim pojmovnim neskladom; one predstavljaju tri uočene kategorije prema stepenu ispoljenosti vizuelne amalgamacije.

Prvu kategoriju čine **kompaktni vizuelni amalgami** – ključni elementi iz dva različita domena iskustva koji se povezuju predstavljeni su vizuelno tako da se potpuno stapaju u jednu celinu, jednu strukturu. Ovo će ilustrovati reklama za penu za oblikovanje kose Timotei.

(http://adsoftheworld.com/media/print/timotei_styling_mousse_lion)

U ovoj reklami od jezičkih pokazatelja postoji samo kratak slogan, koji glasi *Natural style* (srp. *Prirodan stil.*), i koji indirektno govori o efektu korišćenja reklamiranog proizvoda. Na slici je potpun hibrid – lav koji umesto grive ima lepo doteranu žensku frizuru. Sledi tabela koja prikazuje i opisuje mrežu pojmovne amalgamacije u ovoj reklami:

<p>ZP <i>Kosmata površina na glavi</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ živo biće ▪ kosmata površina <ul style="list-style-type: none"> ▪ sredstvo za negovanje 	<p>UP1 <i>Griva</i> (ŽIVOTINJA)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ lavica ▪ griva (prirodno) <ul style="list-style-type: none"> ▪ ? 	<p>UP2 <i>Kosa</i> (ČOVEK)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ žena ▪ doterana kosa, frizura (ne prirodno, dodatni trud) <p>↑</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ koristi preparat Timotei 	<p>AP</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ lavica/žena ▪ frizirana griva (prirodno + dodatni trud) <p>↑</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ koristi preparat Timotei ▶ frizura prirodnog izgleda
---	---	---	---

Opis pojmovne amalgamacije:

Ulazni prostori su *Griva i Kosa*, a povezuje ih lokalna analogija između kose žene i grive lava, u čijoj osnovi je konvencionalna pojmovna metafora LJUDI SU ŽIVOTINJE (eng. PEOPLE ARE ANIMALS) (Kövecses 2002: 125), koja i pokreće čitav proces. Na taj način povezuju se lav i žena sa lepom, doteranom frizuroum.

Ovde nije poenta da se žena predstavi kao lav, već se na taj način postiže nešto drugo, ističe se osobina ženine kose. Premda, moglo bi se čak reći da je ovde u podstrukturi prisutna još jedna konvencionalna pojmovna metafora: POHOTNA OSOBA JE ŽIVOTINJA (LUSTFUL PERSON IS AN ANIMAL) (Lakoff 1991: 162), čime bi se isticala zavodljivost žene sa ovakvom frizuroum.

Interesantno je, takođe, primetiti da muški lav ima grivu, te da se žena dovodi u vezu sa muškim predstavnikom ove vrste.

U UP1 je lav sa grivom, pri čemu je bitno svojstvo u vezi s tim *prirodnost*. U UP2 ekvivalentni elementi su žena i doterana frizura, pri čemu je bitno svojstvo *ne prirodno, doterano, dodatni trud*; tu je i reklamirani proizvod Timotei, preparat za poseban tretman kose, koji nema ekvivalenta u UP1. Unutar UP2 prisutna je uzročno-posledična veza između preparata i kose.

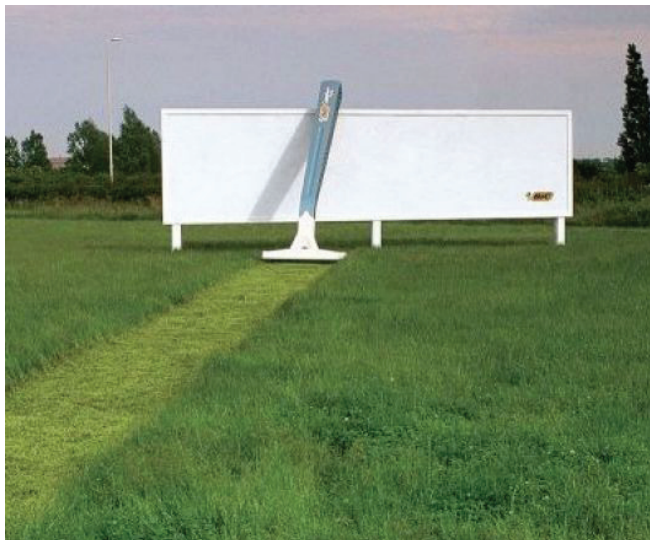
Ovo je metaforički PA sa dvostranom mrežom integracije. U AP se projektuje pojmovni okvir koji se tiče posebne nege kose (friziranje, kozmetički preparat), kao i uzročno-posledični odnos, čije je osnovno svojstvo *doterano, ne prirodno, dodatni trud*. Iz UP1 u pomenuti okvir projektuju se elementi: *lav i griva*, ali i bitno svojstvo *prirodnost*. Tako se uloži *doterana frizura* dodeljuje konkretna vrednost *griva*, te se dobija oksimoronski spoj *isfrizirana, doterana griva*.

Ovaj vizuelni amalgam je neobičan i specifičan budući da je uobičajeno da se u AP projektuje strukturni okvir iz izvornog domena, tj. UP1, a onda se u taj okvir ubacuju elementi iz UP2. Ovde je obrnuta situacija. Razlog za to je verovatno funkcija koju ima pojmovna amalgamacija u ovoj reklami – da se pozitivno predstavi učinak proizvoda, a ne da se sam proizvod drugačije konceptualizuje

Novonastalo, imaginarno značenje u AP-u je: lav ima lepu, doteranu kosu, tj. sređenu frizuru. Ovde se javlja dodatna struktura, nesklad između grive lava i činjenice da je ona isfrizirana. Pravo, implicirano značenje da se primenom reklamiranog proizvoda pravi prirodna frizura izvodi se zahvaljujući tome što su elementi iz AP i dalje povezani sa svojim originalima u ulaznim prostorima, lav sa ženom, a griva sa kosom. Tako se dobija značenje, doterana kosa koja izgleda prirodno, i to zahvaljujući reklamiranom proizvodu.

Drugu kategoriju čine **nekompaktni vizuelni amalgami** – ključni elementi iz izvornog i ciljnog ulaznog prostora su u logički neobičnoj, nespojivoj vezi, ali nisu stopljeni u jednu strukturu. Najčešće je element iz ciljnog domena smešten u neobičan kontekst vezan za izvorni domen. Ovo će ilustrovati reklama za brijlač marke BIC.

(http://www.guy-sports.com/humor/pictures/picture_advert_titles.htm)

U ovoj reklamni nema jezičkih pokazatelja, a na slici je predstavljen brijač velikih dimenzija kako kosi travu. Ova vizuelna predstava je hibrid, jer smešta brijač u domen košenja trave, kome ne pripada. Sledi tabela koja prikazuje i opisuje mrežu pojmovne amalgamacije u ovoj reklamni:

<p><i>ZP Uređivanje zarasle površine</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ sredstvo ▪ radnja ▪ objekat na kom se vrši radnja ▪ rezultat 	<p><i>UP1 Košenje trave</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ kosilica ▪ kosi ▪ visoku travu ▪ uredna travu 	<p><i>UP2 Brijanje brade</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ BIC brijač ▪ brije ▪ veliku bradu ▪ glatka koža 	<p><i>AP</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ BIC brijač/kosilica ▪ kosi/brije ▪ visoku travu ▪ uredna travu ▶ jako oštro
--	--	---	--

Pojmovna amalgamacija:

Ulazni prostori su *Košenje trave* i *Brijanje brade*, a u osnovi pojmovne amalgamacije je slobodna analogija između radnji koje podrazumevaju uređivanje zarasle površine.

U UP1 je pojmovni okvir koji se tiče košenja trave kosilicom, pri čemu nastaje niska, uredna travu. U UP2 je pojmovni okvir koji se tiče brijanja brade brijačem, pri čemu nastaje glatka površina bez dlaka.

Ovo je tipičan metaforički PA sa asimetričnom jednostranom mrežom amalgamacije. U AP se projektuje strukturni pojmovni okvir iz izvornog ulaznog prostora UP1, a tiče se košenja trave, dok se u njega kao element uklapa brijač marke BIC projektovan iz UP2. To je u vezi sa funkcijom pojmovne amalgamacije u ovoj reklamni – da se rekonceptualizuje reklamirani proizvod, brijač kao kosilica.

Tako se dobija novonastalo, imaginarno značenje: brijač koji kosi travu. Tu se javlja i dodatna struktura koja se ogleda u neskladu između sredstva, brijača, koji normalno uređuje malu zaraslu površinu i sitne dlake, i objekta na kom se u AP-u vrši radnja, a to je velika, gusta, travnata površina. Iz te dodatne strukture proizilazi implicirano značenje: da je brijač marke BIC izuzetno oštar.

Treću kategoriju čine **jednostrani vizuelni amalgami** – kod njih je samo izvorni domen izražen vizuelnim sredstvima. Ovo će ilustrovati reklama za kozmetički preparat za negovanje problematične kože lica Clearasil Ultra. (Allure, July 2006).

U ovoj reklamni jezički pokazatelji u sloganu i pratećem tekstu direktno prenose poruku. Slogan glasi: *Clearer skin in just three days. Guaranteed.* (srp. Čistija koža za samo tri dana. Zagarantovano.). Prateći tekst glasi: *Start now and in 3 days, things are going to look a lot clearer. Especially your skin. (Počnite sada i za 3 dana stvari će izgledati mnogo čistije. Posebno Vaša koža).* Međutim, vizuelna predstava je u logičkoj suprotnosti sa onim što se reklamira. Reklamira se kozmetički proizvod za tretman kose, koji ima veze sa domenom ljudi, a na slici je pas Dalmatinac, te reklamirani proizvod uklanja pege na njegovom krznu, što je u stvarnosti nemoguće. Sledi tabela koja prikazuje i opisuje mrežu pojmovne amalgamacije u ovoj reklamni:

<p>ZP X na koži/krznu</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ čovek/životinja ▪ koža/krzno ▪ X na koži/krznu ▪ sredstvo za uklanjanje X ▪ rezultat ▪ efikasnost 	<p>UP1 Pege na krznu (ŽIVOTINJE)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ pas Dalmatinac ▪ krzno ▪ pege ▪ ? ▪ ? ▪ ? 	<p>UP2 Nepravilnosti na koži (LJUDI)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ žena ▪ koža ▪ bubuljice i miteseri ▪ Clearasil Ultra ↓ ▪ čista koža s mnogo manje, bubuljica i mitesera ▪ za tri dana 	<p>AP</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ pas Dalmatinac/žena ▪ krzno s pegama/problematična koža ▪ Clearasil Ultra ↓ ▪ mnogo manje pega ▪ za tri dana ▶ izuzetno jako preparat
--	---	--	---

Tabela X: PA Clearasil Ultra

Pojmovna amalgamacija:

Ulazni prostori su *Pege na krznu* i *Nepravilnosti na koži*, a povezuje ih lokalna analogija između kože čoveka i krzna životinje, u čijoj osnovi je konvencionalna metaforička veza LJUDI SU ŽIVOTINJE (eng. PEOPLE ARE ANIMALS) (Kövecses 2002: 125). Na taj način ovde se povezuju Dalmatinac i žena koja ima problematičnu kožu. Pomenuta konvencionalna metafora upotrebljena je na nekonvencionalan način, slično kao u reklami za Timotei penu za kosu.

U UP1 je pas Dalmatinac koji ima krzno i na njemu pege, a u UP2 je žena koja ima kožu i na njoj bubuljice i mitesere. U UP2 je i reklamirani proizvod Clearasil Ultra, kao i uzročno-posledična veza kojom nastaje čista koža, i to nakon samo 3 dana. Ovi elementi i odnosi nemaju svoje ekvivalente u UP2, što je naznačeno znakovima pitanja ?.

Ovo je metaforički pojmovni amalgam sa jednostranom mrežom amalgamacije, gde se u AP projektuje strukturni okvir iz UP2, tj. specifičan način uklanjanja nepravilnosti na koži, a u njega se projektuju elementi iz UP1, *Dalmatinac* i *krzno s pegama*. Sredstvo kojim se postiže cilj i vremenski rok, iz UP2, nemaju ekvivalente u UP1, pa se projektuju iz UP2. I ovaj vizuelni amalgam je specifičan, kao i u reklami za Timotei penu za kosu, jer se u AP projektuje pojmovni okvir iz ciljnog, a ne ulaznog prostora. To je, opet, u vezi sa funkcijom ovom pojmovnog amalgama (davanje pozitivnog argumenta, a ne rekonceptualizacija proizvoda).

Novonastalo, imaginarno značenje u pojmovnom amalgamu je sledeće: Clearasil Ultra skida pege na krznu Dalmatinca. Ovde je prisutna dodatna struktura koja proizilazi iz nesklada između sredstva, reklamiranog proizvoda, i objekta na koji se primenjuje, Dalmatinca s pegama, kao i rezultata, uklonjene pege. Iz ove dodatne strukture proizilazi prava, nameravana, implicitna poruka: Clearasil Ultra je izuzetno jak i efikasan preparat.

4 Zaključak

Reklame s vizuelno izraženim pojmovnim neskladom predstavljaju vrhunac kreativnosti i ekonomičnosti u komunikaciji. One na veoma interesantan način, spajajući logički nespojivo i stvarajući imaginarno značenje, prenose pravu poruku. Pri tome, pojmovna amalgamacija doprinosi direktno novoj konceptualizaciji reklamiranog proizvoda, ili indirektno daje pozitivan argument u njegovu korist. Osim što su zanimljive i kreativne, one su i ekonomične, jer s malo ili nimalo jezičkih sredstava prenose poruku, ali i izuzetno efikasne, jer momentalno deluju na potencijalnog kupca. Kako su McQuarrie i Phillips (2005) utvrdili, kupci izvode pozitivne zaključke o proizvodu čim vide sliku, a tek nakon što pročitaju reklamnu poruku, pri čemu za naknadno razmišljanje često nemaju vremena. Interesantno je primetiti da su i u engleskom i u srpskom najređe reklame sa jednostranim vizuelnim amalgamima, dok se u srpskom ređe nailazi na kompaktne vizuelne amalgame nego u engleskom. Moguće objašnjenje za to je duža i razvijenija praksa reklamiranja na engleskom govornom području.

LITERATURA

- Cook, G. (2001). *The Discourse of Advertising*. 2nd edition. London, New York: Routledge.
- Coulson, S. (2001). *Semantic Leaps. Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crook, J. (2004). "On Covert Communication in Advertising", *Journal of Pragmatics*, 36: 715-738.
- Fauconnier, G. & Turner, M. (2002). *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Forceville, C. (1996). *Pictorial Metaphor in Advertising*. London, New York: Routledge.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live by*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Master Metaphor list
- McQuarrie, E. F. & Mick, D. G. (1999). "Visual Rhetoric in Advertising: Text-Interpretive, Experimental, and Reader-Response Analyses", *Journal of Consumer Research*, 26, 37 – 54.
- McQuarrie, E. F. & Phillips, B. J. (2005), "Indirect Persuasion in Advertising: How Consumers Process Metaphors Presented in Pictures and Words", *Journal of Advertising*, 34 (2), 7-21.
- Phillips, B. (2000). "The Impact of Verbal Anchoring on Consumer Response to Image Ads", *The Journal of Advertising*, XXIX/1, 15 – 24.
- Rasulić, K. (2004). "Dinamičko konstruisanje značenja: Pojmovni amalgami i pojmovne metafore", U: S. Perović, V. Bulatović (ur). *Lingvističke analize*.
- Toncar, M., Munch. J. (2001). "Consumer Responses to Tropes in Print Advertising", *The Journal of Advertising*, XXX/1, 55 – 65.
- Turner, M. & Fauconnier (1995). "Conceptual Integration and Formal Expression". *Metaphor and Symbolic Activity*, 10, 183 – 203.
- Ward, J. & Gaidis, W. (1990). "Metaphor in Promotional Communication: A Review of Research on Metaphor Comprehension and Quality". In: *Advances in Consumer Research*, Vol. 17, 636 – 642

Sonja Filipović-Kovačević

VISUAL BLENDS IN THE CULTURE OF MODERN ADVERTISING

Summary

In the culture of modern advertising messages are often conveyed indirectly, by associating the advertised product with the domain of human experience where it does not belong. For example, a cosmetic product for treating blemishes on the skin removes spots from the Dalmatian's fur. This leads to conceptual incongruity, i.e. the process of conceptual blending explained in cognitive linguistics. Also, in modern advertisements the visual element is very important. This paper focuses on advertisements with visual blends, where

the very visual representation integrates logically incongruous domains of experience in order to imply certain messages. These visual blends reflect and result from the complex process of conceptual blending and as such they are superb examples of creativity and economy in communication. In this paper a few visual blends from advertisements in English and Serbian will be analyzed within the framework of the conceptual blending theory.

Jasna Uhlarik
 Univerzitet u Novom Sadu,
 Filozofski fakultet
jasnauhlarik@beotel.net

UDK: 316.774(497.113)(=162.4)

KULTURNI SADRŽAJI U SLOVAČKIM MEDIJIMA U VOJVODINI

Apstrakt: U radu zapažamo da su slovački mediji u Vojvodini brojni i raznovrsni iz čega proizilazi i raznovrsnost sadržaja koje prosleđuju slovačkom, ali i širem auditorijumu. Kod televizijskih, radijskih, štampanih i elektronskih medija na slovačkom jeziku (javni servisi i lokalne medijske kuće) primećujemo da su kompatibilni sa ostalim medijima u Vojvodini. Akcenat je na informativnim sadržajima, sadržajima posvećenim poljoprivredi – dominantnoj privrednoj grani u Pokrajini i sadržajima iz oblasti kulture, naročito važnim kako za nacionalne manjine u smislu ostvarivanja njihovih nacionalnih prava, tako i za samu Vojvodinu kao multikulturne sredine. U kvalitativnoj i kvantitativnoj analizi slovačkih medijskih sadržaja posebnu pažnju posvećujemo i jeziku kao osnovnoj komponenti svake medijske poruke.

Ključne reči: *mediji, slovački medijski sadržaji, kulturni sadržaji, kompatibilnost, jezik*

Kada smo počeli da se bavimo temom o kulturnim sadržajima u slovačkim medijima u Vojvodini nismo mogli da pretpostavimo kakav zadatak je pred nama. Samim saznanjem koliko medija na slovačkom jeziku ima kod nas uvideli smo da su oni mnogo raznovrsniji nego što se to na prvi pogled čini. U prvom redu zapažamo da su u Vojvodini zastupljene sve vrste medija na slovačkom jeziku: štampani mediji, radio, televizija i u najmanjem broju ali ipak zastupljeni su i elektronski mediji. Od javnog servisa do lokalnih stanica beležimo sledeće medije na slovačkom jeziku:

- a) štampa: Hlas ljudu (*Hlas ľudu*), Obzori (*Obzory*), Rovina (*Rovina*), Narodni kalendar (*Národný kaledár*), Vzlet (*Vzlet*), Zornička (*Zornička*), Novi život (*Nový život*), Nedeljnik¹ (Bačka Palanka), Traf! (*Traf!*), Čarbolog (*Čarbológ*);²
- b) radio: Radio Novi Sad 3, Radio Petrovac, Radio Pazova, Radio Kovačica, Radio Kisač;
- c) televizija: Televizija Vojvodine RTV 2, TV Petrovac, TV Kovačica, TV Pančevo, TV Šid, TV Apolo, TV Pazova, TV Bačka Palanka;
- d) internet: Hlas ljudu, Vzlet.

¹ U Nedeljniku koji izlazi u Bačkoj Palanci jedna stranica izlazi na slovačkom jeziku i u njoj nalazimo razne informacije o životu Slovaka u Opštini Bačka Palanka.

² Na slovačkom postoji još nekolicina lokalnih novina koje izlaze povremeno u naseljima gde ima slovačkog stanovništva, napr. Pivničke novine.

Možemo reći da su u medijima na slovačkom jeziku zastupljene teme iz praktično svih oblasti života. Srećemo se sa raznim sadržajima informativnim, kulturnim, umetničkim, obrazovnim, verskim, naučnim, zabavnim, sportskim, sa sadržajima namenjenim deci i drugim sadržajima koji su u skladu sa poštovanjem ljudskih prava i kulturnog, nacionalnog, etničkog i političkog pluralizma ideja i mišljenja. Slovački mediji prate aktuelna događanja paralelno sa svim ostalim medijima u regionu ali sa akcentom na slovačku manjinu (sa istom situacijom se srećemo i u medijima na jazicima ostalih nacionalnih manjina). To znači da su dominantne teme i informacije o aktuelnim dešavanjima iz naselja sa slovačkim stanovništvom a u manjem broju su zastupljene teme iz društveno-političkog i kulturnog života iz zemlje i sveta. Primećujemo da se sadržaji odnosno informacije koje prosleđuju u većini slovačkih medija podudaraju i to u zavisnosti od aktuelnih dešavanja. Kao najdominantnije često se navode teme i informacije iz oblasti poljoprivrede, privredne grane koja obezbeđuje životnu egzistenciju najvećem delu populacije u Vojvodini. Smatramo da, iako se u odabiru tema (teme iz raznih sfera života Slovaka) mediji na slovačkom jeziku donekle razlikuju od ostalih medija, kvalitetom sadržaja su slovački mediji kompatibilni sa ostalim medijima u Vojvodini.

Saznajemo da su pored tema iz poljoprivrede vrlo frekventne teme iz kulture. Kulturno-umetnički sadržaji su dinamični i aktuelni a same teme su prilagođene auditorijumu odnosno čitalaštvu. Odabir tema je najčešće vezan za etnografska nasleđa, civilizacijska dostignuća, rad kulturnih institucija, održavanje brojnih kulturnih manifestacija, uspešne i nagrađivane pojedince, jubileje i slično. Kulturni sadržaji kao i ostali sadržaji najčešće ostaju u okvirima lokalnog šta je u skladu sa potražnjom auditorijuma. Na osnovu najnovijih ispitivanja Radio-difuzne ustanove radio-televizije Vojvodine iz 2009. godine saznajemo da većina slovačke populacije kao najomiljenije teme u okviru medija na slovačkom jeziku navodi upravo teme iz slovačkih naselja. Ovo saznanje je prihvatljivo s obzirom da ovakve sadržaje pripadnici slovačke nacionalne manjine mogu pratiti (sem izuzetaka) samo u slovačkim medijima kao i zbog toga što informacije iz zemlje i sveta mogu pratiti u medijima na srpskom jeziku. Napr. čitalac pripadnik slovačke nacionalne manjine će o nekom dešavanju koje se odigralo u zemlji ili svetu u ponedeljak čitati u dnevnoj štampi na srpskom jeziku, stoga tekst o istom dešavanju za ovog čitaoca ne bi bio u novinama Hlas ljudu aktuelan ni zanimljiv pošto Hlas ljudu izlazi nedeljno (petkom). Teme iz zemlje i sveta ipak u slovačkim medijima nisu izostavljene, ali su redukovane ne osnovu prioriteta svake pojedine redakcije.

Uzimajući u obzir činjenicu da je u medijima u Vojvodini akcenat na temama iz poljoprivrede kao dominantne privredne grane u Pokrajini, u našem radu smo pokušali da zabeležimo zastupljenost tema iz poljoprivrede i zastupljenost tema iz raznih sfera kulture u slovačkim medijima. Saznajemo da su u dva najčitanija odnosno najgledanija medija od strane slovačke populacije nedeljnik Hlas ljudu i program na slovačkom jeziku Televizije Vojvodine u većem broju zastupljene teme iz kulture.

Na osnovu analize 24 broja nedeljnika Hlas ljudu koji su objavljeni u periodu od januara do juna 2009. godine zapažamo da je broj priloga iz oblasti kulture znatno veći od broja priloga iz oblasti poljoprivrede. U prvom ovogodišnjem broju nedeljnika koji je izašao 10. januara 2009. godine ne pronalazimo ni jedan članak iz poljoprivrede. Teme iz poljoprivrede u ovo doba godine zamenjuju uglavnom teme iz politike i ekološke teme dok se porast tema iz poljoprivrede vidi u februaru. Tako smo od januara do juna 2009.

godine u nedeljniku Hlas ljudu zabeležili 447 (januar 78, februar 69, mart 72, april 77, maj 74, jun 77) tekstova iz kulture i 186 (januar 22, februar 38, mart 29, april 43, maj 32, jun 22) tekstova iz poljoprivrede. Prilozi iz poljoprivrede su u odnosu na priloge iz kulture duži, novinar dublje istražuje zadatu temu i njegov izlaganje je detaljnije i stručnije. Ovi članci izlaze pre svega u rubrici namenjenoj temama iz poljoprivrede (*Pol'nohospodárske rozhlady*) koja izlazi u svakom drugom broju nedeljnika. Iz kulture su tekstovi kraći, najčešće se radi o kratim informacijama (ovi tekstovi sadrže približno od dve do deset rečenica dopunjene slikom) o dešavanjima kao što su folklorni programi i takmičenja, izložbe, sajmovi, pozorišne premijere i takmičenja, školski programi, menifestacije u organizaciji raznih nevladinih udruženja prvenstveno udruženja žena i sl.

U skladu sa saznanjima do kojih smo došli analizom štampanih medija (konkretno nedeljnika Hlas ljudu), analizom televizijskih medijskih sadržaja saznajemo da su i u ovima preovlađujuće teme iz oblasti kulture i poljoprivrede. Kako u štampanim, tako i u televizijskim medijima zapažamo veći broj priloga na teme iz raznih sfera kulture Slovaka u Vojvodini. U periodu od januara do juna u okviru polusatne emisije TV Nedeljnik (*TV Týždeň*) koja se emituje svakog petka u 20 časova emitovano je ukupno 40 priloga (januar 6, februar 6, mart 6, april 5, maj 14, jun 3) iz poljoprivrede i 92 priloga (januar 18, februar 18, mart 7, april 14, maj 18, jun 17) iz kulture. Autorske emisije koje se bave temama iz kulture su porodični magazin Dotiki (Dotyky), Duhovka (Dúhovka), Spektrum (Spektrum) i emisija za mlade Hore-dolu (Hore-dolu). Najčešće su to emisije kolažnog tipa.

Iz nedeljnika Hlas ljudu posebno izdvajamo prilog za kulturu, nauku, umetnost i književnost Obzori. U prilogu Obzori se srećemo sa uskostručnim kadrovima koji su sposobni za realizaciju zahtevnijih formi medijskog izraza. Tekstove koje nalazimo u prilogu Obzori možemo oceniti kao najkvalitetnije tekstove u okviru postojećih medija na slovačkom jeziku u Vojvodini (izuzev časopisa za književnost i kulturu Novi život – *Nový život*) a možemo naglasiti i njihovu kompatibilnost sa svim uglednim medijima u regionu. Na taj način Obzori postaju konkurent časopisu Novi život odabirom tema, ali još uvek ne dostižu kvalitet i težinu tekstova iz Novog života. Teme članaka u Obzorima tiču se kulture i književnosti ali i umetnosti, prvenstveno likovne a onda i muzičke, filmske, pozorišne itd. Novi život bavi se prvenstveno književnošću. U prvoj polovini 2009. godine (januar – jun) izašlo je 6 priloga Obzori.

U skladu sa našom temom treba obratiti pažnju na časopis za mlade Vzlet, naročito na rubriku Rozleti (*Rozlety*) u kojoj godišnje svoj prve radove objavljuje približno 30 vrlo mladih pesnika i prozaista a neki od njih kasnije svoje mesto nalaze u časopisu Novi život. Novi život je centralni časopis za književnost i kulturu Slovaka u Vojvodini, koji ne promovise samo književne vrednosti Slovaka u Vojvodini već preko svojih stranica upozna je svoje čitaoce i sa delima svetske književnosti.

Program na slovačkom jeziku Radija Novi Sad emituje se svakodnevno u dva bloka, prpodnevnom i popodnevnom. Sadržaje iz kulture obuhvata popodnevni blok.

Elektronski mediji na slovačkom jeziku u Vojvodini su zastupljeni u znatno manjoj meri u odnosu na ostale medije. U elektronskom obliku nalazimo nedeljnik Hlas ljudu i časopis za mlade Vzlet, ali ne u istom obimu kakav imaju u štampanoj formi. Obim sadržaja koji nalazimo na internetu je u poređenju sa štampanom formom znatno redukovan. Putem interneta je takođe ostvaren direktan prenos porodičnog magazina Dotiki. Našu pažnju zaslužuje i Zavod za kulturu Vojvođanskih Slovaka osnovan u 2009. godini koji u okviru

svog projekta ima za cilj da prikupi i digitalizuje sve postojeće oblike kulture Slovaka u Vojvodini. Prikupljeni materijal koji reprezentuje kulturu vojvođanskih Slovaka će delimično biti prikazani na internet stranici Zavoda dostupnoj neograničenom auditorijumu. Na taj način će internet stranica Zavoda za kulturu vojvođanskih Slovaka postati svojevrsni medijum Skovačke kulture u regionu.

U našem radu pažnju smo posvetili i jezičkoj strani medija na slovačkom jeziku. Na nivou jezika zapažamo kod većine slovačkih medija tendenciju da se dodržava književna norma jezika, ali i pored toga se srećemo sa brojnim greškama u izražavanju novinara. To su u prvom redu greške u smislu korišćenja dijalekatskih reči i formi izražavanja kao i prodor srbizama u jezik novinara, šta je opet posledica bilingvizma. S obzirom da postoji potreba da redakcije u svom timu drže i usko stručne kadrove, vrlo često u slovačkim redakcijama postoje novinari koji su visoko obrazovanje stekli na srpskom jeziku te su kontakt sa književnom normom jezika imali samo tokom osnovnog školovanja. Greške u štampanim medijima bi trebale da se pojavljuju u manjem broju, s obzirom na mogućnost lektorisanja i detaljnije pripreme tekstova. S druge strane mediji kao što su televizija i radio i pored detaljne pripreme novinara su spontaniji i dinamičniji u izražavanju čime se mogućnost greške povećava. Zbog pomenutog problema ukazuje se potreba za organizovanjem odgovarajućih jezičkih priprema ili kurseva novinara. Rešavanje ovog problema isključivo zavisi od odgovornosti pojedinca o kojoj bi svaki novinar trebao da brine u smislu svog valstitog napretka.

Pošto smo u našem radu hteli da zabeležimo celokupnu situaciju u slovačkim medijima sa aspekta kulturnih sadržaja, nismo uspeli da se bavimo analizom pojedinih emisija, resp. tekstova iz kulture. U tom slučaju morali bi smo da analiziramo svaki medij zasebno.

Slazemo se sa idejom da bi jedan od ciljeva regionalnog javnog servisa kao i lokalnih medija trebalo da bude promovisanje nacionalnog identiteta i kulture odnosno kulturnih vrednosti i multikulturnog identiteta Pokrajine. Zato postoji potreba za medijima na jezicima nacionalnih manjina, jer upravo ovi u skladu sa idejom o multikulturalnosti regiona donose znatan broj raznovrsnih, ne samo kulturnih, sadržaja kojima učestvuju u stvaranju celokupne mozaike upravo svojom multikulturalnošću specifičnog vojvođanskog prostora.

LITERATURA

- Dudok, Daniel (1984). „Časopis Nový život v dejinách spisovnej slovenčiny v Juhoslávii“, in *Časopis Nový život v literatúre a kultúre Slovákov vo Vojvodine*, ed. S. Čeman (Nový Sad: Obzor): 117-136.
- Dudok, Miroslav (2008). *Zachránený jazyk*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Krivák, Miroslav (1984). „Časopis Nový život v rámci dobovej publicistiky Slovákov vo Vojvodine“, in *Časopis Nový život v literatúre a kultúre Slovákov vo Vojvodine*, ed. S. Čeman (Nový Sad: Obzor): 57-62.
- Muntean, Ilija (2009). *Auditorijum o programu Televizije Novi Sad na slovačkom jeziku*. Novi Sad: Radio-televizija Vojvodine.
- Tir, Mihal – Tirova, Zuzana (2008). „Jezičko-stilske i izražajne karakteristike u nekim emisijama Televizije Vojvodine na slovačkom jeziku“, in *Mediji o svakodnevi* (Mo-

onitoring javnog srvisa Vojvodine i regionalnih televizija), ed. D. Valić Nedeljković (Novi Sad: Novosadska novinarska škola): 318-326.

Vaňko, Juraj – Král, Ábel – Kralčák, Lubomír (2006). *Jazyk a štýl súčasnej slovenskej publicistiky*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre – Filozofická fakulte (Katedra slovenského jazyka).

Jasna Uhlarik

CULTURAL CONTENTS OF SLOVAK MEDIA IN VOJVODNA
Summary

This paper discusses the number and variety of Slovak media that are active in Vojvodina, as well as the variety of content that is broadcasted to Slovak and other audiences. We found that television, radio, press and online media in Slovak language (both public broadcasting and local media) are compatible with other media in Vojvodina. There is a strong emphasis on news, agriculture (dominant economy in province) and cultural programmes the latter being of great importance to both minorities and their rights, as well as to Vojvodina itself as a multicultural environment. While we provide an analysis of quality and quantity with regard to Slovak media content, we also discuss language as its basic component.

II

INTERKULTURALNOST
I OBRAZOVANJE

Marko Jurčić
Ivan Markić
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
pustike@hi.t-com.hr
imarkic@ffzg.hr

UDK: 37.316.77-057.874

MODELIRANJE KOHEZIJE ŠKOLSKOG RAZREDA U KONTEKSTU INTERKULTURALNIH ODNOSA

Sažetak: U radu se razmatra kohezivnost školskog razreda i mogući pristup u njezinu postizanju u kontekstu interkulturalizma koji implicira dijalog, otvorenost, dinamiku i perspektivu. Interkulturalni odnosi u razredu temelje se na komunikaciji i interakciji učenika, uspoređivanju mišljenja, ideja i kultura. Svaki pojedinac stječe i zauzima određeni položaj i status unutar razreda, primjeren kvalitetnom odrastanju, unatoč teškoćama koje mogu biti izazvane činjenicom da je školski razred skupina učenika samo podjednake kronološke, obrazovne, socijalne i emocionalne dobi. Najrazličitiji utjecaji kultura javljaju se u školskom razredu. Stoga on treba biti utemeljena na interkulturalnim odnosima, jer oni omogućavaju suočavanje, komunikaciju, međusobno upoznavanje i vrednovanje, razmjenu vrijednosti, modela, načina i stilova života, te društveno-etičko poštivanje. U složenim i isprepletenim odnosima unutar školskog razreda učenici utječu na rezultat dimenzije odnosa, odnosno na procjenu uključenosti pojedinca u školski razred i intenzitet u kojem jedni druge prihvaćaju, podržavaju i pomažu. Izvor kohezivnosti školskog razreda jesu motivi učenika koji se mogu zadovoljiti u razredu i učinci kohezivnosti na njihovu uključenost u školski razred.

Ključne riječi: *Interkulturalni odnosi, kohezivnost školskog razreda, učenici*

1. Uvod

Školski razred sam po sebi nije razredna zajednica, već to postaje u dužem procesu kao rezultat kohezivnosti. Pojmom kohezivnosti školskog razreda opisuje se humana kvaliteta odnosa među učenicima, koja ih drži na povezanom okupu, utemeljen na međusobnom poštivanju, pouzdanom pridržavanju dogovorenih razrednih pravila i zajedničkoj podjeli odgovornosti. Kroz proces kohezivnosti školski razred prelazi u razrednu zajednicu temeljenu na međuzavisnom ustroju formalnih i neformalnih pravila, obrazaca ponašanja pojedinaca i zajednice, dogovorenih vrijednosti, interesa i težnji. Kohezivnost razredne zajednice dokaz je međusobne stabilne interakcije učenika, iz koje oni crpe snagu za uljudno ponašanje, uljudnu komunikaciju, neograničenu količinu međusobne pomoći, podrške i uvažavanja, zajedničko prevladavanje osobnih ili razrednih teškoća (Ennis, 1989.). Oni iz nje crpe snagu za pozitivni proces odrastanja i sazrijevanja, razvijanja identiteta, oblikovanja stavova prema međuljudskim odnosima općenito i odnosima prema suprotnom

spolu, stavova prema autoritetima te izdržavanje napora proizašlog iz školskih obveza. Svaki školski razred nastoji razvijati svoju specifičnu kohezivnost, kao označitelj identiteta. Pored razlika koje se očituju između učenika u školskom razredu, s obzirom na njihovu kulturu komunikacije i kulturu ophođenja s nastavnicima i međusobno, postoje i značajne razlike između razreda jedne škole. Razlike se očituju u međuodnosu učenika. Međuodnosi u školskom razredu ovise o načinu ponašanja i hijerarhijskom položaju učenika, fenomenima poput simpatije i antipatije, natjecanja i suradnje (Kiper i Mischke, 2008.).

Pristup u postizanju kohezivnosti školskog razreda moguće je sagledati u kontekstu interkulturalizma. Što je interkulturalizam, na čemu se temelji i što donosi? Riječ je o razumijevanju i prihvaćanju različitosti i posebnosti među učenicima u njihovim stilovima življenja. Interkulturalizam implicira dijalog, otvorenost, dinamiku i perspektivu, on je dinamički, razvojni pojam koji nužno ukazuje na međuodnose učenika, na razmjenu mišljenja i ideja te na međusobno uspoređivanje mišljenja, ideja i kultura, (Jagić, 2006.). U školskom razredu kulturne razlike među učenicima, njihovo shvaćanje društvenog okruženja, njihova kultura življenja u obitelji, odgojne metode koje primjenjuju njihovi roditelji u odgojnom nastojanju, odražavaju se na ponašanje učenika i u značajnoj mjeri utječu na tijek odgojno-obrazovnog procesa. Dakle, u konkretnim prilikama, a upravo školski razred je konkretna prilika, učenici komuniciranjem razmjenjuju svoje vlastito shvaćanje vrijednosti društvenog okruženja, modele kulture odgoja, življenja i poštivanja u obiteljskom domu (Falanga, 1993.). U kohezivnoj razrednoj zajednici, uz pomoć i podršku nastavnika, učenici se osposobljavaju za prihvaćanje međusobne različitosti kako bi se osjećali dostojnim i ravnopravnim članom školskog razreda kojem pripadaju. Novi pristup interkulturalnom odgoju i obrazovanju polazi od pretpostavke razvijanja odnosa - sudjelovanja i uključivanja, kako bi učenici naučili živjeti zajedno, razumjeti jedni druge i pomagati jedni drugima. Biti interkulturalno odgojen znači razumjeti drugoga, shvaćati ga, pomoći mu, biti otvoren i osjetljiv za drugo i različito te biti sposoban snošljivo komunicirati (Previšić, 2009.).

Interkulturalni odgoj i obrazovanje nezaobilazan je činitelj u procesu međusobnog upoznavanja, razumijevanja različitih kultura i uspostavljanja pozitivnih relacija, jer pojam interkulturalni odgoj i obrazovanje podrazumijeva odgoj i obrazovanje koji daje pravo na različitost, pridonosi ostvarivanju jednakih mogućnosti i priprema sve učenike za zajednički život u demokratskom društvu (Hrvatić, 2008.). Drugim riječima, interkulturalni odgoj i obrazovanje usmjeren je na sustav međuodnosa učenika u školskom razredu, pretpostavlja mogućnost uspoređivanja različitih mišljenja, ideja i kultura, potičući na promišljanje o razlikama. Pristup odgoju i obrazovanju, utemeljen na interkulturalizmu, pomaže učeniku, s jedne strane upoznati sebe u međuodnosu sa suučenicima i upoznati suučenike, te razviti uvjerenje u mogućnost zajedničkog života i rada, bez međusobne agresije i međusobnog izoliranja, s druge strane afirmirati se kao aktivni sudionik odgojno-obrazovnog procesa. Istinski život i rad učenika u kohezivnoj razrednoj zajednici... *treba biti međusobno razumijevanje, poštivanje, sporazumijevanje i ravnopravno surađivanje* (Jagić, 2006.).

2. Kohezija školskog razreda i interkulturalne kompetencije

Unutar školskog razreda svaki učenik, sa svojim stilom života i kulturom susreće se s vršnjacima koji misle, osjećaju i ponašaju se drugačije i imaju svoje stilove života i kul-

turu življenja. Među njima javlja se socijalni sukob kao posljedica različitosti u stilovima života i kulturi. Učenik među suučenicima otkriva njihovu sličnost i razlike, provjerava i otkriva svoju sličnost i razlike u odnosu prema njima. Otkrivene sličnosti podređene su interakciji koja je izvor snažne pedagoške motivacije u njihovu ponašanju i bit interkulturalne aktivnosti. S obzirom da bilo koja akcija ima smisao samo za one koji su u nju uključeni, bitno je shvatiti interpretaciju značenja koje sudionici daju svom djelovanju. Pritom značenja ovise o kontekstu interakcije i tijekom interakcijskog procesa se mogu mijenjati i modificirati, dok na djelovanje pojedinca bitno utječe oblikovanje i mijenjanje pojma o sebi i drugima, kao i o cjelokupnoj situaciji. Osim definiranja situacije, interakcija polazi od analize načina na koji učenik interpretira ponašanje drugih suučenika, kao i njihove interpretacije konteksta u kome se interakcija odvija.

Interkulturalno učenje ne temelji se samo na postojanju svijesti o različitosti među učenicima, ili samo na iskazivanju odgovarajućih stajališta prema „drugačijima“ u razredu, već na postojanju otvorenosti, poštovanju, priznavanju i prihvaćanju različitosti među učenicima, tada je interkulturalna kompetencija učenika njegova sposobnost iskazivanja navedenih osobina u interakciji s „drugačijim“, sposobnost usvajanja interkulturalnih stajališta, znanja i vještina u cilju boljeg međusobnog razumijevanja i poštivanja te vještine interpretiranja, otkrivanja i interakcije (Hrvatić i Piršl, 2007.). Interkulturalno učenje, u funkciji razvoja interkulturalnih kompetencija, u kohezivnom školskom razredu, pomaže učeniku razviti interkulturalno stajalište utemeljeno na odsutnosti predrasuda u kontaktu sa suučenicima, na otvorenosti, radoznalosti i sl. Odnosno, priprema ga i osposobljava za osobni i profesionalni stil života u kome će različitost doživljavati kao vrijednost, razvijajući onu razinu tolerancije prema različitostima koja će im omogućiti djelovanje i interkulturalno komuniciranje. Interkulturalno znanje odnosi se na poznavanje suučenicove tradicije, običaja, vrijednosti i dijalektalne i regionalne jezične razlike i slično, a vještine se odnose na uspostavljanje i održavanje međusobnih odnosa, na komunikaciju, postizanje zajedničkog cilja itd.

Upoznavanje različitih stilova života i kultura pridonosi otvorenosti prema drugima (ja – mi – oni) i razvoju svijesti o sebi i drugima (Previšić, 2009). Razvoj svijesti o sebi i drugima, odnosno, ukupno viđenje sebe i viđenje drugih unutar školskog razreda, može predstavljati subjektivnu realnost koja odgovara ili ne odgovara drugima. Stoga, nužno je poticati učenike na simetričnu komunikaciju kako bi došlo do toga da jedni druge shvate. Pri čemu shvatiti drugoga ne znači puko akumuliranje informacija, odnosno govorenje o drugima, već govorenje s drugima (Piršl, 2005). Različitost među učenicima potiče njihov dinamičan međuodnos uz naglasak da interkulturalni odgoj promatran kao interakcija, problem koji se odnosi na druge, mora najprije biti preispitan u odnosu na sebe, pri čemu pozornost treba biti usmjerena više na odnose koje učenik-pojedinac ima s drugim pojedincima, pri čemu se razvija osnova za međusobnu komunikaciju. Komunikaciju među učenicima školskog razreda moguće je postići kroz shvaćanje složenosti svakog pojedinog oblika identiteta u različitim situacijama.

Kako ne bi došlo do nesklada između doživljaja sebe i drugih potrebno je međusobno upoznavanje, temeljeno na suradnji i na razmjeni vrijednosti. Dobro međusobno upoznavanje učenika pretpostavlja njihovo međusobno uvažavanje i razumijevanje. Suradnja u školskom razredu neophodno je iskustvo koje omogućuje učenicima da stvore blagonaklonu sliku jedni o drugima. To im omogućuje da nadiđu egocentričnost i izvještačenost,

ohtu bruje njihovo povjerenje, senzibilnost, otvorenost komunikaciji i socijalno prihvatljivim aktivnostima. Suradnja, uvaŹavanje i uzajamno razumijevanje ima središnju vaŹnost u razvoju kohezivnosti školskog razreda. PostiŹe se razgovorom i zajedničkim aktivnostima. Razgovor i zajedničke aktivnosti navode učenika na objašnjenje osobnih ideja, stavova, mišljenja i na procjenu osobnog uratka, postignuća, i ponašanja unutar školskog razreda.

Kohezivni školski razred ne „guši“ individualne osobnosti, odnosno individualne razlike u iskustvima, znanjima, stavovima, etničkoj i religioznoj pripadnosti i slično, nego nastoji razviti sve ono što je pozitivno u smislu „jače“ strane učenika i traŹi ravnoteŹu između onoga što je opće i onoga što je posebno i pojedinačno. Bitno je da učenici prihvaćaju vlastite različitosti i različitosti među suučenicima te da doŹivljavaju vlastitu jedinstvenost i jedinstvenost svakog suučenika kao vlastito i zajedničko bogatstvo, čime se utječe na izgradnju spoznaje o vlastitoj vrijednosti, slobodi i autonomiji. Polazeći od pretpostavke da različitosti pruŹaju mogućnosti za uzajamnu interakciju i učenje bitno je da se učenici oslobode straha od vlastite različitosti i različitosti suučenika te da razvijaju humanistički međuodnos utemeljen na poštivanju pojedinca i njegove različitosti.

Kada učenici međusobno komuniciraju u neposrednom kontaktu u razredu tada nastupa opći emocionalni ton uzajamnog prihvaćanja i uzimanje u obzir uzajamnih potreba i ciljeva (subjektivni i objektivni realiteti) (Dreesman, 1982., Anderson, 1973.). Subjektivni realitet je ono što učenik percipira, doŹivljava, osjeća i prosuđuje u razgovoru i u zajedničkim aktivnostima unutar razreda. Objektivni realitet školskog razreda jest ono što može sporazumno ustanoviti više učenika te intersubjektivno preispitati. No, subjektivni i objektivni realiteti školskog razreda povezani su i utječu na stabilnost i/ili na promjenu razredne kohezivnosti.

Razmjena vrijednosti i suradnja, proizašla iz dobrog međusobnog poznavanja, podrazumijeva zajedničko djelovanje u okviru zajedničkog cilja (mi). Zajednički cilj kohezivnog školskog razreda treba se temeljiti na međusobnoj interakciji, gdje svaki pojedinac stječe i zauzima dostojanstven položaj i status, gdje nema nasilja i agresije. NaŹalost, nasilje i agresija javlja se u školama kao izraz nedovoljnog znanja, ali i individualne osjetljivosti za razlike. Škola se trudi pomoći učenicima da razvijaju sposobnosti tolerantnog i odgovornog međusobnog ponašanja, no ponekad se osjeća nemoćnom u ublaŹavanju i prevladavanju pojave nasilja i agresije. Razumije se, u osjećaju nemoći škola mora jačati odgojno partnerstvo s roditeljima i davati veće značenje odgoju u svim nastavnim predmetima kroz humanu dimenziju obrazovanja za suŹivot, solidarnost i empatiju prema različitostima. Odnosno, unutarnju sliku škole, kao vlastito svojstvo, razvijati iz motrišta interakcijsko-komunikacijske odgojne perspektive, u središte svoje uloge stavljati međuljudske odnose između učenika te formirati dinamične, stvaralačke, socijalne i humane školske razredne zajednice.

Školski i nastavni kurikulum mora otvarati nove mogućnosti u organizaciji školskog rada, bogaćenju programskih sadržaja, metodičkih postupaka, udŹbeničkih ponuda, komunikacijskih vještina i socijalnih doŹivljaja te ciljem, sadržajima i načinima rada od naglašeno spoznajnog pedagoški čin pomaknuti prema međusobnim uvaŹavanjima i razumijevanjima svih partnera umreŹenih u školskom Źivotu i radu (Previšić, 2009.). Dakako, uz oprez da se razvoj znanja ne potisne u drugi plan, jer je škola mjesto gdje učenici trebaju razviti kompetencije, na načelima aktivnog odgojno-obrazovnog procesa, za Źivot i rad poslije škole u suvremenom društvenom i kulturnom okruŹenju.

3. Razredna komunikacija i interkulturalnost

Kvalitetna razredna komunikacija između nastavnika i učenika te među učenicima je preduvjet stvaranju pozitivnog razrednog ozračja, što je temelj uspješnog ostvarivanja kurikulumom određenih zadataka. Jedan je od tih zadataka razvoj interkulturalne te razvoj komunikacijske kompetencije.

Dok interkulturalnost predstavlja dinamične i interaktivne veze i odnose među kulturama, komunikacija predstavlja proces u kojem se misli, stajališta i ideje među komunikantima dijele kroz razmjenu verbalnih i neverbalnih simbola. Brooks i Heath (1993.) navode da je komunikacija proces u kojemu se informacije, značenja i osjećaji dijele među osobama izmjenom verbalnih i neverbalnih poruka (prema Hargie i Dickson, 2004.).

Ključni pojam unutar komunikacije jest dijeljenje. Ono se unutar razreda, kroz nastavni proces odvija između nastavnika i učenika te među učenicima. Dijeljenje, odnosno komunikacija unutar razreda na navedenim relacijama, ogleda se nastavnikovom razvijanju i proširivanju osobnog znanja te komunikacijskih i drugih kompetencija u radu s kulturno drukčijim učenicima i obratno, dok se između učenika i učenika ogleda u međusobnoj suradnji i komunikaciji između kulturno drukčijih učenika.

Komuniciranje u oba slučaja sadrži interpersonalnu komponentu, no unutar navedene komunikacije postoje također određeni odnosi. Najreprezentativniji je odnos moći u kojemu se komunikacija između nastavnika i učenika odvija na komplementaran način te simetričan odnos putem kojeg se komunikacija odvija među učenicima. Unutar razreda prisutni su i mnogi oblici, stilovi i načini komuniciranja koji razred čine mjestom u kojemu se ogledaju i razvijaju socijalne, emocionalne, kognitivne, osobne, predmetne, interkulturalne i druge kompetencije kako nastavnika tako i učenika.

Nastava u tome smislu prestaje biti samo proces učenja i poučavanja i postaje oruđe putem kojega nastavnik, uz primjenu primjernih metoda, suradnički, partnerski i aktivno, zajedno s učenicima stječe znanje i razvija kompetencije određene nacionalnim kurikulumom. Težnja za razvojem novih kompetencija produkt je mijenjanja svijeta, razvoja tehnologije i tehnike, raznih migracija, novih načina učenja i drugih čimbenika koje kreiraju novo, multikulturalno društvo i okruženje, a s time i nove odgojno-obrazovne potrebe i ideje. Novo, multikulturalno društvo podrazumijeva istodobno postojanje mnogobrojnih kultura na nekom teritoriju. Takvo postojanje kultura zahtjeva ukidanje raznih socijalnih stereotipa, predrasuda i stigmatizacija među ljudima. Također, ono odbacuje statičnu koncepciju kulture i prihvaća koncepciju društva u kojoj je naglasak na interakciji između pojedinaca, skupina i zajednica, prihvaćanju zajedničkih pravila komuniciranja i suglasnosti.

U takvom okružju nastavnik nije samo dobar poznavatelj drugih kultura, "brana" prema nastajanju stereotipa, jednostranih stajališta i predrasuda, nego suradnik - kreator novih odnosa prema stvarnom znanju i uspješnim interkulturalnim odnosima (Hrvatić, 2005.). Nastavnik poprima novu ulogu, te za cilj postavlja osposobljavanje učenika za komuniciranje i prihvaćanje ljudi koji su drukčiji, kako bi se osjećali dostojnim i ravnopravnim članovima zajednice kojoj pripadaju (Sleeter i Grant, 1994.).

Kako bi se navedeno unutar obrazovnog sustava omogućilo, potrebno je prije svega pravilno kreiranje nacionalnih, predmetnih i školskih kurikuluma, dodatno obrazovanje nastavnika, mijenjanje pedagoških ciljeva i radnih metoda (Perotti, 1995.). Nastavnici u tome smislu predstavljaju potencijalne instrumente za pokretanje promjena u društvu, i za

uspostavljanje dijaloga među sukobljenim kulturama, te kao takvi trebaju razviti i pounutriti lepezu interkulturalnih kompetencija. Interkulturalne kompetencije nastavnika koje novo društvo od njega traži imaju sljedeće karakteristike: verbalnu i neverbalnu komunikacijsku kompetenciju, poznavanje svoje i druge kulture, sposobnost poštivanja, razumijevanja i prihvaćanja učenika koji pripadaju drugim kulturama, interaktivan odnos s 'drugim', kontinuirano nadograđivanje saznanja o sebi, sposobnost povećane otvorenosti, fleksibilnosti i kreativnosti, shvaćanje posljedica diskriminacije kulturno drukčijih te sposobnost razvoja nestereotipnog mišljenja i antipredrasudnih stajališta (Piršl, 2005.). Benson (1978.) navodi deset dimenzija interkulturalne kompetencije: govorne i komunikacijske vještine, interakcija, pojačane društvene aktivnosti, prijateljstvo, društveno odgovorno ponašanje, posao, stajalište, zadovoljstvo i mobilnost.

Kako bi nastavnik udovoljio svim multikulturalnim i interkulturalnim traženjima i kako bi njihove vrijednosti prenosio unutar razreda, traži se stvaranje reprezentativnog interkulturalnog identiteta koji bi nastavnik razvijao svakim novim interkulturalnim iskustvom, a koji bi se ogledao u mijenjanju shvaćanja i viđenja svijeta oko sebe.

4. Zaključak

Značaj modeliranja kohezivnosti školskog razreda u kontekstu interkulturalnih odnosa je u otvorenosti prema individualnim razlikama među učenicima, prihvaćenosti različitih načina razmišljanja, promatranja i doživljavanja svijeta i u poštovanju individualnosti, autonomije i slobode svakog pojedinog učenika. U takvim će okolnostima učenik koji osjeća da se poštuje ono što misli, predlaže i radi, bez obzira na spol, rasu, jezik ili njegovo kulturno, nacionalno i vjersko podrijetlo, biti spreman poštivati i prihvatiti način na koji suučenici misle, osjećaju i rade. Konceptija kohezivnog školskog razreda u kontekstu interkulturalnih odnosa temelji se na upoznavanju vlastite osobnosti, poznavanju osobnosti drugih, na otkrivanju i prihvaćanju međusobnih sličnosti i razlika, te na uspostavljanju suradnje i ostvarivanju zajedničkih ciljeva u pogledu razvoja znanja, vještina, solidarnosti i odgovornosti. U interakciji s drugima kroz međusobnu komunikaciju i upoznavanje učenik oblikuje mišljenje o sebi i drugima, oblikuje model ponašanja na temeljima kohezivnosti, bez međusobnog odbijanja i podcjenjivanja, već na poštivanju i prihvaćanju. Da bi učenik mogao uspješno i učinkovito ponašati se u specifičnoj interkulturalnoj interakciji, kakav je školski razred, mora posjedovati interkulturalne kompetencije, odnosno mora posjedovati kognitivnu i afektivnu dimenziju (pri čemu ponašajna, kognitivna i afektivna dimenzija djeluju povezano, ovisne jedna o drugoj uz međusobnu dopunu (Piršl, 2007.).

LITERATURA

- Anderson, G. J.(1973.), *The assessment of learning environments: a manual for the learning environment inventory and the my class inventory*. Halifax, Nova Scotia, Atlantic Institute of Educational.
- Benson, P. G. (1978.), *Measuring cross-cultural adjustments: The problem of criteria*. International Journal of intercultural Relations, Vol. 2.
- Brooks W. D., Heath, R. W. (1993.), *Speech Communication*, William C. Brown

- Dreesman, H. (1982.), *Unterrichtsklima*. Weinheim und Basel: Verlag
- Ennis, C. D. (1989.), et al., Educational climate in elective adult education: Shared decision making and communication patterns. *Adult Education Quarterly*, Volume 39. br.2, 76-88.
- Falanga, M. (1993.), La prospettivaintercculturale nellascuola elementare, *Scuola Italiana Moderna*, 14.
- Hargie, O., Dickson, D. (2004.), *Skilled Interpersonal Communication: Research, Theory and Practice*, Hove, Routledge.
- Hrvatić, N. (2005.), „Contemporary teaching: intercultural paradigms“, In: Peko, A. (ed.), *Contemporary teaching*. Osijek: Unniversity Josip Juraj Strossmayer in Osijek/ Faculty of philosophy in Osijek
- Hrvatić, N., Piršl, E. (2005.), „Kurikulum pedagoške izobrazbe i interkulturalne kompetencije učitelja“, *Pedagogijska istraživanja*, Vol. 2, 251-267.
- Hrvatić, N. i Piršl, E. (2007.), Kurikulum pedagoške izobrazbe učitelja. u: Previšić, V. (ur.), *Kurikulum, teorije, metodologija, sadržaj, struktura*. Zagreb: Školska knjiga
- Hrvatić, N. (2007.), „Interkulturalna pedagogija: nove paradigme“, u: Previšić, V., Šoljan, N. N. i Hrvatić, N. (ur.) *Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*. Zagreb: Hrvatsko pedagoško društvo.
- Hrvatić, N. (2008.), „Pedagoške kompetencije (vjero)učitelja“, *Lađa - časopis za promicanje religioznog odgoja i vrjednota kršćanske kulture (1846-2057)* 2. str. 9-17
- Jagić, S. (2006.), „Interkulturalno-pedagoški čimbenici turizma“, *Pedagogijska istraživanja*, 3 (1), str. 73-86.
- Kiper, H. i Mischke, W. (2008.), *Uvod u opću didaktiku*. Zagreb: Educa
- Perotti, A. (1995.), *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, Zagreb, Educa
- Piršl, E. (2005.), Verbalna i neverbalna interkulturalna komunikacija, u: Benjak, M., Požgaj Hadži, V. (ur.), *Bez predrasuda i stereotipa, interkulturalna komunikacijska kompetencija u društvenom i političkom kontekstu*, (50-90), Rijeka, Izdavački centar Rijeka, Biblioteka Dometi.
- Piršl, E. (2007.), „Interkulturalna osjetljivost kao dio pedagoške kompetencije“, u: Previšić, V., Šoljan, N. N. i Hrvatić, N. (ur.) *Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*. Zagreb: Hrvatsko pedagoško društvo.
- Previšić, V. (1987.), „Interkulturalizam u odgoju europskih migranata“, *Napredak*, vol. 42 (3), (str. 304-313).
- Previšić, V. (2009.), „Interkulturalna obzorja suvremene škole“, u: *Škola danas, za budućnost*, (ur.) Puževski, V. i Strugar, V., str. 20-27.
- Sleeter and Grant, C. (1994.), *Making choices for multicultural education. Five approaches to race, class and gender*. New York, Macmillan Publishing Company

*Marko Jurčić
Ivan Markić*

MODELING OF CLASSROOM COHESION IN THE
CONTEXT OF INTERCULTURAL RELATIONS

Summary

The paper considers classroom cohesion and possible approaches in its achievement in the context of interculturalism that implies dialogue, openness, dynamics and perspective. Intercultural relations in the classroom are founded on pupils' communication and interaction, opinion, ideas and culture comparing. Every individual acquires and takes a certain position and status in the classroom, appropriate for quality rising, in spite of the difficulties that may be caused by the fact that the classroom is a group of pupils with the same chronological, educational, social and emotional age. Most diverse cultural influences are appearing in the classroom and because of that the classroom should be based on intercultural relations that allows confrontation, communication, getting to know and evaluating each other, exchange of values, models, methods and styles of living and social-ethnic compliance. In the complex relations inside the classroom the pupils affect the results of relation dimensions, i.e. their inclusion evaluation in the classroom and the intensity of acceptance, helping and embracing each other. The sources of the classroom cohesion are the pupils' motives that can be satisfied in the classroom and the effects of cohesion on their inclusion in classroom work.

Mirjana Benjak
Sveučilište Jurja Dobrile, Pula
Odjel za humanističke znanosti
mibenja@vinet.hr

UDK: 316.77.37

Vesna Požgaj Hadži
Sveučilišta u Ljubljani
Filozofski fakultet
vesna.hadzi@guest.arnes.si

OD MULTIKULTURALIZMA KA INTERKULTURALIZMU¹

Apstrakt: Teško bi se moglo reći da danas u svijetu postoje društva koja nisu multikulturalna (u smislu demografske i kulturne različitosti). Međutim, također bi se teško moglo reći da danas u svijetu postoje multikulturalna društva u kojima u potpunosti prevladava jednakopravnost razmjene i interakcija među različitim kulturama, odnosno interkulturalna komunikacija. Budućnost se pak pravednoga i humanoga svijeta projicira u onakvom društvu/društvima u kojima će se poštivati različitosti i gdje će postojati produktivna i kreativna razmjena te suradnja među Drugima i Drukčijima. U provođenju interkulturalizma odgoju i obrazovanju pripada velika uloga. Iako svaki nastavni predmet može u sebi sadržavati interkulturalni pristup, predmet jezičnog i književnog odgoja i obrazovanja osobito je pogodan za pripremu i osposobljavanje mladih za opažanje, prihvaćanje i poštivanje razlika među ljudima različitih kultura. U sklopu takva promišljanja pokazat ćemo metodičke/didaktičke pristupe koji su na tragu uspostavljanja interkulturalnog dijaloga.

Ključne riječi: *interkulturalna komunikacija, interkulturalni odgoj i obrazovanje, interkulturalni dijalog*

1. Uvod

Posljedica ratova, osvajanja, saveza i migracija koji su se događali u povijesti (ne samo) Evrope stvaranje je društava koja bismo mogli nazvati multikulturalnima. Za njih je karakteristično postojanje više kultura na istom prostoru. U dugim su povijesnim razdobljima skupine različitog jezika, kulture, etničkoga porijekla i vjere živjele jedne pokraj drugih bez interakcije s pripadnicima većinske, dominantne kulture. U takvom je društvu bilo pokušaja asimilacije manjih kultura,² koja se nije ostvarila – najčešće su pripadnici mikrokultura, usprkos svemu,

¹ Rad je nastao u sklopu znanstvenoistraživačkog projekta *Obrazovanje za interkulturalnu kompetenciju* Sveučilišta u Rijeci, Filozofski fakultet u Puli (uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, 303–1401173–0983).

² To je bilo osobito izraženo u SAD-u potkraj 19. st. (razdoblju velikih migracija), kada se javlja ideja o tzv. "melting-potu", u kojem bi se procesu izgradilo novo društvo sastavljeno od različitih etničkih grupa. Na ideju

sačuvali svoju etničku kulturu, jezike, običaje, vjeru. I ne samo to – sve je značajnije mjesto dobivao model kulturne komunikacije među pripadnicima različitih kultura. Bez obzira na to što je dugo trebalo da se pojavi pojam interkulturalizam (koji označava interakciju među različitim kulturama),³ nepobitna je činjenica da se posljednjih desetljeća o njegovu provođenju najozbiljnije raspravlja, pri čemu odgoju i obrazovanju pripada velika uloga.

2. Teorija interkulturalizma u odgoju i obrazovanju

Na temelju vizije budućeg pravednijeg i humanijeg svijeta, u kojem će se poštivati različitosti i gdje će postojati produktivna i kreativna razmjena te suradnja među Drugima i Drukčijima, međunarodna su tijela (Vijeće Evrope, Evropska zajednica) postavila standarde koji se odnose na ulogu škole. Najvažnija obilježja koja određuju suvremenu evropsku scenu (trajno naseljavanje zajednica, utjecaj medija na odnose između pojedinaca i grupa, razvoj kolektivnih identiteta, oživljavanje nacionalističkih pokreta i ideologija koji zastupaju ksenofobiju, rasizam i nesnošljivost, izgradnja evropskog identiteta, razvoj fundamentalističkih, regionalnih ili lokalnih pokreta, raspad komunizma u zemljama Istočne i Srednje Evrope i slom Sovjetskog Saveza, uspon etničkih manjina i dr.; prema Abdallah-Preteille 1999: 29) postala su izazov školskom odgoju i obrazovanju. Upravo se od interkulturalnog obrazovanja traži da u novostvorenim uvjetima (u kojima se treba građanima drukčijeg podrijetla omogućiti sudjelovanje u pluralnom demokratskom društvu) „unaprijedi pedagoške koncepcije i praksu kao dio obrazovanja o ljudskim pravima a protiv nesnošljivosti i rasizma“. (Abdallah-Preteille 1999: 30)

3. Teorija interkulturalizma u predmetu jezičnog i književnog obrazovanja

Poznato je da gotovo svaki nastavni predmet može u sebi sadržavati interkulturalni pristup, međutim postoje predmeti koji su „osobito pogodni za prijenos znanja korisna za obrazovanje građana multikulturalnog društva“. (Abdallah-Preteille 1999: 86) Među njima predmetu jezičnog i književnog odgoja i obrazovanja, prije svega zbog svoga sadržaja pripada posebno mjesto. Pogledajmo što je s interkulturalnim pristupom u hrvatskoj srednjoškolskoj/gimnazijskoj nastavi jezika i književnosti? Da je ona još uvijek udaljena od standarda koji su proklamirani u dokumentima Ujedinjene Evrope,⁴ pokazuje struktura i sadržaj najvažnijeg dokumenta potrebnog za izvođenje nastave – Nastavnog programa za gimnazije, po kojem se poučava hrvatski jezik (u daljnjem tekstu NPG).⁵ Iako je u

o procesu “lonca za taljenje” reagirali su pisci-filozofi (Kallen, Bourne, Drachsler), koji su zagovarali prava doseljenika na očuvanje vlastite kulture, a ne asimilaciju.

³ Dogodit će se to tek 70-ih godina 20. stoljeća. Razlozi tomu kašnjenju dvojaki su: s jedne su strane razvijene evropske države 70-ih godina suočene s problemom masovne migracije, a s druge strane u tradiciji je tih zemalja snažno poimanje vlastitog političkog i kulturnog prostora kao “čiste” nacionalne države kojoj “drukčije” grupe predstavljaju prijetnju nacionalnom identitetu.

⁴ Kako navodi Rosandić (2005: 175), standardizacija se “odnosi na usklađivanje školskih sustava (organizacijski, pedagoški), kurikula, udžbenika, obrazovanja učitelja/učiteljica za novi tip odgojno-obrazovne djelatnosti”.

⁵ Nastavni programi za gimnazije, Hrvatski jezik za gimnazije, Glasnik Ministarstva prosvjete i športa, Zagreb, 1995. Program se sastoji od obvezatnog i izbornog dijela, koji je namijenjen učenicima te učenicama s posebnim jezičnim i književnim interesima”.

preambuli navedena kao jedna od svrha nastave Hrvatskoga jezika (nastavnog predmeta) “steći jezičnu, kazališnu i medijsku kulturu kojom se pojedinac potvrđuje kao samosvojno biće sposobno za život s drugima u snošljivosti i različitostima što ih pruža demokratsko društvo”, (NPG: 152) jezični i književni sadržaji nastavnog programa ne pružaju baš puno prilike za to.

3.1. Teorija interkulturalizma u predmetnom području jezičnog obrazovanja

Što se tiče nastave Hrvatskoga jezika (koji je, uz nastavu Hrvatske i svjetske književnosti i nastavu Jezičnog izražavanja jedno od nastavnih područja nastavnoga predmeta Hrvatski jezik), ona je usmjerena ka stjecanju znanja i sposobnosti “za služenje jezikom u svim komunikacijskim situacijama”. (NPG: 151) U sklopu toga područja poučava se hrvatski standardni jezik (fonetika, morfologija, sintaksa, semantika i leksikologija), osobitosti narječja (čakavsko, kajkavsko) i povijest jezika. Iako je za svaku pohvalu da se narječja poučavaju u usporedbi s hrvatskim standardnim jezikom (na razini fonemskog i naglasnog sustava, oblikotvornog ustrojstva te sintaktičkih osobitosti), manjkaju programske odrednice koje bi se odnosile na jezik sredine. Naime, u Hrvatskoj kao multikulturalnoj državi žive pripadnici mnogobrojnih nacionalnih manjina, među kojima njihova djeca polaze, osim (osnovnih i srednjih) škola na svom materinskom jeziku (npr. srpskom, talijanskom, mađarskom) i škole na većinskom, hrvatskom jeziku. Takvim bi učenicima bilo uvelike olakšano svladavanje hrvatskoga standardnog jezika kad bi se u njegovu poučavanju vodilo računa o karakteristikama njihova materinskog jezika. Osim toga, osobito na dvojezičnim područjima u Hrvatskoj (npr. Istra, Baranja) učenici kojima je hrvatski jezik materinski, a mnogi su od njih bilingvalni, svakodnevno su u kontaktu (komuniciraju na jeziku sredine) s pripadnicima autohtonih manjina. Njima bi trebalo u nastavi hrvatskoga jezika predložiti kontrastivne sadržaje.⁶ Ne samo da bi se tako izbjegle neke stalne pogreške koje su posljedica interferencije među jezicima/dijalektima (u usmenom i pismenom izražavanju) već bi se pridonijelo i boljem razumijevanju Drugog i Drukčijeg.

3.2. Teorija interkulturalizma u predmetnom području književnog obrazovanja

I nastavno područje Hrvatske i svjetske književnosti ne pruža mnogo prilika za provođenje interkulturalnog obrazovanja. Iako “najvažnije spoznaje o književnom djelu, njegovu stvaranju, raščlambi, tumačenju (interpretaciji), recepciji i proučavanju – učenici stječu na *reprezentativnim djelima iz hrvatske i antologijskim djelima iz svjetske književnosti*” (NPG: 151, istakle M. B. i V. P. H.), analiza programa pokazuje nedostatak komparativnih tema.⁷

⁶ Samo u Izbornom programu (koji se zbog subjektivnih i objektivnih razloga ne provodi) za 1. razred postoji jedna natuknica koja je na tragu takva pristupa nastavi jezika: “proučavanje zavičajnoga (mjesnoga) govora (razlikovna slikovnica)”. (NPG: 159)

⁷ Naime, hrvatska se književnost (u svom povijesnom razvoju) najčešće proučava u odnosu prema zapadnoeuropskoj dok su stoljetna prožimanja sa srednjoeuropskom ili književnošću susjednih zemalja skoro posve zanemarena.

Posebno treba upozoriti na nedostatak sadržaja iz zavičajne književnosti u srednjoškolskoj/gimnazijskoj nastavi književnosti.⁸ Polazeći od toga da je primjena načela zavičajnosti bitna u smislu poboljšanja participacije i svjesne aktivnosti učenika u izvođenju nastave književnosti, ali i u smislu upoznavanja različitih kultura u najbližem okruženju, smatramo da bi ga trebalo sustavno provoditi do kraja srednjoškolskog obrazovanja. O tome već 80-ih godina piše Stjepko Težak (1984: 155): “Ulazak u opću nacionalnu i svjetsku kulturu nije normalan ako se jedna stepenica preskače, tj. ako se mimoilazi zavičajna kultura. Dijete svjesno kulture svoje uže sredine lakše će i s izoštrijenim kriterijima prihvaćati opće kulture”. Primjena načela zavičajnosti u književnom odgoju i obrazovanju (koja prije svega podrazumijeva obradu književnika koji su podrijetlom, životom, radom i jezikom vezani za određenu sredinu) na tragu je primjene teorije interkulturalizma u nastavi. To osobito vrijedi za dvojezične sredine. Naime, učenicima će upoznavanje s djelima književnika iz njihova zavičaja koji su stvarali/stvaraju na jezicima/dijalektima manjina omogućiti prevladavanje razlika među kulturama, otklanjanju stereotipa, predrasuda i heterofobije te jačanje samospoznaje i razumijevanja Drugog i Drukčijeg.

4. Primjeri provođenja interkulturalizma u predmetu jezičnog i književnog obrazovanja

Za svaku je komunikaciju potrebno troje: poruka, pošiljatelj i primatelj poruke. Osim toga, komunikacije nema ako nema interesa za slanje i primanje poruke. Prenesemo li ove lingvističke premise na “teritorij” interkulturalne komunikacije, to znači da je potrebno stvoriti uvjete za odnos u kojima će pošiljatelj i primatelj htjeti otkrivati i međusobne razlike i međusobne sličnosti. Jer, dobro je rekao Claude Lévi-Strauss: “Otkrivanje drugih je otkrivanje odnosa, a ne prepreka”.

Kao predložak metodičkom/didaktičkom modelu predlažemo pjesmu *Patrizia (Addio Pola)* suvremenoga istarskog književnika Daniela Načinovića.⁹ Tu smo pjesmu izabrale iz tri razloga: 1) Načinović je jedan od najistaknutijih istarskih književnika srednje generacije, 2) tu je pjesmu uglazbio Franci Blašković, jedan od najpoznatijih i najoriginalnijih istarskih glazbenika¹⁰ i 3) stihovi te pjesme napisani su mješavinom različitih jezika/dijalekata. Interpretacija pjesme predviđena je za učenike koji žive na dvojezičnom području (Pula), a može poslužiti kao primjer i ostalim sličnim sredinama. Treba reći da je većina pulskih učenika od ranog djetinjstva izložena različitim jezicima/dijalektima: talijanskom jeziku/venetskom dijalektu, čakavskom dijalektu (jezicima/dijalektima sredine) i hrvatskom standardnom jeziku. Osim toga pulski učenici, polaznici škola na hrvatskom

⁸ Jedino u preambuli Izbornog programa piše da učenik i učitelj mogu, između ponuđenih sadržaja “izabrati i navedene sadržaje u skladu sa zavičajnim načelom, komunikacijskim potrebama – ili najnovija književna i znanstvena djela”. (NPG: 151)

⁹ Više o njemu v. <http://www.istrianaet.org/istria/literature/poetry/nacinovic.htm>.

¹⁰ Glazbeno stvaralaštvo Francija Blaškovića (Pula, 1947) predstavlja začetak tzv. identifikacijsko-dijalektalnog rocka u Istri. Nastupa kao vokal i basist sa svojom grupom Gori Ussi Winnetou iz Pule, koja je nastala 1986. u sklopu multimedijalnog umjetničkog projekta Beesida eli sida. Za njihovo muziciranje karakterističan je smisao za humor, sklonost parodiji, narativnost te miješanje jezika, registara i žanrova. Dosad su izdali 80-ak albuma. Za bend su tekstove, osim samog Blaškovića pisali Drago Orlić, Milan Rakovac, Daniel Načinović, Budimir Žižović i dr.

jeziku, obuhvaćeni su nastavom talijanskoga jezika od 2. razreda osnovne škole do kraja srednjoškolskog obrazovanja. Upravo njihovo jezično iskustvo omogućava interpretaciju ovog (jezično) osebnog teksta. I tema pjesme izrasta iz učenikova zavičaja – pjesma je to o egzodusu čije se posljedice najtragičnije prelamaju na sudbini pojedinca. Ona se time uklapa u onu istarsku književnost koja se bavila uzrocima i posljedicama dvaju velikih egzodusa koji su se dogodili u Istri u 20. stoljeću (nakon 1. i nakon 2. svjetskog rata), među čije predstavnike spadaju npr. Fulvio Tomizza, Milan Rakovac i Claudio Ugussi, a koja uopće nije zastupljena u nastavi.

Isprepletenost različitih jezika/dijalekata u Načinovićevoj pjesmi, koja ustvari govori o isprepletenosti različitih etnosa na području Pule (Istre), učinila nam se primjerenom za provođenje interkulturalizma u nastavi jezika i književnosti.

Školska interpretacija ima u prvom planu lingvostilističku analizu (povezanu sa sadržajnom, odnosno tematsko-idejnom), koja je usmjerena ka upućivanju učenika na doživljaj jezika književnoga djela kao zasebne manifestacije i uočavanju stilogenih pojava u njemu. Osim obrazovnih zadataka (upoznavanje s književnim stvaralaštvom Daniela Načinovića i glazbenom djelatnošću Francija Blaškovića, proširivanje učeničke jezične kulture, osposobljavanje učenika za razlikovanje književnojezičnih pojava od neknjiževnojezičnih i dr.), veliku smo pozornost dale odgojnim zadacima: razvijanju učeničke svijesti o potrebi povezivanja različitih kultura, o humanim odnosima među različitim etnosima te osmišljavanju kulturnoga i umjetničkog nasljeđa vlastitog zavičaja.

Kao motivacija za interpretaciju Načinovićeve pjesme (u sklopu problemsko-stvaralačkog metodičkog sustava) poslužiti će nam glazbeni predložak – *Addio Pola*¹¹ u izvođenju Francija Blaškovića i njegove neformalne cabaret-rock grupe Gori Ussi Winnetou.¹² (v. Prilog 1 i 2).

Nakon motivacije, koja je učenike uvela u svijet djela i koja je poslužila za stvaranje problemske situacije te nakon razgovora s njima, izdvajaju se problemi koji se nameću u analizi:

1. problem – vrijeme o kojem govori pjesma (s naglaskom na sudbinu Patrizije Cosulich);
2. problem – jezične karakteristike pjesme (ispreplitanje različitih jezika/dijalekata).

Navodimo pitanja i zadatke koje učenici samostalno rješavaju nakon odslušane pjesme. Pred njima se nalaze njezine dvije varijante: Načinovićeva i Blaškovićeva. Pritom se opredjeljujemo za istraživačku metodu i grupni/suradnički oblik rada.

¹¹ Ovdje treba upozoriti da je originalni Načinovićeve tekst pjesme *Patrizia* u izvedbi Francija Blaškovića i GUV-a ponešto drukčiji i izmijenjenog naslova (*Addio Pola*).

¹² Radi se o pjesmi kojom je GUV 1986. postigao svoj prvi veliki uspjeh i bez koje je nezamisliv svaki njihov koncert.

Radni list 1

Vjerojatno nije prvi put što ste čuli ovu pjesmu.

- Prepoznajete li izvođače? Što znate o njima?
- Zna li tko je autor stihova? Koja njegova djela poznajete?
- Otkrijte razlike između dvaju tekstova pjesme. Čime su one uvjetovane?
- O kojem vremenu pulske (istarske) prošlosti pjesma govori?
- Što znate o velikim egzodusima koji su se u Puli (Istri) dogodili u 20. stoljeću?
- Koje su bile posljedice egzodusa?
- Koji su istarski književnici u svojim djelima obrađivali temu egzodusa?

Radni list 2

Pjesma je narativnog karaktera. To znači da su u njoj, osim događaja, prisutni i likovi.

- Tko je središnji lik pjesme?
- Tko je Patrizia Cosulich? Koga ona predstavlja? Protumačite oblik i značenje njezina imena i prezimena.
- Koji elementi naznačuju socijalne značajke junakinje pjesme?
- U čemu otkrivete tragiku Patrizijina lika?
- Komentirajte rečenicu Valtera Milovana: "Lik Patrizije je doživljen i prikazan kao netko vrlo važan, vrijedan divljenja i od kojeg se oprašta sa žaljenjem."
- Zašto joj pjesnik daje takvo značenje?
- Kako tumačite ponašanje Patrizijinih sugrađana?

Radni list 3

Promotrite jezičnu razinu pjesme.

- Kojim je jezikom/dijalektom napisana pjesma?
- Kako tumačite upotrebu čakavštine?
- Koju funkciju imaju riječi/stihovi na talijanskom jeziku?
- Zašto pjesnik upotrebljava (ne uvijek pravilan) njemački jezik?
- Pokušajte jezičnu razinu pjesme dovesti u vezu s njezinom temom.
- Izrazite svoj stav prema isprepletenosti jezika/dijalekata u pjesmi. Što je njome postignuto?

Nakon što su učenici samostalno riješili pitanja i zadatke, rezultate svoga istraživanja (koja se tiču tematike pjesme i njezina jezičnoga izraza) objavljuju u pisanom i govorenom obliku te ih međusobno komentiraju, korigiraju i nadopunjuju.

Nova se problemska situacija stvara postavljanjem pitanja:

- U pjesmi je naznačeno da Patrizia stanuje u Ulici Castropola. Zna li povijest toga naziva? Ako ne znate, potražite u stručnoj literaturi ili na internetu podatke o tome.¹³
- Postoji li i danas u Puli ulica koja se tako zove?

¹³ O pulskoj patricijskoj obitelji Castropola (de Castropola), v. u Istarskoj enciklopediji (2005).

- Koji se jezici, odnosno dijalekti i danas dodiruju i međusobno prožimaju u vašoj sredini/zavičaju?
- Kako je pravo na upotrebu talijanskog jezika kao jezika manjine regulirano Statutom Istarske županije?
- Kako doživljavate dvojezičnost u vašem gradu (zavičaju)? A vlastitu dvojezičnost?
- Smatrate li potrebnim povezivanje različitih jezika i kultura u vašem okruženju? Zašto?

Na temelju učeničkih odgovora otvara se novi problem koji će se istraživati: prisutnost različitih jezika i dijalekata u Puli (Istri) te odnos prema dvojezičnosti u Istri.

Učenici će samostalno, služeći se literaturom i dokumentacijom, uz pomoć pitanja i zadataka, analizirati problem. Svoje će odgovore argumentirati primjerima iz vlastita iskustva (dvojezičnosti) i prakse.

Ovaj je primjer metodičkog modela na tragu zahtjeva kako “ne treba čekati da znanost bude potpuno spremna, niti da interkulturalizam bude ustrojen sa svim potrebnim epistemološkim jamstvima. Na području obrazovanja i kulture, s obzirom na multikulturalnu prirodu društva, nema alternative”. (Perotti 1995: 114) Nadamo se da smo ovim primjerom pokazale da je to upravo tako.

5. Zaključak

Iako je nedvojbeno da je hrvatsko društvo, kao i sva ostala evropska (svjetska) društva multikulturalno, primjena teorije interkulturalizma vrlo teško prodire u nj. Osobito se to odnosi na područje odgoja i obrazovanja, kojemu pripada velika uloga u promicanju dijaloga s Drugim i Drukčijim. Govorimo li o jezičnom i književnom odgoju i obrazovanju, vidljivo je da sastavljači (srednjoškolskih/gimnazijskih) nastavnih programa još uvijek među kriterijima za izbor nastavnoga sadržaja ne biraju kriterij koji bi u sebi sadržavao dimenziju prevladavanja stereotipa i predrasuda (u smislu stavova, znanja, odnosa, otkrivanja, interakcije kulturne svjesnosti).

Bez obzira na to što nam aktualni (gimnazijski) nastavni program ne pruža izravnu mogućnost primjene teorije interkulturalizma u jezičnom i književnom odgoju i obrazovanju, pokazale smo da je ipak moguće nešto učiniti u tome smislu. Polazeći od načela suvremene metodičke znanosti (načelo aktualnosti, načelo primjerenosti, načelo zavičajnosti) i ne zanemarujući (jezično i književno) iskustvo te interese učenika, pokazale smo neke od metodičkih pristupa koji omogućuju put od multikulturalizma k interkulturalizmu. Jer, valja još jednom naglasiti da, “po svojoj definiciji, interkulturalizam zahtijeva takvu nastavu koja ne bi bila sebi cilj, već je okrenuta nečemu drugom, a ne samo sebi i svojim članovima. (...) riječ je o uzajamnom obogaćivanju preko razlika, a to se ponajprije može postići samo otvorenim stavom i poznavanjem onog drugog, prihvaćajući ga, istodobno, kao drukčijeg i kao sličnog”. (Rosandić 2005: 176)

Ovaj je rad napisan u nadi i želji da će u skoro vrijeme nastupiti određene promjene/izmjene u programiranju, udžbeničkoj literaturi i nastavnome procesu koje će doprinijeti evropeizaciji hrvatskoga (srednjoškolskog/gimnazijskog) školstva, prije svega onoga segmenta koji se odnosi na jezični i književni odgoj i obrazovanje.

6. Prilozi

Prilog 1: Originalni tekst pjesme Daniela Načinovića PATRIZIA

Koliki su spali na njejnin kušinu
i brali pičurke po njejnin kršinu!
Koliki su klekli na njejni škalin;
rigali natašće u njen lavandin...
Misto nje su sinoć
rekli: Addio Pola!
Cosulich Patrizia, via Castropola.
Kantali s trombonon:
– Nikad te ne najden!
U hlad tvojih rožic
nikad već ne zajden!
“Ah, von meinen Bergen...
Ah, jetzt muss ich scheiden!”

Proliće u Puli.
Jabuke u cvitu.
Brod u portu tuli: “Pošla je Patrizia... “
Croce e delizia.
I nju je zasika črni parangal.
Grobari i breki levivaju pete.
Hodi funeral.
U nedilju zjutra zakla ju je rum.
Štroilige su rekle: Bumba-lero-bum!

(Objavljena najprije u časopisu *Istra*, br. 10/1980, kasnije u zbirci Daniela Načinovića
Čovik na tin svitu, Libar od Grozda, Čakavski sabor, Pula, 1990)

Prilog 2: Načinovićeve pjesme u verziji GUW-a ADDIO POLA

Koliki su spali na njejnin kušinu
i brali pičurke po njejnin kršinu!
Koliki su klekli na njejni škalin,
rigali natašće u njen lavandin!
Misto nje su sinoć rekli:
Addio Pola!
Cosulich Patrizia,
A a via Castropola.

La marcia
Kantali z trombonon:
nikad te ne najden,
u hlad tvojih rožic
nikad već ne zajden.
„Ah von meinen Bergen
ah, jetz muss ich scheiden“

Addio Pola!
Cosulich Patrizia,

Addio Pola!
Cosulich Patrizia,
A a via Castropola.

La marcia

I nju je zasika črni parangal:
grobari i breki levivaju pete –
hodi funeral.
U nedilju zjutra zakla ju je rum.
Štroilige su rekle...
Bumbalero – bum!
Tutti in coro. Un po dialegria!

Grenzen und Graben, tišajte bijes!
Daske za lijes, maske za ples!
Grenzen und Graben, tišajte bijes!
Daske za lijes, maske za ples!

A a via Castropola.

Proliće u Puli,
jabuke u cvitu.
Brod u portu tuli,
pošla je Patrizia...
Croce e delizia!

Addio Pola!
Cosulich Patrizia,
A a via Castropola.

(Tekst priložen CD-u Addio Pola, Gori Ussi Winetou, Suzy, 1986)
(Manje poznate riječi: addio Pola – zbogom, Pulo; rigati – povraćati; kušin – jastuk; pi-
čurka – gljiva; kršin – grm, šumica; škalin – stepenica; lavandin – umivaonik; via – ulica;
marcia – marš, kantati – pjevati; zajti – ući; Ah von meinen Bergen, ah, jetz muss ich
scheiden – Ah, od mojih brda, ah, sad se moram rastati; porto – luka; croce e delizia – križ i
užitak, slast; zasikati – posjeći; brek – pas; levivati – dignuti, pokrenuti; funeral – sprovod;
štroliga – vračara; tutti in coro – svi u zboru; un po dialegria! – malo radosti!; Grenzen und
Graben – granice i grobovi)

LITERATURA

- Abdallah-Preteille, Martine (1999). *L'éducation interculturelle*. Vendôme: Collection encyclopédique Que sais-je?
- Benjak, Mirjana (1999). «Lingvostilistička interpretacija romana u okviru zavičajne nastave (Fulvio Tomizza: Materada)». *Tabula* 1: 67–82.
- Benjak, Mirjana – Hadži Požgaj, Vesna (2005). «Sadržaji kulture i civilizacije u sklopu učenja hrvatskoga jezika kao stranog – instrumenti prevladavanja predrasuda i stereotipa», in *Bez predrasuda i stereotipa*, ur. M. Benjak & V. Požgaj Hadži (Rijeka: Izdavački centar Rijeka): 118–162.
- Europska konvencija o kulturi 1954.–1994., Priručnik koji sadrži pregled 40 godina kulturne suradnje* (izradio E. Grosjean) (1994). Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Europska konvencija o kulturi 1954–1994* (izradio E. Grosjean) (1996). Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Europska orijentacija hrvatskog školstva, Školstvo u svijetu – II* (ur. S. Antić) (1995). Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Istarska enciklopedija (2005). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Milovan, Valter (2009). «Ženski likovi u pjesmama grupe Gori Ussi Winetou». *Rukopis u tisku*.
- Perotti, Antonio (1995). *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
- Piršl, Elvi – Benjak, Mirjana (2003). «Humanistički odgoj – temelj interkulturalizma», in *Komunikacijska kompetencija u višejezičnoj sredini II.: teorijska razmatranja, primjena*, ur. D. Pavličević-Franić & M. Kovačević (Jastrebarsko-Zagreb: Naklada slap i Sveučilište u Zagrebu): 182–192.
- Rosandić, Dragutin (2005). *Hrvatsko školstvo u okruženju politike*. Zagreb: Školska knjiga.
- Težak, Stjepko (1984). *Gramatika u osnovnoj školi*. Zagreb: Školska knjiga.

IZVORI

Gori Ussi Winetou (1986). *Addio Pola*, CD, Suzy.

Načinović, Daniel (1990). *Čovik na tin svitu*. Pula: Libar od grozda, Čakavski sabor.

Nastavni programi za gimnazije = NPG, *Hrvatski jezik za gimnazije*, Glasnik Ministarstva prosvjete i športa, Zagreb, 1995.

Mirjana Benjak
Vesna Požgaj Hadži

FROM MULTICULTURALISM TOWARD INTERCULTURALISM

Summary

In the last decades, European multicultural societies have not only been discussing but also trying to apply the theory of interculturalism in their educational systems. Croatian educational policy lags considerably behind such endeavours. This is evident from the contents and the theoretical foundation of the essential document in the sphere of (secondary) education – its curriculum. Starting from the fact that language and literature education appertains to the teaching subjects that are most suitable for implementation of the theory of interculturalism, the paper presents its possible application within the teaching practice in a bilingual environment (Istra, Pula). On the example of interpretation of Načinović's poem *Patrizia* (*Addio Pola*) it is demonstrated how, despite all official (educational) restraints, a contribution can be made to the main goal of intercultural education – educating young people for the dialogue with the Others and the Different.

Grozdana Gojkov
Aleksandar Stojanović
Preschool Teacher Training College “Mihailo Palov”, Vršac
Teacher Training Faculty, Belgrade
ggojkov@hemo.net
vsvaskatedrapp@hemo.net

UDC: 323.1.316.7

NATIONAL IDENTITY AND THE ENCOUNTER OF CULTURES FROM THE ANGLE OF THE GIFTED

Abstract: Moral anomie has been frequently mentioned as an omen of modernity in Serbia, and the discussions on becoming a member of the European Union have been permeated by opposite opinions on numerous aspects of the issue. One of them is: what should we pay attention to when considering the European Union membership of Serbia?

The paper gives an outline of the data gathered within a broader explorative research dealing with the previously mentioned question. The subjects of the research are the members of MENSA, intellectually superior individuals with high level of judgement. The obtained outcomes show great readiness of those intellectually superior to understand the importance of other cultures apart from their own, to along with self-respect have respect for others, with true friendship as an important value of intercultural exchange.

Key words: *interculturalism, the gifted, national identity.*

Multiculturalism as One of Modern World Principles

The period in history we live in, called postmodernism, is characterised by social order in which plural patterns of thought and action have been prevailing. One of essential changes featuring post-industrial societies is multiculturalism, a powerful indicator of modernity crisis. Having imposed to modernity the right to diversity, multiculturalism has gone beyond specific features of any national context thus making contemporary societies face civilisation challenge (Semprini: 2004: 6). Multiculturalism is reconsidering the categories of diversity and identity, equality and justice, relativism and universalism, rationalism and subjectivity, etc. It is a current issue in contemporary societies due to existence of more communities each having its own culture. Furthermore, what is considered to be a departure point of the right to cultural specificity is not exclusively community, but an individual.

Reconsidering the obvious inevitability of globalization, European countries, meaning Serbia as well, are trying to grasp their possibilities in mutual global interests. The aspirations towards the top of the global culture tree, towards cosmopolitanism, identity of the

citizen of the world, liberated from national limitations and prejudices, have been born in this very region. Kant, Hume, Walter, Leibniz, Marx and others have anticipated the world of global interrelatedness, the world of diminished differences among nations, the spirit of openness towards the world, the feeling of belonging to the world as a whole... Creating the vision of democratic globalization, Europe has brought all this into its collective awareness, only in a much more emphasized manner. The world is nowadays making significant steps in its strivings to pluralism of cultures and national identities, mutual enrichment, interweaving of civilisations on their way to cosmopolitanism and a significant place on this road belongs to European culture and identity, which does not neglect national identity.

In pluralism, diversity of national and local identities, cultures and civilization, education has a specific dimension with possibility to help the establishment of the pattern of well-designed order Europe is striving for. Multiculturalism is an integral part of the leading principles of contemporary world, as well as Europe. Citizens of Europe have been supporting the concept of multiculturalism for its deep humanism and ability for empathy, putting man in his right place. Multiculturalism thus becomes ethical possibility, striving for circumstances in which people can govern their own activities and values, of course, only if they are in accordance with social practices surrounding them.

The second argument in favour of multiculturalism as a principle putting man in his right place refers to the attitude that human dignity depends on the acknowledgement and assessment of social world an individual belongs to. Only if socialization is successful, people are proud and respect the culture they belong to. Consequently, the argument involves the attitude that our self-understanding, as well as our sense of self-respect and dignity is closely related to powerfulness of our collective identity (we feeling), which further depends on the extent the group we belong to is respected. In other words, not to respect the group an individual belongs means deterioration of one's own abilities to live in harmony with liberal principles of moral dignity and self-respect. Both could nowadays be considered basic goods.

Education is a referent point which can help in becoming a citizen of changing Europe. On the other hand, the purpose of education is to for an individual to develop features which would make him/her similar to others, but to ensure abilities establishing the existence and expression of one's own features. Another question is raised here, i.e. to what an extent the processes of mobility of people and ideas, the appearance of new informational and communicational technologies have created new circumstances "making it difficult" for an individual "to grow up" and creating identity crisis, so that people are increasingly more inclined to emphasize the identity of a community based on ethic grounds, nation, religion, territory.

Contemporary Pedagogical Currents in Postmodernism

As a course of thought, postmodernism has penetrated deeply in contemporary pedagogical currents. According to M. Savic, it has found its expression in the pluralism of non-coherent and mutually exclusive discourses (according to Gojkov: 2006: 33). Pluralism of life forms, articulated in postmodern discourse, has opened a question: what kind of educational policy and educational conceptions could suit the pluralism of differentiated

spheres of life and cultural differences. The acceptance of pluralism of styles in postmodernism is, according to Lencen, has gone even further than searching for individuality, i.e. to acceptance of different identities within a single person, while out of a person, it is insisted on the demand for ability to face and be tolerant towards the individuality of others (Gojkov: 2006: 143).

It was multiculturalism which has placed the issue of diversity into the centre of attention: should diversity be seen as enrichment or impoverishment, what place it has within social system etc. Numerous discussions in the field of education have contributed to the situation in which monoculture perspective has been enriched and replaced by multicultural: teaching programs have to a degree been revised, textbooks modified, lecturers from different ethnic groups have been engaged, etc. It is important that postmodern pedagogy starts from the assumption that all cultures have the same value and create equally important realities.

The central place in multicultural discussions belongs to school, since its mission is education of students (individuals) and their integration into the community of equal different. This aporia (equal treatment of diversity) is, according to Semprini, in the core of multiculturalism issue: acceptance of diversity implies rejection of formal equality, while respect of formal conception of equality implies negligence of the demand for respect of diversity. Theoretical consideration of the essence and sense of educational processes have inevitably been brought into relation to the complex category of value. Postmodern pedagogy is making attempt to help a student construe diverse and personally useful values in the context of his/her own cultures (tolerance, freedom, creativity, rightfulness...).

Intercultural Pedagogy in the Service of Different Cultures Encounter and National Identity Confirmation

Majority of these values have been advocated by multicultural and intercultural pedagogy based on multicultural epistemology. It is grounded on the statement that social reality depends on social actors who shape, i.e. construe it. Furthermore, according to multicultural epistemology, explications are subjective and values relative (Semprini: 2004: 71). Relativity of truth conditions relativization of any value judgement. In such a way opinions on universalism have been questioned, according to which there are values, moral judgements, choice of behaviour which have absolute value and can be applied to the mankind in general.

Intercultural pedagogy has emphasized the need for intercultural approach to education according to which multicultural societies are arranged in harmony with the principles of cultural pluralism (mutual understanding, tolerance, dialog, experiencing and interweaving of one's own and different cultural features), universalism (common interests, beliefs and customs) and social dialogues (respect for cultural special features). It is important that implementation of interculturalism, apart from the influence on the development of awareness of diversity among people and cultures, the influence on discovery and acceptance of similarities and differences and understanding of different cultures, has influence on the development of national identity awareness, as well. Conception of intercultural education is formed within dichotomy demands: education in the function of identification and

encouragement of the development of an individual according to universal features (which will make him/her similar to others), or preference of a reverse process – education for inclusion in certain groups and communities with a special culture (the process of ensuring of a right to exist and express one's own characteristics) (Perotti: 1995: 12).

What is emphasized through intercultural education is the aspiration for confirmation of original cultural and national identities of ethnic groups who live in multicultural societies. It is carried out through two dimensions: knowledge (freedom of thought, critical approach to knowledge so that students could recognize complexity, respect diversity and learn to accept their own and civil responsibility) and life experience (family and school influence through active participation and cooperation in teaching).

Empirical part of the paper

Having in mind previously stated we have tried to consider some indicators directly pointing to the effects of educational influences in Serbian society. As an introduction into what has been researched, we outline the results of the research on Serbian cultural values,¹ undertaken two years ago.

To what an extent have pedagogic conceptions and current educational models influenced the obtained results. Having in mind that family and school have greatest influence on the forming of cultural habits and value orientations, it seems logical to conclude according to such results that there have been a great deal of shortcomings in family and school education (both in Serbia and in EU countries). We will not deal with the analysis of reasons for such a state. We will instead discuss the mentioned results after offering an outline of the outcomes of the broader explorative research carried out with the MENSA members. In other words, our intention was to make a parallel between ours and the data gathered two years ago. One of the reasons for carrying out this research lies in the fact that we are still in the period of numerous changes, political, economic, social; in time when differences between individuals are increasing, while traditional systems of values

¹ Part of the results of the research under the title *Serbian cultural values* are stated which was undertaken by the daily newspaper *Politika* in cooperation with the Agency for research of market and public opinion *Factor plus* in November and Decembre 2007 (Published in *Politika* on 08.01.2008) on the sample of 1000 subjects. What was researched, among other things, was how the citizens of Serbia understand the term of culture and its significance, to what an extent Serbs are familiar with the culture and the tradition of the people they live with on the same territory, what kind of an attitude they have towards international cultural exchange, etc; the research was in the greatest part done according to the research *European Cultural Values* which was carried out last year by *Eurobarometar* at the territory of 27 EU countries.

The results show that Serbian population is mostly turned towards itself and its own culture, that cultural practice is reduced and limited to minimum, that great number of people have no interest in what is going on in the world or what is happening in the field of culture in Serbia (situation is not better in majority of other EU countries where the research was undertaken). It turned out that 75,4% of citizens of Serbia were not interested in culture and art of other countries, that almost half of the subjects has no wish to learn a foreign language, that only 1% of citizens speaks one of the languages of minority nations living at the territory of Serbia, and that it is not Serbian language, etc. Social equality and justice matters to 37% of citizens of EU and to 53,7% of citizens of Serbia. Cultural diversity is a key value for 12% of citizens of EU and 16,3% of Serbian citizens. Apart from this, 65,9% of Serbian citizens stated that they did not know language and tradition of non-Serbian nations living on the territory of Serbia and 93,6% of the polled does not know the language of national minorities. The responses of the subjects point to rare conversations and socializing as multicultural practice.

has been lost under the waves of profitability. Consequently, what is frequently mentioned in Serbia is moral anomie and what is in a sense acknowledged is the lack of traditional value system. It is not a current issue who should develop and what kind of value system. There is a scarcity of research dealing with the subject. Many foreign (Brezinka, 1992, Hentig, 1999, King, 2004, Liebon, 1999), as well as domestic pedagogues (Stojanovic: 2008) have seen the great role of education in the formation of value system. Having in mind that nowadays value-philosophical pedagogy (Brezinka: 1992) is not dominating in contemporary pluralistic society and pluralistic pedagogy and since we have various meanings of the term “value” (Rokeach, 1973), according to which we are guided in a society (Črpić, 2001), comparative views on value systems are interesting, i.e. the possibility to make conclusions on universal value system. If the outcomes of previously mentioned researches are compared with our outcomes, the issues dealt with in the paper can be considered in a better way.

Having in mind that the departure point in the paper is the theory of universal values (M. Rokeach, 1973) and since it is accepted that values are cognitive presentation of individual needs, as well as social and institutional demands,² our aim was to consider the value system of intellectually superior, who have the potential to be, or already are, intellectual elite in Serbia. We were interested in the relation between their value systems and the issues which could be important for interculturalism as one of the characteristics of the European Union Serbia is heading to and as one of the aspects of the subject of the conference – culture encounter.

The research involved the members of MENSAs, as intellectually gifted individuals with relatively high level of judgement. It was assumed that they, having in mind their intellectual potentials and the related judgment abilities, will be aware of moral responsibility towards society and people they live with, i.e. in coexistence with other cultures. Their values are observed as guidelines to govern their future action (Rokić, 1973).

Only a few outcomes relevant for the issue the paper is dealing with will be discussed here, gained on the appropriate sample of 136 MENSAs members. The instrument which was used is *Schwarz Value Survey* (used by the team of researchers at the Warwick University, England to study relevant values in Great Britain), supplemented by questions relevant for our research.³

The opinion of the polled subjects expressed regarding Serbian membership in the European Union, i.e. what they consider important values to be preserved when having entered EU, was to offer a picture of reasoning and acceptance of the values of others, their relation towards other cultures and their acceptance, readiness for exchange, i.e. intercultural encounter.⁴

² Rokić has identified 18 target and 18 instrumental values.

³ Interrelatedness of certain values had been considered according to the Cupra test, after which factor analyses at a distance (on scalar values) was carried out, as well as cluster analysis. It was possible to apply multivariate analysis on scalar data (MANOVA), discriminatory analyses and other parametric procedures. Out of univariate procedures the following ones were applied: Roy's test, Pearson's contingency coefficient (χ), as well as multiple correlation coefficient (R).

⁴ It was possible to limit the number of variables (values) to a less number of latent structures unifying them and giving them meaning. Therefore 10 factors (units) have been identified: Competence, Social power, Influence, Curiosity, True Friendship, Self-Respect, Health, Appropriate Interaction, Inner Harmony and Honesty...

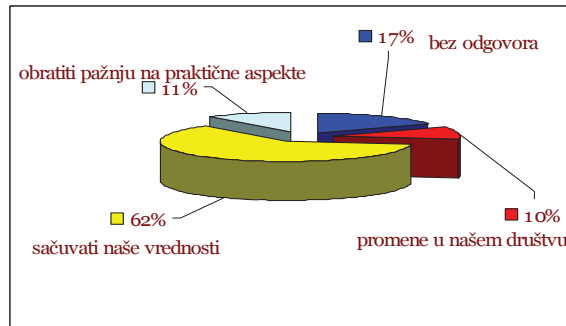
Graph: WHAT SHOULD WE PAY ATTENTION TO WHEN ENTERING EU?⁵

Table 1: Subjects' value characteristics according to the evaluation of EU membership

	Social changes	To preserve values	To pay attention to practical aspects
equality (equal opportunities for all)	very important, important	most important	very important, most important
social acknowledgement (respect by others)	important*, most important	irrelevant, important, very important	I disagree, most important
rightfulness	irrelevant, important*	most important*, very important	very important, most important
impartiality (treating people without prejudice)	irrelevant, important*	very important, most important	I disagree*, very important, most important
respect for tradition (preservation of old traditions)	I disagree, irrelevant*, important	most important, very important	very important*, irrelevant
social power (control over others, domination)	I disagree, very important**, most important	irrelevant, I disagree, important	important
national security (protection of nation from enemies)	I disagree, irrelevant, important	most important, irrelevant, important	very important*

⁵ • 10,37% change in the society (system changes, improvement of schooling, taking care of the talented, mentality changes...)

- 11,11% pay attention to practical aspects (be cautious, adopt some good things, reject bad ones, pay attention to the experience of other countries which had already joined the EU...)
- 61,48% preserve our values (preserve tradition, identity, hospitality, openness, independence of spirit, self-respect, able and talented people, orthodoxy, Cyrillic alphabet...)

social standards (care for the existing rules)	most important I disagree, very important	important*, irrelevant	very important, important
suitable interaction (treating people in a fair, acceptable way)	most important, important	very important	important*
sense of belonging	important*, I disagree	most important, important''	very important, most important
true friendships	most important*, important	important	I disagree, important
self-respect (faith in one's own value)	irrelevant, important	important, very important	most important, very important
consistent treatment (equal treatment for all)	very important, most important	irrelevant, very important	important, most important, I disagree
social justice (correcting injustice, care for weak)	very important	important, most important	most important
respect for others	important*, most important	very important''	very important*
readiness to help	very important, important	most important*	I disagree*, very important

Hypothesis on the existence of an important link between the value system of the subjects and their opinion on what should be done regarding the membership in EU has been checked according to stepwise discriminatory analysis. The results of the analysis are given in the Tabel 2, according to which it can be seen that out of 78 values only 2 have been selected as those in which our three groups of subjects significantly differ (regarding the above stated responses). These values are **national security** and **readiness to help**. The importance of Wilks' lambda at the level of 0,01 points out that **hypothesis has been confirmed on the existence of statistically significant connection between the value system of the subjects and their opinion on what should be done regarding Serbia becoming a member of EU.**

Table 2 The results of the “stepwise” discriminative analysis with the values as independent variables and the opinion of the subjects (MENSA members) on the European Union membership of Serbia as dependant variable

Step	No of involved variable	Rejected variable	Included variable	Partial R ²	F	p(F)	Wilks' lambda	P (lambda)	Average quadratic canon correlation	P (pkkk)
1	1		National security	0.0537	5.85	0.0034	0.94626095	0.0034	0.02686953	0.0034
2	2		Readiness to help	0.0407	4.34	0.0142	0.90778964	0.0005	0.04717895	0.0005

In order to maximize the differences a canonic discriminatory analysis with *national security* and *readiness to help* as independent variables and *opinion of the subjects (MENSA members) on the European Union membership of Serbia* as dependant variable.

Table 3 Canon correlations and their significance from canon discriminatory analysis with 2 values as independent variables and opinion on Serbia's membership in EU as dependent variable

	Canon correlation	Quadric canon correlation	F	Num DF	Den DF	p(F)
1	0.246743	0.060882	5.32	4	412	0.0003
2	0.193048	0.037267	8.01	1	207	0.0051

We can see that two canon variables have been selected. Their correlations with the opinion on Serbian's EU membership are statistically significant and low. In other words, the differences between three groups of subjects are slightly higher in the case of canon than in the case of original variables, but they are still low.

Table 4 Correlation between canon variables and values

Value	Correlation with the 1 st canon variable	Correlation with the 2 nd canon variable
National security	0.936748	0.350003
Ready to help	-0.324748	0.945801

According to Table 4 we can see that the first canon variable is defined by highly respected national security and less respected readiness to help. The second canon variable is defined by readiness to help and to a less degree national security.

Table 5 Average values of the three groups of subjects (according to the opinion on EU membership) and the first (M kan1) and second canon variable (M kan2)

Group	M kan1	M kan2
Social changes	-0.3651759652	-0.4103579782
To preserve values	-0.0529953779	0.1211445489
Practical aspects	0.5147213593	-0.1805207228

According to Table 5 it could be seen that in the case of subjects who emphasize practical aspects of EU membership the 1st canon variable is slightly higher in comparison to the other two groups of the subject. With those who point to the preservation of our values, the 2nd canon variable is slightly higher than in the case of the other two.

Interpretation and conclusions

As it has been assumed, “national security” in the best way defined the 1st canon variable, while in the case of the 2nd one the same value significantly participated. Explication for this could be found in the extent of healthy attitude towards oneself and others, true contemplation on the asked questions, as well as on the events the region has been exposed to in the recent decade or two. It seems that the sense of endangerment underlies the need to preserve the values with the omen of tradition, i.e. national security, which is linked with “readiness to help” but only in the 2nd canon variable. It might be concluded here that the readiness of intelligent individuals of Serbia to help others, as well as openness for other cultures as a value, significantly correlates with the practical aspects of the movements in EU, among other things, with intercultural communications.

The theory on the existence of universal values, as a ground of the research has directed us towards observation of this outcome, as well as the outcomes of other mentioned researches. In the case of this research, 10 factors have been extracted which almost certainly, i.e. not with great differences, contribute to definition of the whole. It has thus been noticed that the values to be taken into consideration when becoming a member of EU otherwise raising conflicting opinions in public discussions are linked with national security, the sense of belonging, self-respect, respect for tradition, as well as respect for others, true friendship, suitable interaction, equality, etc. If we consider values as “social products”, having in mind that social institutions are those which transfer them to new generations, it could be concluded that even in difficult times trust and faith in the institutions of modern democratic society has been preserved.

Comparison of the mentioned outcomes with those from the paper *Politika* has shown great readiness of intellectually superior to, apart from their own, comprehend the importance of other cultures, to, apart from self-respect, have a sense of respect for others, and there is a true friendship here as well, as a significant value for intercultural exchange. It could thus be concluded that highly intellectual part of population in Serbia is not turned only towards itself and its own culture. Apart from significantly emphasized self-respect, sense of belonging, tradition as value, national security and others there are values (respect,

true friendship, inner harmony, curiosity, competence...) which could be viewed as universal values upon which universal relations in the whole mankind can be built.

REFERENCES

- Belančić, M. (1994): *Postmodernistička zebnja*. Novi Sad: Svetovi.
- Bell, H.G. (1984): *Intercultural pedagogy and the European dimension in education*. *European Journal of Intercultural Studies*, 5 (2), 25 – 34.
- Brezinka, W. (1992), *Galube, Moral Und Erziehung*. München, Basel: Ernst Reinhardt Verlag
- Glazer, N. (1997), *We are all multiculturalists now*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gojkov, G. (2006): *Didaktika i postmoderna*. Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
- Hrvatić, N. (2007): *Interkulturalna pedagogija: nove paradigme*. U: Previšić, V., Šoljan, N.N., Hrvatić, N. (ur.), *Pedagogija: prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*. Zagreb: Hrvatsko pedagoškijsko društvo, str. 41-57.
- Küng, H. (2004), *Projekt Weltethos*, München: Piper Verlag.
- Liebau, E. (1999), *Erfahrung und Verantwortung. Werteerziehung als Pädagogik der Teilhabe*, Weinheim, München: Juventa Verlag.
- Perotti, A. (1995). *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
- Rey-von Allmen, M. (2004): *Towards an intercultural education*. In: Mesić, M. (ed.), *perspectives of multiculturalism in western and transitional countries*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu i Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO.
- Rokeach, M. (1973), *the Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Schwartz, S. H. (1992), *Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical tests in 20 Countries*, In: Zanna, M. P. (1992), *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65.
- Semprini, A. (2004): *Multikulturalizam*. Beograd: Clio.
- Stojanović, A., (2008): „*Uticaj multikulturalnog vaspitanja na vrednosne orijentacije učenika*“. *Pedagoškijska istraživanja*, 5 (2), 209 – 217 (2008). Zagreb: Školska knjiga.
- Črpić, G. (2001), *Religioznost studenata u Republici Hrvatskoj*, Zagreb: nije objavljeno.
- Von Henting, H. (1999), *Ach, die Werte! Ein öffentliches Bewußtsein von zwiespältigen Aufgaben. Über eine Erziehung für das 21. Jahrhundert*. München, Wien: Carl Hanser Verlag.

*Grozdanka Gojkov
Aleksandar Stojanović*

NATIONAL IDENTITY AND CULTURE ENCOUNTERS
FROM THE STANDPOINT OF THE GIFTED

Summary

Development of the awareness of differences among people and cultures, getting to know yourself and others better, revealing and acceptance of similarities and differences, understanding of other cultures... are some of the tasks which have become increasingly important in the process of the globalization and internationalization of education. Pedagogical influences directed towards the realization of these tasks are nowadays carried out through the so-called intercultural approach to education. Intercultural education provides students with the opportunity to prepare themselves for the encounter with other cultures, for better perception of their own culture, development of a national identity, acquisition of the ability to be tolerant, for mutual life in a democratic society, for openness towards different values, etc.

In order to consider the results of our educational system in the stated field, we hold that it is important to investigate into the attitudes of the gifted towards the issues. The research has therefore included MENSA members, due to the fact that they are intellectually gifted individuals with relatively high judgement level. The paper discusses the acquired data, the ways the gifted view national identity, relation between national and above-national, what they consider necessary and useful for our country to become a member of the European Union...

Svetlana Kostović
 Jelena Đermanov
 Tamara Borovica
 Univerzitet u Novom Sadu
 Filozofski fakultet
kostovics@ff.uns.ac.rs
jdjer@ff.uns.ac.rs
tamara.borovica@gmail.com

UDK: 316.7.37.035.374

IZAZOVI INTERKULTURALNOSTI I NEFORMALNO OBRAZOVANJE

Apstrakt: Poznavanje, razumevanje i prihvatanje drugih kultura prepoznato je kao imperativ zdrave budućnosti i zdravog razvoja svakog društva u XXI veku. Kako je za interkulturalno učenje nužan susret kultura, doživljavanje i razmena kojima se obogaćuju pojedinci i njihovi pogledi na život, uz formalno obrazovanje, informalno i neformalno obrazovanje takođe nude spektar prilika i mogućnosti za rad. Neformalno obrazovanje definisano kao svako organizovano i planirano obrazovanje, koje se dešava van formalnog obrazovnog sistema, bazirano na dobrovoljnosti, a ima za cilj individualno i društveno učenje, tj. sticanje znanja, veština, te razvoj stavova i vrednosti, prepoznato je kao posebno vredan prostor za interkulturalno učenje. Brojni programi bazirani su na neformalnom obrazovanju, i njegovoj okosnici iskustvenom učenju, među kojima su najpoznatiji programi Evropske Unije tj. Evropske Komisije usmereni na promociju kultura i mlade (Program Mladi, Program Mladi u akciji). U tom kontekstu, u radu će biti razmatran odnos interkulturalnosti i neformalnog obrazovanja, odnosno uloga neformalnog obrazovanja u promovisanju i vođenju interkulturalnog učenja.

Ključne reči: *interkulturalnost, interkulturalno učenje, neformalno obrazovanje, iskustveno učenje.*

„Naš cilj nije da se slijemo jedan sa drugim, već da saznamo jedan drugoga i da jedan u drugom naučimo da vidimo i poštuujemo ono što taj drugi jeste“ H.Hese

Brojni su teorijski pristupi i diskusije o pojmu i poimanju kulture. Svima njima je zajedničko da kulturu opažaju i obično opisuju kao osnovna uverenja, vrednosti i norme kojih se ljudi pridržavaju. U samoj prirodi kulture je, da je svaka njena definicija u osnovi pod uticajem (kulturalnog) porekla onog koji je definiše. Drugim rečima, niko ne može da bude „prečišćen“ od kulture (Demorgon i Molc, 1996).

Mnogi autori tvrde da kultura krije mnogo više nego što otkriva, kao i da ono što krije, krije najbolje od svojih pripadnika. Prema jedanom od najpoznatijih modela kulture, gde se ona prikazuje metaforom ledenog brega (eng. Iceberg, prim. prev.), suština kulture

je upravo u onim elementima koje je teško (raz)otkriti (Hofšted, 1991). Ovaj model, pored toga što pažnju usmerava na upoznavanje i tumačenje skrivenih aspekata kulture, podseća da je za interkulturalno susretanje najpre potrebno postati svestan donjeg dela sopstvenog ledenog brega, a potom biti u stanju da se razgovara o njemu sa drugima.

Stoga je samo na prvi pogled paradoksalno, a zapravo je od suštinske važnosti saznanje da učenje o drugim kulturama vodi pre svega produblivanju znanja i razumevanju sebe i sopstvene kulture.

Ako, prihvatimo stav da razmišljanje o kulturi vodi razmišljanju o odnosu i interakciji među kulturama, jasno je da kulturu nije moguće razumeti kao koncept u jedini. Uvek je, neminovno, reč o kulturama. Put interkulturalnog razvoja zato započinje, tek onda kada prestanemo da razmišljamo monokulturalno i postanemo svesni postojanja drugih (kultura).

Taj put, usmeren na upoznavanje, razumevanje i prihvatanje drugih danas se prepoznaje kao neophodan element zdrave budućnosti i održivog razvoja društava u XXI veku. Šta više, kvalitet odnosa jednog naroda, kako prema svojoj, tako i prema drugim kulturama, je danas postao uslov mira, (su)života i usmerenosti na razvoj.

Šta znači razumevanje drugih kultura? Prema Sendhasu (1989) osoba razume drugu kulturu kada misli i oseća da je u stanju da objasni zašto se pripadnici druge kulture ponašaju na određeni način što pretpostavlja razumevanje implicitnih i eksplicitnih vrednosti, verovanja, i stavova.

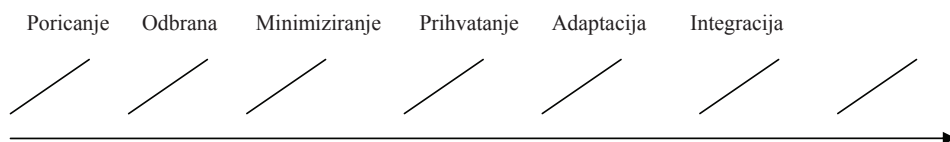
Savet Evrope (Council of Europe), kao institucija koja se poslednje dve decenije aktivno bavi promovisanjem multikulturalnosti i interkulturalnosti na evropskom nivou pokrenula je čitav niz projekata koji se odnose kako na formalno tako i na neformalno i informalno vaspitanje i obrazovanje. Prema ovim projektima, središte interkulturalnog razvoja je interkulturalni dijalog, odnosno, otvorena razmena u pogledima na svet/realnost između individua ili grupa koje pripadaju različitim kulturama, a obojena je međusobnim poštovanjem, i vodi ka dubljem razumevanju drugog i drugačijeg. Pri tome, otvorena razmena, obojena međusobnim poštovanjem, označava jednakost među sagovornicima, dok pogled na svet podrazumeva različite vrednosne sisteme i načine mišljenja prisutne u različitim kulturama.

Pretpostavka interkulturalnog dijaloga je interkulturalno učenje koje se odvija se na dva nivoa, i to na mikro, ili ličnom nivou, kao personalizovano učenje, i na makro, odnosno društvenom nivou, kroz interakciju sa drugim kulturama kao proces usmeren na smanjivanje kulturne ignorancije, te na učenje kako živeti zajedno. Osnovni ciljevi ovako koncipiranog učenja zasnovanog na modelu Milтона Beneta (Milton Bennett), obuhvataju:

- Razotkrivanje i prevazilaženje diskriminišućih stavova i predrasuda,
- promovisanje pozitivnih stavova prema različitim i kulturalnoj raznolikosti,
- izazivanje odnosno menjanje etnocentričkih pozicija.

Benetov model, poznat kao model razvoja interkulturalne osetljivosti, interkulturalno učenje posmatra kroz stadijume ličnog razvoja kao kontinuum rasta sofisticiranosti pri doživljavanju drugih kultura. U osnovi Benetovog koncepta nalazi se diferencijacija koja ima dva osnovna značenja: prvo, po kome pojedinci istu stvar doživljavaju na veoma različite načine, i drugo, prema kome se kulture razlikuju jedna od druge održavanjem različitih pogleda na svet. Veći nivo diferencijacije pretpostavlja bolje razumevanje pomenutih razlika i njihovih ishodišta, što rezultira i boljom sposobnošću njihovog integrisanja.

U suštini, prema Benetu, razvijanje interkulturalne osjetljivosti jeste proces kroz koji učimo da prepoznamo i da se suočimo sa osnovnim razlikama među kulturama, odnosno, različitim načinima na koje se percipira društvena stvarnost. U tom procesu krećemo se na kontinuumu od faza etnocentrizma (gde osoba svoj pogled na svet vidi kao jedan jedini) ka fazama etnorelativizma (gde se kultura tumači u odnosu prema drugim kulturama). Etnocentrističke faze su: **poricanje** (izolacija, separacija), **odbrana** (omalavažavanje, superiornost) i **minimiziranje** (fizički univerzalizam, transcendentalni univerzalizam), dok su etnorelativističke faze: **prihvatanje** (poštovanje različitosti u ponašanju, poštovanje različitih vrednosti drugih ljudi), **adaptacija** (empatija, pluralizam) i **integracija** (kontekstualna procena, konstruktivna marginalizacija). Put kojim pojedinac napreduje na lestvici interkulturalne osjetljivosti ide od etnocentričkih ka etnorelativističkim fazama, uz mogućnost povratka na prethodnu fazu u određenim situacijama, iako je opšti nivo interkulturalnog razumevanja individue veći.

Shema 1: Benetov model razvoja interkulturalne osjetljivosti

Izvor: Paige Majkl R. (Michael R.) (1993) Education for the intercultural experience”, Jarmaut (Yarmouth): Intercultural Press, poglavlje napisao Milton J. Benet: “Towards ethnorelativism: a developmental model of intercultural sensitivity” : 29.

Obrazovanje kao „alat“ menjanja društva ima svoje važno mesto u ostvarivanju interkulturalnog i multikulturalnog učenja. Kroz obrazovanje za interkulturalnost teži se razvoju i afirmaciji:

- boljeg razumevanja kultura u modernom društvu,
- povećanju sposobnosti komunikacije među pripadnicima različitih kultura,
- fleksibilnijim stavovima prema kulturnim različitostima u društvu,
- veće spremnosti ljudi da se uključe u socijalnu interakciju sa ljudima drugog kulturnog porekla (Ibidem).

Osim škole i formalnog sistema obrazovanja, nezanemarljivu ulogu u ovim procesima imaju neformalno i informalno obrazovanje. Kako je za interkulturalno učenje susret sa drugom kulturom, iskustvo boravka ili života u njoj, odnosno susretanje sa različitošću, neophodno programi neformalnog obrazovanja, koji se zasnivaju na iskustvenom učenju pružaju brojne odgovore na izazove interkulturalnog učenja.

Šta je uopšte neformalno obrazovanje? U čemu se ogledaju razlike između formalnog, neformalnog i informalnog obrazovanja?

Formalno obrazovanje odnosi se na obrazovne procese koji se odvijaju unutar hijerarhijski strukturisanog obrazovnog sistema, i koji u svom krajnjem ishodu vode sticanju određenih kompetencija, zvanja i diploma. Ono implicira svesnu nameru onoga ko uči. **Informalno obrazovanje**, nasuprot tome, podrazumeva različite, uglavnom individualne obrazovne aktivnosti koje su pretežno samoinicirane od strane osobe koja uči ili je sponta-

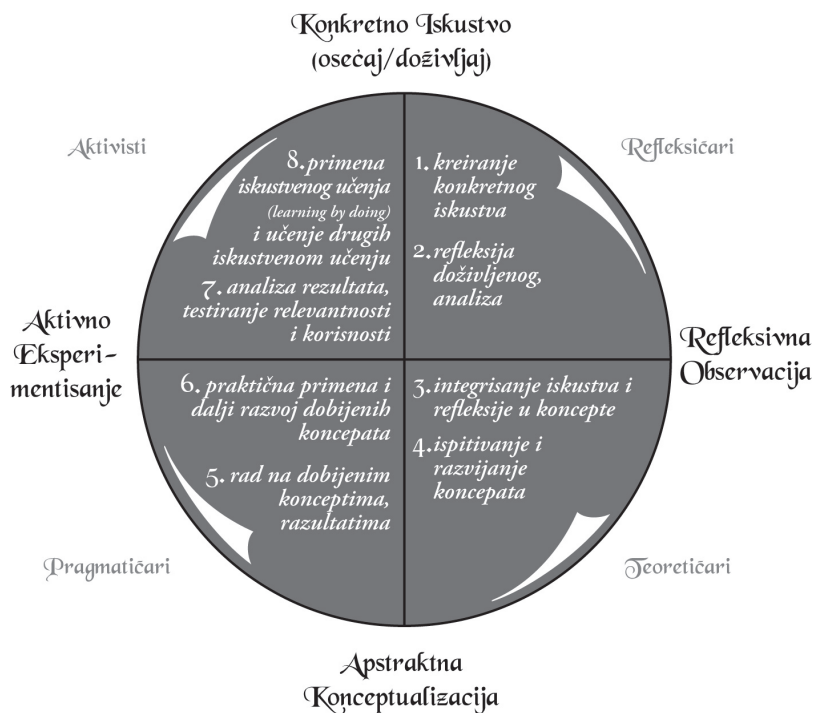
no sticanje različitih iskustava i znanja tokom života (od učenja putem elektronskih medija i interneta, sticanja različitih znanja u kontaktu sa drugim ljudima u procesu socijalizacije). Ono nije strukturisano prema unapred postavljenim obrazovnim ciljevima. Kada govorimo o **neformalnom obrazovanju**, govorimo o: obrazovnim aktivnostima koje su *organizovane i planirane*, koje podstiču *individualno i društveno učenje*, odnosno sticanje različitih *znanja i veština*, te razvoj *stavova i vrednosti*, koje se dešavaju *izvan sistema formalnog obrazovanja* a koje su mu *komplementarne*, u kojima je učešće *dobrovoljno*, a *dizajnirane* su od strane *obučениh i kompetentnih edukatora* (Marković, 2005).

Koncept celoživotnog učenja i obrazovanja i njegova uloga u modernom društvu afirmiše ulogu i potencijal neformalnog obrazovanja (uz formalno i informalno). Neformalno učenje postaje sve relevantnije u društvima baziranim na znanju i ekonomiji, jer svojom neformalnom metodologijom omogućava razvoj veština i sposobnosti potrebnih da se odgovori na zahteve tržišta («meke veštine», engl. soft skills, pod kojima se podrazumevaju komunikacijske, socijalne i interkulturalne kompetencije, veštine timskog rada, veštine rešavanja problema, upravljanja konfliktima i td.). Stoga kurikulum i procesi neformalnog obrazovanja mogu fleksibilnije da odgovore na promene u potrebama i zahtevima tržišta i društva uopšte upravo zato što nisu ograničeni zakonskim i institucionalnim propisima i pravilima (Čizolm, 2005).

U interkulturalnom učenju, odnosno interkulturalnom dijalogu potencijali neformalnog obrazovanja prepoznati su pre svega u kreiranju različitih prilika za učenje. Samo neki od kvaliteta koji neformalni obrazovni pristup čine pogodnim za interkulturalno učenje su sledeći: dobrovoljnost učešća u programima i aktivnostima (odgovornost učesnika za ishode programa učenja, a sa druge strane, mogućnost fleksibilnog reagovanja na potrebe i interesovanja učesnika pri kreiranju programa); usmerenost kako na lični, tako i na profesionalni razvoj (prilike za usvajanje znanja i vrednosti ali i na razvoj veština, stavova); učenje sa grupom, u grupi i od grupe (uzajamnost procesa); usmerenost više na aktivnosti i sam proces učenja nego na njegov rezultat; učenje zasnovano na iskustvu (iskustveno učenje) i osnaživanje svih učesnika i td..

U osnovi obrazovne strategije neformalnog obrazovanja nalazi se koncept iskustvenog učenja. Još je Konfučije rekao: «Reci mi i ja ću zaboraviti. Pokaži mi i ja ću zapamtiti. Uključi me i ja ću razumeti.» Sličnu zapažanje je imao i Mark Tven (Mark Twain) rekavši kako je iskustvo obrnuto od onoga što rade učitelji, «ono prvo daje test a zatim lekcije».

Na tim premisama počiva Kolbov model iskustvenog učenja. Prema tom modelu, učenje je proces u kome se znanje stvara transformisanjem iskustva. Proces učenja se ostvaruje kritičkim promišljanjem iskustva, kroz cikličnu smenu četiri etape: konkretnog iskustva, refleksivnog posmatranja, apstraktne konceptualizacije i aktivnog eksperimentisanja. Proces učenja može započeti od bilo koje etape, ali je bitno da se realizuju sve etape iz ciklusa.

Slika br. 1 : Kolbov krug iskustvenog učenja (prema Borovica et al 2008)

Osnovna pretpostavka je da je efikasno učenje, ono učenje zasnovano na ličnom iskustvu. Ipak iskustvo je samo iskustvo, a da bi postalo učenje ono mora biti procesirano. Korake na ovom putu transformacije iskustva u učenje nudi Kolbov krug iskustvenog učenja. U daljem radu na razradi modela iskustvenog učenja, Hani i Mumford (Honey & Mumford) su konstruisali sistem stilova učenja prema kome se svaki polaznik programa može smestiti u određenoj tački kruga prema svom, preferiranom načinu učenja: *konkretno iskustvo- aktivista*, *refleksivna observacija – refleksičar*, *apstraktna konceptualizacija – teoretičar*, *aktivno eksperimentisanje – pragmatičar* (slika 1). Kako je za učenje neophodno prolaženje čitavog kruga, o čemu voditelji u neformalno obrazovnim programima, baziranim na iskustvenom učenju posebno brinu, svaki učesnik u nekom momentu ima priliku da koristi svoj preferirani stil učenja i na taj način ostvari lične ciljeve učenja.

U brojnim programima neformalnog obrazovanja projekata Evropske unije (Evropske Komisije i Direktorata za kulturu i obrazovanje) ciljna grupa su mladi. To pokazuju i sami nazivi programa «Mladi» (2000-2006) i «Mladi u akciji» (2007-2013), koji su u kontekstu našeg rada, posebno zanimljivi. Prioriteti ovakvih programa su: evropsko građansko pravo, učešće mladih, *kulturna raznolikost*, inkluzija marginalizovanih mladih.

U Programu «Mladi u akciji» koji je prvenstveno je usmeren na promovisanje interkulturalnog učenja, program se u potpunosti ostvaruje primenom neformalne obrazovne metodologije. Program je osmišljen tako da kroz projekte u vidu omladinskih razmena,

seminara, treninga, studijskih poseta itd, nudi raznovrsne prilike mladima za susrete sa mladima iz drugih zemalja i kultura i zajedničke aktivnosti na usvajanju znanja i razvijanju veština u okviru postavljenih ciljeva.

Ciljevi ovog programa su:

- promovisanje aktivnog građanstva mladih i njihovo evropsko građanstvo u praksi (posebno građansko pravo);
- razvoj solidarnosti i promovisanje tolerancije među mladim ljudima u vezi sa negovanjem socijalne kohezije u Evropskoj Uniji;
- *negovanje uzajamnog razumevanja između mladih ljudi iz različitih zemalja;*
- doprinos razvoju kvaliteta sistema podrške za omladinski aktivizam;
- i promocija evropske saradnje na polju omladinskog rada.

Da je zajednička komponenta pojedinačnih projekata u okviru pomenutog programa interkulturalnost, vidljivo je ne samo iz uslova o učešću mladih iz najmanje dve do četiri zemlje u ovim aktivnostima, već i iz prisustva mladih iz zemalja EU i susednih zemalja. Pored toga, i tematski blokovi koji su namenjeni predstavljanju kultura učesnika uz učenje o kulturi zemlje domaćina, odnose se na razvoj interkulturalne osetljivosti. Kao posebno zanimljiv deo programa, izdvajaju se omladinske razmene, u trajanju od 6 do 21 dan koje mladima pružaju priliku da istražujući različite teme, otkrivaju sličnosti i razlike u načinu na koji žive i posmatraju svet, odnosno da otkrivaju bogatstvo različitosti multikulturalne Evrope kroz neposredno iskustvo: refleksiju, analizu i obradu doživljaja (običaji, navike, zvukovi, ukusi, mirisi, ...).

Prema modelu «ledenog brega» kroz koji posmatramo kulture, vidljivi delovi brega (umetnost, folklor, odevanje, sport, kulinarstvo, popularna muzika,...) posmatrani su kao izraz nevidljivog dela (poimanje lepote, ideje o vođstvu, odnos prema vremenu, tempo rada, motivi za rad, pristupi u rešavanju problema, pravila pristojnosti, modeli odlučivanja u grupi, govor tela, sklonost ka takmičenju ili saradnji, načini nošenja sa osećanjima,...). Ovo naravno neminovno otežava razumevanje među pripadnicima različitih kultura. Spoljašnje sličnosti, koje mladi lako prepoznaju u suštini mogu biti zasnovane na potpuno različitim doživljajima stvarnosti. Populacija mladih različitih kultura, iako na prvi pogled izgleda slično (odeća, imidž, žargon) i ima slične navike života (internet, komuniciranje putem savremenih medija, načini provođenja slobodnog vremena...), razlikuje se pogledima na svet i život koji su karakteristični za kulture iz kojih dolaze. Upravo u ovim prilikama, značajnim za otkrivanje razlika i stavljanje istih u drugačiji kulturološki kontekst, je vrednost interkulturalnih omladinskih razmena. Jednom doživljeno iskustvo učenja i uspeha u međunarodnoj grupi mladih, gde moj pogled na život i svet nije jedini, ni tačan ni pogrešan, otvara vrata razumevanju da je sopstvena kultura samo jedna od mnoštva jednako zanimljivih i vrednih, kada i interkulturalno učenje započinje. Tokom prve omladinske razmene, mladi su najčešće u početnim, etnocentričkim fazama osetljivosti prema kulturama, uglavnom je to faza odbrane i minimiziranja. Po završetku prve omladinske razmene, očekivanja su da će grupa (ne nužno i svi pojedinci) biti na prelazu između faze minimiziranja i faze prihvatanja, kao prelazu sa etnocentrizma ka etnorelativizmu. U narednim prilikama (razmenama, seminarima, kampovima, treninzima), moguće je dalje razvijanje interkulturalne osetljivosti ka narednim fazama: prihvatanja, adaptacije i integracije, kao krajnjem cilju.

Među temama koje su ponuđene u materijalima za interkulturalne dijaloge izdvojićemo: doživljaj vremena - monohrono i polihrono vreme, (npr. vežba 60 sekundi, u kojoj učesnici stoje u krugu zatvorenih očiju i imaju zadatak da nakon 60' sednu i otvore oči pri čemu se suočavaju sa vrlo različitim doživljajem 60' kao jedinice vremena jednake za ceo svet); doživljaj ličnog prostora (npr. vežba balon od sapunice, gde učesnici postavljaju jedni druge u prostoru onoliko daleko kako oni doživljavaju pristojnu distancu za različite prilike - poslovni susreti, susreti sa prijateljima, porodicom, strancima...), načini komunikacije, zasićenost kontekstom ili ne (npr. prepričavanje iste priče, takođe tumačenje i rešavanje konfliktnih situacija u grupi,...), osnovne kulturološke vrednosti - kultura A «kultura reči» i kultura B «kultura nesvesnog» (simulacije «Alfa i Beta pleme», «Derdijanci», «Velika igra moći» kroz koju se istražuju pitanja moći, snage i podređenosti u različitim kulturama, «Putovanje Euro vozom po želji» kroz koju se istražuju i analiziraju stereotipi i predrasude koje gajimo jedni prema drugima, kao i njihova uloga u svakodnevnom životu). Vežbe simulacije su posebno vredna neformalno obrazovna metoda koja pruža kvalitetne prilike za izazivanje i na ponašajnom i na afektivnom nivou. Kroz simulacije učesnici imaju prilike za razvoj kritičkog mišljenja evaluiranjem ishoda svakodnevnih odluka i ponašanja, te kreiranjem i vežbanjem novih strategija ponašanja. Važna učenja, tokom razmena, dešavaju se i u organizaciji svakodnevnog života: ishrana, spavanje, korišćenje slobodnog vremena, održavanje higijene i sl, pri čemu fleksibilnost neformalno obrazovne metodologije uključuje i ove sadržaje u program, rad na njima i učenje kroz njih.

Jasno je da je interkulturalno učenje proces, i to proces usmeren pre na tok nego na ishod. Proces koji zahteva od nas da razumemo sami sebe, kako bismo bili spremni da razumemo druge. Duboko lična pitanja koja se otvaraju u susretu sa drugim uvek zahtevaju spremnost, hrabrost, iskrenost i otvorenost za preispitivanje. Interkulturalno učenje izaziva ali i obogaćuje lični identitet i priprema za zajednički život u svetu različitosti (Benet, 1993). Poznato je da nema univerzalno dobrih i loših metoda za vođenje interkulturalnog dijaloga, kao što nema ni obrazovanja, koje je dobro ili loše „per se“ za interkulturalno učenje. Neformalno obrazovanje, kao što smo pokazali nudi spektar prilika, principa i načina za razvoj interkulturalne osetljivosti, temeljnog uslova razvoja društva budućnosti.

Interkulturalni dijalog: prihvatanje, uvažavanje i razumevanje sopstvene kulture i autentičnih različitosti drugih kultura pretpostavka je istinskog susreta. „Razgovor je prilika da vidimo sebe očima drugog... vodeći razgovor sa drugim mi u stvari razgovaramo sami sa sobom: jednom mogućnošću vlastitog mišljenja... Iz razgovora izlazimo duhovno drukčiji no što smo u razgovor ušli: u duši nosimo više nego što smo imali... „ (Šušnjić, 1997 :10).

LITERATURA

- Bennett, Milton (1993), “Towards a Developmental Model of Intercultural Sensitivity”, in *Education for the Intercultural Experience*, ed. R. Michael Paige, Yarmouth, ME: Intercultural Press;
- Bennet, Milton J. (1993) ‘Towards ethnorelativism: a developmental model of intercultural sensitivity’, in Paige, R. Michael (ed) *Education for the intercultural experience*. Yarmouth, Maine: Intercultural Press

- Demorgon, Jacques and Molz, Markus (1996) 'Bedingungen und Auswirkungen der Analyse von Kultur(en) und interkulturellen Interaktionen', in Thomas, Alexander (ed) *Psychologie interkulturellen Handelns*, Göttingen: Hogrefe, Verlag für Psychologie
- Gilert A. et al.(2005): T-kit: Interkulturalno učenje, Beograd: Grupa «Hajde da...»;
- Hall E.T. (1998) « The Power of Hidden Differences», in *Basic Concepts of Intercultural Communication*, ed. Bennett M.J., Intercultural Press, Inc.;
- Hofstede, Geert (1991) *Cultures and organisations: software of the mind*. London: McGraw-Hill
- Neformalno obrazovanje u Evropi: korak ka prepoznavanju neformalnog obrazovanja u SCG (2005), Marković, D. et al, Beograd: Grupa Hajde da...;
- Sandhaas, B. (1989), « Models, Methods and Basic Elements of Intercultural Learning- an Educational Approach», in *Understanding the USA: a cross-cultural perspective*, ed. Funke P., Tübingen: Narr;
- Šušnjić, Đ. (1997), *Dijalog i tolerancija - Iskustvo razlike*, Beograd: Čigoja štampa

Svetlana Kostović
Jelena Đermanov
Tamara Borovica

INTERCULTURALITY AND NON-FORMAL EDUCATION CHALLENGES

Summary

Knowing, understanding and accepting other cultures is recognized to be an imperative for healthy future and fruitful development of every society in 21st century. Since intercultural learning inevitably includes encounter of cultures, experience and exchange that enriches every individual and their life perspective, besides formal education, informal and non-formal education also provide meaningful opportunities for work on it. Numerous programs are based on non-formal education and its essence - experiential learning, including well known European Union programs, i.e. European Commission programs aimed at promoting cultural exchange and youth work (Youth Program, Youth in Action Program). In this context, the paper will discuss relation between interculturality and non-formal education, and more specifically the role of non-formal education in promoting and facilitating intercultural learning.

Sladana Zuković
Jasmina Klemenović
Spomenka Budić
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
sladjaz@nspiont.net
klementina@ptt.rs
budics@ff.uns.ac.rs

UDK: 37:316.7:2

ŠKOLA U FUNKCIJI RAZVOJA INTERKULTURALIZMA¹

Apstrakt: Interkulturalno obrazovanje uobličavalo se tokom proteklih nekoliko decenija na tlu Evrope i evoluiralo kroz različite modele i pristupe. Danas interkulturalno obrazovanje podrazumeva osveščivanje prava na različitost, doprinosi ostvarivanju jednakih mogućnosti i priprema sve učenike za život u demokratskom društvu. Otuda je ono najdirektnije povezano sa obrazovanjem za ljudska prava i demokratsko građanstvo, obrazovanjem na jezicima nacionalnih manjina, kao i obrazovanjem za versku raznolikost i dijalog. Poseban akcenat u radu autorke stavljaju na sagledavanje mogućnosti škole u razvoju interkulturalizma kroz sadržaje tri predmeta - strani jezik, građansko vaspitanje i verska nastava. Realizacijom sadržaja pomenutih predmeta pružaju se referentne tačke koje bi omogućile mladima da razviju svest o značaju tolerancije i prihvatanja drugačijeg pogleda na svet.

Ključne reči: škola, interkulturalizam, građansko vaspitanje, verska nastava.

Uvod

Interkulturalno obrazovanje definiše se kao teorijski i praktični pristup u osnovi orijentisan na promociju i razvoj interakcije među učenicima različitog porekla, te na znanja o različitim kulturnim, verskim i jezičkim tradicijama prisutnim u školama i društvima. U tom kontekstu posmatrano, cilj interkulturalnog obrazovanja je da pomogne mladim građanima da razumeju i razviju novu multikulturalnu Evropu, što predstavlja poseban izazov za vaspitno-obrazovni proces. Savremeno stuktuiran školski kurikulum treba da artikuliše sadržaje, programe, metode rada koji se neće odnositi samo na sticanje znanja, nego će posmatrajući svet iz različitih perspektiva, razgrađivati različite socijalne stereotipe i predrasude među ljudima. Vaspitno-obrazovni proces, dakle, trebalo bi da doprinosi stvaranju uslova koji će omogućiti uspostavljanje dijaloga među različitim kulturama približavanjem suprotnosti i prihvatanjem drugačijih perspektiva. U radu je akcenat stavljen na sagledavanje mogućnosti tri školska predmeta koji na eksplicitan ili implicitan način, sa različitih aspekata mogu da doprinesu da škola kao celina bude faktor razvoja interkulturalizma, a to su – strani jezik, građansko vaspitanje i verska nastava.

¹ Članak predstavlja rezultat rada na projektu »Evropske dimenzije promena obrazovnog sistema u Srbiji«, br. 149009 (2006-2010), čiju realizaciju finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije.

Interkulturalizam i razvijanje višejezičnosti kroz nastavu stranih jezika

Iako *izučavanje jezika drugih kultura* ima dugu tradiciju u školskim sistemima Evrope, ono u savremenim uslovima značajno menja svoj smisao zahtevajući izmenu ciljeva i metoda vaspitno-obrazovnog rada u negovanju višejezičnosti. Prekretnicu u organizovanju nastave drugih jezika predstavljaju aktivnosti Saveta Evrope pokrenute pre nešto više od jedne decenije u cilju međusobnog približavanja i okupljanja svih zemalja regiona oko građanskih demokratskih vrednosti kroz projekat *Izučavanje živih jezika i evropskog građanstva*.

Novi koncept razvijanja višejezičnosti u izučavanju i nastavi živih jezika oblikovan je na osnovu preporuka koje za cilj imaju uspostavljanje balansa između očuvanja i promocije kulturne različitosti evropskih zemalja i razvoja interkulturne komunikacije. Osnovna ideja je da se razvojem višejezičnih sposobnosti svakog pojedinca omogući učešće u demokratskim procesima, ne samo u sopstvenoj zemlji i pripadajućem jezičkom području, već i sa ostalim evropljanima i njihovim jezicima. Smatra se da sticanje višejezičnih sposobnosti vodi pojedinca ka potpunijem razumevanju višejezičnog repertoara drugih građana i poštovanju njihovih jezičkih prava, kao i razvoju svesti o značaju višejezičnosti u ostvarivanju aktivnog učešća u demokratskim i drugim društvenim procesima. Cilj novog pristupa učenju drugih živih evropskih jezika nije da se „ovlada“ jednim, dva ili više jezika dostizanjem nivoa „idealnog govornika“, već podsticanje harmoničnog razvoja ličnosti govornika i njegovog identiteta kao odgovor na moguće posledice prožimanja različitih iskustava sa drugim jezicima i kulturama kroz razvijanje tzv. „plurilingvističke i plurikulturne kompetencije“ (Council of Europe 2001).

Brojne su i veoma raznolike prilike u kojima se podsticajno može delovati na razvoj i unapređivanje plurilingvalnosti i plurikulturalizma. Najveći broj njih javlja se kao rezultat složenih životnih okolnosti i odvija se slučajno i spontano - porodično iskustvo i učenje, putovanja, čitanje, uticaj medija i informacione tehnologije, itd. Takođe, ove sposobnosti moguće je razvijati i sistematskim delovanjem kroz različite oblike i nivoe vaspitno-obrazovnog sistema putem različitih pristupa. Tako se recimo, u koncipiranju obrazovnih programa namenjenih unapređenju savremeno shvaćene višejezičnosti razmatraju pristupi kojima se postojeći programi usklađuju sa principima unapređenja plurilingvalnosti i jezičke raznolikosti kroz izgrađivanje otvorenih sistema izučavanja jezika i uspostavljanje odnosa saradnje između nastavnika koji predaju različite strane jezike. Pojedini smatraju da pri tome nije potrebno ograničavati se na izradu posebnih programa za svaki jezik ponosob, niti praviti integrativni plan za sve jezike koji se izučavaju. U ovom pristupu akcenat je na sticanju neke vrste opšteg jezičkog obrazovanja koje uključuje jezička znanja, veštine i otvorenost za učenje, specifična za odnosni jezik, ali i transferzalna i prenosiva na ostale procese vaspitanja i obrazovanja.

Ipak, u praksi je najrasprostranjeniji pristup kojim se u obrazovnom sistemu učenicima omogućava da što ranije otpočnu učenje dva strana jezika (prvi i treći ili peti razred), i predviđa optimalno učenje trećeg (u višim razredima osnovne škole ili na srednjoškolskom uzrastu), pri čemu ciljevi ili vrste napredovanja u svakom od izabranih jezika ne moraju biti isti. Prema podacima baze Euridika, ovakav pristup aktuelan je u Austriji, Danskoj, Finskoj, Francuskoj, Grčkoj, Italiji, Holandiji, Nemačkoj i Norveškoj, dok u ostalim zemljama Evrope i kod nas standard predstavlja izučavanje jednog obaveznog i dva izborna strana jezika. Eksperimentalno se primenjuju i programi izučavanja jezika drugih kultura

na mlađim uzrastima (5–6 godina) u Nemačkoj, Austiji i Italiji, pri čemu je sličan pristup na teritoriji Vojvodine aktuelan već čitavu deceniju zahvaljujući metodičkom pristupu koji je razvila M. Mikeš (Klemenović 2007).

Interkulturalno obrazovanje kroz sadržaje građanskog vaspitanja

Građansko vaspitanje (kao nastavna disciplina) ima kao zadatak pripremanje učenika za građane putem upoznavanja političkih, demokratskih, ekonomskih ili socijalnih institucija. Takođe se u uvođenju predmeta građansko vaspitanje kod nas, pošlo od ideje da se ono smesti u kontekst međunarodnih dešavanja. S tim u vezi izdvojene su tri značajne međunarodne referentne tačke (Decenija Ujedinjenih nacija u obrazovanju za ljudska prava, Program saveta Evrope za demokratsko društvo, Međunarodna studija građanskog vaspitanja) kao i njihove implikacije na razvoj građanskog društva. Shodno tome razvijale su se smernice za koncipiranje programa predmeta građansko vaspitanje, a putem njega prenošenje znanja, veština i stavova, na mlade, koji su usmereni na: jačanje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, potpuni razvoj čovekove ličnosti i doživljaj sopstvenog dostojanstva, afirmisanje razumevanja, tolerancije, ravnopravnosti polova među svim narodima, autohtonim narodima i rasnim, nacionalnim, etničkim, verskim i jezičkim grupama.

Uvođenje nastave građanskog vaspitanja možemo posmatrati kao odgovor na potrebu za jačanjem vaspitne uloge škole. Već duže je prisutna opšta ocena o oslabljenoj vaspitnoj funkciji škole, spekulisalo se o uvođenju posebnog predmeta koji bi se orijentisao na vaspitanje učenika i izgleda da je ova ideja našla svoju realizaciju baš kroz ovaj predmet.

Značaj uvođenja nastave građanskog vaspitanja samim tim je veći što podaci istraživanja ukazuju na raširenost nehumanitarizma i autoritarnosti kod nas. Smatra se da je ova orijentacija odraz tradicionalne patrijarhalne kulture, kao i autoritarne društvene klime (Joksimović 1997). Takođe se smatra da kooperativno učenje (koje je dominantno u nastavi građanskog vaspitanja) doprinosi:

1. boljim odnosima među vršnjacima u pogledu pola, sposobnosti, etničke pripadnosti.
2. smanjuje predrasude i povećava toleranciju prema različitostima, što predstavlja bitnu odliku demokratske ličnosti.

Stepen demokratije konkretnog društva moguće je, između ostalog, proceniti u odnosu na stepen tolerisanja i podsticanja ispoljavanja različitosti, autohtonosti i samosvojnosti (Đurišić-Bojanović 2006: 430). To za sobom povlači potrebu preispitivanja postojeće vaspitno-obrazovne koncepcije s pozicije obrazovanja za demokratiju.

Veoma je važno afirmisati programe multikulturalnog i interkulturalnog obrazovanja koje u prvi plan stavlja učenje o razlikama. Činjenica je da su odeljenja heterogena i po pitanju nacionalnosti i veoma je važno da te različitosti ne dovode do konflikata. Zato bi stanje pluralizma kultura trebalo posmatrati i sa stanovišta školskog vaspitanja i obrazovanja u celini, a ne samo kroz sadržaje građanskog vaspitanja.

Danas više nego ikad vaspitanje i obrazovanje za dijalog i toleranciju trebalo bi da postane prva potreba i prema rečima Šušnjića, nit vodilja našeg vremena – njegova svetovna religija (Šušnjić 2007). Stoga, veoma je važna priprema nastavnika za multikulturalne programe kako bi se ostvarila evropska dimenzija obrazovanja, što podrazumeva interkul-

turalni pristup u nastavi kako bi se mladi osposobili za međunarodnu kulturnu saradnju. To kažemo, jer je interkulturalno vaspitanje usmereno prema čoveku koji susret s drugim nacionalnostima, jezicima, kulturama, rasama i religijama pretvara u vrednosti i obostrano obogaćivanje (Budić, Gajić 2006). Na taj način se kod mladih formiraju stavovi i vrednosti, način ophođenja sa drugim kulturama, jer nije dovoljno samo poznavati drugoga već treba sa njim i saradivati da bi se postigli postavljeni interkulturalni i multikulturalni ciljevi.

Šušnjić upozorava da zajednica, koja u svoje mlade naraštaje ne ugradi potrebu za razgovorom i naviku za trpeljivost prema drugom i drukčijem, nema budućnosti. Ona će da je ima ako vaspitanje i obrazovanje svojih mladih članova usmeri prema dijaloškom mišljenju, prednostima i vrednostima koje proističu iz razlika. Koliko će da bude vredan svaki njen pripadnik, moći će da se izmeri tako što će da se vidi koliko je sklon da vodi razgovor i da podnese drukčiji način mišljenja no što je njegov (Šušnjić 2007: 223).

Pretpostavlja se da bi poznavanje ljudskih prava, demokratskih načela i vrednosti, razvijanje tolerancije i poštovanja kulture, istorije i načina života drugih ljudi i nacija doprinelo usvajanju demokratskih stavova, a poznavanje demokratskih procedura, učešća u njima kao i principa demokratske komunikacije, dijaloga i debata pripremlilo učenike za aktivan život u građanskom demokratskom društvu. Dakle, na taj način bi se doprinelo, na širem planu, očuvanju mira, upravljanju sukobima i zajedničkom rešavanju problema.

Religijsko obrazovanje i razvoj interkulturalizma – mogućnosti verske nastave

Poslednjih godina, u kontekstu projekata o interkulturalnom obrazovanju, posebna pažnja usmerava se na religijsko obrazovanje mladih. Naime, predlaže se organizovanje kurseva religijskog obrazovanja koji bi bili multikonfesionalnog karaktera kao i uključivanje elemenata religije u pojedine školske predmete. Takođe, ističe se važnost razvijanja znanja kod učenika o svojoj religiji ili o posebnim etičkim principima što je preduslov tolerancije, savladavanja predrasuda i indiferentnosti. Ključni momenat u ostvarenju ovako postavljenih ciljeva religijskog obrazovanja treba da bude uspostavljanje interreligijskog dijaloga koji je moguće ostvariti putem: obrazovanja koje podrazumeva prožimanje informacija o religijama (*learning about the religion of others*), razvijanjem veština tolerancije i komunikacije (*learning from the religion of others*); ohrabrivanjem da lični moral i duhovnu sintezu dostignu kroz proces spoznavanja lične egzistencije (*learning in religion*) (Halsall, Roebben 2006). Pomenuti model interreligijskog učenja razvija heurističke, socijalne i egzistencijalne kompetencije koje u sebe uključuju znanje o drugima, respektovanje tj. uvažavanje drugih, a sve to, prvenstveno, kroz učenje koje će omogućiti respektovanje sebe lično.

U svetlu navedenih postavki značajno je sagledati mogućnosti i potencijale *verske nastave* koja je u naše škole uvedena 2001. godine kao fakultativni predmet, a od 2003. godine kao obavezni izborni predmet. Organizovana je kao konfesionalna pouka sa sadržajima koja obuhvataju verska učenja određenih verskih zajednica. Pored verskog obrazovanja i vaspitanja dece u skladu sa njihovim verskim uverenjem, životnim vrednostima, tradicijom i učenjem crkve kojoj pripadaju, postavljena su očekivanja da će veronauka u školama biti jedna od karika dimenzioniranja multikulturalnog društva i značajan činilac ostvarenja osnovnih principa religijske tolerancije. Naime, pošlo se od stava da upoznavanje sopstvene vere ne mora da bude prepreka, već, naprotiv, moguć-

nost da se mladima otvaraju vidici i da se vaspitavaju u duhu tolerancije i uvažavanja postojanja ljudi, verskih zajednica i kultura drugačijih od sopstvene. „Brojni strahovi od veronauke, koji proizilaze iz istorijskog pamćenja sukoba različitih verskih tradicija, u kulturi postkomunističkih društava, utihnuli su pred idejom da bi veronauka danas trebalo da znači duhovnu obnovu društva, ekumensku saradnju i poštovanje različitosti” (Kuburić 2003: 101). Ovako shvaćena verska nastava treba da, s jedne strane, omogući vaspitanje verske autentičnosti unutar vlastite religije, a s druge strane, da neguje tolerantan dijaloški duh u kojem se ljudi različitih konfesija, religija i kultura uzajamno upoznaju, prihvataju onakvi kakvi jesu, u svom „celovitom identitetu”, te se međusobno nadahnjuju i obogaćuju, posebno onim što im je zajedničko.

Poseban doprinos ovakvoj težnji trebalo bi da pruži veronauka u srednjim školama, naročito ako se ima u vidu da je učenicima, kod kojih je u ovom uzrastu izuzetno izražena potreba traganja za sopstvenim identitetom i smislom života, potrebno ponuditi takve sadržaje koji bi omogućili da kroz toleranciju i razmenu iskustva sa drugim kulturama i veroispovestima pravilno izgrade vlastiti identitet. Činjenica je da u programima verske nastave ne postoji dovoljan broj nastavnih jedinica posvećenih drugim verskim zajednicama. Zato su predstavnici Komisije Ministarstva prosvete za versku nastavu predložili da četiri časa od ukupnog godišnjeg fonda budu posvećena drugim verskim zajednicama a ve-roučiteljima preporučeno da, dok ne bude doneta zvanična uredba, samostalno uvažavaju ovaj predlog. Stoga, da bi verska nastava mogla da odgovori zahtevima interkulturalizma bilo bi dobro u nastavni program ovog predmeta, posebno u srednjim školama, uključiti više sadržaja koji bi bili zajednički za sve programe verske nastave, a koji bi doprinosili ostvarenju osnovnih vrednosti multikulturalizma (Zuković 2007).

Takođe, treba istaći stanovište prema kojem bi, pored veronauke, u škole trebalo uvesti nastavni predmet koji bi sveobuhvatnije i sistematičnije tretirao religiju kao civilizacijsku i kulturnu tekovinu ili putem sadržaja ostalih školskih predmeta omogućiti objektivno sagledavanje religije na svetskom i istorijskom planu. Takav pristup upoznavanja i proučavanja religija ne bi morao biti zamena za veronauku u školama već način da, sa različitih aspekata, mladima omogući interkulturalno obrazovanje koje priznaje i uvažava kulturne i religijske razlike učenika.

Zaključak

Interkulturalno obrazovanje uobličavalo se tokom proteklih nekoliko decenija na tlu Evrope i evoluiralo kroz različite modele i pristupe. Danas interkulturalno obrazovanje podrazumeva osvešćivanje prava na različitost, doprinosi ostvarivanju jednakih mogućnosti i priprema sve učenike za život u demokratskom društvu. Stoga, u savremenih multikulturalnim zajednicama škola ima ulogu da otkriva i priznaje pluralitet jezika i kultura, odvraća od ideja etnocentralizma, relativizuje, ali takođe i potvrđuje jezički i kulturni identitet učenika. Ove dimenzije interkulturalnosti moguće je negovati primenjujući globalni pristup jezičkom obrazovanju u kurikulumu, te implementiranjem strategije plurilingvalnog obrazovanja. Takođe, osnovne postavke interkulturalnog obrazovanja moguće je odnegovati i putem kurikuluma koji je usmeren na razvoj i poštovanje osnovnih ljudskih vrednosti i koji je orijentisan prema kulturnom pluralizmu i jačanju duhovne slobode. U osnovi se nalazi verovanje da bi smisljeno susretanje i dijalog mogli biti faktor podsticanja međusobnog razumevanja učenika i bogaćenja njihovog intelektualnog i društvenog života u celini.

LITERATURA

- Budić, S, Gajić, O, (2006). Sadržaji nastavnog predmeta građansko vaspitanje: Interkulturalna dimenzija i multikulturalno obrazovanje, u *Modeli stručnog usavršavanja nastavnika za interkulturalno vaspitanje i obrazovanje*, ur. M. Oljača, Tematski zbornik, (Novi Sad: Filozofski fakultet): 141-158.
- Council of Europe (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Đurišić-Bojanović, M. (2006). Stavovi mladih prema interkulturalnosti i prihvatanje pluraliteta ideja, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, Vol. 38, No. 2: 430-444.
- Hasall, A., Roebben, B. (2006). Intercultural and interfaith dialogue through education. *Religious Education*. Vol. 101, No. 4: 443-452.
- Joksimović, S. (1997). Razvoj demokratskih vrednosti u školi, u *Demokratija, vaspitanje, ličnost*.(Beograd: Institut za pedagoška istraživanja): 163-173.
- Kuburić, Z. (2003). Realizacija verske nastave u osnovnoj i srednjoj školi, u *Verska nastava i građansko vaspitanje u školama u Srbiji*, ur. S. Joksimović (Beograd: Institut za pedagoška istraživanja): 96-124.
- Klemenović, J. (2007). Višejezičnost kao dimenzija interkulturalnosti, u *Multikulturalno obrazovanje*, ur. M. Oljača, Tematski zbornik radova, Knjiga 2, (Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za pedagogiju): 79-102.
- Šušnjić, Đ. (2007). *Dijalog i tolerancija*. Beograd: Čigoja.
- Zuković, S. (2007). Interkulturalne dimenzije verske nastave u srednjoj školi, u *Multikulturalno obrazovanje*, ur. M. Oljača, Tematski zbornik radova, Knjiga 2, (Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za pedagogiju): 179-196.

*Slađana Zuković
Jasmina Klemenović
Spomenka Budić*

A SCHOOL IN THE FUNCTION OF THE DEVELOPMENT OF INTERCULTURALISM Summary

Intercultural education has been formed during the last few decades in Europe and evolved through different models and approaches. Today, intercultural education implies the understanding of the right on differences, attributes to the achievement of equal opportunities and prepares all students for life in a democratic society. Thus, it is most directly connected to the education on human rights and a democratic society, to educating in the languages of national minorities and to the education on religious diversities and dialogue. A special emphasis, in this work, was put on the understanding the opportunities of schools in the development of interculturalism via contents of compulsory optional subjects – civic education and religious education. By realising the contents of the named subjects, referring points are given which would enable the youth to develop the awareness on the importance of tolerance and accepting a different view on the world.

Josip Ivanović
Univerzitet u Novom Sadu
Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku u Subotici
ivanovic@tippnet.rs

UDK: 376.74-054.57:316.7

UREĐENA MULTIKULTURALNOST PRETPOSTAVKA INTERKULTURALNOSTI U OBRAZOVANJU

Apstrakt: Autor, koji se dvije decenije bavi istraživanjem problematike obrazovanja na manjinskim jezicima, i isto toliko vremena budno prati sva istraživanja i studije na temu multikulturalnosti i interkulturalnosti, konstatira da u mnogim zemljama Europe a naročito na prostorima bivše Jugoslavije, postoji prilična diskrepanca između normativno deklariranog standarda i stvarne prakse u sistemu obrazovanja na manjinskim jezicima. Naravno različita je geneza i etiologija ove diskrepance na različitim kulturnim prostorima, no veoma su slični efekti koje ona u svakodnevnom životu proizvodi. Transferi iskustava tu malo pomažu, ali kulturni obrasci stvaranja sinergije za prevladavanje statičnosti i zatvorenosti u multikulturalnim sredinama svakako su dobrodošli. Uređenost pojedinih kulturnih cjelina svakako doprinosi njihovoj kompatibilnosti i uređenih odnosa na principima međusobnog poštovanja i uvažavanja. Samo takva uređena multikulturalnost može biti dobro polazište za implementaciju interkulturalnosti ne samo na razini deklarativnosti već i u stvarnom životu multikulturalnih društava.

Ključne riječi: *obrazovanje na manjinskim jezicima, diskrepanca između normi i stvarnosti, uređena multikulturalnost, interkulturalnost.*

Uvodne misli

Sveukupni suvremeni društveni trendovi danas nam, više nego ikad, imperativno nalažu pedagoško promišljanje procesa obrazovanja u multikulturalnom društvu. Nastaju novi teorijski pristupi i praktični modeli. To je u suvremenosti postalo osnovno obilježje obrazovane djelatnosti u većini zemalja svijeta, a naročito u onima u kojima je stanovništvo iz bilo kojih razloga izmiješano. Kao i mnogi drugi, tako i fenomen multikulturalnosti obrazovanja dobiva na značaju i zbog toga što i on ima svoje plime i oseke, zastoje, krize i otpore i to ne samo u prošlosti nego i u suvremenosti. Bez obzira na predznak u vrednovanju i pristupu promatranja odnosa multikulturalizma i obrazovanja, izvjesno je da je ovaj fenomen sve više u području interesa mnoštva znanstvenih, prvenstveno društvenih, humanističkih, kulturoloških, socioloških i pedagoških disciplina, kao i to da je obrazovanje u multikulturalnom društvu, odnosno, multikulturalno obrazovanje u školi, u masovnim medijima i multikulturalni ambijent u društvenoj zajednici, imperativ sadašnjeg i budućeg vremena, pretpostavka istinskog, osobnog i društvenog progressa, sastavni dio humanističke civilizacije.

Međutim, udubljujući se sve više u predmetno područje, ustanovljava se, također, kao imperativ ne samo život jednih pored drugih, već se nameće neophodnost suživota. Otuda se i nameće ideja interkulturalnog odgoja i obrazovanja, jer suživot u različitosti je teško ostvariv bez dobro promišljene i pedagojski utemeljene platforme interkulturalizma, kao jedinog *modus vivendi* u suvremenim multikulturalnim društvima.

Polazišta u razmatranju multi/interkulturalizma

Mnogi suvremeni teoretičari naglašavaju da je multi/interkulturalnost jedno od najznačajnijih obilježja suvremenog svijeta, međutim, detaljnom analizom povijesnih civilizacijskih trendova lako će se i brzo utvrditi da je već stari vijek, zbog stalnih seoba naroda, bio obilježen upravo izuzetno prisutnom multikulturalnošću.

Tehničko-tehnološki i znanstveni razvoj, danas više nego ikad, dovodi do prijekne potrebe mnogostruke povezanosti i suradnje, što onda samo po sebi imperativno nalaže pedagoško promišljanje obrazovanja u multikulturalnom društvu. No i civilizacijski trendovi koji su dostigli zavidnu razinu poimanja prava i sloboda građanina suvremenih društava, odnosno ljudske личности. Zašto baš pedagoško promišljanje, i zašto baš u segmentu obrazovanja u društvu? Odgovor na ova pitanja valja potražiti u konstataciji da je obrazovanje temeljni resurs mogućnosti razvoja svakog društva, na što je još u antičko vrijeme jasno i jednoznačno ukazao genijalni mislilac Platon. Budući da su većina suvremenih društava ustrojena multikulturalno, zbog najrazličitijih razloga, to je u suvremenosti upravo multi/interkulturalnost postala osnovnim obilježjem obrazovane djelatnosti u većini zemalja svijeta, a naročito u onima u kojima se broj pripadnika nevećinskih naroda kreće od jedne četvrtine do jedne polovine ukupnog broja stanovnika. Treba svakako spomenuti i činjenicu da je broj takvih država iz dana u dan sve veći (Avramović, 1996).

Multi/interkulturalnost, jezični i kulturni pluralizam, a samim tim i multi/interkulturalno obrazovanje kao izuzetno značajna karakteristika svijeta danas, predstavlja i perspektivu čovječanstva. Ove civilizacijske tekovine imaju brojne pristalice među civiliziranim, kulturnim i humanim ljudima, za koje su tolerancija, dijalog, poznavanje i uvažavanje drugih kultura i jezika *conditio sine qua non* zajedničkog suživota (Mackey, 1986).

M. J. Bennett (1993) smatra da su odgoj i obrazovanje za interkulturalnu komunikaciju jedan od važnih pristupa mijenjanju našeg „prirodnog ponašanja”. Ali, takav odgoj i obrazovanje imaju i svoje žestoke protivnike koji nisu ni malobrojni niti bez društvenog utjecaja. To su oni za koje je nacionalizam zamjena za humanost, toleranciju i zajedničko življenje. On je, zajedno s rasizmom, bio i ostao najveća prepreka nastojanjima da multi/interkulturalizam bude djelotvoran u sveukupnoj svjetskoj stvarnosti, pa i u odgoju i obrazovanju.

Sastavnica svakog nacionalnog identiteta je njegova kultura, kulturni identitet, a organski dio višenacionalnosti ljudskih zajednica jest njihova multi/interkulturalnost, odnosno uvažavanje, povezivanje, prožimanje, međuzavisnost kultura u okviru jedne višenacionalne zajednice. Svaka nacionalna kultura nosi u sebi neke specifičnosti, ali ona nužno mora sadržavati i univerzalne vrijednosti. Bez toga ona ostaje provincijalna, zatvorena i getoizirana (Ivanović, 2007c).

Dakle, udubljujući se sve više u kompleksni prostor odnosa nacionalnog, internacionalnog, multi/interkulturalnog, ustanovljava se, također, kao imperativ ne samo tole-

rantan život jednih pored drugih, već se nameće neophodnost suživota (Ivanović, 2006). A suživot u različitosti, odnosno interkulturalizam, teško je ostvariv bez dobro promišljene i pedagojski utemeljene platforme interkulturalizma, kao jedino ostvarivog načina života u suvremenim multikulturalnim društvima, koja se može temeljiti jedino na dobro funkcionirajućoj, dakle uređenoj multikulturalnosti.

Multi/interkulturalni odgoj i obrazovanje i suvremena pedagogija

Suvremena pedagogija se u mnogim elementima prožima s postmodernističkom filozofijom. Takva pedagojska koncepcija trebala bi učenike osvijestiti o postojanju sustava (političkih, socijalnih, obrazovnih) koji reproduciraju institucionalnu diskriminaciju. Za razliku od tradicionalnog modela odgoja i obrazovanja, suvremena pedagogija nastoji osnažiti mlade kako bi postali svjesni raznovrsnih problema koji utječu na njihove živote, problema koji su povezani sa širim socijalnim, političkim, ekonomskim i moralnim pitanjima. Prednost fokusiranja na probleme umjesto na same činjenice – što je karakteristika tradicionalnog obrazovanja – ogleda se u tome što omogućuje učenicima razvoj kritičke samosvijesti u odnosu na svijet. Razvijena samosvijest može voditi ka mijenjanju nedemokratskih zakona i njihovih institucionalnih provedbi u praksi (Gordon, 2004).

U ovakvom teorijskom kontekstu interkulturalni odgoj i obrazovanje se ne može i ne smije svesti isključivo na poštovanje i priznavanje drugih kultura i tradicija. Riječ je o jednom uskom i ograničenom pogledu na interkulturalni odgoj i obrazovanje: „Mi se ne možemo pretvarati da podržavamo multikulturalizam, slaveći kulturalnu raznovrsnost i organizirajući festivale hrane, dok nastavljamo funkcionirati unutar političkog, ekonomskog i obrazovnog sustava koji reproducira nejednakosti i diskriminacije.” (Gordon, 2004.32).

Ozbiljnije promišljen i šire konceptualiziran interkulturalni odgoj i obrazovanje moralo bi se suočiti s raznovrsnim formama nejednakosti i usmjeriti se na promjene. Takav će pristup prepoznati da su škole danas strukturirane na način da neki učenici u njima imaju veće prilike na školski i društveni uspjeh. To svakako ne bi trebalo pripisivati samo određenim karakteristikama učenika s nižim postignućima, već prije različitim prilikama i tretmanu koji učenici dobivaju pri ulasku u školu (stavovi nastavnika, resursi učenja ...). Sve to ukazuje na potrebu uključivanja pedagoških strategija koje potiču društvenu odgovornost i djelovanje te pravedne odnose snaga u učionici. U konačnoj analizi, svi oni koji se bave obrazovanjem, trebali bi kritički analizirati kako njihova politika i praksa koristi nekim učenicima a istovremeno ugrožava druge, te bi se morali posvetiti stvaranju potreba koje će doprinijeti poticanju učenja među većim brojem učenika. (Banks & al., 2001).

Dakle, ukoliko se vjeruje da je uloga odgoja i obrazovanja osposobljavanje učenika kako bi postali svjesniji nejednakosti koje egzistiraju u zajednicama, kao i da adekvatno odgovore na njih, onda je potrebno prihvatiti širi koncept interkulturalnog obrazovanja koji će osnažiti učenike kako bi bili u stanju provesti potrebne socijalne transformacije. U tom smislu interkulturalni odgoj i obrazovanje jednako se tiče pitanja kako poučavamo djecu, kao i pitanja što ih poučavamo (glavna pitanje didaktike kroz cijelu njenu povijest). Vrijednost egalitarizma zaslužuje poseban naglasak, jer može pomoći u podriivanju stereotipa i predrasuda, kao i ograničavanju neposrednog izraza diskriminacije. Naglasak na egalitarizmu, i kao vrijednosti i u stvarnoj interakciji, osujećuje jedan od aspekata etnocentrizma: ideju da je biti „unutar skupine” nadređeno onome biti „izvan skupine” (Banks & al., 2001).

Osnovna pretpostavka interkulturalnog odgoja i obrazovanja, prema viđenju suvremene pedagogije, jest da mladi nisu pasivni potrošači informacija, već da su aktivni i reflektivni participanti u procesu učenja. Kako bi oni to zaista i postali, prijeko je potrebno da nastavnik vodi razred na demokratski način. Istovremeno, on treba stupati u interaktivne odnose s učenicima te ih poticati na izražavanje vlastitog mišljenja. Naglasak je na kritičkom i kreativnom mišljenju, te na vještinama učenja i društvenom osvješćivanju. Učenicima treba pružiti priliku da sami kreiraju znanja kako bi produbili vlastito razumijevanje načina na koji točke gledišta utječu na kreiranje znanja. Na taj način oni će postati kritičniji potrošači znanja u školama.

Nadalje, iskustva učenika, koja on stječe u učionici, trebaju biti u pravcu više aktivnog, interaktivnog i angažiranog učenja. Kada nastavnik daje učeniku pravo glasa i vrednuje njegovo mišljenje, učenik stječe bolje razumijevanje kompleksnosti svijeta i višestrukih perspektiva koje mu daju značenje. To znači da i sam nastavnik mora raditi na razotkrivanju i identifikiranju vlastitih stavova prema etničkim, rasnim, vjerskim, jezičnim i kulturnim skupinama. Ukoliko se žele povećati mogućnosti učenja za sve učenike, mora se imati spoznaja o društvenom i kulturnom kontekstu poučavanja i učenja. Poučavanje bi trebalo biti kulturalno osjetljivo, odnosno da odgovara učenicima različitih etničkih, rasnih, vjerskih, jezičnih i kulturnih skupina (Gajić & al., 2006). Uz sve to, pedagoški rad mora biti dovoljno fleksibilan da omogućuje svakom učeniku da uči onim stilom koji najviše odgovara njegovom razvoju (Oljača, 2007). Dakle, društveni i kulturni čimbenici utječu na vrijednosti, uvjerenja, norme, jezike i obilježja učenika i nastavnika. Uspješni nastavnici za multi/interkulturalno društvo kontekstualiziraju nastavu putem razumijevanja kako njihovi vlastiti stilovi učenja i pretpostavke mogu inhibirati učenje učenika koji imaju različite stilove i preferencije učenja.

Usvajanje šireg koncepta interkulturalnog odgoja i obrazovanja zahtijeva transformaciju cjelokupne kulture škole. Takav pristup je sveobuhvatan i prožima sveukupnu klimu u školi, okruženje, kurikulum, odnose između nastavnika, učenika i zajednice. On nastoji angažirati učenike i nastavnike u kritičkim refleksijama u pogledu organizacije i uređenja školskog znanja i povezanosti školskog kurikuluma te raznovrsnih iskustava manjinskih skupina izvan škole. Reformom kurikuluma u pravcu respektiranja multikulturalnosti treba akcentuirati učeničku autonomiju uz uvažavanje višestrukih izvora informacija. Ovi izvori ne bi trebali biti podređeni „institucionalnim” dijelovima znanja koji su tradicionalno ustanovljeni (Ivanović, 2007a).

U cjelini, kritički interkulturalni odgoj i obrazovanje trebalo bi započeti sa sustavnom kritikom konstrukcije školskog znanja. Tradicionalne strategije i pedagoške modele potrebno je ponovo analizirati kako bi se utvrdilo na koji način doprinose i podržavaju institucionalne sustave diskriminacije. Praksu diskriminacije potrebno je razotkriti i kritički ispitati. Ovakav pristup interkulturalnom odgoju i obrazovanju zahtijeva ne samo kulturalnu raznovrsnost školskog znanja, već i njegovu povezanost. Školsko znanje je socijalni konstrukt koji je duboko prožet ljudskim interesima i duboko upleten u nepravedne socijalne odnose izvan škole (McCarthy, 1994). Stoga bi kritički interkulturalni odgoj i obrazovanje trebalo biti reflektivnije s respektom prema odnosima među različitim socijalnim skupinama. Kritički pristup interkulturalnom odgoju i obrazovanju mora sasvim jasno istaći čvrste veze između znanja i moći. Riječ je o tome da bilo koja rasprava o reformi škole u ime multi/interkulturalnosti mora prevladati pristup koji se isključivo bavi pitanjima sadržaja kurikuluma i usmjeriti se na pitanja nejednake raspodjele moći izvan škole.

Mogućnosti multi/interkulturalnog odgoja i obrazovanja u Republici Srbiji

Zbog ratnih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije u bliskoj prošlosti na nacionalnoj osnovi, dovedeni su u pitanje mnogi dosezi u pravima obrazovanja pripadnika manjinskih naroda. Nešto od sistema ovog obrazovanja prevedeno je u oblike obrazovanja na jezicima manjina u Republici Srbiji.

Više puta i na više načina jednoznačno je izražena zabrinutost što ne postoji podsystemski centar za razvoj, koordinaciju i praćenje obrazovanja na jezicima manjina. Odlaganje uspostave odgovarajućeg podsistema nužno generira čitav niz daljih problema, kao što su:

- problem nepostojanja stručnog kadra za obrazovanje na jezicima manjina,
- problem nepostojanja udžbenika na jezicima manjina,
- ne postoji dovoljno razvijena mreža obrazovnih ustanova za obrazovanje na manjinskim jezicima,
- problem nastave u postojećim malim odjelima,
- ne postoji nikakav monitoring, nikakvo istraživanje niti evaluacija u postojećim odjelima nastave na jezicima manjina, što omogućuje svakovrsna zastranjenja i još čitav niz drugih problema, čije nabranje ovdje nije moguće.

Stoga je nužno stvarati nove modele obrazovanja koji će pokušati ponovo uspostaviti gotovo već izgubljenu ravnotežu kulturnih obrazaca. Transkulturalni procesi učinili su već toliko u razvoju kulture prema univerzalnom, internacionalnom smjeru, da je gotovo iluzorno, održati neku svoju „čistu” nacionalnu kulturu. U ovakvom svijetu mogu biti učinkoviti samo novi, promišljeni modeli interkulturalnog odgoja i obrazovanja u okviru sustava manjinskog obrazovanja zemalja s multietničkim sastavom (Ivanović, 2007b).

Prema zaključku

Da bi u jednom multikulturalnom društvu suživot doista funkcionirao, potrebno je mlade generacije pripremati za to. U svijest djece i mladih valja ugrađivati kriterije kritičnosti, kako prema drugima tako isto i prema sebi samima, kako prema drugima kulturama, tako isto i prema vlastitoj. Čovjek se u svakom razdoblju svoga života uglavnom ustručava nepoznatoga, stoga ga je prijeko je potrebno navesti putem interkulturalnog odgoja i obrazovanja na shvaćanje da se globalni problemi, kao što su glad, siromaštvo, iskorištavanje raspoloživih prirodnih resursa, zagađivanje životne sredine i tomu slično, problemi koji se mogu rješavati samo zajedničkim pothvatima, da su to problemi rješivi samo udruživanjem i sinergijom na razini civilizacije.

U sredinama u kojima je multikulturalnost stvarnost života i svakodnevnice, pa i gdje postoji izvjesna tradicija obrazovanja na jezicima manjina, potrebno je stvoriti podstav manjinskog obrazovanja, jer samo uređena multikulturalnost može biti dobro polazište za implementaciju interkulturalnosti ne samo na razini deklarativnosti već i u stvarnom životu multikulturalnih društava.

REFERENCE:

- Avramović, Z. (1996): „Neki problemi multikulturalizma u kurikulumu”, In: *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, (Ed.) J. Šefer, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, 45-63.

- Banks, J. A. et al. (2001): Diversity Within Unity: Essential Principles for Teaching and Learning in a Multicultural Society, *Phi Delta Kappa*, 83(3):196-203.
- Bennett, M. J. (1993): *Towards Ethnorelativism – A Developmental Model of Intercultural Sensivity*, Yarmouth M. C.: Intercultural Press.
- Gajić, O. – Budić, S. & Milutinović, J. (2006): „Interkulturalna komunikacija”, In: *Modeli stručnog usavršavanja nastavnika za interkulturalno vaspitanje i obrazovanje*, (Ed.) M. Oljača, Novi Sad: Filozofski fakultet, 183-194.
- Gordon, M. (2004): „Multicultural Education: Moving Beyond Heroes and Holidays”. *Encounter*, 17(4):28-35.
- Ivanović, J. (2006): „Manjinsko obrazovanje u Republici Srbiji: stanje i perspektive”, *Pedagogijska istraživanja*, Zagreb: 3(2):215-247.
- Ivanović, J. (2007a): „Mogući modeli obrazovanja na jezicima manjina u Republici Srbiji”, In: *Međunarodni interdisciplinarni naučni skup – Evropske dimenzije reforme sistema obrazovanja i vaspitanja – Zbornik radova sa skupa*, Novi Sad: Odsek za pedagogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, 129-135.
- Ivanović, J. (2007b): „Obrazovanje na jezicima manjina u Republici Srbiji (4) – Mogući modeli obrazovanja na jezicima manjina”, *Misao*, Novi Sad: 5(37):32-37.
- Ivanović, J. (2007c): „Pedagoška važnost učenja materinskog jezika i njegovanja nacionalne kulture u manjinskim školama”, In: *Pedagogija – prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja – 2. svezak*, Zagreb: Hrvatsko pedagoško društvo, 224-233.
- Mackey, F. B. (1986): „Obrazovanje na maternjem jeziku: problemi i izgledi”, *Perspektive obrazovanja*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 14(2)78-86.
- Oljača, M. (2007): „Koncepti multikulturalnog obrazovanja i usavršavanje nastavnika”, In: *Multikulturalno obrazovanje: Tematski zbornik radova. Knjiga 2*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za pedagogiju, 125-142.

Josip Ivanović

SETTLED MULTICULTURALISM AS A PREREQUISITE FOR INTERCULTURALITY IN EDUCATION

Summary

The author, who has done research on the problems of education in minority languages and has followed attentively research and surveys on multiculturalism and interculturalism for two decades concludes that in many European countries, especially on the territory of former Yugoslavia, there is a considerable discrepancy in minority language education systems between normatively declared standards and practice. Naturally, the origins and etiology of this discrepancy is differs in various cultural regions, however the effects they produce in everyday life are quite similar. Experience transfer does not help much here, but cultural patterns of creating synergy for overcoming what is static and closed in multicultural environments are very welcome. Settlement within individual cultural units contributes to their compatibility and to a harmonious relationship based on the principles of mutual respect and recognition. Only such settled muluticulturalism can be a good starting point for implementing interculturality not only in declaration but also in everyday lives of multicultural societies.

Ксенија Кончаревић
 Универзитет у Београду
 Православни богословски факултет
kkoncar@nadlanu.com

УДК: 811.161.1(075):316.722

КУЛТУРОЛОШКИ САДРЖАЈИ У НАЈСТАРИЈОЈ СРПСКОЈ ХРЕСТОМАТИЈИ ЗА УЧЕЊЕ РУСКОГ ЈЕЗИКА (*Руска читанка Ј. Павловића из 1873.*)¹

Апстракт: У овом раду анализира се културолошки план садржаја *Руске читанке* Ј. Павловића из 1873. са посебним освртом на саоднос елемената руске, српске и културе трећих земаља у њој, као и на идеолошки концепт Русије који је у њој презентираан.

Кључне речи: *Уџбеничка литература за учење страних језика, културолошки садржај уџбеника, историјат методике наставе руског језика, Руска читанка Ј. Павловића (1873).*

Богословија у Београду прва је школска установа у Србији у коју је још 1849. године званично, институционално и организовано, уведен руски језик у својству обавезног наставног предмета (Радевић 1971: 493-505; Радевић 1980: 183-188; Дамљановић – Кончаревић 2007: 260-273). Тиме се Србија сврстала у ред држава са најдужим изучавањем руског у својству страног језика, одмах иза Румуније (1828) и Бугарске (средина 40-их година XIX века) (Костомаров 1973: 35-60; Филин 1974: 7-47). За увођење овога предмета везује се и појава првих уџбеника који су опслуживали извођење наставе – *Учитеља руског језика* Алимпија Васиљевића из 1862, који се користио у првом разреду (детаљније в. Дамљановић 2000: 70-73, 163-176), и *Руске читанке за ученике II разреда богословије* чији је састављач протојереј Јаков – потоњи митрополит Србије Инокентије Павловић (детаљније в. Вуковић 1996: 198; Пузовић 1997: 250, 297, 322, 323), а која се појавила 1873. године (детаљније в. Дамљановић 2000: 68-74, 163-171, 191-192).

Непосредан повод за састављање *Руске читанке* представљала је измена наставног плана Богословије извршена 1863. године, када се као посебан наставни предмет у другом разреду уводе Вежбе у превођењу са руског на српски језик (Дамљановић 2000: 64). Пуних десет година ученици нису имали одговарајући уџбеник за овај предмет. Јаков Павловић се подухвата састављања хрестоматије са речником латио на непосредну иницијативу митрополита Михаила Јовановића (Радевић 1980: 34) у време док је изводио наставу руског језика у Богословији, тако да је реално претпоставити да је бар део материјала претходно апробирао у пракси.

¹ Рад је израђен у оквиру научног пројекта Славистичког друштва Србије „Српска славистичка баштина“.

Појава Павловићеве хрестоматије представљала је апсолутну новину у уџбеничкој литератури намењеној настави страних језика у Србији. Наиме, једино је за потребе наставе француског језика годину дана раније била објављена веома скромна по обиму *Прва француска читанка за гимназије*, чији је аутор био Чех Јосиф Мајзнер. За ово дело утврђено је да је настало компиловањем према читанкама француског језика писаним за ученике чији је матерњи језик немачки (Polovina 1964: 63-64). *Прва француска читанка* садржала је лаке разговоре, текстове о времену, о деловима човековог тела, о Богу, природи, одломке из природописа, хришћанске параболе, анегдоте, басне и пословице. Постојала је, додуше, још једна француска хрестоматија – Аренова *Litterature française* из 1869, али њена намена била је да српским полазницима Велике школе пружи основне представе из француске књижевности (Polovina 1964: 64-65). Дакле, ни у Ареновом ни у Мајзнеровом делу Павловић није могао наћи методолошко полазиште за конципирање своје хрестоматије, изузев у опредељењу да се семантизација непознате лексике даје непосредно из сваког текста.

У методици наставе руског језика као страног, посматраној у интернационалним оквирима, Павловићева хрестоматија једна је од најстаријих. Претходила су јој дела Ст. Барановског *Русская хрестоматия. Книга для переводов с русского языка*. Гельсингфорс, 1848. и Ф. Голотузова *Русская хрестоматия. Книга для переводов с русского языка на немецкий*. Ревель, 1863 (Милославская 1969: 56-61; Бондаренко 2007: 14-16).

Садржину хрестоматије (тематски оквир, жанровску припадност и вредносну оријентацију текстова) пресудно је детерминисала специфичност школе којој је ова књига била намењена, односно профил њених полазника. Подсетићемо, *Закон о устројству богословије* из 1863. као основни циљ делатности ове установе наводи „да се ученици спремају у духу православља и хришћанског благочестија за свештенички чин“, али и да се истовремено припремају и за учитељски позив, због чега су изучавали, између осталих, и предмет „Метод учитељски“ (Ignjačević 2006: 91). Стога у избору текстова Павловић води рачуна пре свега о њиховој етичкој усмерености, базираној на традиционалним хришћанским вредностима, затим о њиховој релевантности за преводилачку компетенцију будућих свештенослужитеља и посленика у области васпитања и образовања, и, не на последњем месту, о њиховим литерарним квалитетима.

Структуру Павловићеве хрестоматије чини преглед садржаја (I) и основни део (стр. 1-206), који чини корпус текстова са пратећим лексичким коментарима. Највећи удео у хрестоматији припада прозним текстовима, док су поетског карактера само извесни крајњи прилози – четири Криловљеве басне (*Раздел, Лев и козар, Фортуна и нициј, Василек*, стр. 123-130), две песме А. С. Пушкина (*Возрождение, Пророк*, стр. 25-26) и А. С. Хомјакова (*Беззвездная полночь дышала прохладой, Сербская песня*, стр. 26-28). Криловљеве басне изабране су, свакако, због њихове дидактичке тенденциозности, из Пушкиновог стваралаштва одабране су једна лирска и једна песма инспирисана старозаветним мотивима, док се Хомјаков на страницама овог приручника нашао свакако због своје славенофилске оријентације.

Најнепосредније су са циљевима наставе у богословији били повезани текстови знаменитих проповедника Августина Виноградског (детаљније в. Аверинцев

1993: 29; Болховитинов 1995: 23-24) и Инокентија Борисова (детаљније в. Аверинцев 1993: 613-614) – *Слово по случају заключенога мира Русији с Францијом и востановления слободы и спокойствия во всей Европе*, стр. 29-40 и *Слово в Великий Пяток*, стр. 47-54. Ови знаменити архијереји Руске цркве и плодни духовни писци, по једнодушној оцени не само савременика, него и потоњих нараштаја, достигли су сам врх руског беседништва. Свакако је на Павловићево опредељење да у читанци заступи проповеди утицао и његов властити проповеднички рад, високо оцењен у литератури (Вуковић 1996: 198; Пузовић 1997: 322-323), који је, свакако, условио и истанчаност критеријума за избор текстова овога жанра. Ипак, необично је да аутор *Руске читанке* није нашао за сходно да у свој избор уврсти и богословске текстове других жанрова – краће научне чланке, одломке из руских уџбеника теологије или популарније прилоге из области православне духовности. Очигледно је да је, под утицајем хрестоматија свога доба, Павловић као материјал за учење језика признавао само књижевноуметничке текстове, али не и оне других функционалних стилова (пре свега научне и информативно-публицистичке), без обзира на њихов реални комуникативни и спознајни значај за дати образовни профил.

Августиново *Слово по случају заключенога мира Русији с Францијом* представља китњасто написану пригодну проповед са снажно израженом морално-патриотском нотом. Писана је високим стилем, на славјаноруском језику – хибридном изразу са мноштвом црквенословенских елемената у лексици, морфологији и синтакси, а обиље цитата из Светог Писма које беседник наводи дато је на црквенословенском. Ипак, с обзиром на чињеницу да су ученици Богословије систематски овладавали црквенословенским језиком, ово за њих није представљало већу тешкоћу, што посредно закључујемо и из одабира лексике семантизоване у парцијалном речнику иза текста (од укупно 39 јединица црквенословенских је свега 6). Ова проповед садржи мноштво успешних примера реализације опробаних средстава црквеног красноречија, попут рекапитулација, испуштања, суспензија, емфазе, градације, екскламација, реторских питања. Ипак, наш је утисак да се на страницама Павловићеве хрестоматије она наша преваходно због снажно изражене глорификације Русије као земље са посебном мисијом у словенском и хришћанском свету уопште. Проповед архиепископа Инокентија Борисова *Слово в Великий Пяток* инспирисана је страдањима Христовим и Његовом крсном жртвом. Занимљива је по приступу материји коју обрађује, пошто показује претежно жанровске карактеристике паренезе или ексхорте, а мање омилије. Њена уметничка и духовно-морална снага извире из разобличавања савременика, људи свих сталежа, укључујући и клирике, за њихова срамна дела којима поново издају и распињу Христа, имајући једнак удео са Јудом, Пилатом и Иродом и у овоме веку, и у вечности. Снажна сугестивност проповедничког исказа и упечатљивост моралне поуке условили су велику популарност ове беседе у српској средини², при чему јој је прва промоција била управо у хрестоматији која је предмет наше анализе.

² У српској црквеној периодици, по увиди који пружа Цисарјева *Библиографија проповеди штампаних у црквеним часописима за последњих сто година (1868-1970)*. Београд, 1976, ова је проповед штампана четири пута у различитим преводима: најпре 1890. у преводу Љубомира Ракића (Источник, Сарајево, 1890, бр. 3, стр. 117-121), затим 1912. у преводу Милана Смиљанића (Пастирска реч, Београд, 1912, бр. 12, стр. 96), па 1921. (преводио је остао анониман) (Гласник, Београд, 1921, бр. 8, стр. 123) и напакон 1926. у преводу Киријана Керна (Преглед Цркве Епархије нишке, Ниш, 1926, бр. 5, стр. 156-158).

Њен језик је далеко савременији од језика Августинове беседе, посебно у непосредном обраћању оратора савременицима и њиховом позивању на покајање, али има и фрагмената са наглашенијим патосом у којима је удео црквенословенског језика изразит, на пример: «Теперь, братия, чтобы ближе видеть, Господь преникает не с неба, не с славы, а со креста, из гроба; преникает видети уже не на сыны благодати своея: аще есть разумевай силу смерти Его, сраспинайся Ему в духе» (стр. 47). Ипак, у целини посматрано, текст није представљао већу тешкоћу за превођење, а аутор хрестоматије сматрао је за потребно да уз њу стави укупно 17 лексичких коментара.

Од великих руских књижевника, поред већ помињаних песника, у хрестоматији су заступљени В. А. Жуковски са два текста и В. Г. Бјелински са једним. Текстови Жуковског, дворског учитеља и песника-просветитеља, имају наглашену педагошку и моралистичку усмереност. Трактат *О постепенном развитии образованности* (стр. 11-14) преузет је из његових «Путовања по Саксонској Швајцарској», а у њему се афирмишу идеали часног испуњавања дужности, агилности, стремљења ка добру, супротстављања страстима и заблудама. Извор и гарант очувања целокупног моралног живота човечанства, из кога проистиче и концепција образовања, јесте хришћанска вера са њој иманентним погледом на свет. Судаћи по броју лексичких коментара (70), састављач је овај текст сматрао нешто тежим. Други прилог истог аутора, *Кто есть истинно добрый и счастливый человек* (стр. 16-24), са 38 пратећих лексичких коментара, афирмише вредности породичног живота, које пресудно утичу и на формирање карактера, и на став сваког појединца према грађанским дужностима, и на његов субјективни осећај испуњености и задовољства животом. В. Г. Бјелински представљен је трактатом *Сердце человеческое есть или храм Божий или жилище сатаны* (стр. 40-46), надахнутим његовим идеалима из младости што су се формирали под утицајем Н. В. Станкевича и његовог кружока. Идеје самоодрицања и добровољног приношења целокупне личности на жртву Богу, ширења јеванђељских истина у народу уз продирање у њих путем љубави, откривења и благодати, живљења у духу истинског хришћанства морале су бити подстицајне за будуће свештенике и учитеље. Овај текст писан је узорним руским књижевним језиком, а пропраћен је са 32 лексичка коментара, што га квалификује као средње тежак за усвајање.

Убедљиво најдужи текст у књизи, који заузима читавих 65 страна, јесте расправа П. Бесонова *Лазарица. Народные песни, предания и рассказы сербов о падении их древнего царства* (стр. 54-120). Уколико бисмо као критеријум за процену адекватности овог прилога могућностима рецепције ученика узели његов обим и број непознатих лексема (прати га 172 лексичка коментара), свакако бисмо закључили да је реч о најзахтевнијем тексту у хрестоматији. Међутим, нашим ученицима он није могао представљати посебну тешкоћу управо због његове оријентације на исказивање њима добро познатих појмова, представа и садржаја српске националне културе средствима руског језика. Текст, наиме, представља осврт на српску народну поезију преткосовског и косовског циклуса са детаљно препричаном фабулом најпознатијих песама, прозним преводом читавих фрагмената из њих, карактеризацијом јунака (браћа Гојко, Угљеша и Вукашин Мрњавчевић, Југ Богдан, кнегиња Милица, Краљевић Марко, Милош Обилић, Бановић Страхиња и други) и пропратним историјским (нпр. о бици на Марици, Косовској бици) и културолошким коментарима. Занимљиво је истаћи да су у њему остављене извесне српске нееквивалентне

лексема са описним објашњењима њиховог значења, нпр.: «В Крушевце, любимом моем местопребывании, справляет князь Лазарь свое *красно име*, праздник в честь своего покровителя, Амоса Пророка» (стр. 82); «[...] замышляю я строить *задушину*, церковь на помин душе своей» (стр. 84). Ипак, излагање нема неутрални, приповедно-историјски карактер – у њему се потенцира значај косовског мита и српске епске поезије за очување националног бића у вековима робовања и његов препород у околностима након Првог и Другог српског устанка (стр. 117-118). Присуство текста везаног за српску националну културу у хрестоматији за учење руског језика потпуно је оправдано са методичког аспекта, уколико имамо у виду потребу да ученик буде не само реципијент информација о култури земље чији језик усваја, него и давалац информација о властитој националној култури средствима тога језика³. Ово је, међутим, једини пример заступљености прилога о националној култури земље ученика из перспективе носиоца руског језика у целокупној продукцији руских хрестоматија за Србе током XIX и у првој половини XX века⁴.

Са културолошког аспекта веома је интересантно и присуство текстова из трећих култура, који, по савременим нормативима, представљају обавезни елемент садржајног плана уџбеника страног језика⁵. Овакве садржаје нуде текстови у то доба популарног енглеског писца Семјуела Смајлса *Характер* (стр. 131-171) и *Значење домашней жизни* (стр. 172-203). Они нуде моралне оријентире за изграђивање личности и постављање породичног живота на здраве основе, а позивају се на исказе великана светске философије, религијске мисли, науке и уметности (Хјум, Херберт, Пертс, Новалис, Валтер Скот, Џон Милтон, Мартин Лутер, кентерберијски надбискуп Абот), и примере из живота славних људи из разних епоха и култура (Епиктет, Сократ, Џорџ Вашингтон, Гете, Шилер, Бајрон). Ово су једини текстови у српским хрестоматијама руског језика до 1941. који нису изворно написани на руском и не припадају носиоцу руске културе.

Руску читанку за ученике II разреда богословије на структурном нивоу сачињавају текстови и апаратура оријентације – парцијални руско-српски речници дати после сваког текста, где су лексема које се семантизују распоређене према месту када се први пут јављају у тексту. Семантизација је искључиво преводна; граматичке, акценатске карактеристике и примере употребе лексема у другим контекстима аутор не презентира. Ипак, квалитет семантизације углавном задовољава, а број јединица обухваћених лексикографском обрадом износи 643. Апаратура организације усвајања (питања, вежбања, задаци) није присутна ни у рудиментарном облику, што је обележје свих хрестоматија тога доба.

³ У теорији уџбеника сматра се да је оптимални удео садржаја из националне културе земље ученика између 15 и 25% (Арутюнов 1987:53). У Павловићевој хрестоматији он прелази овај норматив.

⁴ У питању су следеће хрестоматије: П. Кулаковски, *Руска читанка за Велику школу*. Београд, 1879, 112 стр.; Н. Глушчевић, *Руска читанка за први и други разред Више женске школе*. Београд, 1891, 70 стр. (2. изд. 1893); Н. Глушчевић, *Руска читанка за више разреде средњих школа*. Београд, 1894, 143 стр.; Н. Глушчевић, *Руска читанка за средње школе. Део I*. Београд, 1901, 145 стр. (2. изд. 1905); Р. Коштутић, *Примери књижевнога језика руског. Књига I. Текстови*. Београд, 1910, 292 стр. (2. изд. 1911, 3. изд. 1926). Напоменућемо да су код Кулаковског заступљена два текста Вука Ст. Караџића са подацима везаним за српску културу (*Котор*, *Марко Краљевић*), али само као материјал за превођење на руски језик.

⁵ Као идеална пропорција страних, националних и садржаја везаних за културу трећих земаља наводи се 3: 2: 1, са могућим одступањем од 20% (Арутюнов 1987: 53).

У целини посматрано, Јаков Павловић понудио је хрестоматију модерну по концепцији, оригиналну по одабиру текстова и функционалну са становишта задовољавања комуникативно-спознајних потреба ученика којима је била намењена. Ово дело, наравно, није лишено извесних недостатака: аутор није довољно водио рачуна о усклађености језичке сложености и обима појединих текстова са етапом наставе и претходним знањима ученика (процену сложености текстова он је, додуше, тешко и могао објективно одредити, с обзиром на то да је руски језик учио у аутентичној говорној средини у којој је дуго боравио, а да га је касније предавао свега две године). Штива већег обима била су, свакако, подеснија за лектуру или за индивидуални рад ученика него за прорађивање на часу. Ипак, већина текстова из *Руске читанке* се са методичког становишта може оценити као одговарајућа за овај образовни профил и ниво наставе, посебно с обзиром на основну намену овога приручника – да оспособи за рецепцију текста на руском језику и њихово превођење на матерњи језик. У историји наставе и методике наставе руског језика ова књига остаће забележена и као прва хрестоматија руских текстова са коментарима, и као први уџбеник са наглашеним присуством елемената језика струке, а њен аутор, иако теолог по образовању, као један од најзначајнијих српских лингводидактичара свога доба.

ЛИТЕРАТУРА

- Аверинцев, С. С. (1993). *Христианство. Энциклопедический словарь*, том 1, Москва: Большая Российская энциклопедия.
- Арутюнов, А. Р. (1987). *Конструирование и экспертиза учебника*. Москва: Институт русского языка им. А. С. Пушкина.
- Болховитинов, Е. (1995). *Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина Греко-российской церкви*. Москва: Русский Двор.
- Бондаренко, А. Ю. (2007). *Формирование практического направления в обучении русскому языку как иностранному (XVI – первая половина XX века)*, Москва: Государственный институт русского языка им. А. С. Пушкина.
- Вуковић, Сава (1996): *Српски јерарси од IX до XX века*. Крагујевац: Каленић.
- Дамљановић, Дара (2000). *Руски језик у Србији. Уџбеници до 1941. године*. Београд: Филозофски факултет.
- Дамљановић, Дара, Кончаревић, Ксенија (2007): „Из историјата наставе руског језика у духовним школама Српске православне цркве“, in: *Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 2, уред. Б. Шијаковић (Београд: Православни богословски факултет): 260-273.
- Ignjačević, Anđelka (2006): *Engleski jezik u Srbiji*. Beograd: Filološki fakultet.
- Костомаров, В. Г. (1973): *Русский язык в странах мира*. Москва: Русский язык.
- Милославская, С. К. (1969). «Русская литература в истории описания и изучения русского языка как иностранного». *Русский язык за рубежом* 6: 56-61.
- Polovina, Pera. (1964): *Udžbenici francuskog jezika kod Srba do 1914. godine sa bibliografijom jugoslovenskih udžbenika francuskog jezika od 1914. do 1964. godine*. Beograd: Filozofski fakultet.

- Пузовић, Предраг (1997): *Прилози за историју Српске православне цркве*. Ниш: Византијско огледало.
- Радевић, Милорад (1971): „Почеци наставе руског језика у Србији: неколико докумената 1852-1864“. *Настава и васпитање* 4: 493-505.
- Радевић, Милорад (1980): „Настава руског језика у београдским школама од 1849. до 1878. године“. *Историјски часопис* 27: 183-188.
- Филин, Ф. П. (1974): *Русский язык в современном мире*. Москва: Наука.

Ksenija Končarević

CULTUROLOGICAL CONTENTS IN THE OLDEST SERBIAN TEXTBOOK
FOR RUSSIAN LANGUAGE LEARNING
(*THE RUSSIAN READER – РУСКА ЧИТАНКА*- BY J. PAVLOVIĆ, 1873)
Summary

The appearance of *The Russian Reader (Руска читанка)* by J. Pavlović in 1873 represented an absolute innovation in the textbook literature intended for the teaching of foreign languages in Serbia. Namely, a year before, solely for the purpose of the teaching of French language, a very modest volume of *The First French Grammar School Reader (Прва француска читанка за гимназије)*, by a Czech, Joseph Meisner was published. Observed in the international scope, Pavlović's textbook is one of the oldest in the methodology of the teaching of Russian as a foreign language. It was preceded by the works of St. Baranovski *Русская хрестоматия. Книга для переводов с русского языка*. Gelsingfors, 1848 and *Русская хрестоматия. by F. Golotuzov. Книга для переводов с русского языка на немецкий. by Revel*, 1863.

Altogether, Jakov Pavlović offered a textbook modern in its conception, original in its selection of texts and functional from the perspective of the satisfaction of the communicative-cognitive needs of the students for whom it was intended. The culturological aspect of the contents of Pavlović's textbook is analysed in this paper, with a special observation of the interrelation of the elements of Russian, Serbian and the culture of other countries in it, and of the ideological concept of Russia presented in the textbook as well.

Ангела Месарош-Живков

УДК: 371.13:796

Висока школа струковних студија за образовање васпитача, Кикинда

zivkov.n@sbb.rs

ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У НАСТАВНОМ ПЛАНУ И ПРОГРАМУ ВИСОКИХ ШКОЛА ЗА ОБРАЗОВАЊЕ ВАСПИТАЧА

Апстракт: По наставном плану и програму Високих школа у Србији и суседним земљама физичко васпитање је у виду изборног или обавезног предмета са различитим називима, као што су Физичко васпитање – рекреација, ритмика и плес (Кикинда), Ритмика и плес (Шабац), Физичко васпитање (Суботица, Сремска Митровица, Крушевац, Гњилане), Motorika predškolskog otroka (Љубљана), Ритмика и плес (Сарајево), Практикум из физичког васпитања (Вршац), Testnevelès (Будимпешта). Основни циљ наставе физичког васпитања код свих студијских програма је да се студенти упознају и савладају основне програме спортске рекреације усмерене на оптимизацију моторичких способности, локомоторног апарата и способности правилног држања тела. Задаци наставе су да студенти кроз практичне часове стекну основна стручно-методска сазнања о избору садржаја и облика активности, валоризацији ефеката програма, да стекну знања и упознају са могућностима, принципима и програмима тестирања. Предмет Физичко васпитање представља увођење студената у наставу предмета Методика физичког васпитања. Студенти Високе школе за образовање васпитача у Кикинди наставу из изборног предмета Физичко васпитање-рекреација, ритмика и плес слушају два семестра. Од школске 2005/2006. године свака генерација студената се прати кроз моторичке тестове, који се спроводе на почетку и крају семестра. Добијени резултати омогућавају корекцију наставног плана, увид студената у могућности примене тестова и самотестирања, а уочено је да су постигнути резултати на почетку семестра на нижем нивоу у односу на претходне генерације.

Кључне речи: *физичко васпитање, високе школе за образовање васпитача, студенти, моторички тестови*

УВОД

Физичка култура је део опште културе и она означава свеукупност оних материјалних, културних и духовних вредности, које су створене и намењене да задовољавају био-психо-социјалних потребе човека, а путем разноликих телесних-кретних активности. Физичко васпитање је друштвено планирана и организована васпитно-образовна област у којој се путем разноврсних (кретних) активности као оператора остварују циљане трансформације личности човека-детета. Кроз физичко васпитање утиче се на раст и развој, усавршавање моторике, стицање позитивних морално-

вољних особина, на когнитивни развој, одржавање функционалних способности. Рекреација је активност човека која се остварује у слободном времену по сопственом избору, са циљем да се задовоље потребе за опоравком, разонодом и стваралаштвом (Крагујевић, 2005:6).

Физичка култура се третира и као посебна сфера опште културе. Она се може дефинисати као целокупност материјалних и културних вредности остварених слободном активносћу у игри, спорту, гимнастици, плесу и туристици које придонесе задовољавању природних и културних потреба човека. Док физичко васпитање подразумева планску и организовану делатност којом се посредством специфично обликоване моторне активности систематски делује у првом реду на здравље и биомоторичка својства и способности личности (Крсмановић, Берковић, 1999:28).

Посматрајући физичку културу у филогенетском развоју човека она је увек била присутна у различитим облицима и са различитим циљевима. Углавном је била усмерена ка хармоничном развоју телесне снаге и лепоте (Атина), као и ка оспособљавању и припремању младих за борбе (Рим). У средњем веку је физичка култура назадовала под утицајем цркве и она је имала функцију борбеног оспособљавања и такмичарско-забављачког. Ширењем хуманистичког погледа на свет враћа се значај физичкој култури и педагози и филозофи се залажу за увођење физичког васпитања у школски систем. Јан Амос Коменски се први залагао да се физичко васпитање уведе као обавезни предмет у школски систем. Истицао је значај дечје игре за светрани развој личности и захваљујући њему физичко васпитање постаје део школског система. Песталоци, педагог и теоретичар, је такође истицао значај физичког вежбања на свестрани развој личности. У новом веку појављују се различити гимнастички системи – шведски, чешки-соколски, немачки.

У Србији први облик физичког вежбања везује се за Велику школу у Београду са циљем војне обуке. Тек после другог светског рата у школама свих профила и нивоа значајно се унапређује и у квантитативном и у квалитативном смислу (бољи материјални услови, стручни кадар, већи фонд часова, нови садржаји). Долази до усавшавања и усклађивања са дечјим психофизичким могућностима и способностима, уз примену различитих реквизита и справа. Физичко васпитање је присутно у свим установама за боравак деце, основним, средњим школама, факултетима и академијама (Крагујевић, 2005:28).

Физичко васпитање се може дефинисати као друштвено, планирано и организовано васпитно-образовно подручје у коме се путем разноврсних физичких (кретних) активности и различитим методичким поступцима остварују циљане трансформације вишедимензионалне личности детета и притом задовољавају његове потребе за кретањем и разонодом. Физичко васпитање је обавезно за одређене узрастне категорије, полазећи од предшколског узраста до студената (Крагујевић, 2005:6).

Циљ физичког васпитања је да допринеси свестраном развијању и оспособљавању за стваралачку примену физичке културе, да оспособљава за слободно стваралачко изражавање у спорту, игри, гимнастици и другим облицима физичке културе, да допринеси дијалектичком- материјалистичком схватању људске природе и улоге физичке културе у индивидуалном и друштвеном животу. Задаци физичког васпитања су да развија психофизичке особине и пружа спортско-техничко образовање неопходно у животу, раду и у складу са индивидуалним могућностима, да сис-

тематски прати физички развитак и психомоторне способности ученика, да обезбеди одржавање потребног нивоа радне способности (Матић, 1978:37, 38).

Физичко васпитање има своје специфичности. Она је усмерена на јачање здравља, физички развитак и физичке способности, на формирање и усавршавање моторних умења и навика. Служи се специфичним, себи својственим средствима – физичким вежбама и представља педагошки процес кроз који се у бинарном односу васпитаник-васпитач остварују конкретни циљеви и вредности (Крсмановић, Берковић, 1999: 37, 38).

ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ КАО ПРЕДМЕТ ВИСОКИХ ШКОЛА ЗА ОБРАЗОВАЊЕ ВАСПИТАЧА

Високошколским образовањем будући васпитачи треба да се оспособе за остваривање улога и задатака који проистичу из програма васпитно-образовног рада у предшколским и другим установама. Они треба да стекну знања и израде такве ставове и практичне способности, који ће им омогућити да се стално стручно усавршавају и самоусавршавају, прилагођавајући се различитим окружењима и променама које се одвијају у њима, уз коришћење разних извора, поступака, метода и средстава.

Основна *улога васпитача* је стварање и подешавање околности повољних за дечји развој и учење (простора, времена и материјала потребних за активности), односно, пружање деци прилика да се васпитавају и образују прилагођено својим потребама и могућностима, у пријатном и безбедном амбијенту, као и да се остварују као личности. Од васпитача се очекује да буде добар организатор, еластичан у приступу деци и захтевима које им поставља, да стално прати резултате свога рада и напредује у струци, да буду снажљиви у решавању проблема и способан да ту вештину преноси деци, спреман за преузимање одговорности за њихово напредовање и у највећој мери осетљив за специфичне потребе и индивидуалне разлике међу децом коју васпитава и образује. Његови најважнији *задачи* су: да ствара повољне услове и ситуације за оптималан телесни, социоемоционални и когнитивни развој, као и развој комуникације и стваралаштва; да унапређује развој говора, као и драмског, ликовног, музичког и плесног стваралаштва; да помаже детету у стицању основних појмова о живом и неживом свету, о времену, простору и количинама; да припрема дете за укључивање у основношколску наставу; да сарађује са породицом помажући јој у остваривању њене васпитне улоге, као и са школском и друштвеном средином.

Полазећи од горе наведеног, основна улога висошколског образовања је да васпитачи стекну одговарајућа знања, развију способности и усаврше вештине које ће им омогућити да одговорно, стручно, креативно и сразмерно самостално остварују своје конкретне улоге у васпитно-образовном раду са децом предшколског узраста, да се оспособе за примену модерних интерактивних, кооперативних, радиониичких и других метода, организационих облика и начина рада и да савладају низ практичних умења и вештина потребних васпитачу као узору за учење по моделу.

Настава физичког васпитања је регулисана је Законом о образовању и Наставним планом и програмом које прописује Министарству просвете. Наставни план и програм је нормативни акт, који је обавезујући, али и променљив. Наставни програм укључује циљ области, оперативне задатке, тематске целине, наставна подручја, наставне садржаје и облике рада и методичко-дидактичка упутства. Физичким васпи-

тањем се остварује развој физичких димензија, развој функционалних и моторичких способности, развој когнитивних, афективних и социјалних димензија личности.

Физичко васпитање као предмет у наставном плану и програму Високе школе струковних студија за образовање васпитача има за циљ да припреми будуће васпитаче за наставу Методике физичког васпитања и практичну реализацију активности физичког васпитања у раду са децом предшколског узраста. Студенти кроз овај предмет практично се упознају са основним садржајима, наставним методама, облицима рада, помоћним средствима у раду, које ће теоријски поткрепити кроз наставу Методике. Такође, кроз практичне активности студенти се упознају са методичко-интеркорелацијским системом, односно са садржајима који се могу примењивати у корелацији методика у раду са предшколским узрастом.

НАСТАВНИ ПЛАН И ПРОГРАМ ПРЕДМЕТА ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ ВИСОКИХ ШКОЛА

Висока школа струковних студија за образовање васпитача у **Кикинди** је до 2007. године била виша школа, а са добијањем акредитације и дозволе за рад прелази на трогодишње студије по Болоњском систему. До 2007. године Физичко васпитање - рекреација као предмет заступљен је са једним часом вежби у три семестра, с тим да се полаже на крају другог и трећег семестра у виду практичних колоквијума. Основни циљеви наставе су да се студенти упознају и савладају програме спортске рекреације усмерене на оптимизацију моторичких способности, оптимизацију локомоторног апарата и способности одржавања правилног држања тела, превенцију замора и ефикасан одмор. Задачи наставе физичког васпитања-рекреације су да студенти кроз практичну наставу савладају различите моделе спортске рекреација, да стекну основна стручно-методска сазнања о избору садржаја и облика активности, валоризацији ефеката програма, да стекну знања и упознају се са могућностима, принципима и програмима за самотестирање. Програм наставног предмета двогодишњих студија усмерен је био на подизање нивоа моторичких и функционалних способности, на јачање локомоторног апарата, превенцију и отклањање почетних постуралних поремећаја, развијање правилног држања тела и превенцију замора. Програмски садржаји који су били заступљени у наставном плану су природни облици кретања, спортске игре, вежбе обликовања, елементи спортске-ритмичке гимнастике, плеса и народних игара, скијање и пливање.

Преласком на трогодишње студије физичко васпитање прелази у изборне предмете водећи се наставним плановима и програмима других Високих школа у Србији, ради могућности признавања испита приликом прелазака студената на друге високешколске установе. Школске 2008/2009. године физичко васпитање добија нови назив као изборни предмет и то као Физичко васпитање – рекреација, ритмика и плес и налази у првом, другом, трећем и четвртном семестру са фондом часова 0+1, 0+2, 0+2, 0+1. С обзиром да по Болоњској декларацији предмети су једносеместрални, на крају сваког семестра полаже се у виду практичног испита. Висока школа у Кикинди има два смера – струковни васпитач деце предшколског узраста и струковни васпитач за традиционалне игре. Физичко васпитање је уведено као изборни предмет у три семестра и на

смеру васпитач за традиционалне игре. Основни циљ предмета је да студенте уведе у рад са децом предшколског узраста, да их упозна са наставним садржајима, методама и облицима рада кроз практичну наставу. Наставни садржаји су допуњени у односу на план двогодишње школе. Наставни садржаји који се обрађују су следећи: природни облици кретања, моторички тестови (базични моторички тестови, тестови оптерећења (интервални тестови) – тест трчања, степ тест, тест вијача), вежбе обликовања са терминологијом, штафетне игре, полигони, хваталице, покретне игре. Сви садржаји се обрађују са аспекта рада са децом предшколског узраста са методским напоменама. Тиме се поставља основа за наставу Методике физичког и здравственог васпитања.

За школску 2009/2010. године коригован је наставни програм школе и физичко васпитање – рекреација, ритмика и плес као изборни предмет пребацује се у четврти и пети семестар водећи се распоредом методика у програму, с обзиром да се Методика физичког и здравственог васпитања 1,2 похађа се у петом и шестом семестру.

На Високој школи струковних студија за образовање васпитача у **Шапцу** поред обавезног предмета Методика физичког васпитања 1,2 физичко васпитање имају као два изборна предмета Ритмика и плес и Физичко васпитање-активности у природи. Предмет Ритмика и плес са фондом часова 1+1 за циљ има упознавање и усвајање знања из ритмике и плеса. Настава је теоријска и практична. Садржаји теоријске наставе су кинезиолошки оператери и средства, основне технике рада са лоптом, вијачом, обручем, траком и чуњевима, изражавање покретом, дечји плес и методичка упутства у примени дечјег плеса, док се практична настава своди на развој равнотеже, технике рада са реквизитима и на извођење вежби, друштвених и дечјих плесова. Предмет Активности у природи са фондом часова 0+2 има за циљ да се студенти упознају са садржајима активности у природи, кинезиолошким садржајима. Основни садржаји овог предмета су покрети тела и делова тела, методе побољшавања моторичких способности, вежбе обликовања, организација и активности у природи.

Висока школа струковних студија за образовање васпитача у **Суботици** поред предмета Методика физичког васпитања има и предмет Физичко васпитање – рекреација 1,2 који је обавезни предмет, док су садржаји пливања издвојени као посебан изборни предмет Пливање. Физичко васпитање – рекреација 1,2 са фондом часова 0+1 за циљ има усавршавање и повећавање фонда моторичких информација, развијање навика и потребе за физичким активностима. Садржаји овог предмета усмерене су на усвајање елемената спортских игара, атлетике и опште и специфичне облике припреме. Предмет Пливање са фондом часова 1+1 је изборни предмет и за циљ има обуку непливача, усвајање и усавршавање технике пливања. Садржаји се обрађују теоријски и практично, сама теоријска настава усмерена је на антрополошки приступ пливању, организацији активности непливача, док је практична настава усвајање технике пливања, организацији активности за децу предшколског узраста.

Као обавезни предмет Физичко васпитање су задржале Високе школе струковних студија за образовање васпитача у **Алексинцу** са једним семестром, у **Пироту** у два семестра и у **Вршцу** као Практикум из физичког васпитања у другој години са фондом часова 0+2. Основни циљ физичког васпитања као обавезног предмета је оптималан развој моторичких способности, знања, умења и навика неопходних у васпитно-образовном раду са предшколским узрастом. Кроз наставу се реализују следећи садржаји: природни облици кретања, вежбе организованог постављања,

вежбе за јачање мишићних група, плесне активности, активности на снегу и води. Предност обавезног предмета је што ће сви студенти проћи основна упутства и практичан приказ потребних садржаја за наставу и реализацију активности из Методике физичког васпитања, што није случај код статуса изборног предмета.

Висока школа струковних студија за образовање васпитача у **Крушевцу** као увод у Методику физичког васпитања 1,2 има два изборна предмета и Физичко васпитање –рекреација у првом семестру са фондом часова 0+2 и Ритмика и плес у четвртном семестру са фондом часова 0+1.

Високе школе струковних студија у **Сремској Митровици** и у **Гњиланама** поред обавезног предмета Методика физичког васпитања имају и изборни предмет Физичко васпитање –рекреација, ритмика и плес односно Рекреација, као вид припреме у увођења у студената у наставу методике. **Новосадска** висока школа нема ни изборни и обавезни предмет Физичко васпитање, већ се настава и сама припрема студената за практичне активности спроводи кроз две методике, Методика физичког васпитања и Методичка пракса физичког васпитања. Методика физичког васпитања подразумева теоријску и практичну наставу и њено полагање је услов за похађање наставе из Методичке праксе односно за реализацију практичних активности.

Педагошки факултет у **Сарајеву** поред предмета Методика тјелесног одгоја у три семестра има и обавезни предмет физичког васпитања у два семестра под називом Ритмика и плес, а такође се Физичко васпитање као обавезни предмет појављују и у наставном програму Педагошког факултета у **Скопју**. Предмет Физичко васпитање је заступљен у два семестра поред обавезног предмета под називом Основи на физичкото образование со методика у три семестра.

Педагошки факултет **Љубљана** поред три обавезна предмета у свом новом наставном програму нуди и три изборна предмета из области физичког васпитања. Обавезни предмети су Plesno izražavanje, Motorika predšolskoga otroka, Gibanje, а изборни предмети Plavanje, Planinstvo и Gibanje – metoda igre.

На Универзитету **Eötvös Loránd** у **Будимпешти**, Мађарска, на Високој школи за образовање васпитача и учитеља, физичком васпитању као предмету придаје се велики значај. На учитељском смеру физичко васпитање као обавезни предмет под називом Testnevelés és mődszertana (Физичко васпитање са методиком) заступљено је у свим семестрима и похађање сваког следећег је условљено положеним претходним нивоом. Док на васпитачком смеру у првом и другом семестру су два обавезна предмета и то Ritmusfejlesztés (Ритмика) и Mozgásfejlesztés (Развој кретних активности), а попуњена су и три изборна предмета Gyógytestnevelés (Корективна гимнастика), Mozgás а komplexitás jegyében (Кретање у функцији развоја) и Gyermektorna (Физичко вежбање деце).

МОТОРИЧКЕ СПОСОБНОСТИ СТУДЕНАТА ВИСОКЕ ШКОЛЕ У КИКИНДИ

Студенти Високе школе струковних студија за образовање васпитача у Кикинди у току наставе физичког васпитања пролазе кроз различита тестирања на почетку и на крају семестра. Основно тестирање подразумева базичне моторичке тестове, тестове оптерећења (интервални тест трчања 10×1 мин, 5×3 мин, интервални тест

вијача и интервални степ-тест). Базични моторички тестови се спроводе у сваком семестру на почетку и на крају семестра, с тим да се у сваком семестру допуњују се тестови да би се студенти упознали са ширим спектром тестова који се могу примењивати и у раду са децом предшколског узраста. Добијени резултати омогућавају увид студената у стање моторичких способности и увид наставника у систем рада у прошлом семестру, што пружа могућност корекције наставног плана и наставних садржаја у складу са могућностима и потребама студената. Студенти се тестирају од школске 2005/2006 године. На основу добијених резултата може се закључити да свака генерација студента има све слабије резултате моторичких тестова. То се може тумачити са више аспеката, пре свега студенти су све мање баве ваннаставним физичким активностима, сам положај предмета као изборног условљава други начин рада и прилагођавање садржаја захтевима студената (избор моторичких тестова).

ЗАКЉУЧАК

На основу анализе наставних планова и програма Високих школа струковних студија за образовање васпитача може се закључити да је Физичко васпитање као предмет заступљено у свим наставним програмима са веома сличним чак и истим називима предмета у виду изборних или обавезних предмета. Садржаји предмета су такође слични, а усмерени су на развој моторичких способности, стицања знања и умења из различитих области физичког васпитања. Наставни садржаји обухватају различите облике кретања, игре, активности на води и на снегу, спортске активности са методским напоменама који постављају основу за наставу Методике физичког васпитања, који је обавезан предмет у најмање два семестра код сваког студијског програма и за саму реализацију усмерених активности из методике.

Предности Физичког васпитања као обавезног предмета су да сви студенти практично прођу основе физичког васпитања што је значајно за теоријске основе методике, док код изборног предмета студенти који имају афинитета према физичком васпитању опредељују се за овај предмет. А у већини случајева и студенти који се не проналазе ни у једном од понуђених изборних предмета опредељују се за физичко васпитање што може да има и предности, а и недостатке.

С обзиром на заступљеност Физичког васпитања као предмета у наставном програму високих школа говори о самом значају физичког васпитања и образовања студента, односно будућих васпитача који ће своја знања, умења пренети на децу предшколског узраста на адекватан начин. Основни циљ предмета је оспособљавање студената за самосталну реализацију рада и стицање креативних садржаја за програмске садржаје за све узрастне групе.

ЛИТЕРАТУРА

- Матић, Миливоје (1978). *Час телесног вежбања*. Београд: Партизан – новинска издавачко пропагандна установа за физичку културу Југославије.
- Крагујевић, Габриела (2005). *Теорија и методика физичког васпитања-за учитеље и студент Учитељског факултета*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Крсмановић, Бранко и Берковић, Лука (1999). *Теорија и методика физичког васпитања*. Нови Сад: Факултет физичке културе.

Наставни планови и програми Високих струковних школа за образовање васпитача:

www.vsovsu.rs

www.vivasabac.deu.rs

www.vsvaspitacka.edu.rs

www.vsov.ns.ac.yu

www.sm-vaspitac.edu.rs

www.uskolavrsac.edu.rs

www.vaspitacka.edu.rs

www.vsov-gbr.edu.rs

www.vaspks.edu.rs

www.pakadem.edu.rs

www.tofk.elte.hu

www.pef.uni-lj.s/bolonjskiprogrami/pv-zbornik.pdf

www.pfsko.ukim.edu.mk

www.pf.unsa.ba

Angela Mesaroš-Živkov

SYLLABUS FOR PHYSICAL EDUCATION ON COLLEGES
OF EDUCATION FOR KINDERGARTEN TEACHERS
Summary

Colleges of Education in Serbia and surrounding countries study Physical education in different ways either as optional or as compulsory course. Physical education also has different names such as recreation, rhythmic or dance (Kikinda), rhythmic and dance (Šabac), Physical education (Subotica, Sremska Mitrovica, Kruševac, Gnjilane), mobility at pre-school children (Ljubljana), rhythmic and dance (Sarajevo), practice in physical education (Vršac), Testneveles (Budapest). The aim of this programme is to inform students with basics of sport recreation methods which improve mobility, limbs and good posture. Through this programme students get insight in all activities and the way they are being performed. Students could also estimate the given effects and get knowledge about the principles and methods of testing. The whole programme gives basics in main courses called Methods of Physical education. Physical education –recreation, rhythmic and dance last two semesters in Kikinda. From 2005/06. every generation has mobility tests at the beginning and at the end of semester. Given results provide possibility to make corrections of programme and show students how to use tests in their future work and how to test themselves. In cooperation of all tests we came to conclusion that the results at the beginning tests are far worse in generations to come.

Slobodan Balać
Visoka strukovna škola za obrazovanje vaspitača, Kikinda
slobodanbalac@gmail.com

UDK: 781.37

TRADICIONALNA MUZIKA

Apstrakt: U radu se razmatra nekoliko bitnih pitanja iz domena etnomuzikologije, kao što su na primer: tipovi narodnog stvaralaštva, folklorna baština, tradicionalna muzika, folklor, muzika kao magija, funkcija muzike u svadbenom ceremonijalu, tradicionalno stvaralaštvo, recepcija autentičnog i autohtonog izraza, narodna tekovina kao specifična oblast društvene stvarnosti, i dr. Autor na kraju ukazuje na potrebu intenzivnijih teorijsko – empirijskih proučavanja u ovoj oblasti.

Ključne reči: folklorna baština, tradicionalna muzika, društvena zajednica, obrazovanje.

1. UVOD

Narodno stvaralaštvo je širok pojam, ukazuje se potreba da se pitanja i problemi koji se prožimaju razgraniče, podele i sintetizuju. Probleme vezane za narodnu muziku prema osnovnoj preokupaciji proučava predmet etnomuzikologija. S obzirom na razvoj metodoloških znanja i postupaka, kao i postulata nove paradigme, danas su neophodna i moguća intenzivnija uporedna teorijsko-empirijska istraživanja iz oblasti etnomuzikologije. Jedan od mogućih pravaca pomenutih istraživanja jeste i proučavanje interesovanja za tradicionalne vrednosti. Jap Kunst navodi da je „Predmet izučavanja u etnomuzikologiji tradicionalna muzika i muzički instrumenti svih kulturnih slojeva čovečanstva od tzv. primitivnih naroda do civilizovanih nacija” (Jaap Kunst 1959 Regionalna istraživanja, koja prethode opštim, predmet su posebnog istraživanja i zasnivaju se isključivo na proučavanju muzike određenih staleža i slojeva društva.

Ovaj rad je pokušaj da se pokrenu i obuhvate ključni problemi u istraživanju tradicionalne muzike sa naznakom na njeno posebno mesto u društvu, ukazujući na interesovanja kao jedan od bitnih preduslova učenja, koja su u stanju da podstaknu na aktivnost spontano i sa namerom, obuhvatajući bogatu lepezu tradicionalnog stvaralaštva, kao užeg pojma.

2. NARODNA TEKOVINA

Narodna tekovina kao specifična oblast društvene stvarnosti daje nam odgovore na pitanja: kako su se nekada organizovali procesi edukacije, kako organizovati i podržati nje-ne najviše vrednosti danas i, na kraju, koje oblike i sadržaje primenjivati radi aktualizacije svih njenih osobenosti. Odgovor na pitanje koje je usmereno ka sve većem naglašavanju folklorne građe naših autentičnih potencijala i svesti o sopstvenom identitetu s razlogom

valja potražiti u jednoj posebnoj oblasti društvene stvarnosti, u narodnoj umotvorini, čuvaru unikatnog narodnog stvaralaštva.

Tradicionalna muzika je nezavisna, slobodna i živa tekovina naroda. Samo kada se shvati, kako da se čovek postavi prema tradicionalnoj narodnoj muzici, šta mu ona znači i kako je doživljava, tek će se tako, dakle, tom spoznajom moći pozitivno i ispravno tumačiti folklorna baština. Ako uzmemo u obzir neke unutrašnje odlike, procese, koji određuju način na koji doživljavamo i ispoljavamo funkcionisanje u okviru tradicionalnog stvaralaštva, moguće je objasniti da narodna tvorevina obogaćuje našu stvarnost time što nudi beskrajni niz novih muzičkih sadržaja zasnovanih na recepciji autentičnog i autohtonog u svom izrazu. U okviru ovog procesa pojedini elementi bolje su sačuvani, kao na primer u narodnim pesmama „*Po livadi pala kiša rosulja*“ i „*Samo je jedan čedan i medan*“ Za obe pesme karakterističan je silabičan stih koji se meri jedino po broju slogova, a zanemaruju se dužina i naglasak. Na osnovu raznovrsnosti tematskog sadržaja, kao i muzičke strukture, lako uočavamo blago melizmatičan stil i strukturu izvođenja.

Bitna karakteristika tradicionalne muzike jeste njena vezanost za mesto i vreme. Tradicionalno stvaralaštvo zahvata široku sferu ljudskog rada, preko kojeg utire put i poziva svakoga ko je otvorena duha, i ima sposobnost da primi nova iskustva na temeljena na stvaralaštvu naših predaka. To je put sticanja znanja, vaspitanja, koja se vekovima prenose generacijama.

124. PO LIVADI PALA KIŠA ROSULJA

Mg. XVII/A21

Zlatica Gvozdenov-Pajin, 62 g.
Pavliš, 3 V 1982.

(♩ = 76)

Po li - va - di pa - la - ki - ša ro - su - lja

Be - la mo - ma', još be - lja joj ko - šu - lja.

Sr po - mi de

po li - va - di pe - va - ju, Kli - će mom - će,

za de - voj - kom gle - da - ju.

(N. Fracile, 1987: 221)

118. SAMO JE JEDAN ČEDAN I MEDAN

Mg. XVII/B8

Milka Mirkov, 68 g.
Ivanka Vidić, 52 g.
Duško Mijatović, 73 g.
Pačir, 1. VIII 1982.

(♩ = 94)

Sa-mo je je-dan če-dan i me-dan,
je-dan če-dan i me-dan,
če-dan i me-dan,

Sa-mo za jed-nim bo-lu - jem - ja.
Sa-mo za jed-nim bo-lu - jem - ja.
Sa-mo za jed-nim bo-lu - jem - ja.

(N. Fracile, 1987: 217)

3. MUZIKA KAO MAGIJA

Muzika je jedan od najstarijih čovekovih načina kojim se objašnjava tradicija naroda kroz kosmološku i natprirodnu prizmu. Tumačenja ljudi „iz naroda“ o magijskoj moći muzike pružaju nam uvid u tematiku narodnih priča sa osobinama čuda i čudesa gde se deformišu istorijske činjenice narodnom uobraziljom, u kojoj su glavni akteri bogovi, božanstva i natprirodna bića. U igri kao i uz odgovarajuću muziku stalno ponavljanje istog motiva vodi ka automatizaciji pokreta, a istovremeno i ka kataliptičnom fiksiranju i ukočenosti tela u pokretu. Psihički odgovor je sužavanje svesti, duboka hipnoza, dok se istovremeno povećava eutonija (stanje opuštenosti) osećanja. U središtu ceremonije takvih magijskih i religioznih kulturnih radnji nalaze se muzika i igra kao glavni pokretači. Muzici se pridaje magično svojstvo, bilo kao kosmogeno određivanje tonskih sistema i lestvica, ili kao sredstvo za padanje u zanos.

Zabeleženo je još pre jednog veka da su neke žene, u selu Duboka kraj Kučeva, dobile jednu, za ono ali i sadašnje vreme, neobičnu i natprirodnu moć. One u takvim situacijama padaju u trans, prizivaju duhove i vrište od zanos. Nazivaju ih rusalje ili padalice.

Mnogo etnologa je proučavalo ovaj fenomen, ali on je do danas ostao nerazjašnjen. U čudnom pevanju i jaukanju, za vreme transa, rusalje u zanosu vide na „onom“ svetu mnoge neobične stvari i osobe. Veruje se, po jednoj legendi, da su rusalje nastale posle tuče devojaka-kraljica, na obližnjem brdu Gložu – osam devojaka obučenih u belo, koje obilaze selo i pred tuđim kapijama igraju svoje ritualne igre za sreću i zdravlje ukućana. Padalice (rusalje) pomoću vode iz Dubočke reke, koja se smatra „Srpskim Jordanom“ a koja čini magijsko dejstvo, vraćaju se ponovo u realnu svest.

Mnogobrojni su primeri ovakvih mitova i legendi koji postoje u našem narodu na osnovu kojih uočavamo da su tumačenja ljudi o nastanku „magijske muzike“ bila uglavnom mitološkog karaktera, uslovljena stepenom razvijenosti jedne zajednice. Zahvaljujući usmenoj i pisanoj tradiciji te fantastične priče, veoma dragocene, iako irealne, pružaju nam uvid u shvatanje tradicionalne muzike iz najranijeg doba i omogućavaju nam da pratimo evolutivni tok tradicionalnog stvaralaštva u više ili manje razvijenoj formi.

4. MUZIKA KAO CILJ

Kod primitivnih naroda muzika je često svojina plemena koja se skriva pred strancima. Poneke pesme i instrumentalne forme privatna su svojina, ili – kao obredna muzika, pripadaju određenim delovima plemena. Kod civilizovanih naroda nalazimo, pored narodnog kulturnog blaga, i vezu između određenih staleža i slojeva društva. U prilog ovoj tvrdnji navodimo dvorsku muziku, koja se bitno razlikuje od narodne muzike. Na sličan način su i gajdaške melodije Škota svojina klana, dok su, na primer, junačke pesme srpskih guslara sa drugim narodnim blagom, brižljivo negovana svojina izvođača.

Vezivanje muzike za mesto i vreme daje joj i određenu ulogu. Jedna tako vezana muzika nije tu radi same sebe, ona ispunjava određeni cilj. I u našoj muzičkoj kulturi prepoznajemo muziku koja je vezana za određeni cilj: crkvena muzika, vojna muzika, prigodna muzika, muzika za igru itd. Polazeći od funkcije muzike u svadbenom ceremonijalu kao i od vremena izvođenja razlikujemo: (1) Svadbene pesme koje se pevaju obično subotom uveče (ali nisu vezane za određene momente), dan ranije, pre venčanja; (2) Svadbene pesme koje se pevaju u određenim momentima: nedeljom ujutro, kad kum stiže u mladoženjinu kuću.

Slično je i sa praznovanjima tokom godine koja nisu samo trenuci mira i odmora od jednoličnosti svakidašnjice. Njima počinju godišnja doba, oni pomažu rast plodova, kišu, smenu sunca i meseca i svojom magičnom snagom upravljaju tokom vremena i svim prirodnim pojavama.

5. OBIČAJI VEZANI ZA MUZIKU

Muzika i njeno izvođenje snažno se vezuje za određene prilike i ona u podsvesti izvođača postoji samo u okviru opšte povezanosti. Muzika je neodvojivi deo jedne takve prilike za izvođenje nekog „praznika“, jedinstva pesme i igre, instrumentalne svirke, reči, mimike, pokreta, pantomimskog izvođenja, gošćenja i zabave. Ona se nikada ne doživljava drugačije nego u tom odnosu, ne uvežbava se sama za sebe. Bilo da je reč o koledama (sa kojima lazaričke pesme imaju dosta sličnosti) ili tužbalicama (u muzičkom folklo-

ru poznate kao vokalni oblik muzičkog izražavanja pod nazivom „naricaljke“, kojima se iskazivala tuga za pokojnikom), tu nema principijelne razlike, već samo razlike u stupnju jedinstva muzike i rituala. U folkloru je muzika jače vezana za ljude kao njihov posed, koji oni često osećaju kao veoma dragocen.

U okviru ciklusa prolećnih i letnjih običaja zabeležena su dva običaja vezana za muziku: lazarike i dodole. Miodrag Vasiljević, naš poznati etnomuzikolog, pokazao je da beli cvet trešnje predstavlja „tradicionalnu opomenu“ i ujedno, prvi znak da je došlo vreme za lazaričke pesme. Ovaj prolećni obred održavao se uoči Cvetne nedelje, na Lazarevu subotu. Stihovi lazaričkih pesama strukturiraju se na osmercu, uglavnom, sa simetričnim strukturama (4+4). Katalektički (stih koji nema potpuni broj slogova) oblik dobija se pomoću „gutanja sloga“ (apokapa - ispadanje jednog ili više glasova na kraju reči), kao na primer stih: „Mi smo čuli dobri ljud“ iz pesme „Oj, Lazare, dobar dane“.

31. OJ, LAZARE, DOBAR DANE

Mg. VII/A7

Ana Dan-Janić, 61 g.
Ečka, 30. I 1983.

(♩ = 168)

Oj, La - za - re, do - bar da - ne, —

Oj, La - za - re, — do - bar dan.

Var. 1. 2.

(N. Fracile, 1987: 163)

Koledarske pesme spadaju u repertoar ciklusa zimskih običaja u Vojvodini. Koleda su prastari obred, koji se odvija u okviru zimskih praznika, počevši od Badnjeg dana, prvog dana Božića, o Malom Božiću i Bogojavljenju. Ona su u davna vremena označavala „početak nove sunčane godine“. Sa tematske tačke gledišta, analizirane koledarske pesme izriču dobre želje za zdravlje domaćina i članova porodice, kao i svega onoga što je živo u domaćinovom posedu. Interesantno je to da svaka koledarska pesma ima različitu strukturu versifikacije (metrike). Stihovi pripadaju šesteru u kombinaciji sa penta- i heptasilabičnim stihovima sa ambitusom od sekste-septime. Evo jednog takvog primera pesme:

47. DA SI, GAZDO, ŽIVA BILA

Mg. VII/A3

Liva Dan, 63 g.
Ečka, 30. I 1983.

(♩ = 100)

Da — si, — gaz — do, — ži — va bi — la,

ej, Mno-go — le — ta — i — go — di — na!

Var.

(N. Fracile, 1987:172)

6. TRADICIONALNA MUZIKA U VASPITNO-OBRAZOVNOJ PRAKSI

Narodno stvaralaštvo kao predmet vaspitanja u pedagoškoj teoriji veoma je malo zastupljeno. Teškoće i nejasnoće, na koje tradicionalno muzičko stvaralaštvo često nailazi da bi postalo značajan segment vaspitno-obrazovnog rada zahtevaju objašnjenja. Neka od pitanja koja se s tim u vezi postavljaju jesu: (1) Da li se odnos prema tradicionalnom može učiti, a time i podučavati? (2) Kako definisati pojam vaspitanja u kontekstu tradicionalnog narodnog stvaralaštva? (3) Kako folklornu građu metodički osmisliti i sprovesti u praksi? (4) Kako pristupiti mladima da bi uživali u delima sa tradicionalnom tematikom? (5) Kako postići da učenici sa zadovoljstvom pevaju, sviraju i igraju?

Nabrojane aktivnosti (pevanje, sviranje i igranje) ne predstavljaju samo korisno ispunjeno vreme, već su i, što je od velikog značaja, smernice razvoja ličnosti. Zbog toga, s pravom možemo govoriti o vaspitanju uz pomoć tradicionalne narodne baštine. Nameće se pitanje kako, u cilju boljeg razumevanja, približiti mladima „narodni“ jezik i tradiciju vodeći pri tom računa o vrednosti njihovog vaspitnog značaja. Ovo pretpostavlja izbor određenih kulturno-umetničkih sadržaja, aktivnosti i orijentacija, što podrazumeva formiranje, razvijanje i negovanje interesovanja mladih za očuvanje i vezanost ta tradicionalne tekovine i vrednosti.

Treba imati u vidu da izbor i opredelenje u ovoj oblasti zavise od razvijenih kulturnih potreba i interesovanja, koja su međusobno čvrsto povezana i uzajamno uslovljena. S

toga je neophodno sagledati interesovanja mladih za narodno stvaralaštvo i činioce koji ga determinišu. Saznavanje determinanti tradicionalne muzike ima višestruki značaj. Pre svega, kao svaki dinamički pristup i dinamičko proučavanje, tradicionalno stvaralaštvo zahteva utvrđivanje činilaca njegovog formiranja a zatim stvaranje uslova za njihov dalji razvoj i strukturiranje. Uvid u determinante narodnog stvaralaštva, kao smernica za organizovani vaspitno-obrazovni rad, može i treba da posluži mladima u njihovom daljem podsticanju i u skladu sa njihovim autentičnim potrebama .

Narodno stvaralaštvo utiče na čitavu čovekovu ličnost: na čula, emocije, svest; i taj uticaj bi trebalo posmatrati sa više strana jer se on ne svodi na pojedine, među sobom izolo-vane komponente koje se vezuju za određene sfere čovekovog bića. Vredna umetnička ostvarenja iz oblasti narodnog tradicionalnog stvaralaštva, reflektujući ljudsku – društvenu stvarnost, utiču u najširem smislu na ličnost mladih, na njihov pogled na svet, sistem vrednosti, moralna načela i dr.

6. ZAKLJUČAK

Sumirajući sve navedeno, bilo bi moguće izvesti zaključak da su osnovni cilj i zadatak tradicionalnog vaspitanja razvijanje smisla za tradicionalno stvaranje i reprodukovanje tradicionalnih vrednosti kod mladih generacija. Sagledavajući šire i otvorenije preko vaspitnih procesa, susret sa različitim tradicionalnim vrednostima i izrazima, prepliće se sa bogatstvom života. Može se zaključiti da razvoj tradicionalne muzike ima svoj kontinuitet i svoje etape, a da u tom složenom i multidimenzionalnom procesu vaspitanje ima bitnu ulogu preko svojih vaspitno-obrazovnih modaliteta koji determinišu tempo, nivo i kvalitet stvaralačkog izraza.

Narodna muzika sastavni je deo kulturnog i materijalnog života pojedinca i društva u celini. Ona je sredstvo izražavanja i činilac oblikovanja duhovnog i telesnog bića, proizvod višestrukih uticaja iz prošlosti i sadašnjosti. Sagledavanjem činilaca u tradicionalnoj muzici, gledano sa sociološkog stanovišta, dotaknuta je funkcionalna, estetska i društvena uloga muzike sa svojom utvrđenom i određenom funkcijom. Ona je, pre svega, magijsko oslobađanje, pratilac etičkih normi, kulturna radnja i nužni deo svakodnevnog posla. Nameću se pitanja koliko je jedan oblik narodne muzike verno sačuvano nasleđe, a koliko predstavlja proizvod jednog spontanog trenutka nadahnuća.

Jedan od najpouzdanijih načina za razvijanje i negovanje kulturnog nasleđa jeste upućivanje mladih u neposredan dodir sa tradicionalnim vrednostima. Porodica, sredstva masovnih komunikacija, institucije kulture i obrazovnog sistema predstavljaju jedan od najvažnijih posrednika između tradicionalnog stvaralaštva i njegovog opažanja, razumevanja, doživljavanja, vrednovanja i stvaranja kao i razvoja tradicionalne kulture i oblikovanja umetničke svesti mladih.

LITERATURA

- Bose, F. (1975). *Etnomuzikologija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu.
Bosić, M.. (1985). *Božićni običaji Srba u Vojvodini*. Beograd: Zajedničko izdanje: Vuk Dević, D. (1981). *Etnomuzikologija I i II deo*. Beograd: Skripta, Fakultet muzičke umetnosti.

Dorđević, T. (1984). *Naš narodni život I*. Beograd: Prosveta.

Fracile, N. (1987). *Vokalni muzički folklor Srba i Rumuna u Vojvodini*. Novi Sad: Matica Srpska.

Gajić, O. (1999). *Umetnost-moja izabrana stvarnost*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine.

Karadžić – Beograd – Etnografski muzej Beograd – Vojvodanski muzej, Novi Sad.

Elektronski izvori:

<http://www.glas-javnosti.co.rs>

Slobodan Balać

TRADITIONAL MUSIC
Summary

Formal type of popular creativity, interpretation of folk heritage, traditional music, music as well as possession and property, folklore as a link between certain classes and strata of society, association of music for the position and time, the function of the wedding ceremonial music, songs and instrumental works as well as private ownership of certain parts of the tribe, the manifestation of the functioning of the traditional processes of creation, reception and authentic expression of indigenous, folk achievement as a specific area of social reality, the processes of education now and then.

Albina Milanov
doktorand na Univerzitetu u Novom Sadu
Filozofski fakultet
albina_milanov@yahoo.com

UDK: 371.3:82:73/76

KULTUROLOŠKI PRISTUP U NASTAVI KNJIŽEVNOSTI

Apstrakt: Tema ovog referata je pokušaj da se ukaže na neophodnost primene kulturološkog pristupa u nastavi književnosti u umetničkim školama, koje pohađaju posebno izabrani učenici. Ideja je da se nastava književnosti prilagodi njihovim interesovanjima, odnosno, da se izvodi na način koji bi obuhvatio i sadržaje predmeta koji su njihov prvobitni izbor. Takvu nastavu valja organizovati po novim metodičkim modelima, koristeći intertekstualnost i interdisciplinarnost, i potom i eksperimentalnim putem proveriti početnu pretpostavku, a to je da učenici koji pohađaju nastavu književnosti organizovanu na navedeni način brže i lakše usvajaju gradivo, i imaju приметно виши prosek pročitanih knjiga po učeniku i na nivou razreda. Ukoliko bi se ovakvi metodički modeli pokazali kao izuzetno delotvorni (što je i cilj ovog istraživanja), naredni korak bi bio pokušaj njihove implementacije na nastavu književnosti u srednjim školama uopšte.

Ključne reči: *kulturologija, intertekstualnost, interdisciplinarnost, nastava*

U našem društvu danas je evidentna progresija krize čitanja koja je uslovljena najrazličitijim faktorima, o čemu postoje relevantne studije (Ilić; 2008). Uticaj krize čitanja svakako se najviše ogleda u nastavi književnosti i jezika, što za posledicu ima nepovoljan uticaj i na izvođenje nastave najpre humanističkih, ali i drugih predmeta, čime ona postaje i opšti pedagoški, kulturološki, psihološki, sociološki, odnosno, opštedruštveni problem (Isto; 13). Budući da je kriza čitanja problem koji ima svoje trajanje, njegovo rešenje ne može biti kratkoročno, već se mora podrobno isplanirati i sistematski sprovesti duži vremenski period. Postoje različiti predlozi kako pristupiti ovom rastućem problemu, i neki od njih se tiču izmena u školskom planu i programu koje se ogledaju u redukciji istog kako bi učenici bili rasterećeniji, posebno u srednjim stručnim školama, gde pored opšteobrazovnih postoje i stručni predmeti i praksa koja ih prati; ali i izmene pojedinih nastavnih jedinica, izuzimanje pojedinih naslova u lektiri zarad nekih popularnijih, i tome slično; inovacija u načinu i sredstvima izvođenja i organizovanja nastave, korelacije nastavnih planova i programa među srodnim predmetima, itd.

Predmet interesovanja ovog rada je nastava književnosti u srednjim umetničkim školama, i mogućnosti za njeno modelovanje u cilju efikasnijeg savladavanja gradiva i sistematizacije stečenih znanja, kao i regresije krize čitanja među budućim kulturnim radnicima. Budući da ovakav tip škola upisuju deca koja su posebno nadarena za umetnost, većina njih nastavi školovanje u tom pravcu, upisuje umetničke akademije, neposredno

se bavi strukom (svira u operi, kamernom sastavu, slobodnom orkestru, dizajnira knjige, udžbenike, kataloge i sl, ili se zaposli pri nekoj kulturnoj organizaciji na poslovima bliskim primarnoj struci, u smislu nekog kulturnog menadžmenta). Bilo kojim poslom iz okvira onih koji su ponudeni obrazovnim profilima da se bavi, učenik koji završi umetničku školu odstupa od ostalih vršnjaka u tom smislu što njegova struka, pored veštine vladanja izvesnim talentom, podrazumeva i široko opšte obrazovanje i književnu kulturu. Imajući na umu rezultate ankete sprovedene među adolescentima koji pohađaju gimnazije i stručne škole drugih profila u pogledu čitalačkih navika, školske lektire i nastave književnosti (Isto; 10 – 12), uzećemo u obzir zajedničku životnu sredinu i godište, i pretpostaviti da su stavovi učenika umetničkih škola slični. U tom slučaju je jasno da je potreba za prevazi- laženjem krize čitanja velika, jer su se na njenom udaru našli i oni koji će sutradan činiti kulturnu elitu društva, i nedopustivo je da jedan mlad intelektualac završi određeni stepen školovanja bez adekvatne književne i opšte kulture, a to se, nažalost, događa.

S obzirom na to da se u umetničke škole upisuju darovita deca, sa talentom za posebnu vrstu umetnosti, treba imati na umu da se oni razlikuju od svojih vršnjaka po većem senzibilitetu. To saznanje je korisno u tom smislu što otvara novi ugao iz kojeg se može posmatrati problem krize čitanja i njegovog rešavanja. Činjenica da učenici poseduju sklonost ka umetnosti bi trebalo da predstavlja olakšavajuću okolnost za nastavnika prilikom planiranja metodičkih koraka za obradu nastavnih jedinica, kako teorijskih tako i onih literarnih. Priroda književnog dela je čisto umetnička, i stoga je svako izvođenje nastave koje ga ima za temu zapravo jedan oblik njegove interpretacije. Uloga profesora u ovom slučaju jeste da učenicima pokaže da postoji onoliko interpretacija koliko je interpretatora jednog književnog dela, kao i da im maksimalno približi njegovu umetničku stranu, tako što će mu pristupiti iz aspekta materije koja im je bliska i poznata, i u krajnjoj liniji, njihov prvi izbor. Ideja ovog rada i jeste ukazivanje na potrebu da se književnoj materiji u srednjim umetničkim školama pristupi sa komparativnog i kulturološkog aspekta, uz težnju ka funkcionalnom integrisanju stečenog znanja iz predmeta srodne problematike u proces čitanja i problemske analize književnog dela, kao i ispitivanje mogućnosti da se efikasnost takvog pristupa eksperimentalno proveri.

Čemu komparativni pristup? Najjednostavnije rečeno, komparativni pristup leži u osnovi svakog vrednovanja književnog dela. U ovom slučaju je neophodan i zbog objašnjenja zašto su baš *ta određena dela* a ne neka druga izabrana za školsku lektiru i obradu u nastavi, kao i za moguće odgovore na pitanja *čemu književnost i umetnost?* Međutim, vrednovanje književnog dela ne podrazumeva samo komparativni pristup,¹ već i sociologiju i estetiku recepcije, semiologiju, i druge discipline, što zapravo uslovljava kulturološki pristup književnom delu. Uloga profesora ovde nije da objašnjava svaki od pojedinih metoda i pristupa delu, i potom pokuša njihovu primenu, jer bi na taj način došlo do velike konfuzije među učenicima, i možda još većeg otpora prema knjizi. Naprotiv, zadatak profesora je da kulturološki pristup delu uvede na „mala vrata“, tj. da nauči učenike da se njime služe, a da pritom ne moraju prvo znati njegove teorijske osnove, njih mogu usvojiti naknadno. Uzmimo, na primer, nastavu književnosti u muzičkoj školi. Ukoliko je profesor rešen da nastavu koncipira dijahronijski, najbolje bi bilo da svoj plan sastavi u korelaciji sa planom i programom iz istorije, istorije umetnosti ili muzičkih oblika. U tom slučaju će, recimo,

¹ Koji uključuje imagologiju, tematologiju, citatnost, intertekstualnost, itd.

učenici iz istorije učiti o Staroj Grčkoj, iz muzičkih oblika o lirici i melici, a iz književnosti antičke mitove, vezu stare grčke lirike i muzike, nastanak tragedije i njenu vezu sa muzikom, ulogu hora u tragediji, versifikaciju, metar i ritam, itd. Kad iz istorije budu učili o XVI veku, iz muzičkih oblika će učiti operu, arije i belkanto, dok iz književnosti mogu govoriti o sinkretizmu opere, o nekom od najpoznatijih književnih dela koja su poslužila kao libreto, o kretanju književnih mitova kroz druge oblike umetničkog stvaralaštva – muziku, slikarstvo, vajarstvo i sl. Dakle, za gotovo svaki književni pravac postoji istoimeni u muzici i likovnoj umetnosti, a svi su oni uslovljeni istorijskim okolnostima i filozofskom i religijskom svešću datog trenutka.

Paralelizam pravaca u umetnostima je profesoru književnosti olakšavajuća okolnost prilikom uvođenja kulturološkog pristupa u nastavu, jer samom korelacijom plana i programa sa pojedinim srodnim predmetima otvara brojne mogućnosti za pristupanje delu sa najrazličitijih aspekata na najjednostavniji način, kao npr. pored opere kao muzičko-scenskog dela, tu su tragedija i muzika; komedija i kostim, šminka, i karnevali; narodna književnost kao sinkretizam suprotan operskom; moderni roman i muzika; religija i umetnost – srednjovekovna umetnost, Crkva kao naručilac dela i umetnost u funkciji dogme, Biblija kao umetničko delo nasuprot izvoru vere; epika i mit u savremenoj kulturi – filmovi, crtani filmovi, strip, video-igrice, društvene igre i sl; filmska i programska muzika – od nemog do tonskog filma i veza muzike i teksta u filmu, fotografija, itd.

Uz postepeno uvođenje kulturološkog pristupa književnom delu potrebno je paralelno definisati pojedine teorijske odlike kulturologije i komparatistike. Tako je potrebno objasniti intertekstualnost, interdisciplinarnost, metanarativnost, citatnost, tematologiju, kretanje književnih mitova, njihove psihološke i antropološke aspekte i tome sl. U ovom slučaju je najjednostavnije književnost slikovito predstaviti kao Internet, a intertekstualne smernice kao linkove, kako bi učenicima bilo lakše da ih uočavaju, ili se poslužiti Borhesovom metaforom *Biblioteke* kao enciklopedije. Pritom treba skrenuti pažnju na to da broj uočenih intertekstualnih veza zavisi isključivo od čitaoca i njegove književne kulture (Eko; 2002), što bi značilo da profesorovo čitanje i interpretacija nipošto ne služe kao konačno rešenje koje treba dostići, već samo jedan od putokaza koji bi učenicima usmeravali čitanje. Takođe je neophodno navikavanje učenika na korišćenje rečnika simbola, mitova, književnih ali i muzičkih i likovnih termina.²

Pored korelacije sa planom i programom srodnih predmeta, potrebno je osmisliti i pojedine metodičke korake u skladu sa kulturološkom metodom kojom se pristupa delu. Recimo, moguće je kombinovati neke od postojećih metoda (npr. monološku i dijalošku konstantno, paralelno dijaloški obnavljati gradivo, dok se monološki izlaže novo); koristiti se tekst-metodom čak i kad se uvodi novi teorijski pojam – sve raditi kroz primer; davati prednost problemskoj analizi; ali i uvoditi što češće radioničarski oblik rada, npr. motivisati učenike na samostalan rad u pogledu osmišljavanja libreta za operu ili balet, scenarija za ekranizaciju ili drugi oblik multimedijalnog prikaza, rešenja za postavku dela na scenu, likovni izraz, tematsku izložbu, kreiranja kostima ili scene i sl. Važno je učenicima ostaviti prostora za kreativno delovanje, ipak su oni u tom smislu specifičniji od učenika drugih škola, i što originalnijim pristupom delu i metodičkim inovacijama ih zainteresovati za književnost kao umetnost ravnopravnu, ako ne i višeg ranga u odnosu na onu koja im je prvobitni izbor.

² I to paralelno, npr. proveriti *rondo* kao definiciju književnog i muzičkog oblika, i tome sl.

Jedan od važnijih funkcionalnih ciljeva ovakvog oblika nastave je svakako da se učenici osposobe za samostalno iščitavanje i interpretaciju dela na zadovoljavajućem nivou, kao i da se afirmišu za problemsku analizu i razmišljanje o samom delu, dok aspekti posmatranja dela podrazumevaju nešto širu opštu kulturu. Sve to je u funkciji sticanja što operativnijih znanja iz književnoteorijske problematike i kulturologije, njihove sistematizacije i primene u drugim oblastima kako u daljem školovanju, tako i u okviru samog zanimanja. S tim u vezi je i glavni vaspitno-obrazovni cilj, a to je da se mlado biće na najefikasniji način privoli knjizi, da mu se obogati opšta i književna kultura, da stekne čitalačke navike i time zaista i zasluži zvanje mladog intelektualca i kulturnog radnika, što za svoj krajnji cilj ima, ako ne potpuno suzbijanje, ono barem vidnu regresiju krize čitanja među učenicima umetničkih škola.

Najveći izazov je svakako, pored detaljnog planiranja metodičkih koraka i njihovog usaglašavanja sa kulturološkim i komparativnim pristupom književnom delu, njihova primena u praksi. Interesantno bi bilo uraditi statistički validan eksperiment sa navedenim pretpostavkama, koji bi uključio kontrolne i eksperimentalne grupe (gde bi se u kontrolnim izvodila nastava po uobičajenim, tradicionalnim metodama), i koji bi za cilj imao da pokaže uspešnost izvođenja nastave na navedeni način. Očekivani rezultati bi svakako bili приметно lakše i bolje savladano gradivo iz književnosti, što bi se manifestovalo, recimo, visokim ocenama na pismenim zadacima, kao i na nenajavljenim kraćim testovima opšte i književne kulture unutar eksperimentalne grupe; kao i приметно veći broj pročitanih knjiga, kako na individualnom, tako i na kolektivnom nivou. Ukoliko bi rezultati eksperimenta bili u okvirima očekivanih, ideja je da se dalje uradi implementacija kulturološkog pristupa u nastavi književnosti po navedenom modelu u gimnazijama, a potom i drugim stručnim školama, što bi predstavljalo jedan omanji korak u reformi obrazovnog sistema, ali ogroman u rešavanju problema ekspanzionalnog rasta krize čitanja među omladinom, a time i u društvu.

LITERATURA

- Eko, Umberto (2002). *O književnosti*, prevela Milana Piletić. Beograd: Narodna knjiga – Alfa
- Eko, Umberto (2004). „Pastile uz *Ime ruže* (1983)“, u *Ime ruže*. Prevela Milana Piletić. Beograd: Novosti
- Gajić, Olivera (1999). *Umetnost – moja izabrana stvarnost*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine
- Gajić, Olivera (2004). *Problemska nastava književnosti u teoriji i praksi*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za pedagogiju
- Ilić, Pavle (2008). *Kriza čitanja* / Pavle Ilić, Olivera Gajić, Milanka Maljković. Novi Sad: Gradska biblioteka; Beograd: Nova škola

Albina Milanov

CULTURAL APPROACH IN LITERATURE TEACHING

Summary

This paper is about an idea of using cultural approach in literature teaching in music schools, due to there are students with special talents for art. The idea is that literature lessons need to be readjusted to student's interests, and therefore need to be conducted in such manner. These lessons are to be conducted by new methodical models, mostly intertextuality and interdisciplinarity, and then experimentally proved as very efficient in increasing amount of successfully learned matter, as well as number of books read on both individual and group level. If these models are proved to be as efficient as expected, which is the main cause of this research, next step would be their implementation on literature teaching in high schools in general.

III

SUSRETI KULTURA I OBRAZOVANJE

Neven Hrvatić
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
nhrvatic@ffzg.hr

UDK: 316.7:37

Marija Sablić
Sveučilište u Osijeku
Učiteljski fakultet
msablic@ufos.hr

KULTURA KAO POLAZIŠTE U IZRADI NACIONALNOG KURIKULUMA

Sažetak: Različitost, višejezičnost i multikulturalizam postali su svakodnevica u našim školama. Zbog toga se interkulturalno obrazovanje ne ogleda samo u složenosti susreta različitih kultura, već i u upoznavanju s različitim kulturama. U obrazovnome sustavu osnovna polazišta pri izradi interkulturalnih sadržaja su nastavni planovi i programi, udžbenici, priručnici, izvannastavne aktivnosti i prije svega učitelji. Učenici, kao i roditelji i nastavnici trebaju biti osviješteni o svome nacionalnom i kulturnom identitetu, informirani o vlastitoj kulturi i znati je predstaviti kako bi se osjećali ravnopravni u susretu s različitim kulturama i uspostavljanju interkulturalne komunikacije na svim razinama. Na taj način postaju osjetljivi i otvoreni za razumijevanje i prihvaćanje različitih ljudi i različitih kultura.

Ključne riječi: *kultura, kurikulum, interkulturalni kurikulum, kulturna obilježja.*

POLAZIŠTA

Multikulturalna obilježja europskih društava karakteristična su i za tranzicijske zemlje (i Hrvatsku). Odbacujući statičnu viziju kulture (mozaik različitih skupina prema etničkom podrijetlu, jeziku, kulturi i vjeri koji žive na određenom teritoriju), koncepcija multikulturalnog društva obuhvaća čimbenike interakcije između pojedinaca, skupina i zajednica, prihvaćanje zajedničkih pravila komunikacije i društvene suglasnosti, a tek onda odnose većine i manjina.

Koncept interkulturalizama kao političkog i filozofskog pokreta (i projekta u okviru odgojno-obrazovnog sustava) oblikovan je u Vijeću Europe početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća., potaknut velikim migracijama (i migracijskim politikama) na europskom tlu kao i kontaktima s drugim kulturama, razvojem komunikacijskih tehnologija i gospodarskom globalizacijom. Razvoj interkulturalnih procesa u Europi nije bio jednoznačan i kontinuiran: od pojmovnih i terminoloških razlika i nepreciznosti u odnosu multikulturalizma¹ i interkulturalizma, do implementacijskih modela (Hrvatić, 2007).

¹ Multikulturalizam bi se mogao opisati kao optimalno zajedništvo na zajednički utvrđenim razlikama, a prema M. Benetu, međuodnos kultura u dodiru u Europi razvijao se prema obrascu/razvojnim fazama: početno obos-

U pokušaju definiranja, iako se određenja mijenjaju u odnosu na koncepcije i autore, može se reći da je multikulturalizam bliži statičnoj viziji kulture (mozaik različitih skupina prema etničkom porijeklu, jeziku, kulturi i vjeri koji žive na određenom teritoriju), kroz suživot više kultura, dok koncepcija multikulturalnog društva obuhvaća čimbenike interakcije između pojedinaca, skupina i zajednica, prihvaćanje zajedničkih pravila komunikacije i društvene suglasnosti, a tek onda odnose većine i manjina. (Perotti 1995.: 63).

Odgov i obrazovanje imaju središnju ulogu u učvršćivanju društvenog pristupa različitosti, bilo kroz stvaranje pluralističkog građanstva, potporu održavanja dvaju/više odvojenih kolektiviteta ili asimilaciju. Dok se multikulturalno obrazovanje, kao odgovor na društvenu raznolikost, pojavljuje kao jedna od opcija, kritika obrazovnih inicijativa, u ovom smjeru, proizlazi iz mogućeg privilegiranja razlika i segregacije etničkih zajednica (Schlesinger 1991.)

KULTURA I INTERKULTURALIZAM

Interkulturalizam je izvorno zamišljen kao akcija i proces u kojem nema jednostavnog davanja i primanja, u kojem bi netko bio unaprijed aktivan, a netko pasivan, manje ili više važan, već je ravnopravan u odnosu, a različit po sadržaju. On dakle tek u suodnosu, razmjeni i susretu s drugima pokazuje svoju optimističku pretpostavku o spojivosti različitosti i međusobnom približavanju kroz aktivnu interakciju. Interkulturalizam pokušava izgraditi filozofiju uvažavanja i prožimanja, socijalno-etičko-jezičnu zaštitu manjina, dodire s nedovoljno poznatim i razumijevanje za gospodarske i druge međuovisnosti. (Sablić 2009.).

Ideja interkulturalizma u obrazovanju (i odgoju), rezultat je potrebe da se multikulturalna društva uredi prema načelima kulturnog pluralizma (međusobnog razumijevanja, tolerancije i dijaloga, doživljaja i prožimanja vlastitih i drugačijih kulturalnih obilježja), univerzalizma (zajednički interesi, uvjerenja i običaji) i socijalnog dijaloga (kulturne posebnosti i zajedničke poveznice), a osnovna polazišta dolaze od francuskog sociolingvista L. Porchera.

Od brojnih izazova koji karakteriziraju suvremenu pedagogiju, jedan od dominantnih je razvoj pozitivnoga stava i pogleda u odnosu na druge koji su različiti od nas samih (Flye Sainte Marie 1994.). Današnje škole obično slijede rutinu, drže se strogo rasporeda i zatvorenih kurikulumu pokušavajući sve dovesti do standardnih normi većine. Prečesto se školski kurikulum, u odnosu na učenike, temelji na jednostavnoj alternativni: asimilacija ili odbacivanje. Poteškoće, ali i dobri rezultati školske prakse u novom (društvenom) ozračju potakli su oblikovanje novih pedagoških koncepata kao: kulturalno osjetljive pedagogije (*culturally responsive pedagogy*) i interkulturalne pedagogije.

Kulturalno osjetljiva pedagogija kritički je usmjerena prema samoj sebi kao znanstvenoj disciplini kao i prema društvenim promjenama (Shor 1992.:15-16). U znanstvenom pristupu kulturalno osjetljiva pedagogija naglašava razvoj pojedinca, jer tek kulturno osviješten pojedinac stvara kulturno osviještenu zajednicu. Cilj ovako koncipirane pedagogije je razvoj pojedinca sa svrhom oblikovanja kvalitetne zajednice, razvoj vještina i kritičkog mišljenja, širenje akademskoga znanja, navika zajedničkoga života, poticanja želje za promjenama u društvu. Kulturalno osjetljiva pedagogija pokazuje mnogo veći senzibilitet

trano odbijanje⇒obrana svojih pozicija ⇒ minimalizacija prepreka ⇒ prihvaćanje novog stanja ⇒ adaptacija na njega ⇒ integracija (Zidarić, 2002).

prema učeniku nego tradicionalna. Osim učenikova porijekla, uvažava jezik, tradiciju, kulturu i specifične stilove učenja. Bilo bi važno da temeljna preobrazba obrazovnog sustava, pored niza demokratsko pluralnih zahtjeva, poklanja mnogo veću pozornost upravo kulturalnoj osjetljivosti koja će zadovoljavati odgojne potrebe svakog pojedinca, a kao odgojni efekt, kod mladih, razvijati poštovanje, uvažavanje i pozitivan stav prema ostalim etnicitetima, njihovim obilježjima i kulturama. U školskoj se praksi susreće i obrnuti trend, povezan s postojanjem predrasuda i stereotipova, koji najviše pogađa upravo djecu manjinskih i osjetljivih skupina. I interkulturalna pedagogija na početku 21. stoljeća dobiva novu dimenziju, prema oblikovanju (školske) zajednice u kojoj se na učenike ne gleda kao na korisnike koji primaju znanje, nego kao na partnere koji stvaraju znanje (Hrvatić, Sablić 2008: 198). Shvaćena i prihvaćena kao svakodnevni proces, nešto što vrijedi u svim situacijama, svim društvenim i kulturnim sredinama, interkulturalna pedagogija prožima cijelo društvo i odnosi se na sve/različite kategorije učenika, kao smjerokaz djece, mladeži i odraslih za učenje „života zajedno“ u multikulturalnom društvu (Galtung 2002.: 5). U ovom kontekstu interkulturalno obrazovanje može doprinijeti objektivnom vrednovanju događaja i priznavanju pridonosa svake civilizacije, promicanju pozitivnoga i dinamičnoga suodnosa među različitim kulturama i unapređenju zajedničkog života u multikulturalnom okruženju (Rubinacci, Amatucci 1995.: 33). Ono omogućuje učenicima otkrivanje razlika u odnosima s drugima, sebi jednakima i sličnima te s drukčijima (Sablić 2005).

INTERKULTURALNE DIMENZIJE NACIONALNOG KURIKULUMA

Kod analize interkulturalnih dimenzija nacionalnog kurikuluma²² *programi, postupci i sredstva*, ne možemo zanemariti multikulturalno okruženje u kojem se nastava realizira. Definiranje sva tri segmenta (u konkretnom nastavnom procesu), zavisit će i od interkulturalnoga pristupa koji će moći omogućiti učenicima pravo na različitost, doprinositi ostvarivanju jednakih mogućnosti, kao i pripremati sve učenike za zajednički život u demokratskom društvu.

Suvremeno strukturiran školski kurikulum treba artikulirati sadržaje, programe, metode rada i postupke učitelja koji se neće odnositi samo na stjecanje znanja nego će, promatrajući svijet iz različitih filozofskih kutova i širina, u neposrednim dodirima razgrađivati različite socijalne stereotipe, predrasude i stigmatizaciju među ljudima (Previšić 2004). I interkulturalni kurikulum koji je samo dijelom usmjeren prema upoznavanju vlastite (manjinske) kulture i prošlosti, kao jednakovrijedne dominantnoj kulturi, može utjecati na razvoj grupnog (nacionalnog) ponosa, samopoštovanja, a posredno motivacije i boljeg školskog uspjeha (Glazer 1997.), ako se temelji na stečenim iskustvima učenika - znanjima, sposobnostima, vrijednostima i stavovima.

²² U ovom kontekstu kurikulum određujemo kao skup planiranih i implicitnih odrednica koje usmjeravaju obrazovni proces, a odnose se na zadatke i sadržaje koji su dosljedno izvedeni iz cilja, te na organizacijske oblike, metode rada i postupke provjere uspješnosti nastavnog procesa. (Tanner, L.N., Tanner, D. 1982. i Kliebard, 1986) ili "kurikulum suvremenog odgoja, obrazovanja i škole podrazumijeva znanstveno zasnivanje cilja, zadataka, sadržaja, plana i programa, organizaciju i tehnologiju provođenja te različite oblike evaluacije učinaka" (Previšić 2007: 19)

Interkulturalni odgoj i obrazovanje pojavljuju se i kao težnja za potvrđivanjem izvornih kulturnih identiteta onih etničkih skupina koje žive u multikulturalnim društvima, a realizira se kroz dvije dimenzije. Prva se odnosi na *znanje* (sloboda mišljenja, kritički pristup znanju kako bi učenici prepoznali kompleksnost, poštovali različitosti i naučili prihvaćati svoju društvenu i građansku odgovornost), a druga na *životno iskustvo* (utjecaj obitelji i školskog ozračja, kroz prigodu aktivnog sudjelovanja i suradnje u nastavi). Učenici bi se trebali osjećati prihvaćenima od svoje okoline kako bi oni sami bili u stanju prihvaćati različitosti oko sebe (Rey-von Allmen 2004.).

Interkulturalni kurikulum obuhvaća više komplementarnih dimenzija:

- kulturalna – sposobnost interkulturalne komunikacije (na lokalnom, nacionalnom i međunacionalnom nivou);
- društvena – suodnos u procesu poštivanja ljudskih prava, individualne i društvene odgovornosti i socijalne pravde (funkcije obitelji, poticanje suradnje, sudjelovanje u javnom životu);
- gospodarska – osposobljavanje učenika za različite radne uloge i odgovornu potrošnju;
- okolinska – priprema za donošenje strateških odluka prema održivom razvoju.

Interkulturalna određenost kurikulumu znači da se posebnosti kulturne i socijalne sredine (suodnosa većinske i manjinskih zajednica) uključuju u sva područja rada škole: oblikovanje temeljnih moralnih vrijednosti, nastavne sadržaje, izvannastavne i izvanškolske aktivnosti, suradnju s roditeljima i okruženjem, a interkulturalni pristup jedna je od važnih odrednica školskog (razrednog/učeničkog) kurikulumu (Hill 2000., Dunkwu 2000.).

Izvore kulturnih razlika istraživao je G. Hofstede, koji kulturu definira kao “kolektivno programiranu svijest koja razlikuje pripadnike jedne ljudske grupe od druge”, naglašavajući kako kultura nije vlasništvo pojedinaca, nego skupina, u ovom slučaju nacije. Pojam “nacije” razumijeva kao “zemlju”, “društvo”, dakle stanovnici jedne zemlje, bez obzira na različitu etničku ili vjersku pripadnost, mogu dijeliti ista obilježja “nacionalne kulture” (Hofstede 1994). Obilježja “nacionalne kulture” Hofstede dijeli u četiri osnovne dimenzije³³:

1. Hijerahijska distanca
2. Individualizam-kolektivizam
3. Muževnost-ženstvenost
4. Anksioznost

³ Hijerahijska distanca :predstavlja kontinuum između dvije krajnosti (nacionalne kulture nalaze se između) i pokazuje do koje mjere društvo prihvaća činjenicu da je moć u institucijama i organizacijama nejednako raspoređena između pojedinaca;

Individualizam-kolektivizam: pokazuje do koje je mjere određeno društvo tek labavo povezana socijalna mreža u kojoj ljudi trebaju brinuti isključivo o sebi i svojoj užoj obitelji ili čvrsto povezana zajednica u kojoj se dobro razlikuju pripadnici pojedinih skupina, uz očekivanje da se brinu jedni o drugima;

Muževnost-ženstvenost: pokazuje do koje mjere dominantne vrijednosti u društvu naginju prema asertivnosti i gomilanju materijalnih dobara (“muževnost”) ili brizi za ljude i kvaliteti života (“ženstvenost”);

Anksioznost (kontrola neizvjesnosti): pokazuje do koje se mjere društvo (i pojedinci) osjeća ugroženo nejasnim situacijama i kako ih pokušava izbjeći određujući propise i pravila, vjerujući u jednu apsolutnu istinu i odbijajući tolerirati devijantnost.

Rezultati istraživanja u svijetu i Hrvatskoj pokazali su da od stare podjele kultura i naroda na one sklone demokraciji i predanom radu, nasuprot onima sklonim autoritarnim režimima i špekulantskoj zaradi - ne ostaje gotovo ništa. No, zbog pitanja pouzdanosti uzorka, kao i značajnih razlika i varijacija u svakoj od dimenzija, Hofstede govori o "prosječnoj tendenciji" u kulturi. Model "nacionalne kulture" namijenjen je empirijskoj analizi i ne objašnjava ništa drugo nego ono što empirijski podaci pokazuju i kao takav predstavlja dobar orijentir i eksplorativni okvir za daljnja istraživanja (eventualno) trajnijih karakteristika stavova i ponašanja pojedinih skupina.

Jedan od mogućih pristupa istraživanja kulturnih razlika provodi se danas u Hrvatskoj u okviru znanstvenog projekta "Interkulturalni kurikulum i obrazovanje na manjinskim jezicima"⁴, dijelom prema Hofstedeovom modelu.

Stvaranje kurikuluma predstavlja sukonstruktivski proces (proces zajedničke tvorbe) koji se stvara i razvija licem u lice, u interakciji s realnim ljudima i realnim problemima u konkretnom socijalnom kontekstu kao što su razredi, škole, okruženje, što je u suprotnosti s uobičajenim stajalištem da se obrazovne reforme prilagođavaju školama više nego što se škole prilagođavaju reformama (Datnow 2002.: 59)

Pri izradi interkulturalnoga kurikuluma valjalo bi se voditi odrednicama nacionalne kulture, uz uvažavanje doprinosa i posebnosti etničkih manjina (Ivanović 2006). Temelj sukonstrukcije znanja i razumijevanja temelji se na slici učenika kao kompetentnoga sudionika vlastitoga učenja i razvoja, koji je sposoban ravnopravno participirati u interakcijama s odraslima i drugim učenicima (Malaguzzi 1998.).⁵ Proces sukonstruiranja znanja i razumijevanja nije moguće ostvariti bez postizanja ravnopravnih, uvažavajućih i partnerskih odnosa učenika i odraslih (učitelja), kao i kulturno različitih.

Interkulturalni bi kurikulum trebao predvidjeti uvođenje novih pedagoških pristupa, metoda i praksi na razini škole i razreda, koji pomažu razviti kod učenika (kritički) osjećaj vlastitoga kulturnog identiteta te kroz njega i razumijevanje različitog kulturnog i etničkog identiteta, kako bi mogli otkriti zajedničku ljudskost koja nadilazi sve kulturne i druge razlike (Hrvtić, Piršl 2005). Sukonstruktivistički kurikulum referira se kao teorijska koncepcija koja se razvija u odgojno-obrazovnoj ustanovi (organizaciji koja uči), i to u procesu zajedničkog istraživanja, participacije i učenja svih sudionika odgojno-obrazovnoga procesa, a u praksi se kontinuirano provjerava, nadopunjuje i mijenja (Miljak 2005).

Iz suodnosa nacionalnog i školskog kurikuluma proizlaze i mogući ishodi interkulturalnog odgoja i obrazovanja:

⁴ Znanstveni projekt "Interkulturalni kurikulum i obrazovanje na manjinskim jezicima" (istraživanje se provodi na stratificiranom uzorku učenika 27 srednjih škole u Hrvatskoj, voditelj prof. dr.sc.Neven Hrvtić, a u projektu sudjeluju znanstvenici iz više zemalja: prof. dr. sc. Vlatko Previšić, prof. dr. sc. Elvi Pirš, prof. dr. sc. Vladimir Jurić, prof. dr. sc. Nikša Nikola Šoljan, doc. dr. sc. Koraljka Posavec, dr. sc. Marija Sablić, mr. sc. Vesna Bedeković, Marija Bartulović, Ana Blažević, Zvonimir Komar (Hrvatska), prof. dr. sc. Olivera Gajić, prof. dr. sc. Josip Ivanović, doc. dr. sc. Bisera Jevtić, mr. sc. Gera Ibolya (Srbija), prof. dr. sc. Stanislav Benčić (Slovačka), prof. dr. sc. Hana Kasikova, prof. dr. sc. Josef Valenta (Češka)

U dijelu istraživanja koje se odnosilo na "nacionalnu kulturu", anketni upitnik obuhvatio je 113 pitanja (Lickertova skala) gdje su ispitivane četiri dimenzije kulture prema Hofstedeovom modelu. (Hofstede 1994.).

⁵ Odrasli i djeca uče zajedno, sukonstruiraju razumijevanje i znanje. Sukonstruktivistički pristup učenju je proces u kojem se znanje postupno konstruira u situaciji kada ljudi međusobno jedni druge poučavaju i jedni od drugih uče, zauzimajući refleksiivan stav prema mišljenja drugih i uvažavajući njihove početne perspektive koje kroz pregovaranje vodi boljem razumijevanju (Forman i Fyfe: 1998).

- pripremanje učenika za svakodnevni susret s različitostima, prihvaćanje različitosti kao nečega potpuno prirodnoga kao i za pronalaženje puta za njihovo prihvaćanje;
- pripremanje učenika za pozitivno reagiranje na različitosti, shvaćanje različitosti kao mogućnost stjecanja novih iskustava, a ne kao prijetnju;
- promicanje razumijevanja socijalnih i obrazovnih problema vezanih uz kulturne različitosti;
- razvijanje sposobnosti kritičkoga mišljenja kao i priznavanja prava drugima na posjedovanje kulturnoga identiteta;
- razvijanje komunikacijskih vještina;
- stjecanje znanja i razvijanje sposobnosti korištenja znanja o drugačijima;
- razvijanje socijalne osjetljivosti i osjećaja za rješavanje socijalnih problema;
- razvijanje sposobnosti suradnje u multikulturalnom okruženju (Daniels 1999).

Interkulturalnim odgojem i obrazovanjem učenici se pripremaju za susret s drugim kulturama, boljim opažanjem vlastite kulture, kao i stječu sposobnost relativiziranja i istraživanja novih putova suživota i suradnje s drugim kulturama.

PREMA ZAKLJUČKU

Novi pristup interkulturalnom odgoju i obrazovanju polazi od pretpostavke razvijanja odnosa: sudjelovanja i uključivanja, kako bi učenici naučili živjeti zajedno. Interkulturalni pristup ne pretpostavlja uvođenje novog nastavnog predmeta, već novu metodologiju i strukturu nacionalnog kurikuluma koja obuhvaća različite društvene, kulturne, povijesne, gospodarske, političke i pedagoške čimbenike kao i njihove međusobne suodnose.

Danas se od implementacije interkulturalizma u obrazovanju očekuje doprinos boljem suživotu između različitih etničkih, vjerskih, kulturnih, socijalnih... skupina, unaprjeđivanje, afirmiranje i zaštita ljudskih prava, temeljnih sloboda i demokracije, promicanje svijesti o vlastitom nacionalnom, kulturnom, jezičnom i vjerskom identitetu, te poticanje međusobnog razumijevanja i uvažavanja različitosti (Gajić 2007).

Ustroj interkulturalnog kurikuluma postavlja nove zadatke pred školu. Migracijski procesi, kao i globalizacija uvjetovali su u gotovo svim dijelovima svijeta susret različitih kultura, nacionalnih i etničkih skupina, rasa, jezika., što se neposredno reflektira na školu (nastavu). Otkrivajući i provjeravajući sličnosti i razlike u multikulturalnom okruženju, učenici se u kontekstu razreda (i interkulturalne školske/odgojne zajednice) pripremaju za komunikaciju i odnos prema drugima i drugačijima. Interkulturalni pristup možemo sagledati na nekoliko nivoa: *društvenom* (poučavanje o ljudskim pravima i demokratskim vrijednostima), *pedagoškom* (stjecanje sposobnosti i umijeća koje će omogućiti učenicima uspostavljanje odnosa prema drugima, prihvaćanje i vrednovanje vlastite i drugih kultura), *didaktičkom* (polazište znanja može biti različito, nastavni sadržaji proučavaju se sa stajališta drugih naroda), što pretpostavlja sustavno promatranje frekvencije i prirode međusobnih interakcija i komunikacija između pojedinaca i skupina (pripadnici različitih etničkih, vjerskih, spolnih, jezičnih, kulturnih.. odrednica) u razredu Hrvatić 2009). Konceptcija interkulturalnog odgoja i obrazovanja u velikoj mjeri zavisi i od nastavnih sadržaja,

modela, strategija..., a prema kulturnoj integraciji i implementaciji u odgojno-obrazovnoj praksi. Interkulturalnom pristupu, kao značajnoj vrijednosnoj orijentaciji, slijedi daljnje istraživanje pedagoške i znanstvene relevantnosti pojedinih nastavnih sadržaja i kurikula u cjelini.

LITERATURA

- Daniel, Pat (1999). *Report of visit to review the intercultural bilingual gender sensitive curriculum*. Managua, URACCAN
- Datnow, Amanda., Hubbard, L. Ron, Mehan, Hugh (2002). *Extending Educational Reform, From One School to Many*, London and New York: Routledge Falmer.
- Dunk Wu, B.(2000), *Reaching Potentials*, New York: Routledge/Falmer
- Flye Sainte Marie, A. (1994), "Pour une pratique pedagogique interculturelle en milieu scolaire centre sur les images et les attitudes", dans Vermes, g. et Foukier, M. *Ethnicisation des rapports sociaux. Racismes, nationalismes, ethnicismes et culturalismes*. Volume III, L Hannattan, coll. Espaces intercultureles, Paris, p.104
- Forman, G., Fyfe, B. (1998). "Negotiated Learning Through Design, Documentations and Discourse, U: Edwards, C.P., Gandini, L. Forman, G. 8ed.), *The Hundred Languages of Children – The Reggio Emilia Approach. Advances Reflections*, London, Ablex Publishing Corporation.
- Gajić, Olivera (2007). „Razvojni program socijalne rehabilitacije i inkluzije u lokalnoj zajednici“, U: Previšić, V. Šoljan, N. Hrvatić, N. (ur.), *Pedagogija-prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja II*. (str.199-208), Zagreb, Hrvatsko pedagoško društvo.
- Galtung, W.D. (2002), *The Keys to Effective Schools-Educational Reform Continuous Improvement*. California: Corwin Press, Inc. Thousand Oaks.
- Glazer, Nathan (1997). *We are all multiculturalists now*, Cambridge, Harvard University Press.
- Hill, D. (2000) "Curricular Perspectives on Great Debate", U: Kessler, S.A. Swander(ur), *Understanding Pedagogy and its Impact on Learning*, London, Paul Chapman Publishing, 175-194.
- Hofstede, Geert (1994). *Viore dans un monde multicultural*, Paris, Les Éditions D' Organisation.
- Hrvatić, Neven (2007). „Interkulturalna pedagogija: nove paradigme“, U: Previšić, V. Šoljan, N. Hrvatić, N. (ur.), *Pedagogija-prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja I*. (str.41-57), Zagreb, Hrvatsko pedagoško društvo.
- Hrvatić, Neven (2009). „Interkulturalno obrazovanje: novi razvoji/Intercultural Education: New Developments“, U:Peko, A.; Mlinarević, V. (ur./ed.) *Izazovi obrazovanja u multikulturalnim sredinama/Education Challenges Multicultural Communities*, (str.99-114/115-130), Osijek, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Učiteljski fakultet, Nansen dijalog Centar Osijek.
- Hrvatić, Neven, Piršl, Elvi, (2005). „Kurikulum pedagoške izobrazbe i interkulturalne kompetencije učitelja“, *Pedagoška istraživanja*, 2(2):251-266.

- Hrvatić, Neven, Sablić, Marija (2008). „Interkulturalne dimenzije nacionalnog kurikuluma”. *Pedagogijska istraživanja* 2(5): 197-208.
- Ivanović, Josip (2006). „Manjinsko obrazovanje u Republici Srbiji: stanje i perspektive”. *Pedagogijska istraživanja* 2: 215-246.
- Kliebard, Herbert (1986). *The Struggle for the American Curriculum*, New York, Pitman.
- Malaguzzi, Loris (1998), „History, Ideas and Basic Philosophy- An Intervju with Lella Gandini“, U: Edwards, C.P., Gandini, L., Forman, G. (ur.), *The Hundred Languages of Children-The Reggio Emilia Approach, Advanced Reflections*, London, Ablex Publishing Corporation.
- Miljak, Arjana (2005). „Sukonstrukcija kurikuluma i teorije (ranog odgoja) obrazovanja”, *Pedagogijska istraživanja*, 2(2), 235-250.
- Perotti, Antonio. (1995). *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, Zagreb, Educa.
- Previšić, Vlatko (2004). „Interkulturalni stavovi hrvatskih srednjoškolaca”. *Pedagogijska istraživanja*, 1(1):23-24
- Previšić, Vlatko (2007). „Pedagogija i metodologija kurikuluma”. U: Previšić, V. (ur.) *Kurikulum: teorije-metodologija-sadržaj-struktura*, Zavod za pedagogiju, Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Školska knjiga, Zagreb.
- Rey-von Allmen, Micheline (2004). „Towards an Intercultural Education”, In: Mesić, M. (ed), *Perspectives of Multiculturalism in Western and Transitional Countries*. Zagreb, Filozofski fakultet u Zagrebu i Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO.
- Rubinacci, Antonio, Amatucci, L. (eds.) (1995) *L'educazione interculturale e l'integrazione degli alunni stranieri*. Firenze: Le Monnier, 33-41.
- Sablić, Marija (2005). „Socijalna distanca srednjoškolaca istočne Slavonije prema pojedincima različitih nacionalnih skupina”, *Napredak*, 1:27-37.
- Sablić, Marija (2009), *Sukonstrukcija interkulturalnog kurikuluma*, Zagreb, Odsjek za pedagogiju-Filozofski fakultet Zagreb. (dokorski rad)
- Schlesinger, Arhtur (1992). *The Disuniting of America: Reflections on a Multicultural Society*. New York: Norton.
- Shor, Ira (1992). *Empowering Education: Critical Teaching for Social Change*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tanner, O.N., Tanner, D. (1982), *Curriculum History as Useable Knowledge*, Curriculum Inquiri, 12,4.
- Zidarić, Vinko (2002). *Interkulturalizam i interkulturalno obrazovanje*, Vukovar, Europski dom Vukovar.

Neven Hrvatić
Marija Sablić

CULTURE AS A STARTING POINT IN NATIONAL CURRICULUM CONSTRUCTION
Summary

Diversity, multilingual approach and multiculturalism have become reality in schools. Therefore, intercultural education does not reflect itself only in the presence of students of different nationalities, in the complexity of meeting different cultures, but also in getting acquainted with different cultures. In school systems the basic starting point for intercultural principles are curriculum, books, handbooks, extracurricular activities and, most of all, teachers. Students, as well as teachers and parents must be aware of their own national and cultural identity, they have to be informed about their culture and trained to promote it so that they could feel equal when contacting different cultures and establish intercultural communications at all levels. In addition, they become sensitive and open for understanding and acceptance of different people and different cultures.

Olivera Gajić
 Jovana Milutinović
 Univerzitet u Novom Sadu
 Filozofski fakultet
gajico@ff.uns.ac.rs
jovanajm@ff.uns.ac.rs

UDK: 069.1:37

OBRAZOVANJE U MUZEJU: SUSRET KULTURNIH PARADIGMI¹

Apstrakt: Polazeći od stava da u multikulturalnom okruženju evropskog društva interkulturalni pristup prožima celokupan obrazovni proces, autorke teksta afirmišu kulturnu raznovrsnost u muzejskom kontekstu. Ciljeve kao što su razvoj kritičkog duha i otvorenosti za nova saznanja, moguće je ostvariti samo putem pažljivog osmišljavanja muzejskih obrazovnih programa.

Predstavljeno akciono istraživanje sprovedeno u okviru međunarodnog projekta bilateralne saradnje između Srbije i Italije – „Oseti umetnost: čitanje umetničkih dela putem čula” podvlači značaj muzeja i međunarodnog naučnog partnerstva u promociji i valorizaciji regionalnog kulturnog nasleđa, kao preduslovu razvijanja svesti o civilizacijskom okviru kulturnih tekovina na globalnom nivou. Refleksije sprovedenih aktivnosti validiraju važnu ulogu muzeja kao snažnog agensa socijalnih promena i unapređivanja obrazovne prakse uz metodičko modelovanje obrazovnih programa u susretu različitih kulturnih paradigmi.

Ključne reči: *interkulturalno obrazovanje, muzej, akciono istraživanje, metodičke paradigme, horizont očekivanja*

UVOD

Evropska društva su odavno postala multikulturalna, što je ishodilo razvojem evropske dimenzije i interkulturalne doktrine u obrazovanju. Suštinu pojma „evropske dimenzije” čini razumevanje drugih naroda i zemalja, što je osnova za oblikovanje i postojanje jedinstvene i zajedničke Evrope koja će svima pružiti nove mogućnosti razvoja. To se, pre svega, odnosi na mlade kod kojih je putem obrazovanja neophodno razvijati potrebu za „... međusobno zbližavanje evropskih naroda i država, kao i njihovo povezivanje na novim osnovama” (*Evropska dimenzija u obrazovanju* 1997: 18).

Interkulturalizam se danas smatra jednim od vodećih principa obrazovne delatnosti u kulturno pluralnim društvima. On ističe značaj unošenja različitih kultura u obrazovno

¹ Rad je nastao u okviru Projekta br. 149009 pod nazivom *Evropske dimenzije promena obrazovnog sistema u Srbiji*, Odseka za pedagogiju, Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, a koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

okruženje, ali i obogaćenje takvog okruženja putem razvoja svesti učenika o njihovom poreklu i identitetu (Düerr & Spajić-Vrkaš & Ferreira Martins 2002). Interkulturalno obrazovanje doprinosi otvaranju prema drugim kulturama, razvoju interkulturalnih veština, uključujući tu i veštine komunikacije. To podrazumeva i razvoj kulturne osetljivosti i svesti o sebi i drugima. Interkulturalno obrazovanje naglašava značaj kroskulturnih iskustava, a pre svega jedinstvenost i vrednost svake kulture i njen doprinos čovečanstvu.

Uopšte uzev, dugoročni ciljevi razvoja evropske dimenzije i interkulturalne doktrine u obrazovanju vide se u posredovanju znanja, kompetencija i stavova potrebnih pojedincu za glavne izazove evropskog društva, tj. za život u multikulturalnom društvu, za kulturni život kako bi pronašao izvore bogaćenja vlastite ličnosti i uključio se u duhovno, kulturno, istorijsko i naučno nasleđe. U tom kontekstu kulturna baština određene teritorije pozicionirana u muzejski kontekst nosi izuzetan obrazovni potencijal koji je neophodno koristiti u radu sa učenicima kako bi im se pomoglo da prihvate vlastiti evropski identitet, koji ih neće lišiti svetske pripadnosti niti nacionalnih, regionalnih ili lokalnih korena.

MUZEJI I INTERKULTURALNO OBRAZOVANJE

Kao institucije informalnog obrazovanja muzeji danas imaju ogromne prilike i izazove da posluže kao jedan od vitalnih izvora učenja u zajednici. Oni poseduju veliki potencijal za razvoj i potpomaganje ostvarenja ciljeva interkulturalnog obrazovanja, jer imaju mogućnosti da deluje u pravcu građenja kvaliteta u odnosima među ljudima, kako među pojedincima, tako i među grupama, zajednicama i kulturama (Milutinović 2005). U uslovima preživljavanja ekonomske krize i krize identiteta, muzeji upravo mogu pomoći u otkrivanju vlastitih kulturnih korena omogućavajući pojedincu da razume sebe, kao osobu i kao člana zajednice, ali i da razume druge pomoću boljeg shvatanja sveta.

Naime, prema svojoj prirodi i funkciji muzeji uključuju višestruke dimenzije ljudskih kultura, prezentovanih kroz vreme i prostor. Oni sadrže bogatstvo realnih stvari, te mogućnost konstruisanja replika mesta, procesa i događaja. Sve ih to čini mestima promovisanja znanja, vrednosti i stavova koja su esencijalna za suživot različitih kultura. Pored mogućnosti usvajanja znanja o kulturama grupa i razvijanja kritičkog duha, susret sa muzejima i njihovim kolekcijama može da podstakne razvoj veština neophodnih za život u multikulturalnom svetu kao što su na primer, jasna i otvorena komunikacija, otvorenost za nove perspektive, otkrivanje, uživljavanje sa životom različitih ljudi u drugom vremenu i prostoru. Pri tome, distinktivnu karakteristiku učenja u muzeju čini iskustvena priroda učenja bazirana na susretu sa realnim predmetima kao trajnim izvorima informacija, te na istraživanju konteksta (socijalnog, političkog, kulturnog, personalnog) u kojem su oni kreirani. Interpretirajući okolnosti vremena, mesta i situacija u kojima egzistiraju različite kulture, muzeji tako pomažu pojedincima da razumeju vlastiti kulturni identitet i lokalnu tradiciju obezbeđujući kontekst za razumevanje kultura drugih, za razvijanje svesti o nasleđu koje je zajedničko svim ljudima.

Reč je o tome da muzejske kolekcije ističu kompleksnost i raznolikost zajednica, ističu drame pojedinih sudbina i povezuju ih sa univerzalnim ljudskim iskustvima (Milutinović & Gajić & Klemenović 2008). Prepoznavanje sličnih potreba i kroskulturnih interesa obezbeđuje okvir unutar kojeg je moguće razvijati empatiju kao složenu sposobnost koja

uključuje kognitivnu-intelektualnu i afektivno-emocionalnu sferu ličnosti. U ovom kontekstu empatija se može posmatrati kao snažno sredstvo menjanja stereotipa i oslobađanja od predrasuda. Ne treba prevideti ni značaj muzeja za razvoj interpersonalne inteligencije, posebno ukoliko se ona razume kao intersocijalna, kao sposobnost dobre interakcije između dve grupe, umesto između dve osobe (Maroević 2004: 40). Koristeći svoju poziciju autoriteta muzeji mogu delovati u pravcu njenog podsticanja upućivanjem na činjenice koje vode prema razumevanju suživota sa susedima, prema razvijanju personalnih veza ljudi u regijama.

U celini posmatrano, doprinos muzeja promociji kulturne raznolikosti i pozitivnih interaktivnih odnosa među pripadnicima različitih kultura je od neprocenjive važnosti. Promena svesti, senzibilisanje mladih za određena društvena i kulturna pitanja, socijalna inkluzija i doživotno učenje predstavljaju ciljeve novih muzeja koji doprinose većem kvalitetu života zajednice. Njih je moguće ostvariti samo putem odgovorne i promišljene prakse izlaganja i interpretiranja artefakata i ideja, odnosno putem pažljivog osmišljavanja muzejskih obrazovnih programa.

SUSRET DVA MUZEJA: PROJEKAT „OSETI UMETNOST – INTERKULTURALNO ISKUSTVO U MUZEJSKOJ EDUKACIJI”

Ideja koja je pokrenula Projekat koji predstavljamo reflektuje se u uverenju da interkulturalnost, shvaćena kao prostor za razmenu i sučeljavanje različitih realnosti, predstavlja privilegovani put za usvajanje znanja i razvoj identiteta. Projekat „Oseti umetnost – interkulturalno iskustvo u muzejskoj edukaciji” rezultirao je iz partnerstva između Muzeja Dijaceze (Palermo, Italija) i Galerije Matice srpske, uz podršku Odseka za pedagogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu. On je izrastao kao segment saradnje podržan programom internacionalizacije Teritorijalnog pakta za zapošljavanje Alto Belice Corleonese sa Sicilije i Autonomne Pokrajine Vojvodine u okviru šireg projekta I.Ne.P.S. – Razmena iskustava u oblasti usaglašenog planiranja u Srbiji.

Sam Sporazum o decentralizovanoj saradnji bazira se na uverenju da je model održivog razvoja, zasnovan na vrednovanju istorijskog, umetničkog i kulturnog nasleđa, efikasniji ako je izgrađen u okviru međunarodnog naučnog partnerstva, uvažavajući prethodna iskustva i ranije razrađene metodologije. U tom smislu projektna ideja, realizovana u 2008. godini koja je proglašena za „Evropsku godinu interkulturalnog dijaloga”, strukturirana je i ostvarena u bogatoj razmeni između partnera u bilateralnoj saradnji. Ona se zasniva na interkulturalnoj perspektivi kao principu koji inspiriše obrazovne programe, s jedne, i na procesima učenja unutar muzeja, s druge strane.

Idejna koncepcija Projekta određena je karakterom i fundusom oba muzeja, te potrebom da se osmisli obrazovni model sa interkulturalnom matricom, u cilju razmene i deljenja iskustava i međusobne saradnje. Cilj Projekta formulisan je kao osmišljavanje, realizacija i evaluacija obrazovnog programa radi približavanja dece muzejima kao mestima za obrazovanje i doživotno učenje, za razvoj identiteta u okviru opšteg cilja promocije i popularizacije vrednosti istorijskog i umetničkog nasleđa uključenih teritorija. Postavljeni cilj operacionalizovan je kroz sledeće istraživačke zadatke: 1. Razvijanje svesti o kulturi vlastite teritorije, uz usvajanje vrednosti različitosti kao potencijalnog izvora bogatstva;

2. Otvaranje muzeja prema lokalnoj zajednici, prema njenim društvenim, obrazovnim i kulturnim institucijama; 3. Razvoj koncepta obrazovanja na interkulturalnoj bazi; 4. Vrednovanje istorijsko-umetničkog nasleđa putem aktivnog „čitanja” slika i čulnog pristupa umetničkim delima; 5. Razvoj mašte i sazajnih sposobnosti, kreativnosti i kritičke svesti; 6. Razvoj socijalnih kompetencija.

U okviru postavljenog cilja paralelno je u Italiji i Srbiji sprovedeno akciono istraživanje kojim je bilo obuhvaćeno 170 dece predškolskog i osnovnoškolskog uzrasta. Teorijsko-epistemološko polazište akcionog istraživanja predstavlja kritička teorija, nastala u okviru Frankfurtskog filozofskog kruga. Ovaj istraživački poduhvat, utemeljen u konstruktivistički i interpretativni pristup, odlikuje se refleksivnošću i triangulacijom. Podaci prikupljeni u muzejima u obe zemlje podvrgnuti su različitim tipovima obrade (kvalitativna analiza i deskriptivna statistika), a zaključci se izvode na osnovu interpretacije podataka prikupljenih uz pomoć sledećih instrumenata istraživanja: protokola participirajućeg posmatranja, likovnih radova dece, audio-vizuelnih zapisa i radnih listova.

Sama realizacija osmišljenog obrazovnog programa „Oseti umetnost”, tokom različitih vremenskih razdoblja predviđala je sledeće aktivnosti: 1. Predstavljanje obrazovnog programa u vrtićima i školama; 2. Realizacija radionica u muzejima, uz kontinuiranu evaluaciju; 3. Obilazak stalne postavke uz vođenje i evaluaciju; 4. Prezentacija postignutih rezultata i izlaganje dečjih radova u oba muzeja. Potrebno je napomenuti da je obrazovni pristup u oba muzeja projektovan u odnosu na kontekst i referentnu teritoriju. Metodčki predlozi vodili su računa kako o specifičnostima samih muzeja, tako i o specifičnostima obrazovne institucije u pogledu uzrasta dece, njihovog socijalnog okruženja, njihovih interesovanja i motivacije.

Rezultati evaluacije osmišljenog obrazovnog programa mogu se generalno opisati terminima pedagoških ishoda. Refleksije sprovedenih aktivnosti i prikupljenih podataka u okviru Projekta validiraju važnu ulogu muzeja kao mesta razvijanja svesti o kulturnoj baštini vlastite teritorije, veština i sposobnosti (usvajanje znanja i njihova primena, kritička refleksija, socijalne veštine, stvaralačka ekspresija), socijalne i personalne konstrukcije značenja, te povezivanja sa lokalnom zajednicim i oblikovanja međunarodnog partnerstva. Uz to, one su potvrdile da su proizvodi stvaralačkog izraza pouzdano sredstvo otkrivanja, prihvatanja i poštovanja različitih kultura.

Iskustva stečena u okviru Projekta nesumnjivo su doprinela upoznavanju i vrednovanju istorijsko-umetničkog nasleđa uključenih teritorija i oblikovanju međunarodnog partnerstva u kojem je svaka strana, u skladu sa vlastitim iskustvom, aktivno sarađivala na razvoju validnih metodičkih postupaka i kreiranju dobre prakse. Ona svedoče o dubokom i plodnom odnosu koji su ostvarili srpski i italijanski stručnjaci, da bi na kraju došli do postavljenog cilja, tj. osmislili obrazovni program koji približava decu i muzeje. Prošlost i budućnost, kulturna baština i dečja kreativnost postali su mostovi koji povezuju različite generacije, kulture, običaje i teritorije. Istraživački nalazi potvrđuju i da polje kvalitativnog obrazovnog diskursa, muzejima nudi respektabilnu perspektivu u pogledu povezivanja teorije i prakse, odnosno mogućnosti neposrednije primene naučnih rezultata u funkciji unapređivanja obrazovne prakse.

METODIČKE PARADIGME U MUZEJSKOM KONTEKSTU – HORIZONT OČEKIVANJA

Savremeni obrazovni obrasci danas intenzivnije i odlučnije no ikada ranije, teže uspostavljanju pune kompatibilnosti između obrazovnog rada i individualnih karakteristika dece, iznalaženjem, pre svega, primerenih modela diferenciranih i individualizovanih pristupa deci. Nova filozofija i strategija obrazovanja uslovljava značajne promene didaktičkih pristupa i metodičkih postupaka sa ciljem da se oni prvenstveno fokusiraju na razvoj radoznalosti, inicijativnosti, kreativnosti, fleksibilnosti, kao i sposobnosti rešavanja problema i otkrivanja.

Buđenje intelektualne radoznalosti, stimulisanje kreativnosti i stvaralaštva dece, te istraživački rad, važne su kognitivne komponente savremenog obrazovnog rada. To znači da muzeji treba da postanu mesto dijaloga, otkrića, da omoguće razmah dečjih stvaralačkih potencijala, koji su neograničeni: „Ne ostaviti neiskorišćen ni jedan talenat koji je kao riznica skrivena u svakom čoveku” (UNESCO, 1987).

Smatra se da ono što deca samo čuju – zaboravljaju, što čuju i vide – pamte, a ono što urade sami – to i nauče. Futurolozi, na primer, prognoziraju da će šezdesetih godina 21. veka celokupno obrazovanje, u svetskim razmerama, biti zasnovano na igri i njenim različitim modalitetima (Košničar 2002). Ova koncepcija uvažava razvojne i saznavne potrebe deteta, njegova prava, njegovu individualnost. Međutim, pomenutu koncepciju je lakše deklarirati nego konkretno razraditi i praktično ostvariti.

Muzeji pružaju široke mogućnosti za primenu različitih metodičkih postupaka u procesu upoznavanja umetničkih dela, kao i različitih tehnika simuliranja životne prakse, kviz tehnike, dramatizacije, igre uloga, improvizacije i varijacije, klišea dečjih igara, klišea fabule i likova iz bajki, basni, crtanih filmova i dr. Oni se zasnivaju na ideji potpune aktivizacije dece u procesu upoznavanja umetničkih dela, saznavanja, socijalne komunikacije, buđenja svih čula, osećajnosti, potrebe za pokretom, igrom, delanjem i stvaranjem, i to kroz nenametljive oblike učenja kroz igru, koja decu potpuno angažuje – emocionalno, intelektualno, motorički, socijalno...

Obrazovni rad u muzejima omogućava da deca na celovit način sagledavaju i imaju stvarnost koja ih okružuje, da samoangažmanom ispolje svoje stvaralaštvo, razvijaju sposobnosti za samostalni rad, ekspresiju svojih doživljaja itd. Akcenat je na samoaktivnosti dece u skladu sa njihovim individualnim sposobnostima, uz maksimalni angažman svih čula radi upoznavanja umetnosti, tj. umetničkih dela, a tada ne samo da se bolje pamti, već se obezbeđuje i čin ličnog, iskustvenog doživljaja. U ovom procesu integrišu se i koreliraju različite umetnosti (muzička, likovna, dramska, književna i dr.), jer umetnosti su imanentni svi oblici percepcije i recepcije, iskazivanja kreativnosti, od verbalnog do neverbalnog: od reči i govora, do pesme i muzike, likovnih aspekata i motorike, gesta. Svi nabrojani elementi mogu biti, i najčešće i jesu istovremeni, simultani u oponašanim životnim ili problemskim uslovima.

Posebno treba istaći neograničene mogućnosti koje muzeji nude u razvoju kreativnosti dece. Kreativnost se često u relevantnoj literaturi određuje kao sinteza čulne i misaone aktivnosti (Fisher 2000). Čula pobuđuju radoznalost, spremnost za rešavanje problema, dok misaone sposobnosti omogućuju prerađivanje ideja i „poigravanje” njima.

Brojni teoretičari tragali su za putevima razvoja kreativnosti dece; ponuđene su čak i liste pitanja i zadataka koje treba da podstaknu generisanje novih ideja (Alex Osborn, Scamper, Edward de Bono i dr.).

Kreativnost se veoma često dovodi u vezu sa rešavanjem problema, posebno sa kreativnim rešavanjem problema. Najistaknutije odlike učenja putem rešavanja problema mogu predstavljati osnovu za promišljanje i organizovanje rada u muzejima. Kroz dobro osmišljene i usmeravane aktivnosti deca uočavaju problem, a igrom ga razjašnjavaju i rešavaju, bilo putem asocijacija, bilo postupnim vođenjem (razotkrivanjem), bilo putem otkrića (heuristička metoda i a-ha efekat).

Važno je da problemski modelovani sadržaji zadovoljavaju određene kriterijume: *kriterijum informaciono-sadržajne protivurečnosti i novine* (kretanje od nejasnog ka jasnom, pregrupisanje, restrukturiranje ranijih znanja i strukturalno kompletiranje problemske situacije), jer se na osnovu poznatog u problemskoj situaciji anticipira mogući cilj i sagledavaju putevi koji vode ka cilju, zatim *kriterijum motivacione vrednosti* (podrazumeva se da je problem konkretan i da ga dete može rešiti uz pomoć svojih raspoloživih mogućnosti, kognitivnim misaonim operacijama i radnjama), kao i *kriterijum strukturalne povezanosti (sadržaja i misaonih radnji)* koji zahteva da se novi problem, bar delimično zasniva na iskustvu i prethodnom znanju učenika. To znači da mišljenje nalazi svoje uporište i početni materijal za rešavanje problema u saznajnim strukturama predznanju kojim se raspolaže na polasku u sticanje novog znanja. Osnovna njegova funkcija jeste transformacija postojećeg znanja u sredstvo usvajanja novog znanja. Međutim, svako predznanje kojim dete, eventualno, raspolaže ne može postati sredstvom sticanja novog znanja i rešavanja problema. Tu funkciju može imati samo ono znanje koje ima sledeća obeležja:

- Identičnost (svojtvo predznanja da ima neke iste ili zajedničke elemente sa novim znanjem koje se stiče);
- Adekvatnost (ispravnost i potpunost predznanja);
- Strukturisanost (predznanje mora biti na odgovarajući način uređeno) (Gajić 2004).

Veoma je važno poznavanje pojmovnih i misaonih struktura kojim deca raspolažu, zatim treba sagledati značenje novih pojmova i metodskih postupaka u kontekstu dečjih predznanja, odnosno kakve veze i odnose među njima treba uspostaviti da bi se postigli željeni efekti u smislu razjašnjavanja suštine novog i formiranja određenih misaonih operacija.

Vigotsky (1978) formiranje pojmova određuje na dva nivoa. Na prvom nivou pojmovi se spontano razvijaju zahvaljujući svakodnevnim bogatim čulnim i praktičnim iskustvima, i nisu strukturirani u sistem. Na višem nivou su „naučni” pojmovi koji su strukturirana razultanta razvoja jezika i učenja. To znači da pojam može biti:

- Spontan: formiran na osnovu neposrednog čulnog iskustva (čulom dodira, mirisa, ukusa, vida, sluha);
- Naučni: do njega se dolazi apstrakcijom na osnovu iskustva, uči se uz pomoć jezika.

Takođe treba pomenuti i *kriterijum celishodnosti i ekonomičnosti*, koji moguća lutanja i ćorsokake svode na najmanju moguću meru. To znači da je neophodno pripremiti odgovarajuća dodatna uputstva, jer se ne sme bitno narušavati samostalni, istraživački rad dece, ali se ne sme dozvoliti ni njihovo besplodno dugo lutanje pogrešnim putevima.

Odmerene i predmetno vizuelizirane problemske situacije su neophodne u procesu stvaralačkog učenja dece mlađih uzrasta, pogotovo dece od sedme do jedanaeste godine starosti koja su psihički zrela za nivo konkretnih operacija: pojmovi i problemsko mišljenje još uvek su vezani za konkretne aktivnosti i predmete, a manipulišu i ikoničkim, slikovnim predstavama zasnovanim na maštanju i domaštavanju sveta realnosti.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA – INTERKULTURALNA PARADIGMA OBRAZOVANJA U MUZEJSKOM KONTEKSTU

Posredovanje kulturnog nasleđa budućim generacijama, u novom milenijumu definisanom kao „epoha kulture”, usmereno je ne samo na njegovo očuvanje, već i na razvoj i vrednovanje raznovrsnih kulturoloških obrazaca, afirmaciju svesti o sopstvenom identitetu, kao i doprinos ekonomskom i društvenom razvoju jedne zemlje. Relacije uspostavljene između obrazovnih ustanova svih nivoa i muzeja iz različitih kulturnih sredina, afirmišući kulturno nasleđe na lokalnom nivou, pružaju mogućnosti za tešnju saradnju od presudnog značaja za realizaciju programa namenjenih deci koja će kroz umetnost sticati znanja, razvijati kompetencije i formirati svest o civilizacijskom okviru kulturnih tekovina na globalnom nivou.

U tom okviru se realizovani program može razumeti kao primer obrazovnog modela koji nudi mogućnost transformacije učenika u aktivnog učesnika svesnog procesa otkrivanja kulturnog dobra. Bogato okruženje učenja, uz optimalne aktivnosti i sadržaje, omogućilo je učenje kroz igru. Različiti modaliteti dolaženja do informacija (slika, reč, zvuk, dodir) primereni različitim stilovima učenja osigurali su aktivno uključivanje dece. Primena principa „učenje delanjem” rezultirala je stimulisanjem dečjih interesovanja, ali i razvojem određenih motoričkih veština (izraženih kroz modelovanje). Princip „dodirivanje dozvoljeno” (taktilno istraživanje) obezbedio je celovitije iskustvo učenja, dokumentovano boljim razumevanjem forme i funkcije objekta, kao i njihovo povezivanje. Sve to zajedno je osiguralo pridobijanje i usmeravanje dečje pažnje, te je podstaklo samostalno otkrivanje, zaključivanje i interpretiranje poruka globalne kulturne baštine.

Uz to, uspešno realizovana saradnja među naučnicima i stručnjacima Italije i Srbije može predstavljati podsticaj za mnoge muzeje da na sličan način realizuju vlastite obrazovne vizije, da unapređuju vlastiti obrazovni rad kroz interkulturalni dijalog, što bi svakako pomoglo u kulturnim integracijama 21. veka i kreiranju kulturnih politika evropskog kontinenta. U tom smislu Projekat „Oseti umetnost – interkulturalno iskustvo u muzejskoj edukaciji” ne predstavlja cilj sam po sebi nego tek početak uspostavljanja dugotrajne saradnje, kako između dva muzeja, tako i između muzeja i obrazovnih institucija u cilju uvećanja kvaliteta učenja i razvijanja svesti o lokalnom i globalnom kulturnom nasleđu. Prioriteti su mnogobrojni, od vrednovanja solidarnosti do usvajanja socijalne pravde, od promovisanja uključenja i socijalne kohezije do borbe protiv diskriminacije.

LITERATURA

- Düerr, Karlheinz & Spajić-Vrkaš, Vedrana & Ferreira Martins, Isabel (2002). *Učenje za demokratsko građanstvo u Europi*. Zagreb: Filozofski fakultet, Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo.
- Evropska dimenzija u obrazovanju* (1997). Beograd: Ministarstvo prosvete Republike Srbije, Sektor za istraživanje i razvoj obrazovanja.
- Fisher, Robert (2000). *Hogyán tanítsuk gyermekeinket gondolkodni?* Budapest: Műszaki-könyvkiadó.
- Gajić, Olivera (2004). *Problemska nastava književnosti u teoriji i praksi*. Rezultati eksperimentalnih istraživanja. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Košničar, Sofija (2002). *Scenska umetnost. Učenje kroz scensku igru*. Novi Sad: Zmaj.
- Maroević, Ivo (2004). „Razvija li se emocionalna inteligencija u muzeju”, u *Skup muzejskih pedagoga Hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem. Zbornik radova 2*, ur. E. Kletečki (Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, Zadar: Arheološki muzej): 38-45.
- Milutinović, Jovana & Gajić, Olivera & Klemenović, Jasmina (2008). „Muzeji kao centri učenja: Umetnička dela u funkciji razvoja percepcije i dečjeg stvaralaštva”, u *Oseti umetnost: interkulturalno iskustvo u muzejskoj edukaciji*, ur. B. Kulić & Đ. Randaco (Novi Sad: Galerija Matice srpske): 119-265.
- Milutinović, Jovana (2005). „Uloga informalnih oblika obrazovanja u reformi sistema vaspitanja i obrazovanja”, u *Reforma školskog sistema u uslovima tranzicije*, ur. E. Kamenov (Novi Sad: Filozofski fakultet): 68-82.
- Vigotsky, Lav (1978). *Mind in Society*. Cambridge: Harvard University Press.

Olivera Gajić
Jovana Milutinović

EDUCATION IN MUSEUM: ENCOUNTER OF CULTURAL PARADIGMS
Summary

Starting from the belief that educational process in multicultural milieu of Europe requests intercultural approach, the authors of the essay promote cultural diversity in a museum. Aims such as development of critical sense and openness for new information are to be achieved only by watchful designing of educational programs in a museum.

Presented action research which has been carried out as a part of the international project – bilateral cooperation of Serbia and Italy: „Feel the Art: Reading of Artifacts with Senses” puts emphasis on the role of a museum as well as of international scientific partnership in promotion and valorization of regional cultural heritage. These elements have been seen as precondition for understanding the civilization framework of cultural heritage on a global level. The analysis of the activities that had been carried out presented a museum as an important agent of social change, as well as a good place for educational promotion through methodical modeling of educational programs in the encounter of different cultural paradigms.

Milica Andevski
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
andevski@ff.uns.ac.rs

UDK: 374.7:37.018.43

Dušan Ristić
Fakultet za menadžment, Novi Sad

OBRAZOVANJE ODRASLIH I NOVE KULTURE UČENJA

Apstrakt: Od sredine devedesetih godina sve češće se propagiraju nove kulture učenja. Ovoj promeni perspektive doprineli su različiti faktori: strategija globalnog širenja pojma «doživotnog učenja», podsticanje sistema daljeg obrazovanja, planovi razvoja, individualizacija učenja putem kompjuterizacije, pluralizacija miljea i stilova života, više vrednovanje učenja na radnom mestu i u društvenom okruženju, itd. U najmanju ruku potvrđuje se trend o “uklanjanju granica” u učenju i pozitivno vrednuju intencije samostalnog učenja, koje predstavlja novu fazu izlaska učenja iz okvira institucije obrazovanja. Proces premeštanja procesa učenja u radno okruženje (na radno mesto) i u slobodno vreme nalazi oslonac u teorijama samoorganizacije i individualizacije.

Poželjne nove kulture učenja u obrazovanju odraslih predstavljaju društveno - ekološke prostore u kojima se budi radoznalost, ono što se prividno podrazumeva samo po sebi dovodi u pitanje, u kojima se ne daju odgovori pre nego što se razjasne relevantna pitanja, prostori u kojima se može udaljiti od uobičajenih uglova posmatranja, gde su dozvoljene potrage, gde se još možemo čuditi, gde se može misliti ne samo linearno, nego i poprečno.

Ključne reči: *obrazovanje odraslih, kulture učenja, učenje, “organizacija koja uči”*

Nove kulture učenja

Od sredine devedesetih godina sve češće se propagiraju nove kulture učenja. Ovoj promeni perspektive doprineli su različiti faktori: strategija globalnog širenja pojma „doživotnog učenja”, podsticanje sistema daljeg obrazovanja, planovi razvoja, individualizacija učenja putem kompjuterizacije, pluralizacija miljea i stilova života, više vrednovanje učenja na radnom mestu i u društvenom okruženju, itd. U najmanju ruku potvrđuje se trend o “uklanjanju granica” u učenju i pozitivno vrednuju intencije samostalnog učenja, koje predstavlja novu fazu izlaska učenja iz okvira institucije obrazovanja. Proces premeštanja procesa učenja u radno okruženje (na radno mesto) i u slobodno vreme nalazi oslonac u teorijama samoorganizacije i individualizacije.

Koncept kulture učenja ne predstavlja krizu doživotnog učenja, ali predstavlja kraj faze razvoja subvencioniranih obrazovnih institucija. Karijera “novih kultura učenja” je – kao što je to slučaj kod velikog broja inovacija – diskutabilna i ambivalentna.

Već je i sam pojam **kulture učenja** nejasan. U obrazovanju odraslih on podrazumeva mnoštvo pristupa, u okviru koncepcije doživotnog obrazovanja, u profesionalnom razvoju, samo-razvoju, razvoju karijere. U okviru kulturno-antropološke definiciju pojma, kultura sadrži forme (među)ljudskog ophođenja, pokušaj da se opišu profesionalne, kulturne delatnosti i navike u napetom odnosu između grupno-specifične i radne osobenosti i opšte integrisanosti. S obzirom na pluralizaciju stilova učenja i života, jedinstvena kultura učenja nestaje, a nastaje mnoštvo kultura učenja, specifičnih za određenu starosnu dob, društvenu pripadnost i poslovnu orijentaciju. „Kultura učenja“ skreće pažnju na aktivnosti i okolnosti učenja u društvenim i organizacionim kontekstima – sve proizvode nastale u kontekstu kolektiva, oblike proizvodnje, stilove života i načine ponašanja. Ovi oblici simbolizovanja kao kulturne šeme zajedničkih vrednosti i ubeđenja utiču kako preko tradicija, tako i preko svakodnevnih formi ophođenja na sve članove kolektiva.

Kulture učenja su institucionalno i društveno unapred formirane, ali u njihovom „stvaranju“ učestvuju i svi učesnici: i oni koji učestvuju, i oni koji ne učestvuju u stručnom usavršavanju, suprug kod kuće koji se ili interesuje ili ne interesuje za učestvovanje svoje žene na seminaru profesionalnog razvoja, poslodavci koji prihvataju ili odbijaju zahtev zaposlenih za odsustvo sa posla u svrhu razvoja svoje karijere, direktor osnovne škole koji baca u koš pozive za usavršavanja putem seminara...

Kada je reč o **novim** kulturama učenja, onda se može misliti na različite stvari: ili na opisnu tvrdnju prema kojoj su se promenile obrazovne ponude i forme, ili na programski zahtev da se promene institucije i obrazovne ponude. Analitičku perspektivu ovde možemo dovesti u vezu sa inovativnom perspektivom: Tri aspekta – metodičkog okruženja („Kako se uči?“), implicitno učenje („Šta se uči dok se poučava ili uči?“) i učenje kao samoreferencijalni proces usvajanja - dakle tri aspekta, koja su povezana sa pojmom kulture učenja, omogućuju dublje i realistično razumevanje procesa učenja u školskom, poslovnom i univerzitetskom obrazovanju. Ova sistematična slika učenja uzima u obzir i kompleksne procese uzajamnog uticaja u procesu poučavanja i učenja.

Schlutz predlaže sledeću definiciju pojma: “Kultura učenja obuhvata više od jedne nove metode učenja. Kulture učenja, koje predstavljaju društvenu realnost, nude svojim članovima orijentaciju putem zajedničkog shvatanja procesa poučavanja i učenja, putem zajedničkog stila” (Schlutz, 1999, s.16).

Poželjne nove kulture učenja u obrazovanju odraslih predstavljaju društveno - ekološke prostore u kojima se budi radoznalost, ono što se prividno podrazumeva samo po sebi dovodi u pitanje, u kojima se ne daju odgovori pre nego što se razjasne relevantna pitanja, zatim prostori u kojima se može udaljiti od uobičajenih uglova posmatranja, gde su dozvoljene protraže, gde se još možemo čuditi, gde se može misliti ne samo linearno, nego i poprečno.

U obrazovno-ekonomskoj debati Zapadnih zemalja, privredno-geografski aspekt kulture učenja dobija na značaju. Poboljšavanje šansi i prilika za obrazovanje predstavlja sastavni deo regionalnog plana razvoja. Razvoj preduzeća do “organizacije koja uči” dopunjava se – u velikoj meri i pod uticajem globalizacije tržišta – konceptom “**regije koja uči**”. Koncept “regije koja uči” sadrži osnovnu zamisao, koja se sastoji u tome da se povežu potencijali svih regionalnih aktera, i da se inicira, stabilizuje i institucionalizuje opšti regionalni razvoj kao samoorganizovani, samoodgovorni i sistematski povezani, samorefleksivni proces. Fleksibilne lokalne i regionalne kvalifikacione mreže najviše dopri-

nose korišćenju i poboljšavanju „kvalifikacionih potencijala“. Pri tome se radi uglavnom o preduzećima manje i srednje veličine koja se umrežavaju. “Horizontalno umrežavanje unutar i između organizacija karakteriše novi kvalitet kooperacije nasuprot hijerarhijskoj kontroli, ali sa druge strane i novoliberalno veličanje konkurencije kao jedinog tipa odnosa unutar tržišne ekonomije” (Stahl/Schreiber, 1999, s. 339).

Pojam kulture učenja podrazumeva:

- elemente tradicionalne didaktike, ali i individualno i društveno uvažavanje, koje je povezano sa određenim sadržajima i kvalifikacijama,
- priznate metode učenja i poučavanja, ali i forme ophođenja, kulture sukoba, scenarija, spektar dozvoljenih tema za razgovor,
- strukturu obrazovnih institucija, ali i interni potencijal za učenje i pronalaženje inovacija, imidž i prihvaćenost obrazovne ponude u javnosti,
- učešće u doškolovanju i briga o istom na regionalnom nivou, ali i klima u procesu učenja, na koju npr. utiču i masovni mediji,
- novi mediji sa svojim programima učenja, ali i – defenzivno ili kreativno – korišćenje ovih medija,
- nove organizacione mreže i infrastrukture učenja.

Tako se može razlikovati više kultura učenja, počevši od mikro-nivoa seminara do makro-nivoa globalizacije znanja:

Nivoi kulture učenja

društvena klima za učenje: društvo znanja, rizika, doživljaja, rada i globalizacija
regionalni obrazovni predeli: kulturni profili, “gustina” doškolavanja
nove institucije: oblici ponuda, mreže, umreženi sistemi (škola – dalje obrazovanje i usavršavanje)
nove ciljne grupe: miljei, društveni kontakti, trendovi
novi odnosi među generacijama: (mladi poučavaju starije), “omogućavajući” stilovi poučavanja, poučavanje putem telefonske žice
nova mesta učenja, forme organizacije i mediji učenja (“univerzitet na autoputu”)
stilovi učenja: forme komunikacije, pobune protiv učenja, rituali, scenariji na seminarima

Kada se obrati pažnja na promene sve više novina upada u oči : Inovacija vezana za mesto učenja, teme, forme organizacije i ciljne grupe, jer je sama inovacija, u suštini, sve ono što se svakodnevno dešava na nepreglednom i širokom polju obrazovanja odraslih.

O “novim kulturama učenja” u obrazovanju odraslih, treba govoriti samo onda kada se mogu prepoznati već skoro stabilne promene predela obrazovanja i navika u učenju, a koje se mogu interpretirati kao odgovori na društvene izazove.

Pokazatelji nastanka novih kultura učenja su:

- **Organizacije koje uče:** susedne škole i obrazovne institucije kontinuirano sarađuju u vidu kolegijalnog savetovanja i evaluacije.
- **Umreženi sistemi:** fleksibilne mreže među školama, obrazovnim institucijama, “grupe Trećeg sveta”, biblioteke, institucije za obrazovanje odraslih.
- **Infrastrukture učenja:** Izbegavanje gubitka mogućnosti “know-how” tokom opravdanog izostajanja sa posla putem radnih grupa i “tandema”, u kojima stariji zaposleni prenose svoje “implicitno iskustveno znanje” mlađim kolegama/koleginicama.
- **Usavršavanje nastavnika:** Škole organizuju jedan dan u mesecu kada učenici/ce informišu svoje nastavnike/ce o najnovijim dešavanjima na internetu.
- **Mreža medija:** Za “retke” školske predmete (npr. latinski, grčki) razvija se softver i dopunjava poučavanjem putem telefonske žice i individualnim savetovanjem u školi. Rezultati učenja se sertifikuju.
- **Interkulturalni aranžman učenja:** Žene iz mešanih brakova međusobno se informišu o stilovima života i mentalitetima iz drugih kultura.
- **Samostalno određeno učenje:** Na velikom broju seminara sami učesnici/ce preinačuju program i govore o svojim generativnim temama. Ovakvo samostalno upravljanje procesom učenja odigrava se neupadljivo i nenametljivo.
- **Oglasi za seminare:** U jeziku radnih planova primetna je promena kultura učenja i poučavanja (npr. oslovljavanje u drugom licu jednine, originalne metafore, ironija, karikature, itd.).
- **Nivoi zahteva:** U mnogim “miljeima” je porastao kognitivni nivo. Metode igre prihvataju se samo onda kada nisu same sebi svrha, već su povezane sa stručnim, zahtevnim ciljevima učenja i poučavanja. Metode koje su pre nekoliko godina važile za kreativne, u međuvremenu su se istrošile i sve više se izbegavaju.
- **Autoritet eksperta:** “Laici” su kritičniji prema nauci nego što je to ranije bio slučaj. Nastavnici, naučnici u svom predmetu, nisu ubedljivi zahvaljujući samo svojoj stručnoj kompetenciji, nego mora da postoji i osećaj za prenošenje znanja.

Sindikatske, komunalne, humanitarne institucije za obrazovanje odraslih, obrazovne institucije koje teže unapređivanju poslovno-menadžerskih kompetencija, ne gube na značaju, ali se moraju, u okviru svojih “predela” obrazovanja iznova “usidriti”. Stoga nova **didaktika institucije** nije suvišna, već u interesu građenja određenih profila kompetencija, postaje bitnija nego ikada. Ovakvoj didaktici institucije pripada razjašnjavanje i utvrđivanje:

- razumevanja zadataka i “filozofije” institucije/nosioca,
- tematskih težišta i profila,
- centralnog miljea i ciljnih grupa, kao i njihovih potreba i očekivanja,
- profila kompetencije i profesionalnosti nastavnika/predavača,
- specifičnih formi predavanja i organizacije,
- preferiranih stilova poučavanja, formi ophođenja i aranžmana učenja,
- “vrednosti na tržištu”, po potrebi putem sertifikacije rezultata učenja,

- "kvaliteta proizvoda" (npr. savetovanje pri procesu učenja, usluge, odnos cena-kvalitet proizvoda, itd.).

„Nove kulture učenja i poučavanja“ – šta je zapravo novo?

Tema „nove kulture učenja i poučavanja“ danas je veoma prisutna u naučnim diskusijama u obrazovanju za odrasle. Faulstich je već 1990-te godine, na osnovu društvenih izazova i promena (razvoj stanovništva, organizacija i kvalifikacija u poslu, promene vrednosti itd.), ukazao na zahteve takvih promena u kulturi učenja. Sposobnost učenja kod čoveka treba da stoji u centru svih napora: „Preživljavanje u sledećih hiljadu godina će biti moguće samo ako se pojedinci i društvo pokažu spremnim za učenje, što krši sve dosadašnje utvrđene modele ponašanja“ (Faulstich, 1990, s.38). Proteklih godina tema je dobila i visoku obrazovno-političku ulogu. Takođe već postoje i prve ocene, kako je tema u praksi obuhvaćena i primenjena (Gieseke/Käpplinger, 2001; Dietrich 2001). Pri tome se pokazalo, da se pojam može shvatiti kao šifra za veoma različite koncepte, koji imaju za cilj da ponude učenicima savete pri raznim podstrecima za učenje, u pristupima učenju i podršci pri učenju. U vezi sa tim, istaknuta su sledeća karakteristična obeležja:

- Fleksibilna mesta učenja – uči se u seminarskim prostorijama, u centrima za učenje, kod kuće, u bibliotekama ili na ekskurzijama. Internet omogućava stalan kontakt sa ostalim učenicima, tutorima, savetnicima ili ekspertima.
- Povećana vremenska fleksibilnost pri učenju i poučavanju omogućava da se kompetencije učesnika u odnosu na upravljanje vremenom povećaju. Savetovanje pri učenju ima ovde veliku ulogu kod podrške i organizovanja pojedinačnog vremena učenja.
- Otvoreni procesi, aspekti u okviru dinamike grupe i situativni proces učenja primetno dobijaju na značaju. Kao karakteristično za to navodi se otvorenost za razvoj. Tako dobijaju na značaju oblici učenja koji su okrenuti ka iskustvu i radnji, kao npr. učenje kroz projekte ili kroz simulacije situacija (Planspiel). Pri tome je sve veći značaj grupe koja uči, što je posebno korisno za kontrolu učenja. Za pratnju pri učenju to stvara povećani utrošak u pripremi. Od njih se zahteva da prikladno prate grupne procese. Pri tome se pokazalo kao izuzetno zahtevno pronalaženje ravnoteže između previše i premalo strukture u organizaciji.
- Uloga okvirnih uslova se menja. Shodno tome sada izgled prostorija ili organizacija pristupa materijalima dobija veći značaj nego u tradicionalnim ponudama. Rezultat je povećani utrošak pri planiranju i obradi (post-priprema).
- Stručni zadaci za nastavnike su sve veći. Sve veći značaj dobijaju savetodavni i podsticajni zahtevi. Od osoblja se zahtevaju dodatne sposobnosti kao što su kompetencije za savetovanje, za upravljanje i animaciju, kompetencije za uvodjenje novih metoda i za upotrebu digitalnih medija.
- Granice između obrazovanja i razonode su sve propustljivije. „Edutainment (učenje uz zabavu) je utemeljeno kao potporni element u celokupnom aranžmanu, koji nije sam sebi cilj ili nije tu čisto radi udobnosti, već služi didaktičkim ciljevima kao pomoćno sredstvo“ (Gieseke/Käpplinger, 2001, s. 248).
- Sadržaji i predmeti učenja treba i dalje da stoje u centru, ali kod učenika treba obratiti pažnju na njihove individualne interese, potrebe i kompetencije, uz omo-

gućavanje da pronađu svoje individualne puteve učenja. Pri tome se učenje ne sme ni slučajno izgubiti iz vida. Ne odustaje se od prenosa znanja, niti od poučavajućih zadataka, mnogo je značajnija transparentnost učenja za učenike, kao i prikladne promene, kako strukture tako i dinamike učenja.

Ovde opisana obeležja, pojedinačno uzeta, nisu nikako nova, nova je samo molba da se što više ovih elemenata primeni u praksi kod obrazovanja odraslih i da se teži spajanju neformalnog i formalnog učenja. Obrazovanje odraslih u institucijama dobija zadatak da razvije ponude za savetovanje i praćenje u toku učenja, koje bi služile za unapređenje individualnih kompetencija kao što su samostalno savlađivanje, upravljanje i organizacija. To iziskuje promenjene oblike stručnog upravljanja i strukturiranja (Forneck, 2001, s.240). Direktna posledica tog razvoja je da rastu zahtevi upućeni nastavnicima.

Novi su i uslovi pod kojima se nove kulture učenja i poučavanja razvijaju i uspostavljaju. Sve je napetiji odnos između opadajućih finansijskih resursa s jedne strane i rastućih zahteva da se garantuju trajni uspesi u učenju i ponude u pojedinačnim podrškama u učenju, s druge strane. Tome se dodaje i problem, što je sve nesigurnije i sticanje znanja u oblasti obrazovanja odraslih. Može se posmatrati kako „slobodni“ radni odnosi sve više dobijaju na značaju i kako su nastali kursevi koji su postali samostalni, a povezivanje rukovodioca tih kurseva za obrazovanje odraslih sve značajnije zaostaje (Schrader, 1998). S druge strane, uticaj institucija na postojeće i nepostojeće namere profesionalizacije zaposlenih postaje sve slabiji, što je veoma blizu pretpostavci da postoji tendencija ka deprofesionalizaciji u obrazovanju odraslih (Faulstich, 2001).

Sa navedenim izazovima se možemo susresti samo odgovarajućim merama za organizacioni razvoj i razvoj kadrova. Uslovi za razvoj kadrova se odnose na neophodni razvoj kompetencija za prećenje pri učenju i stvaranje i sprovođenje odogovarajućih „arhitektura učenja“ (pod tim pojmom se podrazumeva stvaranje svih aspekata za dalje učenje i obuku u preduzećima). Veoma različiti koncepti učenja uslovljavaju paralelno odgovarajuću organizaciju toka, odgovornosti i ovlašćenja za donošenje odluka. Ako se učesnicima želi preneti veća odgovornost za sam proces učenja, onda je i nastavnicima potrebna sloboda odlučivanja, koja omogućava samoodgovorno delovanje. „Kultura učenja“ se stoga odnosi na sposobnost učenja organizacije kao celine i deo je kulture organizacije, koja utiče na mogućnosti učenja i razvoja. Odlučujuće za to, da li će se novine u organizaciji sprovesti, jeste spremnost za saradnju i učenje između kolega/saradnika i rukovodilaca. Dolazi do toga da se mere za organizacioni razvoj i razvoj kadrova tako dopunjuju, da institucija postane poučavajuća organizacija.

Rezime i perspektiva

Iz navedenih analiza, možemo zaključiti sledeće potrebe razvoja organizacije u vezi sa novim kulturama učenja i poučavanja:

- Polazna tačka je razvoj kompetencija na individualnom nivou, koji dodatno zahteva socijalni proces, u kome komunikacija između radnika u instituciji za usavršavanje ima glavnu ulogu.

- Razvoj kulture učenja ne može u potpunosti da sprovede pojedinačni radnik. Za to je potrebna grupa saradnika, koja će taj izazov da prihvati u okviru zajedničkog projekta.
- Razvoj novih kultura učenja i poučavanja liči na proces traženja, u kome treba prvo da se odredi cilj. Postojeći koraci se moraju procesualno prilagoditi da odgovaraju razvojinama. Za to su potrebne kompetencije u menadžmentu projekta.
- Za prenošenje na konkretni kontekst u sopstvenoj instituciji je potreban monitoring sa strane, u smislu kolektivnog savetovanja pri učenju.
- Za razvoj novih kultura učenja i poučavanja postoje različite polazne tačke u organizaciji (npr. razvoj koncepta za kurs kojim sami članovi upravljaju, osnivanje kruga za kvalifikaciju, diskusije o smernicama koje su ugrađene u proces razvoja kvaliteta). Odlučujuće je da se izgradi strategija komunikacije u celoj organizaciji, koja dopušta organizaciono učenje.
- Bez aktivne podrške rukovodstva nije moguć razvoj kulture učenja. Rukovodstvo u određenoj meri stvara kulturu organizacije – samim tim i kulturu učenja. Stoga rukovodstvo mora da zauzme jasan stav po pitanju centralnih tačaka u procesu razvoja, ako želi da se nove kulture učenja i poučavanja trajno utemelje.

Pedagoško istraživanje organizacije, koja traga za uslovima i mogućnostima refleksivnog učenja u organizacijama, moralo bi da razradi rešenja koja podržavaju praksu, time što bi pratili forme, mogućnosti i granice generisanja znanja i transfer znanja o učenju u okviru institucija.

LITERATURA

- Andevski, M. (2007) *Menadžment obrazovanja*, Novi Sad, CEKOM books,
- Dietrich, S. (Hrsg.) (2001) *Selbstgesteuertes Lernen in der Weiterbildungspraxis*. Bielefeld;
- Faulstich, P. (1990) Zukunft. In: Faulstich, P.(Hrsg.) *Lernkultur 2006: Erwachsenenbildung und Weiterbildung in der Zukunftsgesellschaft*. München;
- Faulstich, P. (2001) Deprofessionalisierung des personals in der Erwachsenenbildung und Neoregulierung. In: Bolder, A. U.a. (Hrsg.) *Selbstgesteuertes Lernen in der Weiterbildungspraxis*. Bielefeld, s. 35-38;
- Gieseke, W./Käppelung, B., (2001) Lehren braucht support-Empirische studie zu neuen Lehr- und Lernkulturen. In: Heuer, U./Botzat, T/Meisel, K. (Hrsg.) *Neue Lehr- und Lernkulturen in der Weiterbildung*. Bielefeld, s. 233-270;
- Ristić, D., i saradnici (2008) *Odabrana poglavlja iz menadžmenta*, Novi Sad, CEKOM books,
- Schrader, J. (1998) Lehrende in der Weiterbildung: Bildungspolitische Positionen und empirische Befunde zum lebenslangen Lernen. In: Brödel, R. (Hrsg.) *Lebenslanges lernen/lebensbegleitende Bildung*. Neuwied/Kriftel, s. 73/87,
- Schlutz, E. (Hrsg.) (1999) *Lernkulturen*. Frankfurt,

Stahl, T./Schreiber, R. (1999) Die lernende region. In: QUEM: Arbeitsgemeinschaft Qualifikations-Entwicklungs-Management (Hrsg.) *Kompetenzenentwicklung*, '99. Münster.

*Milica Andevski
Dušan Ristić*

ADULT EDUCATION AND NEW LEARNING CULTURES
Summary

Since the mid-nineties of the last century, new learning cultures have been more frequently promoted. This change of perspective was caused by various factors, such as: the strategy of global expansion of the concept 'lifelong learning', encouragement of the system of further education, development plans, individualization of learning through computerization, milieu and lifestyle pluralization, higher evaluation of learning in the workplace and social environment, etc. It certainly confirms the trend of 'removing the borders' in learning and a positively values independent learning intentions, which represents a new phase exiting of learning from the scope of education institutions. The process of moving the learning process to the working environment (the workplace) finds its support in the theories of self-organization and individualization in the free time as well.

Preferable new cultures of learning in adult education represent a social - ecological fields which stimulate curiosity, puts into question things which are apparently implied, which do not provide answers before clarifying the relevant issues, areas in which they can go beyond usual points of view, where searches are allowed, where we are allowed to wonder, where we can think not only linearly but also transversally.

Љиљана Петровачки
Љиљана Недељков
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
petrovacki@nscable.net
ljiljan@neobee.net

УДК: 371.212:39

ТРАДИЦИОНАЛНА НАРОДНА КУЛТУРА И САВРЕМЕНИ УЧЕНИК¹

Сажетак: У овом раду покушале смо да представимо какво је знање ученика основне школе о традиционалној српској култури. Анализа, заснована на резултатима тестова спроведеним у настави српског језика и књижевности и сагледавањем ученичке рецепције дела наших старијих писаца (19. века), показала је да је савремени ученик доста необавештен о традиционалној култури, да му је она неразумљива и далека. У обради обавезних књижевних дела наших старијих писаца који се баве темама из српске прошлости, традиције и фолклора веома су изражени проблеми у вези са семантичком интерпретацијом лексике традиционалне културе и традиционалним културним моделима живота. Ученици имају тешкоћа у разумевању предметног света дела и стога су им потребна, као помоћ, бројна лингвокултуролошка објашњења.

Кључне речи: *традиционална култура, лингвистика, лексикологија, лексика традиционалне културе, методика српског језика, ученик,*

1. Традиционална култура је прилично удаљена од наших ученика, посебно оних из градских средина. Процеси компјутеризације и опште глобализације доводе и до хомогенизације култура, па елементи традиционалног полако ишчежавају и из хоризонта старије популације становништва, а деца и млади све више урањају у културу интерактивних дигиталних медија која је глобална, динамична и атрактивна, те они све мање имају интерес да разоткрију како се некада живело. Културно-историјски обрасци патријархалног друштва и традиционални културолошки модели сеоског и градског живота добили су статус архаичног и далеко су од поимања света савременог ученика. Ипак, културолошки захтеви основног образовања су да, поред развијања способности да упознају културе других народа и да комуницирају са њима, наши ученици схвате шта је оно што чини нашу посебност, наш сингуларни културни идентитет: почевши од језика, традиције којој припадамо, система вред-

¹ Ово истраживање рађено је у оквиру пројеката *Савремени српски језик* на којем је Љ. Петровачки и *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* на којем је Љ. Недељков. Оба пројекта у целини финансира Министарство за науку и заштиту животне средине Републике Србије.

ности у којима се препознајемо, до локалне историје и њених спона са универзалним збивањима. Темелјни садржај културног идентитета је културно наслеђе у коме традиционална народна култура има велики удео, али и свест да се нешто од тога може мењати у складу са стварним савременим потребама заједнице.

Шта ученици могу да сазнају о традиционалној народној култури у основној школи и како је разумеју? У нижим разредима основне школе један од изборних предмета је Народна традиција (то је новина), заправо шира образовна област у којој су интегрисане теме из више наука или школских предмета.² За реализацију програма овог изборног предмета сачињени су и уџбеници и приручници, којима се настоји да се деци тог узраста приближе поједини елементи традицијске културе код нас. Илустрације разних ситуација и појмова, једноставна објашњења и сликовни речник примерени су узрасту ученика. Ови уџбеници нису само извор сазнања, већ делују подстицајно на дете да препознаје, упоређује и примењује оно што чува особености и идентитет народа.³ Наведени уџбеници и приручници су у доброј корелацији са наставним темама и јединицама из свих предмета који се баве традицијом, посебно са наставом српског језика и књижевности пошто се традиционални културни код највише испољава кроз језик и специфичност лексике. Добро би било да се ова едисија о народној традицији настави и за ученике виших разреда јер ту проблема око разумевања традиционалног културног кода и традиционалне лексике има и много више због великог броја књижевних текстова у школској литератури који их одражавају⁴. Много информација о традиционалној народној култури ученици могу сазнати управо из књижевних текстова.

2. Књижевно дело као обавезна лектира у образовном процесу може се посматрати са различитих аспеката, међутим, да би се настава одвијала према обавезном плану и програму и утврђеним циљевима и задацима, сматрамо, најважније је колико су тема и садржина текста разумљиви и јасни ученицима којима су намењени. То је предуслов за добру рецепцију и тумачење. Посебно је то битно када су у питању

² Задаци овог наставног предмета су усвајање елементарних знања о разлици између фолклорног и актуелног окружења и то кроз: упознавање са основним фолклорним текстовима (бајке, легенде, приче, песме, пословице...) упознавање са дечијим фолклором (игре, кратке текстуалне форме као што су загонетке, разбрајалице, успаванке...) и кроз познавање : основних разлика између градског и сеоског живота, основних сезонских радова, основних обредно-обичајних радњи везаних за те радове, основних и општих празника и обичајно-обредних радњи везаних за те празнике... (*Правилник о наставном плану и програму за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања*, Службени гласник, Београд, Министарство просвете и спорта бр; 62/03, 204-207)
Нажалост, мали број ученика се опредељује за овај изборни програм па га многе школе ни не организују.

³ Перић, Силвија и Нишкановић, Вилма (2005), *С колена на колена*, Народна традиција за 1. разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
Перић, Силвија и Нишкановић, Вилма (2005), *Свуда пођи, кући дођи*, Народна традиција за 2. разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
Перић, Силвија и Нишкановић, Вилма (2006), *Све, све, али занат*, Народна традиција за 3. разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
Перић, С. и Нишкановић, Вилма (2006), *Друмом ходиш, водом бродиш*, Народна традиција за 4. разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд

⁴ Постоји и један факултативан уџбеник за више разреде основне школе: Вулетић, А. и Мијаиловић, Ј. (2006) *Између посела и балова*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд (Поднаслов уџбеника је "Живот у Србији у 19. веку", а теме које су обрађене су: село и град, саобраћај, хигијена и здравство, образовање, исхрана, одевање, друштвени живот и обичаји у селима и варошима, породица сеоска и градска и др.)

текстови наших старијих писаца који одражавају традиционалне културне моделе о којима ученици, видели смо(на основу истраживања и резултата у нашим ранијим радовима), веома мало знају. Комуникацију са њима успоравају и отежавају језичко-стилске препреке. Стога је за њихову обраду, као први корак школске интерпретације, битна филолошка припрема, филолошка анализа текста(Солар, 1989:37). У тој фази неопходно је претпоставити и сагледати све могуће непознанице за ученике и у њој би требало дати различита пропратна обавештења и напомене да би се текст приближио младом читаоцу (тумаче се речи и појмови за које се претпоставља да их ученик не може знати или разумети у оном значењу у коме су у тексту употребљени, упозорава се на прилике у којима је дело настало, на значење његове теме, на социокултурни модел који представља, сагледава се текст/верзија у читанци према ауторском тексту и др). Ако је у питању одломак, врши се и шира и ужа локализација. Одломак се ситуира у целину и одређује се место и време догађања радње, а културна и социјална средина препознатљива је у избору речи, лексички, фразеологији. Неусклађеност језичких и културолошких кодова дела и ученичког језичког искуства заустављају комуникацијски процес и ученик губи мотивацију за читање. Зато смо се ми у свом раду највише задржале на лексичком и семантичком нивоу, јер је он најочљивији и што се на основу њега најлакше може проверити колико су ученици разумели знаковни и предметни слој дела. У ту сврху осмишљени су различити лингвокултуролошки поступци и објашњења и за ученике и за наставнике.

3. Анализирале смо приповетку М. Глишића *Прва бразда* из актуелних читанки за пети разред основне школе које су у употреби у Републици Србији. Ова приповетка је одличан пример књижевног дела које уверљиво илуструје моделе наше сеоске традиционалне културе у 19. веку, те је језички израз те културе испољен, пре свега, кроз лексику у најширем значењу речи, био предмет анализе у овом раду. Пажњу смо, овога пута, усмериле на то да покажемо колико је семантика лексике битна за разумевање теме и садржаја у књижевном делу. Када је књижевно дело предвиђено за рад у образовном процесу тематски везано за нашу прошлост, фолклор и традицију, увек се на уму морају имати ученик и његове могућности. У припреми уџбеника треба водити рачуна о томе које место у лексикону савременог ученика заузима лексика традиционалне културе, да ли је само у ређој употреби, да ли је у пасивном лексичком фонду и да ли је уопште присутна. Добро познавање тих битних фактора, а који се тичу ученичког предзнања о традицији и уопште о вези ученика са њом, кључно је питање о којем треба водити рачуна при прављењу концепције уџбеника, читанки и приликом приређивања књига за школску лектуру⁵. Основно је да у свима њима треба стручно, примереним лексикографским поступком објаснити непознату лексику и на тај начин омогућити боље разумевање теме и садржаја дела после чега тек можемо очекивати да дође и до његове несметане рецепције.

⁵ Желећи да проверимо колико ученици разумеју одређене традиционалне моделе и да ли разумеју одговарајућу лексику, са студентима Мастер студија на Одсеку за српски језик и лингвистику на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, извели смо тестирање ученика другог и осмог разреда основне школе при крају школске године, у мају 2008. год. (у неколико основних школа у Новом Саду). Требало је да ученици објасне традиционалну лексику у контексту или без њега из већ обрађене лектире. Резултати су показали да та лексика није ни у њиховом пасивном фонду, најчешће им је потпуно непозната.

Савремени начин живота(ситуација у Војводини) све мање даје прилике ученицима да се упознају са аутентичном традицијом у свом ближем или даљем окружењу. Ако слабо познају прошлост и начине живота свог краја, савремени ученици ће још теже разумети обичаје неког другог краја, а уочљиво је да је већина књижевних текстова, која се баве традицијом, у наставним програмима, па онда, разумљиво, и у читанкама, пореклом из крајева јужно од Саве и Дунава. Предзнања ученика, нпр у петом разреду су недовољна да би могли да схвате суштину приповетке *Прва бразда* без помоћи наставника, па су детаљна језичка анализа и културолошка објашњења предуслов за њено разумевање и касније наставно тумачење⁶.

Свако књижевно дело, а поготово она из прошлости, најбоље је посматрати у координатама **простор, време, и тип културе** јер су ти параметри кључни за разумевање теме и језика, којим је књижевно дело написано. Када је у питању приповетка *Прва бразда*, треба сагледати:

I простор

а) простор у коме је писац живео

б) простор у коме се дешава радња приче: на основу топонима који се наводе у делу (*Латковачки погледи* – микротопоним (узвишење?), *Велика Врбница* – село у којем се дешава радња, *Вратарна* – планина у околини, *Јанкова клисура* – микротопоним, не прецизира се где се налази, *Жупа* – околна област, *Жељин* – планина која се види у даљини, *Нерађе* – не објашњава се, можда микротопоним или насеље, *Копаноник* – планина у околини, *Сухо рудиште* – врх планине који се види из села, *Морава* – река која је далеко). На основу ових података може се уочити колико је важна ономастичка компонента лексике за разумевање просторних односа. Консултујући географску карту, простор за који је везана ова прича, може се одредити као део централне Србије који је омеђен Копаноником, Жељином, Жупом и Јанковом клисуром. Дијалекатски овај простор припада косовско – ресавском дијалекту. Када су у питању ученици 5. разреда, треба видети има ли корелације са наставом географије(да ли се обрађује Србија, поткопаонички крај привредно данас и у 19. веку) и да ли се у настави матерњег језика ученици упознају са дијалектима(територијална и социјална раслојеност српског језика у прошлости и данас). Овде је за ученике битан језик, тј. дијалекат, односно колико је он њима разумљив.

II време

а) време у којем је писац живео, и како се оно одражава на догађаје у *Првој бразди*

б) време које писац описује: 19. век у српском селу(тема реалиста), конкретно оно што је важно за *Прву бразду*: сиромашно село у централној Србији у другој половини 19. века, после Српско – турских ратова у којима су многи погинули вој-

⁶ Не бисмо желели да се схвати како приповетку М. Глишића *Прва бразда* не бисмо уврстили у школски програм и читанке. То је једна од најлепших и најидиличнијих реалистичких српских прича о селу, права "химна раду" и породичној љубави и слози, па стога поред уметничке, има и велику васпитну вредност.

ници били из села које се описује⁷. За обраду ове приче битно је да ли се тај период обрађује у историји за 5. разред. Корелација са наставом историје била би веома корисна, али, нажалост, при прављењу наставних програма недовољно се води рачуна о могућим корелацијско-интеграцијским поступцима између сродних предмета као и о томе како да се знања ученика више интегришу око ширих тема.

III тип културе

а) са типовима културе на простору српског језика треба да буду упознати и ученици у настави, ако не са свим типовима, макар да им је препознатљив онај коме, по традицији, припадају, и чије основне(традиционалне) облике донекле познају. Но, тешко је то очекивати од ученика петих разреда.

б) тип културе којој, по традицији, припада свет приповетке

Наставник о томе треба да се обавести из литературе и приповеци приступи најпре са историјског и социолошког аспекта. Литературу из наше културне историје мораће сам потражити⁸. Ученицима треба објаснити патријархалне моделе живота на селу, са породичним заједницама, задругама и "одељцима". Они ће увидети како мајка Миона, желећи да сачува "породично огњиште" и самосвојност своје породице после погибије мужа, снагом, мудрошћу и издржљивошћу прекорачује оквире патријархалног и постаје "муж-жена".

Када се узму у обзир ови неопходни предуслови за рад на приповеци *Прва бразда*, наставник би морао успоставити добру корелацију између корисних знања из градива различитих предмета која би могла помоћи у стварању представа, слика и ситуација из приче⁹.

Уз оваква објашњења ученик ће лакше схватити и разлику између језика књижевног дела и језика који има у свом језичком осећању. Он мора да обрати пажњу на старији лексички израз и семантику лексике објасни уз помоћ ширих лингвокултуролошких приступа. Уочиће се да у причи доминира архаична лексика из области и материјалне и духовне културе и најбоље је да се она, прегледности и економичности ради, групише у лингвокултуролошка поља :

А) **ратарска лексика:** *рало и волови, дан орања, њива, бразда, узорати колико јој треба за усев, усев, сноп, образдити, окопавати, плевити, жети/жњети, ужети (да ужање), покосити, уставити (рало), изглавничати се, главница, љуљ, коров, пшевица, жито¹⁰, ручица(на ралу), потакиа земља, лаз, њива, рудиште, јарица, оврати-ти.* Све лексеме из овог семантичког поља морају се детаљно, најбоље енциклопедијски, објаснити у лексикографској обради ове приповетке.

⁷ За ученике би сигурно био занимљив веродостојан податак да је потомке Сибина Цамића Глишић упознао у селу Великој Врбници у Жупи испод Копаоника када је 1884/1885. године у том селу радио на попису сеоских домаћинстава.

⁸ Пошто се културна историја не изучава довољно у настави, ученици слабо познају одређене социокултурне периоде. Можда им може помоћи факултативни уџбеник за више разреде основне школе *Између посела и балова*.

⁹ Анализа овог књижевног дела показује да је неопходно познавати и културноисторијски контекст.

¹⁰ Нема значење „пшеница“ као у Војводини

Б) метеорологија: да су временски услови нераскидиво везани за ратарство доказ су ове лексеме: *устока, превалити*¹¹ (за зиму), *расплинути се, хладни север, бели ветар, окопнети* (за снег). У овом семантичком пољу непозната је реч *устока*, можда *расплинути се* и *окопнети*, глагол *превалити*, који ученици знају, овде има значење које им је непознато и зато га треба дефинисати контекстуално. Вишечлане лексеме траже објашњење: *хладни север*, у овом случају детерминатор (као и контекст) указује на то да је у питању врста ветра, а не страна света, у вишечлавној лексеми *бели ветар* детерминатор не указује на боју него на архаичан начин именовања страна света/ветра помоћу боја.

В) сточарство: лексеме *ливада, овце* ученици знају, а лексеме *попас, попластити* део су архаичног сточарства и траже објашњење.

Г) воћарство: *воћњак*. Скренути пажњу ученицима да појам *воћњак* у прошлости и у савременом воћарству, које они познају, није исти.

Д) биљке: *зова*¹²

Ђ) начин живота:

-кулинарија: *умесити, погача, погачица, (по)ручати, прострти, заструг, межганик, хлеб, лук, кромпир, со, ручак, чутура, појести; редуша, кућевни послови*. Многе речи у овом семантичком пољу ученици не знају и треба их објаснити зато што су део архаичне кулинарије (*заструг, межганик*), неке лексеме у савременом језику имају друго значење (*погачица*), глагол *прострти* и именицу *чутура* имају евентуално у пасивном лексичком фонду, лексема *погача* им је позната, али она се данас углавном употребљава као обредни хлеб. Глагол *умесити* смо објасниле у свом ранијем раду¹³. Сиромашна средина и тежак живот види се из онога шта Огњан једе. Мајка неће да једе с њим да њему не би било мало иако је гладна – жртвовање, мајчинска љубав.

-покућство: *торбичица*. За ову лексему са двоструком деминуцијом изведена од ученицима познате лексеме *торба* треба рећи да појам *торбичица* није синоним за малу торбу какву сви они имају. Показати им фотографију ткење торбе.

-организација људске заједнице: *село*¹⁴, *чаршија, кућа (огњиште), зградица*. Турцизам *чаршија* означава појам из оријенталне културе који ученици у Војводини не познају, енциклопедијски објаснити; лексема *огњиште*, иако није употребљена у примарном значењу, треба да буде такође енциклопедијски објашњена у свом примарном значењу везаном за нашу традиционалну културу јер је једна од диференцијалних сема у семантичком садржају ове лексеме послужила за формирање фразеологизма карактеристичног за нашу традиционалну културу: *угасити огњиште*. Именице *кућа* и *зградица* познате су, али је њихов појмовни садржај у овом контексту другачији од оног који имају савремени ученици.

-међуљудски односи: *зајмити (рало и волове)*. Сиромашни су, немају своје, морају да позајмљују да би обрадили, *средити као себи* (добро квалитетно уради-

¹¹ Нема значење које знају ученици, значи „проћи, престати“

¹² Не знају шта је пуцаљка од зове данас

¹³ Недељков, Љ. и Петровачки, Љ (2006) "Лексика традиционалне културе у настави српског језика и књижевности", *Зборник МС за филологију и лингвистику*, XLIX/2, Нови Сад, 282 – 284.

¹⁴ Појам села у централној Србији и у Војводини је различит.

ти посао другоме, знак поштења, добронамерности), *прозборити*, *друга*, *маторка*¹⁵, *маторац*¹⁶, *детић*, *муж – жена*. Свака лексема треба да се објасни: *друга* и *детић* су непознате, изведени глагол *прозборити* је архаичан са значењем несвршеног глагола „неко време разговарати“. Ученици по аналогiji са другим глаголима могу да закључе да се овде префиксацијом добија тренутно свршен глагол, али то у овом случају није тачно и на то треба скренути пажњу. Полусложеницу *муж – жена* треба објаснити у светлу неравноправног односа између мушкараца и жене у нашој патријархалној култури где се жена сматрала и третирала као мање вредан и важан члан заједнице. Први део ове полусложенице указује на већу вредност Мионе у односу на друге жене, односно она се оваквим именовањем издиже у ранг равноправног, по вредности, члана заједнице као што је мушкарац.

-породични односи: *бринути се*, *тићи*, *чедо*, *род*, *деца*, *оженити*, *стриц*, *домаћица*, *дечица*, *мајка*, *самохрана*, *син*, *сеја*, *брале*, *браћа*, *удовица*, *отићи у род*, *преудати се*, *жалити*, *прежалити*, *снаха*, *девер*, *деша*, *задружан*, *-жна*, *жно* (...*задружнији људи...*), *дворити*, *одељак*, *нана*, *домаћин*, *чича*, *братанац*, *угасити огњиште*, *остати без мушке главе*. Лексеме *задружан*, *-жна*, *жно* (...*задружнији људи...*), *дворити*, *одељак* и фраземе *отићи у род*, *угасити огњиште*, *остати без мушке главе* потпуно су непознате савременом ученику и као лексеме и као појмови. Фразеологизми *угасити огњиште*, *остати без мушке главе* везани су за нашу патријархалну културу и заснивају се на кључним појмовима наше традиције: *огњиште* и *мушка глава* о којима је већ било речи. У питању су историзми, пошто су део наше патријархалне културе и нису се одржали ни у једном крају где су постојали у 19. веку. Све ове лексеме треба лексикографски представити енциклопедијском дефиницијом. Следеће лексеме су део ученичког вокабулара (*деца*, *оженити*, *стриц*, *дечица*, *мајка*, *син*, *браћа*, *удовица*, *преудати се*), а код осталих би требало скренути пажњу на њихово контекстуално значење: обратити пажњу на глагол *бринути се* који у овом контексту има само значење у вези са породицом „водити рачуна, старати се“, именица *домаћица* у овом контексту значи „жена која у породици води рачуна о домаћинству“; именице *брале* и *чедо* ученици вероватно имају у пасивном фонду, вероватно и архаично маркирани облик *тићи*. Именице (*снаха*, *девер*, *деша*, *нана* = мама, *домаћин* = старешина кућне задруге, *чича* = стрец, *братанац*, *род* = шира породица) припадају семантичком пољу сродничких термина и у савременим условима живота, где породица није разграната као некад, ученик се ретко среће са овим називима. Хипокористик *деша* мало који ученик може да повеже са именицом *девер* чак и кад зна значење ове речи, зато би ову именицу требало објаснити и творбено и семантички.

-забава/игра: *пуцаљка од зове*. У градској средини *пуцаљка* је играчка која је непозната, а у данашње време ни сеоска деца више не праве пуцаљке од зове и зато је треба објаснити ученицима и показати на фотографији.

-традиционална духовна култура код Срба: *очувати тишину*, *благи дани*, *чесница*, *колач за крсно име*, *крсно име*, *колач*, *часни пост*, *Преображење*, *Петровдан* (...*о Петрову дне...*). У овом семантичком пољу су појмови везани за православље: *часни пост*, *Преображење*, *Петровдан* који су се у прошлости поштовали у свакој породици и

¹⁵ Нема значење које данас има у жаргону и које једино ученици знају, овде одрасла женска особа

¹⁶ Нема значење које данас има у жаргону и које једино ученици знају, овде одрастао мушкарац

према којима су се мерили временски интервали, тако да и на тај аспект ових хагионима треба указати ученицима који углавном слабо познају овај појмовни свет. Други слој лексема из овог семантичког поља *крсно име, очувати тиеницу, благи дани, чесница, колач за крсно име, колач* су лингвокултуреме карактеристичне за верске обичаје код Срба, део су традиционалне културе и углавном њихов прави смисао ученици не знају, све се морају енциклопедијски дефинисати¹⁷. Свакако треба ученицима објаснити реченицу „*Кад бих тако учинила, мене би сапрео онај хлеб и со што сам појела у овој кући...*“ Израз *мене би сапрео онај хлеб и со* потпуно је непознат у данашњем језику и старијим генерацијама, тако да га ученицима треба објаснити што није једноставно јер се овај израз само наводи, а не објашњава у Вуковом Рјечнику и у РЈАЗУ. Једино објашњење даје се у РМС у оквиру одреднице *сапрети*, под изр. "Сапрела га со и хлеб", *кажњен је за своју незахвалност*. Шире културолошко објашњење добро би дошло наставницима, а требало би га потражити у литератури о традиционалној култури Срба.

-карактеризација особе: *отресит -а, -о, оленити се, кадар, кураж, ћеретати, слудовати, дајанити се*. Издвојене лексеме су или потпуно непознате ученицима (*отресит, -а, -о, ћеретати, слудовати, дајанити се*), или је у питању фонетска варијанта (*оленити се*) глагола познатог ученицима у лику *улењити се*.

Анализа по семантичким пољима показује да има велик број аутосемантичких лексема које су у већој или мањој мери непознате ученицима. Осим ових, које су сврастане по семантичким пољима, има још пунозначних речи које ученици не знају, углавном је то општеупотребна лексика: *дурашност, забавити се, ступољити, усрдан, -дна, -дно*. И неке непроменљиве/синсемантичке речи: *аја, ваздан, заувар, нутто, рахатније* траже објашњење. Све су оне део нашег старијег језичког израза карактеристичног за 19. век.

4. Из ове анализе види се да је језик књижевног дела први проблем на који ученици наилазе у сусрету са овом причом. Како је тај проблем решен у читанкама? У свакој читанци¹⁸ одређен број речи објашњен је ученицима, али ни у једној није објашњено довољно лексема, а тамо, где је дато, објашњење је често неадекватно, недовољно, некад и нетачно¹⁹.

¹⁷ Обрађене су у нашем раду "Лексика традиционалне културе у настави српског језика и књижевности", *Зборник МС за филологију и лингвистику*, XLIX/2, 2006. Нови Сад, 277 – 287.

¹⁸ У школама је у употреби неколико читанки које су урађене на основу нових реформисаних наставних програма и одобрене од Министарства просвете и спорта Републике Србије. Ми смо сагледале и упоредиле три читанке, што је наведено у Изворима.

¹⁹ Многе лексеме су објашњене у читанкама на одговарајући начин, а једино добро лексикографско решење је енциклопедијска дефиниција. Синонимска дефиниција углавном је недовољна када је у питању објашњење значења лексике из традиционалне културе. У објашњењима у читанкама има примера недовољно спецификоване дефиниције (*потакиа, расплинути се, окопнети, плевити*). Неодговарајући лексикографски поступак имамо и кад се у дефиницији архаизма такође нађе архаизам (*крстина, рало, детић, редуша*). Има нажалост и примера да су дата сасвим погрешна значења неких речи (*одељак, деша, рудиште, лаз*), а некад су дефиниције потпуно нестручно урађене (*Деша-* није умањеница од речи *девер* већ хипокористик, *рахатније* – компаратив дефинисан позитивом, *вајдица-* именица дефинисана придевом, *главница* – неспретна дефиниција, у овом контексту није врста гљивице). Чест је случај да нису објашњене многе речи из наше прошлости које су непознате или недовољно познате савременом ученику. Понекад се није водило рачуна о временској компоненти у значењу лексеме, нити о контекстуалном значењу које у читанкама уз текстове једино треба дати.

5. Као и у нашим претходним радовима, и у овом констатујемо да се лексичком нивоу књижевног дела не обраћа довољно пажње у настави, мада је значење лексике кључни елемент у разумевању сваког текста, те се у првом контакту ученика са њим мора поћи од значења. Тумачењем значења појединих лексема традиционалне народне културе, ученици добијају много корисних националнокултурних информација и могу да разоткрију многе заборављене културне обрасце.

КОНСУЛТОВАНИ РЕЧНИЦИ

Карацић, В.С. *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, у *Бечу*, 1852, Нолит, 1969, Београд.
Речник српскохрватскога књижевнога језика МС, Нови Сад, (у тексту РМС)
Рјечник хрватског или српског језика ЈАЗУ, Загреб (у тексту РЈАЗУ)

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски, Р. (2005) *Језик и култура*, Библиотека 20. век, Београд.
 Згуста, Ј. (1991) *Приручник лексикографије*, Сарајево.
 Ивић, М. (2006) *Језик о нама*, Библиотека 20. век, Београд.
 Ивић, М. (1997) *О Вуковом и вуковском језику*, Библиотека 20. век, Београд.
 Ивић, М. (2001) *Правци у лингвистици /1/* Девето допуњено издање, Библиотека 20. век, Београд.
 Недељков, Љ (2009) “Временска компонента у семантици лексике”, *Годишњак за српски језик и књижевност*, Филозофски факултет у Нишу, Година XXII, Број 9, Ниш, 325 – 332.
 Недељков, Љ (2006) “Експликација културне димензије лексике у речнику”, *Филозофски факултет у Нишу, Студијска група за српски језик и књижевност*, Година XX, Број 8, Ниш, 291 – 300.
 Недељков, Љ (2006) “Модели култура – проблем језичке експликације”, *Сусрет култура*, Зборник радова, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад, 537 – 545.
 Недељков, Љ. и Петровачки, Љ (2006) “Лексика традиционалне културе у настави српског језика и књижевности”, *Зборник МС за филологију и лингвистику*, XLIX/2, Нови Сад, 277 – 287.
 Недељковић, М. (1990) *Годишњи обичаји код Срба*, Библиотека Корени, Београд.
 Петровачки, Љ (2006) “Читанка, мозаик стаза, лица, предела”, *Сусрет култура*, Зборника радова, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад, 749-755
 Петровачки, Љ (2008) *Методичка истраживања у настави српског језика и књижевности*, Филозофски факултет, Нови Сад
 Solar, М. (1989) *Теорија књижевности*, Школска knjiga, Zagreb.
 Šipka, D. (1998) *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Matica srpska, Novi Sad.

ИЗВОРИ ЛЕКСИКЕ

- Бајић, Љ. и Мркаљ, З. (2007) *Читанка за 5. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд. (М. Глишић, Прва бразда, приповетка, 163 -168.)
- Маринковић, С. и Марковић, С.(2007) *Читанка за пети разред основне школе*, Креативни центар, Београд, (М. Глишић, Прва бразда, приповетка, стр.110-113)
(Речник и лексикон израдила Виолета Бабић)
- Станковић-Шошо, Н. (2007) *Чаролија речи. Читанка за пети разред основне школе*, Издавачка кућа Клет, Београд (М. Глишић, Прва бразда, приповетка, 88 – 94)

Ljiljana Petrovački
Ljiljana Nedeljkov

TRADITIONAL FOLK CULTURE AND CONTEMPORARY STUDENT

Summary

In this paper, we present how knowledgeable elementary school students are about the elements of the traditional Serbian culture. This analysis was based on the results of testing in the process of teaching of the Serbian language and literature. During in-class interpretation of the select pieces from Serbian folklore and from the works of our earlier generation writers and based on the semantic interpretation of the lexis of the folk tradition and the cultural models therein, it was shown that the contemporary student is quite detached from the traditional culture.

Milka Oljača
 Svetlana Kostović
 Marijana Kosanović
 Univerzitet u Novom Sadu
 Filozofski fakultet
cios@eunet.rs
kostovics@ff.uns.ac.rs

UDK: 36.74-055.2(=214.58)

LEARNING ENVIRONMENT IN THE CLASSROOM AND INTEGRATION ROMA CHILDREN IN PROCESS OF EDUCATION

Abstract: Educational theory has traditionally held that the chief factors controlling student integration are physiological and social-cultural. There is a long tradition of research that questions the effects that schools have on the achievements of students. School environments have been described alternatively as structures of resources, roles, expectations and values. The study focuses on student integration and the social, instructional, cultural, and other factors that are present in the schools that contribute to integration in learning environment Roma children as students from low socio-economic backgrounds.

Key words: *Learning environment, social-cultural factors, integration children in education*

Introduction

The education of Roma children is seen as the main tool for their social inclusion and better living conditions in the future. The main goal of the research is to investigate process of integration Roma children into the existing educational system.

a. Investigation framework:

The investigation addressed the question: *How can we influenced the quality of the learning environment in the classroom?*

In order to address the investigation question, investigators identified three sub-questions as critical to the learning environment, and focused on each of these sub-questions in the research. They are *a) physical environment, b) social/relational environment, and c) instructional environment.*

The model refers to three key concepts: awareness, acknowledgement and social integration. Before communities can deal with problems of inequality, they must first be *aware* that such inequality exists, and they must *acknowledge* the importance of realizing and sustaining a balance between a minority population's full participation into the larger

society and the maintenance of its own identity. At the same time that equality is being attained, members of the minority population must be encouraged to *achieve* to the same level as the majority of society. The theory posits that in this way, minority populations become competitive for jobs and decision-making positions in the larger society.

The project of investigation takes as its premise that the school is the most logical starting point for breaking down community barriers. Crucial in the model is that both majority and minority peoples become aware and acknowledge the importance of the minority in the society. This means the majority population becomes aware of its own prejudices and works to make the school a place where minority populations can achieve success, and that minority populations become empowered to achieve.

The project integration Roma children in process of education was implemented in two pilot schools (o.š. Prva vojvođanska brigada i o.š. Dositej Obradović) and includes several specific educational activities in order to realize its objectives. These activities are organized by investigators. For instance the *School Management & Community Partnerships/ school self-evaluation/ quality insurance* component involved training sessions and materials, a focus on project design and implementation, change processes, organizational cultures, motivation, negotiation and conflict resolution, and team-building. Sessions target elementary school teachers and involved school administrators.

The *Learning Environment* component focuses training sessions and materials development, small group activities, interactive teaching methods, project-based learning, cooperative learning, and pedagogical strategies for use by classroom teachers. Other components included:

- *Roma language and culture* materials that aim to help Roma children with cultural identity building. The books take into consideration both the complexity of Roma culture.
- *Parental Involvement and Parent Education* present approaches for improving communication and cooperation between teachers and minority group parents, particularly Roma parents. These sessions also suggest activities that could meet the educational needs of Roma parents. Sessions involved teachers and Roma parents.

It also means that products (e.g., training, materials, physical renovations) developed in the framework of the project must also be applicable for the majority.

There are three main components in the project:

- School development/improvement: improve the overall management and environment of the school (through continuing sensitivity to Roma students).
- Intercultural Education: include Roma language and culture in the school curriculum and activities.
- Parental and community involvement: encourage parental and community participation in the school environment and as school supports.

The chart below shows the three main components of the project: school development, intercultural education and parental/community involvement. This investigation focuses specifically on the school development component, looking at changes that have occurred in the *learning environment* as a result of the project.

School development	Intercultural education	Parental and community involvement
School management	Roma language and culture	PTAs
School self-evaluation / Quality insurance	Intercultural curriculum	Parents as resource and support for the school
Learning environment	Oral history	
Remedial education		
Monitoring students' progress		

Chart.1 Main components of the education project

The investigation addressed the question: *How is the project influencing the quality of the learning environment in the classroom?*

- The question of the quality of the learning environment in the classroom is an important indicator of the project's impact so far for several reasons. In the context of project theory, the learning environment is closest to the heart of the project, the theater in which Roma and non-Roma students learn the values of acceptance and communication. A successful learning environment is the first step and the foundation of creating institutional change, encouraging parent involvement, and bringing the topic of equal opportunity for Roma students into the national arena. It is also the context where the experience of students, teachers, and schools can actually inspire systemic change if the project is effective.
- In order to address the investigation question, researchers identified three sub-questions as critical to the learning environment, and focused on each of these sub-questions in the research. They are *a) physical environment, b) social/relational environment, and c) instructional environment.*
- Physical environment looks at the physical state of the classrooms and the school building and grounds as a whole. The social/relational aspect involves the relationships between people in the classroom – between students and teachers, between students themselves, between Roma and non-Roma – and how the class functions as a unit. Finally, the instructional aspect examines change that may have occurred with regard to teaching methodology, learning, participation and achievement in subject matters/instruction.

The questionnaire was sent to both pilot schools and respondents were students and teachers of that schools. The questionnaire was divided into three parts, each part corresponding to a sub-question of the main research question.

- The first section addressed the physical environment in the classroom. It asked respondents to document the changes made in the classroom and to evaluate which change has had the greatest influence on student participation. An open-ended question in this section was meant to give precise data on what specific changes were made with each element of the physical environment.
- The next section gathered data on the social relationships among the teachers and students in the classrooms. The first two questions speak to the relationships between teachers and students and among students. Two questions ask about parent participation and its effects. Two more questions speak to the activities implemented as part of the program, and their effects on relationships among students in general, and specifically in the Roma group.
- The third section contains five questions that are meant to describe the changes in pedagogy that have been introduced by project trained teachers in the classroom. “Project trained” in this case refers not only to teachers who attended trainings but also those who were “trained” by their colleagues. A list of 6 methods was given and teachers are asked to report how often they use a particular method. Teachers are then asked to describe which methods were most difficult to implement, a question that tries to discover why some methods are used more often than others are. The next two questions relate to materials (their origins and if any Roma cultural materials are used). Finally, the questionnaire addresses issues of student support provided by the respondent inside and outside of class. Respondents are given seven choices to rate in terms of frequency.

a. Investigators findings of the physical environment

The changes made to the physical environment of the school have had a notable impact on attitudes towards school amongst students, parents, teachers and other community stakeholders.

The data suggest that the physical aspect is a vital component of the project in that it demonstrates obvious, measurable and direct school improvement. The physical state of the school and classrooms can be directly linked to attitudes about school amongst teachers, students, parents, and educational leaders (e.g., mayor, inspectors). It also can act as an important entry point into the school improvement process for all stakeholders.

The data show a strong impact of the physical environment on the overall learning environment in several ways. Indeed, a majority of questionnaire respondents and interview participants tried to implement changes in the physical environment in order to foster participation, involvement, and cooperation of all students (both Roma and non-Roma).

Teachers were asked to rank various physical changes that they may have made in their classrooms. Respondents were using each of the various methods at an average rate of 57.1%. In terms of effectiveness and importance of making physical changes, an overwhelming majority of teachers surveyed considered such changes to be very important or important. Specific components were ranked according to use as follows:

boards --- 87.4%; library – 82.1%; furniture – 76.9%; and Roma culture materials – 67.4%.

Looking specifically at the most highly ranked and often-used physical change, boards, evaluators saw the questionnaire findings borne out during interviews where students at

both schools commented, “We like the bulletin boards” and “The boards make the room beautiful.” Seventeen percent of respondents described the effects of the bulletin boards as “enhancing children’s creativity and initiative in developing school activities

Such boards also support the equal role of minority students in the classroom. On many boards there are pictures or materials posted directly related to Roma festivals or culture, sometimes made by the students themselves. The fact that the Roma student work gets displayed alongside that of other non-Roma students has an impact on the self-esteem of the students. As one Roma girl said, “Our work goes on the walls whether it’s good or bad.” Another said, “We like the drawings – all the drawings get to be on the walls.” In the questionnaire, teachers commented that using materials that promote Roma culture and cultural diversity “enhances cooperation between Roma and non-Roma; the students become more tolerant and develop stronger relationships and friendships.”

As one example of the effect physical change can have on the learning environment, boards are a low-cost, high impact addition to school hallways and classrooms. They provide enormous satisfaction for students, who can see their own work displayed. The boards are also clearly a source of pride for teachers; in tours of both schools board displays, as well as painted walls and windows and other posters and wall hangings, were shown to investigators in detail and with great pride.

Looking at the next most highly ranked physical change, 46.4% mentioned the arrangement of furniture as having an impact on classroom environment. Teachers commented that “the arrangement affects participation” and that “students feel equally valued because of the seating arrangements.” Other explanations related to changes in furniture given by teachers emphasize the opinion that changing the physical space in the classroom increases student participation. Students in both schools echoed these sentiments, noting in both schools how “teamwork is easier,” “we help each other,” and “we arrange the desks to make the room beautiful.”

Although smaller than changes with ‘boards’ and ‘furniture’, 43.2% of respondents mentioned positive changes from the development of/changes in the school libraries. Teachers described the main positive effects being “it is easy for students to see the books they need...and they can also borrow books.” Moreover, they said, classroom libraries helped “to foster students’ opinion on books as the main method of instruction and acquisition.”

b. Investigators findings of Social/Relational environment

Participants in the program report an improvement in social relations among students and between students and teachers since project activities began.

Most of the interviewed teachers, students or respondents to the questionnaire state that relationships between children with different ethnic backgrounds (Roma specifically) are either good or very good (90%). Fifty seven percent (57%) of respondents report that relationships have improved because of project activities. Although 42% of respondents consider that the relationships have not improved but are “the same”, it should be taken into account that these teachers reported that relationships between Roma and non-Roma students were very good prior to the project, based on “mutual acceptance” and cooperation. None of the teachers think that relationships have worsened.

Teachers consider that such improvements were stimulated by the different project-related activities: group work (34%), cooperative learning activities (24.5%), extra-school activities (reading clubs, exhibitions, 23.4%), intercultural activities (10.6%) and other activities promoting Roma culture (9.6%). Positive effects generated by those activities are: “better understanding to each other, mutual acceptance”, “respect for cultural values”, “diminished prejudices and stereotypes”. At the same time, extra school activities “improve student-student, students-teacher and students-teachers-parents relationships”.

Teachers from participating schools noted that relationships among students are “very good” because: students are sharing the same educational environment and contributing to its improvement; students are involved in common activities (e.g. extra-school activities are addressed to all the students); the relationships at the level of the community are reflected in the way children relate to each other at the school level (fortunately there are not conflicts or major tensions at the community level based on different ethnic background; schools represent models of respect for ethnic and cultural diversity [“they relate very well, we – as teachers- treat them equally, they understand that it’s necessary to behave like that... we don’t have to hate each other”]; the small conflicts among children are normal[“there are some small arguments between kids...but I do not consider as having an ethnic base...during the breaks, they are playing, fighting, but it’s OK after few minutes”].

In participating schools, it was also clear that social relationships among students are influenced by the pedagogy promoted by teachers. In this respect, even if from the instructional point of view there are not spectacular changes, students picked up the idea of mutual support within the classroom. Investigators noticed a stronger “emotional” connotation of the relational aspect, rather than instructional: ‘we are very good friends, we help each other’, “if one is suffering, we all suffer”, “we borrow things”, “they share the meal...”.

Moving on to the relationship between students and teachers, respondents characterized them as very good, democratic, “non typical for the educational system”. Most of the teachers mentioned the trainings as “responsible” for a shift from a teacher-centered approach to a student/centered approach. Teachers described a “partnership” with students, openness towards students, and a continuing strong personal relation even after completion of studies.

Students are benefiting from these new kinds of relationships. Students suggested that teachers be evaluated on the following criteria:

- how he/she relates to students: close to students, listens and understands problems, is lenient or not (for example in recording the nr. of absences)
- how he/she deals with ethnic / cultural differences: a more neutral teacher is better
- teaching style
- to which degree is he/she involved in school activities
- amount of time spent together with kids, extracurricular activities

c. Instructional Environment Findings

New pedagogical methods have been introduced to the classroom to some degree. Teachers and principals consistently reported that collaborative learning strategies are being used in the classrooms. Both pilot schools’ focus groups mentioned first the physical

arrangement of the classroom as evidence of group work “The furniture moves according to the activity.” Both schools noted that there had been “a change in teaching strategies” which encouraged students to “become more voluble, feel free, no longer feel nervous.”

One indicator that students are allowed to discuss amongst themselves in class more than was permissible before the project came to these schools is the noise factor. The teachers at pilot school 1. mentioned that their classrooms were much noisier since the beginning of the project. One teacher said “Our learning is noisier, yes, but every kid is looking for answers and participates; this justifies the noise.” The teachers at pilot school 2. also mentioned that among the changes brought to their school by the project there is a higher level of “constructive noise.” The fact that teachers at both schools mention the higher noise level of their classroom as a result of new methods of pedagogy indicates that students feel more comfortable collaborating in some way during class.

Another sign of changing pedagogical methods in the classrooms is the students’ reactions to continued frontal teaching. A teacher at school 2 said “They (the students) like teamwork so much, even when frontal teaching is necessary, the kids don’t want to do it anymore.” And at school P1, a student mentioned that she liked it when the “teacher says the lesson.” These comments and others indicate that teachers still depend on frontal instruction in the classroom but that they are introducing elements of collaborative learning.

Although both pilot schools as well as questionnaire respondents agreed that collaborative learning had been integrated into their teaching styles, in focus groups with students and group interviews with teachers, there was considerable trouble giving concrete examples of the new methods.

When pressed to describe specific group activities, the students gave responses such as “We sit at the same desk/ we share books/ we help each other with answers during tests.” Sharing desks may refer to desks grouped together. ” Several students saw group work as sharing answers on tests “I help her if she doesn’t know.” Students did not seem to have a concept of collaborative learning that fits the training philosophy project. Perhaps the answer can be found partially in the frequency with which these methods are used. One student mentioned “we like group work but we don’t do it very often.” It is possible that new teachers who are only now becoming used to collaborative learning techniques use these methods with more caution than teachers who have had extensive training and experience do.

The students reported that they like to help each other, collaborate, and work together. They liked team work because it is “easier” and “helps our grades.” They also mentioned that in their classroom, students who “aren’t good get help.” The idea of “helping” was strongly entrenched in both pilot schools, however it seemed to refer more to helping with individual work than working on shared tasks and goals.

The self reported results show that teachers are using some version of the new methods in their classroom. However, teachers said they used frontal teaching “very frequently or frequently.” The parallel use of frontal teaching and cooperative or participatory methods (with the same frequency) is difficult to envision. It is surprising that teachers reported such high use of contrasting methodology. Perhaps the answer lies in the teachers’ definition of the new methods. Just as students seemed to see group work/cooperative learning as “helping” those who can’t do individual work or working together to finish individual

work faster, perhaps teachers have a concept of these new pedagogical methods that allows them to coexist with frontal teaching.

The methods that caused the most difficulty in implementation for teachers were cooperative learning and using projects in the classroom. The difficulties named were a lack of student knowledge and organization, limited experience working in teams, poor vocabulary, little general knowledge and experience, combined with constrictions of time, furniture, and materials. One teacher responded that “competition triggers conflicts” when asked what impeded using cooperative learning in the classroom. The second method, projects, was difficult for many of the same reasons as cooperative learning, but also because of students’ unwillingness to study at home. The reasons teachers give for which they find new methods difficult to implement suggest that there is no cohesive and wide spread definition of cooperation in group work or in projects in the classroom. Each teacher takes the new ideas and incorporates them in the classroom based on individual understanding and interpretation. It may take some time before there a systemic understanding and implementation of these methods emerges. Significantly, frontal teaching methods inspired no difficulties for the teachers.

Teachers and students have adopted the language of the new methodology on a surface level, but what is actually happening in the classroom is more difficult to determine. The reticence to describe concrete examples of the new methods in the classroom may stem from the teachers’ relative inexperience in the methods. Students’ and teachers’ responses suggest that the implementation of new methods is still in an experimentation stage. However, it is significant that teachers are willing to experiment and that students are responding well to the concepts of collaborative learning and participatory learning that are emerging in the classrooms, even though they may not be exactly synchronized to the project’s pedagogical philosophy.

LITERATURA

- Doise W. et al. (1975) Social interaction and the development of cognitive operations, *European Journal of Social Psychology*, 5 (3).
- Eurydice, (1995) *Preschool education in the European Union*-Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg
- Gordon D.A (1998), *Parenting Wisely*, Athens (Ohio), Family Works Inc.
- Half of Serbian Roma Face Poverty, (2008) <http://www.balkansight.com/en/main/news/9210>
- Interethnic Initiative for Human Rights Foundation, (2000) online presentation
- Orsos H. Bohn K. Fleck G. Imre A. (2000) *Evaluation of the Effectiveness of Alternative Secondary School Models for the Education of Roma Children*, Prepared for the World Bank, ECA Human Development Department.
- Petrovic R. (1992) *Demografske karakteristike Roma u Jugoslaviji*, u knjizi: *Razvitak Roma u Jugoslaviji*, Beograd, SANU.
- Sigel (Irving E) (1993), The centrality of a distancing model for the development of representational competence, In R.R. Cocking, K.A. Renninger, *The development of meaning of psychological distance*, Hillsdale, NJ: LEA.

- Stankovic V. (1992) Romi u svetlu podataka jugoslovenske statistike, u knjizi: Razvitak Roma u Jugoslaviji. Beograd, SANU.
- Ringold D. Orenstein M.A. Wilkins E.(2005), Roma in an Expanding Europe, breaking the poverty Cycle, The World Bank, Washington D.C.

Milka Oljača
Svetlana Kostović
Marijana Kosanović

LEARNING ENVIRONMENT IN THE CLASSROOM AND THE INTEGRATION
OF ROMA CHILDREN INTO THE PROCESS OF EDUCATION
Summary

Educational theory has traditionally held that the chief factors controlling student attainment are physiological and social-cultural. There is a long tradition of research that questions the effects that schools have on the achievements of students. School environments have been described alternatively as structures of resources, roles, expectations and values. The study focuses on student achievement and the organizational, social, instructional, cultural, and other factors that are present in the schools that contribute to high student achievement among Roma children, who usually come from disadvantaged backgrounds.

Snežana Babić-Kekez¹
Jelena Kriš-Piger²
Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje
Novi Sad
Snezana.Babic@vojvodina.gov.rs

UDK: 376.74.373.5(=214.58)(497.113)

INKLUZIJA ROMSKIH UČENIKA U SREDNJIM ŠKOLAMA U VOJVODINI*

Apstrakt: U radu je prikazan model inkluzije romskih učenika u srednjim školama u Vojvodini, koji se primenjuje od školske 2007/2008. godine u organizaciji Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, Saveta za integraciju Roma AP Vojvodine, Udruženja romskih studenata i Fonda za obrazovanje Roma. Model je nastao i realizuje se u okviru projekta „Inkluzija romskih učenika u srednjim školama u AP Vojvodini“ u periodu od 2007. do 2011. godine. Cilj projekta je povećanje broja učenika Roma koji upisuju i završavaju srednje škole, posebno povećanje broja učenika koji se upisuju na obrazovne profile u četvorogodišnjem trajanju i poboljšanje njihovog opšteg uspeha tokom srednjoškolskog obrazovanja, uvođenjem mentorskog rada. U radu su dati dosadašnji rezultati u realizaciji projekta i implikacije za dalji rad i stvaranje uslova za samoodrživost modela obrazovanja nakon završetka planiranog ciklusa.

Ključne reči: *model obrazovanja, inkluzija, mentorski rad.*

UVOD

Vojvodina je multinacionalna, multikulturalna, višejezična, multikonfesionalna regija, sa velikim razlikama u socio-ekonomskom i obrazovnom statusu pojedinih zajednica. Posledice ekonomske krize najviše se uočavaju u povećanom broju siromašnih članova društva. Među najsiromašnijim se nalazi najveći broj upravo neobrazovanih osoba, odnosno osoba bez završene ili sa nezavršenom osnovnom školom. Najugroženiji među njima, oko 71% njih, su pripadnici romske nacionalne zajednice.

Jedan od indikatora isključenosti Roma iz osnovnih društvenih i ekonomskih tokova jeste niska stopa ekonomske aktivnosti Roma. Stopa nezaposlenosti Roma je skoro četiri puta veća nego kod pripadnika ostalog stanovništva. Ekonomski aktivnih Roma je samo 27,20%, dok je oko 60,00% izdržavanih. Među romskom populacijom 4,10% je starije od 60 godina, 62,00% je mlađe od 25 godina, a 40,70% je mlađe od 14 godina života.

¹ Dr Snežana Babić-Kekez, rukovodilac sektora za razvoj obrazovanja u Pokrajinskom sekretarijatu za obrazovanje u Novom Sadu.

² Jelena Kriš-Piger, savetnik u sektoru za razvoj obrazovanja u Pokrajinskom sekretarijatu za obrazovanje, Novi Sad.

Nedovoljna uključenost Roma u redovan vaspitno-obrazovni sistem, ima za posledicu da je, prema popisu stanovništva 2002. godine, obrazovni deficit najizraženiji kod romske populacije, odnosno oko 61,9% je bez završene osnovne škole, 29,00% ima završenu osnovnu školu, 7,80% ima završenu srednju školu i svega 0,30% visoku/fakultet. Predškolsku ustanovu pohađa manje od 10,00% dece.

Broj učenika Roma, uključenih u redovan obrazovno-vaspiti proces, u prethodnom petogodišnjem periodu, na teritoriji Vojvodine, konstantno se povećava na svim nivoima obrazovanja, ali i najizraženije osipa, posebno tokom osnovne škole na prelasku iz razredne u predmetnu nastavu, prelaska u srednju školu, tokom srednje škole i upisom na visoke, odnosno akademske studije. Prema istraživanjima Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje u periodu 2003 – 2007. godine, manje od polovine učenika Roma, koji su upisali srednju školu su je i završili; tek jedna trećina, koja je završavala osnovno obrazovanje, se opredeljivala za upis u srednje škole i to su, često zbog neadekvatne profesionalne orijentacije, uglavnom bili obrazovni profili u trogodišnjem trajanju, najčešće zanimanja za koja ne postoji potreba na tržištu rada.

Najčešći uzroci napuštanja škole su: socijalna distanca ostalih učenika prema učenicima Romima, te se odlazak u školu doživljava kao neprijatnost i teško se integrišu u život škole; roditelji, koji zbog niskog nivoa obrazovanosti nisu u mogućnosti da pomognu deci u savladavanju školskog gradiva, a zbog siromaštva nisu u mogućnosti da obezbede potreban udžbenički i školski pribor, novac za prevoz do škole, užinu, ekskurziju. Neretko, učenici napuštaju školu i zapošljavaju se radi obezbeđivanja osnovnih egzistencijalnih uslova, jer sticanje obrazovanja nije uvek prioritet kod roditelja Roma, te deca bivaju obehtrabrena za nastavak školovanja. Posebno je težak položaj učenica Romkinja, zbog često podređenog položaja žene u romskoj porodici i ranog stupanja u brak.

CILJ PROJEKTA I ORGANIZOVANJE RADA NA PROJEKTU

Polazna osnova za ovaj program u okviru projekta je stipendiranje i mentorski rad sa decom iz marginalizovanih grupa, koji postoji u zemljama u okruženju i pokazao se kao efikasna kompenzacija ekonomskih barijera učenika Roma prema obrazovanju i neophodna podrška, koju roditelji Romi ne mogu pružiti. Projekat *«Inkluzija Roma u srednjim školama u AP Vojvodini»* se realizuje u periodu od 01. septembra 2007. godine do 31. avgusta 2011. godine. Nosilac projekta je Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, Novi Sad, a partneri su Roma Education Found, Budimpešta, Savet za integraciju Roma u APV, Novi Sad i Udruženje romskih studenata, Novi Sad.

Ciljevi projekta su povećanje broja učenika Roma koji upisuju i završavaju srednje škole, posebno četvorogodišnje obrazovne profile, poboljšavanje njihovog opšteg uspeha tokom srednjoškolskog obrazovanja i nastavak školovanja na visokim školama odnosno fakultetima. Dugoročni, posredni ciljevi se ogledaju u osnaživanju romske porodice i izgradnji pozitivnog stava prema obrazovanju uopšte, povećavanju stepena motivacije za školovanjem, jačanju samopouzdanja i samopoštovanja romskih učenika, njihovih roditelja i cele romske zajednice za uključivanje, ali i ostanak u sistemu obrazovanja na svim nivoima, od predškolskog uzrasta do fakulteta i razvoju potrebe za uključivanje odraslih Roma u sistem funkcionalnog opismenjavanja.

Organizovanje rada na projektu podrazumeva obezbeđivanje finansijskih sredstava od partnera-donatora (REF) i Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje za mesečne stipendije učenika, nabavku školskog pribora i nadoknadu putnih troškova. Svaki učenik ima i mentorsku podršku od strane odabranog nastavnika, koji je imao obavezu dodatnog stručnog usavršavanja za mentorstvo i koji dobija naknadu za svoj rad.

Projekat predviđa direktne i posredne kontakte svih aktera uključenih u projekat. Razvijena je mreža kontakata i podrške između učenika/roditelja i njihovih nastavnika/mentora, monitorskih parova, Saveta projekta i projektnog tima. Projekat je vidljiv kroz medije, sajt Sekretarijata, stalne direktne, telefonske i mail kontakte.

Nastavnici u svom obrazovanju i škole u svojim programima rada nemaju razvijenu obuku i podršku mentorskoj ulozi nastavnika i mentorstvu u školi. Iz tog razloga je sačinjen plan i program namenjen edukaciji nastavnika, koji su se uključili u realizaciju ovog projekta, a koji je obuhvatio razvijanje pedagoško-psiholoških i socijalnih veština nastavnika i stručnih saradnika za pružanje podrške učenicima i kolegama u oblasti mentorskog rada sa učenicima romske nacionalnosti i unapređivanje informisanosti, razumevanja i osetljivosti učesnika obuke za životne prilike, teškoće i vrednosti pripadnika romske zajednice.

Uključivanjem Udruženja romskih studenata u promociju obrazovanja putem pozitivnih primera, podrške, tribina, TV spotova, plakata i sl. dodatno se motivišu učenici osnovnih i srednjih škola za nastavak školovanja, a njihovim roditeljima se ukazuje na potrebu obrazovanja, kao najefikasnijeg puta za izlazak iz siromaštva.

REALIZACIJA PROJEKTA, ISHODI I IMPLIKACIJE

Tokom prve godine projekta ostvareni su veoma dobri rezultati: procenat osipanja učenika Roma u srednjim školama se smanjio na 7,32% u odnosu na 26,00% tokom prethodne tri godine. Ukupan broj učenika Roma u srednjim školama se druge projektne godine povećao za 103,35% u odnosu na prethodni period (sa 298 na 606 učenika), broj Roma, učenika prvog razreda srednje škole povećao se za 98,34% (sa 121 na 240), a broj učenika Roma, koji nastavljaju školovanje posle srednje škole je povećan za 171,87% (sa 32 na 87). Od 355 stipendista tokom prve godine stipendiranja, 44 učenika je postiglo odličan uspeh, odnosno 12,39%, od toga 9 učenika uspeh 5,00. Odličan i vrlo dobar uspeh postiglo je 167 učenika, 47,04%, što, u odnosu na upisanih 171 učenika sa odličnim i vrlodobrim uspehom, predstavlja minimalan pad u opštem uspehu od 1,12%. Učenici drugog i trećeg razreda su popravili svoj opšti uspeh za 3,38% (od 85 učenika sa odličnim i vrlo dobrim uspehom na kraju godine je bilo 97 učenika).

Mentorski rad je dobro ocenjen od strane učenika, roditelja i prosvetnih radnika. Svaki mentor je ostvario u proseku 51,65 kontakata sa stipendistima, a svaki učenik je u proseku kontaktirao sa mentorom 22,21 puta.

Organizovano je 15 tribina sa učenicima završnih razreda osnovnih i srednjih škola i roditeljima u 15 opština sa teritorije Vojvodine, u cilju bolje profesionalne orijentacije i upoznavanja sa mogućnostima nastavka školovanja, sa preko 300 učesnika.

Jednodnevni izlet za 50 najboljih stipendista uz dodelu nagrada i simboličnih poklona takođe je jedna od aktivnosti koja je doprinela ličnom osnaživanju i međusobnom zbližavanju učenika stipendista.

Dobri ostvareni rezultati u toku prve dve godine projekta, potvrdili su našu pretpostavku da je pojedinim grupama učenika i pojedincima, neophodno obezbediti dodatnu pomoć po principu mera afirmativne akcije i pozitivne diskriminacije, kako bi se ostvarilo jednako pravo i dostupnost obrazovanja i vaspitanja i jednake mogućnosti za obrazovanje i vaspitanje na svim nivoima i vrstama obrazovanja bez ugrožavanja drugih prava deteta i drugih ljudskih prava.

Pozitivni rezultati ovog, ali i drugih projekata, koji su bazirani na dodatnom radu, bilo romskih asistenata, bilo nastavnika mentora potvrđeni su uvođenjem pedagoškog asistenta u škole (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, „Sl. glasnik RS“ broj 72/09. član 117.), kao i zakonskom obavezom za izradu individualnih obrazovnih planova za dete/učenika kome je iz bilo kojih razloga potrebna dodatna podrška u obrazovanju i vaspitanju (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, „Sl. glasnik RS“ broj 72/09. član 77.).

Država i lokalne samouprave moraju da razviju mehanizme obezbeđivanja sredstava za dodelu stipendija, naknade za putne troškove učenika koji putuju, pomoći prilikom nabavke udžbenika i školskog pribora, ali i odeće i obuće, kao i sredstava za ekskurzije, izlete i druge aktivnosti, uz mentorsku podršku učenicima, kao kompenzaciju za nedostajuću podršku od strane porodice i sredine u kojoj dete živi i odrasta.

Neophodno je obezbediti uključivanje i kontinuiran rad romskih asistenata u rad predškolskih ustanova i osnovnih škola, mentorska podrška učenicima u srednjoj školi, „vaučer“ program namenjen studentima, afirmativne mere za upis učenika u srednje škole i na fakultete, otvaranje škola sa nastavom na romskom jeziku. Postoji potreba za posebno školovanim nastavnicima za rad sa decom romske nacionalne manjine na svim nivoima obrazovanja, obezbeđivanje lektorata/formiranje Katedre za romski jezik, obezbeđivanje uslova, omogućavanje i podsticanje dodatnog stručnog usavršavanja postojećeg nastavnog kadra, koji radi u školama u kojima postoji inkluzivno obrazovanje, obezbeđivanje izbornih sadržaja (romska tradicija, kultura, običaji) u okviru bazičnog obrazovanja za budući nastavni kadar. Izuzetno je bitno motivisanje i stimulisanje mladih Roma za nastavak školovanja i opredeljenja za rad u prosveti, kao i razvijanje ličnih potencijala i sposobnosti nastavnika kada je u pitanju multikulturalnost, tolerancija na različitost i zajednički život.

Omogučavanje i obezbeđivanje dodatne edukacije za mentorstvo, koje će se odnositi i na rad sa drugim marginalizovanim grupama ili decom koja su u sistemu inkluzivnog obrazovanja, putem akreditovanih programa, odnosno u vidu obaveznog stručnog usavršavanja nastavnika; razvijanje mehanizama za dalju sistemsku podršku u realizaciji mera afirmativne akcije upisa učenika Roma u srednje škole, visoke škole i fakultete, obezbeđivanje smeštaja u učeničke i studentske domove, obezbeđivanje naknada za putne troškove i stipendije; stvaranje uslova za promene u sistemu stipendiranja, obezbeđivanja sredstava za nabavku školskog pribora i troškova putovanja učenika Roma jesu neke od implikacija dosadašnje realizacije ovog projekta.

Mentorski rad je novi vid aktivnosti nastavnika, za koji nisu posebno osposobljavani, te je potrebno omogućiti im dodatnu edukaciju putem akreditovanog programa Ministarstva prosvete RS. Ovaj način rada sa učenicima i roditeljima trebalo bi da bude jedna od redovnih aktivnosti nastavnika, jer jača njihove profesionalne kompetencije, s naglaskom na interkulturalni senzibilitet.

U okviru edukacije nastavnika za mentorski rad sačinjeni program je akreditovan od strane ministra prosvete kao obavezni program stručnog usavršavanja nastavnika, a pripremljen je i štampan i „Vodič za mentore“.

ZAKLJUČAK

Razvojem i unapređenjem ukupnog obrazovnog statusa Roma, stvaranjem dobre osnove za školovanje, razvojem njihovih profesionalnih kompetencija, doprinosi se i dugoročnom rešavanju pitanja siromaštva Roma. Ukoliko svako romsko dete dobije mogućnost da se obrazuje do maksimuma svojih sposobnosti i pod istim uslovima dobije kvalifikacije za tržište rada, najmanje na nivou srednje škole, to je najbolja investicija u budućnosti za kvalitetniji način života. Senzibilizacija javnosti i prihvatanje afirmativne politike kada su u pitanju Romi i «život sa» a ne „život pored“, razvoj svesti kod roditelja o neophodnosti obrazovanja u redovnom obrazovnom sistemu, trebalo bi da dovede do povećanja ukupnog broja romske dece na svim nivoima obrazovanja. Pобољшanje opšteg uspeha, redovnosti pohađanja nastave i smanjenja neopravdanog izostajanja i ukupno napredovanje učenika Roma na svim nivoima obrazovanja, povećanje broja dece koja se opredeljuju za školovanje u četvorogodišnjem trajanju u srednjim školama, gotovo je nemoguće ostvariti bez dodatne pomoći, kako materijalne tako i pedagoške. Uvođenje mentorskog rada sa učenicima u obrazovni sistem, od strane odabranih nastavnika u školama obezbeđuje dodatnu individualnu pomoć u smislu optimalne integracije u akademski i društveni život škole osnaživanjem u suočavanju i rešavanju ličnih ili školskih problema, razvojem veštine učenja, pa i dopunskim nastavnim sadržajima. Potreba obavezne mentorske podrške ovim učenicima je proizišla iz činjenice da oni najčešće nemaju adekvatnu porodičnu podršku, razumevanje i pomoć tokom školovanja u skladu sa svojim intelektualnim sposobnostima. Rezultati socioloških, psiholoških i pedagoških istraživanja činilaca siromaštva, uzroka napuštanja obrazovanja i nezaposlenosti marginalizovanih grupa pokazuju da je učenicima koji pripadaju rizičnim grupama neophodna mentorska podrška u procesu obrazovanja, sazrevanja i osnaživanju potencijala za profesionalni razvoj.

Stvaranje uslova za samoodrživost projekta i razvoja ovog modela obrazovanja podrazumeva sistemski rešenja. U cilju prihvatanja suživota i razvoja i jačanja pozitivnog stava i podrške društvene zajednice trebalo bi sistemski rešiti pitanje inkluzivnog obrazovanja; izvršiti normiranje i standardizaciju uslova za inkluzivno obrazovanje; obezbediti kontinuirano finansiranje, kadrove, prostor i opremu za rad, kao i pozitivnu podršku medija i društva u celini.

IZVORI

www.obrazovanje.vojvodina.gov.rs

www.romaeducationfund.org

www.urs.edu.rs

*Snežana Babić-Kekez
Jelena Kriš-Piger*

INCLUSION OF ROMA STUDENTS INTO SECONDARY SCHOOLS IN VOJVODINA
Summary

A model of inclusion of Roma students into secondary schools in Vojvodina is shown in this paper. This model has been in use since the school year of 2007/2008 and it was made by the Provincial Department of Education, Roma Integration Council in the AP Vojvodina, Roma Students Association and Fund for Roma Education. The model has been created and accomplished within the project „Inclusion of Roma Students into Secondary Schools in Vojvodina“ covering the period from 2007 to 2011. The aim of the project is to increase the number of Roma students who enrol in and finish secondary schools, specially targeting grammar schools and other four year vocational schools, as well as to improve students' achievement during their secondary education by cooperating with mentors. The previous results of the project have been shown in this paper, as well as the implications for further work and ways to create better conditions for model's sustainability after the planned cycle.

Tijana Dabić
 Univerzitet Sinergija, Bijeljina
tijanadabic@gmail.com

UDK: 371.388.(497.1)“1918/1939“

VEČITA BORBA ZA NAPRETKOM U OBRAZOVANJU

Apstrakt: Autor ovog rada pruža istorijski pregled perioda i uslova koju su vladali između dva svetska rata u domenu prosvete i borbe tadašnjih prosvetnih radnika da unaprede osnovno obrazovanje i otvore prvu oglednu školu na tom području. Autor želi uputiti na probleme, državne, ekonomske, društvene toga perioda koji su otežavali željeni napredak u obrazovanju i da povuče paralelu između problema prisutnih u našem društvu i obrazovanju danas.

Ključne reči: *ogledne škole, kraljevina Jugoslavija, kriza u obrazovanju, napredak*

UVOD

Živimo u 21. veku, veku masovnih medija, zapanjujuće tehnologije, čuda medicine kada su pred čovekom mogućnosti sticanja saznanja kakve nikada nije imao. S druge strane, živimo u državi koje usled nemilih događaja koji su se desili u protekloj deceniji opet pokušava da po ko zna koji put skupi snagu i digne se iz pepela. Osnovni temelji države su potrešeni, nesigurni, klimavi, a s njima i jedan od najbitnijih temelja jednog društva, a to je obrazovanje, tačnije škola.

„Ona u društvu vrši veoma važnu funkciju: vaspitanje narodnog podmlatka. Škola u svako doba treba, i mora, da bude izraz opšteg narodnog života, a i najbolje ogledalo jednog društvenog stanja. Škola, kao društvena ustanova ne sme nikada ostati izolovana od društvenog života. Ona mora s jedne strane da ide uporedo sa razvojem i napretkom društva, a s druge strane ona mora da ide uporedo s razvojem i napretkom psihopedagoške nauke. Naša današnja škola ne daje ono što se od nje očekuje. Rezultati naše današnje škole su veoma slabi, jer se u njoj ne radi kako treba. Njome nisu zadovoljni ni đaci koji je posećuju, pa ni roditelji koji šalju svoju decu u školu. Koliko mi je poznato njome nisu zadovoljni ni svi nastavnici koji rade u njoj. Ona ne sprema učenike u dovoljnoj meri za život u društvu, ne daje prilike učenicima da slobodno razvijaju sve svoje snage. Najveći njen nedostatak sastoji se u tome što su učenici u njoj mnogo pasivni, a vrlo malo aktivni. Uopšteno rečeno, današnja škola (takozvana stara škola) ima mnogo nedostataka i može mnogo da se kritikuje.“ (Branković D. i., 1937)

Citirani tekst je deo pisma koji je Todor Lilić¹, profesor Učiteljske škole u Pirotu, dostavio 1934. godine Ministarstvu prosvete. Sadržalo je konkretan predlog o osnivanju

¹ Todor Lilić je rođen u Bačkoj Palanci 1901. godine. Završio je Učiteljsku školu I psiho-pedagošku grupu na Višoj pedagoškoj grupi na Višoj pedagoškoj školi u Beogradu, u četvorogodišnjem trajanju. Bio je učitelj,

ogledne škole u Beogradu ili Nišu, kako bi se tim putem proverilo šta se od teorijskih postavki i zahteva nove škole moglo u tom periodu ostvariti u tadašnjoj kraljevini

Danas, posle sedamdeset i pet godina od kada je napisano gore navedeno pismo, koje je kasnije dovelo do otvaranja prve ogledne škole u Beogradu 1935. godine, mi, kao društvo smo opet suočeni s krizom obrazovanja i školstva. Danas, posle toliko godina, mi, kao društvo smo suočeni s veoma sličnim problemima i poteškoćama, naravno u perspektivi druge vremenske dimenzije, kao i društvo koje je bitisalo u periodu između dva svetska rata. Danas, mi, kao društvo nemamo ni jednu oglednu školu na području Srbije koja bi se bavila savremenom pedagoškom praksom i načina implementiranja iste u obrazovne institucije.

Poražavajuće je navesti činjenicu da je tokom ekspanzije eksperimentalnih/oglednih škole, u periodu od 1935. do pre deset godina, bilo osnovano preko dvadeset oglednih škola na području dve „velike“ Jugoslavije i Srbije. Stekle su zavidan ugled i ugasile se. U Beogradu je sve do pre deset godina radilo nekoliko škola koje su nastavu organizovale po sistemu celodnevne organizacije i eksperimentalno provravale učenje stranog jezika. Među njima su poseban ugled uživale „Braća Ribar“ i „Lazar Savatić“ (Vilotijević, 2001, str.8).

Bitno je još naglasiti i ni malo zanemarljiv podatak, a to je da su nekada kod nas, pri učiteljskim školama, na primer, pri Beogradskoj učiteljskoj školi, postojale škole vežbaonice u kojima su se pripremali budući učitelji, primenjujući najsavremenije koncepcije nastavnog procesa i najprestižniju organizaciju nastave. Danas ni jedan učiteljski fakultet nema svoju vežbaonicu, koja bi bila njegova laboratorija, ogledno polje za eksperimente u radu s učenicima.

POJAM EKSPERIMENTALNE ŠKOLE

Eksperimentalne škole su ključni razvojni centri, pedagoške laboratorije iz kojih se emituju promene u obrazovni sistem. U njima nastaju i proveravaju se didaktičke inovacije pre nego što budu unete u širu pedagošku praksu škola. Ovo su generatori stalnih razvojnih promena u obrazovnim sistemu. Imajući u vidu da se reforma posmatra kao skup krupnijih promena u obrazovanju od nje se očekuje da se zasniva na nizu pedagoških inovacija koje su formirane i osmišljene u eksperimentalnim školama kao predvodnicama novog. Često među ljudima vlada mišljenje da sve promene treba da se kreću od „odozgo na dole“, znači da dolaze od samog vrha prosvete i šire se u školama, međutim proces bi trebalo da bude obrnut, znači „odozdo na gore“. To bi trebalo, zapravo, da bude proces programskog i pravnog ozvaničavanja inovacija unetih u pedagošku stvarnost. (Vilotijević, Eksperimentalne škole kao nosioci razvojnih promena, 2001)

Postoji nekoliko tipova eksperimentalnih škola u kojima se ostvaruju i empirijski proveravaju nove pedagoške koncepcije (Vilotijević, 2001, str. 9-11). To su:

- a) Ogledne škole-vežbaonice pri pedagoškim fakultetima ili istraživačkim centrima;
- b) Ugledne škole u kojima se usavršavaju tradicionalne koncepcije nastave;
- c) Ogledne škole u kojima se realizuju i proveravaju originalne pedagoške ideje i koncepcije nastavnog rada;

profesor gimnazije i učiteljske škole, upravitelj i pedagoški instruktor Ogledne škole u Beogradu, u četvorogodišnjem trajanju, šef Nastavnog oseka u Ministarstvu prosvete. U Spomenci *Osamdeset godina obrazovanja učitelja i vaspitača u Pirotu* (Pirot, 2000.), su i podaci o nastavnom radu i aktivnostim T.Lilića (AS-L, XI, 35).

OGLEDNE ŠKOLE U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI (1918-1941)

Krajem Prvog svetskog rata stvorena je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. U sastav novoformirane mnogonacionalne Kraljevine ušle su zemlje, pokrajine i oblasti nejednako razvijene, raznolikog političko-administrativnog i pravnog uređenja, prosvetnih kultura i tradicija. (Dimić, 1997)

U proces konstituisanja državne zajednice, iako zadovoljni što konačno uživaju u dugo željenoj slobodi, jugoslovenski i drugi narodi ušli su sa mnogim opterećenjima iz prošlosti. Nerešena mnoga ekonomska i socijalna pitanja i problemi, težak položaj radnika i seljačke mase stanovništva, politička neslaganja oko oblika i ustrojstva državnog uređenja, nerešeno nacionalno pitanje i pitanje nacionalnih manjina – doveli su do razočarenja ubrzo posle ujedinjenja. (Dimić, 1997)

Na jedinstvenom području Jugoslavije postojalo je više različitih administrativnih, pravnih i kulturno-prosvetnih područja u kojima se prosveta i školstvo razvijalo nejednako i neravnomerno, uz primenu zakonskih i drugih propisa. Tako je na primer, osnovna škola u Srbiji, Crnoj Gori i BiH, trajala 4 godine; u Hrvatskoj, Slavoniji i Sremu – šest godina, u Sloveniji (Mariborskoj i Ljubljanskoj regiji) – osam godina. Međutim, i pored predviđenih zakonskih obaveza, mali broj dece je bio obuhvaćen obaveznim školovanjem. Predratna Jugoslavija po razvijenosti školstva i stanju opšte pismenosti i obrzovanja, bila je među najzaostalijim zemljama u Evropi. Poražavajuće su sledeće činjenice, da je po popisu stanovništva iznad deset godina 1921. Godine nepismenost u Kraljevini iznosila preko 49%. U Sloveniji je ona iznosila oko 9%, BiH oko 88%, a na Kosovu čak i preko 95%. Nepismenost je bila posebno izražena kod ženskog dela stanovništva, što zbog verskih, tako i zbog patrijahalnih razloga, posebno kod muslimanskog dela stanovništva.

Posle stvaranja zajedničke države bilo je potrebno izvršiti unifikaciju, ujednačavanje različitih zatečenih školskih sistema da bi se došlo do jedinstvenog školskog sistema, vrsta i tipova škole, nastavnih tipova i programa i tako preovladati razlike, neujednačenost, parcijalnost i šarenilo u prosvetnom i školskom zakonodavstvu kao i u nastavnoj praksi (Đorđević, 2001, str. 79).

Međutim, to je bio težak i složen posao. Bilo je veoma teško naći opšteprihvaćena i zajednička rešenja koja bi odgovarala nerazvijenom ali i razvijenim delovima zemlje. Usklađivanje postojećih razlika je počelo ubrzo posle ujedinjenja.

Jedan od uzroka sporosti i neefikasnosti bile su i česte promene vlade i ministara prosvete. Istoričar Lj. Dimić navodi da se, tokom prvih deset godina postojanja Kraljevine (1918-1929), promenilo 24 vlade u kojima je dužnost ministara prosvete obavljalo 10 različitih ličnosti, različitih političkih pripadnosti i shvatanja o prosvetnoj politici, školi i obrazovanju. U drugoj deceniji života Kraljevine, promenjeno je 15 vlada u kojima je bilo čak dvadeset promena ministara prosvete. To je dovelo do prekida, diskontinuiteta i usporavanja donošenja novih propisa. Tokom prvih deset godina zajedničkog života nije donesen ni jedan prosvetni zakon. Pripadnost određenoj partiji i njenim tekućim interesima i potrebama bile su često važnije od državnih i nacionalnih potreba, a često su i predstavljali i jedini kriterijum delovanja u životu prosvete (Lj. Dimić, 1999).

Osnovnu karakteristiku stare škole predstavljale su knjige i verbalno, mehanicističko pamćenje. Centralno mesto je zauzimao učitelj za razliku od novih pravaca koji su u centar stavljale učenike, naglašavajući ličnost i razvoj svih njihovih potencijala. Ali, i pored svih

razlika i poteškoća, nastavnici su se angažovano zalagali za promene tradicionalne škole, prihvatanje novina i uvođenje savremenih metoda. Prodirali su posredstvom knjiga i drugih prosvetnih radnika koji su se školovali u inostranstvu, naročito posle 1925. godine.

Da bi sačuvali jedinstvenost škole i školskog sistema i usmerenost u njihovih uticaja, moralo se voditi računa o tome *šta* je valjalo činiti (nastavni plan i program, sadržaj rada škole i dr.) ali se moralo uticati i na postupke *kako* valja raditi na novi, savremeniji i efikasniji način. Bile su potrebne ogledne (eksperimentalne) škole, prilagođene našim uslovima, potrebama i mogućnostima.

Odluka o otvaranju prve ogledne škole donesena tek 1935. godine na predlog Todora Lilića. Postavljamo pitanje: zašto je toliko vremena bilo potrebno da dođe do osnivanja ogledne škole, pored toliko predloga i zahteva koji su dolazili, iako su se Ministri slagali s tim predlozima? Iako je to pitanje, na prvi pogled jednostavno, ono ima mnogo širi i kompleksniji značaj i mnoge konotacije.

Pitanje oglednih škola, njihovo prihvatanje i određivanje načina rada, mora se posmatrati u sklopu društvenih uslova toga vremena u našoj zemlji. Poznato je da je novostvorena država bila stvorena od različitih delova i naroda i da je bilo potrebno čvršće ih povezati i homogenizovati. Ujednačavanje školskih sistema je bio jedan od odličnih načina da se u tome uspe, zbog činjenice da ujednačavanje, samo po sebi, znači realizovanje zajedničkih težnji i principa, normi i standarda i zapostavljanje nekih posebnih težnji i interesa. Međutim, novi pravci o školi išli su ka širokoj demokratizaciji odnosa i rada u školi. Ovakve težnje nisu mogle da se uklope u procese unifikacije škola, normi i standarda. To je bila jedna od osnovnih teškoća ili prepreka za prihvatanje promena u školi, a takođe, i za osnivanje oglednih škola. Pored toga, uvođenje određenih promena i novina zahteva neophodna finansijska sredstva, drugačiju organizaciju i ustrojstvo škole, školski pribor, nastavna sredstva, pripremanje i usavršavanje nastavnika itd. što osiromašena zemlja posle drugog svetskog rata, nije mogla da obezbedi.

U vreme već naraslih zahteva i potreba da se započne s reformom škole i školskog sistema kod nas i pronade najpogodnije rešenje za poboljšanje i osavremenjivanje rada u školi, Todor Lilić, profesor Učiteljske škole u Pirotu, dostavio je 1934. godine Ministarstvu prosvete konkretan, detaljan i obrazložen Predlog o osnivanju ogledne škole, kako bi se u praksi proverilo šta se od terijskih postavki i zahteva nove škole, kod nas može realno ostvariti. Jedan deo teksta je citiran u uvodnom delu rada i odnosi se na kritiku upućenu tadašnjoj tradicionalnoj školi koja je funkcionisala u tom periodu. Deo koji će biti citiran u daljem tekstu se odnosi na viziju nove škole od strane Todora Lilića i deo je pisma koje je poslalo Ministarstvu prosvete:

„Novo vreme zahteva novu školu, koja se mnogo razlikuje od stare škole. U novoj školi glavnu ulogu ima dete i ono u njoj nije nikada zanemareno. Ona svojim uređenjem potpuno odgovara dečjem životu i zbog toga privlači učenike vrlo mnogo. Nova škola vodi računa o raznim dečjim sposobnostima. Individualnost je predmet naročite pažnje. U novoj školi se deca fizički i duhovno potpuno slobodno razvijaju. Ova škola priprema decu za život u društvu, vodeći pri tom računa da deca imaju prava na život i da treba da prožive svoje detinjstvo. Samoradnja i aktivan očiglednost nalaze svoju punu primenu. Deca se vaspitavaju tako da samostalno rešavaju sve moguće probleme, da sama stiču znanje, vrše opite, razumljivo sve u granicama njihove snage, nova škola traži da učenici budu aktivni. Ona princip rada ceni vrlo mnogo i on u

njoj igra najvažniju ulogu. Ona hoće učenicima da omili rad, jer bez rada nema života. Nova škola razvija kod dece kritički duh, i to ne nametanjem, već ličnim posmatranjem i rasuđivanjem o dobru i zlu. Duh školske nastave mora biti u saglasnosti s duhom celokupnog društvenog života, ne sme biti mnogo udaljen od narodnog života. Neosporna je činjenica da se u ideje nove škole u našoj zemlji terijski mnogo propagiraju, ali se ipak pored toga u radu naše škole ne vidi nikakvo poboljšanje već se sve radi po starom. Puno sam razmišljao o tome i došao sam do zaključka da se s reformom naših škola dosta teško ide zbog toga što se kod nas samo teoretiše, a praktično skoro ništa ne izvodi. Ideje nove škole treba da se praktično izvedu itd.“

Škola je počela s radom 1. septembra 1935 godine., kako je to bilo predviđeno. Zgrada Ogledne škole „Kralj Aleksandar I“ je podignuta 1930. godine i svojevremeno je spadala u najlepše škole u Beogradu. Škola je ispunjavala sve zahteve jedne savremene obrazovne ustanove. Imala je :12 učionica, svečanu salu s galerijom i pozornicom, školsku ambulantu, školsko kupatilo, obdanište s kuhinjom, a na krovu zgrade terasu za sunčanje.

Glavni i osnovni zadatak Ogledne škole odnosio se na ostvarivanje ideja i principa nove škole a njen krajnji cilj bio je da doprinese reformi naših škola.

U oglednoj školi su široko našli primenu i principi *samoradnje, aktivne očiglednosti i doživljaja*. Radilo se na uklanjanju barijera između školskog i vanškolskog života. Organizovale su se posete preduzećima, zanatskim radionicama, ustanovama, prodavnicama, izleti u bližu okolinu i ekskurzije. Učenici su podsticani da samostalno rešavaju različite zadatke i probleme, da budu što više aktivni. Nastojalo se, takođe da učenici usvajaju znanja doživljajem jer bi na taj način znanje bilo mnogo kvalitetnije i trajnije. Učenici su posmatrali radove na njivama, u voćnjacima i vinogradima u razna godišnja doba. Sakupljali su lišće, biljke, plodove leptire i od toga pravili različite zbirke. Tokom takvih poseta i izleta mogli su slobodno postavljati pitanja i razmenjivali iskustva. Po dolasku u učionicu sređivali su svoje utiske i saznanja i dopunjavali ih kraćim pisanim radovima, crtežima, vajanjem, modelovanjem, kompletiranjem zbirke itd. (Baugut, 1938). U vaspitno-obrazovnom i nastavom radu Ogledne škole nisu korišćeni redovni udžbenici, osim čitanki i udžbenika istorije. Insistiralo se da učenici budu što aktivniji u procesu nastave i da na principu samoradnje, brižljivo beleže ideje i činjenice na koje im ukazuje učitelj u svojim izlaganjima kako bi ih koristili u daljoj obradi, dopunama i utvrđivanju obrađenog gradiva.

Dve godine posle osnivanja i rada beogradske Ogledne škole, januara 1937. godine otvorena je u Zagrebu Ogledna škola „Josip Juraj Štosmajer“, a zatim uskoro maja 1937. godine i privatna „šumska škola“ na Tuškancu². U periodu 1937-1939. u Jugoslaviji je otvoreno 14 oglednih škola i to 1937. godine – osam (u: Beogradu, Zagrebu, Skoplju, Nišu, Novom Sadu, Sarajevu i Banja Luci); 1938. godine – pet (u: Splitu, Borovu kraj Vukovara, Kragujevcu, Ljubljani Višnjici kraj Beograda); i 1939. godine – jedna (u Blažaju kraj Sarajeva).

² Školu je vodio dr Franjo Higu-Mandić, profesor učiteljske škole u Zagrebu. Škola je bila namenjena pretežno slabunjavoj deci. Nastava se odvijala napolju, izvan školske zgrade, u prirodi kada je to vreme dozvoljavalo. (V.Franjo Higu-Mandić: Uzgojni domovi i nastava u prirodi, Zagreb, 1934)

IDEJE TODORA LILIĆA I KORELACIJA ŠKOLE XX VEKA I ŠKOLE BUDUĆNOSTI

Istorija pisana na našim prostorima je u velikoj meri uticala na naše obrazovanje, kako na promene tako i na stagnacije koje su nas pratile. Nakon velikih krahova koji su pratili naš narod i državu bilo je teško postaviti državu na noge opet, vlast, ekonomiju, industriju, ali isto tako i obrazovanje. Od vremena Todora Lilića pa sve do sada naše obrazovanje je naravno izuzetno unapredovalo, međutim kada pogledamo prikaz u *Tabeli 1* videćemo da su određene kritike koje je on upućivao tradicionalnoj školi veoma bliske kritikama koje savremeni pedagozi upućuju školi XX veka.

Stavovi koji se tiču škole XX veka i škole budućnosti su preuzeti od vrsnog pedagoga Nenada Suzića i njegovog dela „*Škola budućnosti u ogledalu XIX i XX veka*“. Gde on pokušava da napravi korelaciju između prošlosti i sadašnjosti i da objasni uzročno-posledične veze. Autor rada je u već postojeću tabelu inkorporirao i stavove Todora Lilića, koji su navedeni u pismu upućenom Ministarstvu prosvete davne 1935. godine. (Suzić, 2009)

Tabela 1.

STARA ŠKOLA (Kritikovana od strane T.Lilića)	ŠKOLA DVADESETOG VEKA	NOVA ŠKOLA (T.Lilić)1935.	ŠKOLA BUDUĆNOSTI
„Deca radije idu iz škole kući, nego iz kuće u školu.“	Škola u koju deca moraju da idu.	„U nju deca dolaze s radošću i oduševljenjem.“	Škola u koju deca žele da idu.
„Ona svojim uređenjem i nakaradnim radom ugušuje kod učenika ličnu inicijativu, sputava razviće kritičkog duha i ometa razvijanje uzajamnog pomaganja učenicima“	Represivna	„U njoj učenici svojevolsno i sa najvećim zadovoljstvom provode i veći broj časova nego što je zakonom propisano“	Motivaciona
„Najveći njen nedostatak sastoji se u tome što su učenici u njoj mnogo pasivni, a vrlo malo aktivni.“	Znanje kao cilj školovanja, forsiranje memorisanja činjenica	„Ne traži se toliko rad i učenje napamet već već dela i vežbanje u cilju usavršavanja života i rada“	Osposobljava dete za snalaženje u obilju informacija
„Ona ne sprema učenike u dovoljnoj meri za život u društvu“	„Osposobljava dete za potrebe društva“	„Ova škola priprema decu za život u društvu“	„Osposobljava dete za njegove vlastite potrebe“

STARA ŠKOLA (Kritikovana od strane T.Lilića)	ŠKOLA DVADESETOG VEKA	NOVA ŠKOLA (T.Lilić)1935.	ŠKOLA BUDUĆNOSTI
„U njoj učenici počitave časove i godine, među golim zidovima sa suvoparnim udžbenicima i pri jednoličnim nastavnim sredstvima provode jedan sasvim prazan i ukočen život.“	Dominira frontalni rad i predavačka praksa	„Učenicima je omogućeno da se aktivno i neposredno uključuju u različita zbivanja i vanškolske aktivnosti“	Polivalentna primena nastavnih oblika i metoda interakcije, individualizacija i planeri rada
„U staroj školi se pridavala vrlo velika vrednost, rečima se interes u nastavi izazivao“	Dominira verbalizam	„U novoj školi reči su dobile svoje mesto i mesto njih se traži istinski rad“	Multimedijalno učenje, aktivno i verbalno učenje u kombinaciji

ZAKLJUČAK

„Mi smo u velikom zaostatku“. To govori pismo i predlog Todora Lilića koje je uputio Ministru prosvete 1934. godine. Neke rečenice iz njegovog pisma često izgovaraju i oni koji nisu nikada čuli za njega i njegovo pismo. Lilić kaže „novo vreme zahteva novu školu“, a mi to i danas često slušamo. Priča da nismo dovoljno bogati da bi imali ogledne škole je zaista naivna, jer ogledne škole treba da budu zamajac za bolje i efikasnije školstvo koje treba da pomogne u stvaranju nacionalnog bogatstva. Danas u XXI veku nam ostaje da se trudimo i da čekamo na novog Todora Lilića koji bi zapalio iskricu i pokrenuo nas.

LITERATURA

- Bandur, V. i. (1999). *Metodologija pedagogije*. Beograd.
- Baugut, J. (1938). *Imade li osnivanje oglednih škola svoje opravdanje*. Savremena škola.
- Božić, I. i. *Istorija Jugoslavije*. Beograd: Prosveta.
- Branković, D. i. (1937). *Ogledna narodna škola "Kralj Aleksandar I"*. Beograd.
- Branković, D. (1938). *Ogledne škole, njihov značaj i primena novih principa u njima*. Beograd.
- Defrančeski, A. (1940). *Potreba pokusnih škola*. Napredak.
- Dimić, L. (1997). *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*. Beograd.
- Đorđević, J. (2001). *Ogledne škole u Kraljevini Jugoslaviji (1918-1941)*. U g. autora, *Ogledne (eksperimentalne) škole* (str. 99). Beograd: Učiteljski fakultet Beograd.
- Đorđević, J. (2000). *Reformni pedagoški pokret u 20. veku*. Beograd: Učiteljski fakultet u Beogradu.

- Đurić, Đ. (2001). Istraživački rad u oglednim osnovnim školama u Vojvodini. U g. autora, *Ogledne (eksperimentalne) škole* (str. 162-164). Beograd: Učiteljski fakultet Beograd.
- Laketa, N. (2001). Ogledne škole zapadne Srbije. U g. autora, *Ogledne (eksperimentalne) škole* (str. 216-261). Beograd: Učiteljski fakultet Beograd.
- Lilić, T. (1936). *Ogledna škola u Beogradu (odgovor C. Popoviću)*. Narodna prosveta, 42.
- Ljubinić, S. (1931). *Djeca su preopterećena nastavom*. Zagreb: 1931.
- Stevanić, B. (n.d.). Preuzeto avgust 2009. iz www.mediaplan.ba.
- Suzić, N. (2009). *Škola budućnosti u ogledalu XIX i XX veka*. Beograd.
- Vikipedija*. (n.d.). Preuzeto avgust 2009. iz www.sr.wikipedia.org.
- Vilotijević, M. (2001). Eksperimentalne škole kao nosioci razvojnih promena. U g. autora, *Ogledne (eksperimentalne) škole* (str. 9-17). Beograd: Učiteljski fakultet Beograd.
- Vilotijević, M. (1998). Predlog promena i obrazloženje. U g. autora, *Osnovan škola budućnosti* (str. 254-268). Beograd: Zajednica učiteljskih fakulteta u Srbiji.

Tijana Dabić

THE ETERNAL FIGHT FOR THE IMPROVEMENT IN EDUCATION

Summary

This paper presents an overview of the period and the situation between two World Wars in *Kraljevina Jugoslavija* (1919-1941). The focus is on the crisis in education and the strong will of the teachers of that time to improve the organization and work of primary schools and to establish the first experimental school in the country. The author elaborates on the problems present in the economy and society of that time that influenced the problems in education and by doing so, the author also comments on the problems present in education nowadays and draws a parallel.

Radmila Djaković
Visoka škola "Koledž zdravstvene njege," Bijeljina
rada.djakovic@gmail.com

UDK: 811.111.159.953-055.2

UTICAJ SPOLJNIH FAKTORA NA NIVO JEZIČKE KOMPETENCIJE KOD UČENIKA OSNOVNE ŠKOLE

Apstrakt: Ova studija istražuje nivo straha od izražavanja na engleskom jeziku kod učenika šestog razreda osnovne škole. U teorijskom delu rada autor navodi definiciju straha kao i vrste istog, dok se empirijsko istraživanje bazira na upitniku, intervjuu sa učenicima te na beleškama koje je autor vodio tokom časova engleskog jezika. Rezultati istraživanja potvrdili su da postoji značajna razlika u nivou jezičke kompetencije kod učenika koji su bili u mogućnosti da putuju u inostranstvo i komuniciraju sa maternjim govornicima engleskog jezika i učenika koji nisu bili izloženi uticaju stranog jezika.

Ključne reči: *strah od izražavanja, engleski jezik, osnovna škola.*

U Srbiji, generacija učenika šestih razreda (1996. godište) koji su osnovnu školu upisali 2003. engleski jezik uči od prvog razreda osnovne škole. Međutim praksa upućuje na to da pored učenika koji su se tada prvi put susreli sa stranim jezikom postoji i veliki broj učenika osnovne škole koji su počeli da paralelno uče engleski jezik van škole. Stoga postoji приметna razlika u nivou znanja. Prema osmogodišnjem osnovno-školskom obrazovanju, osnovni cilj učenja engleskog jezika u osnovnoj školi je razvoj osnovnih komunikativnih sposobnosti učenika i njihovog interesa za učenje stranog jezika. Za učenike osnove škole, engleski je strani jezik kod kojeg je za razliku od maternjeg jezika naglasak na oralnim aspektima pri čemu učenici treba da nauče da razumeju šta im se govori te da pokušaju da se izraze na stranom jeziku. Horvic, Horvic i Koup (Horwitz, Horwitz and Cope, 1986) ističu da s obzirom na to da je izražavanje na stranom jeziku za učenike zastrašujući vid učenja jezika, naglasak na razvoju komunikativne kompetencije predstavlja velik problem kod učenika koji osećaju strah od usmenog izražavanja. Da bi se osigurao uspeh u učenju engleskog jezika u osnovnoj školi, strah od stranog jezika treba shvatiti kao ozbiljno pitanje koje ne treba ignorisati.

Generalno, strah od usmenog izražavanja je neretko posmatran kao psihološki koncept. Spielberger (Spielberger, 1996) definiše strah od izražavanja kao subjektivan, svestan osećaj napetosti, kojeg prati aktivacija i reakcija autonomnog nervnog sistema. Prema tome anksioznost ili strah od izražavanja može da bude olakšavajuća ili otežavajuća okolnost. Strah kao olakšavajuća okolnost motiviše učenike da prihvate izazove koji su pred njima dok strah kao otežavajuća okolnost navodi učenike da izbegavaju predviđene zadatke. Mekintajer (MacIntyre 1995) tvrdi da jedino u slučaju kad je postavljeni zadatak relativno jednostavan, strah od izražavanja na stranom jeziku može da se shvati kao olakšavajuća

okolnost. Kada je zadatak suviše komplikovan, strah će automatski uticati na izvedbu zadatka. Izuzevši težinu zadatka, drugi faktori kao što su stav nastavnika i ocenjivanje, međusobna interakcija nastavnika i učenika, očekivanja roditelja, stav vršnjaka iz odeljenja, mogu se takođe nazvati potencijalnim pokretačima učenikovog straha od izražavanja na stranom jeziku.

S obzirom na to da većina istraživača pretpostavlja da je strah od usmenog izražavanja relevantniji u učenju engleskog kao stranog jezika kod odraslih (MacIntyre & Gardner, 1991a), empirijske studije o ulozi straha od usmenog izražavanja među učenicima osnovne škole retko su rađene. U proteklih dvadeset godina, studije koje su rađene na ovu temu pretežno su fokusirane na učenike srednjih škola (Ganschow & Sparks, 1996; Liao, 1999). Tek nekolicina istraživača posvetila se ovom problemu na nivou osnovnoškolskog obrazovanja (Mihaljević Djigunović, 2007) što potvrđuje da je strah od usmenog izražavanja na engleskom jeziku u osnovnoj školi ipak prisutan.

Prema rezultatima velikog broja istraživača, strah od stranog jezika ima negativan uticaj na učenje stranog jezika kod učenika. Na osnovu sprovedenih istraživanja Horvic, Horvic i Koup (Horwitz, Horwitz, and Cope, 1986) smatraju da postoji povezanost između nivoa straha i uspeha učenika u savladavanju stranog jezika. Da bi objasnio takvu negativnu povezanost, Mekintajer i Gardner (MacIntyre and Gardner, 1991d) ističu da se većim iskustvom i boljim znanjem stranog jezika smanjuje nivo straha od stranog jezika. S druge strane, lošije znanje jezika dovodi do nelagodnosti i povećanog osećaja straha. Najzad, većina istraživača se slaže sa činjenicom da strah od stranog jezika igra važnu ulogu u učenju stranog jezika.

Uzorak

U istraživanju na ovu temu učestvovali su učenici šestog razreda osnovne škole „Svetozar Marković Toza“ iz Novog Sada kojima je engleski jezik prvi strani jezik koji uče od prvog razreda osnovne škole. Uzorak za istraživanje činilo je šest odeljenja šestih razreda sa ukupno 142 učenika. Smatra se da je to dovoljno reprezentativan uzorak po pitanju zastupljenosti polova, nivoa znanja i stavova. Od 142 ispitanika 52,82% je muškog a 47,18% ženskog pola.

Uzorak je odabran namerno, jer je kroz višegodišnji rad sa pomenutim učenicima autor došao do zaključka da je kod učenika šestog razreda osnovne škole strah od izražavanja prisutan u velikoj meri. Taj zaključak je izveden na osnovu posmatranja ponašanja učenika pri usmenom i pismenom izlaganju, kao i na osnovu njihove tendencije da izbegavaju situacije u kojim se od njih traži da izlože svoje mišljenje na stranom jeziku.

Istraživanje je sprovedeno pred sam kraj drugog polugodišta školske 2008/09. godine. Autor se opredelio za deskriptivnu metodu istraživanja koristeći tehnike anketiranja, intervjua te deskriptivne analize reakcija na časovima govornih vežbi pri čemu su učenici mogli da iznesu svoje stavove, mišljenja i sudove o postavljenim pitanjima. Odabirom ovakve metode i tehnike istraživanja autoru je omogućeno da organizovano, sistematski i planski dođe do postavljenog cilja.

S obzirom da upitnik, iako jedno od najpouzdanijih sredstava u kvantitativnom istraživanju, ne daje odgovore na ona najbitnija pitanja kao što je *zašto*, u empirijski deo

istraživanja uvršten je i intervju. Intervjui su vođeni u samim školama, te vremenski nisu trajali duže od 10 minuta, snimljeni su (ispitanici su bili upoznati sa tom činjenicom), a potom transkribovani što je omogućilo obradu podataka. Intervjui su sprovedeni s namerom da se kroz direktnu interakciju sa učenicima dođe do zaključaka koji bi potvrdili odnosno opovrgnuli rezultate ankete.

Metodom intervjua ispitano je pet učenika šestog razreda osnovne škole „Svetozar Marković Toza“ iz Novog Sada. Vodilo se računa da ravnopravno budu zastupljeni polovi i nivoi znanja. Intervjui su imali čvrstu strukturu, a učenici su odgovarali na nekoliko grupa pitanja. Prva grupa se odnosila na činjenične podatke o opštem uspehu i nastavi engleskog jezika u školi i van nje. Druga grupa pitanja imala je za cilj da autora informiše o osećajima učenika vezano za usmeno izražavanje na engleskom jeziku, dok je treća grupa pitanja trebalo da proveri da li učenici osećaju strah od negativne društvene evaluacije.

U empirijskom delu istraživanja, autor takođe navodi i beleške vođene za vreme časova konverzacije u školi. Beleške autora imaju cilj da opišu neverbalne reakcije učenika u situaciji kada se od njih zahteva da se samostalno izražavaju na engleskom jeziku.

Cilj i zadatak istraživanja

Osnovni cilj istraživanja koje je autor sproveo bio je ispitati da li i na koji način spoljni faktori utiču na nivo jezičke kompetencije kod učenika osnovne škole. Osnovni zadatak vezan za navedeni cilj istraživanja bio je utvrditi da li učenici koji su bili izloženi uticaju engleskog jezika van škole imaju viši nivo jezičke kompetencije od učenika koji nisu imali dodira sa engleskim jezikom van obavezna dva školska časa.

Analiza i interpretacija dobijenih podataka

Rezultati upitnika analizirani su primenom deskriptivne statistike, dok se proveri zadatog cilja pristupilo izračunavanjem χ^2 testa.

S ciljem da se utvrdi koliko učenika ima dodir sa engleskim jezikom van školskih klupa od učenika je traženo da se izjasne o tome da li uče engleski jezik van škole. Rezultati su pokazali da veći broj učenika ne uči engleski jezik van škole 60,56%, dok engleski jezik van nje uči 39,44% učenika. Od 39,44% učenika koji uče engleski jezik van škole, njih 51,00% ide u privatne škole dok 49,00% učenika uzima privatne časove engleskog jezika. 67,86% učenika časove engleskog jezika van škole ima dva puta nedeljno.

Prema ovim rezultatima, a s ciljem dodatne provere postavljenog cilja istraživanja, autor je pristupio izračunavanju χ^2 testa. Izračunati χ^2 iznosi 43,670 ($\chi^2=43,670$) što odstupa od graničnih vrednosti od 5,991 i 9,210 čime se zaključuje se da je, s obzirom na to da je χ^2 veći od navedenih graničnih vrednosti, razlika između teorijskih i empirijskih frekvencija i empirijskih distribucija značajna. To znači da postoji statistički vidljiva razlika u nivou straha od izražavanja na engleskom jeziku kod učenika koji engleski jezik uče samo u školi i učenika koji privatno pohađaju časove engleskog jezika.

Analizom druge grupe pitanja upitnika autor je došao do podatka da od ukupnog broja učenika 76,76% učenika nikada nije putovalo u stranu zemlju gde se govori engleski jezik, dok je 23,24% bilo u prilici to da učini.

Od 23,24% učenika koji su putovali u neku stranu zemlju gde se govori engleski jezik, 82,50% učenika putovalo je u okolne primorske zemlje na godišnji odmor sa roditeljima, dok je preostalih 17,50% u stranu zemlju putovalo na razna školska i vanškolska takmičenja.

Izračunavanjem χ^2 dobijeni rezultat iznosi 38,851 ($\chi^2 = 38,851$) te odstupa od graničnih vrednosti koje se kreću u rasponu od 5,991 i 9,210. Na osnovu dobijenih vrednosti autor zaključuje da postoji statistički dokazana razlika da učenici koji su bili u mogućnosti da putuju u inostranstvo i da komuniciraju sa osobama kojim je engleski jezik maternji jezik imaju viši nivo jezičke kompetentnosti od učenika koji za to nisu imali mogućnosti.

Interpretacija rezultata intervjua

S ciljem dodatne potvrde prethodno izvedenih zaključaka autor je pristupio analizi intervjua. Iako je putem intervjua ispitan mali broj učenika (njih petoro), smatra se da je taj uzorak dovoljan da bi se iz njega izvukli rezultati potrebni za dodatnu potvrdu gore postavljenih ciljeva i zadataka.

Intervjuom je ispitano pet učenika, dva dečaka i tri devojčice, od kojih je četvoro odličnih i jedan vrlo dobar učenik. Analizom pitanja prve grupe, čiji je cilj ispitati osnovne podatke o učenicima i njihovim navikama u školi i van nje, zaključuje se da učenici imaju različit uspeh iz engleskog jezika, troje učenika ima odličan uspeh, jedan učenik vrlo dobar dok jedan učenik ima dovoljan uspeh iz ovog predmeta. Od ukupnog broja ispitanih učenika, dvoje učenika privatno uči engleski jezik, dok troje učenika ne pohađa dodatne časove. Učenici koji pohađaju privatne časove to uglavnom čine dva puta nedeljno i „pred kontrolni,“ dok na pitanje kako im ti časovi pomažu u savladavanju jezika, jedan učenik nije dao potpun odgovor dok je drugi učenik odgovorio da mu na taj način bude jasnije ono što nije razumeo na času.

Na pitanje autora da li bi trebalo povećati broj časova engleskog jezika u školi, četiri učenika su se složila dok jedan učenik smatra da su dva časa engleskog jezika u školi sasvim dovoljna. Učenici koji smatraju da im je broj časova u školi nedovoljan ističu da bi im veći broj časova olakšao komunikaciju na engleskom jeziku jer bi samim tim više bili izloženi uticaju stranog jezika. U tom smislu većina učenika je dala približne odgovore: „Pa želeo bih više puta zato što, ovaj, to mi pomaže oko kompjutera i treba da naučim više reči da mogu da pričam.“ Na pitanje kako bi veći broj časova uticao na njihovo znanje engleskog jezika svi učenici su odgovorili gotovo identično tvrdeći „pa možda bih malo bolje znala“ i „više bi naučili.“

Uzevši u obzir slabu izloženost engleskom jeziku, autor je želeo da ispita da li su učenici kroz mogućnost putovanja u inostranstvo bili u većoj meri izloženi uticaju engleskog jezika. Rezultati su pokazali da od petoro ispitanih učenika niko nije bio u prilici da putuje u inostranstvo, stoga je i za pretpostaviti da nikada nisu bili u mogućnosti da razgovaraju s maternjim govornicima engleskog jezika. Na pitanje autora kako bi se osećali da se nađu u takvoj situaciji, tri učenika su odgovorila da bi se osećali „malo uzbuđeno“ i „čudno“ dok je jedna učenica navela da bi joj bilo neprijatno i „osećala bih se glupo.“

Uzevši u obzir odgovore učenika na prvu grupu pitanja intervjua, može se zaključiti da je prema mišljenju učenika broj časova engleskog jezika u školi nedovoljan da bi uče-

nici tim putem uspeali da usvoje engleski jezik. S obzirom na slabu mogućnost putovanja u inostranstvo, vidljivo je da učenici nemaju iskustva u komunikaciji na stranom jeziku. Pri tom se zaključuje da bi povećanjem broja časova engleskog jezika u školi učenicima bilo omogućeno da u većoj meri budu izloženi uticaju stranog jezika, što bi im pomoglo da se oslobode osećaja nelagode pri pomisli na komunikaciju sa maternjim govornicima. Rezultati intervjua stoga korespondiraju rezultatima ankete gde stoji da nedovoljna izloženost engleskom jeziku rezultira smanjenim nivoom jezičke kompetentnosti.

Analiza beležaka sa nastavnog časa

S ciljem da se dodatno analizira ponašanje učenika pri usmenom izlaganju na engleskom jeziku autor je u toku školske godine 2008/09. osmislio projekat pod nazivom „Choose a city“ (Odaberi jedan grad). U projektu su učestvovali svi učenici šestog razreda, a tokom njihovog petnaestominutnog izlaganja autor je uredno vodio beleške o njihovim neverbalnim reakcijama.

Analizom beležaka autor je zaključio da veliki broj učenika tokom samostalnog usmenog izlaganja deluje uplašeno. Većina učenika, bez obzira na pol, obavezno je sa sobom imala pisanu verziju izlaganja koja im je mogla poslužiti kao podsetnik. Autor je međutim primetio, da učenici koji nisu skloni javljanju na času, podsetnik koriste kao materijal koji čitaju, ne pokušavajući se samostalno izraziti. Čak i pri čitanju unapred pripremljenog materijala moglo se primetiti podrhtavanje glasa, kao i pauze koje bi nastale u trenutku kada bi skrenuli pogled sa pisanog teksta. Učenici koji su aktivniji na času, izlaganje su izneli veštije, sa manje čitanja, iako je i kod njih primećeno podrhtavanje glasa kao i pauze između reči i fraza za koje nisu bili sigurni da su dobro formulisane. Autor je takođe primetio da bi nakon odobravajućeg klimanja glavom nastavnika, čak i u slučaju pogrešno formulisane rečenice ili nepravilno izgovorene reči, učenici delovali ohrabreno, što se moglo primeti kroz uzdah olakšanja te vedriji ton daljeg izlaganja.

S obzirom da su učenici imali mogućnost da rad prezentuju samostalno ili u grupi, primećeno je da su učenici koji engleski jezik uče van škole i koji su otvoreniji na nastavnim časovima konverzacije, češće birali samostalno izlaganje, dok su slabiji učenici preferirali rad u paru ili grupi. Učenici koji su izlagali kao deo grupe, neretko su u trenucima blokade zbuđenim pogledom tražili pomoć drugara, što im je pomagalo da nastave sa daljim izlaganjem.

Nakon izlaganja učenici su imali zadatak da odgovaraju na pitanja nastavnika i ostalih učenika vezano za njihovo izlaganje, pri čemu je autor primetio su se nesigurniji učenici pre početka časa unapred dogovorili sa drugarima iz odeljenja o pitanjima koje će im postaviti. Primećeno je i da učenici koji su slabiji u komunikaciji na engleskom jeziku, na pitanja odgovaraju koristeći napamet naučene rečenice iz svoje prezentacije, dok bi učenici sa višim nivoom jezičke kompetencije na pitanja odgovarali spontano, ne obraćajući pažnju na potencijalne greške.

Kao krajnji rezultat ovog projekta, autor je zabeležio visok stepen motivacije za ovakvu vrstu rada, jer sa obzirom na brojnost učenika u odeljenju časovi konverzacije nikada nisu mogli da budu dosledno sprovedeni. Učenici su pozitivno reagovali na zadatak, navodeći da bi u budućnosti želeli više ovakvih projekata, jer kako su to oni sami rekli „sledeći put će biti lakše“.

Zaključak

Na osnovu sprovedenog istraživanja i dobijenih rezultata zaključuje se da kod učenika šestog razreda osnovne škole postoji visok nivo straha od usmenog izražavanja na stranom jeziku. Uzevši u obzir odgovore učenika na intervju i pitanja otvorenog tipa u kojim su do izražaja došli njihovi stavovi i mišljenja, dolazi se do zaključka da bi povećanjem broja časova u osnovnoj školi učenici stekli više samopouzdanja koje je neophodno za nesmetano komuniciranje na stranom jeziku. Autor takođe zaključuje da bi češća upotreba engleskog jezika na času (uz povećan nedeljni fond časova stranog jezika) doprinela povećanju nivoa jezičke kompetencije kod učenika osnovne škole.

LITERATURA

- Horwitz, E. K., Horwitz, M. B., & Cope, J. (1986). „Foreign language classroom anxiety“. *Modern Language Journal*. 70(2): 125-32.
- MacIntyre, P. D. (1995). „How does anxiety affect second language learning?“. *Modern Language Journal*. 79(1): 90-99.
- MacIntyre, P. D., & Gardner, R. C. (1991a). „Language anxiety: Its relationship to other anxieties and to processing in native and second languages“. *Language Learning*. 41(4): 513-34.
- MacIntyre, P. D., & Gardner, R. C. (1991d). „Anxiety and second language learning: Toward a theoretical clarification“. In *Language anxiety: From theory and research to classroom implications*, ed. E. K. Horwitz, & D. J. Young: 41-54.
- Mihaljević Djigunović, Jelena (2002). „Afektivni profil, aspiracije i zadovoljstvo nastavnim engleskog jezika kod hrvatskih učenika“. *Metodika*. Vol. 8, br. 1: 104-114.
- Spielberger, C. D. (1966). „Theory and research on anxiety“. In *Anxiety and behavior*, ed. C. D. Spielberger: 3-20.

Radmila Djaković

THE INFLUENCE OF OUTER FACTORS ON THE LEVEL OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Summary

This study investigates English language anxiety level which focuses on students in the sixth grade of primary school. The author points out the definition of the language anxiety and its types, while the empirical investigation is based on the questionnaire, interview with the students, and the author's notes taken during the English classes. According to the research results, it is concluded that there is a significant difference in foreign language communicative competence between students who were able to travel abroad and communicate with native speakers and students with limited exposure to language.

Irena Golubović-Ilić
Univerzitet u Kragujevcu
Pedagoški fakultet Jagodina
irenagolubovic74@yahoo.com

UDK: 371.3::5

UTICAJ KULTURNIH PARADIGMI NA MODELE OBRAZOVANJA: mesto, uloga i značaj laboratorijsko-eksperimentalne metode kroz istoriju

Apstrakt: U svetlu savremene didaktičko-metodičke teorije osavremenjavanja nastavnog rada i težnje da učenici u nastavnom procesu zauzmu subjekatsku poziciju, značajno mesto pripada metodi laboratorijsko-eksperimentalnih i praktičnih radova. Ova metoda ima poseban značaj kada je u pitanju nastava prirodnih nauka, međutim na njenu ulogu i mesto u sistemu nastavnih metoda kroz istoriju uticali su brojni faktori – od različitih vaspitno-obrazovnih ciljeva koji su dominirali u određenom vremenskom periodu, preko društveno-ekonomskih i političkih uslova koji su bili zastupljeni, do određenih filozofskih i kulturnih paradigmi koje karakterišu pojedina istorijska razdoblja.

Ovaj rad ima za cilj da hronološki prikaže razvoj laboratorijsko-eksperimentalne metode, da ukaže na prednosti, značaj i potrebu njene primene pri obradi pojedinih sadržaja, ali ne promovišući ovu metodu kao jedinstvenu i univerzalnu, što bi bilo pedagoški i metodički neopravdano, već nastojeći da podseti da je u savremenoj progresivno orijentisanoj nastavi prirodnih nauka ova metoda nezaobilazna.

Ključne reči: *laboratorijsko-eksperimentalna metoda, nastava prirodnih nauka, ogled, praktičan rad, modeli obrazovanja*

Svaki iole iskusan nastavnik složiće se sa tvrdnjom da urođena dečija radoznalost i težnja za istraživanjem postepeno iščezava ako se detetu pojedina znanja o prirodi i svetu koji ga okružuje prenose u vidu gotovih formulacija. U tom slučaju učenik samo pasivno usvaja, pamti i reprodukuje ono što je nastavnik rekao ili što je pročitao u knjizi, pri čemu mu je uskraćeno sopstveno doživljavanje, pronalaženje i aktivno učestvovanje u procesu saznavanja. Očiglednost koja se realizuje pomoću manipulisanja onim što bi deca trebalo da upoznaju pri tom ima poseban značaj, jer se ono čime se manipuliše, čime se radi i na šta se deluje, svestranije i temeljnije upoznaje od onog što se samo posmatra. (Bakovljević, 1992: 92) Opšte je poznato da detetu od pet - šest godine rečenica » ako baciš jaje na pod, ono će se razbiti« ne zvuči ubedljivo. Dok samo ne razbije jaje, dete nije usvojilo znanje o postojanju lomljivih predmeta, odnosno o svojstvu nekih predmeta da mogu da se (s)lome. Samo znanja stečena na ovaj način, kroz praktičnu aktivnost učenika, biće dovoljno trajna, kvalitetna i aplikativna. (Golubović-Ilić, 2009: 522)

Savremena nastava, da bi mogla da odgovori i bude u skladu sa potrebama današnjeg društva, trebalo bi da se ostvaruje vrlo raznovrsnim zadacima, različitim metodama, korišćenjem brojnih nastavnih sredstava i organizacionih oblika. Od nastavnika se očekuje da nastavu organizuje tako da akcenat bude na aktivnostima učenika, gde će poučavanje ustupiti mesto samoučenju, reprodukcija produkciji, gde će razumevanje zameniti pamćenje, a unutrašnja motivacija spoljašnju. Da bi učenici shvatili složen sistem znanja o prirodi i razumeli svu kompleksnost društvenih odnosa u kojima će se naći, neophodno je da se još na najranijem uzrastu upućuju u načine i puteve dolaženja do novih saznanja i rešavanja problema. U nastavi se „moraju negovati i kontinuirano primenjivati takvi oblici učenja koji u najvećoj meri doprinose razvoju sposobnosti mišljenja učenika, angažuju ih u većem delu časa“ (Cvjetićanin, 2008 :159), bude radoznalost i interesovanje za dalje izučavanje pojava, procesa i odnosa koji ih okružuju. Akcenat bi trebalo da je na osamostaljivanju učenika, njihovom osposobljavanju za korišćenje različitih izvora znanja, na povezivanju stečenih znanja iz različitih oblasti, na praktičnoj primeni znanja prilikom rešavanja problema u svakodnevnom životu učenika i stvaranju (obezbeđivanju) uslova za što raznovrsnije i kreativnije učešće učenika u nastavnom procesu. Savremeno obrazovanje insistira, dakle, na *aktivnoj* ulozi učenika u nastavnom procesu, a od nastavnika očekuje da je osposobljen „teorijski i iskustveno, da iz širokog repertoara nastavnih metoda izabere one najprimerenije“ (Vilotijević, 1999: 208) i upravo im tako nešto omogućiti.

Brojna istraživanja (Jukić, 1994; Kuka, 1999; Marković, 2006; Drakulić, 2007; i dr.) pokazuju da efikasnost svakog nastavnog časa zavisi od izbora i primene odgovarajućih nastavnih metoda. Međutim, ono što je takođe poznato je da ne zahtevaju sve nastavne metode isti napor nastavnika kada je u pitanju njihovo pripremanje i primena u nastavnom procesu. Upravo one metode koje treba da podstaknu učenike na samostalan rad i stvaralački odnos prema onome što usvajaju, zahtevaju od nastavnika daleko veću aktivnost i angažovanost u pripremanju nastave i drugačiji pristup celokupnoj organizaciji vaspitno-obrazovnog rada. (Radusin i Ristanović, 1998: 375) U nastavnoj praksi, na žalost, još uvek dominiraju ili su u velikoj meri zastupljeni tradicionalni načini rada, zasterale metode i pogrešno shvatanje da je za uspešno obavljanje nastavničkog poziva dovoljno poznavanje izvesnog repertoara određenih vaspitno-obrazovnih modela, obrazaca, tehnika i pravila u kombinaciji sa »nastavničkim talentom«. (Budić, 2008:18)

Uprkos činjenici da učenje ne može, kao ranije, biti svedeno na memorisanje, akumulaciju informacija i podataka, nego bi trebalo da je više usmereno na razumevanje, poimanje, transformaciju informacija u različite generalizacije, mogućnost transfera znanja na drugačije okolnosti i situacije i njihovu praktičnu primenu, pojedine nastavne metode danas ne zauzimaju mesto koje im sa stanovišta savremene didaktičko-metodičke teorije pripada, odnosno nisu u praksi zastupljene na onaj način i u onoj meri koliko bi trebalo.

Nastavu u našim školama najčešće karakterišu verbalne metode i pokazivanje, iako je poznato „da se neposrednim posmatranjem, pasivnom čulnošću i ne mogu otkriti druga svojstva osim spoljašnjih“ (Cvetković, 1994: 173). Mnoge okolnosti i faktori, među kojima su svakako neadekvatna opremljenost škola i nedovoljna osposobljenost nastavnika¹ da u pravo vreme i na pravi način naprave dobar izbor i primene pojedine nastavne metode, dovele su do toga da laboratorijsko-eksperimentalna metoda danas ne zauzima adekvatno mesto u

¹ Rezultati istraživanja pokazuju da su učitelji najbolje osposobljeni za primenu verbalnih, a najmanje za primenu metode laboratorijskog rada. (Lazarević, 1996)

nastavi mlađih razreda osnovne škole. Pored činjenice da je „unutrašnja suštinska svojstva, veze i odnose moguće otkriti putem čulno-predmetne sazajne radnje, koja u sebi sadrži i posmatranje, i koja eksperimentiše sa svojim predmetom“ (Isto, 173), nastavnici se, u najboljem slučaju, mnogo lakše i brže opredeljuju za metodu demonstracije, nego za organizaciju rada tako da učenici samostalno - individualno, u parovima ili grupama direktno rade „sa određenim sredstvima i priborom na određenom materijalu“. (Lazarević i Bandur, 2001: 136)

Pod *eksperimentom* se podrazumeva veštačko stvaranje uslova „da bi se izazvala neka pojava ili proces radi njihovog proučavanja“ (Vilotijević, 1999: 273) i njegova je prednost u tome što se može izvesti više puta² i na taj način da se izučavana pojava ili proces mogu posmatrati u promenljivim uslovima izvođenja. U našoj didaktičkoj i metodičkoj literaturi laboratorijsko-eksperimentalna metoda javlja se pod različitim nazivima – laboratorijska metoda, metoda eksperimentalnih radova, metoda laboratorijskih i praktičnih radova, metoda praktičnih radova, metoda istraživanja i sl. Većina autora se, međutim, bez obzira kako naziva ovu metodu, slaže s tim da je to metoda „u kojoj učenici, više nego u drugim metodama, samostalno posmatraju predmete i pojave, eksperimentišu, izvode oglede i izrađuju odgovarajući didaktički materijal“. (Vrečić i sar., 1985: 108) Ova metoda podrazumeva da učenici sami izvode eksperimente, određene postupke i operacije (skiciranje, beleženje, zaključivanje, upoređivanje, izveštavanje) i samostalno posmatraju predmete, pojave i procese u svom okruženju. Sam naziv »laboratorijski rad« trebalo bi uslovno shvatiti, jer se ti radovi, posebno u razrednoj nastavi, *ne moraju* odvijati u laboratoriji, već „u razrednoj učionici, specijaliziranoj učionici, kabinetu, pomoćnim školskim prostorijama, školskom vrtu, prirodi, svuda gdje učenici/učenicice mogu doći u neposredan doticaj sa stvarnošću“. (De Zan, 2005: 270)

Sam početak uvođenja laboratorijsko-eksperimentalne metode kao ravnopravne ostalim metodama teško da bi se mogao precizno odrediti. Iako se nastava obavlja po izvesnim metodama već hiljadama godina, iako se o tim metodama raspravlja i piše već nekoliko vekova, ni danas ne postoji kod svih didaktičara jedinstveno gledište o tome šta sve treba shvatiti pod pojmom nastavne metode, niti njihova jedinstvena kasifikacija. U toku istorijskog razvoja pojam „nastavna metoda“ različito je shvatan, odredivan i pridavan mu je različit značaj. Na izvesna razmišljanja o metodskim postupcima u učenju nailazimo još u doba antičke Grčke (u delima Platona, Aristotela, Plutarha) i Rima (Kvintilijan), ali ozbiljnije rasprave o nastavnim metodama javljaju se početkom XVII veka od pojave V. Ratkea (1571 – 1635) i J. A. Komenskog (1592 – 1670). Kroz srednji vek nastavnici, naročito u školama za osnovno obrazovanje, obavljali su nastavu uglavnom individualno sa svakim učenikom, kao što su i majstori raznih zanata poučavali svoj zanatlijski podmladak. Takav rad je bio moguć, jer je u školama bio jako mali broj đaka, ali sa razvojem kapitalizma i napretkom buržoazije dolazi do velikog priliva dece u škole, pa se sa većom grupom učenika više nije moglo raditi po starim metodama.

Iako ni tokom XVII i XVIII veka ne nailazimo u pravom smislu na metodu laboratorijsko-eksperimentalnih i praktičnih radova i ne na način na koji se ona u savremenoj didaktičko-metodičkoj teoriji pojmovno određuje, ovaj period karakterišu veliki napredak i brojne novine i promene kada su u pitanju ciljevi, sadržaji, organizacija nastave i školstva u celini. U vreme odlučujuće borbe novih društvenih snaga protiv feudalizma, ekonom-

² onoliko puta koliko je potrebno da bi se određena pojava ili proces što potpunije sagledali, saznali, proučili, razumeli

skog, političkog i kulturnog jačanja buržoazije, rađaju se nove velike vaspitno-obrazovne potrebe koje najpre uočavaju, oblikuju, spajaju, razvijaju i oživljavaju u svojim delima najnapredniji mislioci i pedagozi. Iz otpora feudalizmu nastaje nova građanska kultura, a celokupna društvena svest, od filozofije, umetnosti preko moralnih, pravnih, socijalnih i političkih pogleda doživljava promene. Poseban značaj imao je proces osamostaljivanja nauke od filozofije i snažan razvoj prirodnih nauka, naročito fizike i mehanike.

U nastavi poseban značaj dobija princip očiglednosti, postepeno počinje borba protiv mehaničkog učenja, a ceni se znanje koje ima praktičnu (upotrebnu) vrednost. Dečiji rad postaje središte celokupnog vaspitno-obrazovnog rada. Nove metode u pedagoškom istraživačkom radu dovele su do novih rezultata kako u pogledu isticanja velikog značaja dečje aktivnosti za saznavanje i pamćenje, tako i u pogledu „bogaćenja i povećanja aktivnih nastavnih metoda u nastavi pojedinih predmeta.“ (Žlebnik, 1983: 220) Verbalne metode zamenjene su novim postupcima; upotrebljavaju se štapići, slagarica, obojena hartija za sečenje, glina za modeliranje, priređuju se izleti u prirodu, u fabrike i radionice, obavlja se rad u školskoj bašti, dramatisacije, zajedničko skupljanje zbirki i slično, čime su otvorene nove mogućnosti spajanja teorijskih znanja sa praksom i svakodnevnim životom. „U nastavi prirodnih nauka postao je veoma značajan *eksperiment* koji učenici treba što više da vrše.“ (Isto) Javljaju se brojni reformni pravci i pokreti kojima je cilj prevazilaženje slabosti razredno-predmetno-časovnog sistema. „Dok se klasična nastava pretežno koristila rečju, tekstom i ilustracijom, dotle u savremenoj nastavi posebno značajno mesto ima laboratorijski (eksperiment) i praktični rad učenika.“ (Đorđević i Ničković, 1991: 244) Interesantni po svojim ciljevima, privlačni po materijalu i priboru koji se upotrebljava prilikom njihovog izvođenja, pogodni za podsticanje radoznalosti i razbijanje monotonije u toku nastave, laboratorijski i praktični radovi obogaćuju nastavni proces i doprinose njegovom intenziviranju.

Od svih nastavnih predmeta u razrednoj nastavi, najpogodnije sadržaje za primenu laboratorijskih i praktičnih radova imaju predmeti Svet oko nas u prva dva i Priroda i društvo u trećem i četvrtom razredu. Priroda i karakter sadržaja pomenutih predmeta omogućavaju nastavniku da organizuje i kontinuirano neguje takve oblike učenja koji doprinose razvoju mišljenja učenika, angažujući ih u većem delu časa i omogućavajući im izgrađivanje naučnog pogleda na svet. Da bi učenici shvatili složeni sistem znanja o prirodi, neophodno je da se još u razrednoj nastavi upućuju u načine i puteve dolaska do naučnih istina. Proučavanje svog neposrednog prirodnog okruženja modelom naučnog istraživanja učenika upućuje na to da sam istražuje, otkriva, i istovremeno se osposobljava za buduću samostalnu primenu naučne metode. „Takvim istraživanjem on već iskušava izvorni ciklus naučnog pristupa koji je stvorio savremeni svet: pretpostavka, opažanje, istraživanje, kritičko vrednovanje, nova pretpostavka, provera“ (Cvjetičanin i sar., 2008: 158) Istovremeno je u prilici da svoje rezultate poredi sa rezultatima rada ostalih učenika, da razvija hipotetičko i kritičko mišljenje, da uvažava tuđe ideje, predloge i sugestije, da neguje veštinu komuniciranja. O vrednostima i značaju metode praktičnih radova možda najbolje govori stara kineska poslovica: *Što čujem zaboravim, što vidim zapamtim, što učinim - razumijem i znam.* (prema De Zan, 2005: 270)

Laboratorijsko-eksperimentalni, praktičan rad učenika trebalo bi organizovati od prvog razreda osnovne škole u vidu najjednostavnijih praktičnih aktivnosti³, kako bi u da-

³ Na primer proučavanja osnovnih osobina vode – providnost, miris, ukus ili osnovnih svojstava materijala – tvrdo, hrapavo, glatko, neprovidno i sl.

ljem toku školovanja, iz razreda u razred, povećanjem zahteva i usložnjavanjem zadataka, učenici bili osposobljeni za samostalno izvođenje „pravih“ eksperimenata. Naravno, treba imati u vidu da su učenici mlađeg školskog uzrasta sposobni za izvođenje samo jednostavnih, elementarnih ogleda koji su zanimljivi, interesantni i uzrastu primereni i koji ne zahtevaju korišćenje složenih aparata, pribora i uređaja. Iz tih razloga, prilikom primene ove metode potrebno je da nastavnici imaju dovoljno iskustva, znanja i pedagoškog takta kao bi napravili odgovarajući izbor eksperimenata koje će učenici izvoditi na času. Takođe, imajući u vidu da je suština laboratorijsko-eksperimentalne metode u tome da učenici svoju prirodnu i društvenu sredinu upoznaju što „većim brojem osjetila“⁴ (Isto, 270), prilikom odabira eksperimenata trebalo bi obratiti pažnju na sledeće zahteve:

- nije poželjno birati eksperimente koji predstavljaju bilo kakvu opasnost po učenike (rad sa zapaljivim ili eksplozivnim materijalima, uređajima koji koriste električnu energiju i čijom bi upotrebom učenici mogli da se opeku – rešoi, kuvala, plinske boce, šibice i sl.);

- nije poželjno birati eksperimente koje učenici ne razumeju, ne mogu da ih protumače, jer ne odgovaraju njihovim kognitivnim sposobnostima;

- ne bi trebalo birati eksperimente koji su po svom tehničko-praktičnom izvođenju suviše komplikovani za učenike (sastoje se iz više delova, faza ili zahtevaju preveliku preciznost, određenu fizičku spretnost i sl.);

- eksperimenti bi trebalo da budu tako odabrani da su učenici u stanju da izvrše zadatak, ali uz povećan intelektualni napor (ni suviše jednostavni, ni preteški⁵) kako bi njegovim izvršavanjem mogli da dožive uspeh i zadovoljstvo radom. Zahteve bi trebalo kontinuirano, ali postepeno povećavati, a eksperimente usložnjavati.

I pored činjenice da su sadržaji predmeta SON/PiD u odnosu na sadržaje ostalih predmeta koji se izučavaju u mlađim razredima osnovne škole vrlo kompleksni, specifični i interdisciplinarni, i da istovremeno predstavljaju temelj velikog broja prirodnih (biologija, fizika, hemija) i društvenih (sociologija, istorija, geografija) nauka i predmeta koji će se izučavati u starijim razredima i na narednim nivoima obrazovanja, nastavnici se prilikom njihove realizacije teško odlučuju da „odstupe“ od svojih uobičajenih načina realizacije nastave. Nasuprot tome što je jedan od strateških ciljeva reforme obrazovnih sistema zemalja Evrope tokom poslednjih godina zahtev da se nastava i učenje prirodnih nauka realizuju kroz istraživački pristup, “najčešći oblik rada na časovima je frontalni, a veoma retko učenici imaju priliku da radom u grupama, kroz saradnju i razmenu znanja i iskustva uče.” (Marković i sar., 2006: 400) Takođe, broj radova i istraživanja⁶ koja imaju za cilj proučavanje efikasnosti, načina primene, zastupljenosti i značaja laboratorijsko-eksperimentalne metode u našoj zemlji je jako mali i uglavnom se odnose na primenu pomenute metode u starijim razredima osnovne škole i na sadržaje nastave fizike, biologije i hemije. Kada je u pitanju razredna nastava mogućnosti primene laboratorijsko-eksperimentalne metode u nastavi poznavanja prirode (IV razred) razmatrali su Radusin i Ristanović (1998.) i Cvjetič-

⁴ Bez čulnog (osjetilnog), nema ni drugih oblika saznavanja, jer se bez čulnih utisaka pojmovi, sudovi, načela i teorije ne mogu usvojiti. Ako učenici u nastavi usvoje samo pojmove u svom krajnjem obliku, u obliku reči, postoji opasnost da nastava ostane na formalnom nivou, a učenje pređe u verbalizam. U tom slučaju učenici bi ovladali samo rečima, bez ikakve veze sa stvarnošću i realnim svetom koji ih okružuje.

⁵ Teorija Vigotskog – zona narednog razvoja

⁶ Kuka, M. 1999/ 2000; Marković i sar., 2006; Drakulić i Miljanović 2006, 2007, 2008; Stanislavljević i Radović, 2007.

ćanin i saradnici (2007/08.). Prednosti, odnosno rezultati koji se u odnosu na druge metode postižu u nastavi primenom eksperimenata su brojni: „bolje razumevanje prirode i pojava u njoj; podstiče se, stimuliše i budi intelektualna radoznalost učenika; podstiče se princip razvoja od prostog ka složenom; podstiče se princip dejstva suprotnosti; znanja dobijena putem eksperimenta trajnija su od ostalih znanja; učenik uči delovanjem; učenik uočava jedinstvo materije; pravi se razumljiva veza između žive i nežive materije, kao i prirodnih pojava; bolje se uočavaju i shvataju prirodne uzročno-posledične veze; podstiče se transformisanje stečenih znanja u veštine i navike; učenik bolje razume svet oko sebe; razvijaju se estetske navike i mašta učenika; razvijaju se sposobnosti zapažanja važnih momenata; razvijaju se sposobnosti vršenja grafičke analize; razvija se učenička odgovornost prema životnoj sredini.“ (Cvjetićanin, 2007: 140)

Kao najčešći i najveći razlog nedovoljne primene laboratorijsko-eksperimentalne metode nastavnici uglavnom navode slabu opremljenost škola nastavnim sredstvima i materijalnu stranu izvođenja nastave. Međutim, takvo opravdanje može biti prihvatljivo, ali samo u slučajevima kada je u pitanju izvođenje predmetne nastave, tj. pojedinih laboratorijskih vežbi iz fizike, hemije, biologije. U razrednoj nastavi, da bi se formirali elementarni naučni pojmovi iz prirodnih nauka, stekla elementarna znanja o elementima nežive prirode (vodi, vazduhu, zemljištu, sunčevoj svetlosti i toploti), ovladalo tehnikama saznavnog procesa kao što su posmatranje, uočavanje, upoređivanje, klasifikovanje, imenovanje; da bi se podstaklo interesovanje učenika za upoznavanje prirodnih pojava i procesa i razvile njihove istraživačke aktivnosti, što predstavlja jednim delom *osnovne ciljeve i zadatke* nastave Sveta oko nas/Prirode i društva⁷, nije neophodno *ništa* što nastavnik sam ili uz pomoć učenika i njihovih roditelja ne može nabaviti. Uz dobru volju, pedagoški entuzijazam, kreativnost i adekvatnu didaktičko-metodičku osposobljenost nastavnika časovi Sveta oko nas/Prirode i društva mogu se, bez složenih i skupih nastavnih sredstava, vrlo uspešno osmisлити i realizovati. Tom prilikom je važno naglasiti da se „vaspitno-obrazovni proces ne sme zatvoriti u zidove učionice, niti ograničiti zadacima i sadržajima koje predviđa program, već treba da niče iz dečijeg konkretnog iskustva, ne odvajajući rad od igre, čin od misli i znanje od njegove konkretne primene u svakodnevnim životnim situacijama“ (Kamenov, 1982: 209)

Laboratorijsko-eksperimentalnoj metodi u razrednoj nastavi, na osnovu svega rečenog, trebalo bi obezbediti i omogućiti što je moguće širu primenu i, u sistemu ostalih nastavnih metoda, adekvatnije mesto. Učenici koji se na najranijem uzrastu ne osamostale i ne osposobe za prikupljanje podataka u eksperimentalnom radu, za uočavanje (ne)pravilnosti među podacima, za formulisanje pretpostavki, analiziranje i proveravanje informacija, za davanje objašnjenja i izvođenje zaključaka, imaće velikih problema ne samo u budućem školovanju, nego i u svakodnevnom životu. Savremena nastava, ne samo SON/PiD, već i drugih predmeta, ne može se zamisliti sa učenicima koji sede, slušaju i pasivno posmatraju svoje nastavnike. Samostalan rad učenika, bilo da je u pitanju individualni, grupni ili u tandemu, treba i valja da dominira na svakom času, jer će se samo tako učenici osamostaliti u posmatranju i analiziranju uzročno-posledičnih veza i odnosa, razviti svoju

⁷ Svet oko nas – nastavni program za I i II razred osnovne škole, Službeni glasnik br. 10/2004, str.48 -51 i Priroda i društvo – nastavni program za III i IV razred osnovne škole, Službeni glasnik br. 1/2005, str.41 – 43 i br. 3/2006, str.43 – 47.

tehničku i radnu kulturu, jačati volju i emocije, biti sposobni za prevazilaženje teškoća u radu i aktivno učestvovanje u svim sferama svakodnevnog života.

LITERATURA

- Bakovljević, Milan (1992): *Didaktika*, Beograd: Naučna knjiga
- Bandur, Veljko i Potkonjak, Nikola (1996): *Pedagoška istraživanja u školi*, Beograd, Učiteljski fakultet – Centar za usavršavanje rukovodilaca u obrazovanju
- Budić, Spomenka i dr.(2008): Modeli praktično-pedagoškog osposobljavanja studenata i razvoj njihovih kompetencija za buduće delovanje u praksi, u *Didaktičko-metodički aspekti studentske prakse u partnerskim relacijama fakulteta i škola*, Novi Sad, Filozofski fakultet – odsek za pedagogiju, str. 11 – 39
- Vilotijević, Mladen (1999): *Didaktika – organizacija nastave*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Učiteljski fakultet Beograd
- Vrečić, Dragoljub, Lazarević, Živojubić, Knežević, Ljiljana (1985): *Metodika nastave poznavanja prirode i društva, poznavanja prirode i poznavanja društva* za IV godinu pedagoške akademije za obrazovanje nastavnika razredne nastave, Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Golubović – Ilić, Irena (2009): Kompetencije studenata učiteljskih (pedagoških) fakulteta za realizaciju nastave izbornih predmeta u razrednoj nastavi, u zborniku radova *Budućnost obrazovanja učitelja - međunarodna naučna konferencija*, Subotica, str.518- 52
- De Zan, Ivan (2005): *Metodika nastave prirode i društva*, Zagreb: Školska knjiga
- Drakulić, Vera, Miljanović, Tomka (2007): Zastupljenost laboratorijsko-eksperimentalne metode u nastavi prirodnih nauka, u zbornik radova *Evropske dimenzije promena obrazovnog sistema u Srbiji - knjiga 3*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za pedagogiju, str. 259-268
- Đorđević, Milutin, Ničković, Radisav (1991): *Pedagogija*, Niš: Prosveta
- Žlebnić, Leon (1983): *Opšta istorija školstva i pedagoških ideja*, Beograd: NO „Prosvetni pregled“
- Jukić, Stipan (1994): Zanemarena individualizacija nastavnog rada, u Zborniku Filozofskog fakulteta – Odsek za pedagogiju i Odsek za psihologiju, sv.10, Novi Sad, str. 29 - 34
- Kamenov, Emil (1982): *Eksperimentalni programi za rano obrazovanje*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Kuka, Miroslav (1999): Uticaj laboratorijsko-eksperimentalne metode na uspeh učenika u nastavi fizike, Beograd: *Nastava i vaspitanje*, br. 3-4, str. 327- 351
- Lazarević, Živojubić (1996): *Savremena osnovna škola i obrazovanje učitelja*, Učiteljski fakultet Jagodina, Jagodina
- Lazarević, Živojubić i Bandur, Veljko (2001): *Metodika nastave prirode i društva*, Učiteljski fakultet u Jagodini i Učiteljski fakultet u Beogradu, Jagodina- Beograd
- Marković, Mirjana, Randelović, Miomir, Trivić, Dragica, Bojović, Snežana, Zindović-Vukadinović, Gordana (2006): Efikasnost različitih metoda nastave i učenja hemije u osnovnoj školi, Beograd: *Nastava i vaspitanje*, br.4, str.398 - 413

- Potkonjak, Nikola (2003): *HH vek - ni „vek deteta“ ni vek pedagogije: ima nade... HHI vek*, Savez pedagoških društava Vojvodine i Pedagoško društvo Republike Srpske, Banja Luka, Novi Sad
- Radusin, Bojana, Ristanović, Dušan (1998): Sadržaji nastave poznavanja prirode i mogućnosti primene metode laboratorijskih i praktičnih radova, Beograd, *Nastava i vaspitanje*, br.3, str. 375-389
- Cvetković, Živorad (19995): Uloga opštih znanja u saznavanju posebnog i pojedinačnog, *Saznavanje i nastava*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja
- Cvjetičanin, Stanko, Segedinac, Mirjana (2007): Primena eksperimenta u saznavnom procesu nastave poznavanja prirode, Beograd, *Inovacije u nastavi*, br.3, str. 132-141
- Cvjetičanin, Stanko, Branković Nataša, Samardžija, Biljana (2008) : Stavovi učenika četvrtog razreda osnovne škole o samostalnom istraživačkom radu u nastavi poznavanja prirode, Beograd, *Nastava i vaspitanje*, br.2, 157- 164
- Cvjetičanin, Stanko (2008): Demonstracioni ogledi u nastavi poznavanja prirode, zbornik radova *Evropske dimenzije promena obrazovnog sistema u Srbiji* - knjiga 4, Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za pedagogiju, str.423-422

Irena Golubović-Ilić

INFLUENCE OF CULTURAL PARADIGMS ON MODELS OF TEACHING
– PLACE. ROLE AND SIGNIFICANCE OF LABORATORY-EXPERIMENTAL
METHOD THROUGH THE HISTORY

Summary

In the light of modern didactic-methodological theory of modernizing educational process and aspiration that students take subjective position in that process, significant place belongs to the method of laboratory-experimental and practical work. This method has very special significance when it comes to the natural sciences but its role and the place in the system of teaching methods through the history was influenced by many factors – starting from the different educational goals which dominated in the specific period, to social, educational and political conditions which were accredited towards some philosophical and cultural paradigms that were unique in some historical periods. This paper tends to show the chronological development of the laboratory-experimental method then to point out to some advantages, significance and the need to implement this method into the teaching content. The purpose of this paper is not to propose this method as the only and unique one, which will be pedagogically and methodologically unjustified, but to remind that in the modern and progressive teaching process this method is not avoidable.

Снежана Ладичорбић
Докторанд на Универзитету у Новом Саду
Филозофски факултет
spomorisac@yahoo.com

УДК: 372.83/.85 (497.1:439)

Мелита Гомбар
gombar.melita@sbb.rs

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НАСТАВНИХ САДРЖАЈА О ПРИРОДИ И ДРУШТВУ У РАЗРЕДНОЈ НАСТАВИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ И РЕПУБЛИЦИ МАЂАРСКОЈ

Апстракт: Живот и рад у савременом друштву брзих промена и оштре конкуренције захтевају нови тип знања, вредности и ставова, тј. нове компетенције друштва, које стављају акценат на развој иновативности, креативности, решавање проблема, развој критичког мишљења, информатичке писмености, социјалних и других вештина. Образовни систем треба да буде тако конципиран да оствари тај задатак.

Упознавање искустава и васпитно-образовне праксе других средина, других држава, односно стицање знања о проблемима и изазовима са којима се оне сусрећу и кроз које пролазе у процесу реформе свог образовања, знатно могу да помогну и олакшају осмишљавање реформских покушаја властитог система образовања.

У овом раду дат је приказ организације и циљева обавезног и основног образовања у Републици Мађарској и Републици Србији; њихове основне карактеристике, сличности и разлике. Посебан акценат је стављен на положај природних наука у системима образовања Републике Србије и Републике Мађарске. Извршена је компаративна анализа наставних садржаја о природи и друштву који се изучавају у разредној настави по важећим плановима и програмима ових република, са циљем утврђивања њихових сличности и разлика.

Кључне речи: *образовање, организација, природне науке, компаративна анализа, наставни садржаји*

Увод

Од када се јављају васпитање и образовање као организовани вид људске делатности, јављају се и разни покушаји њеног побољшавања и усавршавања. Историја педагошке и дидактичке науке и праксе обилују бројним покушајима њеног усавршавања, а њена ризница се и данас допуњује.

Потребно је напустити старе моделе учења и наставе и прихватити визију образовања 21. века, која главни акценат ставља на афирмацију личности ученика и

развој његових индивидуалних способности и потенцијала. То подразумева и крупне измене у систему образовања, од циљева и организације школства, до програма и садржаја образовања.

Образовање у Србији је оптерећено бројним проблемима и суочено са великим препрекама и изазовима. Њега карактеришу:

- централизован и унапред дефинисан план и програм који је углавном неприлагођен могућностима ученика
- циљ наставе - усвајање програма
- основна метода наставе - предавање (вербално преношење готових знања уз употребу неких помагала или без њих)
- објекатска улога ученика
- оцењивање (усмено или писмено), које се састоји у проверавању у којој мери је обавезно градиво усвојено
- углавном спољашња мотивација за учење – оцене, похвале, казне
- ниска материјална база школа и ниска мотивисаност наставника
- потешкоће у методичкој трансформацији садржаја

Све досадашње реформе тешко су налазиле пут до основне школе, а неки њихови покушаји су убрзо напуштени, те њихови крајњи циљеви нису ни остварени.

Упознавање са образовним системом Републике Мађарске значајно је из тог разлога што се Мађарска, као земља у транзицији попут наше, суочила и у великој мери прошла кроз сличне изазове и проблеме на путу реформног процеса свог система образовања.

Однос Курикулума и Наставног плана и програма

Крајем 80-их и почетком 90-их година у земљама Европске Уније спроведене су реформе у различитим областима и на различитим нивоима образовних система.

Тако су иновирани образовни системи и циљеви образовања у већини европских земаља: у Француској, Шведској, Данској, Немачкој, Чешкој, Пољској, Украјини, Мађарској, Словачкој, Словенији...

Реформисане образовне системе карактеришу два кључна обележја:

- значајан степен децентрализације
- курикулум одређен преко стандарда, а не преко садржаја

Децентрализацију одликује велика самосталност школа које креирају свој профил начина рада, своје планове развоја, школски програм, сопствени систем евалуације, бирају облике професионалног усавршавања својих запослених, прилагођавају свој рад захтевима и специфичностима средине у којој се налазе и одговорне су за своје успехе и неуспехе.

За разлику од традиционалног приступа образовању са наставним плановима и програмима, курикулумски приступ заснован је на развоју ученичких компетенција као циља васпитања и образовања.

У том документу нису одређени садржаји него само стандарди и компетенције, тј. циљеви и захтеви у погледу исхода учења (по групама предмета, по неколико узрасних сегмената) које је школа одговорна да осигура као резултат наставног

процеса. Како ће учитељи и наставници постићи те захтеве, препуштено је њима, тј. самоорганизацији наставника унутар школа.

Развој Националног курикулума оријентисаног на ученичке компетенције представља један од главних трендова курикулумске политике у европским земљама и шире у свету. Да би успешно одговорила изазовима развоја друштва и светских тржишта, Европска Унија дефинисала је 8 темељних компетенција за целоживотно образовање:

1. Споразумевање на матерњем језику
2. Споразумевање на страним језицима
3. Математичка компетенција и основне компетенције у науци и технологији
4. Дигитална компетенција
5. Учити како учити
6. Социјална и грађанска компетенција
7. Иницијативност и предузимљивост
8. Културна свест и изражавање

Све ове компетенције данас се интегришу у курикулуме земаља чланица Европске Уније и њихов развој представља један од значајних циљева европске образовне политике и националне образовне политике у европским земљама.

Национални курикулум садржи све оне чиниоце потребне за израду и имплементацију Националног курикулума за опште образовање.

Основни чиниоци Националног курикулума су:

- вредности које одражавају друштвено-културне тежње
- циљеви који означавају исходе васпитања и образовања одговарајући на питање шта сваки ученик треба и може научити, које вештине, способности и ставове треба и може развити
- начела као смернице васпитно-образовне делатности
- методе и начини рада
- васпитно-образовна подручја као темељни садржај
- оцењивање и вредновање ученичких постигнућа и школа

Образовни сиситем у Републици Мађарској и Републици Србији

У току деведесетих година прошлог века у Републици Мађарској су извршене опсежне реформе образовног система. Као и у осталим земљама чланицама Европске Уније, и у Мађарској је успостављен систем образовања заснован на курикулумским стандардима. Њега карактерише значајан степен децентрализације, као и успостављени стандарди који се морају постићи по завршетку обавезног образовања. Обавезно образовање је постало јединствени развојни ток у трајању од 12 година, с тим што основна школа може трајати 4, 6 или 8 година, а средња школа која се на то надовезује 8, 6 или 4 година. Такође, постоји и слобода избора да ли ће се васпитно-образовни рад изводити по класичним наставним предметима, или према интегрисаним васпитно-образовним подручјима (Уметности, Човек у природи, Човек и друштво...). Конкретни наставни садржаји нису прописани Националним централним курикулумом, већ само исходи који морају бити остварени на крају одеђеног об-

разовног циклуса који није строго временски ограничен раздобљем од једне школске године. Школама је препуштна слобода избора наставних садржаја који се узимају у зависности од карактеристика локалне средине, интересовања и потреба својих ученика... Такође, ни број часова којим ће се предмети изучавати није строго одређен, већ се тај број регулише у оквиру прописаних горњих и доњих лимита.

За разлику од Републике Мађарске, у Републици Србији је 2003. године прекинут континуитет реформи који је започет после октобарских промена 2000. године, и обновљено је централистичко регулисање образовног система, засновано на наставним плановима и програмима који прецизирају фонд часова по наставним предметима, циљеве и задатке, садржаје предмета за поједине разреде као и детаљна упутства за њихово спровођење које наставници треба да поштују. Обавезно основношколско образовање траје 8 година, уз обавезних 6 месеци припремног предшколског програма.

Независно од уређења образовних система ових држава, циљеви образовања на којима се они заснивају су веома слични и засновани су на општељудским вредностима.

Наставни садржаји о природи и друштву у Републици Мађарској и Републици Србији

На основу проучавања наставних планова и програма Републике Србије и Републике Мађарске, може се закључити да се наставни садржаји о природи и друштву изучавају у обе ове државе.

У Мађарској се ови садржаји у разредној настави могу изучавати у оквиру обавезних посебних васпитно-образовних подручја: Човек у природи и Човек и друштво или у виду обавезног интегрисаног наставног предмета Упознавање околине, који представља синтезу ових образовних подручја. Школе имају потпуну слободу при избору варијанте за коју ће се одлучити.

У нашој земљи, садржаји о природи и друштву се у првом и другом разреду изучавају у оквиру обавезног интегрисаног наставног предмета Свет око нас, а у трећем и четвртном разреду у оквиру предмета који носи назив Природа и друштво.

Из општих циљева образовања, следе циљеви и задаци наставног предмета Свет око нас/Природа и друштво у Републици Србији и исходи васпитно-образовног подручја Човек у природи у Републици Мађарској, који, такође, показују велике сличности јер су и једни и други усмерени на усвајање система појмова и научноутемељених знања која су потребна за разумевање природе, друштва, себе и свог окружења; захтевају подстицање интелектуалних потенцијала и самосталне активности ученика у процесу стицања знања; практичну и функционалну примену усвојених знања; развијају критичко мишљење и закључивање, као и еколошку свест и потребу за заштитом и очувањем природе и животне средине.

Спирално-узлазни модел распоређивања наставних садржаја у програмима обе републике омогућио је њихово разврставање у уже садржајно-логичке целине: Човек као природно и друштвено биће, Жива природа (биљни и животињски свет), Нежива природа (вода, ваздух, земљиште, Сунчева светлост и топлота), Веза живе и

неживе природе, Оријентација у простору, Оријентација у времену, Прошлост, Кре-тање, Материјали, Саобраћај, Место становања, крај и домовина, и Људска делатност. На тај начин омогућено је лакше праћење развојне линије наставних садржаја, као и њихова јаснија и прегледнија анализа и компарација.

Садржаји наставног програма обе републике блиски су интересовањима ученика и изабрани по принципу примерености њиховом узрасту и ступњу развоја. Структурирани су према начелима од познатог и доступног искуству ученика према непознатом и апстрактном; од једноставног ка сложенијем.

Велике сличности постоје између садржаја који се баве социјалним развојем детета и његовим уклапањем у друштвене токове живота. Подстиче се развој одговорног односа према људима из непосредног окружења, развој толеранције и уважавање различитости, било да се оне односе на разлике међу половима, узрастне разлике, верске, националне... Изграђује се свест ученика о сопственој личности кроз препознавање сопствених осећања, жеља, потреба и могућности њиховог задовољавања.

С друге стране, постоје извесне разлике које се односе на развој човека као природног биолошког бића. Осим заједничких садржаја који се тичу културе здравог начина живота (очување здравља, лична хигијена, правилна исхрана, одевање), у програму Републике Мађарске су присутни садржаји којима се стичу основна знања о анатомији и физиологији људског организма, док таквих садржаја нема у програму Републике Србије.

Садржаји о биљном и животињском свету присутни су у програмима обе републике, са извесним разликама у погледу њихове структуре по разредима. Наиме, у Програму Републике Србије, од 1. до 3. разреда се изучавају садржаји о биљкама и животињама различитих станишта непосредне околине, са поступним проширивањем и продубљивањем тих знања, док је у 4. разреду извршена њихова систематизација разврставањем живог света у царства на основу њихових сличности и разлика. У програму Републике Мађарске, садржаји о биљкама и животињама имају сукцесиван ток, тако да се у 1. разреду ученици сусрећу са њима веома блиским садржајима о кућним љубимцима и собним зељастим биљкама; у 2. разреду су то садржаји о повртарским биљкама и домаћим животињама - стока и живина, у оквиру којих се ученици у исти време упознају и са основним одликама сисара и птица. У 3. разреду се изучава животна заједница парка и промене кроз које она пролази кроз различита годишња доба, док се у 4. разреду ученици упознају са животном заједницом шуме, са животним заједницама језера и баре и животном заједницом ливаде и њиве.

Садржаји о неживој природи су слични у обе републике и баве се стицањем знања о води, ваздуху, земљишту - њиховим својствима, значајем, опасностима од загађивања; затим су ту садржаји о агрегатним стањима и њиховим основним карактеристикама и променама, као и садржаји везани за различите временске прилике и њихов утицај на живи свет и људске делатности. Постоје извесне разлике у погледу распореда изучавања ових садржаја по разредима.

Наставни садржаји везани за оријентацију у времену и простору слични су и у погледу обима и дубине којом се обрађују, као и по њиховом распореду изучавања по разредима, и повезани су са реалним животним искуствима и догађајима блиских детету, чиме се они оспособљавају за функционалну примену тих знања.

Такође, постоје и велике сличности између садржаја везаних за саобраћај, који су веома битни јер ученици усвајају знања која им омогућавају да активно и безбедно учествују у њему.

Принцип завичајности је нарочито поштован приликом избора и распореда наставних садржаја везаних за место становања, крај и домовину. Структура ових садржаја по разредима је таква да се полази од најближе околине – непосредне околине свог дома и школе, преко насеља – његових карактеристика, значајних зграда, јавних установа и његове традиције, до упознавања одлика читаве државе-њихових одредница, географског положаја, главног града, природно-географских одлика, становништва, знаменитих личности...

Избор наставних садржаја везан за људске делатности, такође, показује велике сличности: у обе републике се у прва три разреда ученици упознају са утицајем чинилаца неживе природе и временских прилика на рад човека; људским делатностима које се обављају у граду и селу, као и делатностима равничарских и планинских крајева. У 4. разреду ученици обе републике стичу знања о могућностима употребе природних богатстава и разних извора енергије за људске делатности, и увиђају потребу њихове рационалне потрошње.

Наставним садржајима везаним за материјале заједничко је само упознавање њихових основних карактеристика, као што су облик, боја, текстура, мирис. Наставни програм Републике Србије обезбеђује стицање дубљих знања о својствима материјала, обухватајући и њихова механичка, електрична, магнетна, топлотна својства, као и понашање и промену материјала под различитим спољашњим утицајима. Ученици у Републици Мађарској упознају само магнетна својства и светлосну пропусљивост материјала. Такође, упознају садржаје везане за мерење дужине, запремине течности и мерење масе, док ови садржаји нису заступљени у програму Републике Србије.

Осим поменутих садржаја који су присутни у наставним програмима обе републике, са мањим или већим разликама у погледу њихове структуре, обима и дубине, такође постоје и наставни садржаји који су присутни у програму једне републике, а не налазе се у програму друге.

Такви садржаји се нарочито односе на изучавање појма кретања, које је присутно у програму Републике Србије од 1. до 4. разреда, постепеним надограђивањем и систематизовањем знања, док наставни програм Републике Мађарске нема такве садржаје.

Осим тога, наставни програм Републике Мађарске нема ни садржаје везане за упознавање прошлости, којим би ученици стекли знања о различитим историјским изворима, значајним догађајима из националне прошлости, друштвених контекста у којима су се ти догађаји одвијали...

За разлику од тога, у програму Републике Мађарске, у 4. разреду, постоје садржаји којима ученици стичу основна знања о космосу, Сунчевом систему, нашој планети и њеном природном пратиоцу Месецу, док такви садржаји нису заступљени у програму Републике Србије.

Закључак

Упознавање искустава и васпитно-образовне праксе других средина, других држава, односно стицање знања о проблемима и изазовима са којима се оне сусрећу и кроз које пролазе у процесу реформе свог образовања, знатно могу да помогну и олакшају осмишљавање реформских покушаја властитог система образовања. Такође, проучавањем наставних планова и програма других земаља пружа могућности за проналажење бројних идејних решења за промене у сопственој наставној пракси са циљем да се повећа и унапреди њен квалитет.

Осмишљеним и интегрисаним увођењем садржаја из природних и друштвених наука у разредну наставу омогућује се да деца самостално у складу са својим способностима откривају нешто ново, лепо и занимљиво; да активним усвајањем њених садржаја развијају своја опажања, говор, мишљење, машту и емоције; да у контексту који је њима близак повезују теорију са праксом. Стављањем ученика у позицију да сам запажа, мисли и закључује, знања која се усвајају постају трајан садржај ученикове свести и омогућују њихово успешно сналажење и функционисање у савременим токовима живота.

Спроведеном анализом, дошло се до закључака да се већина наставних садржаја у Републици Мађарској и Републици Србији односи се на исте области из природних и друштвених наука, али се појмови и знања који се у оквиру њих усвајају разликују у погледу њихове структуре по разредима, као и по обиму и дубини којом се изучавају.

ЛИТЕРАТУРА

- Баковљев, М. (1997). *Основи методологије педагошких истраживања*. Београд: Научна књига.
- Báthory, Z. (1985). *Tanítás es tanulás*. Budapest.
- Ждерић, М., Стојановић, С., Грдинић, Б. (1998). *Познавање природе у наставној теорији и пракси*. Нови Сад: Змај.
- Лекић, Ђ. (1974). *Методика наставе поунавања природе и друштва*. Београд: ЗЗНС.
- Максимовић, И. (2001). *Европско образовање на прагу новог столећа*. Петница: Истраживачки центар.
- Navas, P. (1993). *Kisiskolások környezeti nevelése*. Budapest.
- Navas, P. (1994). *Az alternatív környezetismeret*. Kecskemét.
- Nemzeti alaptanterv, melléklet a 202/2007. (VII.13) Kormány rendelethez; Melléklet a 243/2003. (XII.17.) Kormány rendelethez
- (Национални централни курикулум Републике Мађарске за 2007. годину, измењено и допуњено издање Курикулума из 2003. године)
- Kerettantervrendszer az általános iskolák számára, Környezetismeret 1-4.évfolyam, A változat, Mozaik kiadó, Szeged, 2004.
- (Оквирни курикулум за основне школе за наставни предмет Упознавање околине 1.-4.разред, варијанта А, (2004), Мозаик, Сегедин)

*Snežana Ladičorbić
Melita Gombar*

COMPARATIVE ANALYSIS OF EDUCATIONAL PROGRAM IN THE SUBJECT
SCIENCE OF REPUBLIC OF SERBIA AND REPUBLIC OF HUNGARY

Summary

Life and work in the contemporary society of rapid change and fierce competition demand a new type of knowledge, values and attitudes i.e. new competences of society which give priority to the development of innovation, creativity, problem-solving, critical thought, computer literacy, social and other skills. The educational system should be organised in such a way to fulfil that task.

Being familiar with the pedagogical and educational experience in other regions and countries and being informed about problems and challenges that these countries face in the process of educational reform can, to a large extent, help and facilitate attempts to reform one's own educational system.

This thesis offers the survey of organisation and educational objectives of compulsory and primary education in the Republic of Hungary and the Republic of Serbia; it shows their main characteristics, the similarities and differences between them.

The special accent is put on the development of natural sciences and their place within the educational systems of the Republic of Serbia and the Republic of Hungary. The comparative analysis of teaching contents of science and social studies which are taught in lower elementary teaching in accordance with curriculums of these countries has been conducted with the aim of establishing their similarities and differences.

IV

INTERKULTURALNOST
I MULTIKULTURALNOST

NAŠA BRAĆA, NAŠI PRIJATELJI

Prilog antropologiji međunarodnih prijateljstava

Apstrakt: Rad počinje razmatranjem istorijskog porekla ideje o prijateljskim vezama među narodima. Zatim se, u drugom delu rada, govori o institucijama koje se pojavljuju kao partneri u uspostavljanju međunarodnih prijateljstava, da bi se, u trećem delu rada, opisao prelazak sa ratnih prijateljstava na prijateljstva nastala pomirenjem zaraćenih strana i, u četvrtom delu, prelazak prakse uspostavljanja međunarodnih prijateljstava sa državnog na lokalni plan. Na kraju rada, razmatra se veza između tradicionalnih oblika sklapanja prijateljstva (pobratimstvo) i savremenih političkih rituala kojima se uspostavljaju međunarodna prijateljstva.

Ključne reči : *prijateljstvo, pobratimstvo, evropa, pomirenje, ritual, naracija*

1. Istorijsko poreklo

Ideja da dva naroda mogu biti spojena vezama prijateljstva potiče – bar kad je reč o modernoj istoriji – iz vremena kad se pojavljuje ideologija nacionalizma i kad se počinju stvarati nacionalne države. Pošto su narodi ideološki konstruisani kao kolektivni istorijski subjekti sa posebnim « nacionalnim » karakterom, oni postaju autonomni akteri istorije, odnosno istorijske naracije, i tada, između raznih drugih uloga, dobijaju i zadatak da « prepoznaju » i neguju srodnost i bliskost sa drugim suverenim narodima. Te su srodnosti i bliskosti bile određene i legitimisane na dva načina. Najpre se naglašava navodna biološka srodnost među pojedinim narodima, krvna srodnost, što je bila osnova raznih pan pokreta, kao što su panslavizam, pangermanizam, panlatinizam, a zatim i verska bliskost, postojanje nacionalnih crkava koje pripadaju istoj religiji. Ako bi se našlo da između dva naroda postoji srodnost po obe osnove, onda se moglo govoriti o njihovoj upućenosti na takozvano večno prijateljstvo, utemeljenu u krvi i veri.

Ponekad ni to nije bilo dovoljno. Druga vrsta bliskosti između naroda može se pokazati kao važnija, odlučujuća od krvne i verske srodnosti : to je bliskost koja se uspostavlja i potvrđuje u ratu, bratstvo po oružju. Na primer, Bugari i Srbi, po tome što pripadaju porodici slovenskih naroda i što su mahom pravoslavci predodređeni su da budu braća. Međutim, kako činjenica da su u ratovima tokom XIX i XX veka uglavnom bili na suprotnim stranama, a uz to i međusobno ratovali, dugo nije dozvoljavala da se etnička i verska srodnost ova dva naroda preobraze u prijateljstvo. S druge strane, to što su Srbi i Francuzi bili saveznici u Prvom svetskom ratu, bilo je dovoljno da se stvori i dugo održava ideja o

franko-srpskom prijateljstvu, prijateljstvu između dva naroda koje njihovo etničko poreklo i njihove dominantne religije razdvajaju.

Posle Drugog svetskog rata, otvaraju se nove perspektive za sklapanje međunarodnih prijateljstava, posebno u Evropi, gde projekat stvaranja Evropske unije zahteva pomirenje nekadašnjih ratnih neprijatelja, na primer, Nemaca i Francuza. Ono što utemeljuje i učvršćuje ta nova prijateljstva nije više etnička srodnost ili verska bliskost, niti je to savezništvo izgrađeno u ratu, već zajedničko bolno iskustvo užasa rata u kojima su se narodi međusobno tukli, ubijali i uništavali. Tako se javlja ideja da bi najstabilnija prijateljstva među narodima mogla biti paradoksalno ona koja su plod prevaziđene netrpeljivosti, pobeđene mržnje.

Danas, na primer, prijateljske veze koje uspostavljaju između sebe partneri iz Francuske i Nemačke - sudeći po broju klubova, udruženja, kružoka, inicijativa i drugih oblika praktikovanja franko-nemačkog povezivanja nezavisnih od zvaničnih veza između dve države – intenzivnije su od drugih takvih povezivanja u Evropi. Na lista francuskih i francusko-nemačkih udruženja u Bavarskoj, koja se može videti na sajtu Generalnog konzulata Francuske u Minhenu, nalazi se 14 raznih klubova, kružoka koji postoje samo u ovom delu Nemačke. (www.consulfrance-munich.de/associations.htm)

Od kraja Drugog svetskog rata, u kontekstu nastojanja da se izgradi nova ujedinjena Evropa, javljaju se inicijative da se uspostave prijateljski odnosi pre svega između nekadašnjih neprijatelja, da se, moglo bi se reći, grade prijateljstva s one strane rovova. Čak su i komemoracije posvećene važnim trenucima i junacima minulih ratova postale prilika za manifestovanje novog prijateljstva starih ratnih neprijatelja. To je od pre nekoliko godina slučaj i sa tradicionalnom vojnom paradom kojom Francuska obeležava pobeđu na kraju Drugog svetskog rata, u kojoj učestvuju i pripadnici današnje nemačke vojske, a ove godine je prvi put na toj paradi bio i nemački kancelar, odnosno kancelarka Angela Merkel.

2. Partneri

Partneri ovih kolektivnih prijateljstava mogu biti političke vlasti na nacionalnom, regionalnom ili lokalnom nivou ili manje-više nezavisni klubovi, udruženja, građanske inicijative, koje za to dobijaju pomoć od države ili od nekih sponzora, firmi ili crkava. Ponekad se partneri ovih prijateljstava nalaze u istoj višenacionalnoj državi, uniji ili federaciji. Za takva povezivanja koristim ovde termin međuetnička prijateljstva, po analogiji sa terminom međuetnički konflikt. Kad se prijateljstva sklapaju među partnerima koji žive u različitim državama govorim o međunarodnim prijateljstvima.

S druge strane, partneri mogu biti u neposrednom kontaktu, mogu biti susedi, ili biti geografski jedan od drugog odvojeni, čak i međusobno veoma udaljeni..

Kad je reč o važnosti i veličini, odnosno o formatu instanci koje se pojavljuju kao akteri ove vrste prijateljstva, možemo da razlikujemo situacije u kojima su instance na obe strane približno istog značaja, iste veličine, i situacije kad se pojavljuje asimetrija, kad su na jednoj strani partneri saradnje znatno manji (slabiji, siromašniji, malobrojniji, nevažniji) od onih na drugoj. Naravno, ova razlika u veličini, ova asimetrija, veoma utiče, posebno kada je reč o prijateljstvima između država, na to kako će izgledati okvir, odnosno narativna matrica, u koju će biti uneta priča o ovoj vrsti prijateljstava. Tako će « velikim

narodima » i « velikim državama » pripasti uloga moćnih ali milosrdnih zaštitnika, dok će njihovi mali prijatelji moći da računaju na takve vrline kao što su hrabrost, dostojanstvo, borbenost, vrline koje se često javljaju u formulama koje počinju sa « mali, ali » ; na primer, „mali ali hrabar narod“ ili „mali, ali ponosan narod“. itd.

Prema toj narativnoj matrici, za vreme Balkanskih ratova i Prvog svetskog rata, u Francuskoj je bila stvorena slika o maloj hrabroj i velikoj Francuskoj dragoj Srbiji. Novinar Šarl Dil objavio je 1951. godine članak u jednom francuskom listu pod naslovom « Herojska Srbija. Velike pouke jednog malog naroda » (« L'Héroïque Serbie. Les grands leçons d'un petit peuple »). Još bolji primer naracije u kojoj su se u to vreme pojavljivale Srbija i Francuska predstavlja jedna knjiga koja je objavljena 1918. godine pod naslovom « Mala Srbija » (« La Petite Serbie »). To je neka vrsta geopolitičke bajke, gde je Srbija predstavljena kao devojčice, nalik na Crvenkapu, koju druge nacije, takodje personifikovane, u obliku ljudskih ili životinjskih likova, proganjaju, odnosno štite (Pavlović, 1988:31)

Kolektivna politička prijateljstva su u principu bilateralna. Međutim, jedna zemlja, jedan narod ili jedan grad mogu istovremeno da uspostave i neguju prijateljske odnose sa dva ili više partnera, što znači da je moral ovih prijateljstava prilično liberalan, dozvoljava partnerima neku vrstu promiskuiteta, posebno kad višestruke prijateljske veze ostaju u granicama zajedničkih političkih afiniteta svih bilateralnih veza, odnosno u okviru slike porodice čiji se svi članovi međusobno vole.

U Sovjetskom Savezu bile su stvorene dve mreže prijateljstva među njegovim narodima, jedna koja je povezivala neruske narode sa velikim ruskim bratom i druga u koja je obuhvatala prijateljske odnose između tih neruskih naroda. Na sajtu www.nit.armenia.com.Forums, našao sam interesantno svedočenje jednog Estonca o ove dve mreže prijateljstva između naroda bivšeg Sovjetskog saveza. « Sećam se », priča on, « u sovjetsko vreme postojala je neka vrsta zavereničke bliskosti između malih republika, koje su organizovale međusobne posete, kulturne susrete, izložbe, rituale bratimljenja i slično. To je bila autentična saradnja malih pred očima « velikog ruskog brata ».

Neki grad ili neka opština mogli su takođe da uspostave prijateljske veze sa više partnera, sa velikim brojem veoma različitih gradova ili opština među kojima nema druge srodnosti sem činjenice što imaju čast da svi budu prijatelji istog grada ili opštine, odnosno kolektiva koji je preuzeo inicijativu da sa svima njima prijateljuje. Primer tako uspostavljene mreže prijateljstva, sa jednim inicijatorom u centru, predstavljaju prijateljstva koja je uspostavio grad Sarajevo. On se od 1957. godine do danas ritualno zbratimio sa 24 strana rada, među kojima su Tlemcen, Baku, Magdeburg, Tripoli, Tjandžin, Kalgari, Ser Ševalije, Kuvajt i Dejton.

3. Od prijateljstva naroda do bratimljenja opština

Evolucija međunarodnih prijateljstava išla je od prijateljstva kaljenog u ratu do prijateljstva bivših neprijatelja, ali takođe ona se odvijala u smeru decentralizacije i “spuštanja” inicijativa za međunarodna prijateljstva na lokalni nivo. U prvo vreme, u poveljama XX veka, zadatak uspostavljanja veza sa drugim narodima imali su samo diplomate, ministarstva, državne institucije u oblasti obrazovanja i kulture ili nacionalna društva za prijateljstvo s pojedinim narodima - kakvo je, na primer, bilo Društvo srpsko jugoslovenskog prijateljstva

- koja su bila pod kontrolom jedne ili obe države i uživala njihovu finansijsku pomoć. U radu takvih oblika prijateljstva učešće građana bilo je neznatno. Oni su tu imali pasivnu ulogu, ulogu konzumenata ponuđenih programa, a glavni akteri su bili predstavnici država koji su potpisivali bezbrojne povelje prijateljstva i slične simbolične dokumente.

Tradicija tih ceremonijalnih međudržavnih prijateljstava nije ni u naše vreme sasvim prestala, mada je njen intenzitet bitno smanjen. Međutim, danas daleko veću važnost imaju lokalne inicijative za uspostavljanjem veze sa strancima, tako da se danas govori o "pokretu bratimljenja", čime se opisuje sve veći broj ceremonijalno uspostavljenih veza između gradova i još više između opštinama iz dve zemlje.

Ideja « bratimljenja » ili tačnije « blizančenja » ("jumelage") rođena je odmah posle završetka Drugog svetskog rata. Orlean i Dandi 1946. godine, Monbeliar i Ludvigsborg 1950. godine bili su prvi među evropskim gradovima koji su potpisali « Zakletvu bratimljenja » ("Serment de Jumelage"). Danas se najviše nade polaže u bratimljenja opština, a od nedavno promotori i organizatori međunarodnog prijateljstva u Evropi na lokalnom nivou – a posebno ona koje se prave u obliku bratimljenja – uživaju podršku u finansijsku pomoć Evropske komisije. Ova komisija svake godine dodeljuje nagradu « Zlatne zvezde », koju dobijaju, kako je definisano u pravilniku nagrade, « deset projekata bratimljenja koji su se istakli time što predstavljaju plodan doprinos evropskim integracijama i međusobnom zbližavanju evropskih građana ». Prema jednom izveštaju Evropske komisije, objavljenom 2003. godine, « blizu 13.000 opština u petnaest zemalja članica Evropske unije, u Švajcarskoj u zemljama centralne i istočne Evrope danas su aktivne u pokretu bratimljenja ». (http://europa.eu.int/comm/dgs/education_culture/index.fr.htm.)

U ovom izveštaju posebno se ističe jedna vrednost ovih inicijativa, to što one navodno nastaju na terenu, među običnim ljudima, što pokazuje da te inicijative nisu nametnute nego da odgovaraju stvarnim potrebama ljudi da prijateljuju sa ljudima iz drugih država. « Bratimljenje », objašnjava se u ovom izveštaju, »počiva na volji političkih predstavnika u opštinama, ali takođe i na saradnji stanovnika... Ono traži direktno uključivanje pojedinaca ili grupa koje su zainteresovane za razmenu».

4. Savremena i tradicionalna bratimljenja

Interesantno je da se u pomenutom dokumentu Evropske komisije govori i o ritualnom i simboličkom karakteru novih bratimljenja. « U stvari », piše tu, « reč « bratimljenje » (« jumelage ») nema nikakvo pravno određenje. To je pre svega moralni ugovor između dva kolektiva koji može biti praćen poveljom o bratimljenju, koju pišu predstavnici dva grada. « Ovi moralni ugovori i simboličke povelje podsećaju nas antropologe na ritualne veze uspostavljene u tradicionalnim društvima između osoba koje ne pripadaju istoj grupi. Prvo svedočanstvo o takvim savezima ostavio nam je Herodot. On je opisao obred bratimljenja kod Skifa. « U veliku glinenu čašu sipa se vino pomešano sa krvlju učesnika sporazuma. Zatim se u tu čašu umoče vrhovi mačeva, strela ili kopalja, posle čega se izgovaraju duge zakletve na poštovanje ugovora, a na kraju se akteri ugovora i najvažniji svedoci piju tečnost iz čaše. (Борашев, 2000: 57-59).

Pored istraživanja mesta ove vrste simboličkog srodstva (koje je u Francuskoj poznato pod imenom « affrèment », a u južnoslovenskim jezicima i u ruskom kao « po-

bratimstvo ») u folkloru pojedinih naroda, etnolozi i sociolozi su pokušavali da osvetle i njegove socijalne funkcije. « U ustavu stvarnih odnosa u tradicionalnoj zajednici », piše Dunja Rihtman Auguštin, « pobratimstvo širi bratski odnos i sve obaveze koje iz njega proizlaze na osobe izvan uže rodovske pa čak etničke i vjerske zajednice ». Prema istoj autorki, « očito je da su obje crkve na jugoistoku Evrope u određenim razdobljima posizale i za tradicijskim oblicima društvenosti uz pomoć kojih du poticale toleranciju ». Ona na kraju postavlja pitanje: «Možemo li uopće danas obnavljati pobratimstva i kumstva i u kojem obliku bi to bilo moguće?». Postavljajući ovo pitanje 1999. godine, ona pred sobom ima neprijateljstva stvorena u ratovima u bivšoj Jugoslaviji i razmišlja na koji način bi ona mogla da se u budućnosti smanje i eventualno nadvladaju i šta antropologija Balkana ima da kaže o tome. Njen odgovor je da ona ne može da nudi model rodbinske povezanosti kao osnovu pomirenja među narodima koji su devedesetih godina prošlog veka bili gurnuti i međusobni rat, jer se pokazalo da je „rodbinska povezanost katkad negativno funkcionalna u tkivu modernog i postmodernog društva“, odnosno da ona ponegde „stvara dobre temelje za uspješne mafijaške udruge“. Zato ona, polazeći od primera suseda različitih nacionalnosti koji su se međusobno pomagali i štitili u posljednjim ratovima, vidi mogućnost obnove tolerancije kao obnove dobrog nerodačkog susedstva, odnosno kako ona kaže, kao obnovu „retorike dobrih susjeda, požrtvovanih ne-rodaka“. (Rihtman-Auguštin, 1999:160).

5. Od političkih rituala do narodnih praznika

Među ritualima organizovanim radi slavljenja kolektivnih prijateljstava neki su organizovani na državnom nivou, a njihovi akteri su najčešće vlade i šefovi država. Najpoznatiji i najčešće praktikovan ritual te vrste je svečano potpisivanje povelje prijateljstva između dve zemlje. Pored toga, kolektivna prijateljstva na državnom nivou se simbolički potvrđuju podizanjem spomenika stranim ličnostima koje su se istakle prijateljstvom prema narodu zemlje u kojoj se spomenik podiže, a takođe i putem komemorativnih skupova na kojima se evocira sećanje na neki važan datum zajedničke borbe dva naroda. Ulogu organizatora tih rituala i komemoracija mogu da dobiju i društva za negovanje prijateljstva između dva naroda koja rade uz podršku vlasti u državi koja organizuje ovu vrstu manifestacija.

Od kad se u politici međunarodnih prijateljstava prednost daje lokalnim manifestacijama tog prijateljstva, učestali su svojevrsni narodni praznici bratimljenja sa strancima, koji se organizuju u nekim gradovima i opštinama, pri čemu nije reč samo o pogranični mestima. Primer jednog takvog praznika, koji je organizovao italijanski grad Vagonja (Vogogna) da bi proslavio pobratimstvo sa francuskim gradom Lason de Provans (Laçon de Provence), pomaže nam da steknemo predstavu o ovoj vrsti manifestacija. Navešću samo nekoliko rečenica iz teksta o ovoj proslavi, koji su njeni organizatori postavili na internetu, gde se vidi folklorna strana događaja:

« I, naravno, došla je na red zvanična ceremonija potpisivanja Povelje pobratimstva koja je obavljena u vrtu Zamka Vagonje uz učešće 10 grupa gorštaka iz okolnih planinskih mesta i uz razmenu poklona, među kojima su bile dve slika starog grada u Vagonji, čuvena keltska maska i ručno oslikan tanjir u bojama naša dva grada koji su dobili svi

gosti iz Francuske. A oni su prijateljima iz Vogonje poklonili jednu sliku istorijskog centra Lansaona, jedan slikarski stalak od maslinovog drveta i boce provansalskog ulja i vina ».

U ovom tekstu ima jedno mesto koje navodi na zaključak da političko značenje ovih manifestacija organizovanih radi povezivanja građana Evrope na lokalnom nivou može da iziđe iz okvira očekivane političke korektnosti i da se tu mogu javiti odjeci shvatanja međunarodnog prijateljstva kao bliskosti rezervisane za narode koji su etnički i kulturno srodni, što podrazumeva da su iz njih apriori isključeni svi drugi. Evo tog mesta : « Ova dva dana ostaće duboko urezana u našem sećanju ! S one strane naših posebnosti i pored činjenice da u venama mnogih Lansonjana teče krv predaka koji su došli iz Pijemonta i drugih od nas udaljenijih italijanskih krajeva, mi crpimo istu kulturu i delimo istu baštinu koja potiče iz našeg zajedničkog nasleđa koje čini latinska civilizacija ».

6. Od rata do svakodnevnog života

Naracije o « našim prijateljima, našoj braći » razlikuju se i prema tome ko u njima dobija ulogu glavnog junaka. U jednom slučaju su njihovi heroji, njihove *dramatis personae* sami narodi ili njihove države. Oni su ti koji sklapaju saveze, zajedno prolaze kroz teška iskušenja, u ratovima i krizama njihovo prijateljstvo se kali i krvlju zaliva. Naracije o tome nalaze se u školskim udžbenicima istorije i nacionalne književnosti, a zatim se – o obliku već ustaljenih klišea i stereotipa – prenose u svakodnevni govor.

Postavši deo popularne kulture, ukorenjene u popularnu političku mitologiju, predstave o našim prijateljima, našoj braći, pokazuju otpornost na promene, odnosno teško prate promene istorijskog i političkog konteksta, uključujući tu i promene u odnosima između naše zemlje i neke od zemalja koje su stekle reputaciju naših velikih prijatelja. U slučaju da se neki narod koji je stekao reputaciju našeg vekovnog prijatelja pokaže loše, naracija kojom je to prijateljstvo utemeljeno taj zaokret uspeva da prihvati a da sebe ne dovede u pitanje, tako što se u tok pripovedanje uvodi motiv odvajanja površnog toka pripovedanja, o krizama, nesporazumima, izdajnicima, zabludama, zbog kojih nas naši prijatelji i braća izneveravaju, i onog osnovnog, dubinskog toka priče o prijateljstvu, koji pokazuje da to prijateljstvo uspeva da prebrodi sve kriza i da iz njih iziđe još jače i, ako se može reći, još večnije.

Na taj način, na primer, u srpskoj javnosti i dalje uživa neokrnjeni ugled priča o srpsko-ruskom prijateljstvu, bez obzira na istorijske činjenice u kojima vrlo retko ima osnova za inače i danas u Srbiji široko prihvaćenu sliku o Rusiji kao velikom bratu i zaštitniku (Milosavljević, 2002: 278). Ideja o večnom prijateljstvu može da opstane čak i onda kad « naš prijatelj » stekne o nama loše mišljenje. To potvrđuje primer francusko-srpskog prijateljstva i govora o njemu za vreme krize i ratova u bivšoj Jugoslaviji. U Beogradu je 1926. godine podignut spomenik zahvalnosti srpskog naroda Francuskoj zbog njenog prijateljskog odnosa prema Srbiji u Prvom svetskom ratu. Međutim, kao što je poznato, u ratovima u bivšoj Jugoslaviji 1991- 1999. godine Francuska nije bila na strani Srbije, pa je čak učestvovala u vojnoj intervenciji NATO-a protiv Srbije 1999. godine. Da bi pokazali svoje ogorčenje zbog ove « izdaje » Francuske, Miloševićeve pristalice su 25. marta 1999. godine, organizovali su ritual simbolične sahrane Francuske, spomenika u njenu čast i srpsko-francuskog prijateljstva, čiji je glavni čin bilo prekrivanje crnim krepom spomenika

zahvalnosti Francuskoj. Kako je objasnio jedan novinar, pod crnim krepom Francuska, odnosno njen spomenik, « skrivena od naših očiju, u mraku u koji su je gurnuli potomci slavni francuskih vojnika iz Prvog svetskog rata, ona ispašta grehove novih generacija ». Umesto reči urezanih u postament spomenika : « Volimo Francusko kao što nas je ona volela 1914-1918 », preko crnog krepa ispisana je poruka: « Neka je večna slava Francuskoj koje više nema ». I ta poruka jasno pokazuje da je i u tom trenutku mit o srpsko-francuskom prijateljstvu ostao nedirnut. Francuska, kao prijateljica Srba nije više među živima, njeno prijateljstvo prema nama ne osećaju današnji Francuzi, ali ono zauvek ostaje upisano u našim srcima.

Narodi i države dobijaju ulogu glavnih junaka naracije o raznim epizodama međunarodnog prijateljstva pre svega kad je reč o takozvanom « bratstvu po oružju ». Naravno, i u tom naracijama pojavljuju se likovi junačkih pojedinaca : stranci koji su pali u ratu za našu zemlju, razni dobrovoljci, lekari, medicinske sestre koje su u ratnim iskušenjima bili s nama, podnoseći sva iskušenja i žrtve. U tu vrstu junaka spadaju i strani političari, novinari, pisci, intelektualci koji su pred međunarodnom javnošću stali u odbranu « naše stvari ». Ali i ti pojedinci, na slici koja pokazuje njihovo prijateljstvo, uvek imaju jednog takoreći asimetričnog partnera, a to je narod u celini. Oni nastupaju u uvek istoj i isto opisanoj funkciji kao « veliki prijatelji našeg naroda », pa, uprkos tome što su to često veoma poznate osobe, u ovoj vrsti naracije njihove osobine redukovane su na funkciju « naših prijatelja », pa zato ostaju apstraktni i liče jedni na druge.

Nasuprot tome, junaci pripovedaka koje služe tome da se predstave, legitimišu i valorizuju prijateljstva putem bratimljenja na lokalnom planu, imaju u većoj meri individualizovana obeležja, oni su u većoj meri humanizovani. I vrednosti koje oni oličavaju u priči su apstraktne: tolerancija, mir, saradnja, i njih takođe vidimo kao ljude koji su tu da doprinesu poboljšanju odnosa između naroda i država, ali ih vidimo na delu na pozornici svakodnevnog života. Kad se organizuju bratimljenja ili susreti zbratimljenih lokalnih zajednica, gosti po pravilu odsedaju u kućama domaćina takvih programa, a sami programi tih susreta odvijaju se u školama, na sportskim terenima, u muzejima ili lokalnim pozorištima. Pored toga, ovi programi se ne svode na kulturne manifestacije, nego često obuhvata i razmenu praktičnih iskustava; kako je objasnila predsednica jednog odbora za bratimljenje osnovanog u jednom švajcarskom mestu : « Običan turizam nije među našim ciljevima. Putovanja se organizuju tako da njihovi učesnici imaju mogućnost da se uključe u svakodnevni život svojih domaćina ». Dakle, poetika naracije o lokalnom bratimljenju traži da njeni junaci budu takozvani obični ljudi, i u tom smislu autentični, stvarni, živi, konkretni. Ako ponekad oni urade nešto veliko, ako od njih potekne inicijativa za neke velike projekte kojima se učvršćuje prijateljstvo između naroda, to je moguće upravo zahvaljujući njihovoj svojstvu običnih ljudi, skromnih građana. Bez te osnovne vrline prijateljstva među narodima ostala bi mrtvo slovo na papiru.

Strategija ovakvih prijateljstava za ostvarenje svog cilja traži oslonac u banalnosti svakodnevice, po čemu je ona suprotna od strategije prijateljstva zasnovanih na ratnom savezništvu. U jednom članku koji je napisala predsednica Odbora za bratimljenje Vojarona - grada koji je, u vreme kad je ovaj rad nastajao, imao tri grada pobratima : Herford, Šibenik i Basano del Grapa – vidi se ideje na kojoj se ova strategija lokalnih bratimljenja zasniva. Tu se na početku navode reči Žana Monea, jednog od začetnika pokreta za ujedinjenje Evrope: « Ne radi se o tome da se ujedinjuju zemlje, nego da se ujedinjuju ljudi », a zatim

autorka ističe uspehe koje je njen odbor postigao sledeći Moneovu filozofiju evropskog jedinstva: « Tokom godina između velikog broja nemačkih, hrvatskih, francuskih i italijanskih porodica istkano je neraskidivo prijateljstvo. Ljudi sada ne putuju samo u posetu Herfordu, Šibeniku ili Basanuu, nego idu svojim, ‘ svojim porodicama’, a to prijateljstvo koje su sklopili pojedinci je takođe prijateljstvo naših gradova, koji se susreću da bi bili zajedno u nekom iskušenju, da bi podelili radost ili neku drugu emociju. Dakle, od pojedinca prema gradu, od grada prema celoj zemlji, to je put širenja prijateljstva koji imaju u vidu projekti bratimljenja ove vrste. Mislim da antropologija treba da im posveti pažnju.

LITERATURA

- Боташев М. Д. (2000). »Побратимство в современном Карачае«. *Жизнь национальностей*. Москва, Nr. 1, str. 57-79.
- Milosavljević, Olivera (2002): U tradiciji nacionalizma: ili stereotipi srpskih intelektualaca o „nama“ i „drugima“. Beograd. Helsinški odbor za ljudska orava u Srbiji.
- Pavlović, Mihailo (ed.) (1986) : *Témoignages français sur les Serbes et la Serbie 1912 – 1918*. Beograd: Narodna knjiga.
- Rihtman-Auguštin, Dunja (1999): «O susjedima» , u: Jakšić, Božidar (ur.): Interkulturalnost i tolerancija, Beograd: Republika i Biblioteka XX vek, str.151-164.

Ivan Čolović

OUR BROTHERS, OUR FRIENDS - A CONTRIBUTION TO THE ANTHROPOLOGY OF INTERNATIONAL FRIENDSHIPS Summary

The paper begins with a consideration of the historical origins of friendship ties among nations. Then, in its second section, there is a discussion of institutions which act as partners in establishing international friendships, while the third section depicts the transition of wartime friendships to friendships resulting from the reconciliation of warring parties. The fourth section deals with the passage of the practice of establishing international friendships from state to local level. At the end of the paper, a connection is considered between the traditional ways of establishing friendships (sisterhood between cities, for instance) and contemporary political rituals by which international friendships are established.

Витомир Вулетих
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
nevena@dmi.uns.ac.rs

УДК: 316.722(011.8)

О НЕКИМ МЕТОДОЛОШКИМ ПИТАЊИМА СУСРЕТА КУЛТУРА

Апстракт: У раду се разматрају различите могућности историјско-генетичког и типолошког проучавања култура. Аутор полази од идеје да је основа упоредног проучавања култура јединство општег историјско-социјалног развика.

Кључне речи: *историјско-генетички, типолошки, синхроно поређење, дијахроно поређење, бинарно истраживање, полинарно истраживање.*

Култура једног народа израз је дијалектичког тоталитета његовог конкретног бића уобличен језиком, тоном, бојом, гестом. Отуда је проучавање сваке посебне и појединачне културе увек *упоредно проучавање*. Може се поредити једна појава с другом из истог периода у границама исте културе (*синхроно поређење*). Може се поредити једна појава с другом из ближе и даље прошлости у границама исте културе (*дијахроно поређење*). *Синхроно* и *дијахроно поређење* примењује се и у поређењу појава из две или више култура у зависности од тога да ли су појаве које се пореде из истог периода или школе, или нису.

У досадашњој културноисторијској пракси јасно су се уобличила два методолошка поступка у проучавању односа двеју и више култура – *историјско-генетички* и *типолошки*. Ови поступци се примењују у зависности од односа између појава културе које се проучавају и од циља истраживања.

І *Историјско-генетичко поређење*. Свако културноисторијско проучавање по својој природи је упоредно. Осветљавати било коју компоненту националне културе значи истовремено и залажење у блиске и далеке сфере међунационалних духовних сплетова. Упоређивање може имати више димензија, праваца и смерова.

У великом делу литературе преовлађује мишљење да се културе малих народа одликују *неконтинуираним развикам*. Расправа о *континуираности* и *неконтинуираности* у развоју великог броја националних култура довела је до теорије о *законодавним* и *незаконодавним* културама на европском подручју. Пре ове теорије постојала је теорија о културама *државних* и *недржавних* народа и била је условљена државноправним положајем националних заједница. Недостатак обеју ових теорија је у томе што полазе од спољашњих чинилаца у развоју културе, а не од живих, изворних токова настанка и развика духовног живота националних заједница. Ду-

ховни живот сваког народа, био он *многобројан* или *малобројан* има своју аутохтону развојну суштину. Прихватање и подстицаји од других не значи «сагибање главе пред страном доминацијом», нити «победничко присвајање туђег», већ стваралачко прожимање различитих искустава које не угрожава идентитет ни једног ни другог. Истоветне или сличне појаве у културама разних народа условљене су, пре свега, људском природом, а културе у целини условљене су географским, историјским, друштвеним и изражајним посебностима.

1. Развојни токови културе са становишта *историјско-генетичког* поређења могу се сагледати у три основне равни:

а) Проучавање једне националне културе и кроз њену перспективу сагледавање њене контекстуелности с другим културама. Кад се говори о националној култури, има се у виду укупност мноштва културних појава, тежњи и могућности, које се уобличавају свим могућим средствима и који изражавају друштвено и историјско биће одређеног народа. У свакој култури на посебан начин налазе уметничко, идејно и културно оваплоћење извесне опште законитости људског живота. За истраживање од значаја је све што може да објасни природу националне културе: и поуздани културноисторијски податак, и појава карактеристична за више периода у истој култури, као и појава заједничка већем броју националних култура, и непосредни подстицаји, начин уобличавања виђења и осећања света - дакле, све што може да осветли једну епоху, један период, једног ствараоца или једно дело

б) Упоредно проучавање двеју култура (*бинарно проучавање*) не испушта из вида да обе појединачно, свака на свој начин и свака сагласно са својом природом, припада широј културној заједници. Оне свој међусобни однос остварују у живом миљеу шире заједнице. У овом типу проучавања постоје три уочљиве варијанте: прва, када се посматра један смер односа двеју култура, у коме једна култура «даје» а друга «прима»; друга, када се посматра супротан смер, када култура «активна» постаје у међусобном односу «пасивна» и обрнуто; треће, када се у посматрању међуодноса хвата дијалектика истовременог «давања» и «примања» у оба смера. Бинарно проучавање понајчешће подразумева посматрање лакше уочљивих односа између култура. И овде је од значаја све што може да допринесе осветљавању тог односа. Ако једна уметничка структура при преласку из једне културе у другу у извесном смислу мења своју природу, исто тако и једна културноисторијска чињеница преласком из једне културе у другу мења своју природу.

в) *Полинарно* истраживање подразумева упоредно посматрање културних појава и чињеница већег броја националних култура. И овај тип проучавања подразумева неопходност посматрања у оквирима ширег заједништва. Овај вид истраживања има два циља: први, да утврди природу и карактер заједништва; други, у оквирима установљеног заједништва да утврди особености сваке појединачне културе које припадају посматраној целини. Националне културе опстоје у заједништву само због тога што се разликују једна од друге. Њихова оригиналност и посебност подстичу интересовање једних за друге. Овако схваћен међуоднос националних култура у оквирима шире заједнице у великој мери искључује бојазан да се једна од њих претвара у «законодавну», а друге да постану њене испоставе. Утврђивање посебних одлика једне културе или једне појаве из њеног круга оваквим истраживањем значи утврђивање богатства и разноврсности шире културне целине. Утврђивање заједнич-

ких одлика у овом типу посматрања значи учачавање особина које одређену националну културу укључује у ту заједницу.

2) Видови остваривања и испољавања односа између двеју и више култура веома су разноврсни:

а) *Прихватање ширег идејно-уметничког искуства других култура* најсложенији је вид односа међу културама. Да би се овај однос проучио и схватио, неопходно је заронити у друштвеноисторијску основу која овакав однос условљава. Да би једна култура прихватила идејно-уметничко искуство друге, у њој су се морале одиграти друштвене и историјске промене које упућују стваралачку интелигенцију једног народа на искуство другог. Без обзира на несумњиву, ипак релативну, аутономију развитка културе, идејно и уметничко искуство друге средине не би могло бити схваћено и прихваћено независно од сопствене сложене и танане дијалектичке везе с друштвено-историјским развојем. У видном пољу истраживача овај сложени однос међу културама подразумева епохе, правце и школе као предмет посматрања. Опште законитости у развоју људског друштва које су дошле до изражаја у развијенијим културама истоветне су са онима које долазе до изражаја у културама мање развијених средина. Ово не значи да култура која се извесним својим особинама ослања на другу у свему понавља њен развој, свака од њих има свој развојни пут и доприноси богатству и разноврсности заједнице. Отуда се, можда, може мање говорити у *утицајима*, већ знатно више о *подстицајима*.

б) У зависности од природе уметничког израза различити су и видови остваривања односа између двеју и више култура: у уметничкој књижевности су то *превод*, *позајмица*, *стилизација*; у сликарству, вајарству и архитектури поступак у стварању уметничког дела и изложбе страних сликара и вајара; у музици начин компоновања и интерпретације. Ако је у питању превод, истраживач одговара на питање *зашто* се одређени писац или одређено дело преводне, и *како* се преводне. Да би се одговорило на питање *зашто*, потребно је открити подстицаје у култури која „прима“, оне подстицаје који упућују преводиоца управо на одређеног писца и одређено дело. Ако су у питању сликарска, вајарска и музичка дела, *зашто* се управо приређују те изложбе и изводе управо та музичка дела. Одговор на ово питање указује на степен зрелости културе која „прима“ и која тражи да се та потреба задовољи. Превођење и интерпретација нису механичке радње, већ стваралачки чин. Уметничка вредност дела је, свакако, основни услов његовог преласка из једне културе у другу. Али не и једини. Најизразитија дела једне културе не морају прва прећи у другу културу. Одговор на питање *како* је дело преведено или изведено, по правилу, је сложен и садржи низ могућности за откривање степена развоја културе у којој уметничко дело отпочиње нови живот и обдарности преводиоца и интерпретатора.

II *Типолошко проучавање* односа између култура заслужује посебну пажњу. Овај тип проучавања културних појава подразумева оправдан отпор разним центримима, *германоцентризму*, *англоцентризму*, *рускоцентризму*, *галоцентризму*, у ширим размерама *европоцентризму*, има за циљ да са небитног у упоредном проучавању култура скрене пажњу на битно – на уметничко дело и на начин његовог уобличавања. Историјско-генетичко и типолошко проучавање културе допуњују се. У основи типолошког приступа налази се схватање о култури човечанства као структуралном једиинству. Пре него што се приђе утврђивању типова, прецизирају се ек-

виваленти, настоји се да се одреди најмањи број уметничких одлика који обезбеђују припадност различитих уметничких појава истом типу. Под овим видом проучавања подразумева се онај тип односа међу делима која су настајала независно једна од других у истим или сличним околностима. Ова обележја поређених појава неки истраживачи називају *сличностима*, други *подударностима*. Под типолошким проучавањем култура подразумева се изналажење *система заједничких одлика културних појава, уметничких поступака и изражајних средстава који су настали као резултат деловања истоветних или сличних законитости историјског и културног развитака*. Досадашње искуство указује на три основна вида типолошког проучавања: *вид опште типологије, структура уметничког дела и етапе у развоју уметничких праваца*.

1. Под видом *опште типологије* подразумевају се одлике уметничког стварања које су својствене само њему.

а) У типолошком проучавању културе од посебног је значаја *полазна позиција* која подразумева *поглед на свет ствараоца*. Не ретко се поглед на свет уметника сужава на његове експлицитно изражене оцене и судове о одређеним животним и историјским појавама, па је тако долазило до супротстављања тако израженог погледа на свет уметниковом уметничком опусу. Експлицитни судови су, по правилу, *једнозначни*; уметност је по својој природи *вишезначна*. Експлицитни искази само су елеменат вишезначне целине. Укупност погледа на свет изражава се у целивитом уметничком изразу. Овакав приступ упоредном проучавању културе омогућава прецизна систематизовања културноисторијског развоја. Он олакшава периодизацију и сагледавање општих особина епоха, праваца и школа.

б) Саставни део опште типологије је *однос социјалног и психолошког* у уметничком делу. У испитивању овог односа не треба супротстављати социјално психолошком, већ их посматрати као узајамну условљеност и међусобно прожимање. Из природе односа социјалног и психолошког проистиче и тип уметничког дела. Однос психолошког и социјалног скоро да је раван односу општег и појединачног.

2. Проучавање *структуре уметничког дела* као вид односа различитих култура помера стојишну тачку истраживача на терен „искључиво културе“. Искуство у току неколико деценија минулог века указује да апсолутизација овог поступка доводи до искључивости и негирања осталих могућности сагледавања сложеног односа између националних култура. Али је зато обогатило приступ уметничком делу као естетској вредности. Апсолутизација било ког истраживачког поступка не доприноси разноврсности могућности истраживања.

а) *Стваралачки поступак и структура дела* у узајамном су односу. Овај однос подразумева однос делова међу собом и на који начин се они у току тог односа уклапају у целину.

б) *Начин организовања делова у целину* води истраживача ка *жанру* као виду типолошке класификације. Оваква упоређивања дају поуздана сазнања о делима која се пореде и о њиховом месту у културама које се пореде.

в) *Природа стваралачког поступка и коришћење уметничких средстава* у обликовању делова и целине води истраживача ка поређењу стила уметничких дела која се пореде. Стил је непосредни израз ствараоачеве природе и истовремено израз културе којој припада, епохе у којој ствара и средстава којим ствара.

г) Проучавање *етана у развоју културе* омогућава да се сагледа динамика развоја, да се открију законитости развита у различитим срединама, које се не ретко подударају независно од непосредних додира стваралаца. Овај вид проучавања доноси резултате који омогућавају микропериодизацију у оквирима већих историјских и стилских целина. Овакво истраживање не подразумева осветљавање појединачних одлика културних појава и једноставно осветљавање њихових сродних црта и веза као таквих, већ откривање оних принципа и начела који допуштају да се говори о културноисторијском заједништву, о припадности дате појаве одређеном типу и роду.

Vitimir Vuletić

ON SOME METHODOLOGICAL QUESTIONS
OF STUDYING OF CULTURAL CONTACTS

Summary

Studying of any phenomenon in a national culture requires taking into account its contacts with similar or different phenomena in other cultures.

There are three basic ways of studying cultures: a) studying of one national culture and perception of its contextuality through its perspective (*inductive method*); b) comparative studying of two national cultures (*binary method*); c) simultaneous studying of several national cultures (*multiplex method*); the last one implies some determinate theses about wider togetherness of whole group of national cultures.

If one studies phenomena which originated as an implication of contacts with other cultures in a national culture, there is the *historically-genetical method* applied. Consequences of such contacts could be *adoption, imitation, wording, accepting of artistic ideas of others*.

If one studies phenomena which developed in two or more cultures independently on any mutual contacts, there is applied the *typological method*. It implies that these phenomena arose independently in same or similar circumstances. One can access such studying from three standpoints: *viewpoint of general typology, nature of artistic work, cultural school or direction*.

SMISAO RAZLIČITOSTI, SMISAO SUSRETA

Apstrakt: Autor ispituje tri nivoa smisla: smisao kulturnih raznolikosti, smisao susretâ kultura, i smisao proučavanja tih raznolikosti i njihovih susreta. (1) Smisao kulturnih raznolikosti ne vidi u pukoj ornamentalnoj raznovrsnosti, već u činjenici da su kulture različiti simbolički načini čovekovoga traganja za smislom sveta i života. (2) Smisao susretâ kultura je u našem suočavanju sa ovim različitim načinima, u shvatanju da naše sopstvene kulturne vrednosti imaju relativno važenje, da ima mnoštvo kulturnih, dakle, takođe ljudskih svetova. (3) Istraživanje kulturnih raznolikosti i rezultata njihovih susreta smisaono je zato što nas snabdeva važnim uvidom: da restriktivna uniformnost nameće obavezni, čak lažni smisao, dok se kroz raznolikosti proveravaju i „falsifikuju“ različita značenja, i afirmiše mogućnost distinkcija, izbora, slobode i kreativnosti.

Ključne reči: *kultura, raznolikost, susret, smisao.*

1. Uprkos odmaklome procesu globalizacijskog, medijski posredovanoga kulturnog ujednačavanja, i čak nastajanju korpusa „kulture sveta“ – kulturne raznolikosti postoje, a uočavaju se, štaviše, i dalji procesi diferencijacije, posebne kulturne identifikacije, premda i procesi suprotstavljanja i sukobljavanja na bazi razlika u kulturi ili navodno na osnovu tih razlika. Zbog toga što je pojam razlike relacioni, tek susret sa drugošću načelno otvara mogućnost pitanja **smisla različitosti**, a najozbiljnije tek u suočavanju sa tendencijama unifikacije, iščezavanja razlika, dakle, onda kada se one počinju sagledavati i vrednovati kao dragocene posebnosti. Zašto dragocene? Sigurno je da smisao kulturnih različitosti i njihovoga očuvanja nije naprosto u našoj ljubavi prema ornamentalnome šarenilu koje bi već samo po sebi bilo vredno (pogotovu kad se zna da može biti i izvor nesporazuma). Moja je teza da taj smisao počiva u činjenici da kulture predstavljaju različite načine čovekovoga simboličkoga zahvatanja smisla, tj. osmišljavanja sveta i života i smisaonoga orijentisanja u njemu.¹ Očuvanje kulturnoga diversiteta, kao program, ima smisla stoga što je ova raznovrsnost osnov mogućnosti dijaloga različitih – radi negovanja tolerancije za Druge, posebno manjinske i marginalizovane kulture, negovanja ne samo multikulturalno-

¹ Kulturu shvatam kao skup simboličkih praksi i simboličkih formi kojima čovek osmišljava svoju egzistenciju i smisaono se orijentise u svetu i životu. Određenje kulture centrirano oko pojma “smisla” moglo bi se teorijski potkrepiti iz različitih izvora, od Maksa Vebera (Weber), preko Kliforda Gerca (Geertz; Gerc 1998), do zagovornika “nove kulturne istorije” (Hunt 2001).

ga opstanka, nego živoga interesovanja za druge i različite.² Reč je, dakle, davanju primata pojmu smisla (subjektivno konstruisanoga, a ne teleološki objektivnoga), za kojim se traga u kulturama, nad pojmom uniformišuće tehnološke efikasnosti.

2. Kakav je **smisao susreta** različitih kultura? Uobičajeno je da se taj smisao i kod slučajnih, neplaniranih i „zadesnih“ susreta (encounters) vidi u međusobnome upoznavanju različitih, međusobnome razumevanju, koje je preduslov tolerancije, odstranjivanja straha i zaziranja od nepoznatoga, izbegavanja konflikata, odnosno uviđanja njihove besmislenosti. No, da li „samo“ u tome visokom cilju obezbeđivanja mirne multikulturalne i, eventualno, interkulturalne koegzistencije.³ Na tragu početnih određenja, smatram da se smisao hotimičnih i „programskih“ susreta kultura (meetings) nalazi pre svega u sučeljavanju sa drugim načinima traganja za smislom, i sa drukčijim uobičajenjima tih traganja, u sticanju svesti i saznanja o različitostima i o realitvnosti važenja sopstvenih ideja, vrednosti i simbola, o mogućnosti višelinijuskoga razvoja i različitoga tempa toga razvoja, kao i mogućnosti različitih ljudskih, takođe ljudskih, svetova – u sticanju svesti o postojanju različitih mogućnosti konstruisanja smisla, različitih i ravnopravnih smislova. Ovakvo shvaćeni „kulturni relativizam“ nije i neki etički „relativizam“, jer ne znači spremnost da se prokrijumčareni besmisao neupitno prihvata kao smisao, već pretpostavlja uzajamno propitivanje različitih konstrukcija smisla, kao jedini način razobličavanja besmisla (npr. besmisla kulturne hegemonije, kulturnoga imperijalizma, kulturne deprivacije, pa i tzv. kulturnoga nacionalizma kao osnove političkoga nacionalizma, najzad, ideologije izuzetnosti i izabranosti itd...).

3. Kakav bi, onda, bio **smisao proučavanja različitosti kultura** i ishoda njihovih kontakata, susreta i sudara?

Nas ovde mogu zanimati, ali se nikako ne mogu izložiti nepregledna iskustva prvih neposrednih susreta (kolonizatorskih, misionarskih, trgovačkih, avanturističkih, slučajnih) sa drugim civilizacijama i kulturama, kao ni čuđenja proistekla iz suočavanja sa nepoznatim, stranim, tuđim, začudnim – Drugim. Zanimaju nas posredovana, sistematska, distancirana, dakle, po pretpostavci, i kritička pa i, po mogućstvu, tolerancijska istraživanja i vrednovanja Drugih. U njima je klica današnjega odgovora na pitanja o smislu različitosti, susreta i, pre svega, njihovoga proučavanja. Jer, ona su kondenzat ili, pak, konstituens duha vremena.

3.1. No, veliki istraživački i sintetičko-teorijski pokušaji razumevanja susreta civilizacija i kultura na Zapadu bili su, po pravilu, primeri zapadnoga duhovnog kolonijalizma i evrocentrizma, pratioca ili preteče ekonomsko-političkoga hegemonizma i – imperijalizma.

3.1.1. U svojim *Načelima nove nauke* (1744) Đanbatista Viko (Vico) govori o drevnim narodima i kulturama na koje se neposredno ili posredno nadovezuje njegova sopstvena kultura, ali uvek s napomenom o njihovoj paganskoj prirodi, o njihovoj mitski zasnovanoj „krivoj veri“ (Vico 1982: 32/33) Okvir razumevanja drugih je, dakle, judeo-

² Postoji mišljenje da sama „kultura sveta“ stimuliše i podupire različitosti, u smislu podsticanja kreativnih interpretacija i adaptacija globalnih modela (Lečner 2006: 204), što i nije previše ohrabrujuće.

³ Multikulturalnost danas takođe jeste činjenica našega opstanka, ali je i svojevrsni program, no često izmetnut u ideologiju multikulturalizma, koja, kažu kritičari, služi prikrivanju nepremostivih razlika i netrpeljivosti različitih koji su dosuđeni jedni drugima.

hrišćanski, sa vrednosnim oznakama hrišćanskoga kao „pravoga“ i svega ostaloga kao „krivoga“, „razuzdanoga“, „praznovernoga“, „sirovoga“, „nespretnoga“. Viko odbacuje „isprazna mišljenja poganskih naroda o vlastitoj drevnosti“, i rezerviše „početak sveta“ za jevrejski narod i njegovu mitologiju (43).

3.1.2. Isti horizont, kao potpuno izgrađena koncepcija, dolazi do punoga izražaja u Hegelovim predavanjima iz filosofije povesti (1822-1931), gde ovaj veli da kretanje sunca sa istoka na zapad „simbolizuje tok svetske istorije, veliki posao duha“, ali sa vrednosnim favorizovanjem zalaska na Zapadu, gde se „rađa unutrašnje sunce samosvesti“, jer je svet-ska povest „disciplinovanje prirodne volje, potčinjavanje te volje opštem principu i njeno uzdizanje do subjektivne slobode“ – preko despotskoga Istoka, helenske demokratije, rimske aristokratije do germanske monarhije (Hegel 2006: 123), tj. do carstva misli i slobode kao „cilja svetske povesti“ (130).

3.1.3. Prvi izrazi zanimanja za autentičnost kulturnih različitosti pripadaju romantizmu. Premda se i tu mogu prepoznati egzotizam, paseizam, nacionalizam (kao ideologija konstituisanja nacija i nacionalnih država), ipak su simpatije za folklorno nasleđe Drugih znak tolerantnijega prihvatanja drukčijih vrednosti kao autentičnih i pokušaj njihovoga razumevanja. Za razliku od prosvetiteljstva, koje je – kako kaže Kolingvud (Collingwood) – pokazivalo zanimanje samo za sadašnjost i nedavnu prošlost, zapravo sa omalovažavanjem se i gnušanjem odnosilo prema prošlim epohama kao neprosvećenima, neprosvetljenima razumom i varvarskima, romantizam je, odbivši da ljudsku prirodu posmatra kao uniformnu, proširio historiografska istraživanja na sve rase i na sva doba, nalazeći u prošlim epohama izraze izvornih, istinskih i vrednih ljudskih, i to ne samo racionalnih postignuća. „U tome aspektu svoga mišljenja romantizam predstavlja novu tendenciju uočavanja pozitivne vrednosti i interesa za civilizacije veoma različite od svoje sopstvene“. (Collingwood 1956: 87)

Što se tamnije strane ovih novih ideja tiče, Kolingvud je vidi već kod Herdera (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 1784-1791), koji je doista učinio prvi korak u širenju istorijskoga interesovanja i na „neprosvetljene“, kao i u shvatanju da ljudska priroda nije uniformna, ali je njegova rasijalistička teorija u suštini ne-istorijska, nenaučna, evrocentrična, i, sa svega toga, pogodna za rasističku i nacionalističku upotrebu. (isto, 88-93)

3.1.4. U 20. veku, grandiozno delo Arnolda Tojnbija (Toynbee) *Istraživanje istorije* (I-X, 1934-1954), uprkos proklamovanome principu „afilijacije“ različitih „društava“ (zapravo, „civilizacija“), bavi se (prema Kolingvudu, na pozitivistički način) komparativnim istraživanjem suštinski odvojenih civilizacija – samo ukoliko su u prostornome i vremenskom polju njegove sopstvene nacionalne države, Velike Britanije, kao neupitnoga polazišta konstruisanja „razumljivog polja istorijskog istraživanja.“ (Tojnbi 1960: I. B).

Takođe pozitivističko-naturalističkom Špenglerovom (Spengler) delu *Propast Zapada* (1918-1922) pripisuje se još i „bezobzirno i beskrupulozno falsifikovanje činjenica“ (Collingwood 1956: 183), ali je za nas, ovde, u njegovoj naturalističko-cikličkoj filosofiji povesti od značaja njen filosofskopovesni „partikularizam“, naime, shvatanje da „u ljudskoj istoriji ne postoji smisao, da duboko značenje postoji samo u životnim tokovima pojedinih kultura“ (Špengler 1990: III, 53), samosvojnih i suštinski nekomunikabilnih, što dalje znači da se druge kulture ne mogu ni razumeti, osim na način navlačenja na sopstvenu sliku sveta, na posebni pra-simbol ili dušu sopstvene kulture: „Tako je svaka od velikih

kultura, u pogledu osećanja sveta, dovela do jednog tajnog jezika, sasvim čujnog samo za onoga čija duša pripada toj kulturi“ (II, 27), a „kad neko misli da saznaje duševnost stranih kultura iz svojih delovanja, on podmeće pod tu duševnost svoju sopstvenu sliku.“ (II, 170)

3.1.5. Pitirim Sorokin je već u predgovoru za skraćenu verziju svoga kapitalnog dela *Društvena i kulturna dinamika* (1957) ukazao na „epohalno pomeranje stvaralačkog centra čovečanstva iz Evrope u širu Pacifičko-atlantsku oblast“, na činjenicu da „evropski monopol u vodstvu već ističe“, da su na delu pomeranje „stvaralačkog duha“ i renesansa „velikih kultura Azije i Afrike“, što on vidi kao „osnovni sociokulturni proces u poslednjih nekoliko decenija“ i moguću „zoru jednog novog veličanstvenog poretka u čovekovom univerzumu“ – ukoliko čovečanstvo „bude moglo da izbegne neizrecivu katastrofu velikih svetskih ratova“. (Sorokin 2002: 8-9)

3.1.6. Jedan od najpoznatijih pokušaja opisivanja i razumevanja razlika Istoka i Zapada u 20. veku, i tada pomodnoga zapadnjačkog zanimanja za neka meditativna iskustva Istoka, dakle njihovoga susreta, a bez omalovažavanja Drugoga, bila je poznata studija D. T. Suzukija i Eriha Froma, iz 1960. godine *Zen budizam i psihoanaliza*, u kojoj je osvetljena koincidencija, ali i izvesna srodnost zen-budizma i evropskih tekovina egzistencijalizma i, posebno, psihoanalize, te čak i mogućnost uzajamnoga podsticanja. (Suzuki, From 1969)

3.2. Ovakvi pokušaji upoznavanja Drugih činjeni su možda i u nastojanju da se prevladaju sećanja na starije ili novije konflikte (iz doba britanske kolonijalističke upave u Indiji odnosno pozicije SAD i Japana u Drugome svetskom ratu), dakle, kao napori premošćivanja razlika i razumevanja drugosti u ne više konfliktualnim okolnostima.

Sa jačanjem islamskoga sveta (pa i Kine), sa pokušajima uspostavljanja ravnopravnosti i narastanjem konflikata, „naručena“ je, slavljena, osporavana, pa skoro zanemarena Hantingtonova paradigma „sukoba civilizacija“, izložena najpre u jednome članku (Huntington 1993) i potom potkrepljena zamašnom studijom (Хантингтон 2000). Smatrajući da se ne može dokazati kako će razlike među „civilizacijama“ i različiti kulturni identiteti nužno voditi u netrpeljivosti i u sukobe, ovde ću otvoriti samo važnu temu najznačajnijih vrednosti, koje nipošto nisu jedinstene u svetu, tj. osvrnuti se na činjenicu da temeljne vrednosti Zapada nisu i vrednosti drugih „civilizacija“. „Sama pomisao da može postojati 'univerzalna civilizacija' jeste zapadna ideja, direktno nesaglasna sa partikularizmom većine azijskih društava i njihovim naglašavanjem onoga što razlikuje jedan narod od drugoga“. (Huntington 1993: 41) Možda najvrednije u ovome radu jeste uviđanje da će Zapad morati sve više da prihvata „ne-zapadne moderne civilizacije“ drukčijih vrednosti i interesa, da „razvije dublje razumevanje osnovnih religijskih i filozofskih pretpostavki koje su u osnovi drugih civilizacija i načina na koje ljudi u tim civilizacijama vide svoje interese“, kao i napor „da se identifikuju elementi zajednički Zapadu i drugim civilizacijama. U doglednoj budućnosti, neće biti univerzalne civilizacije, već sveta različitih civilizacija, od kojih će svaka morati da nauči da koegzistira sa drugima.“ (49)

Dakle, pošto nema niti će biti jedne „univerzalne civilizacije“, razumevanje Drugih najvažniji je uslov koegzistencije različitih, minimalno usaglašanih bar oko vrednosti – života samoga.

Tako je, unutar velikih novovekovnih teorijskih okvira filosofije povesti i povesti kultura, ali i unutar velikih geopolitičkih koncepcija, potom u okviru komparativnih kulturnoloških studija i kros-kulturalnih studija, studija kulture, te sa razmenjenim stereotipima i diskursima „orijentalizma“ (E. Said) odnosno „okcidentalizma“ (I. Buruma, A. Margalit),

pa i „balkanizma“, obrađivan problem „velikoga susreta“ ili „velikoga sudara“ kultura i civilizacija, dok su „mali susreti“, kao realna mesta upoznavanja, kulturne razmene i sa-života, uglavnom ostajali netematizovani. Ali, ne bi smela ostati netematizovanom ni tamnija strana pohvale različitosti, tj. podsticanja kulturnih razlikovanja kao mogućega izvora sukoba ili bar mogućega ideološkog prerušavanja drugih vrsta sukoba.

3.3. Proučavanje različitih kultura, pa i njihovih susreta, često vodi ideji jedne „povesti kao svetske povesti“, kada nas zanima „gde se mi uistinu nalazimo u struji povesti, ne kao pojedini narod, neko kao čovečanstvo“, kada imamo potrebu da vazda zamršenu povесnu situaciju razjasnimo, i da se „preko njenoga značenja orijentišemo (...), u nadi da ćemo time shvatiti nešto od svoje sopstvene sudbine“. (Weber 1935: 1) Uistinu, neka ideja „svetske povesti“ uopšte ne mora biti metafizički koncipirana, sa objavljenjem pre-stabilisanoga smisla. S druge strane, može se smatrati da takve povesti nema i ne može je biti: „Opštečovečanska civilizacija ne postoji i ne može postojati zato što bi to bilo ne samo nemoguće, već što bi to bila i potpuno neželjena nepotpunost“. (Данилевски 2007: 112) Ali, u svakom slučaju, mi se uvek pitamo gde smo u toj jedinstvenoj ili partikularnoj povesti kultura i kuda idemo, i stalno nastojimo da otkrijemo značenja pojedinih događaja, pokušavajući uvek iznova da dokučimo čak i to da li njihovi veći ili manji sklopovi uopšte imaju nekakvoga smisla.

3.4. Smisao proučavanja različitih kultura i ishoda njihovih kontakata, bilo velikih susreta Istoka i Zapada, velikih „sudara civilizacija“ i „malih“ susreta kulturnih svakidašnjica, jeste u saznavanju *sličnosti* (jedinstvenih antropoloških osnova civilizacije i značajnih kulturnih univerzalija) i *razlika* kultura, u uviđanju ograničenja uniformnosti i unilinearnosti, tj. mogućnosti falsifikovanja jednoga, totalizujućeg smisla, arogancijskoga i hegemonog, odnosno nemogućnosti takvoga krivotvorenja u uslovima važenja različitih smislova, najzad, u potvrđivanju mogućnosti ravnopravnih drugosti, razlika, mogućnosti slobode, izbora i kreativnosti. Svet je danas moguć kao svet tekuće tehnološko-civilizacijske globalizacije, neminovne privredno-legislativne integracije i poželjne kulturne komunikacije – „opšte saopštljivosti“ različitih kulturnih vrednosti i vrednosti same različitosti.

LITERATURA

- Collingwood, R. G. (1956). *The Idea of History*. New York: Oxford University Press.
- Данилевски, Николај Ј. (2007). *Русија и Европа*. Београд: Нолит, Досије.
- Gerc, Kliford (1998). *Tumačenje kultura*. I-II. Zemun, Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1951). *Filozofija povijesti*. Zagreb: Kultura.
- Хегел, Георг Вилхелм Фридрих Хегел (2006). *Филозофија историје*. Београд: Федон.
- Hunt, Lynn, ed. (2001). *Nova kulturna historija*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Хантингтон Семјуел П. (2000). *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*. Подгорица, Бања Лука: ЦИД, Романов.
- Huntington, Samuel P. (1993). "The Clash of Civilizations". *Foreign Affairs*. Volume 72 No. 3.
- Lečner, F. Dž., Boli, Dž (2006). *Kultura sveta: začeci i ishodi*. Beograd: Clio.

- Sorokin, Pitirim (2002). *Društvena i kulturna dinamika: proučavanje promena u velikim sistemima umetnosti, istine, etike, prava i društvenih odnosa*. Београд, Podgorica: ЈП Службени лист СРЈ, CID.
- Suzuki, D. T, From, E. (1969). *Zen-budizam i psihoanaliza*. Београд: Nolit.
- Špengler, Oswald (1990). *Propast Zapada*. I-IV. Београд: Izdavačka kuća „Književne novine“.
- Тојнби, Арнолд (1970). *Истраживање историје*. Београд: Просвета.
- Vico, Gianbatista (1982). *Načela nove znanosti: o zajedničkoj prirodi nacija*. Zagreb: Naprijed.
- Weber, Alfred (1935). *Kulturgeschichte als Kultursoziologie*. Leiden: A. W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij N. V.

Dragan Žunić

MEANING OF DIVERSITY, MEANING OF MEETING

Summary

Three levels of meaning are investigated here: of cultural diversity, of different cultural meetings, and the study of these diversities and their encounters. (1) The author claims that the meaning of cultural diversities is not in mere ornamental variety, but in the fact that cultures are different symbolic ways of the human quest for life and world meanings. (2) The meaning of meetings of cultures is in our facing these different ways, in realizing that our own cultural values are of relative validity, that there is a multitude of cultural, and also human worlds. (3) A study of cultural diversities and outcomes of their encounters is meaningful because it provides an important insight: that restrictive uniformity imposes compulsory, even false meaning, whereas through diversity different meanings have been checked and “falsified”, and a possibility of distinctions, choice, freedom and creativity has been affirmed.

Michal Babiak
 Univerzitet Komenski, Bratislava
 Filozofski fakultet
michalbabiak@zoznam.sk

UDK: 316.7
 141.78
 7.038.6
 111.852
 008

POSTMODERNA KULTURA I UMETNOST IZMEĐU MULTIKULTURALNOG STANJA I INTERKULTURALNE VIZIJE

Apstrakt: Interkulturalnost i multikulturalnost najčešće su reflektovani kroz prizmu fenomena postmoderne kulture. U ovom tekstu kao prvo postavlja se pitanje mogućnosti definisanja ovih fenomena i s obzirom na njihove različite ideološke obeležke: za neke teoretičare (Habermas) postmoderna svojom rezignacijom na mogućnost razvitka modernističkog koncepta jeste fenomen neokonzervativnog ishodišta, dok u brojnim primerima konkretne društvenoj prakse, interkulturalnost se posmatra kao levičarski društveni koncept. U ovoj evidentnoj polaznoj kontroverzi, kao drugo, postavlja se pitanje osnovanosti postmoderne umetnosti i njene mogućnosti s obzirom na postojeću apriornu deskripciju, interpretaciju i vrednovanje u širem kulturnom kontekstu.

Ključne reči: *interkulturalnost, multikulturalnost, posmoderna, neokonzervativizam*

U svome radu pažnju usmeravam na prisustvo i funkcionisanje postmoderne umetnosti i svesti o postmodernom stanju kulture u kontekstu multikulturalnog sistema i interkulturalne vizije. Iz upravo navedenog stava proizilazi teza: dok multikulturalizam reflektujem kao empirijsku činjeničnu pojavu dijahronog i sinhronog postojanja različitih kultura u određenom kontekstu – od lokalnog do globalnog, dotle interkulturalizam, bar u ovom trenutku, posmatram na dva nivoa postojanja: kao veoma širok pojam najrazličitijih postojećih interaktivnih kulturnih odnosa koji se javljaju u savremenom globalizirajućem ili već globalizovanom svetu ili, u užem smislu – kao kondicionalan pojam određene, za sada, utopijske vizije sveta budućnosti. Ideju multikulturalnosti smatram za relativno star fenomen: helenistički svet, kao i državna zajednica Aleksandra Velikog i nekoliko vekova mlađe rimsko carstvo nosili u sebi svest o postojanju veoma različitih kultura koje uokviruje, spaja određena zajednička socijalna vertikala. Istorijski kontinuitet ovog fenomena moguće je pratiti do današnjih dana preko svetog rimskog carstva, Vizantije, otomanskog carstva, habsburške monarhije, Sjedinjenih američkih država, Sovjetskog saveza, zemalja Komonvelta, Evropske unije itd. – svaka od njih na sebi svojstven način nosila je, odnosno nosi u svom osnovu ideju koegzistencije zajednica različitog kulturnog naslednja i pripadnosti; istorija kulture, dakako poznaje i suprotan obrazac, kada je ova svest o koegzistenciji bila marginalizovana a umesto nje preferisana ideja o potrebi genocida, brze i nasilne asi-

milacije svega što je minoritno u odnosu na majoritno i uspostavljanje jedinog i apsolutnog entiteta – nacionalnog, verskog, rasnog itd. Čovečanstvo ne jednom se zaklinjalo da je upravo završena kataklizma poslednja i definitivno poslednja i da jedino što će u budućnosti da postoji, biće to, šta u ovom trenutku nazivamo multikulturalizmom i interkulturalizmom: i nakon prvog i nakon drugog svetskog rata i nakon pada Berlinskog zida. Obećanja i zakletve na miroljubivu koegzistenciju sveta uz uvažavanje svih različitosti postali su obližioni delovi mirovnih ugovora i deklaracija najviših nadnacionalnih organizacija.

Iako ton ovakvog konstatovanja može delovati prilično skeptično, na mestu je postaviti pitanje ima li smisla verovati u koncept multikulturalizma i interkulturalizma, ili je potrebno na osnovu dosadašnjih iskustava smatrati multikulturalizam za privremeno stanje između dva genocida a interkulturalizam posmatrati kao opijum za luzere, slabe i autsajdere na svetskoj političkoj sceni? Optimizam u ovako postavljenom pitanju pokušavam da nadjem na dva nivoa posmatranja: prvi nivo je konstatovanje da u svakom multikulturalizmu, pa čak i istorijski posmatrano, postoje i određeni vidovi interkulturalizma; mislim da u istorijskoj svesti svakog naroda, bilo da se nalazio u seperiornijem ili inferiornijem odnosu na neki drugi narod sa kojim je delio određenu istu sudbinu u okviru multikulturalne zajednice, postoje primeri kulturne interakcije: Srbi su prihvatili kulturu pijenja kafe od Turaka a vojvodjanskim Slovacima ova kultura je postala deo svakodnevice primajući je od Srba (kod generacije nakon drugog svetskog rata kao model akulturacije a otprilike od kraja šestdesetih godina kao model enkulturacije); ili: oko 1200 Srba u 18. i 19. veku studiralo je na evangelističkim licejima u Slovačkoj i Dositej Obradović u Beogradu 1808. godine osniva Beogradski licej „po uzoru na evangelističke liceje u Slovačkoj“ (Kovijanić 1968 : 121-122) – s druge strane u ovoj kulturnoj interakciji – najpoznatiji slovački romantičari bili su stipendisti srpskih knezova; Česi su čak i Habsburgovce rasplesali svojim nacionalnim plesom, polkom a sirotinjska muzika iz Nju Orleansa proširila se preko svih okeana; ili s druge strane – da li je kultura čaja kod Engleza dokaz britanske superiornosti u odnosu na indijske kolonije ili rezultat kulturne interakcije; sličan milje razmišljanja nameće se i kada u centar analize stavimo duvan a popriličan problem imamo kada smo prinudjeni da tačno odredimo u kakvom interkulturalnom odnosu se nalazi zapadna kultura, kada rešavamo interaktivan odnos prema bliskoistočnom opijumu ili u novije vreme - latinoameričkom kokainu. Poznata je činjenica da dokle god je kročila sandala vojnika Aleksandra Velikog, dotle ne samo da se proširivala multikulturalna zajednica heleništikog sveta, već se do te medje prenosila i helenska arhitektura i Aristotelova filozofija a za uzvrat donosio kući neki novi Bog.

Osim ovog mišljenja na prvom nivou razmatranja, da interkulturalizam jeste fenomen koji se i istorijski, ali i u savremenom svetu, manifestuje kao obavezna, prateća pojava multikulturalizma, na drugom nivou ohrabrujućeg reflektovanja šansi interkulturalizma u savremenom svetu jeste fenomen postmoderne kulture i postmoderne umetnosti. Iako više tumačenja postmodernizma ukazuju da je ovaj nikao prvenstveno u okviru sfere umetnosti, nije moguće sagledavati ga samo kao estetsku kategoriju: prvenstveno ne zato, što se u kontekstu postmodernizma nalaze idejne, pa i ideološke odrednice koje proizilaze iz filozofije, sociologije, antropologije, politologije, psihologije itd.

Bez toga da bi silazili na dublji, kompleksniji prikaz karakteristika postmodernizma, za ovaj slučaj ukazaćemo samo na nekoliko najbitnijih atributa postmodernizma koji koresponduju sa svešću o multikulturalizmu i interkulturalizmu u društvenoj sferi:

postmodernizam proklamuje najširi pluralizam u idejnoj i društvenoj sferi – ukazujući na pogubnost dekartovskog pojmovnog logocentrizma koji vodi različitim formama otuđenja, institucionalne zloupotrebe i totalitarizma – ova kritika proširuje svoj prvobitni okvir i pre-rasta u šire kulturne i socijalne razmere kritike eurocentrizma kao neosnovane istorijske vrednosne vertikale prema kojoj se određuje svaki drugi tip vrednosti i vrednovanja. Za ovu tezu, postmodernizam nalazi idejno polazište i potvrdu u Levi-Straussovoj strukturalnoj antropologiji, ali i na empirijskom nivou: u ekspandirajućoj prisutnosti i dijalogu sa najrazličitijim - do polovine 20. veka – marginalizovanim vidovima kulturne prezentacije: bliskoistočne i dalekoistočne, afričke, latinoameričke itd. U takvom reflektovanju postaje jasno da je sistem pravilne simetričnosti u idejnom, etičkom, vrednosnom itd. pogledu neodrživ, isto kao što praksa postkolonijalnog razvoja na političkom planu ukazuje na nove dimenzije proklamovanog prava uvažavanja za sve – tako da se u konačnom obliku nameće sistem rizoma, nepravilne strukture, koja nema svoj civilizacijski i razvojni parametar; umesto toga uspostavlja se model u kojem je pristutan momenat slučajnosti, nepredvidivosti, proizvoljnog pluralizma, odsustva srazmere itd. Umesto naturanja apsolutnog prava većine, uspostavlja se model akceptovanja prava glasa manjine. U postmodernoj kulturnoj svesti apostrofiraju se dosledna jednakost prava za sve, saslušanje, akceptovanje i nenametanje prava sile prema bilokojem minoritnom stavu, pogledu, mišljenju i sl.

Evidentno je da ovako reflektovan postmodernizam jeste kompatibilan sa svešču multikulturalnosti i interkulturalnosti, čak bi se moglo reći, da je postmodernizam u stvari nadređen, viši kontekst u odnosu na ova dva, jer u sebi sadrži i šire odrednice. Ako stvari sagledavamo u ovakvom poretku, t.j. da su multikulturalizam i interkulturalizam kompatibilni fenomeni sa postmodernizmom, odnosno da je postmodernizam krovni fenomen ispod kojeg se, pored ostalih, nalaze i pomenuta dva fenomena, problem nastaje kada pokušavamo da odredimo idejnu osnovanost ovih fenomena. Čini se da kod pojava multikulturalizma i interkulturalizma - u pogledu njihove idejne zasnovanosti - vlada jednoglasno mišljenje da reč o projektima političke levice; nasuprot tome Jürgen Habermas se o postmodernizmu izjašnjava kao o neokonzervativizmu. Problem je evidentan: ako su ovi fenomeni različitog ideološkog predznaka, da li je moguće da su stvarno kompatibilni, odnosno kvalitativno istovetni samo kvantitativno različiti? Čini mi se da problem nije samo na nivou zanemarljivog kvalifikativnog nesporazuma, već da seže u srž samog poimanja naše aktuelne situacije i njenog reflektovanja.

U svom inspirativnom tekstu o postmodernoj umetnosti Milan Uzelac upozorava da sa nameće mogućnost da je „postmoderna pre sociološki no umetnički fenomen, jer... tendencije koje pod tim imenom nastaju u umetnosti, imaju prevashodno društvenu ambiciju.“ (Uzelac 1993: 296). Slično Fukojaminoj tezi o kraju istorije, Uzelac ukazuje na radikalno insistiranje od strane postmodernih umenika na Hegelovoj tezi o kraju umetnosti, pri čemu „postmoderna umetnost nastoji da izsimulira smrt sistema... postmoderna umetnost možemo razumeti kao provokaciju, kao rukavicu bačenu rukom umetnika sistemu u lice; na taj način umetnost igra svoju poslednju, najdestruktivniju igru u istoriji – na prvi pogled naivno se poigravajući poznatim rešenjima i pri tom glumeći nezainteresovanost za svet, postmoderna istupa kao radikalna kritika sistema tako što ga poziva da je sledi u njenom padu u ništa. Padom u prazninu napušta se osnova na kojoj su i sistem i umetnost doskora bili čvrsto usidreni.“ (Uzelac 1993 : 296).

Iako se čini da je ovakav gest od strane umetnika i umetnosti apokaliptičan i svesno usmeren prema autodestrukciji, bilo bi nepravilno shvatiti ga izvan osnove funkcionisanja umetnosti – a to znači znakovne zasnovanosti umetnosti. Postmoderna umetnost odbacuje bilo kakvu teleološku koncepciju sveta i time zapravo čvrsto stoji na pozicijama multikulturalizma i interkulturalizma; ova umetnost je zapravo radikalna realizacija sfere umetnosti u kontekstu interkulturalizma – odnosno: svesno realizovan i ispunjen program koji u društvenoj sferi tek čeka svoju svesnu programsku realizaciju. Postmoderna umetnost definitivno odbacuje koncept sveta zasnovanog na ignorisanju interkulturalizma a ovo odbacivanje prikazuje i realizuje posredstvom puta u apokaliptično ništavilo. Interkulturalizam u postmodernoj umetnosti jeste realizovan projekat, koji očito prikazuje ono, šta je u političkoj praksi tek vizija ili utopija; ovu perspektivu vidi Habermas u „posttradicionalnim društvima u kojime sa razvija komplementarnost između struktura ličnosti („posttradicionalni samo-izbor“) i strukture kulture (grupni identitet), koja omogućuje nerepresivnu socijalnu i kulturnu integraciju. U takvim društvima individue se integrišu pomoću konstitucionalnog patriotizma, a ne homogenizujućeg ili ksenofobičnog nacionalizma“ (<http://www.yurope.com...>) a ova društva Habermas naziva radikalnom republikom.

Može li se kontroverza o ideološkoj različitosti između postmodernizma i multikulturalizma i interkulturalizma koja je gore formulisana, rešiti na sledeći način: postmodernizam jeste neokonzervativizam (Habermasov termin) ali samo na nivou spoljašnje manifestacije, na nivou gesta koji odbija avantgardno tražiti, eksperimentalno istraživati bilo koju apsolutnu integralu teleološke svesti – pa makar to bila i ideja prosvetćenosti i napretka koji se vezuju za projekat moderne; u suštini ona zapravo sledi ovaj projekat moderne, svesna da je njegov krajnji cilj Habermasova radikalna republika. Spoljašnja manifestacija ovog gesta, metaforično rečeno: zaokret i korak unazad, jesu *licentia poetica* ovog umetničkog bunta: prividna autodestrukcija i put u apokalipsu jesu kategorički krik protiv starog sveta racionalizma i eurocentrizma, nadmoći pojmova i zapadne vrednosne strukture. Postmoderna umetnost de fakto pozorava da modernistički san prosvetćenog društva nije moguće postići na staroj tradicionalnoj trasi ideja i vrednosti, već da se u radikalnu republiku može stići tek tako, što će se ono, što je bilo u dosadašnjem svetu osporavano i zaobilaženo, podignuti na pijedestal najviše vrednosti – a to je interkulturalizam. Do radikalne republike nije moguće doći afirmisanjem tradicionalnih vrednosti homogenizma, već afirmisanjem najširih interkulturalnih vrednosti pluralizma. Odnosno, zabluda je ustrajavati na putu pod apsolutističkom parolom *Fiat iustitia pereat mundus!* Postmodernizam nas napominje da ta *iustitia* jeste složeniji, pluralitniji pojam, nego što se čini – jer, kako to saznaje i Geteov Faust: ako uništiš ovaj svet – onaj drugi – može, ali i ne mora biti.

LITERATURA

- Kovijanić, Risto (1968). *Slovenský vplyv na srbských racionalistov*. In: *Literárne vzťahy Slovákov a južných Slovanov*, ed. Zlatko Klátik (Bratislava : Vydavateľstvo SAV): 117-126.
- Uzelac, Milan (1993). *Uvod u estetiku*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu Akademija umetnosti – Prometej.
- <http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/99/jaidrugi/9.html>

Michal Babiak

POSTMODERN CULTURE AND ART BETWEEN STATUS
OF MULTICULTURALITY AND VISION OF INTERCULTURALITY.

Summary

Interculturality and multiculturalism are mostly reflected through prism of postmodern culture. In this text the author propound a question primarily about possibilities how to define this phenomenon and in terms of their different ideological features: for some theoreticians (Habermas) postmodernism, with its resignation on possibility to develop concept of modernism, is a phenomenon of neoconservative starting point, while in a number of examples of concrete societal practice, interculturality is considered as a left-oriented societal concept. Secondly, in this evident initial controversy there is a question of cogency of postmodern art and its possibility with regard on existing a priori description, interpretation and evaluation in a wider cultural context.

Božo Milošević
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
bozomil@nadlanu.com

UDK: 001
316.75:001
316.74:165

UNIVERZALNOST I MULTIKULTURALNI RELATIVIZAM U NAUCI¹ (Kritički osvrt na jednu epistemološku kritiku)

Apstrakt: Prilog predstavlja kritički osvrt na sve učestalije pokušaje u savremenoj nauci da se ospori univerzalnost naučne istine, koja je utkana u osnovne epistemološke postavke celokupne novovekovne racionalne misli. Reč je o pokušajima koji korespondiraju sa savremenim nastojanjima da se relativizuje sam pojam istine, polazeći od toga a) da je sama stvarnost (ili priroda) predmeta koje proučavaju raznorodne nauke, sama po sebi divergentna i b) da je kulturno-vrednosna pozadina svakog saznanja u osnovi određujuća za domete važnosti istinitosti naučnih iskaza koji izvire iz te pozadine. Drugim rečima, univerzalnost, kao epistemološki princip, nastoji se osporiti, kako iz ontoloških, tako i kulturno-vrednosnih razloga. Reč je o shvatanjima koja su posebno razvijena u specifičnom spoju post-kolonijalnih kritika moderne evro-američke nauke i znanja uopšte sa feminističkom kritikom epistemološko-metodoloških pristupa istraživanju i sa post-kunovskim razumevanjem „integrisanosti“ naučnih oblasti u odgovarajuće društveno-istorijsko razdoblje.

U tom kontekstu, u multikulturalnom pristupu, kao vrlo razuđenom pristupu kojim se nastoji osporiti princip univerzalnosti naučnog znanja, posebno je prepoznatljiva kritika vrednosne neutralnosti (a samim tim i nepristrasnosti) naučnog saznanja. Prepoznatljivost tih kritika se ogleda u tome što razvijaju tvrdnje o (gotovo u celosti?) jednako-vrednim doprinosima svih kultura (tradicionalnih i modernih) razvoju naučnih saznanja i njihovoj tehnološkoj operacionalizaciji. Ipak, koreni takvog multikulturalnog relativizma u nauci mogu se prepoznati: 1) kao izraz naučne mode (kojom se van-saznajnim zamislama i stremljenjima konkretnog istraživanja nastoje naknadno pribaviti epistemološki osnovi nauke) i 2) kao opravdavanje strategijskih promena u organizaciji nauke i usmeravanja razvoja saznanja u pragmatičke svrhe (kao što je prihvatanje strategije globalizma, multikulturalizma i društvenog rizika; umesto univerzalnosti, interkulturalnog dijaloga i društvene odgovornosti). Kada se i ta shvatanja sagledaju u sociološkosaznajnom kontekstu, nije teško ustanoviti njihovu saznajnu parcijalnost i ideološku usmerenost.

Ključne reči: nauka, saznanje, sociologija saznanja, naučna univerzalnost, naučni relativizam, multikulturalnost.

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije* (projekat 149014D), koji finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije, za period 2006-10. godine.

U savremenoj nauci su sve učestaliji pokušaji da se ospori univerzalnost naučne istine, koja je utkana u osnovne epistemološke postavke celokupne evropske novovekovne racionalne misli. Reč je o pokušajima koji korespondiraju sa savremenim nastojanjima da se relativizuje sam pojam istine, polazeći od toga a) da je sama stvarnost (ili priroda) predmeta koje proučavaju raznorodne nauke, sama po sebi divergentna i b) da je kulturno-vrednosna pozadina svakog saznanja u osnovi određujuća za domete važnosti istinitosti naučnih iskaza koji izvire iz te pozadine. Drugim rečima, univerzalnost, kao epistemološki princip, nastoji se osporiti, kako iz ontoloških, tako i kulturno-vrednosnih razloga. Reč je o shvatanjima koja su posebno razvijena u specifičnom spoju post-kolonijalnih kritika moderne nauke i znanja uopšte sa feminističkom kritikom epistemološko-metodoloških pristupa istraživanju i sa post-kunovskim razumevanjem „integrisanosti“ naučnih oblasti u odgovarajuće društvenoistorijsko razdoblje. Ta osporavanja su posebno prepoznatljiva u mnoštvu raznorodnih, često zbrkanih, pokušaja da se iz ugla specifičnih teorijskih pristupa u nekom području naučnog saznanja ospore sami epistemološki temelji moderne nauke, uopšte.

Jedan karakterističan pokušaj u tom smislu predstavlja studija Sandre Harding (Harding) *Is Science Multicultural?* (koja je kod nas prevedena kao *Multikulturalnost i nauka*).² Iako bi se najveći deo rasprave u toj knjizi mogao „povesti“ pod jedno gledište u sociologiji nauke, ona ima šire, filozofske pretenzije, jer se kritički obrađava na same epistemološke osnove celokupne novovekovne evropske nauke. Hardingova polazi od „očigledne činjenice“ da je svako znanje presudno određeno multikulturalnom relativnošću i da je, prema tome, ono uvek samo „lokalno znanje“;³ obrazlažući to heterogenom prirodom kulture u kojima to znanje nastaje. Reč je o „ubeđenosti“ da kulturno-lokalno kognitivno jezgro nauka određuje način na koji ljudi vide prirodu i kako intervenišu u njoj; izražavajući to i specifičnim naučnim jezikom koji može da deluje blokirajuće da to saznanje ima univerzalan karakter (Harding, 2005: 110-111). Prema mišljenju Hardingove, upravo takav pristup naučnom saznanju može da otkrije u raznorodnim kulturama dragocen resurs za povećanje znanja. (Harding, 2005: 5-6). Ona prihvata neka opšta nastojanja - kako kaže - „naučnika od struke“, koja su razvijana u sociologiji, filozofiji, političkim naukama, istoriji, etnografiji sa ciljem da pokažu istorijsku integrisanost modernih nauka sa ostalim društvenim, posebno ekonomskim i političkim, aspektima određene epohe. Na osnovu uvida u ta nastojanja, Hardingova razumeva modernu nauku i, s njom u neposrednoj vezi, evropsku ekspanziju na ostali svet kao dve strane istog procesa, (Harding, 2005: 16 i 92). Polazeći od tog sociološkosaznajnog okvira, Hardingova se obrađava kritikom na predkuvovsku („internalističku“) epistemologiju (koja datira kao „jedinstvo nauke“ od pre pet vekova, sa tvrdnjom de je za nauku najbitniji metod, kao i „podrazumevajući“ objektivni, prirodni poredak stvarnosti), jer se ona navodno bavi informacijama koje nemaju kulturološki specifične interese niti diskurzivne resurse zajednica u kojima su izvršena istraživanja

² Reč je o knjizi u kojoj se raspravlja o uticaju – kako glasi i naslov – postkolonijalizama i feminizama na epistemologiju; odnosno o uticaju ženskog pokreta i teorija feminizma 70-tih i ranih 80-tih, kao i uticaju razvoja afričke i afroameričke filozofije tog perioda; što je dovelo Hardingovu da se posveti proučavanju racionalnosti drugih kultura. Ta studija se pojavila u prevodu na srpski jezik relativno brzo, za naše prilike, po objavljivanju; u prevodu Vere Nenadov i pod uredništvom Mileve Filipović (Vid. Harding, 2005: 5).

³ „Lokalizacijom znanja“ žele se poništiti vekovni naponi nosilaca racionalno-diskurzivnog uma da se čovek (i čovečanstvo) oslobodi parohijalne učaurenosti, lokalne samo(za)dovoljnosti i palanačke osionosti.

(a ako i ima to treba energično iskoreniti naknadnim unutrašnjim kritičkim nadzorom); što opstaje u nauci kao plemenita „relikvija modernog zapadnog ‘narodnog verovanja’“ (Harding, 2005: 16-18). Pored toga, Hardingova čak osporava i post-kunovske društvene studije nauke (koje, takođe, osporavaju internalističku epistemologiju), jer smatra da te studije samo šematski predstavljaju („konstruišu“) poredak međusobnog „koevoluiraja“ nauke i kultura, ne obazirući se na to kako je taj poredak stvarno uređen. U tom smislu, jedna predstava „konstruiše“ drugu, dok je prirodni poredak stvarnosti na različite načine sputava. Sve to utiče na saznanje rezultate u tim studijama, koji ne dopiru do „eksternalističkog“ stava „da je društvo u potpunosti odgovorno za naučna ostvarenja i promašaje - da je nauka jednostavno ‘naivčina društva’ i njegove politike i da priroda ne daje doprinos naučnim tvrdnjama“ (Harding, 2005: 18). Zato su, za Hardingovu, nedovoljna navedena dva pristupa u nauci, kojima ona pretpostavlja svoj „realističniji“ pristup, koji polazi od zamisli da je sama priroda stvarnosti po sebi divergentna i da, zato, i njen epistemološki zahvat mora da bude divergentan.

Kada je reč o polaznoj (realističkoj) pretpostavci da je sama stvarnost (priroda konkretne pojave) divergentna, treba naglasiti da je tu epistemološku tezu eksplicitnije „branio“ Gaston Bašlar (Bachelard), još 60-tih godina 20-tog veka, opredeljujući se za „ne-kartezijansku epistemologiju“. Prema toj epistemologiji, „pokretljivost zdravih metoda“ nauke mora da bude ugrađena u same temelje naučnog saznanja; što znači da se u sferi saznanja ne sme prepustiti navikama koje dovode do „inercije“ u razmišljanju (Bašlar, 1991: 109).⁴ Bašlarov stav u izvesnoj meri korespondira osnovnoj nameri Hardingove da je potrebno pristupiti „reorganizaciji“ racionalnog pristupa u modernoj nauci. Pri tome, Bašlar je - kao vrstan epistemolog prirodnonaučnog saznanja - znatno „oprezniji“ u tvrdnjama od Hardingove. To se posebno odnosi na njegov stav o tome da je svaka rasprava o naučnom metodi „prigodna“, u tom smislu što ona nikada ne može u potpunosti opisati uređenost naučnog duha (Bašlar, 1991: 109). Iako se Hardingova kreće, u svom kritičkom odbacivanju univerzalnosti naučnog saznanja, u smeru „od racionalnog ka realnom“ (a ne kao antički mislioci - od realnog ka racionalnom, kako bi rekao Bašlar) (Bašlar, 1991: 7), ona se suviše kruto pridržava „realnog“. Hardingova usmerava celokupnu svoju argumentaciju u smeru dokazivanja da su „postkolonijalne istorije“ društava i njima saobražena strateška naučna istraživanja („studije tekućih projekata“) upravo pokazatelj tvrdnje da su i moderne evro-američke nauke „u značajnom smislu lokalni sistemi znanja“ (Harding, 2005: 91).⁵

Nedvosmisleno je da Hardingova nastoji da svoje epistemološko stanovište utemelji u implicitnom prihvatanju izvansaznajnih činilaca koji oblikuju modernu nauku, koji se najčešće obrazlažu u sociološkim shvatanjima o globalizacijskim procesima i njima saobraženom „svetskom sistemu“. Time se brani sopstvena teza da je uticaj utilitarno-pragmatičkih činilaca presudan za modernu nauku; u smislu da ti činioци određuju šta će se znati, a šta ne. Otuda se *an block* tvrdi da moderne nauke nisu uopšte marile što će posledice uplitanja u prirodu u korist Evropljana izmeniti tuđe prirodne resurse, a nije ih interesovala

⁴ Bašlar je nedvosmislen u zahtevu da se saznanju uvek treba pristupati na aktivan način, kada kaže: „Čak i u ravni čistog mišljenja, razmišljanje o metodi mora da ostane aktivno“ (Bašlar, 1991: 109).

⁵ Pokušaji Hardingove da svoje stanovište o „multikulturalnoj nauci“ „legitimizuje“ kao epistemološki zaokret u velikoj meri korespondira sa Liotarovim (postmodernim) stanovištem „legitimizovanja“ „malih priča“ „putem paralogije“ (kao skupnog naziva za „naracije“ otvorene sistematike, lokalnosti, i antimetoda) (Liotar, 1988: 99).

ni društvena, duhovna, ekološka, ekonomska i politička cena takve intervencije (Harding, 2005: 96 i 99). Na osnovu toga, Hardingova odbacuje „utabani put“ razvoja evro-američke nauke i zalaže se za pristup „kontinuumu glaobalnog i lokalnog“, kao „epistemološkom smeru“ kojim bi trebalo da se kreću naučna istraživanja u multikulturalnom svetu. (Harding, 2005: 43).

Kada je reč o tome da je kulturno-vrednosna pozadina svakog saznanja u osnovi određujuća za domete važnosti i istinitosti naučnih iskaza, treba imati u vidu da to „realno“ Hardingova razumeva dosta pojednostavljeno, jer se kreće u okvirima pomodnog savremenog multikulturalnog razumevanja „razlika“- koje se uzdižu na nivo univerzalnog (čak ontološkog) principa saznanja. Pri tome, Hardingova se gotovo (ideološki) rezolutno ne obazire na to da li je moguće da u tim saznajnim „razlikama“ utvrdi i neki „zajednički sadržilac“. Raznorodne kulture se razumevaju kao ontološka osnova za epistemološku tvrdnju da je svako znanje o prirodi i društvu u suštini lokalno znanje. Kulture su, prema njenom mišljenju, same po sebi divergentne. S jedne strane, kulture funkcionišu kao okvir nastanka i važenja nekog znanja (kulture kao „tamnice znanja“), a, s druge, kulture predstavljaju neophodno sredstvo za nastanak znanja (kulture kao „kutija za alat znanja“) (Harding, 2005:101). Veći deo argumentacije Hardingove pokazuje da ona nedovoljno jasno dvoji epistemološku orijentaciju u nauci od naučne strategije. Otuda njen pokušaj preispitivanja epistemoloških osnova celokupne novovekovne nauke „vuče“ u smeru „izrođavanja filozofije u političku publicistiku“; upravo u smislu kako kritički razumeva neke savremene tokove „filozofskog mišljenja“ Mihailo Đurić (Đurić, 1994: 39). Kako je „u prirodi filozofije (je) da nikad ne može neposredno da govori o dnevnim političkim događajima i pojavama, već uvek samo posredno, promišljajući uslove koji te događaje i pojave omogućuju“ (Đurić, 1994: 40), to se pokušaji Hardingove upravo mogu razumeti kao nefilozofsko promišljanje epistemoloških osnova novovekovne nauke; koje se kreću u okvirima (aktuelne) pomodne multikulturalne ideološko-političke matrice razumevanja suštine pojava. Možda je vlastito iskustvo uverilo Hardingovu da „prečesto insistiranje na istini“ može da izazove otpor kod nekih neevropskih kultura, ali samo uverenje nije dovoljno da se odatle krene u osporavanje mogućnosti i težnje evropske nauke da dopre do univerzalnosti važenja utvrđene naučne istine. Nauka se i razvila u (opšte)prihvatljivo saznanje upravo zato što je „bezobzirna“ prema svakom pojedinačnom i posebnom uverenju i što je za nju znanje samo ono uverenje koje je objektivno i istinito mišljenje (Aćimović, 2007: 301).⁶ Umesto filozofskog promišljanja, koje „ne može drukčije nego posredno i izdaleka“ (Đurić, 1994: 59), Hardingova razvija (svoju) epistemološku kritiku novovekovne nauke sasvim „neposredno i izbliza“, krećući se u okvirima nekih savremenih prepoznatljivih ideoloških osporavanja univerzalnosti naučnog saznanja (koji su „uvijeni“ u ideološki konstrukt multikulturalizma). Na ovom mestu treba jasno istaći (kako ne bi bilo nesporazuma u tome šta se ovde podvrgava kritici) da nije sama po sebi sporna tvrdnja Hardingove (uostalom kao i nekih zagovornika „konstrukcionističke sociologije znanja“⁷) da raznorodna društva i kulture u njima razvijaju odgovarajuće „sisteme znanja“, ali je

⁶ Mogli bismo da konstatujemo, oslanjajući se na Aćimovićevo stanovište, da se kod Hardingove radi o „preuzimanju drugih uverenja na osnovu nedovoljnih razloga“, što njenu „epistemološku“ kritiku moderne (evro-američke) nauke predstavlja više kao mnjenje nego kao istinito mišljenje (Aćimović, 2007: 301).

⁷ U srpskoj sociologiji, u novije vreme, pokušava se nametnuti jedno takvo pomodno gledište (Vid. Marinković, 2006: 162-172, posebno).

sporno kada se odatle „skače“ na („iskonstruisanu“) tvrdnju da je jedan poseban vid znanja (kao što je naučno znanje) problematičan ili, čak, „neprimeren“; pre svega zato što teži da što nepristrasnije (objektivno i pouzdano) utvrdi relativno trajne uslove važenja naučnih iskaza. Odatle, pa do prodora iracionalizma u nauci delilo bi nas samo potpuno odbacivanje akumulisanog saznanja u (evro-američkoj) nauci.

Da je reč više o strateškoj, a manje o epistemološkoj, argumentaciji Hardingove, vidljivo je čak i iz njenog (uvodnog) „priznanja“ da ona svoju analizu razumeva kao „stratešku mapu“, koja navodno ima cilj da olakša put ka mogućim susretima i dijalogu kultura. Prema tome, prva osobenost takvog pristupa saznanju nastoji se utemeljiti u ideji korisnosti „dijaloga“ (Harding, 2005: 10). Susret i dijalog kultura se uzimaju kao polazne postavke, ali i kao osnovna vrednost (naučnog) saznanja. Kao druga osobenost takvog pristupa saznanju, sadržana je u nastojanju da se čak i (naučna) istina dovode u pitanje sa stanovišta te „vrednosti“. A šta Hardingova nudi kao argumentaciju za to „prevrednovanje“ epistemološkog pristupa u nauci? Nudi vlastito iskustvo multikulturalnih razlika (Harding, 2005: 10). U tom smislu, kritiku epistemoloških osnova novovekovne nauke, na kojoj istrajava Hardingova, treba shvatiti pre svega kao „intuitivno zrenje (*nous*)“, nego kao iskustveno znanje (*episteme*) ili kao mudrost (*sophia*).⁸ Evidentno je da se takva epistemološka kritika Hardingove u velikoj meri podudara sa tzv. postmodernim shvatanjima nauke i sveta koji nastoji da objasni. Kako je ta tzv. postmoderna misao, posebno u filozofiji, „umnogom samo destruktivna reakcija na čitavu tradicionalnu filozofiju od Platona do Hegela“ (Đurić, 1994: 101), to se kritika epistemoloških osnova moderne evro-američke nauke - od strane Hardingove - dobrim delom može razumeti kao otklon od prepoznatljivog evropskog razumevanja ideje subjekta. Iako se, u dva i po milenijuma dugoj evropskoj misaonoj tradiciji, ideja subjekta razumeva kao humanistički ideal i mogućnost proširenja i učvršćenja čovekove slobode (Đurić, 1994: 157),⁹ Hardingova pokušava da tu tradiciju „uzdrma“ iz korena; polazeći od (popularne) ideje (u stvari, polazeći od ideološkog konstrukta) multikulturalizma. Svodeći epistemologiju na jedno viđenje u sociologiju nauke, Hardingova zapada u ekstremni sociologizam i kulturalizam. Nije toliko sporno saznanjiosociološko stanovište da su se nauke i društvene zajednice kojima pripadaju „uzajamno stvarale“ (Harding, 2005: 16), koliko je sporno (a) poistovećivanje svih racionalnih za-misli sa naukom i (b) nastojanje da takve za-misli tretira kao jednako vredne za naučno objašnjenje konkretnih pojava.

Istina, treba naglasiti da navedene pokušaje Hardingove ne treba sasvim zanemariti u kritičkm razmatranju moderne epistemologije; posebno kada se u njenim okvirima zanemaruju raznolikosti stvarnog života ljudi (što se posebno ogleda u onim naučnim pristupima u kojima se umno saznanje isključivo razumeva kao opšte saznanje). Takvi epistemološki pristupi u nauci su posledica prevlasti instrumentalne nad praktičnom racionalnošću (Tadić, 1988: 160). U tom smislu, mogli bi se saglasiti sa Hardingovom da je iz tog ambivalentnog razumevanja racionalnosti nastalo svojevršno razumevanje odnosa nauke i tehnologije, kao „dvojstva“ koje predstavlja neku vrstu običajnosti u modernim

⁸ Đurićevo podsećanje, u tom smislu, na Aristotelov doprinos razumevanju mogućnosti otkrivanja istine, ovde se pokazuje sasvim delotvornim (Vid. Đurić, 1994: 81).

⁹ Takva ideja subjekta se, prema M. Đuriću, može zapaziti u evropskoj misli „uprkos svim razlikama između antičkog i modernog razvitka“, a što je vodilo uvećanju bogatstva ljudskog života i svestranom razvitku ljudskih sklonosti i sposobnosti; „što nigde drugde nije ni naslućeno, a kamoli predočeno kao realna povesna šansa čovečanstva“ (Đurić, 1994: 157).

naukama, u kojima se nastoji očuvati jaz između „pravih nauka“ i „onih koje zapravo nisu nauke“; a koje je mnogo manje upotrebljivo nego što se najčešće pretpostavlja (Harding, 2005: 31). Zato bi se moglo reći da je kritika moderne naučne epistemologije, koju je izložila Hardingova, delotvornija u kritici univerzalističkog važenja svih shvatanja koje je nametnula tehnička racionalnost, nego što su njena osporavanja epistemoloških osnova te misli isključivo iz ugla multikulturalizma. Pokušaj Hardingove da kritički propita smisao moderne nauke nije sasvim bez osnova. Ona više pogađa naučnu strategiju u tim društvima, nego što dovodi u pitanje potrebu da se postigne univerzalnost, objektivnost i pouzdanost, kao prepoznatljive epistemološke osnove modernih nauka. Kao što „nema nikakvog objektivnog smisla izvan i nezavisno od čoveka“, što je osnova trajnosti „evropskog duha“ (Đurić, 1994: 219), tako nema ni jedinstva u mnogostrukosti bez (multi)kulturnih razlika savremenog sveta, na čemu insistira Hardingova. Iako samo „na prvi pogled“ analiza Hardingove počiva na ideji multikulturalne relativnosti naučnih istina, u suštini ta analiza sledi hiperglobalistički (ideološki) pogled na mogućnosti političke integracije savremenog sveta u skladu sa postmodernom „univerzalističkom filozofijom“ multikulturalne koegzistencije različitih istina (Štrbac, 2007: 5).

U tom kontekstu, posebno je prepoznatljiva (ponovna) kritika vrednosne neutralnosti (a samim tim i nepristrasnosti) naučnog saznanja. Kako većina kultura ne uvažava vrednosnu neutralnost, to je - prema mišljenju Hardingove - nemoguće ostvariti vrednosnu neutralnost nauke i znanja uopšte. Zato se, konstatuje ona, uvođenje moderne (evro-američke) nauke u druge kulture doživljava „kao neotesano i bezobzirno kulturno nametanje“ (Harding, 2005: 100). Međutim, treba naglasiti da su takvi zahtevi problematični i za nauku u modernim društvima uopšte. Otuda kritička primedba Hardingove - da su kontraproductivne težnje „severnjačkih“ studija nauke da postignu apsolutnu nezavisnost od vrednosti (Harding, 2005: 110) - ne protivreče danas prevladavajućem epistemološkom pristupu naučnom saznanju. Treba imati u vidu da danas nisu retki pokušaji da se „iznutra“ pojedinih nauka i njihovih disciplina pristupi kritici scijentizma (kao apsolutne vere u nauku) (Milošević, 2007: 75). Otuda je neopravdano poistovećivati diskutabilne probleme epistemologije (modernih nauka) sa problemima naučne strategije (kao mogućnostima uključivanja saznanjano-naučnih rezultata u različite sociokulturne sredine). Kako je naučna strategija u neposrednoj vezi sa organizacijom nauke, to je opravdan prigovor Hardingove evro-američkoj nauci da se uticaj načina organizacije nauke i znanja uopšte, kao i uticaj posebnih naučnih disciplina koje se „odabiraju“ za organizovanje istraživanja, javlja kao poželjan okvir za uplitanje vansaznajnih činilaca u samu stvar saznanja (kao što je npr. uticaj društvene moći). Ipak, problematičnost kritike koju modernoj nauci upućuje Hardingova, ogleda se u tome što se pokušavaju obrazložiti tvrdnje o (gotovo u celosti?) jednako vrednim doprinosima svih kultura (tradicionalnih i modernih) razvoju naučnih saznanja i njihovoj tehnološkoj operacionalizaciji. Hardingova prigovara celokupnoj evro-američkoj nauci da ona ima problem kako da se odredi prema naučnoj i tehnološkoj tradiciji ostalih kultura (Harding, 2005: 279/280). To je, prema njenom mišljenju, vidljivo u razdvajanju tih različitih znanja, gde se npr. „orijentologija“ tretira kao nenaučno znanje (Harding, 2005: 92). Imajući to u vidu, Hardingova formuliše svoju dosta razvodnjenu („inkluzivniju“) definiciju nauke; kada kaže da ona upotrebljava termin „nauka“ uvek kad se misli na bilo koji sistematski pokušaj proizvodnje znanja o fizičkom svetu, baš kao što se „društvena nauka“ odnosi na sistematske pokušaje proizvodnje znanja o društvenim

svetovima (Harding, 2005: 28). U takvo određenje pojma nauke spadaju, kako racionalno-diskurzivna znanja, tako i raznorodna verovanja, iskustvena uopštavanja tekuće prakse i ideološke predstave koje nastaju u mnoštvu kulturnih varijeteta. Tom problematičnom definicijom nauke želi se napraviti sazajni otklon od razumevanja nauke kao čovekovog sazajnog napora da se dođe do univerzalnog, objektivnog i pouzdanog znanja o (kompleksnoj) stvarnosti. Pored toga, problematičnost se posebno u ogleda i u sledećem: 1) u hipostaziranju značaja interesa za utvrđivanje naučne istine (jer se istrajava u tvrdnji da se selekcija naučnih problema najčešće vrši izvan nauke); 2) u tvrdnji da u formulisanju naučnoistraživačkih projekata značajnu ulogu imaju metafore, modeli i narativne strategije i 3) u neosnovanom prigovoru celokupnoj modernoj nauci da ona pristupa proučavanju prirode kao da je ona ontološki nekompleksna (Harding, 2005: 107-109). Zato se koreni takvog multikulturalnog relativizma u nauci mogu prepoznati: a) kao izraz naučne mode (kojom se vansazajnim zamislama i stremljenjima konkretnog istraživanja nastoje naknadno pribaviti epistemološki osnovi nauke ili „nauke“) i b) kao opravdavanje stratezijskih promena u organizaciji nauke i usmeravanja razvoja saznanja u pragmatičke svrhe (kao što je prihvatanje strategije globalizma, multikulturalizma i društvenog rizika; umesto univerzalnosti, interkulturalnog dijaloga i društvene odgovornosti). Kada se i ta shvatanja kritički sagledaju u sociološko-sazajnom kontekstu, nije teško ustanoviti njihovu sazajnu parcijalnost i ideološku usmerenost. Nije toliko sporno da svaka kultura ima svoje specifično sazajno „skladište“ (kao resurs), niti je sporno da su sazajni osnovi moderne kulture oposredovani „resursom“ moći, već je sporno zasnivati kritiku sazajnih dometa celokupne evropske (i američke) nauke na „lokalnim“ socio-kulturnim specifičnostima.

LITERATURA:

- Aćimović, Mirko (2007), *Filozofija mišljenja*, Novi Sad: Futura publikacije
- Bašlar, Gaston (1991), *Novi naučni duh*, Sremski Karlovci-Novu Sad: Izdav. Knjiž. Z. Stojanovića
- Đurić, Mihailo (1994), *Iskustvo razlike*, Beograd: BIGZ
- Liotar, Žan-Fransoa (1988), *Postmoderno stanje*, Novi Sad: Bratstvo jedinstvo
- Harding, Sandra (2005), *Multikulturalna nauka*, Podgorica: CID
- Marinković, Dušan (2006), *Konstrukcija društvene realnosti u sociologiji*, Novi Sad: Prometej
- Milošević, Božo (2007), *Sociologija i savremeni svet*, Novi Sad: Filozofski fakultet
- Tadić, Ljubomir (1988), „Pojam i oblici racionalnosti i iracionalnog delanja“, u: *Racionalnost i savremeni svet*, Beograd: Filozofsko društvo Srbije
- Štrbac, Lorna (2007), *Globalizacija i nacionalna kultura*, Šid: KOC

Božo Milošević

UNIVERSALITY AND (MULTI)CULTURAL RELATIVISM IN SCIENCE

Summary

The paper presents critical review of recently frequent attempts in contemporary science to challenge the universality of scientific truth, which has been interweaved into the basic epistemological postulates of the New Century's rational thought. Such attempts correspond with the contemporary endeavours regarding to the relativisation of the concept of truth, coming from the point that: a) the reality of the object itself (or its nature) is divergent and b) the cultural and value background of any knowledge is, in its foundation, determinant for the achievements of importance of the scientific truth accuracy based on such background. In other words, universality as an epistemological principle, is trying to be challenged, as for ontological, as well as cultural and value reasons. Such concepts are especially developed in specific fusion of postcolonial criticism of modern Euro-American science and knowledge, in general, with the feminist criticism of epistemological and methodological research approaches and post-Kuhnian understanding of integration of scientific fields in appropriate social and historical period.

In such context, as a very divergent approach which is ought to challenge the principle of universality of scientific knowledge, the most recognizable is criticism of value neutrality (as well as objectivity) of scientific knowledge. Recognition of such criticism refers to the development of the statements on equally valuable contributions of each culture (traditional and modern) to the development of scientific knowledge and their technological operationalisation. Nevertheless, the very roots of such multicultural relativism in science can be recognized as: 1. an expression of scientific fashion (which afterwards intend to secure an epistemological basis of science, by non-scientific concepts and aspiration of the research) and 2. an excuse for strategic changes in organization of science and directions in knowledge development in pragmatic cause (such as acceptance of globalism, multiculturalism and social risk; instead of universality, intercultural dialog and social responsibility). When such concepts are regarded in sociological and cognitive context, it is not very difficult to establish their epistemological partiality and ideological streaming.

Срђан Шљукић
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
ssljukic@yahoo.com

УДК: 316.48
 316.2 Sorokin P.
 141.7 Sorokin P.
 316.7
 316.4
 316.75:7

СУКОБ ИЗ УГЛА ДРУШТВЕНЕ И КУЛТУРНЕ ДИНАМИКЕ

Апстракт: Проблем друштвених сукоба представља једно од главних поља интересовања социолога. Зато су социолошке теорије сукоба важан сегмент социолошких теорија уопште. У овом раду аутор представља схватање друштвених сукоба америчко-руског социолога Питирима Сорокина, у социологији највише познатог по свом схватању цикличног смењивања идеационог, чулног и идеалистичког типа културе. Нека од питања на која овде настојимо да одговоримо су следећа: Како Сорокин дефинише и класификује друштвене сукобе? Каква је повезаност основних типова културе и друштвених сукоба? Који су узроци друштвених сукоба? Да ли су сукоби неизбежан пратилац људских друштава, или је могуће друштво без сукоба? У завршном делу рада Сорокиново схватање се пореди са социолошким теоријама сукоба.

Кључне речи: *друштвенокултурна промена, друштвени сукоби, теорије друштвених сукоба, типови културе, циклизам.*

Када се сусретну културе, сусретну се и друштва, јер је то двоје нераздвојиво. Уколико имамо на уму антрополошко и социолошко одређење културе као одређеног начина живота, нема «некултурних» народа. Сви народи, сва друштва, имају своју културу, тј. свој начин живота, који се може, мање или више, разликовати од начина живота других друштава и народа.

Сусрет не подразумева аутоматски кооперацију, мирну коегзистенцију или некаку «добронамерну» интеракцију, колико год то неко желео да тако прикаже, а са намером да буде «на линији» владајућих идеолошких схватања, већ може да значи и сукоб, мање или више интензиван, манифестан или латентан, сукоб одређеног облика. Друштвени сукоби су једна од централних социолошких тема, још од Огиста Конта; међу класичне социолошке теорије друштвених сукоба сврставају се Зимелова (Simmel), Марксова (Marx), Козерова (Coser) и Дарендорфова (Dahrendorf). На наредним страницама настојаћемо да прикажемо схватање друштвених сукоба у радовима америчког социолога руског порекла Питирима Александровича Сорокина (Pitirim Aleksadrovich Sorokin, 1889 – 1968). Релативно често занемаривање Сорокиновог доприноса овој области социологије је углавном последица његовог одбијања да «плива низ струју», то јест непрестајања да своју мисао и начин истраживања

прилагоди доминантним трендовима свога времена и у њих их уклопи. Док је, као руски емигрант у САД, био «у тренду», Сорокин је, за време свог рада на Универзитету Минесота (Minnesota), био изузетно цењен социолог. Колико је његов рад био тада признат сведочи и чињеница да је он ускоро позван на Универзитет Харвард (Harvard), са задатком да оснује и председава првим депарتمانом за социологију на том универзитету. У току наредне деценије, он у свом приступу прелази са емпиризма на интегрализам и настоји да одреди принципе друштвене промене, истовремено критикујући како једностраности емпиризма, тако и (касније) социологију Парсонсовог типа. То га води у својеврсну изолацију, која је трајала све до шездесетих година прошлог века. Тада, у тренутку у којем је самопоуздање постојећег друштвеног система било уздрмано, његове идеје поново постају актуелне и он 1965. бива изабран за председника Америчке социолошке асоцијације (American Sociological Association). Све до смрти (1968), Сорокин је поново био признати научник, чије су идеје неки сматрали пророчким (Johnston, 1989). Када су се друштвени и културни систем стабилизovali, Сорокиново дело поново бива гурнуто у страну.

ДРУШТВЕНА И КУЛТУРНА ДИНАМИКА

Своје схватање друштвених и културних промена Сорокин је изложио у свом главном делу *Друштвена и културна динамика* (2002).¹ Бројним одређењима културе у литератури (бројне су чак и класификације ових дефиниција) он додаје своју дефиницију: «У најширем смислу речи тај појам може значити укупан збир свега што је створено или прилагођено свесном или несвесном активношћу два или више појединаца у међусобној интеракцији или утицању на међусобно понашање (Sorokin 2002: 13).² Уколико се ова дефиниција прихвати, делом културе треба сматрати не само науку, филозофију, религију, уметност, технику и сл, већ и «милион других човекових производа и умећа», рачунајући ту и «трагове стопала дивљака на песку које је опазио Робинзон Крусо». Треба запазити да Сорокин чврсто спаја друштво и културу, што је видљиво како из саме дефиниције у којој се тврди да је култура заправо производ друштвене делатности људи («два или више појединаца у међусобној интеракцији»), тако и његовом мање-више доследном коришћењу израза «социокултурни свет» и «социокултурни универзум» (Sorokin 2002: 19).

Управо тај социокултурни свет се нама приказује као «сложени и неисцрпни хаос безбројних, различитих и наизглед неповезаних фрагмената». У настојању да у овај хаос унесемо ред, ми користимо два поступка. Први од њих је откривање «узрочно-функционалних формула», помоћу којих привидни неред сводимо на један низ разумљивих система у којима се лакше оријентишемо. Исту функцију има и други поступак, који Сорокин назива «логичко-значањски метод». Код овог поступка, стабилизујући елеменат није једнообразност односа између фрагментарних варијабли, већ идентичност значења или «логичко срastaње». Истоветност «централног значења» сакупља појаве у доследне и конзистентне стилове, типичне форме и обрасце. Највише вредности и групе вредности у свакој великој култури чине логичко-

¹ Ово дело излази најпре у четири тома, између 1937. и 1941, а затим и у скраћеној верзији 1957. године.

² Нагласио П. Сорокин.

значајску јединицу и дају јој њену логичко-значајску индивидуалност, специфичан стил и физиономију. Зато је суштина овог метода у проналажењу «централног начела» које прожима све компоненте, повезујући их у целину и стварајући «универзум из хаоса неповезаних фрагмената». Да ли неко начело логичке интеграције ваљано, знамо онда када је оно кадро да издржи логичку проверу, али и када је у складу са «релевантним чињеницама». Овај метод, сматра Сорокин, није нов и кориштен је од стране многих мислилаца о друштву у прошлости (Sorokin 2002: 19-26).

Он уочава постојање два типа интегрисане културе, битно различита, сваки са сопственим менталитетом, системом истине и знања, погледом на свет и филозофијом, религијом, формама у ликовној уметности и књижевности, обичајима и законима, доминантним облицима друштвених односа и политичке и економске организације и, коначно, сопственим типом личности и понашања. По својој природи, вредности ове два типа културе «непомирљиво» се разликују. Први тип Сорокин назива *идеациона култура*, а други *чулна* (Sorokin 2002: 33). С обзиром да ни идеациони ни чулни тип културе никада нису постојали у свом «чистом» облику, те да у емпиријски постојећим културама један или други тип бива доминантан, можемо да закључимо да се заправо ради о идеалним типовима (Вебер). На овом месту он уводи и трећи тип културе, *идеалистички тип*, који представља «уравнотежену синтезу оба чиста типа».

Идеациони тип интегрисане културе карактерише опажања стварности као ванчулне и нематеријалне, док су чулни феномени само спољашњост и илузија. Потребе и циљеви у овом типу интегрисане културе су углавном духовне природе; већина физичких потреба настоји се минимизирати или чак елиминисати. За чулни тип интегрисане културе, стварност је «само оно што се опажа органима чула»; никаква натчулна стварност не постоји. Потребе и циљеви којима се тежи су углавном телесне природе, а методи остварења тих циљева јесу прилагођавање и експлоатација спољног света (Sorokin 2002: 34-37).

Када говори о друштвеним променама, о «друштвеној динамици», Сорокин инсистира на појму *социокултурне флукуације*, под којима подразумева «процесе који се непрестано понављају у друштвеном и културном животу и у људској историји» (Sorokin 2002: 60). При томе, он се окомљује на «уницизам», под којим подразумева схватање према којем се «историја никад не понавља» и према којем су сви историјски и социокултурни процеси јединствени. Ставовe «уницизма» сматра само делимично ваљаним, јер се лако могу пронаћи социокултурни процеси који се понављају, «као таласи», како у простору, тако и у времену: у економској сфери то су осцилације између просперитета и депресије, богатства и сиромаштва; животни процеси крећу се између рођења, брака, развода и смрти; религиозност и безверје, друштвена стабилност и побуна, јављају се и нестају, да би се поново појавили; удружења, организације и институције непрестано настају, развијају се и нестају (Sorokin 2002: 63-64).

Пошто сталне промене свих социокултурних појава нису спорне, преостаје да се одговори на питање зашто се оне догађају, тј. како промене објаснити. Преовлађујуће гледиште у друштвеним наукама, према којем узроке промена треба тражити међу спољним чиниоцима («силама»), Сорокин назива «екстерналистичка теорија промене». Сама појава која се мења у тој се теорији сматра пасивном. Екстерналистички приступ присутан је не само у теорији, већ и у практичној политици,

посебно у деловању реформистичких покрета. Са своје стране, он наглашава супротно гледиште, које назива «иманентном теоријом социокултурне промене». Према овој теорији, социокултурни системи се мењају услед деловања сопствених особина и унутрашњих сила, што значи да је промена неизбежна чак и при непромењеним спољашњим условима. Ово не значи да спољашње факторе не треба узимати у обзир, већ да су они секундарни по значају (Sorokin 2002: 567-570).

Настојећи да повеже основне типове култура са социокултурним флукуацијама и теоријом иманентне социокултурне промене, он наглашава да је промена увек прелазак од једног до другог антитетичког термина, у ствари кретање између два супротна или противречна обележја, те да због тога ниједна промена није могућа непрекидно у истом правцу. Ово му омогућује да уведе «начело ограничених могућности», које каже да је за већину социокултурних система број могућих праваца промене и могућих облика ограничен, па након што прође кроз све њих он или престаје да постоји, или их понавља (Sorokin 2002: 580-584). Што је број облика и могућих праваца промене мањи, ритмички карактер одређеног социокултурног процеса биће израженији.

Иста правила важе и за смењивање три основна типа интегрисане културе: сваки од њих настаје, развија се, кулминира, опада и коначно нестаје, отварајући пут другом типу. Тако три типа заправо дају «троструки ритам» три различите фазе, тј. смењивање чулне, идеационе и идеалистичке културе (Sorokin 2002: 598).

ДИНАМИКА И СУКОБИ

Смењивање типова интегрисане културе не иде ни глатко, ни безболно. Управо су прелазни периоди ти који су праћени бројним и разноврсним сукобима, то је време «крви, свирепости и беде» (Sorokin 2002: 560). Овај свој став Сорокин у најзрађенијој форми износи када говори о неизбежној пропасти данашњег типа културе који доминира на Западу. Пошто сукоба, очигледно, има и у периодима који нису «прелазни», Сорокин ипак покушава да их ближе социолошки објасни. Стога он наводи друштвене услове који су неопходни за појаву сукоба: сваки пут када се установљена, «кристализована» мрежа односа унутар неке друштвене групе или између друштвених група распадне, та ситуација може да води порасту сукоба међу члановима групе (унутрашњи сукоби) или међу групама (међугрупни сукоби). Облици сукоба иду од сасвим благих, до изразито оштрих и сурових; некада су сасвим краткотрајни, а некад дуготрајни. Унутрашњи сукоби могу узети облик «мале локалне пометње», али и «највеће и најкрвавије револуције», док спољашњи сукоби могу бити изражени као затегнутост и прекид дипломатских односа, војни маневри у близини границе и, коначно, као рат (Sorokin 2002: 479-480).³

У једном свом чланку из 1938. године Сорокин фактор сукоба који сматра пресудним назива «стриктно социолошким по својој природи» и, појашњавајући даље своје ставове, наводи да су наведени друштвени услови неопходни за појаву сукоба,

³ Иако је јасно да, говорећи о унутрашњим и спољним сукобима, Сорокин мисли на глобална друштва, он истиче да се исто објашњење може применити и на друге друштвене групе, као што су породице, предузећа, банде криминалаца, верска удружења, синдикати, насеља, школе, политичке стране и сл (Sorokin 2002: 480).

али нису истовремено и довољни, као што за појаву болести није довољно присуство неке бактерије, јер организам може бити на њу отпоран. Другим речима, уздрмани друштвени односи (али и вредности) нису идентични са стањем сукоба (Sorokin 1938: 482-484).

На истом месту Сорокин продубљује своје повезивање друштвених сукоба са друштвеном променом, тврдећи да што су промене брже, темељније и веће, веће су и шансе да дође до сукоба. Ово се дешава због тога што брзина промена не дозвољава да се настала мрежа друштвених односа и систем културних вредности устале и кристализују. Он нам нуди и аналогију: ако возимо аутомобил све већом и већом брзином, на путу са све оштријим и оштријим кривинама, расте вероватноћа да дође до саобраћајне несреће.

Након описа друштвених услова неопходних за појаву друштвених сукоба и њихове класификације, он прелази на проучавање флукуације рата и унутрашњих поремећаја, којима посвећује посебне главе у својој *Динамици* (Sorokin 2002: 480-540). Бавећи се овим предметима, Сорокин савлађује, како је то и иначе чинио, огроман емпиријски материјал. У овом раду ми нећемо детаљно приказати начин и резултате његовог истраживања,⁴ већ ћемо се, уместо тога, усредсредити на неке од Сорокинових увида који имају општији карактер.

Прво, он налази да у историји изучаваних друштава и народа апсолутна и релативна учесталост рата јача у периодима експанзије (политичке, социјалне, културне и територијалне), док у периоду опадања друштва такође јача, али нешто мање него у време успона. Ово не значи да је сваки период рата и милитаризма одмах нужно и период успона и процвата неке културе (Sorokin 2002: 506, 508-509).

Друго, Сорокин се супротставља, позивајући се на податке до којих је дошао, широко распрострањеном мишљењу да су друштва са демократским политичким уређењем мирољубивија од друштава са аутократским политичким уређењем. Нема „доследно мирољубивих и доследно милитантних земаља“ (Sorokin 2002: 500-501). Веровање у прогрес и еволуцију које „шаље провиђење“, карактеристично за деветнаести век, примењивано је и на ратове, са очекивањем да у овој области постоји линеарни тренд ка смањењу броја ратова, све до њиховог потпуног нестанка. Иако је оваква теза израз лепих жеља и племенитих намера, она је потпуно нетачна. Линеарног тренда нема, ни рат ни мир не трају вечито, већ се кривуља стално мења: у „тачки засићења“, када је изузетно висока или изузетно ниска, она мења смер (Sorokin 2002: 505-506, 532).

Треће, а што је донекле у противречју са претходним, овај амерички социолог руског порекла не искључује потпуно уништење човечанства у случају избијања светског нуклеарног рата, али ни могућност успостављања трајног мира (Sorokin 2002: 506). При томе, он критикује све дотадашње мере за елиминацију рата, укључујући ту и антиратну пропаганду. Те мере нису и не могу бити ефикасне, јер уопште не дотичу прави узрок ратова. Колико год биле привлачне и заводљиве, оне представљају само „гребање по површини“; реч је о лековима који више штете, него што користе. Прави узрок жестоких ратних сукоба у првој половини двадесетог века јесте чињеница да је доминирајућа чулна култура почела да показује прве знаке уздрманости и

⁴ Који, углавном, иду у смеру потврђивања његове хипотезе о смени типова интегрисане културе, тј. подударана флукуације ратних сукоба са смењивањем идеационе, идеалистичке и чулне културе.

дезинтеграције. Више од тога, Сорокин тврди да у оквирима чулног типа интегрисане културе стални мир није могућ, јер је од времена њеног настанка (тринаести век после Христа) ратних сукоба (али и унутрашњих сукоба, од обичног криминала до грађанског рата) увек бивало све више, а не мање, све до кулминације у двадесетом веку. Зато је пацифизам савремене чулне културе само илузија. Декадентна фаза чулне културе, чији смо сведоци, доводи до научног, религијског, етичког и социокултурног релативизма, који изазивају пораст броја индивидуалних и међугрупних сукоба и, коначно, социокултурну аномiju. Ово пак отвара пут превласти голе силе и преваре у међуљудским односима, правој „експлозији“ ратова, револуција и злочина. Основне институције савременог друштва прожете су милитаризмом, глорификују моћ и успех и стога стално генеришу сукобе. Против рата се, иначе, препоручује јасно поимање сопствених интереса, утилитаристичка рационалност, еманципација од религије и апсолутистичке етике, још већи релативизам вредности, још више позитивизма, емпиризма и материјализма, даља експанзија писмености, школа, штампе, филмова, радија и други „едукативних“ инструмената, још брже повећање броја научних открића и унапређење технологије, замењивање свих монархија и аутократија републикама и демократијама, још већа и боља „равнотежа сила“ итд. Све у претходној реченици наведено је унутар модерне културе и друштва расло од тринаестог века наовамо, па ипак ратова и других сукоба није било све мање, већ све више. Само би идиот, каже Сорокин, мога да закључи да би овакве мере могле заувек уклонити могућност ратних сукоба (Sorokin 1938: 485-486; Sorokin 1944: 441-443). Трајан мир могућ је једино појавом новог типа културе (чије се рађање може назрети), који ће заменити чулни тип интегрисане културе и омогућити човечанству да настави да постоји и да поново доживи процват.

Четврто, унутрашње напетости и поремећаји јесу неизбежни прагиоци људских друштава и до њих долази много чешће него што се то многим чини, на сваких шест до осам година. Као што се у животу појединца стално смењују напетост и олакшање, болест и здравље, тако и у друштву постоји слична „пулсација“. Другачије речено, у друштву се стално смењују, Контовским терминима изражено, „органиска“ и „критичка фаза“ (Sorokin 2002: 513, 526, 539-540).

Пето, на основу анализе расположивих података, Сорокин закључује да нема, насупротив увреженим предрасудама, народа који су по својој природи склони анархији и поремећајима, као што нема народа „несклоних“ друштвеним немирима. Нити су Словени „по природи“ анархисти и револуционари, нити су Британци, Французи и Американци „нације реда и мира“. Ако се посматра целокупна историја појединих народа, овакве тврдње нипошто немају упориште у чињеницама. Исто важи и за тобожњу сваконост насиља (Sorokin 2002: 527-529).

Сорокиново поимање друштвених сукоба, у којем је нагласак на флукутацији сукоба као друштвених процеса, као и на неопходним условима за њихову појаву, а који се појављују као «уздрманост» и «пољуљаност» до тада стабилних друштвених односа и вредности, требало би упоредити са у социологији познатим и признатим теоријама друштвених сукоба, и то посебно са:

- Зимеловим схватањем сукоба као облика друштвености;
- Козеровим испитивањем функција друштвеног сукоба;

- Марковим и Дарендорфовим схватањем класног сукоба, чији резултат може да буде структурална друштвена промена, при чему овај први класе смешта у сферу производње средстава за живот, док их други проналази у императивно координисаним асоцијацијама.

Оно што је свакако заједничко Сорокиновом схватању и свим горе споменути теоријама јесте покушај да се оде даље од манифестног, да се у настојању да се друштвене појаве и процеси објасне трага за оним латентним, оним што се «одозго» не види. Његово настојање да дође до те, лаичком оку скривене, стране друштвености, даје нам право да се питамо о употребљивости увида до којих је дошао за објашњавање друштвених сукоба, нарочито савремених. Развејавање идеолошке «магле» сталан је задатак социолога.

ЛИТЕРАТУРА

- Johnston, B.V. (1989). "Sorokin Lives! Centennial Observations". *Footnotes*. Vol. 17. No 1. pp 1-5.
- Sorokin, Pitirim (1938). "A Neglected Factor of War". *American Sociological Review*. Vol. 3. No. 4. pp. 475-486.
- Sorokin, Pitirim (1944). "The Conditions and Prospects for a World Without War". *The American Journal of Sociology*. Vol. 49. No. 5. pp 441-449.
- Sorokin, Pitirim (1965). "Sociology of Yesterday, Today and Tomorrow". *American Sociological Review*. Vol. 30. No. 6. pp. 833-843.
- Sorokin, Pitirim (2002). *Društvena i kulturna dinamika*, Beograd i Podgorica: Službeni list i CID.

Srđan Šljukić

CONFLICT FROM THE PERSPECTIVE OF SOCIAL AND CULTURAL DYNAMICS Summary

Problem of social conflicts is one of the main fields of interests for sociologists. This is the reason for sociological theories of conflict to be an important segment of sociological theories in general. In this paper the author presents the views of American-Russian sociologist Pitirim Sorokin, well-known for his theory of cyclic shifting of ideational, sensate and idealistic types of culture. Some of the questions we here deal with are the following: How Sorokin defines and classifies social conflict? What is the connection between social conflicts and the basic types of culture? What are causes of social conflicts? Are social conflicts inevitable? Is a society without conflicts possible? In the last part of the paper Sorokin's view is compared with other sociological theories of conflict.

SRPSKA I RUSKA KULTURNA PARADIGMA U OSVIT NOVOG DOBA (kraj stare Pravoslavne Slavije)

Apstrakt: Pravoslavna Slavija se ovde shvata kao jedinstveni model (civilizacijske) kulture celokupnog pravoslavnog slovenskog (i rumunskog) areala. Ta kultura je posedovala izričito sakralni karakter, strogu hijerarhiju u žanrovskom kanonu i izrazitu stabilnost u vremenu i prostoru. Pojedini njeni regioni razvijali su se, dakle, u jedinstvenom makrokulturnom kontekstu tokom više vekova. Međutim, oni su u Novo doba stigli sa prilično različitim kulturnim modelima. Već sama faza prelaza na kulturni model Novog doba, pokazuje ozbiljne razlike. Njihovom prikazu – kao i analizi tih razlika – posvećen je ovaj rad, i to na primeru srpske i ruske kulture prelaznog doba – tj, kraja XVII u ranog XVIII veka.

Ključne reči: *Slavia Orthodoxa* – socijalna stratifikacija – građanski stalež – državnost – verbalizacija nove stvarnosti – narodnost

0. Srpski i ruski jezički i kulturni prostori ovde se shvataju kao sastavni deo kulturnog makroareala Pravoslavne Slavije (*Slavia Orthodoxa*). Međutim, danas se bitno razlikuju ne samo modeli njihovih standardnih jezika nego i sam sistem vrednovanja kulture i njenih subsistema. Analiza i interpretacija takvih razlika će biti predmet razmatranja ovog rada.

1. Pod pojmom *Pravoslavna Slavija* odnosno *Slavia Orthodoxa* – koji su u naučnu upotrebu uveli Rikardo Pikio (Picchio 1962) i Nikita Tolstoj (Толстой 1997) – ovde se podrazumeva jedinstveni kulturni prostor čiji je početak vezan za primanje hrišćanstva vizantijskog obrasca a čiji se model bitno razlikuje od kulturnih paradigmi tadašnje Zapadne Evrope uključujući tu i nepravoslavno Slovenstvo (tzv. *Slavia Latina* odn. *Slavia Romana*).

Navešćemo ukratko najbitnije osobine ovog kulturnog areala:

To je, pre svega, principijelni dualizam kulture sa dve globalne manifestacije:

- (1) pismena civilizacijska kultura zajednička za celokupan areal (pismeni domen) i
- (2) pojedine narodne kulture (usmeni domen).

Ove dve manifestacije predstavljale su zajedničko blago celokupnog socijuma (etnije) – drugim rečima, u Pravoslavnoj Slaviji nije bilo zastupljeno uobičajeno za Zapadnu Evropu

socijalolingvističko raslojavanje društva čiji su se pojedini staleži služili, barem delimično, i posebnim subkulturama – kao, na pr, dvorskom, građanskom, školarskom itd.

2. B. A. Uspenskij je za staru Rusiju postulirao jezičku situaciju diglosije (Успенский 1983.) – što, po našem mišljenju, važi za celokupnu Pravoslavnu Slaviju. U diglotičkoj situaciji obe subforme jezika čine funkcionalno jedinstvo jer se sledi princip komplementarne funkcionalne distribucije (up. Ferguson 1959). Drugim rečima, njihovi domeni striktno su odvojeni i zato nemoguća je situacija koegzistencije a time i konkurencije – što je uobičajeno za obični bilingvizam (up. Толстой 1981). U diglotičkom društvu te dve jezičke manifestacije u svesti govornika čine funkcionalno jedinstvo. Zato je diglotička situacija po svojoj prirodi stabilna – u Pravoslavnoj Slaviji ona se ipak održavala tokom više vekova.

Mi ćemo, međutim, ići još korak dalje i postulirati za Pravoslavnu Slaviju određeni izomorfizam između diglosije i bikulturalnosti. Prema takvom shvatanju, oba kulturna subsistema, pismeni (civilizacijsko-hrišćanski) i usmeni (narodni, folklorni), sačinjavali su zajednički kulturni model za celokupno društvo (etniju). Razlike su tu pretežno kvantitativne, ne kvalitativne prirode – školovani krugovi, ta veoma uska intelektualna elita aktivnije se služila pismenom subkulturom – ali, svakako, i usmenom. I obrnuto, nepismene narodne mase, barem pasivno, participirale su i u pismenoj kulturi.

3. Veoma je bitan i izričito sakralni karakter pismene subkulture Pravoslavne Slavije. Direktna posledica toga je bilo nepostojanje – a u stvari, nezamislivost – svetovne pismene kulture, jer je najvažnija svrha kulture bio spas duše čoveka – čitalaca, slušaoca ili čak i pisca odnosno prepisivača tih sakralnih tekstova.

Domen za svetovnu kulturu pružila je usmena etnička narodna kultura koja se u pojedinim regionima Pravoslavne Slavije razvijala na poseban način.

Shvatanje pismenosti kao sastavnog dela pre svega konfesionalne delatnosti neminovno je vodilo daljim odlikama pismene kulture u Pravoslavnoj Slaviji, kao što su:

- (1) principijelna i svesna anonimnost autora odnosno dela, čija izrada je smatrana kao doprinos vernika, raba Božjeg, zajedničkoj pravoslavnoj veri i spasu svoje ili nečije duše;
- (2) principijelno shvatanje tih dela kao zajedničkog blaga svih Pravoslavaca što je dozvoljavalo slobodno preuzimanje, doradu, preradu, skraćivanje i rekonponovanje – a time tradiranje izvornog teksta u više redakcija širom celokupne Pravoslavne Slavije i u sastavu različitih zbornika – dok je autor ostajao u senci koju je i tražio;
- (3) strogi hijerarhijski organizovan žanrovski sistem, žanrovski kanon (tome su posvećeni više radova Lihačeva, Tolstoja, Pikija – up. spisak literature na kraju rada);
- (4) izuzetna stabilnost žanrovskog kanona u vremenu i prostoru, jer je – hrišćanska – pismenost shvatana kao konfesionalna pojava a nepromenljivost vere se u pravoslavlju tretira kao jedna od najvećih vrlina, gotovo na nivou dogmata;
- (5) ovakav tretman kulture mogao je da vodi i određenoj ksenofobiji i autarkiji – što je i bio slučaj, na pr, u Moskovskoj Rusiji a i tokom poslednja dva veka postojanja srpskoslovenske pismene tradicije, dakle u XVII i XVIII veku.

4. Da sumiramo: na svom početku Pravoslavna Slavija je u svim regionima pokazivala jedinstveni kulturni model, istu kulturnu paradigmu – pri čemu se tu kultura shvata u najširem mogućem smislu, kao osnova i celokupnog odnosa socijuma (etnije) prema svetu i stvarnosti, osnova dotične slike sveta.

Međutim, u savremenost pojedini regioni Pravoslavne Slavije stigli su sa različitim modelima kulture i književnog odnosno standardnog jezika. Pokazaćemo to na primeru dva područja, ruskog i srpskog, polazeći od savremenog stanja:

RUSKA SITUACIJA:

- izražena orijentacija prema urbanoj kulturi školovane elite koja se smatra kao etalon;
- u najmanju ruku implicitno negativan stav prema tzv. narodnoj kulturi – i to u svim socijalnim slojevima;
- nepoznavanje narodne kulture koja iz više razloga i objektivno je veoma slabo sačuvana;
- amalgamni tip književnog jezika – u kojem su, pored zapadnoevropskih široko zastupljeni elementi i strukture crkvenoslovenskog;
- spontano negativan odnos prema ukrajinskom i beloruskom jeziku koji su, upravo zahvaljujući slaboj zastupljenosti u njima crkvenoslovenskog nasleđa, u većoj meri nego ruski sačuvali svoj istočnoslovenski oblik. Ali upravo zato su i tretirani od strane Rusa kao nedovoljno elaborisani, seljački jezici;

Tome treba dodati i neke objektivne faktore:

Ruski jezički prostor u velikoj je meri nivelisan u tom smislu što dijalekti u njemu gotovo više i ne postoje – dok je njihovo mesto u stratifikacijskom modelu zauzelo tzv. *prostorečie*, tj., **socijalno**, ne regionalno determinisan supstandardni strat, zastupljen podjednako i na selu i u gradu.

SRPSKA SITUACIJA:

- standardni jezik je u velikoj meri baziran na idiomu odnosno na folklornoj kojne;
- izričito pozitivan odnos prema „narodnoj“ komponenti kulture – sve do utemeljenog shvatanja takvog modela pismene kulture kao objektivno optimalnog;
- slaba zastupljenost u standardnom jeziku crkvenoslovenskih elemenata;
- određeni izomorfizam između standardnojezičke situacije i žanrovskog kanona – u srpskoj pismenoj tradiciji široko je zastupljena „narodno-ruralna“ tematika, dominantna realizma, u određenoj meri folklorno-mitsko obojenog.

5. Dakle, na prvi pogled, uzrok je g. n. razlikama u ta dva areala Pravoslavne Slavije pre svega u tome, što su jezički standardi nastali u različitim kulturnim i vremenskim kontekstima – ruski tokom kasnijeg XVIII veka, dakle, u doba prosvetiteljstva i racionalizma, dok srpski u doba dominante narodnjačkog romantizma.

Međutim, na drugi, treći pa i svaki dalji pogled, situacija se predstavlja ipak znatno složenijom, pa uzroke različitog razvoja treba, valjda, tražiti u daljoj prošlosti. Pokušaćemo da to pokažemo u toku daljeg izlaganja, i to retrospektivno, počevši od XVIII veka.

SRBIJA

XVIII vek: Seobe a time i deobe srpske etnije čiji su se delovi u potonjim decenijama i vekovima razvijaju nepovezano jedan sa drugim u više pogleda. Naročito nas zanima, svakako, domen jezika i pismenosti. Tako, na tlu današnje Vojvodine nastaje nova književnojezička tradicija, slavenosrpska, dok se u Osmanskim predelima razvija pretežno usmena narodna kultura a pismenost ostaje u makrokontekstu stare kulturne paradigme, i tu je u stanju ne samo stagnacije već i opadanja.

RUSIJA

XVIII vek: njegov početak Isačenko, na primer, tretira kao cezuru, kao prekid stare i višedecenijska traganja za novom, adekvatnim pismenim jezikom (Issatschenko 1983, 521). Početak ovog veka vezan je za reforme Petra Velikog, nasilno oktrojisanе socijumu čitavom težinom apsolutističke carske vlasti.

XVII vek – na njegovom je početku tzv. *Smuta*, kraj stare vladarske dinastije, opšte rasulo, okupacija, pobune, raznorazni pretendenti na ruski presto, građanski rat i, napokon, intronizacija nove dinastije Romanovih. Oni će tokom celog veka raditi na konsolidaciji države, koja će postajati sve snažnija, toliko da će uspeti da povrati istočnoslovenske predele koji su pretežnih dva i po do tri veka pripadali Litvaniji a posle poljsko-litvanskoj državi. Time su Rusiji vraćeni region čije istočnoslovensko stanovništvo dugo vreme participiralo u zapadnoevropskom modelu kulture čuvajući pri tome i svoje pravoslavno nasleđe. U to doba Moskovska Rusija, nakon dužeg perioda namerne izolacije i autarkije, suočila se sa Zapadnom Evropom u poljskom njenom obliku. Uloga te poljsko-latinski školovane elite sa prostora današnje Ukrajine i Belorusije nije još adekvatno proučena. Ali oni su, sigurno, pripremili tlo za kasnije Petrovske reforme. Neki od njih uspešni su da stignu do najvećih pozicija na dvoru oca i brata Petra Velikog, a neki su pripadali i krugu njegovih savetnika kao, na primer, vladika Teofan Prokopovič.

Za SRBIJU XVII vek predstavlja, valjda, najmračnije doba kako u pogledu sociopolitičke i privredne, tako i kulturne istorije. Doba tuđe vladavine kada su srpske zemlje bile podeljene između više tuđih vladavina, pod stalnom pretnjom samog nestanka etničkog i kulturnog identiteta.

Kao važan parametar analize smatramo, dalje, deobe socijuma, kojih je bilo u oba kulturna areala, i u srpskom i u ruskom:

- (1) istočnoslovenska jezička teritorija od XIV veka je bila podeljena jer su opširni njeni predeli potpali pod litvansku, kasnije, poljsko-litvansku vladu. Pripajanje tih teritorija Rusije tokom XVII i XVIII veka doprinelo je opštem razvojnom procesu i stvaranju svermenog ruskog književnog jezika.
- (2) gore pomenute Seobe Srba na austrijsko-mađarske zemlje privede su stvaranju urbanog društva sa razvijenom građanskom klasom koja je istupala kao nosilac i garant kulturnog razvoja.

Kao ključne reči ispostavljaju se ovde državnost i kontakti (čak i oni prinudni) sa drugim etnijama i kulturama. Zanimljivo je u tom pogledu, da ono što samo po sebi predstavlja negativnu pojavu, ipak može i da doprinese razvojnom procesu. Tako, odsustvo državnosti i status manjine u okruženju drugih etnija doprineli su kod Srba na austrijskim predelima povećanju otpora tuđim uticajima. Dalje za etniju u dijaspori jedino je pravo rešenje u takvoj situaciji – preuzeti ono što garantuje opstanak pa čak i napredak u datom društvu – ukoliko je moguće, uz čuvanje svog identiteta. Tim putem i krenuli su Srbi u sadašnjoj Vojvodini.

Da sumiramo, Rusija u XVIII vek stupa kao sve jača politička jedinica, čija kultura prvo je dobila snažan uliv novih impulsa od doseljenika iz bivših poljsko-litvanskih predela a koja je kasnije za uzor uzela zapadnoevropski kulturni model. Srpska kultura, međutim, u XVIII veku pokazuje odvojene i tek slabo povezane kulturne paradigme.

6. Međutim, dalji razvoj kod Srba i kod Rusa pokazuje još više razlika. Tako se u Rusiji građanski stalež razvija veoma kasno, a trgovački, drugačije nego kod austrijskih Srba

ili uopšte u Zapadnoj Evropi, ne samo da nije bio nosilac i distributer kulture, nego je bio izuzetno konzervativan pa se suprotstavljao svakom razvojnom potezu sve do u kasni XIX vek. Kao kulturtregeri kod Rusa je delovalo plemstvo – tako je klasična ruska kultura plemićka po samoj svojoj prirodi.

Drugačije kod Srba – urbana i dosta razvijena kultura austrijskih Srba u kneževini a kasnije i kraljevini Srbiji bila je marginalizovana, a i danas jedva se vidi kroz opštu sliku jedne izričito folklorno-ruralno usmerene kulturne paradigme. I slavenosrpski književni jezik je nestao jer su njegovi zastupnici podlegli u jezičkoj polemici i bici sa Vukom Karadžićem.

6. Ali mi se sada vraćamo u epohe koje su prethodile Seobama i nastanku slavenosrpske kulture, podsećajući na to da i pre Seoba na tada mađarskim teritorijama bilo je školovanih Srba. To su bile ličnosti koji su istovremeno pripadale i orijentu i okcidentu, i vizantijskom Pravoslavlju i zapadnoevropskoj kulturi. Jedan od njih je bio Đorđe Branković, autor tzv. „Slavenosrpskih Hronika“, nastalih na samom početku XVIII veka. Njegovo delo pokazuje kako suvereno i vešto je on znao i umeo da se posluži registrima različitih jezika i stilskih sistema. On, zapravo, predstaje pred nama kao svetski čovek – duboko vezan pri tome za svoje slovenstvo i srpstvo.

Nije to bio slučaj u Rusiji što vidljivo pokazuje jezik dela sa kraja XVII i početka XVIII veka. Jedan veoma dobar primer su putne beleške Petra Tolstoja, veoma školovanog, za tadašnje prilike, Rusa iz okruženja Petra Velikog. One su nastale tokom putovanja mladog cara i njegovog okruženja po Zapadnoj Evropi 1697–98. Naime, čak i jezik veoma, za tadašnju Rusiju, školovanog Tolstoja pokazuje ozbiljne deficite u verbalizaciji realija za koje tadašnji Rus, makar i bio iz višeg plemstva, jednostavno nije znao – na pr, karneval ili pozorište u Veneciji ili ulično osvetljenje u Beču. U to doba, doba galopirajućeg i prinudnog ulaza Rusije u Novo doba, propisanog od strane nestrpljivog mladog cara koji je Rusiju terao u savremenost, pokazala se neadekvatnost poznog ruskocrkvenoslovenkog. Na taj jezik stare pravoslavne kulture nije se moglo prevoditi evropska dela iz prirodnih nauka, administracije, tehnike i sl. Dobro su Petru tada bili došli evropski obrazovani ljudi sa poljsko-litvanskih predela poput već pomenutog vladike Teofana Prokopoviča.

Što se Srbije tiče, jezik kojim je pisao Đorđe Branković, a koji je nesumnjivo reprezentativan za tadašnju uzuelnu normu pismenog izraza, a i mogao bi da bude preteča srpskog jezičkog standarda – nije bio tradiran dalje – uglavnom zbog nepovoljnih istorijskih okolnosti. Srbi koji su se doselili na Vojnu granicu krajem XVII veka, time, u stvari, ponovo morali da otkrivaju jezičku Ameriku – kako posle i sami Vukovci. Dok se u ruskom razvoju, pored svih suštinskih razlika između stare i savremene pismene kulture, ipak može pratiti određena neprekidnost, kontinuitet razvoja – sa izuzetkom upravo prve polovine XVIII veka koji je Isačenko sa pravom nazvao dobom potrage za adekvatnim pismenim izrazom (Issatschenko 1983, Kap. 17 i 18).

7. Ovim radom želeli smo da skrenemo pažnju, pre svega, na važnost kontrastivnog pristupa slovenskoj a i ne samo slovenskoj jezičkoj i tekstovnoj građi, i to u najmanje dva pogleda. Prvo, pristup proučavanju u opšteslovenskim granicama a ne u okviru pojedinih nacionalnih istorijskih škola – što je još uvek slučaj u istorijskoj slavistici. Drugo, analiza ne samo u granicama lingvistike nego u globalnom kulturno-istorijskom kontekstu.

LITERATURA

- Алексеев, А. А. (1987). „Пути стабилизации языковой нормы в России XI–XVI вв.“. *Вопросы языкознания* 2/1987: 34–46.
- Алексеев, А. А. (1993). „Внутренняя хронология русского литературного языка“, и: *Philologia Slavica* (к 70-летию академика Н. И. Толстого), ed. В. Н. Топоров, Москва: 238–244.
- Бошков, М., Пипер, П. (1981). „Оглед контрастивне анализе текста у проучавању језика српске књижевности у XVIII–XIX в.“. *Зборник за филологију и лингвистику* 24/1: 55–74.
- Гачев, Г. (1964). „*Ускоренное развитие литературы*“. Москва.
- Грицкат, И. (1966). „У чему је значај и какве су специфичности славеносрпског периода у развоју српскохрватског језика. Поводом иницијативе Матице Српске да се састави речник књижевног језика славеносрпског периода“. *Зборник Матице Српске за филологију и лингвистику* IX: 61–66.
- Грицкат, И. (1970). „Белешке о језику Ђорђа Бранковића“. *Зборник Матице Српске за филологију и лингвистику* XIII/1: 85–101.
- Грицкат, И. (1976). „Језик српских путописа из XVII и с почетка XVIII века“. Српска академија наука и уметности. *Зборник историје књижевности*, Одељење језика и књижевности, књ. 10: 297–322.
- Грицкат, И. (1987). „Још нека питања у вези са славеносрпском епохом“. *Јужнословенски филолог* XLIII: 111–135.
- Гудков, В. П. (1979). „Борьба концепций «славянского» и «простого» языка в истории литературного языка у сербов“, и: *Славянское и балканское языкознание. История литературных языков и письменность*. Москва 1979: 198–211.
- Живов, В. М. (1996). „*Язык и культура в России XVIII века*“. Москва 1996.
- Корнилов, О. А. (1999). „*Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*“. Москва.
- Кречмер, А. (1998). „Сравнительная история славянских литературных языков: вопросы методологии“. *Вестник Московского Университета*. Сер. 9, 3: 48–59.
- Кречмер, А. (2000). „О књижевно-језичкој традицији до 1800. код Срба и Руса (размишљања о словенској историјској стандардизацији)“. *Јужнословенски филолог* LVI/12 (in memoriam P. Ivić): 543–559.
- Кречмер, А. (2002). „Руско приватно писмо у 17. веку и у доба Петра Великог“. *Зборник Матице Српске за филологију и лингвистику* 62: 117–148.
- Ларин, Б. А. (1961). „*Разговорный язык Московской Руси. Начальный этап формирования русского литературного языка*“. Москва.
- Лихачев, Д. С. (1968). „Древнеславянские литературы как система“, и: *Славянские литературы*. VI Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. Москва: 5–48.
- Лотман, Ю. М. (1987). „Несколько мыслей о типологии культур“, и: *Языки культуры и проблемы переводимости*, ed. Б. А. Успенский. Москва: 3–11.
- Лотман, Ю. М. (1992). „Проблема византийского влияния на русскую культуру в типологическом освещении“, и: Ю. М. Лотман, *Избранные статьи*. Т. I. Таллинн: 121–128.

- Панченко, А. М. (2000a). „Русская культура в канун Петровских реформ“, и: *Из истории русской культуры*. Т. III (XVII – начало XVIII века). Москва: 11–261.
- Панченко, А. М. (2000b). „Начало Петровской реформы: идейная подоплека“, и: *Из истории русской культуры*. Т. III (XVII – начало XVIII века). Москва: 503–518.
- Пиккио, Р. (2003). „*Slavia Orthodoxa. Литература и язык*“. Москва.
- Поповић, Љ. (1995a). „Стејићева концепција српског књижевног језика“. *Књижевност и језик* XLIII/3–4: 1–31.
- Поповић, Љ. (1995b). „Два идеолошка приступа понарођивању (вернакуларизацији) српског књижевног језика крајем осамнаестог и у првој половини деветнаестог века“. *Књижевност и језик* XLIII/3–4: 107–128.
- Поповић, Љ. (1996). „Вуков приступ вернакуларизацији и стандардизацији књижевног језика и правописа код Срба“. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 25/2. Београд: 451471.
- Толстой, Н. И. (1961). „К вопросу о древнеславянском языке как общем литературном языке южных и восточных славян“. *Вопросы языкознания* 1: 52–66.
- Толстой, Н. И. (1962). „Роль древнеславянского литературного языка в истории русского, сербского и болгарского литературных языков в XVII–XVIII вв.“, и: *Вопросы образования национальных языков*, eds. Р. И. Аванесов / С. И. Котков, Москва: 5–21.
- Толстой, Н. И. (1963). „Взаимоотношения локальных типов древнеславянского (литературного) языка позднего периода (2-я пол. XVI–XVII вв.)“, и: *Славянское языкознание*. V Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. Москва: 230–272.
- Толстой, Н. И. (1978). „Литературный язык у сербов в конце XVIII – начале XIX в.“, и: *Национальное возрождение и формирование славянских литературных языков*. Москва: 269–328.
- Толстой, Н. И. (1979). „Литературный язык у сербов в XVIII в. (до 1780 г.)“, и: *Славянское и балканское языкознание. История литературных языков и письменность*. Москва: 154–201.
- Толстой, Н. И. (1981). „Конкуренција и коегзистенција норми у књижевном језику XVIII в. код Срба“, и: *Научни састанак слависта у Вукове дане* 10/1. Београд: 33–40.
- Толстой, Н. И. (1988a). „Славянские литературные языки и их отношение к другим языковым идиомам (стратам) – (опыт сравнительного рассмотрения)“, и: Н. И. Толстой, *История и структура славянских литературных языков*. Москва: 6–27.
- Толстой, Н. И. (1997). „*Slavia Orthodoxa u Slavia Latina – общее и различное в литературно-языковой ситуации*“. *Вопросы языкознания* 2: 16–23.
- Успенский, Б. А. (1983). „*Языковая ситуация Киевской Руси и ее значение для истории русского литературного языка*“. IX Международный съезд славистов. Доклады. Москва.
- Хюттль-Фольтер, Г. (Hüttl-Folter, G.) (1982). „Проблематика языкового наследия XVII века в русском литературном языке нового времени (XVIII в.)“. *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 28: 9–24.

- Хюттль-Фольтер, Г. (Hüttl-Folter, G.) (1987). „Языковая ситуация Петровской эпохи и возникновение русского литературного языка нового типа“. *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 33: 7–21.
- Черная, Л. А. (1999). *Русская культура переходного периода от Средневековья к Новому времени. Философско-антропологический анализ русской культуры XVII – первой трети XVIII века*. Москва.
- Ferguson, Ch. (1959). „On Diglossia“. *Word* 15: 325–359.
- Issatschenko, A. V. (1983). „*Geschichte der russischen Sprache*“. Bd. II. Heidelberg.
- Kretschmer, A. (1998). „*Zur Geschichte des Schriftslawischen. Privatkorrespondenz des 17. und frühen 18. Jahrhunderts*“. *Specimina Philologiae Slavicae*, Suppl. 62. München.
- Kretschmer, A. (1999a). „Од српскословенског ка рускословенском (на материјалу „Хроника“ Ђ. Бранковића“. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 28/2. Београд: 197–202.
- Kretschmer, A. (2001). „Уочи стандардизације српског језика (језик *Хроника* Ђ. Бранковића)“. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 30/1. Београд: 11–19.
- Kretschmer, A. (2002). „Slavenoserbisch“. *Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens* 10. Klagenfurt – Wien – Ljubljana–Sarajevo: 473–476.
- Kretschmer, A. (2004a). „Vom Kirchenslavischen zu Schriftsprachen der Neuzeit (Schriftserbisch um 1700)“. *Welt der Slaven* XLIX: 145160.
- Kretschmer, A. (2004b). „О русском языке петровского времени (в свете данных анализа частной переписки)“, u: *Germano-Slavistische Beiträge. Festschrift für Peter Rehder zum 65. Geburtstag*, eds. M. Okuka, U. Schweier. *Die Welt der Slaven*. Sammelbde – Сборники. Bd. 21: 137–148.
- Kretschmer, A. (2005). „Српски језик између старог и новог доба (о језику *Хроника* Ђ. Бранковића)“. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 34/1. Београд: 43–53.
- Kretschmer, A. (2008a). „Eine sprach- und kulturhistorische Studie zur Endphase der Orthodoxen Slavia“, u: *Deutsche Beiträge zum 14. Internationalen Slavistenkongress Ohrid 2008*, eds. S. Kempgen et al. *Die Welt der Slaven*. Sammelbde, Bd. 32: 205–216.
- Kretschmer, A. (2008b). „Slavenoserbisch – Zeitalter der Aufklärung im serbischen Kulturparadigma“, u: *Grenzüberschreitungen. Traditionen und Identitäten in Südosteuropa* (Festschrift für Gabriella Schubert), eds. W. Dahmen et al. *Balkanologische Veröffentlichungen*, Bd. 45. Harrasowitz Verlag. Wiesbaden: 314–324.
- Kretschmer, A. (2008c). „Смена культурной парадигмы в зеркале славяносербской письменности“, u: *Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности. Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија*, књ. 3. *Етнолингвистичка проучавања српског и других словенских језика (У част академика Светлане Толстој)*. Београд: 187–197.
- Kuna, H. (1970). „*Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*“. Sarajevo.
- Kuna, H. (1976). „Književne koine u relaciji prema predstandardnim idiomima i standardnom jeziku“. *Književni jezik* 5/1–2: 9–20.
- Picchio, R. (1962). „Die historisch-philologische Bedeutung der kirchenslavischen Tradition“. *Welt der Slaven* VII: 1–27.

Anna Kretschmer

SERBIAN AND RUSSIAN PARADIGMAS
OF CULTURE ON THE BEGINNING OF MODERN AGE
(END OF OLD SLAVIA ORTHODOXA)

Summary

Unter *Slavia Orthodoxa* wird hier das einheitliche Model der (zivilisatorischen) Kultur aller orthodoxen Slaven (und Rumänen) verstanden. Diese Kultur hatte einen ausgesprochen sakralen Charakter, einen festen, hierarchisch organisierten Genrekanon, und zeigte hohe Stabilität in Zeit und Raum. Trotz der für alle Reionen der Orthodoxen Salvia sehr ähnliche globalen Rahmenbedingungen und des einheitlichen makrokulturellen Kontextes, einzelne ihre Regionen haben recht unterschoiedliche Kulur- und schriftprachliche Modelle der Neuzeit entwickelt.

Der Analyse und Interpretation dieser Unterschiede widmet sich unsere Arbet – und zwar am Material zweier Kulturen, serbischen und russischen in der Anfangsphase der Neuzeit, d. h. um 1700.

Als relevante Faktoren werden hier folgende postuliert: Staatlichkeit, Minderheitenstatus, Bürgertum, Epoche der Formierung der neuzeitlichen Schriftsprache, Einstellung zur Volkskultur und einige andere.

Radivoj Stepanov
 Univerzitet u Novom Sadu
 Filozofski fakultet
steprs@eunet.rs

UDK: 342.24(497.11)
 342.25(497.11)
 316.334.2/4(497.11)

REGIONALIZACIJA SRBIJE: U SUSRET ILI NASUPROT EVROPSKOJ POLITIČKOJ KULTURI?

Sažetak: Rad projektovan tako da ima četiri dela. Prvi deo „uvodno” tematizuje ideju i smisao regionalizacije kao značajne tekovine političke kulture. Drugi deo rada pruža pregled regionalne problematike Srbije na osnovu analize ranije važećih ustavnih i zakonskih normi. Treći deo rada, sažeto iznosi moderne standarde, principe i tokove evropske regionalizacije koji mogu imati aktuelni ili dugoročni uticaj na regionalizaciju u Srbiji i na Balkanu. Četvrti deo rada analizira savremeni zakonodavni okvir regionalizacije u Srbiji i nastoji utvrditi koliko regionalizacija u Srbiji ide u susret ili se protivi kulturi regionalizma u EU.

Ključne reči: *region, regionalizacija, regionalna autonomija, regionalni razvoj*

I. Ideja regionalizacije. - Ideja “regionalizma” u svom dugotrajnom postojanju širi svoju prihvatljivost, svoj teorijski i praktični značaj. Regioni i regionalni koncepti organizovanja ljudskih zajednica mnogo stariji od savremenih država i država – nacija (nacionalnih država). Oni su oblik “prepoznavanja i definisanju” sopstvenog prostora koji najoptimalnije izražava i ostvaruje interese određene zajednice. Po svojim prirodnim osobinama regioni su prvi oblici prostornog povezivanja ljudi i ljudskih zajednica (Pavlović 1994: 53-4; Janjić 2008: 2;). Region kao oblik “prostornog povezivanja, pored teritorijalne bliskosti, pretpostavlja funkcionalno i interesno organizovanje, koje određuju fenomeni poput kulture, jezika, tradicije, duha življenja, ekonomije i zajedničkih nastojanja” (Skenderović Ćuk 1994: 57).

Dakle, regioni su zajednice kojima se granice ne crtaju, već se oni prepoznaju i uvažavaju. Otuda se pod pojmom „region“ podrazumeva oblik organizovanja ljudi koji se nalazi na pola puta između lokalnih zajednica i (nacionalnih) država (Pavlović 1994: 53).

S druge strane, postoje mišljenja da je ideja regionalizma “modernog postojanja” i da “nesumnjivo predstavlja jedno od strateških pitanja izgradnje cjelokupne Europe” (Blaagojević 2008: 1149). Pritom se pod pojmom “regionalizama” podrazumeva oblik političkog sistema koji omogućava i podstiče razvitak izvorne kulture i institucija unutar odvojenih područja jurisdikcije, te koji uključuje značajnu delegaciju (prenošenje) političkih i pravnih nadležnosti sa središnjih na regionalna tela vlasti. Kako se u *Pravnom leksikonu* (2006: 1392) ističe – „Zastupati regionalizam znači promicati političku, odnosno kulturnu autonomiju regija, uz poštovanje i negovanje njihovih kulturnih, etničkih, jezičkih i drugih posebnosti, u skladu sa željama i potrebama građana“.

Pojmovna i stvarna složenost vezana za pojam “regiona”, “regionalizma” i “regionalizacije” ispoljava se i u tome što se ona može određivati i prema različitim kriterijumima: geografsko-teritorijalnim, kulturno-tradicijskim, etničko-jezičkim, topografsko-klimatskim, industrijsko-urbanim, administrativno-političkim, ustavno-pravnim, itd. Ali, kako je u realnosti moguće upotrebiti pojam „region“ i za označavanje supranacionalne celine, „region“ može predstavljati i izražavati “interesnu asocijaciju koja prevazilazi državne granice, jer nudi fleksibilnije alternative, bolji kvalitet života i manju opterećenost u saradnji na međunarodnom planu” (Janjić 2009: 2).

U okviru ovih značenja pojmova regionalizma i regionalizacije, aktualizuje se problematika ili pitanje – što je i naslov rada: da li regionalizacija Srbije ide u susret ili nasuprot evropskoj političkoj kulturi. Na taj način rad je analitički i istraživački prvenstveno usmeren na tri osnovna područja problema: a) regionalizacija Srbije u prošlosti, b) regionalizacija u EU i c) savremeni zakonodavni okvir regionalizacije u Srbiji.

II. Regionalizacija Srbije u prošlosti. – Davne, ako ne i prve ideje o regionalizmu, sredinom sedamdesetih, dao je Ustav SFRJ (1974). One su unete u sve ustave tadašnjih članica federacije, dakle, u ustave republika i pokrajina. U čl. 119. Ustav SFRJ je predvideo dva osnovna oblika međuregionalnog povezivanja: *dobrovoljno* i *solidarno* (st. 1) i *obavezno* (st. 2). Naime, Ustav SRS u čl. 284 st. 1-5, kao i Ustav SAPV u čl. 289 st. 1-6 sadrži principe “međuregionalnog povezivanja opština”. Godinu dana nakon donošenja Ustava SR Srbije donet je *Zakon o poveravanju međuopštinskim regionalnim zajednicama vršenje određenih prava i dužnosti Republike* (“Sl. gl. SRS”, 42/75). Ovaj Zakon “konkretizuje” ustavne principe međuopštinske regionalne saradnje u nizu svojih odredbi.¹

„Poveravanje nadležnosti” utvrđeno je sledećom formulacijom: „republički organ uprave imaju prema međuopštinskim regionalnim zajednicama sledeća prava i dužnosti”:

- da daju obavezne instrukcije za izvršavanje poslova određenih zakonom;
- da neposredno ili preko drugog organa izvrše posao iz nadležnosti organa međuopštinske regionalne zajednice;
- da traže izveštaje, obaveštenja i podatke o izvršavanju zakona i drugih propisa;
- da vrše i druga prava i dužnosti koja prema *Zakonu o upravi* imaju republički organi uprave prema opštinskim organima uprave (čl. 26). (Nije isključeno da su baš ovakvom formulacijom dati ključni razlozi za „obnovu centralizacije” koja je finalizovana Ustavom Republike Srbije iz 1990. i *Zakonom o upravnim okruzima* RS iz 1992. godine.)

Praksa je pokazala da se međuopštinske regionalne zajednice nisu „funkcionalno” razvijale u skladu sa tim prvim srpskim zakonom o regionalizaciji niti su dobijeni „očekivani efekti” decentralizacije u među opštinskom povezivanju u Republici i u Pokrajinama.

Dakle, regionalizacija u Srbiji nakon Ustava iz 1974. godine nije izašla iz normativističkog okvira „socijalističkog samoupravljanja”, regionalizacija nije prekoračila granice

¹ U tom *Zakonu* se, naročito, predviđa:

- stvaranje i razvijanje materijalnih i drugih uslova za život i za samoupravno zadovoljavanje zdravstvenih, socijalnih, vaspitno-obrazovnih, kulturnih i drugih zajedničkih potreba radnih ljudi i građana;
- utvrđivanje i sprovođenje poreske politike, politike u oblasti zapošljavanja, kadrovske politike, stambene politike, ekološke politike i drugih oblasti života i rada od zajedničkog interesa;
- organizovanje priprema za narodnu odbranu i za rad u ratu u skladu sa zakonom;
- zaštita slobode, prava i dužnosti čoveka i građanina, ravnopravnosti naroda i narodnosti, zaštita zakonitosti, javnog reda i mira te obezbeđivanje društvene samozaštite i društvene kontrole, itd. (čl. 2 *Zakona*...).

republika i pokrajina niti je bila u stanju da integriše infrastrukturne kapacitete u saveznoj državi, konačno, samoupravna regionalizacija iz svoje „ideološke samodovoljnosti” nije imala motivaciju da prati moderne regionalne tokove koji se 70-ih godina uveliko šire Evropskom zajednicom naroda.

Nakon Ustava RS iz 1990. godine, donet je *Zakon o upravnim okruzima* 1992. koji je „kolateralnom štetom” zahvatio i „regionalnu materiju” kroz upravnu reorganizaciju teritorije Srbije u okruge. Prema tom *Zakonu* u Srbiji nastaje 29 upravnih okruga, a teritorija svakog od upravnih okruga obuhvata određeni broj opština i gradova. Upravni krug je područni centar državne uprave koji obuhvata “okružne područne jedinice”.

Region Beograda (Grad Beograd) dobija status posebne teritorijalne jedinice u Srbiji, koja ima svoju upravu: Skupštinu Grada Beograda, gradonačelnika Grada Beograda, Gradsko veće Grada Beograda i Gradsku upravu Grada Beograda.²

U deceniji od 1990. do 2000. godine došlo je do sloma tzv. realnog socijalizma i samoupravljanja, usledio je raspad Jugoslavije kroz seriju unutrašnjih, tj. građanskih ratova koji su imali i odlike međuetničkih i (inter)konfesionalnih ratova, zavedene su sankcije Srbije od strane EU i OUN-a, usledila je nezabeležena u svetu galopirajuća inflacija, došlo je do sloma privrednog i bankarskog sistema, prema Srbiji su UN i EU uvele rigidne sankcije, a nauka, obrazovanje i zdravstvo – u Srbiji su izolovani od sveta. Kulminacija je usledila na samom kraju poslednje decenije XX veka, koji je završio u ratnom sukobu Srbije protiv vodećih zemalja Evrope i sveta – odnosno NATO snaga.

Te slike “žalostnih događaja” nakon opštih izbora na svim sektorima - od lokalnog, preko pokrajinskog do republičkog, Srbija nastoji da prekine (5. oktobra 2000. godine) rušenjem nedemokratskog sistema i (autoritarnih političkih) ličnosti koje su je i dovele u takvo stanje.

Usledio je definitivni raskid sa federalnom Jugoslavijom u kojoj su posle 90-ih ostale samo Srbija i Crna Gora i dolazi do stvaranja DZ SiCG (2003). Već 2006. godine i taj se državni savez raspao. Srbija do “svoje” samostalnosti dolazi pravno i faktički nesvakidašnjim putem: crnogorskim referendumom o izlasku iz DZ sa Srbijom. Godine 2006. Srbija godine donosi “novi” Ustav. Međutim, taj Ustav je bio samo nacionalistički redizajniran Ustav Srbije iz 1990. godine. Srbija je tako jedina zemlja u istoriji ustavnosti koja je isti Ustav donosila dva puta: premijerno 1990. a reprizno 2006. godine. Dve godine kasnije (2008) južna srpska pokrajina Kosovo i Metohija proglašava svoju državnu nezavisnost. U tom gotovo dvodecenijskom razdoblju, društvene, ekonomske, političke i međunarodne prilike nisu motivisale angažman na regionalnoj problematici u Srbiji.

Od 2000. godine u Srbiji se obnavlja funkcionisanje višepartijskog sistema i stvaraju demokratske institucije na osnovama “Miloševićevog” Ustava iz 1990. godine! Započinju sveobuhvatne i bolne socijalne reforme, kreće se sa procesom privatizacije “koja je, zbog slabosti države i visoke korumpiranosti političara, poprimila oblike tajkunizacije i uništavanja proizvodnog sektora” (Janjić 2008: 6). Reforma zakonodavstva po “evropskim standardima”, uz duže ili kraće opstrukcije u parlamentu Srbije, teče gotovo celu deceniju, ona je kompleksna i zahvatila je kako medijsku sferu tako i područje regionalizacije.

III. Regionalizacija u EU.- Godine 1975. kada je Srbija donela zakon o “samoupravnom” regionalnom povezivanju opština, EZ ulazila je u “četvrti” krug proširenja i

² Prema Ustavu RS (1990) Srbija ima samo jedan grad – Grad Beograd koji je i glavni grad Srbije, a teritorija Grada Beograda je podeljena na 17 gradskih opština, koje imaju svoje lokalne organe vlasti.

okuplja deset država! Dve i po decenije docnije, 2009. godine, kada je Srbija donela svoj prvi *Zakon o regionalnom razvoju*, EU broji ravno 27 država članica. Ovde nije reč o nekoj prostoj uporednoj statistici, nego o pokazatelju deficita pluralizacije u Srbiji (za to vreme) i (istovremeno) ekspanzije pluralnosti Evrope. Ta pluralnost u Evropi je nacionalna, etnička, kulturna, jezička, verska, politička. Ona po “logici stvari” preferira tendencije decentralizacije na nivou “nacija-država”, daje “prednost idejama federalizma i pluraliteta nad idejom nadnacionalne države briselske birokratije” (Janjić 2008: 9). Ideja i proces regionalizacije u EU danas ne znači samo svojevrsno dokidanje postojećih “nacija-država” ili federativnih državnih tvorevina, već i ograničavanje državnog monopola u procesima evropskog povezivanja i integracije.

Savremeni evropski regionalni pokret je započeo 60-ih godina dvadesetog veka prvenstveno kao kritika sve snažnije centralizacije država. Ovaj pokret je započeo kao borba za lokalnu samoupravu i autonomiju, i kao odbacivanje dihotomije *centar – periferija*. Prema opciji regionalizma, moderna Evropa (EU) ili “Evropa regija” ne bi bila Evropa blokova, još manje bi bila Evropa zatvorenih “nacija-država”, ne bi mogla biti “Evropa podela” i (državne i nacionalne) samodovoljnosti, već Evropa *policentrične regionalne saradnje*.

U takvoj “Evropi regija” mogu se “naći”, potvrditi, autonomno i u toleranciji razvijati mnogobrojni kulturni, etnički, jezički, konfesionalni, regionalni identiteti (na primer: Vojvodina, Baskija, Korzika, Valonija, itd.).

„Regionalno stanje” u EU ima brojna obeležja i osobenosti, ono doista obiluje pluralizmom i formi i sadržaja. S druge strane, regionalizam u zemljama „realnog socijalizma” nije bio respektabilan i legitiman mehanizam za put u otvoreno i demokratsko društvo.

Prvo, u većini zapadnoevropskih zemalja, kako unitarnih tako i federalnih, postoje različiti stepen autonomije i decentralizacije. Uporedna analiza teritorijalne organizacije vlasti na primeru četiri zemlje EU: Nemačke, Austrije, Španije i Italije to najbolje pokazuje. Autonoman status regija u ovima zemljama govori o različitim nivoima zakonodavnih ovlašćenja regija, prenetim nadležnostima i (njihovoj) izvršnoj vlasti.³

Drugo, višedecenijsko iskustvo Zapadne Evrope, odnsno država u kojima se izgrađuje regionalno uređenje kao oblik decentralizacije vlasti, ukazuje da regionalizam kao oblik decentralizovanog vršenja vlasti ima i vrednosti “po sebi” i prednosti nad centralizovanim vršenjem vlasti (Italija, Belgija, Španija, a sve više Grčka i Francuska).

Treće, u osobenim okolnostima tranzicije u Srednjoj (Centralnoj) Evropi i na Balkanu, odnosno u Jugoistočnoj Evropi, nepostojanje tradicije regionalizacije, odnosno odsustvo iskustva autonomija ili regiona potvrdilo se kao ozbiljna otežavajuća okolnost za stabilizaciju demokratije. Zanemaruje se ili previda značaj decentralizacije koja može doprineti izbalansiranom razvoju društva. Zaboravlja se i to da integracioni procesi pretpostavljaju uključivanje regiona u evro-regionalnu saradnju što omogućuje i olakšava da se država uključi u sve institucije i procese EU.

U praksi, evropski regioni intenzivno predstavljaju svoje interese u Briselu i učestvuje u radu različitih tela, donoseći direktnu korist svojoj državi. Intenzivna saradnja regiona često dovodi i do stvaranja zajedničkih asocijacija ili institucija odlučivanja koje prelaze državne granice i doprinose prosperitetu pojedinačnih država jer im otvaraju vrata

³ Vidi: Stepanov, R. (2009). Teritorijalna organizacija vlasti u Ustavima Nemačke, Austrije, Španije, Italije i Srbije. U: “*Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*”, knjiga XXXIV-2, (179-195).

jedinstvenog evropskog tržišta.⁴ Istovremeno, ova saradnja može da podstakne prilagođavanje institucionalnog i zakonodavnog sistema konkretne države evropskim standardima. Tendencija ka stvaranju euro-regiona je prisutna i u najnovijem opredeljenju EU da donese regulative kojima će se standardizovati uslovi za njihovo osnivanje i kojima će se stimulirati različita područja za regionalne inicijative, uz obezbeđenje određenih fondova.

Dva su osnovna modela oblikovanja regiona u EU. Prvi model uzima u obzir istorijski, ekonomski, geografski, kulturološki, multi/etnički, multi/konfesionalni, multi/jezički i neki drugi "prirodni" i tradicijski kriterijum koji (najbolje) izražava identitet jednog područja/regiona. Drugi model je pak baziran na statističko-administrativnom kriterijumu, kojim se regioni osnivaju na čisto "tehnički i tehnokratski" i to su regioni kreirani po tipu NUTS I – V. Kreiranje regiona po ovoj logici ne isključuje druge faktore (istorijske, tradicijske) ali oni nisu od presudnog značaja.

IV. Savremeni zakonodavni okvir regionalizacije u Srbiji. - U poređenju sa Evropom Srbija ima skromno regionalno iskustvo. Proces raspada Jugoslavije započeo je kao napad na to iskustvo sa namerom da se ono potpuno izbriše iz kolektivne memorije snažnim etnonacionalističkim zahtevima za izgradnjom centralizovanih nacionalnih država. U Srbiji je i danas to politički izgovor ili jeftino opravdanje da se u strahu od "obnove" secesionizama smelo pristupi decentralizaciji i regionalizaciji.

Na početku XXI veka, Srbija je „na svom putu ka Evropi” zakonodavno zakoračila u regionalizaciju. Ta ambicija suočava se s brojnim drugim problemima u društvu, državi, ekonomiji, sistemu bezbednosti i u odnosima Srbije sa svetom. Ovi problemi su dodatno zaoštreni najnovijom svetskom krizom neoliberalnog koncepta, posebno ispoljenom u ekonomsko-finansijskoj krizi. Taj poduhvat „regionalnog razvoja” mogao bi biti narušen političkom podrškom i sumnjom građana Srbije u korist koja iz toga za njih može nastati. Dodatna podozrivost (podgrejavana nacionalnim i desnim političkim strankama) spram evroatlanskih integracija i pristupanja NATO savezu u narednim godinama Srbiju može da gurne u političke sukobe i novo razvojno zakašnjenje (Janjić 2008: 21-22). U izvesnom smislu, današnja Srbija „kao nedovršena država” suočava se sa evidentnim problemom da ostvari potrebnu unutrašnju, unutarneacionalnu integraciju i da uspostavi internacionalne integrativne veze. Nema većinskog, demokratskog kompromisa da se dovrši pravni posao na izgradnji ustavno-zakonodavnog okvira koji bi podstakao i podržao stabilizaciju Srbije i njeno priključivanje EU. U Srbiji nema prenosa vlasti i imovine na lokalne zajednice, a pitanje statusa pokrajina (pre svega Vojvodine jer je KiM proglasilo nezavisnost) krajnje je nerealno postavljeno. Srbija je danas ekstremno centralizovana država koja nije u stanju da pravi ustupak lokalnim i regionalnim autonomijama.

Uprkos sumornim društvenim prilikama Srbija je *Zakonom o regionalnom razvoju* (2009) odredila ambiciozne ciljeve regionalnog razvoja. Ti ciljevi su: sveukupni društveno-ekonomski održivi razvoj, zatim smanjenje regionalnih i unutarregionalnih dispariteta s naglaskom na podsticanje razvoja nedovoljno razvijenih, devastiranih industrijskih i ruralnih područja, smanjenje negativnih demografskih kretanja, razvoj ekonomije bazira-

⁴ Vidi: Stojkov, B. (2000). Procesi regionalizacije u zemljama Centralne, Istočne i Jugoistočne Evrope. U: *"Glasnik srpskog geografskog društva"*, godina 2000, sveska LXXX, br. 1, (59-82). Stepanov, R. Lazar, Ž. (2002). Savremene koncepcije regionalizma i problem statusa Vojvodine. U: *»Sociološki pregled«*, Beograd, /Novosadski sociološki dani, Brankovac, 7-9 jun 2002/, vol. XXXVI, no.1-2, (129-145).

ne na znanju, inovativnosti, savremenim naučno-tehnološkim dostignućima i organizaciji upravljanja, razvoj konkurentnosti na svim nivoima, uspostavljanje pravnog i institucionalnog okvira za planiranje, podsticanje međuopštinske, međuregionalne, prekogranične i međunarodne saradnje u pitanjima od zajedničkog interesa, efikasnije korišćenje domaćih prirodnih resursa i dobara, kao i stranih resursa, na republičkom, pokrajinskom, regionalnom i lokalnom nivou (čl. 2). Sve to ima oslonac u *Evropskoj povelji o regionalnoj samoupravi*, koja doduše nije dobila status obavezujuće konvencije, ali je prvi dokument koji je pokušao da sintetizuje relevantna evropska iskustva, bez nametanja određenog modela. Srbija ima sada sedam regiona (čl. 6 st. 1 *Zakona o regionalnom razvoju*). To su: Region Vojvodine,⁵ Beogradski region, Zapadni region, Istočni region, Centralni region, Južni region, Region Kosova i Metohije. Regioni su, sudeći po tekstu *Zakona*, pravljani delom po statističkoj metodologiji, a delom prema politički zamišljenoj budućoj teritorijalnoj organizaciji Srbije. Upravo zbog toga, uspešna primena sadašnjeg *Zakona o regionalnom razvoju* moguća je ako je prati i adekvatno teritorijalno prekomponovanje Srbije, tj. ako se reformiše teritorijalna organizacija vlasti. Za to je potrebna ozbiljna reforma ili donošenje novog Ustava Srbije u skladu sa sugestijama Venecijanske komisije. Regioni u smislu političko-administrativnih entiteta treba da raspolažu zakonodavnim, izvršno-upravnim, finansijsko-bankarskim, i do izvesne mere, pravosudnim ovlašćenjima⁶. Tako projektovana regionalizacija Srbije ide u susret Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju i evropskoj političkoj kulturi.

LITERATURA

- Beljanski, S., Dimitrijević, N., Golubović, D., Jovanov, S., Lošonc, A., Molnar, A. (1994). *Regionalizam kao put ka otvorenom društvu*. Novi Sad: Visio Mundi academic press.
- Blagojević, A. (2008). Zemljopisno, povijesno, upravno i pravno određenje istočne Hrvatske. U: *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, v. 29, br. 2, (1149-1180).

⁵ 29. novembra 2002. godine, u Napulju, AP Vojvodina je *primljena* u Skupštinu Evropskih Regija. Na taj način su otvorena vrata za brže uključivanje u evropske integrativne procese, za sticanje saznanja iz raznih oblasti, uključujući i primenu evropskog zakonodavstva i politike EU sa aspekta regionalne saradnje.

U skladu sa ključnim prioritetima i najvažnijim ciljevima SER, AP Vojvodina je ambiciozno ušla u procese integracije i ostvarila zapažene rezultate. Naime AP Vojvodina je ostvarila saradnju sa pokrajinom Friuli – Venecija – Đulija u Italiji (2002), sa Vukovarsko – srijemskom županijom (2002), sa Provincijom Đilin u Kini (2003), Vojvodstvom Lodskim (Republika Poljska) (2003), Pokrajinom Olomouc (Češka Republika) (2004), Evroregijom “Dunav – Kriš – Moriš – Tisa” (2005), sa Kijevskom oblasti (Ukrajina) (2006), Županijom Bekeš (Republika Mađarska) (2006), Trnavskim samoupravnim okrugom (Slovačka Republika) (2004), sa Pokrajinom Štajerskom (Republika Austrija) (2005), sa Županijom Bač – Kiškun (Republika Mađarska) (2008), saradnja sa Zeničko-Dobojskim kantonom (BiH) (2005), sa Centralnom iranskom provincijom Markazi (Iran) (2004).

⁶ U korpus sumarnih nadležnosti regiona treba da spada: uređivanje regionalnih organa i službi, određene zakonodavne nadležnosti, upravne nadležnosti, određeni nivoi pravosudne nadležnosti i arbitraže, utvrđivanje izvora prihoda, upravljanje regionalnom imovinom, agroindustrija i industrija regionalnog značaja, zatim poljoprivreda, stočarstvo i šumarstvo, regionalni putevi, mostovi, rečni tokovi, lov, ribolov, melioracija i navodnjavanje, regionalni dramski, rečni i železnički saobraćaj, regionalno planiranje i uređivanje prostora, javni radovi regionalnog značaja, zdravstvena služba regionalnog značaja, prosveta i kultura regionalnog značaja, radiodifuzija i regionalna policija.

- Janjić, D. (2009): *Srbija država regiona*. Rad je deo naučnog projekta: „Razvoj srpskog društva u savremenim svetskim integrativnim procesima: perspektive, alternative i implikacije“ koji finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije, evidentiran pod brojem: 149020, (1-32).
- Komšić, J. (1994). Vojvodina kao jugoslovenska i evropska regija. U: *Regioni i građani, / Zbornik radova*, (1994). Subotica: NIP “Subotičke novine”, (28-38).
- Münch, R. (1993): *Das Projekt Europa. Zwischen Nationalstaat, regionaler Autonomie und Weltgesellschaft*, Frankfurt a./M.: TÜB.
- Ogledi o regionalizaciji* (2001). /Zbornik radova sa međunarodne konferencije održane 15-17. marta 2001: "Perspektive regionalizacije u Jugoistočnoj Evropi-komparativna iskustva i praksa«. Subotica: Centar - Agencija lokalne samouprave, Otvoreni univerzitet.
- Pajvančić, M. (1994). Pravni aspekti regionalizma: Predlozi u vezi sa projektom. U: *Regioni i građani, /Zbornik radova*, (1994). Subotica: NIP “Subotičke novine”, (109-113).
- Pajvančić, M. (2009). *Ustavni okvir regionalne države. Primer Srbije*. Novi Sad: Centar za regionalizam.
- Pavlović, V. (1994). O pojmu regiona i regionalizacije. U: *Regioni i građani, /Zbornik radova*, (1994). Subotica: NIP “Subotičke novine”, (53-55).
- Popović, S. (1983). *Regionalizacija u svetu i kod nas*. Beograd: Republički zavod za javnu upravu.
- Pravni leksikon*, (2006). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, (1392).
- Principi ustavne deklaracije*, (2000). Beograd: Forum za etničke odnose, Beograd.
- Regioni i građani, /Zbornik radova*, (1994). Subotica: NIP “Subotičke novine”.
- Skenderović Čuk, N. (1994). Konceptija regionalizma – pluralizam pristupa novim asocijacijama. U: *Regioni i građani, /Zbornik radova*, (1994). Subotica: NIP “Subotičke novine”, (56-61).
- Srbija država regiona*, savetovanje u Novom Sadu, 10. septembar 2000. godine.
- Stenogram sednice Narodne skupštine RS*, Beograd, 9. i 12. jun 2009.
- Stepanov, R. (2000). Položaj Vojvodine u procesu moderne regionalizacije Srbije. U: *Srbija država regiona*, Novi Sad, 2000, (39-44).
- Stepanov, R., Lazar, Ž. (2002). Savremene koncepcije regionalizma i problem statusa Vojvodine. U: "Sociološki pregled", Beograd, /Novosadski sociološki dani, Brankovac, 7-9 jun 2002/, vol. XXXVI, no.1-2, (129-145).
- Stepanov, R., Sokolovska, V. (2008). Podunavska integracija regija: semi-utopija ili evropska zbilja, *Pravni život*, br. 14, godina LVII, knjiga 524. (433-444).
- Stepanov, R. (2009). Teritorijalna organizacija vlasti u Ustavima Nemačke, Austrije, Španije, Italije i Srbije. U: "Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu", Novi Sad, 2009, knjiga XXXIV-2, (179-195).
- Stojkov, B. (1997). *Društveni i privredni značaj regionalizacije Srbije*, SANU, Institut »Jovan Cvijić«, Beograd, 1997, str. 53-69.
- Stojkov, B. (2000). Procesi regionalizacije u zemljama Centralne, Istočne i Jugoistočne Evrope. U: "Glasnik srpskog geografskog društva", godina 2000, sveska LXXX, br. 1, (59-82).

Stojkov, B. (2002). Mogućnosti regionalizacije Srbije (sa primerom Vojvodine). Saopštenje na naučnom skupu: *Sociologija i problem regionalizacije*, Treći novosadski sociološki dani održani od 9-12 juna 2002. str., 1-9.

Zakon o regionalnom razvoju, "Sl. glasnik RS", br. 51 od 8.7.2009.

Zakon o poveravanju međuopštinskim regionalnim zajednicama vršenja određenih prava i dužnosti Republike, "Sl. glasnik SRS", br. 42 od 25.10. 1971.

Internet izvori:

http://www.raris.org/download/regionalizacija/Evropska_povelja_o_regionalnoj_autonomiji.pdf

Radivoj Stepanov

REGIONALIZATION OF SERBIA:
TOWARDS EUROPEAN POLITICAL CULTURE OR AGAINST IT
Summary

The paper consists of four parts. The first part gives the "introductory" schematization of the idea and sense of regionalism as an important heritage of political culture. The second part of the paper provides an overview of the regional problems of Serbia on the basis of analysis of previously effective constitutional and legal norms. The third part succinctly lists all the characteristics of modern standards, principles and trends of European regionalism, which may have actual or long-lasting impact on regionalization of Serbia and the Balkans. The fourth part of the paper analyzes the modern legislative framework of regionalization of Serbia and seeks to determine how regionalization in Serbia is going to meet or oppose the (known) culture of regionalism in the EU.

Ljubinko Pušić
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
pusic@eunet.rs

UDK: 316.334.56(497.11)
316.72(497.11)
930.82

KULTURA ANTIURBANOSTI KAO PRAKSA TRANZICIJSKIH PROCESA U SRBIJI

Apstrakt: Bar u poslednje dve decenije, pokazuje se da se Srbija nalazi na jednom antimodernizacijskom putu. Nepostojanje jasnog društvenog koncepta koji bi doveo do moderne, demokratske i građanske države može se dokumentovati i pratiti na veoma različitim nivoima. U radu se razmatraju uzroci i posledice nekoliko dominantnih antiurbanih procesa, koji predstavljaju praksu njenog potonjeg tranzicionog puta; na prvom mestu urbanizacije. Takođe se razmatraju i delatne mogućnosti dihotomija ruralno-urbano, kao susret dva kulturna obrasca. Teorijska i praktična platforma na kojoj počiva rad temelji se na stavu da se kultura antiurbanosti javlja kao praksa tranzicijskih procesa u Srbiji.

Ključne reči: *grad, urbanost, kultura, tranzicija, urbanizacija*

Danas više ne može biti sumnje da se Srbija nalazi na mnogim sudbinskim razmeđama i u velikoj meri neartikulisanim lutanjima, ne bi li pronašla svoje društveno obličje primereno modernim građanskim društvima. Snažne društvene podele toliko su široko rasprostrte da najčešće nije potreban analitički aparat da bi se one detektovale. Jedan itekako važan i snažan kanal kojim se rasprostiru osnovi društvenih nesporazuma urezan je u tlo neskladom i istorijskim jazom njegovih ruralnih i urbanih komponenti. Prilikom ranijih interesovanja za ovu temu naznačili smo dve činjenice: prvu, da odsustvo društvenog konsenzusa o javnim poslovima koji se tiču razvoja društva u Srbiji, u suštini počiva na dugotrajnom nesporazumu između njegova “dva lica” – ruralnog i urbanog i drugu, da sociologija nije dovoljno jasno prepoznala tu činjenicu. Same po sebi, ove dve stvari ne bi morale da stoje u međusobnoj vezi da sociologija nije na sebe “preuzela obavezu” da, prepoznajući uzroke društvenih pojava, bude neka vrsta “društvene savesti” (Pušić 2000). Čini se da je na samom početku novog milenijuma ona prilično udaljena od onog društvenog profila za koji bi se moglo smatrati da predstavlja meru dobrog, pristojnog i održivog društva.

Gotovo celokupan „scenarij“ srpskog potonuća u neurbano društvo ispisuje nekoliko procesa dugog trajanja: urbanizacija, industrijalizacija, modernizacija, demokratija i kultura. Čini se samorazumljivim da su ovi procesi međusobno isprepletani, međuzavisni, odnosno da se ne mogu posmatrati isključivo pojedinačno. Ipak, za ovu priliku, možemo da koristimo njihove osnovne karakteristike koje su doprinele stvaranju palijativnih kon-

strukcija održivog razvoja srpskog društva. Planska urbanizacija i s njom u vezi industrijalizacija, kao važni činioci konstrukcije modernizacije, nikad na ovim prostorima nisu bili utemeljeni kao pretpostavke održivog društvenog razvoja. Uglavnom se može govoriti o njihovoj fragmentaciji, odnosno o nikad (dovoljno) usklađenom odvijanju. Sasvim je razumljivo da je disparatnost ovih procesa uočljivija u vremenima koja su nam bliža. Tako je, na primer, u vremenu komunističko-scijalističko-samoupravnog projekta (nakon Drugog svetskog rata) porast gradskog stanovništva uglavnom sledio iz ideje o planskom razvoju industrije u zatečenim gradskim centrima. Društveno-ekonomska i socijalna struktura stanovništva prirodno su pratili potrebe industrijskog razvoja, ali su bili potpuno neusklađeni sa socijalnom suprastrukturom. Kako je u međuvremenu industrija u Srbiji prestala da postoji (čiji smo danas nevoljni, ali i nezainteresovani svedoci), za njom je ostala izmrvljena, čak i onako slabašna, socijalna suprastruktura i materijalna (stambena i prateća socijalna) infrastruktura, koje su bile tu zbog prvih. Nedovršena urbanizacija i industrijalizacija (kao relikti nedovršenog procesa modernizacije) ostavili su u gradovima poluurbaniste koji su gradsku sredinu prihvatili samo kao nužni okvir za realizaciju svoje primarne radničko-službeničke stvarnosti. Stanovanje je možda jedan od najrečitijih pokazatelja (ne)prilagođenosti na gradski način života. Masovne migracije ka gradovima i njihovu proizvodno-industrijsku strukturu pratila je i masovna izgradnja kolektivnog stanovanja u kome su se novourbaniti relativno teško snalazili. Zadovoljstvo zbog poklonjenog egzistencijalnog dobra u vidu stana, nije moglo da bude podsticajno za stvaranje drugačijeg do donetog, što će reći ruralnog načina (grado)življenja. Tek kada je nastupio period tranzicione rasprodaje stambenog fonda u Srbiji početkom devedesetih godina 20. veka, videlo se do koje mere je on devastiran; neinteresovanjem, neulaganjem i neučtovanjem u njegovom održavanju i unapređivanju od strane sada već prve generacije urbanita. Kultura antiurbanosti ovde je bila društveno proizvedena odnosom države prema vlasništvu u sektoru stanovanja. Dok se privatno vlasništvo preziralo, društveno se favorizovalo, ali samo u idejnoj i deklarativnoj sferi, dok se ni za njega nije marilo. Tako su i u tranziciono vreme na samom kraju prošlog veka naši gradovi ušli sa nasleđem negrađanskog odnosa prema sektoru vlasništva.

Urbane preferencije onih koji su povećavali „populacionu kvotu“ gradova nakon tranzicije i migratornih talasa i koji su predstavljali neki sledeći sloj novourbanita nisu se umnogome razlikovale od urbanih preferencija u predtranzicijskom vremenu. Opet se grad javljao kao neka vrsta nužnog zla koje se više trpi nego što želi da se unapredi, privede redu i prevede u vrednosti pristojnog društva. To se manifestuje na mnogo načina a može se videti i pomoću „velikih detalja“ poput, na primer, strukture izgrađenih stanova u periodu minule dve decenije. I kvalitativno i kvantitativno reč je o substandarnim pokazateljima. O atmosferi antiurbanosti koja se čita u prostoru moglo bi da se sudi bar iz tri ugla. U prvom slučaju na sceni je antiurbana ponuda prostorne artikulacije i korišćenja prostora od strane onih koji grad posmatraju isključivo kao profit; bez obzira da li je reč o interesnim grupama koje su preduzetničkom poletu sopstvene kapitalizacije grada ili je reč o onim grupama koje su, zaposedajući vlast i upravljajući javnim gradskim preduzećima, nezajažljivo posegnuli za ličnim bogaćenjem. U drugom slučaju, reč je o stručnjacima koji su prihvatili nametnutu ulogu dizajnera i izvršilaca deurbanizovanja grada planiranjem, projektovanjem i izgradnjom najneurbanijih fizičkih struktura u našim gradovima. U trećoj grupi su sami građani koji su, u sociološkom smislu, možda najrelevantniji akteri). Oni su najvažniji zbog toga što su pristali na ovakve uslove devastacije gradskih prostora. Nema-

renjem za kvalitet postojećih i novonastalih gradskih prostora oni su dopustili da se desi jedan sasvim nov proces: *rušenje gradova izgradnjom*. Premda na prvi pogled ovo može da izgleda kao igra reči, reč je zapravo o procesu koji predstavlja nekakvu mešavinu između druga dva procesa koja su veoma dobro poznata u urbanoj sociologiji: osmanizacije i briselizacije. Međutim, makar samo i letimičan pogled na naše gradove prevodi ovu sintagmu u stvarnost u kojoj se vidi materijalna i duhovna dezurbanizacija. „Pravo na grad“, onako kako ga je definisao A. Lefevr ranih osamdesetih godina prošlog veka imajući na umu kritiku pasivnosti stanovnika gradova u Francuskoj, kod nas nikad nije postojalo čak ni kao idejni projekat. Otud su i ovi poslednji akteri, stanovnici gradova, aktivni i ravnopravni učesnici u procesu deurbanizacije srpskih gradova.

Treći činilac procesa proizvodnje antiurbanosti je *modernizacija* i ona proizilazi iz prethodna dva procesa. Kako je danas u Srbiji na delu haotična urbanizacija koja je po svemu sudeći tek u svojoj prvoj, premda pervertiranoj fazi, te kako je proces industrijalizacije nasilno prekinut zahtevima globalizirajuće ekonomske i političke tranzicije, jasno je da ne postoje dovoljne uporišne tačke za rza konsolidaciju a time ni za razvoj modernizacije. Celokupan proces društvenog razvoja, strukturalni jednako kao i institucionalni, ostaje negde zakočen. I opet, naporedo sa ovim procesima a praktično u veoma spregnutom odnosu sa svima njima, „ostaje“ i proces demokratizacije. Nepostojanje institucija unutar kojih bi mogla da se razvije praksa društvene kontrole haotičnih procesa urbanizacije i s njom u vezi proizvodne orijentacije (kao uistinu strateških pravaca razvoja svake organizovane zajednice), vodi ka negativnom društvenom bilansu. Potencijali demokratskog društva kao jednog od „graditelja“ urbanosti, zatumljeni su na neodređeno vreme. I konačno peti, mada po rangu ne i poslednji činilac antiurbanosti kao prakse tranzicijskih procesa u Srbiji u biti je kulture. Zapravo, tu se objedinjuju svi ostali procesi. Ovom prilikom tu praksu možemo da pratimo i kroz stanovanje, pogotovo što „Stanovanje nije tek samo jedna od manifestacija društvenog života, već bitna pretpostavka realizacije širokog spektra individualnih i društvenih potreba, što ga čini jednim od najsloženijih društvenih fenomena.“ (Petrović 2004:10).

U onim malobrojnim gradovima koji nisu potpuno potonuli u tranzicijski glib, masovna proizvodnja stanovanja pratila je nove stratifikacijske karakteristike društva. To je u prostor i društvo utisnuto sledećim činjenicama: masovno, loše kolektivno stanovanje, nepromišljeni lokacijski uslovi, nekvalitetni projekti stanova i zgrada, preduzetnički uslovi urbanističkog planiranja, odsustvo svake vrste kolektivnog identiteta sa prostorima i sredinama u kojima se obitava, zatumljavanje kategorije javnog interesa i td. Za političke gradupravljače danas u Srbiji gradovi su postali samo roba uz pomoć koje se profitira; bez elementarnog znanja o urbanim vrednostima ili o važnostima javnog interesa. Kultura antiurbanosti koja se gradupravlački „proizvodi“, definiše praksu urušavanja urbanih vrednosti u tranzicionim procesima u Srbiji.

Veze između tranzicije i stvaranja obrazaca urbane kulture u poslednjih dvadeset godina višestruke su i složene. Mnoge društveno relevantne pojave mogu se posmatrati i kroz paradigmu tranzicije (kako je to u mnogim dosadašnjim istraživanjima i činjeno). One čak ne moraju obavezno da predstavljaju rezultate strogo naučno podešene istraživačke prizme, s obzirom da je reč o očevidnostima svakidašnjeg života. Analizirajući pojedine oblike tranzicionog pozicioniranja pojedinaca i društvenih slojeva, moguće je uočiti i neke sličnosti sa vremenima za koja smo verovali da su daleko iza nas. Onima koji su iz Drugog

svetskog rata izašli kao pobednici a pri tome su pripadali makar i najmanjem delu vladajućeg establišmenta, jednako kao i onima koji su u potonjoj tranziciji videli mogućnost za promociju sopstvenog prosperiteta, gradovi su se ukazali kao nezamenljiva društvena scenografija. I to ne makakvi gradovi, već oni najveći. Kao što znamo, u Srbiji ih i nema baš mnogo, te je njihova pozicija u novotranzijskom osvajanju odgovarala njihovoj populacionoj veličini. Naporedo sa ovom, inače vrlo heterogenom grupom, u osvajanje gradova na samom kraju prošlog veka pošao je i najveći broj onih koji su, nošeni neprilikama u ratnom okruženju, svoju perspektivu potražili u Srbiji. Ali ne bilo gde, već upravo i ponovo u većim gradovima. O tome sasvim rečito govore podaci o strukturi populacionog porasta, posebno Beograda i Novog Sada od devedesetih godina prošlog veka. Mnogi su došavši u nove gradove za sobom ostavili teskobu malovaroških sredina, a za nemali broj novourbanita to je predstavljalo sasvim novo iskustvo. Njihove ponete kulturne vrednosti bile su bez primarnog urbanog sadržaja, ali kada su osetili gradsku slobodu, nije im više smetao ni gradski smog. Tu slobodu doživeli su poput duhovne infuzije i bez nje više nisu mogli. A naši gradovi su mogli bez njih dok su se sa njima pre približili naseljima iz nerazvijenog sveta, gde predurbaniti čine glavni supstrat hiperurbanizacije.

Jedan od bitnih problema urbane kulture nastaje upravo zbog nespremnosti, ali i objektivne nemogućnosti, novourbanita da prihvate i kvalitativno nadograde zatečene urbane vrednosti. Razume se, pri tome nikako se ne može tvrditi da su one vrednosti koje su zatečene autentično urbane, sve sa pozitivnim predznakom, te da predstavljaju i eventualno „bolji par“ u dihotomnim prikazima ruralnih, odnosno urbanih vrednosti. Bilo bi analitički nedopustivo kada bismo se zaustavili samo na ove dve vrste novourbanita. Svakome ko se bavi gradom jasno je da bez dobro pripremljene društvene podloge ni jedna pojava u gradu ne uspeva. Da su naši gradovi imali čvrstu ovojniju urbanosti, koja je već izdržala određene istorijske probe, tada ne bi bio dovoljan jedan rat, talasi izbeglica niti tranzicioni kalamburi, pa da se preobrate njegove urbane vrednosti. Poznato je da su tokom istorije, promenama znatno snažnijih pod-kulturnih invazija, odolevali upravo oni gradovi koji su imali „staru“ urbanu ovojnicu. Da takvo tlo u našim gradovima nije bilo dobro društveno pripremljeno, govori već i sama činjenica da su se raspali upravo po kulturnim šavovima. To će reći da oni homourbaniti koji su znatno davnije stekli gradske adrese, nisu uspeali da se množinom i kvalitetom izbore za očuvanje tih vrednosti.

Celokupan diskurs kulture antiurbanosti kao prakse tranzicijskih procesa u Srbiji nije moguć van saznanja o autarhičnoj raspodeli urbanih značenja. Srbija danas pokušava da funkcioniše sa nezgrapnim poluurbanim telom i Beogradom kao urbanim hidrocefalusom. Beograd je danas možda jedina markacija na putu na kom Srbija želi da bude prepoznata kao moderno, urbano društvo. Reč je o jedinjoj srpskoj metropoli koja se i sama još uvek bori sa ruralnim reliktima, rasutim pre po njegovom duhovnom nego fizičkom prostoru. Da paradoks bude još veći, Beograd je možda jedini „front odbrane“ spram nezaustavljivog procesa poseljačenja gradova u Srbiji. Njega ne mogu da uguše ljuti mirisi leskovačkog roštilja koji lebde nad najužim gradskim centrom, šupe zvani kiosci koji i dalje predstavljaju glavno mesto snabdevanja većine njegovih stanovnika van prvog prstena gradskog centra, vertikalna sela poput novebeogradskih masovnih spavaonica, ikonografija i kultura „Ibarske magistrale“ ili mnoge druge manifestacije novokomponovane kvaziurbane kulture i pripadajuće joj scenografije. Ne mogu da ga uguše zbog toga što je izgrađen na petrifikovanom temelju gradskog identiteta. Najveći deo, ako ne i sve van

ove metropole, provincija je. Ona oponaša Beograd u svemu: pokušajima da se izdigne iznad turobne svakodnevice makar malenim krpicama etitnih sadržaja, pa do svakovrskih oprostačenja. Stvarno, možda je za Srbiju mnogo i dvadeset i tri grada, koliko ih danas prema upravno-administrativnoj podeli, ima. Kada bi definicija grada omogućavala da se uspostavi sistem vrednosti koji bi bio etalon urbanosti, videlo bi se koje su i kakve pozicije naših gradova na relaciji ruralno-urbano. Na svu sreću, gle paradoksa, jedinstvena defincija grada ne postoji. Ali zato postoje mnogi kvalitativni pokazatelji o praksi (grado)življenja u pojedinim naseljima. Čini se da se celokupan sadžaj tih vrednosti ispisuje pojmom kulture.

* * *

Jednom prilikom smo naznačili kako je pitanje o povezanosti kulture, civilizacije i grada, ma koliko davno postavljeno, uvek iznova aktuelno. Živeći svoje živote, ispunjene potrebom da se savlada ponekad tegobna svakodnevica, obični građani najčešće nisu u stanju da se posvećuju pitanjima svog *pripadanja određenom društvu*. To nije bilo moguće ni u starovekovnim društvima koje je istorija prepoznala kao "pragraditelje" gradskog načina života. Tu svakako i pre svega mislimo na grčki polis i građanina čiji je svet bio ispisan plemenitim značenjima demokratije, politike i učestvovanja u javnom životu. Svakodnevica ima svoj unutrašnji sadržaj i tumačenja koja dolaze spolja. Tako je manje-više sa svim društvenim pojavama koje pokušavamo analitički da obuhvatimo. Jasno je da pojave postoje same po sebi i za sebe, bez obzira na naume analitičare društvene stvarnosti da ih objasne (Pušić 2005a).

Kada bi bilo moguće da se sagleda sva množina društvene misli o gradu, verovatno da bismo ugledali kako većina od njih u svom središtu ima *kulturu*; kao uslov i istovremeno kao posledicu koju su stvorili specifični oblici društvenog života. No, kako znamo da odgonetanje uzročno-posledičnih veza između grada i kulture gotovo da nema smisla jer predstavlja *conditio sine qua non* svake sociološke urbo-analize, to ostaje pitanje o tome pod kojim uslovima bismo mogli da razumemo grad kao agens stvaranja kulture. Put do odgovora najverovatnije bi nas vodio pravcem kojim je išao i O. Špengler kada je tumačio kako se, kada i pod kojim uslovima jednače civilizacija i kultura, odnosno da je upravo grad ono što ih objedinjuje. Dakle, razumećemo da je grad agens posebnog oblika života koji vodi civilizovanosti. U smislu modernih zapadnih društava to bi moglo da se smesti i u kontekst vrednosti građanskih društava. U tom slučaju, pred nama stoji model unutar kog možemo da govorimo o određenim normama i vrednostima. &&

Podemo li u pravcu traganja za značenjima urbane kulture kao mogućem ključu za odgovore o tome da li je ona objašnjavajuća ravan za razumevanje grada, neminovno ćemo se sresti sa mnogim idejama, i to ne samo sociološkim, koji su se tim putem odavno kretale. Ideja da se putem ili preko kulture objašnjavaju specifični društveni procesi i društveni život kao celina koja bi se mogla analitički objasniti, svakako je veoma stara. U svakom slučaju, ona ne pripada, kako se to ponekad smatra, modernim vremenima i pokušajima da se po svaku cenu objasne svi tokovi društvenog života. Ako bismo pak bili skloni da idemo putem na kome se objašnjenja za pojedine oblike kulture nalaze u načinima društvene organizacije, tada bismo mogli da poverujemo kako se i urbana kultura javlja kao posledica

jednog mega-procesa koji nam je poznat kao društvena organizacija.¹ Kada bi grad i sa njim kultura (ako ih je uopšte moguće razlučiti) mogli da se “pročitaju” u jednostavnom ključu oblika društvene proizvodnje, tada bi se uništila i ideja da postoje varijeteti u gradskim kulturama unutar istih nacionalnih, državnih ili istorijsko-razvojnih odrednica. To bi značilo da suštinske razlike između Segedina i Novog Sada, pa čak i između Novog Sada i Niša, na primer, gotovo i ne postoje. Kako bi samo bilo jednostavno i neinteresantno da je tako!

U pokušajima da razumemo kakvi su potencijali urbane kulture u Vojvodini, ne bi li postavili osnovu za posmatranje procesa modernizacije unutar ove, za nas posebno interesantne društvene laboratorije, napisali smo kako urbana kultura sama za sebe ne postoji. „Ona postoji samo ukoliko postoji urbano društvo. Činjenica da takvo društvo postoji, otvara put ka razumevanju specifičnog oblika civilizacijske komunikacije koji se uobličava u i uz pomoć urbanog društva. Kako su urbana društva istorijska činjenica koja seže u starovekovne civilizacije, o njima nije moguće reći ništa novo što bi poduprlo našu potrebu da se razmatraju pojedina pitanja *savremenih* urbanih društava. Međutim, ova činjenica “daje za pravo” da se urbana kultura, koja predstavlja samu društvenu esenciju u karakterisanju civilizacija, uvek iznova problematizuje. Pri tome polazimo od razrešene dileme o jednačenju civilizacije i kulture. Kako kaže F. Brodel, civilizacija, to je predstava celog čovečanstva i civilizacije, rasuta u vremenu i prostoru. Osim toga, reč civilizacija nikada ne putuje sama: neizbežno je prati reč *kultura*, koja, međutim, nije njen prost dvojnik. On takođe razlikuje jedninu i množinu reči kultura i otud tvrdi da je civilizacija skup kulturnih crta, pojava. I mi odatle polazimo; ukoliko želimo da imenujemo civilizaciju koja se stvara na prostorima kojima pripadamo, otvorićemo njen kulturni sadržaj, ne bi li je tako bolje razumeli i konačno utvrdili njene specifičnosti” (Pušić 2003: 9). Takođe smo prepoznali da je sadržaj urbane kulture rezultat procesa dugog trajanja u čijem se središtu nalaze temeljna obeležja konkretnog društva. Ta obeležja mogu se razumeti i kao svojevrsan društveni ambijent. Međutim, društveni ambijent sam po sebi ne postoji, već ga “grade” preduslovi političke, ekonomske, kulturno-genetičke i ekološke prirode. Svaki od ovih preduslova postavio je određene okvire unutar kojih se odvijao svakoliki društveni život. Kako ni u jednom od njih nije napravljen ozbiljan, analitički i objektivan bilans društvenih postignuća u Srbiji, moguće je, makar na fenomenološkom nivou, da se prepoznaju mnogi oblici antiurbane kulture. Jer, ako je put ka urbanom istovremeno i put ka modernom građanskom društvu, tada mozaik političkih, ekonomskih i ekoloških okolnosti (u sociološkom smislu reči) pruža sliku o životu srpskog društva i pokazuje da se Srbija nalazi na stranputici. Oprostačena politika u kojoj se ne prepoznaje opšti interes i racionalno u smislu očuvanja građanskih vrednosti, ekonomska nesolidnost u upravljanju na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou i socijalno-ekološko približavanje sela i grada ali samo u jednom

¹ Kritikujući stanovišta L. Virda o posebnostima urbane kulture, M. Kastels je upravo posegnuo za argumentima koji objašnjavaju kako je svaki adjektiv koji ide uz pojašnjenje pojma i sadržaja kulture, ustvari zadat društvenom organizacijom. Naravno, moglo bi, ali ne i obavezno, i tako da bude. Za mnoge stare kulture, recimo u istorijskom starom veku, znano je da su imali gradske sadržaje koji ni slučajno nisu bili sporedni u definisanju ukupnog društvenog profila, ali ne možemo uvek, sem u herodotovskom smislu, da saznajemo kakva je zapravo bila celina društvene organizacije. Materijalna i društvena arheologija ponekad nemaju iste nalaze o određenim vremenima, što je i prirodno. Njihov susret ponekad biva obeležen nizom kontroverzi. Imajući u vidu prirodu ovih nauka, njihove metodološke aparate i analitičke instrumente, ne nalazimo da je to neobično.

pravcu – poseljachenju gradova – govore o nemogućnosti puta u urbano društvo. Ozbiljni društveni poremećaji, traže ozbiljnu dijagnozu a ona ozbiljno lečenje. Na žalost, Srbija je danas u vrtlogu društvene stihije.

LITERATURA

- Margalit, Avišaj (1998). *Pristojno društvo*, Beograd, B92.
- Pušić, Ljubinko (1997). *Grad, društvo, prostor: sociologija grada*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pušić, Ljubinko (2000). „Srbija između ruralnog i urbanog društva: jedan pogled”, *Sociologija*, Vol. XLII, 3: 2000, 437-450.
- Pušić, Ljubinko (priredio), (2003). *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, Novi Sad: Specijalističke Akademske Studije i Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Pušić, Ljubinko (2005). “Gradovi kao kradena roba”, *Limesplus*. 2: 111-119.
- Pušić, Ljubinko (2005a). “Urban Life as Everyday Life: Cultural Context”, International Association for Southeast European Anthropology, 3rd Conference *Urban Life and Culture in Southeastern Europe*.
- Šorske, Karl E. (2008). „Ideja o gradu u evropskoj misli – od Voltera do Špenglera“, *Polja*. 453.
- Štrbac, Lorna, (2009). < <http://www.nspm.rs/kuda-ide-srbija/smisao-antievropskih-sila-u-srbiji.html?alphabet=l> >.

Ljubinko Pušić

CULTURE OF ANTIURBANITY AS PRACTICE OF TRANSITIONAL PROCESSES IN SERBIA Summary

At least during last two decades it has been clear that Serbia is on a path of anti-modernization. Absence of a clear social concept which would lead to a modern, democratic and civil country can be documented and traced at several different levels. This paper discusses causes and consequences of some anti-urban processes, which represent the practice of country's latter transitional path: urbanization is at first place. The creative possibilities and the dichotomy urban-rural are also being discussed, as union of two cultural models. The theoretical and practical platform, on which the paper stands, is based on the attitude that culture of antiurbanity appears in Serbia as the practice of transitional processes.

Biljana Stikić
Univerzitet u Kragujevcu
Filološko-umetnički fakultet
bstikic@eunet.rs

UDK: 811.133.1:930.2:003.071
81-23:061.66

JEDAN ASPEKT SAVREMENE KULTURE: NATPISI O PRIMERENOM OPHODENJU U JAVNIM USTANOVAMA

Apstrakt: Istraživanje sprovedeno u jednom privrednom i kulturnom središtu pogranične Francuske pokazuje da se pomenuta kategorija natpisa pojavljuje u ulozi internih institucionalnih pravila kao reakcija na ponašanje posetilaca. Analiza primera ukazuje na svakodnevne probleme savremenog društva, dok njihova interpretacija na planu jezika otkriva, između ostalog, da udaljšavanje od administrativnog stila nije neuobičajeno, odnosno da se koriste različita jezička sredstva koja ciljaju nivo refleksije i emocije primaoca. U tom smislu, poruke su fokusirane ili disperzivne. Nije neuobičajeno da se pojavljuju i pomoćni eksplikativno-edukativni elementi, kao i temporalna tolerancija ophođenja. Najčešće izostaje definisanje odnosa pošiljalac-primalac, u manjoj meri reč je o obraćanju masi pojedinaca odnosno o persiranju pojedincima u masi, dok se samo u jednom slučaju koriste sredstva za oslovljšavanje drugog lica singulara.

Ključne reči: *natpisi, ponašanje, javne ustanove, jezička sredstva, francuski, Strazbur, Francuska*

Tokom obilazaka i poseta javnim ustanovama u Strazburu, kao što su fakulteti, muzeji, bioskopi, crkve i druge institucije, uočili smo da se često pojavljuju vidno istaknuti natpisi na ulasku u objekat ili u nekoj od njegovih prostorija. Pažnju su nam privukli oni natpisi čiji sadržaj stoji u vezi sa ophođenjem posetilaca kada stupe ili borave u datoj ustanovi, odnosno natpisi koji saopštavaju šta (ni)je poželjno da se čini i šta ustanova ne toleriše. Razlog veće učestalosti ove kategorije natpisa može biti činjenica da u Strazbur, kulturno, privredno i političko središte, tokom cele godine dolazi veliki broj turista i u njemu privremeno boravi značajan broj studenata iz najrazličitijih društvenih slojeva i država, odnosno iz socijalnih sredina čiji se kulturni obrasci međusobno mogu veoma razlikovati, a u izvesnom smislu i suprotstavljati. Oni se kao takvi manifestuju opet na jednom području koje ima sopstvene kulturne modele ili, što je u ovom slučaju specifično, određene zahteve u pogledu adekvatnog ophođenja koji dobijaju formu internih institucionalnih pravila. Iako se ova vrsta komunikacije danas nalazi na periferiji interesovanja istraživača, smatrali smo da korpus natpisa odnosno njihov sadržaj treba podvrgnuti analizi iz nekoliko razloga. Pre svega, iako je daleko starija od komunikacije putem novih tehnologija, komunikacija u vidu natpisa i dalje opstaje, odražavajući stvarnost u svom pravom smislu za razliku

od komunikacija koje ističu pojam virtualne stvarnosti. Takođe, zastupljene su dve opšte grupe natpisa od kojih se druga znatno udaljava od administrativnog stila i ulazi u jezičke dimenzije (ne)očekivane u ovom tipu komunikacije, između ostalog, i zbog institucije u kojoj se javlja. Stoga je korpus, na osnovnom nivou, podvrgnut analizi sa dva glavna aspekta : sadržaj (lingvistički) i sadržaj u kontekstu u kom se javlja (sociolingvistički).¹ Formalna strana natpisa ne zaslužuje dublju analizu. Oni su isticani na vidljivom mestu, u obliku iskaza na papiru ili na malim tablama, ispisani velikim slovima i jasno uočljivim, postavljenim neposredno na ulazu prostorije ili na predmetu na koji se odnose. Nisu bili praćeni likovnim predstavama, kao što je to ponekad slučaj.

Ophođenje - fokusiranje poruke

S obzirom na to da li je pošiljalac precizirao očekivano ili neželjeno ponašanje, natpisi mogu biti svrstani u dve glavne grupe. Prvoj grupi pripadaju fokusirane poruke koje su najčešće veoma kratke. One primaocu ne ostavljaju mesta za procenjivanje, prilagođavanje, domišljanje ili odabir drugih postupaka, a da su istog semantičkog nivoa:

ETEINDRE LES LUMIERES (*isključiti svetlo*)
 PRIERE DE NE PAS S'ASSEOIR (*molimo da ne sedate*)
 IL EST INTERDIT DE FUMER (*pušenje je zabranjeno*)

Poruke disperzivnog karaktera upravo su suprotne fokusiranim:

POUR GARDER CET ENDROIT PROPRE, FAITES COMME TOUT LE MONDE,
 RESPECTEZ-LE

(*da biste pomogli higijeni ovog mesta, postupajte kao svi ostali, poštujujte ga*)

VOUS ETES SOUS SURVEILLANCE VIDEO
 (*vi ste pod nadzorom videokamere*)

Proces komunikacije

Od mnogih ciljeva kojima teži komunikacija, u ovom slučaju reč je, uglavnom, o zadobijanju uticaja kako bi se drugi usmerili da deluju po tuđoj volji, ali ne u komercijalne svrhe. Ovo je takođe verbalna pisana intemporalna komunikacija s obzirom na svoju trajnost, i svakako lokalizovana budući da se nalazi na jednom istom mestu gde i nastaje kontakt (primanje poruke). Pošiljalac nije prisutan (može se pretpostaviti), primalac je u izvesnom smislu neodređen (svako ko pročitava poruku i svako kod kog već postoji neka namera koju želi da ostvari u prostoru na koji se odnosi poruka). Prema svojoj vrsti, ovo jeste nivo komunikacije sa masama, ali ne najširim zbog svoje lokalizovanosti. S obzirom na cilj (ophođenje), komunikacija je jednosmerna u pogledu verbalnosti (ne očekuje se fidbek), a dvosmerna ako se uzme u obzir neverbalnost (fidbek se očekuje u formi postupanja). Samo se putem ankete može utvrditi da li je ostvaren kontakt, budući da među potencijalnim pri-

¹ U ovom radu prikazane su samo neke od karakteristika sadržaja natpisa i konteksta u kom se javljaju.

maocima postoje oni koji već dolaze sa adekvatnim ponašanjem, dok se samo u izvesnoj meri može utvrditi da kontakt nije ostvaren, budući da se među onima koji manifestuju neadekvatno ponašanje samo zbog odsustva kontakta nalaze i oni koji su ostvarili kontakt, ali šalju pozitivan fidbek odnosno naglašavaju fenomen označen porukom.

Oslovljavanje

Srazmerno broju natpisa koje smo nazvali fokusiranim, javljaju se natpisi u kojima pošiljalac ne precizira odnos prema primaocu poruke u pogledu oslovljavanja. Fokusom ili usmerenošću eliminišu se jezička sredstva koja otkrivaju taj odnos, a koriste se infiniti, različite unipersonalne konstrukcije ili glagolske imenice, što je očigledno u već navedenim primerima. U slučajevima kada pošiljalac iskazuje odnos, reč je o oslovljavanju sa *vi*. Međutim, sadržaj poruka nije omogućio da se utvrdi da li pošiljalac posmatra primaoca pre svega kao masu pojedinaca ili kao pojedince u masi kojima persira. Na ovaj način se, ustvari, definisanje odnosa prepušta primaocu. Kada je reč o jezičkih sredstvima, u upotrebi su ona klasična : imperativ, lične i prisvojne zamenice: FAITES (*postupite*), RESPECTEZ (*poštujte*), S'IL VOUS PLAÎT (*molimo vas*), VOUS ÊTES (*vi ste*). Jedini primer koji sigurno može biti interpretiran kao obraćanje masi pojedinaca (mada suprotno nije nemoguće) pronašli smo u natpisu na ulaznim vratima jednog fakulteta: VEUILLEZ NE PAS DEPOSER VOS VÉLOS DEVANT LES ENTREES DU PORTIQUE (*molimo vas da ne ostavljate bicikle na ulazu u zgradu*); uobičajena je situacija da pojedinac dolazi na jednom biciklu.

Jezička sredstva iste vrste koriste se i u situacijama preciziranja odnosa od strane pošiljaoca kada nema sumnje da on primaoca gleda kao pojedinca: RESPECTE (*poštuj*), TA TENUE (*tvoje ponašanje*), TE (*tebi*). Uzimajući u obzir ko je pošiljalac, ne bi bilo nemoguće da je primalac posmatran kao masa pojedinaca koji su međusobno ravnopravni, u toj meri da čine jedinstvo mase. Naime, sva ta sredstva upotrebljena su u istoj poruci koja je bila istaknuta na ulaznim vratima jedne katedrale, verskog objekta koji služi i vernicima i poklonicima muzike (koncerti) i turistima (obilasci). Iako upotrebljena jezička sredstva upućuju na bliskost, njima se ističe autoritativna odnosno superiorna pozicija pošiljaoca i pojačava potreba postupanja na zahtevani način. Taj odnos prema primaocu menja se sa ulaskom u prostor pošiljaoca kada on koristi poruke u kojima ne definiše odnos putem oslovljavanja: ATTENTION AUX PICKPOCKETS (*pažnja džeparoši*), CHAPELLE RESERVÉE A LA PRIÈRE, VISITES INTERDITES (*kapela predviđena za molitvu, posete zabranjene*). S obzirom na stil i sadržaj poruke na ulaznim vratima, koja je prva namenjena primaocu (message d'accueil), pošiljalac obaveštava i da je njegova osnovna funkcija verski objekat. Budući da unutrašnjost objekta posećuju i oni koji ga vide samo kao spomenik kulture ili prostor u kom će doživeti lepotu muzike, vrši se promena odnosa.

Eksplikacija i edukacija

Nisu tako retke poruke sa proširenim fokusom koje dobijaju to proširenje uvođenjem eksplikativno-edukativnih elemenata, odnosno reči i konstrukcija kojima se primaocu predočava zašto pošiljalac zahteva određeno ponašanje ili kako ono treba da se manifestuje:

1. POUR AIDER À GARDER CET ENDROIT PROPRE ...
da biste pomogli u održavanju higijene... [postupite tako i tako ...]
2. CHAPELLE RESERVÉE À LA PRIÈRE ...
[budući da je] kapela predviđena za molitvu ... [postupite tako i tako ...]
3. LA CATHÉDRALE T'OUVRE SON COEUR ... RESPECTE-LA PAR TON SILENCE ET PAR TA TENUE
[budući da] ti katedrala otvara svoje srce ... svojom tišinom i ponašanjem ukaži joj poštovanje

Ova objašnjenja otkrivaju i druge odnose, kao što je poziv na solidarnost u primeru (1) ili princip reciprociteta u primeru (3).

Temporalna tolerancija

Veoma retko se iskazuje temporalna tolerancija ponašanja, odnosno mogućnost da se određeno ponašanje (ne) toleriše u određenim vremenskim intervalima. Tako su u studentskoj kantini, na stolovima i zidovima, bili postavljeni sledeći natpisi istog sadržaja: (4) IL EST INTERDIT DE FUMER À LA CAFÉTÉRIA DE 11H00 À 17H00 (*zabranjeno je pušenje² u kafeteriji od 11h do 17h*). Ili primer natpisa koji je bio ugraviran na metalnoj tabli i postavljen na ulaznim vratima jednog ugostiteljskog objekta: (5) À PARTIR DE 18H00 TENUE CORRECTE EXIGÉE (*od 18h zahteva se primereno ponašanje*).

Obe poruke zahtevaju poznavanje konteksta da bi mogle biti pravilno interpretirane. Naime, u primeru (4) radno vreme kafeterije poklapa se sa vremenom zabrane pušenja. Postavlja se pitanje zašto je bilo potrebno isticati vremenski interval? Da li je pošiljalac ustvari poručio „Možete da zapalite cigaretu pre 11h i posle 17h, ali ne u kafeteriji.“ i na taj način pojačao efekat zabrane? Postoji i druga mogućnost, za koju ne možemo tvrditi da je tačna, budući da nismo sasvim obratili pažnju na kontekst. Naime, van radnog vremena kafeterije, kada su svi uređaji isključeni i zaključani, vrata kafeterije ostaju otvorena, studenti mogu da sede za stolovima, a zabrana nije na snazi.

Slično je i u primeru natpisa (5) čije je beleženje na licu mesta prouzrokovalo jednu neobičnu situaciju.³ Ako se radno vreme lokala poklapa sa vremenom zabrane, reč je o pojačavanju dejstva poruke. Ako radno vreme počinje pre važenja poruke, onda je ona sama po sebi intrigantna, jer podstiče na razmišljanje o tome šta se dešava u lokalu od 18 časova a što je prouzrokovalo isticanje zahteva za primerenim ponašanjem. Budući da natpis nije istaknut u unutrašnjosti prostora, nego na vidnom mestu spolja, i to ugraviran na tabli, njegov sadržaj bi se mogao protumačiti kao jedna vrsta propagandne poruke.

Emocije - razum

U izloženim primerima videli smo da u natpisima skoro da nema prisutnih reči ili konstrukcija koje ciljaju nivo emocionalnog. Čak ni u natpisima na groblju, čija nadležna

² Korpus je prikupljen krajem 2002. godine

³ Prilikom prvog čitanja ovaj natpis nije zabeležen, ali nas je njegov sadržaj zaintrigirao. Ponovo smo došli na isto mesto i zabeležili ga, mada indiskretno, što je privuklo pažnju verovatno vlasnika lokala koji je taj čin propratio tihim negodovanjem. Zbog toga smo izvesno vreme izbegavali prolaženje pored pomenutog lokala, a kada smo ponovo prošli table sa natpisom više nije bilo, ni tada ni sledećih dana.

lica šalju fokusiranu poruku primaocu DÉFENSE D'AMENER DES CHIENS AUTOMOBILES BYCICLETTES (*zabranjeno uvoditi pse, automobile, bicikle*), nema ničeg istaknutog kao subjektivno, osim subjektivnog doživljaja primaoca koji se teško odvaja od svog ljubimca. Za razliku od pogrebnog preduzeća, crkvene vlasti su emitovale poruku u skladu sa jezikom svojih kanonskih knjiga: PLUS QUE SES PORTES LA CATHEDRALE T'OUVRE SON COEUR, RESPECTE-LA ... (*Katedrala ti otvara svoje srce više od svojih vrata, ukaži joj poštovanje ...*). Reč *srce* u francuskom jeziku nalazi se u velikom broju ustaljenih izraza da je već sama ta činjenica dovoljna da se prosudi o važnosti koju ima ova reč. A kada se analizira sadržaj izraza, može se ustanoviti da je srce nešto najvažnije, navitalnije, odnosno toliko jako da razum ne može da ga dokuči (prema Paskalovoj misli u kojoj se igra rečima: „Srce ima svoje razloge koje razum uopšte ne poznaje.“)⁴, te se i intuicija naziva inteligencijom srca (l'intelligence du coeur).

Ostali primeri natpisa čiji je sadržaj usmeren ka emocionalnom nivou predstavljaju bledu senku u odnosu na prethodni primer ili, preciznije, nisu tako direktni i samo dodiruju emocije. A za postizanje dejstva često je i to dovoljno. Za razliku od skoro svih institucija, osim crkve, pošiljalac poruka u bioskopu koristi se posebnom atmosferom iz svog domena, tako da na ulazu u projekcionu salu postavlja pano sa kraćim spiskom poruka namenjenih posetiocima. Sadržaj tih poruka sasvim se udaljava od administrativnog stila i, uopšte, od stila koji prevladava u komunikaciji ostalih ustanova. U jednoj od poruka pošiljalac se žali primaocu da se upotreba mobilnih telefona za vreme projekcije ne može izdržati odnosno da je to nepodnošljivo (LES TELEPHONES PORTABLES SONT INSUPPORTABLES). Ovaj primer je i konstatacija jednog stanja, ali njegova uloga ne završava se tu, jer bi bilo besmisleno da se uključi u komunikacijski proces, a bez potrebe za odgovarajućom reakcijom. Nesumnjivo je da je pošiljalac u ovom slučaju poslao samo prvu polovinu poruke, i to eksplikativnog karaktera, računajući da će primalac sam izvesti zaključak kako treba da postupi.

„Ovde ne ulazi kako ko hoće.“

Ova izreka (ON N'ENTRE PAS COMME DANS UN MOULIN) sa doslovnim značenjem *Ovde se ne ulazi kao u mlin*, nekada samo jedna od misli Alfreda de Misea, u afirmativnoj formi, koju su kasnije koristili drugi istaknuti francuski pisci (npr. Malro i Bernanos), a koja se danas relativno često upotrebljava na frankofonom području, bila je istaknuta u vidu jednog od natpisa na ulazu u bioskopsku salu. Nema sumnje da je pošiljalac ove poruke saopštavao primaocu da ne kasni na projekciju, jer svojim naknadnim ulaskom ometa druge. Mnogo više od ove široko rasprostranjene pojave zanimljiviji je način kojim je to iskazano. Naime, mlin je praktično nestao iz svakodnevnog pejzaža. U Francuskoj, ali i u drugim zemljama Zapada, on je dugo bio glavni deo zajedničkog ruralnog života. Dostava pšenice i brašna vršena je u mlinu u bilo koje doba dana ili noći tako da su vrata uvek bila otvorena. Da li je pošiljalac želeo i nešto više da saopšti, to ostaje za pretpostavku. Jer ova izreka može imati još nekoliko značenja, relativno bliskih. Kada je upotrebljena negacija, ona označava i prostor na koji se ne može lako stupiti, što bi u slučaju bioskopa značilo da se praćenje projekcije omogućava samo onima koji manifestuju ophođenje prihvatljivo za tu instituciju.

⁴ « Le cœur a ses raisons que la raison ne connaît point. »

Uobičajene teškoće svakodnevnog života

Ne ulazeći u razmatranje uzroka manifestacije neprimerenog ponašanja i stvarnog dejstva sadržaja poruka na primaoce, možemo reći da izloženi primeri pokazuju kako su često banalne stvari sastavni deo toka svakodnevnog života izvan kuće, kao i da njihovo ponavljanje odnosno multiplikovanje od strane pojedinca ili grupe pojedinaca predstavlja stvarnu teškoću. Tako jedan preglasan govor postaje buka zbog koje se traži tišina, dim cigarete u zatvorenoj prostoriji postaje oblak koji guši, jedan bicikl postaje parking za bicikle koji ometaju pristup, dok se kašnjenje onih koji dolaze na projekciju filma pretvara u projekciju onih koji kasne i ometaju. Nesumnjivo je da natpisi ističani u pomenutim ustanovama najviše mogu da dosegnu funkciju lokalnog i privremenog korigovanja njima neprihvatljivog ophođenja, a ako su u tome uspeli onda su i postigli cilj.

LITERATURA

- Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales (France). <<http://www.cnrtl.fr>>.
 Martino, Luiz C. (2003). „Epistémologie de la communication: scepticisme et intelligibilité du savoir communicationnel.“ Mis en ligne le 29 septembre 2003, URL: <http://www.u-grenoble3.fr/les_enjeux>.
 Radulović, Milica (2007). „O ontološkom statusu jezika: sredstvo komunikacije ili sredstvo manipulacije?“, in *Jezik, književnost, politika*, (Niš: Filozofski fakultet): 87-95
 Milner, Max (2004). *Exil, errance et marginalité dans l'oeuvre de Georges Bernanos*. Paris: Presse Sorbonne nouvelle

Biljana Stikić

SOME ASPECT OF CONTEMPORARY CULTURE INSCRIPTIONS CONCERNED CIVILIZED BEHAVIOR INTO PUBLIC ESTABLISHMENTS

Summary

The research, effectuated in Strasbourg (France), demonstrates that this inscriptions category, present in the museums, universities, cinemas and other establishments, emerges in the role of internal rules and reactions to the behavior of some of numerous visitors originated from different cultural and social layers or countries. The analyse of this specific communication's form reveals general problems of modern society (noise, lateness, parking, pickpockets, smoking) as well as some individual and intimate things (toilet). Regarding some language's statements, mostly avoid to state precisely the relation sender-receiver, whereas the church authority makes a connection by means of the pronoun *thou*. Messages are very short and direct, whereas other inscriptions have not distinctions of administrative style, and use different linguistic means which aim at level of reflexion or emotion (metaphor, explanation, instruction).

Monika Bala
 Univerzitet u Beogradu
 Filološki fakultet
mo_ni_75@yahoo.com

UDK: 323.1.392

TAMO GDE SE KULTURE SUSREĆU: NARACIJE O ‚SOPSTVU‘ KROZ UTICAJ RAZLIČITOSTI ŽIVOTNE PRIČE MAĐARSKE DIJASPORE U VOJLOVICI

Apstrakt: Migracije su određujući uslovi čovečanstva gde se multikulturalne zajednice oblikuju i preoblikuju različitim identitetima. Identiteti se formiraju ne samo kao naša lična individualistička predstava, autentično, unutrašnje intimno razumevanje, već i u kontekstu drugih kultura kroz dijalošku emanaciju različitosti, kroz odgovor u našim odnosima, (u odgovoru na naše odnose) i kroz priznavanje ravnopravnih vrednosti različitih kultura u dinamičkom toku interakcije u interkulturalnim dijalozima.

Na taj način multikulturalni uticaj ima veliki učinak u konstruisanju sopstvenog identiteta kroz prihvatanje i priznavanje etničke/kulturne različitosti sa spremnošću i ‚odgovornošću pronalazjenja drugog u sebi‘.¹ (Spivak 1990: 47)

U pripovedanju svoje prošlosti težimo da stvorimo smisao o ‚sopstvu‘ na dvostrukoj ravni: kao individualizovanom ljudskom identitetu i kao dijaloškoj kreaciji uobičajenoj različitim tradicijama, tradicijama kontinuiteta sa našim jezikom kao ‚osnovnom komponentom identiteta‘ (Krausz i Tulea 1998: 199) i tradicijama različitosti.

Ovaj rad će obuhvatiti pitanje oblikovanja identiteta pripadnika zajednice mađarske dijaspore u multikulturalnoj Vojlovici i konstrukciju ‚sopstva‘ kroz uticaj različitih kultura u ličnim narativima.

Ključne reči: *dijaspóra, migracije, etnički/kulturni identitet, jezik, drugost, sopstvo, usmene istorije, životne priče, narativ*

‘I have learned to love you late,
 Beauty at once so ancient and so new!
 I have learned to love you late!
 You were within me, and I was in the world outside myself.
 I searched for you outside myself.’
 Augustine,

Confessions

¹ Svi citati dati su u mom prevodu, ukoliko nije drugačije naznačeno u bibliografiji.

U ovom radu pokušala sam da prikažem i da odgovorim na pitanje na koji način se formira identitet pripadnika manjinske grupe bukovinskih Mađara u Vojlovici na praksi i iskustvu svakodnevnog života u usmenom autobiografskom narativnom diskursu. Na koji način život u multikulturalnoj zajednici utiče na konstukciju sopstvenog identiteta. Osnovna postavka od koje polazim jeste da je dijaloški karakter ključna odlika ljudskog života i da se kroz odnos sa Drugim definiše identitet.

Istraživački proces se sastojao od tri nivoa: Narativni pristup počinje intervjuom.² Najpre me je zanimalo kako sagovornici pričaju svoje priče i o čemu biraju da govore. Metod intervjuja biografskih narativa (Rosenthal 2004: 50-52) podeljen je na dva dela: prvi deo podrazumeva period glavne naracije pod inicijalnim pitanjem „Pričajte mi o svom životu, onako kako se sećate i šta biste želeli da podelite.” Prvo pitanje je bez užeg tematskog fokusa i bez prekida od strane istraživača, osim paralingvističkih izraza za demonstraciju pažnje i interesa. Drugi deo obuhvata interna pitanja, koja se tiču glavne naracije i eksterna u poslednjem stadijumu intervjuja (Rosenthal 2004: 50-52) i tiču se tema koja nisu bila obuhvaćena glavnom naracijom: „Kako je bilo živeti sa drugim nacionalnostima?” Svi razgovori su snimljeni na digitalne audio nosače.

Sledeći nivo je rad sa korpusom dobijenim iz intervjuja. Prvi postupak u radu sa korpusom podrazumevao je transkribovanje iskustva. Snimljeni dijalog se transkribuje u tekst, u „pisani govor” u originalnoj dijaloškoj formi. U transkriptu su zadržane dijalekatske specifičnosti izgovora i leksike. Biti u mogućnosti da se „čuje” nečiji glas u pisanom tekstu sa svim nijansama govora često doprinosi razumevanju u istoj meri kao i slušanje same izgovorene reči i sigurno jasnije dočarava pravu atmosferu datog intervjuja.

Uz transkript se prilažu tri dokumenta: “protokol (opis uspostavljanja kontakta i toka samog intervjuja), biogram (hronološki uređeni podaci) i sažetak (opis životne priče).” (Savić i Mitro 2006: 256)

Poslednji postupak je analiza iskustva. U radu sa korpusom, istraživač je svestan da je materijal generisan u odnosu na informantovu subjektivnu percepciju svoje situacije, kao i na informantovu percepciju istraživača i njihovog odnosa. (Miller 2000: 130) Problem narativne analize je višeglasje u interpretaciji. Informant-istraživač-čitalac oblikuju tri različita značenja već selektivne realnosti. Značenje je višeznačno, jer se stvara kroz proces interakcije ljudi. Analizi se pristupa uzimajući u obzir informanta kao aktivnog učesnika u istraživačkom procesu, kao i različite kontekste kroz koje je potrebno vršiti interpretaciju imajući u vidu da ljudska svest egzistira uvek u odnosu na drugu svest i da su „svi izrazi orijentisani na odgovor nekog Drugog i oblikovani su kontekstom u kom se javljaju” (Josselson 1995: 42). U neretkim slučajevima skoro da je nepotrebno i izlišno u intervjuu postavljati pitanja. Prava informacija dolazi sama od sebe, izrasta organski iz odnosa sa istraživačem, sazreva prirodnim tokom. Žanr životnih priča je najčistiji oblik od svih žanrova usmene istorije, upravo zbog malog uplitanja od strane istraživača, one su uvek lični iskazi informanata i čuvaju najviše intimnih crta u izvornom vidu. Direktna sećanja informanta, koji je u isto vreme i pripovedač i glavni junak (Bruner 2004: 693) priče koju pripoveda, tako imaju veću narativnu snagu.

Životna iskustva ljudi daju materijal usmenim istorijama, lični iskazi koji naše razumevanje prošlosti stavljaju u novu dimenziju. To su iskustva običnih ljudi sa običnim

² U kvalitativnoj istraživačkoj tehnici koju sprovodim sa cilnom grupom bukovinskih Mađara u Vojlovici, Ivanovu i Skorenovcu, u prvom redu za izradu doktorske disertacije, služim se metodama otvorenog intervjuja.

životima, koji često ne osećaju da je njihovo znanje značajno za druge u bilo kom smislu. „U mom životu se nije desilo ništa zanimljivo” ili „ja to ne znam tako lepo da ispričam”, česta je fraza informanta pri prvom susretu sa istraživačem u nedostatku samosvesti o tome kakvo blago čuvaju u sebi. Svi segmenti života, sve delatnosti i aktivnosti u kojima su učestvovali tokom svoga života, tradicije koje su se prenosile generacijama, vredan su materijal za usmenu istoriju. Širok dijapazon tema je pokriveno usmenim istorijama u cilju dopiranja do nevidljivih pora skrivenih konvencionalnim metodama istorijskoog istraživanja.

Osećanje nezavršenosti, neiscrpnog rada u progresu inherentno je usmenim istorijama. Dijalog između istraživača i informanta u vremenu između sadašnjosti i stalno promenljive prošlosti, je vremenski raspon u kojem se rasteže materijal usmenih istorija, „nužno isprekidanih” (Linde 1993: 27), jer životne priče se pričaju u različitim vremenima različitim adresantima, bez „jasne predstave o tome kakav će biti njen konačni oblik. Otvorena jedinica je ona čija struktura nije strogo vezana, i zato njen početak ne može u potpunosti predvideti kakve bi mogli biti njeni sredina i kraj.” (Ibid.) „Životne priče stalno prolaze kroz reviziju da bi izrazile trenutno razumevanje značenja naših života.” (Ibid: 25)

Životne priče imaju često kumulativnu snagu; spojene mogu otkriti zajedničke činjenice. Istorija zajednice prirodno izrasta iz životnih priča koje saznajemo iz prve ruke. Običaji, folklor, jezik, poreklo u tradicionalnim zajednicama doprinose formiranju osećanja identiteta.³ Čest motiv autobiografskih narativa bukovinskih Mađara je priča o doseljavanju iz Erdelja. Tragični događaj u istoriji Sekelja poznat kao, Sikulicidijum ili na mađarskom „mádéfalvi veszedelem”, dogodio se 7. januara 1764. kada je izvršen pokolj okupljenog stanovništva koje je pokušalo da izbegne nasilnu mobilizaciju austrijske vojske. Kao posledica tog događaja nekoliko hiljada Sekelja prelazi iz Madefalve u Moldaviju, odatle se za nekoliko godina usled prenaseljenosti i osiromašenja pet osnovanih sela⁴ seli u Bukovinu 1776-1786, a odatle dalje migriraju i preko Segedina dolaze u Pančevo. „Prvi voz krenuo je iz Bukovine 30. marta 1883. sa 1000 sekeljskih doseljenika”, ali mnoge porodice su se uz rizik uputile zaprežnim kolima i bilo je potrebno mesec dana da stignu do Pančeva. Doseljenici su za razliku od prvobitnog plana uz njima nejasne razloge umesto Segedina naseljeni u područje donjeg Dunava. (Peter 2008: 25-27) Konačno, za nekoliko meseci oko 4000 bukovinskih Mađara naselilo se u Vojlovicu (Hertelendyfalva), Skorenovac (Székelykeve), i Ivanovo (Sándoregyháza). (Nagy Sívó 1999: 18) 'Obećana zemlja', kako se pokazalo, donela je druge planove. „Cilj doseljavanja bio je odvodnjavanje močvarnih teritorija”. (Peter 2008: 28) što je obećavalo tešku sudbinu uz nemogućnost povratka u šumovite predele Bukovine.

³ Sívó se priseća 1883. svojih utisaka kada je prvi put stupio u „neobičan svet” Vojlovice: „Naročito me je iznenadilo koliko se drže svoje tradicije, njihovi običaji, oblačenje, jezik, mentalitet, visprenost, poslovice i svojstven humor dovtljivog uma su ih razlikovali od ljudi koje sam do tada poznao. Imao sam utisak da se još uvek nisu mogli potpuno uklopiti u sredinu gde su doseljeni krajem prošlog veka. Među Srbima, Slovcima i Nemcima očuvali su drevnost svoje kulture, nikada nisu mogli izaći iz svoje zatvorenosti.” (Nagy Sívó 1999: 5)

⁴ Istensegíts, Fogadjiisten, Hadikfalva, Józseffalva, Andrásfalva. (Peter 2008: 22-23)

K. L.⁵ : [...] kada smo mi došli ovde iz Bukovine, te godine je bila velika poplava. Marianfeld [...] to je dvanaest kilometara od Pančeva na nasipu, tamo je trebalo da se naselimo, jer su tamo već bili Nemci i Slovaci. Ali ta velika poplava ih je ovamo doterala, a ovde je bila šuma i onda su tako rasporedili: jedna mađarska porodica, jedna slovačka, jedna nemačka na glavnom putu [...]⁶

Gy. B.⁷ [...] ova druga ulica zvali smo je ulica Tot ali bilo je više Mađara nego Tota, a ova je mađarska ulica i onda ide nemačka ulica, u nemačkoj ulici su živeli samo Toti i Nemci, Mađari ne baš, ali u ovoj sledećoj ulici je bilo više Mađara nego Tota, i sva mađarska deca su naučila totski, a totska mađarski, tako da je bilo mešano.

Svaki jezik je vredno obeležje kulturne pripadnosti i identiteta. „Identitet je promenljiva kategorija u životu pojedinca, tako je i promenljiv njegov odnos sa jezikom manjine i dominantnim jezikom.” (Fought 2006: 21) U multietničkoj sredini gde dve ili više etničkih grupa, žive zajedno svaka sa svojim varijetetom na istom geografskom području tokom dužeg vremenskog perioda dolazi do slučaja jezičkih uticaja (Ibid: 133) i korišćenja nazimeno i paralelno dvaju ili u nekim slučajevima više jezika ili pak elemenata dugog jezika. Lajoš Kovač priča o odlasku u rat, kada je od roditelja dobio novo odelo kupljeno na ceni jedne krave, ali budući da je bio malog rasta, u vojsci je za par meseci naglo porastao i izrastao iz odela: „Pa 'baksuz' kako da kažem” („Hát 'baksuz' hogy mondjam”) (K.L.) Da spomenemo još jedan primer gde jedan od sagovornika priča o preuzimanju svadbarskih običaja kod omladine: „a sada su preuzeli od Srba toliko da iznajme jednu krčmicu ili jedan 'restoran'” ('egy resztoránt') (Gy. B.) Ovakvo oglašavanje višestrukih identiteta kroz korišćenje više jezika u razgovoru ili elemenata različitih jezika, prebacivanje koda (code switching), može biti jedna od prednosti u konstruisanju etničkog identiteta, kao i u slučajevima egzogamnih brakova, ako se izrazi solidarnost sa pripadnicima druge grupe.

Gy. B. : nikada ni jednu reč nije rekao [zet] da se požali kako ne razume. Svašta već i on razume, ali nekako neće da priča na mađarskom, ali ne mari jer mi svi znamo srpski.

Gy. B.: Kada smo ih [unuke] krstili [...] kažem ja popu 'Možemo li detetu dati dva imena?' 'Zašto ne bi moglo'. E stariji je Zoki '...' Zoran-Zoltan, tako je pop izgovorio pred narodom, a drugi kad se rodio i krstili su ga Stevan-Ištvan, tako su upisani.

Naši individualni identiteti značajno zavise od dijaloškog odnosa sa drugima. „Moderni individualizam je bio izvanredan faktor emancipacije”, kaže filozof Čarls Tejlor, „međutim, on teži da pokida veze koje spajaju čoveka sa Drugim, bez kojih se ne može graditi pravi identitet.” (Halpern i Ruano-Borbalan 2008: 113) Osobenost pojedinaca delom zavisi od načina na koji integrišu, razmišljaju i menjaju svoju kulturnu baštinu i baštinu drugih ljudi sa kojima dolaze u dodir dijaloški. U stanju smo da bolje razumemo sebe i definišemo naš identitet kroz usvajanje bogatih ljudskih jezika izražavanja, jezika u širem

⁵ Lajoš Kovač (Kovács Lajos) je rođen 1. Juna 1923.

⁶ Svi intervjui su rađeni na mađarskom jeziku.

⁷ Barnabaš Đerfi (Györfi Barnabás) je rođen 1923.

smislu, kao modele izraza koje učimo kroz interakciju sa drugima. Ana Balog⁸ kao jedno od prvih sećanja izdvaja godine kada je radila u jednoj nemačkoj porodici. Priča o iskustvima i prijateljstvu koje je izgradila sa njima:

B. A.: Ja sam imala trinaest godina kada sam išla da služim [...] kod Nemaca. Ja sam tamo mnogo toga naučila, da kuvam, tamo je bila dobra hrana, bilo mi je mnogo dobro. Ja sam tamo volela. Tri godine sam služila kod tih Nemaca sve dok ih nisu odveli.

Te tri godine u njenom životu ostavile su upečatljivog traga, i rado ih se priseća i kasnije u životu. U životnim pričama se otkriva ono što je od značaja za informante; po zakonima mehanizma pamćenja u sećanju nam ostaju događaji koje smatramo važnima i koje smo u trenutku dešavanja osećali odlučujućima, i koji su na neki način pokrenuli naša osećanja.

B. A. 'Bolje sam živela nego kod kuće. Jer je svega bilo. Volela sam tamo da služim, i oni su mene voleli, jer sam sve naučila. [...] Oni su mnogo dobro znali mađarski, znali su mađarski, ali su se zato uvek trudili da naučim nemački. Ja mnogo toga razumem na nemačkom.'

Znanje jezika koje je stekla u drugoj sredini kasnije je mogla da primeni u Nemačkoj kada je išla da radi kod sina. Iz mnogih priča Mađara u Vojlovici vidno je kako život sa pripadnicima drugih nacionalnosti može da rezultira plodonosnim međuučicajima za obe strane, ako se pokaže tolerancija i volja za prihvatanjem i transformacijom standarda. Kroz „fuziju horizonata“⁹ učimo da se krećemo u širem horizontu nepoznate kulture i jezika „razvijanjem novih vokabulara za uporedbu, pomoću kojih možemo artikulirati kontraste“ (Taylor 1994: 67).

Mađarima život u multietničkoj sredini nije bio stran ni pre doseljavanja na područje donjeg Dunava. Na bukovinsku teritoriju doseljene su razne nacionalnosti: Rusini, Nemci, Slovaci, Rumuni, Poljaci, Mađari, Jermeni, Jevreji, Rusi, Romi i drugi, i kao posledica toga kultura bukovinskih Sekelja nosi vidne tragove zajedničkog života. Mađari u Vojlovici i danas živeći uz druge grupe čuvaju svoju tradiciju kroz narodne pesme, igre, običaje, priče, humor.

B. A. Svako drži svoje običaje i sve, tako Slovaci imaju svoje običaje, Mađari imaju svoje, i Nemci [...] ne može tako da svako jednako živi, ni tada nije, ali mislim nije bilo problema, slagali smo se uvek sa Slovacima i sa Nemcima. Ja se mnogo dobro sećam Nemaca.

Gy. B. Tada je svake nedelje posle podne bila igranka, i uveče svake nedelje ...mogli su da dodju i Toti...dolazili su, i mi smo išli kod njih...kako kažu u Vojvodini ima dvadesetpet nacionalnosti, e od njih svi su sigurno svračali ili igrali. [...] Svirali smo čardaš, svi Srbi

⁸ Ana Balog (Balogh Anna) je rođena 13. januara 1929.

⁹ Taylor se ovde služi Gadamerovim dijalektičkim konceptom.

su igrali koji su bili tamo, onda smo svirali kolo,¹⁰ svi su igrali, Mađari, Srbi, svi. Nikada nije bila ni jedna svađa.

Kultura približava ljude brišući sve razlike. Ali i pored života sa drugima uz međusobnu toleranciju prisutan je kolektivni strah zbog sudbine jezika koji se očituje u svakom intervjuu. U većini egzogamnih brakova preuzima se drugi jezik, broj dece u mađarskim razredima je sve manji, kao i broj krštenja u reformatskoj i katoličkoj crkvi. U svakom intervjuu izražena je zabrinutost zbog jezika i jezičke asimilacije.

M. B. Stariji na žalost izumiru, a mlađih generacija nema, oni koji odlaze u mešoviti brak preuzimaju taj jezik a svoga se odriču, to je ono što najviše boli, koga boli? Mene na primer.

Važno pitanje u konstrukciji etničkog identiteta u manjinskim etničkim grupama često je klasna distinkcija koja igra ulogu u tom procesu; odlazak na fakultet i očekivanje boljeg posla obično podrazumeva korišćenje dominantnog jezika. Uprkos etnojezičkoj demokratiji koja osigurava poštovanje svih jezika u kojima se izražava kultura različitih naroda, postoji pretnja od jezičke asimilacije, i zabrinutost u vezi ovog pitanja je izražena u svakom intervjuu.

B. A. ali čak i Mađari kući govore srpski sa svojom decom jer ih daju u srpske škole jer inače ne dobiju posao.

Većina porodica ima svoje priče izgrađene iz porodične istorije ili individualnih sećanja, koje se prenose generacijama. Iz najzanimljivijih i najupečatljivijih izranjaju mitovi kao porodična tradicija, oživljavajući zaboravljenu prošlost oblikujući iskustvo i identitet mlađih generacija, kao i njihovo poimanje i pogled na sopstvenu porodicu. Često kolektivne priče dobijaju mitski status u porodicama, kao što su priče o siromaštvu, oblikujući identitet cele zajednice gde svi dele istu sudbinu. Svi sagovornici su govorili o siromaštvu u selu i o svom statusu u odnosu na druge.

K. L. Bili smo siromašniji od Slovaka. Odnosno Nemci su bili bogatiji, i posle Slovaci i onda mi. [...] na kraju ove ulice zimi-leti uvek je bilo četiri pet porodica za koje je selo znalo da nemaju šta da jedu.

M. B.¹¹ Potičem iz siromašne porodice i svi smo bili siromašni ovde tako da se sećam čak i toga da kada sam išla u prvi razred bio je veliki sneg i moj tata me je nosio jer nisam imala cipele u koje ne bi ušla voda. Bila su teška vremena.

⁷Iskustva o sebi pokazuju da pojedinci pristupaju čestim ponovnim tumačenjima svoje lične priče kako bi uskladili svoje uspomene sa slikom o sebi.' (Halpern i Ruano-Borbalan 2008: 8) JA predstavlja unutrašnju stranu individualnog identiteta. Ono što je meni svojstveno i ono što ja u sebi pronalazim (Gutmann 1994: 31) Ja znači „biti istinit prema

¹⁰ 'muzsikáltuk a kolot'

¹¹ Boriška Mate (Máté Boriska) je rođena 6. Jula 1930. godine.

sebi i prema svojoj originalnosti”, onome što jedino ja mogu autentično da izrazim i otkrijem čime ujedno i definišem sebe. (Ibid.) Socijalni psiholozi su, takođe, pokazali da se Ja gradi kroz odnos sa okolinom i sa drugima¹²; osobe koje nas okružuju doprinose izgradnji našeg Ja igrajući ulogu društvenog ogledala. Taj proces, nazvan je „ja-ogledalo” (Ibid: 57) preko koga nam drugi šalju sliku o onome što jesmo.¹³

„Ljudski život zaista nema smisla izvan njegovog suštinskog dijaloškog karaktera, odnosno izvan veze koja pojedinca spaja sa drugim.” (Halpern i Ruano-Borbalan, 2009, 115) Čarls Tejlor zaključuje da mi [...] definišemo identitet kroz odnos sa drugim [...] kroz dijalog, ponekad kroz suprotstavljanje sa drugima koji nam znače”. Čak i kad nadživimo neke od njih [...] oni postaju „sastavni deo moga unutrašnjeg identiteta. Sa tog stanovišta, pomodni razgovori koji propovedaju autentičnost i razvoj sebe nezavisno od naših veza sa drugima, neproductivni su i uništavaju sam položaj autentičnosti.” (Ibid.)

„U koju meri se može zasnivati život koji bi bio posvećen jedino sebi (bez „prižnavanja” drugog)? Može li se misliti kroz sebe (bez kritičkog dijaloga sa drugim)? Pojedinačno ja je uvek ukorenjeno i smešteno unutar neke grupe. Misao se uvek formira kroz dijalog - ponekad nevidljiv - sa sagovornikom. Ne može se utemeljiti smisao života izvan veze sa drugima.” (Ibid: 119)

LITERATURA

- Augustine (1961). *Confessions*, trans. R. S. Pine – Coffin. Harmondsworth: Penguin.
- Bruner, Jerome (2004). „Life as narrative”. *Social Research*. 71 (3): 691-710.
- Fought, Carmen (2006). *Language and ethnicity. Key topics in sociolinguistics Series*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Guttman, Amy (1994). „Introduction” in *Multiculturalism: examining the politics of recognition*, ed. A. Gutmann. (Princeton: Princeton University Press): 3-24.
- Halpern, Katrin i Ruano-Borbalan, Žan-Klod, prir. (2008). *Identiteti: pojedinac, grupa, društvo*, prev. Stanko Džeferdanović. Beograd: Clio.
- Krausz, Ernest and Tulea, Gitta (1998). *Jewish survival: the identity problem at the close of the twentieth century*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Linde, Charlotte (1993). *Life Stories: The Creation of Coherence*. Oxford: Oxford University Press.
- Metz, Christian (1982). *Psychoanalysis and Cinema: The Imaginary Signifier*, trans. C. Britton, A. Williams, B. Brewster and A. Guzzetti. London: Macmillan.

¹² Herder je to primenio ne samo na individualnom planu kao jedinke među drugima, već i na kolektivnom kao nosioce kulture među drugim ljudima. *Volk* bi kao i pojedinci trebalo da bude istinit prema sebi i svojoj kulturi. (Taylor 1994: 31)

¹³ Prema teoriji psihoanalize identifikacija je uvek reflektujuća. Ona je uvek pitanje prepoznavanja sebe u drugom. Mi projektujemo deo sebe na drugog da bismo prepoznali sebe u drugom. Christian Metz ovaj dvostruki mehanizam poredi sa projekcijom filma na bioskopsko platno gde je gledalac ujedno i projektiv i introjektiv. „Kada kažem „ja vidim” film, time mislim na jedinstvenu mešavinu dve suprotne struje: film je ono što primam, ali ujedno i ono što šaljem [...] Slanjem ja sam projektor, primanjem ja sam bioskopsko platno”. Ključni aspekt procesa identifikacije je dvostruki mehanizam, davanje simboličnog značenja objektu, a zatim čitanje sebe u tom objektu i posmatranje svojih vrednosti reflektovanih u njemu. „Naša okolina zato mora da služi kao filmsko platno na koje bismo projektovali sopstvena značenja i u kojem bismo “čitali” sebe.” (Metz 1982: 50-51)

- Miller, Robert Lee (2000). *Researching Life Stories and Family Histories*. London: Sage.
- Nagy Sívó, Zoltán (1999). *Bukovina mit vétettem?*. Novi Sad: Forum.
- Olney, James (1998). *Memory & Narrative. The Weave of Life-Writing*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Péter, László (2008). *Vándor fecske hazatalál? Kalandozások Mádéfalvától Bukovináig, Bukovinától az Al-Dunáig*. Topolya: Timp kiadó.
- Rosenthal, Gabriele (2004). „Biographical research”, in *Qualitative Research Practice*, ed. C. Seale, G. Gobo, J.F. Gubrium and D. Silverman (London: Sage Publications): 48-64.
- Savić, Svenka i Mitro, Veronika, ur. (2006) *Vajdasági magyar nők élettörténetei*, Novi Sad: Futura.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1990). *The post-colonial critic: Interviews, strategies, dialogues*. New York: Routledge.
- Taylor, Charles (1994). „The Politics of Recognition” in *Multiculturalism: examining the politics of recognition*, ed. A. Gutmann. (Princeton: Princeton University Press): 25-73.

Monika Bala

WHERE CULTURES MEET: NARRATING THE ‘SELF’ THROUGH
THE INFLUX OF DIVERSITY LIFE STORY NARRATIVES
OF HUNGARIAN DIASPORIC COMMUNITY IN VOJLOVICA
Summary

Migrations are the defining condition of humanity (Goldberg, 1994) where multicultural societies are being shaped and reshaped by diverse identities. Identities are being created not just as an individualistic notion of our own, authentic, intimate inner understanding, but also in the context of other cultures through a dialogical emanation of difference in response to our relations, and in recognition the equal values of diverse cultures in a dynamic course of interaction in an intercultural dialogue.

In this way multicultural influence has a major effect on constructing one’s own identity through accepting and recognizing ethnic/cultural diversities with the ability and ‘responsibility to trace the other in self’. (Spivak, 1990, p.47) .

In narrating our past we are trying to make sense of our ‘self’ on dual plane: as an individualized human identity and as a dialogic creation framed by multiple traditions, traditions of continuity with our language as one of the ‘basic components of identity’ (Krausz and Tulea, 1998, p.199) and traditions of difference.

This paper is addressing the question of identity formation of members of Hungarian diasporic community in a multicultural Vojlovica and the construction of the ‘self’ in personal narratives through the influx of diverse cultures.

KULTURNI I PORTABL IDENTITET

Apstrakt: Priče migranata su specijalni primeri *portabl identiteta*. Migranti stiču nov status menjanjem jezika, ali se time ne mora menjati i njihov kulturni identitet. Razni oblici zajedničkih reprezentacija su nezavisne od jezičkih ograničenja. Kulturnoistorijska tradicija se zasniva na sistemima religijskih, kulturnih i umetničkih znakova (emblematika, citati, arhetipovi, mitovi, slike, narative itd.) što ispunjava pojam pokretljivog identiteta. Pitanja kulturnog identiteta su ranije pokretali u vezi sa imigracijom u Kanadu ili u Sjedinjene Američke Države, zatim ili migracijama, naseljavanjima, deportacijama kao specifičnim istorijskim fenomenima u Evropi, a u današnje vreme povodom otvaranja njenih unutrašnjih granica.

Ključne reči: *kulturni identitet, kulturne reprezentacije, multikulturalizam, migracija*

1. Širi kontekst mojih razmišljanja predstavljaju naratologija i evropske studije, odnosno interdisciplinarno istraživanje problema identiteta u velikim tranzicijskim kontinentalnim i društvenim procesima. Unescov višezječni tezaurus pod pojmom *kulturnog identiteta* posvećuje pažnju odnosima nacionalnih, etničkih, lingvističkih zajednica i njihovog kulturnog života ističući pravo raznih zajednica na svoju sopstvenu kulturu. Zatim određuje pojam akulturacije, kulturnog nacionalizma, nacionalnog identiteta, kulturnog pluralizma i prava, odnosu vaspitanja i kulture, kao i etnopsihologiji. Pregled najvažnijih pojmova bih dopunila tokovima usled kojih se narativni i vizuelni znakovi, simboli premeštaju u nove kontekste u kojima se odigrava njihovo održavanje, promenjeno delovanje, kontaminacija ili transformacija.

2. U vidokrug interdisciplinarne naratologije ulazi jedna posebna vrsta identiteta koja naizgled ne spada direktno u kontekst navedenih pojava. Radi se o *narativnom identitetu* pojmu koji je na moralnofilozofskim osnovama definisao francuski mislilac Pol Riker (Paul Ricœur). Po mom ubeđenju su razvoj, promene, transformacije kulturnog identiteta u svim etapama usko povezane upravo sa narativnim momentima usled kojih se razni oblici nasleđenih, naučenih, pročitanih, zapamćenih priča, odnosno lične ispovesti (životne priče, autobiografije) ili fiktivne pripovesti upravo preko formiranja narativnog identiteta ugrađuju i uklapaju u viši kontekst *kulturnog identiteta*.

3. Treći vid kompleksnog problema predstavljaju *regionalni identiteti* koji su veoma izraženi u našim složenim i istorijski promenljivim terenima, kao što je Balkansko poluostrvo, primorje i Srednja Evropa.

U daljem razlaganju nastojaću da osvetlim delokrug i međusobne odnose spomenutih kategorija. Redosled će zato biti obrnut: ukazaću na neke primere regionalne pripad-

nosti i njenog uticaja na konstituisanje narativnog identiteta kod klasičnih srpskih pripovedača sa početka 20. veka. Istoričari književnosti takođe ističu značaj lokalnih vrednosti, mentaliteta, kulturnog i etnografskog elementa u pripovedanju na kraju 19. i početku prošlog veka koje kasnije lagano gube na značaju. Istovremeno postoje i primeri za zadržavanje važnosti raznih *kulturnih dijalekata* na primer u delima Ive Andrića.

Kratka proza srpskih realista je veoma bogata regionalnim reprezentacijama, imaginarnim sadržajima pojedinih regiona, elementima lokalnih narodnih i verskih običaja. Na osnovu ove tendencije -- koja je u spomenuto doba veoma rasprostranjena i u ostalim literarnim sredinama -- teoretičari i analitičari kulture zaključuju: pored *geografske regije* postoji i *imaginarna regija* sastavljena od književnih predstava, normi i vrednosti određenih prostora. Dovoljno je da se prisetimo novelistike Sime Matavulja ili Petra Kočića i uočimo prisustvo sasvim sitnih detalja, mikrojedinica dijalekta, izraza, lokaliteta, koji su u službi karakterisanja ljudi, manjih društvenih grupa, zatim sukoba i tenzije između podređenih i vlasti. Sve ovo doprinosi formiranju i umetničkoj reprezentaciji određenih mikrozajednica, kao što su krajišnici i dalmatinska zagora kod Matavulja ili Bosna u Kočićevoj proznoj imaginaciji. Takođe je velika razlika između stvaranja legendi u romantičnom pogledu na svet, odnosno nastojanja, snage ovih pisaca.

Ova stremjenja su mnogo bliža današnjem prilazu problema, znači uočavanju i vrednovanju narativnih instanci i postupaka, na osnovu kojih se sa današnje tačke gledišta iscertava pravo bogatstvo *kulturnog dijalekta* tekstova i priča. U ovaj kompleks ulaze svi znaci sposobni za karakterisanje pojedinca i imaginarnih sadržaja grupa kojima pripadaju. Interpretacija je kompletnija ako ukažemo na njegovu specifičnu funkciju, koja služi konstituisanju i izražavanju kulturnog identiteta fiktivnih junaka, kao i njihovih malih svetova i podneblja. Ova nastojanja nemaju više nikakve veze sa pukim slikanjem kolorita i etnografizmom. Oralna tradicija toliko značajna kod slovenskih naroda se na primer transformiše kod Matavulja u autentičan govor i leksiku junaka, a s time u umetničku prozu. Situiranje događaja, izbor nosioca akcije, diskretno upućivanje na pojedine moralne karakteristike junaka – sve stoji u osmišljenoj umetničkoj funkciji konstituisanja sveta fikcije, narativnog, a s time i kulturnog identiteta junaka – i kod jednog, i kod drugog spomenutog pripovedača evropskog značaja.

Svi navedeni oblici identiteta su dinamični, konstruisani i nestalni. Kulturni identitet je izrazito fleksibilan odnos između pojedinca i grupe, subjekta i zajednice. U navedenim književnim primerima se se pojavjuje kao sinteza šire shvaćenog dijalekta i regionalne pripadnosti. U interkulturalnim odnosima dolazi do izražaja njen kompleksniji vid. Omogućava postizanje otvorenosti u prihvatanju drugih jezičkih i nacionalnih kultura. Karakteriše ga mogućnost promenljivosti, transformacije, što doprinosi akulturaciji pojedinca. Nije određen i ograničen poreklom, vaspitanjem, nasleđenom jezičkom kompetencijom, stečenim znanjem u određenim životnim periodima i nacionalnom pripadnošću. Geopolitičke određenosti ga takođe ne mogu u celosti sputavati. Na osnovu svega ovoga se može smatrati svojstvom koje se obnavlja, nadopunjuje, koje treba neprestano ponovo stvoriti, znači forma i potreba aktivnog delovanja subjekta u raznim životnim promenama.

Sve ovo spada u domene novijih kulturno-antropoloških istraživanja. Među njima istoričar umetnosti, Hans Belting razvija specifičnu koncepciju u knjizi *Bildanthropogie (Antropologija slika)*. Belting govori o tome da našu „ličnu prirodu” koju određuje pol, životno doba, biografija, *telo* povezuje sa kolektivnim identitetom koji je formiran pod

uticajem okoline, istorijskog doba, vaspitanja. (Pojam *tela* je po mom shvatanju metafora kompleksa duha, psihe, memorije, imaginacije.) Opasku proširuje i na svet medija, koje su radikalno suzile teren ličnom odnosu i aktivnom sudelovanju. Naše „prirodno telo” reprezentuje kolektivno telo koje je ujednom i mesto slika i raznih vrsta vizuelnih objekata. U procesu rastvaranja i dislokacije lokalno branjenih kultura pojedinci kao nosioci tih kultura stiču značaj koji su ranije imali emigranti. *Svoje slike nose sa sobom na druga mesta* ili ih premeštaju u nova doba. Izuzev arhaičnih i izolovanih sredina jedva se mogu naći pojedinci koji bi pripadali samo jednoj kulturi, kao što to potvrđuje iskustvo multinacionalnih zajednica, slična našem. Usled toga se izražava potreba za novim pojmom kulture da bismo otkrili tragove rapršavanja tradicije. Uprkos sveobuhvatnoj tehničkoj civilizaciji kultura ostaje enzim koja može stvoriti sasvim nove veze i povezanosti. Ovu poslednju Beltingovu misao sam – priznajem – primila sa olakšanjem.

U jednom od veoma interesantnih primera ovog fenomena upravo se stvara nova relacija između arhaičnog, crnogorskog narodnog običaja s jedne strane, i simbola, nasleđa evropske umetničke postavangarde, odnosno savremene sprske alternativne kulture s druge strane. Ovi sadržaji se spajaju u novu celinu u performansi umetnika Vladimir Nikolića *Death Anniversary*¹ posvećenoj uspomeni Marsela Dišana (Marcel Duchamp). Ideja i realizacija ideje na neočekivan i kompleksan način ilustruje upravo iznešene antropoške teze Beltinga. Videosnimak, glas i tekst narikače, koja oplakuje velikog francuskog umetnika, zatim detaljan opis priprema, odnosno sama akcija na francuskom groblju je sam po sebi akt interpretacije. Interpretacija stvara nov, značenjski bogat odnos prema evropskoj likovnoj kulturi, a istovremeno je i sam akt nastajanja umetničkog poduhvata, *Work in progress*.

U Nikolićevoj umetničkoj akciji je prenošenje kulturnog, etnografskog amblema i običaja u drugi kontekst jednokratno, ali dovoljan da osvetli važnost interaktivnog kontakta: u ovom primeru samo *telo* umetnika spaja raznovrsne impulse koji dospevaju do njega sa strane postavangarde, odnosno arhaičnog rituala. U ogledalu ovog performansa se jasno iscertava kulturni identitet autora i umetničkog ustrojstva, u čijem formiranju element regionalnog identiteta ne gubi od svog značaja, nego dolazi u dodir sa složenim sistemom umetničkog izazova Dišana.

Drugi karakterističan diskurzivni primer pokretljivog, tzv. *transportabilnog identiteta* predstavljaju priče, naracija imigranata i emigranata. U novoj sredini često dolazi do promene jezika, koja ne treba ujednom da znači i promenu njihovog kulturnog identiteta. U Kanadi se prilično dugo vremena posvećuje pažnja akulturaciji i obezbeđivanju jednakih prava imigrantima, dok je Evropa vekovima tlo stalnih većih ili manjih, organizovanih ili iznudenih, prisilnih seoba naroda i diseminacije društvenih grupa. Raspad Istočne Evrope i brisanje unutrašnjih granica kontinenta tek otvara nova antropološka i kulturološka pitanja.

Novi naraštaji, dece gastarbajtera rođenih i školovanih u inostranstvu spadaju u primere delimičnog ili potpunog menjanja jezičkog identiteta: kod njih se od jezičke pripadnosti duže održava kulturni identitet. Ogleda se u čuvanju verskih i drugih nasleđenih običaja, prepričavanju roditeljskih uspomena iz rodnog kraja i njihovih uticaja. Znači u premeštanju zbira imaginarnih sadržaja (mitova, pripovesti, amblema, simbola) u novu sredinu, što spada u kategoriju *pokretljivog, portabl identiteta*.

¹ <http://www.vladimir-nikolic.com/artworks.html>
http://www.vladimir-nikolic.com/death_anniversary.html

Mada je odnos prema maternjem jeziku i kulturi u dijaspori od opštijeg značaja, najuticajnije je ipak opredeljenje pisaca i intelektualaca u emigraciji. Kao učesnica u višegodišnjem istraživačkom projektu u Lajpcigu o egzilu istočnoevropskih autora između 1945-1989, došla sam do sagledavanja dvojnog odnosa pisaca prema svom imaginarnom nasleđu i mogućnostima njenog premeštanja u novi kontekst. Dok su neki slično Samjuelu Beketu promenili svoj književni jezik (Gombrovič, Jonesko, Ćoran, kod nas preveden kao Sioran, Nabokov), a pritom zadržali i obogatili, transformirali svoj kulturni identitet, mađarski književnik Šandor Marai je na primer u dugim decenijama emigracije do kraja zadržao, negovao i jedan, i drugi vid svoje pripadnosti. Marai je sa maternjim jezikom poneo i preneo u svoje romane i kulturnu istoriju nacije na daleki kontinent i u "novo doba" svog egzila.

Navedeni prozni pisci predstavljaju razne primere narativnog identiteta u uskoj povezanosti sa spomenutim transportabilnim momentima kulturne pripadnosti. Naracija je jezičko posredovanje koje je prisutno u svim domenima ljudskog bitisanja, i usled univerzalnog značaja poseduje centralno mesto u formiranju raznih oblika identiteta. Psihologija je pre konstituisanja interdisciplinarnih naratoloških istraživanja u šesdesetim godinama posvetila pažnju njenom značaju u mentalnom razvoju i psihologiji evolucije ličnosti. U književnosti je naracija ne samo oblik fikcije i proznih žanrova, nego i spoj između epskih i neliterarnih formi konstruisanja prošlosti (istorija, folklorne forme, oralni arhivi, biografije, memoari itd.).

Redefinisanje svoje ličnosti, pronalaženje sebe, samorazumevanje i svesno izgrađivanje svog položaja u raznim mikro i makro zajednicama počev od porodice preko generacije, prijateljskih krugova sve do verskih i društvenih grupa, usko je povezana sa jednom kategorijom Ja (Self), kojom upravljaju kulturni simboli. Po Rikeru ovu kategoriju Ja u mnogome hrani književna tradicija. A literarne pripovesti nam obezbeđuju takvo jedinstvo, koje nije substancijalno, nego *narativno*.

Ako bismo hteli bliže osvetliti uticaj pripovedanja, potrebno je da razlučimo četiri nivoa delovanja. Naracija je prisutna 1. u sticanju jezičke kompetencije, 2. u formiranju ličnog (porodičnog, biografskog, moralnog) identiteta, 3. u konstituisanju društvene (etničke, regionalne, verske, političke) pripadnosti i 4. na nivou stvaranja kulturnog identiteta.

Ovi slojevi se na svojstven način susreću i potpomažu međusobno čak i kod čitanja, razumevanja ili interpretacije romana. Naš sudovi će samo delom biti lični, a ostalim delom će poticati baš od normi, shvatanja i sudova onih grupa i zajednica, čiji smo bili ili čiji smo članovi. Od svih ovih nivoa je upravo poslednji, kulturni najsloženiji, jer omogućava pojedincu široke mogućnosti odlučivanja i svesnog, intelektualnog izbora. Na osnovu komparativnog istorijskog iskustva se može konstatovati, da je zbog stepena slobode, fleksibilnosti i transformativnoj sposobnosti, za izučavanje najzanimljiviji. I u spomenutim izolovanim arhaičnim sredinama, iz koje je stvaralac performansa izdvojio narikaču i postavio je za koautora svoje akcije. Takođe i u ostalim egzistencijalnim situacijama o kojima je bilo reči (egzil, dijaspora, emigracija, privredna migracija, manjinske grupe itd.)

Za zajednice i pojedince koji žive u kompleksnim multikulturalnim zajednicama -- usled jezičkih, verskih i ostalih različitosti -- sadržaji kulturnog identiteta deluju u pravcu spajanja i sjedinjavanja u manje, alternativne grupe. Istaknuta je i važnost mogućnosti održavanja mnogostrukih relacija istovremeno sa više kulturnih, verskih i jezičkih tradi-

cija. Ovo potiče od prirodne pripadnosti subjekta istovremeno više jezika i kultura, znači nasleđenog položaja, ili novog u koje je kasnije dospelo.

Vojvodina je usled svog geopolitičkog položaja, istorije i neprestanih naseljavanja, odnosno odseljavanja vekovima pružala plodan teren za sticanje iskustva o novim oblicima alternativnih zajednica između ostalog i na bazi srodnih kulturnih, umetničkih ili stručnih stremjenja. Pošto sam i lično pripadala raznim formacijama počev od redakcija, do univerziteta i raznih zajedničkih istraživačkih projekata u tadašnjoj Jugoslaviji, bila sam u položaju da pratim razne promene ovih vrsta. Usled svega ovoga obrađivanju složenog pitanja -- i njenih društvenih, kulturoloških konsekvenci u kontekstu današnjih humanih nauka -- prilazim sa izuzetnim interesovanjem i otvorenošću. Smatram posebnim bogatstvom ne samo lično životno i intelektualno iskustvo, nego i nova stručna i umetnička saznanja u vezi sa imaginarnim sadržajima koje ljudi i svesno i podsvesno nose sa sobom gde god krenuli kasnije svojim putevima.

LITERATURA

- Belting, Hans (2001). *Bild-Anthropologie*. München: Wilhelm Fink.
- Nikolića, Vladimir. "Death Anniversary" URL:
 < <http://www.vladimir-nikolic.com/artworks.html> >
 < http://www.vladimir-nikolic.com/death_anniversary.html >
- Ostmitteleuropäischer Exilliteraturen 1945-1989. Ein Beitrag zur Systematisierung und Typologisierung.* (2004) ed. E. Behring--A. Kliems--H.-Ch.Trepte ed. Stuttgart: Franz Steiner.
- Ricoeur, Paul (1991). „L'identité narrative”. *Revue des Sciences Humaines*. 221: 35-47.
- Ricoeur, Paul (1986). *Du texte à l'action. Essais d'herméneutique II*. Paris: Le Seuil.
- Ricoeur, Paul (1990). *Soi-même comme un autre*. Paris: Le Seuil
- Sinnstiftung durcs Narration in Ost-Mittel-Europa. Geschichtswissenschaft und Geschichtskultur im 20. Jahrhundert* Bd. 7. (2005). ed. A. Kliems & M. Winkler Berlin: Akademische.
- Thomka, Beáta (2007). *Prózai archívum. Szövegközi műveletek*. Budapest: Kijárat
- Thomka, Beáta (2009). *Déli témák. Kultúrák között*. Zenta: zEtna
- Thomka, Beáta (2003). „Narrative Identität im Roman eines Schicksallosen. Das Werk der Imre Kertész und sein Kontext in der zeitgenössischen ungarischen Prosa”. *Neohelicon* 30. 2: 105-117.
- Thomka, Beáta (2009). „Narativno nasleđe, kulturni vez”. *Rukovet*. 5-6: 38-41.
- Thomka, Beáta (2009). „Na imie ma Balkany. Rozmawia Anna Górecka”. *Literatura na swiecie*. 5-6: 358-371.
- Thomka, Beáta (2005). „Kritische Stereotypen in den zentral- und südosteuropäischen Literaturen”, in *Bouquet Hongrois. Feestbundel voor J. J.* ed. Czibere M. & Kerékjártó Á. (Groningen: Universiteitsdrukkerij Rijksuniversiteit Groningen): 114-119.
- Thomka, Beáta (2007). „Dekonstruirung der Geschichte und narrative Identität”, in *Zgodovina in njeni literarni žanri. History and its literary genres*, ed. V. Matajč, G. Troha (*Prinjerjalna književnost. Comparative literature, Special Issue*. Ljubljana). 30: 171-177.

- Thomka, Beáta (2008). „Die ungarische Exilliteratur im Kontext der Minor-Literaturen: Fragen der kulturellen Identität. Ostmitteleuropäische Exilliteraturen 1945-1989”, in *Élmény, történet – a történetek élménye*, ed. Vincze O. & Bigazzi S. (Budapest: ÚMK): 228-235.
- Thomka, Beáta (2008). „Imaginäre Konstruktionen und transportable Identität. Poetik der Kultur der südeuropäischen Migranten”, in *Habitus, Identität und die exilierten Dispositionen*, ed. A. Wessely & K. Kókai & Z. Péter. (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó): 63-72.

Beata Thomka

CULTURAL AND PORTABLE IDENTITY
Summary

Stories of the migrants are special examples of the portable identity. Migrants have got into a new status change their language but it is not necessary that their identities are changing too. The different forms of common representations are independent from the linguistic borders. The tradition of the cultural history that is shaped from sign systems of the religion, the culture and the arts (e. g. emblems, quotes, archetypes, myths, images, narratives etc.) forms a mobile, portable common identity. There are some recent problems that make actual the question of cultural identity such as the immigration to Canada and to USA or the special historical phenomena of present Europe like migrations, settlements and deportations and nowadays the opening of inner borders.

Марица Шљукић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
ssljukic@yahoo.com

УДК: 316.334.23(497.11)
005.5:174
008:658

НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ ОРГАНИЗАЦИОНЕ КУЛТУРЕ ИНДУСТРИЈСКИХ ПРЕДУЗЕЋА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ДРУШТВУ

Апстракт: Трансформација рада у савременим друштвима, одвија се у оквирима глобалног повезивања тржишта, што (индустијска) предузећа тих друштава ставља пред низ изазова. У циљу повећања конкурентности, уз квалитет производа, планирану стратегију развоја, маркетинг и слично, као значајан фактор успешности (индустијских) предузећа, јавља се и организациона култура. Намера рада је да се у основним цртама опишу и критички сагледају особениости организационе културе која се развија у индустријским предузећима савременог српског друштва у условима противречне привредне и свеукупне друштвене трансформације. Пажња је усмерена на индустријска предузећа из два разлога: прво, процес индустријализације у Србији је релативно касно започео (у поређењу са индустријски развијеним друштвима Запада) и у свом развоју је у различитим периодима био различито вредносно усмераван што је отежавало развој организационе културе и друго, постсоцијалистичку трансформацију карактерише посебно интензивно пропадање државних (друштвених) индустријских предузећа окоштале структуре (и организационе културе) и истовремено (успорено) формирање „нове“ индустрије, са измењеним вредностима и културним обрасцима.

Кључне речи: *организациона култура, индустрија, тржиште, српско друштво.*

Систематско проучавање проблема организационе културе је започело осамдесетих година двадесетог века, након што је А. Петигру (А. Pettigrew) у једном свом чланку указао на могућност употребе појма културе у анализи организације.¹

Интересовање за проучавање организационе културе подстакнуто је: 1) наглим и брзим развојем јапанских компанија, 2) разликама између националних култура (у оквиру којих послују предузећа), 3) спајањем, припајањем и преузимањем

¹ Небојша Јанићијевић у делу *Организациона култура* наводи да је још 1952. године француски аутор Жак (Jaques) написао књигу о промени културе у фабрици, у којој је дефинисао културу фабрике, односно предузећа. Јанићијевић напомиње да се и пре тог аутора може пратити линија спомињања културе у текстовима истраживача организације – преко Барнарда (Barnard), па све до Фајола (Fayola), који је међу својих четрнаест принципа управљања предузећем уврстио и принцип „духа фирме“ (*l' esprit de corps*) (Јанићијевић 1997: 26).

предузећа, 4) пословном праксом успешних предузећа и 5) карактеристикама организационе промене (Јанићијевић 1997: 16 – 26).

Успеси који су постигле велике јапанске корпорације на светском тржишту, а посебно на тржишту САД и осталих развијених друштава, скренули су пажњу на специфичност јапанског менаџмента. Када је покренуто питање разлога успеха јапанске националне привреде и на оним тржиштима на којима су доминирале америчке и западноевропске компаније, установило се да извор конкурентне предности јапанских корпорација није ни у финансијском капиталу, ни у технолошким иновацијама, ни у јефтним сировинама, енергији или јефтиној радној снази, него у специфичностима организационе културе јапанских предузећа.² Након што се већина аутора који су проучавали експанзију јапанске привреде сложила са тим да је организациона култура јапанских компанија базирана на јапанској националној култури, уследило је интересовање за изучавање разлика међу националним културама, које је имало за циљ да покуша да утврди интензитет утицаја националне културе на организациону културу. Поменута истраживања су подстакнута и „болним“ искуствима мултинационалних корпорација, односно тешкоћама хармонизације радне снаге у предузећима са културном разноликошћу. Осим тога, спајања, припајања и преузимања предузећа, такође су подстакла на интересовање за организациону културу. Приликом спајања предузећа долази до „судара култура“, што може да отежа функционисање предузећа као јединствене целине јер запослени који су дошли из два различита, до јуче самостална, предузећа, полазе од различитих претпоставки, вредности и норми понашања. На значај организационе културе су указала и истраживања пословне праксе успешних предузећа из осамдесетих година двадесетог века у САД и Западној Европи, као и изучавања особености организационе трансформације, у којима је као посебно значајна компонента истицана промена организационе културе.³

Аутори који се баве проучавањем организационе културе (углавном економисти), наводе да је реч о новом концепту који се различито појмовно одређује и слажу се у мишљењу да је бројност дефиниција организационе културе последица релативно кратког бављења овим проблемом. Према неким мишљењима, организациона култура се тешко може прецизно дефинисати јер је она нешто што се опажа, осећа и наслућује (Обрадовић, Цвијановић и Лазић 2003: 51). Међутим, постоје показатељи и средства помоћу којих се овај појам ипак може одредити. То су различити симболи, односно докази о постојању организационе културе, као што су: статусни симболи, традиција, историја, церемонија, ритуали, приче, језик, жаргон и физичка околина (Коковић 2005: 479).

Садржај организационе културе чине веровања, вредности, претпоставке, норме, устаљен начин понашања чланова организације, као и симболи чија су значења настала у процесу међусобне интеракције међу запосленима. Ефекти организационе културе су уочљиви у сличности разумевања и интерпретирања појава и процеса из ужег и ширег окружења чланова организације. Организациона култура настаје кроз процес интеракција запослених у организацији, а због тога што има тенденцију да се обнавља и преноси на нове чланове, у њеном одређивању се истичу стабилност

² О томе опширно у: Моришима, Мичио (1986) и Шинго, Шигео (1995).

³ О свим наведеним истраживањима опширније у: Јанићијевић, Небојша (1997).

и одржавање. Јединственост и специфичност организационе културе произлазе из чињенице да она настаје из заједничког искуства запослених у организацији које се стиче током дужег времена и које је јединствено, јер као што нема две потпуно исте личности, нема ни две исте организационе културе.

Синтетичући све наведене елементе, Јанићијевић одређује организациону културу као систем претпоставки, веровања, вредности и норми понашања који су запослени у једној организацији рада развили и усвојили кроз заједничко искуство и који усмерава њихово мишљење и понашање (Јанићијевић 1997: 42).

Могуће је разликовати више типова организационе културе. Према критеријуму јасноће њеног садржаја и циљева, организациона култура може бити јасна и нејасна. На основу снаге коју поседују, разликују се јаке и слабе организационе културе. Подела на доминантну и супкултурну направљена је на основу степена доминације у организацији, а на основу „карактера“ настала је подела на добру и лошу културу организације. Осим наведених подела, у литератури се среће и подела на партиципативну и непартиципативну организациону културу (Коковић, 2005: 480). Хенди у својој типологији организационих култура разликује четири основна типа културе: култура моћи, култура улога, култура задатка и култура подршке (према: Петковић, Јанићијевић и Богићевић-Миликић 2005: 403 – 404). Основна карактеристика *културе моћи* је оријентација ка лидеру који поседује моћ на основу харизме или контроле над ресурсима. Пошто ова култура није бирократска не поштују се формална правила и процедуре, већ се све заснива на личном надзору лидера. Ефикасност и контрола, дакле, у знатној мери зависе од компетентности вође. Потпуно супротне карактеристике има *култура улога*, која је права бирократска култура, чије име сугерише да су основни елементи организације имперсонално постављене улоге, а не појединци. У овој култури доминирају правила и процедуре, односно тежи се ка томе да се сваки процес, свако понашање и сви односи у организацији стандардизују и формализују. *Култура задатка*, која се назива и културом постигнућа, почива на претпоставци да организација постоји да би решавала задатке, па је све оријентисано ка послу који треба да се обави. Због тога се људи не цене према хијерархијском положају него према њиховој способности да допринесу обављању задатка. Тип културе који се ретко среће у предузећима је *култура подршке*. Овај тип организационе културе почива на претпоставци да организација постоји зато да би омогућила њеним члановима да остваре своје индивидуалне циљеве и интересе. У култури подршке моћ је широко дистрибуирана (дисперзивна) што је, у поређењу са осталим поменутим типовима организационе културе, чини у највећој мери „демократском“. То је, међутим, и основни разлог због ког су организације са оваквом културом у сталној опасности од распада.

Истраживачи организационе културе немају јединствен став по питању њене структуре. Мишљења о томе да ли је организациона култура јединствена и хомогена целина или у оквиру ње постоје издиференциране супкултуре, веома су подељена. Та разноликост мишљења видљива је у постојању три приступа (перспективе) у сагледавању структуре организационе културе. Први приступ уочава перспективу *интеграције*, која почива на правилу: једна организација – једна култура. Организациона култура се посматра као монолитна, хомогена целина у којој су вредности и норме заједничке за све запослене у организацији. Други приступ уочава перспективу *диференцијације*. Организациона култура је овде схваћена као сложен систем

супкултура и карактеришу је диференцираност и разноврсност вредности, веровања, норми и симбола. Организација, дакле, према овом виђењу има доминантну културу и супкултуру. У складу са особеностима постмодерног друштва, трећи приступ истиче идеју *фрагментације*. Организациона култура се овде види као систем независних и неповезаних вредности у коме се не види ни доминантна култура, ни супкултуре (Јанићијевић 1997: 95 – 110; Коковић 2005: 480 – 481). У процесу организовања рада присутна су сва три облика организационе културе, а од комплекса интерних и/или екстерних фактора (у односу на предузеће), зависи који ће од тих облика доминирати, што има утицаја на успешност пословања предузећа.

У условима глобалног повезивања тржишта пред предузећа се поставља низ веома комплексних захтева које морају задовољити уколико претендују на то да барем на делу тржишта буду конкурентна. Задовољити потребе потрошача или корисника услуга, на почетку двадесет првог века, није ни мало једноставно јер се потребе интензивно мењају и усложњавају што од компанија (које и саме непрестаним маркетиншким наметањем одређених вредности и доприносе динамичи развоја потреба) захтева изузетну флексибилност. Да би била флексибилна, предузећа морају бити добро организована, а добра организација зависи и од особености организационе културе. Када је реч о постсоцијалистичким друштвима, у које спада и српско друштво, у оквиру описаног контекста неизоставно спадају и бројне трансформацијске тегобе.

Осврћући се на расправу о савременим организацијама рада, Силвано Болчић изводи дихтомну типологизацију организација, коју чине *организације које расту* и *организације које старе* (Болчић, 2003: 123)⁴. Ова дихтомна типологизација је погодна за разумевање и објашњавање организационе културе (и структуре) предузећа у друштвима у транзицији.

Организације које у постсоцијалистичким друштвима настају и расту, карактеришу следећа обележја организационе културе: охрабрује се преузимање ризика, проблеми се виде као изазови и могућности које треба искористити, дозвољено је све што није изричито забрањено, промовишу се кадрови који омогућавају успон организације (не пита се толико „ко је он“, већ „шта ради“), пословни циљеви су примарни. Са друге стране, организациону структуру предузећа која старе и пропадају карактерише следеће: охрабрује се избегавање ризика, различите могућности се виде као проблеми, забрањено је све што није изричито дозвољено, промовишу се кадрови који омогућују стабилност организације, а примарни су политички циљеви.⁵

У сагледавању карактеристика организационе културе индустријских предузећа у савременом српском друштву потребно је кренути од указивања на неколико значајних момената развоја индустрије у Србији. Као прво, процес индустријализације у Србији је релативно касно започео (у поређењу са индустријском традицијом развијених друштава Запада)⁶ и у свом развоју је у различитим историјским перио-

⁴ Наведену дихтомну типологију Болчић изводи из типологије организација Исака Адигеса, који разликује: организације у повоју, организације у залету, организације у одрастању, организације у врхунској форми, стабилизоване организације, аристократске организације, бирократске организације и организације које нестају (Болчић 2003: 132).

⁵ О наведеним карактеристикама организационе културе видети у: Болчић 2003: 132 – 133.

⁶ Тешкоћу у приказу индустријског развоја Србије представља оскудица у статистичким подацима пре Другог светског рата. Први званични статистички подаци о индустријској производњи датирају из

дима био различито вредносно усмераван, што га је значајно успоравало и кочило. Индустијска култура која се у Србији развијала од краја деветнаестог века до почетка Другог светског рата „сукобљавала“ се са вредностима владајуће аграрне, преиндустијске културе⁷, да би се након Другог светског рата инсистирало на њеном убрзаном развоју који је био идеолошки усмераван. Данас се индустијска култура у српском друштву поново суочава са новим, потпуно измењеним захтевима, односно вредностима које иницира процес глобализације (преко „ужег“ процеса транзиције), односно неолиберална идеологија која се налази у његовој основи (Шљукић 2008: 390). То је утицало на карактеристике организационе културе у индустијским предузећима у Србији која, услед наведених разлога, није успевала сасвим да се развије, што је, уз друге факторе, имало утицаја на пословање, али и пропадање многих индустијских предузећа.

У наведеним оквирима је потребно разумевати актуелне проблеме индустрије (и привреде, уопште) у српском друштву, која се поново налази на прекретници. Са једне стране су организације које старе (и нестају), а са друге стране организације које расту. Организационе културе ових предузећа су различите, посматрано из угла њихове перцепције друштвене стварности и њиховог одношења према тој стварности.

Постсоцијалистичка трансформација, која је у својој суштини најпре вредносна, сасвим је изменила однос између државе и (индустијских) организација рада. Многа српска предузећа нису успела да се ослободе „баласта“ вредности самоуправног социјализма што је резултирало или њиховим пропадањем или јефтиним продајом (која у знатном броју случајева није доводила до ревитализације купљених предузећа). Нестајањем државе – социјалне установе, која је увек била ту да покрије губитке нерационалног пословања, свој идентитет су изгубила многа предузећа ненавикнута на тржишно пословање (Шљукић 2007: 198). Са друге стране, у Србији успешно послују предузећа која су, упркос бројним тешкоћама, успела да одговоре на изазове транзицијског процеса (захваљујући, између осталог, боље развијеној организационој култури).

У разматрању карактеристика организационе културе индустијских предузећа у савременом српском друштву потребно је разликовати три категорије предузећа: она која су у процесу приватизације прешла у власништво мултинационалних компанија, она која су у процесу приватизације прешла у власништво успешних домаћих предузећа и она која се формирају и развијају „самостално“ и самостално конкуришу на тржишту.

1888. године и односе се на производњу пива и брашна. Тек је 1893. године број информација о индустријској активности нешто већи; обухваћена је производња угља и дат први списак индустријских радњи. 1893. године пописано је 26 индустријских радњи са 837 запослених. До првог светског рата број индустријских радњи се повећавао, а такође се повећавала и разноликост њихових активности јер је српско друштво тежило укључивању у европске токове индустријске производње (*Два века развоја Србије: статистички преглед*, 2008).

⁷ Одмах на почетку привредног живота Краљевине СХС јавила се дилема шта је рентабилније да се развија: индустрија или пољопривреда? Мишљења су била подељена и у државној администрацији и међу привредницима и стручњацима. У високој државној администрацији су се чула мишљења да због нерентабилности аграрне производње треба по сваку цену променити привредну структуру земље, тј. развијати индустрију. То је изазвало револт аграрно оријентисаних кругова који су сматрали да држава фаворизује индустрију (Ђуровић 1986: 152).

Индустријска предузећа која су ушла у састав великих успешних светских компанија обликују се под утицајем организационих култура тих компанија. Она се најчешће просто преузима, односно из центра компаније се шири на њену периферију.⁸

Однос организационе културе мултинационалне компаније и организационе културе неке националне компаније која се нашла у њеном саставу се може сагледавати и као специфичан однос образаца националне културе и „апстраховане“ културе организације. Мултинационалне компаније „апсорбују“ одређене (одговарајуће), „најбоље“ (за њих) елементе различитих националних култура и „уграђују“ их у своју организациону културу захваљујући којој, у значајној мери, успешно послују и доминирају на тржишту.⁹ Иако их неки аутори називају и наднационалним компанијама, оне би се само у овом контексту могле сматрати наднационалним (Шљукић 2008: 388). У прилог томе би могло ићи и запажање Мануела Кастелса да развој глобалне, информатичке економије одликује управо њен настанак у различитим културним/националним контекстима (у Северној Америци, у западној Европи, у Јапану, у „кинеском кругу“, у Русији, Латинској Америци), као и њен планетарни опсег, који утиче на све земље и доводи до мултикултуралног референтног оквира. Али, наводи даље Кастелс, разноликост културних контекста, у којима споменута економија настаје и развија се, не искључује могућност постојања заједничке матрице организацијских облика у процесима производње, потрошње и расподеле (Castells 2000: 184).

Када је реч о индустријским предузећима у Србији која се нису у оквиру приватизације нашла у склопу великих светских компанија, приметно је настојање да се у њима развију обрасци организационе културе и то по угледу на организационе културе великих и успешних корпорација. То се уочава и у великим „домаћим“ компанијама у Србији¹⁰, као и у мањим и „млађим“ индустријским предузећима¹¹.

У оквиру трансформација организација рада у савременим (не само постсоцијалистичким) друштвима, организационе културе се налазе пред бројним изазовима. Под трансформацијама организација рада овде се, пре свега, мисли на кластере (*clusters*) и стратегијске алијансе (*strategic alliances*). Кластери су врста организовања рада заснована на повезивању више организација у оквиру једне регије, са сврхом да

⁸ Као пример се могу навести предузећа *Власинка* (пунионица воде „Роса“) и *Fresh & Co* (један од водећих домаћих произвођача сокова), која су у процесу приватизације ушла у састав компаније *Coca-Cola HBC* (www.cchbc-talents.co.rs).

⁹ То показује пример *јапанизације*, односно глобално организационо прихватање образаца националне/организационе културе јапанских компанија, као и пример *бразилизације*, о коме говори Роналдо Манк (Munck 2002).

¹⁰ Као пример се може навести успешна српска компанија (акционарско друштво) СИМПО, у оквиру које данас послује 80 малих, средњих и великих предузећа, претежно производне оријентације. На њиховој интернет презентацији се у оквиру указивања на карактеристике, стратегију и циљеве развоја компаније препознају све опробане и успешне концепције великих западноевропских предузећа, а уочавају се и елементи организационе културе карактеристични за успешне светске корпорације (www.simpoco.rs). Особеност организационе културе ове компаније, сасвим сигурно, чини и то што се њено развијање одвијало кроз процес „припајања“.

¹¹ На пример, мало предузеће М.П. АДЕКО (за производњу, прераду и промет нафте и нафтних деривата) основано 1991. године у Новом Саду (www.adeco.rs) или предузеће DCL COMPANY (за производњу аутофлуида, аутокозметике, производа прехранбене и кућне хемије, као и средства за дезинфекцију), основано 2007. године у Лесковцу (www.dklcom.com).

се боље искористе пословне предности конкретне регије на међународном тржишту, што може довести до подизања нивоа регионалног развоја. Стратегијске алијансе представљају организациони облик повезивања људи који почива на договору између појединих организација да заједно делују у одређеној области рада.¹² Наведени облици организација рада пружају шансу српским индустријским предузећима (као и предузећима из „транзиционог“ окружења) да повећају конкурентност на глобалном тржишту. Међусобно удруживање, међутим, значи и интензивну комуникацију, прилагођавање и уклапање њихових посебних организационих култура. Осим тога, кластер економија може подразумевати и интензивне интеракције организационе културе са обрасцима посебних националних култура, а од степена успешности тих комуникација, између осталог, зависи и успешност предузећа на тржишту, односно оном делу тржишта на коме она претендују да буду конкурентна.

ЛИТЕРАТУРА

- Болчић, Силвано (2003). *Свет рада у трансформацији*. Београд: Плато.
- Два века развоја Србије: статистички преглед (2008). Београд: Републички завод за статистику Србије.
- Ђуровић, Смиљана (1986). *Државна интервенција у индустрији Југославије 1918-1941*. Београд: Институт за савремену историју.
- Јанићијевић, Небојша (1997). *Организациона култура*. Нови Сад и Београд: Ulixes и Економски факултет.
- Коковић, Драган (2005). *Пукотине културе*. Нови Сад: Прометеј.
- Милошевић, Божо (2004). „Трансформација организација рада у процесима глобализације: утицај новолибералне идеологије“. *Социологија*. XLVI. br. 2: 143 – 166.
- Моришима, Мичио (1986). *Зашто је Јапан „успео“?*. Београд: Рад.
- Munck, Ronaldo (2002). *Globalisation and labour*. London & New York: Zed Books.
- Обрадовић, К., Ј. Цвијановић и Ј. Лазић (2003): „Организациона култура као кључни фактор интерног окружења предузећа“. *Индустрија*. бр. 3-4: 51 – 68.
- Петковић, М., Н. Јанићијевић и Б. Богићевић-Миликић (2005). *Организација*. Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета.
- Castells, Manuel (2000). *Успон умреженог друштва*. Загреб: Голден маркетинг.
- Шинго, Шигео (1995). *Нова јапанска производна филозофија*. Нови Сад: Прометеј.
- Шљукић, Марица (2007). „Глобализацијске промене у сфери рада и идентитет предузећа“, у *Идентитети и култура мира у процесима глобализације и регионализације Балкана*, ур. Љ. Митровић, Д. Захаријевић и Д. Гавриловић (Ниш: Филозофски факултет – Центар за социолошка истраживања): 189 – 199.
- Шљукић, Марица (2008). „Организациона и национална култура у контексту процеса глобализације“. *Социолошки годишњак (часопис Социолошког друштва Републике Српске)*. бр. 3: 379 – 395.

¹² Одређење појмова кластера и стратегијских алијанси према: Милошевић 2004: 156 – 158.

Marica Šljukić

SOME CHARACTERISTICS OF ORGANIZATIONAL CULTURE OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN CONTEMPORARY SERBIAN SOCIETY

Summary

Transformation of work in contemporary societies has been taking place in the framework of global linking of market, which forces (industrial) enterprises to face many challenges. In order to improve their market position, along with quality of products, planned strategy of development, marketing, etc, organizational culture appears to be an important factor of success of (industrial) enterprises. The intention of this paper is to describe and critically analyze the characteristics of the organizational culture that is developed in industrial enterprises in the contemporary Serbian society, in the conditions of contradictory economical and total social transformation. The attention is focused on industrial enterprises for two reasons: firstly, the process of industrialization in Serbia started relatively late (when compared with industrially developed societies of the West) and was guided with different values, which put obstacles to development of organizational culture and secondly, post-socialist transformation is characterized with especially intensive decay of state (social) industrial enterprises with rigid structure (and organizational culture) and, at the same time, slow forming of (new) industry, with changed values and cultural patterns.

Милош Марјановић
 Универзитет у Новом Саду
 Правни факултет
marmil@pf.uns.ac.rs

УДК: 39(=214.58)
 316.72
 323.15

РОМИ У ОКРУЖЕЊУ ДРУГИХ КУЛТУРА

Апстракт: Тешко је наћи народ у расутијем расејању, према коме је испољено толико нетрпељивости, за који је речено да је много мање давао него што је примао од других култура па је, зато, повргнут екстремној акултурацији, него што је то ромски народ. Упоређују се ромска и јеврејска дијаспора и страдања, као и неке њихове етничке карактеристике. Док је утицај јудаизма на светску цивилизацију несумњив и велики, за Роме се, чак, тврдило да ни немају религиозност. Међутим, потврђено је постојање сасгита у њиховој религиозности која је, као и њихова култура, структурирана као особена функционална и динамичка целина. За разумевање суштине ромске културе битни су њено оријентално порекло и стратегија преживљавања, као и симбиотичка и мимикријска понашања у сусрету са локалним културама. У току шест векова на европском простору, али на његовој друштвеној и културној периферији, догодио се сусрет, најпре феудалног а онда и грађанског друштва и западне цивилизације, и ромског етноса («европских парија», «наших црнаца») као изразито номадског, племенског и дијаспоричног друштва и поприлично оријенталне културе. У овом сусрету се показује не само ко су Они него и ко смо Ми, што се особито добро види у етничким стереотипијама и предрасудама као облицима симболичке или културне сегрегације. Они су, најпре, били прихватани као покајнички ходочасници а, са променом односа према раду, одбацивани као грешници, безбожници, скитнице, нерадници који ремете друштвени ред. Нетолеранција према њима је достигла и етноцидне размере а, иако проређена и ублажена, и даље има систематски карактер. Због тога је њихова интеграција, са очуваним и развијеним културним идентитетом, упркос институционалним побољшањима, нарочито у Декади Рома (2005 – 2015), веома отежана. Размотрен је и утицај ромских рукотворина (ковачких, дрводељских) и ромске музике (непосредни и посредни) као и улога ромског лика у књижевној, ликовној и филмској уметности. Можда је, ипак, умешност преживљавања и толеранција њихов главни допринос другим културама.

Кључне речи: *Роми и Јевреји, расуто расејање, европска периферијска култура, симболичка сегрегација, Роми у занатима и уметности, умешност преживљавања и толеранција.*

Тешко је наћи у савременом свету, а и кроз читаву историју, народ који је живео у већој дијаспори, и за који се тврди да је више примао а мање давао другим културама, него што су то Роми. По претрпљеној нетрпељивости и геноциду са њима се, свакако, могу поредити још само Јевреји, али су њихови прогони и страдања много више познати, проучени и евоцирани. Међутим, утицај јудаизма на савремену цивили-

лизацију, нарочито преко хришћанства и ислама, је несумњив. Јевреји су створили једну светску религију, они имају Мојсија као пророка, јудаизам као доктрину, имају синагогу као цркву. Роми немају ни свог пророка, ни своју доктрину, ни црквену организацију, због чега ништа лакше него закључити да немају ни своју него само туђе религије да су само споља или инструментално религиозни, или, чак, да су арелигиозни или религиозно индиферентни. Најчешће се помиње ромски утицај, и то спорадичан, у музици и неким занатима, али не и да би се од њих могло понешто научити о умешности преживљавања, посебно у кризним, тешким временима. Јевреји су поново створили своју државу а Роми немају своју матичну државу, па им неки оспоравају статус народа и/или националне мањине. Јевреји јако дуго имају своју интелектуалну, финансијско-трговачку и политичку елиту и разне организације, док их Роми споро и веома отежано тек стварају. Јевреји имају две миграционе струје (сефарди и ашкенази) и, углавном, живе у градовима док је ромска дијаспора много расутија не само између земаља него и унутар њих, јер Роми живе у територијалној дисперзији и у мноштву насеља, како у граду, тако и у селу али и изван њих, у посебним, изолованим насељима. Због тога су (били) појачано изложени асимилацији и акултурацији с једне, и социо-културној сегрегацији, с друге стране. Међутим, и гето и махала су играли важну улогу у очувању њиховог етничког идентитета. Иако је у институционалној заштити већ понешто учињено, а појачано се то чини у оквиру Декаде Рома, која још траје, спорадични инциденти се појављују посвуда, и имају карактер систематске нетолеранције.

Још од касног Средњег века и Ренесансе, па све до данас, веома је присутно доминантно уверење, дубоко укоренено у европску свест, да Роми немају никакву своју религију, да их одликује аверзија према свему што је с њом у вези, да су верски индиферентни или арелигиозни (А. Mirga – L. Mruz, 1997:135). Међутим, чак и у исламу и православљу, за које се тврди да су толерантнији него западно хришћанство према Ромима, постојао је јак отпор према њиховој црквеној религиозности. Тихомир Ђорђевић (1984:122-123) убедљиво показује да су Турци Роме, иако су и они били муслимани, искључивали из неких верских дужности – нису им допуштали да уђу у џамије, да се сахрањују у турским гробљима нити да иду на ђабу. Он даље вели да сличан однос према њима имају и Срби, и да српским сељацима никако није било по вољи када би по неки Ром прелазео у православље. Тимочки епископ Мелентије их је 1892. године почео масовно да покрштава, што је изазвало гуњњање у народу. Из мноштва негативних верских стереотипија, које су том приликом биле у оптицају, издвајамо само једну – појава филоксере која је у то време почела да уништава винограде протумачена је као Божје проклетство што је Ромима дато причешће. Ђорђевић нијансирано објашњава да су и Турци и Срби за Роме сматрали да су верски нечисти.

Међутим, Мирга и Мруз (1997:135-136) истичу како је Леланд, у једној публикацији из 1891. године, открио да Роми имају веома богат свет веровања у разна натприродна бића, да је њихова свакодневица презасићена магиско-религијским обредима, особито магијом лечења, да код њих има трагова шаманизма, а био је склон и тврдњи да су Роми преносиоци магијских обреда и веровања међу европске народе, иако су каснија истраживања открила већи обрнути утицај. И Ђорђевић, у поменутој књизи, веома рељефно приказује многа ромска предања, веровања и магијске радње.

Ми потцртавамо да Роми немају светску него народну религиозност, као један неразлучен митолошко-религијско-магијски комплекс. У ромској традицији сачувано је мало митова, а они који су забележени, како космогонијски тако и антропогонијски, „више указују на позајмице из средње и јужне Европе него на оригиналне, индијске изворе“ (Mirga – Mruz, 1997:139). У том правцу и код нас су учињени први покушаји да се пронађу везе између ромске и древне индијске митологије. Тако је откривено да се корени ромских представа о „сјајном“ Богу налазе у древној ведској митологији и да су ромски кишни обреди слични индијским (Р. Ђурић, 1980:17-20, 26 и М. Вукомановић, 2003:85-87). Ми сугеришемо да се због великог значаја миграцијских путовања и номадског начина живота, већа пажња посвети истраживању култова небеских тела у ромској култури и да се трага и дубље, за индоевропским коренима, макар и малог броја сачуваних митова или њихових детаља.

Индиферентност према великим религијама и неразвијеност аутентичне религиозности били су у вези са Ромима наметнутим статусом стране, маргиналне групе (која је у току вишевековног боравка у Европи била потиснута изван друштва и цркве) али и (током непрестаних миграција и номадског начина живота) изграђених одбрамбених механизма који су чисто спољашњим ставом адаптације омогућавали да се избегне верска нетолеранција (како од верника, тако и од институција, избегли су судбину јеретика или иновераца, инквизицију). Они су преузимали не елементе високо апстрактних доктрина, већ њима ближа историјско-религијска веровања народне религиозности, прилагођавајући их оквирима сопствене културе. У њиховом богатом свету веровања и обреда има мноштво трагова анимизма, политеизма и шаманизма, али је у ромској култури потврђено и присуство *sacruma* (Mirga – Mruz, 1997:136).

Ми упућујемо на ковачницу као култно место и наковањ као олтар „над којим се најстрашније куне и заклиње и он се никако не сме повредити ни речју, ни гестом, ни омаловажити седењем на њега“ (Н. Богдановић, 2003:88 и М. Марјановић, 2003:55). Религиозност не би требало везивати искључиво за цркву и Бога. Већ култ подразумева појам светог. Ако се Ром заклиње на наковњу, то је већ некаква религиозност, јер он тиме изражава чврсту веру у нешто што је за њега свето, од чега живи (М. Марјановић, 2003:33).

Сматра се да Роми нису развили неку оригиналну религиозност, која би била заједничка свим њиховим групама или заједницама из чега се извлачи погрешан закључак да Роми немају ничег заједничког у погледу религиозности. Мишљења смо да Роми имају један оригинални тип религиозности, само њима својствен, и чије су карактеристике, ма где она била, следеће: 1) она је укључена, уметнута у стратегију преживљавања, 2) сваки пут постоји комбинација сопствене традиције и позајмица из локалне религиозности окружења, и њихова стална динамичка реинтерпретација и реинтеграција, 3) прилагођавање религијском понашању средине, уз извесну мимикрију, 4) учешће у народним обичајима и обредима локалне заједнице, 5) изразити паганизам и још изразитији синкретизам а, могућно, још и неке друге карактеристике. Ово су структурални елементи постојања ромске религиозности и у формалном смислу у ромској стратегији преживљавања помоћу народних веровања а која се у различитим срединама садржајно различито испољавају (Упоредити: М. Марјановић, 2003б:30; Д. Ђорђевић, 2003:7).

У класичним етнолошким и социолошким истраживањима, Роми се посматрају као просторно сегрегирана, немоћна маргинална група, која је затворена у односу на доминантну културу, и која се супротставља развоју. Међутим, ако се ромска култура посматра као интегрална целина, онда се види да она има сложenu структуру, која јој омогућава сложено функционисање. Она је чврсто структурирана са конкретним историјским развојем а њени основни елементи су хетерогеност (издиференциране разлике између ромских група и Рома и нерома), хомогеност (аутентичност или самосвојност), флексибилност (прилагођавање сопствене културе окружењу) и прерушавање (прихватање елемената друге културе). Ови елементи се могу анализирати у друштвеној организацији, материјалној култури, занимањима, усменим предањима. Ромска култура није ванисторијска, него историјска категорија, у којој се промене збивају на релацији позајмица – унутрашња иновација – рефлексивна традиционална култура. Због тога се може рећи да је она јединствена култура која „није оставила писмо, писане законе, изражајна средства материјалне културе и уметности, нити је усмеравала историјске догађаје, али својим суочавањем са историјом и цивилизацијом, својим опстанком, представља аутентичну и готово чудновату артикулацију једног народног духа“. У том смислу она је алтернативна у односу на наше културне обрасце (Ј. Мијановић, 2000:283-289, цитат на с. 288).

Зато би се могло рећи да је њихова култура у односу на доминантну културу, истовремено подкултура и контракултура. У односу на окружење она је и адаптирајућа и контрастна. Прихвата се спољашња друштвена али постоји и унутрашња, групна организација (улога кнеза, организација послова). Занимања, и њихови производи и услуге, су у односу на окружење симбиотички. У односу са припадницима *гаџи*¹ друштва и културе ромска понашања су мимикријска.

Пишући о белим Циганима, који су у Србију дошли из Босне, Тихомир Ђорђевић (1984,2:300-303) каже: „Сви су вере муслиманске ... Око свадбе има прилично обичаја и церемонија, али све по турски ... Самртни су им обичаји турски ... Одело им је код мушких и турско и немачко, гдешто чак и мешовито. Нарочито код старих има доста турског одела, али га је све мање и мање. Млађи носе одело готово потпуно онако као и српска им околина. Код женскиња преовлађује турско одело, без фереце. Жене и девојке не сакривају лица ... после свирача у Шапцу има највише *имитова* (поткивача).“

У одељку *Обичаји у Цигана*, Т. Ђорђевић (1984,3:52) вели: „Сви Цигани у Србији немају подједнаке обичаје. Живећи на различитим местима, изложени различитим утицајима, разним верама, народима и културама уопште, Цигани су своје обичаје на разним местима различито прилагођавали средини у којој су, или их замињивали обичајима средине у којој су се нашли. Отуда обичаји многих Цигана у Србији и немају међу собом никакве сличности ... Влашки Цигани имају и влашке и српске обичаје ... Али, при свем том, изгледа да у неким ситуацијама имају Цигани у својим обичајима и нечега свога специјалнога, као што ће се из самих обичаја видети.“ „Свадба се цигански каже *бијав*, али се код различитих Цигана различито врши“ (с. 58). „И самртне обичаје различити Цигани различито врше“ (с. 65). „И у празновању појединих дана Цигани се међу собом разликују. Цигани хришћани празнују и

¹ *Гаџи* је ромски назив за нероме.

славе оне исте дане које и Срби. Мухамеданци, пак, имају својих празника, али нису код свих исти“ (с. 72). На крају приказа ромских обичаја Ђорђевић напомиње „још једну карактеристичну појаву“ за коју бисмо рекли да је структурална и веома важна за наш приступ овој теми: „Кад се какав обичај у Срба већ преживи, или кад га Срби почну напуштати, ода га, као и изношено одело, прихватају Цигани, те врше Србима. Тако је у неким местима у Србији изумро обичај да женска деца на Св. Лазара иду у лазарице, већ тај обичај у тим местима врше Циганке ... Исто тако, у многим местима иду у додоласање (молба за кишу) само Циганке. И у једном и у другом случају иду оне од куће до куће, врше српски обичај, певају српске песме и за то им се плаћа“ (с. 79).

У току последњих шест векова на европском простору, али на његовој друштвеној и културној периферији, догодио се сусрет, најпре феудалног а онда и грађанског друштва, и западне цивилизације и ромског етноса („европских парија“, „наших црнаца“) као изразито номадског, племенског и дијаспоричног друштва и поприлично оријенталне културе. Испитивање овог сусрета култура показује у великој мери не само ко су Они него и ко смо Ми. То се особито добро види на етничким стереотипијама и предрасудама као облицима симболичке или културне сегрегације (М. Марјановић: 2000. и 2001).

У кругу западноевропске културе Роми се појављују почетком 15. века и то, најпре, као ходочасници и покајници, који су избегли из Египта. Ова легенда, коју су сами Роми о себи ширили, омогућила им је да себе укључе у историју хришћанске религије и да обуку покајничко одело како би уопште били прихваћени. У западној култури 15. века за њих се употребљавају етнимима Египћани, Цигани, Татари и пагани, а то су све синоними за „страно“ у средњовековној култури. Роми су у средњовековној иконографији често приказивани са штапом у руци или на рамену, као симболом њиховог ходочасничког статуса. Ходочасници су праведници, а статус ходочасника омогућавао је слободно путовање по градовима и светилиштима широм Европе. Али већ тај образац Рома-покајника-ходочасника рушио је слику свакодневног седентарног начина живота и рада, па је према њима почео да се формира амбивалентан став. С једне стране, у представама о Ромима налазе се симболи који их сврставају у странце и егзотичне али их изједначавају са средњовековним *nobles* (оружје, лов, вожња коњима, титуле грофа и кнеза, чак су, понегде, и кумови били високог порекла). С друге стране, деградирајући симболи – просјачење, крађа, гатање, путујући, вашарски играчи и артисти. Иако се у ромском начину живота и понашања није ништа битно променило, у први план све више избија ова друга слика сиромаша, скитачког начина живота, крадљивца и преваранта. Ренесансни и, рекли бисмо, протестантски поглед на свет, формирају другачији однос према раду, ходочасницима и људима чија је егзистенција повезана са путовањима. Рад постаје света обавеза а ходочасници, некадашњи праведници, постају људи достојни презира, преступници, особе са друштвене маргине. За само један век слика ходочасника, покајника, праведника, *nobles* еволуира у правцу деградираних парија и преступничке средине коју треба одбацити и изоловати. Средњовековна европска култура испуњена је хришћанском религиозношћу у којој доминира дуалистичка слика праведника и грешника. Рад је Божја заповест, казна људском роду за првобитни грех, али и нада за вечни спас душе и досезање небеских врата. С друге стране су грешници који ће

вечно да пате а које карактеришу крађе, скитање, разбојништва, јереси, а за све оне који пркосе освећеним принципима и законима, предвиђене су сурове казне. За све оне који не познају вредност рада небеска су врата затворена. У слици света о Ромима доминирају нови симболи и ставови. Ковачка вештина је повезана са ђаволским силама, гатање, варање и предсказивање будућности су видљив знак повезаности са нечистим силама, чак се и симболика црне боје коже тумачи ако наговештај несреће, катастрофе. Ни став цркве према њима није више благонаклон јер се, већ крајем 15. века на њих сумњичаво гледа као на „паганске хришћане“. Већина њих су безбожници, идолопоклоници, пагани, јеретици и као такве их треба кажњавати. Појављују се и ставови даROME треба протерати или радикално изоловати. У Холандији им је забрањен улазак у цркву а мису су могли слушати само из посебне просторије кроз прозор пробијен у зиду. У Француској су се из једног верског удружења чули гласови да је овај лутајући народ, без вере и религије, некористан у држави. Тако су Роми, фактички, били потиснути из црквених оквира (Mirga – Mruz, 1997:31-36).

Треба видети како су Роми утицали на културе у контакту јер би слика о њима само као примаоцима онога што су други створили била једнострана и нетачна. Тај утицај се може сагледати у народној али и у елитној (уметничкој) култури. Он може бити непосредан, ако се у околину уносе нови садржаји, или посредан, преко уметничке маште, стварањем слике света, која се уграђује у властиту културу, и тако обликују начин мишљења и принципи понашања (Mirga – Mruz, 1997:177).

Две области народне културе у којима је ромска активност највидљивија а утицај изузетно уважаван су ковачки занат и музика. Етнолози су одавно уочили да се у пастирској култури на читавом карпатском планинском систему налазе и неки ковачки производи које су правили готово искључиво Роми – звона, ланци, саџаци, котлови. Ово је, свакако, не само показатељ генетске повезаности карпатске пастирске културе него и производне и трговинске делатности Рома. У Шпанији су се Роми прилагодили традицији естрамадурског ковачког стила, али су га и обогатили новим облицима као што су украсне решетке и ограде рађене за цркве, дворце и грађанске куће (Mirga – Mruz, 1997:177-178). Под насловом *Цигани као носиоци културе*, за који мисли да ће за читаоца бити изненађујући, Тихомир Ђорђевић (1984,3:13-16) показује како су они донели неке израђевине које су свуда раширене у нашем народу. То су, најпре, ковани предмети који су свуда присутни и познати под називом цигански ексери, клинци, гребени, бургије и слично. Коваче и дрводеље (које Мирга и Мруз пропуштају да помену) народ и данас назива мајсторима. Такве израђевине од дрвета су корита, кашике, вретена, котарице. У наш народ они су унели „танка, спретна, лака и покретна *циганска корита*“, која нису сасвим истисла груба и тешка народна корита, али која су почели и Срби да израђују. Ти ромски ковачки и дрводељски предмети су негде потисли а негде сасвим истисли народне израђевине од гвожђа и дрвета.

Тихомир Ђорђевић (1984,3:32-40) у тексту под насловом *Цигани и музика у Србији*, полази од констатације да они већ одавно уживају глас особитих свирача и да се њихова улога у нашој музици, обично, доста цени. Али закључци које он изводи о њиховој музици нису ни мало повољни. Цигани свирачи нису успели да наметну страну музику из крајева из којих су се доселили него су свирали српску народну музику, коју нису унапредили, него су је циганизовали и кварили, а то се може рећи и за

уметничку музику. Њихова народна музика је другачија од оне коју свирају и певају за публику, па није ни утицала на српску народну музику. Иако музичке творевине њихових мајстора код нас немају високу уметничку вредност као другде, они би то могли постићи, али та висина, и поред све циганске диспозиције за музику, није већа од оних које су други народи постигли. Анализа Мирге и Мруза (1997:178) је сажетија а оцена израженија у много светлијим тоновима. Роми су мађарску, шпанску и руску народну музику уобличили у уметничку форму, раширили је готово по целом континенту, и у томе се огледа њихов оригинални допринос европској музичкој култури. Неки музиколози приписују Ромима и популарисање дромбуље, која је позната у многим земљама Европе.

Поменути аутори (с. 178-180) истичу и значајну али амбивалентну улогу лика Рома у европској народној књижевности. Ром је неко ко без страха крши норме постојећег поретка, што може бити опасно, али он је лукав и оштроуман – успева да надмудри свештеника, племића, па чак и крчмара, а представља и оличење морализаторске критике тврдичлука, глупости, наивности. Роми, као мотив али и као учесници, се појављују у многим народним обредима и обичајима (детаљније код М. Мађановић, 2003:103-106) а њихове ликове и мотиве налазимо и у ликовној уметности – сликарству и вајарству.

У уметничком стваралаштву ромски садржаји и мотиви су, нарочито, утицали на књижевност и музику. Тај утицај је најснажнији био у доба романтизма када Роми постају јунаци књижевних дела који симболизују не само ромске него и универзалне вредности попут племенитог дивљака који живи у природном, цивилизацијом још неисквареном стању. Тај идеализовани, бојемски лик Рома који живи слободно и не поштује окоштале друштвене конвенције присутан је и у модернизму. У периоду између два светска рата ромски мотив се чешће среће у булеварској него у великој литератури, с изузетком Гарсија Лорке.

Највећи број композиторских дела са ромским мотивима настао је у доба романтизма, од Шуберта и Брамса, преко Чајковског, Рахмањинова, Глинке, до Бизеа, Равела, Де Фалџе, Бартока. Али њоме је највише био очаран Франц Лист, који је тврдио да музика мађарских Цигана представља народну музику његове домовине Мађарске, што је изазвало бурну дебату чак и у мађарском парламенту. Али, занимљиво је, европски композитори су у музичко-сценским делима 19. века више прибегавали визуелним детаљима и ефектима из колоритног циганског живота него употреби музичких елемената из њихове музике. У ликовној уметности ромски мотиви су били чак и популарнији него у музици - на пример у Пољској (А. Гојковић, 2000:307-327; Мирга – Мруз, 1997:182-183). Данас је овај утицај, широкој публици најприметнији, а вероватно и најзначајнији, остварен у филмској уметности, у којој су наши редитељи Саша Петровић и Емир Кустурица стекли светску славу.² Ваљало би имати у виду и ромске ствараоце у појединим гранама уметности, али то је већ тема за себе.

Сустрет ромске културе и њеног европског окружења непрестано траје већ више од шест векова. Овај сустрет европског, најпре феудалног а потом и грађанског друштва и западне цивилизације, и ромског етноса, као изразито номадског, племенског и дијаспоричног друштва и умногоне оријенталне културе, збио се на европском

² О Ромима у филмској уметности видети три прилога у публикацији *Цигани/Роми у прошлости и данас*, Београд, 2000, с. 329 – 356.

простору, али на његовим друштвеним и културним периферијама, на којима су Роми маргинализовани и сегрегирани. На једној страни је доминирала нетолеранција а на другој акултурација. У овом контакту култура било је и прожимања и утицаја са друге стране. Тај однос контрастирања и прожимања са другим и другачијим је структуриран и симболизован у обе културе на историјски диференциран начин. Изгледи за толеранцију и самосвојност ромске културе као да се повећавају у последње време.

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић Н. (2003), „Роми и култ рада,“ у: *Религија и верски обичаји Рома* (ур. Д. Ђорђевић и Д. Тодоровић), Ниш.
- Вукомановић М. (2003), „Роми и древна индијска митологија,» у: *Религија и верски обичаји Рома*, Ниш.
- Гојковић А. (2000), „Циганска романтика у европској музици XIX века,“ у: *Цигани/Роми у прошлости и данас* (ур. М. Мацура), Београд.
- Ђорђевић Д. (2003), „О религији и верским обичајима Рома,“ у: *Религија и верски обичаји Рома*, Ниш.
- Ђорђевић Т. (1984), *Наш народни живот*, књ. 2 и 3, Београд.
- Ђурић Р. (1980), *Загонетке, митови и веровања Рома*, Крушевац.
- Марјановић М. (2000), „У сусрету са етничким стереотипијама о Ромима,“ у: *Роми – социолошки увид* (ур. Д. Ђорђевић), Ниш.
- Марјановић М. (2001), „Encountering the Ethnic Stereotypes about Romanies,“ *Facta universitatis*, Series: Philosophy and Sociology, Vol. 2, No. 8.
- Марјановић М. (2003), „О ромским обичајима,“ у: *Религија и верски обичаји Рома*, Ниш.
- Марјановић М. (2003а), „О реконструкцији ромског пантеона,“ у: *Религија и верски обичаји Рома*, Ниш.
- Марјановић М. (2003б), „Према ромској религији,“ у: *Религија и верски обичаји Рома*, Ниш.
- Марјановић М. (2003в), „Romanies into the Popular Beliefs and Customs,“ in: *Roma Religious Culture* (D. Đorđević, ed.), Niš.
- Мијаиловић Ј. (2000), „Цигани – усамљена или паралелна култура,“ у: *Цигани/Роми у прошлости и данас* (ур. М. Мацура), Београд.
- Mirga A. – Mruz L. (1997), *Romi. Razlike i netolerancija*, Beograd.

Miloš Marjanović

ROMA IN THE ENCLOSURE OF OTHER CULTURES

Summary

It is difficult to find, in history, people like Roma, which have lived in such a diaspora and for whom it is said that they have accepted other cultures much more than they have given to them. Accordingly, their acculturation is extremely significant. In terms of the experienced intolerance and genocide, comparable with them is, certainly, the Jewish Holocaust that is much more known, investigated and evoked. The influence of Judaism on the civilization, especially through Christianity and Islam, is undoubted, whereas a lot of experts estimate that Roma have not their own but foreign religiosity. Roma influences are mentioned in music and some handcrafts. Nevertheless, we forget that there is possibly something to learn from Roma about the ability of survival, especially in situations of crisis.

In the last six centuries the encounter of, on one hand, the European – first feudal and later civil – society and Western civilization including our traditional culture and, on the other hand, the Roma ethnicity as an outstandingly nomadic, tribal and exiled society with a quite Oriental-oriented culture has given rise to almost innumerable and very diverse racial and ethnic stereotypes and prejudices about “European pariahs” and “our Blacks”. Our hypothesis is that ethnic stereotypes and prejudices are a form of symbolic or cultural segregation. In this way, the Roma have been submitted to reinforced assimilation and segregation and their integration is extremely difficult, in spite of the institutional improvements during the Decade of Roma.

Вирђинија Поповић
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
popovic.virdjinija@gmail.com

УДК: 316.722(497):821.135.1“16/17“

ИНТЕЛЕКТУАЛНИ ОДНОСИ У РУМУНСКОЈ КУЛТУРИ

Апстракт: Историјско истраживање у Румунији донело је ново светло у релацији између румунског друштва, комшијских и других европских друштава. Развија се компаративно истраживање. Рукописи, књиге, грађевине не могу бити хронолошки набрајане да би после биле упоређене са другима из осталих друштава. У компаратистичкој перспективи, култура 17. века не може бити одвојена од друштвеног и економског развоја. Интелектуални систем румунске културе није се лако одвојио од оног којег је византијска цивилизација предложила у 16. веку, од момента врхунца средњовековне традиције отворен ренесансним елементима.

Балкански књижевници, пошто нису пронашли добре услове за писање дела у Отоманском царству, настанили су се на румунске територије где су открили нове моделе понашања и мишљења. Румунски политички „модел“ је инспирисао политичаре Отоманског царства и пружио ослонац онима који су балканску културу окренули ка новим хоризонтима. Модел који су балкански интелектуалци прилагодили реалности својих земаља јесте модел периода хуманизма, период између 17. и 18. века када се румунска култура знатно почела развијати. Ова је култура прешла са средњовековне универзалности на модерну форму. И западни модели који су ушли у балканско друштво били су атрактивни за књижевнике, али када је било потребно анализирати или истражити развој европских култура, узимало се у обзир и румунско друштво, јер је нудило узастопно проширење традиција и образовање.

Кључне речи: *интелектуални односи, хуманизам, румунска култура, штамарије, просветитељство*

Последњих деценија 17. века и почетком 18. века, када индустријализација, нове економске везе, и нови политички односи између европских земаља изазивају промене у постојању европског народа, румунска култура све више улази у европски ток. Појавила се као једна релативно „млада“ култура, највише због тога што се књижевна дела претежно касно појавила на територији тадашње Румуније. Румунска књижевност је чврсто била повезана за усмену традицију која се заједно развила са поучном књижевношћу и са богатом историјском књижевношћу.

Овде се интелектуални напор концентрисао на различитим доменима од оних западних. Не само овај аспект говори о оригиналном искуству румунске културе у оквиру романских култура. Однос између традиције и иновације подстиче пажљива обнављања „класичних“ штамарија.

У румунској култури, обновљена слика прошлости је доминирала над другим сликама у процесу комуникације, због тога су карактеристике средњовековне култу-

ре истрајале и биле преузете од идеологије у епохи просветитељства. Истовремено, све јаче афирмисање критичког духа одбацивало је старе идеје, подржавајући нове домене интелектуалних активности.

До појаве романтизма, хуманизам који се раширио захваљујући школама, штампаријама, научним групама, формирао је културни кадар који је уоквирио форму универзалности, тако неговану да би се могла проширити над целим човечанством. Институције које су пропагирале хуманистичке идеје, окренуле су се ка новим циљевима који га не негирају већ узимају у обзир нове реалности које припадају искључиво човеку, сматраном центром универзума.

Период између ренесансе и просветитељства има све јаснију индивидуалност у историографији европске цивилизације. Касније, у 19. веку појавила се нова фаза у оквиру европских друштава, као што су у средњем веку доминирале интелектуалне активности. Концепт „култура“ и представе о „цивилизованом“ свету су различити у средњем веку, у хуманистичком периоду или у индустријској епохи. Нови центри који су се појавили у европским друштвима у периоду ренесансе и просветитељства, ширили су нове идеје и вредности које су укинуле менталне границе из средњовековног периода и саградили нове мостове међусобног разумевања.

Историјско истраживање у Румунији донело је ново светло у релацији између румунског друштва, комшијских и других европских друштава. Развија се компаративно истраживање. Рукописи, књиге, грађевине не могу бити хронолошки набрајане да би после биле упоређене са другима из осталих друштава. У компаратистичкој перспективи, култура 17. века не може бити одвојена од друштвеног и економског развоја.

У 16. веку румунско друштво и румунски кнежеви имали су велики значај за стране писце. Петру Рареш¹ је војвода који говори о централизацији моћи и о проблемима владавине у мемоарима Ивана Пересветова². Михајло Храбри³ је ново отеловљење античког хероја.

Борбе за Реформу и Контрареформу, у 17. веку биле су веома јаке. Појавили су се елементи „Румунске контрареформе“, где грађански хуманизам подржава појаву „православног национализма“, са значајним последицама у везама са балканским народима, како каже Александру Дуцу, највећи румунски теоретичар културе у 20. веку. То можемо видети у предговору дела „Triod penticostar“ (1649. године), чији је аутор Удриште Настурел⁴, а у којем је хуманистичко учење распрострањено на старо-

¹ Петру Рареш (р. 1483 - д 1546) био је кнез Молдавије два пута: 20. јануара 1527 - 18. септембар 1538 и 19. фебруар 1541 – 3. септембар, 1546. Био је син Стефана. Имао је многобројне квалитете налик свом оцу и то: амбицију, храброст, религиозност, уметнички дух. Али био је нестабилног темперамента и мање заинтересован за политику.

² Рани руски друштвени критичар.

³ Румунски национални јунак Михајло Храбри, господар Влашке од 1593, а касније Трансилваније (1599) и Молдавије (1600). Уз помоћ римско-немачког цара Рудолфа ослободио је земљу од Турака. Убијен је по налогу царског генерала Басте.

⁴ Удриште Настурел (1596 – 1659) био је научник, аутор и преводилац песама на румунском, родом из Мунтеније, бољар, високи канцелар за време владавине Матеја Басараба. Долази у контакт са европском културом тог времена. Имао је изузетан допринос увођењем румунског језика у црквама и у раду штампара из Говоре и Трговишта. Помоћу његових веза побољшала се размена публикација између Мунтеније, Молдавије и Трансилваније.

словенском језику и коришћено у богослужењу. У 18. веку се завршава борба за афирмисање румунског просветитељства, које подржава културу донесену на народни ниво. На југу Дунава, одакле долазе писари и калуђери, штампају се књиге за њихове сународнике и преводе се румунска дела. Ова се њихова активност продужава у 19. веку, када румунска култура подржава борбу за афирмисање Бугара и Албанаца.

Контакти са великим европским правцима нису донели само прихватање већ и изједначавање са западним слојевима. Говорило се о „румунском бароку“ који означава сихронизацију са Европом. Барок не приказује исте карактеристике у свим европским културама. У румунској култури барок није био изједначаван као нужно решење, већ као једна модерна проблематика, прихваћена од књижевника који верују у људске вредности средњовековне традиције.

Интелектуални систем румунске културе није се лако одвојио од оног којег је византијска цивилизација предложила у 16. веку, од момента врхунца средњовековне традиције отворен ренесансни елементима.

У овом периоду историографска књижевност, дело Њагоја Басараба и величанственост молдавских фресака доказ су привржености Византији која је била ментор интелектуалаца југоисточне Европе на почетку другог миленијума, такође свети центар широке масе људи. Константинопољ, који је био отомански главни град, за Румуне као и за старе Словене није више био „царски град“ – Цариград. Приврженост Византији се може видети и у делу Константина Кантакузена⁵ и Димитрија Кантемира⁶. Слично је са архитектуром из 15. века када су ушли у цркве готски и ренесансни елементи (нпр. црква Св. Думитруа у Суђави) да би у 16. веку ови елементи били замењени барокним (нпр. манастири Суђевица и Тисмана).

У 17. веку прегледом румунске културе могу се срести слични елементи као и у другим интелектуалним центрима Европе. Такав се центар налази на југу земље где хуманисти могу пронаћи повољније услове за рад и брже прихваћене резултате истраживања.

Ако дубље сагледамо начин на којем је румунска култура повезала интелектуалне покрете с југа и запада Европе, можемо пронаћи неке центре који су имали значајну улогу у интелектуалном животу румунског друштва.

Прво можемо посматрати кнежевске канцеларије. Мунтенија, Молдавија и Трансилванија нису биле део Отоманског царства, као што је био случај са српским

⁵ Константин Кантакузино (1650- 1716) био је дипломата, историчар и географ у Мунтенији. Грчког порекла био је изузетан представник хуманизма у румунском културном простору. Студирао у Константинопољу. Био је одличан познавалац италијанске културе, имао темељно знање италијанског, латинског и грчког језика.

⁶ Молдавски владалац Димитрије Кантемир (1673-1723) био је два пута кнез Молдавије (у марту-априлу 1693 и 1710-1711). Био је и плодан писац, филозоф, историчар, композитор, музиколог, лингвиста, етнограф и географ. Потписао је пакт са Царом Петром Великим (1711). Непосредне последице тога чина биле су катастрофалне. Турци су одстранили румунске владоце од кнежевског достојанства сто година. На њихово место довели су на власт фанариоте. Одбијање Димитрија Кантемира да се повеже са Римом, као што су учинила његова браћа из Ердеља, и савез са Царом Петром Великим, заштитником православне цркве, је интерпретиран од Руса, националиста, славофила, па и комуниста, као религиозна и државна опција против Империје. Најпознатија је његово историјско дело *Паст и пропаст Отоманског царства*. Овај обиман рад циркулисао је широм Европе у рукопису. Рад је објављен 1734. године у Лондону, а касније је преведен и објављен у Немачкој и Француској.

и бугарским царевинама. Ове канцеларије су наставиле свој рад тамо где је дошао велики број интелектуалаца који знају стране језике и превод. У Трансилванији се у кнежевским канцеларијама користио латински, немачки и турски језик, а у канцеларијама у Молдавији и Мунтенији били су запослени секретари који су познавали турски, италијански, пољски и грчки језик, касније француски. Песник Дософтеј⁷ преводи дела са грчког језика и прича на пољском, Удриште Настурел познаје латински, грчки, старословенски, италијански и турски језик.

Франко Сиворије је век раније писао да су Румуни нација која може учити било који језик, а познаје много људи који знају да говоре четири или пет језика. Даје пример кнеза Петруа Ђерђела⁸ који је знао да говори и пише на латинском, италијанском, француском, грчком, турском, српском, пољском и румунском језику. Латински језик је био највише распрострањен. Мисионари католици певају латинске химне на улицама молдавских и мунтенских градова. Латински се језик користио у свакодневном животу у Трансилванији.

Што се тиче штампариија и њихове улоге у друштву, може се рећи да су дали подстицај преводилаштву. Ритуалне књиге су биле на румунском језику, а преведене са старословенског и грчког језика. Преводи се не раде из прве књиге која доспева у руке преводилаца, као што митрополит Стефан пише у предговору дела Василеа Лупуа⁹ „Pravilele“ / „Zakoni“¹⁰. „Noul Testament“ / „Нови Завет“ из Алба Јулије који се појавио 1648. године био је преведен са грчког језика а преводилац је био Силвестру. Када је Милеску¹¹ превео „Библију“ из 1688. године, обратио се једном оксфордском издању пре него што је почео свој превод. Збирка оријенталних мудрих изрека (максима) „Pilde filosofești“ / „Филозофски обрасци“¹² Антоана Галана била је преведена на италијански, затим са италијанског на грчки а са грчког језика на румунски. Превео их је Антим Ивиреану¹³. На крају 19. века највише је било превода са француског и италијанског језика.

Ова филолошка активност је утицала на писање књига за потребу суседних народа. Дело „Psaltirea“ / „Псалтир“ из Говоре, које се појавило 1637. године било је намењено свештеницима који су на старословенском језику служили литургију румунским верницима. Дело је било штампано за „бугарску и српску употребу“. Исти случај је био и са „Antologhion-ом“ из 1643. године и са „Старословенском

⁷ Дософтеј био је румунски научник, митрополит Молдавије, песник и преводилац. Године 2005. Румунска православна црква прогласила га свецем.

⁸ Петру Ђерђел био је румунски кнез од 1583. до 1585. године.

⁹ Василе Лупул био је кнез Молдавије. Саградио је неколико цркава, од којих и Три Јерарха у Јашију, у којој се отворила школа и штампариија. За његове релативно дуге владавине обезбедио је нови подстицај верске културе. Подржао је објављивање неколико верских књига и направио важан корак у увођењу румунског језика у цркви и у држави.

¹⁰ прим. прев.

¹¹ Николаје Милеску Спатару био је румунски научник и преводилац. Био је молдавски писац, географ и дипломата. Милеску је говорио румунски, латински, грчки и руски језик.

¹² прим. прев.

¹³ Антим Ивиреанул је аутор, штампач, гравер, теолог, владика и митрополит, грузијског порекла. Митрополит у Букурешту, аутор познатих Дидахија, збирке проповеди. Антим је изузетно културна личност румунске старе књижевности. Он је био тај који је основао прву јавну библиотеку у Букурешту у XVIII веку.

граматиком“ из 1697. године, која је била написана за оне који су желели да науче у Букурешту један „страни и позајмљени језик“, као и за оне који га већ говоре, тј. Словени. Прва књига на грчком штампана је 1682. године у манастиру Ђетацуја. Преводилаштвом се стигло до издања са високом филолошком квалификацијом, као што су паралелни текстови на старословенском и румунском, старословенском и грчком, арапском и грчком језику. На грузијској територији прву штампарију отворило је Румун Стефан, Ивирјануов ученик. Прва књига на бугарском језику била је штампана у 19. веку у Римнику, а највише бугарских текстова је било штампано на румунским територијама. Такође, велики број књига је издато на албанском језику.

На Балканском полуострву кружиле су нове идеје, покренуте из старословенско-румунских школа из Трговишта, Римника, Букурешта и из места где су се настанили професори и ученици из јужног подунавља. С друге стране, Константин Бранковеану (мунтенски владар 1688-1714) послао је велики број стипендиста на универзитет у Падови и, како Александру Дуцу каже: „Они су у Влашку донели интелектуалну атмосферу италијанског универзитета“. Књижевници су водили преписку на више језика, највише на грчком, језиком који је био у оптицају у тој зони. Као што су контакти са Грчком настали пре 17. века, тако је и књига на старословенском у 18. веку привукла наставнике и ученике у румунске центре.

Спор око аутентичности текстова и доказа ауторитета водио је румунске књижевнике до јеврејских верзија и до оригиналног језика који су хуманисти увели у наставу на универзитетима. Петру Мајор, представник Ердељске школе¹⁴ запазио је да Мађари из Трансилваније често употребљавају румунске речи у латинским фразама. Истовремено, румунске песме су ушле у мађарске антологије.

У 18. веку румунски град Блаж, где су се још сачували од заборавља традиционални извори, постао је важнији од Брашова, јер се овде водила битка за очување политичких права, и то највише када се појавио „Supplex...“¹⁵

У 17. и 18. веку и у архитектури су се укрштале правци. Тада се градила црква Три јерарха у Јашију, богата оријенталним мотивима и Бранковеански дворци, као што је Могошоја са италијанским мотивима. Велики број фресака и манастира реновиран је. Везе са Италијом у Бранковеануовој епохи биле су многобројне, али оне нису утицале на интересовање интелектуалаца за уметност и оријенталну књижевност.

¹⁴ Ердељска школа водила је снажну научну и политичку кампању за еманципацију Румуна. Имала је велики значај за Румуне јер се тада почело све више говорити о румунској националној идеји, која је имала последице у афирмисању политичких и културних права Румуна. Ова национална елита у чијем су саставу били гркокатолички свештеници које су представили Петру Мајор, Георге Шинкај и Самуил Мику, имала је за циљ афирмисање националног идентитета. Шинкај је објавио историју Румуна, поново је откривен румунски језик и тражене су речи латинског порекла. Из овог афирмисања латинског порекла румунског језика и неких претеривања промовисана је национална идеја.

¹⁵ *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae* (на латинском, Влашка Петиција из Трансилваније), наслов је изјаве лидера румунског народа из Трансилваније цару Леополду II. Документ је припремљен од стране главних представника румунског народа у Трансилванији. Текст се односи на декларацију о људским правима и грађана Француске и садржи неке историјске чињенице Румуније као и разне статистике о Румунима (који чине око 55% од укупног становништва Трансилваније).

Балкански књижевници, пошто нису пронашли добре услове за писање дела у Отоманском царству, настанили су се на румунске територије где су открили нове моделе понашања и мишљења. Отворене су више школе, штампарије, као и грчко-дачанско друштво које је издало часопис „Ernis o loghios”. Овај је часопис имао пресудну улогу у грчком покрету националног препорода.

Румунски политички „модел“ је инспирисао политичаре Отоманског царства и пружио ослонац онима који су балканску културу окренули ка новим хоризонтима. Модел који су балкански интелектуалци прилагодили реалности својих земаља јесте модел периода хуманизма, период између 17. и 18. века када се румунска култура знатно почела развијати. Ова је култура прешла са средњовековне универзалности на модерну форму. И западни модели који су ушли у балканско друштво били су атрактивни за књижевнике, али када је било потребно анализирати или истражити развој европских култура, узимало се у обзир и румунско друштво, јер је нудило узастопно проширење традиција и образовање.

Румунска култура је прешла оригиналан пут развоја, мешајући традицију са античким и византијским коренима културе, а то највише захваљујући подстицајима европских култура. У моменту када су се румунски књижевници окренули ка западним, највише италијанским културним покретима, имали су у подвести културни препород.

Велики број људи је записивао своја сазнања о румунској реалности. О Трајановим ратовањима и о колонизовању Дачије писао је Франческо Дела Вале из Падове. Он је 1532. године у Трговишту од калуђера манастира Деалу чуо историју румунског народа. Такође је Антон Веранксикс, заменик угарског цара, писао о уједињеним румунским кнежевинама у делу „De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpinae liber tertius”. Папа Пије II је у свом делу „Cosmografia” писао о Гетима, Дачанима и Римљанима и често спомињао синтагму „романско наречје Влаха“.¹⁶

Румуни су у европску културну свест ушли захваљујући херојском отпору силе која је потчинила балканске народе, борби која је постала позната по именима

¹⁶ Реч „Влах“ са варијантама: valah, voloch, valach, valachus, olah, olahok, walack, valachos, blasi, blachi има различита значења, која варирају од једне територије до друге. Прелазећи преко вредности једног етнонима временом је ова реч добила нова значења, не само етничка, већ и социјална, религиозна и морална значења. Ова се реч може често пронаћи у средњовековним баладама у јужном Подунављу, у антропониимији и у топонимији сваке балканске земље. Ово су име добили Румуни, неvezано за територију, од странаца, у Средњем веку и може се пронаћи у каснијим византијским документима. Јужни Словени су назвали румунски народ „Влаху“, а источни „Волоху“, подразумевајући под овим именом, на почетку, све романске народе, не само Румуне. Они су преузели овај термин од германских народа (Гети, Гепизи, итд.) који су се настанили у јужном Подунављу, после Аурелијановог повлачења, и који су овим именом назвали један келтски народ, а то је: walh, adj. wal(a)his>weltisch>welsch. Најстарији атестирани документ где се може пронаћи реч „Влах“ јесте „De bello Galico“ Каяуса Јулија Цезара (44. п.н.е.), volcae је било име једног келтског народа.

као што су Стефан Велики (Ștefan cel Mare) Влад Цепеш¹⁷, Јанку Де Хунедоара,¹⁸ по верзијама аутохтоних хроника на страним језицима као и по међусобном контакту њихових аутора. Ово све доказује да историја културе не може стајати одвојено од политичке и економске. Страна сведочења нам указују на чињеницу да су Румуни ушли у Европу помоћу представа хуманиста о Дачији.

Одвајање од ове средњовековне универзалности, које је видљиво у свим модерним европским културама, водило је до једне нове форме, која је постала јаснија у епохи просветитељства и која је отворила перспективе универзалности у оквиру свих европских нација. Низ култура базираних на освајању „цивилизације“ доприносио је бољим узајамним препознавањима и развоју европске свести.

Александру Дуцу у делу „Румунска култура у оквирима модерне европске цивилизације“ каже да румунска култура, која је непрекидно преносила идеје о слободи, независности, о људском достојанству, заузима значајно место у Европи захваљујући исказима о „румунском присуству ван граница“, као и схватањима која су присутна у хуманистичким писаним и насликаним делима. Он критички представља различите епохе из историографије румунске културе, такође даје значај истраживању, повезивањем друштвеног живота и интелектуалног, обнављању најзначајнијих момената из културног живота 18-19. века у Румунији. Такође, у својим делима ана-

¹⁷ Влад Цепеш III рођен је новембра 1431. године. Сlike га показују ниског растом, дивљачког изгледа, великих зелених очију и маркантног носа. Његов отац Влад II је 1436. године крунисан за влашког кнеза у Трговишту и познат је по својим напорима да успостави трајни мир са Отоманском империјом. Да би доказао своју добру вољу, он је своје синове, будућег кнеза Влада III и принца Радуа, послао на двор султана Мурата II, где су стекли прво образовање. Не зна се шта је све код султана учио Влад Цепеш, али је извесно да је сурову турску методу набијања људи на колац током своје владавине веома „усавршио“ и масовно примењивао. Крваву и сурову борбу за престо, Влад Цепеш је водио три пута, јер га је исто толико пута губио и враћао, најчешће грубом силом али и политичким компромисима. Одмах на почетку своје каријере убио је свог стрица, кнеза Владислава II који је, искористивши његово одсуство из земље (тада се Цепеш налазио у Константинопољу), покушао да му преотме престо. Највише се „прославио“ тиме што је после једне битке са Турцима, наредио да се 20.000 заробљеника набије на колац. Када је убрзо, са много јачом војском, до Цепешове престонице Трговиште, стигао султан Мехмед II и видео ужасан приказ, могао је само да нареди повлачење јер његови војници више нису имали храбрости да се ухвате у коштац са „власким Дракулом“. Жртве Цепешове суровости нису били само Турци, већ и његови племићи и обични поданици, од којих је неке набијао на колац, неке живе пекао, а неке брутално мучио и сакатио. Хроничари кажу да је у то време било могуће на путу наћи кесу са дукатима, коју нико не би смео ни да пипне, због страха од језиве казне која би га у том случају сачекала. Познат је и случај тадашњег дипломатског инцидента, када је Влад Цепеш лично једном турском изасланику главу приковао за зид, зато што је носио турбан, сматрајући да му је на тај начин нанео неопростиву увреду. Цепеш је, међутим, био политичар спреман и на нимало лаке компромисе, наравно, када би га околности на то натерале. Пошто га је брат Раду (удружен са Турцима), оборио са престола, Влад Цепеш је побегао у Трансилванију. Тамо га је угарски краљ Матија Корвин заробио и 12 година држао у тамници. Да би се избавио из ропства, одустао је од своје православне вере и прешао у католичанство. Захваљујући овом „компромису“, ослободио се тамнице и после смрти брата Радуа 1476. године, по трећи пут се вратио на престо, успоставивши нову престоницу у Букурешту. На власти није дуго остао, јер су га Турци, децембра те године, убили, одсекли му главу, а затим је набијену на колац, пронели широм Отоманског царства, како би заплашили потенцијалне бунтовнике и противнике султанове власти. Легенда о томе како је Влад Цепеш „продао душу ђаволу“ да би се вечно из Карпатских планина борио против Турака, постала је део народних предања, која су била у функцији борбе и отпора румунског народа против турске, мађарске и сваке друге доминације.

¹⁸ Јанку де Хунедоара је био војвода Трансилваније између 1441. и 1456. године.

лизира методолошке претпоставке као и три фазе интелектуалних формирања људи у румунској култури: афирмисање хуманизма, формирање просветитељске идеологије и романтизам. Он је анализама истицао идеју да је духовна хуманистичка непрекидност, појачана просветитељском идеологијом, доминирала над страним источним и западним утицајима. Тако је та игра трајности и модела коју је Александру Дуцу скицирао, утиснула у румунску културу оригиналност, различиту од других култура. У оквиру такве оригиналне културе, велики значај је имала античка – грчко-латинска као и византијска цивилизација које су поставиле румунску културу у контекст европских модерних култура.

ЛИТЕРАТУРА

- Дуцу, Александру (1978). *Cultura română în civilizația europeană modernă*. Букурешт: Editura Minerva.
- Дуцу, Александру (1982). *Literatura comparată și istoria mentalităților*. Букурешт: Editura Minerva.
- Дуцу, Александру (1972). *Sinteză și originalitate în cultura română (1650-1848)*. Букурешт: Editura enciclopedică română.
- Гише, Думитру, Ботез, Анђела (1983). *Cultura, creația, valoarea – motive dominante ale filosofiei românești*. Букурешт: Editura Eminescu.
- Калинеску Ђорђе (1998). *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Букурешт: Fundația Națională „G. Călinescu”. Editura Aristarc.
- Клајн Иван, Милан Шипка (2006). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Оцетеа, Андреј (1970). *Историја румунског народа*. Нови Сад: Матица српска. Скраћено издање румунског оригинала: Oțetea Andrei (1970). *Istoria poporului român*. Букурешт: Editura Științifică.
- *** (1996). *DEX. Dicționarul Explicativ al Limbii Române*. Букурешт: Univers Enciclopedic. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”
- *** (1996). *Dicționar enciclopedic*. II. Букурешт: Editura Enciclopedică.

Virginia Popović

INTELLECTUAL RELATIONS IN ROMANIAN CULTURE

Summary

In the decades when industrialization, new economic ties, and new political relations between European countries caused changes in the existence of European nations, Romanian culture rapidly enters the European course. Romanian culture appeared as a relatively young culture, mostly because fiction emerged rather late on this territory. Fiction is strongly linked to oral tradition, which developed together with instructive literature, and with a rich historical literature.

In the Romanian culture, the reconstructed image of the past dominated the other images in the process of communication, because the characteristics of medieval culture persisted and were taken from the ideologies of the Enlightenment era. At the same time, the increasing confirmation of the critical spirit rejected the old ideas, supporting new domains of intellectual activities.

Until the appearance of romanticism, humanism which was taught in schools, and spread by printing and via scientific groups, formed the cultural staff that framed the form of universality, so cherished that it could extend over the whole humanity. Institutions that advocated humanism had turned to new aims which do not deny it, but which take into account new realities that belong exclusively to the man, who was considered the centre of the universe.

Zoran Poposki
 PhD Candidate at EuroBalkan Institute in Skopje, FYRO Macedonia
zoranpoposki@gmail.com

UDK: 008

ENCOUNTERS ON THE BORDER

Abstract: Borders delineate living space: they define the known, the ordered world – *cosmos*, beyond which lies the unknown, *chaos*. At the same time, they are the markers of difference, helping define the cultural identity of one group vis-à-vis outsiders. Since they are a place where differences meet/confront each other, borders produce conflicts. However, borders are not just an area of separation of two entities. They can also serve as a meeting point, as a zone of encounter. They connect as well as separate; they are thresholds that lead to the experiencing of the other. Drawing on poststructuralist feminist theory and contemporary practices in new media art, this paper explores the contradictory nature of borders, and at the same time, attempts to demonstrate the necessity to go beyond these old dichotomies, and find (construct) a third place, a space of no constraints.

Keywords: *borders, identity, difference, cultural encounter*

According to the French historian Fernand Braudel, people want to live within a delimited, bound space. Borders delineate living space: they define the known, the ordered world – *cosmos*, beyond which lies the unknown, *chaos*. At the same time, they are the markers of difference, helping define the cultural identity of one group vis-à-vis outsiders. Borders separate the natural from the social, the sacred from the profane, the material from the spiritual, the permitted from the forbidden, ‘ours’ from ‘theirs’. Being a place where differences meet/confront each other, borders often produce conflicts.

Borders manifest themselves in spatial, but also in institutional, temporal, and bodily terms. They serve numerous legal, economic, cultural and social functions, and they engage a number of agents/actors: soldiers, customs officers, police, smugglers, tourists, immigrant workers, trafficked persons, etc. In today’s globalized society, borders are a concept which is becoming increasingly fluid, perforated. The global spread of capitalism has resulted in a new dialectics of borders, where free trade regimes and economic integration are progressively eliminating borders between countries, while simultaneously new borders are emerging as sophisticated methods are being developed to keep people out. From physical landmarks of exclusion, borders are being transformed into digital types of restriction.

The border is an important political site. In fact, according to one of the leading theorists, Malcolm Anderson, it is the basic political institution. Anderson (who prefers the term *frontier*) sees them as both institutions and processes (Anderson 1996: 1-3). As institutions, frontiers provide a range of important boundaries to states, including real and

symbolic enclosure of territory and citizenry as well as boundaries necessary for the constitution and maintenance of various groups, and perhaps even for individual self-consciousness. Also, frontiers are both signs and agents of identity - not only of national identity, but also of ethnic, racial, gender, sexual and regional identities, etc. As processes, frontiers are multidimensional and are instruments of state policy.

Borders are not immutable/fixed/permanent. Rather, they are: a (historical) (1) construction of space, and (2) an exercise of power. From a constructivist viewpoint, the border is a constructed space where different social forces with different economic and political interests meet and interact (Pellerin 2005: 54). Borders are always experienced differently by different social classes. Furthermore, borders are mechanisms of state control – of both those on the inside or those on the outside. As such, the border is a social and political process that reflects the power relations present in specific regions and historical periods. Power is acquired through its exercise at the border or in relationship with borders. The ability of borders to include or exclude, assimilate or excommunicate, i.e. to *discipline*, shows that they always involve relations of power. Borders don't just delineate existing differences, they also create them. They are “places and processes of recording and expressing power relations” (Pellerin 2005: 51). Ever since the creation of modern nation-states, borders and border regions have been extremely important symbolic territories of state image and state control (because borderlands are often the first and the last areas of the state that travelers see). From a constructivist perspective, borders represent an act of authority (real or symbolic), which serves to consolidate state power in domains where it is questioned, but where it can be re-actualized. As such, these peripheries offer us an unfettered glimpse into the nature of the centers of power.

In the literature on borders, a distinction is often made between “natural” and “unnatural” borders, related to geographical configurations. According to that division, typical natural borders include the sea, the desert, mountains, rivers, and forests. Their vast expanse instills fear. However, natural barriers can never be finite borders, for at the same time they always serve as an inspiration to overcome that fear and to cross them, to conquer them, to populate them. And there are always nomads who tread the space between the borders, turning them into meeting places, places of trade, interzones.

For other theorists, a border is natural if it separates groups of different race, language, or culture. However, the “naturalness” of such borders is usually more ostensible than real: for racial, linguistic, and cultural differences have too often been manipulated by nationalist ideologies seeking to legitimize already existing borders by establishing, strengthening, or highlighting these differences *a posteriori*. Borders don't just delineate existing differences, they also create them. Borders are only imagined divisions, constructed through myths, historical narratives and experiences, and the communities whose identity they construct are also imaginary. Without borders there would be no nationalism, no tyranny of the local.

However, borders are not just an area of separation of two entities. They can also serve as a meeting point, as a zone of encounter. They connect as well as separate; they are thresholds that lead to the experiencing of the other. Furthermore, borders are far more porous, and less fixed and rigid than we presume. The two sides of the border cannot stay “untainted” by each other, for there is always an “infection” (Grosz 2001:65) of one side of the border by the other.

Borders simultaneously divide as well as connect. Borders create political, social, and cultural distinctions, but simultaneously imply the existence of (new) networks and systems of interaction across them. They are demarcation lines, but they also serve as bridges between cultures or nations, as sites for ongoing cultural and economic exchange. Due to their increased cultural heterogeneity, resulting from their peripheral location, they are not just places of conflict with the other, but also of accommodation to the other. They reveal the falsity of that great 'fiction' of the nation-state as ethnically, racially, linguistically and culturally homogenous. Moreover, borderlands are influenced by, and sometimes share, the value, ideas, customs and traditions of their counterparts on the other side of the borderline: "Borders divide people living on both sides, who may have had a long history of cultural and social contact, but at the same time it unites them in the experience of closeness to the border and (partial) dependence on it" (Baud and van Schendel 1997: 242).

In the post-industrial and increasingly globalized world, we can no longer rely on the unity, homogeneity and protection of discretely bound nations, states, territories, communities, and identities. The proliferation of identities presents challenges to the once presumed fit between nation, state and territory. Many groups now no longer occupy a discrete space or have discrete cultures. Refugees, migrants, workers, criminals, soldiers, merchants and nomads are compelled to or choose to cross a wide range of geopolitical and metaphorical borders; problematising the relationship/connection/correspondence between territory, nation, state and identity, the homology between culture, identity, territory and nation.

This massive transnational migration, be it "voluntary" (e.g., labor migrants) or "involuntary" (e.g., refugees), creates new challenges to national states and diminishes the importance of national borders. Some theorists even argue that international migrants effectively undermine the whole idea of statehood and national boundaries. They suggest that this migration creates "transnational communities" that test the defining power of the nation-states that they transcend (Baud and van Schendel 1997: 221).

Life on the margins, far away from the center is not always a result of borders which exclude (literally, to 'keep out, leave out'). Sometimes it can be a matter of choice (e.g. the dissident, the rebel). The position of the outsider is not always negative, or necessarily critical, or envious and secretly yearning for an inside position. As the feminist philosopher Elizabeth Grosz puts it, the outside is "capable of great positivity and innovation" (Grosz 2001: xviii). Marginality thus becomes a way to develop one's own identity, to become one and not just other to the one: "the space in between things is the space in which things are undone, the space to the side and around which is the space of subvention and fraying, the edges of any identity's limits... it is the space of the bounding and the undoing of the identities which constitute it" (Grosz 2001: 93). This interstitial, *in-between* space allows us to contest binarisms and dualisms (phalocentrism, ethnocentrism, Eurocentrism), that structure of rigid polar oppositions, which are mutually exclusive and mutually exhaustive (A and -A). It is a way to be both inside and outside, always capable to go in or get out. It is also a way to see things on both sides of the border at a distance, or a way to live within a culture, while at the same time staying remote from it: "The in-between is what fosters and enables the other's transition from being the other of the one to its own becoming, to reconstituting another relation in different terms" (Grosz 2001: 94).

Transcending the border: artist interventions

It is precisely this reconstitution of relations in different terms that is the focus of artists and artist groups that combine art and sociopolitical activism in their projects aimed at transcending political and social borders.

In the view of the Austrian artist group *WochenKlausur*, there is no better way to apply the ability of artists to come up with creative solutions than to use it for transforming society: “there are problems everywhere that cannot be solved using conventional approaches and are thus suitable subjects for artistic projects” (Jeannée 2001: 7). Seeing no theoretical differences between artists doing their best painting pictures and artists doing their best solving social problems, this artist group has been developing and realizing small but concrete sociopolitical interventions for the past 13 years. The group’s interventions are collective efforts, happening within a strictly limited timeframe (usually no longer than eight weeks), and always at the invitation of some art institution providing the infrastructural conditions and funding. In 1993, the group intervened in the field of immigrant labor policy, with the objective of creating jobs for a certain number of immigrants in Graz who could not return to their countries of birth due to political, ethnic or religious persecution, but were not given any legal status in Austria. In a ploy to circumvent the strict Austrian regulations, seven immigrants were commissioned to produce social plastic, as a result of which they obtained legal residency in Austria. The intervention was based on an exception in the immigration law that allows foreign artists to stay in Austria as long as they can sustain themselves from their artistic activity alone. *WochenKlausur* found sponsors for the foreign artists (refugees) who commissioned their “social plastic”. The theme of the artwork was determined in cooperation with a relief organization, and was later sent as foreign aid to the artist’s country of origin. In order to provide legitimacy for the “artworks”, in the end they were exhibited in an established art institution.

Oliver Ressler’s project *Border Crossing Services* (in cooperation with Martin Krenn) takes place in the gray zone between art and politics. As a counterpoint to the globalists’ praise of the new borderless world, Ressler and Krenn emphasize the enclosure of Schengen Europe by creating a “propaganda project” for the promotion of a progressive concept of migration, and also as a counterweight against the shift of discourse from the problem of exclusive citizenship rights to the secondary theme of the individual fates of refugees.

As a product of “Documenta X” in 1997, the “Kein Mensch ist Illegal” festival was organized on the German-Polish border, where cyberartists, musicians, activists and human rights supporters organized marches, talks, concerts and workshops to protest the treatment of illegal immigrants. In 2000, the artist group *Laboratorios Cinemátik* took the festival to Tijuana, at the US-Mexico border. Their goal was to apply a little reverse engineering, i.e. to try to understand the border’s structure and how it works, “acknowledging the strange attractors that keep the people from both sides of the border together and at the same time apart” (Ilich 2003). Hacktivists, cyberartists, border activists, and musicians tried to temporarily delete (or at least suspend) the border at Tijuana-San Diego, with java applets, port scans, radio, microwaves, ISDN, face-to-face communication, technology workshops, presentations, music events. Computer technology and the Internet, tools that have been successful in weakening the historical connection between proximity, tempo-

rality and social relations, were employed to confront the world of physical borders and “passport handicaps”.

The festive border

Borders mark the end of one world, but also the start of another. As such, they are thresholds, places that need to be crossed, barriers that need to be overcome: the line that divides is also something that unites, a place of contact and encounter. They are places of escaping from the “other”, but also places where we meet the “other” and where we are continuously exposed to it.

As sites where differences meet, liminal spaces can be seen not just as dangerous areas of conflict, but also as “experimental regions of culture”, sites of production of the deterritorialized identities of postmodernity. For example, Gupta and Ferguson see borderlands as a place of “incommensurable contradictions” key to the new politics of identity. In their reading of the term, it does not indicate a fixed topographical site between two other fixed locales (nations, societies, cultures) but an “interstitial zone of displacement and deterritorialization that shapes the identity of the hybridized subject. Rather than dismissing them as insignificant as marginal zones, thin slivers of land between stable places, we want to contend that the notion of borderlands in a more adequate conceptualization of the ‘normal’ locale of the postmodern subject” (Donnan and Wilson 1999: 38). Such a productive view of borders, as “festive, because of the creative energy liberated by the common struggle for resistance”, where they are taken as a metaphor for all situations characterized by contradiction and contest, can serve as a valuable corrective to the predominantly negative use of the term. This is, of course, provided that we don’t forget that borders are also instruments of power: borders may serve as useful metaphors for understanding the rootlessness of many populations today, but that should not obscure the fact that everyone lives within or between the boundaries of nation-states, and these boundaries are always more than metaphorical (Donnan and Wilson 1999: 10). For the border is, among many other things, a place for dialogue and mutual exploration. Living on the margin, experiencing the threshold, being on the border demands from us to be prepared to go beyond our habits, convictions and prejudice, to learn and experience the other.

To experience the border and its contradictions, but also its overabundant liveliness, means to practice tolerance, co-existence, and living next to each other despite our differences. It also means having a broader take on things, and being able to grasp different aspects (no matter how remote from one another) of a certain reality, as parts of a whole. For, eliminating the border means eradicating not only its manifest component, but also overcoming the disharmony it underlines. Crossing the border means going towards something new, something that we know will be different from where we are coming from. It involves a resolution not to back down in the face of that obstacle, a willingness to cross the threshold and to experience the difference, to feel different and to change one’s ways.

BIBLIOGRAPHY

- Anderson, Malcolm (1996). *Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World*. Oxford: Polity.
- Baud, Michiel and Willem van Schendel (1983). "Toward a Comparative History of Borderlands". *Journal of World History*. 8.2: 242.
- Donnan, Hastings and Thomas M. Wilson (1999). *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford: Berg Publishers.
- Grosz, Elizabeth (2001). *Architecture from the outside: essays on virtual and real space*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Ilich, Fran (2001). "Ready to Delete the Border". *Wired News*. Retrieved 9th November 2009, URL: <http://www.wired.com/news/culture/0,1284,46234,00.html>
- Jeannée, Pascale (2001). "WochenKlausur", in *WochenKlausur: Sociopolitical activism in art*, ed. W. Zinggl (Wien: SpringerWienNewYork): 7-8.
- Pellerin, Helene (2005). "Borders, migration and economic integration: towards a new political economy of borders", in *Global Surveillance and Policing: Borders, Security, Identity*, ed. E. Zureik & M. B. Salter (Cullompton: Willan): 51-65.

Zoran Poposki

ENCOUNTERS ON THE BORDER

Summary

Borders delineate living space: they define the known, the ordered world – cosmos, beyond which lies the unknown, chaos. At the same time, they are the markers of difference, helping define the cultural identity of one group vis-à-vis outsiders. Since they are a place where differences meet/confront each other, borders produce conflicts.

However, borders are not just an area of separation of two entities. They can also serve as a meeting point, as a zone of encounter. They connect as well as separate; they are thresholds that lead to the experiencing of the other. Drawing on poststructuralist feminist theory and contemporary art, this paper will explore the contradictory nature of borders, and at the same time, it will attempt to demonstrate the necessity to go beyond these old dichotomies, and find (construct) a third place, a space of no constraints.

Ivana Bančević-Pejović
 doktorand na Univerzitetu u Kragujevcu
 Filološko-Umetnički Fakultet
ibancevic@yahoo.com

UDK: 325.3:008

THE CULTURE OF THE COLONIZED VS. THE CULTURE OF A COLONIZER IN THE WORKS OF B. WONGAR, KEN KESEY, WENDY LILL AND MARIA CAMPBELL

Abstract: The text applies Antonin Artaud's way of perceiving the status of European culture (which in *Theatre and Its Double* he opposes to the Mexican) to the contrast Wongar is trying to convey comparing the white people's culture to the Aboriginal. The Europeans cherish a culture which is far away from people's every day life, a culture which is sheltered safely between the walls of museums. Artaud is against such concept of culture. He propagates "culture in action", incorporated spontaneously in every aspect of daily life, a culture attached to its totemic roots, thus connected to its original nature and function. Wongar's works dramatize how white people's civilization underestimates and destroys such cultures, under the excuse that they are "uncivilized" and that their creators are "subhuman". As supporting examples of this mistreatment, works of Ken Kesey, Wendy Lill, Maria Campbell and other western authors will be used.

Key words: *culture, civilization, colonization, oppression, (sub)humanity, manhunt*

In this text the term culture is used in the way Artaud perceives it in his book *Theatre and Its Double*: as a system of values (Arto, 1971: 9), by which an identity is created. From this definition two different types of culture emerge. On one side there is Western culture, characterized by lust for spectacle, inauthentic, separated from its totemic roots and thus estranged, reduced to being just a decoration in everyday life, and belonging exclusively to the elite. It is a culture that manipulates and controls life. Not emanating from life (Arto, 1971: 143, 9, 91, 25), it is, as Maria Campbell would say, culture "always accumulating, (...) culture (...) of ownership" (Campbell, 1989: 91). On the other side there is "primitive culture", culture of the masses, quite different from the Western one (Arto, 1971: 91).

Similar distinction is made by Edward Said in *Culture and Imperialism* where he stresses the difference between the oppressing/dominating and the oppressed/dominated cultures. According to him Western culture is determined by power, technology, profit and self-interest. In search for material gain it strives to conquer other, technologically less developed countries/cultures. Yet, it strives not only for material goods and geographic/strategic advantages: it is after ideas, concepts and images of the "dominated" culture as well, in order to manipulate its identity and representation (Said, 2002: 353, 23, 46, 198).

As a result, instead of being recognized, the oppressed are annihilated. Said stresses that we should not only distinguish one type of culture from the other, but that we should also realize that cultures are mutually influenced, which is beneficial if they acknowledge each other, and not so beneficial when they exclude and diminish each other (Said, 2002: 59).

There has been a long tradition of neglecting and denying “oppressed” cultures, yet from time to time their voices find their representatives. Although white, the writers this text deals with offer insights that could have come from native Indians or Aborigines, since they choose to write from cultural perspectives other than their own. They inhabit a world in which different cultures collide. Transgressing the boundaries set between these cultures enables them to preserve “ironic distance” (Said, 2002: 75) and perceive both worlds critically. As Naomi Wallace comments, we rarely have “original minds” since they have been “dominated and subdued by a culture that amplifies (...) profit over peace, property over human need” (Wallace, 2008: 98). The writers presented in this text have all found ways to liberate their minds. For this liberation their historical sense and personal experience were of great importance, since they projected them in their works creating dialogues in which the occupied and the occupiers meet.

B. Wongar, alias Sreten Božić, was born in Serbia, a country which was, due to wars, occupied for long periods of time in its history. In his novel *Raki* he compares Serbian culture to the Aboriginal because he sees them as two examples of oppressed cultures clashing with the cultures of the oppressors (the Ottomans, Nazi Germans, British Imperialists). Tying together these conflicts which occurred across time and space, in *Raki*, he observes: “Over the archway stood a cross, and on the stone next to it a large crescent moon was seen. Above them flapped a flag with a large swastika on it.” (Wongar, 1997: 138) This paper will point out how in his other works (*Manhunt*, *The Track to Bralgu*, *Babaru*, *The stone in my pocket*, *Balang an village* and *Dingoes Den*) he continuously studies the conflict between the colonizer and the colonized, exploring the properties of the lifestyles involved in the conflict and seeking for ways in which conflict and domination could be replaced by respect and cooperation.

The culture of the colonizer “imposed” upon itself an obligation to improve, modernize, and educate its colonized territories. Bringing progress to barbarians was defined as White Man’s Burden (Said, 2002: 278). It also rationalizes its misdeeds through conveniently perceiving the culture of the oppressed as unfit to have anything to do with books, ideas, culture (Said, 2002: 70,71,278,504,524,247), these being “beyond their mental capacity” (Wongar, 1997: 206). This phenomenon of guilt-free diminishing of other cultures was also addressed by Aime Cezaire in his *Discourse on colonialism*. Cezaire writes:

“They (corpses) prove that colonization (...) dehumanizes even the most civilized man; that colonial activity, colonial enterprise, colonial conquest, which is based on contempt for the native justified by that contempt, inevitably tends to change him who undertakes it; that the colonizer, who in order to ease his conscience gets into the habit of seeing the other man as an animal, accustoms himself to treating him like an animal, and tends objectively to transform *himself* into an animal.” (Cezaire, 1950: 41)

One can detect the same insight in Wongar’s representation of the white man’s dominant culture in Australia:

“My dear brother, this job is your human conscience. We are white and Christians. For centuries we have maintained the superiority of our race and beliefs. We have fought for centuries to preserve this purity, and we will continue to fight for generations to come – that is our destiny.” (Wongar, 2008: 81)

Ethically and politically considered “correct”, a white man calls himself a Christian in the same sentence in which he delivers a speech that resembles the racist diatribes that preceded the Holocaust. In Wongar’s works the only holy object for him is the Geiger counter (Wongar, 1983: 146), the device that secures him profit: in pursuing profit, he does not halt to question himself whether it is right to demolish other people’s ceremonial grounds. His conscience is pacified by an excuse that he will fabricate better sacred springs, made of concrete and plastic, and that these artificial models for a spirits’ raising centre will provide tribes with everything necessary for their survival (Wongar, 1983: 152). The real needs of the tribes, the reasons for their special devotion to specific places, are not taken into the consideration. What is profitable, and not what is human, was considered moral. Watching a Catholic priest converting Serbian people to Catholicism (and then killing them), a character in *Raki* innocently asks: “Is that a knife or a cross he holds towards the sky?” (Wongar, 1997: 154). This remark defines the real nature of the European culture: its hypocrisy, its stratagems for mental conditioning and fabrication of convenient truths.

Wongar’s works exemplify what Said would call the power of overtaking the dynamics of everyday life (Said, 2002: 213). An oppressor, no matter whether through war or colonization, strives to abolish the tradition and the culture of the subjected, jeopardizing their identity. In *The Track to Bralgu* (a collection of stories with a suggestive title, for the Aborigines Bralgu being a place where a part of one’s soul goes after death), Wongar tells stories of the last Aborigines who are no longer able to connect with their traditions because they were violently destroyed by the white men. The characters of all these stories find the only liberation from oppression in death. An alien way of life was imposed on them. They used to belong to a culture in which there was no need for money (Wongar, 1997: 22) – because life was not lived for, or defined by, profit. They had hundreds of dialects and no word for war (Wongar, 1997: 175). There were no problems with overpopulation or greed since their communities were self-sufficient. Suddenly they found their ritual places and sacred springs taken away from them (Wongar, 1983: 85, 133), poisoned or contaminated by nuclear testing (Wongar, 2008: 110, Wongar, 1997: 192, 194, 195, 208, 228, 229). The white man “gave priority to uranium instead of humans (...) blowing apart sacred caves to see whether the rocks contained precious ore (...) destroying engravings and tribal art as well” (Wongar, 1999: 44, 25, Wongar, 1997: 195). Aboriginal wives were seduced and bought, allegedly to be freed but in fact to deprive the tribes of future mothers (Wongar, 1999: 107). They were raped and left on dunghills (Wongar, 1983: 84). Men were lead astray by alcohol or jailed or subjected to manhunts (Wongar, 1970: 44, Wongar, 1983: 131, 132, 162), prevented from helping their families. Children were taken away and promised better education and higher standard of living if they agreed to be saved and secured from “the tyranny of wilderness” (Wongar, 1997: 62): in fact they were only uprooted and subjected to the will of the white people. By having their families and rituals systematically destroyed it was impossible for them to preserve their tradition. They were disoriented and in a state of shock since they were unfamiliar with the life style dominated by profit which the white men inflicted upon them. They were unprepared and had no available mechanisms to stand up to it.

In Wongar’s play *Balang An Village*, Major, one of the characters representing American views in the Vietnam War, blatantly says: “...niggers, half-castes, drop-outs and people from slums. They must be isolated to preserve our culture.” (Wongar, 1973: 12) It was not enough for white man to transport Aborigines from their traditional settlements to camps. Once isolated inside the safely wired places (Wongar, 1983: 143, 106), they were deprived of their tribal singing as well:

“No tribal singing was allowed in the settlement (...). If an Aborigine were heard playing (*didjeridu*), or even just keeping the wooden instrument, the man would be locked away in solitary confinement and kept there for days without food or water.” (Wongar, 1999: 29)

They were even denied Australian citizenship, although they have lived on that soil for more than forty thousand years, white man being afraid that once the Aborigines were recognized as citizens, they might ask for the return of their land (Wongar, 1999: 37, 65). The excuse was that there was no written proof or evidence that Aborigines owned the land. Tribal Aborigines have no written alphabet (Wongar: 1999, 75) but that does not mean that they do not have oral traditions and cultural manifestations which are different from white man's, yet in no way deficient.

By comparing the suffering of two colonized cultures not connected or known to each other, in his novel *Raki* Wongar makes the subject of oppression universal. The cultural parallel between the colonized is most obvious in the analogy of Serbian and Aboriginal oral literatures: “Everything one needed to know about history, human behavior, good and evil, how to work one's land and how to cultivate plants, one could find in those songs” (Wongar, 1997: vii), says Wongar, meaning in Serbian oral literature that makes you “grow up strong and fit for life”; while in Aboriginal Australia “every boulder, old tree, dry creek-bed or occasional water-hole along the way told a story (...) revived by singing it” (Wongar, 1997: vii,137,x). The Serbian and Aboriginal lifestyles described by Wongar are true to Artaud's vision of ‘culture faithful to its totemic roots’. Wongar adds to this similarity the similarity of means used by the colonizers to subdue and dominate Serbia and Aboriginal Australia: “The raids in Serbia and Australia were the pinnacle of colonial oppression, and though a half world apart, are similar in their brutal attempts to assimilate a conquered people.” (Wongar, 1999: 276) Thus in Serbia there was *danak*, rounding up of Serbian children taken into slavery and brought up to become Ottoman soldiers (Wongar: 1997: 38,39) and in Australia there were stolen generations, abductions of native children advertised as “saving Aboriginal children from the evil spell of the camp fire” (Wongar, 1999: 102) By taking away the children of the colonized people, under an excuse of educating them, the colonizers removed and alienated them from their authentic cultural environments, traditions, ways of life, and prevented them from becoming fighters for the rights that had been denied them. Wongar concludes the parallel by saying “Their colour differs from ours; the soul is the same though” (Wongar, 1997: 39).

The point Wongar tries to convey through his works is that no matter what we call oppression: war or colonization, the impact on the oppressed is the same: “...the new war is just as ugly as the last one. (...) the man who raided our village during the Second World War was around again. He now wears different clothes and a white helmet.” (Wongar, 1997: xix), concluding that: “The world will never run out of the slave roads.” (Wongar, 1997: 4) That is why, in *Raki*, the Mother who originates from Milinkovo, Serbia, is suspicious of the rain (that falls to “wash away blood in time of war” (Wongar: 1997: 4)) is falling in Australia, too, where there has been no official war, yet where prolonged ethnic cleansing continues. For Aborigines “war has begun long before her birth and might well continue into her grandchildren's day” (Wongar, 1997: 14).

In Wongar's work we find out that white men's propaganda, fabrication of truth and assimilation have, to a great extent, achieved their goal:

“...those young (Aboriginal) people, many of whom were partly European, were descended from groups alienated from their tribal culture for generations. Brought up under the white man's influence, they believed that their tribal folk, out in the bush,

were backward and primitive, so even they took scant interest in what was happening in Arnhem Land. (...) Seeing their young people being gradually indoctrinated and corrupted by whites, the tribal elders held back the secrets of traditional tribal beliefs from them.”(Wongar, 1999: 97,233)

Yet Wongar’s life suggests an alternative: “I searched for survivors for many years, until I was told that all were slain and would never speak again; they might howl, though, if someone like me has his head tilted, ready to listen.” (Wongar, 1997: 196) The colonial impact may be such that it denies the oppressed the chance to speak for themselves, yet there are some people whose sense of justice enables them to hear the silence of the dead and inspires them to lend a voice to the silenced and dispossessed.

Wongar’s preoccupation appears in the works of many other white authors. In Ken Kesey’s *One flew over the cuckoo’s nest* a half caste Indian pretends to be deaf and mute, in fact pretends to be what the white man wanted him to be - a lunatic who can say nothing and whose land can, therefore, be taken. His voice did not matter, so he gave it up, just as he surrendered his human dignity, until another character, Mac Murphy, an outsider from white men’s society too, made him see all his greatness again. Wendy Lill in her play *Sisters* shows the harshness of nuns towards Indian children in Canadian Residential schools where the main goal was to “submerge (their) personality” (Lill, 1991: 15). Indian children were taken away from their homes under the excuses that Indian mothers were unfit to raise their children and that there were cases of abuse (Lill, 1991: 31), while the true intention was to train them to “fit into the lowest rungs of society. (They) took them away from all that was good and natural to them...their family, their language, their customs!” (Lill, 1991: 87) Before brainwashing others, the sisters themselves, of course, had to adjust to the expectations of higher authorities and internalize the idea that “You don’t always know what’s best for you” (Lill, 1991: 12). Somebody else does – the colonizer. Lastly, in *The Book of Jessica, A theatrical Transformation* (memoirs of Linda Griffiths), a white actress is trying to represent half cast writer Maria Campbell’s aspiration to cope with the problem of half-breed identity.

“I’d feel”, Campbell says, “the conqueror, the oppressor, making me use his language, and I knew I’d never use it as well as him and I’d feel so powerless, and think, ‘They stole everything, and now we can’t just speak any more, the old language is almost gone and we don’t know the new language well enough to help each other, heal each other... we’re just hanging in the middle’.”(Campbell, 1989: 73)

That is why she needed Linda Griffiths – to speak for her and the Natives and to write down for her that:

“We’ve been murdered, starved, raped and pillaged. When that didn’t work they infected us with diseases, fed us booze and made us dependent on handouts. They stole our land, broke up our families, outlawed our language and religion, and worst of all, they spent a lot of money making terrible movies about us. We’re outlaws, and if we can admit that, we can fight back.” (Griffith, 1989: 73)

All these writers needed a trigger to start representing the voices of the neglected: Wongar would have died in the desert if it had not been for an Aborigine who saved his life; Kesey spent time in a mental institution where he witnessed the mistreatment and oppression of the mentally disturbed; Lill was a social worker and had first hand experiences of what happens to the Natives when they are compelled to acquire another culture; Maria Campbell and Linda Griffiths had to pass through a several years long crisis in order to reach

better understanding of (each)other: their transformation, their journey towards a truly liberating cultural encounter is recorded in *The Book of Jessica*. It seems that the world really needs a time of crisis, a plague as Artaud and Dante and Naomi Wallace would call it, in order to recognize their guilt and start acknowledging the oppressed: "A time when rich and poor get thrown together – and, suddenly, one sees alternatives." (Wallace, 1997: 7)

BIBLIOGRAPHY

- Arto, Antonin (1971). *Pozorište i njegov dvojniki*. Beograd: Prosveta.
- Cesaire, Aime (1950). *Discourse on Colonialism*. New York: Monthly Review Press.
- Griffiths, Linda & Campbell, Maria (1989). *The Book of Jessica, A Theatrical Transformation*. Toronto: The Coach House Press.
- Kesey, Ken (1979). *One flew over the cuckoo's nest*. London: Picador.
- Lill, Wendy (1991). *Sisters*. Vancouver: Talonbooks.
- Said, Edvard (2002). *Kultura i imperijalizam*. Beograd: Beogradski krug.
- Wallace, Naomi (1997). „An American Exile in America“, Retrieved 18th February, 2009, URL: <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9A05E5D91531F931A35750C0A9619>.
- Wallace, Naomi (2008). "On writing as Transgression". *American Theatre*, JAN08:98-102
- Wongar, B. (1970). *A stone in my pocket*. Melbourne: The Council of Adult Education
- Wongar, B. (1973). *Balang a village*. Melbourne: The Council of Adult Education
- Wongar, B. (1983). *Put za Bralgu. Babaru*. Beograd: Narodna Knjiga.
- Wogar, B. (1997). *Raki*. London, New York: Marion Boyars Publishers.
- Wongar, B. (1999). *Dingoes Den*. Australia: Bondi Junction NSW.
- Wongar, B. (2008). *Manhunt*. Carnegie, Victoria, Australia: Dingo books.

Ivana Bančević-Pejović

KULTURA KOLONIZOVANIH I KULTURA KOLONIZATORA U DELIMA

B. WONGARA, KENA KEJSIJA, VENDI LIL I MARIJE KEMPBEL

Rezime

Rad se oslanja na Artoovo viđenje evropske kulture koju on u knjizi *Pozorište i njegov dvojniki* suprotstavlja meksičkoj kulturi. Po njemu, kao i po Edvardu Saidu, evropska kultura se oslanja na postavljanje modela po kojima treba živeti, i počiva na zgrtanju profita, za razliku od meksičke kulture koja vrednuje sam život koji počiva na totemskim korenima kojih se evropska kultura odrekla. Wongarova dela drammatizuju način na koji evropska kultura, kao kultura kolonizatora, nipodaštava i uništava kulture koje naziva „primitivnim“ i koje se od nje razlikuju, pod izgovorom da su subhumane i necivilizovane. Kao primeri u kojima se očitavaju isti mehanizmi destrukcije tehnički nazadnijih kultura od strane belog kolonizatora, uzeta su dela Kena Kejsija, Vendi Lil, Marije Kempbel i drugih zapadnih autora.

V

JEZIK I KULTURA

Јасмина Грковић-Мејџор
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
jgrkovicns@sbb.rs

УДК: 81-112
 811.16(091)

О ПРАСЛОВЕНСКИМ ФОРМУЛАМА ЗАКЛИЊАЊА У СТАРОСРПСКИМ ПОВЕЉАМА¹

Апстракт: У раду се анализирају формуле заклињања у старосрпским повељама, на чије прасловенско изходиште указују идентични модели у староруским повељама. Етимологија лексичких конституената у ритуалним синтагмама **stojati tvrdo (krěpko)* и **držati tvrdo (krěpko)* указује на ‘непомичност’ као базични појмовни конституент датих формула. Истраживање указује на блиске индоиранско-словенске везе у овом домену.

Кључне речи: историјска лингвистика, когнитивна лингвистика, праиндоевропски, прасловенски, старосрпски, староруски, формуле заклињања

1. Увод. Разумевање архаичних образаца у језику старог словенског права могуће је само у контексту синкретичног система праиндоевропске и прасловенске културе, чија се дубља, јединствена мотивација манифестује на свим нивоима егзистенције: у језику мита, ритуала, поезије, социјалној структури итд. (Иванов/Топоров 1978: 222). Темелј овога система је магијско мишљење, у којем је обред саставни део реалности, те само бивствовање света почива на његовом ваљаном извођењу, док у њему изговорена реч нема функцију пуког означавања но делатну снагу (Kasirer 1985: 50-51). Тако битан садржај индоевропског права „није вршење, него увек изрицање” (Бенвенист 2002: 327). У *Авести*, на питање колико има врста уговора, Ахура Мазда одговара да их је шест, али да је први уговор речи.¹ А Скити су онога ко се криво закуне кажњавали одрубљивањем главе.²

Идентичну ситуацију видимо и у индоевропској поетици. К. Воткинс наглашава: “But the proper form of a hymn, the proper ordering of ritual speech, *compels* the divinity to grant the wishes of the maker or commissioner of the hymn” (Watkins 1995: 91).

¹ Овај рад настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Дарместетер у свом преводу *Авесте* на овом месту даје у напомени тумачење да је у питању уговор извршен једноставним изговарањем речи, уз објашњење да је кршење оваквог уговора највећи грех (*The Zend-Avesta*. I: *The Venidad*, 1880: 34).

² καὶ ἦν μὲν καὶ οὗτοι ἑσπαρῶντες ἐς τὴν μαντικὴν καταδήσωσι ἐπιορκῆσαι, τοῦ δὲ ἰθέως τὴν κεφαλὴν ἀποτάμνουσι (Херодот: 4.68) ‘и ако и ови погледавши знамења открију да се криво заклео, одмах му одрубљују главу’.

Из овога произилази и генерална важност очувања ритуалног говора кроз формулаичне исказе. Оно је осигурано понављањем обрасца, у којем временом може доћи до семантичког обнављања (Watkins 1992: 393). Формуле у индоевропским језицима варирају, пре свега у погледу лексичких конституената, али се тиме не ремети његов *концептуални модел*.

Циљ реконструкције формула није само откривање синтаксичко-семантичких образаца специфичних за поједине сфере друштвене комуникације, њиховог прагматичког и функционалног аспекта, већ и дешифровање универзалних и(ли) културно специфичних концептуалних модела који леже у њиховој основи. Данашња когнитивна лингвистика истиче да испитивање идиома и формулаичних исказа открива важне елементе човекове концептуалне структуре (Gibbs 2007: 721). Међутим, ограничена на савремене језичке системе, она по природи бива ограничена и семантичком прозирношћу елемената формулаичног исказа. Откривање дубље мотивације многих формулаичних исказа могуће је само у дијахроној перспективи, у којој је један од важних аспеката у истраживању етимолошка анализа. Њоме се у лексичким варијантама наслеђеног, често хиљадама година древног модела, разоткрива иста појмовна мотивација.

Реконструкција прасловенских и праиндоевропских правних термина и формула далеко заостаје за реконструкцијом језика мита и поезије (в. Иванов/Топоров 1974; Лома 2002). До сада су највећи допринос на овом пољу дали В. В. Иванов и В. Н. Топоров (уп. нпр. 1978, 1981), махом се ослањајући на источнословенске изворе, док је јужнословенска ситуација у овом погледу мање проучавана (Katičić 1985, 1989-90, Грковић-Мејџор 2008). Богата грађа српских средњовековних повеља потпуно је запостављена, иако поред староруске представља највреднији извор за истраживање језика словенског права.

2. Старосрпске правне формуле представљају спој два културна тока: хришћанског, са моделима насталим по узору на одговарајуће византијске формуларе, и једног много дубљег - многобожачког, наслеђеног из праиндоевропске старине, који, утемељен хиљадугодишњом праксом, опстаје и у званичним документима хришћанских владара и великаша. На тај начин, поред познатог "дуализма" словенске културе (Толстой/Толстая 1978: 366), јавља се и њихов специфичан спој. До овога споја долазило је не само у обредном језику, већ и у сâмом ритуалном чину, за шта као илустрација може послужити и следећи цитат из повеље босанског краља Твртка којом потврђује привилегије Дубровчанима: да приме на се и на своју доушоу шне клетви које смо шбои мы изрекли прѣдъ светимъ еуангелиемъ (CLXXXI, 1378).³ Утврђивање древних културних образаца у нови културни код прожима укупну словенску културу. Налазимо га чак и у типично хришћанском домену српске средњовековне писмености. Како уочава Лома, склоност Срба ка једном специфичном жанру - житију владара траг је дохришћанског наслеђа, обичаја „да се истакнутим покојницима испевају епски интониране похвале” (Лома 2002: 158).

Удео хришћанских и традиционалних елемената у језику права зависи од различитих социјалних фактора. Тако су, на пример, у српској средњовековној писмености документи настали у канцеларијама босанске и хумске властеле у неким видо-

³ У оквиру овога истраживања прегледана је укупна грађа у MS: уз сваки пример дат је број повеље и година настанка према MS.

вима архаичнији у односу на истоврсне рашке текстове, будући да у највећем броју случајева нису били под директним утицајем византијских формулара за састављање повеља „те су се узори за њихово састављање налазили и у живој речи традиционалне словенске културе, која је чувала словенско претхришћанско наслеђе” (Грковић-Мејдор 2008: 144).

Окосница чина повеље, пре свега оне којом се утврђују међудржавни уговори, јесте *заклетва*. Она је у индоевропским друштвима била свечани и обавезујући чин, чије непоштовање изазива освету богова. Пишући о важности заклетве, посебно код Индоиранаца, Одри наглашава. „On comprend que Contrat et Serment aient constitué aux yeux des Aryens les deux piliers de l'ordre social et cosmique, les deux étant liés...” (Naudy 1981: 66).

Многобожачке формуле заклињања у хришћанском свету настављају живот на два начина. Оне које су појмовно и лексички обележене старом религијом саображавају се новом културном моделу заменом семантичких конституената, на пример:

1. А. клети (се) *Перуном* (и сл.)⁴ > Б. клети (се) *Богом Оцем, Сином и Светим Духом*

А. клѡшасѡ вружѡемъ своимъ . и Перуномъ бѣмъ своимъ . и Волосо^м скотѣимъ бѣгомъ . и оутвердиша миръ (ПВЛ)

Б. да е клеть богомъ шѣцемъ и синомъ и светимъ дѣхомъ и всими богу годивѣшими (ССVI, 1392).

2. А. бити проклет *од Перуна* (и сл.) > Б. бити проклет *од Бога / Богородице / часног крста* (и сл.)⁵

А. и да буде^ѣ клѡтъ ѡ ба и ѡ Перуна (ПВЛ)

Б. и да е проклетъ ѡдъ бога и ѡдъ прѣчисте богородице и ѡдъ частнаго крста и ѡдъ ·вѣ· апостолу и ѡдъ ·д· еванделистѣ и ѡдъ светѣхъ юрѣ и арѣханѣдела михаила и ѡдъ ·ти· светѣхъ ѡтацѣ иже никеискѣхъ и ѡдъ всѣхъ светѣхъ и светицѣ божихъ ССIV (1391).

С друге стране, формулације које не носе многобожачки печат уклапају се без измене у нови културни код и настављају свој хиљадугодишњи живот, инкорпорирани у хришћански дискурс. Једна од таквих формула појављује се у заклетви као делу санкције, а њен основни концептуални модел гласи: ‘стојати тврдо’, односно ‘држати тврдо’:

а) ‘стојати тврдо’ (стояти тврдо/непоколѣбимо)⁶

такози да стои непоколѣбимо LXXIV (1302-1321), хоћу на всемъ на томъ више писаннѣмъ и именованнѣмъ стаати и трѣпѣти се правом и тврѣдом и целом и непореченѣм ССCLXVIII (1453), ССCLXIX (1453);⁷ докла годѣ ... стоѣ намъ на своинѣхъ добрѣхъ ѡбѣтиѣхъ и записинѣхъ право и тврѣдѣ и цело ССCLXVIII (1453).

б) ‘држати тврдо’ (држати тврѣдо/непоколѣбимо/непомѣчно)

⁴ Формула ‘клети се богом’ свакако је дубље, индоевропске старине. В. Watkins 1989: 792.

⁵ Ова формула се јавља како документима писаним старосрпским, тако и у онима на српскословенском језику, в. нпр. LXXI (1275-1321).

⁶ Наводи се по неколико примера као илустрација.

⁷ На формулаичност исказа упућује и конструкција с понављањем предлога (в. Грковић-Мејдор 2007: 154-173)

да не раздроушимо сие клетве съ тобовъ, нь да ю дрѣжимо тврѣдо ... а клетву выну да дрѣжимо къ тебѣ непомъчно XXVIII (1234-1240); тъкмо да си имаю и дрѣже съ милостиѡмъ царства ми тврѣдо и непоколѣбимо и нештемлемо ни кимъ любо до дъни и до виека CXLVI (1357); хоѣмо тврѣдо и непоколѣбимо и непорочно ва вики викома уздрѣжати CCLXVIII (1419).

Ове формуле јављају се у конструкцији с глаголом ‘клетти се’ (клетти се, ротити се) или њему функционално одговарајућом лексемом, на пример:

кльнемо се у свето божје евангелие и у ѿ евангелисти и у ѿ апостола и у све свете мощи, које сју у дубровници, за насъ и за наше синове и за наше (н)атражје до згориена свиета, все тврѣдо да имамо и дрѣжимо до конца свита непомачно LXXXIX (1333).

У млађим повељама појављују се варијације синонимичних или по значењу блиских речи. Уместо стояти, дрѣжати сређе се быти/прѣбывати + съхранаемо/съхранено/съблюдаемо. Уз лексему тврѣдо или уместо ње сређу се лексеме крѣпко, темельно, непоколѣбимо/непоколѣблимо, непомъчно, а све то указује на обредну формулацију „понављања једног истог смисла, једног истог садржаја на разне могуће начине” (Толстој 1995: 124):

нь паче да прѣбываеѡтъ съхранаемо и съблюдаемо тврѣдо и непоколѣблимо LXXV (1302-1321); ротисмо се ...ако све више речено нами и шбетовано и нашими последними хоке бити сахранено тврѣдо и крѣпко до дни и до вѣка⁸ CCLXX (1420); паче тврѣдо и непоколебимо бити до дни и до вѣка CCLXXXVII (1427); да буду тврѣда и крѣпка, темелна и непоколѣбима вѣку вѣкома CCCLXXI (1454).

Осим у заклетви као делу санкције, кључни појмови ‘стојати’ и ‘држати’ јављају се у варијантним моделима у другим деловима повеље, најчешће у експозицији, после уводне заклетве. Упадљиво је да се реализују у повељама XII и XIII века, на целој штокавској територији, док су касније далеко ређе:

1. ‘стојати у (на) клетви/обећању⁹/миру/правди/вери/закону’

ако ми стоите у сиеи клетвѣ XXXI (1234-1240); до колѣ стое съ мновѣ у правѣѣ XXXIII (1234-1240); да ви стою у вечни и тврди мирѣ XXXV (1240); кльну се обькинѣ дубровчѣкои да стою с вами у мирѣ и у сваку правѣѣ XXXVI (1240); да стою к нимѣ у томѣ шбетѣ XLII (1253); до колѣ они начну къ мнѣ стојати у правовѣрнои вере XLII (1253); да стои у законѣ штъчинѣ ми LXVI (1254).

2. ‘држати клетву/обећање/мир/веру/закон/пријатељство’

ѡ банѣ босънски кулинь присезаю ... правѣ гои дрѣжати с вами и праву вѣру доколѣ сѣмъ живѣ IV (1189); и хокемо дрѣжати спасающе клетвѣ XLI (1253); ми дрѣжимо вѣру и приѣтельство тебѣ и твоимѣ лудемѣ XLIII (1253); дрѣжати си обѣѣ XLI (1253); и свето ти царство да дрѣжи намѣ стари законѣ XLI (1253).

У оба модела налазе се исти појмови, чак исто лексикализовани, сви кључни за чин заклињања Два обрасца представљају варијацију исте идеје, први у стативној, медијалној структури: ‘стојати у клетви’, други у активној, транзитивној структури: ‘држати клетву’.

⁸ Дате формулације продиру и у српскословенске текстове, нпр. съхранѣно боуди вѣсѣмъ вамѣ тврѣдо и нераздроушно у Доментијановом *Житију светога Саве* (РКСС 3: 261).

Лексема обѣѣ функционално је истоветна речи клетѣва, као што се може видети из потврде: да стою к нимѣ у томѣ шбетѣ, коимѣ имѣ (с)ѣмъ се клель XLII (1253).

Датом моделу могла би се прикључити и следећа синтагматска веза:

‘поставити клетву/мир/веру/закон’

а инога новога закона да имь не постави кралеѡство ми LIII (1240-1272); придохъ у дубровникъ поставити вѣчьни миръ XXXVIII (1247); потврѣдихъ и поставихъ ш ними вѣру и клетву CLXXXIII (1373).

О важности појма ‘тврд’ (тврѣдь, крѣпкъ, непоколѣбимь) у формулаичним исказима сведоче и примери оптаивне семантике ‘да им је тврдо довека’:

да буде сие обѣтованье твердо и крепко XLI (1253); и нихъ дѣцамъ записяхъ и утврѣдихъ ѡко да имь есть тврѣдо до вѣка CXLI (1357); да имь е тврѣдо и непоколѣбимо до вѣки CCXXII (1389-1398); да есть ... у вики викома тврѣдо и крипко CCXLIII (1405).

Као антитеза ‘тврдом стајању (у х)’ и ‘тврдом држању (х)’ стоји ‘рушење (х)’: ‘рушити (разорити, преломити) клетву/мир/обећање’ итд.

да не раздроушимо сие клетве съ тобовъ, нь да ю држимо тврѣдо ... а клетву выну да држимо къ тебѣ непомьчно XXVIII (1234-1240); и кто сие приломи ... да богъ сепьне и света богородица и вси свети XXXV (1240), а миръ да се не роуши XL (1249), кто ли дрзнетъ и мало що ѡдъ сихъ разорити, того богъ да разоритъ гнѣвомъ своимъ LXV (1305-1307)

3. Прасловенско исходиште наведених заклетвених формула потврђују идентични модели у староруским повељама и ПВЛ, с тим што у њима доминира лексичка варијанта ‘крепко’, иначе карактеристична за повеље западних штокавских области:

а) ‘стојати тврдо’ (стояти крепко/тврдо/непорушено)

а старому миру стояти. князя гердена. князя тыхъ и кто по нем будет (Борковский 1949: 87), про тожь бы тое смиренье вечно стояло непорушено со обою сторону (Борковский 1949: 90); а тебе, Албрехту, Немецкаго чина высокому Магистру, на того на нашего недруга на Короля Польскаго стоят тебе крепко и твердо (Борковский 1949: 390).

б) ‘држати тврдо’ (држати крепко/грозно)

а намъ мужем новгородцом книжие ваше держати чтно и грозно без обиды (Борковский 1949: 390); а тебе брату моему молодшему Князю Володимеру держати ти подо мною Княженье мое Великое чтно и грозно (Борковский 1949: 390); а и впередь то перемирье хотимъ с вами держати крепко (Борковский 1949: 332); штобы то такъ и здержали тотъ миръ крепко, а мы такъ и держимъ крепко (Борковский 1949: 100); сесь миръ держати крепко на обе стороне (Борковский 1949: 275)

в) ‘рушити’ х

да ѡбаче будетъ добръ Игорь великий князь . да хранить любовь всю правую . да не раздрушится дондеже слнце сияе^ѣ . и весь миръ стоить (ПВЛ), послаша ны великимъ цѣремъ Грѣцкимъ . створити любовь самими цѣри ... иже помыслить ѡ страны Руския . раздрушити такуюю любовь ... да примуть мѣсть ѡ Ба ... да не имуть помощи ѡ Ба . ни ѡ Перуна (ПВЛ), и ми того перемирья не рушимъ (Борковский 1949: 332).

О томе да су наведене формуле морале постојати на словенском југу у целини сведочи њихова појава у старословенским споменицима, сасвим независно од грчког предлошка (сви примери из СС):

‘држати х’: prydan| isprqva apostolX vyr\ drx/imx *Сунр*. 197, 24; siI s\tx . I/e dobromq srxdqcemq I blagomq . slX[A {AI slovo . drx/Atx *Map*. Лк 8:15 (грч. ἀσπάζεσθαι); ‘стојати (у х, тврдо)’: I vx istiny ne stoitx *Map*. Јв 8: 44, da nikto/e vaxx otxl\;itx otx I}bqve hristosovX . tvrxdy stoite *Сунр* 236, 15 (грч. καθίστασθαι) .

На основу изложене грађе може се закључити да су одговарајуће формуле прасловенско наслеђе, и оне би се могле реконструисати на следећи начин (пример с именицом **klętvā*) :

**stojati tvrĕdo (krĕpĕko) vĕ (na) klętvĕ*

**drĕžati tvrĕdo (krĕpĕko) klętvĕ*

4. Концептуална основа формула. Прасл. **stojati* < ие. **stā-*, архаичног стативног значења, припада другој серији индоевропских глагола инактивног (медијалног) карактера (Иванов 1981: 160). Битне компоненте његовог значења су ‘стајати усправно’ и ‘не мичући се с места’ (уп. RJAZU XVI: 338).

У прасл. **drĕžati* је ие. **dher(g)-* ‘држати’ (Pokorny 1959: 252). И овај глагол спада у групу глагола стања, на шта упућује стативни суфикс **ē* (**dherg-ē-ti*). Нека новија истраживања као примарно претпостављају значење ‘непомичан’, уп нпр. лат. *firmus* ‘чврст’ (Mallory/Adams 2006: 271).

Придев **tvrĕdĕ* има у корену ие. **tuer-* ‘ухватити’ (Pokorny 1959: 1000-1001). Ако у форманту **d* препознајемо граматикизован корен **dhĕ-* ‘ставити’ (уп. Vlajić-Porović 2000, Грковић-Мејдор 2009) значење ‘тврđ’ произишло би из ‘ухватити + ставити’ > ‘(у)чинити непомичним’. Примарно значење придева **krĕpĕkĕ* још је Миклошич реконструисао као ‘непомичан, тврđ, чврст’, са каснијим метафоричним развојем у ‘јак, моћан’ (ЭССЯ 12: 135-138).

Етимологија наведених лексичких конституената у ритуалним синтагмама **stojati tvrĕdo (krĕpĕko)* и **drĕžati tvrĕdo (krĕpĕko)* указује, дакле, на ‘чврстину’, ‘непомичност’ као базични појмовни конституент датих формула. И ово свакако није случајно. *Непомичност, чврсто стојање* и *чврсто држање* рефлектују један од основних параметара постојања света, како васионе, тако и земаљске заједнице у индоевропској, и не само индоевропској слици света. У тој слици божанство држи свет, на шта упућују и друге индоевропске традиције, нпр. хет. *nepis tĕkan-a harsi* (Lehmann/Slocum) ‘небо и земљу држиш’, ав. *kasnā dĕrĕtā žamcā* (Yasna: 44.4) ‘ко држи земљу’. Захваљујући чему ‘мирь/свѣтъ стоить’, и управо оваква формула јавља се у словенским средњовековним заклетвеним формулама:

на вса лѣта дондеже слнѣце сиаѣтъ . и всъ мирь стоить (ПВЛ); да не раздрушитса дондеже слнѣце сиаѣтъ . и всъ мирь стоить (ПВЛ); дасмо нимъ у вѣки вѣкомъ у племенити до скончаиѣиѣ свѣта ... докле свѣтъ стоить ССХХV (1399), потврди у вики вѣкома до коли свѣтъ стои ССXLIII (1405).

5. Индоевропске паралеле. Топоров (2006: 661-662), пишући о староиндијској традицији, наводи и формуле које се јављају у ведским текстовима, везаним за „прослављање цара”. У њима се као доминантна среће магијска формула ‘тврдо стојања’; а паралелизам са одговарајућим словенским моделом је потпун: *dhruvās tiṣṭha* (‘тврдо стој’), *āvicācaliḥ* (‘непоколебими’). Појава обредних, магијских формула у ритуалима везаним за цара није необична. „Праиндоевропски *rex* је много више религијска него политичка функција. Његов посао није да заповеда, да врши власт, него да утврђује правила, да одређује шта је, у правом смислу, ‘право’. Тако схваћен

rex знатно је ближи свештенику него владару” (Бенвенист 2002: 259). Стога је ‘тврдо стајање’ владара услов опстанка заједнице. Као одблесак оваквог поимања индоевропске владарске функције јављају се и прасловенске формуле, одражене у повељама српских краљева и обласних господара.

У индоиранској скупини корен **dher-* јавља се у *dhárma-* ‘закон, обичај, правило, навика’, лок. *dhárīmani* ‘према закону, правилу’ (уп. Бенвенист 2002: 318); *дарма*, као устројство, поредак, закон који држи свет, један је од кључних појмова како у хиндуизму тако и у будизму. За ав. *dar-* поред основног значења ‘држати’ у Pokorny (1959: 252) наводи и ‘држати се правила, закона’.

Од корена **dher-* је грч. θρησκευία ‘верски обичај’ (Voisacq 1950: 350). Бенвенист дефинише значење одговарајућег глагола θρησκεύω као ‘помно се повинovati религијским прописима’, наглашавајући да је реч о појму „из домена култне праксе”, те да глагол означава „пажњу усмерену на обред, настојање да се испоштује неко правило” (Бенвенист 2002: 429). Исти је корен и у лит. *dermė* ‘споразум, уговор’, *dorà* ‘морал’, *dermà* ‘слагање, хармонија’ (Fraenkel 1962: I, 83). Иако не постоје јединствена етимолошка тумачења лат. *forma*, скренула бих пажњу на најновије зближавање, формално, а посебно семантичко, ове латинске лексеме са стинд. *dhárma-*, по којем се лат. *forma* тумачи и као ‘начин на који се врши неко дело; правило, норма, закон’ (Цымбурский 2008: 169-187).

О обредној формули сасвим блиској прасловенској сведочи и једна епизода из Херодотове *Историје*. Приликом склапања мировног уговора између Персијанаца и Баркејаца изречено је следеће: ἔστ’ ἄν ἡ γῆ αὐτῆ οὕτω ἔχη, μένειν τὸ ὄρκιον κατὰ χώρην (Херодот: 4.201) ‘док се ова земља држи овако, трајаће и овај уговор’.¹⁰ Анализа глагола ἔχω упућује на то да се њиме можда превео глагол који одговара горепоменутом ав. *dar-*. Како опет етимологија показује, ове две лексеме повезане су истим концептом. У корену грч. ἔχω је ие. **seǵh-* ‘чврсто држати’ (Pokorny 1959: 888). У светлу новијих истраживања индоевропског система ваља нагласити да грч. ἔχω спада у групу индоевропских апсолутних глагола, те да у инактивној варијанти значи ‘држати се’ (> ‘бити, постојати’), а у активној ‘држати’ (> ‘имати’) (уп. GEL: 750).

Имајући наведене податке у виду, откривамо да се прасловенске заклетвене формуле, сачуване у старосрпским и староруским повељама, базирају на темељим индоевропским појмовима. Свет *стоји* јер га божанство *држи*. Друштво *стоји* захваљујући *стојању владара* и *држању уговора* међу људима, а ваљаност уговора обезбеђује се обредном праксом, чији је вербални део заклетва. И то је оно што обезбеђује и космолошку и социјалну структуру, која и свет и друштво одваја од хаоса. При том се физичко стање или делање метафоризују у домен апстрактног. На космолошкој равни *стојање*, *држање* и њихова супротност - *рушење* су изворно у домену конкретног, физичког (уп. одговарајуће митолошке представе), док се на социјаланој равни метафоризују у домен апстрактног.

¹⁰ Херодот прича како су Персијанци преварили Баркејце тако што су после уговарања поломили даске прекривене земљом на којима су стајали приликом изрицања заклетве. Тако физичко рушење онога на чему се заклетва заснива магијски постаје ‘рушење заклетве’ Епизода је битна јер показује да се и заклетва непријатељу, обављена по прописаном ритуалу, мора одржати ‘док стоји земља’. Стога и речи заклетве које Херодот бележи илуструју стварну заклетвену формулу Персијанаца приликом склапања уговора.

И, док је наслеђени концептуални оквир исти у различитим индоевропским гранама, индоиранску и словенску групу веже и истоветност саме лексеме за у формули кључни појам ‘држати’ (**dher-*), који у већини индоевропских језика има другачије лексичке експоненте (уп. Buck 1949: 746-747).¹¹ Ова упадљива паралела вероватно није случајна, она указује на блиске иранско-словенске везе у домену ритуала. Удео иранских (највише скитских) елемената у словенској културној баштини је добро познат, посебно у сфери религије (Meillet 1926), епике (Лома 2002), али и материјалне културе (Лома 2000, 2003).¹² Дате формуле би могле бити прилог откривању ових веза и у сфери обредне праксе, конкретно ритуала заклињања.

Тако се старосрпске (као и староруске) повеље, као писано обичајно право, показују изузетно вредним извором за проучавање прасловенских правних термина и формула. Али оне су од велике вредности и за реконструкцију њихових дубљих, индоевропских изворника, те веза међу индоевропским племенима.

И реч за крај. Рефлекс наведених древних формула налазимо и данас, нпр. у срп. *држати реч*, *држати обећање*, *држати веру*, са чак идентичним лексичким конституентима као у средњовековним повељама. Иако секуларизоване, у једном сасвим другачијем културном коду, оне су хиљадама година опстале у језичком ткиву, али и у појмовној систему. И то још једном показује да данашњицу, како језичку, тако и појмовну, можемо дубински разумети само увидом у дијахронијску вертикалу.

ЛИТЕРАТУРА

- The Zend-Avesta*. I: *The Venidad* (1880), translated by James Darmesteter. Oxford: Clarendon Press.
- Бенвенист, Емил (2002). *Речник индоевропских установа: привреда, сродство, друштво, власт, право, религија* (превео с француског и поговор и допунске напомене написао Александар Лома) Сремски Карловци - Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2007). *Списи из историјске лингвистике*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2008). „Формуле с придевом *суlq* у старосрпским повељама”, у *Етнолингвистичка проучавања српског и других словенских језика*, ур. Предраг Пипер, Љубинко Раденковић (САНУ: Београд): 139-146.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2009). „О доприносу језичке типологије етимолошким истраживањима”, у *Studia etymologica Brunensia 4*, ed. Piona Janyšková, Helena Karlíková (Praha: Nakladatelství Lidové noviny): 113-121.
- Иванов, Вяч. Вс. (1981). *Славянский, балтийский и раннебалканский глагол. Индоевропейские истоки*. Москва: Наука.

¹¹ Ие. **stā-*, с друге стране, очувано је скоро у свим индоевропским језицима, те за компаративну анализу не може бити релевантно.

¹² У новије време велики допринос истраживању иранско-словенских веза даје Александар Лома (в. нпр. библиографију у Лома 2003).

- Иванов, В. В., Топоров, В. Н. (1974). *Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов*. Москва: Наука.
- Иванов, В. В., Топоров, В. Н. (1978). „О языке древнего славянского права (к анализу ключевых терминов)”, у *Славянское языкознание, VIII международный съезд славистов, доклады советской делегации* (Москва: Наука): 221-238.
- Иванов, В. В., Топоров, В. Н. (1981). *Древнее славянское право: архаичные мифопоэтические основы и источники в свете языка. Формирование раннефеодальных славянских народностей*. Москва: Наука.
- Лома, Александар (2002). *Пракосово (Словенски и индоевропски корени српске епике)*. Београд: САНУ/Балканолошки институт.
- Лома, Александар (2003). „Евроазијски степски појас као чинилац језичке и културне прошлости Словена”, *Зборник Матице српске за славистику*. 63: 133-148.
- РКСС: Ђ. Даничић. *Рјечник из књижевних старина српских, 1-3*, Београд: Вук Караџић, 1863-64 (репринт).
- ПВЛ: *Повѣсть временныхъ лѣтъ*. Преузето 30. 09. 2009. URL: <http://litopys.org.ua>.
- СС: *Старославянский словарь, по рукописям X-XI веков*, ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова. Москва: Русский язык, 1994.
- Толстој, Никита Ильич (1995). *Језик словенске културе*. Ниш: Просвета.
- Толстой, Н. И., Толстая С. М. (1978). „К реконструкции древнеславянской духовной культуры (лингво- и этнографический аспект)”, у *Славянское языкознание, VIII международный съезд славистов, доклады советской делегации* (Москва: Наука): 364-385.
- Топоров, В. Н. (2006). *Исследования по этимологии и семантике, 2/2: Индоевропейские языки и индоевропеистика*. Москва: Языки славянских культур.
- Херодот. *Историја*. Преузето 30. 09. 2009. URL: <http://sites.google.com/site/ancienttexts> (*Library of Ancient Texts Online*).
- Цымбурский, В. Л. (2008). „Латинский трилистник: 1. Причина и чудо: индоевропейские связи лат. causa, Форма и дхарма. 3. Дело о пренестинской фибуле”, у *Colloquia classica et indogermanica IV. Классическая филология и индоевропейское языкознание*, под ред. Н. Н. Казанского (Санкт-Петербург: Наука): 169-220.
- ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков*, ред. О. Н. Трубачев, 1-. Москва: Наука, 1974-.

*

- Boisacq, Émile (1950). *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Heidelberg: Carl Winter . Universitätsverlag.
- Buck, Carl Darling (1949). *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- GEL: Henry George Liddel, Robert Scott. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, 1985.

- Gibbs, Raymond W. Jr. (2007). „Idioms and Formulaic Language”, in *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, eds. Dirk Geeraets, Hybert Cuyckens (Oxford University Press): 697-725.
- Fraenkel, Ernst (1962). *Litaisches etymologisches Wörterbuch, I*. Heidelberg - Göttingen: Carl Winter. Universitätsverlag - Vandenhoeck & Ruprecht.
- Haudry, Jean (1981). *Les Indo-Européens*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Kasirer, Ernst (1985). *Filozofija simboličkih oblika, II: Mitsko mišljenje*. Novi Sad: Dnevnik/Knjževna zajednica Novog Sada.
- Katičić, Radosav (1985). „Ispraviti pravđ”. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. 31: 41-46.
- Katičić, Radosav (1989/90). „Praslavenski pravni termini i formule u Vinodolskom zakonu”. *Slovo*. 39-40: 73-85.
- Lehmann, Winfred, Johnatan Slocum. *Hittite Online*. Преузето 10. новембра 2009. URL: <http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/hitol-0-X.html>
- Loma, Aleksandar (2000). „Skythische Lehnwörter im Slavischen. Versuch einer Problemstellung”, in *Studia Etymologica Brunensia 1*, ed. Ilona Janyšková, Helena Karliková (Praha: Nakladatelství Lidové noviny): 333-330.
- Mallory, J. P., D. Q. Adams (2006). *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. Oxford University Press.
- Meillet, A. (1926). “Le vocabulaire slave et le vocabulaire indo-iranien”. *Revue des études slaves*. 6/3-4: 165-174.
- MS: Fr. Miklosich, *Monumenta serbica. Spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*. Graz: Akademische Druck – U. Verlagsanstalt, 1964 (reprint),
- Pokorny, Julius (1959). *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern/München: Francke Verlag.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-XXIII*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880-1976.
- Vlajić-Popović, Jasna (2000). „Some Slavic Etymologies Reconsidered, Formal and Semantic Guidelines”, in *Studia Etymologica Brunensia 1*, eds. Ilona Janyšková, Helena Karliková (Praha: Nakladatelství Lidové noviny): 191-199.
- Watkins, Calvert (1989). „New Parameters in Historic Linguistics, Philology and Culture History”. *Language*. 65/4: 783-799.
- Watkins, Calvert (1992). „The comparison of Formulaic Sequences”, in *Reconstructing Languages and cultures*, ed. Edgar C. Polomé, Werner Winter (The Hague: Mouton de Gruyter): 391-418.
- Watkins, Calvert (1995). *How to Kill a Dragon. Aspects of Indo-European Poetics*. Oxford: University Press.
- Yasna: Преузето 20. 10. 2009. URL: <http://titus.fkidg1.uni-frankfurt.de/texte/etcs/iran/airan/avesta/avest.htm> (Titus Project).

Jasmina Grković-Major

ON PROTO-SLAVIC OATH FORMULAE
IN OLD SERBIAN CHARTERS

Summary

In this paper the author analyzes the oath formulae in Old Serbian charters whose Proto-Slavic origin is testified to by the identical models in Old Russian documents. The etymology of the lexical constituents of these archaic ritual phrases (**stojati tvrъdo/krěpъko* 'stand firm' и **drъžati tvrъdo/krěpъko* 'hold firm') reveals that they are based on the concept of 'immobility'. As the world *stands* because the divinity *holds* it, the society *stands* because the oath between people is *held*. The validity of the oath is based on ritual practice, whose key element is verbal.

The comparison with data from other Indo-European languages shows the close connections between Proto-Slavic and Indo-Iranian in this respect, which might give further insight into the well-known Slavic-Iranian contacts in the domain of religion and ritual practice.

JEZIČKI I KULTURNI ASPEKTI GOVORNOG ČINA ZABRANJIVANJA IZ UGLA KONTRASTIVNE PRAGMATIKE

Apstrakt: Realizaciju govornih činova u nekom jeziku određuje složeni splet međusobne zavisnosti između pragmatičkih činilaca, jezičkih sredstava i društvenih pravila upotrebe jezika. U različitim kulturama, govorni činovi se realizuju na različite načine, pri čemu ne samo da se razlikuju jezička sredstva kojima je iskazan neki govorni čin, već može postojati i razlika u snazi govornog čina, što može dovesti do teškoća u međukulturnoj komunikaciji. Polazeći od ovih opštih pretpostavki, u ovom radu se proučavaju pisane zabrane istaknute na javnim mestima, kao jedan od eksponeta govornog čina zabranjivanja, jedne od ređe izučavanih podvrsta direktivnog govornog čina. Neretko, ovaj govorni čin se identifikuje kao zabrana prvenstveno na osnovu ilokucione snage, mada formalno jezički može izgledati kao naredba, upozorenje ili obaveštenje. Takođe, odlikuje se impersonalnošću, jer su, uslovno rečeno, i 'govornik' i 'slušalac' međusobno anonimni, bezlični i bez neposrednog kontakta. Obrađujući primere iz srpskog, engleskog i nemačkog jezika, autorka predlaže model za istraživanje, koji bi obuhvatio analizu i kontrastiranje i jezičkih i pragmatičkih aspekata ovog specifičnog govornog čina i ukazuje na moguću značaj za kulturološka istraživanja.

Ključne reči: govorni čin, zabranjivanje, teorija učtivosti, pragmatika, kontrastivni pristup

1. Uvod

Proučavanje upotrebe jezika i, naročito, komunikativnog aspekta jezika predstavlja jednu od najzanimljivijih oblasti jezičkih proučavanja, a discipline koje se bave proučavanjem upotrebe jezika u društvu, kao analiza diskursa, pragmatika i sociolingvistika posebno su popularne, delom i zbog svoje interdisciplinarnosti.

U ovom radu bavimo se jednim vrlo specifičnim aspektom jezičke komunikacije – pisanim zabranama koje su istaknute na javnim mestima, na srpskom, engleskom i nemačkom jeziku. Ove zabrane su u formi kratkog teksta ili tačno propisane oznake, ponekad kombinovanog sa piktogramom i najčešće zabranjuju ponašanje koje predstavlja opasnost po zdravlje ili bezbednost. Najčešće samo pokazuju šta je zabranjeno ali ponekad i na koga se zabrana odnosi. Uz primarnu leksičko–gramatičku analizu jezičkih sredstava kojima su realizovane pisane zabrane, teorijski okvir ovog istraživanja čine dve pragmatičke teorije – teorija govornih činova i teorija učtivosti. U radu će u najkraćim crtama biti predstavljene ove dve teorije a onda ćemo ilustrovati kako se mogu primeniti u analizi pisanih zabrana. Uoprednom

analizom nekoliko primera javnih zabrana iz srpskog, engleskog i nemačkog, pokazaćemo primenljivost ovakvog modela i izvući zaključke koji mogu biti relevantni za dalja kulturološka istraživanja ali i za oblast nastave jezika u uslovima međukulturne komunikacije.

2. Teorija govornih činova – čin zabrane

Teorija govornih činova, jedna od najpoznatijih iz oblasti pragmatike, formulisana je u delima J. Austina (1962/1995) i J. Searlea (1969/1992), a kasnije je široko razrađivana u mnogobrojnim studijama. Ovaj kratak prikaz zasnovan je na radovima Lyonsa (1977:725-745), Levinsona (1983:226-283), Sadocka (1995, 2004) i Bacha (1998). Najopštije, ova teorija analizira ulogu iskaza u odnosu na ponašanje govornika i slušaoca¹ u interpersonalnoj komunikaciji, pri čemu je iskaz složeni fenomen koga čine lokucija (sam čin izgovaranja neke propozicije), ilokucija (šta govornik namerava/postiže izgovaranjem iskaza) i perlokucija (dejstvo koje iskaz ima na slušaoca). Na osnovu kombinacije jezičkih sredstava i ilokucione snage govorni činovi se mogu podeliti na direktne i indirektne (recimo, upitnom rečenicom se na direktan nači iskazuje pitanje *Koliko košta ova knjiga?*, ali se može, indirektno, iskazati i zahtev *Možes li da mi pozajmiš knjigu?*). Druga uobičajena podela govornih činova je na osnovu ilokucione snage na direktivne, ekspresivne, obavezujuće, deklarativne i predstavnne (asertivne)². Zabrane, koje su predmet našeg rada, spadaju u direktivne govorne činove, zajedno sa zahtevima, naredbama, pitanjima, upozorenjima, molbama, savetima i sl.

Realizaciju govornih činova u nekom jeziku određuje složeni splet međusobne zavisnosti između pragmatičkih činilaca, jezičkih sredstava realizacije i društvenih pravila. U različitim kulturama, govorni činovi se realizuju na različite načine, pri čemu ne samo da se razlikuju jezička sredstva kojima je iskazan neki govorni čin, već može postojati i razlika u snazi govornog čina, što može dovesti do teškoća u međukulturnoj komunikaciji. Proučavanje govornih činova u različitim jezicima, odnosno sredinama i kulturama predstavlja jednu od centralnih oblasti transkulturne pragmatike, a posebno su bili istraživani govorni činovi zahteva, žalbe i izvinjenja, kako transkulturno tako i iz primenjene perspektive međujezika, odnosno nastave drugog/stranog jezika (Blum-Kulka, House, & Kasper 1989, Kasper & Blum-Kulka 1993, Trosborg 1995, Putz & Neff-van Aerselaer 2008, Perović 2009). Govorni čin zabrane vrlo je malo ispitivan (Gunarvan 2000), a o pisanim zabranama, po našem saznanju, nije bilo pragmatičkih studija.

Prema Searlu, iskaz se sastoji od propozicije (**p**) i formalnih karakteristika koje određuju konkretnu ilokucionu snagu, tj. markera ilokucione snage (**F**) (engl. *illocutionary force indicating device, IFID*), pa se ceo govorni čin može formalno predstaviti kao **F(p)**, a za njegovo ispunjenje neophodno je da budu zadovoljeni izvesni uslovi – tzv. uslovi prikladnosti (engl. *felicity conditions*). U pokušaju da pragmatički formalizujemo govorni čin

¹ Koristimo ove termine kao prevod engleskih *Speaker* i *Addressee* čak i kada se ne radi o isključivo usmenoj komunikaciji.

² Prevod engleskih termina *directive, expressive, commissive, declarative* i *representative* na osnovu Kristala (1988), prevod I. Klajn i B. Hlebec. Treba napomenuti da kod različitih autora ova klasifikacija, kao i tipovi nabrojanih iskaza u svakoj kategoriji nisu identični, a da ni kategorije ni na koji način ne isključuju jedna drugu već da u stvarnoj jezičkoj upotrebi ima mnogo tzv. hibridnih činova.

zabrane, sledićemo i prilagoditi pitanja i elemente koje predlaže Sadock (1995:400-402), koji, doduše, ne navodi zabrane. Ta pitanja su sledeća:

- a/ Kakva je predstava sveta (odnosno propozicija) koja se saopštava činom zabrane?
- b/ Kakav se konvencionalni efekat postiže činom zabrane?
- c/ Kakav se stav izražava činom zabrane?

Uzmimimo za ilustraciju jedan tipičan primer pisane zabrane na javnom mestu –

Zabranjeno pušenje.

a/ Propozicija koja se iznosi je: neki budući nepoželjni događaj koji govornik predviđa **Fut(Pr)**, konkretno, radnja pušenja koju može da izvrši neki slušalac i koju treba sprečiti.

b/ Efekat koji se postiže je: kod slušaoca je stvorena obaveza da ne izvrši radnju **Pr**, konkretno da ne puši na određenom mestu.

c/ Izraženi stav je govornikova želja da spreči da bilo koja osoba uradi **Pr**, konkretno da izvrši radnju pušenja.

U čemu bi se govorni čin zabrane razlikovao od prilično sličnog čina naredbe, odnosno negativne naredbe kojom se želi sprečiti neko ponašanje? Kod zabrane se pretpostavlja da onaj ko je izriče ne samo da ima ovlašćenje ili pravo da to čini, već i da postoje neke sankcije u slučaju nepoštovanja zabrane. Recimo, ukoliko je na određenim mestima zakonom zabranjeno pušenje, zabrana izrečena kao *Zabranjeno pušenje*, *Molimo ne pušite*, *Ovde se ne puši*, *Zona bez duvanskog dima* ili samo kao piktogram ☹ imaju iste elemente – propoziciju, efekat i izraženi stav.

Pogledajmo sada kako se jezički najčešće realizuje govorni čin javne zabrane. Na osnovu korpusa³, utvrđeno je da je dominantni oblik zabrane sledeći:

Srpski:	<i>Zabranjen(o)</i> + RR	– Zabranjeno pušenje
Nemački:	RR + <i>verboten</i>	– Rauchen verboten
Engleski:	<i>No</i> + RR	– No smoking

Skraćenica RR označava radnju (ili više njih) koja se zabranjuje. Ova radnja najčešće je iskazana glagolskom imenicom – srpski: *pušenje*, *parkiranje*, *fotografisanje*, engleski: *smoking*, *parking*, *fishing*, *tresspassing*,... ; nemački: *Bedienung mit Krawatte*... ili imenicom/imeničkom frazom – srpski: *ulaz*, *pristup otvorenim plamenom*, *prodaja cigareta maloletnim licima*...; engleski: *photos*, *dogs*, *admitance*, *access for unauthorized persons*, *muddy boots*...; nemački: *Mobilfunk*, *Zutritt*, (*für Unbefugte*), *Durgang*,... ili, u srpskom i nemačkom, infinitivom – srpski: *hraniti životinje*, *otvarati ventil*, ...; nemački: *Fotografieren*, *Rauchen*, *Betreten*, *Tauben füttern*...

3. Teorija učtivosti i čin zabrane

Teorija učtivosti (Brown and Levinson 1987) je sociopragmatička teorija, čiji je centralni pojam *lice*⁴, shvaćeno kao javna slika o sebi koju pojedinac predstavlja drugima. Lice se može shvatiti i kao skup potreba da se ‘očuva obraz’, kako svoj tako i tuđi.

³ Korpus čini stotinak pisanih zabrana viđenih na javnim mestima u Srbiji, Crnoj Gori, Nemačkoj, Austriji, Švajcarskoj i Velikoj Britaniji, kao i navedenih na sajtovima http://www.safetyhere.com/prohibition-signs/cat_234.html, http://www.freesignage.co.uk/prohibition_signs.php, <http://www.safety-signage.com/Prohibition-signs/> i <http://www.verbotszeichen.net/>.

⁴ Engleski *face*. Ovi prevodi termina vezanih za teoriju učtivosti korišćeni su u Mišić Ilić i Dimitrijević (2006). Mišković Luković predlaže nešto drugačije prevodne ekvivalente engleskih termina (2006:315-319).

Te potrebe su u osnovi dvojake – pozitivna potreba lica za integrisanošću (eng. *Positive face*), gde spada želja da se bude prihvaćen, i negativna potreba lica za samostalnošću (engl. *Negative face*), oličena u želji da se ima autonomija delovanja. Teorija učtivosti se bavi verbalnim ali i neverbalnim reakcijama u komunikacionim situacijama kada naše reči mogu da na bilo koji način ugroze nečije lice, posebno onda kada postoji mogućnost da sagovornika ne pridobijemo za ono što od njega želimo. Konkretno, sve ono što u komunikaciji dovodi u pitanje pozitivne i negativne potrebe lica (recimo, zahtev, žalba, odbijanje, izvinjenje, naredba, zabrana, čak i kompliment), predstavlja čin ugrožavanja lica (engl. *Face Threatening Act, FTA*). U tim slučajevima, kada nam je ugroženo lice ili možemo lako da ugrozimo lice našeg sagovornika, pribegavamo različitim strategijama da bismo umanjili opasnost. U okviru tih strategija možemo birati da li ćemo nešto saopštiti direktno (engl. *on record*) ili indirektno (engl. *off-record*). Direktan način može biti bez okolišanja (engl. *bald on record*) ili uz kompenzaciju (engl. *with redressive action*) koja može biti iskazana kao pozitivna, integrativna učtivost ili kao negativna, uzdržana učtivost. U zavisnosti od parametara socijalne distance, relativne moći i stepena nametanja, govornik u komunikaciji bira konkretnu strategiju.

Pogledajmo sada kako bismo iz ugla ove teorije protumačili govorni čin zabrane, i, posebno, pisane javne zabrane. Zabrana nedvosmisleno predstavlja akt ugrožavanja lica, i to sagovornikovog negativnog lica. Onaj ko izriče zabranu očigledno ne namerava da izbegne ograničavanje sagovornikove slobode delovanja, već upravo suprotno, želi da je ograniči. Sam smisao zabrane jeste da se sagovornik spreči da nešto uradi. U slučaju pisanih javnih zabrana, kao specifičnog čina komunikacije, gde ni govornik ni slušalac nisu istovremeno direktno lično prisutni, čin ugrožavanja lica nije tako očigledan kao u direktnoj komunikaciji licem u lice. Međutim, jasno je da onaj ko izriče zabranu ima i društvenu moć da to uradi i opravdanje za to što ugrožava slobodu delovanja jer to čini u višem interesu, opšte bezbednosti, koristi ili zdravlja, što je važnije nego ne ugroziti pojedinačnu slobodu (štetnog) delovanja.

Tipično, na srpskom i na nemačkom, zabrana se izriče direktno, korišćenjem reči *zabranjen(o) / verboten*, mada ne i ličnim obraćanjem u imperativu (*zabranjuem ti /Vam da pušite*), jer je tako usmerena na opšte, nepersonalizovane sagovornike. Dok bi imperativ bio tipična direktna strategija bez okolišanja, jezički iskazi sa *zabranjeno* ili *verboten*, mada semantički eksplicitni i pragmatički jasni markeri ilokucione snage, ipak predstavljaju manje direktni, blaži oblik. Mogli bismo ih smatrati vrstom strategije negativne, uzdržane učtivosti, čiji je cilj da se umanji pretnja slušaočevom negativnom licu, tj. njegovoj želji za autonomijom delovanja, tako što govornik koji izriče zabranu koristi bezlične strukture kao nominalizacije, infinitive, pasive, glagolske prideve i sl. U nemačkom jeziku česta forma zabrane je i negativni infinitiv (*Nicht in Wohgebieten verwenden, Nicht abstelen oder lagern, Nicht in die Schüttung greifen...*), što je ublažena forma, koja minimizuje čin ugrožavanja lica, ali predstavlja konvencionalnu indirektnost, kao jednu od strategija.

U engleskom, tipična forma zabrane je sa *No*, dakle manje direktna, jer se ne pominje zabrana, već samo odsustvo neželjene radnje, koja nekada čak nije ni iskazana kao radnja. Pretpostavimo da bi, recimo, Srbin, u svom jeziku i u svojoj kulturi naviknut na eksplicitne zabrane, videvši natpis *No photos* u muzeju, mogao da zaključi da tu, recimo, nema izloženih fotografija, ili da se ne prodaju razglednice. Međutim, ovakva forma u

engleskom jeziku predstavlja tzv. konvencionalnu indirektnost, tj. najuobičajeniju formu za izražavanje zabrane.

Prema teoriji učtivosti, na osnovu parametara socijalne distance, relativne moći i stepena nametanja, govornik bira najpogodniju strategiju da minimizuje čin ugrožavanja lica tako što će odmeriti sledeće parametre: 1/ potrebu da saopšti konkretni sadržaj, 2/ potrebu da bude efikasan i 3/ potrebu da zaštiti sagovornikovo lice. U situaciji potrebe da se neka štetna ili opasna radnja na javnom mestu zabrani, više je nego očigledno da su parametri 1 i 2 neuporedivo važniji nego potreba da se štiti sagovornikovo lice. Time se mogu objasniti ne samo forme jezičkih iskaza kojima su tipično realizovane zabrane (korišćenje direktne leksike (*zabranjen / verboten*, odrične reči *no / nicht*, ali i raznih bezličnih oblika umesto imperativa,) već i manje tipične, drugačije forme.

Osim primera koji su navedeni kao najčešći, tipični primeri jezičke realizacije pisanih zabrana, u korpusu su, u manjem broju, nađeni i različiti drugačiji primeri, koje ćemo u daljem tekstu ilustrovati i pokušati da utvrdimo kako je jezička realizacija povezana sa samom realizacijom govornog čina zabrane.

(1) Zabrana kao naredba

Zabrana može biti iskazana kao imperativ, ili, češće, kao negativni imperativ. Tipično, imperativom se na direktan način, bez okolišanja, iskazuje govorni čin naredbe ili zahteva. Srpski: *Ne parkiraj (zovem pauka)*; engleski: *Keep out, Do not use mobile phones, Do not remove guards...* U nemačkom korpusu nismo našli ovakve primere. Propozicija (buduća nepoželjna radnja koju neko može da izvrši), efekat (nastanak obaveze za slušaoca da ne izvrši tu radnju) i izraženi stav govornika da spreči da bilo koja osoba učini tu radnju) iste su kao i kod drugih vrsta zabrane, a postoji i moguća sankcija. Korišćenje imperativa znači da govornik i ne pokušava da ublaži moguću pretnju sagovornikovom licu. Ponekad, izgleda da čak i želi da sagovornika šokira i dovede u neprijatan položaj (posebno u kombinaciji sa pretnjom *Ne parkiraj bušim gume; Ne parkiraj zovem pauka*). Za razliku od tipičnih nepersonalizovanih zabrana, koje su date iz perspektive same radnje, zabrane u imperativu su jasno orijentisane na slušaoca i njegovu obavezu da ne izvrši konkretnu radnju.

(2) Zabrana kao molba

Zabrana može biti iskazana i ublaženo, kao ublaženi imperativ kombinovan sa učtivom frazom (*molimo, please*). U ovom slučaju, jezički iskaz je kodiran kao molba, usmeren je na slušaoca, apeluje se na njegovu dobru volju i savest, ali smisao sprečavanja određenog ponašanja isti je kao i kod zabrane. Relativno mali broj ovakvih primera u korpusu, i to isključivo za radnje koje ne predstavljaju neku veliku opasnost po opštu bezbednost (*Molimo ne pušite, Please keep off the grass, Please refrain from feeding the gulls*), ukazuje na to da onaj ko izriče zabranu uglavnom svoj govorni čin ne doživljava kao ugrožavanje tuđeg lica, pa stoga i nema potrebu da ga ublaži.

(3) Zabrana u kojoj je govornik poznat

Za razliku od većine javnih pisanih zabrana u kojima se onaj ko ih izriče ne identifikuje, već se samo pretpostavlja da je to neko ovlašćeno lice koje to čini pozivajući se na neki propis, u korpusu je nađen i manji broj zabrana gde je govornik jasno potpisan *Zabranjeno pušenje | Vlada Republike Srbije*, ili čak i navodi razloge zašto izriče zabranu, jer je to u interesu slušaoca: *Zabranjena prodaja cigareta i drugih duvanskih proizvoda maloletnim*

licima | Pušenje je štetno za zdravlje | Vlada Republike Srbije | Ministarstvo zdravlja. Ovo bi se moglo smatrati izvesnim vidom pozitivne, integrativne učtivosti.

(4) Indirektne zabrane

U korpusu je nađen i izvestan broj zabrana u obliku imeničke fraze, u kojima je zabrana izrečena na vrlo indirektan način, pa je i stepen ugrožavanja sagovornikovog lica najmanji. Semantička analiza pokazuje da u njima postoji zajednički semantički element ograničenja (*Restricted area*, *Private*, *Dogs on Leads*) ili negacije (*Zona bez dima*, *Hier kein Hundeklo*), koji služi kao marker ilokucione snage govornog čina zabrane.

U pokušaju da se ublaži govorni čin javne zabrane, pogotovo gde se neposredno ne ugrožava bezbednost, u srpskom korpusu našli smo i dve izjavne rečenice: *Ovdje se ne puši* i *Pušenje je štetno po zdravlje*. Obe su bez eksplicitnog agensa, ali sa semantičkim markerom negativnog stava prema zabranjenoj radnji, u konkretnom slučaju radnji pušenja – *ne, štetno*. Dok prva bezličnim glagolskom oblikom konstatuje stanje koje je posledica zabrane, druga je indirektni iskaz koji u prvi plan stavlja štetne posledice vršenja zabranjene radnje, ostavljajući slušaocu mnogo prostora za lični izbor, tj. za spasavanje njegovog lica.

Na kraju, ne treba zaboraviti neverbalne znakove zabrane u obliku piktograma, koji često pozajmljuju grafičko rešenje saobraćajnog znaka zabrane (crni precrtani znak na beloj ili žutoj površini, ograničen crvenim krugom). Iako bez ikakvog teksta, oni jasno prenose poruku, tj. vrše govorni čin zabrane, bez jezičkih barijera.

4. Zaključak

Na osnovu analize primera, od kojih smo neke ilustrovali u ovom radu, može se zaključiti da u srpskom, engleskom i nemačkom postoje preferenti načini jezičke realizacije govornog čina pisane javne zabrane, ali i drugi, koji se takođe interpretiraju kao zabrane jer, bez obzira na to što ne sadrže sve jezičke, direktne elemente, sadrže pragmatičke elemente koji ih identifikuju kao taj govorni čin. Iako se semantički i sintaksički markeri zabrane razlikuju po stepenu direktnosti, ono što je bitno jeste da svi oni vrše pragmatičku funkciju markera ilokucione snage.

Šta bi se moglo zaključiti na osnovu ove komparativne jezičko-pragmatičke analize? Na koji način jezičke razlike mogu odražavati kulturne razlike? Kao što smo videli, u srpskom dominantnom obliku reč *zabranjen(o)* je u prvom planu, pa tek onda radnja. Ovakva jezička formula vrlo direktno kodira čin zabrane, koliko je to moguće u situaciji pisane javne zabrane, gde sagovornici nisu ni direktno prisutni niti neposredno međusobno poznati. Nemački dominantni oblik takođe ima reč *verboten*, ali ona je na kraju jezičkog iskaza, a radnja je u prvom planu. Druga, veoma česta forma u nemačkom umesto reči *verboten* ima *nicht*, kojom se odriče radnja u infinitivu, što je semantički slabije a pragmatički manje direktno. Slična je i dominantna engleska forma gde je na početku odrična reč *no*. Na osnovu ovoga može se zaključiti da englesku kulturu karakteriše veći stepen indirektnosti u odnosu na nemačku i, naročito, srpsku kulturu. Ovakav zaključak, do koga smo došli kontrastivno proučavajući jedan retko ispitivani govorni čin – javne pisane zabrane, ide u prilog nekim ranijim kontrastivnim pragmatičkim studijama, koje su se bavile drugim govornim činovima ali su došle do istog zaključka (Blum-Kulka, House, and Kasper 1989, Putz and Neff-van Aerselaer 2008, Barron 2008, *inter al.*).

Analiza prikazana u ovom radu, zbog ograničenog prostora, predstavlja samo ilustraciju jednog pristupa u oblasti kontrastivne pragmatike. Ispitujući jedan segment upotrebe jezika u javnoj komunikaciji, pisane javne zabrane, prikazali smo teorijski okvir koji daje značajne uvide ne samo o jezičkim pravilima upotrebe nego i o međukulturnim razlikama. Ovakvo istraživanje može biti od značaja kako za teorijske kulturološke i pragmatičke studije, tako i za primenjenu pragmatiku koja se bavi međujezikom i učenjem stranih jezika.

LITERATURA

- Austin, John (1962). *How to do Things with Words*, Oxford: OUP. (Na srpskom: *Kako delovati rečima*, prevod M. Radovanović. Novi Sad: Matica srpska, 1995.)
- Bach, Kent (1998). "Speech acts", in *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Craig, E. (London: Routledge): 81–87. Retrieved May 2009; URL: <http://online.sfsu.edu/~kbach/spchacts.html>.
- Barron, Anne. (2008). "The structure of requests in Irish English and English English", in K. Schneider & A. Barron, eds., *Variational Pragmatics: A Focus on Regional Varieties in Pluricentric Languages* (Amsterdam/Philadelphia: Benjamins): 35–67.
- Blum-Kulka, Shoshana, House, Juliane & Kasper, Gabriele (Eds.) (1989). *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood, NJ: Ablex.
- Brown, Penelope & Levinson, Stephen (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: CUP.
- Gunarvan, Asim (2000). „The Indonesian Speech Act of Prohibiting among Five Age Groups of Javanese: Evidence of Cultural Transformation”, Paper presented at the Sociolinguistics Symposium (Bristol, England). Retrieved August 2009, URL: http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/19/bf/37.pdf
- Kasper, Gabriele & Shoshana Blum-Kulka (Eds.) (1993). *Interlanguage Pragmatics*. New York: Oxford University Press.
- Levinson, Steven (1983). *Pragmatics*. Cambridge: CUP.
- Lyons, John (1977). *Semantics*. Cambridge: CUP.
- Kristal, Dejvid (1988). *Enciklopedijski rečnik lingvističkih termina*. Beograd: Nolit.
- Mišić Ilić, Biljana i Marta Dimitrijević (2006). "Lice u ogledalu pragmatike: kako jezikom sačuvati obraz" u *Lice u jeziku, književnosti i kulturi*, ur. Čubrović, B. i M. Daničić, (Beograd: Philologia): 129-146.
- Mišković Luković, Mirjana (2006). *Semantika i pragmatika iskaza: markeri diskursa u engleskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Perović, Slavica (2009). *Jezik u akciji*. Podgorica: CID.
- Putz, Martin & JoAnne Neff-van Aerselaer, eds. (2008). *Developing Cross-Cultural Pragmatics: Interlanguage Cross-Cultural Perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Sadock, Jerold (1995): „Towards a Typology of Speech Acts”, in *Foundations of Speech Act Theory*, ed. Tsohatzidis, S. (London: Routledge): 393-406.
- Sadock, Jerold (2004). „Speech Acts”, in *Handbook of Pragmatics*, ed. L. Horn and G. Ward (Oxford: Blackwell Publishing): 53-73.

- Searle, John (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: CUP. (Na srpskom *Govorni činovi: ogleđ iz filozofije jezika*, prevod M. Đukić. Beograd: Nolit, 1992.)
- Trosborg, Anna (1995). *Interlanguage Pragmatics: Requests, Complaints, Apologies*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

IZVORI

http://www.safetyhere.com/prohibition-signs/cat_234.html

http://www.freesignage.co.uk/prohibition_signs.php

<http://www.safety-signage.com/Prohibition-signs/>

<http://www.verbotszeichen.net/>

Biljana Mišić-Ilić

LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECTS OF THE PROHIBITIVE SPEECH ACT – A CONTRASTIVE PRAGMATIC APPROACH

Summary

Speech act realization in any particular language is governed by interdependencies among pragmatic factors, linguistic devices and social roles of language usage. In various cultures speech acts are realized in different ways, not only linguistically but also in respect to their force, which may result in impediments in cross-cultural communication. Starting from these general assumptions, the paper deals with written bans in public places, as one of the exponents of the prohibitive speech act, a subtype of directives. This speech act is sometimes identified as prohibitive primarily according to its illocutionary force, despite being linguistically constructed as an order, warning or information. Moreover, both the addressor and the addressee are mutually anonymous, impersonal and without any direct contact. Based on the examples from Serbian, English and German, a research outline is put forward, which includes analyzing and contrasting both the linguistic and pragmatic aspects of this particular speech act, and indicates its relevance for cross-cultural studies.

Tvrtko Prčić
 Univerzitet u Novom Sadu
 Filozofski fakultet
tprcic@EUnet.rs

UDK: 811.163.41'26

NAŠA JEZIČKA KULTURA IZMEĐU JEZIČKE NORME, PSEUDONORME I BEZNORME: IMA LI KRAJA?

Apstrakt: Rad se bavi problemom poznavanja, poštovanja i negovanja pravopisne, fonološke, morfološke, sintaktičke, semantičke, pragmatičke i stilističke norme standardnog srpskog jezika u okviru naše jezičke kulture. U prvom delu biće ponuđen kritički prikaz tri komponente koje združeno određuju sadašnju našu jezičku kulturu: (1) jezičke norme, koja se daje u preskriptivnim priručnicima kao što su Pravopis i rečnici upotrebe, (2) pseudonorme, koja se ustavljuje mehaničkim ponavljanjem upotreba koje odstupaju od norme, i (3) beznorme, koja predstavlja dominantnu atmosferu koja utiče na najveći deo svakodnevnih upotreba srpskog jezika u svim domenima i na svim nivoima. U drugom delu rada biće izneseno nekoliko predloga kako da se ovo neveselo stanje naše jezičke kulture dugoročno popravi.

Ključne reči: *jezička kultura, jezička norma, pseudonorma, beznorma, standardni jezik, srpski jezik*

1. Uvodne napomene

Pod jezičkom kulturom, prema sada već klasičnom određenju R. Bugarskog (1997: 250), može se smatrati “kompleks znanjâ, veština i stavova u vezi sa standardnom odnosno književnom verzijom maternjeg jezika, drugim varijetetima istog jezika, drugim jezicima u zajedničkoj državi i stranim jezicima, uključujući i stavove prema govornicima svih tih varijeteta i jezika”. Za ovu priliku relevantan je prvi deo ove definicije – ‘kompleks znanjâ, veština i stavova u vezi sa standardnom odnosno književnom verzijom maternjeg jezika’. Ako se pažljivo posmatra naša svakodnevna jezička praksa, s naglaskom na navedenom segmentu naše jezičke kulture, može se zaključiti da nju trenutno formiraju tri činioca: jezička norma, pseudonorma i beznorma. U sledećem odeljku, ova tri činioca biće kritički sagledana i opisana, dok će u trećem odeljku biti ponuđen odgovor na pitanje ‘Ima li kraja?’ ovakvom stanju naše jezičke kulture.

2. Tri činioca naše jezičke kulture

Kada se govori o jeziku kao celini, potrebno je razlikovati dva njegova pojavna oblika: s jedne strane, to je apstraktni jezički sistem, koji se sastoji od skupa jedinica (tj. fonema, morfema, leksema, sintagmi, klauza i rečenica) i pravila za njihov kreativan i

prikladan izbor, kombinovanje i upotrebu (up. Radovanović 2003: 44). Ovako shvaćen, jezički sistem podleže objektivnom opisu, u okviru fonologija, morfologija, sintaksi, semantika ili rečnika, i tada se jeziku pristupa iz deskriptivne perspektive. S druge strane, nalazi se konkretna upotreba jezičkog sistema u konkretnim komunikacionim situacijama, koja se može odvijati na dva osnovna načina: prvo, u vidu invarijantnih upotreba, što podrazumeva jednu, jedinstvenu i nespornu upotrebu određene jezičke jedinice, poput *kola*, genitiv jednine od *kolo*; i drugo, u vidu varijantnih upotreba, što podrazumeva više raspoloživih upotreba određene jezičke jedinice. Moguće je razlikovati četiri tipa varijantnih upotreba, i to:

- slobodne varijacije, koje obuhvataju najmanje dve podjednako prihvatljive upotrebe, poput izgovora *'čoveka* i *č'o'veka*, ili izvedenica *ražan* i *ražen*, od *raž*;
- lektalne ili registarske varijante, koje obuhvataju najmanje dve prihvatljive upotrebe, od kojih je bar jedna svojstvena nekom lektu ili registru, poput sinonima *kasno*, koji spada u savremeni jezik, i *dockan*, koji je hronolekatski obeležen kao zastareo, ili sinonima *počinilac* (*krivičnog dela*), u opštem jeziku, i *učinilac* (*krivičnog dela*), u pravnom registru;
- skalarno prihvatljive upotrebe, koje obuhvataju najmanje dve upotrebe, od kojih je jedna prihvatljivija od druge ili drugih, poput *poslednji* i *zadnji* u vremenskom smislu, ili *Portugal* i *Portugalija*, gde su članovi oba para prihvatljivi, ali se oni prvo navedeni (iz određenih, objektivnih, razloga) smatraju prihvatljivijima;
- neprihvatljive upotrebe, koje obuhvataju pogrešno upotrebljene jedinice kako od strane izvornih korisnika, tako i onih neizvornih, poput morfološki neprihvatljivog nominativa *pošiljaoc* um. *pošiljalac*, ili pravopisno neprihvatljivog oblika *hemiski* um. *hemijski*.

Ovako shvaćena, upotreba jezičkog sistema podleže kodifikaciji, u okviru normativnih pravopisa, jezičkih savetnika ili specijalizovanih rečnika, s težištem na onome što je prihvatljivo – posebno u slučajevima varijantnosti, na onome kako jezik treba ispravno da se koristi, i tada se jeziku pristupa iz preskriptivne perspektive.

Kodifikovana jezička upotreba, u obliku valjano osmišljenih i obrazloženih preporuka, i, tamo gde je to potrebno, uz ukazivanje na skalu prihvatljivosti pojedinih varijantnih upotreba, predstavlja, konvencijom utvrđenu, propisanu **jezičku normu**, koju, na osnovu jasnih i objektivnih jezičkih i lingvističkih kriterijuma, postavljaju timovi lingvističkih stručnjaka i koja čini okosnicu svakog standardnog jezika. Pored pravopisne norme, koja je najočiglednija i najeksplicitnija, jezička norma obuhvata i fonologiju, flektivnu i derivacionu morfologiju, sintaksu, leksičku i rečeničku semantiku, ali i pragmatiku i stilistiku, pri čemu su potonje dve ključno uslovljene vanjezičkim okolnostima. Kod pravopisa, fonologije, morfologije i sintakse preporuke su formulisane kao pravila upotrebe, zasnovana na kontrastu da/ne, dok su kod semantike, pragmatike i stilistike one formulisane kao principi upotrebe, zasnovani na kontrastu više/manje. Stoga se može reći da jezičku normu čine pravila i principi ispravne upotrebe nekog jezičkog sistema, naročito kada postoji nekoliko varijantnih upotreba jedne jezičke jedinice.

Idealno, jezička norma redovno se primenjuje u javnoj i službenoj upotrebi, u obrazovanju, izdavaštvu i medijima, uči se i neguje u školi, a njeno poznavanje i poštovanje

smatra se delom jezičke, ali i opšte, kulture svakog obrazovanog čoveka, a pre svega posebnih korisnika jezika, tj. onih koji sistematski utiču, ili mogu da utiču, na formiranje jezičkih navika javnosti i zbog toga moraju raspolagati odgovarajućim jezičkim znanjem. Posebni korisnici jezika jesu: jezički i lingvistički stručnjaci, učitelji, nastavnici i profesori svih predmeta i na svim nivoima, novinari, voditelji, spikeri i urednici, grafički, likovni i veb-dizajneri, tvorcii reklamnih slogana, osobe za odnose s javnošću i, nikako na poslednjem mestu, prevodioci svih vrsta tekstova i sa svih jezika (up. Prčić 2005: 48-49). Međutim, u našoj svakodnevnoj jezičkoj praksi ovaj ideal ostaje samo nedostižan ideal, jer se jezički sistem neretko koristi s većim ili manjim odstupanjima od propisane norme.

Neka od takvih spontanijih odstupanja, prvenstveno onda kada postoji više raspoloživih realizacija jezičkog sistema (poput *g.*, *gosp.*, *gđin*, *g-đin* kao skraćenice za *gospodin*), počinju se učestalo mehanički ponavljati i vremenom prerastati u ustaljene obrasce paralelne običajne norme. Ti obrasci javljaju se naporedo s propisanom normom, kao njena konkurencija, znatno su rasprostranjeniji i često potiskuju propisanu normu, pa su stoga nazvani **pseudonormom** (up. Prčić 2005: pogl. 4, 2007). Na uzorke pseudonorme nailazi se mnogo češće i to na navodno autoritativnim mestima, kao što su štampani i elektronski mediji, zbog čega se misli da nešto baš zato ‘tako treba’ da se kaže ili piše. Inače, potonji su ubedljivo najzaslužniji – ili, tačnije, najodgovorniji – za nezaustavljivo širenje pseudonorme i istovremeno potiskivanje propisane norme, a izuzetno zabrinjava to što se uzorci pseudonorme redovno javljaju u časopisima i emisijama za decu i mlade, i na taj način im se već od malih nogu pružaju pogrešna jezička znanja, koja će kasnije, kao što je poznato, biti veoma teško otkloniti. Pseudonormu, paradoksalno, postavljaju upravo posebni korisnici jezika, koji, da stvar bude paradoksalnija, toga nisu ni svesni, a podsvesno ili nesvesno je prihvataju ne samo obični, nego i mnogi posebni korisnici jezika, koji su – ne svojom krivicom – ostali jezički neosetljivi, nezainteresovani i neodgovorni. Analogno propisanoj normi, pseudonorma se takođe javlja na svim nivoima lingvističke analize, za koje će ovde, kao ilustracija, biti ponuđen samo po jedan, trenutno najaktuelniji, obrazac (više primera tematski razvrstanih i ustaljenih obrazaca navodi Prčić 2005: pogl. 3, 4 i 20):

- pravopis: kod ciframa prikazanih brojeva, te kod imenica i glagola, dodavanje leksičkih i gramatičkih sufiksa na osnovu s crticom (*6-oro* / *6-orica* um. *šestoro* / *šestorica*, *PUTNIK-om* um. *PUTNIKom* ili, bolje, *Putnikom*, *download-ovati* um. *daunloudovati*), pri čemu se ponekad dodaju nepostojeći sufiksi, poput *-tak*, *-ti*, *-te*, *-mica* (*10-tak* um. *10-ak*, *18-ti* um. *18.*, *1990-te* um. *1990-e* i *1950-tim* um. *1950-im*, *48-mica* um. *četrdesetomica*), jer su suglasnici ‘t’ i ‘m’ deo osnove, a ne sufiksa;
- fonologija: kod reči s akcentom na unutrašnjem slogu, pomeranje akcenta unapred (*pošaljite* um. *po’šaljite* i *patrijarh* um. *pa’trijarh*);
- morfologija: kod pozajmljenica na nenaglašeno -o, dodavanje padežnih sufiksa na celu osnovu (*lotoa* um. *lota* i *korzoa* um. *korza*, pri čemu se kod *korzoa* i akcentat često pomera na slog unatrag – *kor’zoa*);
- sintaksa: kod glagolskih kolokacija, nerazlikovanje onih sa dopunama od onih bez dopuna (*čestitati Božić* i *čestitati pobeđu* um. *čestitati na pobedi*, jer se čestita

- na nekom uspehu, pa tako i pobedi, dok se neki praznik, pa tako i Božić, samo čestita);
- semantika: upotreba glagola *pričati* u smislu *govoriti* i *razgovarati*, koji njime sve više bivaju potisnuti;
 - pragmatika: upotreba nagomilanih, i međuisključivih, determinatora, mahom ispred apstraktnih imenica, poput *te neke impresije* i *taj neki vaš stav*, čime se stvara nejasna referencija, um. samo *te* ili samo *neke impresije* i samo *taj* ili samo *neki* ili samo *vaš stav*;
 - stilistika: upotreba stilski i/ili registarski neprimerenih reči, poput neformalnog *pare* um. *novac* ili *sredstva*, i žargonskog *džabe* um. *besplatno*, u ozbiljnim medijskim tekstovima.

U pseudonormu spada još i čitav kompleks anglosrpskog jezika, kojim su objedinjene sve nepotrebne i neopravdane inovacije, opet na svim nivoima lingvističke analize, nastale pod uticajem norme engleskog jezika (up. Prčić 2005: pogl. 6 i 7): počev od pisanja anglicizama u originalu (*prepaid* um. *pripejd*), velikih početnih slova u višechlanim nazivima i naslovima (*Veliki Brat* um. *Veliki brat*) i decimalnih tačaka (*19.5%* um. *19,5%*), preko izgovora 'di-vi-di' um. 'de-ve-de' i 'dva u jedan' um. 'dva u jednom', pa *master* rada um. *masterskog* rada i kredita *sa* i *bez* učešća um. kredita *sa učešćem* i *bez učešća*, ili *sa učešćem* i *bez njega*, sve do *ohrabrivanja* privrednih ulaganja um. *podsticanja* i najboljeg blagog balzama *ikada* um. *svih vremena* ili *ikad napravljenog*.

Treba reći i to da nije nikakav problem ako upotreba jezičkog sistema ponekad i ponegde odstupa od propisane norme, ali jeste problem kada ta odstupanja uznapreduju do te mere da postanu gotovo stvarna norma, nauštrb one propisane. Najvažnije pitanje koje se sada nameće je sledeće: kako je moguće da je pseudonorma uopšte mogla da nastane i toliko se razvije da ugrožava propisanu normu?

Ovu pojavu omogućila je i potpomogla društvena, kulturna i obrazovna klima koju karakteriše nepostojanje svesti o postojanju jezičke norme i potrebi da se ona poštuje u svakodnevnom govoru i pisanju, i za koju će ovde biti predložen naziv **beznorma**. U okrilju beznorme jezik se shvata kao puka komunikaciona alatka, čija se jedina funkcija sastoji u kakvom-takvom prenošenju poruke, dok se načinu upotrebe jezičkog sistema poklanja malo ili, češće, nimalo pažnje (up. Prčić 2005: 22). Otuda se jezikom svako služi onako kako misli ili oseća, bez velikog razmišljanja o tome šta valja, a šta ne valja i kako nešto treba reći ili pisati. Što je osoba jezički obrazovanija i osetljivija, time će njeno poštovanje jezičke norme biti temeljitije, doslednije i odgovornije – i obrnuto. Rezultati opisane prakse lako se daju uočiti na svim nivoima upotrebe jezika, od natpisâ na pijaci, preko tekstova u medijima, pa do doktorskih disertacija i izveštaja o njima. Zbog toga i mogu, potpuno nesputano, nastati konkurentne varijantne upotrebe jedne iste jezičke jedinice, pri čemu često i ne dolazi do ustaljivanja jednog, ili najviše dva, prihvatljiva njihova oblika.

Najnoviji primer za to je u novembru 2009. godine izabrani prvi predsednik Evropskog veća, Belgijanac Herman Van Rompuy, koji se u roku od samo dva dana nakon izbora na teletekstu dve vodeće nacionalne televizije spominjao kao *Rompe*, *Rompoj*, *Rompaj* i *Rompij*, ali ne i kako bi trebalo – *Rompej*. Kao da je uistinu svugde na snazi nepisano pravilo koje određuje pokretački princip velikog dela naše svakodnevne jezičke prakse: "Piši kako hoćeš, čitaj kako ti odgovara, s gramatikom kako ti volja, a sa značenjem šta

bude!” (Prčić 2005: 85). Ovakva atmosfera – u kojoj se gotovo ne prepoznaju i ne razlikuju upotrebe u skladu s jezičkom normom od onih drugih, u kojoj ogrešenja o propisanu normu ne povlače nikakve sankcije, čak ni moralne (ako ih ima), nego pre izazivaju podsmeh, pa i prekor, onima koji skreću pažnju na takva ogrešenja – izuzetno pogoduje bujanju i beznorme i, u okviru nje, pseudonorme, kao i nemarnog “funkcionalnog stila” (up. Prčić 2005: pogl. 3 i 4), koji je sada već stasao u punokrvi funkcionalni stil.

Za dugogodišnje održavanje stanja beznorme glavni i jedini krivac je školski sistem, i to ne profesori srpskog jezika i književnosti, koji samo predaju ono što im je naloženo, nego oni koji stvaraju nastavne planove i programe, koji odskora sebe vole da nazivaju kurikulum-dizajnerima ili *curriculum designer*-ima, a čijom su zaslugom učenje i negovanje maternjeg jezika u potpunosti marginalizovani. Sve ostalo – i nemarni “funkcionalni stil”, i beznorma, i pseudonorma, i jezička norma, i sveopšte dalekosežne posledice toga – proističe isključivo iz te okolnosti, tj. iz nebavljenja srpskim jezikom u nastavi, naročito onoj srednjoškolskoj, jer, više je nego jasno, ako se nešto ne predaje, dovoljno ili uopšte, iluzorno je očekivati da se zna i primenjuje, tim pre što onaj ko ima veću dostupnost i raširenost u javnosti nameće i stvarnu normu, koliko god ona bila lažna, tj. pseudo. To, nažalost, kod nas nisu jezički i lingvistički stručnjaci.

3. Ima li kraja?

Kraja ovakvom stanju moglo bi biti, i to relativno brzo, ali trenutno, i ne samo trenutno, za to nema ni interesovanja, ni volje, ni uslovâ. U najkraćem, trebalo bi sistematski sprovesti faze 6, 7 i 8 razvoja standardnog jezika, onako kako ih opisuje M. Radovanović (2003: pogl. 9, 2004: pogl. 1) – primenjivanje, širenje i negovanje jezičke norme, koje su sada skoro nepoznate u našoj svakodnevnoj praksi. Njihov najvažniji cilj bio bi opšte podizanje svesti o značaju jezičke kulture, izgradnji standardnog jezika, postojanju jezičke norme i nužnosti poštovanja te norme, prvenstveno od strane posebnih korisnika jezika. Pomenute faze mogle bi se realizovati, u prvo vreme, na četiri međusobno povezana načina.

Prvo, Odbor za standardizaciju srpskog jezika morao bi što pre sastaviti i objaviti popis preporučenih jezičkih priručnika, čija bi redovna primena u javnoj i službenoj upotrebi bila obavezna. Jezgro tog popisa činila bi četiri najautoritativnija dela: *Rečnik srpskoga jezika* (Nikolić 2007), *Srpski jezički priručnik* (Ivić, Klajn, Pešikan, Brborić 2004), najnovije izdanje *Pravopisa srpskoga jezika – priručnika za škole* (Pešikan, Jerković, Pižurica 2004) i najnovije izdanje *Rečnika jezičkih nedoumica* (Klajn 2006). Pored toga, sve preporučene jezičke priručnike trebalo bi, pod zajedničkim finansijskim pokroviteljstvom ministarstava prosvete, kulture i nauke, pretvoriti u elektronsku formu i staviti ih na raspolaganje svima zainteresovanima – putem interneta, na jednoj jedinstvenoj adresi, i to besplatno. Time bi se u velikoj meri poboljšala njihova dostupnost, koja je u slučaju štampanih izdanja nedovoljna. Ujedno, elektronska forma omogućila bi periodično dopunjavanje svih uključenih priručnika novim materijalom.

Drugo, sadašnja nastava srpskog jezika u srednjoj školi, naročito u gimnaziji, morala bi biti razdvojena na dva predmeta, Srpski jezik s kulturom izražavanja i Književnost, koje bi predavala dva različita profesora. Pri tome bi, u nastavi jezika, pored forme (pravopis, fonetika, gramatika), trebalo više obrađivati i njegovu sadržinu (semantika, pragma-

tika, stilistika), s pažnjom usmerenom na negovanje dobrog jezika, na svest o postojanju jezičke norme i na potrebu da se ona poštuje u govoru i pisanju, uz staln korektivni rad na otklanjanju štetnih posledica beznorme i njenog najopasnijeg izdanka – pseudonorme.

Treće, lektori u izdavačkim i medijskim kućama morali bi, od sadašnjih imena na platnom spisku (sudeći prema kvalitetu većine objavljenih tekstova), postati moderni, višestran oспособljeni, aktivni, pitani i uvažavani jezički savetnici, a ne kruti i dogmatski sasekači svega što im se ne dopadne.

I četvrto, medijska podrška primenjivanju, širenju i negovanju jezičke norme – kako u štampanim, tako i u elektronskim medijima, posebno na televiziji – morala bi postati zadatak od prvorazredne važnosti. Pre svega, svi mediji bi sve svoje tekstove, napisane i izgovorene, obavezno morali podvrgavati lektorskom pregledu i saobražavati propisanoj jezičkoj normi, pošto je sada kod njih to, u celini uzev, nepoznat pojam. Pored toga, najuticajniji mediji bi se, kroz kratke, efektne i poučne priloge o brojnim jezičkim nedoumicama i zanimljivostima, morali posvetiti podizanju svesti o jeziku, dobrom jeziku, jezičkoj kulturi, jezičkoj normi i potrebi njenog poštovanja. Ovakvi prilozi obrazovnog karaktera mogli bi se uspešno plasirati i u novinama, i na radiju, i na televiziji, i na internetu – nesumnjivo najviše na Javnom radio-televizijskom servisu, čija bi to nacionalna obaveza morala što pre da postane.

Bez ispunjenja ovih minimalnih uslova, ali i znatno većeg interesovanja i snažnije volje svih obrazovanih slojeva ovog društva, naša jezička kultura i dalje će biti razderana između jezičke norme, pseudonorme i beznorme, dok će pseudonorma, sva je prilika, i dalje jačati i potiskivati propisanu normu. Uprkos svemu, ostaje nada da o našem jeziku i našoj jezičkoj kulturi ipak ima ko da brine i da se kraj razmahanosti pseudonorme i nedopustivoj atmosferi beznorme ipak dugoročno negde možda i nazire.

LITERATURA

- Bugarski, Ranko (1997). *Jezik u kontekstu*. Beograd: Čigoja štampa – XX vek.
- Ivić, Pavle, Klajn, Ivan, Pešikan, Mitar, Brborić Branko (2004). *Srpski jezički priručnik*. 2. izdanje. Beograd: Beogradska knjiga.
- Klajn, Ivan (2006). *Rečnik jezičkih nedoumica*. 5. izdanje. Beograd: Čigoja štampa.
- Nikolić, Miroslav (red.). (2007). *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Pešikan, Mitar, Jerković, Jovan, Pižurica, Mato (2004). *Pravopis srpskoga jezika – priručnik za škole*. Priredili: Mato Pižurica i Jovan Jerković. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Novi Sad: Matica srpska.
- Prčić, Tvrtko (2005). *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.
- Prčić, Tvrtko (2007). “O pravopisu i opravopismenjavanju”. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*. 50: 691-695.
- Radovanović, Milorad (2003). *Sociolingvistika*. 3. izdanje. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Radovanović, Milorad (2004). *Planiranje jezika i drugi spisi*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Tvrtko Prčić

OUR LANGUAGE CULTURE BETWEEN THE LANGUAGE NORM,
PSEUDONORM AND NORMLESSNESS: IS THERE AN END?

Summary

The paper deals with how orthographic, phonological, morphological, syntactic, semantic, pragmatic and stylistic norms of standard Serbian are known, followed and promoted within our language culture. In the first part, a critical assessment has been offered of the three components which jointly determine our current language culture: (1) the language norm, which is provided in prescriptive reference works like the Orthography Book (i.e. Pravopis) and dictionaries of usage, (2) pseudonorm, which is establishing itself through mechanical repetition of off-norm uses, and (3) normlessness, which is the dominant frame of mind influencing most of the everyday use of Serbian in all domains and at all levels. In the second part of the paper, some proposals have been put forward as a long-term remedy for this unfortunate state of our language culture.

Margita Šnel-Živanović
 Univerzitet u Novom Sadu
 Filozofski fakultet
gita@eunet.rs

UDK: 398.9(497.113)

NEMAČKE, SRPSKE I MAĐARSKE IZREKE NA „KUVARICAMA“ I U SPOMENARIMA U VOJVODINI

Apstrakt: Ovaj rad istražuje izreke na tzv. „kuvaricama“ („dozidnicama“, „domaćicama“), tj. na vezenom platnu sa tekstualnom porukom na nemačkom, mađarskom i srpskom jeziku, koje su ukrašavale, pre svega, kuhinje i druge stambene prostorije i čuvale zid od prljanja. Primer srpske izreke na kuvarici iznad šporeta je na primer: „Kuvarice manje zbori, da ti ručak ne zagori.“ Rad uključuje i tekstove i izreke u spomenarima.

Ključne reči: „kuvarice“ (*dozidnice, domaćice*), *izreke, vez po pismu, narodna umetnost, spomenar.*

Izreke su čvrsti spojevi reči. (Chichocki/Mrazović 1997:175) One imaju poučno didaktički karakter. „Izreka je često kratki poučni stih koji se rimuje, a koji izražava neko životno pravilo i ispunjava etičko vaspitnu funkciju“. (Gehl 1984:70)

Nastanak vezenih izreka

Vezeno izreke su doživele svoj procvat još u srednjem veku. Tada su se, kao i kasnije, koristile kao dekoracija u stambenim prostorijama kao i na mnogim predmetima u domaćinstvu. Stare kulture su poznavale vez po pismu i njegovu vezu sa slikom. Vezeni su stolnjaci, posteljina, dozidnice koje su ukrašavale i čuvale moleraj na zidovima od prljanja. Vezene izreke su do punog izražaja došle sa pojavom građanskog društva. Ovaj običaj, da se vezu proste rečenice, izreke i poslovice, potekao je iz Nemačke. Prenosili su ga i raširili nemački kolonisti koji su se naselili u Jugoistočnoj Evropi. Preuzeli su ga Mađari, Slovaci, Srbi i predstavnici drugih etničkih grupa i vezli kratke tekstove na svom jeziku. Vez je bio ženski posao. Devojke su učile da vezu još kod kuće od majke ili od starijih sestara, a kasnije sa pojavom škola, ručni rad-vez učio se i negovao u školi. Ranije je posebno praktikovan zimi, a imao je u početku i obrazovnu ulogu, posebno kod devojaka sa sela. Kasnije su devojke odlazile u radionice gde su vezle svoj štafir, tj. opremu za udaju.

Pre Drugog svetskog rata vez je bio sasvim jednostavan. Na posteljini i peškirim izvezli bi se samo monogrami vlasnika ili neki cvetni motiv. Tek posle Drugog svetskog rata vez je postao složeniji i popularniji. Pored stolnjaka vezle su se i torbice za

češalj (češljare), ukrasne trake za kredenac i salвете za hleb. Najviše su bile raširene „dozidnice“ koje su se zvale i „kuvarice“. Dozidnice su posebno zanimljive jer ti jednostavni tekstovi, vezeni najprostijim vezom, gledano iz današnje perspektive, govore već o nestalim vremenima na nemačkom, srpskom i mađarskom jeziku i odslikavaju društveni život tadašnjeg doba. Dozidnice su štitele zid od prskanja prilikom kuvanja na štednjaku, ili su visile pored stola, iznad latora za umivanje, ogledala, kod kreveta i tako štiteći zidove od prljanja, ulepšavale svaki dom. Štirkanu platno pravougaonog oblika bilo je obešeno na vidnom mestu, sa karakterističnim motivima iz svakodnevnog života domaćice. Tu su se mogli videti na primer šporet i kuhinja sa decom ili sa celom porodicom. Osobe su predstavljene jednostavno, dok je tekst činio često nespretno vezeni rukopis. Poruke su bile moralnog, poučnog, vaspitnog, šaljivog, ljubavnog, patriotskog i drugog karaktera. Zidnom ukrašavanju je poklanjana posebna pažnja. U početku su domaćice i devojke same crtale dozidnice, zatim vezle crtež na platnu vunicom u raznim bojama. Bile su zastupljene svetlo i tamno crvena, plava, zelena, crna, lila, smeđa ili žuta boja. Prednost su imale jednostavne i jasne crteže. Kasnije su se „trukovali“ (štampani) tekstovi posebnom tehnikom. Crteži na dozidnicama deluju potpuno naivno, ali uprkos tome imaju šarm, iako mnoge od njih liče na pravi kič i na lažnu umetnost. Izreke na kuvaricama slične su narodnim izrekama. U Jugoistočnoj Evropi ova tradicija veza se dugo održala. U mnogim kućama, posebno na selu, postojale su kuvarice ili dozidnice sa izrekama, vezene prema pisanom uzoru kao dekoracija. Još i danas ih ima po kućama, a ponekada se priređuju i izložbe. Na prekretnici 20. veka takva vrsta veza se raširila u Engleskoj, Holandiji, u Švedskoj i u nekadašnjoj Austrougarskoj monarhiji. U Mađarskoj su se vezle „kuvarice“ po uzorima iz bečkih časopisa, pa je tako na tržište dospelo i bečki ukus i način života. Glavno mesto „kuvarica“ bila je kuhinja kako bi podsetile domaćicu na njenu glavnu ulogu majke, domaćice i čuvara patrijarhalnog morala. Tako je na primer iznad štednjaka u nemačkoj kući visilo platno sa izrekom: „*Guck nie ins Häferl lieber Mann, die Küche geht dich gar nichts an.*“ (*Ne gledaj nikad u lonac, dragi mužu, kuhinja te se ne tiče.). Hleb na stolu bio je na primer prekriven platnenom salvetom na kojoj se nalazila izreka: „*Bei Wein und Brot gibt's keine Not.*“ (*Kad ima hleba i vina, nema gladi.)¹

Kod umivaonika visio je peškir sa izvezenom poslovicom: „*Morgenstund hat Gold im Mund.*“ Sličnog sadržaja u srpskom je poslovice: „*Ko rano rani, dve sreće grabi.*“ U sobama nalazile su se dozidnice uglavnom sa religioznim temama: „*Das schönste im Leben, was Gott kann geben, ein zufriedenes Heim und drin glücklich sein.*“ (*Najlepše što nam Bog može dati je zadovoljan i srećan dom.) Na trakama za kredenac pisalo je na primer: „*Was Mütterlein mir einst beschert, / halt ich in diesem Schrank wert. / Soll glatt und fein geordnet sein, wie's immer hielt mein Mütterlein.*“ (*Ono što mi je majka poklonila jednom davno, držim u ovom ormanu kao dragocenost, da bude sve lepo sređeno, kako je to bilo kod moje majke.) Peškir je bio ukrašen na primer izrekom: „*Wie die Blumen rein, sollen alle Herzen sein.*“ (*Kao što je cveće čisto, tako treba da su i sva srca.) Izreke na dozidnicama služile su i vaspitavanju dece. Deca su mnoge izreke, prave životne mudrosti i svakodnevno prisutne u kući, učila napamet. Teme koje su obrađivale bile su, osim religioznih, i vrline kao što su poštenje, skromnost, urednost, smisao za red i sl. Mali jastuci za kolvku bili su ukrašeni cvetnim motivima, pticama i izvezenim izrekama: „*Mit einem*

¹ * Zvezdica znači da je prevod od autorke ovog rada.

süßen Liebeshauch weck' mich nach einem Stündchen auf.“ (*Probudi me sa jednim slatkim pogledom pun ljubavi posle jednog sata.) *Schlaf in guter Ruh, träume schön dazu.*“ (*Spavaj mirno i usni nešto lepo.)

Izreke odslikavaju stav tadašnjeg društva prema životu i odgovaraju tadašnjim društvenim normama. Tekst je išao od ruke do ruke, kuće do kuće, bio je popravlján, promenjen. Radi ilustracije navodimo još neke primere: „*Liebe stets dein Mütterlein, / dann wirst du immer glücklich sein. / Folge ihr auf jedes Wort, / denn sie geht auch einmal fort*“ . (*Voli svoju majčicu / i bićeš uvek sretna. / Poslušaj svaku njenu reč, / jer će i ona jednom zauvek otići.)

Grupisanje izreka prema temama i sadržaju

1. Dom, roditeljska kuća, domovina, nostalgija

Temom „dom“ bave se sledeće izreke: „*Hab auf der Welt die schönsten Stunden, / Doch nur in meinem Heim gefunden.*“ (Gehl 1984: 88) (*Najlepše časove u životu proveo sam ipak samo u svom domu.) Jedna mađarska izreka slična je po temi: „*Ott ahol él anyám, / ott van az én hazám.*“ (Ibid., 87) (*Tamo gde mi živi majka, tamo je moj dom.) U mnogim tekstovima naglašen je i istaknut osećaj pripadnosti domovini: „*Die Heimat ist der schönste Ort / von dem man nur geht traurig fort.*“ (*Domovina je najlepše mesto, odakle se samo sa tugom odlazi.) Jedna mađarska izreka sadrži poruku: „*Bármerre visz sorsom útja, / haza vágyom csendes kis falumba.*“ (Ibid., 89) (*Kuda god da me put odvede, uvek ćeš za svojim mirnim selom.)

2. Gostprimstvo, pozdravi i želje

O ovim temama govore izreke kao što su na nemačkom: „*Kommt zu dir ein lieber Gast, / gib ihm das Beste, was du hast.*“ (*Ako ti dođe drag gost, ponudi ga najboljim što imaš.) Na srpskom: „*Ko uđe u kuću, pozvan je na ručak.*“ I suprotno: „*Svakog gosta za tri dana dosta!*“ Izreke za izražavanje želja i pozdrava nalaze se obično na dozidnicama u hodniku, kao na primer na nemačkom: „*Lass draußen die Sorgen, / nur Glück bring herein, / hier bist du geborgen, / hier bist du daheim.*“ (Gehl 1984: 90) (*Ostavi brige napolju, / samo sreću donesi unutra, / ovde si zaštićen, / ovde si kod kuće.) Na nemačkom: „*Guten Morgen!*“ Na srpskom: „*Dobro jutro!*“ Na mađarskom: „*Jó reggelt!*“

3. Domaćinstvo, higijena, kuhinja, kuvarica, jela i pića

Navedene teme imaju stihovi koji se rimuju: „*Wasch dich oft und kalt, / bleibst gesund und wirst alt.*“ (*Peri se često i hladnom vodom, / ostaćeš zdrav i doćekaćeš starost.) Srpska izreka sličnog sadržaja je: ♣ *Hladna voda dobro prija, / Umij se, pa ću i ja.*² Na mađarskom: ♣ *Mosakodjál este, reggel, / szappanal és tiszta vizzel.* (*Umij se uveče i ujutro, sapunom i čistom vodom.) ♣ *A tisztaság fél egészség!* (*Čistoća je pola zdravlja.) Na srpskom: »Čistoća je poluzdravlje!« (Čelap 1993:17) »Gde red i čistoća vlada, nestane svakog jada.« (Ibid., 16) Čista mora biti ne samo kuhinja, nego i domaćica: »*Wie dein Herz, so gut und rein / soll auch deine Küche sein.*« (Gehl 1984: 91) (*Kao tvoje srce, dobro i čisto / takva treba da bude i tvoja kuhinja.) U jednoj izreci se kaže: »*Ist die Köchin nett und rein, / schmeckt das Essen fein.*« (*Ako je kuvarica ljubazna i čista, i jelo dobro

² Sa ♣ označeni primeri su primeri anketiranih osoba iz naroda i sa papirnih mustri/uzora za trukovanje/štampanje dozidnica.

prija.) Slično je i u srpskom: ♣ *Kuvarica što je mlađa, / večera je odmah slađa. »Kad u kujni vlada red, / žena slatka kao med«.* (Čelap 1993: 22) *»Kuvarice manje zbori, da ti ručak ne zagori«.* (Grujić 1993: 6) *»Dobar ručak mužu daj, pa će biti kući raj«.* (Čelap 1993: 22) Još jedna izreka na „kuvarici“ glasi: *»Ljubav i dobar ručak, upamti savet taj, / oni će stvoriti tebi i tvome mužu raj!«* (Grujić 1993: 6) *»Kuvarice kuvaj fino, pa da ideš ti u kino«.* (Enciklopedija Novog Sada 1999:147) Na mađarskom: *“Ha a konyha rendes, az asszony is csendes.”* (Gehl 1984: 92) (*Kad je kuhinja čista, i domaćica je smirena) *»Tiszta legyen szobád, konyhád, / Jó is lesz a férjed hozzád.«* (*Soba i kuhinja neka ti budu čiste, tada će i muž biti dobar prema tebi.) Još neke izreke o kuhinji, domaćici, kuvarici i jelu na srpskom su: *»Golub ljubi golubicu, / a ja svoju domaćicu.«* *»Svaka žena dobre ćudi, / kuva što volu ljudi.* (Enciklopedija Novog Sada 1999: 147) ♣ *Kuvarica dobro kuva, / ali ipak novce čuva. »Ja sam kuvarica mlada / Zato neznam još kuvati sada.«* (Čelap 1993:15) *»Kuvarica pile peče, / a iz pileta voda teče.«* (Grujić 1993:6) *»Tvome ručku svak` se divi bata, / ruke tvoje obe su od zlata«.* *»Vrednog muža rerna čeka, / a u sobi postelja mu meka«.* (Enciklopedija Novog Sada 1999: 147) *»Vatra gori, kupus krčka, u rerni se peče guska«.* Na mađarskom: *»Ha jöttök lestek, / ha hoztok esztek.«* (*Dođete li, doći ćete, donesete li nešto, dobićete i ručak.)

Treba naglasiti da izreke koje se odnose na kuhinju odslikavaju stare socijalne prilike kada su domaćica i njen posao bili mnogo podcenjeni. Smatralo se da je uloga domaćice da celi dan stoji pored šporeta i odgaja decu. Zato ima i takvih vezenih izreka koje zvuče skoro kao zapovesti: Na nemačkom: *„Komm vom Markte gleich nach Haus, / sonst geht dir das Feuer aus. / Sobald am Feuer steht der Topf, / lass alles andre aus dem Kopf“.* (Gehl 1984: 92) (*Vrati se sa pijace odmah kući, jer će ti se ugasiti vatra./ Kad je lonac na šporetu, sve ostalo zaboravi.) *„Koche immer guten Schmaus / Das liebt der Mann, er bleibt zu Haus“.* (Szelig-Bessenyi 1998:132) (*Uvek kuvaj dobra jela, to tvoj muž voli, pa će ostati kod kuće.) Muža ne treba podcenjivati jer: *„Gibt der Mann viel Geld, / ist die Küche wohl bestellt“.* (*Ako muž da puno para, i kuhinja će dobro stajati.) Na srpskom: *„Zašto gledaš sad u lonac, / kad mi nisi dao novac!“* (Grujić 1993:6) Sledeća izreka daje savet: *„Willst in der Ehe gut du fahren, dann darfst du nicht beim Kochen sparen“.* (Gehl 1984: 93) (*Ako želiš da ti bude dobro u braku, onda ne smeš da štediš pri kuvanju.) Ali, domaćica ipak mora štedljivo da vodi domaćinstvo. Na srpskom to kaže izreka: ♣ *Kuvarice drva štedi, da ti ručak više vredi.* Koliko kuvarica zaista ipak vredi, kažu na nemačkom izreke: *»Das größte Glück für einen Mann / Ist eine Frau, die kochen kann«.* (*Najveća sreća za jednog domaćina je/ domaćica koja ume da kuva.)(Szelig-Bessenyi 1998:132) Muž koji je inače glavni u porodici, u kuhinji nema šta da traži. O tome govore nemačke izreke kao što: *»Nur die Küche sei der Ort, / wo der Mann nicht hat das Wort.«* (*Kuhinja je jedino mesto, gde muž nema glavnu reč.) *„Wo der Mann steht an dem Herd, / Ist das ganze Haus verkehrt.“* (Szelig-Bessenyi 1998:131) (*Tamo gde muž stoji za šporetom, kuća je natraške.) Na srpskom glase slične izreke: *«Čista kuća, dobro jelo, / To je vredne domaćice delo.«* *«Kuvarice, zlato moje, / Tebe krasi jelo tvoje.«*

4. Ljubav i drugarstvo

Sadržina vezenih izreka na platnu zadire u najfinija ljudska osećanja, tako i u pravo drugarstvo koje nastaje u mladosti, a ovekovečeno je u izreci na nemačkom: ♣ *Wenn sich zwei Tauben küssen, / die von Falschheit nichts wissen, / Wie ihre Liebe rein, / so soll auch unsere Freundschaft sein.* (*Kada se dva goluba ljube, / koja ništa ne znaju o podlostima,

/ tako čista kao njihova ljubav, / treba da je i naše drugarstvo.). Na srpskom: »*Cvati, cvati jorgovane / usreći nam mlade dane.*« (Čelap 1993:14) Cvetni motiv je preuzet iz narodnog pesništva i prenet na dozidnice. Prijateljstvo i drugarstvo često se upoređuju sa cvećem: »*Freundschaft ist die schönste Blume, / sie verdampft und verwelkt nie, / viele versuchen sie zu finden, / doch nur wenige finden sie.*« (Gehl 1984: 95) (*Drugarstvo je najlepši cvet, / koji nikad ne vene, / mnogi pokušavaju da ga nađu, / ali su takvi samo retki.) Plava boja simboliše vernost i trajanje ljubavne veze. Na nemačkom: »*Blau ist das Blümlein, welches spricht: / Ich bitte dich, vergiß mich nicht!*« (*Plav je cvetak koji mi kaže: molim te, ne zaboravi me.) Drveće, kao što su jela i lipa, takođe simbolizuju drugarstvo i prijateljstvo: »*Unter Tannen und Linden / wirst du ein Blümlein finden, / das leise zu dir spricht: / Vergißs mein nicht!*“ (*Među jelama i lipama / naći ćeš cvetak / koji tiho govori: / Ne zaboravi me!) Pored drugarstva i vernost spada u najveće vrline: „*Sei immer treu und edel, / mit einem Wort, ein gutes Mädel.*“ (Gehl 1984: 96) (*Budi uvek verna i plemenita, / jednom rečju, dobra devojka.) Neke izreke opominju: „*Wenn du dir eine Freundin suchst, / so such dir eine echte, denn unter hundert Freundinnen / sind neunundneunzig schlechte.*“ (*Tražiš li sebi drugaricu, / naći sebi pravu, / jer među stotinu njih / devedesetdevet su pokvarene.) Oproštajne su izreke: ♣*Wenn einst der Zufall ist, / dass du mich ganz vergisst, / So schau auf dieses Blatt, / und gedenke, wer dies geschrieben hat.* (*Ako tako slučaj hoće, / da me ti sasvim zaboraviš, / Pogledaj na ovaj list, / i seti se, / ko ti je to pisao.) Čeznja i nada u izrekama na srpskom: ♣*Ljubi dragi, samo mene, / za tobom mi srce vene. »Šta je ljubav - samo onaj znade, / koji ljubi, a ne ima nade.*« (Grujić 1993:7) Ljubavne izreke su dalje na nemačkom: „*Wenn ich deine Augen seh, / verschwinden all mein Leid und Weh.*“ (Gehl 1984: 97) (*Kada vidim tvoje okice, nestane sav moj jad i bol.) Na srpskom: »*Obišao sam sveta dosta, / al' kod tebe srce osta!*« (Grujić 1993: 6) Na mađarskom: »*Édes kicsi gyöngyvirágom, / Te vagy az én boldogságom.*“ (*Slatki moj cvetiću, ti si moja sreća) Na srpskom su izreke sa cvetnim motivom: ♣*Ima jedan cvetak, al' mu ne znam ime, / mislim da se zove ne zaboravi me. ♣Ljubičica skroman cvet, al' je voli ceo svet. / Zato i ti skromna budi, da te vole ljudi.* Na mađarskom sa sličnim sadržajem: »*Hogy mondjam el néked menyire szeretlek.*“ (*Kako da ti kažem koliko te volim) (Gehl 1984: 98)

5. Veza majka-dete

Ono što je majka u nečijem životu, opisano je u sledećim izrekama: »*Wenn du noch eine Mutter hast, / So sollst du sie mit Liebe pflegen, / Damit sie einst ihr müdes Haupt / Getrost dann kann zur Ruhe legen.*« (Szelig-Bessenyi 1994:126-127) (*Ako još imaš majku, / ljubavljju je neguj, / Da bi jednom kad dođe čas / utešena mogla da odmori svoju umornu glavu.) »*Drückt dich ein Weh, zur Mutter geh, / Gehst (kommst) du zu ihr, gern hilft sie dir.*“ (*Pritisne li te neka muka, / idi kod svoje majke, /dodeš li kod nje, / ona će ti rado pomoći.) „*Schlaf mein Kind in süßer Ruh, / Mutterliebe deckt dich zu.*“ (Gehl 1984 : 101) (*Spavaj slatko dete moje, majčinska ljubav te pokriva.)

6. Životna iskustva i preporuke

Ove izreke potiču iz praktičnog života, na primer: „*Sage nie ein hartes Wort deinen Lieben um dich her: / Es wird so schnell weh getan – und gut gemacht so schwer.*“ (Gehl 1984:102) (*Ne reci nikad tešku reč onima koje voliš. / Tako brzo se nanese bol, koja se teško kasnije može ispraviti.) „*Wer Böses von mir spricht, / Betrete meine Wohnung nicht, / Denn jeder hat in seinem Leben / Auf sich selber acht zu geben.*“ (Szelig-Bessenyi 1998: 129-130)

(* Ko me ogovara / neka ne uđe u moju kuću / jer svako u svom životu / treba prvo da vodi računa o sebi.) „*Immer wenn du denkst, es geht nicht mehr, / Kommt von irgendwo eine Hilfe her*“ (*Svaki put kada pomisliš, da nema izlaza/ Odnokud stiže pomoć.) Na srpskom: ♣*Ne veruj onome ko ti mnogo laska, / jer mu je duša rapava ko daska.* ♣*Kloni se od svađe, kao od žive vatre, svađa mnoge ljude uništi i satire.* Žena daje savete mužu na nemačkom i mađarskom: „*Lieber Mann, ich rate dir, / meide Wirtshaus, Wein und Bier. / Sei beim Nachtmahl stets zu Haus, / lieb dein Weibchen, sonst ist's aus*“ (*Dragi mužu, izbegavaj bircuz, vino i pivo. / Budi uvek kod kuće kada se večera / voli svoju ženu, / inače je kraj.) Na mađarskom: „*Nekem oljan ember kell, / ki más nő után nem jár el. / Jó sok penzt kereszen és csak engem szeressen!*“ (*Trebam mi takav čovek / koji neće gledati druge žene, / koji će doneti mnogo para u kuću / i voleti samo mene.) Neki tekstovi posvećeni su mladosti i prolaznosti: „*Mein größtes Glück und schönste Tage / Waren meine schönen Jugendjahre, / Keine Jugend kehrt wieder her*“ (Gehl 1984: 104) (*Najveća moja sreća i najlepši dani bili su dani moje mladosti / Ni jedna mladost se više neće vratiti.) Jedan tekst iz naroda na nemačkom je veoma dirljiv: „*Streuet Blumen der Liebe während des Lebens / denn auf den Gräbern sind sie vergebens*“ (Szelig-Bessenyi 1998: 128) (*Pospite cveće ljubavi tokom života / jer je ono uzaludno na grobovima.) Umerenost i strpljenje treba negovati. O tome govore izreke: „*Im Glück nicht jubeln, im Leid nicht klagen, das Unvermeidliche mit Würde tragen*“ (*Kad si srećan, ne likuj / kad si nesrećan nemoj kukati / podnosi dostojanstveno neizbežno.)

7. Neki sadržaji sa jastučnica

Na nemačkom: „*Wenn du ruhst auf diesem Kissen, / Sollst du nichts von Sorgen wissen.*“

(Szelig-Bessenyi 1998:132)(*Kada miruješ na ovom jastuku, budi bez briga.) Na srpskom: „*Procvetala je ljubičica plava, / na jastuku, gde moj dika spava*“ (Enciklopedija Novog Sada 1999:147)

8. Izreke sa religioznim temama

Na nemačkom: „*Gott lässt dich sinken, aber nicht ertrinken*“ (Szelig-Bessenyi 1998: 123) (*Bog dozvoljava da posrneš, ali ne i da propadneš.) Na srpskom: „*Bože daj mome domu / Puno svake sreće / Svaki dan sve veće / Nesreća nek beži / Ljubav se osveži*“ (Čelap 1993:13)

Mnoge pomenute izreke i poslovice na vezenom tekstilu, dozidnicama i u spomenarima na nemačkom, srpskom i mađarskom jeziku, imaju sličan sadržaj i svedoče o prohujaćim vremenima. One predstavljaju pisane poruke, pravo narodno blago za mladi naraštaj na kome „svet ostaje“. Bogatstvo sakupljenih i verno prikazanih životnih iskustava i životna pravila uprkos svojoj naivnosti i kičastom prizvuku, s pravom zaslužuje posebnu pažnju.

LITERATURA

- Čelap, Mirjana (1993): *Vež po pismu. Vojvodanske kuvarice*. Katalog za izložbu 8-15. III 1993, Muzej stranih umetnosti, Dunavska 29, Novi Sad: Slavija, 9-28.
- Gehl, Hans (1984): *Spruchweisheit auf Wandschützern. Schwäbisches Volksgut*. Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen. Herausgegeben von Hans Gehl, Temeswar: Facla Verlag, tom 5: 70-110.

- Grujić, Milorad (1993): *Vojvodanske kuvarice*. Katalog za izložbu 8-15. III 1993, Novi Sad: Slavija: 5-7.
- Kuvarice (1999): *Enciklopedija Novog Sada*. knj.12, Novi Sad:146-147.
- Stille, Eva - Pfistermeister, Ursula (1979): *Trautes Heimglück allein. Gestickte Sprüche für Haus und Küche*. Frankfurt.
- Szelig-Bessenyi Eva (1998): *Gestickte Gegenstände und Sprüche in den Dörfern Sauer/Szekelyszabar, Nimmesch/Himeshaza und Wemend/Wemend*. Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen, tom 15, Budimpešta.

Margita Šnel-Živanović

GERMAN, SERBIAN AND HUNGARIAN SAYINGS
ON THE „COOK-CLOTHS“ IN VOJVODINA
Summary

This paper studies the sayings on the so-called „cook-cloths“ in German, Hungarian and Serbian, i.e. sayings on the embroidered cloth which was hung in the kitchens above the stove, next to the stove, but also in other rooms, above the wash-basin, below the mirror and next to bed, to embellish and save the wall from dirt. An example of the Serbian saying on the cook-cloth is the following: „Cook, speak less so that your lunch does not burn“. Sayings as messages were naive, amusing, often humorous, but always practically educational. „Cook-cloths“ were embroidered on the home-woven fabric, with red or blue colour. They originated from the Netherlands and through Germany, Austria and Hungary came to Vojvodina, and from there also to the regions south to the Sava and the Danube. Little girls, girls and married women embroidered them to embellish the kitchen area and other rooms, and girls to prepare dowry for marriage. Although kitsch-like and naive, every cook-cloth was original, real folk art, because it was embroidered by hand. Textual messages included the most diverse topics: love, patriotism, religion etc. Analyzed sayings in this paper deal with the similar topics: home, parental house; homeland, nostalgia; hospitality; love and friendship; mother-child relation: life experiences and recommendations; sayings of the religious character. With their simple language and wise sayings embroidered on fabric, they reflected the life philosophy of the past from the beginning of the first half of the 20th century. German, Serbian and Hungarian sayings on the „cook-cloths“ are interesting witnesses of the development of the society in the three different ethnic groups during the mentioned period of time.

Душанка Мирић
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
dusanka3@nadlanu.com

УДК: 811.161.1'37:811.163.41'37
 81'42

О СЕМАНТИЧКОМ СТАТУСУ ОДОБРАВАЊА – НЕОДОБРАВАЊА¹

Апстракт: У раду се разматра могућност установљавања семантичке основе дијалошких реакција одобравања и неодобравања, на материјалу српског и руског језика. Доказује се да одобравање припада модусним смисловима евалуативног карактера који спадају у интерпертативне когнитивне категорије.

Кључне ријечи: одобравање, неодобравање, модус, оцјена, адресат, дијалог, реакција, похвала, прекор.

1.0 Сложени процес комуникативне интеракције обједињује мноштво елемената језичке, социјалне и когнитивне природе. Са лингвистичке тачке гледишта, најпродуктивнији приступ том феномену је из аспекта анализе дискурса, односно дијалошки структурираног текста, као основног облика реализације говорне активности. Проучавање дијалога омогућује да се стекне увид не само у комуникативну улогу адресанта, иницијатора комуникативног чина, него и да се посебна пажња посвети улози адресата (реципијента, слушаоца) и уоче специфичности његовог комуникативног понашања. Улога адресата је првенствено реактивна, иако не искључиво: свака говорна реакција може послужити као импулс за даљи ток дискурса и тиме улогу адресата претворити у улогу адресанта.

Област дијалошких реакција има сопствена обиљежја у погледу језичке садржине и облика њеног изражавања. Она открива и начине интерпретације не само вербалног стимула, него и стварности. У домен реактивног, а тиме и интерпретативног, спада и низ смисаоних компонената које се сматрају субјективним. У првом реду су то емоционални и евалуативни смислови.

Област интерпретације откривају и реакције типа прихватања (Мирић, 2009), слагања (Мирић, 2008) и одобравања, устројене по опозитивном обрасцу, односно остварљиве и са негативним предзнаком као неприхватање, неслагање и неодобравање. Овом приликом пажња ће бити усмјерена на одобравање – неодобравање у српском и руском језику, под претпоставком да су типови реакција подударни у два

¹ Рад је написан у оквиру пројекта ОН 148010 финансираног од стране Министарства за науку и технолошки развој Србије.

језика, а да се разлике могу установити у области језичке реализације и дискурских стратегија.² При томе полазимо од става да је могуће одредити семантичку основу одобравања – неодобравања и да је она у основи датих реакција у оба језика.

2.0 Одобравање / неодобравање у српском и руском језику може бити реализовано перформативним глаголом *одобравати / одобрять* (са видским опозицијама *одобрити / одобрить*) и његовом негацијом, што представља експлицитну интерпретацију дијалогског или ситуативног стимула.

1) Отворено кажем: *ја такво понашање не одобравам.* (разг.)

2) Не-ет, - он пригласио пробор и покачал головой, я, как частное лицо, *никак не одобряю обновленцев.* (RC)

Интерпретација стимула значи успостављање односа неке врсте према њему, а то већ указује да се овдје ради о ситуацији модалног типа и да семантичку основу одобравања / неодобравања треба тражити у области модусних значења. Смисао који перформативни глаголи изражавају може се представити парафразом ‘сматрам да је то добро’, односно ‘није добро’, а у семантичко – синтаксичкој структури исказа они заузимају позицију експлицитног модуса. Будући да је дата смисаона компонента везана за говорника, што је у овом случају комуникант у позицији адресата, он може бити посматран као модални субјекат. Улогу диктума уз овакав модус у оба језика могу имати подређене предикације, глаголске именице као кондензатори предикације, именице предметног значења. Језички материјал и интуиција говорних представника српског језика показује да контраст између српског и руског језика чини способност руског глагола да потчини објекат са значењем лица, што није верификовано у српском. У руском језику је прихватљив исказ *Я его не одобряю / он мне не нравится* (RC), али не и у српском **Њега не одобравам / он ми се не свиђа*. Семантику персоналности српски исказује посредно, путем присвојних замјеница или посесивног функције личних замјеница у дативу: *Одобравам његов став, Одобравам му такав став* (разг.); *Отуд се ја не могу сложити са својим драгим Светиславом ни одобрити му паралелу коју повлачи између Јакишића и Лорда Бајрона* (РСАНУ, т.17).

Реакција одобравања може у оба језика бити реализована без перформативног глагола, при чему до изражаја долази коришћење лексичких средстава претежно евалуативне семантике, али и конвенционализованих израза. Искази са оваквом функцијом такође не реферишу о денотираној или комуникативној ситуацији, већ је интерпретирају као добру, лијепу, исправну, аутентичну (праву), неопходну. Као средство изражавања овдје на првом мјесту стоји лексички показатељ *добро* у предикативној или *добар, -а, -о* у атрибутској функцији.

3) - Имамо да их бијемо по планини, не дамо им да ока отворе. Нема више повлачења.

- *Добро је, добро је.* Разговараћемо о томе сутра. (Тосић)

4а) - Хорошо бы было, если бы на прощанье она продефилировала по городу.

² У раду је коришћен материјал ексцерпиран из књижевних дјела и њихових превода, једнојезичких рјечника, рјечника (Меликян, 2001), новинских текстова и говорног језика, а за руски језик и електронског Националног корпуса руског језика, који укључује и базу података из говорног језика (www.ruscorama.ru), у тексту скраћено као RC).

- *Очень хорошая мысль*, - одобрил прокуратор. (Булгаков)
 4б) - Добро би било да на одласку она [кохорта] продефиљује кроз град.
 - *Врло добра мисао* – одобрио је прокуратор.
 5а) - *Хорошо сказано*, - проговорио Андрей Ефимыч, улыбаясь от удовольствия, – *Это хорошо, что вы веруете*. С такой верой можно жить припеваючи [...].(Чехов)
 5б) - *Лепо је казано* – рече Андреј Јефимич смешећи се задовољно. – *Добро је кад верујете*. С таквом вером могло би се лепо живети [...].

Српски и руски језик овдје показују дивергентан развој, будући да је у руском *хорошо* синкретички израз квалитативне и естетске оцјене, дакле и за добро и за лијепо, док је тај однос изражен посебним лексемама у српском, о чему је већ било ријечи у литератури (Ивић, 2005). Ова околност не искључује исказивање естетске оцјене одговарајућом лексиком у руском језику, између осталог и у функцији одобравања: *Ну и гребет... Красота!* – *наблюдая за Черкизовым и любясь им сказал Никитин* (Меликян). Лексички се у оба језика одобравање исказује и путем указивања на исправност и неопходност поступања:

- 6а) Павле је потпуно у праву (Ћосић) / (6б) Павел совершенно прав.
 7а) – Је л’ он то прети да ће те убити? [...]
И треба. Нека те убије. / (7б) *Так и надо*. Пусть убьет. (Ковачевић; прев. Д.М.)
 8а) – *Тако је*, комесару! *Треба нам чврста команда*, - одобри му сељак. (Ћосић)
 8б) - *Правильно*, комиссар! *Нам нужна твердая рука*, - одобрительно сказал Павлу крестьянин.

Оцјене у *праву си/је*, *тако треба*, *правилно*, редуликовано *тако, тако, само тако, то је* + *Нот.*, *то се зове...*, или само *то*, са специфичном емфазом у колоквијалном српском и сл., показују тенденцију конвенционализације, а може им се прикључити и извјестан број већ фразеологисаних израза: *нема шта, алал вера, свака част, све је у (најбољем) реду, како треба*.

- 9) - Има ти ђак језичину, свака му част. Има Грци да се усреће с њим.
 - *Само тако, Ване.* „У свако доба, сваком у лице“ , што је Маркс говорио (...)
 (Ковачевић)
 10) Кад се народ скупи овако масовно, *то је народ!* (Црнчевић)
 11) - Спреми, Живана, торбу [...]. Оћу да заменим нашег Радоја.
 - *Алал ти вера, Милутине!* (Поповић)

И у руском језику у оваквој функцији срећемо низ конвенционалних средстава: *молодец, ну-ну, давно бы так (так бы давно), (вот) здорово, слава богу, слава те господи* и сл. (Меликян, 2001).

- 12) - *Баня – это здорово*, - одобрил Корытин. (РС)
 13) - *Молодец!* – одобрил он. – *Так и надо рассуждать.* (РС)

Интерпретације изражене репликом - реакцијом у наведеним примјерима, као што су исправност, неопходност, квалитет, аутентичност објекта у суштини су односи евалуативне природе, што их чини неоспорно модусним смисловима. Да се ради управо о семантици оцјене потврђује и могућност установљавања објекта оцјене: код одобравања ради се о објектима као што су став и поступак чија су оцјене исправност, оправданост и неопходност, мишљење (правилност), предмет (квалитет,

аутентичност) у српском језику. Карактеристична за српски језик је појава естетске оцјене употребом лексеме *лепо/лијепо* као моралне и квалитативне. У руском језику се као објекат оцјене среће и живо биће (в. горе). Трећи елемент потребан за успостављање семантике оцјене је постојање норме према којој се оцјењивање врши (Волф, 1985), што у случају модусног значења одобравања може да буде систем вриједносних мјерила, колико индивидуалних и субјективних, толико и објективних, прихваћених у датом социјуму. Субјективна мјерила могу бити диктирана тренутним интересима и расположењима модалног субјекта, па би за интерпретацију одобравања могла да буде узета и парафраза израза *добро* - 'који функционише онако како бисмо ми то хтјели' (Тополињска, према Ивић, 2005). Ипак, може се претпоставити да се индивидуални вриједносни систем и норма према којој се врши оцјењивање у принципу не формирају потпуно независно од колективног, објективизованог система вриједности, на шта указује и тумачење М.Ивић (2005) – да је добар уствари 'онакав какав треба да буде'. На тај начин је изражавање одобравања и неодобравања не само језички, него и културно условљено.

3.0 Одобравање као врста оцјене засновано је на концепту добра, адекватности норми, присутном у садржају сваког језика, док је супротна реакција, неодобравање, засновано на негацији добра или адекватности. Зато би се као прототипски начин изражавања неодобравања могао сматрати негирани перформативни глагол: *Не одобравам панк фризуру* (разг.); *Такво понашање не могу да одобрим* (разг.) / *Я не одобряю твоего образа жизни, - сказал отец [...]* (RC); *С тех пор не одобряю разногласий между христианами всего мира* (RC). Исто се може рећи и за негирање других лексичких показатеља са квалитативним значењем: - *Не ваља ти то, Машо, што тако причаш.* (Ћосић) / *Нехорошо это, Машо. Партизанам не положено так думать.*

Са друге стране, неодобравање може бити имплицирано стављањем пропозитивног садржаја са објектом оцјене под оператор упитности. Оператор упитности има способност да претвори позитивно знање у проблематично имплицирајући негацију пропозитивног садржаја (Мирић, 2002), па и објекта оцјене. Тако питања о квалитету, сврси, циљу, узроку, аутентичности или исправности могу изразити неодобравање у оба посматрана језика. Функцију неодобравања на тај начин могу имати питања са партикулама *зар / разве*, имплицирајући неаутентичност или неадекватност: 14а) Партизани су се у нереду повлачили.

– *Иду као руља! Зар је то војска! Еј, еј!* (14б) *Бегут как стадо! Разве это войско? Эй, эй!* (Ћосић)

Стављање под упитни оператор семантике могућности и квалитета такође изражава модус неодобравања, интерпретирајући садржај стимула као негативан:

15а) Павле говори, а Вуксан мисли:»*Како могу да се не слажу, а руководиоци су и комунисти?»* (Ћосић)

(15б) *«Как у них могут быть разногласия? Ведь они руководители и старые коммунисты.»*

16а) - *Ви сте сложни само кад треба изгинути, чим је па живети, посвађате се.*

Какав сте то народ? (Ковачевић)

16б) [...] *Что вы за народ?* (прев. Д.М.)

17а) - Они вот жалятся вам, что я песни петь запрещаю... *Да что хорошего в песнях-то?* Вместо того чтоб делом каким заниматься, они песни... (Чехов)

17б) - Они вам се, ето, жале да им забрањујем да певају... *Ама шта имају од песме?* Уместо да се какавим послом баве, они певају...

Последњи примјер показује један од устаљених начина изражавања неодобравања у српском језику путем интерпретације стимула као несврсиходног или неоправданог поступка : под упитни оператор ставља се глагол *имати*: *Шта ти имаши да носиши писма?* (Ковачевић), поред наведеног *Ама, шта имају од песме?*. За овакве примјере је карактеристично присуство и емоционалне компоненте незадовољства у смисаоној структури.

Неодобравање се у оба језика може изразити и исказивањем преференције супротности. Заправо, исказом се препоручује нешто супротно као боље од коментарисане радње.

18а) - *Боље би било да ти, војводо, долазиш на време, а не кад ти падне на памет [...]* (Тосић)

18б) - *Ты бы, лучше, заводила, приходил во-время, а не когда тебе вздумается [...]*

У оба посматрана језика неодобравање се исказује и реченицама са глаголом *наћи / најти*, које би се могле сматрати за конвенционализовано средство:

19) - Ако те још једном видим да ми се гегаш око куће и жене, пребићу ти и другу ногу. *Испред моје куће си нашао да лупаш по тамбури!* (Ковачевић)

20) *Нашао ноћас да ј... але, а ти Жојо веслај [...]* (Ковачевић)

21) *Женишся, а потом занимайся любовью – наша дурака!* (Меликян)

22) *Нашли за что ссориться!* За песенку! (Меликян)

У литератури о значењу неодобравања у руском језику конвенционализоване структуре са глаголом *найти* и инфинитивом сматрају се за један од основних начина изражавања неодобравања (Лекант, 2002; Петрушина, 2003), пошто се глагол тражи објекат са категоријалним значењима персоналности и предметности: *нашел кому + inf.*, *нашел кого*, *нашел что*, *нашел чему*, *нашел о чем*. У конвенционализоване начине изражавања неодобравања могу се уврстити и искази типа *И то ми је ...*, *Как-кав (-а, -о) је то...*, *Баш (ми) је неки (-а, -о)...*, *Ово нема нигде...*, *Где га нађосте...*, у српском језику, којима у руском одговарају *Тоже мне...*, *Какой (-я, -е) это...*, *Ну и + Not.*, *Откуда (такой) взялся...*, и други. Треба рећи да присуство показних и личних замјеница, поготову енклитичког облика у дативу, у оба језика сугерише однос неодобравања и његову субјективност, нпр. *Смири се. Шта ми се ту ваљаш по асталу* (Ковачевић). *Ох, уж эта мне детвора* (разг.).

4.1. У принципу, као одобравање или неодобравање може се тумачити свака позитивна или негативна квалификација исказана лексичким путем, што зависи од ситуације и избора модалног субјекта. Оцјене као што су *Бистра глава!*, *Брзо схватате!* *Прави потез!* *Добар избор!*, *Паметно!* или *Глупости!* *Којешта!* *Чудно!* у одређеној ситуацији могу бити тумачени као похвала, односно критика. Нарочито се то може рећи за интензивирано одобравање: *врло добро*, *одлично*, *дивно*, *каква дивота*, *фантастично*, *изванредно*, *изврсно*, *сјајно*, узвици *браво*, *живео*, фразеологизам *Руке ти се позлатиле!* у српском и *очень хорошо*, *отлично*, *прекрасно*, (*какая*) *пре-*

лесть, превосходно, очень умно, браво, молодец (већ помињано) и слично у руском језику. Ако се пође од тога да су и интензивирани оцјене реализација евалуативног модуса, онда се похвала може тумачити као његова прагматичка функција, дакле изведени, контекстуално зависан смисао. На одобравање и похвалу може се у том случају гледати као на скаларни израз оцјене.

Са друге стране, прагматичке функције неодобравања могу бити осуда и прекор:

23а) - На све сам пристао, само нећу да ме посине. То сам им и рекао.

- *А што си им то рекао?* (Ковачевић)

23б) - *А зачем надо было говорить такое?* (прев. Д.М.)

24а) - *Срам те било! Крадом једеш шећер, а за рањенике нема ни коцке.*

Зашто њима не даш? Егоисто! Треба те најурити из чете. (Ћосић)

24б) - *Постыдился бы! Ешь сахар украдкой, а для раненых нет ни кусочка. Почему им не отдашь? Эгоист! Тебя надо выгнать из роты.*

У ред прагматичких функција неодобравања може се сврстати и клетва, што је обично и стереотипно изражени садржај: *Језик прегризла!* (Поповић); *Чтоб тебя...!* (разг.)

4.2 За прагматичку функцију модуса одобравања може се сматрати и иронија, јер многа средства, употребљена ван нормалног контекста и када су саговорници свјесни шта представља нормални контекст, изражавају супротно значење, тј. неодобравање. Такав је случај у примјерима *Је ли, Миле, ко ти додаде она два слова, сунце га кроз земљу гријало!* (Ковачевић); *Има ти ђак језичину, свака му част* (Ковачевић); *Лепо! Ти си први злочинац који се хвали својим злочинима.* (Ћосић) / *Хорошо! Ты первый преступник, который хвалится своими преступлениями.* Изражавање ироније умногоме зависи од интонације, као у посљедњем примјеру.

5.0 Евалуативни модусни смисао одобравања и његовог опозита, као и средства њиховог изражавања, припадају семантичком пољу реализације концепта добра, а у појмовно терминолошком апарату когнитивне лингвистике могу бити протумачени као интерпретативна (Болдырев, 2009) или класификациона значења. У датом семантичком пољу српског језика од овог концепта поред номинације *одобравање* потиче и номинација *одобрење*, што указује на њихову семантичку диференцијацију и различиту употребу у српској култури. Оне су изведене од различитих значења глагола *одобрити / одобрвати*: од примарног лексикографског значења 'признати као добро, ваљано, потврдити вредност нечега' (Речник Матице српске, т.4.), изведена је именица *одобравање*, а од значења 'сагласити се са ким или чим' (*Одобрава се издавање и употреба уџбеника „Историја“ зс седми разред...“* – НИН), именица *одобрење*. У руском језику нема овакве дистинкције, у употреби је само лексема *одобрение*, док глагол *одобрить / одобрять* такође има оба ова значења (рјечник Ожегов – Шведова, 1975). Друго значење је изражено и синонимом *разрешитъ* и изведеном именицом *разрешение*. Глаголи о којима је ријеч улазе у однос дјелимичне синонимије са глаголима *сагласити се / согласиться*, што указује и на тешкоћу у разграничавању значења одобравања и слагања. Додирну тачку између српског и руског језика, која показује одређени конвергентни однос у области другог значења, представља релативно фреквентан израз „*дать/получить добро*“: *Закончив текст, я*

*прочитал его президенту по телефону и получил добро на выпуск; Было уже поздно. Отец дал „добро“ на мой брак*³

6.0 Анализирани материјал српског и руског језика показао је да одобравање - неодобравање као тип реактивног комуникативног понашања може бити тумачено и као семантичка категорија. Његова интерпретативна функција у односу на дијалогички или ситуативни стимул омогућује да се семантичка основа дефинише као евалуативни модус. Ово значење у српском и руском језику нема свој специфичан граматички показатељ, већ се изражава првенствено лексичким и фразеолошким средствима. Најважнију разлику међу посматраним језицима чини немогућност комбиновања глагола *одобрити* /*одобравати* у функцији експлицитног модуса са објектом персоналне семантике (живог бића) у српском језику.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Арутюнова Н.Д. (1988). Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. Москва, «Наука».
- Болдырев Н.Н. (2009). Процессы концептуализации и категоризации в языке и роль в них имен абстрактной семантики. Горизонты совр. Лингвистики. Сборник в честь Е.С.Кубряковой. Москва, „ЯСК“
- Вольф Е.М. (1985). Функциональная семантика оценки. Москва, „Наука“
- Grković – Mejđžog, Jasmina (2006). Semantika promena kao odraz susreta kultura: paganski i hrišćanski kulturni model kod Slovena. »Susreti kultura« (1-2.XII 2004), N.Sad. (481-491)
- Ивић, Милка (2005). Когнитивни и граматички аспекти евалуације изразом добар (-а, -о). О речима. Когнитивни, граматички и културолошки аспекти српске лексике. Лингвистички огледи, пет. Београд. (9-20)
- Лекант П.А. (2002). Речевая реализация модального значения неодобрения. Тенденции в системе номинации и предикации в русском языке. Москва. (10-14)
- Меликян В.Ю.(2001). Словарь: эмоционально – экспрессивные обороты живой речи. Москва, «Флинта» - «Наука».
- Мирић, Душанка (2002). Модалност и интерогативност: проблем суодноса смисаоних компонента (на материјалу руског и српског језика). Славистика, књ. VI, Београд. (47-55)
- Мирич, Душанка (2008).Согласие–несогласие как явление дискурса русского и сербского языков. Међународни симпозијум „Изучавање словенских језика књижевности и култура као инословенских и страних“. Зборник реферата. Београд, Славистичко друштво Србије. (251-258)
- Мирић, Душанка (2009). Реакција прихватања као модусно значење у српском и руском језику. Славистика, књ.XIII. (389-398)
- Петрушина М.В. (2003).Семантико–прагматические функции высказываний с модальным значением неодобрения. Филологические науки, Москва. (58-67)

³ Нарочито је такав израз фреквентан у корпусу усмених текстова и у језику медија, према бази података www.ruscopora. Његов недефинисани нормативни статус показује писање под наводницима.

Duřanka Mirić

ON SEMANTIC STATUS OF APPROVAL/DISAPPROVAL

Summary

The paper focuses on approval/disapproval as a linguistic problem in the Serbian and Russian languages. We argue that this form of communicative behaviour can be treated from a semantic point of view and defined as modal meaning, precisely evaluation. We also establish a system of lexical, grammatical and contextual means of expression of approval/disapproval in both languages.

KAKO KO PUTUJE OKO SVETA?¹

Apstrakt: Jedan od centralnih zadataka na području ekstrakcije informacija je automatsko prepoznavanje imenovanih entiteta koje čine vlastita imena (i njihove uloge) i različiti numerički izrazi (kao što su izrazi datuma, različitih mera, valute, i sl). Ova klasa objekata u tekstu, koja obično nema svoj precizan leksikografski i jezički opis, ima izuzetno važnu ulogu u pokušajima da se iz velikih kolekcija dokumenata ekstrahuje tražena informacija.

U radu se opisuju problemi koji se javljaju u višejezičnoj ekstrakciji imenovanih entiteta nad paralelizovanim tekstom Vernovog romana *Put oko sveta za 80 dana*, na više evropskih jezika I to na nivou semantički ekvivalentnih segmenata. Prvenstveno su analizirane kategorije entiteta tipa *numex* (numerički izrazi) i *timex* (izrazi za vreme).

Ključne reči: *višejezična ekstrakcija informacija, imenovani entiteti, paralelizovani tekst, elektronski rečnik*

1. UVOD

U (Vitas, 2006) je dat pregled metoda paralelizacije tekstova i naznačena mogućnost primene sistema *Unitex* u eksploataciji višejezičnih resursa. U načelu, za zadati upit, bilo da je formulisan kao regularni izraz ili kao graf u jednom jeziku, moguće je generisati dvojezične konkordance iz biteksta. Ovakve konkordance sadrže pored odgovora na upit u datom jeziku i ekvivalentni segment na drugom jeziku biteksta. Cilj ovog rada je da se analiziraju pretpostavke za formulaciju upita nad bitekstom koji bi ekstrahovao ekvivalentne segmente na dva (ili više) jezika. Kao domen eksperimenta su izabrani, pre svega, imenovani entiteti kao potencijalne kognate u bitekstu. Naime, pretpostavlja se da se ekvivalentni imenovani entiteti pojavljuju u uparenim segmentima biteksta. S takvim ciljem je formiran paralelni tekst Žil Vernovog romana *Put oko sveta za 80 dana* polazeći od originala i prevoda na većinu evropskih jezika za koje postoje elektronski rečnici u LADL-formatu (Courtois, 1990). Cilj oovoga rada je da se razmotre problemi u segmentaciji teksta, formiranju paralelizovanih verzija kao i mogućnosti primene postojećih jednojezičnih leksičkih resursa u eksploataciji biteksta.

¹ Rad je pripremljen u okviru projekta 148021 Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

2. PRETHODNI RADOVI

Sistematski pristup u razvoju višejezičnih korpusa je započet u okviru projekta *Multext²* koji je proširen na istočno-evropske jezike kroz projekta *Multext-East³*. Ovi projekti su obezbedili dva značajna resursa, višejezični anotirani paraleni korus i predlog standarda morfosintaksičke anotacije. Rezultati ovog projekta su ugrađeni i u najobimniji višejezični paralelizovani korpus koji je sastavljen od zakonske regulative Evropske unije na 22 jezika⁴.

Model anotacije razvijen kroz *Multext*-projekta je tokom protekle dekade imao značajnu ulogu u različitim primenama, ali koncepcija anotacije je podložna različitim kritikama (Krstev, 2008)

S druge strane, u okviru mreže *RELEX⁵* razvijeni su jednojezični resursi za većinu evropskih (i ne samo evropskih) jezika koji omogućavaju značajno kompleksniju obradu korpusa nego što je to slučaj sa statistički zasnovanim metodama (primenom *Multext-East* anotacione šeme). Prirodno je postaviti pitanje da li je moguće ove jednojezične resurse upotrebiti u obradi višejezičnih korpusa. Neki od prvih rezultata dobijeni u eksploataciji biteksta upućuju na takvu mogućnost. Posebno bi bilo značajno uopštiti koncept lokalne gramatike na takav način da omogući ekstrakciju (aproksimativno) istih objekta iz tekstova na različitim jezicima koristeći informacije koje su pohranjene u sistemu elektronskih rečnika. Rešenje ovog problema zavisi bar od dve komponente. Jednu predstavlja „vernost” prevoda originalu u bitekstu, a drugu - način obeležavanja određenih informacija u sistemu elektronskih rečnika.

3. KORPUS

Roman koji je izabran za ovaj eksperiment je Žil Vernov roman *Put oko sveta za 80 dana* i to iz dva osnovna razloga: tekst je dostupan u digitalnom obliku za većinu jezika za koje postoje elektronski rečnici u LADL-formatu, a podesan je za istraživanje u domenu prepoznavanja imenovanih entiteta (geografskih pojmova i različitih mera)⁶. Osnovna distribucija sistema *Unitex*, koja omogućava eksploataciju ovakvih rečnika, koristi ovaj tekst kao uzorak francuskog.

Tokom istraživanja prikupljene su i poravnate verzije Vernovog romana na 15 jezika za koje postoje resursi u LADL-formatu i to: francuski, engleski, nemački, španski, portugalski, italijanski, rumunski, ruski, srpski (uključujući i zaseban prevod na hrvatski), bugarski, makedonski, poljski, mađarski i grčki.

U pripremnoj fazi, svaki prevod je obeležen u skaldu sa TEI-preporukama⁷, a u tekstove su kao jedinice logičkog izgleda uključeni naslov (etiketa <head>), pasus (<p>) i „rečenica” (<s>). Unos prve dve etikete je izvršen poluautomatski na osnovu izgleda izvornog teksta, dok je segemnatcija na rečenice izvršena automatski oslanjajući se na jezički zavisni graf *sentence.grf* pod sistemom *Unitex* uz izvesne modifikacije. Za proces poravnavanja je korišćen sistem *XAlign⁸*.

² <http://aune.lpl.univ-aix.fr/projects/MULTEXT/>

³ <http://nl.ijs.si/ME/>

⁴ <http://langtech.jrc.it/JRC-Acquis.html>

⁵ <http://infolingu.univ-mlv.fr/Relex/Relex.html>

⁶ Problem prepoznavanja imenovanih entiteta je opisan u (Sekine, 2009).

⁷ <http://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/SA.html>

⁸ <http://led.loria.fr/download/source/Xalign.zip>

Cilj poravnavanje je bio da se tekstovi na različitim jezicima “vežu” vezama tipa 1:1 na nivou segmenata (etikete tipa <s>) za tekst francuskog originala. Otuda etiketa <s> kodira semantički ekvivalentne delove prevoda, a ne same rečenice. Ovakvo bijektivno uparivanje tekstova u bitemstu podrazumeva intenzivnu manuelnu kontrolu izlaza iz sistema *Xalign* koristeći pridruženi konkordanser⁹. Na ovaj način su identifikovani i segmenti koji nedostaju u svakom od tekstova.

Razlike koje pokazuju prevodi u odnosu na original su različite prirode i potiču ili od prevodilačkih sloboda (ili omaški) ili od osobenosti jezika na koji je tekst preveden. U tom pogledu, najslobodniji je prevod ovog romana na engleski. Tako u ovom prevodu¹⁰ (koje je saglasno sa papirnim izdanjem¹¹), od francuskog segmenta:

<p><s>A l'un des plus grands orateurs qui honorent l'Angleterre, succédait donc ce Phileas Fogg, personnage énigmatique, ...

je zadržano samo *an enigmatical personage*,... dok je prethodni deo izostavljen.

Drugi primer predstavlja prevod segmenta

<p><s>- Le Morning Chronicle assure que c'est un gentleman.</s></p>
<p><s>»The Daily Telegraph says that he is a gentleman.»</s></p>

gde je imenovani entitet *Morning Chronicle* zamenjen sa *Daily Telegraph* premda se naziv *DailyTelegraph* pojavljuje kasnije i u francuskom tekstu.

U svakom od prevoda nedostaje izvestan broj segmenata koji predstavljaju ili deo rečenice ili čitavu rečenicu. Takvi delovi su ručno obeleženi kao komentari u tekstu i dopunjeni odgovarajućom sekvencijom iz originala. Na primer, u srpskom prevodu nedostaje ukupno 16 segmenata. Primer ovakvog segmenta je kodiran sa:

<s> <!-- Missing in Serbian : - Je suis de l'avis de Mr. Fogg. --> </s>

U bugarskom tekstu nedostaje 36 segmenata, u portugalskom 4, u španskom 49, u grčkom 7, u poljskom 16, itd. Izvesne razlike u segmentaciji teksta mogu poticati i od ortografskih razlika ili razlika u redu reči među jezicima.

4. POREĐENJE VELIČINE TEKSTOVA

U tabeli 1 prikazana je dužina neobebeženog teksta za različite jezike u ukupnom broju prostih reči¹² N, broju različitih prostih reči V, kao i broj pojavljivanja dekadnih cifara u tekstu. Može se odmah primetiti da je približno isti sadržaj u različitim jezicima iskazan tekstovima različite dužine. Tekst na poljskom je za oko 25% kraći od francuskog

⁹ <http://led.loria.fr/download/source/concordancier.zip>

¹⁰ <http://www.gutenberg.org/etext/103>

¹¹ Jules Verne: *Around the World in Eighty Days*, Penguin Books., 1994

¹² Prosta reč je niz alfabetskih karaktera između dva separatora. Na primer, toponim *Hong-Kong* predstavlja dve proste reči jer zapis sadrži separator (-). Kontingentni leksikalizovani nizovi prostih reči formiraju složene reči, pa je *Hong-Kong* složena reč.

originala. ali je broj različitih prostih reči za oko 60% veći nego u francuskom. Ovaj rezultat potiče delom od gramatičkih razlika (odsustvo člana, multi subjekt, izostavljanje pomoćnog glagola u nekim složenim vremenima) kao i od derivacionih mogućnosti poljskog.

Rezultat prebrojavanja bi bio korigovan ukoliko bi se u proces brojanja ugradile i dodatne konvencije o sastavljenom i rastavljenom pisanju reči. Na primer, segmentu na francuskom *brut dix-sept cent soixante-dix tonnes* sa 7 prostih reči na bugarskom odgovara segment sa 6 prostih reči *водоизместимост хиљада седемстотин и седемдесет тона*, a na srpskom sa 5: *bruto hiljadu sedam stotina tona*, itd.

jezik	Ukupno		Ukupno cifara	Pokrivenost		
	N	V (N/V)		dlf	dlc	err
francuski	71793	9433 (7.6)	440	13437	2171	336
engleski	63743	7434 (8.8)	262	10695	281	268
španski	65064	9959 (6.5)	277	12351	0	1241
portugalski	65037	10271 (6.3)	435	11929	286	725
nemački	62726	10228 (6.1)	315	17691	258	2120
italijanski	68450	11599 (5.9)	582	10624	216	3530
grčki	68615	11809 (5.8)	295	3894	69	7581
bugarski	58678	11217 (5.2)	400	10850	0	755
srpski	58722	12733 (4.6)	279	14947	347	89
ruski	56293	14708 (3.8)	232	16668	435	689
poljski	54871	15406 (3.6)	265	9196	13	8812

Tabela 1 Veličina tekstova i rečnika

S druge strane, razlike u upotrebi cifara dolaze delimično od različitih sistema numeracije u tekstu (rimskim ili arapskim ciframa), ali i od mogućnosti različitog zapisivanja brojeva kao u primeru:

FR: ...*d'une prime de deux mille livres (50 000 F) et cinq pour cent de la somme* ...

EN: ... *reward of two thousand pounds, and five per cent. on the sum* ...

BG: ... *награда от две хиляди лири (50 000 франка) и пет процента от намерената сума*

RS: ... *nagradu od dve hiljade livara i pet od sto od sume* ...

Primer pokazuje da su engleski i srpski prevodioci izostavili konverziju sume od 2000 funti u franke, a da je bugarski razvio skraćenicu F u franak.

Sličan primer predstavlja i zapis toponima *Hong Kong* koji se u različitim prevodima zapisuje kao jedna ili dve proste reči: u francuskom, srpskom, španskom kao *Hong-Kong*, u portugalskom, engleskom, hrvatskom *Hong Kong*, u grčkom *Χονγκ Κονγκ*, u nemačkom, bugarskom, poljskom *Hongkong* (*Хонгконг*), ruskom *Гонконг*. Primer ovog

toponima pokazuje još jedan problem u prebrojavanju reči: ni *Hong*, ni *Kong* ne postoje kao zasebne leksičke jedinice u jezicima u kojima se zapisuju sa dve proste reči, pa bi ih u korektnijem brojanju trebalo posmatrati kao jednu reč.

Pokrivenost rečnicima prostih (dlf) i složenih reči (dlc) je data prema rezultatu primene ugrađenih rečnika u distribuciju *Unitex 2.1* (osim za srpski, gde je bio primenjen i rečnik proširen neprepoznatim rečima iz Vernovog romana). Broj neprepoznatih reči je data u koloni err.

5. ZAPIS BROJEVA

Moglo bi se očekivati da će izrazi koji su zapisani ciframa biti dosledno preneti iz originala u prevod, ali svaki od prevoda ima svoje osobenosti u ovom pogledu.

Pored gore navedenog primera, izvor razlika predstavlja i lokalizacija zapisa brojeva. Na primer, brojevi iz originalnog fragmenta:

<s id="n3113">...*pesanteur ... est de 1 170, celle de l'eau ...étant 1 000.*</s>

u prevodima su zapisani na sledeću načine:

PL: *1 000 i 1 176*

ES, EN: *1,000 i 1,170*

PT, EL: *1.000 i 1.170*

IT, RS: *1000 i 1170*

RU: *Удельный ...- тысяча сто семьдесят, ... воду за тысячу*

DE: *eintausendeinhundertundsiebzig gegen eintausend des ...Wassers.*

6. NUMERIČKI IZRAZI

Pored brojeva zapisanih ciframa, Vernov tekst obiluje numeričkim izrazima koji su zapisani rečima. Obrada ovakvih izraza veoma zavisi od načina na koji je informacija o broju predstavljena u LADL-rečniku. Kao primer posmatrajmo sekvencu iz originalnog teksta

<s id="n140">*Reform-Club mettait à sa disposition deux bibliothèques*</s>

Zapis broja *dva* u tekstu, kao i kodovi koji će im biti pridruženi preko rečnika u *Unitex*-u zavise od jezika i reprodukuju određeni pogled na ovu vrstu reči. U jednom broju rečnika je broj *dva* određen kao determinator sa podkategorijom broj, u nekima kao pridev ili imenica, a u nekima predstavlja zasebnu vrstu reči (sa etiketom NUM). Evo kako je prosta reč *dva* obeležena u verziji *Unitex 2.1*¹³ za različite jezike:

FR: *deux*,.DET+Dnum+z1:mp:fp ili N+Nnum+z1:ms:mp

EN: *two*,.DET+Dnum:p ili *two*,.N:s

¹³ izuzev za bugarski, gde je data opis u anotacionoj šemi sistema *Nooj*-u

ES: dos,.A:mp:fp N:ms:mp
 PT: duas,dois.DET+Num:Cfp
 DE: zwei,.ADJ ili DET+ADJ+Num:X ili N+FF ili NUM ili Zwei,.N:aeF:deF:geF:neF
 IT: due,.N:fp ili N:mp ili N:ms
 EL: δύο,. A:Gmp:Gfp:Gnp
 BG: две,два.NUM+ORD+DVE:s
 SR: dve,dva.NUM+v2+Ek:fp1g:fp4g:fp5g
 RU: две,два.NUM+pauc:nF:ajF
 PL: dwie,dwa.NUMCRD+Ci+Gf

Upit koji u svakom od navedenih jezika identifikuje pojavljivanje broja nije moguće izraziti opštim obrascem zbog nstandardizovanih kodova, kao i različitih pogleda na način kako obeležiti ovu reč.

Složeniji primer nalazimo u sekvenici:

<s id="n186">...avec promesse ... d'une prime de deux mille livres ...</s>

gde se *deux mille* može interpretirati kao sekvenca dva broja (*deux + mille*), kao prosta reč (u nemačkom: *zweitausend* sa opisom DET+ADJ+Num:X) ili kao složena reč (u rečniku srpskog: *dve hiljade*,.NUM+C+v5).

7. VLASTITA IMENA

U tekstu romana se javljaju i dve klase vlastitih imena: imena realnih entiteta i imena junaka u romanu. Ova druga kategorija pripada, po pravilu, grupi neprepoznatih reči (*Phileas Fogg*, *Aouda*, *Passepartout*).

U prvoj grupi se javljaju, pored ostalog, toponimi kao *San Francisko* i *Njujork*. Rečnici koji prate *Unitex 2.1* ih obrađuju na različite načine. Ova dva toponima su prepoznata u rečnicima francuskog, poljskog, ruskog, srpskog, nemačkog (samo *San Francisko*) i italijanskog sa sledećim opisima:

FR: New York,.N+PR+DetZ+Toponyme+Ville:ms:fs
 San Francisco,.N+PR+DetZ+Top+PChe+PVil+IsoSv:ms:fs
 PL: Nowy Jork,.N+NPR+Location+City
 San Francisco,.N+NPR+Location+City
 RU: Нью-Йорк,.N+GEO+PN+anim(j)+gen(M):neM:ajeM
 Сан-Франциско,.N+GEO+PN+anim(j)+gen(M):neM:geM:deM:ajeM:teM:...
 SR: Njujork,.N+NProp+Top+Gr+US:ms1q:ms4q
 San Francisko,.N+2XN3+Comp+NProp+Top+Gr+US:s1qm
 DE: San Francisco,.EN+Topon+Oikon+DetZ:aeN:deN:neN
 IT: New York,.N+Loc
 San Francisco,.N+Loc

Ostali rečnici ili ne prepoznaju ova vlastita imena (grčki i engleski) ili ih parcijalno prepoznaju (npr. u španskom su *York* i *Francisco* obeleženi kao NPR, u engleskom je

New.A York.N+PR). Slično kao što je to bilo u slučaju brojeva, mogu se uočiti razlike u dodeli atributa koji opisuju ove entitete u odnosu na njihov opis u bazi tipa *Prolex* (Grass, 2004).

Imena pomenutih junaka romana., kao što je rečeno, su neprepoznate reči, ali njihova frekvencija u tekstu nije zanemarljiva i iznosi više od 2% ukupne dužine teksta.

8. IZRAZI VREMENA

U analiziranom tekstu su posebno zanimljivi izrazi kojima je opisano proticanje vremena. S jedne strane, ovi elementi, kada sadrže numeričke izraze, predstavljaju imenovane entitete, a sa druge, oni obično učestvuju u priloškim odredbama za vreme čije je prepoznavanje, iz ugla automatske obrade teksta, od posebnog značaja.

Za francuski tekst Vernovog romana je anotacija ovakvih izraza izvršena ručno (Laporte, 2008) na osnovu modela iz (Gross, 1990), a rezultat je upoređen sa srpskim prevodom. Za razliku od drugih vrsta priloških sintagmi, one koje se odnose na vreme su uvek prevedene, a u odnosu na ukupan obim teksta, one čine skoro 9% svih prostih reči.

Razmotrimo dalje strukturu prevoda izraza za vreme. Kao što se i može očekivati, u većini slučajeva, vremenski sled događaja je poštovan u prevodima. Prevodioci na različite jezike koriste, ako je to moguće, sintaksičku i semantičku kompozicionalnost. Ipak i tu se javljaju odstupanja kao što to pokazuje sledeći primer.

U francuskoj verziji dva puta se pojavljuje izraz *cinq minutes* (*pet minuta*). U svim izučavanim verzijama (osim u engleskoj) nailazimo na kompozicionalnu strukturu u prevodu. Ali *cinq minutes* može biti kompozicionalno (i značiti *pet minuta*) i nekompozicionalno (kada znači *za kratko vreme*). Ovde je engleski prevodilac bio pažljiviji od prevodilaca na druge jezike, pa je odlučio da *cinq minutes plus tard* (*pet minuta kasnije*) prevede sa *soon* (*uskoro*), a *pendant cinq minutes* (*tokom pet minuta*) sa *several minutes* (*nekoliko minuta*). Ovi ekvivalenti savršeno odražavaju značenje francuskog izraza *cinq minutes*, a to je *kratko vreme* koje ne traje tačno tri stotine sekundi.

9. ZAKLJUČAK

Opisana varijabilnost prevoda kako u dužini, tako i u broju različitih reči, ukazuje da su u eksploataciji biteksta, slučajevi jednoznačnog preslikavanja na nivou reči iz jednog u drugi jezik retki, čak i kod bliskih jezika, kao što su romanski ili slovenski jezici. S druge strane, uprkos naznačenim razlikama i odstupanjima prevoda od originala, svi navedeni prevodi ipak izražavaju *verno* sadržaj originalnog teksta. Prirodno je onda postaviti pitanje da li je moguće identifikovati delimično ili potpuno one delove unutar etiketa tipa <s> koji su međusobno ekvivalentni ne konsultujući dvojezični rečnik. Odgovor na ovo pitanje zavisi neposredno od potpunosti dostupnih jednojezičnih rečnika (za eksperimentalne potrebe u okviru sistema *Unitex*), kao i od teorijskog okvira u kome se interpretiraju lema i njena svojstva u pojedinim jezicima.

LITERATURA

- Courtois, Blandine (1990). Un système de dictionnaires électroniques pour les mots simples du français, *Langue Française* 87, Paris: Larousse, pp. 11-22
- Grass T., Maurel D., Tran M. (2004). Prolexbase : Une ontologie pour le traitement multilingue des noms propres, *Linguistica Antverpiensia*, NS3:293-309
- Gross, M. (1990). *Grammaire transformationnelle du français: 3. Syntaxe se l'adverbe*. Paris, ASSTRIL
- Krstev, C., Koeva, S., Vitas, D. (2008). A Dictionary-based Model for Morpho-Syntactic Annotation, *Proceedings of the 2nd Linguistic Annotation Workshop, LREC'08*, Marrakech, Morocco, European Language Resources Association (ELRA)
- Laporte E. et al. (2008). A French Corpus Annotated for Multiword Expressions with Adverbial Function, *Linguistic Annotation Workshop, , Proceesings of Language Resources and Evaluation Conference (LREC)*. Marrakesh, Maroc, ELRA
- Paumier S. and Dumitriu D.M. (2008). Editable text alignments and powerful linguistic queries, in *Proceesings of the 27th Conference on Lexis and Grammar, L'Aquila*
- Paumier S. (2006). *Unitex User Manual*, URL: <<http://igm.univ-mlv.fr/~unitex/>>
- Sekine, S.; Ranchold, E. (eds) (2009). *Named Entities: Recognition, classification and use*, Benjamins Current Topics 19, Benjamin Publ. Comp.
- Vitas, D., Krstev, C., Laporte, E. (2006). Preparation and exploitation of Bilingual Texts, *Lux Coreana*, No. 1, pp. 110-132, Han-Seine, 2006.

Duško Vitas

HOW CAN ONE TRAVEL AROUND THE WORLDS?

Summary

One of the main tasks in the extraction of information is automatic recognition of named entities, that is proper names and their roles and various numeric expressions, such as expressions for dates, measures, currencies etc. This class of text objects that usually does not have a precise lexicographic and language description has extremely important role in endeavors to extract information from large text collections.

In this paper we will compare results obtained in multilingual extraction of named entities from Verne's novel *Around the World in Eighty Days* that we have aligned in several languages on the level of semantically equivalent segments. We have analyzed mostly named entities of the type *timex* (temporal expressions) and *numex* (numerical expressions).

Љиљана Суботић
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
ljiljas@ff.uns.ac.rs

УДК: 81'373.47
 821.163.3.09-1:398
 821.163.41.09-1:398

СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА И ЛЕКСИЧКА СТРУКТУРА КЛЕТВИ* (Компаративна анализа клетви на корпусу српске и македонске народне поезије¹)

Апстракт: У раду се врши компаративна анализа клетви и њихове синтаксичко-семантичке структуре у народним епским песмама објављеним у другој Вуковој књизи као и у македонским песмама објављеним у *Зборнику* браће Миладиноваца. Поређењем структуре клетве у српским и македонским епским песмама утврђено је да је и синтаксичка и семантичка као и лексичка структура клетви у Вуковој збирци богатија и сложенија од структуре у песмама из збирке браће Миладиноваца.

Кључне речи: *клетва, синтаксичка, илокуциони говорни чин, перлокуциони говорни чин, лексичка структура, семантичке улоге, епске народне песме, Вукова збирка, збирка браће Миладиновци*

Клетва као кратка говорна фолклорна форма, као кратки зложељни искази, привлачила је пажњу проучавалаца усмене књижевности и често је сврставана међу „говорне изразе дословног значења” и одређивана као „творевина са ознакама малих и незнатних остварења”. Видо Латковић их подводи под тзв. „у обичај узете ријечи”, „клиширане фразе” које „имају првенствено лексикографски значај, а уколико садрже народна веровања занимљиве су и као фолклорна грађа” (Латковић 1991: 217-218). Обично им је приписивана мала поетска вредност, а „приметно је устручавање проучавалаца поетике усмене књижевности када треба теоријски одредити клетве као усмену поетску књижевну врсту” те било да им се даје статус „формула” или „архаичних народних говорних творевина” у суштини се избегава да им се призна статус књижевне врсте (Перић 2006: 70). Ово и због тога што се оне често остварују уткане у ткиво неке друге књижевне врсте те су тако обично и проучаване. То је случај и овај пут са клетвама у контексту народне (епске) песме.

¹* Рад настао је у оквиру пројекта *Историја језика* бр. 148008, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Вук Стеф. Карацић. *Српске народне пјесме*. Књига друга. Београд: Нолит. 1969, даље: СНП II; Миладиновци. *Зборник 1861-1961*. Скопје: Кочо Рацин. 1962

Радмила Пешић и Нада Милошевић-Ђорђевић (Пешић и Ђорђевић 1997) дефинишу клетву у зависности од њене садржине и функције – као „посредно или непосредно изречену, сажету или песнички развијену, најчешће ритмички уобличену жељу” да се неком деси зло. Та зла жеља може бити различитог интензитета, казује се у различитим приликама и може се тицати различитих домена човековог живота чији се нормалан ток клетвом настоји оспорити или разорити у крајњем случају. Клетва у усменој поезији може имати функцију „уводне формуле у непријатна збивања”, „функцију интензивног буђења пажње и упућивање на суштину догађаја”, функцију „психолошког подстицаја”, „интензивирања осећања” и др.

Клетва, као фолклорна форма, веома је заступљена у српској народној поезији, како у епским тако и у лирским песмама, у чије је ткиво инкорпорирана, те сам, по аналогiji, пошла од претпоставке да је клетва карактеристична и за македонску народну поезију. Циљ овог рада јесте да се компаративном анализом клетви на корпусу епских песама српске (Вук Стеф. Караџић. *Српске народне пјесме*. Књига друга. Београд: Нолит. 1969, даље: СНП II) и македонске народне поезије (Миладинови. *Зборник 1861-1961*. Скопје: Коч Рацин. 1962) утврди њихова синтаксичко-семантичка и лексичка структура, као и међусобне сличности и разлике у тој структури.

Досадашња истраживања клетви² на корпусу српског језика углавном нису била лингвистичка и њихови аутори већином су били фолклористи, етнологии или историчари књижевности те се, природно, језички домен клетви обично налазио у другом плану. Пажња истраживача била је упућена на онога ко изриче клетву, на онога коме се клетва изриче, на податке да ли је клетва условна или се изриче као заклетва, итд. Језичка структура клетве није била у фокусу пажње осим у ретким случајевима када је интересовање усмерено на доминантну глаголску форму клетви – на **ОПТАТИВ** односно на саме глаголе којима се клетва изриче (Остојић 1990:461-467, Петровић 1997: 87-95; Поповић 1968/1: 15-23).³

Клетва се, дакле, може посматрати и са становишта теорије говорних чинова⁴ као илокуциони говорни чин, који се изводи као реакција на понашање других у виду изрицања негативне жеље, али често и као перлокуциони говорни чин Ако

² Овде се ограђујем само на ситуацију у српској филолошкој и лингвистичкој продукцији јер ми македонска није позната.

³ Колико је мени познато, једини радови на српском језику и корпусу, који се баве **лингвистичком анализом клетви**, јесу моји, наведени у списку литературе на крају овог рада.

⁴ Теорија говорних чинова настала је у послератном таласу филозофског интересовања за „обични језик”, пре свега заслугом оксфордског филозофа Џона Остина, а своју систематизацију, разраду и филозофску примену посебно је добила у делу *Говорни чинови* Џона Серла. Та се теорија у основиастоји у уверењу да се језик мора проучавати као облик људске (и комуникацијске и сваковрне другачије интеракције) праксе, дејства, да ми када говоримо, осим што се међусобно информисемо, и штошта друго нашим „говорним чиновима” чинимо (од тврђења и саветовања, до мољења и наређивања, итд.) те да нема употребе језика изван нејезичкога контекста намере, намене, друштвених конвенција и сл. (Радовановић 1994). У теорији говорних чинова термин илокуциони (говорни чин) означава чин који врши говорник самим тим што је формирао исказ. У одређеном контексту и под одређеним околностима говорник изриче исказ који истовремено представља његову намеру (да нешто учини) приликом говора: да потврди, упозорава, тражи, наређује, обећава, захтева и сл. Перлокуционим говорним чином, међутим, говорник настоји да исказом изазове одређено дејство на слушаочево понашање, веровање, осећање. У перлокуционе чинове (ефекте) спадају искази који могу некога да уплаше, увреде, убеди, да изазову поругу, саосећање ... (Кристал 1988).

посматрамо примере забележених клетви, очигледно је да се експлицитни перформативи – онако како их одређује Остин, тј. глагол у првом лицу (једине или множине) презента – готово никад не појављују у клетвама. Нема нити једног примера у којем адресант изриче клетву започињући је речима: *Кунем.../Проклињем.*⁵

Моја анализа заснована је на малом корпусу, бар што се тиче македонске усмене поезије (Само на збирку из *Зборника* Миладиновци), и самим тим има ограничен домен и не претендује на исцрпност. Што се тиче ситуације у српској усменој поезији, ексцерпирана је и анализирана грађа из свих Вукових збирки, али компаративна анализа овај пут усмерена је само на епске песме (другу књигу) и она нужно има пре форму кроки приступа него детаљне и исцрпне анализе. Овде ћу представити само неке типове/моделе клетви из Вукових епских песама и упоредити их са забележеним примерима клетви из *Зборнике* браће Миладиновци (и то песме сврстане под *Други стари, Црковни, Јуначки*) што је донекле аналогно епским песмама из друге Вукове збирке.

У Вуковој збирци клетве су веома фреквентне и изразито текстуално разноврсне и синтаксички развијене. На моје изненађење, то није случај и са примерима из *Зборника* Миладиноваца. Овде клетви има релативно мало и прилично су редуковане – само на **један стих** – клише, који се најчешће јавља у већини забележених примера, а синтаксички су прилично једноставне, неразуђене без семантичке експликације ширег садржаја. Варира само глаголска форма оптатива, обично од глагола **бити/убити** (перфекат или презент у 3. лицу једине). И као што се из примера које наводим види, у овим клетвама агенс (односно прозвани егзекутор клетве) увек је виша сила (**Бог**), а као пацијенс појављују се различити актери, којима је клетва упућена и на којима она треба да се оствари: **свекрва, тројански краљ, змија халовита, стара баба, црни Арапин, млада Момчулица** и сл.

Бог ми ја убил моја свекрва,
Зашт' не почека чес да досторам,
Тук те донесе тебе овдека.
(*Јана и с'нцето*: 24⁶)

Бог је убил една стара баба,
Што голема марифет им каза;
(*Марково исповедање*: 66)

Бог да бијет краља од Тројана! (sic!)
Ми пособрал Тројанци христјани; (...)
Тамо одат Тројански христјани,
Да откупат водата со сребро,
Со среброто, со жежено злато.

Бог да биет краља од Тројана! (sic!) (...)
Бог да биет змиа халовита! (...)
Ќути Латин уста да ти капнит,
Не зборувај ти такви речови
(*Свети Георги*: 43, 44, 45, 46)

⁵ Остин, међутим, сам разрешава овај проблем: „Да ли увек морамо имати на располагању неки перформативни глагол како бисмо могли учинити експлицитним нешто што изрицањем речи несумњиво и чинимо? На пример, иако итекако можемо људе увредити речима, ипак не располажемо обрасцем попут 'I insult you' [= вређам те]” (Остин 1994: 78-79). Ипак, у примерима клетви неретко постоји перформативни глагол у трећем лицу презента или неком другом облику; нпр. **љуто куне; Тада ме је проклињала мајка; Те га љуто куне и проклиње**; који најављују извођење чина проклињања, бацања клетве. То је омогућено због специфичног контекста усмене поезије у којој постоји народни певач, наратор који догађаје казује и најављује упућујући на треће лице као на субјекат клетвеног исказа. Ове глаголе, иако нису експлицитни у 1. лицу (презента), треба такође посматрати као својеврсне перформативе.

⁶ Број указује на страници у *Зборнику* на којој је забележен пример.

Клетве сам дакле, класификовала прво на оне у којима је: (1) експлициран агенс и на оне (2) без (експлицираног) агенса. (3) Може се догодити да у истој клетви имамо и један стих са експлицираним агенсом док су остали стихови клетве безагентивни.⁷

У Вуковим песмама, у којима се појављује експлициран агенс клетви, репертоар ликова и лексема које се појављују у улози агенса много је развијенији као и само текстуално односно синтаксичко ткиво клетве. Агенс је и **Бог**, али и нека друга виша односно зла сила, која се не може контролисати: (**ђаво**, **огањ**, **вода**, **вуци**, **змија** и др.), а репертоар глагола који се појављују у оптаивном значењу са обележјем [+neg]⁸ такође је разноврстан. То је, наравно, глагол **убити**, али и **немати** (порода), **испасти** (душа), **дворити** (турског цара), **усахнути** (рука), **искочити** (око), **понети** (душу ђаволи), **изогерти**, **ћордисати**, **сагорети**, **изјести** (вуци, змије) и др. Док се у песмама из *Зборника* Миладиноваца углавном не појављују перформативни глаголи *клетви*, **пролети/проклињати**,⁹ у српски народним песмама ови глаголи често уводе клетву, као што се може видети из доле цитираних стихова.

Клетве с експлицираним агенсом:

На Марка је врло жао краљу,
Те га љуто **куне** и **проклиње** :
„*Сине Марко*, да те **бог** **убије**!
Ти немао гроба ни порода!
И да би ти душа не испала,
Док турскога цара не дворио!” (СНП
II, 33: 121)

Ема вели сирота Роксанда:
„Хајт’, отоле, **боже’ји** **проклетници**!
Ђаволи ви понијели душу,
А **огањ** ве изгорио живи,
Па ве **вода** мутна ћердосала! (СНП II, 26:
81)

Тад се јадан Дојчин разабрао,
Па бесједи болани Дојчине:
„*Двори моји*, **огњем** **сагорели**!”
(СНП II, 77: 288)

Куне њега војвода Момчило:
„*Јабучило*, **изјели** **те** **вуци**!” (СНП II, 24: 68)
„*Што је љубо*, **изела** **те** **змија**!” (СНП II,
11: 35)

Међутим, за разлику од већине песама из збирке Миладоноваца, у којима се клишеирано као агенс појављује **Бог**, у песми *Два брата и сестра, От Струга* (70-72), која иначе има најразвијенију структуру клетви, агенс је и **вук** и **чавка**, а и списак глагола у оптаивном значењу је разноврстан. Поред глагола **бити/убити** (**убил**), ту су и глаголи: **не протечит** (чешма), **не родит** (детелина), **поболит** (мили брака, две млади неести), **затворила** (им се црква), **пресекнала** (вода), итд.:

⁷ Као што је случај са доле наведеним стиховима. У другом стиху агенс је **бог**, а у наредним стиховима агенс није лексикализован и то може бити нека уопштена зла сила:

„**Јо**, **јуначе**, из **горе** **зелене**,
Жива тебе, *brate*, **бог** **убио**!
Десница ти **усанула** **рука**,
Из које си стреле испустио!
И десно ти **око** **искочио**,
С којим си ме, море, намотрио!” (СНП II, 15: 50)

⁸ Ознаку [+neg] треба читати: „глагол има негативно значење или негативни семантички контекст”.

⁹ Перформатив је забележен у следећем стиху: „Тога мене мајка ме **прок’лна** [...]” (Станковић Дуко се исповедвит: 67).

„Ајви вие два браќа роѓени!
Бог ви убил вашите кудон!
Бог ви убил и вашата сестра!
 Зашто си ја милно милуафте,
 Голем унер сестра ви напраи!” (...)

 „Ајви вие два браќа роѓени!
 Ако су ви дете загубила,
 Никога да чешма **не протечит**,
 Суо дрео пак суо да бидит,
 Детелина да ми се **не родит** (...)

 „А егиди мои мили браќа!
 Се што болно ке ми се **поболит**,
 Се да дојдит овде да оздраит;
 А вашите две млади неести
 Да би ми се болни **поболиле**,
 Да ми **лежет** за девет години,
 Да **искинет** по девет постели,

Нигде иљач, браќа, да **не најдет**,
 Тук да дојдет на моја липсана,
 Да би им се црква **затворила**,
 за ним вода да би **пресекнала**,
 назод со ним да си се вратите,
 И поболни да и **однесите**,
 Во друмои да и **останите**;
И ним очи чавки да копает,
Волци месо да им го јадеет,
 Нигде коски да им се **не нает** (...)

 „Ајви вие две млади неести!
 Как сторифте, вие да најдите,
 како ние сестра помолитва,
 Така и клетва вам да се фатит!”

Чафки очи тога им јадое,
 Уште душа тие **не давае!**

Као адресат клетве, тј. семантички пацијент односно објектот клетве у Вуковој збирци појављују се разни субјекти епике, обично изразени вокативом (**јунак, мајка, сестра, љуба, син**), а често је **синегдохом** тај адресат поновљен и тада су клетвом обухваћени разни витални и битни делови тела тих ликова: **образ, душа, очи, (десница) рука, грло; траг** и сл.

Бројне су и клетве без експлицираног агенса (“неагентивне” клетве):

Тадер му је љуба говорила:
 „А **Манојле, траг ти погинуо!**” (СНП
 II, 6: 18)

А ђевојка грдно проговори:
 „**О Максиме, немала те мајка!**
 Мајка нема до тебе једнога,
 А по данас ни тебе не било!
 Од копља ти градили носила!
 А од штита гробу поклопнице!
 Црн ти образ на божем дивану!” (СНП
 II, 88: 328)

Али Марко вили проговара:
 „**Б’јела вило, грло те бољело!**” (СНП
 II, 73: 275)

„**Јо, јуначе, из горе зелене,**
 Жива тебе, *brate*, бог убио!
Десница ти усанула рука,
 Из које си стреле испустио!
И десно ти око искочило,
 С којим си ме, море, намотрио!” (СНП
 II, 15: 50)

Те Латинци снаси проговара:
 „К себе руке, *мила снахо моја!*
 К себе руке, **обје ти отпале!**
 Покри очи, **обје ти испале!**” (СНП II,
 88: 328)

Вели њему Земљићу Стјепане:
 „Шути, *дужде*, **окаменио се!**” (СНП II,
 55: 208)

Наводим аналогне примере из македонске поезије:

На свети Јован што му је паднало?
 Паднале му крсти, и икони,
 Паднале му кумство, побратимство,
**Кој ке подст’пи свети Јован,
 Нека стапни в силен оган** (От
 Струмница: 33-34).

**Тога мене мајка ме прок’лна:
 „Сине мои Станковике Дуко!
 Болен да лежиш за девет годин’
 Да искиниш до девет постели,
 По постели до девет перници”**
 (Станковиќ Дуко се исповедвит: 67).

За разлику од македонских клетви, у којима се глаголска форма, као што је напоменуто, појављује само као 3. лице једине перфекта односно презента углавном два глагола: **убил, да бијет**; у клетвама из Вукове збирке доминира **оптатив** и других глаголских лексема: **немао** (гроба), Ала мене **не родила** (мајка), док турскога цара **не дворио, не остало** трага, **испале** (ти очи); да **би** ти (душа) **не испала**; да те бог **убије**. Оптатив зле жеље јавља се најчешће у форми радног глаголског придева (или крњег перфекта), али и потенцијала и презента 3. лица – глаголских форми маркираних тзв. моментом D+ (према класификацији Милке Ивић), али и елидираних структура: **проклета** ти душа, **црн** ти образ и сл.

Од **синтаксичких структура (СС)** које се појављују у клетвама са **исказаним агенсом**, најтипичнији је следећи модел:¹⁰ (СС): $V_{[NP]}^{11} + O_{[Apron.enkl.]} + S_{[N]} + P_{[da/+ prez.]}$

На Марка је врло жао краљу,
 Те га љуто **куне** и **проклиње** :
 „**Сине Марко, да те бог убије!**

Ти немао гроба ни порода!
 И да би ти душа не испала,
 Док турскога цара не дворио!” (СНП II,
 33: 121)

Оваквој синтаксичкој структури одговарају следеће семантичке улоге (СУ):

(СУ): $AK^{12}/Pt_{[NP,V]} + OK/Pt + Ag_{[Bog]} + opt_{[+neg./da/+ prez.]}$

Други модел агентивне клетве има следећу синтаксичку структуру:

(СС): $V_{[NP]} + S + NO_{[D, enkl.]} + P_{[krnji\ perfekat]} + O_{[A]}$

Ема вели сирота Роксанда:
 „Хајт’, отоле, **бож’ји проклетници!**
Ђаволи ви понијели душу,

А огањ ве изгорио живи,
 Па ве вода мутна ћердосала! (СНП II,
 26: 81)

(СУ): $AK/Pt_{[NP,V]} + Ag_{[+zivo,+ neg.]} + OK/Pt_{[D+incom]} + opt_{[+ neg, r.gl.pr.]} + OP/Pt_{[Sndh,A]}$

¹⁰ У формули је исказан само први стих клетве која је, иначе, много развијенија.

¹¹ Скраћенице: V = вокатив, N = номинатив, G = генитив, D = датив, A = акузатив; S = субјекат, (N)O = (неправи) објекат; P = предикат; pron. = заменица; enkl. = енклитика.

¹² Скраћенице: AK = адресат клетве, OK = објекат клетве; Pt = пацијенс, Sndh. = синегодоха, D + incom. = датив incomodi, D + poss = посесивни датив, opt. = оптатив; +neg. = глагол у негацији/глагол са негативном конотацијом; r.gl.pr. = радни глаг. придев; sl.G = словенски генитив; prep. = предлог, neg. = негирани облик, EOK = експликација објекта клетве, RO = редуликовани објекат, Ag = агенс клетве, NP = именска синтагма; Pt.Od. = прилошка одредба; [+/- živo] = (агенс има/нема) обележје „живо”.

У наредна два стиха: „**А огањ** ве изгорио **живи**, Па ве **вода мутна** ћердосала” синтаксичка структура је нешто измењена:

$$(CC): (V_{[NP,+]} S_{[NP]} + O_{[A, enkl.]} + P_{[krnji\ perfekta]})$$

$$/(V_{[NP,+]} O_{[A, enkl.]} + S_{[NP]} + P_{[krnji\ perfekta]})$$

што преведено у формулу, којом су представљене семантичке улоге, изгледа овако:

$$(CY): (AK/Pt_{[NP,V,+]} Ag_{[NP,-zivo,+ neg.]} + OK/Pt_{[A, enkl.]} + opt_{[+ neg, r.gl.pr.]})$$

$$/(AK/Pt_{[NP,V,+]} OK/Pt_{[A, enkl.]} + Ag_{[NP,-zivo,+ neg.]} + opt_{[+ neg, r.gl.pr.]})$$

Наредни стих има нешто другачију синтаксичку структуру:

$$V_{[NP]} + PrOd_{[I, sredstvo]} + P_{[krnji\ perfekta]}, \text{ односно } (CY) AK/Pt_{[NP,V]} + Ag_{[I,-zivo,+ neg.]} + opt_{[+ neg, r.gl.pr.]}$$

Па бесједи болани Дојчине:

„**Двори моји, огњем сагорели!**” (СНП II, 77: 288)

Последња два примера клетви имају идентичну и синтаксичку и семантичку структуру:

$$V + P_{[krnji\ perfekta]} + O_{[A, enkl.]} + S_{[NP]}, \text{ односно } AK/Pt_{[V]} + opt_{[+ neg, r.gl.pr.]} + OK/Pt_{[A, enkl.]} + Ag_{[I,+zivo,+ neg.]}$$

Куне њега војвода Момчило:

„**Јабучило, изјели те вуци!**” (СНП II, 24: 68);

„**Што је љубо, изела те змија!**” (СНП II, 11: 35)

И синтаксичка структура (CC) у клетвама без исказаног агенса такође се испољава у више модела. Најтипичнији је следећи модел: (CC): $V + S_{[N+D]} + P_{[krnji\ perfekta]}$ коју илуструју следећи стихови-клетве:

А Манојле, траг ти погинуо!

Јо, јуначе, из горе зелене [...] Десница ти уснанула рука.

Преведено у семантичке улоге (CY), то се може представити следећом формулом:

$$(CY): AK / Pt_{[V]} + OK / Pt_{\{[Sndh,N] + D [+ incomp.] \& [+ poss.]\}} + opt_{[+ neg, r.gl.pr.]}$$

Други модел може се овако формализовати: (CC): $V + O_{[A]} + P_{[krnji\ perfekta]}$

$$(CY): AK/Pt_{[V]} + OK/Pt_{[Sndh,A]} + opt_{[+ neg, r.gl.pr.]}$$

Туж је јунак био починуо,

А сам собом био говорио:

“Авај, **Митре, главу изгубио!**” (СНП II, 94: 377)

Трећи модел клетве:

(CC): $V_{[Adj.+Im]} + S(= sl.G_{[Adj+G+prep.+G]}) + P_{[kmji\ perfekta + neg]} + S(= sl.G_{[prep.+G + Attr.+G]})$
 (CY): $AK/Pt_{[V]} + OK/Pt_{[Sngdh.G]} + PAK_{[G]} + opt_{[+ neg, r.gl.pr(neg)]} / + EOK_{[prep.+G+G]}$

Овако су ријеч бесједили:

“Добро јутро, *сирота Роксандо!*

А да бог да и богородица,

Ак’ узела мила брата свога,

Божја од вас не остало трага,

До ван змије и камена станца! (СНП
II, 26: 81)

У примерима **македонских стихова** структура клетви веома је једноставна и увек је у њој експлициран агенс (по правили то је Бог):

Синтаксичка структура клетви може варирати само у (а) погледу лица (еклиптичке) заменице која се појављује као редупликовани објекат или (б) редупликовани објекат може изостати. Забележена су три основна модела клетви:

(CC): $S + RO_{[Apron. enkl. 3.1.sg.]} + P_{[kmji\ perfekta]} + O_{[N]}$

Бог го убил Секула Детенце,
Не је фати за златна маштрапа,
Тук је фати за р’ка десница (Секула
Детенце и Алтан-Свезда: 80)

Бог је убил млада маркоица,
Зашто беше умна и разумна;
И ја зеде сабја дипленица,
Што се диплит дванаесет дипли (...)

Бог је убил таја зло комшиа,
Што обула железни опинци (Сирота
Јана: 92).

Бог го убил Марка Краљевиќа!
Зашто беше умен и и разумен (Марко и
Гино Арнауце: 140-141).

Семантичка структура клетви такође је веома једноставна. Њу чине следеће семантичке улоге: (CY): $Ag_{[Bog]} + OK/Pt_{[pron. enkl. A]} + opt_{[+ neg, r.gl.pr./da + present]} + OK/Pt_{[NP,A]}$

Други синтаксички модел клетви уместо акузативне енклитике заменице 3. лица једине у функцији редупликованог објекта има заменичку енклитику у 2. лицу једине, чиме је и перформативни акт изрицања клетве постао директан, у форми директног обраћања, а адресат клетве (пацијенс) има облик акузатива, односно општег падежа:

(CC): $S + RO_{[Apron. enkl. 2.1.sg.]} + P_{[r.gl.p.]} + O_{[NP,A]}$

Тога велит убаа нееста:
„**Бог те убил краља Латинина!**
Зашт’ ми кладе зета аманета;

Ако беше син ти грдомазен,
да не земат други дароите” (Латински
краљ и Огнен: 113).

а семантичка структура (CY) је: $Ag_{[Bog]} + OK/Pt_{[A.pron.enkl.]} + opt_{[r.g.pr.+neg.]} + OK/Pt_{[NP,A]}$

У следећима примерима адресат клетве, односно пацијенс појављује се у вокативу чиме је форма обраћања још директније експлицирана:

(CC): $S + RO_{[Apron. enkl. 2.1.sg.]} + P_{[kmji\ perfekta]} + V$

Љуто к'лнит млада Ангелина:–

„Бог те убил Митре Поморјанче!

Зашт, не тргна сабја да м' загубиш

Туку мене ти ме посрамоти!“ (Болен
Дојчин: 119, 121).

Му рекое седумте кралеи:

„Бог те убил, Марко Кралевиќе!

Што кајдиса н' ово лудо дете!

И гробнина да ти се незнаит“(Марко и
дете Дукадинче: 161).

Овај модела има следећу семантичку структуру:

(СУ): $Ag_{[Bog]} + OK/Pt_{[A.pron.enkl.]} + opt_{[r.g.pr.+neg.]} + AK/Pt_{[V]}$

У трећем моделу клетви не појављује се редуликовани објекат, оптаив је у форми конструкције /да/ + презент, а објекат (пацијенс) има облик општег падежа.

(СС): $S + P_{[/da/+ prezent]} + O_{[NP,A]}$ односно

$Pt_{[NP]}$

(СУ): $Ag_{[Bog]} + opt_{[/da/+ prez.+neg]} + OK/$

Бог да биет црна Арапина!

Беше клало билки чемерлики;

А ја испи, дремка го навали.(...)

Бог да биет црна Арапина,

Што је велит младе Маркоице (...)

Бога да биет црна Арапина!

не ми чакат млада Маркоица,

Туку рипнал на носе јуначки (Марко,
Арапин и Маркоица: 136-137).

Бог да бие Момчулица млада!

Написала едно парче книга,

Го допрати во Стамбоа града,

На онога цара Костадина: (...)

Тога коња му се отговори:

Бог да биет нашата стопанка,

Да не строит некоја превара (...)

Ејди брате, мои мили брате!

Бог да биет твоја жена млада!

Таја мене, кога ја си спиех,

Ми смолоса моја руса коса

Ми засмоли на овје диречи (...)

Бог да биет Момчулица млада!

Си изваде ноже от пазуа

И пресече триста лакти платно;

И си падна јунак зат дворои (Момчула
војвода: 144, 145, 146).

Упоредна анализа синтаксичко-семантичке и лексичке структуре клетви у српским и македонским епским народним песмама показала је да су клетве забележене у Вуковој збирци далеко развијеније, а са етичког становишта – убитачније од македонских (што је клетва сложенија, то је ефекат јачи). Њихова синтаксичка структура је компликованија, лексички су богатије и семантички садржајније, што може бити показатељ разлика у социокултурном контексту између ова два (српског и македонског) социјума у време када су песме настајале или забележене. Македонски социјум и културни контекст, бар у погледу клетви из *Зборника* браће Миладиноваца, више је ослоњен на градску и византијску (хришћанску) традицији, која је могла деловати као механизам аутоцензуре. Клетве из Вукове збирке ослобођене су сваке цензуре у погледу етичности изреченог и зато су тако убојите.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајдачић, Дејан (1992). Клетва у контексту жанрова усмене књижевности. *Књижевна историја*. 24: 193-203.
- Ајдачић, Дејан. О клетви у усменој књижевности. *Пројекат Растко. Библиотека српске културе на интернету. Књижевност*. У: http://www.rastko.org.yu/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-kletva_c.html
- Баришић-Јоковић, Вања (2006). *Клетва у општини Врбас. Збирка и теренско истраживање*. Магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету у Новом Саду под менторством проф. др Марије Клеут. СД.
- Грбић, Божана (2005). *Клетве, заклетве и благослови у четвртој књизи "Српских народних пјесама" Вука Стеф. Караџића*. Дипломски рад одбрањен на Филозофском факултету у Новом Саду, рађен под руководством проф. др Љиљане Суботић. Семинарска библиотека Одсека за српски језик и лингвистику.
- Иванова, Радост (1993). Благослов и клетва. *Савременик*. 9/10/11: 28-32.
- Клеут, Марија (1968). Клетва у "Горском вијенцу". *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. 16: 312-315.
- Коњик, Ивана (2004). *Семантичка анализа перформативних глагола у клетвама и заклетвама*. Семинарски рад на постдипломским студијама из Историје књижевног језика, рађен под руководством проф. др Љиљане Суботић. Нови Сад. Семинарска библиотека Одсека за српски језик и лингвистику.
- Кристал, Дејвид (1988). *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*. Београд: Нолит.
- Латковић, Видо (1991). *Народна књижевност I*. Београд: Научна књига – Требник.
- Николић, Радојко (1995). Клетва или злом на зло. *Расковник*. XXI/79-80: 118-131.
- Остојић, Бранислав (1990). Лексичко-синтаксичка структура клетви у Горском вијенцу. Научни састанак слависта у Вукове дане. Његошево песничко дело. 18/2: 461-467.
- Остин, Џон (1994). *Како деловати речима: предавања на Харварду 1955. године*. Нови Сад: Матица српска.
- Перић, Драгољуб (2006). Клетва: поетска врста и(ли) реторички жанр. *Жанрови српске књижевности*. Зборник бр. 3. Нови Сад: Филозофски факултет – Орфеус. 67-85.
- Петровић, Тања (1997). Природа клетве и њене комуникацијске функције у српском језику. *Српски језик*. II/1-2: 87-95.
- Пешић, Радмила и Нада Милошевић-Ђорђевић (1997). *Народна књижевност*. Београд: Требник.
- Поповић, Драгомир С. (1968). Оптаивни радни придев. Прилог проучавању стилистике глаголских облика. *Књижевност и језик*. 1: 15-23.
- Радвановић, Милорад (1994). Биографија Џона Л. Остина. У *Како деловати речима: предавања на Харварду 1955. године*. Нови Сад: Матица српска.
- РКТ (1985). *Речник књижевних термина*. Београд: Институт за књижевност и уметност – Нолит.
- Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. (2001). (Уред. Толстој, Светлана М. и Љубинко Раденковић). Београд: Zepher Book World.

- Суботић, Љиљана и Исидора Бјелаковић (2005). Исказивање и типологија агенса у пасивним конструкцијама. *Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења*. 34/1: 55-69.
- Суботић, Љиљана (2007). Клетвени записи у *Старим српским записима и натписима* Љуб. Стојановића. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. L: 887-897.
- Суботић, Љиљана (2008). Синтаксичко-семантичка структура клетви у епским народним песмама. *Српски језик*. 13/1-2: 137-148.
- Суботић, Љиљана (2008). Структура клетви у Другој књизи Вука Стеф. Карацића: „Српске народне пјесме“. *Morphologie – Mündlichkeit – Medien. Studien zur Slavistik. Band 15*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač. 299-309.

Ljiljana Subotić

SYNTACTIC, SEMANTIC AND LEXICAL STRUCTURE OF CURSES

(Comparative analysis of curses in Serbian and Macedonian oral poetry)

Summary

This paper deals with a comparative analysis of curses in Serbian and Macedonian oral epic poetry (Вук Стеф. Карацић. *Српске народне пјесме*. Књига друга. Београд: Полит. 1969, даље: СНП II; Миладиновци. *Зборник 1861-1961*. Скопје: Кочо Рацин. 1962). Their syntactic, semantic and lexical structure has been analysed. Curses are short folklore/oral forms uttered in the intention to bring perdition to the person they are addressed to. A curse could also be considered as an illocutionary act (performed by the speaker/narrator as a reaction on someones behavior), the (locutionary) act of „saying” – as a sequence of harmful wishes (an optative with a negative direction), as well as a perlocutionary act where a subject (by the virtue of uttering a curse) intends to acheive a particular effect on a patient. A curse usually is uttered as a reaction on an act that already has been performed. Through the comparison of curses in Serbian and Macedonian oral epic poetry it is revealed that the syntactic as well as the semantic and the lexical structures of curses in Vuk’s poems are much more complex then the structures in Miladinovci’s poems. It could be due the difference in these two socio-cultural contexts, as well as due to time when the oral poems were created and collected.

Edita Andrić
 Univerzitet u Novom Sadu
 Filozofski fakultet
andrice@ptt.rs

UDK: 811.511.141'276+811.163.41'276

OSLOVLJAVANJA U MAĐARSKOM I SRPSKOM JEZIKU¹

Apstrakt: Oslovljavanje znači obratiti se nekome obično u govoru, započinjanje razgovora obraćajući se pozdravom, imenom, titulom. Osim toga, oslovljavanje podrazumeva i imenovanje sagovornika u komunikaciji. Raslojavanje društva je dovelo do stvaranja raznih oblika oslovljavanja u pojedinim jezicima, ali i normi vezanih za obraćanje. Odabir sredstava prvenstveno zavisi od odnosa između aktera u komunikaciji, ali značajnu ulogu u tom pogledu imaju još i pol, životna dob, društveni status, ugled, autoritet, bračno stanje, stepen bliskosti, emocije koje vladaju među sagovornicima itd.

Ključne reči: *oslovljavanje, obraćanje, imenovanje osoba, uspostavljanje komunikacije, mađarski jezik, srpski jezik*

Oslovljavanje je – pored pozdrava – drugi element uspostavljanja verbalne komunikacije, stupanja u verbalni kontakt. Možemo ga nazvati i dopunskim elementom pozdrava. Oslovljavanje je leksičko obeležavanje sagovornika, koje ujedno oslikava i odnos među akterima u komunikaciji: osobe koja oslovljava i oslovljenog lica. Oslovljavanje može imati oblik obraćanja ili imenovanja neke osobe koja i ne mora biti prisutna. Obraćanje koristimo prilikom uspostavljanja komunikacije, kao uvod u razgovor, dajući k znanju sagovorniku našu nameru da želimo zapodenuiti razgovor sa njim, ali oslovljavanje nije samo vid obraćanja nekoj osobi sa namerom da se započne razgovor, nego služi i za imenovanje sagovornika u komunikaciji koja je već u toku.

Pretpostavlja se da su se u prvobitnoj zajednici ljudi oslovljavali samo pomoću ličnih zamenica za drugo lice, a da su tek kasnije ove jednostavne oblike zamenili mnogo složeniji i raznovrsniji načini obraćanja. Nastankom klasnog društva postala je veoma bitna mogućnost izražavanja nadređenosti i potčinjenosti, pa je tako vremenom nastala široka skala oslovljavanja, koja se i dan danas koristi u jezicima. Oslovljavanje sa *ti* je danas neučtivo, može se eventualno koristiti samo u kasnijem razgovoru u vidu imenovanja.

Društveni život je stvorio i raznolike norme prilikom oslovljavanja: komplikovano društveno uređenje zahtevalo je i komplikovaniji sistem oslovljavanja i u jednonacionalnim državama, ali to u još većoj meri važi za multijezičke i multikulturne sredine kao što je to Vojvodina.

¹ Ovaj rad je nastao u okviru projekta *Identitet jezika i jezičko planiranje u enviroingvističkom prostoru Vojvodine* (148026), koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije

U oslovljavanju dolazi do izražaja stepen bliskosti i poštovanja sagovornika, recipročno uvažavanje aktera u komunikaciji, bilo da se radi o uspostavljanju privatnog ili nekog društveno uslovljenog razgovora, bez obzira da li se radi o usmenom (direktnom ili indirektnom), odnosno pismenom obraćanju. Kod odabira načina obraćanja mora se uzeti u obzir i svrsishodnost kao i cilj uspostavljanja komunikacije, nije naime zanemarljiva činjenica u kojoj meri odabrana verbalna formulacija doprinosi primarnom cilju koji treba postići, a to su uspostavljanje razgovora, povoljan ishod ili uspeh komunikacije.

Važno je znati da u mađarskom jeziku ne postoji padež vokativa, zato se dozi vanje, pa tako i oslovljavanje izražava osnovnim padežom, nominativom. Uobičajeno je s druge strane, da se prilikom oslovljavanja zajedničkoj imenici koja ukazuje na pol, ili status, dodaje prisvojni lični nastavak za prvo lice jednine: *uram / gospodine*²; *asszonyom*³, *hölgyem*⁴ / *gospođo*. Ovi oblici su podesni za zvanično učtivo obraćanje nekome. Od pomenutih imenica u ovoj funkciji se u množini upotrebljavaju samo *uraim* i *hölgyeim*.

Obraćanje, opet u zavisnosti od situacije, može biti zvanično i neformalno. Imenovanje sagovornika prilikom zvaničnog obraćanja najčešće se vrši na tri načina, i to pomoću:

1. vlastitog imena, i to prezimena (*Horváth úr / Gospodine Horvat*)
2. zanimanja (*doktor úr / gospodine doktore*)
3. ličnom zamenicom (*ön, maga / vi*).

Neformalni načini oslovljavanja su raznovrsniji, zavise od mnogo toga, ali najviše od odnosa aktera u potencijalnoj komunikaciji, od pola, životne dobi sagovornika, od njihovog društvenog statusa, ranga, funkcije, od ugleda, autoriteta, od bračnog stanja, od rodbinskih veza, ali i kontekst, konkretna situacija igra veoma značajnu ulogu u odabiru formulacija, kao i bliskost, emocije koje vladaju među sagovornicima.

Oslovljavanje sagovornika prema polu. Reči koje se koriste za oslovljavanje prema polu su veoma raznolike. Tu moramo prvenstveno pomenuti izraze koji vode poreklo od reči za obeležavanje nekih rodbinskih odnosa, a koje najčešće koriste deca i mlade osobe za oslovljavanje starije generacije. To su oslovljavanja tipa *bácsi/čika, néni/tetka* u kombinaciji sa imenom ili prezimenom dotične osobe: *Péter bácsi! / Čika Petre! Mari néni! / Tetka Marija!*

Uram, hölgyem, asszonyom, kisasszony koji su nastali još za vreme društvenog raslojavanja i dan danas se koriste u mađarskom kao i njihovi ekvivalenti u srpskom jeziku: *gospodine, gospođo, gospođice*. Može se reći da danas doživljavaju svoj novi procvat pogotovo posle najnovijih društvenih promena, potisnuvši do nedavno veoma popularne reči kao što su *kartárs / kartársnő, elvtárs / elvtársnő, szaktárs / szaktársnő*. Na srpskom ekvivalent svim pomenutim izrazima su *druže / drugarice*.

Nekada su bile u upotrebi još i atributske konstrukcije *kegyelmes / méltóságos / nagyságos asszonyom / uram* odnosno *milostiva gospođo* i *milostivi gospodine*, ali pošto odslikavaju davno minula vremena, danas mogu biti samo podrugljivi, šaljivi načini oslovljavanja.

Žene u braku, udate žene se u Republici Mađarskoj još uvek predstavljaju kao supruge svojih muževa, tačnije navode prezime i ime supruga, ponekad i njegovu titulu ili

² Doslovno bi bilo: *moj gospodine*.

³ Doslovni prevod: *moja gospođo*.

⁴ Ovaj oblik ukazuje na izveštačenost, previše otmenosti.

zanimanje dodajući svemu tome sufiks ‘-né’: *Horváthné, Horváth Antalné, doktor Horváth Antalné*⁵. To se naravno odražava i na oslovljavanje: *Horváthné asszony / Gospođa Horvatova*. Retke žene koje zadržavaju svoje devojačko prezime oslovljavaju se npr. *Molnár asszony / Gospođa Molnar*, ili u proširenoj verziji *Molnár Emma asszony / Gospođa Molnar Ema*. Kod devojaka takvih razlika nema, one se oslovljavaju kao i na srpskom: *Kovács kisasszony / Gospođice Kovač*.

Oslovljavanje osoba suprotnog ali i istog pola zavisi prvenstveno od toga da li se osobe poznaju, ukoliko se znaju, u kakvom su odnosu (da li je odnos zvaničan, familijaran ili čak intiman), zatim zavisi i od doba partnera u komunikaciji, od konteksta i od konkretne situacije.

Oslovljavanje sagovornika prema starosnoj dobi. Deca, ili mladi odrasle, starije osobe zovu čikama (*bácsi*) i tetama (*néni*). Ukoliko su bliski sa njima ovoj imenici dodaju još i vlastitu imenicu, prezime i(li) ime osobe kojoj se obraćaju:

Anna néni / tetka Ana,

Horváth bácsi, / čika Horvat

Sanyi bácsi / čika Šanjika (ukoliko je njihov odnos familijaran, dete može da koristi i nadimak osobe).

Osim toga, ovakvo oslovljavanje se može dopuniti i zanimanjem dotične osobe: *doktor bácsi / čika doktore, óvónéni / vaspitačice*.

Mladi se međusobno najčešće oslovljavaju po imenu, ali i nekim zajedničim imenicama kao što su: *fiúk / momci, lányok / devojke*, ipak u ovoj populaciji vode žargon-ski izrazi karakteristični za uzrast školske dece: *srácok, apus, apafej, atyafi, haver, szivar, csávó, agytrósz, mamus, anyus, csaj*. Interesantno je da se u Vojvodini za oslovljavanje vršnjaka koristi dosta pozajmljenica iz srpskog jezika *bádzsó, dászó, frajer, kolesz*. Ima i reči iz engleskog *boj, gör, lédi*. Odrasli se mlađoj generaciji obraćaju na sledeće načine: *gyerek, gyerkőc, kölyök, lurkó, fiatalember, fiatal barátom, fiú, fiúk, kicsikém, anyalkám, galambom, lellem, bogaram, kislány, nagylány, leányzó, lányok...* U srpskom, opet u zavisnosti od stepena prisnosti, čuju se sledeći oblici: *dete, dečko, devojčice, devojko, mali, mala, mladiću* i razni oblici tepanja kada se obraćamo svojoj deci: *ljubavi, lutko, anđeliću, golube, biserčiću, pupuško* itd.⁶

Odrasli se jedni drugima obraćaju sa: *uram, asszonyom, hölgyem, barátom... / gospodine, gospođa, prijatelju*. Osobe mađarske nacionalnosti u Vojvodini koje se dobro poznaju, nalaze se u prijateljskom odnosu, često se u šaljivom tonu oslovljavaju na srpskom jeziku. *gospođa, dáma, goszpojica, goszpon*.

Oslovljavanja koja izražavaju bračno stanje. Kod žena se za isticanje bračnog stanja, osim već gore pomenutog načina koriste i izrazi *fiatalasszony, kisasszony, menyecske, menyasszony*. Nekada su mogućnosti bile još veće, upotrebljavale su se reči kao *hajadon, ifiasszony, nagyságos asszony*. Danas su, međutim, ti izrazi već zastareli. U srpskom se kao ekvivalent za pomenute reči javljaju: *gospođice, gospođa, mlada, nevesto*. Kod muškaraca je izbor u oba jezika dosta sužen: *vőlegény/mladoženjo, legény/momak*.

Oslovljavanja na osnovu rodbinskog odnosa. Ono što je karakteristično za ovu oblast jeste da se i u jednom i u drugom jeziku nazivi za obeležavanje rodbinskih odnosa

⁵ Horvatova supruga, supruga Antala Horvata, supruga doktora Antala Horvata

⁶ Nabranje ovakvih oslovljavanja moglo bi da dostigne obim posebnog izlaganja.

koriste i za oslovljavanje osoba koje su u takvoj vezi. Međutim, za treće koleno se već ređe koriste pomenuti oblici, jer preci danas uglavnom ne dožive starost do kada im potomci progovore. Najzastupljeniji su izrazi za obraćanje roditeljima, dedi i babi, kao i oslovljavanja koje oni upućuju svojoj deci i unucima.

Interesantno je da se i u srpskom i u mađarskom jeziku za kćerke između ostalih koriste imenice kojima se označava dete suprotnog pola: *fiam, kislefiam, fiacsokám /sine*.

rodbinski odnos	mađarski	srpski
otac	<i>apa, apám, édesapám, apu, apuci, apuka, apus, apukám, papa, tata, tatuka, fater, csále</i>	<i>tata, tatice, oče, čale, matori, stari</i>
majka	<i>anya, anyu, édesanyám, anyuci, anyuka, anyus, mama, mamí, mamika, mamuka, muter, muti, kévó</i>	<i>mama, majko, mati, mamice, kevo, stara</i>
deda	<i>nagyapa, nagytata, tati, öregapa, napi, apó, deda</i>	<i>deda, deko, dedice</i>
baba	<i>nagyanya, nagymama, nagymami, nagyí, nagyika, mamika, édes, nyanya, mámika, öreganya, messzimama, bako</i>	<i>baba, bako, bakice</i>

Za kćerke još: *lányom, kislányom* i svi oblici tepanja, a za sinove: *fiam, fiacsokám, kislefiam*.

Unuci se u oba jezika oslovljavaju po imenu.

Za oslovljavanje braće i sestara najčešće se koriste lična imena ali nekada i deminutivni oblici naziva ovog rodbinskog odnosa. U mađarskom jeziku sistem naziva za rodbinske odnose na ovom stupnju razlikuje kategoriju starijih i mlađih sestara i braća:

rodbinski odnos		mađarski	srpski
braća	starija	<i>bátyám, bátya</i>	<i>brate, brale, braco, burazeru</i>
	mlađa	<i>öcsi, öcsém, öcsikém, öcskös</i>	
sestre	starije	<i>néném, néni, néjő</i>	<i>seko, sejo, sestrice, sele</i>
	mlađe	<i>húgom, húgocskám, kishúgom</i>	

Obrnuta je situacija kod naziva za sestre i braću roditelja. Za razliku od srpskog, mađarski ne pravi razliku između srodnika sa majčine i očeve strane, pa prema tome deca ovakve srodnike uglavnom oslovljavaju kombinacijom imena i reči (*nagy*)*bácsi*, odnosno (*nagy*)*néni*, dok se u srpskom distinkcija pravi između *ujaka, stica i teče*, odnosno između *ujne, strine i tetke*, pa se prema tome njihova imena proširuju ovim pomenutim imenicama.

Interesanto je da supružnike u oba jezika osobe oslovljavaju iz perspektive hipotetički ili stvarno postojeće dece u braku. Tako žena svoga muža često (osim po imenu) zove *apa, apus, apjuk, atyus*, a na srpskom *tata*, a suprug ženu *anya, anyu, anyjuk, anyukám, mama*, na srpskom *mama*. U mađarskom se još, pogotovo u seoskoj sredini za muža koriste arhaični izrazi *uram, hé, hékám, hékás, kend, öregem*, a za ženu *hitvesem, asszony*.

Nazivi za imenovanje rodbinskog odnosa i načini oslovljavanja se u najvećoj meri razlikuju kod obraćanja roditeljima supružnika. Govornici se naime često stavljaju u ulogu žene odnosno muža, ili svoje dece pa roditelje bračnog druga nazivaju kao i oni:

tasta i svekra: *apám, apu*, ili *tata, deda*;

taštu i svekrvu: *anyu, anyám*, ili *mama, bako*.

Imenicom *sógor* se u mađarskom jeziku najčešće oslovljava brat supružnika i sestrin suprug, mada upotreba ovog izraza nije ograničena na pomenute odnose, ponekad označava i supruga muževljeve sestre ali i neke solidarne odnose. Možda se baš zbog tako uopštenog, nekonkretizovanog značenja koristi i u srpskom jeziku, gde je ova nemačka reč dospela posredstvom mađarskog jezika.

Oslovljavanja u zavisnosti od društvenih uloga. Još pre drugog svetskog rata izbor oslovljavanja koji su se odnosili na društveni položaj bio je puno raznovrsniji. Danas se u mađarskom jeziku više uopšte ne koriste ili se samo retko koriste konstrukcije čije prve članove čine izrazi *tekintetes, méltóságos, nagyságos, nagymáltóságú, kegyelmes, fenség-es, felséges, nemzetes, eminenciás* a u srpskom *plemeniti, milostivi, uzvišeni*. Izuzetak čini konstrukcija *nagyságos asszonyom*, koja se još i danas može čuti ukoliko muškarac želi da bude izuzetno učtiv prema nekoj dami. Za oslovljavanje nepoznatog muškarca je najuobičajeniji oblik *uram, kedves uram*, (u pismima) *tisztelt uram*, u srpskom *gospodine, uvaženi* ili *dragi gospodine* a za žene *hölgyem, asszonyom, kisasszony / gospođo, gospođice*.

U jedno vreme, posle drugog svetskog rata bili su uobičajeni i ideološki obojeni nazivi, kao *elvtárs, kartárs, szaktárs, néptárs* (u srpskom ovima odgovara samo *druže*), od kojih se samo prvi još može retko čuti (tako se još i danas, u višepartijskom sistemu, oslovljavaju između sebe pripadnici iste partije na svojim stranačkim okupljanjima). Oblike *kartárs / kartársnő* zamenili su reči stranog porekla *kolléga / koleganő, kollegina, (kolega i koleginice)*. Oni se mogu upotrebljavati samo među osobama istog zanimanja i istog društvenog statusa.

Oslovljavanja koja sadrže i zanimanje osobe su atributske konstrukcije kod kojih u mađarskom prvi član imenuje zanimanje, a drugi član je zajednička imenice tipa: *úr, nő, néni, bácsi*⁷: *doktor néni, rendőr bácsi, katona bácsi, postás bácsi*. U srpskom je redosled obrnut: prvo ide vokativni oblik imenica *gospodin, gospođa, čika* a zatim zanimanje: *gospodine profesore, gospođo sudija, čika doktore*. U srpskom je sve zastupljeniji oblik izvedenih zanimanja sa sufiksom za ženski rod, koji ponegde paralelno egzistiraju: *Profesorice, sudinice / gospođo sudija, predsednice / gospođo predsednik*.

Dešava se da se umesto potpunog naziva titule u svakodnevnom obraćanju koristi samo jedan elemenat funkcije. Tako se na primer za zamenika direktora u školama u oba jezika koriste oblici: *helyettes úr / gospodine zameniče*. To međutim, može da se toleriše u strogo kontrolisanom kontekstu.

Ukoliko se na mađarskom nekom obraćamo samo imenicom koja označava njegovo zanimanje, ili čak koristimo deminutivne oblike tog naziva to ukazuje na familijarni, prisni odnos sa tom osobom: *doktor, doki, dokikám*. To u srpskom nije slučaj, *doktore* je dosta neutralna formulacija.

Danas se za oslovljavanje na mađarskom mnogo ređe upotrebljava imenica *mester / majstore*, pogotovo u prvom značenju kao sinonim za izraz *maestro*, obraćajući se ista-

⁷ Ovi poslednji se upotrebljavaju od strane male dece za oslovljavanje najčešće uniformisanog lica.

knutom umetniku npr. violinisti. Upotreba pomenute imenice u srpskom jeziku u ovom značenju nije uobičajena, ali je u drugom značenju, za oslovljavanje osobe koja se bavi nekakvim zanatom, u srpskom mnogo prisutnija nego u mađarskom.

Oslovljavanja vezana za situacione uloge. Takve se uloge uspostavljaju na primer tokom komercijalnih prepiski između kupca i prodavca, ponuđača neke robe koji potencijalnu ili stvarnu mušteriju oslovljava sa: *kedves vevő*. Sudeći po načinu oslovljavanja na srpskom, kod nas je taj odnos malo hladniji, uobičajeno je da se upotrebljava samo: *poštovani!* Sličan odnos vlada između ugostitelja i gosta: *kedves vendég*. Ovakav bezličan način obraćanja je karakterističan za oba jezika.

Pomenimo još i oslovljavanja tipa (*kedves*) *szomszéd, szomszéd úr, szomszéd bácsi / néni* a na srpskom *komšija, komšinice, susede*, ali i složenice *házinéni/házibácsi za gazda / gazdarice* kojima se zakupci stana obraćaju stanodavcima.

Oslovljavanja u medijima. Na stranama štampanih medija novinar ili urednik se na mađarskom čitaocu obraća uvek u jednini: *Kedves / Tisztelt olvasó!* dok je na srpskom obraćanje usmereno na širu čitalačku publiku *Dragi / Poštovani čitaoci!* U radio emisijama novinar najčešće upotrebljava kolektivnu imenicu, naravno u jednini: *Kedves hallgatóság!* dok u srpskom ostaje direktnije oslovljavanje: *Dragi slušaoci!* Na televiziji voditelji gledaoca u oba jezika oslovljavaju u množini: *Kedves nézők! /Dragi gledaoci!*

Oslovljavanja u privatnom životu. Najraznovrsniji načini oslovljavanja jesu u svakodnevnom privatnom životu, ali i tu se moraju uzeti u obzir različiti stepeni prisnosti između sagovornika. Ovi nazivi najčešće imaju nekakav emocionalni prizvuk, prisnost. U mađarskom se prijatelji uglavnom obraćaju jedni drugom sa *barátom, barátom, kisöreg, pajtás, pajtikám, öreg szivar, édes öregem, komám, kiskomám, barátocskám*. U srpskom su to sledeći načini: *druže (moj), prijatelju, dugarice (moja), drugo*.

Kod intimnijih veza lista oslovljavanja među osobama je skoro neiscrpna i zavisi više od mašte i dosetljivosti samih aktera: *kedves, édes, drága, szivem, aranyom, gyöngyöm, lelkem, galambom* odnosno na srpskom: *dragi, draga, ljubavi, srce moje, zlato moje, dušo moja*. Obično su to imena stvari ili pojmova koji objektivno ili pak subjektivno imaju neku veću vrednost.

Lične zamenice. Lične zamenice takođe služe za oslovljavanje u oba jezika. Zamenica za drugo lice jednine i množine se koristi za prisniju komunikaciju: *te / ti, ti / vi*. U srpskom jeziku oblik *vi* služi i za persiranje. U mađarskom jeziku postoji više načina za persiranje: *maga, maguk; ön, önök; kegyed, kegyetek*.

Specifičnost mađarskog jezika je da – za razliku od srpskog i ostalih indo-evropskih jezika – poseduje oblike za persiranje kako za jedninu tako i za množinu. Ukoliko sa poštovanjem oslovljavamo jednu osobu, upotrebićemo zamenice *maga* ili *ön* a kada se obraćamo većem broju sagovornika, tada ih stavljamo u množinu: *maguk, önök*. Još jedno interesantno svojstvo mađarskog jezika leži u tome, što – bilo da se radi o direktnoj ili indirektnoj komunikaciji – kada persiramo, iza zamenice koja služi u tu svrhu, glagol sledi u trećem licu (jedinine ili množine), iako je sagovornik logički drugo lice, kome je oslovljavanje upućeno.

- *Magát hogy hívják⁸? / Kako se vi zovete?*

⁸ Doslovno: Kako vas zovu?

- Maga, álljon fel!⁹ / Vi, ustanite!

Između pomenutih načina u oslovljavanju postoji stilska razlika. Danas se *maga* upotrebljava samo među odraslim – pogotovo mladim i sredovečnim – sagovornicima približno istog društvenog statusa i starosti. Veća razlika u godinama i rangu zahteva drugačiji vid odavanja poštovanja, što podrazumeva pominjanje imena ili funkcije, zanimanja osobe koja se oslovljava.

Saradnici, susedi, oni koji se bar znaju po imenu ili iz viđenja isto koriste ovaj oblik. U unutrašnjosti, u seoskim sredinama odavno se koriste samo ovi oblici oslovljavanja kao znak poštovanja prema starijima.

Zamenicu *ön* je prvi redovno počeo da upotrebljava grof Ištvan Sečenji davne 1833. godine i od tada je prisutna u svakodnevnom životu. Jednotomni rečnik mađarskog jezika u to vreme upoređuje zamenice *ön* i *kegyed*: “*ön*, *önök* je muževniji, ozbiljniji, bez ikakve nežnosti”, dok *kegyed*¹⁰, “izražava izvesnu naklonost i poštovanje”. U međuvremenu *kegyed* se polako izgubio iz upotrebe.

Oblik *ön* tek od pre nekoliko godina dobija širu upotrebnu vrednost u svakodnevnom govoru. Služi za oslovljavanje osoba koji su na višem stepenu društvene lestvice u zvaničnom kontekstu. *Ön* naspram zamenice *maga* ima zvanični, administrativni prizvuk. Iako se smatra uglađenijim, ova zamenica zrači nekom uzdržanom učtivošću, koja sagovornike drži na izvesnoj distanci. Zbog toga ga ljudi istog društvenog ranga izbegavaju u neobaveznoj komunikaciji jer ukazuje na otuđivanje i povlačenje. I danas se upotrebljavaju pomenuti oblici ali se sve više umesto njih kao znak izrazitog poštovanja koristi zanimanje, titula, funkcija osobe koja se oslovljava, formulišući rečenicu na način kao da se govori o osobi koja je odsutna:

- A tanár úr is ott volt? / Da li je i gospodin profesor bio tamo?

Ovakve distancirane formulacije istovremeno mogu biti i veoma neučtive, grube, u zavisnosti od konteksta. Tome doprinosi činjenica da se upotreba ovakvog vida oslovljavanja – pogotovu u ugostiteljstvu i u trgovini – izuzetno brzo širi. Njima se izražava rezervisanost, uzdržanost, izvestan stepen nepoverenja, pa čak i netolerancije:

- Nem látja a vendég?

- Mit kíván a vevő?¹¹

Ova distanciranost se može donekle ublažiti tako što se imenicama u službi imenovanja oslovljene osobe dodaje atribut:

- Mit kíván a kedves vevő?

Ponekad se umesto oslovljavanja koriste društvene formule koje imaju ulogu da se izbegne oslovljavanje. Tako u učtivom komuniciranju koristimo konstrukcije koje imaju za cilj da upozore, ili su usmerene na molbu: *Kérem szépen! Kérlek... Legyen szives...! Legyen oly kedves...! Parancsoljon! Bocsánat... Elnézést... Sory...* Ove strukture se koriste i u srpskom jeziku: *Molim vas/te..., Budite ljubazni..., Izvolite, Izvinite*. U Mađarskoj su još veoma popularne konstrukcije sa modalnim glagolom *tetszik*: *Tetszik tudni... Tessék mondani...* koje su u ovom obliku neprevodive. Umesto njih ćemo reći: *Možete li mi reći, molim vas... Kažite mi, molim vas...* To su uglavnom obraćanja koja se upućuju nekoj osobi na

⁹ Bukvalno: Vi, neka ustane!

¹⁰ U to vreme veoma raširen način oslovljavanja

¹¹ Doslovno: Zar gost ne vidi (nešto)? Šta kupac želi?

javnom mestu. A cilj nije da se zapodene razgovor ili da se uspostavi kontakt sa nekim, već samo želimo da ga zamolimo za nekakvu uslugu. U Vojvodini se ovakav vid oslovljavanja smatra znakom preterane otmenosti, pomalo i snobizma.

Sličnu ulogu imaju još i izrazi kao odraz neučtivosti: *hallja, ide figyeljen*, a izrazito grubo *halló, hé* u srpskom *hej vi, slušajte vi, halo*.

Svako oslovljavanje ima i neki svoj emocionalni prizvuk, koji može biti pozitivan ili negativan, i može biti prisutan u većoj ili manjoj meri. Načinom oslovljavanja možemo izraziti bliskost, prisnost (*komám, pajtikám*) ili oholost (*doktorkám*), superiornost, nadmenost (*öregúr*). Možemo da budemo cinični i podrugljivi (*öreglány*). Posebnu stilsku vrednost imaju oblici tepanja pri oslovljavanju.

LITERATURA

ANDRIĆ, Edit (2001): Megszólítási és személyemléltési módok az újvidéki magyar nyelvhasználatban, *Tanulmányok – különszám*, Újvidék, 245-252.

LADÓ, János (1959): Köszönés és megszólítás napjainkban, *Nyelvőr*, Budapest 23-33.

GRAF, Rezső (1987): A megszólítás és formái (In: Deme, László – Grétsy, László – Wachá, Imre Nyelvi illemtan), Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 128-149.

Edita Andrić

WAYS OF ADDRESSING PEOPLE IN THE HUNGARIAN AND SERBIAN LANGUAGE Summary

Addressing people is – next to greeting people – the other verbal element, or it could be also considered as a complementary element, of social intercourse.

We address people when we want to make contact with them, and we do this as a preliminary act or a sign that we intend to speak to the person we address. Reference to the person is used to denote the person we are talking to during the ongoing communication.

Social life has created a rich variety of norms in addressing or referring to the conversation partner: a complicated social order produces a complicated system of addressing people. This is true of homogeneous national societies, and is even more so of multinational societies as is the region of Vojvodina.

ОКОЛНОСТИ НАСТАНКА И ПРИМЕНА ТЕРМИНОЛОШКОГ РЕЧНИКА JURIDISCH-POLITISCHE TERMINOLOGIE FÜR DIE SLAVISCHEN SPRACHEN OESTERREICHS. VON DER KOMMISSION FÜR DIE SLAVISHEN JURIDISCH-POLITISCHE TERMINOLOGIE. DEUTSCH-KROATISCHE, SERBISCHE UND SLOVENISCHE SEPARAT-AUSGABE ИЗ 1853. ГОДИНЕ¹

Апстракт: Званични термилошки речник *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Von der Kommission für die slavischen juridisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe* настао је у Хабзбуршкој монархији после револуције 1848. године, а складу с тада прокламованим начелом о једнакости народа у Монархији. Посебан одбор (правници, филолози и културни посленици словенских народа) добио је задатак да сачини речник актуелне правно-политичке терминологије словенских народа, која би била упоредива с немачком терминологијом. Тако је 1949. године брзо припремљен а 1853. публикован обиман немачко-хрватско, српско, словеначки „сепарат“ пројектованог речника. Термилошко наслеђе који тај „сепарат“ садржи хрватски истраживачи сматрају „првим правим темељом хрватскога правног називља“, док му српски истраживачи нису придавали такав значај.

Кључне речи: *Хабзбуршка монархија, револуција 1848. године, немачки језик, словенски језици, правно-политичка терминологија.*

Званични термилошки речник *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Von der Kommission für die slavischen juridisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe* („Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике. Од Комисије за словенску правно-политичку терминологију. Немачко-хрватско, српски, словеначки сепарат“; у даљем тексту: *Правно-политичка терминологија*) из 1853. године настао је у специфичним околостима после револуције 1848. године у Хабзбуршкој монархији, која је позната и под називом „Пролеће народа“.² У складу с тада прокламова-

¹ Овај рад настао је у реализацији пројекта *Народна култура Срба у словенском и балканском контексту* (бр.147047), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

² О настанку, карактеру и утицају *Правно-политичке терминологије* писали су Миловој Павловић, Златко Винце, Иштван Њоморкај, Павле Ивић и Милош Луковић; вид. Павловић 1963; Винце 1978: 379–392;

ним начелом о једнакости народа у Монархији одлучено је да се и службени лист има издавати на свим „књижевно изграђеним словенским наречјима“ у тој вишенационалној (мултиетничкој) земљи. То је словенским народима пружио нову прилику да афирмишу своје тежње ка што већој културној самосталности. У јулу 1849. године царско-краљевско Министарство правосуђа основало је посебан одбор са задатком да што пре сачини речник правно-политичких термина за потребе словенских народа, а пре свега за објављивање прописа на њиховим језицима у службеном листу Монархије. Та терминологија морала је бити упоредива с немачком правно-политичком терминологијом, и то оном која се развијала током претходних шест деценија. У састав новооснованог одбора, за чијег је председника именован Павле Шафарик, ушли су правници, филолози и познати културни посленици словенских народа.

У августу исте године основан је и одсек за „словеначко и хрватско-српско наречје“. Ова наречја обједињена су у једном одсеку да би се „њихова сродност очито показала и да би се правнички изрази и изреке међусобно подупирали, оправдавали и допуњавали“ (Сигале 1853: XIII). Чланови јужнословенског одсека били су: 1) за „словеначко наречје“: Франц Миклошић, професор на бечком универзитету и службеник царско-краљевске дворске библиотеке; Матеј Доленц, дворски и судски адвокат; Матеј Цигале из Љубљане, тадашњи уредник службеног („државозаконског“) листа; 2) за „хрватско-српско наречје“: Стјепан Цар, тадашњи привремени уредник службеног листа; Вук Стефановић Караџић („дописујући члан царско-краљевског ученог друштва“); Иван Мажуранић, књижевник и тадашњи бански саветник, те Божидар Петрановић, правник и културни посленик из Далмације, тадашњи уредник службеног листа (који је на српски језик превео *Општи аустријски грађански законик*).

Како је Иван Мажуранић због нове дужности иступио из овога одсека, почетком децембра 1849. године, Министарство правосуђа именовало је Димитрију Деметра за уредника хрватске стране Речника. Уредник за српску страну Речника био је Божидар Петрановић, а за словеначку Матеј Цигале.

Цео Одбор радио је веома брзо. У том раду није било места за велика филолошка премишљања, па ни Вукова термилошка детаљисања: ваљало је што пре издавати службени лист Царевине на „књижевно изграђеним словенским наречјима“, тј. на признатим словенским језицима. Тако је *Правно-политичка терминологија* настала за мање од четири месеца (август–децембар 1849). Пошто је обавио посао, Одбор је распуштен почетком децембра 1849. године (Demeter 1853: III). Потом се приступило пословима припреме за штампу обрађеног материјала, у чему су значајну улогу имали уредници.

Ипак, *Правно-политичка терминологија* објављена је тек 1853. године.³ године. На више од 700 страница дат је преглед немачких правно-политичких термина с јужнословенским еквивалентима: хрватским (исписаних латиницом), српским (исписаних предвуковском ћирилицом) и словеначким. У међувремену морала су бити решавана нека практична питања уређивања и припреме за штампу овог јужнословенског сепарата. О томе су у предговору сепарата дали потребне напомене у засебним текстовима уредници Димитрије Деметер, Божидар Петрановић

Њоморкај 1990; Ивић 1991: 285–286; Мајић 1989; Мајић 1992: 12; Луковић 2007: 285–286; Луковић 2008; Луковић 2009: 188–195.

³ Немачко-чешки сепарат овога сложеног речника појавио се већ 1850. године; вид. Мајић 1992: 45–47.

и Матевж Цигале, из којих сазнајемо многе детаље и о догађајима што су потом уследили а добили су шире значење.

Димитрија Деметер је на почетку констатовао (Demeter 1853: IV):

„Прије свега морам са жалошћу напоменути, да се није могла оживотворити жеља да се барем за хрватско и србско нарјечје састави подпунома једнак назовник, јер србски књижевници привикли су неким црквеним и руским изразима већ навелико, да се бојати било, да би се још за сада нагазило на превелик упор, ако би их сасвим одстранили, с друге стране пако будући да су сасвим проти духу живућега југославенскога језика, нису се могли примити у хрватско нарјечје, које је стопрам у новије вријеме подигнуто на писмени језик и зато се је већма уздржало у својој изворној и пучкој простоти. Држало се је дакле за сходно садашњим околностима времена, да се господину доктору Петрановићу, који је особито бранио то мнијење, остави на вољу у србску страну примити сва она одступања од израза нађених по свеколицим члановима одбора за сходне хрватском нарјечју, која би се њему као особитом познатељу тако званог славено-србскога књижевнога језика чинила за неопходно потребна.“

Деметер је такође објаснио поступак утврђивања израза, уз уважавање опаски Вука Караџића („који је по свем славенском ученом свијету познат као први језикословац нашег народа у том правцу“), али и извесна одступања хрватске стране од прокламованих правописних начела.

У свом тексту Божидар Петрановић је као уредник такође објаснио одступања на српској страни (Петрановић 1853: XI–XII):

„Ако хоћемо да нам овај [језик – М. Л.] буде носилац — *medium* — ваља нам ун примати из сваког нарјечја што је најбоље, — бисер и драго камење. Тако је и црквено-славенски, тако су поздније књижевни језици код Талијана и Француза постали. Што је језицима тим у точноме одређењу граматични форми, у изјасњењу најтежи поњатија, у снази израза недостајало, добили су све то од велики умова које је промисао на корист а кадкад и на штету људства слао, и једнако шаље. Овим правцем треба и ми да ударимо. С овим речима не мислим бранити оне српске списатеље који код чисти народни речи примају без невоље црквено-славенске или руске.“

Божидар Петрановић је десетак година касније издао и дело *Ручна књига најнужднијих правословних риечих, изреках и образницах*, којим је желео да олакша практичну примену *Правно-политичке терминологије*, а исту сврху имао је и терминолошки речник Матице далматинске *Тумаџ (talijansko-hrvatski) za činovnike* из 1872. године (Луковић 2009: 191).

Правно-политичка терминологија била је предмет пажње Валтазара Богишића у оквиру његовога рада на припреми *Општега имовинског законика за Књажевину Црну Гору*, која је трајала од 1873. до 1888. године (Луковић 2009: 188–195). Као кодификатор, Богишић се критички осврнуо на њу прво у својој посланици „пријатељима филолозима“ из 1876. године и навео примере неких њених терминолошких „наказа“ (Bogišić 1986: 87–99). О њој је говорио и касније, када је био при крају свог кодификаторског посла, али с нешто више обзира (Bogišić 1986: 106):

„Иако је у тој комисији било неколико најбољих зналаца језика, ипак српске ријечи, које су одговарале њемачким терминима (еквиваленти) особито оне, које није-

су узимане из народног језика, рађене су механички, које како, на брзу руку, не наслонивши се у томе ни на један раније обрађени научни метод, да би њихов смисао био разумљив народу. Укратко: то је био хитан састав да га се њиме колико год намири потреба, која се тада појавила. Осим тога, у томе су издању изостали многи врло потребни термини. Један између главнијех филолога те комисије⁴ лично ми је казивао да су у њој имали одлучан утицај правници, од којих ниједан није имао појма о лингвистици; а филологе су сматрали више као савјетодавце.“

Поводом Богишићевих одвећ оштрих ставова о *Правно-политичкој терминологији* ваља приметити да је она настала у моменту кад укупно стање у српском књижевном језику ни изблиза није било онако сазрело као у време Богишићеве дуготрајне кодификаторске мисије. Само две године пре настанка *Правно-политичке терминологије* – знамените 1847. године – објављивањем дела Бранка Радичевића, Петра I Петровића Његоша и Ђуре Даничића и штампањем Вуковог превода *Новог завјета* књижевнојезичка реформа Вука Караџића доживела је снажну афирмацију. Ипак, у том моменту – како наглашавају неки истакнути истраживачи Вуковог дела – српски књижевни језик био је више „пред својим формирањем него у свом формирању“ (Бошковић 1978: 189). Кодификацију вуковског типа књижевног језика извршио је учени Ђура Даничић у својој *Малој српској граматичи* (1850), с тим што ће се његовом нормом бавити и у *Српској синтакси* (1858) и у акценатском студијама током две деценије рада (1851–1871). Даничић је Вуков помагач и у припреми другог (знатно проширеног) издања Српског рјечника (1852), који постаје „темељ новог књижевног језика и библија српских филолога“ (Ивић/Кашић 1981: 363–364). Учвршћивању вуковског типа књижевног језика Даничић је знатно допринео и својим преводима библијских текстова и педагошким радом (1859–1865) на Београдском лицеју и на Великој школи (1873–1877). Он је утемељио филолошку критику у српској књижевности, која је вредност књижевних дела оцењивала према томе колико њихов језик одговара вуковској норми. Та школа имала је своје настављаче и у Кнежевини/Краљевини Србији и међу србима у Хабзбуршкој монархији, која је 1867. године трансформисана у дуалну монархију – Аустроугарску. А Вукова реформа „доживела је своју дефинитивну победу кад су је прихватили у економско најразвијенијим и културно најнапреднијим српским крајевима, што значи управо подручје северно од Саве и Дунава“ (Јерковић 1976: 5).

На другој страни, у аутономној Кнежевини Србији постепено јача законодавна функција, а тиме се изграђује и правна терминологија, нарочито у периоду владавине тзв. *уставобранитеља* (1842–1858). Године 1844. године донет *Грађански законик за Књажевство Србско*. Његов је аутор био Јован Хаџић, афирмисани правник и угледни списатељ свога времена из Новог Сада,⁵ главни законописац у Кнежевини Србији 1837–1846. године (Луковић 1994: 48–51). Хаџић је у припреми Грађанског законика као узор у материјалном погледу користио *Општи аустројски грађански законик*, а

⁴ Не зна се тачно ко је то био, али свакако један од двојице Богишићевих пријатеља: Вук Караџић (кога је Богишић често виђао у Бечу) или Франц Миклошић (кога је Богишић наследио у Дворској библиотеци у Бечу). А кад је реч о правницима у Одбору, ту се пре свега мисли на Б. Петрановића, И. Мажуранића и М. Цигала.

⁵ О језику књижевних дела и филолошких расправа Јована Хаџића (без законских прописа на којима је радио) опширно је писала Љилјана Суботић; вид. Суботић 1989.

у термиолошком погледу имао је мало узора у краткотрајној законодавној пракси Кнежевине Србије. Богишић је критиковао и овај законик тврдећи да он представља „копијање туђих узорака“ (Никчевић 1971: 42). А терминологија која настала током првих петнаест година законодавне делатности у Србији обухваћена је једним индивидуалним лексикографским подухватом: Ђорђе Петровић, „член суда Округа Београдског“ и објавио у Београду 1856. године, у оквиру службених издања прописа Кнежевине, *Речникъ закона’, уредба’, и уредбены прописа’ изданы у Княжеству Србији одъ 1827. до половине 1854. год.* Овај речник заправо је био нека врста регистра важећих правних прописа (Петровић 1856: XI).

Правно-политичку терминологију савремени хрватски истраживачи правне термиолошке баштине квалификују „првим правим темељом хрватскога правног називља“ (Мамић 1992: 5) док на српској страни њој ни изблиза није придаван такав значај,⁶ мада је ушла у корпус *Речника српскохрватскога књижевног језика*, који издаје Српска академија наука уметности.

Остаје ипак питање у којој је мери лексика *Правно-политичке терминологије* продрла у савремени стандард српског језика. А преузимање термина из овог речника није морало бити искључиво непосредно: нпр. из термиолошке лексике Српске Војводине – у термиолошку лексику Краљевине/Кнежевине Србије а потом у савремени српски језички стандард. Пут преузимања неких термина из *Правно-политичке терминологије* у савремени српски језички стандард могао је у 20. веку бити заобилазан и посредан: преко хрватске терминологије, утемељене управо на *Правно-политичкој терминологији*, или преко Општега имовинског законика за Књажевину Црну Гору, који је у периоду између два светска рата био на цени у југословенској држави (Луковић 2009: 16–17). Поређењем термина, на пример, у важећем *Закону о облигационим односима* (скраћено: ЗОО) и у *Правно-политичкој терминологији* (скраћено: ППТ) долази се до заључка да су неки термини истоветни, а да их при том нема у *Грађанском законнику за Књажество Србско* (скраћено: ГЗС) и у *Општем имовинском законнику за Књажевину Црну Гору* (скраћено: ОИЗ ЦГ). Стога се основано може претпоставити они из *Правно-политичке терминологије* продрли у терминологију савременог законодавства. То су термини:

камата (ЗОО); **камата**, **kamata** (ППТ, 662); = *лихва, интерес* или *добитак* (§ 594. ГЗС); *добит* или *већинак* (чл. 175. ОИЗ ЦГ);

закуподавац (ЗОО); **закуподавац**, **zakupodavac**, **najmodavac** (ППТ, 576, 573); = *онај који даје ствар* или *добро под кирију* или *закуп* (§ 686. ГЗС); *давалац у закуп* (чл. 297–312, 878. ОИЗ ЦГ);

прималац (ЗОО); **прималац**, **узималац**, **primalac**, **uzimalac** (ППТ, 517); = *примац* (§ 290. ГЗС); *намјењеник* или *наречени примац* (чл. 370, 372, 373. ОИЗ ЦГ);

оставодавац (ЗОО); *покладатељ, даватељ на оставу*, **оставодавац**, **остављач**; *davatelj na ostavi, ostavilac*, **ostavodavac**, **pokladodavac** (ППТ, 280, 127); = *остављач* (§ 571. ГЗС); *оставилац* или *давалац на оставу* (чл. 383, 881. ОИЗ ЦГ);

⁶ Павле Ивић је оценио да „то дело није много утицало на развој терминологије код Срба“, те да је „Кнежевина Србија тада већ поседовала законодавство и донекле уходану судску и управну праксу“, а да „после укидања Српске Војводине 1860. није остало много простора за администрирање на српском језику“ (Ивић 1991: 285–286).

оставапримац (300); **оставапримац**; **ostavoprimec** (ППТ, 593);= *чувар оставе* (§ 572. ГЗС); *хранилац* или *хранилац ствари* (чл. 378, 881. ОИЗ ЦГ); **подзалога** (300); **подзалог**, **podzalog** (ППТ, 14); = *пазалога* (§ 313. ГЗС); *презалога* (чл. 179. ОИЗ ЦГ).

У сваком случају, термилошки речник *Правно-политичка терминологија* зачео је процес стандардизације правне и политичке терминологије у језику Хрвата и Срба на територији Хабзбуршке монархије. Тиме је истовремено прокрчио путеве за шире књижевнојезичко зближавање Срба и Хрвата. *Правно-политичка терминологија* била је заправо непосредан увод у тзв. *Бечки књижевнојезички договор* из 1850. године, који је у 20. веку различито интерпретиран код Срба и Хрвата у појединим раздобљима њиховога заједничког живљења у југословенској држави. Из Деметровог предговора у *Правно-политичкој терминологији* види се како је решаван и проблем правописа. О томе Деметер каже (Demeter 1853: V):

„Мјесеца ожујка године 1850. сазвао је Вук Стефановић-Караџић неколико пута на пријатељске договоре више југославенских књижевника налазећих се случајно у оно вријеме у Бечу, да установе нека начела, полаг којих би се југославенски звуци најсходније могли назначити словима. Плод ових договора налази се наштампан у 76. броју Народних Новина, и гласи како слиједи“ [потом се у целини наводи текст *Бечкога књижевнојезичког договора* – М. Л.].

Како је тада договорено, Вук је написао главна правила писања за *јужно наречје*, од којих је Деметер, користећи своје уредничко право, унеколико одступио. Тако је једна ургентна потреба у вези с објављивањем закона Хабзбуршке монархије на језицима словенских народа покренула серију начелних питања од значаја не само за однос књижевних језика Срба, Хрвата и Словенаца (као и других словенских народа) према немачком језику него и за њихове међујезичке односе.

Правно-политичка терминологија сигурно није могла задовољити све који су се тада осећали позваним да брину о српском језику. Вук Караџић се у њеној изради морао задовољити другоразредном улогом, јер је главну реч водио Божидар Петрановић. Поред тога, у *Правно-политичкој терминологији* није примењена Вукова реформисана азбука него она која је још била у званичној употреби у Кнежевини Србији. Све је то несумњиво могло Вука чинити незадовољним. У том светлу постаје јаснија Вукова иницијатива која је резултирала *Бечким књижевнојезичким договором* из 1850. године. С истом мотивацијом Вук је могао предузети и наредни корак: припрему другог издања *Српског рјечника* из 1852. године. Тим делом Вук је у извесној мери могао „парирати“ *Правно-политичкој терминологији* и надати се неутралисању неких њених термилошких решења. За то време званичних реакција Кнежевине Србије на *Правно-политичку терминологију* и *Бечки књижевнојезички договор* није било. За Кнежевину су то били догађаји унутар моћне суседне земље, мада су у њима учесници били и аустријски поданици српске народности. У те догађаје Србија се није могла мешати, а на њеној територији још је трајала забрана употребе Вуковог правописа и реформисане азбуке (Луковић 1994: 53–59; Брборић 1997).

ЛИТЕРАТУРА

- Bogišić, Valtazar. *Izabrana dela i Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru. Priredila i predgovor napisala Jelena Danilović*. Beograd: Službeni list SFRJ.
- Бошковић, Радосав (1978). *Одабрани чланци и расправе*. Титоград: Црногорска академија наука и уметности.
- Брборић, Вељко (1997). „Све забране и победа Вукове граfiје у XIX веку“. *Српски језик* (Београд – Никшић). 1–2: 529–540.
- Demeter, Dimitrija (1853). „Predgovor“, in *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Von der Kommission für die slavischen juridisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat Ausgabe* (Wien): III–X.
- Ивић, Павле / Кашић, Јован (1981). „Културна историја Срба у XIX веку (до седамдесетих година“, in *Историја српског народа. Од првог устанка до Берлинског конгреса 1804–1878. V-2* (Београд: Српска књижевна задруга): 311–380.
- Јерковић, Јован (1976). *Језик Богобоја Атанацковића*. Нови Сад: Матица српска.
- Луковић, Милош (1994). *Развој српскога правног стила. Прилог историји језика и права у Србији*. Београд: Службени гласник.
- Луковић, Милош (2007). „Развој српскога правног језика модерног доба“, in *Научни скуп. Српско право некад и сад. Приредио Миодраг Мићовић* (Крагујевац: Институт за правне и друштвене науке Правног факултета Универзитета у Крагујевцу): 277–292.
- Луковић, Милош (2008). „Терминологија Закона о облигациони односима и наше правно термилошко наслеђе“, in *Trideset godina Zakona o obligacionim odnosima de lege lata u de lege ferenda – (Зборник радова)*. Приредио Радован Д. Вукадиновић (Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу – Институт за правне и друштвене науке, уз подршку Немачке организације за техничку сарадњу GTZ): 393–405.
- Луковић, Милош (2009). *Богишићев законик. Припрема и језичко обликовање*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Мамић, Миле (1989). „Juridisch-politische Terminologie – »kamen temeljac« književno-jezičnog jedinstva hrvatskog i srpskog“, *Rasprave Zavoda za jezik*. 15 (Zagreb).
- Мамић, Миле (1992). *Temelji hrvatskoga pravnog nazivlja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Никчевић, Томица (1971). *Постанак и покушај прераде грађанског законика Кнежевине Србије*. Београд: Српска академија наука и уметности. Одељење друштвених наука. Нова серија 21.
- Nyomárkay, Istvan (1990). „Да ли је познавао Амброзије Шарчевић термилошке речнике и остала двојезична издања свога доба“, in *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 18/1 (Београд – Нови Сад: Међународни славистички центар): 137–142.
- Pavlović, Milivoj (1963). „Saradnja Vuka Stefanovića Karadžića na terminološkom rečniku iz 1853. god.“ *Filologija*. 4 (Zagreb): 129–139.
- Петрановић, Божидар (1853). „Место предговора“, in *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Von der Kommission für die*

slavischen jurudisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe (Wien): XI–XII.

Петровић, Ђорђе (1856). *Рѣчникъ закона', уредба', и уредбены прописа' изданы у Княжеству Србији одъ 1827. до половине 1854. год.* Београд: Правителствена Књигопечатња.

Суботић, Ђилијана (1989). *Језик Јована Хаџића*. Нови Сад: Матица српска.

Cigale, Matevž (1853), „Pristavek zastran slovenskega predelka“, in *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Von der Kommission für die slavischen jurudisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe* (Wien): XIII–XIV.

Miloš Luković

ORIGINS AND ACTING OF THE TERM'S DICTINARY *JURIDISCH-POLITISCHE TERMINOLOGIE FÜR DIE SLAVISCHEN SPRACHEN OESTERREICHS. VON DER KOMMISSION FÜR DIE SLAVISHEN JURIDISCH-POLITISCHE TERMINOLOGIE. DEUTSCH-KROATISCHE, SERBISCHE UND SLOVENISCHE SEPARAT-AUSGABE*
OF 1853
Sumamary

The official term's dictionary *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Von der Kommission für die slavischen jurudisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe* was made in the Habsburg Monarchy after the revolution of 1848, in harmony with the principle of equality of nations in the Monarchy. A special committee (lawyers, philologists and cultural activists of Slavic peoples) had a task to make a dictionary of the current legal-political terms of Slavic peoples which could be comparable with the German terminology. Regarding this, a special German-Croatian, Serbian, Slovene voluble book of the projected dictionary was quickly prepared and published in 1853. This book comprises the term's heredity which was treated by researches in different ways. Croatian scholars consider this contents as “the first foundation of the Croatian legal terminology”, while the Serbian scholars have never set put great store by this way.

DA LI SE U AKADEMSKOM PISANJU ZA MEĐUNARODNU DISKURSNU ZAJEDNICU (I DALJE) MOGU IDENTIFIKOVATI ELEMENTI AKADEMSKIH OBRAZACA SOPSTVENE KULTURE?

Apstrakt: Rad nastoji da utvrdi moguće promene u načinu pisanja autora iz srpske govorne sredine na engleskom jeziku (za potrebe međunarodne čitalačke publike), tako što se upoređuju njihovi članci od pre deset godina (1997/1998.) sa onima objavljenim u toku 2007/2008. godine. Upoređivana je segmentacija akademskih članaka na tematske celine, analizirana struktura njihovih uvodnih delova i ispitivan način na koji autori predstavljaju svoje prisustvo u tekstu. Zaključak proistakao iz ovog upoređivanja je: iako je napravljen izvestan pomak u približavanju pisanim normama engleskog akademskog diskursa, u tekstovima srpskih autora i dalje se mogu identifikovati elementi akademskih obrazaca njihove 'pisane kulture'.

Ključne reči: *govorna sredina, međunarodna čitalačka publika, pisane norme, akademski diskurs, akademski obrazac, 'pisana kultura'.*

1. Uvod

Pitanje u naslovu ovog rada upućuje na vremensku dimenziju ispitivanja relacije između akademskog diskursa i autora iz različitih kultura, preciznije 'pisanih kultura'¹, ukoliko bi se poslužili ovom sintagmom, direktno preuzetom iz engleskog jezika. Period od deset godina između objavljivanja prvog i drugog jezičkog materijala koji je za potrebe ovog rada analiziran, može se, na prvi pogled, činiti prekratak za donošenje zaključaka o postojanju promena u načinu pisanja njihovih autora. Međutim, uzevši u obzir neverovatnu proliferaciju naučnih sadržaja pisanih na engleskom jeziku za potrebe internacionalne akademske zajednice upravo u toku poslednje dekade, skloni smo razmišljanju da je uticaj engleskih pisanih normi morao ostaviti traga i uticao na način pisanja autora iz različitih govornih, odnosno kulturnih sredina. Na osnovu ove pretpostavke, analizirali smo po deset akademskih članaka srpskih autora objavljenih na engleskom jeziku u periodu 1997/8. godine i isti broj članaka objavljenih tokom 2007/2008. godine². Analizirani akademski

¹ Ovo je prevodni ekvivalent često korišćene sintagme 'writing culture' a podrazumeva ukupnost normi i obrazaca koje su važeće za pisani diskurs jedne nacionalne kulture.

² Analizirani tekstovi srpskih autora napisanim na engleskom jeziku iz perioda 1997/8. obeleženi su sa ETS od 1-10, oni iz perioda 2007/8, sa ETS od 11-20.

članci su iz oblasti sociologije i upoređivani su na makro nivou (organizacija teksta i delova teksta) i na mikro nivou (upotreba specifičnih pisanih elemenata) u cilju utvrđivanja mogućih promena u načinu njihovog strukturiranja i njihovom približavanju načinu pisanja autora iz engleske govorne sredine.

Mi, naravno, ne možemo da utvrdimo da li su, i u kolikoj su meri autori koji svoje radove pišu na engleskom jeziku za potrebe međunarodne čitalačke publike svesni činjenice da upotreba stranog jezika za tu svrhu neminovno uključuje i korišćenje normi koje su važeće za tu pisanu kulturu, ali smo sigurni da svaki od ovih autora želi da bude razumljiv takvoj čitalačkoj publici da bi ga ona prihvatila i da bi adekvatno vrednovala ono o čemu piše. Činjenica je, da ukoliko je autor dovoljno obavešten o pisanim normama engleskog akademskog diskursa, tj. o 'diskursnim očekivanjima'³ anticipirane čitalačke publike, on će svoj put do nje lakše i brže naći. Koliko su u poslednjih deset godina autori akademskih članaka iz naše govorne sredine činili napore da se prilagode engleskom akademskom diskursu ili su se, pak, više koncentrisali na sadržinu, a ne formu svojih akademskih članaka, pitanje je na koje ovaj rad pokušava da odgovori.

Koje su to akademske pisane norme engleskog diskursa za koje se pretpostavlja da treba da budu opšte prihvaćene kada se piše za međunarodnu čitalačku publiku? Odnosno, koja su 'diskursna očekivanja' čitaoca akademskog teksta na engleskom jeziku? Ovo se, čini mi se, najbolje može utvrditi upoređivanjem akademskih tekstova autora iz različitih kulturnih zajednica, kao što je to npr. Majk Klain (Clyne, 1987:74) među prvima učinio, upoređujući akademske tekstove engleskih i nemačkih autora⁴, odnosno Džon Hains (Hinds, 1987) koji je na osnovu detaljne analize akademskih tekstova autora različitih kultura postavio novu jezičku tipologiju i utvrdio u kojim se kulturama autor smatra odgovornim za razumevanje napisanog teksta, a u kojima je to sam čitalac.

2. Diskursna očekivanja čitaoca akademskih članaka pisanih na engleskom jeziku

Klajnovе postavke diskursnih karakteristika anglo-saksonskog akademskog stila mogu se sažeti na sledeći način: 1) Cilj teksta se deduktivno formuliše na osnovu datog naslova i definiše na samom njegovom početku, 2) Strogo se vodi računa o relevantnosti činjenica koje se uključuju u diskurs, 3) Pisanje se odvija po linearnoj progresiji i digresija se smatra krajnje nepoželjnom karakteristikom pisanja, 4) Tekst mora biti pročišćen od ponavljanja, te se rekapitulacija već iznetih podataka smatra suvišnom.

Važna karakteristika akademskog diskursa autora sa anglo-saksonskog govornog područja je da autori ulažu veliki napor da ga učine što razumljivijim čitalačkoj publici, time što, čini se, svakog momenta imaju svog čitaoca na umu. Otuda i tvrdnja Joane Nikols (Johanna Nichols, 1988) da je su engleski akademski tekstovi bazirani na dijaloškom 'ugovoru' između pisca i njegovog čitaoca. U skladu s tim, Hains (ibid) engleski stil akadem-

³ Izraz 'diskursna očekivanja' uveo je M.Clyne u svom članku iz 1987.god. 'Discourse Structures and Discourse Expectations : Implications for Anglo-German Academic Communication in English'.

⁴ Klain je upoređivao eseje studenata koji su iz engleskog govornog područja (Australija) i onih koji su iz nemačkog govornog područja.

skog pisanja ubraja u one u kojima je autor odgovoran za razumevanje napisanog: pisac svog čitaoca vodi kroz tekst i pomaže mu da ga razume.

Jedna od najočiglednijih vodilja kroz tekst jeste podela teksta na tematske, odnosno retoričke celine. Gotovo je nezamislivo da naučnoistraživački članci engleskih autora nemaju jasno izdiferencirane retoričke celine kao što su *Uvod*, *Metod*, *Rezultati* i *Diskusija* (koje, svakako, mogu imati i svoje varijacije, kao np. umesto *Diskusije – Komentri i Zaključak*, i sl.). Svaka od njih ima određenu funkciju, a vrsta funkcije često je sadržana u samom nazivu retoričke celine, mada ne uvek na eksplicitan način. Da li je struktura i akademskih članaka autora iz srpske govorne sredine takođe u duhu diskursnih normi engleskog akademskog diskursa, odnosno u kolikoj meri su ti autori informisani da je segmentacija teksta na retoričke celine očekivani način konstruisanja akademskih istraživačkih radova, prvo je pitanje na koje želimo da damo odgovor u ovom radu.

Drugo pitanje na koje ćemo pokušati da damo odgovor tiče se strukture *uvoda* akademskog članka. Pod pretpostavkom da je *uvod* sastavni deo većine naučnoistraživačkih tekstova srpskih autora, pitanje koje se postavlja je: u kolikoj meri je *uvod* u člancima srpskih autora sličan/različit od *uvoda* koje pišu autori iz engleske kulturne sredine.⁵

Ova dva pitanja odnosila bi se na veće strukturne celine akademskih tekstova, te bi analiza bila na makro planu. Međutim, zanimljivo je uvrstiti i neki od segmenata iz mikro plana, i od mnogobrojnih⁶, ovaj rad će se usmeriti na način na koji autori iz dve govorne sredine označavaju svoje prisustvo u tekstu (upotreba 'ja' odnosno 'mi' perspektive).

3. Segmentacija teksta na retoričke celine

Jedna od visoko favorizovanih konvencija u engleskom pisanom akademskom diskursu jeste, kao što je rečeno, segmentacija teksta na globalne tematske celine, jer se smatra da ova vrsta strategije čitaocu umnogome olakšava praćenje sadržaja. Kako svaka od ovih tematskih celina (*uvod*, *izlaganje materije*, *diskusija*, *zaključak*) itd. uključuje karakterističnu retoriku, one se često nazivaju i retoričkim celinama. Pomoću njih se čitalac lakše orijentiše u tekstu i njegova potraga za informacijama je usmerenija, a i njegova procena o tome da li je dati tekst za njega relevantan ili ne, znatno je vremenski kraća. Kako se retoričke celine eksplicitno iskazane u tekstu očekuju u tekstovima pisanim na engleskom jeziku ne samo od engleskih autora, već i drugih, upoređivano je njihovo prisustvo u navedene dve grupe analiziranih materijala i kvantitativnom analizom utvrđeno je sledeće:

⁵ Za identifikovanje engleskog obrasca pri pisanju *uvoda* najviše je zaslužan Džon Sveilz (Swales, 1990), i upoređivanje tog obrasca sa načinima na koje autori iz drugih kulturnih zajednica konstruišu uvodne delove svojih radova ukazuje na izvesne preference unutar akademskog diskursa pojedine 'pisane kulture'.

⁶ Kao što su npr.: preferentnost upotrebe metadiskursnih elementa, načina na koji se predstavljaju radovi drugih autora (integralni, odnosno neintegralni način citiranja autora), itd. O ovome više u autorkinoj knjizi.

Tabela br.1: Eksplicitno iskazane retoričke celine

	Tekstovi objavljavani 1997/8	Tekstovi objavljavani 2007/8
Bez retoričkih celina	3	1
Sa 2 retoričke celine	1	/
Sa 3 retoričke celine	2	3
Više od 3 retoričke celine	4	6

Kao što se na osnovu ove tabele može zaključiti, čini se da srpski autori u skorije vreme pridaju veći značaj segmentaciji svojih tekstova, što znači da su više „retorički svesni“⁷, odnosno ulažu veći napor da čitaocu pojednostave snalaženje kroz tekst. Zanimljivo je primetiti da se *uvod* često eksplicitno ne imenuje; ponekad rad direktno počinje sa uvođenjem teme i njenim obrazloženjem, ili se koriste druge, brojne strategije. Nasuprot ovome, tematska celina pod nazivom *Zaključak* češće je prisutna i uglavnom homogenizovana je po svom sadržaju. (Od 20 analizovanih tekstova, celina pod nazivom *Uvod* utvrđena je u 8 od njih, a *zaključak* u 15.)

4. Načini strukturiranja uvodnog dela članka

Ustaljena praksa autora iz engleske govorne sredine je da se uvodni delovi njihovih članaka konstruišu kao neka vrsta „vizit karte“ (Duszak, 1994: 296) koja bi trebalo da zainteresuje čitaoca i podstakne ga na čitanje članka, odnosno da ga pozove da s njim razmatra njegovu argumentaciju. Uvodni deo članka bi čitaocu takođe trebalo da ponudi uvid u ono što sledi, odnosno postupak na koji će se sadržaj dalje izlagati.

Analiza uvoda istraživačkih članaka koju je sproveo Dž. Sveilz (1990) ukazuje da engleski autori imaju utvrđeni model pisanja uvoda u svojim člancima. On je prepoznao četiri konstitutivna dela uvoda i nazvao ih „koracima“ (*moves*), s tim da svaki od ovih „koraka“ ima svoje delove ili „stavove“ (*steps*). U akademskim tekstovima, oni se realizuju kroz sledeće diskursne radnje: 1) Utvrđivanje teme (*Naglašavanje značaja teme, Isticanje važnosti teme, Isticanje prethodnog znanja o temi*), 2) Pregled prethodnih istraživanja u vezi sa temom, 3) Utvrđivanje polazne osnove (*Naglašavanje praznine u znanju, Osvetljavanje problema*), 4) Zauzimanje polazne osnove (*Isticanje cilja rada, Prikaz strukture rada*).

Pokušaj da se delovi ovog modela identifikuju u uvodnim delovima članaka srpskih autora (ukupno 20) naišao je na velike poteškoće, prvenstveno zbog toga što sam uvodni deo (*Introduction*) često nije eksplicitno imenovan, a detaljnija analiza početnih delova članaka ukazala je na veliku strukturnu šarolikost: utvrdili smo 9 različitih pristupa u konstruisanju uvodnih delova. Te pristupe smo utvrdili na osnovu tipa diskursne radnje koja u njima prevladava, i to su sledeće diskursne radnje:

1) Utvrđivanje cilja rada

The paper gives a short survey of the published empirical research undertakings in the Serbian sociology of religion....., as well as the most important scientific papers

⁷ Ovo je od sintagme 'retorička svesnost' (*rhetorical consciousness*) koju koristi Dž. Sveilz (Swales, 1990).

derived from them; it also makes an attempt to systematize different fields of research along with enlisting the most representative books, antologies and author's contributions dedicated to the study of Roma religiosity (ETS16/str.89).

2) Istiticanje namera istraživača

The following text is based on the results of a reserch into the protest of citizens of Belgrade against the authorities..... The researh team was primarily motivated by the need to produce systematized evidence on the various aspects of the 96/97 Pro-test and provide professional answers to some of the basic questions and dilemmas it had opened. (ETS/2, str.16)

3) Zauzimanje polazne osnove

If we look at the literature on crime, we can see that the influence of war on crime was only rarely the subject of criminological research and analysis. Direct obser- vation and situation-at-hand research are also hardly possible since criminologists are overburdened by everyday fear and care for their own survival. Thus, it seems that mainly various secondary sources, including incomplete and unreliable statistic data and, more or less, biased press cuttings, may be used as a basis for analysing crime causation during a war. (ETS/6, str.607-608)

4) Istiticanje teme i njeno obrazloženje:

From many possible perspectives for analyzing the civic protest in Serbia between November 1996 and March 1997 this paper will cocus on a specific aspect: the symbolic one. This particular choice has been determined by our belief that it was precisely *symbolization* – an ability, and readiness to 'discolate' action from the field of the literal to the field of the symbolic – that was *the* dinstinctive trait of the protest. (ETS/1 str.74)

5) Definisiranje pojmova

The consequentiality dimension of religiosity was defined by Stark and Glock (1968:16) as the final of 5 such dimensions (along with the intellectual, belief, ritual and experiential one) and the consequentiality has probably been the one least stud- ied (see Hill and Hood Measures of Religiosity), where only three instances of suchj study are mentioned; 1999:275,300 and 309). (ETS/19str.58)

6) Razjašnjenje koncepata

Stereotypes are mainly the results of deformed perception and incomplete gene- ralization, sometimes even completely incorrect conclusions which are caused by prejudices, interestsemotions, and also by the tendency psychic economizing which is manifested through the simplification of diverse and affluent reality and its reduc- tion to a few categories. (ETS/4, str.562)

7) Tumačenje terminologije:

Etimologically, the term 'myth' comes from the term 'word ', not any word, but 'God's word' – namely, an authoritative statement about something which is revea- led, declared or sacral. (ETS/11, str.26)

8) Narativni pristup:

Four monts, day after day, an enormous procession of young people passed through the streets and squares of Belgrade. (ETS/5, str.32)

9) Citiranje i objašnjenje citata

No cultural history of the conflicts in the Middle East can be written without an eye to the uses of the 'other' in our respective self' definitions: Westerners and Easterners, Christians and Muslim, Jews and Arabs, Zionists and anti-Zionists.' (Wilkins, G.:2004) The same could be told for the Balkans. (ETS/12, str.189)

Tabela br.2: Kvantitativna analiza tipova diskursnih radnji u uvodima srpskih autora

	Tekstovi objavljeni 1997/8	Tekstovi objavljeni 2007/8
Utvrđivanje cilja rada	2	2
Isticanje namera istraživača	1	/
Zauzimanje polazne osnove	/	1
Isticanje teme i njeno obrazloženje	1	/
Definisanje pojmova	/	1
Razjašnjenje koncepta	3	2
Tumačenje terminologije	/	2
Narativni pristup	3	/
Citiranje i objašnjenje citata	/	2

Analizom dobijenih podataka možemo da uočimo da ne postoji značajna razlika u strukturiranju uvoda akademskih članaka pre deset godina i sada, što ukazuje da srpski autori ne pridaju važnost ovoj retoričkoj celini na način na koji to čine engleski autori, već ga konstruišu na prilično proizvoljan način. Takođe, neophodno je istaći da akademski članci srpskih autora, pored toga što često sadrže samo po jedan od elemenata uvodnog dela engleskih akademskih članaka i znatno se razlikuju od modela uvodnih delova engleskih akademskih članaka, pokazuju i svoje osobenosti. Jedna od njih je široko rasprostranjena tendencija autora da odmah na početku rada definišu pojmove, ili razjasne koncepte, ili tumače terminologiju, što nije običaj kod engleskih autora koji ove diskursne radnje uključuju znatno kasnije. Uvodi srpskih autora pokazuju još dve specifičnosti: naklonost autora ka naraciji na samom početku rada, što je osobina literarnih tekstova, kao i naklonost ka uvođenju citata u uvodnom delu članka i njegovoj neposrednoj interpretaciji.

5. Način označavanja autorovog prisustva u tekstu

Način označavanja autorovog eksplicitnog prisustva u tekstu ispoljenog putem upotrebe prvog lica jednine, odnosno prvog lica množine, zanimljiv je fenomen u akademskom pisanju i preferentnost upotrebe jednog ili drugog načina može se smatrati nekom vrstom specifičnosti akademskih obrazaca date kulture. Istraživanja u okviru slovenskog akademskog diskursa (Duszak 1997, Vassileva 2000, Čmejkova 2007, Blagojević 2009) pokazala su da autori akademskih članaka, gotovo isključivo koriste prvo lice množine i

kad je u pitanju samo jedan autor teksta. U engleskim akademskim tekstovima, situacija je drugačija, i u priručnicima za podučavanje akademskog pisanja piše sledeće:

„...mi odbijamo ideju da je akademsko pisanje objektivno i impersonalno....Preuzimanje odgovornosti za sopstvene ideje opredeljuje vas ka istinoljubivosti. Upotreba „ja“ omogućava vam da iznesete sopstvene ideje, misli i ubeđenja“ (Ivanič i Simpson 1992:144).

Za razliku od preporuke autorima iz engleske govorne sredine da upotrebom prvog lica jednine u akademskim tekstovima pokazuju svoju intelektualnu hrabrost i odgovornost za ono što čitaocima saopštavaju, pisana konvencija slovenske govorne sredine je suprotna ovoj: autorima se preporučuje upotreba prvog lica množine da bi se pokazala njegova intelektualna skromnost i da bi se naglasilo da je argumentacija iznad pojedinca koji je svojim tekstom prikazuje. Ovo je, međutim, samo jedno od mogućih tumačenja ove konvencije, mada s druge strane, ne treba izgubiti iz vida da je i u engleskim akademskim tekstovima upotreba prvog lica množine česta, pogotovu kada autor želi da čitaoca uključi u proces argumentacije, pa ga poziva da neke činjenice zajedno razmotre, sagledaju neke podatke, odnosno izvedu zaključak na osnovu datih argumenata. Međutim, tamo gde se tekstovi srpskih i engleskih autora razlikuju, jeste u slučajevima kada autor predstavlja cilj svog rada ili istraživanja, kao i svoje lično gledište. (Blagojević, 2009). U takvim slučajevima, engleski autori će bez kolebanja upotrebiti prvo lice jednine, dok će srpski autori i onda kada pišu na engleskom jeziku, u skladu sa pisanim konvencijama iz srpskog akademskog diskursa, radije upotrebiti prvo lice množine i sa glagolima koji označavaju autorovo razmišljanje, lično kazivanje, preporuku:

„*Summa summarum*, the political myths, as we stated several times, usually occurs at times of crises, but also exist in the times of relative stability.“ (ETS/11, str.39).

To, međutim, ne znači da se ne mogu naći i primeri upotrebe I lica jednine:

„I say collective will, but this in no way implies that the Protest was guided by kind of a collectivist ideal“. (ETS/3, str.11)

U analiziranim tekstovima i iz prvog i drugog vremenskog perioda, broj upotrebljenih zamenica za prvo lice jednine nešto je veći kod ovih drugih, po datumu objavljivanja novijih tekstova: u prvim je ova zamenica upotrebljena ukupno 9 puta, a u drugima - 16. Međutim, kako je u obe vrste materijala uočena daleko brojnija upotreba zamenice u prvom licu množine, možemo da zaključimo da autori iz srpske govorne sredine i kada pišu na engleskom jeziku pribegavaju upotrebi kolektivng 'mi', odnosno da stil pisanja na maternjem jeziku transponuju na pisanje i na stranom jeziku.

6. Zaključak

Analiza tekstova iz oblasti sociologije objavljenih na engleskom jeziku u periodu 1997/8.godine i onih iz perioda 2007/8. godine ukazala je na veliki stepen šarolikosti kako po pitanju konstruisanja uvodnih delova akademskih tekstova, tako i u odnosu na eksplicitno imenovanje njihovih retoričkih celina. Na osnovu ovih podataka, možemo reći da srpski autori nisu dovoljno upoznati sa modelom *Uvoda* akademskih članaka engleskih autora, kao i da njihove ideje o svrsi pisanja uvoda variraju od pojedinca do pojedinca. Što se segmentacije teksta tiče, uočava se blaga tendencija približavanja engleskom akademskom stilu, mada je opšti utisak da je čitalac tekstova srpskih autora i dalje u velikoj meri prepušten sam sebi da se snalazi i krči svoj put kroz tekst.

LITERATURA

- Blagojević, Savka (2008), *Metadiskors u akademskom diskorsu*, Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu.
- Blagojević, Savka (2009), „Mi” kao „mi” ili „mi” kao „ja” prvo lice množine kao eksponent autorovog prisustva u akademskom diskorsu” rad predstavljen na Međunarodnom kongresu za primenjenu lingvistiku, Novi Sad, 31.10 – 1.11.2009.
- Duszak, Ana (1993): Academic Discourse and intellectual styles, *Journal in Pragmatics* 21, North-Holland.
- Čmejrková, Svetla (1996), “Academic Writing in Czech and English”. In Ventola, Mauranen (eds.): *Academic Writing: Introduction and Textual Issues* (Pragmatics & Beyond: New Series 41), Amsterdam & Philadelphia, John Benjamins.
- Čmejrková, Svetla (2007), “Intercultural Dialogue and Academic Discourse”. In *Dialogue and Culture*, edited by Marion Grein and Edda Weigard, John Benjamins B.V. Amsterdam.
- Ivanič, Roz. & John Simpson (1992), “Who’s Who in Academic Writing?”. *Critical Language Awareness*, ed. by Norman Fairclough, London: Longmann.
- Hinds, John (1987), “Reader versus Writer Responsibility: A new typology”. In Conner, U. and Kaplan, R. (eds.): *Writing Across Languages: Analysis of L2-text*.
- Nichols, Joanna (1988), “Nominalization and assertion in scientific Russian prose. In J. Haiman and S. Thomson, eds.
- Swales, John (1990), *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*, Cambridge: Cambridge University Press.

Savka Blagojević

CAN CULTURE-BASED INCLINATIONS BE (STILL) TRACED
IN ACADEMIC WRITING FOR INTERNATIONAL READERSHIP
Summary

By comparing ten academic research articles written in English in 1997/1998. by academic writers of Serbian background with the same number of articles written in 2007/2008., the author has examined the possible changes concerning text organization (macro plane) and preferences towards using specific writing components (micro plane). The research has proved that writing practice of Serbian authors has made a certain, but not sufficient progress in respect to raising their consciousness towards using writing norms which are acceptable for the international academic community. This means that culture-based inclinations, especially those concerning the structure of academic articles’ introductions, are still noticeable in the academic articles written in English by Serbian writers.

Ana Makišova
 Univerzitet u Novom Sadu
 Filozofski fakultet
makisova.anna@gmail.com

UDK: 811.162.4'373.611
 811.163.41'373.611

SLOŽENICE SA AFIKSOIDIMA

Apstrakt: U radu su prikazane lekseme koje u svojoj strukturi sadrže afiksoide. Prefiksoide i sufiksoide svrstavamo među nesamostalne tvorbone osnove. Po položaju nesamostalnih tvorbenih osnova mogu da stoje ispred morfeme za koju su vezani ili iza nje. Kod njih se po određenom modelu ponavljaju delovi složenice.

Ključne reči: *afiksoid, prefiksoid, sufiksoid, domaća reč, reč stranog porekla, složenica, izvedena reč, derivatologija.*

U radu ću se osvrnuti na lekseme koje u svom sastavu sadrže afiksoide. U delokrugu svog istraživanja svrstala sam lekseme iz savremenog slovačkog i srpskog književnog jezika.

Interesovanje za kontrastivno proučavanje jezika nije slučajno, pošto je kontrastiranje raznih jezika od velikog značaja kako u teorijskom tako i u praktičnom pogledu. Praktičnost se sastoji u stvaranju i primenjivanju efikasne metode kod izučavanja jezika kao nematernjeg ili u drugoj jezičkoj sredini. Za nas je interesantno upoređivanje slovenskih jezika, u konkretnom slučaju to su dva genetski srodna jezika, dva jezika u kontaktu, slovačkog i srpskog. Možda treba reći zašto smo se odlučili za slovački i srpski jezik. Živimo u specifičnim uslovima, u dvojezičnoj sredini, gde pripadnici slovačke nacionalne zajednice svakodnevno dolaze u kontakt sa srpskim jezikom, jezikom koji je dominantniji i koji znatno utiče na njihovo izražavanje.

Svaki jezik pa tako i slovački i srpski jezik preplavljeni su tuđim rečima. Kao dokaz toga su obimni rečnici stranih reči u oba jezika kao zasebna leksikografska dela. Tu su zabeleženi mnogi međunarodni termini, frekventovani u filozofiji, medicini, lingvistici i drugim naučnim oblastima, čije je poreklo najčešće grčko i latinsko, ali dosta je i reči preuzetih iz drugih evropskih jezika. U novije vreme kada međunarodna, politička, ekonomska, kulturna i medijska komunikacija je sve izraženija, snažan uticaj imaju romanski i germanski jezici, gde je poslednjih decenija unačajan uticaj ima engleski jezik. U savremenom jeziku upotrebljavaju se mnogi leksički anglicizmi, koji su naročito prošireni u pojedinim sferama javnog i kulturnog života, najviše u sportskoj, muzičkoj, zabavnoj, kulinarskoj i modnoj terminologiji.

U svom radu istraživanje ću usmeriti na lekseme, koje u svom sastavu sadrže afiksoide stranog porekla. Istraživanje se odvija na sinhronijskom planu a u metodološkom pogledu polaznu tačku predstavlja slovački jezik, kategorija afiksoida u književnom slo-

vačkom jeziku i prema njima se traže ekvivalenti u strukturi srpskog jezika. Primere smo ekscerpitali za slovački jezik iz Slovníka cudzích slov (Rečnika stranih reči) i Retrográdného slovníka slovenčiny (obratnog rečnika) za srpski jezik iz Velikog rečnika stranih reči i izraza i Obratnog rečnika srpskoga jezika. Naravno da u sadašnje vreme beležimo znatno više leksema nego što su ovde dokumentovana, ali nije nam bio cilj da nabrojimo sve lekseme, nego da prikazemo sličnosti i razlike ako postoje u ova dva jezika.

U posmatranim savremenim jezicima veoma je prisutna tendencija stvaranja analoških složenica u oblasti terminološke leksike. Radi se o afiksoidalnim složenicama kod kojih se, po određenom modelu, ponavljaju delovi složenice. Prema definiciji poznatog slovačkog lingviste Juraja Furdíka (Furdík 2004:151) u afiksoide svrstavamo prefiksoide i sufiksoide. Strani uticaji snažno deluju na tvorbu reči. Takvo dejstvo je najočiglednije pri pozajmljivanju stranih komponenata koji ulaze u sastav leksema. Tako u jeziku nastaju ili hibridni oblici, mešanje domaćih i stranih korena, ili leksema u svom sastavu sadrži strane komponente. Termin prefiksoid Klajn definiše sledeće: „prefiksoidi su tvorbeni elementi koji kao prvi član ulaze u sastav modernih složenica naučnog i tehničkog karaktera.“ (Klajn 1978:188) Prefiksoidi su uglavnom stranog porekla, najčešće latinskog ili grčkog. Obično su dvosložni a nastaju tako, što se od neke klasične reči grade složene reči a završni vokal određene reči se obično zamenjuje sa vokalom *o* a ponekad sa vokalom *i*. Prefiksoid ima leksičko značenje, gradimo nizove reči i u svakoj novoj složenici prefiksoid zadržava značenje cele reči. Neki prefiksoidi mogu biti i samostalne imenice *auto*, *kino*, *radio*, dok drugi se javljaju samo kao delovi složenica *bio-*, *psiho-*, *elektro-*. Današnji prefiksoidi u slovačkoj lingvistici 90-tih godina su označavani kao „poluprefiksi *eko-*, *narko-*, *petro-*, *video-*“, (Valeková 1991:333), to zbog toga, što u tako skraćenoj formi ne postoje u latinskom i grčkom jeziku. Tek kasnije kod Kláre Buzássyovej (Buzássyová 2003:35) nailazimo na termin prefiksoid. Prefiksoidi su postali frekventovaniji u dvadesetom veku, izdvojili su se kao posebne tvorbeno jedinice tek postepeno, sa porastom složenica koje se upotrebljavaju pretežno kao naučni termini. Prefiksoidi ustvari predstavljaju najefikasnije sredstvo za stvaranje novih termina, složenica, pomoću kojih se pojmovi označavaju jednostavnije, sažetije, jezgrovitije, koji bi inače zahtevali glomazne sintagme.

Kategorija, koja se nalazi između prefiksa i punoznačne reči u lingvističkoj literaturi nazvana je prefiksoid. To su prvenstveno složenice naučnog i tehničkog karaktera. Prefiksoidi su dvosložni a za razliku od prefiksa koji imaju relaciono, uopšteno značenje, prefiksoidi imaju leksičko, jer zadržavaju značenje celih reči. U ovom radu nije nam cilj da pokažemo kompletan spisak reči sa prefiksoidima, niti smo u mogućnosti da prikazemo sve prefiksoide, jer njihov broj raste iz dana u dan, već da ukažemo na one najučestalije u savremenom jeziku. Klajn navodi, da „prefiksoidi obično su koreni koji su ranije bili prisutni u manjem broju učenih složenica i njihovih izvedenica, ali koji sada postaju produktivni, počinju da stupaju u spojeve s raznim domaćim i stranim osnovama, a poneki od njih upotrebljavaju se i samostalno. Gotovo uvek takve promene se začinju u engleskom i francuskom, iz njih se šire po drugim evropskim jezicima, da bi posredstvom štampe i televizije doprle i do nas.“ (Klajn 1978:193) U slovačkoj lingvističkoj literaturi lekseme koje u sebi sadrže prefiksoide svrstavamo među složenice. I dvojica autora Sokolová – Šimon navode termin prefiksoid, takođe i Ivan Klajn i Milan Šipka u Velikom rečniku stranih reči i izraza navode na početku rečnika strane prefikse i prefiksoide ali ih ne razgraničavaju.

Danko Šipka u monografiji Osnovi leksikologije i srodnih disciplina (s.15) prefiksoide *aero-*, *hidro-*, *makro-*, *mikro-* definiše kao podleksemseke elemente sa leksičkim značenjem.

1. Prefiksoidi, koji u klasičnim jezicima funkcionišu kao predlozi ili prilozii:

Ante-/ante- (pre, pred, ispred) *antepozícia; antepozicija; akro-/akro-* (gornji, krajnji) *akrofóbia; akrofobija; dia-/dija-* (kroz) *diafýza; dijametar; ekto-/ekto-* (izvan, spoljašnji) *ektoplazma; ektogeneza; end-/endo-* (unutrašnjost) *endoparazit; endogamija; epi-/epi-* (na, uz) *epiderma; epicentar; hyper-/hiper-* (više, veće, jače) u slovačkom jeziku se piše sa y na osnovu etimologije *hypertenzia; hiperaktivnost; hypo-/hipo-* (umanjeno, oslabljeno). U slovačkom jeziku pišemo na osnovu etimologije sa y *hypofýza; hipovitaminoza; infra-/infra-* (ispod, niže) *infraštruktúra; infrastruktura inter-/inter-* (među, između) *interbrigáda; interbrigade; kata-/kat-* (nadole, niz) *katagenéza; katabaza; kontra-/kontra-* (suprotno) *kontraindikácia; kontranapad; kvázi-/kvazi-* (kao, približan) *kvázikompozitum; kvazistručnjak; meta-/meta-* (uz, među, pored) *metabáza; metabioza; para-/para-* (kod, uz) *parabola; parageneza; post-/post-* (posle, iza) *posthypnóza; postidental; retro-/retro-* (nazad, unazad) *retroaktivita; retroaktivnost; supra-/supra-* (nad, preko) *suprasyntax; suprastruktura; trans-/trans-* (preko) *transakcia; transakcija.*

2. Prefixoidi, koji su nastali skraćivanjem leksema, ne pojavljuje se u celosti, već samo u skraćenom obliku:

Aero-/aero- (odnosi se na vazduh) npr. *aerodynamika; aerodinamika; afro-/afro-* (u afričkom stilu) *afroučes; afrofrizura; agri-, agro-/agri-, agro-* (zemlja, poljoprivreda) *agrikultúra, agrobiológia; agrikultura, agrobiznis; amfi-amfi-* (obostrano) *amfibólia; amfibol; andro-/andro-* (muž, muški) *androfóbia; androfobija; antropo-/antropo-* (odnosi se na ljude) *antropobiológia; antropometrija; arci-, archi-/arci-, arhi-* (viši nivo, starešina) *arcibiskup; arcibiskup; arche-/arhe-* (početnog perioda, star) *archetyp; arhetip; astro-/astro-* (zvezda, svemir) *astrobiológia; astropilot; audio-/audio-* (zvučni, auditivni) *audiokazeta; audiosignal; auto-¹/auto-¹* (samostalni) *autoagresia; autosugestija; avio-/avio-* (avion) u slovačkom jeziku nismo našli prime-re u rečnicima; *aviokompanija; baro-/baro-* (težina, pritisak) *barogram; barogram; biblio-/biblio-* (knjiga) *bibliofília; bibliografija; bio-/bio-* (život) *bioakustika; biodinamika; centi-/centi-* (stoti deo) *centigram; centimetar; dendro-/dendro-* (drveće) *dendrológ; dendrologija; derma-dermato-/dermato-* (koža) *dermatológia; dermatologija; di-/di-* (dvaput) *dicefalus; diglosija; disko-/disko-* *diskofil; diskograf; exo-/egzo-* (spoljašnji) *exobiológ; egzobiologija; eko-/eko-* (ekološki) *ekobriketa; ekologija; elektro-/elektro-* (elektricitet, električna energija) *elektroanalýza; elektroanaliza; endo-/endo-* (unutrašnji) *endobióza; endoderm; energo-/energo-* (energija) *energocentrum; energokompleks; etno-/etno-* (narod, narodnost) *etnogenéza; etnogeneza; fero-/fero-* (železni) *feroaluménium; ferooksid; filo-/filo-* (ljubitelj) *filosemitizmus; filosen; fyzio-/fizio-* (priroda) *fyziotaktika; fiziologija; foto-/foto-* (fotografija) *photobiológia; fotobiologija; geo-/geo-* (zemlja, zemljište) *geochémia; geohemija; giga-/giga-* (miliijardu jedinica) *gigabajt; gigabajt; grafo-/grafo-* (pisanje) *grafoterapia; grafomanija; hekto-/hekto-* (sto jedinica) *hektoliter; hektolitar; helio-/helio-* (sunce) *heliocentrizmus; helioterapija; hema-to-/hemato-* (odnosi se na krv) *hematológia; hematologija; hemi-/hemi-* (pola) *hemiparazit; hemianestezija; hepato-/hepato-* (odnosi se na jetru) *hepatopankreas; hepatologija; hydro-/hidro-* (voda) *hydrodynamika; hidrodinamika* kod ovog prefiksoida razlika između slovačkog i srpskog jezika jedino je u pravopisu; **homo-/homo-** (odnosi se na ljude)

homosexual;homsapiens; **chrono-/hrono-** (odnosi se na vreme) *chronometer;hronometar*; **info-/info-** (informacije) *infocentrum;infomanija*; **infra-/infra-** (infracrven) *infracrofotografija*; **izo-/izo-**(jednakost po obliku ili nameni) *izoglosa;izogamija*; **kako-/kako-** (neprijatan) *kakofónia;kakofonija*; **kardio-/kardio-** (srce) *kardiocentrum;kardiograf*; **kozmo-/kozmo-**(kosmos) *kozmografija;kosmografija*; **labio-/labio-** (odnosi se na usne) *labiodentála;labionazal*; **lalo-/lalo-** (odnosi se na govor) *lalofobia;laloneuroza*; **logo-/logo-**(odnosi se na govor)*logoneuróza;logoneuroza*; **makro-/makro-**(velikih razmera) *makroanalýza;makrolingvistika*; **maxi-/maksi-** (dug) *maximóda;maksiserija*; **mega-/mega-** (veliko, milion jedinica) *megarevolúcia;megazvezda*; **melo-/melo-** (melodijski) *melodráma;melodrama*; **mezo-/mezo-** (prosečna vrednost) *mezometeorit;mezoklima*; **mikro-/mikro-** (milioniti deo) *mikroanalýza;mikrobiologija*; **mili-/mili-** (hiljaditi deo) *miliamper;milimetar*; **mini-/mini-** (količinski mali) *minibus;miniafera*; **mon-/mono-** (jedan) *monodráma;monokultura*; **morfo-/morfo-**(oblik) *morfologizácia;morfogeneza*; **moto-/moto-** (u vezi s motorom) *motocyklista; motokros*; **multi-/multi-** (višestruk) *multikultúra;multivitamin*; **nano-/nano-** (milioniti deo) *nanogram;nanosekunda*; **narko-/narko-** (odnosi se na narkotike) *narkomáfia;narkomafija*; **neo-/neo-** (nova verzija) *neoklasicizmus; neobarok*; **oxy-/oksi-** (kiseonik) *oxybióza;oksiterapija*; **orto-/orto-** (pravilan) *ortografija;ortogeneza*; **paleo-/paleo-**(stari,davnašniji)*paleobiología;paleografija*; **palin-/palin-**(ponovni) *palingenéza ;palingenezija*; **pan-/panto-** (celokupnost) *panfóbia;panegoizam*; **penta-/penta-**(pet jedinica)*pentaéder;pentaedar*; **pedo-/pedo-** (odnosi se na decu) *pedobiológ;pedopsihologija*; **peri-/peri-** (indirektno) *perifrása;perifraza*; **piko-/piko-** (mali fragment) *pikohertz;pikometar*; **pneumo-/pneumo-** (pluća, vazduh) *pneumochirurgija;pneumografija*; **poly-/poli-** (višestruko) *polyandria;poligamija* (između dva jezika razlika je u pravopisu) **proto-/proto-** (prvi, najraniji, najviši) *prototyp;protomedikus*; **pseudo-/pseudo-** (lažno, prividno) *pseudokultúra;pseudografija*; **psycho-/psiho-** (odnosi se na duševne procese) *psychoanalýza;psihohigijena*; (razlika između dva jezika u pravopisu) **rádio-/radio-**¹ (radijacijski) *rádioaktivita;radioterapija*; **semi-/semi-** (pola) *semifinále;semivokal*; **socio-/socio-** (društveni) *sociolingvistica;sociolingvistika*; **super-/super-** (koji premašuje) *superdial'nica;supervisor*; **tele-/tele-** (na daljinu) *telekomunikácia;telekomunikacija*; **termo-/termo-** (toplotni) *termobatéria;termoakumulacija*; **tetra-/tetra-** (od četiri jedinice) *tetradogenéza;tatralogija*; **tri-/tri-** (tri, trodelni) *tricykel triatlon*; **video-/video-** (odnosi se na vid) *videoarchív;videoteka*; **zoo-/zoo-** (odnosi se na životinje) *zoogenéza;zooparazit*.

3. U treću grupu svrstali smo one prefiksoide, koje u jeziku funkcionišu kao samostalne lekseme. U poređenju sa prethodnom grupom ovde spadaju samo nekoliko:

auto-²/auto-² (automobil) *autoatlas;autotransport*; **dynamo-/dinamo** (sila, snaga) *dynamometria;dinamometar*; **kino-/kino-** (odnosi se na filmove) *kinoamatér;kinoamater*; **euro-/evro-** (Evropa, evro)*eurobankovka;evrodolar*; **rádio-²/radio-²**(prenos na daljinu) *rádioaparát;radioprenos*. Nekoliko njih kao samostalne lekseme karakteristične su samo za razgovorni jezik: **deci-deci-** (deseti deo) *decigram;decimetar*; **deka-/deka-** (deseti deo) *dekáda;dekagram*; **extra-/ekstra-** (izuzetnog kvaliteta, izvan) *extraliga;ekstraprofit*; **kilo-/kilo-** (hiljadu jedinica) *kilobajt;kilogram*.

Na osnovu semantičke klasifikacije jedna grupa nabrojanih prefiksoida ima kvalifikativno značenje, npr. auto-, ekstra-, kako-, makro-, mega-, pseudo-, super-, ultra-. Drugu grupu prefiksoida čine oni koji imaju kvalifikativno brojno i količinsko značenje

ili označavaju merne jedinice npr. centi-, deci-, deka-, hekso-, hekto-, kilo-, mega-, mili-, mono-, okto-, pan-, penta-, poly-/poli-, proto-, tetra-, tri-. U treću grupu svrstavamo one prefiksoide, koji označavaju neki prirodni elemenat, materiju ili živo biće, npr. aero-, bio-, eko-, elektro-, etno-, foto-, geo-, hydro-/hidro-. Lokaciono značenje imaju prefiksoidi akro-, ekstra-, endo-, hyper-, hyp-, inter-, kata-, meta-, para-, super-, supra-, tele-, trans-, ultra-tele-. Vremensko značenje ima prefiksoid pali-, palin-, post-. Brojnost, brojno značenje imaju prefiksoidi deka-, di-, hemi-, mega-, mikro-, mono-, poly-, tri-. Jedina razlika koju smo zabeležili kod prefiksoida kod posmatrana dva jezika jeste u pravopisu ovih komponenta: dynamo-, exo- fyzio-, hydro-, hyper-, hypo-, maxi-, oxy-, poly-, psycho-.

Slična situacija je i sa sufiksoidima. Najpre su u jeziku označeni za polusufikse, tek kasnije u lingvistici okarakterisani su kao sufiksoidi. Strani sufiksoidi u svaki jezik ulaze sa rečima stranog porekla. Prvenstveno se spajaju sa osnovama stranog porekla, ali mogu se spajati i sa domaćim osnovama. Sufiksoidi se razlikuju od sufiksa, jer njihovo značenje nije tvorbeno, nego leksičko. Neki od sufiksoida postoje i kao samostalne reči u jeziku (grafija, fobija, manija, metar). Po poreklu većinom su iz grčkog jezika, samo poneki ima poreklo u latinskom jeziku (-bus).

-blast/-blast *myoblast;mioblast;* **-bus/-bus** *mikrobus;autobus;* **-drom/-drom** *autodrom;aerodrom;* **-émial/-emija** *pandémia;pandemija;* **-fikácia/-fikacija** *chemifikácia;klasifikacija;* **-fil/-fil** *slovanofil;slovenofil;* **-filial/-filija** *bibliofilia;bibliofilija;* **-fób/-fob** *germanofób;anglofob;* **-fóbia/-fobija** *bacilofóbia;anglofobija;* **-fón/-fon** *diktafón;ksilofon;* **-fónia/-fonija** *telefónia;telefonija;* **-gamial/-gamija** *polygamia;poligamija;* **-genézal/-geneza** *biogenéza;biogeneza;* **-gnózial/-gnozija** *morfognózia;geognozija* **-graf/-graf** *scénograf;scenograf;* **-grafia l-grafija** *piktografija;fotografija;* **-gram/-gram¹** (zapis) *epigram;dijagram;* **-gram/-gram²** (u mernim jedinicama) *kilogram;kilogram;* **-kinézal/-kinezal/-kinezija** *telekinéza;telekineza;* **-kracial/-kratija** *demokracia;demokratija;* **-lália/lalija** *dyslália;dislalija;* **-lógial/-logija** (nauka) *psychológia;teologija;* **-man, -mánia/ -man, -manija** *logománia, kleptoman; grafomanija;* **-meter/-metar** *kilometer;kilometar;* **-metria/-metrija** *geometria;antropometrija;* **-morfia, -morfizmus/-morfija** *izomorfia, pleomorfizmus;izomorfija* **-pédia/-pedija** *logopédia;logopedija;* **-sféral/-sfera** *atmosféra;atmosfera;* **-skop/-skop** *mikroskop;mikroskop;* **-téka/-teka** *diskotéka;kinoteka;* **-terapia/-terapija** *fzioterapia;hemoterapija;* **-zoál/-zoa** *protozoá;protozoa.*

Prefiksoide i sufisoide svrstavamo među nesamostalne tvorbene osnove. Po položaju nesamostalnih tvorbenih osnova mogu da stoje ispred morfeme za koju su vezani ili iza nje. Kod njih se po određenom modelu ponavljaju delovi složenice. Spajaju se sa raznim domaćim i stranim osnovama, a poneki od njih upotrebljavaju se i samostalno. Treba naglasiti, da ovi elementi imaju neograničenu produktivnost. Prefiksoidi su u jeziku postali frekventni u poslednje vreme kao elemenat kod građenja stručnih termina i neologizama. Služe kao sredstvo za postizanje jezičke ekonomije, jednom rečju možemo se izraziti stručno i kratko.

Broj reči u jeziku je veoma velik. Njih nije moguće obuhvatiti u potpunosti, tako da ni sve prefiksoide i sufiksoide nismo bili u stanju da prikažemo, niti nam to nije bio ni cilj. Navedene primere valja shvatiti samo kao ilustraciju a nikako kao njihov ukupan broj jer ih, razume se, ima znatno više u oba posmatrana jezika i njihov broj u jeziku je neograničen, jer svakodnevno nastaju nove lekseme. Treba imati na umu, da su mnoge lekseme nepoznate velikom broju govornika kako slovačkog tako i srpskog jezika.

LITERATURA

- Buzássyová, Klára (2003). Zložené slová z hľadiska internacionalizácie a inovácií. *Jazykovedný časopis*, 1-2:31-51.
- Dragičević, Rajna (2007): *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd:Zavod za udžbenike. 2007.
- Furdík, Juraj (2004). *Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia)*. Prešov:Náuka.
- Horecký, Ján (1995). Novšie afiksoidy v slovenčine. *Studia z jazykoznavstva slowiańskie-go*.(Krakow:Uniwersytet Jagielloński):63-67.
- Klajn, Ivan (1978). O prefiksoidima u srpskohrvatskom jeziku. *Naš jezik XXIII/5*: 187-198.
- Klajn, Ivan (1992). *Rečnik novih reči*. Novi Sad:Matica srpska.
- Klajn, Ivan - Šipka, Milan (2007): *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad:Prometej.
- Kol. autorov (2005): *Slovník cudzích slov*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2005.
- Mistrík, Jozef (1976): *Retrográdný slovník slovenčiny*. Bratislava:Univerzita Komenského.
- Nikolić, Miroslav (2000): *Obratni rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Sokolová, Miloslava – Šimon, František(1994): Segmentácia prevzatých slov v slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 45, č. 2, s. 128 – 149.
- Šipka, Danko (1998): *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska, 1998, 245 s.
- Valeková, Ludmila (1991). O nových slovách s časťou vide-. *Kultúra slova*, 25: 333-335.

Ana Makišova

COMPOUNDS WITH AFFIXOIDS

Summary

The paper discusses lexemes that have affixoids in their structure. Prefixoids and suffixoids are categorized as bound formational bases which can be positioned in front of or after the morpheme they are bound to. They occur exclusively within the so-called bound bases. After a certain model they repeat parts of compounds.

Affixoids can be grouped in two categories: domestic (-vod, -mer, -pis, malo-, rýchlo-, spolu-), and foreign (-fóbia, -gram, -man, agro-, bio-, mini-).

Александр Д. Дуличенко
Тартуский университет / Universität Trier
aleksd@list.ru

УДК: 811.163.4'27:811.161.2'27

ВСТРЕЧА ЯЗЫКОВ: ЮГОСЛАВО-РУСИНСКИЙ МИКРОЯЗЫК В ЮЖНОСЛАВЯНСКОМ КОНТЕКСТЕ

Резюме: Уникальность югославо-русинского (южнорусинского) микроязыка заключается в том, что он синтезирует в себе элементы и признаки всего славянского мира — восточного, западного и южного, т. е. генетические восточные и генетико-контактные западные признаки сплетаются в нем с типологическими южнославянскими. В работе на материале фонетических и грамматических особенностей показана старая двурефлектность югославо-русинского, на которую накладываются приобретенные в историческое время южнославянские черты.

Ключевые слова: *Югославо-русинский (южнорусинский) микроязык, фонетика, грамматика, генезис, типологические черты, южнославянский контекст*

Югославо-русинский, или южнорусинский, микроязык — уникальное явление в современном славянском мире. Чтобы отделить его от возрождающегося в разных вариантах (карпато)русинского Западной Украины, Восточной Словакии, Польши и Венгрии, в большой славистике приходится обозначать его, отражая в лингвониме географическую или этногеографическую привязку, — *югославо-русинский* или же *южнорусинский язык* или *микроязык*. В оригинале лингвоним звучит как *руски язык*, т. е. ‘русинский язык’ (иногда с географическим распространением — *бачванскоруски язык*, *бачвански сримски руски язык* и под.), в сербско-хорватском — как *русински језик*.

Этот микроязык, как и любой другой славянский язык, отражает в себе праславянское наследие, но, что особенно важно, одновременно он синтезирует в своей фонетической, грамматической и лексической системах элементы и признаки всего разделившегося после распада праславянского языка славянского языкового мира — восточного, западного и южного. При этом его восточнославянские и западнославянские признаки в одном случае в большей, в другом случае в меньшей степени связаны с генетическим источником (точнее, первые — с генетическим, вторые — с генетико-контактными источниками), в то время как связи с южнославянскими языками проявляются прежде всего в типологическом аспекте. Это и естественно: изначально развиваясь в зоне интенсивных контактов, — в зоне, связывающей восточнославянский и западнославянский речевые массивы, он в определенной степени объединил в себе две указанные языковые стихии, характеризующиеся уже постпраславянским уровнем родства.

I

Феномен югославо-русинского и его генезис стал привлекать к себе внимание преимущественно с середины XIX в., при этом авторы были единодушны в его «малорусском» происхождении (хотя и не аргументировали это), ср. данные, приводимые в таблице № 1:

Таблица № 1

Гипотезы генезиса югославо-русинского микроязыка во второй половине XIX в.

годы	«украинская» гипотеза	«словацкая» гипотеза	«смешанная» гипотеза	формулировки
1842	Р. J. Šafařík			«Maloruské nářečí»
1848	Я.Ф. Головацкий			«Малорусскія нарѣчія»
1880	Е. Ogonowski (Е. Огоновський)			«Die rothrussische oder die eigentliche, ruthenische (russische) Mundart»
1882	В. А. [В. Б. Антонович]			«чистый малорусскій языкъ»

Лишь на рубеже XIX и XX вв. возникает острая дискуссия по поводу генетического и этнического аспектов южнорусинской проблемы. В славистике эту дискуссию можно считать выдающейся, так как она была международной, — поскольку привлекла к вопросу многих известных в ту пору славистов разных стран, а по остроте мнений превосходила многие дискуссии XIX в. Толчком для нее послужила поездка с этнографическими целями в самом конце XIX в. в Бачку украинского слависта Владимира Гнатюка. Опубликованные им материалы как раз и вызвали эту международную дискуссию. В. Гнатюк сформулировал так наз. «украинскую» гипотезу происхождения южнорусин и их языка (иногда, правда, под огнем критики он писал и о «смешанном украинско-словацком» характере языка этих русин), противники — в основном словацкие и другие неукраинские ученые — приводили аргументы, формируя так наз. «словацкую» гипотезу. В приводимой нами ниже таблице № 2 суммированно представлены обе эти (и «смешанная») гипотезы:

Таблица № 2

**Гипотезы генезиса югославо-русинского микроязыка
на рубеже XIX–XX вв.**

годы	«украинская» гипотеза	«словацкая» гипотеза	«смешанная» гипотеза	формулировки
1892, 1906		А. Петров		цотацкий говор восточнословацкого наречия
1897		O. Broch		цотацкий говор восточнословацкого наречия
1898→	В. Гнатюк			«Руські оселі в Бачці»
1900			В. Гнатюк	«slovakko-maloruské, značně poslovenčené nářečí»
1898→		F. Pastnek		«to je nářečí ‘Cotaků’ zemplinských»
1898		А. Соболевский		«Не Русские, а Словаки!»; «р1чь бачванскихъ Русиновъ — уже словацкая»
1899		J. Škultéty		цотацкий говор восточнословацкого наречия
1899		J. Polívka		цотацкий говор восточнословацкого наречия
1901		В. Францев		восточнословацкое наречие
1906		S. Czambel		«zemplínské nářečí»
1907		J. Páta		цотацкий говор восточнословацкого наречия
1923	Г. Костельник			диалект украинского языка

Следует обратить внимание на то, что весь XX в. прошел, образно выражаясь, «под знаменем» «украинской» и «словацкой» гипотез, правда, с некоторым отходом от прямолинейности, выразившемся в так наз. «средней» гипотезе, т.е. помещающий в генетическом плане южнорусинский между восточнославянской и западнославянской группами. Ср. данные таблицы № 3:

**Некоторые точки зрения на генезис югославо-русинского микроязыка
середины и второй половины XX в.**

годы	«украинская» гипотеза	«словацкая» гипотеза	«смешанная» или «проме- жуточная» гипотеза	формулировки
1944		J. Liška		«zemplínské nářečí»
1947 (и 1935 г.)		F. Tichý		«Rusíni jazyka slovenského»; цотацкий говор восточнословацкого наречия
1947→		J. Štolc		цотацкий говор восточнословацкого наречия
1962		A. В. Исаченко		«чистейший восточнословацкий диалект»
1962			О. Горбач	«Керестурська говірка належить до мішаних українсько- східнословацьких 'земплинсько- ужського типу' в терминології С. Цамбела»
1965→	М. М. Кочиш			«диялект української бешеди»; «Наша бешета ше рахує до юго-західних диялектох української бешеди»
1966		E. Pauliny		«východná slovenčina, presnejšie zemplínske nárečie»
1966		Ch. E. Bidwell		восточнословацкий диалект

годы	«украинская» гипотеза	«словацкая» гипотеза	«смешанная» или «промежуточная» гипотеза	формулировки
1967	А. П. Коваль			говор украинского языка
1969	Й. Дзендзелівський			говор украинского языка
1983			Е. Барич	между восточнославянским и западнославянским
1983		S. Gustavsson		восточнословацкий диалект
1983			Н. Birnbaum	
1998			А. Д. Дуличенко	между восточнославянским и западнославянским (предварительное мнение!)

Мое предварительное мнение, высказанное в 90-е гг. XX в., заключалось в предложении помещать южнорусинский между восточнославянской и западнославянской группами, на чем настаивала также Е. Барич. Действительно, анализируя южнославянский материал, нетрудно было заметить, что ряд рефлексов в нем носит двойкий характер. Покажу это на нескольких примерах фонетического и морфологического уровня, при этом следует обратить внимание на то, что двурефлектность выступает также и в одних и тех словах (хотя такие случаи не столь часты).

Таблица № 4

**Двойкость рефлексов / двурефлексность восточно- и западнославянского типов
(на фонетико-морфологическом материале)**

ǣ →	экавский <i>e, 'e:</i> <i>бешеда, шмели, хлѣб</i>	икавский <i>i, 'i:</i> <i>рика, шмих, шнїг</i>	экавско-икавский <i>e, 'e ↔ i, 'i</i> в одних и тех же словах: <i>мера ↔ мѣра</i> <i>вера (устар.) ↔ вѣра</i>
a) <i>d' →</i> b) <i>t' →</i>	<i>(dž') → dž:</i> <i>дзень, кадзи, дзеци</i> <i>(c') → c:</i> <i>цѣмни, мац, оцец</i>	<i>d:</i> <i>дѣска, дѣня, ѣден</i> <i>t:</i> <i>ти, тѣрвац, тѣди</i>	
перфект	с утратой форм вспомогательного глагола <i>буц</i> и с обязательным употреблением личного местоимения: 1. <i>я читал</i> 2. <i>ти читал</i> 3. <i>вон читал...</i>	с наличием форм вспомогательного глагола <i>буц</i> и без обязательного употребления личного местоимения: 1. <i>читал сом</i> 2. <i>читал ши</i> 3. <i>читал (е)</i>	
сослагательное наклонение	с наличием для всех лиц формы глагола <i>буц</i> в виде <i>би</i> и с обязательным употреблением личного местоимения: 1. <i>я би купал</i> 2. <i>ти би купал</i> 3. <i>вон би купал...</i>	с наличием для всех лиц спрягаемых форм глагола <i>буц</i> и без употребления личного местоимения: 1. <i>купал бим</i> 2. <i>купал биши</i> 3. <i>купал би...</i>	

Примечание: 1) Рефлексы ятя в югославо-русинском богаче того, что представлено в таблице: имеется еще рефлекс западнославянского (польского) типа *a, 'a:* *цали, бляди*, который, однако, охватывает небольшое число слов.

2) В фольклоре и в народном языке возможны были также синтезированные формы типа *я сом читал* или *я бим читал*, свидетельствующие о том, что в результате длительных контактов и незавершившейся языковой смены на формы типа *я читал* и *я би читал* накладывалась более архаичная в этом плане восточнословацкая

модель со спрягаемыми формами вспомогательного глагола. В литературном языке такие синтезированные формы в настоящее время не используются.

При этом я обратил внимание на то, что при генетическом анализе югославо-русинского материала двурефлектность имеет и такую особенность: системный характер признаков восточнословацкого типа нередко нарушают реликтовые признаки закарпатскоукраинского типа, ср. данные таблицы № 5:

Таблица № 5

**Системные рефлексы и реликтовые рефлексы украинского типа
(на фонетическом материале)**

	основные рефлексы	остаточные рефлексы украинского типа
$\bar{e} \rightarrow$	<i>je-</i> : <i>єден, єшень, єлень</i>	<i>o-</i> : <i>озеро</i>
$-l \rightarrow$	<i>-ol-</i> : <i>молга, волк, жолти</i>	<i>(-ol-) \rightarrow -ov-</i> : <i>вовк, жовти</i>
a) <i>tort</i> →	<i>trat</i> : <i>бразда, драга, крава</i>	<i>torot</i> : <i>зноровиц ше</i>
b) <i>tert</i> →	<i>tret</i> : <i>бреза, пред, брег</i>	<i>teret</i> : <i>смерека, чересло</i>
$kt' \rightarrow$	<i>c</i> : <i>ноц, моц</i>	<i>č</i> : <i>помочи</i>
$s'tr \rightarrow$	<i>štr</i> : <i>штреляц, оштри, штредні</i>	<i>str</i> : <i>стредні, стригац</i>

В этой связи высказанная ранее идея о незавершившейся языковой смене в направлении «восток → запад» принимает более аргументированный вид: реликтовые рефлексы закарпатскоукраинского происхождения как раз и демонстрируют направление процесса, а показанная выше фонетико-морфологическая двурефлектность укрепляет эту мысль. Реликты украинского типа как бы свидетельствуют о постепенном их угасании.

Таким образом, рассуждая о генезисе югославо-русинского, следует разграничивать собственно генетический и генетико-контактный аспекты и языковую смену в направлении «восток → запад». А пока в классификации украинских диалектов югославо-русинский располагается так: юго-западное наречие ← карпатский диалект ← закарпатские (средне- или южнокарпатские) говоры украинского языка. В классификации словацких диалектов это выглядит таким образом: восточное (восточнословацкое) наречие ← спишский / шаришский / земплинский диалекты словацкого языка.

II

Вторая волна интенсивных контактов южнорусинского, проходившая в южнославянском ареале (в частности, в регионах, покрытых штокавскими говорами) с 40-х гг. XVIII в. и продолжающаяся поныне, приводит в конечном счете к тому, что этот микроязык вобрал в себя многочисленные южнославянские (сербско-хорватские) элементы либо стал выравнивать те или иные категории и их признаки по моделям довлеющего здесь языка. Так, югославо-русинский стал подвергаться воздействию окружающего его сербско-хорватского языка с первых десятилетий поселения его носителей в Бачке и в сопредельных регионах. До создания литературного языка влияние распространялось на устную речь и не имело каких-либо ограничений. С появлением собственной печати и нормированного языка, а также изучения его в школе этот процесс стал сдерживаться, однако большей частью в кругах образованных людей, т. е. в достаточно узкой социальной прослойке (хотя далеко не всегда и здесь). Полное двуязычие становится тем мостом, по которому в южнорусинский вольно или невольно проникают сербско-хорватские (resp. сербские и хорватские) элементы и признаки. Причем речь идет не только о словаре, но и о грамматике. При этом затронуты не только поверхностные, но нередко и глубинные структуры югославо-русинского. И тем не менее островной микроязык, поставленный в силу исторических обстоятельств перед большим языком, каковым в данном случае является южнославянский сербско-хорватский, в целом продолжает сохранять свое генетическое и генетико-контактное начало, хотя макаронизм устной речи здесь дает о себе знать. Опираясь на материал самой объемной югославо-русинской грамматики Ю. Рамача, в частности, на материал падежного употребления существительных, покажем это на паре примеров:

1) значение части или неопределенного количества чего-либо (партитивный родительный): *вона люби месо* — серб. *она воли месо* 'она любит мясо' (вин. пад.) — вместо ожидаемого *вона люби меса* (род. пад.) — сдвиг падежа: винительный — вместо родительного;

2) *през* 'без': в значении отсутствия чего-либо вытесняется предлогом *без* в конструкциях типа *човек през руки* → *човек без руки* 'человек без руки' и под.

Процесс формально-грамматической и семантико-функциональной гибридации пронизывает по сути все падежное поле югославо-русинского. В грамматике Ю. Рамача нами зафиксировано более 60 случаев формального и семантико-функционального «вмешательства» сербско-хорватского языка в югославо-русинский: в родительном падеже таких проявлений 27, в дательном 2, в винительном 21, в творительном 10, в предложном 6.

Смена каких предлогов происходит под влиянием сербско-хорватского языка и влияет ли этот процесс на смену самих падежей, ср. данные таблицы № 8:

Таблица № 6

Смена югославо-русинских предлогов

падежи	смена предлогов	сохранение падежа	сдвиг падежа
родительный (РП)	$\emptyset \rightarrow з/зо/зоз$		РП \rightarrow ВП
	<i>блїзко (при) \rightarrow блїзко</i>		ПП \rightarrow РП
	$\emptyset \rightarrow з/зо/зоз$		сочет. \rightarrow РП
	$з/зо/зоз \rightarrow од$	РП – РП	
	<i>сред \rightarrow в-/в</i>		РП \rightarrow ПП
	<i>на \rightarrow од</i>		ВП \rightarrow РП
	$з/зо/зоз \rightarrow од$	РП – РП	
	<i>од \rightarrow проци(в)</i>	РП – РП	
	$\emptyset \rightarrow од$	РП – РП	
	<i>коло \rightarrow од</i>	РП – РП	
	<i>на \rightarrow преїт</i>		ПП \rightarrow РП
			ВП \rightarrow РП
	<i>през \rightarrow преїт</i>	РП – РП	
	<i>понад \rightarrow преїт</i>	РП – РП	
	<i>од \rightarrow проци(в)</i>	РП – РП	
	<i>до \rightarrow проци(в)</i>	РП – РП	
	<i>под \rightarrow спод</i>		ВП \rightarrow РП
	<i>за \rightarrow споза</i>		ПП \rightarrow РП
	<i>пред \rightarrow спред</i>	РП – РП	ТВ \rightarrow РП
винительный (ВП)	$в \rightarrow \emptyset$	ВП – ВП	
	<i>на $\rightarrow \emptyset$</i>		ВП \rightarrow РП
	<i>на \rightarrow за</i>	ВП – ВП	
	<i>до \rightarrow за</i>		РП \rightarrow ВП
	<i>за \rightarrow гу</i>		ВП \rightarrow ДП
	$\emptyset \rightarrow за$		ДП \rightarrow ВП
	<i>пре \rightarrow по</i>	ВП – ВП	

падежи	смена предлогов	сохранение падежа	сдвиг падежа
	<i>на</i> → <i>под</i>	ВП – ВП	
	<i>за</i> → <i>поза</i>		ПП → ВП
	<i>за</i> → <i>пре</i>	ВП – ВП	
	<i>на</i> → <i>прейг</i>		ВП → РП
творительный (ТП)	<i>до</i> → <i>з/зо/зоз</i>		РП → ТП
	<i>з/зо/зоз</i> → <i>прейг</i>		ТП – РП
	<i>у</i> → <i>з/зо/зоз</i>		ПП – ТП
	<i>за</i> → <i>после</i>		ТП → РП
	<i>под</i> → <i>спод</i>		ТП → РП
предложный (ПП)	<i>по</i> → <i>прейг</i>	ПП – ПП	
	<i>у</i> → <i>з/зо/зоз</i>		ПП → ТП

Эти данные можно суммировать:

Таблица № 7

падежи	пары несовпадающих предлогов	сохранили падеж	сдвиг падежа
РП	21	10	11
ВП	10	4	6
ТП	5		5
ПП	2	1	1

Каков вывод следует из этого? Прежде всего видна обильная подверженность сербско-хорватскому воздействию родительного, а также винительного падежей. Менее показателен в этом плане предложный падеж, что скорее всего объясняется наличием генетически идентичных или же близких предлогов как сдерживающего фактора.

Таким образом, если исходить из фактора замены под внешним языковым воздействием одного предлога другим, а вместе с этим и замены одного падежа другим, то оказывается, что функциональные микрополя родительного и винительного падежей, в силу прежде всего своей многозначности, оказываются неустойчивыми и потому интенсивнее, чем в других случаях, подвергаются воздействию доминирующего языка. Ср. в этом плане, например, дательный падеж с его ограниченным функционально-содержательным полем, которое не позволяет его (падеж) расшатывать, т. е. подвергать интенсивному внешнему давлению.

Выявляется еще одна примечательная особенность: падежные сдвиги характерны и для тех случаев, когда в качестве компонентов пары выступает один и тот же предлог:

Таблица № 8

падеж	предлог	сдвиг падежа
ВП	<i>помедзи – помедзи</i>	ТП → ВП
	<i>понад – понад</i>	ВП → РП
	<i>пред – пред</i>	ТП → ВП
ТП	<i>медзи – медзи</i>	ТП → РП
	<i>пред – пред</i>	ТП → ВП
ПП	<i>попри – попри</i>	ПП → РП

Вероятно, такого рода изменения говорят о большей силе воздействия, чем в предыдущих случаях, когда факт изменения предлога может тянуть за собой и изменение падежа.

Этим процессам способствует не только внешний фактор — влияние сербско-хорватского языка и факт двуязычия, но и фактор структурной близости двух языков, что подразумевает совпадение и похожесть многих языковых единиц, в нашем случае — предлогов, управляющих соответствующими падежами (фонетически разные в двух языках предлоги нами здесь не рассматриваются), ср.:

Таблица № 9

падеж	юг.-русин. предлог	серб.-хорв. предлог	признаки фонетич. различия
родительный	<i>без</i>	<i>без</i>	–
	<i>з/зо/зоз</i>	<i>са</i>	<i>з-//с-</i>
	<i>од</i>	<i>од</i>	–
	<i>проци(в)</i>	<i>против</i>	<i>-ц-//м-</i> <i>(-в)//-в</i>
	<i>устред</i>	<i>усред</i>	<i>-т-//ø-</i>
	<i>прейг</i>	<i>преко</i>	<i>-йг//ко</i>
	<i>спод</i>	<i>испод</i>	<i>ø-//и-</i>
	<i>(с)пред</i>	<i>испред</i>	<i>ø-//и-</i>
	<i>блізу/блізко</i>	<i>близу</i>	<i>-л' -//л-</i> <i> -(-к)о//у</i>

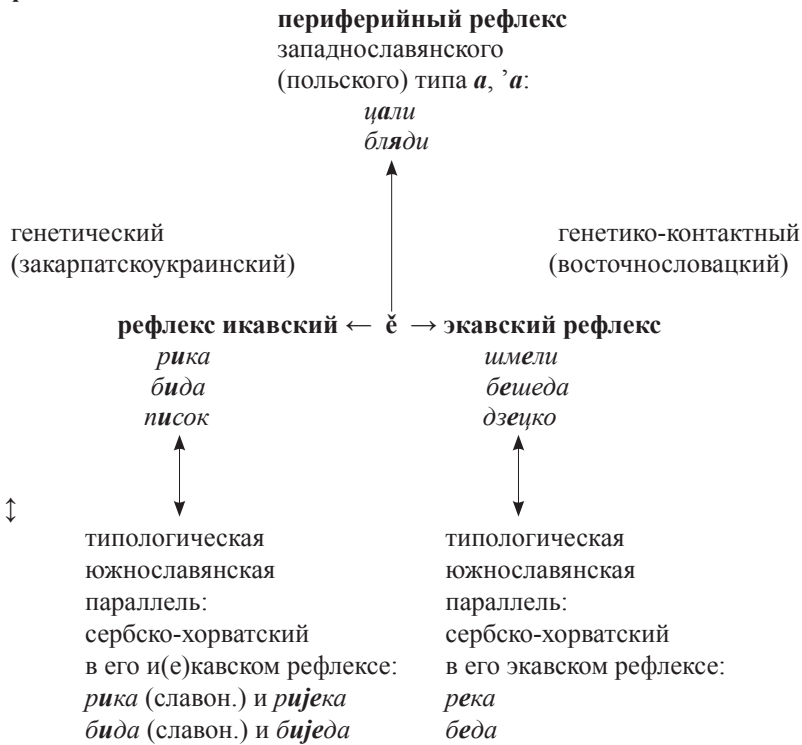
падеж	юг.-руси́н. предлог	серб.-хорв. предлог	признаки фонетич. различия
винительный	<i>за</i>	<i>за</i>	–
	<i>по</i>	<i>по</i>	–
	<i>под</i>	<i>под</i>	–
	<i>пре</i>	<i>пре</i>	–
	<i>на</i>	<i>на</i>	–
	<i>пред</i>	<i>пред</i>	–
творительный	<i>з/зо/зоз</i>	<i>са</i>	<i>з-//с-</i>
	<i>за</i>	<i>за</i>	–
	<i>медзи</i>	<i>међу</i>	<i>-дз-и//-ђ-у</i>
	<i>(с)под</i>	<i>под</i>	<i>(с-)//ø-</i>
	<i>пред</i>	<i>пред</i>	–
предложный	<i>по</i>	<i>по</i>	–
	<i>у</i>	<i>у</i>	–

Таким образом, из предлогов, обеспечивающих функционирование падежей существительных, 22 так или иначе близки в двух языках, причем практически полное совпадение обнаруживают большинство из них — 12 (оглушение конечного звонкого в югославо-руси́нском и его сохранение в сербско-хорватском нами здесь специально не учитывается), в то время как 10 предлогов различаются лишь отдельными фонетическими элементами (типа *-ц-//м-* или *-т-//ø-*) или же незначительными фонетическими признаками (на уровне звонкости – глухости типа *з-//с-*, мягкости – твердости типа *-л’-//л-* и под.). Этот фактор объективно способствует смешению элементов и одновременно ставит вопрос: всегда ли возможно в практической речи строгое разграничение своего и чужого?

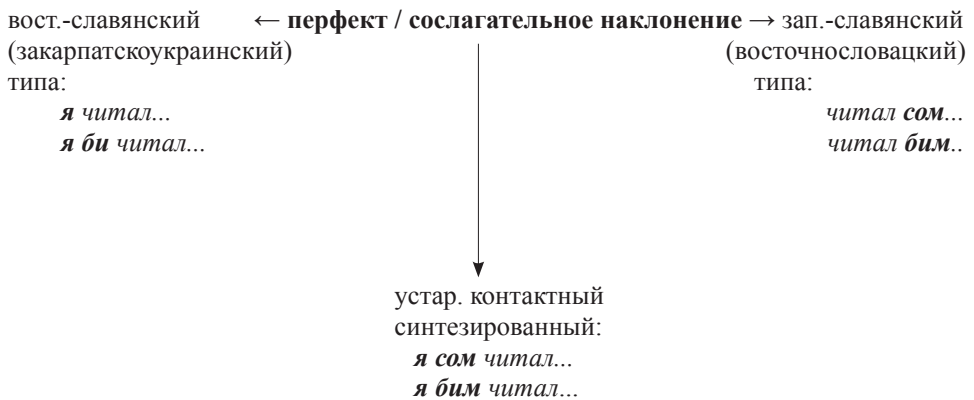
Однако все же важно подчеркнуть: сформировавшаяся к настоящему времени ступень гибридации с ее стремлением к глобальному распространению по всему падежному полю пока так и не вытеснила многие глубинные (формальные и содержательные) признаки южноруси́нского происхождения и не везде сумела занять глубинные ниши бытования в предложной субстанции.

Примеры подобного «выравнивания» югославо-руси́нской грамматической системы по модели южнославянского сербско-хорватского можно было бы приводить и далее. Однако, из-за краткости статьи, приведем здесь только пару схем генетического и типологического соотношения элементов и признаков:

1) рефлекс ятя:

2) вид перфекта и сослагательного наклонения:

Из схем и ранее приведенного материала по падежной системе видно, что сербско-хорватский выполняет для югославо-русинского микроязыка своего рода

поддерживающую и выравнивающую роль. При этом южнославянское по сути своей стало своего рода моделью, в соответствии с которой эволюционируют ряд подсистем и признаков югославо-русинского микроязыка. Это придает югославо-русинскому специфику, аналога которой в современном славянском мире, пожалуй, и нет.

Особо стоит вопрос об элементах и признаках балканского языкового союза в югославо-русинском, который здесь я специально не затрагиваю, — см. об этом специальную статью: Дуличенко 1979: 100–122.

ИЗ ЛИТЕРАТУРЫ

- Барич, Еугения (1983). «Руски јазик ошвицени з призначкамаи заходнославијских и источнославијских јазикох». *Croatica*, Zagreb: 7–19.
- Barić, Eugenija (2007). *Rusinski jezik u procjepu prošlosti i sadašnjosti*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Густавсон, Свен (1983). «Руски јазик у Југославији — диахрония и синхрония». *Творчосци*, Нови Сад, 9.
- Дуличенко, Александр Д. (1979). «Язык русин Югославии и его соотношение с языками и диалектами карпато-дунайского ареала. (Грамматический аспект)». In *Проблемы описания системы языка и ее функционирования. (Ученые записки Тартуского университета, вып. 486. Труды по русской и славянской филологии. Серия лингвистическая, XXX)*, Тарту: 100–122.
- Дуличенко, Александер Д. (1984). «Сербскогорватски елементи у језику југославијских Руснацох». *Творчосци*, Нови Сад, 10: 23–71.
- Дуличенко, Александр Д. (1998). «Язык русин Сербии и Хорватии (югославо-русинский)». In *Основы балканского языкознания. Ч. 2: Славянские языки*. С.-Петербург: 247–272.
- Дуличенко, Александер Д. (1995–2009). *Jugoslavo-Ruthenica*. I–II. Нови Сад: Руске слово.
- Рамач, Јулијан (2002). *Граматика руског језика. За I, II, III и IV класу гимназији*. Београд.

Aleksandr Dulichenko

THE MEETING OF THE LANGUAGES: RUSSINIAN MICROLANGUAGE IN THE SOUTHERN SLAVIC CONTEXT Summary

The Yugoslavo-Russianian microlanguage is a unique phenomenon in the modern Slavic world. In its phonetic, grammatical and lexical systems it combines elements and features of the entire Slavic world, in particular, the eastern, the western and the southern.

Being developed in the area of intensive contacts among eastern Slavic and western Slavic linguistic units, it generally united in itself the both linguistic elements mentioned above. Its characteristics that demonstrate such synthesis are the most representative in

this respect. The linguistic features which it kept safe are often characterized by a relict nature — mainly these features have an eastern Slavic origin. This can be explained by the fact that the linguistic unit with the eastern Slavic origin has gradually moved back a long while ago and has entered the eastern Slavic area by adopting its numerous peculiarities.

The immigration of the ancestors of Russins first to Serbia and later to Croatia in the first half of the 18-th century resulted in the fact that their language in the new country conserved in itself the eastern Slavic – Eastern and Western linguistic *complex* (сплав). Due to contacts with the Serbian-Croatian for more than 250 years it also started absorbing southern Slavic elements or following their samples. For example, compare Common Slavic combination **dj* which reflected in the eastern Slavic * *dz-* – *садза, цудзи, ходзаџи*, it also started following the southern Slavic model – *меджа*, also compare the preposition *медзи* and *меджи*, with the Serbian-Croatian *међа, међу*. The reflection of the Common Slavic *ě* (*jat*) had different results even at the very beginning: sometimes *i* (*рика, беда, нисок*), sometimes *e* (*бешеда, имели, дзеџко*), sometimes both reflections in one word (*мера* and *мира, квеце* and *квице, вера* and *вира*). Ekavian reflection unites the Russianian with the Eastern Slovak dialect and with Serbian-Croatian in its Ekavian pronunciation (*река, беда, несак*), Ikavian – with the Ukrainian and partly with the Serbian-Croatian in its Ijekavian pronunciation (*рика и ријека, беда и биједа, нисок и нијесак*).

The report will address the genetical-typological combinations of the eastern, western and southern Slavic type that reflected in the Yugoslavo-Russianian microlanguage.

Danilo Capasso
 Univerzitet u Banjaluci
 Filološki fakultet
chlebny@yahoo.com

UDK: 811.131.1'316.772.2:821.131.1.09 Dante Alighieri

DANTE ALIGIJERI, PRONALAZAČ KOMUNIKABILNOSTI ITALIJANSKOG JEZIKA

Sažetak: Zbog čega italijanski jezik oni koji ga uče smatraju najlakšim romanskim jezikom? Od čega zavisi ova prednost u učenju? Sigurno od brojnih faktora, među kojima je i komunikabilnost italijanskog jezika. Od čega i kako nastaje ova karakteristika? Smatram da je upravo Dante Alighieri bio taj koji je otkrio komunikabilnost italijanskog jezika, govornog jezika nastalog iz narodne varijante latinskog. Ovaj članak ispituje najpoznatije djelo Dantea lingviste "De Vulgari Eloquencia" napisano na latinskom kao svjedočenje i potvrda važnosti govornog jezika u odnosu na pisani i samim tim, apsolutnu dominaciju njegove komunikabilnosti.

Ključne reči: *komunikacija, komunikabilnost jezika, italijanski jezik, narodni jezik, književni jezik, „De vulgari Eloquencia”, svjedočenja o narodnom jeziku.*

Ako je jezik u komunikologiji jedan od omiljenih sredstava pomoću kojih se realizuje komunikacija, onda je potrebno razlikovati dva faktora:

1. koji je to jezik, govorni ili književni,
2. koje su dominantne karakteristike izabranog aspekta - govornog ili književnog.

Ako komunikacijom smatramo onu neposrednu i samim tim bez posebnih sredstava ekspresije, kao što je pisanje, onda moramo izabrati govorni jezik, svakodnevni jezik, jezik koji razmjenjuju govornici da bi komunicirali. S obzirom da pričamo o govornom jeziku, jedna od njegovih dominantnih karakteristika trebala bi biti njegova komunikabilnost, i upravo o ovom želim govoriti, tj. o tome da je komunikacija tim konkretnija koliko je komunikabilnost govornog jezika stvarnija.

Šta podrazumijevam pod komunikabilnošću govornog jezika?

Ako je govorni jezik, u odnosu na književni, sam po sebi slobodniji i manje ograničen gramatičkim pravilima, komunikabilnost je tok kojim dva govornika komuniciraju i kojim se, dakle, međusobno razumiju, nevezano za kompletnost i pravilnost poruka koje razmjenjuju. Ako govornik "A" komunicira sa govornikom "B" koristeći jezik oslobođen pravila, ali bez obzira na to uspijevajući da bude shvaćen od strane govornika "B", onda se može potvrditi da je komunikacija prošla, a faktor koji je dozvolio uspjeh prolaska poruke i razumijevanje je upravo komunikabilnost jezika¹.

¹ Valter Benjamin u svom eseju *Über die Sprache überhaupt und über die Sprache des Menschen* 1916. smatra da je komunikabilnost "duhovna suština" jezika.

Kako je moguće izmjeriti komunikabilnost jednog jezika? Koliko je meni poznato, ne postoje jedinice mjere za jezičku komunikabilnost već ona zavisi direktno iz potrebe samog jezika da bude komunikabilan, ova potreba je kako istorijska, tako i društvena. Što nas dovodi do sledećeg pitanja, postoje li studije, članci, manifesti o jezičkoj komunikabilnosti nekog jezika posebno? Svakako da postoje, u slučaju italijanskog jezika to je „de Vulgari eloquentia“² Dantea Aligijerija, traktat napisan na latinskom jeziku između 1303. i prvih mjeseci 1305.

Traktat se razvija u dvije knjige, polazi od analize nastanka jezika, dakle, govornog jezika, a završava proklamacijom, napisanom na latinskom jeziku, narodnog jezika kao govornog jezika. Ali DVE je i manifest komunikabilnosti narodnog jezika ili prvog oblika budućeg italijanskog jezika.

Ako sam ranije objasnio kako komunikabilnost jezika zavisi od njegove istorijske i društvene potrebe za komunikacijom, Dante upravo na početku vlastitog djela dokazuje ovu potrebu

«Cum neminem ante nos de vulgaris eloquentie doctrina quicquam inveniamus tractasse, atque talem scilicet eloquentiam penitus omnibus necessariam videamus...»³ (Dante Alighieri, 1998:40)

Dante dakle govori o potrebi i upućuje je na cjelokupnu zajednicu (omnibus), i odmah poslije objašnjava šta je narodni jezik:

«...ut sciatur quid sit super quod illa versatur, dicimus, celeriter actendentes, quod vulgarem locutionem appellamus eam qua infantes assuefiunt ab assistentibus cum primitus distinguere voces incipiunt; vel, quod brevius dici potest, vulgarem locutionem asserimus quam sine omni regula nutricem imitantes accipimus»⁴ (Dante Alighieri, 1998:42)

I stvarajući jasnu razliku između govornog jezika- narodnog i “sekundarnog” jezika, gramatike, u vlasništvu Rimljana Grka i ostalih Dante tumači:

«Harum quoque duarum nobilior est vulgaris: tum quia prima fuit humano generi usitata, tum quia totus orbis ipsa perfuitur, licet in diversas prolationes et vocabula sit divisa; tum quia naturalis est nobis, cum illa potius artificialis existat»⁵ (Dante Alighieri, 1998:42)

Dante se vraća na potrebu za jezikom i ovako je objašnjava:

«Oportuit ergo genus humanum ad comunicandas inter se conceptiones suas aliquod rationale signum et sensuale habere...»⁶ (Dante Alighieri, 1998:48)

² U daljnjem izlaganju citiraću ovaj tekst skraćenicom DVE.

³ «Budući da mi se čini da niko dosad nije tretirao, niti djelimično, umjetnost narodnog govora, i budući da dobro vidim kako je ova umjetnost svima potrebna...»

⁴ «...kako bi se znalo oko čega se ona odvija, odmah naglašavam da narodnim jezikom zovem onaj kojem djecu poučavaju, kao sredstvo korištenja, oni koji im se nalaze u blizini kad počnu da jasno izgovaraju slogove; ili, ukratko, narodnim jezikom definišem govor koji koristimo imitirajući hraniteljku, bez obraćanja pažnje na pravila.»

⁵ «Od ova dva plemenitiji je narodni: zato što ga je ljudski rod prvog koristio; zato što se cijeli svijet njime služi, iako je podijeljen zbog mnogobrojnosti oblika i riječi; jer je naš po prirodi, dok je ovaj drugi prije svega proizvod umjetnosti.»

⁶ «Bilo je potrebno da ljudski rod, da bi se između individue i individue mogli prenijeti određeni koncepti, raspolaže sa pokojim znakom ujedno i racionalnim i senzibilnim...»

Dante ne koristi pridjev *necessarius* (nužan) već bezlični oblik perfekta glagola *oportet* koji ukazuje na potrebu, neophodnost ljudskog roda da komunicira, da razmijeni znakove na smislen način, preko fonema, da na racionalan način shvati njihova značenja:

«Hoc equidem signum est ipsum subiectum nobile de quo loquimur: nam sensuale quid est in quantum sonus est; rationale vero in quantum liquid significare videtur ad placitum»⁷ (Dante Alighieri, 1998:50).

Dakle, nakon potrebe, shodnost i korištenje novog jezika. Dante nastavlja analizirati narodni jezik kao idiom i pokazuje da ljudi iz različitih gradova, ne dajući nikakvu važnost geografskoj blizini, u slučaju Bolonje u istom gradu, govore na drugačiji način:

«...nam aliter Paduani et aliter Pisani locuntur; et quare vicinius habitantes adhuc discrepant in loquendo, ut Mediolanenses et Veronenses, Romani et Florentini, nec non convenientes in eodem genere gentis, ut Neapolitani et Caetani, Ravennates et Faventini, ut quod mirabilis est, sub eadem civilitate morantes, ut Bononienses Burgi Sancti Felicis et Bononienses Strate Maioris.»⁸ (Dante Alighieri, 1998:74).

Dante objašnjava motiv ovog “drugačijeg” govorenja izdvajajući u govornom jeziku jedan nepokretan i promjenljiv tok koji prevazilazi zakone prostora i vremena i koji je u konstantnom razvoju :

«Cum igitur omnis nostra loquela – preter illam homini primo concreatam a Deo – sit a nostro beneplacito reparata post confusionem illam que ni aliud fuit quam prioris oblivio, et homo sit instabilissimus atque variabilissimus animal, nec durabilis nec continua esse potest, sed sicut alia que nostra sunt, puta mores et habitus, per locorum temporumque distantias variari oportet.»⁹ (Dante Alighieri, 1998:78).

Ovdje je važno je primijetiti kako Dante navodi i objašnjava različit govor čime dokazuje da se ne radi o nekomunikabilnosti između stanovnika različitih gradova poluostrva, već o komunikaciji koja, iako je teška zbog manje-više različite upotrebe leksike, ipak prolazi i samim tim postoji razumijevanje znakova. Razumijevanje se dešava upravo zahvaljujući komunikabilnosti narodnog jezika i potrebi za komunikacijom između različitih gradova ili čak unutar istog grada¹⁰. U Danteovo doba komunikacija nastaje iz potrebe da se razmijeni roba, iz potrebe da se proširi vlastita trgovina i samim tim, potrebi za jezikom kao sredstvom koje omogućava širenje i bogaćenje vlastite zanatlijske aktivnosti, u tom leži osnovni motiv zbog kojeg Firenca, grad viših i nižih zanata (“*Arti maggiori* i “*Arti minori*”), preuzima na sebe potrebu da nametne narodni fiorentinski govor i u Danteu nala-

⁷ «Istini za volju, ovaj znak je upravo plemeniti subjekat našeg razgovora; i stvarno to je nešto senzibilno, s obzirom da je i zvuk; s druge strane je i nešto racionalno, s obzirom da znači nešto prema ljudskoj volji-kako se čini»

⁸ «..i zaista, stanovnici Padove i Pize govore na različit način; zato što se još uvijek stanovnici susjednih regija razlikuju po govoru, kao stanovnici Milana i Verone, Rima i Firence; tako i narodi koji pripadaju istom rodu, kao oni iz Napulja i Gaete, Ravene i Faence, i ne samo to, nego, stvar koja još više zaprepašćuje, stanovnici istog grada, kao Bolonjci iz Borgo San Felice-a i oni iz Strada Madore-a.»

⁹ «Budući da je svaki naš jezik-a ne govorim o onom koji je Bog usadio prvom čovjeku- prerađen po našoj volji poslije one zbrke, koja je, u stvari bila zaborav prethodnog jezika; i budući da je čovjek životinja nestabilna i promjenljiva, slijedi da ni jezik ne može biti trajan i jednoličan, već kao i druge stvari nas ljudi, kao što se na primjer običaji i mode, ne može a da se ne mijenja u prostornim i vremenskim daljinama.»

¹⁰ **O potrebi za komunikacijom pročitati odličan članak “Communicability in multicultural contexts: A study with the International Children’s Digital Library” u kojem autori analiziraju kako se odvija komunikacija među osobama različitih nacionalnosti i jezika.**

zi najvećim dijelom angažovanog intelektualca koji će proklamovati plemenitost narodnog jezika koji, rođen iz potrebe za komunikacijom na više nivoa, može mirno biti smatran plemenitim književnim jezikom. Prva svjedočenja o narodnom jeziku, njegovom porijeklu i, prije svega, autorima tih svjedočenja, očigledan su dokaz kako narodni jezik nastaje kroz svjedočenja skromnih ljudi, nepismenih koji, kao u slučaju kasinskih odluka suda, moraju svjedočiti kome pripada sporna zemlja¹¹, ili, na drugi način, kao u slučaju veronske zagonetke¹², gdje se prepisivač igra sa paralelizmom između čina oranja i pisanja, između seljaka i pisara. Očigledno je da se radi o jeziku kao neophodnoj komunikaciji između različitih društvenih nivoa koji nisu više mogli biti podijeljeni barijerom koju je dotad predstavljao latinski, već upravo narodni jezik treba da zamijeni učeni jezik zbog istorijskih i društvenih potreba. Uostalom i drugi dokumenti koji svjedoče nastajanje narodnog jezika u Evropi, tj. Strasburška zakletva¹³ i Turški koncil¹⁴ pokazuju kako je izbor narodnog jezika bio neophodan i shodan upravo da bi se realizovala komunikacija među narodima.

Zaključak

Komunikabilnost narodnog jezika uprkos različitosti brojnih varijanti unutar poluostrva pokazuju kako je italijanski jezik nastao iz potrebe za komunikacijom, za razmjenu robe¹⁵ i ideja i kako je ovaj tok oduvijek bio brži od pravila koje su ga trebale kanalisati i shematizovati u jednu gramatiku. Važno je obratiti pažnju kako je italijanski jezik nastao iz narodnog zadržao ovu bitnu karakteristiku komunikabilnosti i uprkos različitim pokušajima da se stvori i ojača standardizacija italijanskog jezika kao nacionalnog jezika, još i danas u različitim gradovima su dijalekti, koje bi Dante nazvao “lokalni narodni jezik” još

¹¹ Četiri kasinska odobrenja, tj. četiri svjedočenja pod zakletvom, registrovana između 960 i 963, oko pripadnosti određenih komada zemlje benediktinskim manastirima Kapue, Sessa Aurunke i Teanu, prvi su dokumenti narodnog jezika napisani jezikom koji želi biti služben i učen. Ticao se svađe oko međe posjeda između manastira Montekasina i sitnog lokalnog feudalca, Rodelgrimo Dakvina. Ovim dokumentom su tri svjedočenja pred sucem Arehizijem presudila u korist Benediktinaca, pokazujući prstom granice prostora koje je ilegalno okupirao jedan seljak nakon što su 885. Turci uništili manastir.

¹² Veronska zagonetka je tekst napisan na pergamentu (s kraja VIII- početka IX vijeka poslije Hrista); to je prvi romanski narodni tekst i prema aktuelnim procjenama istraživača posvjedočio bi nastanak narodnog jezika u Italiji. Tekst zagonetke je sljedeći:

*Se pareba boves,
alba pratàlia aràba
et albo versòrio teneba,
et negro sèmen seminaba*

Prevod na srpskom jeziku bi bio: Bela njiva, crno seme, mudra glava, koja seje.

¹³ Strasburška zakletva iz 842. potvrđuje nastanak narodnih jezika zato što su te godine kraljevi Ludovig Njemački i Karlo Čelavi, unuci Karla Velikog, sklopili savez da bi između sebe podijelili Karolinško carstvo. Budući da su narodi koji su živjeli na tim teritorijama već pričali različitim jezicima, dva kralja zakleli su se pred postrojenim vojskama svako na jeziku ovog drugog, a zatim i na vlastitom, da bi svi mogli biti svjedoci i razumjeti uslove dogovora.

¹⁴ Koncil u Tursu iz 813. odredio je da se bar homilija (biskupova propovijed) izgovara na govornom jeziku naroda kako bi svi mogli razumjeti ono čemu se podučavalo sa propovjedaonice.

¹⁵ “Una comunicabilità che ha adesso un suo preciso strumento (l’italiano) e dei nuovi soggetti sociali (i contadini e gli artigiani) (Pennisi 1987:161). Antonino Pennisi dokazuje kako četrismo godina poslije Dantea, krajem 1700. opat Đenovezi u svojim djelima naglašava da komunikabilnost jezika potiče od potrebe za komunikacijom trgovačke klase italijanskog društva tog vremena.

uvijek dominantni ali ne sprečavaju razumijevanje i samim tim i komunikaciju među govornicima italijanske nacionalnosti i ne samo njima, već i svim onima koji borave u Italiji, bili oni italijanske ili druge nacionalnosti.

Ako se dakle komunikabilnost nekog jezika mjeri potrebom za komunikacijom, italijanski jezik polaže svoje osnove na ovoj “potrebi” koju je izdvojio i naglasio u pismenoj formi-u DVE-jedan od najgenijalnijih začetnika Dante Alighieri.

KORIŠTENI IZVORI

- Walter Benjamin 1916: Über die Sprache überhaupt und über die Sprache des Menschen, in *Gesammelte Schriften* vol. II-1, Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1991. S. 140-157.
- Antonino Pennisi 1987: *La linguistica dei mercatanti: filosofia linguistica e filosofia civile da Vico a Cuoco*. Napoli: Guida.
- Dante Alighieri 1988: *L'eloquenza in volgare*. Milano: Rizzoli.
- Clarisse Sieckenius de Souza, Robin Fred Laffon, Carla Faria Leitão 2008: *Communicability in multicultural contexts: A study with the International Children's Digital Library in IFIP International Federation for Information Processing*, volume 272/2008, Springer: Boston. S. 129-142.

Danilo Capasso

DANTE ALIGHIERI – THE INVENTOR OF COMMUNICABILITY OF THE ITALIAN LANGUAGE Summary

Why is the Italian language considered one of the easiest Romance languages when it comes to learning? Where does this advance come from? For sure, the influences are numerous, one of them being communicability of Italian. Where does this characteristic come from? I think that Dante Alighieri was the one who invented the communicability of the Italian language, i.e. the spoken variant developed from the Latin vernacular. This paper discusses Dante's most famous work *De Vulgari Eloquencia* written in Latin as the proof and confirmation of the importance of the spoken variant over the written one, and at the same time the domination of its communicability.

Urkom Aleksander
Eötvös Loránd University
Faculty of Humanities
urkom@gepeles.hu

UDK: 81'373
811.163.41'373

KORPUSNA LINGVISTIKA U OKRUŽENJU SRBIJE I ZADACI RAZVOJA SRPSKOG KORPUSA

Apstrakt: Korpusna lingvistika u okruženju Srbije. Primena korpusa. Zadaci budućih istraživanja. Korpus srpskog jezika u Mađarskoj, kao regionalna verzija srpskog jezika i podloga za proučavanje razvoja srpskog jezika. Predlozi i ideje za dalji razvoj srpske korpusne lingvistike. Jednostavnost, primenljivost, korisnost, mogućnost za istraživanje, dostupnost svakom korisniku.

Ključne reči: *korpusna lingvistika, korpus srpskog jezika, korpus srpskog jezika u Mađarskoj, izgradnja korpusa, primena korpusa*

Uvod

Korpusna lingvistika predstavlja granu nauke o jeziku koja uz pomoć korpusa i alata za obradu korpusa pruža detaljnu sliku o pojavama datog jezika. Još na samom početku treba da definišemo pojam korpusa, odnosno da naznačimo šta se ne smatra korpusom.

Prema definiciji Mađarske Akademije Nauka korpus je: „zbirka stvarno nastalih pisanih ili transkriptovanih govornih jezičkih podataka. U njemu su tekstovi prema određenom aspektu izabrani i klasifikovani. Ne sadrži striktno cele tekstove i nije samo skup tekstova, već sadrži njihove bibliografske podatke, označava njihove strukturalne jedinice (pasus, rečenicu). Pored ovoga obeležava kodove reči prema njihovom morfološkom karakteru“.

Ova definicija se dopunjava još sa dve bitne karakteristike: moderni korpusi se arhiviraju u elektronskom obliku i nastaju u cilju jezičkih istraživanja (Szirmai, 2005.).

Šta se ne smatra danas korpusom? Kao prvo, sve ono što se ne uklapa u gore navedenu definiciju, a kao drugo sledeći karakteristični oblici kao što su archive tekstova (na primer Oxford Text Archive), ili semantičke mreže (kao na primer WordNet, BalkanNet), čak iako se nalaze u elektronskom obliku, ili se u pojedinim slučajevima i mogu na njima vršiti lingvističke analize.

I

Izgradnja korpusa je od primarne važnosti, jer korpus ne predstavlja krajni cilj, već sredstvo koje pruža podatke za formulisanje jezičkih propisa (gramatike datog jezi-

ka) koji se odnose na aktuelno stanje jednog govornog područja (u širem smislu: jezika) (Varady, 2001). Stoga je važno odrediti svrhu korpusa: da li je to davanje osnove jednom velikom rečniku datog jezika, ili recimo formiranje materijala za morfološka ispitivanja.

Sledeća tačka u formiranju korpusa čini određivanje obima i sadržaja korpusa. Ovde odmah dolazi do pitanja reprezentativnost koja zavisi i od same svrhe korpusa. Specijalni korpus sa svojom užom upotrebom i ciljem ima potrebu za manjom količinom materijala, dok veliki korpus treba da primenjuje metodu najkompletnijeg stanja ukoliko je to moguće. Probleme postavljaju i ona istraživanja, prema kojima se vidi da povećavanje jednog korpusa od 18 miliona tokena na veličinu od oko 300 miliona (više za oko 17 puta) uzrokuje povećavanje broja pojava (type) za svega tri puta, dok se povećavanje broja pojava koji se pojavljuju više od 10 puta u korpusu povećava za svega četiri puta (Szirmai, 2005.). Nadalje poteškoće u odluci oko sadržaja korpusa predstavljaju i mišljenja da proporcionalne metode ne dovode do najpravilnijeg oblika, jer se tom metodom izostavljaju vrlo važni tekstovi kao što su državni ugovori, polise osiguranja ili neka retko čitana knjiga (Biber, 1993.).

Nakon prikupljanja materijala po gore definisanom principu sledi anotacija tekstualne građe, odnosno pripisivanje dodatnih (morfoloških, sintaksičkih, semantičkih i drugih) informacija tekstualnom materijalu. Pošto je manualno anotiranje mukotrpan i spor zadatak, danas se anotacija vrši sa takozvanim tagerima, raznim programskim sistemima za leksičko prepoznavanje (kao što su sistem Intex i iz njega razvijeni Unitex i NooJ), odnosno uz pomoć morfoloških rečnika koji su u njima ugrađeni (Krstev, Gucul, 2007.).

Primena korpusa danas postaje svestrana. Kao što je gore već navedeno, korpus ne predstavlja cilj već jedno sredstvo uz čiju pomoć se formiraju dalji proizvodi kao što su rečnici, udžbenici, odnosno nudi se baza lingvističkih podataka za rad u nastavi, kod učenja jezika, i slično. Ovde treba spomenuti rečnike koji su namenjeni korisnicima stranog maternjeg jezika. Za razliku od rečnika za najviši nivo znanja jezika, rečnici za strance uz pomoć korpusa analizom frekvencija (učestalosti) reči pružaju bitnu bazu pri određivanju sadržaja rečnika. Recimo u Kembriđžovom korpusu govornog engleskog jezika Severnoameričkog područja najfrekventnijih (najčešćih) 1800 reči predstavlja oko 80 posto od celokupnog materijala korpusa, što pretpostavlja mogućnost da sa ciljnim rečnikom jedan stranac lakše i brže može da savlada govorni engleski jezik tog područja. (Szirmai, 2005.). Pored ovoga rečnici koji se pripremaju za strane učenike u sebi sadrže veliki broj informacija o gramatici datog jezika, navode se upozorenja na moguće greške, daju se paralele između grešaka i pravilnog oblika, nadalje formiraju se kolokacije (tipična mesta zajedničkog pojavljivanja određenih reči koje stoje u vezi) uz pomoć kojih korisnik rečnika lakše i brže može da savlada jezički materijal. Rečnici su najčešće pored štampanog oblika i u elektronskom obliku – na CD ROM-u – usled čega se beskraino proširuju mogućnosti primene datog rečnika, kao što je lakše pretraživanje, pretraživanje frekvencija, kolokacija, prikazivanje raznih vežbi, zadataka.

Primena korpusa se ogleda i kod pisanja udžbenika za učenje jezika, gde je slično rečnicima od velike važnosti mogućnost davanja primera iz živog jezika, odnosno određivanje leksičkog fonda udžbenika analizom frekvencija. Na kraju se ne smeju zapostaviti ni sve one mogućnosti koje korpus nudi privatnim korisnicima, nastavnicima jezika u prikupljanju i analizi materijala koje koriste u svojoj nastavi, istraživačima u korišćenju korpusa

za njihova specijalna istraživanja jezika, na kraju za svakog korisnika koji ima želju da razvija svoje znanje jezika i to čini uz pomoć korpusa i raznih alata za obradu korpusa.

Korpus, pored ostalog, svojim karakterističnim sadržajem predstavlja i jedan kulturni i informacijski odraz društva, jer su u njemu zabeleženi datumi i događaji koje udžbenici, knjige i rečnici ne obeležavaju.

II

Mađarski korpusi

Korpusna lingvistika u Mađarskoj dosta rano počinje sa svojim radom, međutim, u današnjem smislu reči moderni korpusi nastaju tek od kasnih devedesetih godina kada je i otpočeo rad na i danas najreprezentativnijem Mađarskom Nacionalnom Korpusu.

Izgradnja **Mađarskog Nacionalnog Korpusa** (Magyar Nemzeti Szövegtár) je počela 1998. godine na Odeljenju za Korpusnu Lingvistiku Instituta za Jezičke Nauke pri Mađarskoj Akademiji Nauka. Plan je bio izgradnja korpusa od oko 100 miliona reči, čime bi se Mađarski Nacionalni Korpus podigao na visinu reprezentativnih korpusa u svetu. Istraživači su kao osnovu sadržaja korpusa uzeli primer strukture *Longman Spoken and Written English Corpus*-a na koji su dodali još jednu plus kategoriju: službeni jezik. (Pintér, 2003.) Time se Mađarski Nacionalni Korpus sastoji od ličnih izjava, lepe književnosti, štampe, naučne proze i službenog jezika. Od 2002. godine u okviru projekta Korpus Mađarskog Jezika u Karpatskom Basenu *korpus je proširen materijalima od oko 15 miliona reči iz Slovačke, Ukrajine, Rumunije i Vojvodine. Mađarski Nacionalni Korpus pored svake reči označava koren reči, vrstu reči i njenu morfološku karakteristiku. Korpus trenutno sadrži 187,6 miliona reči. Morfološka analiza je izvršena programom HuMor, otklanjanje višeznačnosti se zasniva na TnT tagger-u, a sistem upravljanja korpusom se vrši uz paket IMS Corpus Workbench. Mađarski Nacionalni Korpus je otvoren za sve korisnike i jednostavan je za pretraživanje.* (<http://corpus.nytud.hu/mnsz/>).

Segedinski korpus (Szegedi Korpusz 2.0). Aktuelna verzija 2.0 sadrži 1,2 miliona tokena i 155.500 pojava. Segedinski Korpus sadrži tekstove iz lepe književnosti, štampe, informatike, prava, ekonomije i finansija i školske radove učenika uzrasta od 14-16 godina. Segedinski korpus je morfosintaksički analiziran i ručnom metodom su otklanjane višeznačnosti. Uz Segedinski Korpus je sastavljen i Segedinski Treebank (sintaksički anotirani tekstualni korpus) koji se u svom sadržaju poklapa sa sadržajem i bazom materijala Segedinskog Korpusa 2.0. Segedinski Korpus se nalazi na adresi <http://www.inf.u-szeged.hu/projectdirs/hlt/>.

Mađarski Istorijski Korpus (Magyar Történeti Korpusz) predstavlja dijahroni korpus mađarske književnosti i u sebi obuhvata period od 1772-2000 godine. On predstavlja jedan reprezentativni korpus sa svojih 25 miliona reči, od kojih je 2 miliona reči iz XVIII veka, 7 miliona reči iz XIX veka i 16 miliona reči iz XX veka. On sadrži više od 21 000 odlomaka dela više od 2 000 autora, a raspodela žanrova je izvršena prema sledećem:

proza: 82 % (od čega je 31% lepa književnost), poezija: 8.5 %, drama: 5.7 % (Pajzs Júlia, 2005.). Mađarski Istorijski Korpus se pokreće preko web aplikacije, slobodno je dostupan i može da se pretražuje na sledećoj adresi: www.nytud.hu/hhc.

Mađarski Webkorpus je pokrenut 2003. godine i kod njega se tekstovi prikupljaju sa interneta uz pomoć jednog potpuno automatizovanog sistema filtriranja. Danas po zvaničnim podacima na internet stranici, korpus sadrži 1.48 milijardi reči (1480 miliona reči), korpus nije etiketiran i na njemu je pokupljeno oko 18 miliona web stranica sa mađarskog domain-a hu. Iz ovog korpusa korisnik može ne samo da pokupi originalne tekstove, već može da dobije i njihove frekvencijske rečnike. Korpus je dostupan na adresi: http://mokk.bme.hu/resources/webcorpus/index_html.

Hunglish Korpus. Hunglish Korpus predstavlja jedan englesko-mađarski paralelni korpus. Trenutno ima 54,2 miliona reči, što predstavlja oko 2 miliona rečenica. Sadržaj korpusa čine tekstovi iz lepe književnosti, pravni dokumenti Evropske Zajednice, softverska dokumentacija, titlovi filmova (što zapravo predstavlja transkripciju govornog jezika), dvojezični magazini, odnosno finansijski izveštaji. Za ovaj korpus se može reći da predstavlja reprezentativni paralelni korpus, uz razne mogućnosti za istraživanje i učenje, kao što je rečnik kolokacija, gramatička pravila, itd. Korpus ujedno mogu da koriste i početnici u svojim zadacima kao i napredniji učenici sa višim nivoom znanja jezika. Korpus je dostupan na adresi <http://szotar.mokk.bme.hu/hunglish/search/corpus>.

III

Srpski korpusi

Szirmai Monika u svojoj knjizi „Uvod u korpusnu lingvistiku“ (2005.) navodi pionirsku ulogu Đorđa Kostića u razvoju korpusa i korpusne lingvistike, gde ističe njegovo prvenstvo i ranije datirane rezultate na formiranju u današnjem smislu reči modernog korpusa, ali koji nije bio oformljen u elektronskoj formi. Gore pomenuti autor pokazuje da je **Kostićev korpus** pretekao razvoj Survey of English Usage Corpus-a. Na ranije datiranim internet stranicama i stručnim knjigama možemo da pročitamo da se Kostićev korpus sastoji od 11 miliona reči, da sadrži materijale od XII veka do danas (Kostićeve današnjice), da su sve reči u korpusu lematizovane i gramatički etiketirane. Prema sadržaju korpus se deli na četiri veće celine: na tekstove od XII-XVII veka, tekstove XVIII-XIX veka, dela Vuka Stefanovića Karadžića i tekstove od sredine XIX veka. Korpus je u periodu od 1996-1999. godine prenesen u elektronski oblik.

Ipak, u odnosu na korpus koji je oformljen na Matematičkom Fakultetu Univerziteta u Beogradu, Kostićev korpus ima neke nedostatke koji dovode u pitanje njegovu primenu i značaj za razvoj srpskog jezika danas, a to su nemogućnost pretraživanja, nemogućnost slobodnog pristupa, kao i nedostupnost preko Interneta.

Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Prema statistici na web stranici korpus sadrži ukupno 24,850,595 tokena,

ukupan broj korpusa: 9. U statistici korpusa su navedeni podkorpusi: Frankenstein by Mary Shelley: 75,221 reči, Izborna kriza 2000. (neetiketirani tekstovi Politike): 1,355,783 reči, Henning-ov etiketirani korpus srpskohrvatskog jezika: 701,672 reči, Etiketirani korpus srpskog jezika: 434,684 reči, Neetiketirani korpus Vukovih poslovice: 56,798 reči, Neetiketirani korpus srpskog jezika: 22,226,437.

Tokom istraživanja po srpskim adresama na Internetu, odnosno stručnoj literaturi, možemo da kažemo da korpus sa Matematičkog fakulteta raspolaže najvećim brojem onih karakteristika koje odlikuju danas moderne korpusne u svetu. Dostupan je preko interneta, omogućena su pretraživanja u podkorpusima, sastoji se od relativno prihvatljivog broja reči, raspolaže i etiketiranim podkorpusima. Međutim, korpus nije namenjen širokoj publici, količina obrađenog materijala u odnosu na druge nacionalne korpusne je znatno manja.

Paralelni korpusi srpskog jezika. Ovde treba da navedemo dva korpusa koja su pripremljena na Beogradskom Univerzitetu: englesko-srpski i francusko-srpski paralelni korpus.

Korpus englesko-srpskog jezika sadrži oko milion reči na engleskom i milion reči na srpskom jeziku, a sadrži tekstove iz oblasti prava, finansija, zdravstva i obrazovanja. Anotacija je izvršena sistemom Unitex, a otklanjanje morfoloških višeznačnosti ručno (Vitas, Krstev, 2008.). Francusko-srpski paralelni korpus sadrži oko 900.000 reči na francuskom i oko 700.000 reči na srpskom, sadržaj tekstova predstavljaju tekstovi francuske klasične literature.

Pored ovih postoje još nekoliko paralelnih korpusa koji su po svojim dimenzijama manji, a paralelizovani su sa jezicima kao što su poljski, ruski, hrvatski.

Iz gore navedenog vidimo da korpusna lingvistika u Srbiji postoji i donosi vidljive rezultate. Tu pre svega treba istaći postojanje elektronskog morfološkog rečnika srpskog jezika, prisustvo u sistemu BalkaNet i EuroWordNet. Ipak, moramo dati i paralelu sa recimo hrvatskom korpusnom lingvistikom, gde je jasno definisana strategija budućih zadataka, gde se planira proširenje hrvatskog nacionalnog korpusa sa 104 na opseg od 200 miliona reči, ili formiranje resurasa za mašinsko potpomognuto prevođenje (prevodne memorije). Iz ovog se jasno vidi da postoji niz zadataka koji takođe stoje pred srpskom korpusnom lingvistikom.

IV

Korpus srpskog jezika u Mađarskoj. Značaj srpskog jezika u Mađarskoj za razvoj i očuvanje srpskog jezika je znatan. Seobom Srba sa kraja XVII veka srpski jezik u Mađarskoj postaje jedan udaljeni idiom srpskog jezika, koji se paralelno razvija sa jezikom svoje matice, međutim u svojoj građi, oblicima delom predstavlja jednu zamrznutu strukturu nekadašnjeg srpskog jezika. U njemu se ogledaju razni uticaji mađarskog jezika, dok u mnogim formama zadržava zastarele oblike, danas strane korisnicima modernog srpskog jezika u matici.

Formiranje korpusa srpskog jezika u Mađarskoj stoga čini jedan neizostavan zadatak, pogotovu zbog činjenice da se na njemu danas odvija vrlo aktivan kulturni život

srpske manjine u Mađarskoj. U Mađarskoj pored nedeljnih i mesečnih listova, funkcioniše srpska televizija, radio, izdaju se romani i zbirke pesama, pišu se naučni radovi. Sve ovo predstavlja jednu vrlo važnu bazu srpskog sveobuhvatnog korpusa.

Kao što je gore to već opisano u slučaju Mađarskog Nacionalnog Korpusa *materijali se prikupljaju i iz Slovačke, Ukrajine, Rumunije i Vojvodine. Na navedenim teritorijama funkcionišu istraživački centri koji vrše prikupljanje i obradu materijala koji se implementira u veliki mađarski korpus. Smatram da se ova strategija treba pratiti i u Srbiji kod formulisanja opšte strategije obrazovanja svesrpskog jezičkog korpusa.*

V

Na kraju nekoliko reči o nekim karakteristikama korpusa kao što su: **jednostavnost, primenljivost, korisnost, mogućnost za istraživanje, dostupnost svakom korisniku, dostupnost preko interneta.**

U današnjem svetu kompjuterske tehnologije i ekspanzije Interneta jednostavnost ne predstavlja površnost, već nasuprot, čini proizvod primamljivim za globalnu upotrebu. Kod obrazovanja korpusa treba nastojati da primena korpusa bude jednostavna, da podloga za rad bude čista i jasna. Nadalje dostupnost korpusu svim zainteresovanim korisnicima podiže misiju korpusa ispred svih drugih. Sakrivanje jezičkog blaga za eminentne istraživače i korisnike predstavlja atak na pravo korisnika za slobodno korišćenje maternjeg jezičkog blaga, kao i jezičkog usavršavanja. Treba nastojati da se uz pomoć besplatnih alata za obradu korpusa omogući korisnicima primena korpusa u svakodnevnom životu. Zatim i privatne korisnike i istraživače, ne treba prvenstveno motivisati na formiranje svog sopstvenog korpusa, već obezbediti pristup jednom velikom reprezentativnom korpusu. Taj korpus treba da bude dostupan preko interneta i treba da predstavlja istaknuto strateško pitanje države.

Pored ovoga treba nastojati da se na državnom nivou definiše strategija daljih istraživanja na ovom polju uz jasno određivanje izvora za njihovu podršku. Naučni sektor pak treba da nastoji da raznim specijalizovanim konferencijama, naučnim skupovima, publikacijama i izdanjima obezbedi bazu i pravce koje će jedna dobro osmišljena strategija da prati.

BIBLIOGRAFIJA

- Biber, Douglas, Representativeness in corpus design, *Literary and Linguistic Computing*, 1993.
- Krstev, Cvetana, Gucul, Sandra "Ka dečjem rečniku - automatska obrada dečje literature", u *Bibliotekar : časopis za teoriju i praksu bibliotekarstva*, god. XLIX, sv. 3-4, pp. 295-310, Beograd, 2007.
- Pajzs, Júlia, [The current state of the Historical Dictionary of Hungarian](#), *Proceedings of the 11th EURALEX congress*, Université de Bretagne – Sud, 2004.
- Pintér, Tibor, Amit a modern nemzeti korpuszokról tudni kell, *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2003/3, 71–85.
- Szirmai, Monika, Bevezetés a korpusznyelvészethe, Tinta könyvkiadó, Budapest, 2005.

- Váradi, Tamás (2002b). A nyelvhasználat empirikus vizsgálatáról. In Andor J., Szűcs T. & Terts I. (Szerk.) *Színes eszmék nem alszanak*. (1285–1291). Pécs: Lingua Franca csoport
- Vitas, Duško, Krstev, Cvetana, “O paralelnim korpusima, a posebno o beogradskim paralelnim korpusima i načinu njihove eksploatacije”, Sonderdruck aus: Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen, ed. Branko Tošović, pp. 630-649, Münster, Germany, LITVerlag, 2008.
- Vitas, Duško, Krstev, Cvetana, Sabo, Olga, “O predstavljanju morfološke informacije u elektronskim rečnicima slovenskih jezika”, in *Književnost i jezik*, vol. 50, No. 1-3, pp. 97-106, Beograd, 2003.
- Vitas, Duško, Krstev, Cvetana, “Corpus and Lexicon - Mutual Incompleteness”, in *Proceedings of the Corpus Linguistics Conference*, Birmingham, 2005.

Urkom Aleksander

CORPUS LINGUISTICS IN THE SERBIAN ENVIRONMENT
AND TASKS FOR THE DEVELOPMENT OF THE SERBIAN CORPUS

Summary

The task of this presentation is: Corpus Linguistics in the Serbian Environment and Application of corpus. Tasks for future research: Serbian language corpus in Hungary, as the regional version of Serbian language which provides important basis for studying of Serbian language development. Proposals and ideas to Serbian linguistics for further development of corpus linguistics. Simplicity, applicability, usefulness, possibility of expression, availability to each user.

Ana Halas
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
anahalas@gmail.com

UDK: 811.111'26(091)

RAZVOJ STAVOVA PREMA STANDARDNOM ENGLESKOM

Apstrakt: Rad predstavlja hronološki pregled standardizacije engleskog jezika u smislu praćenja razvoja ideje standarda u jeziku, kao i stavova prema njemu, na osnovu kojih je formirana distinkcija «dobar-loš» engleski, čiji su aspekti mnogome uključeni u savremene sociolingvističke postavke distinkcije standardni-nestandardni engleski. Istraživanje je rađeno na korpusu koga čine tekstovi nastali u periodu od kraja petnaestog do polovine devetnaestog veka, a čiji su autori istaknuti intelektualci tog vremena, kao što su Čoser, Kakston, Drajdren, Defo, Svift, Džonson, Vebster i dr. Cilj je bio sticanje uvida u promene kriterijuma za određivanje «dobrog», odnosno, kasnije, standardnog engleskog jezika, kao i poređenje poimanja standarda u jeziku nekad i sad, a posebno u odnosu na savremeni status engleskog kao globalnog jezika sa mnoštvom varijeteta koji se govore u različitim delovima sveta, a koji su odraz nacionalnog identiteta svojih govornika.

Ključne reči: *standard, norma, «loš» engleski, varijetet, globalni jezik*

1.

Utvrđen standard jednog jezika predstavlja prvi preduslov za ostvarenje njegove primarne funkcije – komunikacije. Standardni varijetet uživa veći prestiž u odnosu na ostale varijetete datog jezika, te je tako uzor kome teže svi govornici date govorne zajednice prevazilazeći na taj način dijalekatske razlike koje su često ozbiljna pretnja uspešnoj komunikaciji. Stoga se proces standardizacije rađa iz potrebe svakog društva za standardom u jeziku koji se, najopštije govoreći, može definisati kao varijetet prihvaćen među pripadnicima date jezičke zajednice kao pravilna upotreba datog jezika. Kao posledica standardizacije neminovno se formira krut stav prema kome je standardni varijetet jedina «ispravna» upotreba jezika dok su svi ostali varijeteti okarakterisani kao «loš» jezik ili, s druge strane, otvoreniji pristup po kome postoji standardni opseg jednog jezika kome pripada ne samo jedan već više varijeteta koji se u manjem ili većem stepenu podudaraju sa standardnim jezičkim idealom.

Kada je reč o jezičkom prestižu u kontekstu svetskih jezika, nesumnjivo je da engleski zauzima najistaknutije mesto u savremenom svetu zahvaljujući svom statusu globalnog jezika. Stoga je pitanje standarda u engleskom jeziku značajno, ne samo za zemlje u kojima se on govori kao maternji jezik, već i za čitav svet, s obzirom da je engleski prisutan u svim njegovim delovima kao maternji, službeni ili strani jezik.

Rad¹ se bavi razvojem ideje standarda u engleskom jeziku kroz istoriju prateći promene u stavovima i vizurama standardnog engleskog jezika koje su zastupali vodeći intelektualci tokom niza vekova, a koji su značajno uticali na formiranje distinkcije «dobar-loš» engleski koja u kasnijim sociolingvističkim postavkama dobija oblik «standardni-nestandardni» jezik. Naime, istraživanje je rađeno na korpusu koji čini skup eseja na temu jezika, jezičkih promena i standarda u engleskom jeziku napisanih u periodu od 1490. do 1839. godine, a autori su intelektualne veličine poput Džefrija Čosera, Vilijama Kakstona, Džordža Patenhama, Džona Drajdena, Danijela Defoa, Džonatana Svifta, Samjuela Džonsona i Noe Vebstera. Hronološko ispitivanje ovih eseja omogućilo je uvid u uspostavljanje i razvoj različitih kriterijuma valjane i loše upotrebe jezika, koji su svojom uticajnošću oblikovali standardni engleski jezik kroz istoriju.

2.

Pojava standarda vezuje se za širenje obrazovanja među govornicima jednog jezika, kao i njihovu povećanu mobilnost koja vodi ka potrebi za komuniciranjem sa stanovnicima iz različitih krajeva zemlje od kojih svi govore različitim dijalektima. Neizostavan uslov za rađanje ideje o standardu u jeziku je i pojava pismenosti, što je bio slučaj i sa engleskim jezikom. Prvi rukopisi iz osmog i početka devetog veka zapravo su prevodi religijskih tekstova sa latinskog na staroengleski, a ova prevodilačka tradicija² cvetala je i tokom devetog veka kada je po nalogu kralja Alfreda nastajalo nekoliko primeraka prevoda jedne iste knjige, te su primerci slati u različite krajeve tadašnje države. Važna činjenica je da su svi prevodi bili napisanim istim, zapadnosaksonskim dijalektom kojim je govorio i sam kralj, a koji se tako širio čitavom zemljom. Dakle, već u devetom veku, niče ideja o potrebi za standardom u jeziku, koju je nastojao da zadovolji zapadnosaksonski dijalekt pomažući državno jedinstvo, što je jedna od osnovnih funkcija standardnog varijeteta i danas. Takođe, važno je primetiti da od samih korena, standard u jeziku poprima svoju primarnu karakteristiku jezika društvene elite.

3.

Nakon Normanskog osvajanja nastaje zatišje po pitanju razvoja ideje standarda koje traje sve do početka petnaestog veka kada nakon duge dominacije francuskog jezika engleski konačno biva raširen u govoru i pisanju. U to vreme, Džefri Čoser, poznat kao «otac engleske književnosti», napisao je neka od svojih dela na engleskom jeziku označivši time pojavu književnog jezika. Vreme u kome je stvarao zapravo je period srednjengleskog koji karakterišu brojne jezičke promene, kao i visok stepen varijatnosti, pre svega u pravopisu. Premda je ovakvo haotično stanje jezika ozbiljno otežavalo komunikaciju, Čoser

¹ Ovaj rad je zasnovan na jednom delu autorkinog diplomskog rada na temu *Views on Language Change: Attitudes towards "Bad English"* koji je poslužio samo kao osnova za dalje istraživanje smene kriterijuma za određivanje standardnog engleskog, što nije bilo u samom središtu istraživanja kod navedenog diplomskog rada.

² Prevodilačka delatnost kralja Alfreda bila je vid borbe protiv Vikinga čiji su stalni napadi ugrožavali manastire, kao centre pismenosti tog doba.

je među prvima progovorio o potrebi za standardizacijom jezika kao načinom otklanjanja nesporazuma nastalih usled prevelike dijalekatske i pravopisne raznolikosti.

Govor okoline Londona, koji je koristio i sam Čoser, dobija na prestižu, te krči put ka dobijanju statusa standardnog varijeteta. Ovde se prepoznaje prvi kriterijum pri odabiru standardnog varijeteta, koji je i danas presudan, a to je da epitet standardnog dobija varijetet kojim se govori u ekonomskom i političkom centru zemlje, a London se razvijao upravo u tom pravcu.

Činjenicu da se proces standardizacije engleskog nastavlja potvrđuje i pojava vrednosnih sudova koja je jedna od njenih neminovnih posledica. Zapravo, izabrani standardni varijetet dobija status jedine ispravne upotrebe jezika, dok se svi ostali varijeteti istog jezika smatraju «lošim» jezikom. Čoser je pokazivao skolonost ka ovakvom stavu time što je u *Nastojnikovoj priči* (*Reeve's Tale*) koristio dijalekat severa koji se razlikovao od londonskog kao govor onih likova koje je želeo da izvrzne ruglu. Sa daljim razvojem standardizacije, kao što je i očekivano, distinkcija «dobar – loš» jezik postaje sve izraženija.

4.

Godina 1476. značajna je kao godina pojave štamparije zahvaljujući Vilijamu Kakstonu, koji je dao značajan doprinos uobličavanju ideje standardnog engleskog. Njegov prvi doprinos odnosi se na rad na stvaranju utvrđenog i konzistentnog pravopisnog sistema, što je bio i preduslov za štamparsku delatnost, koja je, zasigurno, postavila temelje standardnom pisanom engleskom jeziku. Prilikom osavremenjivanja pravopisa koje je učinio, Kakston se umnogome oslanjao na *Chancery English*³ koji se upotrebljavao u zvaničnim dokumentima nastalih iz pera kraljevih pisara, od kojih su svi pisani istim dijalektom, preciznim jednolikim pravopisom, nakon čega su razašiljana širom zemlje postavljajući osnove standardnog pisanog jezika.

Iznoseći svoju ideju standardnog engleskog jezika, Kakston kao uzor «dobrog» jezika postavlja jezik Čosera, koji bi trebalo očuvati u nepromenjenom obliku i sačuvati od naleta jezičkih promena i štetnog uticaja dijalekatske raznolikosti o čemu progovara u prologu *Eneide*. Dakle, prema Kakstonu, standardni varijetet bi trebalo biti onaj na kome su pisali veliki pisci, jer samo takav jezik nije, kako tvrdi, «prost», «grub» i «nepristojan».

Džordž Patenham u svojoj *Umetnosti engleske poezije* (*The Arte of English Poesie*) iz 1589. godine definiše jezički uzor koji bi pesnici trebalo da slede, a koji se zasniva na londonskom govoru, jer je to jezik gradske sredine. Patenham uvodi distinkciju urbano – ruralno na kojoj počiva još jedan u nizu kriterijuma za razlikovanje standardnog od ostalih varijeteta, pri čemu ispravnom jeziku grada tj. Londona suprotstavlja «prost» jezik seoskih sredina. U iznošenju istog stava, pridružuje mu se i Robert Kodri koji razlikuje «dvorski» i «seoski govor» kako beleži Kristal (2004: 297). Time se utemeljuju predrasude prema govoru stanovništva van najužeg centra zemlje – Londona i njegove okoline.

5.

Svest o neophodnosti standardnog jezika sazrela je 1664. godine kada se rađa ideja o formiranju jezičke akademije, koja bi predstavljala najviši jezički autoritet u zemlji, te

³ *Chancery* je naziv za kraljevske pisare tog doba čiji je zadatak bio vođenje državne administracije.

koja bi svojim delovanjima unapredila engleski jezik izdavanjem gramatike, pravopisa i rečnika. Cilj je bio utvrđivanje standardnog jezika i njegovo očuvanje nepromenjenim putem kodifikacije kao jednom od faza procesa standardizacije.

Jedan od zagovornika ideje o akademiji bio je pesnik Džon Draiden koji u *Odrani epiloga* (*Defence of the Epilogue*) predstavlja svoju vizuru standardnog engleskog. Naime, on uvodi potpuno nov jezički uzor, suprotan od prethodnog ubedenja da je jezik velikih pisaca prošlosti savršenstvo jezičke ispravnosti. Prema njegovoj tvrdnji, savremeni jezik, odnosno jezik pisaca, njegovih savremenika, je unapređen engleski jezik. Tako se, po prvi put, standard u engleskom jeziku zasniva na savremenoj upotrebi jezika, a ne na formi koju je jezik imao nekada, prihvatajući sve promene kao promene na bolje.

U sedamnaestom veku, Danijel Defo je nastavio rad na ostvarivanju zamisli o osnivanju jezičke akademije o kojoj govori u članku *O akademiji* (*Of Academies*). Po njemu, ona bi bila institucija koja bi strogo kontrolisala unos novih reči u engleski jezik, a, nadalje, bi uredila jezičku situaciju anatemišući upotrebu psovki. Prema tome, svako ko koristi psovke, govori lošim engleskim jezikom. Dakle, kriterijum po kome Defo razlikuje standardni i nestandardni jezik jeste učtivost, koje se stiče obrazovanjem. Time se standardni jezik ponovo vezuje za elitu, ali ovog puta, u smislu obrazovanosti. Tako je standardni govor bio privilegija samo malog broja ljudi. Osim toga, kriterijum učtivosti je isuviše uopšten i apstraktan, te vrlo subjektivne prirode da bi bio održiv kao temelj standardnog jezika. Stoga, u ovom periodu, standardizacija engleskog jezika i nije napravila veći pomak u svom razvoju, a ideja o jezičkoj akademiji nije realizovana do današnjeg dana.

U sedamnaestom i osamnaestom veku, Džonatan Svift pridodaje jeziku novu dimenziju važnosti u smislu njegovog povezivanja sa društvenim sistemom vrednosti. To znači da «loš» jezik odslikava moralni pad, kako društva u celini zbog prevlasti nestandardne upotrebe jezika, tako i pojedinca. Utvrđene norme u jeziku shavataju se kao vodič ka «ispravnoj» upotrebi jezika, ali i moralnom ponašanju. Time se osvešćuje društveni značaj jezika, čiji je standardni oblik preduslov za prihvatanje pojedinca u društvu.

Takođe, Svift daje i definiciju «dobrog» jezika po kojoj taj epitet nosi svaki jezički izraz koji verno odslikava govornikove misli i prenosi poruku tako da je ona potpuno i nedvosmisleno jasna primaocu. Kriterijum koji se ovde postavlja jeste ispunjenje osnovne funkcije jezika – komunikacije, odnosno uspešno prenošenje poruke od pošiljaoca do primaoca, kako u usmenoj, tako i pisanoj formi. Ideja da je svaka jezička formulacija koja vrši navedenu funkciju pripadnica standardne upotrebe isuviše je pojednostavljena, te ovako široka definicija standardnog jezika ne dostiže cilj standardizacije, koji podrazumeva jasno razlikovanje «dobre» i «loše» upotrebe jezika.

Takođe, bitno zapažanje odnosi se na činjenicu da se standardni jezik ne vezuje, u ovom slučaju, za uzak krug ljudi ili najviši društveni sloj, već u središte stavlja pojedinca koji je sam odgovoran za jasno prenete i smislene poruke i koliko u tome uspeva, predstavlja uzornog govornika engleskog. Tako, uloga pojedinca postaje kreativna, jer se oslanjanje na sopstveni razum ne bi li artikulisao smislenu poruku.

U svom *Predlogu za ispravljanje, poboljšanje i ustanovljenje engleskog jezika* (*A Proposal for Correcting, Improving and Ascertaining the English Tongue*), Svift osuđuje pisce za «kvarenje» jezika sledeći Draidenov primer, ali zanimljivo je to da je Svift u grupu pisaca čije je delo loš jezički uzor svrstao upravo Draidena, koji je, takođe, kritikovao svoje prethodnike. Ovde se prepoznaje tendencija, koja se javlja se Draidenom i njegovim

delom, da se sve negativne odlike upotrebe jezika pripisuju jeziku prethodnih vremena i da svaka naredna generacija doprinosi njenom poboljšanju, te zato bi tadašnji savremeni jezik trebalo da bude osnova standardnog engleskog. Dalji Sviptovi predlozi razlikuju se od njegovih prethodnih tvrdnji prema kojima je pojedinac i njegovo jezičko osećanje u središtu kada je reč o kriterijumu za određivanje valjanog engleskog jezika. Naime, on prelazi u drugu krajnost, te zagovara ideju da je uzrok nesređene situacije engleskog jezika upravo u nepostojanju neprikosnovenog jezičkog autoriteta, odnosno akademije, i činjenici da svako koristi jezik prema sopstvenom nahođenju. Akademija bi pokazala put ka ispravnom govorenju i pisanju što je znak otmenosti u ponašanju uopšte, čime se ponovo ukazuje na značaj učtivosti i otmenosti kao sociolingvističkog pojma koji pokazuje važnost jezika u razvoju društva, zbog čega se on kao kriterijum dobrog jezika i održao tokom niza godina, od Defoa do Svipta.

S obzirom da akademija nikada nije osnovana, jezički autoritet je morao biti pronađen na drugoj strani, a otelotvorenje je našao u delima leksikografa i gramatičara. Prvi među njima, svakako je Samjuel Džonson koji je 1755. godine objavio *Rečnik engleskog jezika (A Dictionary of the English Language)*, u čijem planu je 1747. godine izneo kako namerava sastaviti rečnik koji će doprineti očuvanju čistote jezika, ustanoviti njegovu pravilnu upotrebu i «produžiti njegovo trajanje» držeći da je «svaka promena u suštini zlo» (str. 14). Upravo sledeći navedenu tvrdnju, pri sastavljanju rečnika Džonsonov vodič ka «dobrom» engleskom jeziku bila su dela starih pisaca poput: Šekspira, Miliona, Drajdena, Bejkona, Poupaa itd. Uopšteno, njegov stav prema jeziku bio je krajnje konzervativan, te pokušava da jezik oslobodi od «kolokvijalnih varvarizama, razuzdanih idioma i nepravilnih kombinacija» (citirano u Kristal 2004: 383). Slengoviti izrazi su osuđivani za kvarenje jezika kao odraz vulgarnosti, kao i reči preuzete iz latinskog jezika kao ogledalo izveštačenosti. Mnoge reči koje su danas deo kolokvijalne upotrebe engleskog, Džonson je odbacio kao proste, npr. *funk*, *fuss*, *hands off* i *spick and span*. Međutim, po okončanju njegovog rada na rečniku, Džonsonovi stavovi postaju mnogo fleksibilniji jer shvata da su jezičke promene, inovacije i varijacije neminovnost, a da je svaki pokušaj zaštite jezika od njihovog uticaja borba sa vetrenjačama. Stoga, on ističe značaj standardnog varijeteta, ali svestan da ni ostale varijetete ne bi trebalo zanemariti jer su sredstvo izražavanja identiteta određenih društvenih grupa. Džonsonov izmenjeni stav predstavlja kolevku modernih sociolingvističkih shvatanja po pitanju standarda u jeziku.

6.

Dok su se stavovi prema standardu u engleskom jeziku rađali, razvijali, smenjivali, menjali, na drugom kraju sveta, na američkom kontinentu razvijala se nova zajednica govornika engleskog počevši od ranog sedamnaestog veka. Doseljenici na američko tlo vremenom su razvijali svest o samostalnosti i nezavisnosti od Velike Britanije koja je kulminirala 1776. godine Deklaracijom o nezavisnosti britanskih kolonija na američkom kontinentu. U daljem razvoju nacionalne svesti, jezik je imao poseban značaj, pa otuda i prve ideje o stvaranju američkog jezika nezavisnog od onog kojim se govorilo u Velikoj Britaniji. Tako, dolazi do bifurkacije engleskog, odnosno nastanka dve varijante: britanske i američke čime se slika standarda u engleskom jeziku usložnjava.

Veliku ulogu u razvoju američke varijante, imao je Noa Webster koji u *Disertaciji o engleskom jeziku (Dissertation on the English Language)* iz 1789. godine objašnjava da je američkoj naciji poteban standardizovan američki jezik. Prvi korak ka tome, prema Websteru, jeste pravopisna reforma usmerena u pravcu udaljavanja od haotične situacije u Britaniji. Tako nastaju razlike u pravopisu između američke i britanske varijante koje su održane i u savremenom jeziku, čemu se pridružuju i razlike u izgovoru i vokabularu. Navedene razlike ipak nisu dovele do stvaranja američkog jezika, ali jesu do stvaranja posebne standardne varijante engleskog. Tako standardni engleski ne podrazumeva više samo jedan varijetet već sistem koga čine dve standardne varijante. Razlike između dve varijante postoje ne samo u lingvističkom smislu, već i u pogledu njihove uticajnosti u svetu, u čemu primat u novije vreme, svakako, ima američka varijanta zahvaljujući uticaju popularne kulture i medija.

7.

Nastanak dvostrukog standarda engleskog ne predstavlja kraj već početak daljeg njegovog grananja. Naime, tokom vekova engleski je širio svoj uticaj širom sveta da bi se danas mogao nazvati globalnim jezikom, te se pitanje njegovog standarda dalje komplikuje. Pored britanskog i američkog, razvio se još niz varijeteta engleskog u raznim krajevima sveta, kao što su kanadski, australijski, novozelandski, a u mnogim zemljama engleski je došao u kontakt sa lokalnim jezicima poprimivši neke od njihovih karakteristika usled čega nastaju varijeteti poznati kao *New Englishes*, u koje spadaju indijski engleski, singapurski engleski, južnoafrički engleski i dr. Svaki od nastalih varijeteta odraz je identiteta zemlje ili regiona u kome se govori, te kao takav jeste standard upotrebe engleskog u određenom regionu. Zato današnji status engleskog, zahteva potpunu promenu nekadašnje krute ideje o standardu u jeziku po kojoj je moguć samo jedan standardni varijetet koji je apsolutni autoritet pravilne upotrebe jezika, dok su svi ostali varijeteti obeleženi kao «loš» jezik. Savremena situacija razvija tolerantniji pogled na standard koja dozvoljava postojanje niza standardnih varijeteta engleskog jezika i zasniva se na funkciji jezika kao sredstva iskazivanja i prepoznavanja nacionalnog identiteta svih govornika engleskog širom sveta.

8.

Razvoj standarda engleskog jezika odlikuje smena različitih kriterijuma za određivanje «dobrog» engleskog počevši od njegovog zasnivanja na govoru dvora, tj. najviših društvenih krugova, zatim govoru ekonomskog, kulturnog i političkog centra zemlje, jeziku velikih pisaca iz prošlosti, govoru urbanih sredina, savremenom jeziku, učtivom jeziku, komunikativno efikasnom govoru itd, koji su se održali do danas i, pri tom, nisu međuisključivi, već deluju zajednički u smislu da savremeni standardni varijeteti istovremeno moraju, kako bi poneli taj epitet, zadovoljiti nekoliko, ako ne i sve navedene kriterijume. Takođe, hronološko posmatranje razvoja standarda u engleskom jeziku otkriva i odgovor na pitanje ko određuje standard u jeziku. U tom pogledu, u slučaju engleskog jezika, može se reći da je u prošlosti najznačajniju ulogu imala društvena elita u smislu političke i ekonomske moći, obrazovanja i intelekta, dok je u savremenom dobu, autoritet pri određivanju

jezičkog standarda potreba društva za komunikacijom na svetskom nivou koja je dovela do pobeđe liberalnijeg stava nad konzervativnim u smislu da se standardni engleski shvata kao širi pojam koji podrazumeva opseg u čijim se okvirima nalazi više varijeteta.

LITERATURA

- Blake, N.F. (1996). *A History of the English Language*. London: Macmillan
- Bolton, W.F. ed. (1966). *The English Language. Essays of English and American Men of Letters 1490-1839*. Cambridge: The University Press
- Caxton, William (1490). "Prologue to Eneydos", in *The English Language. Essays of English and American Men of Letters 1490-1839*, ed. W. F. Bolton (Cambridge: The University Press): 1-4.
- Crystal, David (2004). *The Stories of English*. London: Penguin Group
- Defoe, Daniel. (1697). "Of Academies", in *The English Language. Essays of English and American Men of Letters 1490-1839*, ed. W. F. Bolton (Cambridge: The University Press): 91-101.
- Dryden, John (1672). "Defence of the Epilogue", in *The English Language. Essays of English and American Men of Letters 1490-1839*, ed. W. F. Bolton (Cambridge: The University Press): 55-69.
- Johnson, Samuel (1746). "The Plan of a Dictionary of the English Language." Retrieved 20th July 2008, URL: <<http://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/Texts/plan.html>>
- Johnson, Samuel (1773). "Preface to a Dictionary of the English Language (1755)." Retrieved 20th July 2008, URL: <<http://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/Texts/preface.html>>
- Puttenham, George (1589). "The Arte of English Poesie", in *Early Modern English*, M. Görlach (Cambridge: CUP): 236-240.
- Swift, Jonathan (1712). "A Proposal for Correcting, Improving and Ascertaining the English Tongue." Retrieved 20th July 2008, URL: <<http://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/Texts/proposal.html>>
- Webster, Noah (1789). "An Essay on the Necessity, Advantages and Practicability of Reforming the Mode of Spelling, and of Rendering the Orthography of Words Consistent to the Pronunciation", in *The English Language. Essays of English and American Men of Letters 1490-1839*, ed. W. F. Bolton (Cambridge: The University Press): 157-173.

Ana Halas

THE DEVELOPMENT OF ATTITUDES TOWARDS STANDARD ENGLISH

Summary

The paper presents a variety of criteria developed during the history of the English language by the prominent intellectual figures. The first idea of standard can be traced back to the period of Old English and was defined as a language used by the monarch i.e.

the highest social circles. In the Middle English period, a variety of criteria arouse. The speech of London became the prestigious one. Also, the first written English standard was established on the basis of Chancery English and royal bureaucracy. With the appearance of the first printing press, the focus of standardization was shifted from the language used by the highest social circles to the one used by the great writers of the past. However, Early Modern English period brought about new ideas about standard English, such as the one based on modern language usage, courtesy as the main criterion for distinguishing between “good” and “bad” English, or the use of language which ensures intelligibility. Only when the first comprehensive scholarly English dictionary marking the beginning of the codification phase appeared was the acceptance of the variety in a language born in the sense that the establishment of a standard variety in a language did not necessarily mean the rejection of the other varieties as “bad” language. This marked the birth of the modern attitudes towards Standard English according to which this notion is defined more broadly so that it includes a whole range of varieties which are standard to a greater or lesser degree. This model is more applicable to branching of English into a number of varieties which started with its arrival in North America and the creation of the new variety – American English and which continued with the further spread of English around the world. The present-day status of English as the global language requires a more flexible model of standard according to which each variety is accepted as standard in the region where it is spoken and, at the same time, on the global level, none of them is stigmatized as nonstandard English expressing cultural and national identities of its speakers.

VI

LEKSIČKO-SEMANTIČKE
PROMENE U SVETLU SUSRETA KULTURA

Рајна Драгићевић
 Универзитет у Београду 81.373.612
 Филолошки факултет
rajnad@yahoo.com

УДК: 811.163.41'373

ВЕРБАЛНЕ АСОЦИЈАЦИЈЕ КРОЗ ЛЕКСИЧКЕ ОДНОСЕ И КУЛТУРУ¹

Апстракт: Рад је заснован на грађи из *Асоцијативног речника српског језика*. Анализиране су: 1) лексеме-стимулуси које имају најфреквентнију и најмање фреквентну прву асоцијацију од свих 600 стимулуса обрађених у речнику; 2) лексеме-стимулуси које имају највише и најмање асоцијација у асоцијативном пољу (узимајући у обзир да је на сваки задати стимулус прикупљено укупно 800 асоцијација, али се многе од њих понављају). На основу тих података показаће се да вербалне асоцијације највише зависе од два критеријума, а то су лексички синтагматски и парадигматски односи у српском језику и културни и традиционални наноси у лексици српског језика. Ова два фактора се стално преплићу, а анализа вербалних асоцијација говорника српског језика пружа могућност испитивања и језичких (граматичких и лексичких) и нејезичких (културолошких) утицаја на лексичке односе у савременом српском језику.

Кључне речи: *српски језик, култура, вербалне асоцијације, лексички односи, лексикологија.*

Лингвистички посматрано, везе међу вербалним асоцијацијама у одређеној мери одражавају односе међу лексемама у лексичком систему. Културолошки посматрано, везе међу асоцијацијама исказују културолошки заснован поглед на свет испитаника. У неким асоцијативним спојевима преовлађује семантичка повезаност, у неким културолошка, а понекад се ове везе укрштају. Због тога ћемо анализирати део статистичких података из *Асоцијативног речника српског језика* и покушати да утврдимо шта ти подаци говоре о синтагматским и парадигматским везама међу лексемама српског језика (па и шире – о организацији лексичког система), али и о утицају националне културе на српски језик.

Статистички подаци у речничком чланку. Испитаници чије су асоцијације представљене у *Асоцијативном речнику српског језика* чине ученици и студенти из више градова у Србији који су у време тестирања имали између 17 и 25 година. Асоцијације су распоређене према фреквенцији. Прво се наводи асоцијација са највећом

¹Рад је настао у оквиру пројекта *Теоријско-методолошки оквир за модернизацију описа српског језика*, који се реализује на Катедри за српски језик и јужнословенске језике Филолошког факултета у Београду. Пројекат финансира Министарство за науку Републике Србије.

фреквенцијом, а на крају се износе асоцијације са фреквенцијом 1. Иза сваке асоцијације стоји број који упућује на то колико је пута она била асоцирана. На крају речничког чланка излаже се неколико бројева. Тако, на пример, на крају речничког чланка за одредницу *аутомат* стоје следеће цифре: 800 (223, 540, 90) + 188 + 32 + 123. Број 800 фигурише као први број иза свих речничких чланака. Он представља број испитаника. За свих 600 одредница у речнику прикупљено је по 800 асоцијација. Прва цифра иза заграде (188) представља укупан број различитих реакција, друга цифра иза заграде (32) показује колико испитаника није имало одговор на задати стимулус, а трећа (123) колико је одговора који се појављују само једанпут. Бројеви у загради представљају: 223 – број испитаника мушког пола, 540 – број испитаника који студирају друштвене науке, 90 – број испитаника који студирају природне науке. Када се од укупног броја испитаника (дакле од 800) одузме број мушких испитаника, добија се број женских испитаника, а када се од 800 одузме збир испитаника који студирају друштвене и природне науке, добија се број испитаника који су у време тестирања били средњошколци.

Анализираћемо податке који произлазе из неких од наведених статистичких показатеља.

Фреквенција најчешће асоцијације. Први статистички податак о којем ће бити речи чини фреквенција најчешће асоцијације. У вези са тим, прво питање које се поставља гласи који стимулуси имају најфреквентнију прву асоцијацију. Одговор на ово питање свакако указује на чврстину асоцијативне везе, али може представљати и инспиративан податак за лексикологе. Полазимо од неколико хипотеза:

1) Висока фреквенција прве асоцијације сведочи о тесној асоцијативној вези између стимулуса и реакције, али и указује на снажну семантичку везу између ове две лексеме.

2) Очекујемо да ће списак од 20 стимулуса са најфреквентнијом асоцијацијом показати најчешће типове семантичких веза међу лексемама. Према нашој процени, на том списку ће се у највећем броју наћи стимулуси и реакције који су у антонимском и синонимском односу. Ове две парадигматске релације предњачиће, али ће се на списку наћи и хипонимски повезане лексеме, па и синтагматски повезане лексеме изазване у асоцијацијама испитаника^а честом заједничком употребом у разговорном језику.

3) Списак од 20 стимулуса са најфреквентнијом асоцијацијом упућиваће и на чврстину семантичке везе између лексеме-стимулуса и лексеме-реакције. Полазимо од хипотезе да синонимија, антонимија и хипонимија нису подједнако снажне семантичке везе и да је, можда, најснажнија семантичка веза међу антонимима, нарочито међу нестепенованим антонимима, јер два нестепенована антонима сачињавају два пола једног појма (нпр. *жив* и *мртав*). Претпостављамо да две лексеме међу којима је семантичка веза најчвршћа имају и најснажнију асоцијативну везу,² па ће се на првим местима на списку од 20 парова вероватно наћи антонимски парови.

4) Списак од 20 стимулуса са најфреквентнијим асоцијацијама можда ће нам навестити и неке друге, неочекиване типове блиских семантичких веза.

² На то указују резултати емпиријског психолингвистичког истраживања које је спровела М. Јакић (2009) у свом магистарском раду. Укратко речено, њено истраживање показује да семантичка повезаност лексема изазива и њихову асоцијативну повезаност.

5) На основу тог списка моћи ћемо да закључимо које све семантичке релације управљају организацијом лексичког система, тј. како су лексеме повезане у лексичком систему.

Хипотезе су постављене амбициозно, а ево шта показује грађа.

Испоставило се да од 600 задатих стимулуса најфреквентнију прву асоцијацију има лексема *ружно*. Она би могла бити придев или прилог. Међутим, испитаници су је масовно доживели као придев. Најчешћа реакција на њега јесте именица *паче*. Тако је одговорило чак 498 испитаника (од укупно 800). Ниједан стимулус у речнику нема фреквентнију асоцијацију. Ова асоцијативна веза се заснива на чврстом синтагматском споју између придева и именице, који је изазван ванјезичким, културолошким разлозима. *Ружно паче* је бајка с којом је упознат скоро сваки говорник српског језика и која, као таква, представља прецедентни текст у савременој српској култури, иако га је саставио дански бајкописац Ханс Кристијан Андерсен.

Други пар, по снази асоцијативне везе у *Асоцијативном речнику српскога језика*, јесте придев-стимулус *српски* и именица-реакција *језик*. Укупно 469 испитаника на придев *српски* одговорило је *језик*. Дакле, и други пар лексема са најјачом асоцијативном везом сачињавају придев и именица у синтагматском односу. Може ли се на основу тога наслутити да су синтагматске везе међу лексемама јаче него парадигматске?

Трећи пар представљају две именице у парадигматском односу – *железница* и *воз*. Овај парадигматски однос може се тумачити на различите начине. Један од тих начина диктирају речници. Према дефиницији у *Једнотомнику* Матице српске (*саобраћајно средство састављено од вагона које вуче локомотива, воз*), парадигматски однос између *железнице* и *воза* јесте синонимија. Ако је примарно значење *железнице* шире у односу на значење именице *воз*, а обухвата и *воз*, онда је однос између ове две именице хипонимијски. Нама се, међутим, чини да *железница* примарно има апстрактно значење и да се односи на начин превоза путника и робе пругом помоћу воза. У том случају, именице *железница* и *воз* стоје у функционалној вези. Воз је нека врста главног експонента или представника железнице као појма. За такав лексички однос не постоји назив, иако је он, можда, један од важних парадигматских односа у лексичком систему. Тај функционални однос захтева детаљну анализу, јер представља продуктиван тип асоцијативних односа, па, можда, зато залази и у семантичке односе.

Најпродуктивнија асоцијација на задату именицу *коврат* јесте именица *писмо*. Чак 451 испитаник одговорио је тако. Међу тим именицама постоји једна од најчвршћих асоцијативних веза, четврта по реду по том критеријуму. Веза је, наравно, парадигматска. Коврат представља део писма, што значи да је хипоним изазвао хипероним. Овај однос се може протумачити и као функционални, јер именица *писмо* може означавати и сâм допис, текст који се неком шаље, па, пошто се он традиционално шаље у коверту, онда он служи за слање писма.

Пети пар рангиран по јачини асоцијативне везе у *Асоцијативном речнику* чини пар *зашто* – *зато*. Тачно 448 испитаника на стимулус *зашто* одговорило је *зато*. Ово је синтагматски однос на нивоу текста, јер *зашто* представља део питања једног од саговорника у дијалогу, а *зато* припада другој реченици, тј. одговору саговорника.

На овом списку, затим следе ови парови стимулуса и реакције: *плишани* – *меда* (436 одговора), *грлом* – *у јагоде* (429), *вољена* – *особа* (428), *влас* – *коса* (414), *исток* – *запад* (409).

Кратко ћемо се задржати и на преосталим паровима, који по јачини асоцијативне везе заузимају од 11. до 21. места у *Асоцијативном речнику српскога језика*. Неколико је парова међу којима постоји синонимија: 11. *нелеп – ружан* (387), 13. *имућан – богат* (370). Међу неким паровима постоји антонимија или сродан тип лексичке супротстављености: 12. *од – до* (375), 15. *близу – далеко* (368), 18. *доле – горе* (358). Има и оних парова међу којима постоје различити типови синтагматских веза: 16. *српскохрватски – језик* (359), 20. *на питање – одговор* (339), 21. *оштар – нож* (336). Асоцијативни однос лексичког пара *НИН – новине* (347) заснива се на хипонимији, док лексички однос *хумор – смех* (370) и *банка – новац* (358), подсећа на однос *железница – воз*, тј. веза међу лексемама заснована је на функционалној вези – стимулус има шире значење (понекад апстрактно, нпр. *хумор*), а реакција представља главни експонент онога што значи стимулус.

Шта се може закључити из анализе првих двадесет најјаче асоцијативно повезаних лексема у *Асоцијативном речнику српскога језика*? У којој мери добијени подаци потврђују постављене хипотезе?

Чврстина асоцијативне везе заиста указује и на степен семантичке везе међу лексемама. Међутим, показало се да уобичајено гледиште на чврстину семантичких веза међу лексемама у различитим типовима семантичких релација није сасвим исправно. Наиме, претпоставља се да је најтешња семантичка веза између два синонима и два антонима. Овлашним погледом на распоред и фреквенцију асоцијација у асоцијативним речницима закључили бисмо да је и асоцијативна веза међу синонимима и антонимима најчвршћа. Тако је, на пример, В. Рајбле (1981), као и други истраживачи, желећи да нагласи колико су антонимске реакције фреквентне у асоцијативним речницима, констатовао да се асоцијативност по контрасту јавља свуда где за то постоји могућност, тј. да ће све речи-стимулуси које поседују антониме обавезно поседовати те антониме и у асоцијативном пољу. Резултати овог истраживања, као и закључци неких других истраживача, релативизују тај налаз. Т. Анштат (2006) пореди вербалне асоцијације немачких, енглеских, пољских и руских испитаника, те запажа да међу асоцијацијама немачких и енглеских испитаника заиста има много антонима, али да се то не односи на пољски и руски језик, где преовладавају синтагматски одговори. Т. Анштат сматра како један од узрока за ту појаву лежи у чињеници да словенски језици имају флексију и да богата морфологија утиче на значајан број синтагматских одговора.

И ми запажамо да најјача асоцијативна веза постоји међу синтагматски повезаним лексемама. Посебно је чврст однос између придева-стимулуса и именица-реакција. Синтагматске везе су (на жалост за лексиколога) условљене културолошким разлозима (нпр. *ружно – паче*, *грлом – у јагоде*) или фреквентним колокацијским спојем, тј. чињеницом да одређени придев најчешће колоцира са одређеном именицом (нпр. *српски – језик*). Лингвиста, ипак, може користити податке који произлазе из синтагматских спојева, нпр. у одређивању примарног значења лексеме онда када примарно значење није сасвим лако одредити.³ Лезичким разлозима (пре свега чврстином семантичке везе између лексема које представљају стимулус и реакцију) могу се објаснити парадигматски асоцијативни спојеви. Изгледа да најчвршћа веза

³ Тако, на пример, из најфреквентнијег синтагматског асоцијативног поља за придев-стимулус *љут*: *љута наприка* закључујемо да је примарно значење придева *љут* у вези са укусом, а не са емоцијама.

постоји међу хипонимским спојевима (нпр. *коврат – писмо, влас – коса*), затим међу антонимима (*исток – запад, доле – горе, близу – далеко*), па онда међу синонимима (нпр. *имућан – богат*).

Број различитих асоцијација у асоцијативном пољу стимулуса. Један од важних података о асоцијативном пољу стимулуса јесте колико је оно распршено, тј. из колико се различитих асоцијација састоји. Степен распршености асоцијативног поља може послужити као мање или више сигуран показатељ неких семантичких својстава речи-стимулуса. Што је више асоцијација у асоцијативном пољу, може се претпоставити и шира, неодређенија семантика речи-стимулуса. Та шира семантика омогућава продуктивнију спојивост са другим лексемама, па отуда и више различитих синтагматских асоцијација, али допушта и више парадигматских релација са другим лексемама, што условљава и већи број парадигматских асоцијација. Очекујемо да међу оваквим стимулусима има много платисемичних (широкозначних) придева и глагола.

За лексеме које немају изражену дисперзију асоцијативног поља могли бисмо претпоставити да имају ужу, одређенију, стабилнију семантику. То би могле бити лексеме са конкретним значењем, које ступају у синтагматске и парадигматске релације са невеликим бројем других лексема. Мали број асоцијација требало би да сведочи и о њиховој стабилној позицији у лексичком систему. У културолошком смислу, појмови означени овим лексемама морали би бити стереотипнији, јер мањи број асоцијација подразумева већу фреквенцију постојећих асоцијација, а већа учесталост исте асоцијације сведочи о израженој стереотипности појма.

То су наше претпоставке, а ево шта показује грађа.

Две речи које имају најмању распршеност у *Асоцијативном речнику српскога језика* јесу придеви *телефонски* и *плишани*, на које је 800 испитаника дало по 89 различитих асоцијација, а највећу има стимулус *срећом* (именица *срећа* у инструменталу) на који је 800 испитаника изразило 434 различите реакције. Сва остала асоцијативна поља броје између 89 и 434 различите асоцијације.

Ево и списка од десет стимулуса који имају најмањи број чланова у асоцијативним пољима (тј. различитих асоцијација). У загради поред речи навешће се укупан број асоцијација: 1) *плишани* (89), 2) *телефонски* (89), 3) *кисело* (94), 4) *јужна* (99), 5) *лимун* (101), 6) *споредна* (103), 7) *кров* (109), 8) *мед* (111), 9) *коврат* (112), 10) *вољена* (112). У овој групи има шест придева и четири именице. Три лексеме, од десет наведених, налазе се и на списку речи које имају најфреквентнију прву асоцијацију. То су лексеме: *плишани*, *коврат* и *вољена*. Укрштање ова два параметра очекивано је, јер лексеме које имају најфреквентнију прву асоцијацију морају имати укупно мање асоцијација од оних стимулуса који имају прву асоцијацију ниске учесталости. Наведени списак не пружа очекиване информације, јер најмањи степен дисперзије асоцијативног поља очигледно не можемо тумачити усмереном, одређеном, прецизном семантиком стимулуса и стабилном позицијом у лексичком систему, већ чињеницом да су то углавном придеви који се везују за мали број именица. Тако, на пример, ретко шта може бити одређено придевом *телефонски* осим именика, разговора, рачуна, броја. И за неке друге речи са овог списка не само што не можемо рећи да припадају основном, базичном лексичком фонду, већ, напротив, спадају у периферију лексичког фонда и зато привлаче мало асоцијација.

О лексемама са стабилном позицијом у лексичком систему можда ћемо нешто више сазнати анализирајући списак од десет стимулуса са највећим бројем асоцијација у асоцијативном пољу. То би требало да буду лексеме са саме периферије лексичког система: 1) *срећом* (434), 2) *љубављу* (367), 4) *Американци* (359), 5) *школе* (352), 6) *информацијама* (349), 7) *за родитеље* (343), 8) *лагати* (341), 9) *телевизором* (340), 10) *мужјеви* (331). Показало се, међутим, да велика распршеност асоцијација не стоји у вези са њиховим периферним статусом у лексичком систему, већ са чињеницом да стимулус који није у основном граматичком облику, изгледа, изазива више асоцијација него када је у основном облику.

Од десет стимулуса са овог списка чак осам представљају именице које нису дате у облику номинатива једнине. Две су у облику номинатива множине, а преостале су у неком зависном падежу. Велики број асоцијација нема везе са њиховом семантиком, већ са њиховом употребом. Иако нисмо много сазнали о вези између статуса лексема у лексичком систему и степена распршености вербалних асоцијација које те лексеме изазивају, дошли смо до закључка који може бити занимљив лингвистима оријентисаним на асоцијативну граматику: стимулуси у зависним граматичким облицима мотивишу више разноврсних асоцијација него они који се налазе у основним облицима. Остаје задатак да се одговори зашто је то тако.

Закључна разматрања. Шта се може закључити из ове две анализе статистичких података репрезентативних асоцијативних поља⁴ у *Асоцијативном речнику српскога језика*?

Вербалне асоцијације испитаника отелотворавају два типа везе са задатим стимулусом. Један тип представљају ванјезичке везе, а други тип су језичке везе. Ванјезичке везе између лексема-стимулуса и лексема-реакције могу бити изазване индивидуалним искуством испитаника или њиховим колективним искуством које је стечено живљењем у Србији, на прелазу векова и миленијума.

Ванјезичке индивидуалне везе нису предмет интересовања истраживача, не само зато што су резултат појединачног искуства, већ и зато што су такве асоцијације појединачне, тј. у *Асоцијативном речнику* имају фреквенцију 1.

Ванјезичке колективне везе представљају предмет лингвокултуролошких истраживања, јер (кроз вербалне асоцијације) указују на утицај културе на мишљење и језик. Представимо неке од културолошки заснованих асоцијација. У фокусу наше пажње биће само они стимулуси чија је најфреквентнија асоцијација базирана на колективном искуству. У неким случајевима узећемо у обзир и асоцијације које нису најфреквентније, али по том критеријуму спадају у првих пет.

То ће бити назначено: *звонко* – *Спасић*,⁵ *као* – *какао* (према називу песме популарног музичара Влатка Стефановског), *пинк* – *телевизија* (према називу најгледаније при-

⁴ Репрезентативно асоцијативно поље чини оно поље које се у статистичком погледу одваја од других по различитим критеријумима: по томе што прва реакција на неки стимулус спада у најфреквентније или најмање фреквентне, по томе што се такво поље састоји из најмањег или највећег броја асоцијата, по томе што поље поседује најмање или највише асоцијација са фреквенцијом 1 итд.

⁵ Стимулус *звонко* испитаници су могли доживети као придев, прилог или именицу. Реакција *Спасић* показује да су испитаници ову лексему, независно од контекста, доживели као именицу, лично име Звонко. Звонко Спасић је у ученичком жаргону назив за школско звоно које означава да је завршен школски час.

ватне телевизије у Србији), *Тито – и ја* (према наслову филма познатог редитеља Горана Марковића),⁶ *новине – Политика* (према називу дневног листа), *јужна – пруга* (према симболу свих облика провинцијализма који је у вези са југом Србије), *Хаг – суд* и *суђење – Хаг* (према месту у којем се налази међународни суд за ратне злочине), *толеранција – крава*, друга асоцијација по фреквенцији: *реклама* (према познатој реклами којом се промовисала кампања владе Србије за толеранцију – у реклами се приказује крава), *тело – времено* (према песми музичара Жељка Јоксимовића), *механизам – филм* (трећа реакција по фреквентности, мотивисана насловом једног филма из новије српске кинематографије), *мост – Иво Андрић* (пета реакција по учесталости, изазвана насловом романа *На Дрини ћуприја* српског нобеловца Иве Андрића), *отпор – песница*, друга реакција по фреквенцији: *покрет* (према опозиционом удружењу и песници као симболу тог удружења), *федерација – Босна и Херцеговина* (изгледа да се заборавља *Социјалистичка Федеративна Република Југославија*, па је сада у првом плану Босна и Херцеговина, као федерација која је Србији најближа и географски и културално), *чај – нана* (у Енглеској и неким другим земљама ова асоцијација би била необична, јер се тамо ретко пије чај од нане, док се у Србији, вероватно, највише пије управо чај од нане), *гусле – Црна Гора* (јер су гусле црногорски културални симбол), *младост – лудост, обећање – лудом радовање, мед – млеко* (трећа реакција по фреквенцији – све три асоцијације су засноване на фразеологизмима из српске фразеологије), *логор – ватра* (према логорској ватри – као да је ишчилело сећање на концентрационе логоре, тј. логоре смрти, у којима су људи за време ратова затварани и мучени).

Понекад се ове, назовимо их, *културолошке* асоцијације укрштају са језичким, па могу бити предмет интересовања лингвиста. Такав је случај са асоцијацијама које заједно са стимулусом чине фразеологизам или са асоцијацијама које илуструју и одређени семантички однос, а не само културолошку појаву, нпр. *дрога – смрт*. Ако тог преплитања нема, културолошке асоцијације су, пре свега, предмет интересовања аналитичара културе и медија. Изненађује нас анализа статистичких података репрезентативних асоцијативних поља, јер она показује да су статистички доминантне асоцијације чешће културолошке него језичке. То не значи да има укупно више културолошких него језичких асоцијација.

Језичке асоцијације су, статистички гледано, у другом плану у репрезентативним асоцијативним пољима, пошто су у првом плану оне културолошки мотивисане. Све језичке асоцијације се могу поделити у синтагматске и парадигматске. Упадљиво је да је јача асоцијативна веза између синтагматски повезаних лексема. Јачина асоцијативне везе се мери фреквенцијом асоцијата на задати стимулус. Ако је стимулус А привукао више асоцијата него стимулус Б, тада је асоцијативна веза између стимулуса А и његових асоцијација јача него асоцијативна веза између стимулуса Б и његових асоцијата. У том смислу, синтагматске везе у *Асоцијативном речнику* упадљиво су чвршће од парадигматских.

Посебно су снажне синтагматске везе између стимулуса-придева и асоцијације-именице. Ваља имати у виду да и синтагматска лексичка веза може бити изазвана културолошким разлозима, али, чешће, чињеницом да се, на пример, одређена именица у српском језику најчешће употребљава са одређеним придевом. Из тога не следи да је у српском језику дата именица фреквентна, нити да је дати придев

⁶ Ова асоцијација сведочи о томе колико је далеко иза нас време Титове Југославије, јер данашњи студенти у Србији Титово име везују, пре свега, за наслов некаквог филма.

фреквентан, а ни да је дата синтагма фреквентна. То, напосто, значи да дата именица најчешће колоцира са датим придевом. Овакви подаци могу бити корисни лексиколозима, синтаксичарима, али и стручњацима за методiku српског језика као страног.

Кроз асоцијативне везе у репрезентативним асоцијативним пољима манифестују се и парадигматски лексички односи. Најзначајнији је хипонимија, а затим синонимија и антонимија. Асоцијативни односи дају материјала за претпоставку да постоје и неки други, до сада неименовани, парадигматски лексички односи, као што су функционални односи (*новчаник – новац*) или узрочно-последични односи (*дрога – смрт*). За ове претпоставке још нема довољно доказа.

Све што је до сада речено требало би још испитивати разрађенијим статистичким и другим методама. Надамо се да ће бити још истраживања ових појава.

ЛИТЕРАТУРА

- Анштат 2008:** Tanja Anstatt, „Wer ‘dunkel’ hört, muss nicht ‘hell’ sagen: Wortassoziationen in slavischen und germanischen Sprachen“, in: D. Weiss (ed.), *Slavistische Linguistik 2006*.
- Драгићевић** (у штампи): Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Јакић 2009:** Милена Јакић, *Утицај карактеристика асоцијата на брзину обраде стимулуса*, необјављени магистарски рад одбрањен 2009. на Филолошком факултету у Београду.
- Пипер и др. 2005:** Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српскога језика*, Београд: Београдска књига, Филолошки факултет, Службени лист.
- Рајбле 1981:** W. Raible, „Von der Allgegenwart des Gegensinns“, *Zeitschrift für Romanische Philologie* 97, 1–40.

Rajna Dragičević

VERBAL ASSOCIATION IN TERMS OF LEXICAL RELATIONS AND CULTURE Summary

This paper is based on the material from *The Dictionary of Associations in Serbian Language* (DASL). The following items are analyzed: 1) lexeme-stimuli, ones with the most frequent and ones with least frequent first association among all 600 stimuli from the DASL and 2) lexeme-stimuli with the largest number and ones with the smallest number of association within the association field (taking into consideration the fact that every stimulus produced 800 associations, with many of them repeated). The analysis showed that verbal associations depend on two criteria: first – lexical syntagmatic and paradigmatic relations in Serbian language; and second – cultural and traditional layers within Serbian lexicon. These two factors are constantly interwoven, and analysis of the verbal association in Serbian language gives possibility to investigate linguistic (grammatical and lexical) and nonlinguistic (cultural) effect on lexical relations in contemporary Serbian language.

Miroslav Dudok
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
miroslav.dudok@gmail.com

UDK: 811.162.4'373.22
811.163.41'373.22

LEKSIČKA KATEGORIZACIJA U SLOVAČKOM I SRPSKOM JEZIKU

Apstrakt: U radu se raspravlja o leksičkoj kategorizaciji na primerima naziva gljiva. Na osnovu centralnog kategorijalnog člana *gljive* u srpskom, odnosno *huby* u slovačkom, primetan je relativno visok stepen podudarnosti što i nije ništa neobično kod jezika sličnog tipa i genetske srodnosti. Leksički i leksikografski materijal iz slovačkog i srpskog jezika otkriva, međutim, brojne razlike u okviru leksikografske strategije normativnih rečnika na relaciji stručne kategorizacije i jezičke slike gljiva u jezičkoj upotrebi navedena dva jezika. Na primeru materijala kategorije ranga *jestive gljive* skreće se pažnja na dosadašnje deficite kontrastivne i deskriptivne lingvistike, te na kognitivnolingvističke potencijale.

Ključne reči: *stručna kategorizacija, jezička kategorizacija, jezička slika sveta, identitet jezika,*

Svaki prirodni jezik čuva kognitivno iskustvo sociokulturne grupe i društva kao celine. Kao što je poznato još od Arietotela, u temelje saznanog procesa je utkana kategorizacija, ali sve do kasnog Vitgenštajna na kategorije se gledalo kao na nešto što je neproblematično. Tek u novije vreme se pokazalo da iz pojavne jednostavnosti jezika mogu da isplivaju na površinu stvari koje je ponekad malo teže objasniti. Na materijalu jednog isečka izvanjezičke realnosti, na korpusu gljiva, pokušaću da razotkrijem kako jezik elegantno rešava neka svoja pitanja koja za nauku a često i praksu (naprimer, prevodilačku ili leksikografsku) ponekad znaju da se zamagle. Na prvi pogled može se reći da jezički materijal u okviru leksičkog diskurza *gljive* u srpskom, odnosno *huby* u slovačkom jeziku, govori o visokom stepenu jezičke podudarnosti sa nagoveštajem jezičke posebnosti. Centralno kategorijalno i kognitivno polje *gljive/huby* u srpskom i slovačkom jeziku govori u prilog leksičkih kontinuanata, odnosno konvergentnog ali ujedno i divergentnog jezičkog razvoja ova dva srodna slovenska jezika.

Iz praslavenskog jezičkog fonda slovački čuva centralni naziv za celu florističku klasu *huby*, slično kao i češki (*houby*), od zapadoslovenskih jezika, a od južnoslovenskih jezika slovenački (*gobi*), bugarski (*g'bi*) i makedonski (*gabi*, pored pečurki). Srpski i hrvatski čuva oblik *gljive*, koji u slovačkom (*hlíva*) reprezentuje konkretnu vrstu (bukovaču *Pleurotus pulmonarius*). Znači, tokom razvoja srpskog i hrvatskog jezika, jednim delom i makedonskog, došlo je do neosemantizacije i proširenja osnovnog značenja za vrstu na celu leksičku klasu, slično kao i u poljskom (*grzyby*), ruskom (*griby*) ili litvanskom

(grybai). Detaljniju sliku slovenskog jezičkog prostora pružaju najnoviji dijalektološki atlas (ODA 1997, OLA 2000) a što se odrednice *gljive* tiče signaliziraju da tradicionalna podela slovenskih jezika na istočnoslovenske, zapadoslovenske i južnoslovenske baš i nije tako idilična, kao što je to davno zamislio Vostokov u svojoj sistematizaciji ovih jezika. Ovome ću se još vratiti.

Sa stanovišta konfrontacione lingvistike, kao i sa stanovišta srodnih lingvističkih disciplina, kao npr. leksikologije sa leksikografijom, pitanje naziva za gljive ne predstavlja neki naročiti problem, pa ni komunikativni. U prilog tome govore i normativni rečnici u srpskom i slovačkom, kao uostalom, i u drugim navedenim jezicima. I u Rečniku srpskog jezika (RSJ 2007) i u standardnom opisnom rečniku slovačkog jezika (KSSJ 2003), kao koncepcijski sličnim leksikografskim delima, gljive su kao posebne odrednice relativno dobro i na sličan način opisane. To znači da je u kratkim crtama naveden kategorijalni prostor, kako stručni (mikološki), tako i jezički. Ovakva leksikografska strategija je sasvim prirodna i logična, jer kako piše i Džordž Lejkof, za našu misao, opažanje, jezičko delovanje, ponašanje i govor i ne postoji ništa bitnije i centralnije od kategorizacije (Lakoff 2006).

gljive ž.1. bot. u mn.: niže talusne bezhrolofilne biljke sa stabljikom i proširenim gornjim delom, klobukom Fungi, koje same ne stvaraju organske materije nego se hrane kao saprofiti ili parazitski (u jd.: takva biljka): jestive gljive, otrovne gljive. 2. naprava u obliku gljive, klobuk za krpljenje čarapa. najseti se (jesti) ludih gljiva biti lud, poludeti. Nicati kao gljive posle kiše nicati, rasti ili javljati se u velikom broju. (RSJ 2007: 203)

huba¹ -y húb ž. 1. dužnatý rastlinný útvar rastúci z vláknitého podhubia, obyč. s hlúbikom, bot. *huby* Fungi: *muchotrávka je h.*; *jedlé, jedovaté h-y, sušené h-y; chodiť na h-y; nábytok je napadnutý h-ou* niektorým jej druhom spôsobujúcim plesenie, hnilobu. (KSSJ 2003: 201)

Dakle, u prvom delu opisa navedene lekseme sa stanovišta strategije teksta najpre se navodi objektivno kategorijalno obeležje. Na primeru gljiva stručna kategorizacija se izvodi na osnovu morfoloških vektora. Ovde se kategorije opisuju/ definišu na osnovu neophodno dovoljnih osobina koje su u okviru ranga sve iste. Ako smo rekli da se radi o objektivnoj kategoriji u okviru logičkog sistema mikološke kategorizacije, odmah to treba i relativizovati. Naime, kvalitativna analiza koja se sprovodi prilikom kategorizacije u velikoj je meri kod gljiva ipak u terminološkoj realnosti subjektivnog karaktera, što ima više razloga, ne samo u okviru dinamičkog razvoja mikološke taksonomije, već i velikog ekološkog prilagođavanja gljiva prirodnim uslovima i brojnih mutanata. Osim toga objektivnost stručne kategorizacije je narušena i relativnim praktičnim znanjem: računa se da u svetu postoji nekoliko hiljada vrsta gljiva od kojih veliki deo još nije proučen pa tako ni verbalizovan, te predstavlja samo njihovu aproksimativnu jezičku refleksiju, ne i realnu ili objektivnu. Bogat mikološki i terminološki materijal pruža unakrsna konfrontativna analiza stručnih i popularnih radova iz ove oblasti u srpskom i slovačkom jeziku, kao uostalom i ostalih jezika, što, međutim, poropuštamo mikolozima i botaničarima.

¹ U praksi postoji čak i kategorizacija centralne kategorije gljive na osnovu vremena javljanja. Npr. na sajtu <http://houby.naturfoto.cz> ili osamdesetih godina kod poznatog estetičara i mikologa Ivana Fohta u publikaciji Gljivarski vikend razvrstane su gljive koje rastu tokom pojedinog meseca u godini.

Navedeni primer iz standardna dva rečnika donosi nam dovoljnu potvrdu o tome da se jezik struke razlikuje od prirodnog jezika u svakodnevnoj javnoj ili interpersonalnoj upotrebi struktuiranjem kategorija. Potvrdu najrasprostranjenijoj klasifikaciji jezičkih kategorija na logičke i prototipske (Gregorczykova 1996, Lakoff 2006) nalazimo i u našem minimalnom jezičkom segmentu izvanjezičke situacije kod odrednice *gljive/ huby*.

U okviru prototipske kategorizacije koja je vezana za realnost samog prirodnog jezika diverzifikacija kategorijalnog prostora je prisutna već u okviru jednog jezika. Pars pro toto ću navesti samo jedan primer. U slovačkom jezičkom diskurzu, naprimer, za standardni izraz *muchotrávka cisárska* (*Amanita caessarea*) koji je ekvivalentan srpskom standardnom izrazu *blagva* u dijadičkoj situaciji i interpersonalnoj komunikaciji u upotrebi su razni nazivi, od supstandardnih dijalektalnih i regiolektalnih do opšteprihvatljivih za sve slovačke komunikatore: *cisárka, kráľovka, kráľka, kráľovná, kráľova huba, kráľovská muchotrávka, kňahyňa, kniahňa, knejhňa, panska hubka, vaječnik* ... (Majtánová 1969). Osim toga, poznati su i stariji kulturni nazivi, koji su sačuvani i u popularnoj literaturi *kráľovský hríb, cisársky hríb, huba cisárska, kňazica, žerdana* ... (Majtánová 1969, Kovalevský 1889).

Vrlo slična situacija je i u srpskom jeziku kod ove vrste gljive. Elektronski mediji, stručni priručnici (stariji i noviji) i lingvistički izvori navode više naziva za gljivu koja se u srpskom jeziku standardizovala kao *blagva*. Da navedemo samo neke: *gospa, jajara, kajsijača, kneginja, knežica, knez, oglavka, rujnica, škrnpac* itd. (Simonović 1959, Lazić 1836, URL: fruskagora.rs).

Jezička kategorizacija gljiva, ako je konfrontiramo sa stručnom kategorizacijom, ima izražen pragmatički karakter. Tu je prisutan kategorijalni antropomorfizam, za razliku od jezika struke, odnosno mikološke kategorizacije koja je zasnovana na objektivnijim (morfološkim) činiocima. To registruju svi leksikografski priručnici, ne izuzimajući ni naše. RSJ navodi ove kategorije *jestive gljive, otrovne gljive, KSSJ jedle h-y, jedovate h-y, sušene h-y*. Ovakva subjektivna kategorizacija u jeziku struke nije prisutna zato što mikologija ne razlikuje "goreg" ili "boljeg" predstavnika centralne kategorije *gljive*, ali primenjena mikologija i razni praktični gljivarski priručnici redovno navode i subjektivne kategorije.

Antropomorfizam u jezičkoj kategorizaciji gljiva ogleda se i na nivou leksikalne desemantizacije, što opet vrlo indikativno govori ne samo o jezičkom (i kulturnom) paralelizmu već i o jezičkoj asimetriji i polisimetriji.

slov. *rást', množit' sa ap. ako huby po daždi* (javljati se u velikom broju); *bláznivé huby pojedol* (biti lud) (KSSJ 2003: 201)

srb. *najesti se (jesti) ludih gljiva* (biti lud), *nicati kao gljive posle kiše* (nicati, rasti ili javljati se u velikom broju) (RSJ 2007:)

U jezičkom diskursu kategorizacija gljiva je još diverzificiranija od načina klasifikacije i kategorizacije u opisnim rečnicima i stručnim priručnicima. Kao primer od posebnog argumentativnog značaja moguće je navesti jezičku upotrebu lekseme *huba* u savremenom

slovačkom gde se u najnovije vreme vrlo često javlja u vidu inovirane, skraćene frazeme koja je očividno intertekstualnog karaktera²:

...zlo može spustošit' celý svet, pretože sa širi ako huby (Sme 2009).

Ovaj primer iz dnevne štampe u slovačkom jeziku nije jedinstven. U interpersonalnoj komunikaciji je vrlo prisutan kao, uostalom, i u masmedijalnom jezičkom prostoru a slična situacija je i u srpskom jeziku.

Standardizacija jezika i njenih parcijalnih komunikativnih segmenata (koja je dominantna svih opisnih rečnika) ima ambicije da odstrani komunikativne šumove i nesporazume koji nastaju usled unutarjezičke diverzifikacije. U okviru “gljivarskog prostora” kod “gljivarskih kultura i jezika” kao što je slovački i srpski to može biti od velike praktične koristi pošto je jezička diglosija u okviru naziva gljiva ovde vrlo živa. Iako na raspolaganju imamo ovde i paralelne latinske nazive koji predstavljaju jezički korelativ unutar jednog jezika, a naročito u okviru jezika i kultura u kontaktu pa nam donekle olakšavaju prevodnu komunikaciju, jezička komunikacija u gljivarskom segmentu nije najtransparentnija. U prostoru gljivarske kategorizacije osim logične kategorizacije participira u velikoj meri jezička i prototipska kategorizacija. Prilikom prevođenja to može često delovati kao kritički momenat. Ali s druge strane upravo to je prostor gde se realizuje jezička posebnost svakog jezika i gde se vrlo opipljivo može testirati jezička slika sveta svakog jezika i naroda ponaosob.

Ako smo na početku istakli veliku podudarnost u okviru osnovnih antropomorfnih kategorija kod naziva gljiva u srpskom i slovačkom jeziku što je svakako argument za koncept srodnosti ova dva jezika, na drugoj strani, upravo nazivi gljiva ovde su ujedno i leksikalne/jezičke potvrde asimetričkog jezičkog razvoja. Ovde se vrlo jasno može videti da se prilikom jezičke reprezentacije postupa ne samo globalno ili univerzalno već i originalno. To važi posebno kod verbalizacije motivanata i imenovanja specifičnih atributa pojedinig vrsta gljiva.

- slov. čiaška – srp. tavica, (Peziza)
- slov. fúkavec – srp. jajača (Bovista)
- slov. hříbovník – srp. johovac (Gyrodon)
- slov. kuriatko – srp. lisičarka (Cantharellus)
- slov. konárovka – srp. grebenasta griva (Clavulina)
- slov. plamenka – srp. panjevka (Flammulina)
- slov. sírovec – srp. šumsko pile ((Laetiporus)
- slov. šťavnačka – srp. puževica (Hygrophorus)

U slučaju gljive koja je u srpskom jeziku sistematizirana pod nazivom *tavica* kod njenog naziva je prevagnuo motivant “mala tava, tiganj” dok u slovačkom je to “mala čaša”. Kod gljive koja se kategorizira kao *jajača* kod njenog naziva participira osnovni motivant “sličan jajetu”, dok u slovačkom kao dominantan motivant kod naziva je poslu-

² O intertekstualnosti frazema vidi Mlacek 2007.

žila osobina starijih gljiva ove vrste da prilikom dodira ili pritiska ispuštaju oblačić praha (spora). Gljiva *lisičarka* nosi ime po motivantu “lisičija boja”, dok u slovačkom je u jezičkoj sveti dominantniji motivant “boja malog pileta”, dakle, u oba jezika dominira žuta boja koja je prepoznatljiva kod ove vrste gljiva, ali se jezička slika ove gljive ispoljava na dva razna načina. Slično je kod drugih navedenih naziva. Slovački naziv *plamienka* kategorizovan na osnovu motivanta “kao plamičak, boja plamena”, dok se ta ista gljiva u srpskom jeziku navodi kao *panjevka*. Dakle, naziv je dobila po mestu najčešćeg javljanja, a to je na panju ili stablu drveta na kojem ova jestiva gljiva parazitira. Gljiva *puževica* nosi u srpskom naziv po puževima koji su sluzavi, dok u slovačkom jeziku osnovni motivant kod naziva se dovodio u vezu sa sočnošću, osobinom sokova, što i u jednom i u drugom slučaju odgovara stvarnosti: ove gljive tokom vlažnog vremena imaju sluzav šišir. Međutim, srpski govornik ovu izvanjezičku stvarnost u svom jezičkom viđenju sveta naziva drugačije od slovačkog govornika, pošto je odabrao drugačiji motivant negoli slovački govornik.

Prilikom jezičke kategorizacije gljiva postupa se tako što se standardizuje domaći izraz (tako je kod najrasprostranjenijih vrsta gljiva) ali vrlo često se standardizuje izraz koji predstavlja kalk sa latinskog, odnosno, akceptira se motivant stručne kategorizacije. Tako je, naprimer, u slovačkom jeziku kod naziva *plamienka* prednost jezičkoj slici u stručnom (latinskom) *Flammulina* na osnovu imenice *flamma* (plamen).

Za leksikografa, prevodioca ili praktičnog korisnika srpskog i slovačkog jezika složenija situacija je kod jezičke i stručne kategorizacije gljiva u okviru njihovih podvrsta. Ovde se vrlo često dešava da neka podvrsta uopšte nije evidentirana, ili u srpskom, ili u slovačkom jeziku. Mada su to jezici i geografski vrlo bliski, ipak se dešava da neka podvrsta nije opisana, jer se u navedenim geografskim uslovima ne javlja ili njena pojava nije još zabeležena. S druge strane, problem nastaje i kod same kategorizacije, koja, kao što sam na početku primetio, nije sasvim imuna od subjektivnosti i u okviru stručne kategorizacije. A u okviru jezičke kategorizacije vrlo često se dešava da prevagne motivant koji nije ekvivalentan onom drugom jeziku. To je već signal da jezici, bez obzira da li se radi o genetski srodnim i tipološki bliskim, “vide” izvanjezičku stvarnost na svoj originalni način. Tako recimo u nazivu *sivosmeđe slabunjavke* (*Psathyrella spadiceogriesea*) na prvom se mestu javlja siva boja u spektru boja, dok je to u slovačkom nazivu *drobul'ka hnedosivá* obrnuto, najpre braon, odnosno smeđa. Da navedem još po neki primer. U srpskom jeziku je *bela/bijela puževica* (*Hygrophorus eburneus*), dok u slovačkom je to *štavnačka slonovinová* (dakle boje slonovače), ili *zlatasta puževica* (*Hygrophorus chrysodon*), u slovačkom je to *štavnačka žltovločkatá*: dakle, u srpskom prevladava zlatna nijansa žute boje u slovačkom osnovna žuta.

Jedno od sledećih pitanja jezičke kategorizacije gljiva koja neposredno govore u prilog teorije jezičke slike sveta u živim jezicima jesu npr. nazivi za pojedine vrste i varijetete cevastih gljiva iz porodice Leccinum. U slovačkom jeziku su se verbalizovale kao *kozák*, u srpskom kao *turčin* ili *ded*. Komentar, nadam se, nije ni potreban, mada je to vrlo zgodan primer za eksplanativnu lingvistiku.

Ovaj krug kategorizacije gljiva u slovačkom i srpskom jeziku, da bi potvrdili teoriju o dvojnoj kategorizaciji u jeziku Džona Tejlora (Taylor 1995), završavamo nazivima u neoficijelnom diskursu, koji zadire jezik javne i jezik privatne komunikacije. U srpskom jeziku često dolazi do zamene naziva gljive nazivom pečurke. Slično je i u slovačkom jeziku gde se umesto standardnog naziva huby u interpersonalnoj i kolokvijalnoj komunikaciji

koriste nazivi pečarijke ili hriby. U okviru stručne kategorizacije drugi navedeni nazivi kao nazivi pojedinih vrsta gljiva u običnom ili razgovornom jeziku reprezentuju u stvari čitavu florističku klasu. Pa se tako ne retko dešava da se iz ove oblasti jezika prenosi jezička kategorizacija i u jezik javne komunikacije, npr. u masmedijalnu komunikaciju. Tako smo nedavno u slovačkoj štampi mogli pročitati i ovakav nadnaslov “*V Šalji narástol hrib, ktorý má obvod takmer meter a pol*” (U Šalji je nikao vrganj koji ima obim skoro metarip) pa odmah i sam naslov članka “*Maxi vatovec zo záhrady*” (Maksi puvara u bašti) (Iz dnevne štampe, 2009). A nije retkost da do ovakve re/kategorizacije dolazi i u naučnopopularnom diskursu: “*Pečurke koje rastu iz tla beru se laganim uvrtnjem dna drške i povlačenjem nagore. Gljive koje rastu sa panja ili stabla se pri samom drvetu odsecaju nožem*”. (Uzelac 2005:5) Ovaj krug pitanja, kao i sledeći i svi ostali, npr. o upotrebi naziva gljiva u lepoj književnosti, poeziji, u metaforičkom diskursu i sl., prevazilazi okvir naše teme, mada ne i teme jezičke kategorizacije, pa to ostavljamo za neku drugu priliku.

Zaključak. Jezička kategorizacija leksike ima izražen pragmatički karakter. Na primeru gljiva se to evidentira već na nivou opisa u leksikografskim tekstovima, međutim, u jezičkoj upotrebi je to još diferenciraniji problem, kako u prirodnom jeziku ponaosob, tako i kod konfrontacije ovog segmenta jezičke realnosti u više jezika. Unakrsna jezička konfrontacija pokazuje da srpski i slovački jezik u okviru kategorije gljive pruža dovoljan broj informacija o njihovoj srodnosti ali i vrlo čvrste argumente koji govore u prilog njihovog uzajamno asimetričnog razvoja. Kategorizacija gljiva, i u svom objektivnom mikološkom diskursu, i u svom subjektivnijem diskursu jezičkog pogleda na svet i jezičke slike sveta, predstavlja jedan od dovoljnih razloga da konfrontaciona analiza jezika obogati svoj istraživački repertoar ne samo za novije analize dva i više jezika i njihove kulture, već i za spoznajne strukture i kategorije, i za kategorizaciju jezičkog ponašanja i mnogih drugih segmenata koji se naizgled tek vrlo slabo dovode u vezu sa istraživanjem jezika.

LITERATURA

Foht, Ivan. *Gljivarski vikend*. Zagreb.

Kovalevský, L. (1889). “Verejná prosba.” *Dom a škola*.

KSSJ (2003). *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. izd. Red. J. Kačala, M. Pisárčiková. Bratislava: Veda.

Grzegorczykowska, Renata (1996). *Językowa kategoryzacja świata*. Lublin.

Lakoff, George (2006). *Ženy, oheň a nebezpečné věci. Co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda.

Lazić, Grigorije (1836). *Prosta naravna istorija*. Budim.

Majtánová, Marie (1969). “Zo slovenských ľudových názvov húb. Muchotrávka cisárska”. *Kultúra slova* 3: 22-23.

Mlacek, Jozef (2007). *Štúdie a state o frazeológii*. Ružomberok: Filozofická fakulta KU.

ODA (1997). *Obščekarpatskij dijalektičeskij atlas. Vyp. 5*. Bratislava.

OLA (2000). *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas. Serija leksiko-svlovoobrazovatel'naja. Vyp. 3. Rastitel'nij mir*. Minsk.

Simonović, Dragutin (1959). *Botanički rečnik*. Beograd : SANU.

Taylor, John R. (1995). *Linguistic categorization. Prototypes in linguistic theory*. Oxford: University Press.

URL: <<http://www.fruskagora.rs/html/jestive-gljive.html>>

URL: <<http://www.houby.naturfoto.cz>>

Uzelac, Branislav (2005). *Skripta za sakupljače gljiva*. Beograd. (dostupno i na URL:

<<http://www.gljivari.org.sr>>

Miroslav Dudok

LEXICAL CATEGORIZATION IN SLOVAK AND SERBIAN

Summary

The discussion starts from the knowledge of the concepts of language images of the world and the cognitive concept of categorization and leads towards the consideration of certain linguistic communication. Based on the central categoric article *gljive* (fungus) in Serbian, respectively *huby* in Slovak, a relatively high degree of match with the classification in other Slavic languages is noticeable (and of course expected). On the basis of the lexicographical material from the Slovak and Serbian languages, however, there are many differences in the lexicographical strategies of normative vocabularies between the professional categorization and linguistic image of *gljive* (fungi) listed in the language use of the two languages. The example of the material of the category of the next rank *jestive gljive* (edible fungi) draws our attention to the previous deficits of contrastive and descriptive linguistics, as well as to the cognitive-linguistic potential.

Snežana Gudurić
 Univerzitet u Novom Sadu
 Filozofski fakultet
gudurics@neobee.net

UDK: 811.133.1'373
 811.111'373
 811.163.41'373

SLIKA, ZVUK I ZNAČENJE: KRETANJE REČI KROZ JEZIKE I KULTURE¹

Apstrakt: U radu će biti predstavljen jedan broj reči koje se, budući istog porekla, u skoro istovetnom pisanom obliku i u sličnoj glasovnoj realizaciji javljaju u francuskom, engleskom i srpskom jeziku, ali čije se osnovno značenje u sva tri posmatrana jezika ne podudara. Svaki od jezika bira kao osnovno jedno od mogućih značenja reči, a izbor najčešće pada na jedno od figurativnih, a ne na osnovno koje je prisutno u jeziku-izvoru, tj. u latinskom.

Ključne reči: *fonetika, ortografija, leksikologija, etimologija, francuski, engleski, srpski.*

Najveći broj današnjih internacionalizama vode poreklo od latinskih i grčkih izvora mada se kroz savremene jezičke tokove kreću i na sinhronom planu, tj. iz jednog jezika u drugi, uglavnom u prepoznatljivom obliku kakav je bio u jeziku-izvoru, uz odgovarajuće adaptacije koje zavise skoro isključivo od fonološkog i morfosintaksičkog sistema jezika-primaoca. Ako zanemarimo reči ovog tipa koje pripadaju tehničkom rečniku i koje su u najvećem broju nastajale i utvrđivale svoje značenje u vremenu od tehnološke revolucije s kraja XVIII veka pa do danas (*mašina, telefon, televizija, kompjuter*), ipak ostaje znatan broj leksema koje su se ustalile u svakodnevnom opštem jeziku, koje se javljaju u sličnom obliku u mnogim savremenim jezicima, ukazujući na isto poreklo, ali čija osnovna značenja pokazuju značajna odstupanja u zavisnosti od jezika u kojem se upotrebljavaju.

Jedna od ovakvih reči je **actuel / actual / aktuelan**, pridev veoma frekventan u sva tri posmatrana jezika.

Izvorna reč od koje su nastali današnji oblici je latinski glagol *ago, agere, egi, actum* koji je imao osnovno značenje *terati, goniti*, ali koji je u prenesenom značenju funkcionisao kao sinonim glagola *facere (raditi, činiti)*. Iz ove osnovne reči izvedena je imenica *actus, -us (m)* koja je prvenstveno označavala *teranje, gonjenje* stoke, dok se u prenesenom značenju upotrebljavala sa značenjem *pokret, predstava* govornika ili glumca (govor i kretanje tela); ali i sa značenjem vršenja nečega, najčešće kakve službe.

U današnje vreme njeno značenje u posmatranim jezicima je :
 fr. *actuel* = ang. *current, present*; sr. *savremen*

¹ Rad nastao u okviru projekta Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije br. 142008: Opis i standardizacija savremenog srpskog jezika.

ang. actual = fr. *réel*; sr. *stvaran*

sr. aktuelan = u *žiji interesovanja, savremen*; fr. *actuel*; eng. *current*

U francuskom jeziku u obliku u kom se i danas sreće, reč je javlja 1350. godine sa značenjem *aktivan, efikasan* i označava isključivo osobinu neke osobe. Značenje je preuzeto od poznolatinskog oblika *actualis* koji je u skolastičkom latinskom imao posebno značenje «*onaj koji čini, radi*», odnosno «*onaj koji je stvaran*».² U kasnijem periodu, polovinom XVI veka, *actuel* se uglavnom koristi u teološkim raspravama suprotstavljajući jedan drugom termine *péché actuel* (greh kao lični čin) i *péché originel* (prvobitni greh), te u vezi s tim i termine *grâce actuelle* i *grâce habituelle*.

Tek od 1750. godine, u medicini, reč *actuel* počinje da se upotrebljava sa osnovnim značenjem «*onaj koji daje trenutno deluje* » iz koga je izvedeno šire značenje « *onaj koji postoji u trenutku govora, sadašnji, savremen* », odnosno « *onaj koji je po ukusu vremena, epohe* », tj. *moderan*.

Današnja engleska reč *actual* javlja se u XIV veku u obliku *actuel* koji je preuzet iz starofrancuskog i ima značenje « *koji postoji kao aktivan, kao neko ko nešto čini* » (*existing in act or fact*). Već u XV veku starofrancuski oblik zamenjen je oblikom *actual* prema poznolatinskom *actualis*. Kao primarno značenje u savremenom jeziku sačuvano je ono koje se odnosi na *prisustvo, stvarno postojanje*, dok je element *aktivnosti, činjenja*, skrajnut u drugi plan.

U savremenom srpskom jeziku postoji dublet *aktuelan / aktualan* pri čemu se za prvi oblik daje etimologija francuskog porekla (*actuel*), dok za drugi oblik daje latinski izvor. Dok je u prvom slučaju sasvim jasno da je reč preuzeta iz francuskom, u drugom je s lingvističke tačke gledišta neverovatno da oblik *aktuelan* bude preuzet iz latinskog. On je u srpski ušao preko germanskih jezika, najverovatnije preko nemačkog, ali je zadržao značenje koje je imao francuski, odnosno latinski etimon.³

Zanimljiva je i sudbina priloga izvedenog od prideva *actuel /aktual / aktuelan - actuellement / actually / aktuelno* koji se u srpskom jeziku praktično i ne upotrebljava sa priloškim značenjem već prevashodno funkcioniše kao pridev u sva tri roda. Značenje priloga u tri posmatrana jezika je sledeće :

fr. *actuellement* = ang. *currently, at present, now*; sr. *danas, u današnje vreme*

ang. *actually* = *en fait, à vrai dire*, sr. *zapravo*

sr. *aktuelno* = upotreba sasvim sporadična za razliku od prideva koji je vrlo čest (*aktuelno stanje, aktuelna dešavanja, aktuelan status, aktuelni događaji, aktuelna situacija, aktuelne mere*)

U francuskom jeziku, dakle, prilog ima značenje koje logično sledi iz značenja reči od koje je nastao i u jeziku je veoma frekventan kao prilog za vreme.

Engleska reč je tokom nekoliko vekova menjala značenje : u XV veku označavala je *delotvorno, praktično, aktivno*, da bi tek u XVIII veku dobila smisao koji joj je danas i osnovni – *zaista, zbilja, stvarno (= in truth)*.

² Reč je o opoziciji *stvaran / nestvaran*, odnosno “effectif“ / „virtuel“ koju je Calvin primenio u religijskom diskursu da bi suprotstavio „lični, pojedinačni“ greh „prvobitnom“. (DHDF:19)

³ U današnje vreme, pojedini srpski lektori će oblik *aktuelan* ispraviti u *aktuelan*, smatraju prvu formu kroatizmom.

I imenica **misère / misery / mizerija** pripada kategoriji reči koja je predmet našeg interesovanja. Vodi poreklo od latinske reči *miseria* čije je osnovno značenje bilo *beda, nevolja, nesreća, jad*.

U današnje vreme njeno značenje u tri posmatrana jezika je :

fr. *misère* = eng. extreme poverty; sr. *beda*

eng. *misery* = fr. *souffrance*; sr. *patnja, bol*

sr. *mizerija* = bedan položaj, ništavnost, besmislenost; fr. *misère*; eng. extreme poverty

U francuskom jeziku ova reč je zabeležena 1120. godine u obliku *miserie*, a od 1165 javlja se u formi *misere* sa značenjem *nesreća, nedaća*. Početkom XIV veka imenica dobija smisao « *fizički teško stanje* ». Značenje *bola, muke* vezuje se za kraj XVIII veka i za izraz *lit de misère* kojim se označavao krevet na koji su smeštane žene koje su se porađale. Od XV veka reč se upotrebljavala u dva značenja: u moralnom smislu označavala je versku, religijsku slabost (ova upotreba se u savremenom jeziku potpuno izgubila), a u materijalnom odnosila se na skup ljudi u oskudici (kraj XVI-početak XVII veka). Ovaj potonji smisao najverovatnije je u direktnoj vezi sa odgovarajućom upotrebom prideva *misérable*. Od druge polovine XVII v. do kraja XVIII v. oblici *une misère, des misères* imaju pežorativno značenje «ništavna, sitna stvar u moralnom smislu». Ovo pomeranje značenja je kulturološki zanimljivo budući da ukazuje na odnos određenih društvenih slojeva prema onima koji žive u krajnjoj bedi i nemaštini. Verovatno je da su upravo ovakve negativne konotacije navele Igoa da preinači naslov svog velikog dela sa *Les Misères* u *Les Misérables*.

Reč *misery* ušla je u engleski jezik iz starofrancuskog, a jedini potvrđeni oblik u staroengleskim tekstovima je *misere*. Kod Čosera (XIVv.) se sreće sa značenjem *beda, siromaštvo* u smislu spoljnih okolnosti ili životnih prilika. Već u XVI v. kod Koverdejla ova reč označava *krajnji stepen nesreće*, mada se u to vreme javlja i sa značenjem *tvrdičluk, cicijašenje*. U savremenom jeziku očuvalo se kao osnovno značenje prisutno kod Koverdejla, dok se ono drugo izgubilo, odnosno smatra se zastarelim.

Srpski rečnici navode da reč *mizerija* potiče iz latinskog jezika, ali ne ulaze u problematiku vezanu za ulazak ove reči u srpski jezik. Njen osnovni smisao je *beda, oskudica*, ali ako označava osobu, onda ima preneseno značenje i upućuje na *ništariju, hulju*, odnosno *bednika* u moralnom smislu. U srpskom jeziku ova reč ne označava *bol* ili *muku*, kao što je to slučaj u francuskom, ali bi se mogla povući paralela između značenja *ništarija* ili *moralni bednik* i zastarelog engleskog *tvrdičluk*, odnosno *cicijašenje* budući da i jedno i drugo značenje imaju izrazito negativan društveno-etički predznak.

Od imenice je u sva tri jezika izveden odgovarajući pridev čija je etimologija u latinskom obliku *miserabilis* „*vredan sažaljenja*“, odnosno „*žalostan, plaćan*“. . Osnovna značenja oblika *misérable / miserable / mizeran* u tri posmatrana jezika su :

fr. *misérable* (*i miséreux,-euse*)= eng. very poor; sr. *bedan, jadan*

eng. *miserable* = fr. *malheureux, triste*; sr. *nesrećan, jadan, bedan*,

sr. *mizeran* (*i mizerabilan*) = koji je za osudu, koga treba prezirati,

moralno bedan; fr. *blâmable*; eng. *blameworthy*

U francuskom jeziku, pored oblika *misérable*, postoji i oblik *miséreux, miséreuse*, izveden direktno od imenice *misère*, koji označava osobu bez sredstava za život, tj. osobu

koja živi u krajnjoj bedi i siromaštvu. Ovaj oblik je sa pridevskom vrednošću prvi put za-beležen u srednjem francuskom, u delima Kristin de Pizan (druga polovina XV v.), dok se u široj upotrebi sreće tek od kraja XIX v. i to paralelno kao pridev i kao imenica.

Oblik *misérable*, pak, vezuje se istorijski kako za imenicu *misère* tako i za glagol *miserari* (<vulg.lat. *misērēo* < kl.lat. *misērēor*) “*sažaljevati*“. Sa vrednošću prideva, ovaj oblik prvi put je potvrđen u XIIv i imao je aktivan, fizički smisao « *onaj koji nanosi bol, koji povređuje* » (na primer, kada je reč o koplju). Od XIV veka upotrebljava se da označi osobu koja je uopšte *nesrećna* (značenje koje je danas dominantno u engleskom), da bi se tek sredinom XVI veka substantiviziro. Mnogo ranije nego što je to bio slučaj sa osnovnom rečju *misère*, pridev počinje da označava i « *onoga koji živi u velikoj bedi, siromaštvu* » (polovina XV veka), a od početka XVII v. i ovaj oblik upotrebljava se i kao imenica. Krajem XVI v. oblik *misérable* dobija pežorativno značenje koje nedostaje rečima iz slične značenjske grupe (« *avare* » - *škrtica*, «*vil, méprisable*“ – *podao, koji zaslužuje prezir*).

U engleskom jeziku reč *miserable* javlja se od XV veka kada je zabeleženo njeno značenje *škrta, cicijaški, tvrd*, dok se od XVI v. javlja i u smislu *jadan, bedan, tj. nesrećan*. Ovaj period nastavlja se neposredno na onaj kada se isti oblik u francuskom ustalio sa značenjem *onoga koji živi u velikoj bedi*, te koji, po prirodi stvari, mora zbog toga da bude i *nesrećan*, odnosno koincidira sa vremenom kada je francuski oblik poimeničen u značenju *nesrećne osobe*.

Srpski rečnici za oblik *mizeran* daju latinsku etimologiju *miser*, dok za paralelni oblik *mizerabilan* navode latinsku *miserabilis* i francusku *misérable* mada je izvesnije da je srpski oblik preuzet iz francuskog (direktno ili preko posrednika, ostaje otvoreno pitanje). Upotrebljava se prevashodno u prenesenom smislu da označi nekoga ko je moralno nedostojan, ko zaslužuje prezir, mada se može upotrebiti i u značenju *sirotinjski, ubog, siromašan*, ali je ovakva upotreba u savremenom jeziku izuzetno retka upravo zbog negativne konotacije koju ima osnovno značenje. U pojedinim kontekstima ova reč može označavati i nešto što je male, nikakve vrednosti, nešto što je ništavno, ali i ova upotreba je u savremenom jeziku sporadična.

Pridev **nerveux / nervous / nervozan** potiče od latinskog oblika *nervosus* « *žilav, mišićav; snažan, krepak* ». Reč *nervosus* pak, izvedena je od lat. *nervus* « *suva žila; jačina, snaga; žica* (na liri), *tetiva...* ». Metonimijom je prvobitno značenje *žile* preneto na žice na muzičkom instrumentu i šire na kaiševe od kože kojima se nešto vezivalo. Upravo iz ove potonje upotrebe razvilo se značenje « *jačina, snaga, osnovni deo nečega* ».

U tri posmatrana jezika ove reči imaju sledeća značenja :

fr. *nerveux*, -euse= eng. *irritable, jumpy*; sr. *živčan, razdražljiv, nervozan*

eng. *nervous/ to be nervous* = fr. *avoir le trac*; sr. *biti nervozan, imati tremu*

sr. *nervozan* = fr. *nerveux; qui a le trac*; eng. *irritable, jumpy; nervous*

U francuskom jeziku reč *nerveux* javlja se od XIII veka sa značenjskim vrednostima preuzetim iz latinskog, i to osnovnim «*isprepletan žilama*» i prenesenim «*pun snage*». Iz ovih značenja razvijaju se dva paralelna, jedno se odnosi na predmete – «*čvrsto, otporno*», «*žilavo*» (npr. meso), a drugo na osobe – «*delotvoran, uspešan*». Tek od kraja XVII veka, prema savremenom značenju reči *nerf* (*nerf*), *nerveux* dobija svoje drugo značenje – «*koji ima veze sa nervima*». Tokom XVIII i XIX veka, u oblasti medicinske nauke, posebno u okvirima anatomije i fiziologije, javljaju se termini *système nerveux* (*nervni sistem*) i *influx*

nerveux (nervni podsticaj) koji neposredno utiču na to da oblik *nerveux* dobije svoje današnje uobičajeno značenje - «*onaj kojim upravljaju živci*», tj. «*razdražljiv*».

Engleski jezik beleži oblik *nervous* u XIV v. (period srednjeg engleskog) od kada datira i oblik *nerf* preuzet i francuskog koji se u XVI v. ustaljuje u formi *nerve* (prema latinskom *nervus* (<grč. *neuron*). Oksfordski engleski etimološki rečnik beleži da je prvobitno značenje ove reči i u engleskom bilo *tetiva, žila*, a da značenje vezivnih niti između mozga i drugih delova tela, odnosno čulnih prijemnika, dobija tek u XVII v., dakle u periodu koji koincidira sa pomeranjem značenja i u francuskom.

Očigledno je da je medicinska nauka izvršila snažniji uticaj na dominantno značenje u savremenom francuskom nego što je to bio slučaj u engleskom jeziku.

U srpskom postoje dva prideva istog porekla, ali koji su u savremenom jeziku razvili svoje posebne upotrebe. Pored oblika *nervozan* - „*razdražljiv*“ postoji i oblik *nervni* „*koji se odnosi na nerve, koji potiče ili se sastoji od nerava, živčan*“. Zanimljivo je da je i oblik *nervni* u ranijem periodu (XIX v. i prva polovina XX veka) relativno često upotrebljavan sa značenjem „*istančanih čula, osetljiv; živ, dinamičan*“ pa čak i sa značenjem „*mišićav, jak, snažan*“ (npr. kod Sterije Popovića).

Imenica **exhibition / exhibition / egzibicija** vodi poreklo od latinskog oblika *exhibition* koji je nastao u doba Carstva od supina glagola *exhibeo, exhibere* koji je imao osnovno značenje «*izdati, predati, izručiti; dovesti na sud*» i preneseno «*predstaviti, pokazati*». Imenica je označavala radnju i imala je paralelan semantički razvoj zajedno sa glagolom.

U tri posmatrana jezika njeno značenje je :

fr. exhibition = eng. show; showing-off; sr. javno prikazivanje; razmetanje

eng. exhibition = fr. exposition; sr. izložba

sr. egzibicija = prikazivanje neke veštine; javno prikazivanje, izvodjenje nečega;

fr. exhibition; eng. show, showing-off.

U francuskom jeziku oblik *exhibition* zabeležen je 1200. godine sa značenjem «*pokazivanja, prikazivanja nečega*». Do sužavanja značenja na «*pokazati, prikazati nešto javno*» dolazi početkom XVII veka, sa epohom klasicizma, kada se reč upotrebljava u izrazu *exhibition publique de gladiateurs*. Tek u drugoj polovini XVIII veka, oblik *exhibition* počinje da se koristi za označavanje slikarskih izložbi (danas je u upotrebi reč *exposition*), a od polovine XIX veka, pod uticajem engleskog termina, upotrebljava se i za označavanje sportskih manifestacija.

U figurativnom i pežorativnom smislu, sa dodatnim značenjem *bestidnost, besramnost, nepristojnost*, susreće se od druge polovine XIX veka i od tog oblika izvode se imenice *exhibitionniste* (1889) i *exhibitionnisme* (1895). Od početka XX veka ovi termini upotrebljavaju se paralelno u psihijatriji i u opštem jeziku.

U engleskom jeziku oblik *exhibition* označavao je u XV veku održavanje, čuvanje (mira, discipline), ali i dopuštanje. Ovaj potonji smisao specijalizuje se tokom XVII veka za *odobravanja stipendija* u školama i na koledžima i ta upotreba je i danas prisutna u Velikoj Britaniji za označavanje univerzitetske stipendije (pored uobičajenog izraza *scholarship*).

Iako je značenje *prikazivanja, vidljivog ispoljavanja* bilo sadržano u reči *exhibition* još od XIV veka, do njene intenzivnije upotrebe sa ovom vrednošću dolazi tek od XVIII

veka i to sa suženim značenjem « *javno prikazivanje predmeta* ». Ovo značenje zadržalo se do danas, pri čemu se u drugoj polovini XIX veka proširilo i na sportska događanja.

Izvedeni oblici *exhibitionist* i *exhibitionism* nastaju kasnije i označavaju osobu koja ima potrebu da se javno prikazuje (*exhibitionist*), odnosno seksualnu nastranost (*exhibitionism*).

U srpskom jeziku reč *egzibicija* označava prikazivanje, izvodjenje neke veštine. U rečnicima se navodi samo latinska etimologija iako bi svaka tvrdnja da reč u srpski dolazi iz latinskog bila lingvistički potpuno neutemeljena. S obzirom na značenje koje ova reč danas u našem jeziku ima, moglo bi se govoriti o dva uticaja : prvobitnom francuskom i potonjem engleskom, pogotovo u delu u kojem se semantička vrednost imenice proširila na sportske događaje (npr. *egzibicije* – završno veče nakon obaveznog takmičarskog dela u klizačkom sportu).

I srpski jezik poznaje izvedenice *egzibicionist(a)* « onaj koji izvodi egzibicije » i u medicinskom smislu « onaj koji se javno prikazuje », kao i *egzibicionizam* « *izvođenje nečega radi demonstriranja veštine* », odnosno u medicinskom smislu « seksualna nastranost ».

Ovih nekoliko reči čije se kretanje pratilo od latinskog izvora pa do današnjeg oblika i značenja u tri evropska jezika, pokazuju ne samo prosto fonetsko preoblikovanje glasovnih nizova tokom istorijskog razvoja pojedinih jezika, već i pomeranja u značenju koja su u najvećem broju slučajeva bila uslovljena specifičnim društvenim, ekonomskim i uopšte kulturološkim uslovima u kojima su se ovi jezici oblikovali. Sa istorijske tačke gledišta, engleski je pozajmljivao starofrancuske oblike i značenja, neka je zadržavao, ali se većina tokom vremena modifikovala. U novije vreme pak, francuski pokazuje tendenciju preuzimanja novih značenjskih nijansi ovakvih reči iz engleskog.

Srpski jezik je preuzimao gotove reči, prilagođavao ih svom fonološko-morfološkom sistemu, a lingvistima je omogućeno da na osnovu njihovog oblika i značenja donesu odgovarajuće zaključke o vremenu i jeziku iz koga je neka reč ušla u srpski. Jedan dobar rečnik koji bi se bavio ovakvim kretanjima reči kroz jezike i kulture svakako bi nam bio od izuzetne koristi.

LITERATURA

- Clari, M., M. Back ed. (2000). Concise French Dictionary, Dictionnaire français – anglais, anglais – français ; French-English, English – French Dictionary, Fourth edition / Quatrième édition. Paris – New York : Collins – Robert.
- Klaić, B. (1968). Veliki rječnik stranih riječi, Zagreb : Zora.
- Klajn, Ivan (2000). Rečnik jezičkih nedoumica, Beograd: Čigoja štampa.
- Klajn, I., Šipka, M. (2008). Veliki rečnih stranih reči i izraza, 4. izdanje. Novi Sad: Prometej.
- Loma, A., ed., osnivač Ivić, P. (2008). Etimološki rečnik srpskog jezika, 1,2, 3. Beograd.
- Picoche, J. (1971). Nouveau Dictionnaire Étymologique du Français. Paris : Hachette-Tchou.

- Ray, A (1997). Dictionnaire historique de la langue française, troisième édition. Paris : Dictionnaires le Robert. (DHDF)
- Ristić S. i dr. (1963). Enciklopedijski englesko-srpskohrvatski rečnik (I, II). Beograd : Prosveta.
- Skok, P. (1971). Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb : JAZU.
- Steiner, R. J (1997). The New International Webster's French-English Dictionary, New revised edition.
- Stevanović, M. i dr., ed. (1969). Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika (I-VI). Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska. (fototipsko izdanje)
- The Oxford Dictionary of English Etymology, C.T. Onions, Oxford, 1983.
- Vinja, V. (2003). Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku, I, II, III. Zagreb : HAZU – Školska knjiga.

Snežana Gudurić

IMAGE, SOUND AND MEANING:
FLOW OF WORDS ACROSS LANGUAGES AND CULTURES

Summary

The paper deals with the origin, phonetic realisation and graphical representation of some words, which, even though by perception and spelling are of the same origin, in different languages assume different, if not completely opposite, meanings. This is a type of 'false friendship', appearing in three languages from different language groups: French, English and Serbian, whose shared words might at first sight be classified as internationalisms. In effect, this does not apply without reservation, because of the marked differences in the meanings these words have in the three languages under scrutiny.

Dragana Drobnjak
 Univerzitet u Novom Sadu
 Filozofski fakultet
dashayuyu@yahoo.fr

UDK: 811.133.1'276.2:811.163.41'276.2
 811.163.41'373.45

FRANCUSKE POZAJMLJENICE U SRPSKOM ŽARGONU

Apstrakt: U radu ćemo se baviti žargonskom obojenošću francuskih pozajmljenica u srpskom jeziku i pokušati da utvrdimo da li one imaju istovetnu upotrebu i u francuskom žargonu. Interesuje nas da li *bastilja* i u francuskom žargonu znači škola, da li *avion* upućuje na zgodnu devojkicu, *šofer* na dže-paraša i zubara, *masakr* na kontrolni zadatak iz prirodnih nauka. Sličnosti i razlike ćemo ilustrovati odrednicama iz našeg korpusa.

Ključne reči: *pozajmljenica, žargon, francuski, srpski.*

O brojnim francuskim pozajmljenicama koje su se adaptirale fonetskom, fonološkom, morfološkom, semantičkom i tvorbenom sistemu srpskog književnog jezika i koje su trajno ušle u njegov leksički sistem, do sada je dosta pisano. U ovom radu ćemo se baviti žargonskom obojenošću pojedinih standardizovanih reči francuskog porekla u srpskom jeziku i pokušati da utvrdimo da li se one istovetno koriste i u francuskom žargonu.

Žargon¹ je poseban govor, odnosno posebna govorna varijanta pripadnika određene društvene grupe koju određuju uzrast, profesija, socijalni status, teritorijalna omeđenost, zajednička interesovanja, način života i drugi kriterijumi, te razlikujemo đачki, omladinski, politički, narkomanski, lopovski, novinarski, sportski, beogradski i druge žargone. Žargoni se povremeno i stapaju, budući da među njima ne postoje oštre granice. Isto tako, raslojavanje u jeziku ne stvara stroge granice koje bi sprečile delimično prelaženje ili prelivanje jezičkih pojava iz jednog sloja u drugi, te mnoge reči iz žargona povremeno i/ili postepeno prodiru i u druge slojeve, prvenstveno u razgovorni jezik.

Žargon karakteriše neprestana inovativnost, promenljivost i velika dinamičnost, te žargonizmi brzo zastarevaju i istom brzinom nastaju novi. Tako u Andrićevom *Rečniku srpskog žargona* pronalazimo izvesne žargonizovane reči francuskog porekla koje se danas retko ili nikako ne sreću sa navedenim značenjem: *abažur* – mladić; zaštitnik (šatrovački)²;

¹ Klajn (1996) smatra da je žargon elitni vokabular jednog društvenog sloja ili struke, dok su argo ili sleng supstandardni varijetet sa obavezanim komponentama afektivnosti i pejorativnosti. Po Bugarskom (2003), "široko govoreći, žargonom se može nazvati svaki neformalni i pretežno govorni varijetet nekog jezika koji služi za identifikaciju i komunikaciju unutar neke društveno određene grupe".

² U Andrićevom rečniku 'šatrovački' se odnosi na reč ili izraz iz "podzemlja", odnosno sredine sitnijih profesionalnih prestupnika i krugova koji ka njima gravitiraju. Šatrovački govor nekada je podrazumevao govor skitnica i lopova, a danas se odnosi na reči nastale raznim kombinacijama slogova neke književne reči (najčešće inverzijom prvog i poslednjeg sloga).

glupak; naivan mladić (omladinski žargon); *ambasada* – zatvor (omlad.); *ataše* – zatvorska samica (šat.); *bajonet* – zanimljiva osoba (omlad.); *beretka* – devojčica (šat.); *broš* – devojka iz radničke sredine (šat.). Neke reči su se toliko odomaćile u našem jeziku da ih više ne osećamo kao žargonske: *blok* – svežanj novčanica; niz uzastopnih časova iz istog predmeta (đački žargon); *blokovi* – novoobeogradski stambeni blokovi; *klošar* – zapuštena osoba, propalica, budala; *švaler* – ljubavnik, zavodnik, ženskaroš.

Žargonisti “redovno zadržavaju gramatički sistem jezika kojem pripadaju (odnosno kako neki kažu, žargonisti ‘parazitiraju’ na gramatičkom sistemu nekog jezika, ne narušavajući bitno njegova fonološka, morfološka i sintaksička pravila) ali grade svoju specifičnu leksiku, ili menjaju značenje postojećim rečima, najčešće, uz pomoć mehanizma metaforizacije”. (Radovanović 1986: 166)

Žargonizam treba da bude stilski izražajan, obeležen i različit u odnosu na standardnu leksiku, te je najčešći način bogaćenja leksičkog fonda u žargonu upravo metaforičnost koja pruža mogućnost za postizanje stilski jakog izraza.

Metateza je, takođe, čest način bogaćenja leksičkog fonda u žargonu i to najčešće u slučajevima kada za to ne postoje psihološki niti fonološki razlozi. Metateza se primenjuje namerno kako bi već postojeću reč zamenila nova čije je značenje relativno lako razumeti pošto drugačija distribucija fonema (najčešće na nivou sloga) ne vodi ka pojavi novog značenja. U Imamijevom *Beogradskom frajerskom rečniku* pronalazimo nekoliko standardizovanih francuskih reči koje su samo na osnovu premetanja slogova unete kao žargon: *lavabo* postaje *labavo*, a *leršva švaler*. I u *Rečniku savremenog beogradskog žargona* nailazimo na nekoliko odrednica ovog tipa: *lerma (maler)*, *tenkre (kreten)*, *zonfa (fazon)* što Dragoslav Andrić radije posmatra kao vrstu šatrovačkog govora, a ne žargonizme. Po našem mišljenju, navedene reči nisu žargonizmi, već pripadaju šatrovačkom govoru u današnjem smislu.

Žargonske reči nastaju i slivanjem, odnosno sažimanjem dve reči. U našem korpusu imamo dva primera: *kretenoid* (idiot) je nastalo od *kreten* (fr. *crétin*) i *android*, a *blamoto* (vrlo sramotno) od *blam* (fr. *blâme*) i *notorno*.

Osim specifičnih jezičkih sredstava od kojih vrve, žargone čine i standardne, odnosno književne reči kojima se daje specifično značenje zbog čega postaju manje razumljive drugim govornicima istog jezika.

Naš korpus upravo čine standardne reči francuskog porekla koje u žargonu dobijaju novo značenje. Pregled žargonizama ćemo početi primerima čija je semantika istovetna u francuskom i srpskom jeziku i kod kojih je asocijacija koja ih povezuje lako uočljiva.

Prema čuvenoj pariskoj tamnici *Bastilji* (fr. *Bastille*) u srpskom se ova reč koristi za društvene institucije za koje postoji osećaj da vrše ili prikrivaju nepravdu. Tako je tokom režima Slobodana Miloševića opozicija Radio-Televiziju Srbije nazivala “TV Bastilja”. Za đake je škola *bastilja*, jer je često doživljavaju kao zatvor, odnosno instituciju gde im se dešavaju nepravde. I u francuskom žargonu se ova reč koristi u kontekstima gde postoji izvesno moralno, intelektualno, nepravedno ograničenje, poput zatvora u bukvalnom i prenesenom značenju.

U oba jezika se reč *gaf* (fr. *gaffe*) javlja samo u žargonskoj upotrebi i odnosi se na grešku, propust, nesmotrenost, bez ozbiljnih posledica. Srpska imenica *gafer* (nesmotrena osoba) i glagol *gafirati se* (biti netaktičan) poklapaju se sa značenjem francuske imenice *gaffeur* i glagola *gaffer*.

Kalibar (fr. *calibre*) je u oba žargona kompliment za vrlo sposobnu osobu istaknutih moralnih, intelektualnih ili drugih vrednosti, mada ponekad može da upućuje i na loše osobine.

Sledeći primeri pokazuju da se podudaraju samo pojedina značenja francuske i srpske reči.

U oba jezika *bomba* (fr. *bombe*) upućuje na vrlo lepu devojkicu ili ženu. U srpskom, međutim, *bomba* znači i 'akna, potkožna bubuljica', verovatno kao asocijacija na oblik bombe i na "eksploziju" bubuljice prilikom istiskivanja. *Bomba* je sinonim za brzinu, neočekivanost, neprijatnost, uništavanje, te ne čudi što u srpskom znači i 'brza prevara'. Deminutiv *bombica* je 'vrlo mlada devojkica naglašenih oblina', ali i 'flašica žestokog pića' u žargonu alkoholičara.

Bombona (u srpskom i deminutivni oblik *bombonica*) u oba jezika označava zgodnu devojkicu. *Bombona* i *bombonica* ujedno u srpskom znače i tablete droge "ekstazi" u žargonu narkomana, budući da veličinom i slatkim ukusom koji je svojstven pravoj bomboni podsećaju na pomenute tablete koje su "slatke" ovisnicima od droge.

Kreten(ka) (fr. *crétin*) u oba žargona upućuje na glupavu osobu, budalu, idiota, a samo u našem žargonu i na muški polni organ. U srpskom postoje i oblici *krelac*, *krele*, *krelos*, *kretenoid*.

Srpski *maneken* i francuski *mannequin* se podudaraju u jednom žargonskom značenju – policajac. U srpskom je *maneken* i prevarant, a u francuskom 'beskarakterna osoba podložna uticaju drugih', kao i 'osoba koja ima određen položaj, ali ne i stvarni uticaj i moć'. *Manekeniše* (*se*) onaj koji se pravi važan, koji se razmeće.

Sledeće reči se sreću i u francuskom i u srpskom žargonu, ali sa potpuno različitim značenjem.

Ambalaža je 'spoljašnji izgled' prema asocijaciji na omot, odnosno materijal za pakovanje robe, dok je francuska reč *emballage* u žargonu sinonim za policijsku raciju.

Zanimljivo je da u oba žargona *balon* (fr. *ballon*) upućuje na određeni deo ljudskog tela, ali različiti: u francuskom je *balon* stomak (kod punijih osoba i trudnica) i zadnjica. U našem jeziku *balon* je asocijacija na ženske grudi, mada nam je i glava ponekad kao *balon*.

U opštijem srpskom žargonu *plafon* (fr. *plafond*) je najviši dopušteni ulog u kartanju, ali i najviša predviđena kazna u jeziku sitnijih profesionalnih prestupnika. Asocijacija sa osnovnim značenjem je vidna u oba slučaja – najviša tačka, gornja, maksimalna granica nečega. Ista asocijacija je uočljiva i u francuskom žargonu, ali u značenju 'glava'.

U našem korpusu postoji niz reči koje su žargonski obojene u srpskom, ali ne i u francuskom jeziku.

Apaš (fr. *apache*) se u našem žargonu odnosi na propalicu, varalicu, člana društvenog ološa (prema asocijaciji na Apače, hrabro i ratoborno pleme koje je stalno bilo u sukobu sa belcima). Ovo značenje je zastarelo u francuskom žargonu.

U srpskom žargonu reč *avion* ima sledeća značenja: 1) zgodna devojkica/žena; 2) način radovanja fudbalera (sa raširenim rukama u obliku avionskih krila) posle postignutog gola (sportski žargon). U prvom značenju je primetna asocijacija na moć, jačinu, impozantnost aviona koji neki još doživljavaju kao čudesnu mašinu. U drugom značenju je asocijacija još primetnija budući da igrači i liče na avion dok trče raširenih ruku po terenu. Nešto što je lako vidljivo i uočljivo *vidi se iz aviona*. Deminutivni oblik *avionče* u đaćkom žargonu upućuje na jedinicu (*ubosti avionče – dobiti jedinicu*).

Francuska reč *blâme* (ukor, kritika, prekor) u naš jezik je došla preko nemačkog *Blamage* gde je izgubila ovo značenje i dobila novo – bruka, sramota – koje se jedino i sreće u našem žargonu. Dodavanjem sufiksa francuskog porekla *-aža* koji je čest u standardnim pozajmljenicama (*garaža, montaža, plantaža*), u srpskom pored oblika *blam*, postoji i oblik *blamaža*. Derivacija je veoma bogata: *blamara*: 1) osoba koja se srami; 2) osoba koja izaziva sramotu; *blamirati (se)* – sramotiti (se), brukati (se); *blamka* – sram; *blamoto-rno* – vrlo sramotno; *blamša* – osramoćena osoba; glagol *izblamirati (se)* – (o)brukati (se), (o)sramotiti (se).

Od standardne francuske pozajmljenice *garaža* (fr. *garage*) u srpskom su izvedeni glagol *garažirati* (smestiti (automobil i slično) u garažu) i pridev *garažirana* koji u žargonu upućuje na usedelicu. Isto tako, od imenice *dekolte* (fr. *décolleté*) izveden je pridev *dekoltiran* koji je pronašao svoju upotrebu i u omladinskom žargonu sa značenjem ‘čelav’.

U sredini sitnijih profesionalnih prestupnika *garsonjera* (fr. *garçonnière*) je zatvorska samica. Ista reč se može čuti i u opštijoj žargonskoj upotrebi, u značenju ‘grob’. Obe asocijacije su vidljive budući da je *garsonjera* mali stan za samca.

Prema francuskom glagolu *esquiver* u srpskom žargonu je nastala imenica *eskivaža*³ (i *eskiviranje*) sa značenjima: 1) izbegavanje, izvrđavanje; 2) zabušavanje. Od imenice *eskivaža* izveden je glagol *eskivirati* koji u srpskom žargonu ima sledeća značenja: 1) izbeći, izvrdati; 2) zabušavati; 3) pobeći sa časa (đački žargon); 4) uzeti od nekog novac da bi mu se kupila droga, pa ga prevariti (narkomanski žargon). Kod svih značenja postoji ista asocijativna veza – nešto izbeći, što je prisutno i u francuskom glagolu *esquiver* koji, međutim, nema žargonsku nijansu. Od imenice *eskivaža* u srpskom je nastala i reč *eskivator* (zabušant).

U srpskom žargonu *masaža* je sinonim za dosađivanje, gubljenje vremena, maltretiranje, pridikovanje. Trljanje, gnječenje tela radi pojačavanja cirkulacije krvi poslužilo je kao asocijacija za “trljanje” mozga, kada nas neko maltretira ili nam pridikuje i dosađuje. *Maser* je, prema tome, gnjavator, dosadan muškarac.

Standardna francuska pozajmljenica *žeton* (fr. *jeton*) u našem omladinskom žargonu upućuje na uvlačkača, ulizicu, poltrona. Asocijacija je veoma jasna: *žeton* se ubacuje (“uvlačići”) u pojedine aparate. Isto značenje u našem žargonu imaju i reči *tampon* (fr. *tampon*) i *supozitorij* (fr. *suppositoire*) gde je očigledna asocijacija sa osnovnim značenjem šiljatog čepića koji se uvlači u čmar.

Masakr (fr. *massacre*) je u srpskom đaćkom žargonu kontrolna vežba iz prirodnih nauka. Asocijacija je očigledna, pošto niz loših ocena na kontrolnom zadatku ili prilikom ispitivanja metaforično podseća na pokolj.

Analogno izrazu *dobiti nogu* nastalo je *dobiti pedalu* (fr. *pédale*) – ‘nekoga izbaciti, oterati’, pri čemu je asocijacija jasna: pedala je poluga kojom se uz pritisak nogom pokreće kakav mehanizam.

Rezervoar (fr. *réservoir*) se u omladinskom žargonu sreće u značenju ‘stomak’, *enterijer* (fr. *intérieur*) je stalni posetilac nekog lokala, dok *karoserija* (fr. *carrosserie*), asocijacijom na obline, upućuje na žensku zadnjicu (obično veliku), kao i *ekran* (fr. *écran*), asocijacijom na veličinu.

³ **Esquivage* ne postoji u francuskom jeziku.

Fazon (fr. *façon*) u srpskom žargonu ima više značenja: 1) poseban, specifičan stil, način (na koji se nešto radi); 2) dosetka, trik, štos; vic; 3) običaj; 4) uzajamni odnosi; 5) raspoloženje. Sva navedena značenja postoje i u francuskom, ali nisu žargonski obojena. U našem žargonu srećemo i sledeće reči: *zonfa* (nastalo metatezom), *fazončina* (izvanredan trik, izvanredan vic). *Fazoner* je duhovit, odnosno vickact ili originalan čovek, šaljivdžija.

Glagol *fazonirati* (fr. *façonner* – izraditi, dati oblik, uobličiti; doterati; obraditi) znači ‘izmišljati fazone, dosetke’, a kod Andrića nalazimo i značenje ‘obljubljevati’ u omladinskom žargonu. Derivacijom je dobijen i glagol *isfazonirati* u značenju ‘smisliti’.

Šifonjer (fr. *chiffonier*) je krupan muškarac širokih ramena, *šofer* (fr. *chauffeur*) džeparoš u jeziku omladine i sitnih prestupnika, ali i zubar u omladinskom žargonu.

U žargonu makroa *soliter* (fr. *solitaire*)⁴ upućuje na prostitutku, a u opštijem žargonu na visoku, mršavu devojku. U prvom značenju asocijacija je verovatno nastala usled “usamljenosti”, odnosno izdvojenosti solitera, budući da soliter često nije okružen drugim zgradama, kao što je i prostitutka izdvojena dok čeka klijente. Soliter je visok i obično uzak, te je asocijacija očigledna i u drugom značenju.

U našem korpusu nalazi se i reč *lepezan* (seljak, prostak), neknjiževna, odnosno nestandardna reč narodskog karaktera, koja se može čuti i u opštijoj žargonskoj upotrebi. Potiče od francuske reči *paysan* (seljak), iz vremena Prvog svetskog rata, kada je srpska vojska, nakon povlačenja preko Albanije, boravila u Bizerti koja je tada bila pod francuskom kolonijalnom administracijom.

Šansona u omladinskom žargonu znači ‘šansa’, ‘prilika’. Iako Imami navodi da je *šansona* nastala od francuske reči *chanson* (pesma), smatramo da ona nema nikakvu semantičku vezu ni sa standardizovanom francuskom pozajmljenicom *šansona*, niti sa samom francuskom rečju, već je zbog sličnosti oblika sa rečju *šansa* dobila i istovetna značenja. *Šansoneta* (mala šansa) dolazi od *šansone* kao žargonizma, a ne od standardizovane pozajmljenice *šansoneta*.

Žargonizam *agiš* dobijen je redukovanjem osnove *agent* (fr. *agent*) i dodavanjem sufiksa, dok ekspresivnost žargonizma *šoferiška* (*šofer* (fr. *chauffeur*) + žargonski sufiks *-iška*) potiče od samog sufiksa *-iška* koji nema potvrdu u standardnom jeziku.

Na osnovu semantičke analize našeg korpusa možemo da zaključimo da je metaforizacija najčešći postupak kojim se menjaju značenja standardizovanih francuskih pozajmljenica u srpskom žargonu. Analiza je pokazala da su značenja pojedinih žargonizama istovetna u francuskom i srpskom i da je asocijacija koja ih povezuje lako uočljiva. Kod nekih žargonizama značenja se udaljuju u francuskom i srpskom jeziku ili njihova žargonska obojenost postoji samo u našem jeziku.

Osim toga, sva pravila fonetske, fonološke i morfološke adaptacije reči francuskog porekla u srpskom književnom jeziku se primenjuju i za francuske osnove u srpskom žargonu, dok su razlike u upotrebi francuskih pozajmljenica u književnom jeziku i u žargonu primetne samo u njihovoj semantici.

⁴ Srpska reč *soliter* i francuska *solitaire* su lažni prijatelji. *Soliter* je nastao metaforizacijom modela *solitaire* (pustinjak, samac).

LITERATURA

- Andrić, Dragoslav (2005). *Dvosmerni rečnik srpskog žargona i žargonu srodnih reči i izraza*. Beograd: Zepter Book World.
- Bugarski, Ranko (2003). *Žargon*. Lingvistička studija. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Gerzić, Borivoj, Gerzić, Nataša (2002). *Rečnik savremenog beogradskog žargona*. Beograd: Istar.
- Imami, Petrit (2003). *Beogradski frajerski rečnik*. Beograd: NNK international.
- Klajn, Ivan (1996). *Leksika*. U: *Srpski jezik na kraju veka*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU-Službeni glasnik.
- Le nouveau Petit Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Robert, Paris, 2005.
- Radovanović, Milorad (1986). *Sociolingvistika*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada – Dnevnik.
- Rečnik srpskoga jezika* (2007). Novi Sad: Matica srpska.
- Trésor de la langue française*: <http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>
- Vujaklija, Milan (2004). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.

Dragana Drobnjak

FRENCH BORROWINGS IN INFORMAL SERBIAN

Summary

The paper dealt with aspects of informal associative meaning of French borrowings in Serbian. The aim was to establish whether they have the same use in informal French as they do in informal Serbian. Based on a semantic analysis of the corpus, it has been concluded that the meanings of certain informal expressions are indeed the same in informal French and Serbian and that the association which links them is easy to establish. On the other hand, the meanings of a number of other informal expressions are becoming distant from the meanings of their French counterparts, or, alternatively, their aspects of informal associative meaning are to be found in Serbian only.

All phonetic, phonological and morphological adaptation principles of French borrowings in standard Serbian also apply to French bases in informal Serbian, whereas differences in the use of French loan words in both standard and informal language are visible at the semantic level only.

Suzana Jurin
Petra Žagar Šoštarić
University of Rijeka
Faculty of Arts and Sciences
sjurin@ffri.hr
pzagar@ffri.hr

UDC: 81'373:811.111
81'276.6:811.111

ABBREVIATED WORD FORMS AS CONSEQUENCE OF COMMUNICATION INFLUENCED BY ENGLISH LANGUAGE AND ANGLO-SAXON CORPORATE IDENTITY IN THE MANAGEMENT OF GERMAN CORPORATIONS

Abstract: The management of different German corporations needs to communicate using language for special purposes (LSP) in order to realize specific goals and purposes for the function and production of the whole corporation. The tasks and corporate philosophy of every German corporate management is strongly influenced by the Anglo-Saxon management philosophy and corporate identity. Thereby is the language of German management strongly influenced by the English language that asks for language economy, shortness and reduction.

This paper gives the definition of LSP from different aspects, tries to define the LSP used by the management of several German corporations, tries to analyze neologisms which come forward in the corpora and ultimately analyses abbreviated words as a form of neologism in the communication of German corporations. It also analyses reasons for its usage and implementation.

Key words: *Languages for special purposes, language of management, neologisms, abbreviated word forms, corporate identity.*

1. Introduction

The management community of German companies and corporations uses a specific sociolect in their communication. In order for that communication to be as effective as possible and to lead to profit realisation in corporations, it has to unfold in a rapid and explicit manner. As a result of the need for rapid communication, many abbreviated word forms have become part of the management lexis. These abbreviated word forms will be analysed in this paper.

1.2 Corpus

In order to get insight into corporation status and activities, the corpus has been analysed from three different aspects. The first aspect refers to a concrete realisation of

management of corporations, for which management reports of successful or unsuccessful German companies have been chosen. We have also tried to gain insight into a number of management levels. Therefore, the reports of top-level management and middle management have been selected for this purpose. For the analysis of top-level management, we have chosen the report of Dr Thomas Keller, the Consultants GmbH und KELLER Portfolio Management GmbH team leader, Düsseldorf/Frankfurt, and the report of Dr Jan B. Berentzen, the spokesman of the management committee of the Berentzen-Gruppe AG company, Haselünne, and finally the report for middle management analysis of Dr Peter May, the Intes- Gesellschaft für integrierte Eignerberatung GmbH Bonn team leader.

As can be seen above, the reports and articles were chosen purposefully in order to obtain better insight into the possible variation of the lexis. For the same reason, texts from the magazines *Spiegel* and *Capital* have been used, addressing the issue of holding and financial management. This has enabled us to analyse 300 corpus samples.

2. Languages for Special Purposes

The corpus that has been analysed for the purposes of this research represents languages for special purposes, i.e. the language that is used in top-level and middle management. Therefore, the latter two notions call for an explanation.

In order to be able to grasp the significance and role of the languages for special purposes, it is necessary to define the profession itself. The profession refers to exerting a narrower specialised area of knowledge, work, practice founded upon theoretical or practical basic knowledge. It represents a narrower specialization of a broader scientific or professional area, specialised in theory and practice.

Languages for special purposes are defined as a linguistic subsystem aimed at intelligible communication in a particular field of expertise, containing special notions, terminology and other linguistic means.

Lewandowski (1994:158) gives the following definition of languages for special purposes: *Das sind Sprachen der fachlichen bzw. beruflichen Spezialisierung, die sich gegenüber der Umgangs- oder Standardsprache (auch Gemeinsprache) vor allem durch einen erweiterten und spezialisierten Wortschatz, aber auch durch syntaktische und textuelle Besonderheiten sowie durch intensive Nutzung bestimmter Wortbildungsmodelle auszeichnen. Fachsprachen dienen den Bedürfnissen der wissenschaftlichen, technologischen, betrieblichen und handwerklichen Organisation und Praxis, indem mit ihrer Hilfe Gegenstände, Strukturen und Prozesse des jeweiligen Fach- oder Sachgebiets erfaßt und kommuniziert werden.*

Hoffman's (1985:53) definition of languages for special purposes reads as follows: *Fachsprache-das ist die Gesamtheit aller sprachlichen Mittel, die in einem fachlich begrenzten Kommunikationsbereich verwendet werden, um die Verständigung zwischen den in diesem Bereich tätigen Menschen zu gewährleisten.*

When defining languages for special purposes, Walther von Hahn (www.informatik.uni-hamburg.de/-vhahn/German/Fachsprache- accessed on 23rd of March, (2009) analyses languages for special purposes as part of the communication process, and sees languages for special purposes as a means of the communication process.

In the same vein, Stolze (1999:93) observes languages for special purposes within the context of stylistic determination. Stolze states that the usage frequency of linguistic means in the communication of languages for special purposes is dependent on the level of expertise, and that such communication does not unfold in a „specialized language“, but is rather a specific choice of linguistic („stylistic“) means of a („general“) language.

If we are to further inspect the style of languages for special purposes, Fluck (1996:47ff) points out features such as the dominance of languages for special purposes (specific or technical terminology specific compounds, derivatives, abbreviated word forms), frequent usage of nouns, the so called nominal style, absence of affectation and categorisation of words and phrases, absence of dialogues (no direct speech), brief expressions, etc.

These are the key features for the recognition of LSP that management uses for communication, and they are also the aim of this research.

3. The definition of management

In order to understand the language and communication of top-level and middle management better, it is necessary to cover some basics on management as well.

Most theoreticians advance a view that management refers to processes, carriers of particular functions, a skill, scientific discipline and profession, and its function within a corporation.

Hence, the task of defining management is rather a difficult one. Many definitions can be found in reference books. Koontz/Weinrich (1988:4) define management as a process of creating and sustaining an environment in which individuals working together in groups, effectively accomplish set goals. Hellriegel/Slocum/Woodmann (1989:6-7) define management as a skill of attaining something performed via other persons.

A manager is a person that allocates human and material resources and directs corporation activities: (Hellriegel/Slocum/Woodmann 1989:7): *He plans the future and tries to determine the most efficient way of achieving goals. In performing all functions, all managers are set towards challenges. They need to find a way how to motivate employees, and to increase overall efficiency, the efficiency and productivity of their company. They also have to assume responsibility for the influence on the society.*

Management is a process of working with others (Kreiter 1989:9) and by means of others with the aim of realising organisational goals in changeable surroundings with effective and efficient usage of limited resources.

All of the given definitions exhibit the following features of management: working with others and via others, attaining of goals in accordance with the set corporate ideology, efficiency towards effectiveness, limited resources and changeable surroundings.

3.1. Manager's role and task in communication

When considering managers as whole or at particular levels, the conclusion is drawn that a key factor in the realisation of management as a whole is the individual, the manager himself. Main tasks of managers are planning, organizing, staffing, leading, controlling and

coordination. One of the most important tools or skills of a manager is communication, which enables functioning of management as a whole. Since management exerts control by means of specifically set standards, means of control are at the same time communication means. The ability of verbalizing plans and instructions in a clear and brief way (Wehrich 1994:213), orally or in writing contributes to management success.

A manager should possess skills and personal features such as a wish to control, communication and comprehension skills, along with skills for performing tasks that have been mentioned above. The communication of managers with hierarchically equally positioned staff, and especially subordinate staff asks for clarity and understanding, i.e. the ability to comprehend other person's feelings and to act in accordance with the emotional aspect of communication.

Communication skills of managers are important for communication within a group, in order to achieve the best possible company or corporation result. As one climbs up the organisational ladder (Wehrich 1994:256), the communication among groups gains importance.

The purpose of communication in management is the integration of organized activities, which enables social inputs to become part of the social system. Communication (Barnard 1999:378) in management is a means of modifying behaviour, carrying out changes, increasing productivity of information flow and reaching of goals. Via communication, the corporation becomes an open system which is interacting with its surrounding.

3.2. Management and cross-cultural awareness

This brief analysis of management should shed light on another significant feature. Awareness of cultural differences and the way of managing and controlling the same is of utmost importance in management and for the work of managers. A manager's task of leading and controlling is directed towards human interaction. Managers acting in the world surrounding need to understand at least some aspects of the culture and language of the country they are cooperating with or plan to conduct business with. The influence of national culture on the culture of the organisation or company reflects organisational behaviour and controlling activities.

In our case, we cannot talk about conscious contact with a foreign culture to a large extent, since this paper analyses mainly communication within a company, where staff mostly belong to the same cultural domain.

However, what needs to be further elaborated in this paper is the influence of a foreign culture to understanding and controlling activities of management. So, what is this about?

Here, we are talking about the influence of theory and philosophy on management stemming mostly from the Anglo-Saxon cultural domain and determining work, corporate ideology and philosophy of German companies which have been analysed in this paper. It is a proven fact that the greatest amount of research and advancement of management culture takes place in the Anglo-Saxon cultural domain. This paper dedicates special attention to the influence exerted by that culture on the language used by managers. As a result, the lexis of communication of the analysed management reports abounds in neologisms, angli-

cisms and abbreviated word forms. Word forms are abbreviated as a direct consequence of language economy. Language economy is a more frequent occurrence in English than in German that still shows a tendency towards creating complex compounds. This is a general statement that will also be proved by the corpus analysis.

4. Abbreviated word forms in the lexis of management as “newly” coined words

It is estimated that the active German lexis contains 500.000 words, without the inclusion of every LSP, or frequent ad hoc creations in the general language or LSP. Žepić (1970:15) states that the main feature of German vocabulary is the unlimited possibility of coining new words, since the approx. 5000 existing root morphemes can be formed into compounds or derived, thus producing thousands of new creations. The new words are called newly coined words (new creations), which differ from simple newly created words (*simplices*), and are the product of derivation or composition of many word classes or composition of a larger number of same lexical category words. Thus we draw a distinction between derivatives and compounds. One of the ways of word formation is to abbreviate the existing word. The resulting words are called abbreviated word forms. In English, this process of word formation is designated as *clipping*. This means that more complex words are abbreviated resulting in newly coined words, which are only a variant of the “initial” (*original*) word.¹

Fleischer/Barz (1995:52) argue: *Durch die Kürzung tritt weder ein Wortartwechsel noch die semantische Modifikation ein; es entsteht also zunächst kein neues Wort, sondern eine Wortvariante, es handelt sich um lexikalische Variation besonderen Typs.*

There are three ways of forming abbreviations:

1.the abbreviated word contains the first part of the word, and the last is contracted or lost. These are the so called *Kopfwörter*, as in *Uni(versität)*, *Foto(graphie)*, *Kilo(gramm)*, etc.

2.the first part is taken and the final retained; in this case we are talking about *Schwanzwörter* or *Endwörter*, which can be seen from the examples (*Omni*)*bus*, (*Violin*)*Cello*, engl. (*tele*)*phone*, etc.

3.the main part is taken; in this case we are talking about the so called *Klammerformen* as in *Fern(sprech)amt* or engl. *news(paper)boy*.

Henzen (1965:262) believes that abbreviating words is a consequence of unstressed parts of compounds. That is why words blend into simpler forms. His examples of abbreviated word forms due to a unstressed first syllable are *statt*, *dran*, *rauf*, *raus*, *weder*, etc.

¹ Duden shows following ways of word abbreviation: separating or erasing of suffixes and the reduction of long or complex words to short ones. This second way is manifested as following: 1.(...) *Häufig gebrauchte Zusammensetzungen und präfixhafte Bildungen können zu Kopfformen (auf ihr Vorderglied) verkürzt werden; ...2. Im Gegensatz zu Kopfformen spricht man von Schwanzformen (Endwörter) wenn von Zusammensetzung nur der zweite Teil (das Grundwort) gebraucht wird...; 3. Bei dreigliedrigen Zusammensetzungen wird manchmal zur Sprecherleichterung ein Mitglied wegelassen (dieses Mitglied kann ein Affix sein)...(Duden 2004:393,394) Furthermore, there is a distinction between fusion of two words (*Wortkreuzung-Verschmelzung von Wörtern*) and formation of abbreviated words from one or more initial letters, initial syllables or a mixed way of abbreviating from a multisyllabic word.*

Henzen also points out that prefixes and particles without a function in a compound are often lost, and gives the following examples *fühllos* (*gefühllos*), *schmeidig* (*geschmeidig*), *reichhaltig* (*reichgehaltig*), etc.

Naumann (2000:25) stresses an important fact, namely that abbreviation of words can also result in newly coined words, but only if the abbreviated word form that is contracted from initials becomes a *full word* (*Vollwort*) as in NATO and AIDS. From the corpus examples, the abbreviated word form DAX (denoting index of stock) can be classified and separated as a *Vollwort* or a full word. The corpus analysis shows the following situation:

Abbreviated word forms:

BaKred
SDR
TDM
VaR
KMV
KWG
LTCM
RAROC
RORAC

Newly created words containing an abbreviated word form as a forming element:

EDV-Koordinator
EDV-Stelle
EDV-Systeme
EWU-Krise
GmbH-Töchter
OTC-Geschäfte
OTC-Markt
OTC-Optionen
SAP-Software
US-Dollar
VaR-Berechnung
VaR-Ermittlung
VaR-Konfidenzniveau
VaR-Konzept
VaR-Optionen
VaR-Put
VaR-Überschreitung
VaR-Werte

The analysis of management reports has shown following occurrences:

Mutter<Muttergesellschaft
Mutter<Mutterholding
Tochter<Tochtergesellschaft

Tochter<Tochterholding
 Enkel<Enkelgesellschaft
 Top<Topmanagement

Even though this is a case of abbreviating words at first sight, in the forms called *Kopfformen* or *linksseitige Kurzwörter*, this paper analyses these occurrences as **ellipses**²². An ellipsis (Bußmann 2002:187) is an occurrence where one element is omitted, that is necessary due to syntactic or lexical rules, but can be reconstructed in some other way. Examples of ellipses that are present in the literature and analysed at a syntactic level are *Ein Bier!* or *Das Leben ein Traum*, as well as some others. However, ellipses can also be analysed within word formation (except the syntactic). Adamzik (2004:194) states: *Von Ellipsen sollte man nur sprechen, wenn ein Element tatsächlich auf Grund eines regulären Prozesses entfallen kann, anders gesagt, wenn es inhaltlich eindeutig aus der realisierten Struktur erschließbar ist. Solche regulären Prozesse gibt es vor allem auf der Ebene der Wortbildung und Syntax. Wenn Komposita oder Elementarsätze koordiniert werden, können übereinstimmende Bestandteile entfallen: Vorteile und Nachteile; der Morgenstern bzw. Abenstern; Einander fremde Menschen lachten und einander fremde Menschen jubelten; wie Politiker schnell erklärten und wie die Berliner ehrlich empfanden. Übereinstimmende gebundene Morphemem können dagegen im Deutschen nicht getilgt werden: Das ist deutlich und verständlich; Sie lachten und jubelten.*

Reasons for the occurrence of ellipses are various. The omitted parts are sometimes not relevant to the speech act, or the omitted part is redundant, since the spoken or non-spoken context provides sufficient information for deduction. Such examples are the words *Mutter*, *Tochter*, *Enkel* and *Top* in management report texts. It is obvious that the analysed texts represent LSP, therefore we cannot understand or translate the words *Mutter*, *Tochter*, *Enkel* and *Top* literally as mother (a woman who has given birth), daughter, grandchild or top. The full (complete) name of these abbreviated word forms occurs in the first sentences of the text as *Muttergesellschaft (-holding)*, *Tochtergesellschaft (-holding)*, *Enkelgesellschaft (-holding)*, *Topmanagement*. Therefore the later discourse does not require repetition due to language economy.

5. Conclusion

Abbreviated word forms of the analysed corpus are new linguistic creations that are not present in the standard language, but are created in a moment conditioned by sociolinguistic trends and the surroundings. In the analysed case they are manifested in the language of management as a consequence of manager's non linguistic reality, or the direct influence of the Anglo-Saxon sociolinguistic context on corporate ideology and philosophy of German companies and corporations. The analysed abbreviated word forms are linguistic new creations, newly coined words that are frequently used in conversation and written language of management reports.

²² Ellipse greek.é-llipsis, *omission*.

Reasons for the appearance of abbreviated word forms in the language of management are the following:

- a) appearance of new notions/subjects/phenomena that need to be designated, historical, political and other new names as an addition to existing, that are already known and denoted in the Anglo-Saxon cultural domain,
- b) the appearance of expressive notions- derogative, vulgar, euphemistic, funny, etc.,
- c) stylistic jargon, formal/informal,
- d) pragmatic factors – most of all language economy, aesthetic reasons, new trends and momentaneous inspiration of managers.

German managers, in search of faster and simpler communication, take over particular names or segments of names (which leads to abbreviation) that are already used by managers of the Anglo-Saxon cultural domain in their communication. Besides, German managers follow new trends that are generally present in German management, giving overall importance to neologisms³³, new words in the German management lexis.

Generally, the management of analysed German companies and corporations uses a large number of abbreviated word forms in written communication in order to:

1. save time during message transmission,
2. achieve explicitness of communication content in the circles of management by abbreviating words correctly,
3. manifest their expertise by using abbreviated word forms and knowing their meaning in international management circles.

REFERENCES

- Adamzik, Kirsten (2004). *Sprache: Wege zum Verstehen*. Tübingen: A.Francke Verlag.
- Avelini-Holjevac, Ivanka (1998). *Kontroling-Upravljanje poslovnim rezultatom*. Opatija: Sveučilište u Rijeci, Fakultet za turistički menadžment Opatija.
- Bahtijarević-Šiber, F. (1992). *Aktualni trendovi u menadžmentu*. Zagreb: Informator br.4039.
- Duden 4 (2004). *Grammatik*. Mannheim: Dudenverlag.
- Filipović, Rudolf (1986). *Teorija jezika u kontaktu*. Zagreb: JAZU/ŠK.
- Fluck, Hans-Rüdiger (1996). *Fachsprachen. Einführung und Bibliographie*. Tübingen: 5.aktualisierte und erweiterte Aufl.:11-12.
- Hahn, W. Von (1983). *Fachkommunikation. Entwicklung-Linguistische Konzepte-Betriebliche Beispiele*. Berlin/NY: De Gruyter.
- Hellriegel, D./Slocum, J.W./Woodmann, R.W. (1989). *Organizational Behaviour*. NY-San Francisco: West Publishing Company,
- Hoffmann, L. (1985). *Kommunikationsmittel Fachsprache. Eine Einführung*. Tübingen.
- Lewandowski, Th. (1994). *Linguistisches Wörterbuch*. Heidelberg/Wiesbaden: 158.
- Lewandowski, Th. (1994). *Linguistisches Wörterbuch 2*. Heidelberg, Wiesbaden: UTB, Quelle & Meyer.
- Stolze, R. (1999). *Die Fachübersetzung. Eine Einführung*. Tübingen: Gunther Narr Verlag.

³ Abbreviated word forms are analysed as neologisms.

Žagar-Šoštarić, P.(2008). Interkulturelle und transkulturelle Kommunikation in Thomas Manns Werk *Die vertauschten Köpfe*. Zagreb:Informatologia.Translation Science II. Croatian communication association. Zagreb. Bd. 41. S.116-122.

Žepić, Stanko (1970). Morphologie und Semantik der deutschen Nominalkomposita. Zagreb: Philosophische Fakultät.

Online sources:

www.informatik.uni-hamburg.de/-vhahn/German/Fachsprache/vHahn/Eigenschaften

<http://linguistlist.org>

www.ids.manheim.de

www.spiegel.de

www.capital.de

Corpus sources:

Dr Keller, Thomas (2009). Enterpreneurship durch Holdingstrukturen. Düsseldorf/ Frankfurt: (Hrsg.) Consultatnts GmbH und Keller Postfolio Value Management GmbH.

Dr Berentzen B.Jan (2006). Die Holding-Organisationsform marktorientierter Wachstumsstrategien der Brentzen-Gruppe AG. Haselünne:(Hrsg.)Berentzen-Gruppe AG.

Dr May, Peter (2007). Von den „May-Werken“ zur „May Gruppe“.Bonn: (Hrsg.) INTES Gesellschaft für integrierte Eignerberatung MbH.

*Suzana Jurin
Petra Žagar Šoštarić*

ABBREVIATED WORD FORMS AS CONSEQUENCE OF COMMUNICATION
INFLUENCED BY ENGLISH LANGUAGE AND ANGLO-SAXON CORPORATE
IDENTITY IN THE MANAGEMENT OF GERMAN CORPORATIONS

Summary

The management of German corporations communicates with a specific sociolect using neologisms and new coined words. Different abbreviated word forms are linguistic new creations used in the communication of managers in order to save time during information transmission, to achieve explicitness of contents and to manifest the expertise and communication skills. Abbreviated word forms are a consequence of the direct influence of the Anglo-Saxon corporate ideology and philosophy on German manager circles.

Nadežda Silaški
Univerzitet u Beogradu
Ekonomski fakultet
silaskin@sbb.rs

UDK: 81'373.6122
800.1(497.11)

Biljana Radić-Bojanić
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
radic.bojanic@gmail.com

PREMIJER KAO TRENER SPORTSKOG TIMA – SPORTSKE METAFORE ZORANA ĐINĐIĆA

Apstrakt: Pod teorijskim okriljem teorije pojmovne metafore i kritičke analize diskursa u ovom radu bavimo se metaforama SPORTA Zorana Đinđića, bivšeg predsednika Vlade Srbije. Analizu zasnivamo na prethodnom istraživanju metafora SPORTA u političkom diskursu Srbije (Radić-Bojanić/Silaški 2008), gde zaključujemo da konceptualizacija politike kao SPORTA najčešće služi za isticanje kompetitivnih aspekata političke borbe za vlast među političkim strankama u Srbiji. U ovom radu pokazujemo da je Zoran Đinđić koristio metafore SPORTA kao sredstvo motivisanja biračkog tela da zajedno snosi teško breme bolnih reformi neophodnih u periodu tranzicije, kao i mobilisanja građana na korenite promene eliminisanjem starih navika koje još uvek utiču na naš način mišljenja.

Ključne reči: *pojmovna metafora, sportske metafore, politički diskurs Srbije, Zoran Đinđić.*

1. Uvod

U ovom radu bavimo se metaforama SPORTA u govoru bivšeg premijera Srbije, dr Zorana Đinđića. Pod teorijskim okriljem teorije pojmovne metafore (Lakoff/Johnson 1980) i kritičke analize diskursa (van Dijk 1993; Wodak 2006) analiziramo metaforičke izraze kao površinske realizacije pojmovnih metafora, u pokušaju da otkrijemo motive čestog korišćenja metafora SPORTA u javnim nastupima Zorana Đinđića. Analizu u ovom radu zasnivamo na prethodnom istraživanju metafora SPORTA u političkom diskursu Srbije (Radić-Bojanić/Silaški 2008), koje jasno ukazuje na najvažnije motive ovako usmerene metaforičnosti diskursa politike. Naime, iza plašta metafore POLITIKA JE FUDBAL kriju se izrazita kompetitivnost i agresivnost političke scene savremene Srbije, trivijalizacija odluka značajnih za društvo u celini, destimulisanje aktivnog učešća građana u političkom životu Srbije, te svesna i namerna pasivizacija biračkog tela. Cilj ovog rada jeste poređenje načina na koji je dr Zoran Đinđić koristio metafore SPORTA u svojim javnim nastupima obračunajući se građanima Srbije, sa načinom njihovog korišćenja drugih učesnika u politič-

kom diskursu Srbije u periodu nakon njegovog ubistva. Namera nam je da otkrijemo da li sportske metafore Zorana Đinđića odražavaju njegovu progresivnu i evropsku politiku, kao i u kojoj su meri služile kao sredstvo ubeđivanja birača u neophodnost i svrsishodnost promene opšteg stava građana Srbije prema radu, ličnoj odgovornosti i doprinosu razvoju društva. Korpus istraživanja sastoji se iz 30 primera metafora s izvornim domenom SPORT u javnim nastupima Zorana Đinđića, ekscerpiranih iz knjige *Metafore dr Zorana Đinđića*, objavljene 2005. godine, dve godine nakon atentata na bivšeg premijera Srbije. U narednim odeljcima detaljnije ćemo se baviti nekim sportskim metaforama koje je moguće uočiti u izjavama Zorana Đinđića datim za elektronske i pisane medije u periodu između 1997. i 2002. godine, vremenu bremenitom odsudnim događajima za potonju sudbinu Srbije. Metafore ćemo objasniti u svetlu društveno-političkih prilika u kojima su nastale, te ukazati na glavnu funkciju metaforizacije političkog diskursa (Lakoff/Johnson 1980) – svesno prikrivanje izvesnih aspekata političke stvarnosti i istovremeno isticanje nekih drugih njenih aspekata koji odgovaraju ambijentu u kojima metafore nastaju, čime potpomažu ostvarenje političkih ciljeva svojih kreatora.

Pojmovne metafore unutar šireg konteksta kognitivne lingvistike predstavljaju mehanizam na osnovu kojeg jedan pojam (*ciljni* domen) razumemo pomoću nekog drugog, iskustveno bližeg pojma (*izvorni* domen). U skladu s postulatima kognitivne lingvistike, „metafore više ne služe samo kao ukras stvarnosti koja je unapred konstruisana iz retoričkih razloga, već doprinose konstruisanju i razumevanju te iste društvene stvarnosti” (van Teeffelen 1994: 384). Tako naizgled bezopasne metafore mogu da čine deo veoma složenih ideoloških argumenata (Herbeck 2000: 135), što u slučaju političkog diskursa često znači da političari preferiraju kombinaciju veoma jednostavnih objašnjenja i snažnih emotivnih efekata. Eksplicitni potencijal metafora često je manje bitan od emocionalne siline (Ungerer/Schmid 1996: 149) zbog čega se, naročito u slučaju sportskih metafora u političkom diskursu, neretko u osnovi apeluje na navijačke strasti biračkog tela. S druge strane, osnovni princip kritičke analize diskursa jeste identifikacija i analiza lingvističkih manipulacija. Pošto je glavna svrha političkog diskursa ubeđivanje, a često i manipulacija javnošću i javnim mnenjem, u ovom radu pokušaćemo da otkrijemo na koji su način metafore SPORTA, kao kognitivni instrumenti, oblikovali i način izražavanja i način mišljenja Zorana Đinđića.

2. Sportske metafore u politici

Zbog svoje sposobnosti prenošenja apstraktnog na konkretno metafore predstavljaju jedan od najvažnijih instrumenata ubeđivanja i propagande u jeziku političke retorike¹, služeći kao prikladne i pogodne kognitivne prečice koje političarima omogućavaju da izbegnu otvorene, ogoljene izjave i da primenjuju neku vrstu diplomatskog jezika, kojim će i najsloženija politička, društvena i etička pitanja svesti na mnogo razumljiviji sistem korespondencija kod primalaca poruke. Metafore SPORTA prisutne su u političkom diskursu mnogih zemalja², te su, zahvaljujući svojoj sugestivnosti i ulozi moćnog retoričkog instrumenta, konvencionalno sredstvo privlačenja pažnje. U slučaju sportskih metafora u

¹ O metaforičnosti političkog diskursa u Srbiji v. opširnije u Radić-Bojanić/Silaški (2008), Silaški/Radić-Bojanić (2009), Silaški/Radić-Bojanić (u štampi).

² V, npr. Howe 1988; Semino/Masci 1996; Herbeck 2000; itd.

političkom diskursu obavlja se preslikavanje sa izvornog domena (SPORT) na ciljni domen (POLITIKA), pri čemu je to preslikavanje čvrsto strukturisano, te se primenjuje takav način mišljenja koji podrazumeva shvatanje politike kao neke vrste sportskog takmičenja između oponenta koje se odvija prema unapred zadatim pravilima. Zahvaljujući popularnosti sporta među najširim slojevima stanovništva, sportske metafore mogu „potencijalno kreirati ili ojačati zajedničku platformu sa javnošću, naročito kod građana koji su nezainteresovani za politiku ili razočarani u političare” (Semino 2008: 99). S obzirom na to da jedan od osnovnih razloga korišćenja metafora u političkom diskursu, koji u izbornim periodima ima sve odlike ubeđivačkog diskursa, jeste izazivanje emocija kojima je kasnije lakše manipulirati, ne treba da iznenađuje ovakav izbor metafora političara. Nadalje, metaforama SPORTA moguće je prevazići eventualne podele u raznim sferama javnosti apelujući na nacionalno jedinstvo i generalno stvarajući entuzijazam i emocionalnu uključenost u politička zbivanja (Semino 2008).

Zoran Đinđić, međutim, metafore SPORTA nije doživljavao, sudeći po raspoloživom korpusu primera, kao kognitivni instrument pomoću kojeg će izazivati navijačke strasti biračkog tela koje se opredeljuje za ovu ili onu političku opciju, niti ih je koristio kao sredstvo pasivizacije građana koji se u ovakvoj konceptualizaciji političkih događanja shvataju kao navijači, puki posmatrači na političkoj sceni. Za Zorana Đinđića sport je predstavljao važno motivaciono sredstvo u ličnom procesu metaforizacije, svakako svesno izabrano zbog prijemčivosti i lake razumljivosti, ali i zbog retoričkog dejstva metafora SPORTA na najšire biračko telo.

3. Sportske metafore Zorana Đinđića

Izuzetno ubedljiv i sugestivan govornik, živopisnog, čak i za najširi auditorijum lako razumljivog stila, bez primesa dehumanizovanih, birokratskih, mistifikovanih i opskurnih rečeničnih konstrukcija karakterističnih za političare prethodnog, socijalističkog perioda u istoriji bivše Jugoslavije, majstor stilskih figura, a naročito metafore, koja mu je bila osnovno sredstvo u javnim nastupima i služila mu za pojednostavljenje kompleksnih ideja za preporod društva, Zoran Đinđić ostaće upamćen kao premijer koji je u svojim javnim nastupima manifestovao sve prednosti retorike u političkom diskursu. Imajući jasno politički cilj pred sobom, Đinđić je „potpuno razumevao značaj reči za pokretanje masa na akciju” (Milić 2008: 127), dok je „snagu svojih reči [...] crpeo iz uverenosti u ispravnost političkih koraka koje je činio” (Milić 2008: 127). Efekat Đinđićevog govora na auditorijum i povratna reakcija auditorijuma ka Đinđiću bio je „zatvoren krug veoma uspešne komunikacije modernog (novog) političkog govora” (Milić 2008: 128). Slikovit i jednostavan način izražavanja Zorana Đinđića imao je odjeka među građanima velikim delom i zbog uspešnih i efektnih metafora, pa i onih iz izvornog domena SPORT. U narednim odeljcima klasifikovaćemo metafore SPORTA u govoru Zorana Đinđića, komentarišući ih u svetlu događaja koji su poslužili kao povod za njihovo korišćenje. Kritička analiza diskursa shvata diskurs kao „društveno konstitutivan u istoj meri koliko i društveno uslovljen” (Fairclough/Wodak 1997: 258), te istražujemo Đinđićev pokušaj da pomoću jezika utiče na promene u društvu, korišćenjem moći „konstitutivnosti” jezika u cilju promene načina razmišljanja i shvatanja društva u kojem živimo.

3.1. Život kao utakmica

Metafore SPORTA Zorana Đinđića moguće je svrstati u tzv. *retoričke metafore* (Chilton/Schäffner 2002: 29), inovativne, proširene metaforičke izraze koji se, naročito u političkom diskursu, koriste svesno i namerno radi postizanja izvesnih efekata. Kao izuzetno moćno retoričko sredstvo, koristio ih je i Zoran Đinđić u želji da svoju viziju moderne Srbije koja zaslužuje da bude članica Evropske Unije predoči i pojaśni auditorijumu, građanima Srbije. Njegove metafore posedovale su i intertekstualnu i intratekstualnu koherentnost (Semino 2008: 106), te su mu služile kao pojmovna struktura za sistematičan način mišljenja u koje je želeo da ubedi građane Srbije. Zoran Đinđić je u svojim javnim nastupima često koristio metaforu ŽIVOT JE SPORTSKA IGRA, konvencionalnu u mnogim jezicima, mada često realizovanu putem nekonvencionalnih metaforičkih izraza, ne bi li motivisao građane da uzmu aktivno učešće u sopstvenom životu unoseći u njega pozitivne promene, te tako razbio učmalost i malodušnost karakterističnu za miloševićevski i posleratni period novije srpske istorije. Ilustrovaćemo metaforu ŽIVOT JE SPORTSKA IGRA sledećim primerima iz korpusa:

(1) Treba da se borimo i treba da verujemo u svoju pobedu i treba da gledamo napred ka cilju, a ne kao sada da svaki klinac gleda drugoga, da li ima bolje patike nego ja, i da li da mu dodam loptu, jer ćeš ti da budeš taj koji je postigao koš, a ja ne volim da ti postigneš koš, nego smo mi tim koji treba da igra i treba da pobeđi. (...) (NIN, 19. septembar 2002.)

(2) Reći ću vam o čemu ponekad razmišljam. Jedno ljudsko biće je jedan od 40.000 spermatozoida, taj jedan je uspeo, 33.999³ nisu. Znači, vi ste šampioni, svako ko se rodio on je već pobednik, on je već uspeo. (...) Pa, stani, čoveče, ti si pobeđio u najvažnijoj utakmici, živ si, uradi nešto pozitivno sa svojim životom. („Srbija na dobrom putu”, Jagodina, 6. mart 2002.)

(3) U Srbiji ima 170 slava godišnje. Ne možemo mi da pobedimo, a da u vreme treninga slavimo. („Srbija na dobrom putu”, Leskovac, 10. mart 2002.)

Sudeći po sportovima koje je koristio za konceptualizaciju života (najpopularniji ekipni sportovi u Srbiji, fudbal i košarka), Đinđić je insistirao na zajedništvu, timskom radu, uzajamnom pomaganju, saradnji, solidarnosti, te individualnoj odgovornosti za postupke od kojih zavise drugi. I sâm dolazak na svet Đinđić sasvim nekonvencionalno i kreativno proširujući metaforu ŽIVOT JE SPORTSKA IGRA, konceptualizuje kao pobedu u sportskoj utakmici. Život je za njega utakmica, rođenje je „najvažnija utakmica” (primer [2]), a do pobeđe nad životnim nedaćama dolazi se samo upornim radom, metaforičkim treningom (primer [2]). Uočavajući kolektivne slabosti građana Srbije – opuštenost, sklonost ka neradu i odlaganju obaveza – Đinđićeva je preko sportskih metafora ukazivao na slabosti ljudi, te ih motivisao na promenu stava prema radu i obavezama.

3.2. Demokratska opozicija Srbije kao sportski tim

Metafore imaju svojstvo isticanja izvesnih aspekata stvarnosti i istovremenog prikrivanja nekih njenih nevažnih, ali i neželjenih ili negativnih aspekata, iz čega i crpu svoju ogromnu ubeđivačku moć, te služe kao sredstvo perspektivizacije, usmeravanja pažnje.

³ Ova bizarna tipografska greška prisutna je u knjizi *Metafore Zorana Đinđića* iz koje je sakupljen korpus primera.

Ono što je sportske metafore Zorana Đinđića trebalo da prikriju u periodu nakon 5. oktobra 2000. godine, kada je na vlast došla ideološki prilično raznorodna politička koalicija, *Demokratska opozicija Srbije* (DOS), čiji je opstanak iziskivao mnogo spretnosti i kompromisa, jeste činjenica da su unutar 19 stranaka koje su je činile vladali međusobno nepoverenje, trvenja i borba za uticaj i prevlast, koji su pretili da dovedu do njenog raspada. U, kako će se kasnije ispostaviti, prilično uzaludnoj nadi da može da poveže različitim ideologijama i vizijama budućnosti podeljene stranke DOS-a, Đinđić je u javnim nastupima često koristio još jednu sportsku metaforu – DEMOKRATSKA OPOZICIJA SRBIJE JE SPORTSKI TIM, koju ilustrujemo sledećim primerom:

(4) Moj predlog je da mi u DOS utvrdimo bonton, znači da utvrdimo međusobna pravila ponašanja i da kažemo: ako smo mi tim, nema autogolova, ne moraju svi da igraju, mogu neki da budu i u rezervi, mogu neki da budu i nezadovoljni i da kažu – neću da igram, ali niko ne može da navija za suprotnu stranu i da aplaudira kada nam padne gol. Ako je tako, onda idi na drugu stranu i obuci drugi dres. (*Glas javnosti*, 1. septembar 2001.)

Svestan ogromnog značaja očuvanja koalicije na vlasti u jednom osetljivom, pa čak i sudbonosnom političkom trenutku savremene Srbije, Zoran Đinđić je, između ostalog, i svojim retoričkim sposobnostima pokušavao da kod biračkog tela predstavi sliku DOS-a kao tima koji nalikuje onom fudbalskom, koji zajednički stremi ka postavljenom cilju, modernizaciji Srbije. Definišući pravila ponašanja unutar koalicije i konceptualizujući ih kao fudbalska pravila, Đinđić je nastojao da na jasan i prijemljiv način građanima ukaže na stranke koje narušavaju timski duh unutar koalicije.

3.3. Vlada kao sportski tim, premijer kao trener

U želji da mobilize sve raspoložive snage, sposobnost, znanje i veštine građana Srbije, Đinđić je često insistirao na stvaranju pozitivne energije, koja mora da bude pravilno usmerena radi postizanja krajnjeg cilja. Zato je političko rukovodstvo, Vladu, ali i sebe lično, kao njenog predsednika, doživljavao kao trenera ili motivacionog trenera čitave nacije (primer [6]), koji svojim ličnim primerom i vizijom podstiču svakog građanina da se uključi u proces modernizacije Srbije. Samu Vladu je konceptualizovao kao sportski tim, a mandat Vlade kao utakmicu u kojoj se ova institucija bori protiv „užasno jakog protivnika”, sopstvene prošlosti (primer [5]). Poput trenera ekipe kojoj je moral na niskom stupnju, Đinđić je u javnim nastupima nastojao da otkloni i opravda slabosti Vlade Srbije, apelujući na zajedništvo između raznorodnih stranaka:

(5) Da bi se desile velike promene kakve su kod nas neophodne, mora da postoji energija u narodu. A da bi postojala ta energija, političko rukovodstvo mora da bude motivacioni trener. Mora da kaže: ljudi, mi sada igramo utakmicu protiv užasno jakog protivnika, a to je naša prošlost, to su naši nasleđeni problemi i dugovi. Da bismo to pobedili, da bismo dobili tu utakmicu, moramo da verujemo u pobedu. Možda to nije realno, ali ako u to ne verujemo, nemamo izgleda da pobedimo. (...) (*NIN*, 4. oktobar 2001.)

(6) Mi smo vlada i ja sam predsednik vlade koji sebe doživljava kao motivacionog trenera nacije. (...) (*NIN*, 19. septembar 2002.)

Đinđiću svojstvena trezvenost, pragmatičnost i realističnost, zbog čega je često nazivan „srpskim Makijavelijem”, nesklonost ka idealizovanju niti sebe niti svog naroda,

dolazi do izražaja u primeru [7], gde Đinđić otvoreno kaže da smo „prosečna ekipa”, koja mora još mnogo da radi da bi zauzela svoje mesto na mapi Evrope.

(7) Nije realno da posle 12 godina užasa odjednom imamo NBA ligu i da se pojave neki genijalci koji daju koševе sa 30 metara. Mi smo prosečna ekipa koja je uspela neke stvari da uradi. (*Danas*, 4. maj 2001.)

Đinđić ne veruje u čuda, niti građanima pruža umivenu, bajkovitu sliku Srbije tokom svoje vladavine, te je njegova sposobnost objektivnog sagledavanja stvarnosti i otvorenog imenovanja slabosti i nas, građana, i institucija sistema, često smetala Đinđićevim neistomišljenicima, isto koliko i njegova energičnost, brzina i obrazovanost.

3.4. *Građani kao aktivni učesnici u sportskom događaju*

Kao što ni gledaoci nisu aktivni učesnici u igri, već je njihova uloga svedena na navijanje za određeni tim, tako i metaforičko predstavljanje politike kao sporta sroza nivo učešća birača na puko posmatranje dešavanja „na terenu”, bez mogućnosti direktnog upliva u političke događaje. Ovakva ritualizacija politike i njeno svođenje na zabavni spektakl a biračkog tela na pasivnu ulogu posmatrača, vodi ka isključenju, i u krajnjoj instanci, „atrofiji narodne političke volje, koja se transformiše u puku aklamaciju” (Segrave 2000: 49) u političkoj areni. Takvo tretiranje politike nagoveštava otuđenost političke elite od biračkog tela, kao i njegovo namerno predstavljanje kao prostorno i pojmovno odvojenog entiteta. Zoran Đinđić, međutim, prenoseći svoje shvatanje politike, ali i života uopšte, kao utakmice, zastupao je dijametralno suprotno mišljenje – građani ne treba i ne smeju da budu skrajnuti pasivni posmatrači čiji je jedini zadatak da ubacivanjem glasačkog listića u kutiju na izborima odluče ko će u narednom periodu „igrati utakmicu” na političkom poprištu. Politika za njega, sudeći po metaforama koje je koristio u javnim nastupima, nije bio isključivo spektakl u kome aktivno učestvuju samo političari. On je politiku shvatao kao polje delovanja svakog pojedinca, koji je u stanju da učestvuje u menjanju Srbije, te svojim ličnim doprinosom unese pozitivne promene u našoj zemlji, na svakom planu, što se izvrsno uočava u sledećim primerima iz korpusa:

(8) Nisam zadovoljan brzinom promena, jer kod nas u njih još nije uključen dovoljan broj ljudi. Mnogi se još ponašaju kao posmatrači u utakmici u kojoj sami učestvuju. (*Politika*, 19. jun 2002.)

(9) Lako je sa tribina posmatrati utakmicu i tražiti da neko da gol sa 60 metara, a ni loptu nije dobio. Svako treba da uđe u teren i igra. (*Blic*, 21. jul 2001.)

(10) Motivacioni treneri danas su deficitarni u Srbiji, a destruktivnih i skeptičnih kibicera ima na svakom koraku. (*Večernje novosti*, 19. novembar 2002.)

Nedovoljno zalaganje svakog pojedinca za Đinđića je predstavljalo ključnu prepreku na putu Srbije ka modernizaciji i napretku. Izvrsno uočavajući preovlađujuću naviku u Srbiji – sklonost ka kritizerstvu, bez ličnog upliva u događaje, često sa destruktivnim tendencijama – Đinđić je prezirao „kibicere” (primer [10]) kao glavne kočničare Srbije, koje je konceptualizovao kao pasivne posmatrače u „utakmici u kojoj sami učestvuju” (primer [8]).

4. Zaključak

U ovom radu pokušali smo da pokažemo, na primeru govora Zorana Đinđića, kako metafore u političkom diskursu funkcionišu kao instrument ubeđivanja, ali i kako se metafore sa istovetnim izvornim domenom (SPORT) mogu koristiti za ostvarenje različitih ciljeva i sprovođenje različitih politika. Inovativne, sugestivne i u velikoj meri idiosinkratične, metafore SPORTA Zorana Đinđića počivaju na nekolikim konvencionalnim pojmovnim metaforama, te odražavaju njegov način mišljenja i doživljavanja sveta. Ako, kako kažu Lakoff i Johnson (1980: 156), metafore „mogu da kreiraju stvarnosti, naročito društvene stvarnosti”, ali mogu i da budu „smernica za buduće postupke”, onda možemo sa sigurnošću reći da je Zoran Đinđić svojim metaforama SPORTA pokušao da kreira jednu novu stvarnost za Srbiju, koja bi počivala na zajedništvu, solidarnosti, timskom radu, odsustvu sebičnosti, kao i aktivnom učešću građana u kreiranju sopstvenog života i sudbine, a posredno i sudbine zemlje u kojoj žive i delaju.

LITERATURA

- Chilton, Paul, Christina Schäffner (2002). “Introduction: themes and principles in the analysis of political discourse”, in *Politics as Talk and Text: Analytic Approaches to Political Discourse*, ed. P. Chilton & C. Schäffner (Amsterdam: John Benjamins): 1-41.
- Fairclough, Norman, Ruth Wodak (1997). “Critical Discourse Analysis”, in *Discourse Studies*, ed. T. A. van Dijk (London: Sage): 258-284.
- Herbeck, A. Dale (2000). “Three Strikes and You’re Out: The Role of Sports Metaphors in Political Discourse”, in *Baseball and American Culture*, ed. P. M. Rutkoff (Jefferson, NC: Mc Farland): 133-146.
- Howe, Nicholas (1988). “Metaphor in Contemporary American Political Discourse”, *Metaphor and Symbolic Activity*. 3(2): 87-104.
- Lakoff, George, Mark Johnson (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ljubenić, Bojan, Mirjana Rašić, Slađana Maksimović (2005). *Metafore dr Zorana Đinđića*. Beograd: Evropski pokret prijateljstva.
- Milić, A. Dejan (2008). „Zoran Đinđić kao besednik”. *Hereticus*. VI/11: 125-129.
- Radić-Bojanić, Biljana, Nadežda Silaški (2008). „Sportizacija političkog diskursa – kako metafore prikrivaju političku stvarnost Srbije”. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*. LI/1-2: 139-155.
- Segrave, Jeffrey (2000). “The sports metaphor in American cultural discourse”. *Sport in Society*. 3/1: 48–60.
- Semino, Elena. (2008). *Metaphor in Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Semino, Elena, Michela Masci (1996). “Politics is Football: Metaphor in the Discourse of Silvio Berlusconi in Italy”. *Discourse and Society*. 7/2: 243-269.
- Silaški, Nadežda, Biljana Radić-Bojanić (2009). „Život jedne metaftonimije – kako je od ‘dva oka u glavi’ postao kiklop”. Izlaganje na Međunarodnoj konferenciji *Jezik, književnost, identitet*. Niš: Filozofski fakultet. 24-25. april 2009.
- Silaški, Nadežda, Biljana Radić-Bojanić (u štampi). „Ratne i sportske igre”. *Hereticus*. 3/4.

- Ungerer, Friedrich, Hans-Jorg Schmid (1996). *An Introduction to Cognitive Linguistics*. London and New York: Longman.
- van Dijk, Teun (1993). "Principles of critical discourse analysis". *Discourse and Society* 4(2): 249-283.
- van Teeffelen, Toine (1994). "Racism and metaphor: the Palestinian-Israeli conflict in popular literature". *Discourse and Society*. 5(3): 381-405.
- Vasić, Biljana (2002). „Godina gutanja žaba”. *Vreme* 611. Pristup 13. 5. 2009, URL: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=322315>.
- Wodak, Ruth (2006). "Critical Linguistics and Critical Discourse Analysis", in *Handbook of Pragmatics*, ed. J. Verschueren & J. Östman (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins): 1-24.

Nadežda Silaški
Biljana Radić-Bojanić

PRIME MINISTER AS A COACH – ZORAN ĐINĐIĆ’S SPORT METAPHORS Summary

Within the theoretical framework of Conceptual Metaphor Theory and Critical Discourse Analysis we deal with SPORT metaphors as used by Zoran Đinđić, former Prime Minister of Serbia, pointing out how the way he employed SPORT metaphors for persuasive purposes differs from the ways SPORT metaphors are used by other participants in Serbian political discourse. Basing the analysis on our previous research of SPORT metaphors in Serbian politics (Radić-Bojanić/Silaški 2008), we argue that, while the conceptualisation of politics as SPORT most often serves to emphasise the competitive aspects of political struggle for power among political parties in Serbia, Zoran Đinđić used SPORT metaphors for the purpose of motivating the electorate to jointly shoulder the burden of painful reforms necessary in a transitional period as well as of mobilising the citizens to undergo profound changes by eliminating the old habits which still frame our way of thinking.

Nataša Milivojević
 Univerzitet u Novom Sadu
 Filozofski fakultet
natasazinger@gmail.com

UDK: 811.111:811.163.41'367.625

MOTION EXPRESSIONS AND FRAMING IN ENGLISH AND SERBIAN

Abstract: The present analysis is based on the well known, yet intriguing proposal of Leonard Talmy (1975, 1985, 1991, 2000) that languages fall into two types as to how they encode directed motion events. It includes English and Serbian in contrast, along with relevant observations regarding several other languages with respect to the above mentioned typology. Special attention is devoted to English and Serbian verbs of emission (specifically verbs of sound and partly also of light emission), regarding their potential to surface as verbs of motion and combine with directional phrases within motion event constructions.

It is shown that these verbs describe a change along a projected scale: the path of movement of the affected argument (Hay et al 1999, Arsenijević & Milivojević 2009). It appears to be a general regularity in Serbian that motion events cannot be realized as adjectival resultatives, while verbs denoting sound emission combine more freely with directional phrases specifying unbounded scales (Arsenijević & Milivojević 2009), which is taken as a parametric property of Serbian in the range as specified in Talmy (1985, 1991, 2000), or in Beavers et al. (2009).

Key words: *motion event, verbs of emission, subevent, scale, incrementality*

The aim of the paper is to analyse English and Serbian in contrast regarding Leonard Talmy's language typology. The background is that Talmy (1991, 2000) had proposed that languages fall into two main types on the basis of where the *path* is represented in a sentence expressing a *motion event* -- or, more generally, where the core schema is represented in a sentence expressing a macro-event (allowing for it to consist of at least two "micro events" or subevents¹). This means that another semantic component, the co-event -- usually the manner or the cause of the motion -- might show up in a particular constituent other than the one occupied by the path. In this two-category typology, if the path is characteristically represented in the main verb or verb root of a sentence, the language is "verb framed", but if it is characteristically represented in the satellite or in a P element², the language is "satellite framed". For example:

¹ For a more extensive discussion on event structure see Pustejovsky 1991, Rothstein 2004, etc.

² The term and the notion adopted from Gehrke 2008

³ A satellite is a constituent in construction with the main verb (root) and syntactically subordinate to it as a dependent to a head.

- (1) a. The truck rumbled through the gate. (English)
 b. Kamion je tutnjao ulicom. (Serbian)
 truck is rumbled down the street
 c. Je suis entré dans la maison (en boitant)
 I am entered.in the house (in limping)
 d. La botela entro a la cueva flotando.
 the bottle entered.in to the cave (floating)

In the examples 1a and 1b, that is in the English sentence as well as in the Serbian one, what the verb lexicalizes is the manner of movement of the figure within the given directed motion construction. In 1b and 1c. French and Spanish example respectively, the verbs lexicalizes the path (in wider terms the scale) of movement of the figure, with the manner modification expressed by the satellite. Or, in more formal terms, the verbs in 1a and 1b *conflate* motion and manner, while verbs in 1c and 1d conflate motion and path.

Talmy (1985, 2000) addresses typological patterns and universal principles underlying the description of motion events. In particular, he is interested in the question which semantic elements, such as *motion*, *path*, *figure*, *ground*, *manner* or *cause*, are expressed by which surface elements, such as verbs, adpositions, subordinate clauses or satellites. He assumes that motion events in general have four basic constituting parts or “ingredients”, namely *figure*, *ground*, *path* and *motion*. The figure is an object that moves or is located with respect to another object, the ground. Motion is characterised as the presence per se in the event of motion or location. The path is either the course followed or the site occupied by the figure with respect to the ground. Manner and cause are viewed as distinct external events that can be configured as co-events to a motion event, the two also possibly being the subevents within the macro event.

What is interesting about sentences 1a and 1b is that the verbs surfacing as verbs of movement (or motion), are in fact verbs of sound emission. We look here at the emission verb class as it is outlined in Levin (1993: 233-238), and at their Serbian (lexical) equivalents. Verbs of sound emission (VSE) are a subset of verbs of a larger class of emission verbs along with verbs of light, smell and substance emission. They describe either the emission or production of sound. They are differentiated from each other by the physical properties of the sound that they lexicalize as well as by its manner of production. Some of these verbs also figure among the verbs of manner of speaking, verbs of sounds made by animals or verbs of impact.⁴ They are generally intransitive, but may sometimes appear with an object (especially with *cognates*) and they allow for a limited range of external arguments to the verb. VSE in English may become verbs of directed motion; in such cases, they require a directional phrase as a complement, be it a directional phrase PP or some other XP with a directional (unaccusative/unergative) interpretation. In this use, they describe the motion of an entity, characterized by the concomitant emission of the sound whose nature is lexicalized in the verb. Contrary to Levin (1993: 234, 236, 237) we claim that verbs of emission other than sound emission may appear with directional phrases in English (2a is an example of VSE, while 2b-d are examples of VLE)⁵:

⁴ This meaning of verbs of sound is especially interesting with bounded PP combined with semelfactive verbs; in those cases, the sound denotation may be backgrounded or weakened completely (see Arsenijević&Milivojević 2009 for details).

⁵ According to Levin, only verbs of sound emission are listed as structurally compatible with directional PPs to denote motion.

- (2) a. The elevator whizzed upward.
 b. The light flashed into the sky.
 b. The firefly flickered into the room
 c. ?The skunk stank into the room.⁶
 d. The paint oozed across the table⁷

What is more, we claim that there is more freedom along a “structural continuum” of motion expression than is initially proposed in Levin’s projectionalist approach. The same kind of construction variety is present in Serbian as well:

- (3) a. Svitac je svetlucao preko polja.
 the firefly is sparkled across the field
 b. Voda je izbijala ispod belog kamena.
 water is beat.out under white stone

This kind of explanation also offers empirical evidence against some constructional approaches (see Goldberg&Jackendoff 2004, Jackendoff 2005 among others) where it is claimed that directed motion constructions with (sound) emission verbs are “English specific”, also ruling out this type of formal structure with any other emission type verb.

Another generalization we propose as an update on Levin 1993, is that the agents of such verbs must be *teleologically capable* (Folli&Harley 2008) of the relevant sound production, rather than simply animate or volitional.⁸

The following English and Serbian examples were taken from English and Serbian online corpora, namely The British National Corpus (BNC) (available at <http://corpus.byu.edu/bnc/> in (4) and the The Corpus of Contemporary Serbian (available at <http://www.korpus.matf.bg.ac.yu/korpus/login.php>) in (5) :

- (4) a. As the tramcars **rattled**, **roared** and **clanged** along Norfolk Street, 60 yards or so from our tenement building, and horse-driven carts **rumbled** by, the kids of the street were playing, shouting, yelling --; or wiping snotters away with the sweat. It was after school, 4.30 on a nice afternoon...
 b. Outside, the rain **gurgled** in shining gutters.
 c. Thick, black rain clouds massed in the sky and, as I fell asleep, rattling rain-drops **pattered** against the wooden shutters.
 d. A nurse **rustled** into the tiny space. Kate could smell Pears soap and the smell brought back memories of when she had been younger.
- (5) a. ...pajtaš iz Italije , prešao pešaka granicu . Ja to nisam znala , odradim lepo svoj posao , a njega zatvore . Sledeći dan **škripe** kočnice iza čoška , Giška izleće iz kola i pravo pred mene ...
 b. Dok automobil **stenje** u krivinama koje su toliko spiralne da se čak ne bi mogle uporediti ni sa zavrtnjem , kroz maglu koja dočarava visoke planinske vrhove...

⁶ The example improves significantly if the verb is used in the “way” construction: The skunk stank its/his way into the room.

⁷ The interpretations may differ only in how the motion expressed is perceived which has no influence on the formal “constructability“ of the motion event.

⁸ The notion of teleology in Serbian and other Slavic will not be explored in detail in this paper as it falls out of the frame of the analysis.

c. Nes je to primio kao još jedan dobar znak . Slušao je trenutak , dva , kako voda **pršti** po kadi , a onda je obukao čistu belu košulju i izvadio novac koji je iz pretinca u kolima prebacio u jedan od svojih kofera...

d. .Za to vreme voz je , dahćući , puštajući naglo paru , **kloparao** visokim nasipom između požutelih kukuruznih polja , između retkih riđih šuma , između talasastih livada...

Verbs of light emission (VLE) on the other hand relate to the emission of light, where some of them (both in English and in Serbian) allow a transitive use with a causative interpretation, as well as locative alternations.⁹ We also want to claim here that they may denote either *fictional* or *real* motion (possibly also in combination with directional prepositional phrases to denote pure light emission along a projected scale) both in English (examples are given in 6) and in Serbian (examples are given in 7). The examples below were also extracted from the online corpora mentioned in the previous section of the paper:

(6) a. If we could have **beamed** her down like in Star Trek, it would have been all right, but she just couldn't cope with getting on a plane or a boat.

b. With binoculars the chances are obviously much less, but one never knows --; and it is true that in 1885 a supernova **blazed** out in the Andromeda Spiral and almost reached naked-eye visibility.

c. The mass of new, hot rock forcing its way up through the crater floor had both helped to displace the water from the crater, and heated it up to nearly boiling point, so it was a scalding torrent that **flashed** down the valley, travelling at a speed of something like ninety kilometres an hour.

d. His double-headed axe **flickered** in his powerful hands, light as a birch twig.

(7) a. Kiša je lila pre neko veče , **caklio se** asfalt u Knez - Mihailovoj ulici , kao pokisli golubovi sklanjali su se prolaznici u kafanu Kolarac.

b....I na donekle žmirkav način pogledao kroz trepavice , gotovo da sam bez napora počeo da posmatram kako se talasa i **svetluca** čista zelenkasta voda , kao da sam u hotelu s bazenom pogodnim i za vaterpolo utakmice .

c. A nad okeanom **treperi** , i onih dana prepunih sunca , neka snena izmaglica , kao prozirni plašt pare .

d Pođe , pođe , dođe na mesto gde se skreće lepotici . Skrenu . Dođe pred brvnaru . A u brvnari gori veliki oganj i **svetli** kroz prozore .

The following Serbian examples, taken from two Serbian novels¹¹ are also of interest here:

(8) a. U virovima, kroz iskričave proboje sunca, **sevale su** pastrmke kao kame. (Lov na tigrove: 52)

b. Oko kose **varniči** sunčeva svetlost. (Lov na tigrove: 205)

c. Pred njegovim pegavim licem za trenutak **seva** upaljač. (Zid smrti: 22)

d. Bogdan Jelenković, zvani Bole Prč stoji raskrečen nad zatvorskim čučavcem i gleda u svoj lik što **se ljeska** na dnu nužnika. (Lov na tigrove: 155)

What English VLE examples in (6) show is that light emission verbs can in fact surface in constructions where they denote directed movement, as in 6a and 6c, or meta-

⁹ The stagehand flashed the lights. (Levin 1993: 234)

¹⁰ Jewels sparkled on the crown./The crown sparkled with jewels. (Lecin 1993: 234)

¹¹ Pavlović, Živojin (1985). *Zid smrti*. PROSVETA: Beograd.; Pavlović, Živojin (1988). *Lov na togrove*. PROSVETA; BIGZ: Beograd.

phorical motion meaning as in 6b, and finally something like implied movement (either momentary or iterative) as in 6d.. Serbian examples in (7) illustrate the fact that VLE behave similarly to English VLE verbs, allowing for the similar range of motion meanings: implied movement accompanied by light reflection in 7a, 7b and 7c, and light emission along the projected path (in other words, the product of the emission but not the emitter moves along an unbounded scale) in 7d. Examples in (8) are more “motion like” combining with PPs denoting direction of light emission .

What can be concluded from the discussion and the examples so far is that Serbian exhibits a kind of morphosyntactic potential in expressing motion events which is similar to the satellite-framed English. Both verb classes examined so far, namely VSE and VLE in English and in Serbian will surface in motion constructions, with the manner co-event on the verb, and the path (which in these cases equals the *scale* of motion) expressed by the satellite. In the remainder of the paper we will illustrate some points of divergence between English and Serbian.

Let's take a look at the following set of examples:

- (9) a. *Peter yelled down the street.
 b. Jovan je vikao niz ulicu.
 Jovan is yelled down street
 c. Metak je prozviždao pored prozora.
 bullet is whistled.through by window
 d. ??*Metak je uzviždao kroz prozor.
 bullet is whistled.in through window

While the English sentence in 9a is ungrammatical, that is there is no available motion reading for the VP, Serbian example is grammatical. Example 9b is in fact ambiguous between two readings where in the first one the emitter of the sound is not moving, while the emitted sound is the theme (or the figure) of motion, while in the second available reading, both the emitter of the sound and the sound produced are moving along the path. This is an interesting instance in terms of event structure, showing that Serbian exhibits more freedom in motion event encoding.¹² Examples 9c and 9d show that Serbian sound emission verbs combine more freely with paths implying unbounded scales, than with those with bounded scales (or goals). Goals, or telic, bounded PPs bound the incremental scale of VP (motion or sound emission), hence making the mapping with the other scale (sound emission or motion, respectively) impossible. (Arsenijević&Milivojević 2009)

The next point in the analysis is illustrated in the following sets of examples:

- (10) a. Peter hammered the metal flat.
 b. Mary watered the tulips dead.
 c. John slammed the door shut.

The sentences in (10) are the instances of the so-called adjectival resultatives (AP resultatives), or *secondary resultative predicates*. Namely, there is a general correlation between the ability of combining telic, bounded path PPs¹³ with manner of motion verbs and the availability of secondary resultative predicates. Such resultative constructions are generally unavailable in languages that have been classified as verb-framed. Folli and

¹² For an extensive discussion on the issue, as well as various motion meanings allowed for in Serbian see Arsenijević&Milivojević 2009.

¹³ A bounded PP is a prepositional phrase denoting a scale with an implied upper bound.

Ramchand (2005), for example, note that resultative constructions with adjectival phrases (APs) are grammatical in English (11-a) but ungrammatical in Italian (11-b).

(11) a. John broke the vase open.

b. *Gianni ha rotto il vaso aperto.

Gianni has broken the vase open (Folli&Ramchand 2005: 91)

The data call for a unified account of the integration of PPs and APs into event structure according to which PPs can be integrated as secondary resultative predicates and thus derive an accomplishment structure under certain conditions. Surprisingly enough, Serbian behaves like verb-framed Italian in this respect:

(12) a. *Jovan je lupio vrata otvorena.

Jovan is slam door open

b. Jovan je zalupio vrata/ vratima.

Jovan is slam.to door/ with door

c. Jovan je tresnuo vrata.

Jovan is banged door

d. Jovan je zalupio sušalicu.

Jovan is banged.down phone

There are no constructional Serbian to English equivalents of AP resultatives – those sentences will be ruled out as ungrammatical. In terms of semantics and usage, the lack of AP resultatives in Serbian is compensated by prefixes, that is, again by available P elements. In particular, both types of languages can build accomplishment structures if the verb is associated with *incrementality*. The incremental theme is the argument that undergoes some change along a process specified by the verbal predicate, and this change is *incremental* or gradual in nature.¹⁴ Gherke (2008) argues that the focus on Talmy's cross-linguistic variation has to be "shifted away from the restriction on paths expressed on the verb or elsewhere, to the question whether or not an accomplishment structure can be built relying on the integration of a non-verbal predicate into an activity structure." (Gehrke 2008: 216) Given this shift in the analysis, then, Serbian (along with Russian and Czech, according to Gehrke's data) behaves like a verb-framed language. More specifically, the internal prefixes on the verb are essential to "glue" a secondary resultative predicate to the verbal predicate in order to derive an accomplishment structure. Indicative of this approach is that these Slavic languages lack adjectival resultatives of the English type (e.g. *hammer the metal flat*) but generally have to use accomplishment/achievement verbs (that are additionally marked for resultativity by an internal prefix) and/or PPs in such constructions

Furthermore, Beavers et al. (2009) argue that the observed cross-linguistic variation arises primarily from the interaction of motion-independent morphosyntactic and lexical factors. „Taken together, these factors predict greater variation in the encoding of motion events than most previous work has acknowledged. In particular, they highlight the role of the verb in determining how the major semantic components of a directed motion event—path of motion and manner of motion—are described and combined in a single clause on the basis of two interacting morphosyntactic factors.“ (Beavers et al. 2009: 26) First, while the verb is one of several lexical categories that can encode either manner or path, it is unique among all categories in being the only obligatory element across all

¹⁴ For details see Verkuyl (1972, 1993), Krifka (1989, 1992), Gehrke (2008), and others.

clauses that describe motion (since it heads the VP that forms the nucleus of the clause). Second, the semantic component which is not expressed in the verb, if it is not inferrable from context or unimportant and thus omissible, may (or must) be expressed by some other constituent.

In sum, Talmy's typology is too coarse-grained to provide a full picture of the way motion events are expressed across different languages. The typology should be refined as to shift focus in the following way: it is not the case that verb-framed languages cannot combine path expressions and manner of motion verbs, rather they cannot combine PPs and manner of motion verbs if the PPs are integrated as secondary resultative predicates and make reference to the final location of the event. What remains, then, is the fact that secondary resultative predication is fully grammatical and productive in satellite-framed but not in verb-framed languages, and that this fact correlates with the (un)acceptability of bounded paths in combination with manner of motion verbs. Furthermore, Serbian is more liberal than English in expressing eventualities that involve both motion and sound emission. Therefore, the conclusion is that there is a wide variety of encoding possibilities for motion events that do not fit comfortably into a two-way typology, and that instead of speaking of language "types" we should speak of language "tendencies" in exploiting their morphosyntactic motion encoding potential.

BIBLIOGRAPHY

- Arsenijević, Boban (2006). *Inner aspect and telicity: the decompositional and the quantificational nature of eventualities at the syntax-semantics interface*. Utrecht: LOT Publications,
- Arsenijević, Boban & N. Milivojević (2009). "Sound emission and directional phrases in Serbo-Croatian". Paper presented at SLG 4 & SinFonIJA II (Sarajevo Linguistic Gathering 4 and SinFonIJA 2 Conference), Sarajevo, BiH.
- Beavers, John, B. Levin, S.W. Tham (2009). "The Typology of Motion Expressions Revisited." *J. Linguistics*. 00: 1-82.
- Folli, Rafaella & G. Ramchand (2005). "Prepositions and Results in Italian and English: an Analysis from Event Decomposition", in *Perspectives on Aspect*, ed. H. Verkyul, H. van Hout and H. de Swartz (Dordrecht: Springer): 81-105.
- Gehrke, Berit (2008). *Ps in Motion: On the Semantics and Syntax of P Elements and Motion Events*. LOT Dissertation Series 184. Utrecht: LOT.
- Goldberg, Adele & R. Jackendoff (2004). "The English Resultative as a Family of Constructions". *Language Vol 80, No 3*: 532-568
- Hay, Jennifer, C. Kennedy, B. Levin (1999). „Scalar Structure Underlies Telicity in “Degree Achievements””, in *SALT IX*, ed. Mathews, T. and D. Strolovitch (Ithaca:CLC Publications): 127-144.
- Jackendoff, Ray (2005). *Simpler Syntax*. Oxford University Press.
- Levin, Beth (1993). *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Milivojević, Nataša (2008). *Igre značenja i kontrasti konteksta*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Futura publikacije.

- Milivojević, Nataša (2007.) "The sound+motion construction in English and Serbian: What happens when headless movement gets loud?". Paper presented at Structures across Cultures Conference (ELLSSAC), Belgrade, Serbia.
- Milivojević, Nataša (2007). „Telične partikule u engleskom i perfektivni prefiksi u srpskom jeziku - glagolski vid ili tip glagolske situacije?“, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, Vol. XXXII: 397- 407
- Talmy, Leonard (1975). "Semantics and syntax of motion". in *Syntax and Semantics* vol. 4, ed. J. P. Kimball (New York: Academic Press): 181–238..
- Talmy, Leonard (1985). „Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms“. in *Language Typology and Syntactic Description Vol. 3: Grammatical Categories and the Lexicon*, ed. T. Shopen (New York: Cambridge University Press): 57-149
- Talmy, Leonard (1991). "Path to realization - via aspect and result". in *Proceedings of BLS 17*, pages 480–519.
- Talmy, Leonard. (2000). *Toward a Cognitive Semantics: Typology and Process in Concept Structuring*. Cambridge, MA: MIT Press.

Nataša Milivojević

MOTION EXPRESSIONS AND FRAMING IN ENGLISH AND SERBIAN

Rezime

U radu se razmatra značaj i razvoj tipološke klasifikacije jezika prema Lenardu Talmiju (1975,1985,1991,2000), prema kojoj postoje dva osnovna jezička tipa spram toga na koji način jezik enkodira događaje kretanja. Posmatraju se engleski i srpski jezik u kontrastu, pri čemu se posebna pažnja usmerava na konstrukcije usmerenog kretanja čiji je upravni element neki od glagola emitovanja, tačnije glagol emitovanja zvuka ili svetlosti. Analiza pokazuje da iako se spram velikog dela empirijskih podataka može implicitno zaključiti da dva posmatrana jezika pripadaju istom tipu, srpski jezik ne može izraziti sekundarno rezultativne konstrukcije sa pridevom, ali iskazuje veći stepen liberalnosti po pitanju sintaksičko-semantičkog potencijala konstrukcije usmerenog kretanja sa glagolima emitovanja zvuka. Srpski glagoli emitovanja zvuka takođe imaju više slobode u kombinovanju sa neomeđenim predloškim frazama (Arsenijević&Milivojević 2009), što se posmatra kao dodatno svojstvo srpskog jezika u svetlu Talmijeve tipološke klasifikacije.

Rodika Ursulesku-Miličić
 Univerzitet u Novom Sadu
 Filozofski fakultet
rodika1969@gmail.com

UDK: 811.135.1'367:811.163.41'367

SPACIJALNOST U RUMUNSKOM I SRPSKOM JEZIKU

Apstrakt: Predmet ovog rada je kontrastivni opis sistema predložko-padežnih konstrukcija sa prostornim značenjem u srpskom i rumunskom jeziku. U radu se kontrastiraju dva semantička sistema čiji su članovi morfološki predstavljeni predložkim, odnosno predložko-padežnim konstrukcijama. I rumunski i srpski jezički sistem raspoloživim padežnim formama uspeva formalizovati sve tipove spacijalnosti, s tim što je u rumunskom jeziku „manjak“ padežnih formi nadoknađen višim komunikativnim značajem predloga i inherentne semantike upravnog glagola.

Ključne reči: *srpski jezik, rumunski jezik, padeži, predlozi, sintaksa, semantika, spacijalnost*

Još od antičkih vremena odnos jezika i prostora zaokupljao je teoretičare jezika, i to prvenstveno one čija su interesovanja bila semantički orijentisana, ali i filozofe, etnologe, te antropologe.¹ Tako široka naučna fokusiranost na odnos jezika i prostora potpuno je razumljiva ako se ima u vidu činjenica da se u relaciji *jezik ~ prostor* ogleda zapravo čovekov odnos prema prostoru, ali i prema stvarnosti uopšte, s obzirom na to da se čovekov doživljaj prostora kao perceptivno dokučive kategorije metaforički transponuje u perceptivno nedokučive sfere vremena, načina, uzroka, namere, posedovanja i sl. Drugim rečima, jezičke kategorije i kategorija prostora, dva su verovatno najvažnija aspekta ljudskog iskustva i mišljenja (Belaj 2009: 42).

Stoga spacijalnost, odnosno prostor, s obzirom na čovekovu gotovo biološku potrebu za lokalizacijom (pre svega za autolokalizacijom), predstavlja fundamentalnu semantičku kategoriju koja u jezičkom sistemu dobija odgovarajuću formalnu podršku u vidu organizovanog sistema sintaksičkih jedinica. Primarni sintaksički formalizator spacijalnosti i u rumunskom i u srpskom jeziku jeste padežna konstrukcija, odnosno kombinacija odgovarajuće padežne forme i predloga.

Sintaksička konceptualizacija spacijalnosti u fokusu je filoloških i(li) lingvističkih istraživanja već duže vremena, a naročito tokom poslednjih tridesetak godina od kada su intenzivirana kognitivnolingvistička istraživanja prostornih metafora u padežnom sistemu, što je kao teorijska orijentacija naznačeno još pre više od pet vekova. Danas se već može govoriti o teoriji semantičkih lokalizacija koja osnovu sintaksičke organizacije neprostornih značenjskih kategorija traži u sintaksičkoj konceptualizaciji spacijalnosti.

¹ Prvi koji je metodološki ozbiljnije radio na lokalističkim postavkama u pokušaju izrade koherentnoga teorijskog modela bio je vizantijski filozof i gramatičar Maksim Planud.

Cilj ovog istraživanja jeste sagledavanje strukturalne fizionomije sistema spacijalnih padeža u srpskom jeziku u poređenju sa rumunskim.

Smeštanje radnje ili stanja determinisanog predikata u određeni prostorni okvir direktno ili indirektno identifikovan određuje se kao spacijalnost ili prostorna determinacija.

Kako ističe P. Piper (1977–1978: 4–5), „prostorni odnos izražen rečenicom sa predložko-padežnom konstrukcijom u funkciji priloške odredbe za mesto mogao bi biti definisan kao određivanje mesta jednog objekta u prostoru putem utvrđivanja njegovog odnosa prema nekom drugom objektu. Kod ovako izraženog prostornog odnosa treba razlikovati 1) objekat koji se prostorno određuje, tj. koji se lokalizuje – nazovimo ga zato ‘objekat lokalizacije’, 2) objekat kojim se prostorno određuje objekat lokalizacije – lokalizator“.

Imenovana radnja kao objekat lokalizacije uvek se realizuje u granicama nekog lokalizatora koji se jezički identifikuje direktno ili indirektno u odnosu na određeni orijentir. Na osnovu toga, razlikuje se 1) lokaciona ili inkluzivna ili 2) orijentaciona ili ekskluzivna koncepcija spacijalnosti.

Lokaciona ili inkluzivna koncepcija spacijalnosti podrazumeva poklapanje lokalizatora i orijentira, pri čemu se objekat lokalizacije smešta: 1) u unutrašnjost lokalizatora – *intralokalizacija*, 2) na površini lokalizatora – *arealokalizacija*, 3) centriran u određenoj tački lokalizatora – *centrirana lokalizacija*, 4) rasut po lokalizatoru – *difuzna lokalizacija* (Pavlović 2000: 14).

Po orijentacionoj ili ekskluzivnoj koncepciji, objekat lokalizacije, odnosno lokalizator može biti pozicioniran: 1) iznad orijentira – *supralokalizacija*, 2) ispod orijentira – *sublokalizacija*, 3) ispred orijentira – *antelokalizacija*, 4) iza orijentira – *postlokalizacija*, 5) između više orijentira – *interlokalizacija*, 6) blizu orijentira – *jukstaloikalizacija*, 7) spoljna, poziciono nespecificovana lokalizacija – *ekslokalizacija* (Pavlović 2000: 14).

Pri iskazivanju prostornih odnosa relevantan je i „podatak o tome da li objekat lokalizacije menja mesto u prostoru, i ako ga menja, kakav je smer njegovog kretanja u odnosu na lokalizator. Ovaj aspekt prostornog odnosa zvaćemo kinetičkim“ (Piper 1977–1978: 5–6). Kinetički aspekt spacijalnosti ispoljava se kroz binarnu opoziciju *indirektivnost* [– DIREKT] ~ *direktivnost* [+ DIREKT], pri čemu indirektivnost, tj. lokativnost podrazumeva odsustvo usmerene dinamike, dok direktivnost biva realizovana: 1) kao *ablativnost*, tj. početna usmerenost ili udaljavanje, 2) kao *adlativnost*, tj. završna usmerenost ili približavanje, te 3) kao *perlativnost*, tj. opšta ili prosekutivna usmerenost. Dok ablativnost i adlativnost imaju status punktualnih parametara, za perlativnost je relevantno identifikovanje linije kretanja, odnosno pravca. Osnovno kinetičko obeležje sintaksičke jedinice [– DIREKT] ili [+ DIREKT] ispoljava se kroz kombinabilnost date jedinice s direktivnim ili indirektivnim glagolom. Pozicioni parametri spacijalnosti ukrštaju se s odgovarajućim kinetičkim, ili dinamičkim parametrima kojima se upućuje na promenu pozicije objekta lokalizacije, te se na taj način dobijaju semantička potpolja. U nastavku rada će biti prikazana pojedina semantička potpolja i najčešće predložko-padežne konstrukcije koje se u okviru njih pojavljuju u rumunskom i srpskom jeziku.

U sferi *lokativne intralokalizacije* pojavljuje se čak devet različitih predložko-padežnih modela kao mogući prevodni ekvivalenti srpske konstrukcije *u + loc*. Naspram srpskog lokativa, po pravilu, se javlja rumunski akuzativ, što je i očekivano budući da je u srpskom jezičkom standardu padežni nastavak relevantan formalni faktor u iskazivanju semantičke opozicije *indirektivnost* ~ *direktivnost*, dok je u rumunskom jeziku kao dominan-

tno analitičkom tipu jezika padežni nastavak manje-više relativizovan prebacivanjem sintaksičkog fokusa na inherentnu leksičku semantiku glagola u poziciji upravnog predikata, te na predlog, koji prvenstveno funkcioniše kao indikator pozicionog aspekta spacijalnosti. Upotreba rumunskog genitiva ograničena je praktično na modele s predložkim izrazima uz koje je genitivna forma imenice motivisana posesivnom relacijom. (Iliescu 2005: 18).

Najčešći prevodni ekvivalent srpske indirektivne intralokacione konstrukcije *u + loc* je rumunska kombinacija *în + acc*. Slede konstrukcije *la + acc* i *pe + acc*. Frekvencija konstrukcija *de la + acc*, *din + acc*, *prin + acc*, *printre + acc*, *pe lângă + acc* i *din mijlocul + gen* izrazito je niska.

Ablativna intralokalizacija se u rumunskom jeziku formalizuje padežnim konstrukcijama *de la + acc*, *de pe la + acc*, *din + acc*, *de prin + acc*, *dintre + acc*, dok u srpskom jeziku imamo samo konstrukciju *iz + gen*. Najčešći prevodni ekvivalent srpske ablativne intralokacione konstrukcije *iz + gen* su rumunske kombinacije *din + acc* i *de la + acc*.

U polju **perlativne intralokalizacije** najčešći prevodni ekvivalent srpske peraltivne intralokacione konstrukcije *kroz + acc* su rumunske kombinacije *prin + acc*, i *pe + acc*. Slede konstrukcije *printre + acc*, *în + acc*, *spre + acc*.

U okviru **adlativne intralokalizacije** najfrekventnije konstrukcije u rumunskom jeziku su *în + acc* i *la + acc* koje su sinonimične, kao i u kategoriji lokativne intralokalizacije. Razlika je u tome što se u semantičkom potpolju adlativne intralokalizacije obavezno kombinuju sa direktivnim glagolima. Takođe se pojavljuje i konstrukcija *pe + acc*, koja se funkcionalno može preklapati sa konstrukcijom *în + acc*. Ostale, registrovane konstrukcije (*pe la + acc*, *până în + acc*) znatno su ređe. Sve ove konstrukcije istupaju kao prevodni ekvivalenti srpskog adlativnog intralokacionog *u + acc*.

Lokativna arealokalizacija u rumunskom jeziku formalizuje se padežnim konstrukcijama *pe + acc*, *de pe + acc*, *în + acc*, *din + acc*, *la + acc*, *în marginea + gen*, a u srpskom jeziku konstrukcijom *na + loc*.

U ovoj kategoriji dominira predlog *pe*, kao primarni indikator ove semantičke kategorije, a pojavljuju se i *în* i *la*. (up. Živković 1999: 87). Sasvim retko arealokacionom rumunskom *pe* konkuriše predlog *din*, primarno indikator ablativnosti, kao što je to slučaj u primeru: *Se uită zăpăcit la străjile din tindă... - On zbnunjeno pogleda u pandure na tremu.*²

U okviru **ablativne arealokalizacije** predložko-padežne konstrukcije koje se pojavljuju u rumunskim primerima (*din + acc* i *de pe + acc*) su prevodni ekvivalenti srpskog ablativnog arealokacionog *s(a) + gen*, s tim što je predlog *din* mnogo zastupljeniji od složenog predloga *de pe*, iako su sinonimični (Bulgăr 1996: 84).

U sferi **perlativne arealokalizacije** i u srpskom i u rumunskom jeziku može se javiti više padežnih konstrukcija, pri čemu srpskom perlativnom akuzativu može konkurisati perlativno markirani slobodni instrumental, te direktivno nemarkirani genitiv, dok je u rumunskom jeziku u ovom semantičkom potpolju registrovan samo akuzativ.

² Primeri su zabeleženi iz sledećih dela: Rebreanu, Liviu (1955), *Ion*, București: Editura de stat pentru literatură și artă; Rebreanu, Liviu (1957), *Jon*, Bukurešt: Državno izdavačko preduzeće za književnost i umetnost. Prevela Anđelka Tomić. Negrutzi Costache (1993), *Alexandru Lăpușneanul*, București: Editura Minerva; Negrucci Kostake (1940), *Aleksandar Lepușneanul*, 1-25, u knjizi: Leosava Pavlović, Odlomci rumunske proze, Beograd: Srpska književna zadruga, knjiga 300, kolo XLIII. Prevela Leosava Pavlović. Caragiale, Ion, Luca (1983), *În hanul lui Mânjoală în Momente, schițe, povestiri*. Novi Sad: Zavod za izdavanje udzbenika. Karadale, Jon, Luka (1997), *Kod Manžolinog hana*, u knjizi: Mariana Dan, *Srna iz sna* (Antologija rumunske fantastične pripovetke), Niš: Prosveta (Biblioteka Balkanski krug). Prevele Mariana Dan i Zoja Tomić.

Rumunski prevodni ekvivalent srpskom arealokacionom perlativnom *preko* + *gen* je konstrukcija *peste* + *acc*. Većina registrovanih primera s ovim predlogom su kongruentni.³ Takođe, u potpunosti kongruentan je i primer sa bespredložkim akuzativom: *Trece râul peste podul bătrân - Prelazi reku preko starog mosta*.

Srpskim konstrukcijama *uz* + *acc* i *niz* + *acc* ukazuje se na jednosmerno presecanje površine lokalizatora „prema dole (*niz* + *acc*) i prema gore (*uz* + *acc*)“ (Piper 1977-78:23), pri čemu u rumunskom jeziku ovaj tip pozicione specifikacije nije relevantan budući da naspram srpskog predloga *uz* stoji rumunsko *în*, dok naspram srpskom *niz* ravnopravno stoji rumunsko *în* i *prin*.

„Konstrukcijom \emptyset + *instr* formalizuje se perlativna arealokalizacija, a da pri tom izostane informacija o tipu presecanja lokalizatora“ (Pavlović 2000:23). Ova se srpska konstrukcija leksikalizuje imenicama koje označavaju geografski pojam u širokom smislu tog termina, a upravni glagol predstavlja radnju čijim se vršenjem prostor obuhvata, odnosno savlađuje (M. Ivić 1983: 208). Rumunski prevodni ekvivalent joj je akuzativ s predlogom *pe*.

Srpskom padežnom konstrukcijom *na* + *acc* formalizuje se **adlativna arealokalizacija**. Rumunski prevodni ekvivalent prvenstveno joj je konstrukcija *pe* + *acc*, a u nešto manje od polovine potvrda i konstrukcije *în* + *acc* i *la* + *acc*.

Lokativna centrirana lokalizacija u srpskom jeziku formalizuje se padežnim konstrukcijama *nasred* + *gen*, *navrh* + *gen*, dok u rumunskom jeziku imamo ekvivalentne konstrukcije *în mijlocul* + *gen* i *în vârful* + *gen*. (Npr. *În mijlocul drumului picotește câinele... - Nasred puta drema pas; Degeaba cântă cocoșul în vârful bisericii... - Uzalud kukuriče petao narvh crkve.*)

Adlativna centrirana lokalizacija u srpskom jeziku formalizuje se konstrukcijama *nasred* + *gen* i *usred* + *gen*, a u rumunskom jeziku padežnom konstrukcijom *în mijlocul* + *gen* (Npr. *Se opri în mijlocul ogrăzii... - Zastade nasred dvorišta...*).

U okviru semantičkog potpolja **lokativne difuzne lokalizacije** naspram srpske konstrukcije *po* + *loc* imamo zabeležene rumunske konstrukcije *prin* + *acc*, zatim *pe* + *acc*, kao i konstrukcije *în* + *acc*, *în vârful* + *gen*.

Adlativna difuzna lokalizacija u rumunskom jeziku formalizuje se padežnom konstrukcijom *prin* + *acc*, dok se u srpskom jeziku formalizuje konstrukcijom *po* + *loc*. (Npr. *Când îi întâmpinară prin sate cu ospățuri... - Kad ih po selima dočekaje gozbe...*).

U okviru semantičkog potpolja **lokativne supralokalizacije**, ekvivalentne konstrukcije u rumunskom i srpskom jeziku su *deasupra* + *gen* i *iznad* + *gen*, i one se najčešće i pojavljuju u ovom semantičkom potpolju.

Adlativna supralokalizacija u rumunskom jeziku formalizuje se padežnim konstrukcijama *dintre* + *acc* i *deasupra* + *gen*, čiji je srpski prevodni ekvivalent direktivno nemarkirano *iznad* + *gen*. (Npr. *Ridică ochii mai sus deasupra școlii... - Pritom podiže pogled iznad škole...*)

Lokativna sublokalizacija u rumunskom jeziku formalizuje predložko-padežnim konstrukcijama *pe sub* + *acc*, *sub* + *acc*, *lângă* + *acc*, *la* + *acc*, a u srpskom jeziku konstrukcijama *ispod* + *gen*, *pod* + *instr*.

³ Kongruentne konstrukcije su ekvivalentne konstrukcije koje su i formalno slične, odnosno konstrukcije koje se u dva jezika sastoje od elemenata koji pripadaju istoj vrsti reči i imaju istu sintaksičku funkciju (Đorđević 1982: 63).

Adlativna sublokalizacija u rumunskom jeziku formalizuje se padežnom konstrukcijom *sub + acc*, a u srpskom jeziku konstrukcijama *pod + acc* i *ispod + gen*. (Npr. *Și a mers să se culce cuminte sub pat... – I otišlo da mirno legne ispod kreveta...*)

U semantičkom potpolju **lokativne antelokalizacije**, u rumunskom jeziku dominiraju predložko-padežne konstrukcije s predložkim izrazima *în dreptul* (*drept(ul)* ‘pravo’), *în fruntea* (*frunte(a)* ‘čelo’), *în fața, din fața, (față* ‘lice’).⁴ Za sve ove predložke izraze možemo reći da su sinonimični, i svi oni se mogu prevesti srpskim predlozima *ispred* ili *pred*.

U srpskom jeziku se **lokativna, ablativna perlativna** i **adlativna postlokalizacija** formalizuju padežnim konstrukcijama *iza + gen* (u sve četiri kategorije). Instrumental s predlogom *za* vezan je za lokativnost, a akuzativ s istim predlogom za adlativnost. U rumunskom jeziku imamo zabeležene konstrukcije *în dosul + gen, la + acc, în + acc, după + acc, pe + acc* i *la spatele + gen* u sferi lokativne postlokalizacije, *de după + acc* i *în spatele + gen* u sferi ablativne postlokalizacije, *pe + acc* u sferi perlativne postlokalizacije i *printre + acc, în + acc, în spatele + gen* i *la + acc* u sferi adlativne postlokalizacije. Prevodni ekvivalent srpske konstrukcije *iza + gen* najčešće je rumunski predložki izraz *în spatele + gen*. Što se tiče konstrukcija *za + acc* i *za + instr*, najčešće se prevode rumunskom konstrukcijom *la + acc*.

U kategoriji **perlativne interlokalizacije** zabeležen je samo jedan primer, sa konstrukcijama *printre + acc – između + gen*. (*Trecură călare printre două povârnișuri...-Kad projaháše između dva brežuljka...*). Ove padežne konstrukcije su u potpunosti prevodno ekvivalentne. Determinisani predikat predstavljen je glagolskim izrazom sa inherentnim semantičkim obeležjem [+ DIREKT]: *a trece călare* ‘projahati’.⁵ S obzirom na to da je srpska konstrukcija *između + gen* direktivno nemarkirana konstrukcija, primarni indikator perlativnosti je kontekst, odnosno inherentna leksička semantika glagola – srpski glagol prefigiran je prefiksom *pro-* kao opštim markerom perlativnosti.

Kategorija **lokativne jukstaloalizacije** formalizuje se velikim brojem padežnih konstrukcija u oba jezika. Rumunska konstrukcija *lângă + acc* je prevodni ekvivalent srpskoj konstrukciji *kraj + gen*. Pored konstrukcije *lângă + acc* u rumunskom jeziku se javlja i konstrukcija sa složenim predlogom *pe lângă*, i one su sinonimične. U konstrukcijama *în preajma + gen* i *în apropierea + gen* javljaju se predložki izrazi sastavljeni od predloga *în* i odgovarajuće imenice: *preajmă* ‘komšiluk, blizina’, *apropiere* ‘blizina’. Imenice koje se nalaze u sastavu ovih konstrukcija uvek imaju određeni član i sinonimične su (Iliescu 2005: 256). Ovi predložki izrazi su prevodni ekvivalenti srpske konstrukcije *blizu + gen*. Konstrukcija *în jurul + gen* u rumunskom jeziku prevodni je ekvivalent srpske konstrukcije *oko + gen*. U okviru ove kategorije zabeležen je i primer sa konstrukcijom *pe + acc* (**Pe grumazul ei atârna o salbă...**), koja se nalazi u kombinaciji sa srpskom konstrukcijom *oko + gen* (**A oko vrata joj je visila ogrlica...**). Ovde je upotrebljen predlog *pe*, a ne predložki izraz *în jurul*, koji bi bio prevodni ekvivalent srpskom predlogu *oko*, zbog toga što se uz imenicu *grumaz* ‘vrat’, u ovom kontekstu mora upotrebiti predlog *pe*. Zanimljiv je i primer sa konstrukcijom *printre + acc*, koja je prevedena srpskom konstrukcijom *oko +*

⁴ Imenice koje ulaze u sastav rumunskog predložkog izraza uvek su sa određenim članom (**u**)I (za imenice muškog roda), odnosno **a** (za imenice ženskog roda).

⁵ U ovom primeru imamo na rumunskom jeziku glagolski izraz *a trece călare* (proći na konju), umesto glagola *a călări* (jahati). Prevodilac je upotrebio glagolski izraz zbog toga što u srpskom primeru imamo prefiksirani glagol (projahati), a u rumunskom jeziku ne postoji odgovarajući glagol sa prefiksom.

gen: (*Afurisit cotoi! se tot vâra printre picioarele oamenilor - Prokleti mačor! sve se nešto mota ljudima oko nogu*). Izbor konstrukcija ovde je diktiran različitim izborom glagola u poziciji upravne predikacije. Rumunski glagol *a se vâri* zapravo znači „ugurati se” (Živković 1999: 308). Ako se pođe od semantike rumunskog glagola, izbor predloga *printre* kao primarnog indikatora interlokalizacije sasvim je logičan.

Ablativna jukstaloalizacija u rumunskom jeziku formalizuje se padežnim konstrukcijama *din + acc*, *de + acc* i *de la + acc*, dok u srpskom jeziku imamo konstrukciju *od + gen*. Budući da se konstrukcija *od + gen* u srpskom jeziku ne javlja kao formalizator drugih tipova jukstaloalizacije, predlog *od* je dovoljan indikator ablativnosti. Rumunske konstrukcije *de la + acc* i *de + acc* su prevodni ekvivalenti srpskog genitiva s predlogom *od*. Konstrukciji *din + acc*, mada primarno indikator ablativne intralokalizacije, ulazi u sferu ablativne jukstaloalizacije upravo na bazi svoje ablativnosti, pri čemu pozicioni parametar očigledno može biti i zanemaren. Činjenica je da distribucija predloga u pojedinim kategorijama zavisi od osećaja prevodioca.

Adlativna ekslokalizacija u rumunskom jeziku formalizuje se predložko-padežnim konstrukcijama *spre + acc*, *la + acc*, *de + acc*, *lângă + acc*, dok u srpskom jeziku beležimo konstrukcije $\emptyset + dat$, *prema + dat*, *ka + dat*. U okviru ove semantičke kategorije veoma je frekventna rumunska konstrukciju *spre + acc*, koja je prevodni ekvivalent srpskih konstrukcija $\emptyset + dat$, *prema + dat* i *ka + dat*. Visoku vitalnost pokazuje i rumunski predlog *la*, koji prodire u mnoga spacijalna potpolja. Što se tiče konstrukcije *de + acc* u okviru ovog semantičkog potpolja možemo konstatovati da se ona pojavljuje isključivo u kombinaciji sa glagolom *a se apropia* ‘približiti se, približavati se, prilaziti’, i to su ustaljene, leksikalizovane konstrukcije u rumunskom jeziku. Srpske padežne konstrukcije *prema + dat*, *ka + dat* su komutabilne, dok je upotreba slobodnog dativa leksikalizovanog oznakama neživih pojmova po pravilu vezana za glagole prefigurane prefiksom *pri-*. (up. Pavlović 2000:47)

Što se tiče glagola, srpski jezik favorizuje upotrebu prefiksa kojima se vrlo često specifikuje tip dinamičnosti, odnosno direktivnost. Najčešći srpski prefiksi su *od-*, *do-* i *pre-*. Rumunski jezik ne ispoljava potrebu za ovim tipom isticanja direktivnosti.

Na kraju, možemo konstatovati da i rumunski i srpski jezički sistem raspoloživim padežnim formama uspeva formalizovati sve tipove spacijalnosti, s tim što je u rumunskom jeziku „manjak“ padežnih formi nadoknađen višim komunikativnim značajem predloga i inherentne semantike upravnog glagola.

LITERATURA

- Belaj, Branimir (2009). Prostorna značenja na razini složene rečenice, Prostor u jeziku; Književnost i kultura šezdesetih. U *Zbornik radova 37. seminara zagrebačke slavističke škole*. Zagreb.
- Bulgăr, Gheorghe (1996). *Dicționar de sinonime*. București: Editura Palmyra.
- Constantinescu-Dobridor, Gheorghe (2005). *Gramatica esențială a limbii române*. București: Editura Vestala.
- DEX: *Dicționarul Explicativ al Limbii Române* (1998). București: Editura Univers Enciclopedic.

- Dorđević, Radmila (1982). *Uvod u kontrastiranje jezika*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet.
- Iliescu, Ada (2005). *Gramatica practicã a limbii române*. București: Editura Corint.
- Ivić, Milka (1983). *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta.
- Jivcovići, Mirko (1999). *Dicționar sârb-român și român-sârb*. București: Editura Teora.
- Pavlović, Slobodan (2000). *Determinativni padeži u govoru severozapadne Boke*. Beograd: Institut za srpski jezik, SANU.
- Piper, Predrag (2001). *Jezik i prostor*. Beograd: BIBLIOTEKA XX VEK.
- Piper, Predrag (1977-78). Obeležavanje prostornih odnosa predložsko-padežnim konstrukcijama u savremenom ruskom i savremenom srpskohrvatskom jeziku. *Prilozi proučavanju jezika*. 13–14/1 – 48.

Rodika Ursulesku-Miličić

SPATIALITY IN ROMANIAN AND SERBIAN LANGUAGE

Summary

The aim of this research is to grasp the structural physiognomy of the system of spatial case in Romanian as oppose to Serbian case. The specialty, that is the space, with regard to the human almost biological need of localization, represents a fundamental semantic category within a language system which receives a corresponding formal support in the form of organized syntactic units. Having in mind the fact that syntactic conceptualization of spatiality as a perceptually comprehensive semantic category lies at the bottom of a whole cluster of aspectual categories, it seemed reasonable to do a contrastive analysis of Romanian and Serbian language (studies in this field are scarce in our environment) starting with the sphere of spatiality.

Radmila Lazarević
 Univerzitet Crne Gore
 Filozofski fakultet, Nikšić
radmilal@ac.me

UDK: 811.131.1'367.623
 811.163.41'367.623

MORFOSINTAKSIČKE OSOBENOSTI PRIDJEVA ZA BOJE U ITALIJANSKOM I SRPSKOM JEZIKU

Apstrakt: Pridjevi koji označavaju boje predstavljaju veoma specifično semantičko polje. Pored „tipičnih“ pridjeva koji izražavaju osnovne boje (crven, plav, žut itd.), ima niz onih kojima se opisuju prelazne boje i najrazličitije nijanse. Taj hromatski spektar i njegova leksika posjeduju i vlastite morfosintaksičke osobenosti, kako u italijanskom tako i u srpskom jeziku. One se ispoljavaju u načinu promjene i slaganja s imenicom, u stepenu složenosti, počev od prostih riječi, preko izvedenica i složenica, pa do komplikovanijih imeničko-pridjevskih sintagmi. Nekada se morfološke osobine u oba jezika poklapaju a nekada razlikuju, pa se može napraviti komparativna klasifikacija njihove hromatske leksike, u ovom slučaju pridjeva, na morfološkoj osnovi.

Ovaj rad se bavi takvom klasifikacijom pridjeva za boje u italijanskom i srpskom, pri čemu je u prvom planu morfologija, dok je semantički aspekt zastupljen u mjeri u kojoj utiče na njihove morfosintaksičke osobenosti.

Ključne riječi: *boje, hromatski, italijanski, morfologija, pridjevi, srpski*

Termini koji označavaju boje predstavljaju veoma specifično semantičko polje, kao što i cjelokupna hromatska leksika u svakom jeziku posjeduje određene osobenosti. Ovdje ćemo se usredsrijediti na pridjeve sa značenjem boje, no prije svega na njihove morfološke karakteristike, polazeći od stanja u italijanskom jeziku i nalazeći ekvivalente za iste pojave u srpskom jeziku.

U oba jezika pridjevi se po pravilu slažu u rodu i broju s imenicom uz koju stoje, uz malobrojne izuzetke. Treba naravno uzeti u obzir da u italijanskom postoji samo muški i ženski rod pridjeva na **-o**, dok pridjevi na **-e** razlikuju samo jedninu i množinu, za razliku od srpskog koji ima muški, ženski i srednji rod.

Valja spomenuti i mjesto ovih pridjeva: u italijanskom se po pravilu nalaze iza imenice na koju se odnose, dok joj u srpskom prethode. Srpski pridjevi za boje ponašaju se kao i svi ostali pridjevi koji idu ispred imenice, dok će u italijanskom, premda ima onih koji mogu stajati ispred, hromatski pridjevi obavezno stajati iza pojma koji opisuju. Ukoliko uz jednu imenicu ide više pridjeva, u italijanskom se mogu rasporediti ispred i iza imenice, ali hromatski pridjevi će obavezno ostati iza nje; s druge strane, u srpskom će redosljed

pridjeva ispred imenice biti takav da hromatski pridjev uvijek dođe neposredno ispred nje, a iza ostalih pridjeva. (Npr. it. “*una bella ragazza bionda*“, a srp. „*lijepa plava djevojka*“).

Boje i nijanse u italijanskom i srpskom mogu se izraziti na više načina:

- 1) **korišćenjem pridjeva ili imenica sa funkcijom atributa**
- 2) *odavanjem sufiksa na osnovu koju čini pridjev za osnovnu boju (ili, rjeđe, neka imenica)*
- 3) **kompozicijom.**

1) **pridjevi ili imenice sa funkcijom atributa** najčešće su proste, neizvedene riječi; na primjer, za osnovne boje¹:

rosso/-a – *crven/-a/-o*
arancione (arancio) – **narandžast/-a/-o**
giallo/-a – *žut/-a/-o*
verde – *zelen/-a/-o*
blu ili azzurro/-a – **plav/-a/-o**
viola – *ljubičast/-a/-o*
rosa – *ružičast/-a/-o ili roze*
marrone – **smeđ/-a/-o ili braon**
grigio/-a – **siv/-a/-o**
nero/-a – **crn/-a/-o**
bianco/-a – **bijel/-a/-o**

Srpski će za ovo značenje vrlo rijetko koristiti imenice u funkciji pridjeva, za razliku od italijanskog. Na italijanskom ovakve imenice su u značenju pridjeva i postale sasvim uobičajene, pa ćemo naći njihova pridjevska značenja na posebnom mjestu u rječnicima (*rosa* – ruža i ružičast, *viola* – ljubičica i ljubičast, *marrone* – kesten i smeđ/kestenjast, *arancio* – pomorandža i narandžast, itd.). No u funkciji pridjeva postaju nepromjenljive, odnosno ne slažu se u rodu i broju s imenicama uz koje stoje. Srpski koristi u svim ovim slučajevima pridjeve, koji doduše mogu biti izvedeni iz imenica sufiksom *-ast* kao *ljubičast* ili *ružičast* (Klajn 2003: 274), i što je posebno zanimljivo, upravo u pojedinim slučajevima gdje italijanski koristi imenice, kako je navedeno u gornjim primjerima; srpski su pridjevi, pak, nepromjenljivi samo kad je riječ o očiglednim pozajmljenicama kao što su *braon*, *roze*, *lila*, *teget*, *bordo*, *bež*, *oker*, *drap* itd. U italijanskom, nepromjenljivost takođe važi za pozajmljenice, no one osim galicizma *blu/bleu* ne označavaju pomenute osnovne boje (*lilla*, *beige*, *malva*, *ocra* itd.). Sa semantičkog stanovišta, zanimljivo je da se te pozajmljenice upotrebljavaju gotovo isključivo da opišu imenice koje ne označavaju živa bića.

2) **druga mogućnost je derivacija, i to sufiksacija – odavanjem sufiksa na osnovu koju čini pridjev za osnovnu boju, a ponekad i imenica.**

¹ Prema klasifikaciji Berlina i Kaya na 11 osnovnih boja (Berlin, Kay 1969: 2).

Italijanski sufiksi: **-astro, -iccio, -ino, -igno, -ognolo, -aceo, -eo...** (*bluastro, rossiccio, verdino, nerigno, giallognolo, violaceo, olivastro, cinereo*, itd.)

Srpski sufiksi: **-kast, -ast, -ičast, -ikav...** (*crvenkast, ridast, plavičast, rozikav, maslinast, pepeljast* itd.)

Svi pobrojani sufiksi izražavaju određenu približnost. Pomenuti srpski sufiksi često su ograničeni upravo na hromatske prideve, i mada izražavaju približnu osobinu s određenom primjesom deminutivne vrijednosti, njihovo značenje ostaje skoro sasvim neutralno i opisno. To nije slučaj kod pobrojanih italijanskih sufiksa, među kojima su najzastupljeniji tzv. "alterativni". Budući da u svakodnevnoj upotrebi izražavaju subjektivnu procjenu, i služe za izvođenje deminutiva ili pežorativa, ne mogu da zadrže objektivno i neutralno značenje, pa će tako izvedeni pridjevi obično imati izvjesnu negativnu konotaciju: osim što nisu dovoljno precizni, pobuđuju i asocijacije na nečistoću i neodređenost boje, te je njihovo polje primjene, uprkos većem broju raspoloživih sufiksa, dosta ograničenije od primjene srpskih sufiksa istog ili sličnog značenja. Na primjer, italijanski pridjev kao što je *bluastro* ne može se upotrijebiti u reklamne svrhe, recimo u svijetu mode pri opisu kolekcije za narednu sezonu (Kreisberg 2001: 131), dok, naprotiv, srpski pridjev "plavičast" govornicima ne zvuči ni neobično ni negativno u bilo kom smislu.

3) Treća mogućnost je **kompozicija**: za izražavanje nijansi osnovnih boja, italijanski jezik nerijetko koristi sintagme od dvije a ponekad i više riječi. Ta pojava je toliko raširena i prirodna da veliki broj lingvista i ovakve pridjevske konstrukcije ne svrstava u sintagme već u složenice (Marello 1996: 41). U dalje navedenim slučajevima **a)** i **b)** ovakvi složeni pridjevi su nepromjenljivi u rodu i broju, za razliku od većine pridjeva u italijanskom jeziku, gdje se kao i u srpskom pridjev po pravilu slaže s imenicom uz koju stoji.

Različite nijanse iste boje mogu se izraziti tako što će se iza pridjeva za osnovnu boju dodati:

a) drugi pridjev u atributsko-priloškoj funkciji ("chiaro", "scuro" ili "cupo"). Isto to se, i to mnogo češće, primjenjuje u srpskom ("svjetlo/tamno + boja", "otvoreno/zatvoreno + boja", "zagasito + boja"), i tako se izvode nijanse iz pridjeva za osnovne boje: *verde chiaro*, inv. = *svjetlozelen/a/o*, *verde cupo/scuro*, inv. = *tamnozelen/a/o*. Na taj način dobijaju se odredbene složenice od dva pridjeva, kojima se najčešće izražava stepen osvijetljenosti, odnosno zatamnjenosti (Klajn 2002: 105). Neki rječnici srpskog jezika smatraju ove riječi složenim pridjevima sastavljenim od priloga i pridjeva, gdje bi prvi pridjev (*svjetlo-*, *tamno-*, *otvoreno-*, *zatvoreno-*, *jarko-*, *zagasito-* itd.) zapravo predstavljao prilošku komponentu, no preovlađuje mišljenje da je ipak riječ o pridjevu (Klajn 2002: 119).

b) imenica u funkciji atributa, koja služi kao tipičan uzorak za tu određenu nijansu (*verde pisello, rosso fuoco*), gdje je izostavljen italijanski predlog *come* (kao), premda se u značenju i dalje podrazumijeva. Takve pridjevske složenice ostaju nepromjenljive u rodu i broju bez obzira na oblik imenice uz koju stoje.

A. Meunier je 1978. objavila studiju o ovakvim slučajevima u francuskom, *La couleur et ses termes en français*, gdje je pridjev koji po pravilu dolazi na prvo mjesto nazvala "indikator", a imenicu, motivisanu nekim predmetom ili pojavom karakteristične boje,

nazvala je “specifikator” (Kreisberg 2001: 104-5). Ovaj način izražavanja nijansi putem poređenja s nekim konkretnim modelom daleko je zastupljeniji u italijanskom nego u srpskom (npr. *rosa fucsia, giallo banana, verde mela, blu pavone*); u srpskom će se umjesto toga upotrijebiti takođe odredbene pridjevske složenice gdje god je moguće, pa tako *verde smeraldo* odgovara pridjevu *smaragdnozelen, rosso fuoco = vatreno- ili plamenocrven*, itd. Glavni pridjev će se naći na drugom mjestu, dok je na prvom često gradivni pridjev (*olovnosiv, pepeljastoplav, tirkiznoplav, maslinastozelen* itd.) koji predstavlja ekvivalent imenice-specifikatora u italijanskom.

Konstrukcije s pridjevom-indikatorom i imenicom-specifikatorom koriste se vrlo rijetko u poređenju s italijanskim, i uglavnom u govornom jeziku, gdje specifikator dolazi na prvo mjesto, a indikator na drugo (npr. “banana žut”, “limun žut”, “grašak zelen”, “ne-boplav”, “dim sivo” – još uvijek nestandardizovani oblici). U italijanskom, indikator za boju u tim konstrukcijama ponekad se može i sasvim izostaviti; tako, umjesto da se kaže “gonna giallo sabbia” može se reći prosto “gonna color sabbia” ili čak i samo “gonna sabbia” (gdje se riječ “color” podrazumijeva, a imenica-specifikator ostaje nepromijenjena). Ovakve eliptične konstrukcije ipak su karakteristične uglavnom za kolokvijalni registar i neformalne situacije. Osim toga, italijanski pridjevi ove vrste mogu se sastojati i iz složenijih konstrukcija; npr. Pridjevske sintagme kao *violetto di Parma, blu di Prussia, terra di Siena*, itd., gdje bismo u srpskom morali pribjeći bukvalnom prevodu s genitivom imenice “boja” na početku, a iza pojma koji se opisuje: *boje pijeska, boje sijenske zemlje* i slično. No, većina ovakvih pojmova koristi se u stručnim i tehničkim žargonima, budući da se u svakodnevnoj komunikaciji rijetko javlja potreba za tako preciznim izražavanjem nijansi.

c) Moguće je i **slaganje dva pridjeva u jedan složeni pridjev**, koji će se ponašati poput svakog drugog pridjeva, to jest slagace se s imenicom u rodu i broju: “grigio” + “verde” = “grigioverde”; “la divisa grigioverde” – pl. “le divise grigioverdi” tačno odgovara srpskom “sivozelena uniforma”. I način pisanja za ovakve pridjeve varira, tako da se dosta njih može pisati i rastavljeno (*rosso bruno, verde azzurro* itd.). Ipak, valja pomenuti da je broj ovakvih kombinacija ograničen i da im se značenje razlikuje u zavisnosti od prirode boja koje se kombinuju. Jednoobraznu nijansu označavaće kombinacija pridjeva za boje koje se doživljavaju kao srodne ili pomiješane, odnosno koje imaju određene vizuelne bliskosti (“verd(e)azzurro” – “plavozelen”). Međutim, ukoliko napravimo složenicu od pridjeva za dvije upadljivo različite ili čak suprotne osnovne boje, kao što su crna i bijela, ili zelena i crvena, dobijena složenica neće imati značenje određene nijanse osnovne boje, već kombinacije dvije zasebne boje, koja će se najčešće odnositi na neki predmet ili tkaniu. Uz to, za razliku od pomenutih odredbenih složenica koje izražavaju nijanse, ovakva složenica biće napredna, budući da označava kombinaciju zasebnih boja ravnopravnog statusa (Klajn 2002: 105). U srpskom će ova razlika biti i pravopisno obilježena: po t. 64 Pravopisa (Pešikan et al. 2003: 38), pridjevske složenice za obilježavanje nijansi pišu se spojeno, dok se kombinacije različitih boja pišu sa crticom između. U italijanskom je obilježavanje crticom moguće, ali nije obavezno. Ovakvi primjeri nisu nimalo rijetki, s njima se susrijećemo svakodnevno u štampi i drugim medijima u vezi sa sportom, posebno fudbalom: tako fudbalere Juventusa popularno zovu “bianconeri”, kao što su i igrači beogradskog Partizana “crno-beli”, zbog prugastih dresova u ovim bojama; igrači Crvene Zvezde su “crveno-beli”, Milana “rossoneri”, Intera “ner(o)azzurri”, itd.

Takođe, u srpskom je moguća kompozicija dva pridjeva od kojih je jedan, najčešće prvi (ili čak i oba, mada znatno rjeđe) dobijen sufiksacijom od pridjeva za osnovnu boju: *sivkastožut*, *zelenkastoplav*, ali i *sivkastožučkast* ili *plavičastozelenkast*, i slično. Nasuprot tome, takvih kombinacija nema u italijanskom (ne može se reći **verdazzurognolo*, ni **bianconerigno*, niti bilo šta slično).

Iz načinjene klasifikacije načina tvorbe hromatskih pridjeva u italijanskom i srpskom, možemo zaključiti da je italijanski sistem tvorbe znatno fleksibilniji, te da pruža više mogućnosti za iskazivanje najrazličitijih nijansi od srpskog. Međutim, u srpskom jeziku, premda su mogućnosti kombinovanja ograničenije, sa semantičkog aspekta pridjevi dobijeni sufiksacijom imaju daleko širu i češću primjenu. Otuda proizilazi da će leksičko polje boja u italijanskom biti obimnije nego u srpskom, barem kad je riječ o pridjevima.

Sa semantičkog stanovišta, postoje i ograničenja paradigmatških mogućnosti kombinovanja: ukoliko ima više sinonima za nijanse boje koja našem oku izgleda isto ili nam razlika djeluje neznatno, iz toga ne slijedi da se svakim od tih sinonima mogu opisati svi predmeti te boje. Određeni hromatski termini vezuju se samo za živa bića, ili samo za ljude, ili samo za životinje, a veliki broj se odnosi isključivo na predmete. No to je već izvan okvira morfosintaksičkog pristupa, i predstavlja veoma podsticajnu građu za dalja istraživanja.

LITERATURA

- Berlin, Brent, Kay, Paul (1969). *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press
- Ivić, Milka (1995). *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Beograd: Slovoğraf.
- Klajn, Ivan (2002). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku I: slaganje i prefiksacija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva - Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska
- Klajn, Ivan (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku II: sufiksacija i konverzija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva - Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska
- Kreisberg, Alina (2001). *Storie colorate*. Pescara: Ed. Tracce
- Marello, Carla (1996). *Le parole dell'italiano: lessico e dizionari*. Bologna: Zanichelli
- Pešikan, Mitar, Jerković Jovan i Pižurica, Mato (2003). *Pravopis srpskoga jezika: priručnik za škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Novi Sad: Matica srpska
- <http://www.treccani.it/>

Radmila Lazarević

MORPHOSYNTACTIC FEATURES
OF CHROMATIC ADJECTIVES IN ITALIAN AND SERBIAN
Summary

Besides the „typical“ adjectives for basic colours (red, blue etc.) there is a number of adjectives describing various shades and nuances. The chromatic vocabulary possesses some peculiar morphosyntactic features both in Italian and Serbian. These features manifest themselves in the singular to plural conversion, in the agreeing (or not) with nouns, in the degree of compounding, from simple to derived to compound adjectives and the more complex adjectival syntagms. They may sometimes be almost identical, while in other cases they may differ completely. So we can make a comparative classification of their chromatic vocabulary, based on morphological approach.

The study provides such a classification of chromatic adjectives in Italian and Serbian, focusing on their morphosyntactic features, while the semantic aspect is treated only as much as it affects these features.

Mira Milić
University of Novi Sad
Faculty of Sport and Physical Education
mbmilic@eunet.rs

UDC: 821.163.41:811.111'373.421
811.163.41'373.45

ENGLISH-BASED VERSUS SERBIAN-BASED SYNONYMS IN THE NOVELS OF BORISLAV PEKIĆ

Abstract: The purpose of this paper is to find out whether the presence of English-based synonyms in the Serbian literature may be due to stylistic intentions of the author. The analysed corpus is compiled from four novels of Borislav Pečić *Atlantida*, *Besnilo*, *Godine koje su pojeli skakavci*, and *Sentimentalna povest britanskog carstva* and a collection of Gothic stories *Novi Jerusalim*. This analysis has shown that English-based synonyms in the Serbian literature are predominantly stylistically motivated, for which reason it seems justified to add English-based stylistic synonyms to the existing typology of English-based synonyms in Serbian.

Key words: *anglicism, lexicology, literature, synonymy*

1. INTRODUCTION

In accordance with a previous analysis of the novels of Slobodan Selenić, which has indicated stylistic motivation of anglicisms in Serbian (cf. Milić 2008), the purpose of this paper is to find out whether these findings hold true for the novels of Borislav Pečić. The research has been carried out on four novels of Borislav Pečić: *Atlantida*, *Besnilo*, *Godine koje su pojeli skakavci*, and *Sentimentalna povest britanskog carstva* and a collection of Gothic stories *Novi Jerusalim*. Anglicisms in quoted sentences are underlined, and, when referred to in the text, they are given in italics, whereas their Serbian equivalents are presented in small capitals.

2. DEFINITION OF THE CONCEPT OF SYNONYMY

There are various definitions of synonymy in literature, but they essentially imply that it is a sense relation (Cf. Lyons, 1977: 202; Murphy, 2003: 146; Cruse, 1986: 88). Thus sense relation is tied to denotative sameness/similarity. However, denotative sameness is rarely found in natural languages, and it is more likely to expect denotative similarity (near or graded synonymy) instead. Although such synonyms contribute different information, they are similar enough to be synonyms on the grounds of sense similarity. Different information is explained by the difference in expressive elements of meaning (connotation, affect, register, dialect, jargon), as well as differences in collocational restrictions, selectional differences and frequency.

Given that this paper deals with English-based synonyms in Serbian, it is also necessary to define the concept of anglicism. Firstly, the term anglicism includes transshaped or non-transshaped lexical units (words and affixes) borrowed from English, as exemplified by *dandy* > DENDI (Pekić 2004: 296), or naturalized (mostly Latin) lexical units in Serbian with higher frequency of usage and/or semantic modification under the influence of English, such as *education* > EDUKACIJA (Pekić 2006a: 373). Secondly, the term anglicism includes translated lexical and syntactic units (words, phrases and sentences) in Serbian, which comply with the lexical standard of English, as in *His name is* > NJEGOVO IME JE (Pekić 2006a: 158). The term transshaped is taken over from Prčić (2005: 124), and it refers to a new form with its inherent content taken over from English, which is adapted to the orthographic and semantic standard of Serbian.

3. TYPOLOGY OF ENGLISH-BASED SYNONYMS IN SERBIAN

According to Prčić (2005: 147-148), there are three types of English-based synonyms in Serbian, i.e. inertial synonyms, translated anglicisms, and hyposynonyms. In order to be applicable to Pekić's novels, Prčić's definitions should have been modified by adding non-transshaped anglicisms too, which are predominant in the analyzed Pekić's novels. The distinguishing criteria for the three types of English-based synonyms in Serbian are the way of formation and justifiableness. Including the criterion of the similarity of form irrespective of meaning, false friends might be added as the fourth type. Accordingly, previously established typology consists of four types of English-based synonyms in Serbian: inertial synonyms, translated anglicisms, anglicisms as hyposynonyms, and false friends. The hypothesis put forward in this paper is that a number of anglicisms formally fitting these types are in fact stylistically motivated in literary texts, due to which it seems justified to add stylistic anglicisms as a new type of English-based synonyms in Serbian. All examples found in Pekić's novels formally fitting these types of synonyms are tested for membership in these four classes. In the case of misfit due to stylistic nuances, they are treated as potential candidates of stylistic synonyms as defined by Milić (2008: 259).

(I) **Inertial synonym**, which occurs in a synonymic pair, one of which is a transshaped / non-transshaped anglicism and the other is a local or naturalized lexeme in Serbian.

Examples:

(a) "Među stvarima ubijene nalazila se i traka anserfona iz njene kancelarije." (Pekić 2006b: 152);

(b) "Zar ne mislite da tu nešto miriše na ono što bi Englezi nazvali covering up, a mi – prikriivanjem?" (Pekić 2006b: 13);

(c) "Pošto su bile jače nego što je trebalo, s njima sam vid definitivno pokvario." (Pekić 2004: 126);

(d) "U neprobojnom zidu koji ga je odvajao od prošlosti stvorila se pukotina za koju je znao da postoji, da se bez nje ne bi osećao ovako neprilagođen, izmešten, out of pace." (Pekić 2006b: 85);

- (e) “James je lunatik *modernih vremena* koji ... danas vidi bestijarijum malih zelenih UFO kreatura.“ (Pekić 2006b: 204-5);
 (f) “Čuo je pištanje *walkie-talkyeja*.“ (Pekić 2006b: 133).

Although the above examples comply with the definition of inertial synonyms, it seems likely that at least some of them are also used for stylistic purposes. ANSWERFON < *answerphone*, WALKIE-TALKIE < *walkie-talkie*, and abbreviations such as UFO were probably new technical inventions which were imported together with foreign names. Thus they have been borrowed to fill in lexical gaps in Serbian. In the meantime the original English terms have been adapted by transshaping or translation (TELEFONSKA SEKRETARICA, VOKI-TOKI, NLO). Most of the remaining inertial English-based synonyms, i.e. *covering up*, *out of place* have stylistic functions and focus on tragic flaws of humankind rushing towards its annihilation by failing to *uncover things* or *be on the right place*. Pekić uses English because it naturally goes with what is believed to be recognizable and right, or else it can be understood in no other way but as being infected by “rhabdovirus”. As for the last example, DEFINITIVNO < *definitively*, it is difficult to say whether it forms a part of the author’s vocabulary where Greek and Latin words are quite frequent, or its existence is due to English where it is of Latin origin too. It should also be noted here that most of these anglicisms ((d), (e), (f)) are provided by the writer’s own translation equivalents, or they can be understood within the meaning of a particular context. Using synonymous pairs consisting of anglicisms and their translation equivalents results in increased amount of emotion and emphasis, for which reason most above examples might fit the category of stylistic synonyms rather than the inertial ones.

(II) **Translated anglicism**, which occurs in a synonymic pair, one of which is a transshaped / non-transshaped anglicism and the other is its translation equivalent created later. Anglicisms are unmarked, while the translation equivalents have additional diagnostic features and limited semantic content.

Examples:

- (a) “U somnabularnoj mori, u kojoj bekstvo ne uspeva, senke grabe prema njemu, ostajući u mestu ukopane, grčevito se opirući pokretnoj stazi koja ih neumoljivo vraća terminalu smrti.“ (Pekić 2002: 31); Cf. “Nalazio se u polumračnoj prtljažnici bez prozora, kroz koju je prilazio konvejer za kafere.“ (Pekić 2002: 455);
 (b) “U tom raspoloženju njoj nije dugo trebalo da se sporazume s eksnevinim bratom. On ih je odveo u sklonište eksmudrog i krivog, a ona obojicu u Sremsku Mitrovicu da mi ispričaju ovu poučnu priču.“ (Pekić 2004 1: 68);
 (c) “U svakom slučaju“, Rasimov je ustao, „sad možemo na posao. Za promenu jednom i pravi.“ (Pekić 2002: 313);
 (d) “Siromašna viruska kopilad ne zna da je Ujedinjeno Kraljevstvo *Rabies-free*, zemlja slobodna od besnila i da vi ne možete pobesneti kao ostatak prokletog sveta...“ (Pekić 2002: 141);
 (e) “Plan Londona, konsultovan u kancelariji inspektora Yorka, otkrio mu je da se preko puta Parlamenta i reke Temze nalazi opština Lamberth. (Pekić 2006b: 259);

(f) “U INTERESU ZDRAVLJA I HIGIJENE, PRISTUP NA TERMINALE DOZVOLJEN JE SAMO PSIMA-VODIČIMA, I PSIMA KOJI PUTUJU S VLASNICIMA.“ (Pekić 2002: 115);

(g) “Da li je to nagoveštaj naklonosti Engleza prema tzv. privatnosti u životu *in the middle of nowhere* (u sredini ničeg)?“ Pekić 2006a: 31;

(h) “O SNAP-SHOTS, MUNJEVITIM SNIMCIMA ZATVORSKE MEMORIJE“ (title of a section) (Pekić 2004: 79);

(i) “Leverquin je truli liberal, nit smrduća nit mirišuća prozračna intelektualna ribica, ...“ (Pekić 2002: 409);

(j) “Kako mu je pravo ime?“ Pekić 2006a: 185; “... Pročitao je. Njegovo je ime bilo John Howland.“ (Pekić 2006b: 158).

Most of the above translated anglicisms belong to the general lexicon and their purpose is to point out the fact that small nations like ours are on a good way to lose their national identity in the oncoming process of robot-like civilization, part of which is the national language too. This is especially evident in *Atlantida* and *Besnilo*. There are only two lexemes in the above English-based synonyms (KONVEJER < *conveyer* and SNAP-SHOT < *snapshot*), which have been given priority to the Serbian subsequently created translation equivalents (POKRETNOSTA STAZA and MUNJEVITI SNIMAK), the first of which is included in the latest *Dictionary of Foreign Words and Phrases* (Klajn and Šipka, 2006: 638). The remaining examples above belong to the field of word formation and syntax. Word formation is exemplified by the prefix EX-, and present participle nominal modifiers. The prefix EX-, although of Latin origin, seems to be used increasingly under the influence of English in place of the Serbian nominal modifier BIVŠI, whereas present participles such as SMRDUĆI < *stinking* above and many others such as MIRIŠUĆA (RIBICA) (Pekić 2006b: 409), RAZARAJUĆA (METASTAZA) (Pekić 2006b: 235), OBEĆAVAJUĆA (ZORA) (Pekić 2006a: 131), KIPUĆI (LONAC) (Pekić 2006b: 198), etc. are used instead of adjectives SMRDLJIVI, MIRISNA and RAZORNA, or relative clauses as KOJA OBEĆAVA and KOJI KIPU (Cf. Klajn 2003, 2: 309). Syntax is exemplified by phrasal adverb U SREDINI NIČEG < *in the middle of nowhere*, collocations KONSULTOVATI PLAN < *consult a plan* and U INTERESU ZDRAVLJA < *in the interest of health*, and by interrogative sentence KAKO MU JE PRAVO IME < *What is his real name*, which all have standard Serbian equivalents, U NEDOĐIJI, POGLEDATI (PLAN), IZ ZDRAVSTVENIH RAZLOGA, KAKO SE ON ZAPRAVO ZOVE.

It is interesting that all examples except three have been taken from *Atlantida* and *Besnilo*. Assuming the topic of the former is the threat of “indo-mechanical civilization” (Pekić 2006b: 10), recently referred to as globalization, which is reflected by the present situation in the world, marked by terrorism, marriage crisis, emigration, lust for power, espionage, cold war, etc., it may be concluded that stylistic intentions of the writer in *Atlantida* were aimed at stressing the totalitarian orientation to unification of everything that cannot be visualized with certainty i.e. repression against difference being justified by a higher cause. With this cause in mind it is even irrelevant how many innocent robots are going to die. Thus, there is no other way we can exterminate evil except by becoming evil ourselves” (cf. Vladušić 2002: 539, 547). The very same message is conveyed in the novel *Besnilo*, where Pekić says in the Prologue “that rhabdovirus “set off calmly to fulfill its

destiny, to annihilate and die. (“Zato je mirno krenuo da ispuni sudbinu – da mori i umre” Pekić 2002: 14).

(III) Anglicisms as **hyposynonyms**, which co-occur in synonymic pairs/sets with a native or naturalized word in Serbian sharing the same descriptive meaning, provided that anglicisms have additional diagnostic features which narrow their semantic contents. Owing to the above, native or naturalized word has the function of a hypersynonym, as exemplified below.

Examples:

(a) “Osim administrativnog, Cromwell na sve to nema odgovora pa zavodi ličnu vlast, podelivši Englesku na 11 distrikta (vojnih gubernija), ...” (Pekić 2006a: 177);

(b) “U kancelarijama Tribunala, među pisarima koji su imali privilegovan dodir s dželatom Sansonom i prislужiteljima giljotine, uveliko se terala trampa kolekcionarskim raritetima. ... Uveče, u potkrovlju Palate pravde, odakle se Pariz mogao gledati ...” (Pekić 2001: 94-96).

DISTRIKT < *district* along with Pekić’s own translation equivalent VOJNA GUBERNIJA, during the reign of Oliver Cromwell meant an area of a town or country which has been given official boundaries for the purpose of military administration. This meaning has survived until today with an exception of the modifier “military”. TRIBUNAL < *tribunal*, as used by Pekić in connotation with French history in XVIII century, is of Latin origin, but it is only today, via English, that an additional diagnostic feature has developed in Serbian to mean that it is a high international court of justice such as The Hague Tribunal. As can be seen, both examples above have been given additional diagnostic features for which reason they are justified as hyposynonyms versus general lexemes SREZ and SUD, according to today’s usage, and Pekić might have used them for stylistic purposes, i.e. to avoid repetition.

(IV) Anglicisms as **false friends**, which co-occur in synonymic pairs with native or naturalized words in Serbian which are etymologically related, similar in form but semantically divergent (cf. Granger & Swallow 1998: 108).

Examples:

(a) “*Oksfordska istorija Engleske* reći će da je nov duh ere Tjudora: *Reprezentovao pobedu individualnog preduzetništva nad komunalnim naporima, takmičenja nad običajima*, u čemu naziremo predznake nastupajućeg kapitalizma.” (Pekić 2006a: 140);

(b) “AVETINJSKI VOZovi GRAĐANSKE NEPOSLUŠNOSTI ILI SEDMA SLIKA IZ GRAĐANSKE OSTAVE ... (PRVA ALTERNATIVA) ... TEATARSKE IZBOR ILI OSMA SLIKA IZ GRAĐANSKE OSTAVE (DRUGA ALTERNATIVA) ... KAKO SAM DOZNAO DA JE MOJ STALEŽ NAPALA PLESAN ILI DEVETA SLIKA IZ GRAĐANSKE OSTAVE (TREĆA ALTERNATIVA) (Pekić 2004 2: 147-165);

(c) “Počinje se sa nevinim istraživačkim vizitama koje nastoje da budu prijateljske, steknu poverenje meštana i izbegnu njihove lonce za kuvanje.” (Pekić 2006a: 263).

Example (a) KOMUNALNI < *communal* has been treated as a false friend by Vladislava Felbabov, who points out the contradiction between medieval meaning of *communal* i.e. mutual and its present meaning of water supply, sewage, and urban sanitation (1999: 290). However, whether there is any contradiction between the two historical meanings is of no

importance here as Pekić writes about the period of Renaissance when the only applicable meaning could have been “mutual”. Thus this lexeme might be labeled as a false one in today’s context, but not in the historical one. Whether the last two examples (*ALTERNATIVA* < *alternative* and *RESEARCH VISIT* < *research visit*) belong to the category of false friends is not a clear-cut issue either. Namely, *ALTERNATIVA* < *alternative* as a Latin loan in English and Serbian alike essentially means one of the two possibilities, although there is the 3rd additional meaning in Serbian, i.e. another way of doing or creating something which is different from a generally accepted practice in art, science, medicine, politics (cf. Klajn and Šipka, 2006: 100). According to this definition, Pekić’s *ALTERNATIVA* < *alternative* cannot be treated as a false friend, but today’s *ALTERNATIVA* in general communication is a false friend as it means the other option. Even though the last *ISTRAŽIVAČKA VIZITA* is the only example which might be rightfully treated as a false friend in the above Pekić’s context, as the expected collocation would be *ISTRAŽIVAČKA MISIJA*, it might also be interpreted as a conceptual metaphor. Accepting the fact that metaphors can hide aspects of reality (Lakoff and Johnson 1980: 236), *VIZITA* < *visit* may be treated as a metaphor of British occupation of India. This is due to the fact that *VIZITA*, which was borrowed from French, originally meant an official meeting to discuss a serious matter, without any bad intentions. Thus *VIZITA* hides the actual purposes of occupation and exploitation.

4. DISCUSSION

Results of this analysis are essentially very similar to those of previous research into the novels of Slobodan Selenić (cf. Milić 2008: 260). In spite of semantic overlapping with the existing translation equivalents in Serbian, Pekić’s anglicisms are justified in Serbian due to the fact that most have additional stylistic functions either within a certain context or within the novel as a whole, sometimes even within the whole literary achievement of the writer, for which reason it is more than justified to treat them as stylistic synonyms.

While Selenić’s anglicisms are used to portray characters, Pekić’s are used to convey certain messages. In *Atlantida*, Pekić uses a lot of English-like phrases, clauses and sentences to warn the readers of the destiny of „indo-mechanical“ civilisation, i.e. globalisation which devours national identities of small nations, part of which is their national language too. The intention of the same English-based elements in *Besnilo* is to stress the need to comply with the recognisable pattern of human behaviour as a means to escape the fatal destiny of being infected by “rhabdovirus“, whereas the intention of fewer such elements in *Godine koje su pojeli skakavci* is to point out that the destiny of any citizen in a totalitarian regime resembled in many ways life in prison which is presented in the form of spontaneous snapshots centered around Pekić’s prison life. Using English within Serbian, Pekić warns the reader of a systematic apocalyptic annihilation of anything failing to comply with the system itself, which could also be seen as a creation of sorts.

5. CONCLUSION

Analysis of Pekić’s novels offers a solid ground for a conclusion that anglicisms used in literature are justified in Serbian on the ground of their stylistic motivation, since

their function is to enhance the written expression of the writer. For this reason it is justified to add stylistic synonyms, as an additional category of English-based synonyms in Serbian, to account for numerous anglicisms found in literature and similar texts in media language. In the light of the fact that literature is not so extensively read as papers and magazines, even if there are any unnecessary or non-standard English elements in Serbian, there is little chance of their proliferation in the standard Serbian lexicon and developing longer-lasting synonymic relations with its units.

BIBLIOGRAPHY

- Cruse, David Alan (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Felbabov, Vladislava. (1999). "Lažni parovi – englesko/srpski – u jeziku medija", in *Kontrastivna jezička istraživanja: VI simpozijum, Novi Sad, 29-30. maj 1998.: Zbornik radova*, ed. R. Šević, D. Točanac, M. Tir. (Novi Sad: Jugoslovensko društvo za primenjenu lingvistiku): 289-294.
- Granger, Sylviane & Swallow Helen (1988). "False friends: a kaleidoscope of translation difficulties". *Langage et l'Homme*. Vol. 23, fasc. 2: 108-120.
- Klajn, Ivan (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Deo 2, Sufiksacija i konverzija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Institut za srpski jezik SANU, Novi Sad: Matica srpska.
- Lakoff, George and Johnson, Mark (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Milić, M. (2008). "English-based versus Serbian-based Synonyms in the Novels of Slobodan Selenić", in *International Conference English Language and Literature Studies: Structures across Cultures ELLSSAC Proceedings*, Vol. 1, ed. K. Trbojević, & I. Rašulić Milišević (Belgrade: Faculty of Philology): 253-261.
- Murphy, Lynne M. (2003). *Semantic Relations and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pekić, Borislav (2002). *Besnilo: žanr-roman*. Novi Sad: Solaris.
- Pekić, Borislav (2004). *Godine koje su pojeli skakavci: uspomene iz zatvora ili antropopeja: (1948-1954), I*. Novi Sad: Solaris.
- Pekić, Borislav (2006a). *Sentimentalna povest Britanskog carstva*. Novi Sad: Solaris.
- Pekić, Borislav (2006b). *Atlantida*. Novi Sad: Solaris.
- Pekić, Borislav. (2001). *Novi Jerusalim: gotska hronika: London 1988*. Novi Sad: Solaris.
- Prčić, Tvrtko. (2005). *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.
- Vladušić, Slobodan (2002). "Pekićeva apoteka". *Letopis Matice srpske*, knjiga 409, broj 78: 534-551.

Mira Milić

ENGLISH-BASED VERSUS SERBIAN-BASED SYNONYMS
IN THE NOVELS OF BORISLAV PEKIĆ

Summary

This paper deals with anglicisms as stylistic synonyms in the Serbian literature. The analysed corpus is compiled from four novels of Borislav Pečić *Atlantida*, *Besnilo*, *Godine koje su pojeli skakavci*, and *Sentimentalna povest britanskog carstva* and a collection of Gothic stories *Novi Jerusalim*. Presentation is divided in five sections. After the first introductory section, the second defines synonymy and anglicism. The third section deals with the typology of English-based synonyms in Serbian. The fourth section summarizes the arguments for a hypothesis put forward in this paper that English-based synonyms in the Serbian literature are highly justified for stylistic purposes. Finally, the last fifth section points out the conclusion that stylistic function of anglicisms provides arguments for setting up the category of anglicisms as stylistic synonyms in Serbian.

Dušan Stamenković
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet
dukiss@gmail.com

UDK: 811.111'367.625:811-163.41'367.625
81'255.2:6

PAST PROGRESSIVE I NJEGOVI SRPSKI EKVIVALENTI U SVETLU SEMANTIČKIH OSOBINA GLAGOLA

Apstrakt: Rad prevashodno ispituje prevodne mogućnosti u procesu prevodenja oblika *past progressive* sa engleskog na srpski. Polazište poređenja u ovom radu je u semantičkim osobinama glagola (*stativnost, trajanje, teličnost i homogenost*) i u mogućnostima očuvanja ovih osobina prilikom prevodenja. Uvažavanje razgraničenja između glagolskog vida i tipa glagolske situacije omogućava da se u ovom radu kontrastiranje razdvoji od ustaljene navike da se glagolski vid vezuje za vreme i vremenski sistem u okviru jezika. Ovo omogućava nalaženje opštijih tačaka poređenja, a to dalje u većoj meri otkriva razlike između dva jezička sistema u pogledu pristupa glagolskom vidu i tipu glagolske situacije.

Ključne reči: *semantičke osobine, past progressive, prevodenje, glagolski vid, tip glagolske situacije*

1. UVOD

1.1. Ciljevi rada

Osnovni zadatak ovog rada je ispitivanje prevodnih ekvivalenata kod prevodenja oblika *past progressive* (prošlog razvojnog glagolskog oblika) sa engleskog jezika na srpski jezik, sa polazištem poređenja u analizi semantičkih osobina koje postoje u konkretnim glagolskim oblicima koji se prevode, kao i u načinu održanja ovakvih osobina u dobijenom prevodu. Pri tom će se voditi računa o činjenici da postoji razlika u uticaju glagolskog vida (*aspect*) i tipa glagolske situacije (*Aktionsart*) na prevodenje pomenutog glagolskog oblika sa engleskog na srpski jezik. Stavljanje akcenta na semantičke osobine glagola će pomoći da se u kontrastiranju izražavanja ove tradicionalno vremenske konstrukcije nađu opštiji zajednički elementi, koji su dalje u skladu sa željom da se potvrdi suštinska razlika u dva jezička sistema kada su u pitanju glagolski vid i tip glagolske situacije.

1.2. Semantičke osobine glagola

Problem komparabilnosti u ovom radu je rešen time što je polazište, odnosno *tertium comparationis*, poređenja oblika *past progressive* i njegovih ekvivalenata u srpskom u semantičkim osobinama glagola. Ovde se ne radi o semantičkim osobinama koje predstav-

ljaju deo leksičkog značenja glagola, iako u određenoj meri mogu imati uticaja na rečničku definiciju određenog glagola. Semantičke osobine glagola koje se razmatraju u ovom radu određuju gramatičko ponašanje određenih glagolskih oblika. Njihova selekcija je u ovom slučaju vršena na osnovu toga u kojoj meri su one povezane sa glagolskim vidom i tipom glagolske situacije. One su u velikoj meri preuzete iz Vendlerove tipologije (Vendler 1967), dopunjene kasnijim saznanjima, te tako obuhvataju: (a) *Stativnost/dinamičnost*, tj. postojanje ili nepostojanje razvoja, procesa ili segmenata u glagolskoj situaciji (Comrie 1976: 48-50). Tipično stativni glagoli su *believe* i *know*, a dinamični *swim* i *push a cart*. (b) *Teličnost/ateličnost* (ciljnost/neciljnost), odnosno postojanje ili nepostojanje cilja i prirodne omeđenosti situacije, nakon čega se situacija okončava. Progresivna upotreba glagola može biti telična ili atelična, a ako je telična progresivni oblik ne naznačava da li je cilj dostignut; u Deklerckovoj klasifikaciji, ovakve situacije bi se označile kao ciljne (*telic*), ali neomeđene (*unbounded*) (Declerck 1979: 767-770). Deklerck uvodi i nultu teličnost, za dvoznačne slučajeve kakav je *The endless procession walked by the church* (Declerck 1979: 768). Tipično ciljni glagoli su *draw a circle* i *reach*, a neciljni *swim* i *know*. (c) *Trajanje/trenutnost*, ili odsustvo istog označava da situacija traje određeno vreme, ili trajanja nema (Novakov 2005: 27; Vendler 1967). Potrebno je i napraviti razliku između trajanja i imperfektivnosti – imperfektivnost znači da se situacija sagledava i da se istovremeno obraća pažnja na njenu unutrašnju strukturu, dok trajanje jednostavno znači da određena situacija traje neko vreme (Comrie 1976 : 41). Glagoli koji poseduju trajanje su *paint a picture* i *swim*, a trenutni glagoli su *spot* i *recognize*. (d) *Homogenost/heterogenost* određuju da li neki deo glagolske situacije ‘odudara’ od okoline u pogledu kvaliteta. Ona implicitno postoji u radu Z. Vendlera, a L. Brinton je izdvaja kao zasebnu (Vendler 1967; Novakov 2005: 15, Brinton 1988: 28-29; Dowty 1979: 60). Homogeni glagoli su *run*, *know*, *believe*, a heterogeni *push a cart* i *recover from an illness*. U engleskom jeziku tip glagolske situacije, između ostalog, definiše da li je određeni glagol u mogućnosti da se koristi u obliku koji ima progresivni vid ili nije. Prema tipu glagolske situacije, glagole delimo na aktivnosti (*activities*), stanja (*states*), ostvarenja (*accomplishments*) i dostignuća (*achievements*). Sva pomenuta četiri tipa (pri čemu stanja netipično, kao izuzetak) imaju mogućnost da se nađu u obliku *past progressive*, s tim što neki od njih pri takvoj upotrebi menjaju osnovno i poprimaju sekundarno značenje.

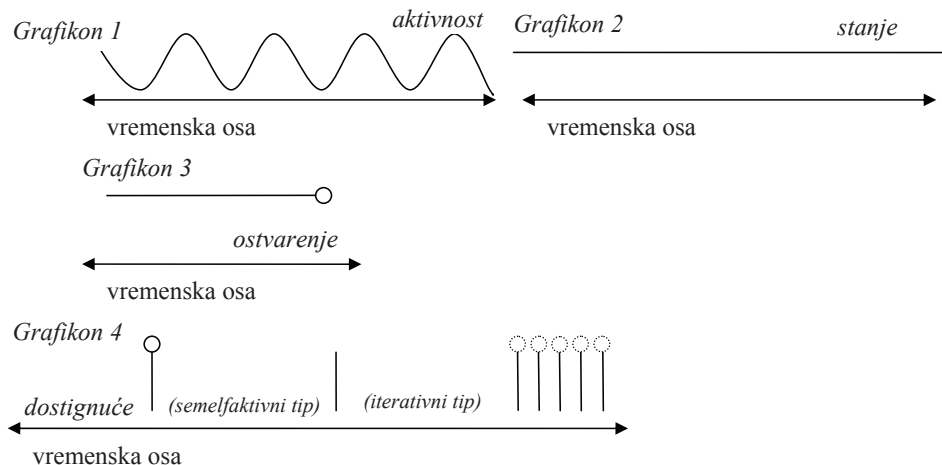
	aktivnost	stanje	ostvarenje	dostignuće	(semelfaktivi)
stativnost	n	p	n	n	n
trajanje	p	p	p	n	n
cilj	n	n	p	p	n
homogenost	p	p	n	/	/

p – najčešće postoji; n – najčešće ne postoji

Tabela 1. Tipovi glagolske situacije i osobine glagola

(Na osnovu: Novakov 2005: 30; Brinton 1988: 29; Vendler 1967)

U odnosu na vremensku osu, ova četiri tipa glagolske situacije možemo prikazati ovako:

Grafikoni 1-4. Tipovi glagolske situacije

Iz navedene tabele, koja predstavlja kombinovani prikaz semantičkih osobina glagola kod više autora, najpre možemo videti razlog zbog koga Vendler smatra stanja i dostignuća glagolskim tipovima situacija koje po svojoj prirodi ne mogu imati progresivni vid – ovakav zaključak uslovljava pojavu stativnosti u prvom, odnosno odsustvo trajanja u drugom slučaju. Istovremeno osobine dinamičnosti i/ili trajanja, po njemu omogućavaju upotrebu progresivnog vida i ono, kao što je rečeno, postoji kod aktivnosti i ostvarenja (Vendler 1957: 146).

2. PAST PROGRESSIVE I NJEGOVO PREVOĐENJE: ANALIZA KORPUSA

2.1. Analiza

Progresivnost, odnosno neprogresivnost glagolskog oblika se, bez obzira na tip glagolske situacije, u engleskom jeziku određuje na osnovu toga da li su glagol *biti* i sadašnji particip deo glagolske konstrukcije, dok se u prevodu na srpski jezik ovakva opozicija održava morfološkim sredstvima, u obliku prefiksa, sufiksa i infiksa, pri čemu se glagolska situacija predstavlja kao struktura (imperfektivni vid) ili celina (perfektivni vid). Ovakvo viđenje progresivnosti potiče iz analiza dvojice autora – Komrija i Ridanovića, koje su nastale sinhrono, a i danas predstavljaju jedan od najzastupljenijih načina shvatanja glagolskog vida (Comrie 1976; Ridanović 1976). I u engleskom i u srpskom jeziku postoji tesna veza između pomenutih semantičkih svojstava i glagolskog vida, u našem slučaju oblika *past progressive*. Ukoliko poredimo načine na koje glagolski vid i tip glagolske situacije funkcionišu pri upotrebi oblika *past progressive*, čini se da su semantičke osobine

dovoljno opšte da predstavljaju pogodan treći element prema kome se poređenje vrši (*tertium comparationis*). Obeležja na osnovu kojih se poređenje vrši mogu biti semantičkog, sintaksičkog ili distributivnog karaktera (Đorđević 2004: 54). Uporedivost, a zatim i sličnost glagolskih situacija iskazanih u primerima iz korpusa engleskog i srpskog jezika se može ustanoviti na osnovu univerzalnih obeležja koje ove semantičke osobine nose, kao i njihovih kombinacija. Ove osobine su toliko univerzalne da ih možemo smatrati nadjezičkim svojstvima i time predstavljaju elemente koji bi se kod kognitivnih semantičara mogli registrovati i na nivou *slikovnih shema*, što im istovremeno pripisuje pretkonceptualni karakter i status univerzalije. Prema tome, treći element poređenja u ovom radu je semantičke prirode, a poređenje će se vršiti paralelnom analizom distribucije glagolskih situacija, u cilju boljeg razumevanja realizacije semantičkih svojstava u dva jezika.

2.2. Teličnost i ateličnost

Teličnost, odnosno postojanje cilja, je u srpskom jeziku najbitnije semantičko obeležje glagola jer se na sintaksičkom nivou ne može neutralisati, što je slučaj u engleskom jeziku (Raković 2008: 107). U srpskom jeziku postojanje cilja u okviru glagolske situacije praktično određuje da li neki glagol možemo koristiti u situacijama u kojima se javlja perfektivni ili imperfektivni vid. Postojanje cilja u srpskom znači perfektivnost, a odsustvo imperfektivnosti. S druge strane, u engleskom jeziku cilj se neutrališe pri izboru glagolskog vida. Cilj u engleskom obliku *past progressive* može da postoji, ali se ne zna da li je postignut ili ne. U analizi prevođenja glagolskih situacija koje imaju obeležje teličnosti – dostignuća i ostvarenja – vidimo da se, iako neutralizovano u engleskom originalu, obeležje postojanje cilja u velikoj meri javlja u prevodu na srpski jezik. Od ukupno 12 situacija sa neutralizovanim ciljem u čak 9 slučajeva dolazi do pojave cilja u prevodu na srpski, ovoga puta cilj je jasno izražen i nimalo neutralizovan. Neki od primera održanja cilja su: (1a) *The Steward was coming to make sure...*; (1b) *Domoupravitelj je došao da prover...*; (2a) *While she was here, her daemon was coming out of our bedroom*; (2b) *Dok je bila ovdje daimon je izašao iz naše sobe*. U prvom (1) primeru dostignuće je prevedeno dostignućem, dok je u drugom (2) ostvarenje prevedeno ostvarenjem, s tim što se u drugom primeru „sipao vino u čašu“ može smatrati i aktivnošću. U oba slučaja je cilj na neki način „vraćen“ upotrebom glagola sa svršenim vidom prilikom prevođenja na srpski. Bitno je navesti i da ovo „vraćanje cilja“ ima i svoje posledice – naime, kod prevođenja dostignuća, javlja se razlika u značenju u originalu i prevodu: „was coming to make sure...“ ne znači da je „on došao“, već da je otpočeo proces dolaženja. U ovom slučaju, prevod na srpski praktično dovršava započeto. U ovakvim slučajevima, prevod na srpski, može da potvrdno odgovori na pitanje da li je cilj dostignut, odnosno određuje ono što *past progressive* ostavlja neodređenim. Obeležje postojanja cilja se održava i onda kada se prirodno ostvarenje prevodi dostignućem (3) – u ovom slučaju eliminiše se trajanje, o čemu će kasnije biti reči: (3a) *She had soon slipped back into her Oxford voice, and now she was acquiring a gypitian one...*; (3b) *Vrlo brzo je napustila svoj oksfordski izgovor i poprimila cingarski...* Zanimljiva je i činjenica da se dešava da glagolske situacije koje nemaju cilj u engleskom poprimaju ovo obeležje. Ovo se dešavalo u prevođenju aktivnosti, koje u srpskom prelaze u dostignuća (u 12,1% ukupnog broja aktivnosti, odnosno 11,1% ukupnog broja situacija sa ciljem).

Primeri ove pojave u korpusu su: (4a) *..., but the daemon on his shoulder was shuffling her feathers ...*; (4b) *..., ali daimon na njegovom ramenu je stresao perje...*; (5a) *The man she was addressing, ..., was shrugging and spreading his hands*; (5b) *Čovek kome se obraćala, ..., slegao je ramenima i širio ruke*; (6a) *They were carrying between them a heavy case...*; (6b) *Zajedno su uneli težak sanduk...* U ostalim slučajevima (88,9%) situacije koje nemaju cilj u engleskom, nisu imale cilj ni u srpskom jeziku. Razlogom za prevođenje aktivnosti dostignućem u prvom i drugom slučaju (4 i 5) možemo smatrati činjenicu da se u oba slučaja u engleskom jeziku nadovezuju dva glagola, pa se dobijeno dostignuće može smatrati kao prevodiochev način da iskaže sukcesivnost dve radnje, odnosno da prvi glagol načini početkom aktivnosti iz drugog glagola. U okviru primera (5), prevedenoj glagolskoj situaciji možemo još pripisati i obeležje iterativnosti. U trećem primeru (6), prevođenje aktivnosti dostignućem je samo izbor prevodioca. Na primer, „*were carrying between them a heavy case*“ se jednako moglo prevesti i aktivnošću iz srpskog jezika – „*unosili su težak sanduk*.“ Prevodiochev izbor na neki način određuje i početak i kraj aktivnosti, a čitaocu se ostavlja da zaključi dužinu trajanja situacije. Ostaje još pomenuti i slučajeve u kojima se cilj gubi (odnosno ostaje neutralizovan) u prevodu sa engleskog na srpski. Ovo se dešavalo u slučajevima u kojima su se dostignuća i ostvarenja prevodila aktivnostima: (7a) *Farder Coram was making a note*; (7b) *Otac Koram je beležio*; (8a) *While they were agreeing with Lee Scoresby what to play and for what stakes, ...*; (8b) *Dok su se dogovarali sa Lijem Skorsbijem šta će igrati i u koliki ulog, ...* U prvom primeru je ostvarenje (7), a u drugom dostignuće (8) prevedeno aktivnošću, ali je istovremeno moguće i zaključiti da je u oba slučaja nesmetano moglo doći i do očuvanja i istovremenog ostvarenja cilja, s tim što bi u tim slučajevima došlo do pomenute nepreciznosti – u ovakvim situacijama prevodilac bira između eliminacije cilja i njegove realizacije.

2.3. Stativnost i dinamičnost

Stativnost i dinamičnost su, uz trajanje i trenutnost, u engleskom jeziku mnogo bitnije za određenje glagolskog vida (Raković 2008: 107). Stanja predstavljaju jedini tip glagolske situacije u kome postoji stativnost. U analizi korpusa vidimo da su stanja uvek bila prevedena stanjem (u 100% slučajeva). Primeri ovakvog prevođenja su sledeći: (9a) *He was wearing traveling clothes*; (9b) *Na sebi je imao putnu odeću*; (10a) *He knew what Lyra was feeling*; (10b) *Džeri je znao kako se Lajra oseća*. Glagolske lekseme sa osobinom stativnosti koje se obično ne koriste u progresivnom obliku, kao što vidimo, ipak mogu da se nađu u ovom vidu, s tim što u velikom broju ovih slučajeva ove lekseme poprimaju određena sekundarna svojstva. U prvom od dva navedena primera (9) leksema iz engleskog jezika ima sekundarno obeležje privremenosti, što joj na neki način daje dinamičnost. Kroz prevod dolazi do svojevrsnog „oživljavanja“ osobine stativnosti (koja je u engleskom privremeno suspendovana) i gubljenja progresivnim vidom prouzrokovane dinamičnosti u prevodu sa engleskog na srpski jezik. Drugi primer, sa glagolom *feel* (10), pokazuje da ipak postoji mogućnost da se stativnost održi i pri upotrebi progresivnog vida, a ova stativnost opstaje i u prevodu na srpski jezik. Kada je u pitanju dinamičnost, na osnovu rezultata analize korpusa, može se reći da se ona održava u svakom slučaju prevođenja dinamičnih glagolskih situacija sa engleskog na srpski jezik: (11a) *It was said that the Tartars had in-*

vaded Muscovy, and were surging north to St. Petersburg, ...; (11b) Pričalo se da su Tatari ušli u Moskoviju i da krče put ka Sankt Peterburgu, ...; (12a) ...and then he was kneeling to slip a piece of card under the mug; (12b) ...onda kleče i gurnu komad kartona ispod šolje. Bilo u slučaju da se glagolska situacija prevodi istim (primer 11 – aktivnost – aktivnost) ili različitim tipom glagolske situacije (primer 12 – aktivnost – dostignuće), svojstvo dinamičnosti se kroz prevod zadržava. Bilo koja od prevodnih kombinacija koja uključuje aktivnosti, dostignuća ili ostvarenja garantuje očuvanje dinamičnosti radnje prilikom prevođenja sa engleskog na srpski: (13a) Heads were nodding all over the Zaal; (13b) Glave su klimale po celoj dvorani. U ovom slučaju, dinamičnost prevoda obezbeđena je time što se kroz prevod održalo svojstvo iterativnosti.

2.4. Trajanje i trenutnost

Analizom korpusa dolazimo do podatka da su glagolske situacije koje sadrže trajanje u 51 od 57 slučajeva (što iznosi 89,5%) bile prevedene imperfektivnim vidom i glagolskom situacijom koja ima trajanje u srpskom jeziku, bez obzira do koje od prevodnih kombinacija je došlo: (14a) Iorek Byrnison was dismantling a gas-engined tractor that had crashed; (14b) Jorek Birnison je rasklapao slupani traktor s plinskim motorom. U nešto više od 10% slučajeva je trajanje u prevodu na srpski nestalo i bivalo zamenjeno trenutnošću: (15a) ...and then he was kneeling to slip a piece of card under the mug; (15b) ...onda kleče i gurnu komad kartona ispod šolje; (16a) She had soon slipped back into her Oxford voice, and now she was acquiring a gyptian one...; (16b) Vrlo brzo je napustila svoj oksfordski izgovor i poprimila cingarski... U prvom slučaju (15) je aktivnost prevedena dostignućem, dok je u drugom (16) ostvarenje prevedeno dostignućem. U oba slučaja je korišćen perfektivni vid u srpskom jeziku. Dok u prvom slučaju odabrana glagolska situacija deluje sasvim opravdana, jer su u pitanju dve kraće uzastopne radnje, u drugom slučaju se na mesto glagola *poprimiti* lako mogao staviti i glagol sa imperfektivnim vidom – *poprimati*, pri čemu bi prevod bio precizniji, a trajanje sačuvano. Trenutni glagoli, tj. oni koji pripadaju tipu glagolske situacije dostignuća, mogu da se nađu u obliku *past progressive*, i u tom slučaju, baš kao što je bio slučaj sa stanjima, često poprimaju sekundarne karakteristike. Obeležje koje glagoli bez prirodnog trajanja poprimaju najčešće jeste iterativnost, koja može da ima uticaj na prevod dostignuća sa engleskog na srpski: (17a) Heads were nodding all over the Zaal; (17b) Glave su klimale po celoj dvorani. U ovom slučaju glagol *nod*, koji je sam po sebi dostignuće, već u samoj progresivnoj upotrebi u engleskom poprima obeležje iterativnosti, što dalje uslovljava njegov prevod nesvršenim glagolom *klimati* (a ne *klimnuti*), čime ova glagolska situacija stiče trajanje koje se obično ne vezuje za glagol *nod*. Iz opisa oblika *past progressive* smo mogli videti da se pri njegoj upotrebi trajanje određenih glagola može naglasiti. Ovo je posebno uočljivo onda kada se prevode ostvarenja, a naglašavanje trajanja najčešće uslovljava prevođenje ostvarenja imperfektivnim vidom: (18a) Iorek Byrnison was dismantling a gas-engined tractor that had crashed; (18b) Jorek Birnison je rasklapao slupani traktor s plinskim motorom. Ovakva progresivna upotreba glagola ostvarenja i njihovo prevođenje srpskim imperfektivnim vidom ih skoro dovodi na nivo aktivnosti, ali postojanje cilja, iako neutralisanog, ostavlja situaciju u domenu ostvarenja. Očuvanje trenutnosti je u korpusu 80%, a jedini slučaj

prelaska trenutne situacije u trajnu je prevođenje dostignuća aktivnošću, koje se desilo usled činjenice da dostignuća u engleskom mogu da poprime sekundarnu karakteristiku koju možemo obeležiti kao označavanje „perioda pre dostizanja krajnje tačke“ (Raković 2008: 109), koja ovu glagolsku situaciju produžava, a što se dalje oslikalo kroz prevod na srpski jezik: (19a) *While they were agreeing with Lee Scoresby what to play and for what stakes, ...*; (19b) *Dok su se dogovarali sa Lijem Skorsbijem šta će igrati i u koliki ulog, ...*

2.5. Homogenost i heterogenost

Homogenost je u prevodu na srpski održana u 45 od 50 slučajeva (90%), a razlog tome je taj što su i aktivnosti i stanja (homogeni tipovi glagolske situacije) u najvećem broju slučajeva bili prevedeni aktivnostima, odnosno stanjima: (20a) *He was wearing traveling clothes*; (20b) *Na sebi je imao putnu odeću*. U preostalih 10% slučajeva nije došlo do prelaska homogene situacije u heterogenu, već do gubljenja celokupnog trajanja, a samim tim i smisla da se uopšte razmatra homogenost ili heterogenost tih glagolskih situacija, jer bez trajanja nema ni kvaliteta tog trajanja. Ovo se desilo u pet slučajeva u kojima je aktivnost prevedena dostignućem: (21a) *Pantalaimon was clinging to her, an ermine again*; (21b) *Pantalaimon se čvrsto uhvatio za nju, ponovo kao hermelin*. Prevod kod ovog primera (21) bi jednako mogao da bude i „držao za nju“, pri čemu bi se trajanje održalo. Nasuprot ovome, bilo je slučajeva u kojima je heterogena glagolska situacija prelazila u homogenu – ovakva homogenizacija se desila u slučajevima u kojima je ostvarenje iz engleskog prevedeno aktivnošću iz srpskog jezika: (22a) *...when she'd seen him last, he was preparing an expedition to Lapland ...*; (22b) *...kad ga je poslednji put videla, spremao se za ekspediciju u Laponiju ...*; (23a) *Farder Coram was making a note*; (23b) *Otac Koram je beležio*. U prvom primeru (22) srećemo se sa ostvarenjem koje ima neutralizovan cilj (*unbounded*). Do homogenizacije u prevodu dolazi zbog odluke da se tranzitivni glagol *to prepare* (*obj.*) prevede netranzitivnim *spremati se* (*za*), pri čemu je bio moguć i prevod tranzitivnim glagolima *spremati* (*obj*) ili *pripremati* (*obj*). U drugom primeru (23) do homogenizacije dolazi zbog gubitka objekta glagola *to make* i samim tim gubitka cilja glagolske situacije.

3. ZAKLJUČCI

Kao što je rečeno u uvodu, osnovni zadatak ovog rada je bilo ispitivanje prevodnih ekvivalenata u prevođenju oblika *past progressive* sa engleskog jezika na srpski jezik, pri čemu je polazište poređenja bilo u analizi semantičkih osobina koje se ispoljavaju u konkretnim glagolskim oblicima koji se prevode i u stepenu održanja ovakvih osobina u dobijenom prevodu. Od ukupno 238 manifestacija semantičkih svojstava u engleskom originalu, 216 njih je zadržano u prevodu na srpski, što iznosi 90,8%. Ovaj veoma visoki stepen održanja semantičkih svojstava nam kazuje da su glagolski sistemi dva jezika dovoljno kompatibilni da omogućе visoku prevodivost teksta sa jednog jezika na drugi. Najviši stepen održanja semantičkih svojstava srećemo kod para stativnost/dinamičnost, dok je kod ostalih semantičkih osobina procenat održanja manji – najmanje održanje je zabeleženo kod održanja heterogenosti glagolske situacije (71,4%). U nekoliko slučajeva smo mogli videti da su se semantička svojstva menjala na osnovu odluke prevodioca, ali smo još i

videli da su se razlike javljale usled razlika u dva jezička sistema. Sistemska razlika koja se vidi u činjenici da u engleskom jeziku glagolske lekseme i fraze pripadaju određenom tipu glagolske situacije, a govornici imaju mogućnost da izaberu vidski oblik u skladu sa onim što žele da izraze, dok u srpskom jeziku istovremeno bira i vidski oblik i tip glagolske situacije svakako predstavlja teškoću za prevodioca i komplikuje izbor adekvatnog prevodnog ekvivalenta. Semantička svojstva su se gubila i usled uticaja sadržaja konteksta, kao i neposredne okoline glagolske situacije koja se prevodi (leksički i gramatički elementi koji joj prethode ili nakon nje slede). Uz to, dodatne poteškoće se javljaju usled pojavljivanja sekundarnih svojstava, koja se sreću pri upotrebi određenih tipova glagolske situacije u obliku *past progressive*. Kod ovakvih svojstava mogli smo videti uticaj iterativnosti, privremenosti i označavanja perioda pre dostizanja krajnje tačke. Još jedna stvar koju bi trebalo spomenuti je prilično različiti status stanja u jednom i u drugom jeziku – za razliku od engleskog, u srpskom jeziku se stanja mnogo lakše aktiviraju prilikom upotrebe progresivnog vida, odnosno imaju sposobnost da se pretvore u aktivnost. Dalje proučavanje, a pre svega istraživanje sprovedeno na većem korpusu, uvećalo bi mogućnosti za analiziranje ponašanja semantičkih svojstava u prevodu oblika *past progressive* sa engleskog na srpski jezik, a potpuna slika kretanja semantičkih osobina bi se mogla dobiti tek kada bi se uključile i ostale glagolske konstrukcije i kada bi kontrastiranje bilo izvedeno u oba smera.

Napomena: Rad je izrađen u okviru kursa *Kontrastivna proučavanja jezika*, na doktorskim studijama jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, pod mentorstvom prof. dr Predraga Novakova.

LITERATURA

- Brinton, Laurel J. (1988). *The Development of English Aspectual Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Declerck, Renaat (1979). "Aspect and the bounded/unbounded (telic/atelic) distinction". U: *Linguistics* 17: 761-794.
- Dowty, David R. (1979). *Word Meaning and Montague Grammar*. Berlin: Springer.
- Dorđević, Radmila (2004). *Uvod u kontrastiranje jezika. šesto izdanje*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Novakov, Predrag (2005). *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Futura: Novi Sad.
- Raković, Svetlana (2008). "Engleski Past Progressive i njegovi srpski ekvivalenti (leksičko-aspektualna analiza)". Magistarski rad. Univerzitet u Novom Sadu.
- Riđanović, Midhat (1976). *A Synchronic Study of Verbal Aspect in English and Serbo-Croatian*. Cambridge: Slavica Publishers.
- Vendler, Zeno (1967). "Verbs and times" (a revised version). In: *Linguistics in Philosophy*. 97-109. Ithaca: Cornell.

Izvori za korpus:

Pullman, Philip (1995/2007). Northern Lights. London: Scholastic Ltd.

Pulman, Filip (1995/2002). Severna svetlost. (prev. Dropulić, Nenad). Beograd: Laguna

Dušan Stamenković

PAST PROGRESSIVE AND ITS SERBIAN EQUIVALENTS
IN THE LIGHT OF THE SEMANTIC FEATURES OF VERBS
Summary

The main goal of this paper is to test possible translation equivalents in the process of translating *past progressive* from English into Serbian. The main grounding of the comparison in this analysis is in the semantic features present in verbs (primarily *stativity*, *duration*, *telicity* and *homogeneity*) and in the possibilities of preserving these features while translating *past progressive* into Serbian. By recognizing the difference between *aspect* and *Aktionsart*, this paper will to avoid linking this comparison to the traditional tense analysis and to various time-related issues. This may allow us to find more general points of comparison and thus bring us closer towards seeing clearer differences between the two language systems, at least when their aspectual sub-systems are in question.

Sandra Čaušević
 Univerzitet u Kragujevcu
 Filološko-umetnički fakultet
causevic.sandra@gmail.com

UDK: 811.163.41'276.3:811.111
 811.163.41'373.45-053.6:811.111

UPOTREBA ANGLICIZAMA U ŽARGONU MLADIH

Apstrakt: Ovaj rad se tematski fokusira na problem ogromne upotrebe anglicizama u žargonu i svakodnevnom govoru mladih u Srbiji. Jedan od razloga je svakako nedostatak standardizacije za upotrebu engleskih reči u prevodu na srpski. Ali najvažniji uzrok je uticaj globalne anglokulture u poslednjih deset godina što je rezultiralo usvajanjem velikog broja anglicizama naročito od strane mladih. U radu su prikazani rezultati istraživanja i analize najčešćih engleskih reči upotrebljenih umesto njihovih srpskih ekvivalenata. Cilj ovog istraživanja je da prikaže koja vrsta terminologije se najčešće usvaja iz engleskog jezika. Ciljna grupa ovog istraživanja su studenti i učenici srednje škole. Proces očuvanja našeg maternjeg jezika mora biti uključen u samu nastavu srpskog i engleskog jezika.

Ključne reči: *anglicizmi, žargon, engleski jezik, srpski jezik, nastava, sinonimi*

1. Uvod

Proučavanje žargona kao posebnog jezičkog varijeteta i žargonizama kao specifičnog sloja leksike i frazeologije, ima već dugu tradiciju u svetu, a u manjoj meri i kod nas. Žargon je na neki način jezik u malom i svaki razgovor o žargonu nameće pitanje da li on obogaćuje ili naružuje jezik. Opšte je poznato da u domen lingvistike spadaju jezik kao sistem ali i govor kao manifestacija tog sistema, a reč žargon upotrebljava se da označi neke karakteristike kako jezika tako i govora. Ranko Bugarski žargonom naziva „svaki neformalni i pretežno govorni varijetet nekog jezika koji služi za identifikaciju i komunikaciju unutar neke društveno određene grupe - po profesiji, socijalnom statusu, uzrastu i slično - čije članove povezuje zajednički interes ili način života, a koja uz to može biti i teritorijalno omeđena” (Bugarski 2006: 12). Jedan tip žargona koji nas u ovom radu posebno interesuje jeste omladinski žargonski tip za koji važi da obiluje maštovitim i živopisnim kreacijama i koji je pod velikim uticajem globalizacije komunikacije otelotvorene u svetskim jezicima sa engleskim kao dominantnim predvodnikom, kao izraz želje da se misli razumljivo prenesu samo ljudima koji čine određenu grupu budući da je žargon „primarno vezan za društvene grupe, kao snažno obeležje njihovog identiteta i ekskluzivan znak pripadnosti datoj skupini” (Bugarski 2006:19-20).

Svedoci smo vremena u kome na svakom koraku, u prodavnici, autobusu, školi, koncertu, parku, u govoru mlađih generacija možemo čuti veliki broj reči koje ne pripadaju srpskom jeziku. Veliki uticaj anglokulture ostavio je ogroman trag kako na ponašanje mladih tako i na njihov govor, pa je tako u njihovoj svakodnevnoj komunikaciji

prisutan veliki broj anglicizama. Pod terminom **anglicizam**, Tvrtko Prčić podrazumeva „dve vrste jezičkih jedinica: u uobičajenom značenju termina, anglicizam predstavlja opštu reč ili vezanu morfemu (tj. prefiks ili sufiks) iz engleskog jezika koja se upotrebljava u srpskom (npr. *bodibilder*, *eks-*), s različitim stepenom integrisanosti u njegov sistem. Ali, u ponešto neuobičajenom značenju termina, anglicizam čini i reč, sintagma ili rečenica u srpskom jeziku čija upotreba odražava i/ili sledi normu engleskog jezika - ortografsku, fonološku, gramatičku, semantičku ili pragmatičku (npr. *kratka priča*, *podignuti sankcije*, *Mogu li da vam pomognem*)” (Prčić 2005:59).

Takav hibridni jezik koji obiluje anglicizmima za koje postoje odgovarajući ekvivalenti u srpskom jeziku, Tvrtko Prčić naziva anglosrpskim jezikom i smatra da je on svojstven urbanim mladim ljudima, započetog a nezavršenog obrazovanja, koji svoju jezičku kulturu stiču uglavnom putem popularnih mas-medija. Toj nezaustavljivoj pomami za anglicizmima svojstveno je to što u pisanom jeziku najčešće ostaju grafološki i morfološki neadaptirani.

2. Mikro istraživanje

2.1. Predmet istraživanja

Ovaj rad bavi se anglicizmima u žargonu omladine, tačnije u žargonu srednjoškola u Petrovcu na Mlavi i studenata u Kragujevcu.

2.2. Cilj i zadaci istraživanja

Cilj ovog rada nije samo da popiše aktuelne anglicizme i opiše frekventnost njihove upotrebe, niti da se ovim radom u prvi plan stavi inventivnost i slikovitost žargonskih reči, već je cilj da se analizira uticaj anglicizama u žargonizmima koji potiču iz većih i urbanijih sredina na manje, provincijske, kao i uticaj anglicizama na standardni jezik, tj. upotreba engleskih reči umesto srpskih ekvivalenata.

2.3. Hipoteza istraživanja

Mešanje maternjeg jezika sa engleskim prisutno je u velikoj meri u govoru i pisanju omladine u Srbiji. Ovo mešanje naročito je zastupljeno u popularnim štampanim i elektronskim medijima, registrima zabave (televizija, muzika), računarstva i interneta koji imaju veliki uticaj na oblikovanje jezika i kulture mladih ljudi, pa se kao rezultat takvih uticaja javlja veliki broj anglicizama za koje se mladi opredeljuju radije nego za domaće ekvivalente.

2.4. Metode i tehnike istraživanja

U ovom istraživanju primenjena je deskriptivna metoda. Tehnika istraživanja je analiza podataka dobijenih anketiranjem. S tim ciljem u Srednjoj školi „Mladost” u Pe-

trovcu na Mlavi i na Prirodno-matematičkom fakultetu u Kragujevcu sprovedena je anketa sa 120 učenika i 30 studenata. Anketirani su učenici jednog odeljenja prve i jednog odeljenja četvrte godine gimnazije opšteg smera i učenici jednog odeljenja prve i jednog odeljenja četvrte godine ekonomskog smera.

Anketa se sastojala iz dva dela. U prvom delu učenici su dobili anketne listiće sa zadatkom da dopune predložene rečenice pridevima koji daju najpre pozitivan, a zatim i negativan utisak o pojmu. Ova anketa osmišljena je na ovaj način da što bolje registruje frekventnost anglicizama u žargonizmima koji su inače prisutniji u usmenom izražavanju mladih. Zato su i odabrani pojmovi koji su mladima najinteresantniji i koje oni najčešće komentarišu. U zadatku je namerno upotrebljen žargonizam ŽURKA kako bi podstakao spontanije i slobodnije rešavanje zadatka:

Moj DEČKO/DEVOJKA je...

ŽURKA je bila...

MOBILNI je...

FILM je bio...

ŠKOLA je...

U drugom delu ankete ispitanici su dobili anketne listiće sa trinaest rečenica u kojima se od ispitanika zahtevalo da zaokruže reč koju češće upotrebljavaju u datom kontekstu. Naravno, ispitanicima je ponuđen izbor od dve reči, anglicizma i njegovog srpskog ekvivalenta.

2.5. Rezultati istraživanja

Analiza podataka dobijenih u prvom delu ankete pokazala je da su ispitanici, kao što se i očekivalo, pored opisnih prideva u velikom broju koristili i anglicizme da bi izrazili utiske o predloženim pojmovima.

Rezultati ankete su pokazali da su najfrekventniji anglicizmi: EKSTRA, SUPER, KUL (KULER, KULIJANA), FENSI (FENSERICA, FENSER, FENSERKA), FUL, ŠIK, OK, LAJK (LAJKOVATI), HEJT (HEJTOVATI, HEJTER, HEJTERKA), IN, AUT, LUZER, WTF, ŠIT.

Zanimljivo je to da većinu ovih anglicizama možemo smatrati univerzalnim jer ih nalazimo uz sve ponuđene pojmove (npr. KUL i SUPER mogu biti i dečko/devojka, film, mobilni, žurka, škola i koncert). Ovi primeri pokazuju da žargon mladih često prebacuje težište značenja anglicizama na kontekst što znači da sam po sebi npr. anglicizam KUL ništa ne označava, odnosno nije semantički izdiferenciran. Svoju semantiku navedeni anglicizam dobija tek u određenom kontekstu, što nas dovodi do zaključka da anglicizam KUL ima više značenja. To je jedini način da se objasni frekventnost ovakvih anglicizama.

Takođe se može primetiti da ispitanici prilikom popunjavanja ankete nisu koristili samo prideve već u većoj meri i imenice (KULER, FENSER, HEJTERKA, LUZER) kao i

uzvici (VAU, PFFFF) koji se često sreću u prepiskama mladih putem interneta i mobilnih telefona. Među anglicizmima često se može sresti i žargonski izraz NO COMMENT.

I rezultati drugog dela ankete pokazuju da su se ispitanici radije opredeljivali za upotrebu anglicizama umesto srpskih ekvivalenata:

- 1) Da li ti je bitno šta je a) IN b) POPULARNO a šta a)OUT b) NEPOPULARNO?
(a- 80 %, b-20 %)
- 2) Jednom mi je rekla kako joj se dopada moj a) AFTERŠEJV b) LOSION POSLE BRIJANJA. (a-65%, b-35%)
- 3) Poslao sam ti rad. Nalazi se u a) ATAČMENTU b) DODATKU. (a-60%, b-40%)
- 4) Idem da igram a) BASKET b) KOŠARKU. (a-75%, b- 25%)
- 5) Omogućen vam je pristup preko internet a) BRAUZERA b) PRETRAŽIVAČA.
(a- 65%, b- 35%)
- 6) Često koristim a) ČET b) ELEKTRONSKO DOPISIVANJE. (a- 100%, b- 0%)
- 7) Koliko vremena ti je potrebno da a) DAUNLOUDUJEŠ b) PREUZMEŠ film ?
(a- 80%, b- 20%)
- 8) Možete ga koristiti i za sređivanje a) FAJLOVA b) DATOTEKA. (a- 75%, b- 25%)
- 9) On ima dosta a) FANOVA b) OBOŽAVAOCA. (a-65%, b-35%)
- 10) Da li voliš a) FAST FOOD b) BRZU HRANU. (a- 40%, b- 60%)
- 11) Uvek je volela a) FENSI b) OTMENE restorane. (a- 75%, b- 25%)
- 12) Ona će predstaviti svoju novu kolekciju na a) FEŠNVIKU b) NEDELJI MODE.
(a- 95%, b- 5%)
- 13) Da li si poslala a) IMEJL B) ELEKTRONSKU POŠTU. (a- 100%, b- 0%)

Međutim, još jedno interesantno zapažanje predstavlja transkripcija anglicizama koje mladi vrlo često ostavljaju u engleskom originalu ili vrlo nespretno prilagođavaju srpskom jeziku, uglavnom vođeni izgovorom reči i to često sopstvenim izgovorom, što pokazuju sledeći primeri iz ankete: *extra, exstra, cool, kool, full, naice, loozer*.

Kao što se iz priloženih rezultata može videti, anglicizmi su itekako prisutni u žargonu mladih i u velikoj meri potiskuju domaće ili odomaćene reči i izraze, dobrim delom zbog toga što niko ne pokušava da utvrdi da li u srpskom jeziku već postoje reči i izrazi koje mogu poslužiti kao njihov adekvatan prevod. Drugi i verovatno najvažniji razlog za preteranu upotrebu stranih reči je shvatanje mladih generacija da će im česta upotreba anglicizama pružiti osećaj pripadnosti jednoj određenoj grupi i da će na taj način sebi obezbediti bolji položaj u društvu.

Veliki uticaj na ovu pojavu svakako ima internet i to naročito, danas vrlo popularan kod mladih generacija, fejsbuk odakle i potiče anglicizam do kog smo došli u anketi: *LAJKOVATI*. Međutim, ovom neodmerenom upotrebom anglicizama govornik u potpunosti zanemaruje primaoca svoje poruke, ne obraćajući pažnju na to da li će određenu reč ili poruku primalac na pravi način razumeti. „Ovakav egocentričan odnos prema ostalim, „nep(r)osvećenim”, korisnicima jezika narušava grajsovski princip kooperativnosti i uzrokuje nastanak šuma u komunikaciji” (Prčić 2005:65).

3. Zaključak

Pošto je anketa sprovedena među srednjoškolcima i studentima, koji su još uvek u procesu obrazovanja, postavlja se pitanje da li je moguće uticati na preciznije izražavanje omladine i na očuvanje srpskog jezika. Jedan vid rešenja ovog problema jeste reforma nastave maternjeg jezika koja bi podrazumevala razdvajanje ovog predmeta na Srpski jezik i kultura izražavanja i na Književnost. Osim toga, potrebno je izvršiti i reformu nastave samog engleskog jezika koja bi uključivala obradu elemenata kontrastivne i kontaktne lingvistike, kojima bi se ukazivalo na sličnosti i razlike između dvaju jezika. Takođe, vrlo efikasno rešenje predstavljalo bi vertikalno i horizontalno povezivanje nastavnih sadržaja srpskog i engleskog jezika, tako što bi profesori ovih predmeta održali nekoliko zajedničkih časova na kojima bi učenike upoznali sa pojavom upotrebe velikog broja anglicizama i probudili svest mladih o neophodnosti sprečavanja širenja ove pojave.

LITERATURA

- Bugarski, Ranko (1986). *Jezik u društvu*. Beograd: Prosveta
 Bugarski, Ranko (2006). *Žargon*. Beograd: Biblioteka XX vek
 Prčić, Tvrtko (2002). *Adaptacija novih reči iz engleskog jezika prevodjenjem. Primenjenalinguistika 3*.
 Prčić, Tvrtko (2006). *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.
 Vasić, V., Prčić, T., Nejgebauer, G. (2001). *Du you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Zmaj.

Sandra Čaušević

THE USE OF ANGLICISMS IN THE JARGON OF THE YOUTH

Summary

This paper is thematically focused on the problem of enormous use of anglicisms in the jargon and everyday conversation among young people in Serbia. One of the reasons is certainly the lack of the standardization for using English words in Serbian translation. But the most important cause is the global angloculture influence in the last decade which resulted in adoption of great number of anglicisms especially by young population. In this paper the author presents the results of a survey and qualitative analysis of the most frequent English words used instead of their Serbian equivalents. The aim of this research was to show what kind of terminology is especially adopted from the English language. The targeted population of this research were university and secondary school students. The process of preserving our mother tongue should be incorporated in teaching both Serbian and English language.

SADRŽAJ

REČ DEKANICE NA OTVARANJU SIMPOZIJUMA.....	5
IZVODI IZ RECENZIJA.....	7
I	
SUSRETI KULTURA I MEDIJI SUSRETI KULTURA I TEATAR I FILM	9
<i>Ágnes Matuska</i> EXPLORING VERSIONS OF REALITY: MULTIMEDIA AND THEATRE IN CONTEMPORARY ADAPTATIONS OF SHAKESPEARE	11
<i>Mirna Sindičić Sabljo</i> KAZALIŠTE OKRUTNOSTI KAO KRITKA ZAPADNJAČKOG KAZALIŠTA - SUSRET ANTONINA ARTAUDA S BALIJSKIM KAZALIŠTEM	17
<i>Gheorghe Glodeanu</i> MIRCEA ELIADE SAU FASCINAȚIA SPECTACOLULUI	23
<i>Sava Anđelković</i> AUTORSKI SUBJEKAT I ISPOLJAVANJA IDENTITETA U BALKANSKIM DRAMAMA SA TEMOM RATNIH SUKOBA 1991-1999.	31
<i>Manuela Poggi</i> TEXTE WIE KÖRPER. DAS VERFAULENDE WORT BEI HEINER MÜLLER.....	39
<i>Danica Aćimović</i> SRPSKI JEZIK KAO KULTURNI BEKRAUND U KONTEKSTU AMERIČKIH I EVROPSKIH FILMOVA.....	49
<i>Svetlana Rajičić-Perić</i> IGRA U KNJIŽEVNOSTI KAO UNIVERZALNI KULTURNI FENOMEN.....	57
<i>Мирко Милетић</i> МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТ И ИНТЕРКУЛТУРАЛНОСТ ХИПЕРТЕКСТА.....	65
<i>Stefano Adamo</i> THE PARODY OF CULTURAL AND LINGUISTIC STEREOTYPES IN ASTERIX.....	75

<i>Dubravka Valić Nedeljković</i> MULTIJEZIČNI JAVNI SERVIS VOJVODINE – IZAZOVI I OGRANIČENJA	83
<i>Laura Spariosu</i> JEZIČKA ANALIZA TV PROGRAMA JAVNOG MEDIJSKOG SERVISA VOJVODINE NA RUMUNSKOM JEZIKU	91
<i>Дејан Пралица</i> АНАЛИЗА МЕДИЈСКОГ ДИСКУРСА СТРАНИХ РАДИЈСКИХ ПРОГРАМА „БИ-БИ-СИ“ и „ДОЈЧЕ ВЕЛЕ“ НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	99
<i>Владимир Баровић</i> ПИСАЊЕ МЕЂУРАТНОГ ДНЕВНОГ ЛИСТА „ДАН“ О МЕЂУНАЦИОНАЛНИМ ОДНОСИМА У ВОЈВОДИНИ ТРИДЕСЕТИХ И ПОЧЕТКОМ ЧЕТРДЕСЕТИХ ГОДИНА ПРОШЛОГ ВЕКА.....	107
<i>Jelena Kleut</i> IZVEŠTAVANJE ŠTAMPE U SRBIJI O „EVROVIZIJI“	115
<i>Daniela Matić</i> ODNOS PREMA STARIJIM OSOBAMA U HRVATSKIM TISKANIM MEDIJIMA..	123
<i>Sonja Filipović-Kovačević</i> VIZUELNI AMALGAMI U KULTURI MODERNOG REKLAMIRANJA.....	135
<i>Jasna Uhlarik</i> KULTURNI SADRŽAJI U SLOVAČKIM MEDIJIMA U VOJVODINI.....	147
II INTERKULTURALNOST I OBRAZOVANJE	153
<i>Marko Jurčić, Ivan Markić</i> MODELIRANJE KOHEZIJE ŠKOLSKOG RAZREDA U KONTEKSTU INTERKULTURALNIH ODNOSA.....	155
<i>Mirjana Benjak, Vesna Požgaj Hadži</i> OD MULTIKULTURALIZMA KA INTERKULTURALIZMU.....	163
<i>Grozdanka Gojkov, Aleksandar Stojanović</i> NATIONAL IDENTITY AND THE ENCOUNTER OF CULTURES FROM THE ANGLE OF THE GIFTED	173
<i>Svetlana Kostović, Jelena Đermanov, Tamara Borovica</i> IZAZOVI INTERKULTURALNOSTI I NEFORMALNO OBRAZOVANJE	185
<i>Мара Ђукић, Јелена Ђерманов</i> МУЛТИКУЛТУРНА ОСЕТЉИВОСТ КАО КОМПОНЕНТА ПРОФЕСИОНАЛНОГ РАЗВОЈА НАСТАВНИКА (rad se nalazi u Knjizi II)	1269

<i>Slađana Zuković, Jasmina Klemenović, Spomenka Budić</i> ŠKOLA U FUNKCIJI RAZVOJA INTERKULTURALIZMA.....	193
<i>Josip Ivanović</i> UREĐENA MULTIKULTURALNOST PRETPOSTAVKA INTERKULTURALNOSTI U OBRAZOVANJU	199
<i>Ксенија Кончаревић</i> КУЛТУРОЛОШКИ САДРЖАЈИ У НАЈСТАРИЈОЈ СРПСКОЈ ХРЕСТОМАТИЈИ ЗА УЧЕЊЕ РУСКОГ ЈЕЗИКА (Руска читанка Ј. Павловића из 1873.).....	205
<i>Ангела Месарош-Живков</i> ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У НАСТАВНОМ ПЛАНУ И ПРОГРАМУ ВИСОКИХ ШКОЛА ЗА ОБРАЗОВАЊЕ ВАСПИТАЧА.....	213
<i>Slobodan Balać</i> TRADICIONALNA MUZIKA.....	221
<i>Albina Milanov</i> KULTUROLOŠKI PRISTUP U NASTAVI KNJIŽEVNOSTI	229
<i>Smiljana Zrilić, Vesna Bedeković</i> MODELIRANJE KULTURE ŠKOLE U KONTEKSTU INTERKULTURALNIH I SOCIJALNIH KOMPETENCIJA NASTAVNIKA (rad se nalazi u Knjizi II)	1277
III SUSRETI KULTURA I OBRAZOVANJE	235
<i>Neven Hrvatić, Marija Sablić</i> KULTURA KAO POLAZIŠTE U IZRADI NACIONALNOG KURIKULUMA.....	237
<i>Olivera Gajić, Jovana Milutinović</i> OBRAZOVANJE U MUZEJU: SUSRET KULTURNIH PARADIGMI	247
<i>Milica Andevski, Dušan Ristić</i> OBRAZOVANJE ODRASLIH I NOVE KULTURE UČENJA.....	255
<i>Љиљана Петровачки, Љиљана Недељков</i> ТРАДИЦИОНАЛНА НАРОДНА КУЛТУРА И САВРЕМЕНИ УЧЕНИК	263
<i>Milka Oljača, Svetlana Kostović, Marijana Kosanović</i> LEARNING ENVIRONMENT IN THE CLASSROOM AND INTEGRATION ROMA CHILDREN IN PROCESS OF EDUCATION.....	273
<i>Snežana Babić-Kekez, Jelena Kriš-Piger</i> INKLUZIJA ROMSKIH UČENIKA U SREDNJIM ŠKOLAMA U VOJVODINI	283
<i>Tijana Dabić</i> VEČITA BORBA ZA NAPRETKOM U OBRAZOVANJU	289

<i>Radmila Djaković</i> UTICAJ SPOLJNIH FAKTORA NA NIVO JEZIČKE KOMPETENCIJE KOD UČENIKA OSNOVNE ŠKOLE	297
<i>Irena Golubović-Ilić</i> UTICAJ KULTURNIH PARADIGMI NA MODELE OBRAZOVANJA: mesto, uloga i značaj laboratorijsko-eksperimentalne metode kroz istoriju.....	303
<i>Снежана Ладичорбић, Мелита Гомбар</i> КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НАСТАВНИХ САДРЖАЈА О ПРИРОДИ И ДРУШТВУ У РАЗРЕДНОЈ НАСТАВИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ И РЕПУБЛИЦИ МАЂАРСКОЈ	311
IV INTERKULTURALNOST I MULTIKULTURALNOST	319
<i>Ivan Čolović</i> NAŠA BRAĆA, NAŠI PRIJATELJI Prilog antropologiji međunarodnih prijateljstava	321
<i>Витомир Вулетих</i> О НЕКИМ МЕТОДОЛОШКИМ ПИТАЊИМА СУСПРЕТА КУЛТУРА.....	329
<i>Dragan Žunić</i> SMISAO RAZLIČITOSTI, SMISAO SUSRETA	335
<i>Michal Babiak</i> POSTMODERNA KULTURA I UMETNOST IZMEĐU MULTIKULTURALNOG STANJA I INTERKULTURALNE VIZIJE	341
<i>Božo Milošević</i> UNIVERZALNOST I MULTIKULTURALNI RELATIVIZAM U NAUCI (Kritički osvrt na epistemološku kritiku)	347
<i>Срђан Шљукић</i> СУКОБ ИЗ УГЛА ДРУШТВЕНЕ И КУЛТУРНЕ ДИНАМИКЕ	355
<i>Anna Kretschmer</i> SRPSKA I RUSKA KULTURNA PARADIGMA U OSVIT NOVOG DOBA (kraj stare Pravoslavne Slavije)	363
<i>Radivoj Stepanov</i> REGIONALIZACIJA SRBIJE: U SUSRET ILI NASUPROT EVROPSKOJ POLITIČKOJ KULTURI?	373
<i>Ljubinko Pušić</i> KULTURA ANTIURBANOSTI KAO PRAKSA TRANZICIJSKIH PROCESA U SRBIJI.....	381

Dragan Prole

ODISEJ I AVRAM

Jedan filozofski susret (rad se nalazi u Knjizi II)1285

Biljana Stikić

JEDAN ASPEKT SAVREMENE KULTURE: NATPISI O PRIMERENOM

ОПНОДЕНЈУ У ЈАВНИМ УСТАНОВАМА389

Monika Bala

TAMO GDE SE KULTURE SUSREĆU: NARACIJE O

„SOPSTVU“ KROZ UTICAJ RAZLIČITOSTI ŽIVOTNE

PRICHE MAĐARSKE DIJASPORE U VOJLOVICI395

Beata Thomka

KULTURNI I PORTABL IDENTITET403

Марица Шљукић

НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ ОРГАНИЗАЦИОНЕ КУЛТУРЕ ИНДУСТРИЈСКИХ

ПРЕДУЗЕЋА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ДРУШТВУ409

Милош Марјановић

РОМИ У ОКРУЖЕЊУ ДРУГИХ КУЛТУРА417

Вирђинија Поповић

ИНТЕЛЕКТУАЛНИ ОДНОСИ У РУМУНСКОЈ КУЛТУРИ427

Zoran Poposki

ENCOUNTERS ON THE BORDER437

Ivana Bančević Pejović

THE CULTURE OF THE COLONIZED VS. THE CULTURE

OF A COLONIZER IN THE WORKS OF B.WONGAR,

KEN KESEY, WENDY LILL AND MARIA CAMPBELL443

V

JEZIK I KULTURA449

Јасмина Грковић-Мејуор

О ПРАСЛОВЕНСКИМ ФОРМУЛАМА ЗАКЛИЊАЊА У СТАРОСРПСКИМ

ПОВЕЉАМА451

Biljana Mišić-Ilić

JEZIČKI I KULTURNI ASPEKTI GOVORNOG

ČINA ZABRANJIVANJA IZ UGLA KONTRASTIVNE PRAGMATIKE463

Tvrtko Prčić

NAŠA JEZIČKA KULTURA IZMEĐU JEZIČKE NORME,

PSEUDONORME I BEZNORME: IMA LI KRAJA?471

<i>Margita Šnel-Živanović</i> NEMAČKE, SRPSKE I MAĐARSKЕ IZREKE NA „KUVARICAMA“ I U SPOMENARIMA U VOJVODINI.....	479
<i>Душанка Мирић</i> О СЕМАНТИЧКОМ СТАТУСУ ОДОБРАВАЊА – НЕОДОБРАВАЊА	487
<i>Duško Vitas</i> КАКО КО ПУТУЈЕ ОКО SVETA?.....	495
<i>Љиљана Суботић</i> СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА И ЛЕКСИЧКА СТРУКТУРА КЛЕТВИ (Компаративна анализа клетви на корпусу српске и македонске народне поезије).....	503
<i>Edita Andrić</i> OSLOVLJAVANJA U MAĐARSKOM I SRPSKOM JEZIKU	515
<i>Милош Луковић</i> ОКОЛНОСТИ НАСТАНКА И ПРИМЕНА ТЕРМИНОЛОШКОГ РЕЧНИКА JURIDISCH-POLITISCHE TERMINOLOGIE FÜR DIE SLAVISCHEN SPRACHEN OESTERREICHS. VON DER KOMMISSION FÜR DIE SLAVISCHEN JURIDISCH- POLITISCHE TERMINOLOGIE. DEUTSCH-KROATISCHE, SERBISCHE UND SLOVENISCHE SEPARAT-AUSGABE ИЗ 1853. ГОДИНЕ.....	523
<i>Savka Blagojević</i> DA LI SE U AKADEMSKOM PISANJU ZA MEĐUNARODNU DISKURSNU ZAJEDNICU (I DALJE) MOGU IDENTIFIKOVATI ELEMENTI AKADEMSKIH OBRAZACA SOPSTVENE KULTURE?.....	531
<i>Ana Makišova</i> SLOŽENICE SA AFIKSOIDIMA.....	539
<i>Александар Дмитриевич Дуличенко</i> ВСТРЕЧА ЯЗЫКОВ: ЮГОСЛАВО-РУСИНСКИЙ МИКРОЯЗЫК В ЮЖНОСЛАВЯНСКОМ КОНТЕКСТЕ	545
<i>Danilo Capasso</i> DANTE ALIGIJERI, PRONALAZAČ KOMUNIKABILNOSTI ITALIJANSKOG JEZIKA	561
<i>Urkom Aleksander</i> KORPUSNA LINGVISTIKA U OKRUŽENJU SRBIJE I ZADACI RAZVOJA SRPSKOG KORPUSA.....	567
<i>Ana Halas</i> RAZVOJ STAVOVA PREMA STANDARDNOM ENGLISKOM.....	575

VI

LEKSIČKO-SEMANTIČKE PROMENE U SVETLU SUSRETA KULTURA.....	583
<i>Rajna Drazuhevuh</i> ВЕРБАЛНЕ АСОЦИЈАЦИЈЕ КРОЗ ЛЕКСИЧКЕ ОДНОСЕ И КУЛТУРУ	585
<i>Miroslav Dudok</i> LEKSIČKA KATEGORIZACIJA U SLOVAČKOM I SRPSKOM JEZIKU	593
<i>Snežana Gudurić</i> SLIKA, ZVUK I ZNAČENJE: KRETANJE REČI KROZ JEZIKE I KULTURE	601
<i>Dragana Drobnjak</i> FRANCUSKE POZAJMLJENICE U SRPSKOM ŽARGONU	609
<i>Suzana Jurin</i> <i>Petra Žagar Šoštarić</i> ABBREVIATED WORD FORMS AS CONSEQUENCE OF COMMUNICATION INFLUENCED BY ENGLISH LANGUAGE AND ANGLO-SAXON CORPORATE IDENTITY IN THE MANAGEMENT OF GERMAN CORPORATIONS.....	615
<i>Nadežda Silaški</i> <i>Biljana Radić-Bojanić</i> PREMIJER KAO TRENER SPORTSKOG TIMA – SPORTSKE METAFORE ZORANA ĐINĐIĆA	625
<i>Nataša Milivojević</i> MOTION EXPRESSIONS AND FRAMING IN ENGLISH AND SERBIAN	633
<i>Rodika Ursulesku-Miličić</i> SPACIJALNOST U RUMUNSKOM I SRPSKOM JEZIKU	641
<i>Radmila Lazarević</i> MORFOSINTAKSIČKE OSOBENOSTI PRIDJEVA ZA BOJE U ITALIJANSKOM I SRPSKOM JEZIKU	649
<i>Mira Milić</i> ENGLISH-BASED VERSUS SERBIAN-BASED SYNONYMS IN THE NOVELS OF BORISLAV PEKIĆ.....	655
<i>Dušan Stamenković</i> PAST PROGRESSIVE I NJEGOVI SRPSKI EKVIVALENTI U SVETLU SEMANTIČKIH OSOBINA GLAGOLA	663
<i>Sandra Čaušević</i> UPOTREBA ANGLICIZAMA U ŽARGONU MLADIH	673

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

316.7(082)

**МЕЂУНАРОДНИ интердисциплинарни симпозијум Сусрет
култура (5 ; 2009 ; Нови Сад)**

Zbornik radova. Knj. 1 / Peti međunarodni interdisciplinarni simpozijum "Susret kultura", 1. decembar 2009, Novi Sad ; [organizator] Filozofski fakultet, Novi Sad ; [urednici Ljiljana Subotić, Ivana Živančević-Sekeruš]. - Novi Sad : Filozofski fakultet, 2010 (Budisava : KriMel). - 685 str. ; 24 cm

Tiraž 500. - Rezimeji na engl. jeziku uz svaki rad.

ISBN 978-86-6065-065-0

a) Мултикултуралност - Интердисциплинарни приступ - Зборници
b) Културни плурализам - Интердисциплинарни приступ
- Зборници

COBISS.SR-ID 253588743